

00054284

Digitized with financial assistance from

on 11 March, 2020

RĀS MĀLĀ;

OR,

HINDU ANNALS OF THE PROVINCE OF GUJARAT,

BY

THE LATE HON. ALEXANDER KINLOCH FORBES,
TRANSLATED INTO GUJARÁTI,

FOR FORBES GUJARÁTI SABHÁ,

BY

RANACHHODABHÁI UDAYARAM.

WITH A MEMOIR OF THE AUTHOR

BY

M. NESUKHARÁM SURYARAM TRIPÁTHI.

Published by the Gujarat Vernacular Society.

VOL. II.

AHMEDABAD

Printed at the "GUJARAT GAZETTE PRESS."

1899.

રાસમાણા;

અથવા

ગુજરાત પ્રાન્તનો ધર્તિહાસ.

આનરેખલ એ ૦ કે ૦ ફાર્ભસનો રચેલો,
તેણું

ગુજરાતીમાં ભાષાનાર
રણુઠોડભાઇ ઉદ્યરામે કરેલું

તેણી પુનઃ શોધિત તથા વર્ણિત
ભીજુ આવૃત્તિ

મનઃસુખરામ સૂર્યરામ રચિત કાર્મસ અવન થરિક સહિત
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ગુજરાત વનાકુલર સોસાહિટી.

54284 ભાગ ૨ ને.

અમદાવાદ:

ધી “ગુજરાત જેઝે” પ્રેસમાં
ચેતરામ હરિલાલે છાપ્યો.

સંવત् ૧૯૫૫. સન ૧૯૫૫.

સૂચય ૩૦ ૨.

00054284

અનુકૂળિકા.

વિલાગ ઉ ને.

પ્રકરણ.		પૃષ્ઠ.
૧. ભરાડા.		૧
૨. ગૂજરાતમાં ક્ષિટિશનું પ્રથમ આવવું.	૧૬
૩. આનંદરાવ ગાયકવાડ.	૨૮
૪. મુલ્હારરાવ ગાયકવાડ.	૪૦
૫. કાડિયાવાડની મુલ્હગતી.	૫૪
૬. વાધેવા-ધેણવના કટ્ટાતી-આલા.	૬૬
૭. ધેણેરના ચૂડાસમા-ગોહિલ.	૭૬
૮. ઘુઘુચરાજુ-ચુંવાળ.	૧૧૮
૯. મહિકાંડા.	૧૪૦
૧૦. દુરના મહારાજા-આનંદસિંહ-શિવસિંહ-ભવાનીસિંહ-		
ગંભીરસિંહ.	૧૫૯
૧૧. દાંતા.	૧૭૩
૧૨. દુરના મહારાજા ગંભીરસિંહ.	...	૧૮૯
૧૩. દુરના મહારાજા ગંભીરસિંહ...	...	૨૨૪
૧૪. દુરના મહારાજા ગંભીરસિંહ.	...	૨૩૫
૧૫. મહીકાંડાનું થાળેપઢવું.	૨૫૪

— — —

વિકાશ છ થા.

પ્રકાશ.		ગૃહ.
૧. લિટનીગતો.	૨૭૬	
૨. એકુન.	૨૫૨	
૩. શાહેરનો નિવાસ-આલાણુ-કાળિયા-રજ્યપુત-ભાઈ.	૩૦૬	
૪. મુખ્યમાન અને ભગડાના વાયમાં રજ્યપુતોનો જમીનનો વાડિવટ.	૩૧૦	
૫. ક્રિટિકસત્તા તીવ્ચે રજ્યપુતોનો જમીનનો વાડિવટ....	૩૪૫	
૬. ધર્માપથાર-પર્વ.	૩૬૬	
૭. અમ.	૩૬૭	
૮. ઉત્તરકિયા.	૪૧૬.	
૯. મરણપદીની ગતિ-આદ્ધ-ભૂત-ચાલતા વેહેમ.	૪૩૭,	
૧૦. મરણપદીની ગતિ-આધોલોક-રવર્ગ-મોક્ષ....	૪૫૬.	

विभाग त्रीजो.

રાસમાળા.

પ્રકરણ ૧.

મરાડા પ્રથમ ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યાંથી તે અમદાવાદ
લેવાયું ત્યાં સુધી,^૧

મરાડા સેકડાના પ્રારંભમાં, મરાડાના રાજ્યનો સેનાપતિ ખંડેરા-
વ દાબાડે, પેતાના લુંટારા ધોડા ગુજરાતમાં જોકાવા લાગ્યો, અને ત્યાં-
થી ખંડણી લેવા લાગ્યો. પ્રથમ તો અમદાવાદની પડોશમાં ભટકવા
લાગ્યો; પણ પુછીથી લાંથી પાછો જઈને નાહોદ અને રાજ્યપીપળાની પા-
સેના બળવાન હેશમાં વિશેષ સ્થાયી સ્થાપના કરી, લાં રહીને ગુજરાત
અને દક્ષિણની વચ્ચેના બાપારના મુખ્ય રસ્તા ઉપર સત્તા ચ્યાલવવા લા-
ગ્યો. ઈઠો સઠો ૧૭૩૦ માં બૂલાપુર આગળ લડાઈ થઈ તેમાં દાબાડાનું
લસ્કર તેઓના શરનીરપણુંથી પ્રખ્યાતી પામ્યું, અને તેજ રણક્ષેત્રમાં એક
સરદારે પ્રથમજ ઝીર્તિ મેળવી, તે સરદાર એવો હતો કે, ગુજરાતના કાં-
રબારમાં અગત્યની સત્તા ચ્યાલવવાનું તેના ભાગમાં લખ્યું હતું. દામાળ
ચ્યાલવાડને સેનાપતિના હાથ નીચે હવે ડરાવવામાં આવ્યો અને તેને
“સમગ્ર બહાદુર” નો ભિતાણ આપીને તેનું માપ વધાયું.

૧ આ પ્રકરણમાં અને ખીન પ્રકરણમાં લે લખવામાં આવેલું છે તેનો આધાર
આનંદદ્રના ધતિહાસમાંથી અને ફ્રાન્સ એરિયેન્ટલ મેન્વાર નામના પુસ્તકમાંથી
લીધો છે.

૨ ગાયકવાડ

કરોળરાવ (દાવડી ગામનો પટેલ)

દામાળરાવ. જીંગાળરાવ. હરળુ
સ. ૧૭૩૦ સુધી

૧ પીલાળરાવ. ભાડોલરાવ. ખીન કેટલાક.
સ. ૧૭૩૨ સુધી

૨ દામાળરાવ. ખંડેરાવ (કડી) પ્રતાપરાવ. ખીન કેટલાક. ગાયિંદ્રાવ.
૧ મદ્હારરાવ.

અંતેરાવ અને તેના હાથ નીચે નવો ફરવેલો સરહાર એ બંને જણા ઉપરની લડાઈમાં જ્ય પામ્યા પછી તરતન્ન ભરણુ પામ્યા. જ્યાંબકરાવ

૨ દામાજ સને ૧૭૭૨ સુધી	પ્રતાપરાવ ।	ગાવિંદરાવ ગણપતરાવ.
૩ સયાળરાવ. ૪ ગોવિંદરાવ. માનાળરાવ. ક્રતેસિંહરાવ. સને ૧૭૯૩ સુધી. સને ૧૮૦૦ સુધી. ૦ ૦	૦	સદાશિવરાવ. મદહારરાવ પદભ્રષ્ટ થયા પછી દાનેાકરનાર કાલોળરાવ.
૫ આનંદરાવ. ક્રતેસિંહરાવ. ૬ સયાળરાવ. સને ૧૮૨૦ સુધી. ૦ સને ૧૮૪૮ સુધી.		ગુલાણરાવ.
		લીખાળરાવ.
ગયાળરાવ. ૭ ગણુપતરાવ. ૮ અંતેરાવ. ૯ મદહારરાવ આનંદરાવ. ચશ્વરંતરૂપ. ૦ ૧૮૫૬ સુધી. ૧૮૭૦ સુધી. ૧૮૭૫ માં ૦ ૦	૦	કાર્શીરાવ.
આનંદરાવ.	૧૦ સુયાળરાવ હાલના મહારાજા.	સંપતરાવ.
મદહારરાવ પદભ્રષ્ટ થયા પછી અંતેરાવ મહા- રાજના રાહી જગ્યાનાંખાઈયે હતું લઈ ગાહ્યે એસાડચાને તેમનું નામ પ્રથમ ગોપાલરાવ હતું તે ફેરવી સયાળરાવ પાડયું. તેમના		
	ક્રતેસિંહરાવ (પાઠી કુમાર).	

ગાયદ્વારના રાજ્યની સુમારે ૮૬૦૦ ચોરસ મૈલ જમીન છે, ૨૬૩૧ ગામ, વસ્તી આસરે ભાવીશલાખ માણુસની અને ચેદાસ હોઠ કરેઠ ઇપિયાની થાય છે. આ રાજ્યને “શ્રીમંતસરકાર સેના આસખેલ સમરોર બહારુર”નો જિતાખ છે. મહારાણી ભી ચિદ્રાસિયાએ “કુસરેહિંદું” પદ ઈ. સ. ૧૮૭૭ ની તા. ૧ લી નન્યુચારીને રેઝ ઘારણ કશ્યું ત્યારે હિંદુના દરણારમાં મહારાજ સયાળરાવ ગયા હતા તે વખતે તેમને “ફરજ” હે ભાશી હૈલત દૃગ્લાલિયા” નિ. વિશેષ પદવિ આપીછે. પ્રિયિસ સરકાર તરફથી દેશી અને વિલાયતી લશ્કરની સલામતી અને ૨૧ તોપ ફેરી માન આપવામાં આવેછે.

“કુસરેહિંદ” તરફથી હિંદુસ્થાનતાં મોટાં મોટાં રાજ્યને ખાદ્યાણી વાવટો પ-
હેંચાડવામાં આવ્યો છે. તે ગૂજરાત, કચ્છ, અને કાઠિયાવાડના નીચે લખ્યાં રાજ્યને આપવામાં આવ્યો છે.

દાભાડાને તેના બાપની જગ્યાએ સેનાપતિનો પોશાક આપવામાં આવ્યો, અને જંકાળ ગાયકવાડના દીકરા પિલાળને, તેના કાડા દાભાડાને જે અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો તે આપ્યો. ત્યાર પછી ચોડે વિષે ઉદાહરણ વાર કરીને એક થીને ઉપયોગી પક્ષકાર હતો, તે મરાઠા અધ્યાર ગુજરાત અને ભાગવામાં લઈ આવ્યો અને ગુજરાત પ્રાન્ત લુણાવાડા સુંધી લુટીને સાં આગળ રાજ્યની રથાપના કરી; અને ભોજના વંશની રાજાદીનો કંઈને કરી લઈને તેજ વંશનું નામ ધારણ કર્યું. સુખતાનાને ગુજરાતના સ્થાન સરયુદ્ધાનાના હાથ નીચે આ વેળાએ ફરાવવામાં આવ્યો હતો અને નીજામુખમુલ્કને પ્રાંતના અધિકાર ઉપરથી કાઢાડી મૂક્યો હતો એટલા માટે તેનો કાડા હુમેદખાન તેની સામે થયો. હુમેદખાને મરાઠા સરદાર કંતાળ કદમ ભાડેને ચોથ આપવાની કંઈક કરી એટલે તે ઓથે આવવાને તૈયાર થયો, અને આ બંને સરદારોએ પોતાની દ્વારા એકદી કરીને સુખતાનાના ઉપર હુમ્કો કરીને ગુજરાતની રાજ્યધારીથી યોડા મૈલને અંતરે તેના ઉપર હલ્કો કરીને તેને હરાવ્યો અને ડેર કર્યો. જ્યારે આ બનાવ બન્યો લારેં સુખતાનાનો બાઈ દૃસ્તમાદ્ધી સુરતન દ્વારારના અધિકાર ઉપર હતો, અને તે શેહેરની પાસે પિલાળ ગાયકવાડની સાથે લડતાં ફાની ગયો હતો.

દૃસ્તમાદ્ધીએ પોતાના બાઈના હૌરના અને ભરણુના સમાચાર સાં ભાગ્ય એટલે તેણે પોતાના મરાઠા શત્રુની સાથે સલાહ કરી, અને હુમેદખાનના ઉપર ચડાઈ ફરવામાં પોતાની સાથે સામેલ રહેવાને તેને તે હાજર્યો. આ બંદી મરાઠા સાથે સામાપ્યકલાળાએ ફરાવ કરી રાખ્યો હતે તોપણું તેનું કહેણું તેણે ભાન્ય રાખ્યું અને તેના ભણી રહેવાથી લાલ થાય એમ છે તેનો અરેખરો નિશ્ચય થઈ શકે એટલા માટે તે તેની સાં અમદાવાદ ભણી ગયો. તે બંને જણા પ્રજાસત્ત્વપુર આગળ મંડી નાંની ઉ

૧ ગાયકવાડ, ૨ કંઈક, ૩ જૂનાગઢ, ૪ જમનગર, (નવાનગર) પ લાખનગ દ્વારા, ૬ મોરણી, ૮ વાંકાનેર, ૯ પાલીતાણા, ૧૦ બ્રેણ, ૧૧ લીંબંડી, ૧૨ રજકાટ, ૧૩ જોંલ, ૧૪ વઠનાણ, ૧૫ પોરથંડર, ૧૬ પાલણપુર, ૧૭ રાધનપુર, ૧૮ દિદર, ૧૯ રાજપીપળા, ૨૦ છેટાઉદ્યપુર, ૨૧ બારિયા, ૨૨ લુણાવાડા, ૨૩ વડાસીનોર, ૨૪ સુંધ, ૨૫ ધરમપુર, ૨૬ ઘાંસદા, ૨૭ સાચીન, અને ૨૮ ખંસાત.

તરીને અપાસ ભણી ચાલ્યા. હુમેદ્ધાને આ ડેખણે તેમના ઉપર હુમકો કર્યો, પણ ઇસ્તમઅધીના તોપોના ભારા આગળ તેને પાછા હેડવું પડ્યું. આ વેળાએ તો પિલાળ ગાયકવાડે કોની ભણી થતું તે વિષે પોતાના મનથી નક્કી કર્યું હતું; તે ઉપરથી તેણે ઇસ્તમઅધીને કર્યું કે, તોપો ભારા સ્વાધીનમાં કરીને શત્રુએ નાસેછે તેમની પણવાડે દોડીને ભારા ચલાવો. આ શરીર મુસલમાને પિલાળની નાશકરક સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને પ્રારંભ કર્યો નહિ એટલામાં તો તેની તોપો ફેરવી દઈને તેના ધાતકી સહાયકાન્યે તેની દ્રોજ ઉપર પાછળથી હલ્લો કર્યો. ઇસ્તમઅધીને અહાદુરીથી કુટકીંક વાર સુધી પોતાનું રક્ષણું કર્યું, પણ તેની દ્રોજનાં ભાણુસે છેદ ધરી ગયાં હતાં તેથી અચ્યવાને સંભવ તેને લાગ્યો નહિ, અને તેણે જણ્યું કે અને કેદ કરીને ભારી હુર્દશા કરશે તે ઉપરથી તે પોતાની છાતીમાં કટાર ભારીને ભરણું પામ્યો.

પિલાળને આ ધાતકી કર્મ કર્યું તેના બદલામાં તેને કંતાળની સાથે ચોથામાં અર્ધો ભાગિયો કર્યો; અને બંનેજણું એકદા ભળાને પોતાનો ભાગ ઉદ્ઘરાવાને ગયા; પણ દ્રવ્યમાં ભાગ પડવાથી સદાનો કન્જિયો રહ્યો. કુટકીંક વાર સુધી તો આ વાંધાને લીધે શેહેર અને ગામડાં ઉપર ભાત્ર વધારે જોગે પડ્યો. પણ જ્વારે ભરાડા સરદારો અંભાતની પાસે આવ્યા અને ધારા પ્રમાણે ડર અતાવા સારુ પરાં સળગાવા માંઝાં લારે લોડાના જણ્યવામાં તેઓના કન્જિયાનું કારણું હતું, અને કંતાળને શેષ ગણ્યુતા હતા તેથી પિલાળની પાસે ભાણુસ મોકલીને આ વાત જહેર કરી અને તેને પૈસા આપીને પાછા જવાનું કર્યું. પિલાળનું આ પ્રમાણે અધ્યાત્માન કર્યું તેથી ડોપાયમાન થઈને તેણે ભાણુસને કેદ કર્યો; કંતાળને તેને છાડી મૂકવાને આગ્રહ કર્યો, અને બંને જણ્યું પોતપોતાનો હક નીકી કરવાને હથિયાર લઈ ઉડ્યા. ડિલાની સમીપ સારી પેઠે લડાઈ થયા પણી પિલાળ હાર્યો અને એડાની પાસે ભાતર છે લાં નાશી ગયો. કંતાળને અંભાતમાંથી અંહણી લીધી. અંગેજની ડાડી વાલા પાસેથી પાંચ હજાર રૂપિયાં ભાગવા માંઝા તે પોસાય નહિ એવી એજન્ટોએ તકરાર કરી અને કારણું જણ્યાંયું કે શાહુ રાજએ અમને વ્યાપારની છૂટ આપેલી છે, પણ ડાડીનો સુખ્ય ભિસ્તર ધીન્સ ચીડાઈ જઈને જેઓને “હથિયાર સન્નેલા હરામ્બોર” કરીને કેહેછે, તેઓ આ એજન્ટના વ્યાવા જોલવા ઉપર ભાત્ર હણ્યા.

હામેદખાનના સહાયકારી તેને તજને જથ નહિ મારે આગળથી વિચાર કરીને તેણે હરાવ કરી લીધો, તેમાં ભડીનદીની પૂર્વ લથીની ચોય પિલાળને લેવાની હરાવી અને પુશ્ટિમ ભણીની કંતાળને નીમી આપી. મરાડા ચોમાસામાં પોતાને ટેકાણે જવાને મૂળ ચાલ હજુ લગણુ રાખી રહ્યા હતા. તેથી ૧૪૫૩બાત આગળ લંડાઈ થયા પછી પિલાળ સુરત પાસે સોનગઢ ગયો. અને કંતાળ પોતાનું એક પરગણું ખાનહેશમાં હતું લાં જતો રહ્યો.

સર ખુલદખાન ધજો સરસ અને લોકપિય સરદાર હતો, તેને જેરં વાજખી રીતે કાખુલમાંથી ખશેડયો હતો. પણ આવી સંકટની વેળાએ પાદશાહે આર્જવ કરીને, હામેદખાનનો જરૂરો બળનો ઘેસારી દેવા સાર

૨ ખંબાત.

૧ ભિરલાં નદી નજુમુદૈલા ઉર્દે માભીનખાન.

ઇ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૪૩.

૨ સુદ્રતાખીરખાન નુરીન મુહમદખાં ઉર્દે માભીનખાન (ખિનો).

ઇ. સ. ૧૭૪૩-૧૭૮૩.

૩ ભિયાં મનુ અથવા મહમદકુલી (દસક).

ઇ. સ. ૧૭૮૩-૧૭૯૬.

૪ ફિતેહઅલીખાં નજુમુદૈલા સુમતાજાલ સુલ્ક ઉર્દે માભીનખાં (દસક) (ખિનો)

ઇ. સ. ૧૭૮૮-૧૮૨૩.

૫ અંદેખલીખાં ઉર્દે માભીનખાં (ચોથો) (ખાઈ)

ઇ. સ. ૧૮૨૩-૧૮૪૧.

૬ હુશેનયાવરખાં ઉર્દે માભીનખાં (પાંચમો) (ખનીનો)

ઇ. સ. ૧૮૪૧-૧૮૮૧.

૭ જાફરખાંનજ.

ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં ગાલીએ એકાછે.

ખંબાતના રાજયની ૩૫૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૮૫ ગામ, આસરે ૮૬૦૦૦ માણણું સની વરતી. આસરે ચાર લાખ ઇપિયા વાર્ષિક ઉપજ છે તેમાંથી ૩.૨૫૪૪૫ ખંડણી બદલના ઈન્ડ્રિય સરકારને આપવામાં આવે છે. વળો ખંબાતને ખંડરે જકાત લેવાપછે તેમાં ઈન્ડ્રિય સરકારનો ભાગ છે. નવાખ સાહેણ ખિટિયા છાનણીમાં જથ થાણે હેઠી લશકરની કલામતી તથા ૧૧ તોપ ફેડી માન આપવામાં આવેછે.

તેને ગુજરાતના રાજ્યમાં જવાની પ્રાર્થના કરી. તે ઉપરથી ૧૦ સં ૧૭૨૫ માં મોડી ડ્રાઇ એકટી કરીને તે અગદાવાદ આવવાને નીકળ્યો. હુમેદખાનને તેના મરાહા સહાયકારી આની ગળવાની આશા રહી નહિ એટલે સરખુલંદ્ખાનની ડ્રાઇ આવી પોહેંચવા ઉપરથી, અમદાવાદના રક્ષણું અથે યોડા કિલ્લેદાર મૂખીને લંથી નીકળી ચાલ્યો. પણ મરાહા મહીનદી એણાંગીને તેને મહેમદાવાદ આગળ અણ્યા એટલે તે રાજ્યાની તગર ભણી પાછો ચાલ્યો. શહેરમાં એક ટોળી હતી તે નવા સુઅદારની પક્ષમાં હતી તેણે હુમેદખાનના કિલ્લેદારોને હરાવીને શહેરની બંદાર કાદાડી મૂડ્યા; અને સરખુલંદ્ખાનની ડ્રાઇ ને દિવસે અડાલજ આવી પોહેંચી તે દિવસે હુમેદખાનને પોતાનું મેલાણ શાહીઅણ કરવું પડ્યું. સરખુલંદ્ખાનની ડ્રાઇને બહુ આગળ ધપાવી દીધી હતી તેની સાથે લડાઈ થતાં બંદુંઝોરની જીત થઈ, પણ તે પ્રાપ્ત કરી લેવામાં ધાણું તુકસાન વેકું પડ્યું, અને *મરાહા બીજી લડાઈ કરવાનું જોખમ માયે વોહોરી લે એમ ન હતું એટલે તે પણ તેમની પેઢે લૂંગારો થઈ પડ્યો. નવા સુઅદારે પરગણે પરગણે લસ્કરી અધિકારી મૂકી દીધા, અને જોધ્યે તે કરતાં પણ વધારે જોમથી વ્યવસ્થા કરી દીધી, તથાપિ કંતાણ અને પિલાન્યિ આડે મહિના લૂંગ કરવાની જરી રાખી, અને જ્યારે ચોમાસુ આવે લારેજ એ ધધો છોડીને પોતાના રેણાણું ઉપર જવા લાગ્યા. મરાહાનો ઈતિહાસ કર્તા લખેણ કે, “ભૂલાવો ‘ખાચ્યે એવું શાન્તપણું હને ચાલ્યું;—વર્ષાદ વરસવાનો પ્રારંભ થયો. તેની ‘સાથે લીલાસ પાઠી આવી; અને ગુજરાતનો રજિયામણી ધરતી ને સે-

* મરાહા રાજ્યોની વંશાવળી.

૧ શિવાજી	ઈસ્ટ્વી	સન	૧૬૬૪	થી ૧૬૮૦	સુધી.
૨ સંભાજી	ઇ.	સ.	૧૬૮૦	થી ૧૬૯૯	સુધી.
૩ રાજરામ	ઇ.	સ.	૧૬૯૯	થી ૧૭૦૦	સુધી.
૪ શિવાજી બીજો ઇ.		સ.	૧૭૦૦	થી ૧૭૦૮	સુધી.
૫ શાહુ	ઇ.	સ.	૧૭૦૮	થી ૧૭૪૮	સુધી.
૬ રામરાજ	ઇ.	સ.	૧૭૪૮	થી ૧૭૭૭	સુધી.
૭ શાહુ બીજો	ઇ.	સ.	૧૭૭૭	થી ૧૮૧૯	સુધી.
૮ અતાપસિંહ(ખાલા સાહેબ)	ઇ.	સ.	૧૮૧૯	થી ૧૮૪૦	સુધી.
૯ શાહાજી (આપા સાહેબ)	ઇ.	સ.	૧૮૪૦	થી ૧૮૪૮	સુધી.

“કડો મૈત્ર સુધી, દુઃખનુંના અમીરોની સારામાં સારી ધરતી સાથે બરા-
“બરી કરી શકે એવી હતી તે, તરાથી આવતી લીધેતરી અને બહુ
“વૃદ્ધિ પામતી વનસ્પતિ એ સર્વ વડે તેની સ્વાભાવિક સુંદરતાથી શણું-
“રાઈં જ્યાં થોડી વાર પેહેલાં, કાંઈ નહિ પણ સર્વ થતા જગડ વિના
“અભીજું” કાંઈ જોવામાં આવતું નહિ; જ્યાં ઘોળે દાહાડે ખુન અને ચેરિયો
“થતી; જ્યાં જાયદ રખોપું રાખવામાં આવતું છતાં પણ સંધ લુંટાતા
“અને ગામડાં બાળવામાં અથવા ઉજ્જવલ કરવામાં આવતાં; ત્યાં હવે શા-
“નિત પોતાનું રાજ્ય ચ્યાનતી જોવામાં આવવા લાગી.”

મરાડાની લૂંટકાટ થતી અટકાવાને સરખુલંદખાને પ્રયત્ન કરવા
માંડયો; તેના સ્વાધીનમાં દેશ હતો તેની અવસ્થા એવી થઈ ગઈ હતી
કે તેનાથી પોતાના ખપમા આવે એટકી ઉપજ કરી શકાય એમ હતું
નહિ, તેથી દ્રવ્ય મોકલી હેવાને તેણે ખાદશાહને લખ્યું; તથાપિ તેની મા-
ગણ્ણી ઉપર કાંઈ દ્યાન આપવામાં આવ્યું નહિ, ત્યારે પિલાળ અને
કંતાળને ચોથ આપવાની ફરાવીને તેઓનાં મન મનાચ્ચાં, પણ તેની આ
મેહેનત પણ વર્થ ગઈ, કેમકે તેઓ સર્વ ઉપજ ઉધરાવી ખાવા લાગ્યા,
પણ કોઈ પ્રકારે દેશનું રક્ષણું કરવા લાગ્યા નહિ. છેવટે ખાળુરાવ પે-
શવાનો ભાઈ, ચીમનાજુઆપા મોટી સેના લઈને આવ્યો અને તેણે
ધોળકું લૂંટી લીધું તથા પેટલાદમાંથી ભારે ખંડણી વસુલ કરી લીધી.
તેણે પોતાના ભાઈના કાહાચ્ચા પ્રમાણે કણ્ણું કે ગુજરાતની ચોથાઈ તથા
સરદેશમુખી આપવાની કણ્ણુલાત આપવામાં આવે તો ણીન સર્વ લૂંધા-
રાઓના જુલગમાંથી એમે દેશનું રક્ષણું કરિયે. સરખુલંદખાને છેવટે પે-
શખાનો ફરાવ ભંજુર રાખ્યો, પણ તે સાથે એવો કરાર કરી લીધો કે,
એ હજર પાંચશે મરાડા ધોડેશાર પેશવારે જથું ગુજરાતમાં રાખવા,
અને રાજ્યસાના સાચની રાખવાને ખને તેઠલી મહદ્દ આપવી. વળી ઉપ-
રના ફરાવ સાથે, શાહુરાજની બણીથી, ખાળુરાવે એમ પણ કણ્ણુલ
કણ્ણું કે, હુંચાં મન થયેલા જરીનદાર, અને લોકની સલાહ શાન્તિના
ભંગકરનારા ણીન હરકોઈને મરાડી પ્રણ કોઈ પણ પ્રકારનો આશ્રય આ-
પણે નહિ અથવા તેમનામાં સામેલ થશે નહિ. આ ફરાવ સુખ્યતે કરીને
બિધાની રીતે પિલાળ ગાયકવાડને અર્થે કરેલો જાણ્યાતો હતો, કેમકે દેશ-

ના બીજ અને ડ્રગિયોની સાથે તે મળી ગયો હતો તેથી મુસ્કમાનો વણું કરીને તેનાથી બહુ ઉરતા હતા.

પૈશવાએ સુરખુલંદભાન સાથે ઉપર પ્રમાણે કરાર કર્યો કે તરતજ, અધ્યાંભકરાવ દાબાડેએ, ખીજ મરાડ સરદારો સાંચે સંપ કરવાનો, અને ગુજરાતમાં હોજ એકદી કરવાનો આરંભ કરયો. જ્યોરે તેની પાસે પાંની શિશ્ચ હજર માણુસની હોજ થઈ, અને નિઝભુલમુલે આશ્રય આપવાની હા કહી ત્યારે દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરવાની લ્યંગરસ્થા કરવાનો તેણે હરાવ કરયો. પિલાળ ગાયકવાડ, કંતાળ અને રધુંલું કંદમ હુંાન્ડે, શિવાળ અને આનંદરાવ પરમાર, અને ખીજ કટલાએક સરદારો તેની મદ્દે આવી પોહેંચ્યા, અને તેણે જહેર કસું કે, શાંહરાજનું રાજ્ય લેવાનો પેશવા દોષ કરેછે તેનો બચાવ કરવાને હું દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરણું. શાંતુંઘો તૈયાર થઈ રહે તે પેહેલાં ખાળુરાવે તેઓની સામે જવાનો નિશ્ચય કરયો. તેની હોજ સંપ્રાભાં એકાઈ હતી, પણ તેમાં જૂની પાયગાના અભ્યાર હતા, અને કીર્તિ ખામેલા કટલાક ક્ષરસ ગરાડા માનકારિયો હતા. તે લઘુને પોતે સંતુર ગુજરાત ભણી આવ્યો, અને યોડી વારમાં નર્મદા એનુંગીને પેલીપાર ગયો. આ ડેકાણે તેની હોજના મોખરાના યોદ્ધાને, પિલાળ ગાયકવાડના દીકરા દામાળના હાથ નીચેનો રુક્કી સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં તેની છેક હાર થઈ. તોપણું *ખાળુરાવ નિરાશ થઈ ગયો નહિ. આગળ ધૂપાને અને ઉભોઈ તથા વડોદરા અને શહેર પિલાળ ગાયકવાડના તાખાભાં હતાં તેઓની વચ્ચે એક જગ્યા આગળ શાંતુંઘોની સામે ભીડાબાં તેમાં તેની ખરેખરી જીત થઈ એટલે મરાડી રાજ્ય ઉપર તેની સર્વ સત્તા એડી.

* પૈશવાએની વંશવળી.

૧ ખાલાળ વિશ્વનાથ ઈ. સ. ૧૭૧૪ થી ૧૭૨૦ સુધી.

૨ ખાળુરાવ પેહેલો (અધ્યાત્મ) ઈ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦ સુધી.

૩ ખાલાળ ખીજ ઈ. સ. ૧૭૪૦ થી ૧૭૬૧ સુધી.

૪ માધવરાવ ઈ. સ. ૧૭૬૧ થી ૧૭૭૨ સુધી.

૫ નારાયણરાવ ઈ. સ. ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૩ સુધી.

૬ સવાઈ માધવરાવઈ. સ. ૧૭૭૩ થી ૧૭૯૫ સુધી.

૭ ખાળુરાવ ખીજ ઈ. સ. ૧૭૯૫ થી ૧૮૧૯ સુધી.

આ અગત્યની લડાઈ દ્વારા ૧૭૩૧ ના એપ્રિલ મહિનાની પેહેલી તારીખે થઈ એમાં જ્યારે બાળરાવને તેના દેશિયો સાથે લડાઈ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. લ્યારે પોતાની સદાની રીતિથી ઉલટી રીતે વર્તીને તરતજ તેઓની સાથે શેળુબેળ થએ જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સેનાપતિનાં તનાં રાખેલાં માણુસોથી ટકી, શક્તાયું નહિ અને હલ્કો થતા પેહેલાં, પેહેલે મારેજ નાશી ગયાં, તેમની સાથે કંતાળ કદમ બાન્ડ નાડો અને ખાંડેરાવ દાભાડેનાં જ્યાંથુસ તેના દીકરાના રક્ષણુઅર્થે રહ્યાં; બાળરાવ ઘોડા ઉપર બેશીને આવા મોટા પ્રસંગે નોઈએ તેનું શરાતન ખતાનીને લંડવા લાગ્યો. દાભાડે હંથી ઉપર બેડો હતો, તેણે પોતાની દ્વારા નાસતી નોઈને પોતાના હાથીને પંગે સાંકળ નંખાવી દીધી. રણક્ષેત્રમાં હુમુલ યુદ્ધ થયું; પણ કાનો જ્ય થશે તે કેટલીક વાર સુધી સમજય એમ રહ્યું નહિ, તેવામાં વ્યાંબકરાવ કમાનની પણું કાન સુધી જેચીને બાણુનો પ્રકાર કરતો છતાં તેને અચાનક જોળી વાગી એટલે તે પડ્યો.

બાળરાવનો એ પ્રમાણે જ્ય થયા પછી પિલાળ ગાયકવાડ રણની ક્ષેત્રમાંથી ધાયલ થઈને નાડો હતો તેના તાખાનું બડોદરા સર કરવાને તે સરયુલંદ્યાનની સલાહથી તૈયાર થયો. પણ પછીથી અધારસ્થ મહિનામાં સલાહ થઈ, અને ચોમાસા પછી બાળરાવ સતારે પાળો ગયો.

દાભાડે ઉપર જ્ય મેળવ્યાથી, જેમણી દરેક સુલકી લડાઈયોમાં થાયછે તેમ ધણા લોકેને તેના ઉપર ર્ધીંધા આવી તે મટાડી હેવાને તેને ધણો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો. અને તેનું સમાધાન કરવાને તેનાથી બન્યા એટલા ઉપાય કર્યા. તેમાં વ્યાંબકરાવ દાભાડેના બાળપુત્ર યશવંતરાવને તેની ભક્તા દેખરેદ્ધપણું નીચે સેનાપતિનો અધિકાર આપ્યો, અને તેઓનો પ્રથમ સુતાલિક પિલાળ ગાયકવાડ હતો તેને તે જગ્યા ઉપર કાયમ શરીને તેના વંશપરંપરાના “સમશેર બહાડુર”ના પદ સાથે “સેનાખાસભિદ”ની બીજી પદવિ આપી. પછીથી ફરીને તકરાર થાય નહિ એટલા માટે શાહુરાજની સમક્ષ એક લેખ તૈયાર કર્યો. અને તેમાં પૈશાવાએ અને સેનાપતિએ સહિયો કરી, તેમાં દ્રાવ એવો કરવો હતો કે, ગૂજરાત અને ભાણવા એક બીજાની જે જગ્યાએ છે તેમાં ડાઈ ડાખ્યે પેસંબું નહિ. આખ્યા ગૂજરાતમાં પ્રાન્તની સર્વ વ્યવસ્થા સેનાપતિ કરે; પણ તે પૈશવા.

ની ભારકે સતારા સરકારને ઉપજનો અધ્યો ભાગ આપે.

સરખુલંદ્ખાને ખાદ્યાહને મદ્દ મોકલવાની અરજ કરતાં લખ્યું
હતુ કે, મારા લખવા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ તો ધણ્યું સંકટ
વેકું પડશે અને બહુ અપમાન થશે; એ ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ
એ વાત તો એક કારે રહી અને ગુજરાતની ચોથ અને સરહેશ મુખી
મરાઠાઓને તેણે આપી તે વાત તેને પસંદ પડી નહિ આટે સરખુલંદ્ખા-
નની જગ્યાએ મારવાડના રાજ અભયસિંહ રાડોડને હરાય્યો. તે નવા
રાંયનો ઇણજે કરી લેવાને દ્રાજ લઈતે આવ્યો તેની સામે સરખુલંદ્ખાન
કેટલી વાર સુધી થયો પણ પછીથી તે દિલ્હી પાછો ગયો. ત્યાં તેનું અ-
ચોંય રીતે અપમાન કરી ખીજ રીતે ધણ્યા હાલહવાલ કર્યા.

સરખુલંદ્ખાનના હાથ નીચે લાર્ય પરગણ્યાની દ્રાજદારી આ વેળા-
એ અખુલખેગ કરતો હતો. એ પરગણ્ય નિઝમુલમુલકને તેના અંગના
પરગણ્યા તરીકે આગળ આપવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી અખુલખેગ
હવે નિઝમનો નોકર પોતાને માની “લેવા લાગ્યો”; તેની પાસેથી તેને
“નેક અધારમખાન”નો કિતાબ મળ્યો. અને અભયસિંહની કે મરાઠાની કો-
ઈની તે પત કરવા લાગ્યો. નહિ.

૪૦ સ૦ ૧૭૩૨ માં અભયસિંહના દ્રાજદારે ગાયકવાડ પાસેથી વ-
ડાદરે લઈ લીધું. પણ પ્રજાનો ભાવ પિલાળના ઉપર વધારે હતો. તે
લડવાને બાહાર પડ્યો, કેટલીક જુતો મેળવી લીધી, અને કેટલાક મુખ્ય
કિલા સ્વાધીન કરી લીધા. છેવટે રાડોડે પિલાળને રામશરણ કરી દેવાનો
હરાવ કર્યો, અને તેની સાથે સલાહ કરવાને મિષે તે કામ સાધી લેવાને
માણુસ મોકલ્યાં. ડાસરા પરગણ્યાના ડાકોડ ગામમાં, જ્યાં શ્રી રણુછોડળનું
ધામ છે ત્યાં આ સમયે પિલાળ પડેદો હતો. તેને વેહેમ આવે નહિ
અટલા માટે તેઓએ કેટલીક વાર અવર જવર કર્યા. એક દ્વિવસે તેઓ
છેક સાંજ થતાં સુધી બેડા અને અધાર થયું એટલે આજા લઈતે ગા-
યકવાડના નાણુમાંથી નીકળ્યા. તેમની માહેલો એક, કાંઈક જરિયાતની
વાત કહેવાની રહી ગઈ છે એવું મિષ કરીને પાછો ગયો, અને પિલાળના
કાનમાં કેહેવાનું ડોળ કરીને તેના કાળજાનની વંચયે કટારી મારી.

આ પ્રમાણે પિલાળનો ધાત કર્યો તો પણ અભયસિંહની મતકા-
મના પૂર્ણ થઈ નહિ; કેમકે વડોદરાની પાસે પાદરા ગામ છે લાંનો હે-
સાઈ પિલાળ સાચે મિનતા રાખતો હતો તેથી તેણે આખા દેશના ભીલ
અને કોળા લોકોને હિલા કર્યા. પિલાળનો લાઈ મહાદળ ગાયકવાડ
જાંયુસરથી આવ્યો, અને વડોદરાં પાછું લીધું. તે દિવસથી તે ગાયકવા-
દના વંશમાં ચાલેલે. પિલાળનો વડો પુત્ર દામાળ મોટી સેના લઈને
સોનગઢથી આવ્યો, તેણે ગુજરાતની પૂર્વ ભણીનાં કેટલાંક મુખ્ય પરગણું
પોતાને સ્વાધીન કરી લઈને જોખપુર સુધી હુમલો કર્યો તેથી અમદાવાદ
એક સુતાલિકને સોંપીને પોતાનું વંશપરંપરાનું રાજ્ય સંભાળવાને અ-
ભયસિંહને જવાની અગત્ય પડી.

દામાળ ગાયકવાડ હવે ગુજરાતમાં પોતાની સ્થાપના કરી, અને,
ત્યારપણી એ વર્ષે, તેના બાપના પ્રતિસર્વધી કંતાળ કદમ લ્લાન્ડેને પ્રાન્ત-
માંથી કાહાડી મૂક્યો. પણ બીજે વર્ષે ઈં ૪૦ સ૦ ૧૭૩૫ માં તે
હોલકરને ગુજરાત ઉપર હલ્દોં કરવાને તેડી લાવ્યો. તેઓ એચિંતા
આવ્યા; અમદાવાદની ઉત્તરનાં કેટલાંક શેહેર તેમણે લુંઠયાં, અને ઈડિર,
પાલણુપુર, અને છેક ઘનાસ નદી સુધી ખંડળો ઉધરાવી; હુણી જેવા
તેઓ એકાએક આવ્યા હતા તેવાજ પાછા એકાએક જતા રહ્યા. પણીથી
તરતજ અભયસિંહને આજા કરી ગુજરાતના અધિકાર ઉપરથી ખશેરીને
તેને ડેકાણે નજીબજુદ્દુલા મોભિનખાનને બાદશાહે ઠરાવ્યો હતો પણ અ-
ભયસિંહના સુતાલિક રતનસિંહ અમદાવાદ તેને સ્વાધીન કર્યું નહિ, એ-
ટથે તેને કાહાડી મૂકવાને દામાળ ગાયકવાડનો આશ્રય ભાગવાની અગત્ય
પડી. ગાયકવાડ અને મોભિનખાને એકણીજની પાધાર્યો અદ્દલઅદ્દલ
કરી, અને રતનસિંહને કાહાડી મૂકવાને ગાયકવાડે રંગાળને ઝેંજ આ-
પીને પોતાના નવા મળતિયા સાચે મોકદ્યો. જેવો તેઓએ અમદાવાદ
ઉપર હુમલો કર્યો કે તરત તેઓને પાછા હઠાવી કાહાડયા, પણ રતન-
સિંહ છેવટે તાએ થયો. ઈં ૪૦ સ૦ ૧૭૩૭ ના મે મહિનાની આશરે વી-
શમી તારીખે અમદાવાદ તેમને સ્વાધીન થયું, અને મોગલ તથા મરા-
ઠાનોં ખંડળીમાં અને સત્તામાં બરાબર ભાગ ઠરાવ્યો. આ ગોઠવણું એવી
થઈ કે, હવે કન્જિયાનો કદિ પાર આવશે નહિ એ વાત અગાઉથી ક-

લ્યનામાં આવી શકે, એજ વર્ષમાં બાદશાહે નિઝમુલમુદ્દુક્તે સમજથીને દિલ્હી પોલાવી લીધો, અને ગૂજરાત તથા ભાગવાનો અધિકાર ને તેના દીકરા ગાળવદીનને નામે સોંપ્યો, અને તેની સાથે એવી સરત કરી કે તારે ભરાડાને એ ખને પ્રાન્તોમાંથી હાંકી કાઢાડવા; પણ આ કરાર પ્રમાણે કરી શકવાની તેનામાં શક્તિ ન હતી. તેણે તેના બળવાન શરૂ ધારાવ પેશવા સંગાયે લડાઈ કરી અને તેની સાથે કરાર કરવો પડ્યો તેમાં એમ ઠરાણું કે ધારાવને આખો ભાગવા પ્રાન્ત અને ચંધળા તથા નર્મદાની વચ્ચેના પ્રદેશનું સંપૂર્ણ આધિપત્ય બાદશાહ પાસેથી નિઝમે અપાવવું.

દામાળ ગાયકયાડ હવે તો બહુ સત્તાવાળું માણુસ થઈ પડ્યું. ડ્રાંબકરાવની વિધવાનો તે વ્યવસ્થાપક હતો તેથી દામાಡેની ટુકડી ભણીની સર્વ સત્તા પોતાની ભરણી પ્રમાણે ઉપયોગમાં આણુવા લાગ્યો. કેમકે થશવંતરાવ તે કામ ઉપાડી લેવા જેવો પાકી ઉમરતો થયો તો ખરો પણ તેના મુખ્ય તરીકે કામ ચલાવવા જેટલી લેનામાં આવડ ન હતી. ભરાદાઓની ગૂજરાતમાંની સર્વ સરહેશમુખી તથા કાઠિયાવાડની ખંડણી, દામાનિયે, મોભિનભાનનું ઈંચો સું સું ૧૭૪૩ ના ફેઝુઆરી મહિનામાં ભરણું થયું ત્યાં સુધી ઉચ્ચરાવવા માડી. બાદશાહના હુકમથી અધ્યહુલ અઝીજાનને ગૂજરાતનો નવો સ્થોદાર ઠરાવ્યો, તે, તે સમયે દક્ષિણમાં ચૈપરંગાભાવમાં હોયો. લાંધી ડેટલાંડ માણુસની ફોજ એકડી કરીને પોતાના નવા અધિકાર ઉપર જતાં સુરત મૂકીને જરૂર્યની પાસે અંક્ષેપ્તર આગળ આવી પોહંચ્યો. પણ લાં આગળ દામાળના પક્ષવાળાઓએ તેના ઉપર એકએક હુભલો કરીને તેની ટુકડીનો પૂરેપૂરો નાશ કર્યો. લાર પર્ણ ફર્કિરઊદ્વાલાને અમદાવાદનો કાખને લેવાને દિલ્હીથી મોકલ્યો. (ઈં સું ૧૭૪૪ માં), પણ દામાળની એક ટુકડી રંગાળના તાખાની હતી તે તેના સામી થઈ, અને કંને લેવા દીધો નહિ. આ વેળાએ દામાળ સત્તારામાં હતો તે સમય સાધીને તેના ભાઈ ખંડેરાવે પોતાને અતુક્ષળ પડતો અગલ્યનો ફરદ્દાર કરી દીધો તેમાં રંગાળને તેણે ફૂર કર્યો, અને પોતાના એક માણુસને અમદાવાદમાં રાખવાની ગોડવણું કરી. વળી ફર્કિરઊદ્વાલાને તેણે કેટલોછ આશ્રય આપ્યો, પણ દામાનિયે તાખડોાય પાછા આવીને તેઓના સંબંધ

મરાડામોત્તા રવાંથેને હાનિકારક થઈ પડે તેના પેહેલાં તો તે તોડી નાખાવ્યો, અને ઘઉંરાવને એસરસદ કિલ્ડો અને મૂહ્યવાન નડિયાદ પરગળું આપ્યું, તથા વડોદરામાં તેને પોતાને સુતાલિક હરાવ્યો. આ ઉપયુક્ત બનસ્થા કરવાથી દામાજ પોતાના કુંઠુંના ધણા ભાણુસે ઉપર પોતાનું ઉપરીપણું જણાવી શક્યો, અને પોતાની સત્તાને ખદેલ પોહેંચાડનારી ઘરેખરી અડચણ વચ્ચે આવી હતી તે ફૂર કરી. તેણે ઇક્કિરહૈલાને ભાન્ય કર્યો નહિ, અને તેને બદ્દે પોતાનો જૂનો ભળતિયો ને મોભિનખાન હતો તેના પુત્રને અને ભાઈને આશ્રય આપ્યો.

શિવાજીના પુત્ર રાજરામની ભાતારાખાઈયે ધર્મ સર્વ ૧૭૫૧ માં દામાજ ગાયકવાડને લખી મોકલ્યું કે, મરાડી રાજ્યને અને રાજને ઘાણણેના હાથમાંથી છોડવવાને તમારે સત્તારે આવલું. તારાખાઈયે પ્રથમ રાજને સમજાલ્યું હતું કે તારો ચાકર ખાલાજ ધાજીરાવ તારી, સર્વ સત્તા બથાવી પડ્યો છે તે તુ પૂછી મેળવી લે, પણ તેમાં તે બાંધતું કાંઈ વળ્યું ન હતું રોથી ગાયકવાડ આવી પોહેંચેછે એવા સમાચાર તેને મધ્યા એટલે રાજને સત્તારાના કિલ્લામાં ખોલાવીને કેદ કર્યો. પ્રથમ તો દામાનિયે પૈશવાના સરદારેને હરાવ્યા અને તારાખાઈને સત્તારે જર્દ મળ્યો, પણ પછીથી તરતજ તેને પાછા હક્કું પડ્યું, અને ધાલાજની સાથે કોલકરાર કરવાની અગસ્ય પડી. પૈશવાએ દામાજીને પોતાના કષ્ણ-ભભાં જોઈને ગૂજરાતમાંના ને કાંઈ ચઢેલા ઇપિયા હતા તે અને કેટલોક બધ્યો સુલ્ક ભાગવા માંડ્યો. દામાનિયે કશું કે હું તો દાલડેનો સુલલિક છું તેથી તમારી ભાગણી કષ્ણૂલ રાખવાનો મને અધિકાર નથી. આવા ઉત્તર ઉપરથી પૈશવાએ ગાયકવાડના તથા દામાડેના કુંઠુંના કેટલાક ભાણુસને કેદ કરીને એક હુંગરી કિલ્લામાં રાખ્યા પછી તેણે ધાતકી પણે દામાજીની છાવણીમાં લૂંટ કરીને તેને કેદ પડ્યીને પુને પોહેંચતો કર્યો. લાંથી તેને છોડતા પેહેલાં પૈશવાએ ધણા સખ કરાર કહી બતાવ્યા તે એવા કુ.—ચઢેલા ઇપિયાને બદ્દે પંદરલાખ ઇપિયા આપવાથી તે કરજનો નીકાલ થાય અને ગાયકવાડના તાઅામાં હાલ ને દેશ છે તે તથા હુંવે પદ્ધી, ને જણવી લેવામાં આવે તેનો અર્ધો ભાગ આપવો. દામા-

નિયે અંદોઅર્ધ મુલ્ક આપવાને હા કહી અને જે ટેકાણેથી ખંડણી, ઉપજનો ભાગ, સરહેશમુખી અથવા લૂંટ જે કાંઈ મળે, તેમાંથી ખર્ચ બાદ કરતાં બાકીના ભાગમાંથી અંદો હિસ્સો આપવાને માન્ય કર્યું, વળી દરા હજર થોડા સહિત પેશવાને જ્યારે અગલ્ય હોય લારે આશ્રમ આપવાનું કખૂલ કર્યું. દાબાડેના મુતાલિક તરીકે તેના ગૂજરાત પ્રાન્તના ભાગને ચેટ પ્રતિવર્પે પાંચવાખ વીશહજર રૂપિયા આપવા; રાજના માણુસોના ખર્ચને ચેટ મદદ તરીકે પ્રતિવર્પે કાંઈ રકમ આપવી; આ કરારથી પેશવાના તાથામાં જે પરગણું આવે લાં થાણું બેસારવામાં મદદ આપવી; અને સૌરાષ્ટ્રના આખા દીપકલ્પમાંથી ખંડણી ઉદ્ઘરાવાના કામમાં મદદ આપવી, એ સર્વ વાત કખૂલ કરી. પેશવાના નહાના ભાઈ રધુનાથરાવ અથવા રાધોઆએ, ઉપરના દામાજ ગાયકવાડના સર્વ કરારનો અમલ કરી લેવા સાહ ગૂજરાત ઉપર ચડાઈ કરી, અને દામાજને કેદમાંથી છોડ્યો. એટલે એ પણ ગૂજરાતમાં જધને પોતાની ફોજ સહિત તેને મળ્યો. તેઓ બન્ને એકઢા મળાને ખંડણી ઉદ્ઘરાવતા, અને દેશને વશ કરી લેતા ચાલ્યા તેમાં તેઓ અમદાવાદના કિલા સુધી આવી પોણોંચ્યા લાં સુધી કાંઈ તેઓને આટકાવ કર્યો નહિ.

ગૂજરાતનું રાજધાની નગર (અમદાવાદ) તે સમગ્રે જીવાનમર્દિયા ન બાળીના હાથમાં હતુ, તેને મોભિનભાનતના ભાઈયે પોતાનું મરણ થતા પેહેલાં મોગલના તાથાના ભાગ ઉપર પ્રથમથી ફરાવ્યો હતો, પણ દામાજ જેવામાં કેદ પડ્યો હતો તેવામાં, શેહેરની સર્વ સત્તા તે પોતાને સ્વાધીન કરી એઠો હતો, ભાત્ર ગાયકવાડનું લેણું વસુલ કરી લેવા હતો. જ્યારે બન્ને એકઢા મળેલા ભરાડા સરદારો અમદાવાદ આગળ આવ્યા ત્યારે જીવાનમર્દિયાન પાલણુપુર હતો. શેહેર ચડી ઉત્તરીને તાણે કરી લેતા પેહેલાં તો તે લાં આવી પોણોંચ્યો. એટલે કિલેદારોને નવો જીસ્સો ઉત્પન્ન થયાથી તેઓએ ધણા આશહી બચાર કર્યો, જીવાનમર્દિયાન બાબીની સહૃદાઈનો લીધે તેના લાભમાં પ્રતિષ્ઠિત કરાર થયો, તે એવો કે તે જે શેહેર છોડી હે તો તેને પદ્ધણ, વડનગર,

‘રાધનપુર, વિલપુર અને ખીળાં કેટલાંક પરગણાં આપવાં, ઈં સં ૧૭૫૫
ના એપ્રિલ મહિનામાં છેવટે અમદાવાદ મરાઠાઓના સ્વાધીનમાં થયું. તેની
ઉપર ચેશવાએ અને ગાયકવાડે અર્ધોઅર્ધ વેણુંચી લેવા, માંડી, પણ પે-
શવાએ સર્વ કિલેદાર પોતાના બણીના મૂક્યા. અને હમણાંને ગાયકવાડની
હવેકી કૃહેવાય છે. તેજ કિલામાં દામાળની દેણ રેહે એમ દસ્કુ.

૧ રાધનપુરના નવાખ.

બાહુદરખાન (અફ્ગાનીસ્તાનથી છિંદમાં આવ્યા)
(તે વખતે મોગલ પાદશાહ શાહજહાં)

શેરખાન

નાફુરખાન ઉદ્ડો સફુરખાન, બાહુજાહાન (સોરઠમાં રાધનપુર)

મહમદશેર ઉદ્ડો ખાનજાહાન. સલાખત મહમદખાં
અને જવાન મર્દખાનનો ધલકાય હતો. (જુનાગઢ અને વડા-
સન ૧૭૨૬ માં મરણ પામ્યો. સીનોરની શાખા)

૨ કમાદુદીનખાં { અને પણ જવાનમર્દખાનનો }
૧૭૫૭-૧૭૬૫ { ધલકાય હતો. અણે રાધનપુરમાં }
(રાજ્ય મેળંધું:

૨ ગલુદીનખાનજ (૧૭૬૫-૧૮૧૩)

૩ શેરખાનજ કમાદુદીનખાનજ

સ. ૧૮૧૩-૧૮૩૫

૪ જોરાવરખાનજ સને ૧૮૩૫-૧૮૭૪

૫ ખિસમિલાખાનજ કિટેજંગખાનજ સુરતજખાનજ નાંદેયલીખાંનજ
(સન ૧૮૭૪-૧૮૯૯)

૬ મહુમદ શેરખાનજ.

રાધનપુરની ૧૧૫૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૫૮ ગામ, સુમારે એક લાખ મા-
ણુસની વસ્તી, અને લાર્ષિક ઉપર ૪ લાખ રૂપિયાની થાયછે. અંદરી નથી. ચિ-
દિશા છાયથીમાં નથી ત્યારે હેઠી લશ્કરની સલામતી અને ૧૧ તોાં ફોરી માન
આપવામાં આવેછે.

પ્રકરણ ૨ જી.

ગુજરાતમાં અધિશાસું પ્રથમ આવવું.

મિઠો ખુરીયરને મુંબાઈના ગવર્નરની જગ્યા ઈં સ૦ ૧૭૫૦ ના નવેમ્બર મહિનાની ૧૭ તારીખે ભણા લારથી અંગ્રેજ અને મરાડાઓનો સંબંધ વધારે નિકટ થવા લાગ્યો, તે વેળાએ સુરતમાં મોગલોની સત્તા નખળી પડી જવાથી ધણી અવસ્થા થધ પડી હતી તે વસ્થા કરી કરવાને, અને લાં પોતાના ડક અને વ્યાપારનું કામ સારા પાયા ઉપર સ્થાપવાને, અંગ્રેજે પૈશવાને। આશ્રય મેળવવાને ખુલ્લ આગત્યમાં આવી પણ્યા હતા, પણ પૈશવાથી તેમને આશ્રય આપવાનું બની આવ્યું નહિ; અને જ્યારે તેઓએ પોતાનું કાર્ય તેના આશ્રય વિના કરી લેવાને। પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, લારે મુંબાઈ એટ ઉપર ચડાઈ કરવાનું મિષ ખતાવીને, તે-ઓનું કાર્ય સાધી લેવા દીધું નહિ. તો પણ પોતાના માણુસોનો અને અધિકારિયોનો ધણો નાશ થવા છતાં પણ ઈં સન ૧૭૫૮ ના માર્ય મહિનાની ૪ થી તારીખે, અંગ્રેજેએ સુરતનો કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન કરી લીધ્યો. લાર પછી તરત્તજ ગુજરાતમાં પોતાના રાજ્યની સ્થાપના કરવાના ઉપાય તેઓએ કરવા માંઢ્યા. ઈં સ૦ ૧૭૭૧ માં તેઓએ, પોતાના સુરતના અધિકારની ઇધ્યે ભરદ્યના નવાખની ઉપર કેટલા. એક દાવા કર્યા. તડમંતડા કરવાનો વિચાર તેઓએ કેટલાક દિવસ સુધી જવા દીધ્યો, અને નવાખની સાથે કોલ કરાર કર્યા, તે જોકાયે તેવા તેના લાભમાં થયા નહિ એટલે પછી તરતજ તેણે તે રદ કર્યા. તેથી પ્રથમ જે ચડાઈ કરવાનો વિચાર કરી રાખ્યો હતો તેનો હવે અમલ કર્યો અને ઈં સ૦ ૧૭૭૨ ના નવેમ્બર મહિનાની ૧૮ મી તારીખે ભરસ ઉપર હલ્લો કરાને તે લીધું, તેમાં અંગ્રેજોનો શૂરો અને નિપુણ જનરલ, ડેવિડ વેડરન માર્યો ગયો.

તેવામાં દામાજ ગાયકવાડ પોતાની પછ્યાડે ચાર પુત્ર મુકીટે મરણ પાખ્યો. તેમાં શિયાજીરાવ વડો પુત્ર હતો પણ જન્મ દામાજની

ખીજ સ્વીતે ચેટ થયો હતો. તેથી ચેહેલી સ્વીતે પુત્ર ગોવિંદરાવ વયે નહાતો છતાં પણ ગાડી ઉપર તેણે પોતાનો દાવો કર્યો. બાકી રહેલા એ માણ્યુકલું અને ફૂતેહસિંહ નહાતી સ્વીતા પુત્ર હતા. માધવરાવ પેશવાળે પ્રથમ તો ગોવિંદરાવનો દાવો આહાલ રાખ્યો; પણ તેની ન્યાયની દરખારમાં એ વાત નામંજુર કરી એટલે તેનો દાવો રદ કરીને શિયાળુને “સેના આશખીદ સમશેર બહાદુરનો” ભિતાય આવ્યો. પણ તે ઝૂર્ખ હતો. તેથી પેશવાળે, તેના બાઈ ફૂતેહસિંહને તેનો સુતાલિક હરાવ્યો. માધવરાવ ભરણું પામ્યા પણી, અને તેના બાઈ નારાયણરાવનું ઝુત થયા પણી, તેઓનો કાકો દાઢ્યોઆ જે આજુરાવનો નહાતો પુત્ર થતો હતો તે યોડા દિવસ સુંધી પેશવાના અધિકાર ઉપર આવ્યો એટલે તેણે શિયાળુને હૂર કરીને ગાયકવાડની ગાદિયે ગોવિંદરાવની ફરી સ્થાપના કરી, એટલે ફૂતેહસિંહના હાથમાંથી રાજ્ય લઈ લેવાને ગોવિંદરાવ તરતજ ગૂજરાત આવ્યો અને આ પ્રતિસ્પર્ધી ભાઈયોની ટોળિયો વચ્ચે સદ્ગુરુ કન્જિયો ચાલવાનું ઉભું થયું.

રાધોભાને અધિકાર લાભે ચાલ્યો નહિ. પુનાની ગાડીના પ્રધાનો સાથે હોલકડર અને સિંધિયા મળી ગયા અને તેઓ ઈંગ્રેઝોનું સુંદર ના જાન્યુઆરી મહિનામાં તેની સામે થયા એટલે તે ગૂજરાતમાં વડોદરે નારી આવ્યો; તે વેળાએ તેના પક્ષનો ગોવિંદરાવ ગાયકવાડ પોતાના બાઈને પુકૃદ્વાના બેદમાં ફરતો હતો. પદભૂત થયેડા ચેશવાને ગૂજરાતમાં આવવાની એક ખીજ મતલાય હતી. સુંભદ્ર સરકારનો આશ્રય મેળવવાને તેણે જે આગળ કેહેણું ચલાવ્યું હતું તે હવે તેણે પાછું ફરીને ચલાવવા માંડ્યું. તારીખ મુજબ માર્યાને દિવસે બન્ને પક્ષકારો વચ્ચે ડાલકરાર થયા તેમાં રાધોભાને ફેઝની મહદુદ આપવાનું અંગેનેએ કખૂલ કર્યું. અને તે પ્રમાણે ગૂજરાતમાં રાધોભાની ફેઝ હતી તેને જર્દ મળવાને સુંભદ્રથી એક કાંદુલો રવાના કરવામાં આવ્યો. તે જ્યારે સુરત આવી પોહેંચ્યો લારે રાધોભાની અગ્રાણી થયેકી અંગેનેના જણવામાં આવી. પ્રધાનોની ફેઝ તેની પછીવાડે પડી તેથી વડોદરાનો ઘેરો ઉકાનીને મહી નહીની પાસેના અડાસના મેદાનમાં, તેઓની સાથે લડાઈ કરવાની તેને આગત્ય પડી, તેમાં તેની છેક હાર થઈ. કર્ણા કિંદિંજના ઉપરીપણું નીચે અંગેનેનો કાંદુલો

રાધોઆનં લઈને ખુલ્લાત આવ્યો, અને તાઠ ૧૭ મી માંચે તેઓ જ-
મીત ઉપર ઉત્સ્વા. ત્યાર પછી, એક માસ કરતાં પણ લંઘારે દિવસ ગુ-
જરૂરી પછી રાધોઆની ફોજનાં માણુસો જે પ્રથમની લડાઈમાંથી નાશી
ગયાં હતાં તે અંભાતની ઉત્તરમાં અગિયાર મૈલ ઉપર એક ધૂર્મિંજ નામે
ગામ છે લાં તેઓને આવી મળ્યાં; અને આં પ્રમાણે એકુંબી મળેલી ફોજ
ને મહિનાની વીજ તારીખ માતર પોછેંચ્યી. તેઓએ આ ટુકાણેદ્વારા પે-
તાનો રહ્યો અદ્દયો. મુને જવાના મનતુલાથી તેઓએ પાંચમી તારીખે
માતર છેટયું, અને આડમી તારીખ નાયાદ આવી પોછેંચ્યાં; લાં તે-
ઓએ એક આદ્યારિયું મેલાણું રાખી રોહેરમાંથી અંખું લીધી. પછી
નાયાદ છોડીને ફોજ મહી ભણી ચાલીને અડાસ આવી. જે ડેકાણે રૂ-
સ્તમઅલ્લીની હાર થઈને તેનું સૃત્યુ થયું હતું, તથા જ્યાં આગળ રાધોઆને
પ્રથમ હાર ખાંડી હતી તેનું આ જગ્યા આગળ, તાઠ ૧૮ મીતે દિવસે
લડાઈ થઈ, તેમાં શરૂઆતે હાર અપરાવી પણ અંગ્રેજ ફોજને ધાણું તુ-
કશાન થયું. તારીખ ઓગશ્યુની રાત્રિશરીશમીને દિવસે કર્ણાલ કિટિંજ ભર્ય આવ્યો
અને પોતાની ફોજમાંના જે વાયવ થયેલા હતા તેઓને લાં મૂકીને, નર્મ-
દાને કંડે શરૂ પણેલા હતા, તેમના ઉપર હંદો કર્યો પણ તેની સાથેનાં
ગરાડી લસ્કરની ગંગાલાલ વિનાની હાલયાવ ઉપરથી તેઓ ચેતી ગયા, અને
પોતાની તોપો નવીમાં ફેંશી દઈને ઉત્તર કિનારા ભણી નાશી ગયા; એટલે
પછી ચોમાસાના દિવસોમાં ગુજરાતમાં રહીને કોઈ ઝડુ ઐસતાં પુના
લણી જવાનો છેંબટે ચિંચ્યા કર્યો. અનિશ દુઃખાન ચોમાસાના દિવસ ૩-
લોએટના દિવસાં કાલાડાણનું રહ્યું ..૩, તોડી આડમી જુને કર્ણાલ કિટિંજ
ભર્યથી નહેઠાને કિનારે થઈને તણ્ણી ગળ ચાલ્યો. લાવાપીરને આરે
શકુના ઉપર છાપો મારવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા પછી, નદી છોડી દઈને
અંગ્રેજ લસ્કર ડોનાઈ ભણી વળ્યું. આસાધારણું વાવાડા સહિત ચો-
માસું બેહું, અને તેઓની ચામે થવાને ડાઢ બીજો શરૂ હતો નહિ, તથા
ગાતાને દરાવેલે ફોજેણું પોછેંચવાને વીશ મૈલ કરતાં વધારે ચાલવાનું રહ્યું
નહીં, તોપણ અંગ્રેજ લસ્કરના અધિકારીઓને અને ખીજાં માણુસોને
અણુદિનપુરના રાજઓએ પંથાવેલા અને કાળે કરીને ડોઝી ગયેલા
દિવસાં જઈને રક્ષણ મેળવાનાં એક પણરાયા કરતાં પણ વધારે
દિવસ લાગ્યા.

ગૂજરાતમાં બ્રિટિશની પેહેલી ચડાઈનો આ પ્રમાણે છેડો આવ્યો. તેમાં કદાપિ તેઓ છેક અપ્રાસાર્થ થયા નહિ તો પણ તેમાંથી તત્કાળ ઇન્ફોરેમન્ટ કંપની મળ્યું નહિ. અંગારામાં સર્વતે માથે એક અધિકારી મંડળી હરાવીને તેને નવો અધિકાર આપવામાં આવ્યો, તેણે પદભ્રષ્ટ થયેત્વા પેરાવાને આશ્રય આપ્યાની વાત નાપણંદ કરી તેથી સામી રોળીયાણા સાથે શરૂતા રાખવી બંધ પરી, અને નગારે રસ્તા પંથરા થયા લ્યારે કંરેલ કિટિંગનું લશ્કર રાખ્યોઆની સાથે સુરત પાડ્યું આચ્યું.

યોડા વર્ષ પછી પુનાસરકાર સાથે અંગ્રેજેને સુપ્રયપક્ષકાર તરીકે ઇન્ફોરેમન્ટ કંપની થઈ, તેમાં પ્રસિદ્ધ નાનાઈર્લનિસ તેનું કારણું દિતો. ૧૦ સં ૧૭૮૦ ના જન્યુઆરી મહિનાની પેહેલી તારીખે, જનરલ ગાડર્ડ અંગ્રેજ ફેઝ લઈને સુરત આગળ તાપી નહી ઉત્તરીને ધીરે ધીરે ઉત્તરભાષી ચાલ્યો. તેનું તોપખાતું અને સરસામાન તેતે પક્વાડે આવી મળ્યો ને હોલો¹¹ ને પેંચાના તાખાતું હતું તેના ઉપર હલ્દો કરેલા ચાલ્યો, અને જાહેરામ, બ્રિટિશ સરકારના સુલ્કી કાન્દારો હતા, તેઓએ લશ્કરની ભરતી કરીને સુરત તથા લાદ્યા પરગણ્યમાંથી નાનાઈર્લનિસના પક્ષકારોને હાંડી કાહાણા. અરાડમી જન્યુઆરીએ જનરલ ગાડર્ડનું લશ્કર ડલોઠ આગળ આવી પોહોચ્યું, અને એ દિવસ પછી તોપેનો મારો ચલાવવાને મોરચો તૈયાર થયો લ્યારે તો મરાદ કિલ્લેટાર રાત્રની બેળાએ કિલ્લો છોડીને જતા રહ્યા. પ્રતેહસિંહને ગાયકવાડના રાજ્યના માલિક તરીકે બાહ્યાલ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેની સાથે સુલાહનું ક્રેઝેણ ચાલતું હતું, તેણે લડાઈને સમગ્રે એક બીજાના શરૂ સામે સહાયક્ષૂત થવા વિષેના ડેલિકરાર¹² ઉપર સહી કરી, તેની બોલી એવી હતી કે, મહી નહીની ઉત્તરે પેશગાતો પ્રાન્ત હતો તે ગાયકવાડ રાખવો, અને તેને બદ્દે સુરત તથા લાદ્યા જિલ્લાના ગાયકવાડનાં ગામ હોય તે તેણે અંગ્રેજ સરકારને સ્વાધીન કરવાં. જનરલ ગાડર્ડ પછી ઉત્તર ભાષીની કુચ જરી રાખી અને દશમી દેઝુઅરીએ ગૂજરાતની સુસલમાની રાજ્યાની આગળ અંગ્રેજ સરકારનો વાવરો પ્રથમજ ઉડવા લાગ્યા. લાંના મરાદ સુઝ્યાએ શરૂ થવાને ના પાડી એટસે ના ૧૦ ૧૨ મીએ મોરચો આંધીને જોક દિવસમાં દ્વિજાની ર્ફિનમાં આક્રેડ્યુલ પાડ્યું. દ્યાને લીધે, અને

શેહેરમાં જુલસ ભારતી થાય નહિ એટલા માટે બીજો આપો દિવસ હલ્દો કરવાનો વિચાર બંધ રાખ્યો, અને એવી આશા બાંધી કે કિલ્ડેદાર એમની મેળે આવીને શરણું થશે. પણ તેમ તો બન્યું નહિ, એટલે બંધ-રમી તાંરીખની સવારે બ્યાંગેનેની ટેલિયો બાકોરામાં થઈને ધરી જવાને તૈયાર થઈ, લારે કિલ્ડેદારોએ તે ડેકાણું યુદ્ધ કર્યું તેમાં તેઓનાં નણુસેં માણુસ માસ્યાં ગયાં, એ પ્રમાણે ગૂંજરાતનું રાજ્યાની નગર તાથે થયું એટલામાં તો ગાઉડના સાંભળવામાં આવ્યું કે, સિંહિયા તથા હોલકર ઓગણુનીશમી તારીખે નર્મદા ઉત્તરીને વડોદરાની લગભગ આવી પોહેંચ્યા છે, પણ આ વ્યાંચિશ જનરલ તેમના ઉપર ચડ્યો એટલે તેઓ પાવાગદ ભણ્ણી જતા રહ્યા,

મુલ્કી ચાકરી ખાતાનો મિઠ જેભસ ક્રાઇસ્ટલ એ-ન્યાર નામના પુરતકના રચનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે તેના સ્વાધીનમાં ડાઢાઈ કર્યું હતું. તેની આસપાસ ભરાડા અધ્યાર વીંટલાઈ વલ્યા તે કિદ્ધાની ભીતિ ઉપરથી હેખાતા હતા પણ લાંધી તોપનો મારો પોહેંચ્યો શકે એમ હતું નહિ. કિલ્ડેદારમાં, સિપાઈયોની નણું પલટણો અને તેઓના ઉપર નણું યુરોપિયન કામદાર, યોડાક યુરોપિયન ગોલંડાજ તથા આરવા, અને આરથ તથા સિંહિની પાયદળની પાંચ ટુકડિયો એટલું હતુ.. ભરાડી છાવણીમાં એક મુલ્કી અને એક લસ્કરી એવા એ અધિકારીને ઓળખમાં મૂક્યા હતા, તેઓએ છાની રીતે કિલ્ડામાહેલા પોતાના દેશિયેને બાતમી મોકલી કે, તમે સામા થશો તેથી કંઈ વળવાનું નથી માટે શરણું થણે. પણ ડાલોઈની માહેલી ગમ તો જૂઢાજ પ્રકારનો જુસ્સો પ્રવત્યો હતો, અને અગરને, જેભસ ક્રેઝ્સની પાસેના નહાના સરખા પુરતક સંબહનાં વાર્ષિક રેન્જિસ્ટરો અને વિદ્યામાળાની ચોપડી એ સુખ્ય હતો તેમાંથી ભાતભાતના કોલકરારના વિષય જોઈ રાખ્યા કે, અગસ્ટ પડે તો, ધર્મિત સલાહનું કેલેણ કરવામાં આવે, તોપણું તે સાથે કિલ્યા ઘાંધવાની વિદ્યા, અગ્ન્યાવિદ્યા, અને એવાજ બીજા વિષયનું બહુ લક્ષથી મનન કરી રાખ્યું અને કિલાની ભજખૂતી કરવાની તથા અસલની ભરાડી તોપો ઉપયોગમાં આખુવાની તૈયારી કરી રાખી. પણ જનરલ ગાઉડ લસ્કર લઈને અમદાવાદથી આવી પોહેંચ્યો તેથી ડાલોઈના કિલ્ડેદારોએ કરી

રાખેલી તૈયારીનો ઉપયોગ કરવાનો સમય આવ્યો નહિ, અને ભરાડી લસ્કર પોતાની છાવણી ઉદ્ઘાવીને જતું રહ્યું.

ત્યારપણી કેટલાંક કારણોને લીધે કેટલીક હારણતની લડાઈઓ થઈ તેથી ગૂજરાતના સ્વાર્થને માત્ર આડકની રીતે અસર થઈ. પછી ધ૦ સ૦ ૧૭૮૨ ના મે મહિનાની ૧૭ મી તારીખે સાક્ષાત્કારમાં બ્રિટિશ અને ભરાહા વચ્ચે સલાહ થઈ તેમાં, મહાદળ સિંહિયો મધ્યસ્થ હતો. પણ તે સલાહના ડેલકરાર ૧૭૮૩ ના ઇન્દ્રાચારી મહિનાની ૨૪ મી તારીખે અમલ કરવાને કષ્ણૂત્ર રાખવામાં આવ્યા, તેમાં એવું હશ્યું કે, ૧૭૭૫ માં લડાઈ થઈ તેના પેહેલાં જેઓનો ગૂજરાતમાં ને સુલ્ક હતો તે તેમની પાસે રહે; કેંદ્રાના સુલ્કમાં ડોર્ચ ભાગ પડાવે નહિ તથા જ્યાં સુધી હુસ્મનાવટ ચાલુ રહ્યી ત્યાં સુધીની અંદરુનો દાવો ક્રતેહસિંહ ઉપર પેશવા કરે નહિ એવું. “ધ૦ સ૦ ૧૭૭૫ ના જન્યુઆરી મહિનામાં વડગામ આગળ મહાદળ સિંહિયાએ સુંબદ્ધ સરકાર પ્રતિ ઉદ્ઘરતા ભરેલી વર્તણૂક ચલાવેલી; તથા તે સમયે એ અંગેજ અફસ્ટ્યો એટામાં આંપેલા તેઓની દ્વારા ભરેલી રીતે બરદાસ્ત કરી અને તેમને છોડ્યા એ ઉપરથી તેમના વિષે જે અભિપ્રાય બાંધવામાં આવ્યો. તેની નિશાની દાખલ” તેમને ગ્રહનર જનરલ ધન ક્રેનિસિલના અભિપ્રાય પ્રમાણે મૂલ્યવાન ભરણ કિલ્ડો આપવામાં આવ્યો. ઉપરના ઠરાવ પ્રમાણે, જેમસ ફ્રાર્સના તાણામાં, ડોઓઝ, જનોઝ અને બીજાં ગૂજરાતનાં પરગણું હતાં તે ભરાડાને પાછાં આપવાનો તેને હુકમ થયો. અને સૂચના કરવામાં આવી કે ભરાડી સંસ્થાનમાંથી જેને લેવાને મોકબે તેને સ્વાધીન કરવાં. તેજ પ્રમાણે સુંદર શેહેર અને પરગણું મહાદળ સિંહિયાનો ભાસ્કરરાવ કરીને માણુસ હતો. તેને આપવાને લાંના સુખ્ય અધિકારી અને ક્રેનિસિલને આત્મા કરવામાં આવી. ડોઓઝ અને ભરણ પાછાં આપવામાં ઓંબાં તે સમયનું જણ્યા ગોચર વર્ણન “એચારિએન્ટલ મેન્વાર”ના કર્તાએ આપણું છે તે પ્રમાણે આ ડેકાણો અમે દાખલ કરિયે છિયે—મિન્સ ફ્રાર્સ કહેછે કે, “ડોઓઝ “અને તેના તાણાનાં પરગણું ભરાડાને પાછાં આપવાનાં છે એ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ, અને મારો લાંથી નીકળવાનો દિવસ પાસે આવ્યો, લારે “શેહેરના સુખ્ય મુખ્ય આગામો એકદા થઈને દરખારમાં મારી મુલાકાત

“લેવાને આવ્યા, અને આ પ્રમાણે ફેરફાર થયો તેનો તેઓએ અંતઃકરણ
 “પૂર્વક મારી સાથે પશ્ચાત્તાપ કર્યો. તેઓએ મને નજરાણો આપદા ભાંડયો
 “તેનો રહીકાર કરવાની મેં ના કઢી, તે ઉપરથી તેમને એરથું બધું માડું
 “લાગ્યું કે, છેવટે ભારે તેઓને એહેઠું પડ્યું કે, એક વસ્તુ ભારે તમારી
 “પાસેથી ભાગી લેવાની હતી, પણ તેમ કરવામાં ગતે સભ્યતા લાગી નહિ
 “માટે અગાઉ મેં તે ભાગી નથી, દ્વારા તમે અને નજરાનો લેવાતું એહેઠા-
 “છો તો, તે વસ્તુ તમે મને આપ્યો તો ભારા અંતઃકરણમાં જરા પણ
 “સંકોચાયા વિના હું તે લધણ. છિંદુની પ્રાચીન કાળી ડલોછિમાં બાકી
 “રહેલી ઘણી નિશાનિયો, રેહેરતી પડી ગ્રાની દર્ભારતોનાં દોતર કામના
 “કંડકા, અહિતાહિ પડેલા ભાગી ગ્રાની સ્તરના, ખાંડિત ગ્રાની મૂર્તિયો, એ.
 “એ વિષે ભારો કંઈ અચ્છે બતાવીને, અને તેઓનાથી ઉપકૃત થવા-
 “ની અતિશય ધર્મછા દર્શાવીને બાહેરના ખાંડિત ભાગ ભાહેથી ન્હાના ન્હા-
 “ના કંડકા પસંદ કરીને લેવા દેવાની આજા આપના ખાંડિત મેં તેઓની
 “વિનતિ કરી અને કલ્યાં કે, હું તેઓને શુરોપ લઈ નઈને મારી વાડીમાં
 “એક દેવાલય ખાંડાવીને તેમાં પદ્ધરાવીશ. માં આનું બોલવું સાંભળીને
 “તેઓને ધણું આશ્રમ્ય લાગ્યું, અને સર્વ ચીડીસુધ થઈ ગયા. હું તેઓના
 “ધર્મતું હાસ્ય કરી શ એવા તેમને બીક લાગતી હોય એવું તેઓએ જતા-
 “યું નહિ, પણ એક કુદ્ધિયન ધર્મના પુરુણને છિંદુધર્મની મૂર્તિઓ રા-
 “ખવાતું શું પ્રયોજન છે તે જાણુંની આતુરતા જતાવી. શુરોપિયન લો-
 “કોની સામાન્ય જિશાસા, પૂર્વમણીની કોનરીના નમુના તેઓને જતાવવાથી
 “થતો આનંદ, અને મનને અસર કરનારી દુલરો વાતોના રમરણ વડે
 “કરીને પ્રિયકર થઈ પડતી હુરતી ને જગ્યા, લાંથી આખેલી પ્રાચીન શ-
 “સ્તુઓ હું ભારા પોતાના હેઠળમાં જોડેં, તે સમગ્રે ભારા મનમાં જે આ.
 “નંદ્વાયક વિચારસંક્રના ઉત્પન થાય, એ સર્વ વાત તેમના નનમાં હું
 “તારવાને મને જરા મુસ્કેલ પડ્યું.”

“કૃાધ હિસ તેઓએ સાંભળેશી નહિ એવા પ્રકારતી પ્રથમ ભાગ-
 “શી, તે વિષેનો, કેટલાક સન્યાસિયોને પૂણીને એકાંતમાં વિચાર કર્યા પણી
 “ચીડીએ વારમાં પાણ આવવાની તેઓએ ભારી પાસે આજા ભાગી, તે
 “મુખ્યે નેણેની જ્ઞાનખંબાંથી જ્ઞાનસુ નેટેના લાગ્યાં. જીને દિવસે જ્ઞાનમાં

“તેઓ માર્તી પાસે પાછા આવ્યા લારે, એક રીતે, ભારે જવાતી વેળા
“પાસે આવેલી જોઈને ખેદ પામેલા દીસવા લાગ્યા, તેમજ ણીજી રીતે,
“મારો ભાગણી ભાન્ય રાખવાનો તેઓને ખરસંગ આવ્યો તેથી રાજ થ-
“ધેલા નેવામાં આવ્યા. તેઓએ ધણીજ ઉદ્ઘરતા ભરેલી રીતે મને કહું કે
“નમે તમારાં ભાષુસ મોડલીને તમારી નજરમાં આવે તે વસુઅં પસંદ
“કરી લ્યો, અને ભિત્રાદ્વારે તમારા પોતાના દેશમાં લઈ જઈને હેવાલયમાં
“પથરાવો. મેં તે પ્રમાણે કહ્યું; ઉન્જડ પડેલા દેવાલયની ટૂટી પડેલી પા-
“લોની ભાંડેલી ગમની નહાતી ભૂર્તિઓ, અને હીરાના દરવાજની બાઢારની
“કારણીના નમુના ડિંદુ કારીગરો મોડલીને ભંગાવી લોધા. અને સ્યાત-
“મોર હુંગર ઉપર એજ કામને ભાડે આદ્યોણું આકારની જગ્યા અંધારી
“છે તેમાં તેના આડ સભુદ્ય જોડવામાં આવ્યા છે તે તે જગ્યાને શ-
“ખુગાર થઈ પડ્યો છે. તેના ઉપર લીઝોઈના જાડની ધરા છે, અને પાસે
“એક તલાવ છે તેમાં સુંદર કન્યા આવી રહ્યાં છે, તેની પાંખડિયો અને
“પાંદાં દક્ષિણ ભણીના વાયુથી જ્યારે નાજુકપણે હાલે છે ત્યારે ગૂજરા-
“તનાં પવિત્ર તલાવતું મને સ્મરણું થાયછે.”

— આ અંથકૃતી પછી લદ્ય ગયો ત્યાં પણ એનેજ હેખાવ તેના
નેવામાં આવ્યો:—

“લદ્યના લોકને શ્રિલિંગના સરક અધિકાર નીચે રહેવાની ટેવ
“પરી ગઈ હતી તેથી નતા ફેરફારનો તેઓ વિઃકાર કરના લાગ્યા, અને
“ભાસ્કરરાવને આવવાનો સંસ્કારને વાસ પામવા લાગ્યા; પણ ભવારના
“દ્વિનારા ઉપર દ્રશ્યને પાંદી શરૂતના થઈ એરી ગપ ચાલી હતી તેર્થ તેને
“અનીવાને વાર થઈ એટલે લદ્યના લોક હોંઠી આશા રાખવા લાગ્યા
“કુ હવે રાજ્યનો ફેરફાર થશે નહિ. શ્રિલિંગ સરકારતું રાજ્ય તેમના ઉ-
“પર ચાલુ રહે એથથા ભાડે જીવી જીવી નાતના અને ધર્મના લોકોએ કેન-
“નુ પણ પ્રકારની પ્રાર્થના, કાંઈ પણ પ્રકારની કિયા, અને કાઈપણું પ્રકાર-
“ના હોમ હવન કરવાને આડી રાખ્યું નહિ. આમારો જગ્યાનો દિવસ જ્યારે ન-
“કી થયો, ત્યારે સર્વે જતના લોકોને અરેખરો શોક આવી ગયો હતો, તે
“દરરા પાણ સહેલ વિના ભારા સ્મરણુમાં રમી રહ્યું છે. હુંગિરા લોકે લ-
“દ્ય જીતા જીધું તેના મેદુંાં તે મોગડોના તાખામાં હતુ, અને તેના ઉ-

“પર મુસ્કમાન નવાય રાજ્ય ચક્ષાવતો હતો; તેથી દેરદ્ધાર કેવો યશેતે.
“તેઓ સારી પેઠે જાણુતા હતા. પૂર્વભણીના બીજા સર્વ રાજના જુ-
“લમ કરતાં મરાડાઓનો ભરજી પ્રમાણે થતો જુલમ વધારે ભારે પડેછે;
“તેઓ હરેક જાતનું ત્રાસદ્યક ધાતકીપણું કરીને ધન હરી કેછે, તેમાં વ્યा-
“પાર, ખેતીવાડી, અને ધંન તથા આયાદાનીનાં ચાલતાં સાંઘનને સારા
“રાજકર્તાં ઉતેજન આપેછે તેનું તે આપેજ શાના. અગરજે મુસ્કમાનોને
“પણ ધનનો એટદો બધો લોભ છે તોપણું તેઓ વધારે વ્યૌદ્ધાર્થતાથી ખ-
“રચેછે. ઉપરોગી અને શોભાયમાન કામોને ઉતેજન આપેછે, અને વિધાત-
“થા કણાનું પ્રતિપાલન કરેછે.”

“મહાદાન સિંહિયાને ભુદ્ય આપવાનો હિસ્સ ૧૭૮ ઉનાં જુદાઈ મ-
“હિનાની એ મી તારીખનો દ્વારાયો હતો, તે ઉપર ભાસ્કરરાવ આવ્યો ત્યા-
“રે રીત પ્રમાણે દરથાર ભરીને તેનો આદર સહ્યકર કર્યો, અને શેહેરના દ-
“રવાજની દુંચિયો તેને હસ્તગત કરી. નર્મદા નહી ઉતરીને સુરત જવા
“સારુ અમે તરતજ પાણી પાસે ગયા, અને અમારી સાથે શેહેરના મુખ્ય
“મુખ્ય કોડો બોલ્યા ચાલ્યા વિના આવ્યા. જ્યારે અમે કંપનીના નદી-
“ના મછવામાં બેડા, ત્યારે અમારા માથા ઉપર એક કાળકંતોણું વાદળું
“ચડી આંખું, અને વર્ણાનું એક ઝાપડું પડ્યું. તે જોઈને અમારા શોકા-
“તુર મિત્રો હવે વધારે વાર મુગે મહોડે રહી શક્યા નહિ, અને મરાડા-
“ઓના જુલમનો માયે આવેલો ત્રાસ વીસરી જઈને કર્ણા ઉપરે એવો
“પોકાર કરી બોલી ઉડ્યા કે, ભુદ્યના દુર્ભ્યાયને લીધે આકાશ રડેછે તેનાં
“આ અમાંસુ છે ! અંગેનેના ઉપર નિરાધાર આપવાદ અને પાયા વિનાના
“હળરો વેહેમ રાખ્યામાં આવેછે, અને જે ચુરોપમાં એકદમ માનવામાં
“આવતા હતા, તેની સામે હું ઉપરની વાત રજી કરેંછું, છિંદુસ્થાનમાં
“ધણ્યા એક મહોયા અધિકાર ઉપર છે તેમાંથી કેટલાએક એશાં ટપકાને
“પાત્ર છે. આપણા દેશમાં પણ જેણો એવાજ અધિકાર ઉપર છે તેઓ-
“માંથી અધ્યાય નિર્દોષ છે એમ નથી; દ્રવ્ય અને સત્તાની લાલચ ક્રોધ ક્રોધ
“વેળાએ અતિ બળવાન મનવાળાઓને પણ વશ કરી કેઢે; પણ મોદ
“પામી જવાથી દૂર રહેવાના કાળ પાસે આવી પોહાંચેછે, ત્યારે નિર્દોષ
“અંતઃકરણ રહ્યું હોય તેથીજ માત્ર સુખ થાયછે. ચુરોપિયન કે છિંદુસ્થા-

“નનો રહેવાશી એમાંથી ગમે તે ને ધન ઉચ્ચાપત કરનાર હોય તે હવણું
“મહુષ્ણના કાયદાનો જવાયદાર હોય અથવા ન હોય તોપણ એક અંદર-
“આને બિરાજમાન થયેદો કાંઈ શિક્ષક હવણુંતું પ્રત્યેક સુખ નષ્ટ કરી
“નાખેછે, અને હવે પછી, કંદિ ભૂલે નહિ એવો ન્યાયાધીશ તેના પોતાના
“કાયદા, સત્યના અને ન્યાયના ધોરણ ઉપર સ્થાપ્યા છે તેના ભંગ કરનારનું
“વેર વેરો, ને કોડાનો ચાલતો સંપ્રદાય જગતમિત્રાંધ, ઉદારતા, અને પ-
“રોપકારણુંદ્ધ ઉપર હોય એવા માણુસોના આખા વર્ગ ઉપર સામાન્ય અ-
“પવાદ મૂક્યેનો એ અધિત્તિ છે.”

આ સમયથી ભારત્ય સિદ્ધિયાના તાબામાં આવ્યું તે તેણે ખ્રિટિશ
સરકાર સાથે લડાઈ કરી લાં ચુંધી રહ્યું. તેની પાસેથી કર્નાલ લુદ્દિગાને
૧૮૦૩ ના આગસ્ટ મહિનાની ૧૬ મી તારીખે વડોદરાની સહાયકારી
દ્રાબદતે હુદ્દો કરીને લીધું.

ફેસિંદ્ધ ગાયકવાડ પોતાના ધરના મેડા ઉપરથી પડી ગયો તેથી
૧૭૮૮ ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૨૧ મી તારીખે ભરણું પામ્યો, રોઝેન્સી
માટે ફેસિંદ્ધના ભાઈ માનાળ અને ગોવિંદરાવની વચ્ચે કન્નિયો ડાચો,
તે ચાર વર્ષ પછી જ્યારે માનાળનું ભરણું થયું ત્યારેજ પતી ગયો. હવે
ગોવિંદરાવનો હક થવાને કશો વાંધી રહ્યો નહિ, તોપણ પૈશવાની રાજ-
ધાની છાડીને આવવાની રણ મેળવતાં ગોવિંદરાવને આવવાનું કઠણું પડ્યું
આગળ ગાયકવાડની સાથે પૈશવાએ ધાણું ભાર ડોલકરાર કરી લીધા
હતા તે ઉપરાંત પુના સરકારને કાયદો થાયદો થાય એવી રીતે તેની પાસેથી ક-
રાર કરી લેવાને નહાનાફર્નવિસે ધારણું કરી. સાલબાધમાં ને ડોલકરાર
થ્યું હતા તેથી જ્યારાં ચાલીને ગાયકવાડના મુદ્દકમાં વિભાગ પાડવા નહિ

માનાળ વડોદરામાં હોતાં ગાડી અથવા પડચો. અને પૈશવાને ૩૦,૧૩,૦૦૦
રૂપિયા નજરોણુના તથા ચેરકશીના ચડેલા સુમારે ૩૪,૦૦૦ રૂપિયા આ-
પવાનો કરાર કરી તેમની સુભમતિ મેળવી. આ કરાર ગોવિંદરાવ પાસે પળવા
તથા હાથી, ઘોડા અને દાઢીના થઈ સુમારે એકલાખ રૂપિયાનો નજરાણું આપ્યા
પછી પુનેથી જવાની પરવાનગી મળશે એમ નહાનાફર્નવિસે ફરમાંયું, તે ઉપરાંત
તાપી નહીની દક્ષિણ દિશાના દેશમાં ગાયકવાડનો હક હતો તથા સુરતખંડરની જ-
દાત પૈશવાને આપી હોનાની માગણી કરી.

હેવાને માટે ચિંદિશ સરકાર વચ્ચે પડી, અને કુરુક્ષણનિઃસ્વાપનિઃસ્વાપનિ તેમની તફરાર વાન્ધાણી ગણ્યાને, ૧૭૬૪ ના હિસેભયર મહિનાની રૂપ મી તારીખે વડોદરાની રીજેન્સી માટે જોવિંદરાવને છેવટે રજ આપી.

જોવિંદરાવ ગાયકવાડ ૧૮૦૦ ના સટેટ્યર મહિનામાં ભરણું પાંચો. ઘાણરાવ પેશવાના ભાઈ ચિંમનાણ આપાનો સુતાલિક આપા શેલુકર ગૂજરાતનો સરકુંઝો હતો તેની સાચે તે એ વર્ષ લગ્ની લડાધમાં પંડ્યો હતો. શેલુકર જ્યાં લગ્ની અધિકાર ઉપર રહ્યો ત્યાં લગ્ની લોકોના ઉપર જુલામ કરવાથી અને બલાત્કારે તેમની પાસેથી ધૂન હરી લેવાને લીધે ધણ્ણાંજ વિઃકારવા લાયક થઈ પડ્યો હતો. અમદાવાદમાં જે ધૂમારતમાં આંગળ અદાલત એસ્ટાફ તે એણે બંધાવી હતી. ઝુસલમાન સુલતાનોના રાજમેહેલના પાયા ઉપર તેણે ચણુતર ચણ્ણાંબું અને લોકો પાસેથી ખર્ચ લીધું, તેઓનો સરસામાન તેમની પાસેથી ખુંચાવી લઈને તેમાં વાવરચો અને તેમની પાસે મદ્દત મજુરી કરવી. તેણે કેટલાંએક ધાતકી કર્મ કર્યાં છે તેમાં એક શુરોપિયન સિપાઈ પૈસાવાળો હતો. તેની સાચે કૃપા કર્યાનો અપવાદ તેને ભાયે એડો છે; તેનું નામ મેનશોર અન હતું (અથવા સાધારણ રીતે જે મોસાજન ડેહેવાતો હતો) તેની પાસેથી દ્રોય લઈ લેવાને માટે તેને તોપને ઘેડો બંધાવીને હડાડી હેવરાવ્યો. સુરતનો નવાખ ભરણું પાંચો એટલે ૧૮૦૦ ની સાલમાં, ખુંબાધનો ગવર્નર મિંડ ડંકન તે શેહેરનો અધિકાર પોતાના તાખામાં લેવાને જ્યારે આવ્યો. ત્યારે તેને સુખારકાદી આપવાને મિષે જોવિંદરાવ ગાયકવાડે પોતાના વકીલો મોહલ્યા, પણ તેની ખરી મતલબ તો શેલુકરનો નાશ કરવા સાર ચિંદિશ સરકારનો આશરો મેળવવાની હતી. મિંડ ડંકન તો ગાયકવાડ પાસેથી સુરતની આસપાસનું ચોરાશી પરગણું અને સુરત બંદરની ચોય માગી લેવાને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો. શેલુકરની સામે મદ્દ મેળવવાને જોવિંદરાવના તરફથી અરજ કરવામાં આવી પણ તે વાત ઉપર લક્ષ હેવામાં આવ્યું નહિ, તેમજ તે વેળાએ ચોરાશી પરગણું અને ચોય વિષે પણ કંઈ મનમાનતો પરિણામ થયો નહિ. હેવે ગાયકવાડે પોતાના રૂપતંન સાધનથી શેલુકરને તોડી પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને વડોદરથી અમદાવાદ ઉપર ફેઝ ચાલી. શે-

^{ફેઝ} એ ધૂમારત પડી લય એવી થઈ છે એમ હરાવીને હિતરાવી નાંખી છે.

હુકરે ડાકોરજ અને કાઠિયાવાડથી પોતાના સરકારોને બોલાવા અને શૈંહેરની આહાર શાહાલમનો રોજે છે ત્યાં આગળ ગાયકવાડની હોલ સાથે લડાઈ કરી. તેમાં તેની હાર થઈ અને તે કિલ્લામાં જઈને ભરાઈ પેડો ત્યાં છેવટે તેનાં ભાણુસોએ તેને તળ ફીધો તેથી તેને કેદ કરી લીધોં શૈલુકર નંહનાઇંનવિસ સાથે સંબંધ રાખતો હતો. તેથી પેશવાને તેના ઉપર વેર હતું માટે ગૂંજરાતની ઉપજનો પોતાનો ભાગ ગાયકવાડને પાંચ લાખ રૂપિયા આપે પાંચ વર્ષની મુદ્દતે પટે આપ્યો, અને ગાયકવાડના પ્રધાન રવળ અધિકારીનો પીત્રાઈ ભાઈ રધુનાથ મહીપતરાવને (જે કાશજ કેદી હતો) અભદ્રાવાદનો સૂઝો દરાવ્યો.

† અંદરખાનેથી પેશવાની પરવાનગી હતી. પ્રથમ તો તેને બડોદરે લઈ ગયા ત્યાંથી એટરસહ કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો. છેવટે બ્રિટિશ સરકારની મેલેસ્ટ્રેન તીથી છૂટ્યો. લાં. ક.

મફકરણુ ૩.

આનંદરાવ ગાયકવાડો*

મહારાજ જોવિંદરાવ ગાયકવાડનું મરણ સન ૧૮૦૦ના સેપ્ટેમ્બર મહિનાની ૧૬ મી તારીખે, મધ્યરાત્રે થયું. આપાજુ આપાજુ અને ભીર કમાલજિહીનખાન સુખ્ય લસ્કરી સરદાર, તથા મંગળપારખ અને સામણ એહેચર નામે એ રહોયા સરાકુન્જેઓના તાખામાં આરથતું લંસ્કર હતું તેઓએ એકઢા મળાને કામની વબસ્થા કરવા માંડી. સવારના પ્રદરમાં કુંઘની સર્વ આધયો એકઢી થઈ, તેમાં લખતરના જાલા રજ્યું દરબારના કુંઘની જોનાબાઈ કરીને મહારાજની રણી હતી તે સતી થવાને તૈયાર થઈ. પણ તેના કારભારિયોએ તેને સારી પેઠે સમજવી, અને કુરાનના તથા છિંદની રીત પ્રમાણે સોગન આધને તેને આત્મપૂર્વક કર્યું કે તમારા સ્વામીની વેળામાં તમારી જેવી સત્તા અને પ્રતિક્રિયા હતી તે પ્રમાણે અમે સાચવી રાખીશું. પછી જોવિંદરાવને અમિદાદ દેવાને લઈ ગયા અને તેનો હક્કાર વડોપુત્ર અનંદરાવ ગાદી ઉપર એડો. માલ જોવિંદરાવનો પ્રધાન રાજજુ આપાજુ અમદવાદ હતો તેણે તરતજ પાછા આવીને કારભાર ચલાવવા માંયો. કાનોળજાવ કરીને ભાજુ રાજનો દાશીપુત્ર હતો તેણે પોતાના બાપની હૈયાતીમાં તોક્ષાન કર્યું હતું તે વાત પ્રધાને ખીન કારભારી અને સરદાને કણીને, તે લોબને લીધે આગળ પગલાં ભરે નહિ, તેનો અટકાવ કરવાનો પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરવા માંયો. પણ એ કરાવ કણ્ણું રાખવામાં આવ્યો નહિ; અને પછી તરતજ કાનોળજાવ, પોતાની સાયે મળી ગયેલા કેટલાએક કારભારિયોની મદદથી રાજનો ધણી થઈ એડો અને આનંદરાવ ગાયકવાડને તેણે કેદ કર્યો. કાનાળનો સ્વભાવ ધણો જુલમી હતો. તે બતાવવાનો હવે તેને પૂરેપૂરે લાગ મળ્યો, તેણે રાજ્યના સર્વ કારભારી ઉપર એટલો બધો જુલમ કરવા માંયો અને આનંદરાવ રાજ ઉપર ખરેખરી સખતાઈ નહિ પણ

* અહિંથી અમારો આધાર ભાઈ લોડોની દંતક્યા ઉપર અને લંડનમાં ઇસ્ટ-એન્ડિયા હાઉસમાં દૃષ્ટરખાનું છે તે માંહેલા વગર છપાયલા કાગળો ઉપર છે.

તેનો એટલો ઘણો ધિઃકાર કરવા માંડ્યો કે તેના ભાઈની ખુલ્લી સલાહથી તેની સામે સર્વની એક ટોળી બંધાઇ. સન ૧૮૦૧ ના જાન્યુઆરી મહિનાની ૨૭ મી તારીખની રાત્રે તેનું ધર ધેરી લઈને, કેટલોએક તેના તરફથી અટકાવ થયા પછી, તેને આનંદરાવની સામે લાવ્યા, તેની આગામી ઉપરથી તેનાં હુયિયાર મૂકાવ્યાં, અને તેને ઐડિયો જડીને ગુજરાત અને માળવાની વચ્ચેના કુંગર ઉપર રામપુર રોચિયાનો કિલ્લો છે ત્યાં કેદ કરીને લઈ ગયા. આ બનાવ બંન્યા પછી રાવળ આપાળ ખરેખરે પ્રવાન થયો.

એપ્રિલ મહિનો ઉત્ત્યા પછી તરતજ, ગુજરાયાએ કરીને શ્રેતેસિંહ ગાયકવાડની પુત્રી હતી તેને રાવળ આપાળ સાથે કળિયો થયો. તેનું કારણ જાણુવામાં નથી પણ તેણે લાંથી નીકળી ચાલીને સુરતમાં જઈને આશ્રય લીધો; અને વર્ષની આખેરી ચેહેલાં તો રાવળના પ્રવાનવટાના કારભારની સામે, એ કરતાં પણ વધારે ભયકર એવો એક નારાળ થયેલો પુરુષ થયો. પિલાળ ગાયકવાડ કડીના રાજ્ય ઉપર પોતાના નભાના કુમાર ખંડેરાવને ઠરાયો હતો, અને તેવામાં પિલાળને સેનાપતિ દાભાડેનો સુતાલિક હતો તેથી તે જગ્યા ઉપર તેને કાયમ કરીને “છિભતેબહાદુર”નો ભિતાય આપ્યો. ત્યાર પછી તેની પછવાડે તેનો કુમાર મહારાજ થયો તેને તેના રાજ્ય ઉપર શ્રેતેસિંહ ગાયકવાડ સ્થાપ્યો અને તેના આપનો ભિતાય પણ તેને ધારણું કરવા દીધો; ત્યા ગાયકવાડના વડા ધર સાથે તેનો રાજ્યધર્મ આગળ ઉપર ચાલતો રાખવાતું તેણે કણૂલ કર્યા ઉપરથી ચારસે અશારોની તેની પાસે નોકરી લેવાતું હરાબું, અને જો તેમ કરવાની મરણ હેઠ નક્કી તો ૧,૨૦,૦૦૦ રૂપિયા આપે. આ પ્રમાણે કરવાથી તે કડીનો જગીરદાર નક્કી થયો, અને અગર જો તે વડાઓદરાના રાજનો પદ્ધત તરીકે ગણુવામાં આવ્યો, તોપણ ગાયકવાડ જેમ પોતાના રાજ્યમાં ઉપરી ભરાડા રાજ્યથી સ્વતંત્રપણે અધિકાર ચલાવતા હતા તેજ પ્રમાણે તે પણ પોતાના રાજ્યમાં ગાયકવાડથી બિલકુલ સ્વતંત્રપણે કારભાર ચલાવે.

રાવળ પ્રધાનના અતાવેલા ધારણું પ્રમાણે, મહારાજાવની પાસે અદેશી અંદલી માગી રેથી, અથવા કનાળરાવની અયોગ્ય સ્થિતિ થયેલી

તેનાથી સહન કરો શકાઈ નહિ એવું પ્રસિદ્ધપણે તે ક્રેહેવા લાગ્યો અને તે પક્ષનો ગજરાબાધની ટોળીવાળાએ સ્વીકાર કર્યો તેથી હને ભલદાર રાને દ્રાજ એકઠી કરવાનો આરંભ કરવા માંડ્યો; અને ઉધાડી રીતે બોલવા લાગ્યો કે રાવળાએ અપાણ અને તેના ભાઈ અપાણનિયે કૃષ્ણાએક સત્તા ઉપરાંતનાં અને જુવમનાં કામ કર્યા છે માટે હું તેઓને શિક્ષા કરવાનો છું, તથા કાનાળરાવ અને ગાયકવાડના ડુંદંનાં ખીલાભાણુસો સાથે બોટી વર્તણૂક ચલાવીને એ જુવમી કામદારોએ તેમના વાજણી હક ખુંચી લીધા છે તે પાછા અપાવાને હું આગળ પડ્યો છું. સુકંદરાવ કરીને ખીને એક માળ રાને દાસીપુત્ર હતો તે પણ ડાકોર શ્રીરઘૂંઘાણનાં દર્શન કરવા જવાને ભિંબે બહુ ઝવેર અને ધન લઈને વડોદરેથી ચાલી નીકાયો. તેને પાછો બોલાવી આખુવાને કામદારોએ પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેણે તેમનું માન્યું નહિ, અને તોદાન કરવા લાગ્યો, એટસે તેઓએ તેના ઉપર દ્રાજ મોકલી તેથી તે કરી પરંગણામાં નારી ગયો અને ભલદારરાવનો આશ્રય લઈને રહ્યો. ભલદાર રાને વિસલભનગર અને વિલાપુરના કિલા જેરાવરીથી લઈ લીધા હતા, ને તે ભદ્ધારાણ અનાંદરાવને માટે લઈ રાખ્યા છે એવું ડોળ અતાવતો. હતો તથા તેને વાસ્તે લડવાને સારુ જૂદે જૂદે ડેઢણે થઈને ચાલીશહેર દ્રાજ તૈયાર છે એવી બદાશ મારતો હતો. ગાયકવાડની ચાકરીમાં એક જૂનો નોદર શિવરામ કરીને હતો તે પણ કામદારોની વર્તણૂક ઉપર્યો કંદળી ગયો હતો. એટસે ભલદારરાવની પાસે લઈ પોહંચ્યો, અને એવી વાત ચલાવી કે ખીલ કેટલાક હુકમદારો પણ મારી પેઠે કરવાની તૈયારીમાં છે. કંજિયો કરી ઉડૈકી ટોળિયોની દ્રાજ સામાસાભી આવી ગઈ, બાંધાણ આપાળ અભજાવાદ આગળ શાદીઆગ છાવણી કરીને પડ્યો હતો, અને તેની એક ટોળા કાલિકાઓટ આગળ પડી હતી, ભલદારરાવ પોતાની દ્રાજનો એક ભાગ રાખીને કરીમાં રહ્યો હતો, પણ તેનો ભાઈ હુનમંતરાવ ખૂને ભાગ લઈને કરીથી આડ કાસ અગાડી આવીને બાંધાણની દ્રાજથી સુભારે સાત કાસને અંતરે કુલોલ આગળ છાવણી કરીને પડ્યો હતો. નહાની વણ લડાઈયો તો થઈ ચૂકી હતી તેમાં ભલદારરાવ પોતાની જીત થયેલી આનતો હતો. આવી સ્થિતિમાં છતાં, અને પક્ષવાળાએ બિંદિશન ગવર્નરનો આશ્રય માગ્યો હતો: ફાનાળની

વતી ગંજરાયાઈ અને તેના કામદારે બ્રિટિશ સરકારને ચોરાશી પરગણું તથા સુરતની ચોથ આપવાને કષૂલ કષ્યું, (ગોવિંદરાવે પ્રથમ આ એવાનાં આપવાને કષૂલ કષ્યું હતું, પણ તેનું ભરણું થયું ત્યાં સુધી, પેશવાએ મંજુર નહિ રાખવાશી તેનો અમલ થયો નહિ હતો.) તે સાથે વળી તે કહેવા લાગ્યો કે ચોરાશી પરગણું કરતાં ચીખલી પરગણું ધણું સરસ છે તે પણ આપીશ. આખુગમ છી સ૦ ૧૮૦૨ ના જન્યુઆરી મહિનામાં મહારાજ આનંદરાવની વતી તેના પ્રધાન રાવજી આપાનિયે, મિઠ ડંકન પાસે, ઓર કાલજીનાન, અને બીજી એવીલો મોકલ્યા. મારુ ચો-વિંદરાવના વારામાં ચોરાશી પરગણું અને સુરતની ચોથ આપવાનો દરાવ થયો હતો. પણ તેનો અમલ થયો નહિ હતો, તે રીત પ્રમાણે થવા વિષેનો તેઓએ દસ્તાવેજ કરી આપ્યો. બ્રિટિશ ગવર્નરે, ડેટલીક વાર સુધી અને પક્ષકરોના હક્ક વિષેનો વિચાર કર્યા પછી છેવટે આનંદરાવના નામથી પૂર્ણ અધિકાર ચલાવનારા કામદારોને આશ્રય આપવાનો દરાવ કર્યો. આ પ્રમાણે કરવાને મિઠ ડંકને ધણું કારણું મળી આવ્યાં, આનંદરાય ગાયકવાડનાં પરગણું જે કરીના જગીરદારના મુલ્કની પાસે હતાં તેનો તે કષ્યને કરી એઠો તે જતાં આડીનો આપ્યો દેશ આનંદરાવના તાયામાં હતો. આવી સ્થિતિના પક્ષવાળાનાં વચ્ચે ઉપર ભરેંસા રાખવો મુશ્કેને તેના સામાન્યાળા કાનાળના પક્ષના લોકોના વચ્ચે ઉપર વિશ્વાસ રાખવાને ગવર્નરને કાંઈ વિશેષ કારણું નહિ. વળી ગાયકવાડના રાજ્યનો ખરેખરો ઉપરી જે આનંદરાવ મહારાજ, તેણે પોતાના કામદારોના કરવા ધારેલા દરાવ વિષે પોતાની ડોણ ભરેલી અથવા કદાપિ ખરેખરી સમ્મતી આપવી ઉપરથી, તેણો સ્થાલાયાધના કોલકરાર પ્રમાણે ગાયકવાડના રાજ્યમાં વિભાગ થતો અટકાવવાને બ્રિટિશ સરકારને વચ્ચે પડવા સારુ અતિ આદરસહાર ભરેલી રીતે અરજ કરતા હતા. ગવર્નરને એવી પણ સ્થયના કરવામાં આવી હતી કે મહારાજરાવ સિંહમાંથી પારકી ઝોજ લાવવાનો પ્રથત્ન કરેછે, એ પ્રમાણે જો થાય તો ગૂજરાતમાં બ્રિટિશની જે સત્તા છે તે જોંઘી પડી જય, અને મીઠ ડંકને એમ પણ ધાર્યી હતી કે, આનંદરાવના કામદારોને ભાગેંદો આશ્રય બણ્યીથી આપવામાં આવે નહિ તો તે સિંહિયાની પાસે જઈને ભાગે. બ્રિટિશ સરકારના મન

ધ્યાયપણુંને વજન આપવાને સાર, અને ગાયકવાડનું રાજ્ય આપે આપું સાચવી રાખવાને સાર દ્રોગની એક કુકડી તૈથાર કરવામાં આવી. તે એ હજર ભાણુસની હતી, તેમાં ચારસે શુરોપિયન હતા, અને તેનો અધિક કાર મેજર અલેકઝાન્ડર વાકરને આપવામાં આવ્યો હતો. એ અધિકારીનું નામ પછીઓથી ગુજરાતના ધતિદાસમાં યોગ્ય રીતે પ્રસિદ્ધ છે. મેજર વાકરને માટે એવો હરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કુન્જમ અને તેમ તેણે તાકીદથી લશ્કરી હૃદ્યાવ મૂકી દઈને વડોદરાના ઘ્રિઠિશ રેસિન્નાંનું પદ ધારણું કરું. મીઠ ડંકને વિચારણું કે એની હજી લગી એવી મરજ હતી કે બળનો ઉપયોગ કર્યા વિના તકરારનો છેડો આણુવો. આ હરાવ લાધમાં ઉત્તરવાને તેને વિશેષ અપવૃત્ત કરશે. મેજર વાકરને ઉધારી એવી સુચના કરવામાં આવી કે ભાજારાન આનંદરાવને તેમના પિતાના મૌતનો દિલાસો આપવાનો હતો પણ ચોરાશી પરગણું અને ચોથ આપવા ઉપર્યુક્ત કામ સુલત્તની રાખવામાં આવ્યું હતુનેનો અમલ કરવાને માટે તમને મેઝાન લવામાંથી વેછે. માટે પ્રથમ તો તમારે ગાયકવાડના વકીલો સંગાયે વડોદરે જવું. આ કારણું તો ઉધાડુંન છે પણ તેની ખરી ભતકણ એ હતી કે આનંદરાવના મનની ખરી રિથતિ ડેવી છે, તથા તેનો પુત્ર હુનમન્તરરાવ, આખાજના હાથ નીચે લશ્કરમાં રહ્યો છે તેમાં તેનો અતુમત છે કે નહિ તે વિષેનો નિશ્ચય કરવો. તેટલી વારમાં લશ્કરી કુકડી દરિયાને રસ્તે ખાંભાત આવવાની હતી અને મેજર વાકર વડોદરે પોતાનું કામ કરી રેહ્યા રાદે તે ત્યાં જઈને તેને ભળવાનો હતો.

સન ૧૮૦૨ ના જાન્યુઆરી મહિનાની ૨૪ મી તારીખે મેજર વાકરે સુરત છોડ્યું, અને ૨૫ મી તારીખે વડોદરે પોહેંઘ્યો. તે અરુંચિમાં થઈને ગયો. તે વેળાએ સિંધિયાના કામદારોએ તેનો સારો આદરસત્કાર કર્યો, વડોદરેથી ચોડા મૈલને અંતરે પ્રધાન તરફના ભાણુસે તેને માટે ચોબેલાં હતાં તે તેને ભણ્યાં; અને શહેરથી એક કેસ ઉપર તેનો આદર સત્કાર કરવાને માટે રાખજ આપાજુ સામો આવ્યો હતો, તેની સાથે સર્વ સુલકી અને લશ્કરી કામદારો હતા તે ટેકાણે મેજર વાકરની સુલાક્ષણ લેવાને રાહા જોઈ રહ્યા હતા. આરથ જમાદાર વગેરે પ્રત્યેક ભળવા લાયક ભાણુસ સાથે મેજર વાકરની સુલાક્ષણ થઈને સર્વેએ અતિશય ભાવ થ-

તાંથો, તાંથી તે શેહેરમાં ગયો ત્યાં તેને માટે તંયુ ડેઢાબ્યા હતા ત્યાં લઈ જવામાં અય્યો લારે અદ્યસર હથિયાર રાખીને તેને માન આપવાને સાર કોણ ઉભી રાખેલી હતી તથા તે જગ્યાએ તોપોના ખાર કરીને તેને સલામતી આપી. ખીજે દિવસે પ્રધાન તેની પાસે ગયો, અને કરી લઇ જઈને ભલભારરાવને કાહાડી સુઝવાની તેણે પોતાની ઘરું આતુરતા તરતજ ખતાવી દીધી. મેજર વાકર તે વેળાએ એ વાતની ચરચા ચલાવવાને રાજ હતો નહિ, એટલા માટે વાત ઇરસીને ખંબાત આગળ આવેલી દોજને સરસામાન પોહેંચાડવા વિષેની વાત ચલાવી. આ સુલાદાતની વેળાએ એવો ઠરાવ થયો કે મેજર વાકરે ભદ્રાજની સુલાક્ષણ લેવા સાર ક્રીજે પોહેરે જરૂર. આ ઠરાવ આનંદરાવે ઇરવાય્યો અને કલ્યું કે સુલાદાત લેવાને પ્રથમ એમને બોલાવવા એ હીક નહિ. આ સભ્યતાના ખલામાં ગાયકવાડ રસ્તે જતો હતો તે સમયે મેજર વાકર તેને ભલ્યો, અને આનંદરાવ પોતાના હથી ઉપરથી નીચે ઉત્તરને તેને બેટ્યો અને તેની સાથે તંયુએ ગયો. તેની દરખારના સર્વ કામદારો તેની સાથે હતા, અને ધોડેસ્વાર તથા પાયદળનો પરિવાર હતો, તે લાં પોહેંચય્યો એટલે તેને તોપની સલામતી આપવામાં આવી, મેજર વાકરે વિનિતિ કરી તે ઉપરથી પોતાની સાથે, લઇ જવાને તેણે પસંદ કર્યા તે સરદારો અને અધિકારીઓને લઈને એક ખાનગી ખોલીમાં ગયો; ત્યાં આગળ ગવર્નરની સલામ પોહેંચાડવામાં આવી અને માજ ચોવિંદરાવના મૃત્યુ વિષેના દિલાસાનો સહેશો પણું કહેવામાં આય્યો. ભદ્રાજને જરા પણું લક્ષ આપ્યા વિના તે સાંભળ્યું, અને મેજર વાકરને તરતજ જણાયું કે કોઈ પણું બાયત ઉપર એક લક્ષ કરી હેવાને તેનું ચિત્ત અશક્ત છે. લાં જે દ્વારા થયો તેનું વર્ણન મેજર વાકરના શફ્ટેમાંથે નીચેઆપિયે છિયે:-

“આનંદરાવ આસરે તેત્રીશ અથવા ચોત્રીશ વર્ષની વધનો હૈ”
 “ખાય છે, તેનું શરીર ખળવંત છે, તેના અંગ ઉપર નઅળાઈની કંધ
 “ દેખોતી નિશાનો છે નહિ, પણ તેનો બેહેરો ઈગિત નથી જણાતો।
 “અને ભારે આંખોએ કરીને નઅળાઈ હોય એમ લાગે છે તે કદાપિ
 “ ને સ્વભાવિક હશે, અને નાશકારક કુદી પદાર્થ ખાવાની તેને ટેવ
 “ પડેકી સાંભળવામાં આવી છે તેથી હશે. ધણું કરીને આ એ કારણો-
 પ્ર

“એ કરીને એ ભાવારાજના ભનતે અસર થયેલી જણાયછે. પણુકામ કંઈ રહાને તે અશક્ત છે તેતું કરણું તેના અંગના નિર્બળપણુંને લીધે નહિં”
 “પણ વિશેષ કરીને ગાંઝે કૂંકવાની નકારી ટેવને લીધે છે. ભનના આવા “નિર્બળપણુંની નિશાનિયો છતાં પણ તેનામાં રમરણ શક્તિ હોય એમ “જેવામાં આવ્યું, તેણે પોતાના કામદારોમાંથી ડટલાએકનાં નામ ગણ્યાં, “તેમજ તેને પોતાના રાજવહિવટનું સામાન્ય જ્ઞાન નહિં હતું એમ નથી. જે “ગમે તે વેળાએ તે ગભરાછ ગયેલો જેવામાં આવતો તો રાપળ અને “કુમાલઉદ્ધીન તેને મદદ આપવાને તૈથાર રેહેતા. તેતું કંઈ પણ લક્ષ જતું “તો ધરેણું પેહેરેલા કોઈ પણ ભાગ ઉપર જતું. તે તેની પાખડીનો શીરં “ચેચ વારે વારે પાંશરો કરતો, અને તેના હાયતું કહું કાંદેથી અંગરખાની ચૂડ અણી ખરોડતો. આગા ભહમદના ધડિયાળ ઉપર તેતું લક્ષ જવાથી “તે લઘને તેને છોકરવાટ રીતે તપાસ્યું. સુલાક્ષણ થધ રેહેવા આવી એટ-“દે તે સાવધાન થતો હોય એમ જણાયું, અને તેણે કહું કે ભારે ભાયે “ધણ્યા શનું છે તે ભારી જગ્યા વિષે અને ભારા ભનની સ્થિતિ વિષે ખોટી “વાતો ઉડાયે. પણ ભને આશાંછે કે તમે કહેશો. એટલે ગવર્નર ઠગાશે “નહિં, ભાટે તમે તેને સાચેસાચું લખજો. આવી અરજ કરતી વેળાએ રા-“વળું અને કુમાલઉદ્ધીન વારે વારે બોલવા લાગતા હતા અને કહેતા હતા “કે વાત ચાલવાથી ભાવારાજને ડટલું બધું તુકશાન થયું છે તે સેહેલાધથી “જણાધ આવેછે. ત્યાર પછી આનંદરાવે ભલદારાવની દુઃમનાવટ વિષે “વાત કાહાડી અને કહું કે ભારા શનુને શિક્ષા કરવાને તમે ઉત્તાવળા જશો. “એવી ભને આશા છે. તેમને કદીમાંથી કાહાડી મૂકવાને ભાટે તેણે ધણ્ય “વાર કહું, આ ભતલથ તેની પૂર્ણ થયેલી જેવાને તેણે બહુ આતુરતા અ- “તલાવી; ને તે વિષે તેના કામદારો પણ ફરીફરીને કહેવા લાગ્યા. ભહમારા- “જને ભાનીપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું કે ગાયકવાડ સંસ્થાનના લાભ વિષે “કંપની સરકાર સદા નજર રાખેછે અને તમારા હકના વાજણીપણુંને લીધે “અને દુંજિબિશ સરકારની દ્રોગથી તમારા શનુઓની સામે, પરિણામે તમારું “રક્ષણું થશે. આ સુલાક્ષણની વેળાએ આનંદરાવ રાજએ વિનયપૂર્વક વ- “તાર્ખું ચલાવી અને અંગ્રેજ સરકાર ઉપર તેનો આધાર છે તે, તથા તેના “પૂર્વજેના કંપની સાથેના ધાડા સંબંધને લીધે કંપની સાથેની તેની ઓતિ

“અને આન એ સર્વે તેણે વારે વારે કહી બતાવ્યું. રીત પ્રમાણે પાન સો-
“પારી અને શુલાભ વેહેંચ્યા પણી આનંદરાવ ગાયકવાડ રજ થઈને
“વિદ્યાય થયો.”

તાગીખ ૧ લી હેઠુંઆરોને રોજ મેજર વાકર, મહારાજને તેના મે-
હેલામાં જઈ મળ્યો. તે કેલેછે કે, “ઘેહેલીવાર કરતાં આ વેળાએ મહારા-
“જાનો હેખાવ વધારે ગંભીર હેખાતો હતો; તે આનંદી દિસ્તો હતો અ-
“ને તેના પ્રથમના હેખાવની મૂર્ખાઈ, કટલીએક ફૂર થઈને તેને ડેકાણે ઉ-
“દારતા અને ખુદ્દિનો કેટલોક અંશ પ્રવેશ થાયેલે; દીશી આવતો હતો.
“ખુલ્લી રીતે વાતચિત થયા પણી આનંદરાવે અમને શીરપાવ આપ્યા પણી
“એક ખાનગી ઓરડામાં આવવાને અરજ કરી મુખ્ય મુખ્ય માણ્સોનું
“દોળું તેઓના ચાકરો સહિત ઓરડામાં ધર્શી આવ્યું. આનંદરાવે રા-
“વળુંં વખાણું કર્યાં, અને મહારારાવને યોગ્ય શિક્ષા કરવાની ખરેખરી
“ધૂઢ્ધા જણાવી તેણે કહ્યું કે ભારા કુંવર હુનમન્તરાવને ભારી ખુશી-
“ધીજ ઝોજમાં સામેલ કર્યો છે; તેનું ભાર વર્ષનું વધ છે એ વાત જણ્ણા-
“બા પણી તેનાં વખાણું કરવામાં આવ્યાં. લડાઈ કરવામાં કોઈ પણું પ્રકારે
“મહારારાવે ભારી પરવાનગી લીધી નથી એવી તેણે ચોખ્ખી ના કહી, પણું
“તેને પૂછવામાં આલ્યું કે કાનાળનેતમારા અભિપ્રાયથી કેદ કરવામાં આ-
“બ્યો છે કે નહિ ત્યારે તેણે તેનો કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ; તે ચો-
“તાનું માયું નીચે રાખી રહ્યો. આંખો ફેરવી, અને ચૂપ થઈ રહ્યો. તેના
“કામદારે ઉત્તર આપવા માંડયું, પણું તે તો ચુપજ રહ્યો. તેણે ભારા કા-
“નમાં કહ્યું કે આરથ જમાદારખધા ભારા કદ્દા શરૂ છે તેથી છૂટી રીતે
“તેઓ મને વાત કરવા નહિ હે. લારપણી અમે સર્વ વિદ્યાય થયા.” મ-
હારાજનો એક વિશ્વાસુ મંગળ પારખ કરીને હતો તેણે પણવાદેથી મેજર
વાકરને કહ્યું કે કાનાળને કેદ કરવા ભાગત પૂછવામાં આવ્યું તે વખતે ખ-
મની અસરને લીધે તેનાથી એલાયું નહિ. તેના ભાઇને કેદ કર્યો હતો તે
શુન્હાનું અને પાપનું કામ છે. એમ સમજતો હતોં તોપણું તેમ કરવાની
તે લોકેને ભાઈ તેને અગત્ય હતી અને એ વાત જ્યારે અની ત્યારે શોકની
નિશાની ભાતર તેણે પોતાની દાઢી વધારી અને બણ્ણા હિવસ સુધી તેનું
તેને ફુંઘ રહ્યું.

એજર વાડરને ગ્રાયકવાડનું રાજ્ય ચેટણું અધું નથતું અને અવ્યવસ્થિત જણાયું કે બાહારનો તેને આશ્રય મળ્યો. હોત નહિ તો તે રૂપી મર્યાદું હોત. બહોઅસ્તાની અવ્યવસ્થા અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં હુંઘ દોડાના ઉપર એટલાં અધાં વિંટલાઈ વલ્યાં હતાં. કે તે ભાગ્યેજ વિચારમાં આવો શકે—કંઈ નહિ પણ જ્યાં લાં અવ્યવસ્થાન ચાલી રહી હતી; સર્વ આતાના માણુસોનો પગાર ચડી ગયો હતો; પૈસા ધીરનારાઓને દેશ સાનમાં લખ્યો આવ્યો હતો, તેઓ તેમની નજરમાં આવે તેમ તેમાંથી વસ્તુ કરી લેતા હતા; એક પગારદાર નાયક પણ રાજના કરતાં વધારે સત્તા ધારણું કરીને દેશમાં ફરતો હતો; અને લસ્કરી સરદારોએ તો આયું રાજ્ય પોતાના સ્વામીનમાં કરી લીધું હતું, અને ગહેરાજને ખરેખરો સ્વામીન કરી લીધ્યો હતો; તેમજ તેઓ પણ રાજકારભારમાં કુશળ નહતા તેથી સરાઝના હાથમાં ખરેખરો હતા. આખા વર્ષમાં ગ્રાયકવાડને જે ખર્ચ થતો તે ઉપજના કરતાં ચાર પાંચ લાખ ઇપિયા વધારે થતો. રાવળ આપાળ પ્રધાન તેતી તીક્ષ્ણ ખુદ્દ અને ડાઢાપણુથી રાજ્યનો વહીવટ ચલાવવાને ભાટે યોગ્ય પુરુષ હતો, પણ ચાલીશ વર્ષની મુદ્દતમાં ભરાઠ રાજ્યની કેટલીક અધી શાખાઓ ઉખડી ગઈ તે જોવાથી અને ફેરફારમાં સાંભેલ રેહેવાથી રાજ્યના ફેરફાર સાથે માહિતગાર થઈ રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે થવાથી તે વેંફેંભી થઈ ગયો હતો. તેથી તેની સાવધાની મટી જઈને તેનામાં કોઈ કોઈ વેળાએ બીકણુપણુનો પ્રવેશ થયો હતો, તેરે પોતાની રીત પ્રમાણે કરવાને છૂટ નહતી, અને આરથ કામદારોએ કુંટાંબી લીધેલી સત્તા તેમની પાસેથી પાછી છીનવી લેવાને તેનામાં ધૈર્ય ન હતું. કોઈ કોઈ વાર અંગ્રેજ સરકારના વિચાર ઉપર વિશ્વાસ આવતો નહિ એવું જોવામાં આવ્યું છે અને બીજાઓની સાથે જ્યાં ચોકશી રાખવાની હોય લાં વાતચીત કરવામાં સાલસાઈ અને નિષ્કપૃપણું દર્શાવ્યું છે. એ દ્વિવાન વિષે એમ કેહેવાયછે કે, તે વારે વારે પોતાના અભિપ્રાય જણ્ણાવી હતો અને તેના એવા સ્વભાવને લીધે રાજ્યના અને તેના પોતાના કામો ભારચાં જતાં હતાં.

મેજર વાડરના અભિપ્રાયમાં એમ હતું કે ગુજરાતમાં છિદ્રિય સરકારની સંપૂર્ણ સત્તા સ્થાપવામાં ખરેખર વિશ્વ પાઇનાર ભાગ આરથ

દોડેજ હતા, તોપણું ખરું જેતાં તેમનાથી ડરી જવા જેવા તેઓને ગંખુતો નહિ. અગર જો તેઓ શરવીર હતા તોપણું તેમની તોરાને લીધે હાથ નીચે રહેવાને લાયક નહતા; અગર જો તેઓ જ્ઞાન જ્ઞાન સરદા-રૈના હાથ નીચે રહ્યા હતા તોપણું તેમના તેજ સંબંધને લીધે કોઈ પણ સાધારણું રીતથી તેઓનાથી મળી જઈને એક થવાતું નહતુ. તેઓની ખરેખરી સંખ્યા સાત હજર કરતાં ઓછી હતી; તેમાં એક હજર કરતાં વધારે એક જગ્યાએ એકડા નહતા. તેમનામાંતો ચેયો ભાગ માત્ર આરથસ્તાનતો હતો. ભીજ બાકી રહેલા આરથી લોહીના હતા પણ તેમનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો હતો. તેઓની પાસે હથિ-ધાર જેવા જઈયે તો સુખસ્ત્રે કરીને અંધુકો હતી, તેની જત કાંઈ સારી નહતી, અને તેઓનું લડાધ વિષેનું શાન ધિક્કારવા લાયક હતુ; તેમના તાણામાં જે કિલ્ડા હતા તેમાં વડોદરાને કિલ્ડો હતો તે સારામાં સારો ગણ્યવામાં આવતો હતો, અને ખરું જેતાં તે એક નિયમ-સર હુમલાનો અટકાવ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં હતો નહિ. બ્રિટિશ લસ્કરની એ દુકાદ્યો જે વડોદરે રાખવામાં આવી હતી, તે મેજર વાક-રના વિચાર પ્રમાણે આરથોની સાથે બરાઅરી કરી શકવાને બસ હતી, અને તે એવી આશા રાખતો હતો કે તેઓની સત્તા એથી નરમ પાડવામાં આવે તો તેમનો મર્તયો તેમનીજ નજરમાં ઓછો ચાહાવા લાયક આવી જશે, અને તેઓની સંખ્યા ઓછી થતી જશે. આરથોની એ દુકાદ્યો હતી, અને તેમને માયે ભંગળ પારેખ અને સામળ બેહેચર એ એ સરાઝો હતા, તેમાં છેલ્લા સરાઝનો સ્વભાવ ખર્દો, લોહી, અને દમાઝટકા કરે એવો હતો. બ્રિટિશના ભણી તેનો સારો ભાવ ન હતો, અને તેની સત્તા નીચે જે આરથોની દુકડી હતી તેમાં માણુસ વધારે હતાં.

રાવળના સાંભળવામાં એમ આચ્યું કે મહારરાવના ઉપર ફોજ લઈ જઈને તેને શિક્ષા કરવાને બદલે બ્રિટિશ સરકાર ધરમેળે પતાવી દેવાને ધારેછે લારે તે ધણોજ નારાજ થયો. તે તકરાર કરવા લાગ્યો કે કઢી લીધા વિના કંઈ થવાતું નથી. તેના જતરમાં તેને મેજર વાકરે સ-મજવીને કહ્યું કે તમારા વિચાર પ્રમાણે કરવાથી હેશમાં નિરંતર ગડખાડું થાય રહેશે, કેમકે અગર જો કઢી દેવાતું કામ સહેલું છે, તોપણું ક-

દાખિ મહારાજાન હાથમાંથી છટડી જરો અને કટલાક કાળ સુધી દેશમાં લુંઝાઈ કરીને હેરાન ગતિએ પોહેંચાડણે. રાવનિયે કહ્યું કે ભારે એવી અરજ કરવાની છે કે શરૂનું પાછો આવતાં અટકાવવાને વાસ્તે બ્ધિદિશ સરકારે એ પલટણો રાખવી, અને એ મદ્દના બદ્દલામાં દરિયા કિનારા ઉપરનો સુગમ પડતો ભાગ આપીશું, મહારાજાવના આપા દેશ સાથે કરી તો લેવી અને વળી તેને કહ્યું કે હાથી ઘોડા એ સર્વ લઘ લઈને દેશમાં ઢાઈ એક ધીને ડેકાણે એક લાખ રૂપિયાની જગીર તેને આપવી. બ્ધિદિશ એકચીને એવી સૂચના કરવામાં આવી હતી કે ધર મેળે તફરાર પતાવી દેવાનો પૂરેપૂરો અધિકાર હાથમાં લઈ રાખવો અને જે રાવળા ગમે તે થાય તોપણું મહારાજાનો નાશ કરવાને નિશ્ચય. કરીને એડો હોય. તો બ્ધિદિશ સરકારે વચ્ચે પડીને આગળ પગલાં નહિ ભરતાં ફેનને પાછી ઘોલાવી લેવી; છેવટે રાવનિયે કષ્ણુલ કષ્ણું કે કરીના જગીરદારે વડોદરાના મુલ્ક ઉપર હલ્દો કર્યો છે તેના બદ્દલામાં આંગેલ લશ્કર એ નણું દાહાડા સુધી તેની હદ્દમાં છાવણી કરશે તો હું રાજ થઈશિ; તે સાથે તેણે કહ્યું કે, મહારાજાન સલાહ ભરેલી રીતે ચાલવાને કષ્ણું થાય તો તેની પાસેથી ખંડણી લેવામાં આવે છે તેનો ધણો ભાગ પાછો તેને છોડો દેવામાં આવે. મેજર વાઠરે સરકારમાં રિસેર્ચ કર્યો તેમાં તેણે પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો કે મહારાજાવ જે પોતાના રાજને શરણ થવાને ના પાડે તો ન્યાય અને રાજનીતિના ઘોરણુંથી તે શિક્ષાને પાત્ર થાયશે. મહારાજાના એક પટાવત તરીકે તે તેની જગીર આંદ્રાખંડણી આપવાને ના પાડેછે, અને તે જ્યારે ભાગવામાં આવી ત્યારે પરદેશી શરૂનાથી પેતાનું રક્ષણું કરવાને આહાતે હથિયાર લઈ ઉદ્યોછે, અને તેની ભતવાં તો કાંઈ ઉલટીન પ્રાસિદ્ધ કરો છે તેથી મહારાજાને પદભષ્ટકરવાના સંપૂર્ણ વિચારને લીધે રાજદ્રોહ કર્યાનું તોહેમત તેને લાગુ પડેછે. કાનાળને ભાટે મહારાજાવ હથિયાર લઈને ઉદ્યોછે એતું ખાનું ખતાવેછે તે ઉપર થોડો આધાર રાખી શકાયછે; કેમકે તે રાજકુવરનો ગાઢી ઉપર ખરો દાવો નથી, અને મહારાજાવે પોતેજ, કાનાળને પદભષ્ટ કર્યો તે વાત પસંદ કરીછે એટલુંજ નહિ. પણ તેના પદભષ્ટના સમાચાર સંભળાને પોતાની ખુશાલી જણાવવાને ભાટે તોપોના ફાલ કરાવ્યા હતા. તેણે ગાયકવાડના મુલ્ક ઉપર હલ્દો કર્યો હતો તે એ અ-

નાવ અન્યા પછી ખૂબુ પછવાડે કરવો હતો, તે વેળાએ લેણે કશી શરૂતાં પ્રસિદ્ધ કરી ન હતી, તેમજ કંઈ ઇરિયાદ પણ કરી ન હતી. જો ભલ્લારાવ હડ પકડીને રહેશે તો તેને તોડી પાડવાનું કામ લોડને પસંદ પડું થશે, અને તે કામ પાંશરે પાંશહ સરાડે ચડશે તો પછી સહાયકારી લસ્કર કિઝૂલ રાખવામાં આવશે. આ ભતલણને માટે મદદ આપવાને ઘ્રિટિશ સરકારને ખુલ્લી રીતે અગલું છે, અને કંઈની ચડાઈને જય થયા પછી તો પેહેલાંની ટુકડી અથવા લેના જેવી ફેજની પલટણું વડોદરે મોકલીને નિરંતર રાખવાને ઢીક થઈ પડશે.

મેજર વાકર પોતાને સોષેલું કામ સંપૂર્ણ રીતે પાર પાડીને તારીખ. ૮ મી ફેઝુઆરીને તીજે પ્રહરે લડોદરેથી વિદ્યાય થયો. ગૃહયક્વાડની ફેજ આપીને બાધાજીને લેની સાથે મોકલ્યો, અને ભલ્લારાવ સલાહ કરવાની અરજ કરે તો મહારાજના રાજ્યને જેવી રીતે ફાયડો થાય લેવી રીતે કરવાની તેને પૂરેપૂરી સત્તા આપવામાં આવી.

પ્રકરણ ૪.

મહારાજ ગાયકવાડ.

પાછળના પ્રકરણુમાં ડાલકરારનો ઘરાંત, આ પુરસ્તકનો પ્રકાર જેતાં ફોએને અહુ વિસ્તારથી લખેલો લાગરો, પણ ગુજરાતના હવે ખણીના ભાગ્યનો ખરેખરો આધાર તેનાજ ઉપર રહેલો છે. માટે તેમ કરવાની અગલ પડી છે. જે વિદ્યિશ પાસે ભાગેલો આશ્રય આપવામાં આવ્યો હોત નહિ, અને ઘંભાત આગળથી લસ્કરે આગળ ઉગલાં ભર્યાં હોત નહિ, તો પછ્યાદેથી જેમ હોલકર અને સિંહિયાના રાજ્યોની વિશે થઈ તે પ્રમાણે બડોદરાનું રાજ્ય પણ હુંખાયક અધેર ડારભારવાળી અને ગડખડાઈ ભરેલી રિચિતમાં ચચ્ચું આવી ઇસ્થિયું હોત. પણ કામ એકદમ આગળ વધીને એવા નિયમપર આવી ગયું કે, તે નિયમ, ગુજરાતના સર્વ રાજ્યનો આગળ ઉપર થવાનો જે સંબંધ, તેનો આધાર થઈ પડ્યો.

સુરતથી ભીજુ દેખુંઆરિયે નીકળેલી દ્રાજ ઘંભાતને બારે ઉત્તરી, અને આગળ સન ૧૭૭૫ માં કર્નાલ કિટિંજના તાખાની દ્રાજ જે ખુલ્લી જગ્યામાં પડી હતી તેજ જગ્યાએ; નારાયણુસરની પાસે આવીને પડી, અને ઉપરી અધિકારિયોને ઉત્તરવાને માટે એક વાડી માંહેલો બંગલેલો સોંપવામાં આવ્યો. એટકીવારમાં આણીમગ ધાયાજ અને મહારાજાવની દ્રાજ વચ્ચે અનિરૂપિત અને અવસ્થિત નહાન નહાની લડાઈઓ થવા લાગી અને તે સાથે, માલવિનાનાં સલાહનાં કેહેણું પણ ચાલવા લાગ્યાં. મહારાજાવનું લસ્કર પથું મળીને પંદર હજારનું હતું એવું કેહેવામાં આવતું હતું* શિવરામ કરીને માત્ર એક સરદાર દમવાળો હતો. તેની પાસે કુબાયત શીખ્યાતું ઢોળ ધારણું કરવાવાળા સાતસેં છિંદુસ્થાની હતા; અને નાણુસે કે ચારસેં ભરાડા અશ્વાર હતા. “જોસાઈની બાયડીનું લસ્કર” એવા નામથી એક પલટણું એણખાતી હતી, તેના ઉપર પારકર કરીને એક

* આ ગણુતરી પારકરની આપેલી છે. અને તેનાજ લખવાથી તેમાં ફેરફાર જણ્યાયે. મેજાર વાકર એવી ગણુતરી કરેછે કે, દશથી બાર હજાર સુધી વાઉથાર અને પાયદલ મળીને હતું, તથા ધણીખરી નહાની રહોયી હશા પંદર તોયે હતી.

અગ્રેજ ઉપરી હતો. થીલાં બસેં ભાણુસ હતાં તેનો ઉપરી જોડિબ કરીને એક દ્વિરંગી હતો, તેણે પોતાની ટુકડીમાં એક સરખો દેખાવ રાખવાને મેહેનત લીધો હતી તેથી તેઓ “લાલ હગલા” ચેહેરેલા પણ “બાકીના, પોતાને ગોડે તેમ ચોશાક ચેહેરતા અને લડતા” એમ પારકર તેમને માટે લખેછે. આ રોળબોળ લશ્કરમાં બાકી રહેલા સિંહિ અને પહાણું તથા કાડી અને કોળા હતા. તે માંહેથી કાડી અને કોળા તો કુચ ચેહેરેલા અથવા હતા, અને બાયાળની ઝોં સાથે એક એ નહાની લડાઈથોમાં જે હવણું પ્રસિદ્ધ પાખ્યો હતો. તે લૂપુતસિંહ તેઓનો ઉપરી હતો. એ સુખસ નહારા નાભથી પ્રસિદ્ધ પામેદો લાંકડાનો ઢાકોર હતો. એ હવણું તો મહારારાવની ટોળાનો બહુ નામીચો ભાણુસ થઈ પડ્યો હતો. પણ પ્રથમ તો એનો કદ્દો શરૂ હતો. કાનાળના રાજકારબારમાં, કડીના જગીરદારના ઉપર મોકલવાતું કહીને એ ઢાકોરને વડોદરે તેડાય્યો હતો, પણ કાનાળ કેદ થયો તે વેળાએ એને પણ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો તેમ છતાં રહેને તે હવે પછીના દ્વૈપભાવને લીધે મહારારાવના સુલક ઉપર ચડાઈ કરવાને નીકળી ચાલે એટલામાટે રાવન્નિ તેને છોડી મૂક્યો હતો.

તારીખ. ૨૨ મી ફેલુથારી સુધી વ્યાઠિશ ફોને કંદ્ધ આગળ પગલાં ભરવાં નહિ. એટલી વારમાં મહારારાવ, આરાખ કામદારો સાથે કાનાળને છોડી મૂકવાનાં કપટકાર્ય રમતો હતો. અને આ બાજુ બણી અગ્રેને-એ દીલ કરી હતી તેથી અને ઘંભાતથી રેસીડેન્ટ પોતાનો એક વંડોલ કડી મોકલ્યો હતો તેથી સર્વ પક્ષકાર નિરાશ થઈ ગયા હતા. મહારારાવે પોતાની ઝોંનાં હથિયાર છોડાવાને ના કહું તેમજ વિસ્લનગર અને બીજી જગ્યાઓ જે તેણે લઈ લીધી હતી તે આપી હવાને પણ ના કહી. અને કંદ્ધ બંદોખરત કરતાં પેહેલાં મહારારાવની પાસે એ બંને વાતાં કંદ્ધ કરવાના આગળ કામ ચાલે એમ હતું નહિ, તેથી મિઠ ડંકન જે આ વેળાએ ઘંભાતમાં હતો, તેણે બાયાળની ઝોંને જઈ મળવા સાર લશ્કરને જવાની આજ્ઞા આપી. મહારારાવને ખાર આપવામાં આવી કે મહારાણનો સુલક તમે જેરવાજખી રીતે દાખાવી પડયાછો તે છોડવાને ઝોં રવાના કરવામાં આવી છે; તમે જે તે સુલક પાછો આપવાને કંદ્ધ થશો તો માત્ર સો ભાણુસ લઈને મિઠ ડંકને મળવા આવવા.

ની રજ આપવામાં આવશે. એ વિના ખીલ ડાઈ ઠરાવની તમારે આ-
કા રાખવી નહિ. મેજર વાકર તાં ૨૩ મી ને દિવસે નીકળ્યો. તે માંથી
અહિનાની ૪ થી તારીખે અભદ્રવાદ પોહેંચ્યો. લાંધી બીજે દિવસે અ-
ડાલ્ફલ ગયો, લાં તેણે પોતાનો બારે સરસામાન અને માંદા માણુસોને
ખૂફીને ચોકી રાખી, મહારાજ હજ લગણું સલાહટું કહેણું ચલાવતો હતો
પણું તે પ્રમાણે કરવાની તેની મરજ હોય એવી ખાત્રી પૂર્વક સાખીતી
આપી ન હતી. છિંદિશ ઝેઝ તાં ૧૦ ૧૦ ને રેજ કરી માહાતમાં પેઢી;
તેની સાથે ગાયકવાડની ઝેઝ હતી તે પછિઓ રેહેવા દીધી. જે એમ
કરું હોત નહિ તો તેની અવસરિથત રીતિને લીધે વાંકમાં આવી જત.
તેઓએ સેરેતા આગળ છાવણી કરી તે ડેકાણ મેજર વાકરની મુલાકાત
લેવાને મહારાજાવે પોતાની મરજ જણાવી. તે પ્રમાણે મુલાકાત તો થઈ
યાંદું તે અવસરની સર્વ હક્કીકત ઉપર નજર રાખતાં સલાહ શાન્તિથી
તકરાર પતી જાય એમ મેજર વાકરને લાગ્યું નહિ. મહારાજાવના મનમાં
અવિશ્વાસ અને દ્રગો હતો એ વાત તે મુલાકાતની વેળાએ ધણુંજ દધિ-
યાર સન્નેલા માણુસો લઈ ગયો. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે. ધોડેશ્વાર અને
પાયદળ થઈને એ હજર કરતાં પણ વધારે માણુસ તેણે સાંથે રાખ્યું
હતું, અને સંગાથે ત્રણ તોપો હતી. છિંદિશ છાવણીમાં મુલાકાત લેવા
જવાનો વિચાર તેણે માંડી વાજ્યો. અને છાવણીથી એ મૈલ ઉપર મુલા-
કાતને માટે ચંદ્રનો ખાંધવામાં આવ્યો. હતો લાંધી આગળ ઉગણું ભરવા-
ની પણ તેણે ના કઢી. તોપણું બીજે દિવસે સાંજરે મેજર વાકરને કેદ-
લાંક કરણું અતાવીને તે તેને અહ્યો. અને પોતાની નવી ઝેઝ કાઢાડી
ખૂફીની અને છિંદિશ સરકાર કેદે તે સર્વ વાત કખૂલ કરવાની પોતાની
મરજ જણાવી પણ તેની યોગ્યતા સચ્ચવાય એટલા માટે ડાઈ વિશ્વાસું
વકીલોની મારકૃત કોલકરાર ખાનગી રીતે કરાવવાની તેણે ધંઢા જણાવી.
તે પ્રમાણે મેજર વાકરે તેનું કહેવું બાહાલ રાખ્યું. તેની પાસે એવી મા-
ગણી કરી કે મહારાજનો મુલક જે તમે જીતી લીધો છે તે તેમને પાછો
આપવો, ગાયકવાડની પ્રણમાંથી જેચોને કેદ પકડવામાં આવ્યા છે તેઓ
ને છાડી ખૂફી, તથા તેમની પાસેથી લીધેલી રકમ તેમને પાછી આપવી,
ને મહારાજની ખંડણી આકી હોય તે આપવાને બ્યવસ્થા કરવી, લડાધનો

ખર્ચ આપનો; અને હવે પણીથી સારી યાલ ચલાવવા ધ્યાંતના જમીન આપવા, એ રીતે સર્વ પ્રકારે મહારાજાનું મન ભનારવું, વળી તેણે પોતાની નવી ઝોઝને રજ આપવી અને હમેશાં રહેતી હોય તેટલી ઝોઝ કરીના કિલામાં રાખવી, અને તેના નિષ્પત્તપણું વિષેની મેજર વાકરની આવી યાય લાં સુધી કરીની પાસે છાવણી કરીને બ્ધિશનું લશ્કર પડી રહે. બ્ધિશ ઝોઝને એકદમ કલોલ જવાનો ફરાવ થયો. અને ગાયકવાડની ઝોઝને પછવાડે આપવાનું ઠણું તે ડેકાણે મહારાજાવની છેલી સુલાકાત કેવાનો ફરાવ થયો. મેજર વાકર ૧૫ મી તારીખે કલોલ આવ્યો લારે લાં કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. ને મહારાજાવના કંઈ સમાચાર જણ્યાયા નહિ, એટલે કરીથી આશરે નણું મૈલને છેટે યુડાસણું કરીને એક ગામ છે લાં તે ૧૬ મી તારીખે ગયો. બ્ધિશ લશ્કર આવી પોહાંચ્યું ત્યારે મહારાજાવના થોડા એક ધોડેશાર જોવામાં આવ્યા તે કંઈ ફુસનાવઠ બતાવ્યાવિના તરતજ જતા રહ્યા. પાસે એક ઉંચી જગ્યા હતી તેનો કબજને લઘુને છેક ઉંચા ભાગ ઉપર એક તોપ નથા એક ટુકડી રાખી. આવી ઉંચી જગ્યા કંખજામાં આવી તેથી આપો કરીનો ફેખાવ, મહારાજાવની છાવણી, અને તેની આખી ઝોઝ ધાલમેલ કરતી તથા મેદાન ઉપર પખરાઈ જતી મેજર વાકરના જોવામાં આવી. કરીનો કિલ્દો નહાનો અને વાંકોયૂકો હતો; તેને ચાર દરવાજ હતા તેમાં ફેટેહ દરવાજને હતો તેનેજ માત્ર નવા મોરયા બાંધ્યાં હતા, અને તેના ઉપર તોપ ચાવી હતી. મહારાજાવને રહેવાની જગ્યા એક કિલામાં હતી તે વેગળેથી ફેખાતી હતી તેમાં તેનો ઝોટા મિનારા જેવો ખુરજ, અને સુલ્લી અગારી એ સુખ્યતે કરીને જણ્યાઈ આવતાં હતાં તેના ઉપરથી આસપાસનો પ્રહેશ નજર તળે ચડી શકે એમ હતું. સુમારે બ્ધોરની વેળાએ મહારાજાવની પાસેથી કાગળ લઘુને માણુસો આવ્યા તે કાગળમાં એટલી બધી નામતા બતાવેલી હતી કે કપટકાર્ય ટોકવાનું એક સાધન ઉણું કરવામાં આવ્યું છે એવું અહેશા સરાજું મેજર વાકરના વિચારમાં કંઈ આવ્યું નહિ. નેટિવ એજન્ટ *સુંદરજી અને કયાપટન વિલિયમ્સ સાથે કાગળને*

શેડ સુંદરજી શિવજી, અધ્યક્ષત્વી કંઈમાંડવી પાસે શુંદિયાળી છે લાંનો, વતની, પ્રથમ થોડાનો સોદાગર હતો, તેમાંથી નેટિવ એજન્ટને પહે પોહાંચ્યા હતો. કાંઈ ૬૦

ઉત્તર કાખી આપીને મોકદ્યા તેઓને ગયાને વીશ મિનિટ થઈ નહિ અને અલહારરાવની ઝોજની છાવણી આગળ પૂરા પોહેંચ્યા નહિ એટલામાં તો તેઓને કેદ કરી લીધા, અને તેની પાસે એ તેપો હતી તેનો મારો બ્રિ-
ટિશ છાવણી ઉપર ચલાવ્યો. મેજર વાડરે ગાયકવાડના સરદારો સાથે
યોડીક ભસલહત કરી લારપણી તેઓને કામ નીમવામાં આવ્યું અને
તેમની સાથે એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે આખી ઝોજે ધસારો કરીને
શનુની છાવણી ઉપર હલ્લો કરવો, કમાલજીવિનખાન પાસે લગભગ એક
હજર ઘોડું થયું હતું તે લઈને બ્રિટિશ ઝોજની જમણી બાળુએ તે રહ્યો;
. અને બાબાળ પાપદલ તથા યોડા ઘોડેશ્વાર અને યોડાક ગોલંદાજ લઈ-
ને ડાખી બાળુએ રહ્યો. ગાયકવાડની ઝોજ તૈયાર થયાના સમાચાર બ્રિ-
ટિશ ઝોજને પોહેંચાડવામાં આવ્યા એટલે સુમારે અઢી કલાકે પલટણું
હાર બંધ ચાલવા લાગી, તથા સંગાયે ચાર તોપો લીધીં તે ધીર ધીર
પણું ધણી સરસ વ્યવસ્થાથી આગળ ચાલવા લાગી, અને કોઈક ઉંચો જગ્યા
હાથ કરી કેવાને તથા શનુની ઝોજને મોખ્યે નથી પોહેંચવાને તે જ-
મણી બાળુ તરફ નભી. નેમ બ્રિટિશ ઝોજ આગળ ચાલવા લાગી
તેમ અલહારરાવના તોપખાનાને મારો વધવા લાગ્યો, અને દુર્લાગ્યે કરીને
શનુએ એવી જગ્યા પસંદ કરી હતી કે લાંધી મારતી અસર ધણી થતી
હતી, તોપણું આશરે પાંચ વાગતાં શનુની ઝોજથી સુમારે અર્ધા મૈલને
છેટે મેજર વાડર આવી પોહેંચ્યો. અને લાં આગળથી શનુની છાવણી
આખેઆખી હેખાવા લાગી. તેણે હલ્લો કરવાનો વિચાર અગાઉથી કરી
રાખ્યો હતો, તે પ્રમાણે કરવાની તૈયારીમાં તે હતોં પણ તેટલામાં તેને
એવી ખખર આપવામાં આવી કે બાબાળની દુડી છાવણીથી જરાક
આગળ ચાલી છે, અને તેના આરથ લોડો બ્રિટિશ ઝોજની પછવાડે
જવાને આનાકાની કરેછે; તેમજ કમાલજીવિનને જે ટુકાણે રેહેવાતું ઠરા-
વ્યું હતું તે પ્રમાણે તે કટલીએક વાર સુધી રસી શરૂયો અને હવે શનુના
ચિદ્યાતા ઘોડેશ્વારના લશકર આગળ ટકી નહિ શુકતાં પછવાડે પડી ગ-
યો છે, એવા સમાચાર પણ તેને તેજ વેળાએ મળ્યા. ગાયકવાડની ઝોજ-
ના અસર કરે એવો આશરો મળ્યા વિના ધારેલા વિચાર પ્રમાણે કરવા-
નું મેજર વાડરને વણું જોખમ બરેલું લાગવા ઉપરથી તેને તે વિચાર

માંડી વાળવાની અગલ પડી, તેથી તેણે જમણી ખાજુએ વધારે જવા ભાંડયું, કેમકે જેમ તે તેણી તરફ ચાલતો હતો. તેમ જેમ શત્રુના મારાથી રેહેતાં રેહેતાં વધારે છેટે તે જઈ શકતો હતો, અને તેઓના ઘોડેસ્વાર જે હંચી જગ્યાએ હતા, તે જગ્યાએ જઈ પોહેંચવાને તેને બની આવતું હતું. આ ટેકાણે અંધારે થતા સુધી હોજ રહી અને લાંથી શત્રુના ભણીનો કાંઈ અટકાત થયા વિના પોતાની છાવણીની જગ્યાએ પાછી વળી. શત્રુના તરફ ધણું તુકસાન થયું પણ બ્રિટિશ હોજને પણ ભારે તુકસાન પોહેંચ્યું. લેઝટનેટ કુંગ રાજની એંશની પલટણુંનો હતો, અને મ્યાઝડોનન્ડ અને લોવેલ નામના એ ક્યાપટતો કંપની સરકારની ચાકરીમાંના હતા તે મારચા ગયા. સર્વ મળીને ૧૪૬ મારચા ગયા તથા ધાયક થયા તેમાં પચીશ યુરોપિયન હતા અને એક તોપનાં પૈડાં ભાગી ગયાં તેથી તેને રણભૂમિમાં રેહેવા હેવી પડી.

મેજર વાકરની પાસે જેટલી હોજ હતી તેટલાથી તાખડતોખ અને ઓચિંતો હલ્દો કરીને લડાઈનો અંત આણુવાતું બની શકે એમ ન હતું એવી હવે તેણી ખાતરી થઈ. મારે મરાઠાની રીત પ્રમાણે કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને ખાઆળની સલાહ લીધા પછી મોરચો બાંધીને તે જેમ કિલ્લો બાંધેલું શેહેર હોય તેમ શત્રુની છાવણી ઉપર જવાતું તેણે કણૂઝ કરયું. તેટલી વારમાં ખંભાતમાં મિંડ ડંકને તથા ડૌનિસલના ભીજ અવિકારિયોએ બની શકે તેટલી હોજ એડી કરીને મોકલવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા. મુખ્યાંથી મોકલવાને ફરી એટલી હોજ રવાને થવાને વાહાણું ઉપર ચડી, અને જોવામાં બ્રિટિશ કમાન્ડિંગ ઓફિસર કર્નિલ સ્કર વિલિયમ કલાર્ક હતો તેને હુકમ થયો કે તમારા તાખાનું યુરોપિયન લસ્કર અને હેશી પાયદલની પલટણ લઈને કડી આગળ હોજને જઈ મળયું. ઈન્ફ્રોપિડ અને ટર્પિસિકોડ કરીને હુંગાંડના રાજનાં એ વાહાણું અને કાર્નેવાલિસ અને અપરન ક્યાસલ એવા નામનાં કંપનીનાં વાહાણું હતાં તે વધારાતું લસ્કર ઉત્તર ભણી લઈ જવાના કામમાં લગાયાં.

કૃટલીકવાર સુધી કડી આગળ બેતાલ લડાઈએ થઈ તેમાં સામાંગા, મેજર વાકરના લસ્કર ઉપર ધણું કરીને નજર રાપતા હતા અને મુખ્યંત્રે કરીને ગાયકવાડના સરવારોની હોજ ઉપર દુસ્મનાવથી જણ્ણાવતા

હતા. આખુગમ મેજર વાકરના જણુવામાં આવ્યું કે આપણી પાસે જોઈએ તેટલો દારૂગોળો નથી તથા આભાજની ઝોજતુ તોપખાતુ. કાં મનાં લાગે એવું નથી અને તેટું લસ્કર જે કે ખરેખરું નાહિં સત્તવાન નથી તેમજ પ્રમાણિકપણું વિનાતું નથી તોપણું તેમના મનમાં જ્ઞાનસાં હોય એમ લાગતું નથી, અને મહદારરાવની ઝોજમાં વગર કલાયત્તં શીં, એકા પડાણું, ગોસાઈ અને કાળિયો જે શરવીર છે તેઓના મનમાં જેઠલી ઉલટ છે તેટલી તેમના મનમાં નથી. તે ઉપરથી તેણે વિચારણું ફેંગાયકવાડની ઝોજની મદદ મળ્યાવિના હલ્લો કરવાતું કામ પાર ઉતારી શક્યાય એમ નથી માટે એહેતર છે કે તેમ નહિ કરતાં પોતાનું રક્ષણું કરી એથી રેહેવું. વળી તેજ વેલાએ મેજર વાકર અને મહદારરાવ વચ્ચે સલાહનાં કેહેણું ચાલતાં હતાં. કયાપટન વિલિયમ્સને કેદખાનાના દુઃખમાંથી મો-કળો કરવા સારું મેજર વાકરે પ્રથમ દરખાસ્ત કરી; પણ મહદાર-રાવે પોતાની ભણુંની બહુ માગણી કરવા ભાડી તેથી છેવટે કંધ પરિણામ થયો નહિ.

સર વિલિયમ કલાર્ડ આવીને તાં ૧૦ ૧૨ મી એપ્રિલને દિવસે ઘં-ભાત આગળ ઝોજના ઉપરીપણુંનો અધિકાર લીધો. પ્રથમ એવો મન-સુઝો કરી રાખ્યો હતો કે ઝોજ જેવી હતરે તેવી એકદમ રવાના કરી-દેની, પણ તેમનો અટકાવ કરવાને લાંકડાનો હાડોર ઝૂપતસિંહ એક હં-નર અધ્યાર લઈને વાટ જોઈ રહેલો હતો તે ઉપરથી તેનાથી થતા તુકસા-નમાં નહિ આવી પડવાને માટે નાજભી વિચારણું હતું તેથી સર વિલિયમ કલાર્ડ આખ્યો ઝોજ પોતાની સંગાયે લઈને ચાહ્યો, અને એપ્રિલ મહિનાની ૨૪ મી તારીખે બુડાસણું આગળ મેજર વાકરને મળ્યો, તે વે-ળાએ ગાયકવાડનું લસ્કર બાદ કરતાં પાંચ છ હજાર માણુસ થયું, તેમાં એ હજાર કરતાં પણ વધારે માણુસ તો ચુરોપિયન હતું. પ્રથમ કાલકરાર કરવાને માટે જે કેહેણું કાઢાવવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે ધરમેળે કણૂળ કરવાની મહદારરાવની ભરજ છે કે નહિ તેની ભાતરી કરવાને માટે પ્રિ-દિશ સેનાપતિને નક્કી કરવા સારું સંહેશો મોકલવાનો હતો. મહદારરાવને લાં ભસલહત થતી હતો તેવામાં સર વિલિયમ કલાર્ડના આવી પોહાંચ-વા વિષેના સમાચાર જડેર કરવામાં આવ્યા, તે વેળાએ, શિવરામ, ભૂ-

પતસિંહ અને પડણોના સરદારે ધરમેળ કન્ઝિયો પતાવી દેવામાં હરકત નાખી આટે શુકુંદરાવ આયકવાડે તેઓને ઠપડો દેવામાંદ્યો અને તેમને લીધે હવે સંકટ આવી પડરો એવો તેમને ભાયે ઢાપ મૂક્યો. ટેળી માંહેલા બીજી ને આગેવાન હતા તે ચિંતાતુર થણ્ણને એક બીજા સામું જોવા લાગ્યા; મહારાજ પણ ડર પામ્યો અને ધભરાયો અને ડોણું જણે શાંચે કારણું લીધે કુણેણું તેણે કરોય ઉત્તર વાય્યો નહિ. અને જેમ અનવાકળ હશે તેમ અનવા દીધું. કરી શહેર ઉપર હલ્દો કરતાં પેહેલાં, શન્નુની ફેઝ ખાઈ જોઈને મોરચા બાંધીને રહી હતી, તે વિષેરી નાખવાની અગલ સર વિલિયમ કલાઈને લાગી. તેમાં જમણું બાજુ ધખું બળવાન થઈ લાં તોપખાતું, ઘોડેશ્વારની પલટણું અને બારસેં અથવા ચ્યાદસેં પડણુંની યુરોપિયન સરદારના હાથ નીચે. ની એક પલટણું તેના રક્ષણું માટે હતી. તેના ઉપર હલ્દો કરવાને માટે તા. ૩૦ મી એપ્રિલને દિવસે ઈંગ્લન્ડના રાજાની ૭૫ મી પલટણું સુખ્ય ઠરાવી, તથા તેની એક બાજુએ ૮૪ મી પલટણું તથા બીજી બાજુએ કંપનીની હંચા કદના સિપાધ્યોની હુકી અને ૮૪ મી પલટણુંનાં બાડી રહેલાં માણુસ અને ચાર તોપો રાખવામાં આવી. એ પ્રમાણે આખું લશ્કર લેઝનન્ટ કર્નલ કુડિંગટનના હુકમ નીચે તૈયાર થયું; અને ક્રાઇને દ્વારા ન હતો પરોડિયું થતાં તોપખાનાની લગભગ આપી પેહેંચયું અને આપોનેટ ચલાવીને તરતજ તે સ્વાધીન કરી લીધું. આ પ્રમાણે જેટ્લી તોપો હાથમાં આવી તેમાંથી કદલીક તેજ ક્ષણે શન્નુના સામી ઓઠવી દ્વારી. બ્રિટિશ ફેઝ જેમ પોતાને લાભ થાય તેમ જુસ્સાથી ભંડી, અને અગિયાર વાગતા પેહેલાં તો ખાઈ અને મોરચાનો આપો બાગ ને કરીના મોખરા આગળ હતો તે પોતાને સ્વાધીન કરી લીધો, અને શન્નુની ફેઝ પોતાનું રક્ષણું કરતી હતી તેમાં ભંગાણું પાડીને અવ્યવસ્તા કરી નાખી. આ પ્રમાણે જ્યું પ્રામ કરી લેવામાં શન્નુને પોતાનો બચાવ કરવાનો હતો તેથી વધારે માણુસનું નુકશાન થયું હેત નહિ, પણ મહારાજાવના લશ્કરમાંથી દાર્ઢાનાનો એક કંડિયો પકડાયો તે ફૈલ્યો સળગી હક્કો અને તેથીજ કરીને ધણું નુકસાન થયું મહારાજાની છાવણી, અને પાસેતું કડેલ ગામ લૂંટીને બાળવામાં આખ્યું, અને

તેની ઝાંજ શૈહેરના દરવાગ આગળ હોડી ગઈ તેને અંદર પેણવા ન દીધી અને વેરાઈ જવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો. કડીની સામી થાં જુએ તેઓ ફરીને પાછા કેટલીકિંવાર સુધી એકઢા થયા પણ ફરીને પાછા તરતજ બહુ ગડાયાટમાં આવી પડ્યા. ભલહારરાવને ઉર પેશી ગ્યો એટલે તેણે કયાપણ વિવિયભસુને છોડી ભૂક્યો અને તે આદ્વિસર સુંદરજીને લઈને સાંજની વેળાએ અધિકિશ છાથથીમાં આવી પોહાંચ્યો.

ખૂબાનિયે આ જ્યના સમાચાર પોતાના ભાઈને લખી મોકલ્યા તેમાં, તે અધિકિશ ઝાંજનું શરપણું જોઈને બહુ રાજ થયો અને તેથી કરીને હવે તેને તથા તેના આઈને અને ભિત્રોને લાભ થવાનો અવસર આવ્યો તે લખી જણાવ્યું. તેણે લખ્યું કે, “અંગ્રેજે ને રીતે લડ્યા “તે રીત જોઈને, ખૂબાસાહેય! હું બહુ આશ્ર્ય પાડ્યો. એમના જેવું “જગતમાં થીજું ડાઈ લડી શકે એવું હોય એમ મને લાગતું નથી. છ “ધડીમાં તેમણે તેમના ધાર્યા પ્રમાણે કર્યું, અને શ્રીમંતના સારા “ભાગ્યને લીધે હવે કડી એ દિવસમાં હાથ આવશે. કુદેલથી કડી “અધ્યો કોસ થાય છે. અંગ્રેજ હુકડી ખાઈની લગભગ છે. અંગ્રેજને “અહિ આખુવાથી ને પરિણામ થશે તેથી તમે બહુ ડાહાપણ ચલા- “વેલું ગણાશો. અને તેમના શરપણુંએ કરીને તેમની પ્રતિક્રિયા અને “બીતી તમારા શનુંઓને વિરોધ લાગશે એટલુંજ નહિ પણ આખા

૬ નીચે પ્રમાણે.

ધાયક થયા તથા ભરાયાની વિગત,

યૂરોપિયન.....મરાયા, ૨૨ધાયક થયા, ૮૨=૧૦૪ }
દેશી..... „ ૬ „ ૫૨= ૫૮ }

તેમાં

અધિકારિયો ભરાયાની વિગત.

લેફ્ટનાન્ટ પ્રાનિસસ ઇવી રાલની ૮૪ મી પદથણુંનો

” ડેવિડ ગ્રેસ „ ૮૫ મી ”

અધિકારિયો ધાયક થયાની વિગત,

લેફ્ટનાન્ટ હેનરી પ્રાલયર પેહેલી. (અથવા ઉંચા કદના સિગાઈયાની) હુકડીનો

” હેનરી ઇમ પેહેલી હુકડી છૂટી પદથણ.

“જગતને લાગશે, હવે આપણી ચિંતા એથી કરીને ભરી ગઈ છે, કુમકે, કુમકે,
“હવે આપણે આપણી નજરમાં આવે તેમ કરી શકોશું.”

મહારાવને ક્યાપટન વિલિયન્સ અને સુંદરજને છોડી મૂક્યા તેં
થી સર વિલિયમ કલાકેં તેને દ્રીને કાડાંયું તે ઉપરથી લડાઈને બીજે
દ્વિસે તેણે ડેંફેરાંયું કે હું શરણ થઈશ, પણ તેની ગરજ જણાવ્યા
પ્રમાણે તેને ચિઠિશ છાવણીમાં તેડી લાવવાને એક કુકી દ્રવાળ આ-
ગળ મોકલવામાં આવી. દરવાળ આગળ, તે પાલખીમાં ઘેડો હતો ત્યાં
તેના લોકાંગે તેને નહિ જવાને માટે સમજનીને અટકાવ્યો. તેથી દિલ્લો
તોડી પાડવાને તોપેનો મારો ચાલ્યો, અને કાંચ ધણું આગળ વધ્યું, એ-
દ્વારે તાં ત જ મેને દ્વિસે મહારાવ પોતાના અને પોતાના કુટુંબના
માત્ર બચાવની સરતે શરણ થયો. એ દ્વિસ પણ કરીનો દિલ્લો શરૂ-
આગે ભાડી કર્યોં અને તેમાં ચિઠિશ અને ગાયકવાડની હોલે પ્રવેશ ક-
રવાથી તેઓના એકડા વાવથા ઉડવા લાગ્યા. ત્યાં નહાની મોહારી થઈને સા-
ઉંઝીશ તોપો, તથા હાથી, ઉંટ અને કેટસું બધું દાઝખાતું તથા સરસા-
માન તેમને હાથ લાગ્યો.

કદી કુઠી કે તરતજ વડોદરામાં ચિઠિશની સત્તા રથપાઠ. માર્ય
મહિનાના પ્રારંભમાં દ્વિંદી ઉંકન અને રાવળ વચ્ચે હરાવ થયો, તે પ્ર-
માણે ગાયકવાડ ચોરાશી પરગણું અને સુરતની ચોય આપી, અને ચિ-
ઠિશ હોજના ખર્ચની જમીનગીરીને માટે સુરતઅષ્ટાવિશાનો પોતાનો
ભાગ આપ્યો. એક શુદ્ધ કરાવ થયો તે લડાઈનો અંત આવતા સુંધી
અમદબાદમાં લાવવાને બંધ રાખ્યો. તે હરાવ પ્રમાણે એ હજર હેરી
પાયદલ, એક યુરોપિયન જોકંદાજની કુકી અને તેના પ્રમાણીમાં ખા-
રવા; એ પ્રમાણે હોજને નિરંતર પગાર આપવાને ગાયકવાડ સરકારે
કખૂલ કર્યું તેના ખર્ચને પેટે બને પક્ષકારોને સુલભ પડે તે ભાગ ગાય-
કવાડના રાન્યમાંથી અંગેજને આપવાનો હરથો. આરથતું લસ્કર કાડાડી
નાંખવાતું હશ્યું. ગાયકવાડને ચિઠિશ આશ્રય આપ્યો તેના બદલાગાં ખુ-
રી થઈને આનંદરાવ ગાયકવાડે, જુન મહિનાની ચોથી તારીખે સુરત
અષ્ટાવિશીનું ચીખલી પરગણું કંપતી સરકારને આપ્યું; અને ત્યાર પછી
એ દ્વિસે એક ખીલે હરાવ થયો તેમાં માર્ય મહિનાનો કોલકરાર અને

ચીખલી આપવાનો દુરાવ રીત પ્રમાણે બાહ્યાવ રાખવામાં આગયો અને એમ દુરાયું કે ને આરમ્ભેને ઓછા કરવાના છે તેમનો પગાર આપવાને શ્રિદિશ સરકારે ગાયકવાડને ઇસ્પિયા ધીરવા ને તેને પેટે ગાયકવાડ વડોદરા, કોંઠર, જનોડ, પેટલાદ, અને અમદાવાદનાં પરગણું લખી આપવાં. તેજ દિવસે આનંદરાવ ગાયકવાડે એક દૃષ્ટાવેજ કરી આપ્યો તેના દુરાવ પ્રમાણે ગાયકવાડને હવે પણ મદ્દ આપવા સાંથે શ્રિદિશ સહાયકારી ઝેણ સંવત્ ૧૮૬૦ (ઈ ૧૮૦૪) ની સાલથી રાખવી અને તેના ખર્ચને સાંથે ગાયકવાડે ધૈણમાં પરગણું આપવું એમ હેણ્યું. પેઢેવા વર્ષમાં લક્ષ્યકરના ખર્ચના ઇસ્પિયા ૭,૮૦,૦૦૦ થયા હતા તેનો પણ દૃષ્ટાવેજ થયો અને તેને પેટે ૫૦,૦૦૦ ઇસ્પિયાની નાદિયાદના ગામની જ્યાદા આપવામાં આવી, તથા બાકીના ઇસ્પિયા પૂરા કરવાને કરીની ઉપજ અને કાડિયાવાડની સંવત્ ૧૮૫૭-૫૮ (ઈ ૧૮૦૧-૨) ની મુદ્દગીરી (જમા) સોંપવામાં આવી. જુનની સાતમી તારીખે મેજર વાકરં વડોદરાના રેસિન્ન્ટ દરયો. તે પ્રમાણે તે ત્યાં જુનાધની ૧૧ મી તારીખે આવી પોહાંચ્યો, તે સમયે ગાયકવાડ તેનો ધરણો આદરસતકાર કર્યો. રાતજુના કેહેવા ઉપરથી એના ધરની પાસે પરામાં એક વાડી હતી ત્યાં આગળ એજરને માટે તંયું ડોકાયા અને લાં શ્રિદિશનો વાવટો ચડ્યો. આનંદરાવના રાજ્યની સામે એક બીજું બંડ થયું હતું તે શમી ગયાના સગાચાર થોડા દિવસ અગાઉ મળ્યા હતા. ગાયકવાડના કુંઝનો સગો એક ગણુપતરાવ કરીને હતો તે માણ મદારાજ ગોવિંદરાવના કરતાં પોતાનો વિશેષ હુક ધરાવીને સર્વ સત્તા લંઘ લેવાને ઉમ્મો થયો હતો, તોપણું ભલા સ્વભાવના મહારાજને તેને શાંખેડાનો દિલ્લો અને તેનું નહાનું પરગણું થોડે ઇસ્પિયે ધર્મરે આપ્યું હતું તેના ઇસ્પિયા આપવા અંધ કરી એકો હતો અને મન્હારરાવની સાથે મળી જઈતે પોતાની સ્વતંત્ર સ્થાપના કરવાને તૈયાર થયો હતો. પણ કરી નેર થયા પણી તે પોતાના કિલામાં ભરાઈ પેડો હતો, ત્યાં માત્ર એ તોપો હતી અને બીજું રક્ષણું બરાબર સાધન ન નહિ છતાં ગાયકવાડનો હલ્લો સહન કરી શક્યો હતો. ગણુપતરાવની સાથે મહારાજના પિતાનો એક દાસીપુત્ર મોરારરાવ કરીને હતો તે તેને મળ્યો ગયો હતો. શ્રિદિશ ઝોડની એક દુકદી કયાપણ ઘેણુનતા ઉપરિ-

પણ નીચે જઈને તરતજ ગાયકવાડની ફોજ સાથે ભળી, અને જુલાઇ મહિનાની ૭ મી તારીખે શાંખેદું તાબે થયું, તેમાં કિલ્લેદારોની ખાનગી મિલકત અને તેમના જીવ અધાવાનો ડેલકરાર થયો. પણ ઠરાવ થતા એ હેલાંની રાત્રે ગાયુપતરાવ અને મોરારરાવ, થોડા માણુસ લઈને પગે ચાલી નીકળ્યા હતા તે ગોવિંદરાવનો સાગો ઘાષુ પૈંવાર કરીને માળવામાં રહ્યો જાગીરદાર હતો તેના રક્ષણ નીચે ધાર જઈ રહ્યા.

હવે ગાયકવાડની પ્રધાન રોળાનું અને બ્રિટિશ રેસિટેન્ટનું મન કેટલાક મહિનાથી આરથોને કાદાડી મૂકવાના કઠણું કામ ઉપર લાગ્યું હતું. તેઓ એઠલા અધા અળિયા થઈ પણ હતા કે, રાજ્યના પ્રત્યેક કામ કાજમાં પોતાનું માયું ધાકતા હતા. આ કામનું યથાસ્થિત વર્ણન આ હેકાણે આપવાની કાંઈ અગત્ય નથી, દુંકામાં એરહુંજ કે બ્રિટિશ ફોજના આશ્રય વિના તે થાય એમ ન હતું. હેવટે આરથોના જભાદારોને વડોદરાના કિલ્લામાં વેરી લિધા, અને કર્ણલ વુંગટનના તાખાની ફોજના જેરથી ૧૮૦૨ ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૨૬ મી તારીખે તેઓને કરાર કરવાની જરૂર પડી.

બ્રિટિશની સત્તા ગૂજરાતમાં કેમ પ્રવેશ થઈ તે વિષેનો થોડા વૃત્તાંત ઉપર પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો. હવે તેની હવે પછીની વૃદ્ધિ વિષે અમે દુંકામાં લખીશું.

૧૦ સં ૧૮૦૫ ના એપ્રિલ મહિનાની ૨૧ મી તારીખે ગાયકવાડ સાથે છેવણો એક ડેલકરાર થયો. તેમાં આગળ ને ઠરાવો થયેલા તેમાં વધારો અને દેરક્ષાર કરવાનો જે યોગ્ય જણ્યાયો તે કરીને ચોક્સ ઠરાવ થયો. ગાયકવાડે પ્રથમ બેહાર માણુસની સહાયકારી ફોજ રાખી હતી અને હવે નણું હજાર રાખવાને કાયૂદ થયો, અને તે તેના મુલ્કમાં રેહેવાની હરી, પણ જ્યારે અગત્ય પડે ત્યારેજ તેને કામેમાં લેવી એમ ફણું તેના ખર્યને સારી ૧૧,૭૦,૦૦૦ ઇધિયાનાં પરગણ્યાં આપવાનાં કર્યાં. ચોરાશી, ચીખલી, અને ઝોડાનાં પરગણ્યાં તથા સુરતની ચોથ બ્રિ-

૧ બિયોર્નનામામાં તા. ૧૨ મી લખી છે, તે ભૂલ છે.

આ તહોનામાના સંબંધમાં મુહા ફિરોજ પોતાના બિયોર્નનામામાં વિશેષ પડતું લખે છે.

શરે આપી હતી, અને ગાયકવાડને બ્રિટિશ સરકારનું દેવું હતું તેના ચે-
ટામાં જીના પરગણુંની ઉપજ ખપવા લાગી.²

ગોવિંદરાવના સમયથી પેશવા અને વડોદરા સરકાર વચ્ચે કાંઈ કો-
લકરાર થયા નથી. આયા સેહુકરનું ખંડ બેસારી દીના પછી પેશવા
પાસેથી ગાયકવાડે અમદાવાદ, કાંદીયાવાડની મુલ્કગીરી, પેટલાદ, નાપા-
ડ, ચૂડા રાણુપુર, ધંધુકા અને ઘોધાનાં પરગણાં, તથા કંપનીના ડેટલાક
ભાગ ધનારે લીધા હતા. પણ વસ્તુ વસ્તુ ડાલકરાર થયો તેમાં રાણુપુર,
ઘોધા, અને ધંધુકા, તથા કંપનીનો પેશવાનો ભાગ, પેશવાએ બ્રિટિશ

² આનંદરાવ ગાયકવાડના રાજ્યમાંથી આનંદેશ્વર ધિસ્ટ્રિક્શનને કંપનીને ને
આપવામાં આવ્યું તેની યાદી ગંગાધાર શાસ્ત્રીની વિગત પ્રમાણે કર્નલ વાડરના
૧૮૦૬ ના જન્મુઆરી મહિનાની પેહેલી તારીખના રિપોર્ટ સાથે નેડવામાં આવી
છે તે પ્રમાણે.

ઇનામ.

ઝેડાની કિલેદારી	૩૦	૪૨,૦૦૦
ચીખલી પરગણ	૭૬,૦૦૦	
સુરત બંદરની ચોથ	૫૦,૦૦૦	
કૌદારાશી પરગણ	૫૦,૦૦૦	

૨,૫૮,૦૦૦

જયદાદ.

નાંડિયાદ પરગણ	૨,૭૫,૦૦૦	
ધોણદા,	"	૪,૫૦,૦૦૦	
વિલપુર	"	૨,૩૦,૦૦૦	
માતર	"	૨,૩૦,૦૦૦	
મહુધા	"	૧,૧૦,૦૦૦	
કડીટયો	૨૫,૦૦૦	
કીમ કોદરાની જફત	૫૦,૦૦૦	
કાંદીયાવાડની વાર્ષિક વરત	૨,૦૦,૦૦૦	

૧૧,૭૦,૦૦૦

૧૪,૨૮,૦૦૦

સરકારને આપ્યો હતો. અને ખાડી રહ્યું તેનો પટો દશ વર્ષની સુદૃઢથી પૈશવા સરકારે ગાયકવાડ સરકારને ૧૮૦૪ ના જન્મ મહિનાથી આપ્યો હતો; પણ પ્રથમની સુદૃઢ થછ રહી લારે પૈશવાએ નવો પટો કરી આપવાની સાઝ ના પાડી અને ગૂજરાતમાં પોતાની રાજ્યાદી વધારવાની આતુરતા થછ, તેથી ૧૮૧૫ માં બ્રિટિશ ડાંગળને સરસ્કૃતીદાર કરવ્યો; તેણે તે પ્રાંતમાંના પરગણાં પૈશવાને નામે લીધાં, અને આ પ્રમાણે પોતાને સત્તા ભળી તેનો વિદ્યુંશ સરકાર સાથે કપટકંધે કરવામાં ઉપયોગ કરવા માંદ્યો. પણ પૈશવા સાથે ૧૮૧૭ માં કરાર થયો તેમાં આ તોષાની સૂઆને તેણે માન્ય રાખ્યો નહિં; અને તેણે ગાયકવાડના ઉપર હવે પછી દાવો કરવાનો છોડી દીધો, તથા પાછલા દાવાનો ચૂકાદો કરવ્યો, અને તેણે ગૂજરાતની પોતાની ઉપજ, એરપાડ બાલલ કરતાં, વિદ્યુંશ સરકારને આપી.

નવેમ્બર મહિનાની દ્વિતી તારીખે વડોદરામાં વિશેષ કરાર થયો, જે માં પુનાના કરારથી ગાયકવાડને લાભ થયો હતો, તેથી ગૂજરાતમાં જે એક બીજાનાં રાજ્ય હતો તેની યોદ્ધા પડતી વેહેંચણી કરવાની રીતિ કંઈ ખૂલ કરી, અને તેની સહાયકારી દ્વારા એક હજર કલાયતી પાથદશ તથા ધોડેશ્વારની એ પલાણો વધારી લેવાનો કરાવ કરી તેના ખર્ચના ઘંઢામાં વિદ્યુંશ સરકારને યોદ્ધા પડતી વળકણું કરવામાં વચ્ચે આવતાં પરગણાં આપવાનું કંઈખૂલ કર્યું.

મુખ્ય પણું.

—○○○○—

કાઠિયાનાડની મુદ્દેકંગીરી.

આખુડિલપુરના રાજ અને વ્યમદાવાદના સુલતાન, એ બનેની, પોતાની પાસેના રાજઓ સાયેની વર્તણુંક, એકદરે સમાન હતી, એવું આપણા જેવામાં આવી ગયું. કેટલાએકને જીતી લેવા જેટલું જેર, પોતાના જેવામાં આવ્યું તેટલાઓને તેઓએ સંપૂર્ણ રીતે જીતી લીધા, પણ જેઓના આગળ તેમનું જેર ચાલી શકે એમ લાગ્યું નહિ, તેઓની સાથે લડવાથી રો પરિણામ થશે એ વિષેની ખાતરી નહિ હોવાને લીધે, લડવાના કરતાં તેઓ માહેથી ધણ્ણા જણું પાસેથી ખંડણી લેવાનું કરાવીને તેઓ સતોપ પામેલા છે. અને આ પ્રમાણેની પોતાની પ્રાપ્ત કરી લીધેલી સત્તા કાયમ રાખવા સારું ગૂજરાતના સુલતાનોએ, અને ત્યાર ઘણીના દિલ્હીના સુશેદારો, જે વ્યમદાવાદમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા, તેઓએ દેશમાં પોતાનાં થાણું બેસારી દીધાં હતાં, તેથી નિયમસર ખંડણી ઉદ્ધરાવી લેવાને બની આવતું હતું, અને જ્યાં અગત્ય પડતી હતી લાંજ માત્ર ચડાઈ કરી તે વસુલ કરવાનું રેહેતું હતું. આ પ્રમાણે બેસારેલાં થાણું, રેહેતાં રેહેતાં ઊડાડી લેવામાં આવ્યાં હતાં, અથવા ઊડાડી મૂકવામાં આવ્યાં હતાં, તેથી મોગલ રાજ્યની સમાસિની વેળાએ, જે અધેર કારભાર અને ગડબડાટ વારે વારે થયેલો જેવામાં આવ્યો છે તેવે પ્રસંગે, ખંડણી ઉદ્ધરાવી લેવાને માટે ધણે ઠેકાણે પ્રતિ વર્પે હુમલા કરવા પડેલા છે. આ રસ્તો પકડવાને મુસલમાનોને તો અગત્ય પડી હતી. અને જ્યાં તે પ્રમાણે કૃસ્યાવિના છૂટડો ન હતો લાં તેઓ તેમ કરતા હતા, પણ તેમના પછી મરાડા થયા તેઓને તો તે મન ગમતો થઈ પડ્યો હતો અને તે રસ્તો જાળવાને તેઓ ચૂકતાજ ન હતા, મરાડાના રાજ્યની મુખ્યત્વે કરીને જેવી રાજનીતિ હતી તે પ્રમાણે જે જે દેશ ઉપર તેઓએ હથિયાર ચલાવ્યાં તે તે દેશમાંથી પૈસા કઢાવવા ઉપર તેઓએ મુખ્ય નજર રાખી હતી. કેટલાક અનુમય ઉપરથી, જ્યારે ધણે દિવસે

તેઓની ખાતરી થઈ કે જયું સ્થાપના કરવાથી ઉપજ પેદા કરવામાં લાભ થાયછે ત્યારે તેઓએ હતી લીધેવા દેશમાં, નિયમસર કારબાર ચલાવવા ઉપર તેઓની નજર પોણુંચાડેકી છે. તેઓનો ઘરતિહાસકર્તા લાભ છે કે, “મરાઠા જ્યારે પોતાની સીમા છોડીને બાહાર જતા ત્યારે “તેમનો પૈસો ઉદ્ધરાનવો અને લડાઈ કરવી એ એ સમાન અર્થ હતો. “જ્યારે ડાઈ ગામભાં અટકુર કરવામાં આવતો ત્યારે ત્યાંના અધિકારિઓને પકડવામાં આવતા, અને તેઓને ધમકી બતાવીને અથવા કોઈ ડાઈ “વાર તો યોડો ધણું સર્જ શિક્ષા કરીને તેઓની પાસેથી ચુકાદો કરી “લેતા હતા; રોકડા પૈસા તો તેમને બાળપેજ મળતા હતા, પણ જે સરાફેનો ગામભાંમાં વેપાર ચારતો હોય તેઓની જમીનગીરી લેવાની પસંદ “કરવામાં આવતી હતી, ડેમકે તેમનો ચિંહિયો છિંદુસ્તાનના ગમે તે ભાગમાં હુંડિયોની પેટે વટાવી શકતી હતી. જ્યારે ગઢના ગઢપતિઓ તે-“મના સામી એકુર લેતા અને છેન્ટે તેમનાથો હારતા ત્યારે તેઓને કતલ “કરવામાં આવતા.” આ પ્રમાણે પૈસાના લાભચું મરાડાને માઝક આવતી ચડાઈયો “મુલ્કગીરી” એવા નામથી ઓળખાતી હતી. તેઓ ગૂજરાતમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે, પોતાની ચેહેરાં થયેવા મુસલમાનોનો દાખલો જોઈને, અને દેશની સ્થિતિને અતુસરીને, તથા, પોતાના મનના વખણુંને લોધે, આવી મુલ્કગીરી કરવા નીકળવાની રીત તેઓએ પસંદ કરી દીધી. હાવામાં જે તાલુકા રજ્યૂતા તાલુકડારોના સ્વાંદીનમાં હજુ લગણું છે તેઓમાં ત્રણ ચાર હજર લૂંટારા અખાર લઈને, તોહે કે છાવણી કરવાનો સરસામાન સાથે લીધાવિના, લુંટાટ કરતા ચાલ્યા જતા હતા, અને ભોમિયા કંખું કરી શકે અથવા પોતાનું બજી ચક્કાવીને અની રાકે તે પ્રમાણે પોતાના દાવાનો નીકાલ કરી લેતા હતા. જેમ દેશનું રાજ્ય વધારે થગે પડતું ગયું તેમ નક્કી કરેવા અન્યરસિયત પાયળનું લરકર લઈને તેઓ જયું મુલ્કગીરી કરવા લાગ્યા. મરાડા ‘સરદારોનો એનો એક નિયમ હતો કે જેમ અને તેમ વધારે ખંડણી લેની, અથવા એમ બને નહિ તો પણ પોતાના પૂર્વક કરતાં ઓછી તો પણી લેનીજ નહિ, અને આ છેદા નિયમને તેઓ એટલા અધા વળગી રહેતા કે, ડાઈની પાસેથી ચડી ગયેલી ખંડણી વસુલ કરી લેવાની હોય તો આપો નીકાલ બહુ ખૂબ મૂકીને

કરવાને અદ્ધુ આગળના ડરાન પ્રમાણે એ વર્ષાં વસુલ લેવને તેજા વંશાદે પસંદ કરતા હતા. આચુંગમ રજપૂત રાજયો પેણુ ગમે તેવી અંડણી આપવાને જેમ જને તેમ સાગા થવામાં પ્રતિથા સમજતા હતા અને જ્યારે કાંઈ ચાચતું નહિ લારે જેમ પોતાને લામ છાય તેમ કુડ્યો કરવાને તૈયાર થતા. મુલ્લગીરી લશ્કર આયો દેશ તાણે કરી લેવાને અથવા જે ગઢનો બચાવ આગ્રહી કરવામાં આવે એવા ગઢ જેરકરવાને શક્તિવાન ન હતું; તેટા ભારે તેનાં માણુસો ખુલ્લાં શેહેર અને ગામડામાં લુંદ્રાસ્ટ કરવા માંડતા, અને તે કામ શિર કરવાને મોસમની વેળા પસંદ કરવામાં આવતી; તેનું કારણું તાલુકદાર પાસેથી તરતજ કખૂનાત લેવાની નંદૃર પાડવાનું એકલુંજ ન હતું પણ દ્રોજને ધાસ દ્વારા મળવાનું સારું સાધન મળે ભારે તે ઝારું પસંદ કરતા હતા. જે તાલુકદાર પાસેથી અંડણી વસુલ કરવાની હોય તેના તાલુકામાં ભરાહી દ્રોજ આવે ત્યારે તેના સામા થવાનો વિચાર ન હોય તો તાલુકદારને વિશ્વાસ ઉપજે એવા એક વકીલને, સર્વ વાજખી ભાગાણીને પૂરી પડે એટલી જમીનગીરી આપીને, ચોતાના તાલુકાની સીમા ઉપર મોકલ્યાવિના આવે નહિ. જે તે પ્રમાણે તે મોકલે તો આગળ ચાલનારી દ્રોજની દુકીના એક અથવા તેથી વધારે અથ્યારો જે આંદખર ડેહેવાતા હતા તે તેના તાલુકાના દરેક ગામમાં મૂકવામાં આવે તેથી ત્યાંથાં લુંદ્રાસ્ટ કરવામાં આવે નહિ; પણ જે તાલુકદાર, સામા થવાની ભરજ જણુને અથવા તરત પતાવી દેનાનું ભન જણુને નહિ, તો પછી પિંદારાઓ ચોગરદમ પખરાધ જાય; અને રસ્તામાં સર્વ પ્રકારની લુંદ્રાસ્ટ ને નાશ કરતા ચાવે તેથી તે રસ્તે થઈને દ્રોજ ગઈ છે એમ જણ્ણાઈ આવે. અને તે રજપૂત તાલુકદાર ભાગેલી અંડણી રજુ કરવાને કખૂન થાય તેના પેહેલાં તો એતરોમાંથી પાકેલો ઝાલ રહેતાં કરવામાં આવે; અને ગામડાને ધાતકીપણે સળગાવી નાંએ અને નાશ કરે, ધરની ડુંગાડી ભીનો સિવાય કાંઈ રેહેવા હે નહિ અને તાલુકાનું એકએક વિદ્યું ઊજવડ કરી નાંએ અને એકએક ગામ ઊજવડ કરીને નાશના ઠગલા કરવામાં આવે.

શિવરામ ગાર્હી જે કવાયત શિખેલા લશ્કરનો સરદાર હતો એવું આગળ જણ્ણાવેલું છે તેના સ્વાધીનમાં મુલ્લગીરી કરવાનું કામ સોપવામાં

આંધું હતું ત્યારથી મુખ્યત્વે કરીને તેઓએ મુલ્કગીરીનો દર આગળના કરતાં ધ્રુણો વધારી દીખે હતો. ભરાહના પેહેલાંના અધિરાજનોના સમયથી જે અંધું લેવામાં આવતી હતી તે ચિનાય અરાડા જ્ઞાને નામે ખીજુ અંધું લેતા હતા, જેમકે, તેમના ઘોડાને ભાટે “ધાસ ઢાણો” અને એ કરતાં પણ જેમાં સર્વ વાત આવી જાય જેવો “ખીજે પ્રચૂરું” અચ્ય લેવામાં આવતો. અંધિયા પ્રાન્તના એ ભાગ કરવામાં આંધ્યા હતા, એક કાઠિયાવાડ; તેમાં સોારહનો દીપકલ્પ, જાલાવાડ અને ખીજે તેને લગતો દેશ આંધ્યો હતો; ખીજે મહીકાડો, તેમાં મહી નદીથી તે અંધા જીવાની અને કચ્છના રણ સુધીનો દેશ આંધ્યો હતો.*

આરાય સિપાઈએ કેટલીક સત્તા બથાવી પણ હતા, મહારાજ ગોવિંદરાવ ભરણું પામ્યા હતા, અને કાનાળ તથા મહારારાવનાં અંડ ઉભાં થાં હતાં, એ સર્વ ડારણોએ કરીને કાઠિયાવાડમાં મુલ્કગીરી કરવાને દ્રોજ મોકલવાનું બની આંધું ન હતું તેથી સન ૧૭૮૮-૮૯ ની સાંલથી અંધું ચડી ગઈ હતી. તે ઉધરાવાનું કામ બાધાં આપાજીને ચોંપવામાં આંધું તે ઉપરથી કડી જેર કર્યા પણી ૧૮૦૨ ની સાલમાં તે મુલ્કગીરી કરવાને નીકલ્યો. પણ તેથી વારમાં કાઠિયાવાડના તાલુકદારો કિલ્લા બાંધીને સામા થવાને સળ રહ્યા હતા, અને જે પૈસો અંધું આપવાના કામમાં આવી શકત તે નાના પ્રકારના અર્થમાં અને મુખ્યત્વે કરીને તેઓના ગોતાનાજ ઇન્જિયા પછવાડે વાવરી નાંખ્યો હતો. વળી તેઓના સાંભળવામાં એમ આંધું હતું કે બાધાનિયે ચડેશે. અવેજ સામણો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે ઉપરથી તેઓને ધણું ધારતી લાગી ગઈ હતી. મહારારાવની ટોળીમાંને પાટડીનો દેસાધ હતો તેને જીતી

* આ ણને પ્રાન્તની મુલ્કગીરીનો આંકડો ઈ. સ. ૧૮૦૨ માં ગાયકવાડ સરકારે કર્યાનું વારને યાદી કરી આપવા મભાણે નીચે મુજબ હતો.

પ્રાન્ત	ગાયકવાડનો ભાગ.	પેશવાનો ભાગ.	કુલ.
કાઠિયાવાડ...	રૂપિયા. ૪,૦૬,૫૨૧	૫,૩૮,૦૧૬ ૧૫,૦૦૦	૯,૪૭,૫૪૦
મહીકાડો ...	૩,૦૦,૬૨૨		૩,૧૫,૬૨૨

લઈને ખાખાળ કાદિયાવાડમાં ચેડો. તેમાં ભાજિયા, 'મોરણી, જૂનાગઢ,
ભાવનગર, અને વઠવાળું સાથે લડાક્યો કરીને કુત મેળવતો ચાલ્યો;

૧ જુનની ગાઠીના જાડેલ રાજના વંશજ મોરણી અને માજિયાના ઠાકોર છે.

૧૧ રાપથી ઘેગારણ (કંઈ જુન)

| ઈ. સ. ૧૫૧૦-૧૫૮૬

૧૨ ભારમલણ ઈ. સ. ૧૫૮૬-૧૬૩૨

૧૩ બેણરાજણ ઈ. સ. ૧૬૩૨-૧૬૪૯	મેધળ
૧૪ ઘેગારણ (ખીન) ૧૬૪૬-૧૬૫૫	૧૫ તમારીણ ઈ. સ. ૧૬૫૫-૧૬૬૬
	૧૬ રાયધણુણ ઈ. સ. ૧૬૬૬-૧૬૬૮
નાંધણુણ હાંદોળ (કંઈ કાઠારા)	૧૭ પ્રાગમલણ (પેહેલા) (ખુઝ) ઈ. સ. ૧૬૬૮-૧૭૧૬
	૧ કંયોળ (મોરણી) ઈ. સ. ૧૬૮૮-૧૭૩૪
૨ અદિયોળ ઈ. સ. ૧૭૩૪-૧૭૫૦	૨૦ મોડળ (માજિયા)
૩ રવોળ (ખીન) ૧૭૪૦-૧૭૬૪	
૪ પચાણુણ ઈ. સ. ૧૭૬૪-૧૭૭૨	
૫ વાધળ ઈ. સ. ૧૭૭૨-૧૭૮૫	
૬ હમીરણ ઈ. સ. ૧૭૮૫-૧૭૯૦	૭ જુઓળ ઈ. સ. ૧૭૯૦-૧૮૨૯
૮ પુષ્પિરાજણ ઈ. સ. ૧૮૨૯-૧૮૪૬	
૯ રવોળ (નીન) ઈ. સ. ૧૮૪૬-૧૮૭૦	
	૧૦ વાધળ (ખીન) ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં ગાંદિયે બેઠાછે.
	મોરણીના તાણામાં ૭૪૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૨૫ ગામ. આસરે નેતૃ હન- ર માણસની દસ્તી, અને આઠલાખ રૂપિયાની સુમારે વાર્ષિક પેદાસ છે. તેમાંથી ગાયકાડ અને ઈંગેન સરકારને જમાણધીના મળી કુલ રૂ. ૬૧૫૫૮ દર વર્ષ આપે છે. ઠાકોર સાહેણ પ્રિટિશ છાવણીમાં નથ ત્યારે દેરી લશ્કરની સત્તામતી અને કુંગિયાર તોપ ફેડી માન આપવામાં આવેછે.

હરભમણ

તેણે કરીના જગોરદારને તથા તેના દીકરાને કે પકડીને લાંઠું ભય ભરેલું બંડ બેસારી દીધું; અને દેશમાં જેટલી ખંડણી લેણી હતી તેટલી વસુલ કરી લીધી તથા આગળ ટેલાંછ સેંકડાંથી જેવામાં આવેશો નહિ એવો દાખ અને સત્તા આખા દેશમાં બેસારી દીધાં. બાબાજી આ પ્રમાણે પોતાની મુલ્કગીરીમાં જ્ય પામ્યો, તેટલી આશા રાખવામાં આવી ન હતી, તથા તેટલું જેર મારવા જેટલી ખરી શક્તિ ગાયકવાડનામાં ન હતી, પણ કાઠિયાવાડના તાલુકદારો બાબાજીના ઠરાવને શરણું થયા તેનું દૂખીનું કરણું એ હતું કે, એ તથા એના રાજને ઘ્રિષ્ટિશ સરકારની ઓથ હોતી, તે તેઓ સારી પેઢે જણુંતા હતા; તેઓના પોતાનાજ શાખામાં આપણે બોલિયે તો “શિરંગની ઝોઝ ખ્યે પખરાઈ જરો એમ તેઓ ડર રાખતા હતા. આ પ્રમાણે હક્કિત છતાં, ઘ્રિષ્ટિશની નિર્દેખ રાજનીતિ, અને દ્વાબાવના હેતુથી તથા તેમની સારી નામનાની ખાતર ઘ્રિષ્ટિશની જે સત્તા વગર દેખા હેવે હવણું બલવાન થઈ પડેલો જેવામાં આવી તે સત્તા ઉંઘાડી રીતે દેખાઈ આવે તથા તે પૂર્ણ રીતે બેશી જ્ય એવું જણુંવાની અગત્ય જણુંએ.

ઘ્રિષ્ટિશ સરકારનો ગાયકવાડ સાથે પ્રથમ સંખ્યા થયો તેવામાંજ જણુંએ આન્ય હતું કે, વડોદરા સરકારની ઉપજનો મહોટા ભાગ કાઠિયાવાડની ખંડણીનો ઉપજનો હતો, તેથી પ્રતિવિરોધ નિયમસર તે ઉધરાવી વેવાની ધણી અગત્ય પડતી, અને હવણું તો ધણી બાકી ચઢી ગઈ હતી તેથી તે ઉધરાવી લીધા વિના ચારે નહિ, એમ થઈ પડ્યું હતું. ગાયકવાડના પ્રધાન સારી પેઢે સમજતા હતા કે ઘ્રિષ્ટિશ સરકારની મદદ વિના આપણાથી એ બાકી વસુલ કરી શકાય એમ નથી, અને એજ તેમની અશક્તિને લીધે તેઓએ સહાયકારી લક્ષ્યરની ત્રણ પાયદાની પલટણો રાખી હતી તથા અગત્ય પડે તો એક પલટણું કાઠિયાવાડ મોકલવાનો ઠરાવ પણ ધણું કરીને એજ કારણ ઉપરથી કરી રાખ્યો હતો. આ પ્રમાણે ગાયકવાડની મતલખ ખર પોહેંચાડી આપવાને ઘ્રિષ્ટિશ સરકાર મોખ્યમ રીતે બંધાયકી પોતાને સમજવા લાગી, અને ગાયકવાડની ધંઢેલી રીતિ પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવે તો પોતાની હેશાંની રીતભાત અને રાજનીતિથી ઉલ્લિ રીતે વર્તાં પડે તેથી સન ૧૮૦૨ ના

ડિસેમ્બર મહિનાની ૧૫ ભી તારીખે ડિંદુસ્તાનની વડી સરકારના અધિકાર ઉપર ભાડિવિસ આદ વેદ્યસલી હતો તે વેળાએ તેણે પોતાનો એવો અભિપ્રાય જય્યાયો કે, સુલગીરી કષ્યા વિના કાઠિયાવાડના રાજ હાડોરો માયે તેજોને પ્રતિવિષે ગાયકવાડને આપવાની ખંડણી વિષેનો સુલેઢ ભરેશી રીતે હરાવ થાય તો ગાયકવાડની તેમજ ગૂજરાત માહેલા ઘ્રિટિશ સરકારના સ્વાર્થની સારી સેવા જનવેલી કરેવાય. આ પ્રમાણે ખરું જોતાં મળતા પ્રસંગ એવા આવી ગયા કે, કાઠિયાવાડના કામકાજ સંખ્યી ઘ્રિટિશ સરકારને વર્ચે પડવાની અગત્ય આવી પડી. રાજવાડાવાળા પોતાની મેળે ગાયકવાડને ખંડણી આપે એટલે ગાયકવાડે પણ પોતાનું વધી ગયેલું લસ્કર ધરાડી હેઠા ઉપર પોતાની નજર પોહેંચાડી; વળ ખંડણી ઉધરાવાનો જે અતિધિષ્ણો ખર્ચ થતો તે નહિ થતાં પોતાના ખનનામાં તે વંદ્યાં કરશે એવો અગમવિચાર પણ તેઓએ કરયો; પણ આ પસંદ પડતો હરાવ અમલમાં આણુવાનો ખંડો આધાર તેઓએ પોતાના સહાયકારી ઘ્રિટિશ સરકાર ઉપર રાખ્યો. પણ આણીગમ ઘ્રિટિશ સરકાર અગરને, હરાવની ઇધ્યે ગાયકવાડને મહદ્દ આપવાને ખંડાયલી હતી, અને એવી મહદ્દ આપવાને મનથી ધર્છતી હતી; અગર જો જે હરાવ કરવાથી, જુલુમ ભરેલી સુલગીરીની રીતિમાં સુધારો થવે કાઠિયાવાડના તાલુકદારોને જે કાયદા થવાના તે સારા પ્રકારનું સાંકું વાળી આપે એવા પ્રકારના તેના ગણુવામાં હતા, અગર જો તે તાલુકદારા, તેનું મર્યાદયપણું તરતજ કખૂલ રાખશે એવું માનવાને તેને કારણું હતાં, અને અગર જો તે સારી પેટે જાણુતી હતી કે, પોતે વર્ચે પડે નહિ તો, તે વેળાનો પ્રસંગ અને અગસ જોતાં, વડોદરાનો ગાયકવાડ ગૂજરાતના દીપકલ્ય ઉપર, પોતાની મતલબ હાંસલ કરી લેવા સાંચ, એવાં સાધનો ઉપયોગમાં આણે કે તે ઘ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિની સામે છતાં, વગર આશ્રય આપવે તેના આશ્રયની અસર તે સાધનોને પોહેંચવાથી તે ખળ પકડે, તોપણું સુલગીરી સરખા વાંધા ભરેલા કામમાં મહદ્દ આપવાને તેને ઝુશી લાગતી ન હતી.

ઉપર પ્રમાણેનાં ઘ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિની કારણું, કૃલીફવાર સુધી માન્ય કરવામાં આવ્યાં હતાં, તોપણું સન ૧૮૦૭ ના એપ્રિલ

મહિનાની ૩ અંગતાની આવતા સુધી, એ કામ માયે લેવાનો પ્રસંગ, સુંબાધ સરકારને આવ્યો નહેતો. કર્નાલ વાકરલામાં જેઠતી ભાડીતગારી હતી અને ત્યાં તેનું વદ્દનું હતું, એ એ અગત્યના ગુણોએ કરીને તેને પસંદ કરવામાં આવ્યો, અને તે દિવસે ગાયકવાડની દેઝ સાથે એક લસ્કરની દુક્કી લઈને સોરઠના દીપકલ્પભાંતું ને કામ ચેશ ગોહેંંયાડવાતું હતું તે પરિપૂર્ણ કરવા માટે જવાને તેને હુકમ કરવામાં આવ્યો.

શ્રિચિશ સરકારના મંદ્યસ્થપણુથી ગાયકવાડની સુલુકગીરીને બદલે હમેશાંને માટે ખંડણી આપવાનો બંદેખસત કરવાને કાદિયાવાડના તાલુકદારોની મરજ છે કે નહિ તે વિષે તેમનું અન જેવાને અગાઉથી ઉપાય કામમાં લગાડવામાં આવ્યા હતા. આ કામનો પરિણામ ધણો સારો થયો, તો પણ કાડિયાવાડમાં શ્રિચિશ સરકારની દેઝ દ્વારા દીધી એટલે એ સરકારની ખરેખરી સ્વાર્થ વિનાની વર્તણૂક વિષે તાલુકદાર લોકો કેવો યોડો વિચાર કરવા લાગ્યા તે કર્નાલ વાકરના જણુવામાં તરતાજ આવી ગયું. તે કેણેછે, કે “તાલુકદારો ઉપર મોક્ષેવાં “સરકયુલર પત્રમાં લખેલી વાત સાચી છે એમ તેઓને લાગ્યું નહિ, અને “ને દેઝ આગળ વધવા લાગ્યા, તેમ તેઓ તરેણવાર કેણેણ કાઢાવયા “લાગ્યા, તેથી સર્વના વિચાર નણુંધ આવ્યા. તેઓ સ્વભાવિક રીતે એમ ધારવા લાગ્યા કે એમે અમારા તરફથી સુલુકગીરી કરવાને “નીકલ્યા છિયે, તે ઉપરથી કેટલાક કેણેવા લાગ્યા કે અમને પૈસો કાઢા “ડી લેવાની યુક્તિયો ધણી સારી આવડેછે, અને અમારી દેઝ “ધણી લડાયક છે તેથી લૂધમાં અમને ભાગિયા કરશે તો તમારી દેઝ “જને મેહેનત કરવી પડશે નહિ. ^૧ગાળિયાના દાકોરે રણ ઉપરના ર-

૧ માળિયા.

કાંયોળ (મોરણી)

અલિયોળ
(મોરણી)

૨ નાણોળ

૨ મોડળ (માળિયા)

દ્વેલ (વાંદરવા)

“સતાનો કંઅજે કરી દેવાની ધર્યણ કરી અને ચોરવાડ ફર્યા
“અને સિંધ ઉપર એકઠા મળીને લુંટદ્યાટ કરવાને હક્કા કરવાનો અન-
“ભિપ્રાય આઓ. વળી કેટલાક એમ સમજ્યા કે, ગાયકવાડનો હક
“યુક્તિથી ખરોડી દઈને વિશિષ્ટનો હક રથાપી દેવાનો અમારો વિચાર
“છે, તેથી કંપનીની સત્તા પાળવાની ધર્યણ ખાતરીપૂર્વક ધર્યણ બ-
“તાવવા લાગ્યા, અને ગાયકવાડની સત્તા નહિ માનવાનો પ્રયત્ન કરતા
“જણ્ણાયા. તેમજ ગાયકવાડના પ્રમાણિકપણ્ણ ઉપર શક ઉત્પત્ત થાય
“એવી હાઈ બરેલી યુક્તિઓ કરવા માંડી. આવા તેઓના પ્રય-
“તોની સામે તૈપાર થઈ રહેવાની અને તેઓને તરતજ તોડી પાડવા-
“ની અગત્ય હતી. તેઓનો ધરાદો હાઈ બરેલો હતો, અને જ્યાં
“એકડો સ્વાર્થ હોય એવા કામમાં એકસંપની અને નિષ્કર્ષપણ્ણાની
“વર્તણૂક નહિ ચલાવવાથી જેવા ભારે પરિણ્ણામ થાય તેમ કરી નાણે
“એવા તેઓ હતા. એવા કારણુ ઉપરથી કાડિયાવાડમાં કંપની સરકારની
“ડેઝ આવી છે તે ગાયકવાડના સહાયકારી તરીકે આવી છે અને અ-
“મારી ભત્તાં ગાયકવાડના રાજ્યના લાભ ઉપર નજર રાખીને અને
“ભોભિયાઓનો સદ્ગ સ્વાર્થ સુધારીને કંપનીના મદ્દસ્થપણ્ણાથી દેશ-
“માં સારો બહોઅસ્ત કરી દેવાની છે એવાતની ભોભિયાઓને આ-

३ लीभाइ	अलेराज्ञ	देसवल्ल	गोडल	पिथुल	कुंभाइ	परणताइ
४ डोसाइ	(नवुंगाम)	(वांडिया)	(चिनेआ)	(विग्नपासर)	(कुंभारडी)	
५ स्त्रेताइ						
६ मोडल (हालछे)	(कुंवर पदवीमां देव थया.)	कट्टचाणुसिंहल (भीरई)		जलभसिंहल (वरहुसर)		

રાયસિંહજી (પાટવી કુંવર) અભયસિંહજી (કુંવર)
માળિયાના તાખામાં ૬૬ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૨ ગામ, આસરે અગિયાર હનદ
માણુસની વરતી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે અડસટ હનદ રૂપિયાની છે તેમાંથી આ-
યદ્વારને જમાયંધી, અને જીનાગઢે જેરતલખી મળી કુલ રૂ. ૧,૩૬૭ આપેછે.

“તરી કરી આપવા ઉપર ભારો પ્રયત્ન મેળે ચલાવવા માંડયો.”

કર્ણાલ વાડરને તેના પ્રયત્નમાં, ગાયકવાડની દ્રોજના સેનાપતિ વિ-
હુલરાવ દિવાને સારી મફદ કરી તેથી તરતજ બોમિયાઓના મનમાં વિ-
શ્વાસ આવવા માંડયો; બ્રિટિશને આવો સ્વાર્થવિનાનો ભનસુભો બિન-
તકરારે સાધી લેવાને એક પ્રસંગ મળી ગયો, તે એક કંદોરણુનો કિંદો
તેના ધણી પાસેથી ‘નવાનગરવાળાએ લઈ લીધો હતો તે બ્રિટિશની

૨ જમનગર.

૧ જમરાવલાલ ઈ. સ. ૧૫૩૬-૧૫૬૨

૨ વિલોલ ઈ. સ. ૧૫૬૨-૧૫૬૬

૩ સતાલ ઈ. સ. ૧૫૬૬-૧૬૦૭

અનાલ	૪ જસાલ	વિલોલ
	૧૬૦૭-૧૬૨૪	(રાજકોટ-સરવાર)
૫ લાખાલ		મેહેરામણાલ
	ઈ. સ. ૧૬૨૪-૧૬૪૫	
૬ રણમલાલ	૭ રાયસિંહાલ	સાહેબાલ
		(રાજકોટ)
ઈ. સ. ૧૬૪૫-૧૬૬૧ ૧૬૬૧-૧૬૬૪		ડુંભોલ
	૮ તમાચીલ ઈ. સ. ૧૬૬૪-૧૬૬૦	
		નાનાલ
૯ લાખાલ (ખીન) ઈ. સ. ૧૬૬૦-૧૭૦૬		
	૧૦ રાયસિંહાલ (ખીન) ઈ. સ. ૧૭૦૬-૧૭૧૮	
		નાનાલ
૧૧ તમાચીલ (ખીન) ઈ. સ. ૧૭૧૮-૧૭૪૩		
૧૨ લાખાલ (નીન) ઈ. સ. ૧૭૪૩-૧૭૬૮		
		નાનાલ

૧૩ જસાલ (ખીન)	૧૪ સતાલ (ખીન)
	ઈ. સ. ૧૭૬૮-૧૮૧૪
૧૫ રણમલાલ (ખીન) (દસપુત્ર)	
	ઈ. સ. ૧૮૨૦-૧૮૫૮
૧૬ દીમાલ (ખીન), (દસપુત્ર)	
	ઈ. સ. ૧૮૫૨-૧૮૫૫
૧૭ જસવંતસિંહાલ ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં ગાદ્યે એઠા છે.	

ફેને પાછો લઈને તેના ધણુને સ્વાધીન કર્યો. આ અનાવ ઉપરથી ભોભિયાઓના વિચાર બિનકુલ બદ્ધાઈ ગયા; અને નથીના તાલુકદારો હતા તે સ્વમન્ત્ર આશા બાંધવા લાગ્યા, અને હવે પ્રિટિશ સરકારના વાજખીપણુથી, તેઓને નુકસાન થયેલાં તેનો ન્યાય મળશે એમ ધારયા લાગ્યા. અગર જો જેઓનું રહણ કરનાને બની આંદું કરનાને ભાટે દેશેક પ્રસંગ આતુરતાથી સાધી લીધો, અને અગર જો, ધણું આંદારવિટ્યાઓને ફેને લાવનાને અને ધણું જુદ્ધમ થતા અદ્ધાવવાને પ્રિટિશનોં એકથી ખરેખરી નીતે ફેને પાંચો, તોપણ નિર્ણય થાય નહિ એવી અને મટાડી શક્ય નહિ એવી ભોભિયાઓની વિપત્તિઓની તકરારો વિષની પંચાતમાં પડવાને બદ્ધે એક સરળા ધોરણુથી હવે પણી તેઓને નિર્ભય કરવાના પ્રયત્ન ઉપર લક્ષ આપવાની તેને અગત્ય જણાઈ. આટલા વિવસ્થી ખંડણીનો દર નક્કી કરેલો ન હતોતથા તેમાં ફેરફાર થતો હતો તેને એક વાજખી ધોરણ ઉપર આણીને નક્કી કરવાનું તેને મુખ્યત્વે કરીને કઢણું પડવા માંડયું. વડોદરા સરકારની નાણું સંઘધી સ્થિતિ પ્રિટિશ સરકારના જણવામાં ખરેખરી હતી તેથી વડોદરા સરકારની ઉપજ કદાપિ વધારી આપે નહિ પણ છેવદ્દ હોય તેણી ને તેટલી કાયમ રેણે એવો બદ્દોઅસ્ત પ્રિટિશ સરકાર કરી આપે એવી હેઠોતી આશા રાખવાને તેઓને કારણ હતું. તેમજ ભોભિયા, તાલુકદારોની પ્રિટિશ સરકાર વિષે ખાતરી થઈ હતી તેથી તેઓ જણુતા હતા કે અમારી પાસેથી ધણા પૈસા કદાવવામાં આવશે નહિ તથા અમારા ગજ ઉપરાંતની ખંડણી લેવાનો હમેશાનો દરાવ થશે નહિ.

ખંડણીનો ચાલતો દર ખાખાળ અને ખીજાઓના વારામાં વંદારી મૂક્યો હતો, તે મુખ્યત્વે કરીને “ખીજ પચ્છું ખર્ચ” ના પેટામાં વધ્યો હતો તે ભોભિયાઓએ નારાજ થઈને કઢ્યુલ રાખ્યો હતો, પણ તેમની

જમનગરના તાખામાં ૩૭૯૧ ચોરસ મૈલ જમીન, ૬૩૩ ગામ, ૩૧૬૦૦૦ માણસની વસ્તી અને વાર્ષિક ઉપજ આસરે વીશલાખ ડાયિયાની છે. તેમાંથી ગાયકવાડ અને ચંદેજ સરકારને જમાંધી તથા જૂનાગઢના નવાખ સાહેણે જેરતલણીના મળી કુલ રૂ. ૧૨૦૦૫૩ આપેલે. આ રાજ્ય પેહેલા વગતું છે. જમ સાહેખ પ્રિટિશ છાવણીમાં નથી ત્યારે તેમને લશ્કરની સલામતી અને ૧૧ તોપફેઝી માન આપવામાં આવેલે.

ધથુમાં ધણી ઉપજન ગણુને તે આધારે હરાવ્યો હતો, ભાડે તે હમેશાંના દર તરીકે કાયમ કરવાને યોગ્ય ના હતો, તેનાં એ કારણું હતો, એક તો એ કું તે દર ધણી વર્ષથી ચાલતો ના હતો; તેથી તેના ઉપર આધાર ૨-ખાય નથ્યિ, બીજું એ કરતાં વિશેણ કારણું એ કે, તે દર હરાવ્યા પણ પ્રતિવર્ષે બજારદાર કલ્યાણિના વસ્તુઓ થઈ શક્યો નહિ હોય, એ વાત પણ ઉઘાડી છે. તેથી ધણું કરીને સર્વ તાલુકદારોને બીજી પરચુરણ ખર્ચને પેટ કેની કરેલી અંડણીભાંથી છૂદ મૂકવાની હરાની, વિદ્રિશ સરકારની બાંદ્ધ-રીથી નક્કી કરેલી અંડણી પ્રતિવર્ષે ગ્રાયકવાડને આપવાનો હરાવ થયો; અને તાલુકદારોએ માણેમાણે લડાઈયો, લૂંટ્યાટ અને જુદ્ધમાં કરીને દેશને નિરંતર દુઃખો અંવસ્થામાં નાખી દીધ્યો હતો, તેથી હવે દૂર રહેવાને તે એની પાસેથી કણૂદાત કરી લીધી; દરિયા કિનારા ઉપરના નહાના સરસ્થાનવાળાઓએ ચાંચવાનો ધર્થી છોડી દેવાની કણૂદાત આપી, અને ખરાખા ઉપર વાહાણો પોતાની હદમાં ભાગી જવાયી જે ભળતર તેઓને થતું હતું તે ઉપરનો હક તેમણે છોડી દીધ્યો. તેમજ જાડેજ અને જેઠવાં

૧ પોરખંદના જેઠવા.

આયોધ્યાના રાજ રામચંદ્રજીના સેનાપતિ, દૃક્ષિણ દેશના રાજ હનુમાનજીના મેકરંજ થયા તેને શ્રીનગરનું રાજ્ય રામચંદ્રજ તરફથી મળ્યું. તેના મોરધ્વલે મોરધ્વભી વસાયું એમ કહેવાયછે. એમ “દ્વિજ નામના સાત રાજ થયા. તે પણ અડતાવીશ “કુમાર” પદવી ધારણ કરનાર રાજ થયા. પણ બાર રાજ “રાજન” પદવી વાળા થયા. તે પણ સતતાવીરા રાજ “મહારાજ” પદવીના થયા. ૬૪ લાણું મહુરાજના ૬૫ જેઠીલ થયા તે ઉપરથી તેમના વંશજ “જેઠવા” કહેવાયા જેઠીજના ૬૬ વીરણજ, ૬૭ વીકુલ, ૬૮ જોવિંહજ, ૬૯ નાગજ, ૧૦૦ ચાંપસેનજ, ૧૦૧ આહિતજ, ૧૦૨ મેહજ, ૧૦૩ નાગજ, ૧૦૪ ભાણુલ, ૧૦૫ શિવજ, ૧૦૬ રામહેવજ, ૧૦૭ પાણુલ, ૧૦૮ રાણેજ, ૧૦૯ સંગજ થયા. તેણે રાણું પદવી ધારણ કરી જે આજ સુધી પોરખંદરના રાણું કહેવાય છે. ૧૧૦ ભાણુલ, ૧૧૧ શિયેજ થયા. તેણે શ્રીનગરથી ગાઢી બદલાવી ધુમલીમાં આણું. તેનો કુંબર ૧૧૨ હાલામણ થયા. એણે માણુસોરા અને બાળભાના રાજસિંહજ પરમાર ડાકોરાની કુલરી સૌન તરફથી આવેયો અધુરો હુણે. પૂરો કર્યો. તે પરથી તેને, તે પરખુવા આવી. પણ તેનો પિતા શિયેજ, સોનનું ૫ જેઠ પોતે ૫-

રનજૂતોએ પોતાનો દીકરિયોને દ્વાખ્યપીતી કરવાનું ધાતકી કામ બંધ કરવાને કખૂલ કર્યું; આશ્ચર્ય માટે રહેલી અધિકારી સરકારે હેશમાં જુલભ થતો અટકાવવાને અને આજસુધી સુલકગીરી કરવા નીકળતી ફોજથી પુનિ વર્ષે જે તુકશાન થતું તે બંધ કરવાને વચ્ચન આપ્યું. આ પ્રમાણે સર્વ

રણવા માણણી કરી એટલું નહિ પણ હાલામણુને દેરાવણો દીધો. હાલામણ કચ્છમાં ગયો. લાંના રાન જમ કુલળ (ઇ. સ. ૮૫૫-૮૮૦ તેનો સર્ગ થતો હતો તેથી આશ્રય આપ્યો અને હણાચ કુંગર પાસેના અણુધોર ગઢમાં રહ્યો. ત્યાં એક ટેકરી ઉપર હાલામણ હમેરાં બેસતો તેથી તેના નામ ઉપરથી આજ પણ તેને હાલામણ ટેકરી કર્યે છે. જમ કુલળના પીતા જમ સાડળની એક અનૌરસ કુંવરી દેવણહેવી નામે અતિ સુરપા હતી. તે હાલામણને પરણી. આ રાણીથી ચંદ્રસિંહથ અને હેઠાસિંહથ નામના એ કુંવર થયા. સિયોળ દેવલોક પામ્યા પછી હાલામણ પોતાને દેશ જર્દ ધુમલીમાં ગાઢીપતી થયા. તેના પછી ૧૧૩ ભાણુલ, ૧૧૪ મેહણ, ૧૧૫ નાગળ, ૧૧૬ વિકુલ થયા. તે પછી ૧૧૭ નાગભાણુલ, ૧૧૮ વિક્રિયાળ, ૧૧૯ ઘેતોળ, ૧૨૦ રાણોળ, ૧૨૧ ખીમોળ, ૧૨૨ વિક્રમાનળ, ૧૨૩ ઘેતોળ, ૧૨૪ રામહેવળ, ૧૨૫ સરતાળ, ૧૨૬ અખુલ, ૧૨૭ રાણોળ, ૧૨૮ ખાણુલ, ૧૨૯ નાગળ, ૧૩૦ વાકુલ. ૧૩૧ ભાણુલ, ૧૩૨ વીરભાણુલ, ૧૩૩ ખિમડખુલ, ૧૩૪ નોગળ, ૧૩૫ શિંગુલ, ૧૩૬ આદિતળ, ૧૩૭ હરિયાદળ, ૧૩૮ અખુલ, ૧૩૯ શરતાનળ, ૧૪૦ ભાણુલ, ૧૪૧ વિકુલ, ૧૪૨ કાનળ, ૧૪૩ વનવીરાળ, ૧૪૪ નગજણુલ, ૧૪૫ ખાણુલ, ૧૪૬ હરિયાદળ, ૧૪૭ સંગળ (ઇ. સ. ૧૧૨૦-૧૧૫૦) ૧૪૮ રાણોળ, તે જ સાલમાં ગુજરી જતાં તેનો બાધ ૧૪૯ નાગળ (૧૧૫૦-૧૧૫૫) ૧૫૦ ભારમલળ (ઇ. સ. ૧૧૫૫-૧૧૭૩), ૧૫૧ ખાણુલ (૧૧૭૩-૧૧૭૫), ૧૫૨ મેહળ (૧૧૭૫-૧૧૭૦), ૧૫૩ નાગળ (૧૧૯૦-૧૧૯૩), ૧૫૪ વિક્રિયોળ (૧૧૯૩-૧૨૨૦), ૧૫૫ વળસીળ (ઇ. સ. ૧૨૨૦-૧૨૪૫), ૧૫૬ જોજરાજાળ (ઇ. સ. ૧૨૪૫-૧૨૭૦), ૧૫૭ રામહેવળ (ઇ. સ. ૧૨૭૦-૧૨૯૧), ૧૫૮ રાણોળ (૧૨૯૧-૧૩૦૨), ૧૫૯ નાગળ (૧૩૦૨-૧૩૦૭), ૧૬૦ ખાણુલ (૧૩૦૭-૧૩૬૦). એના વણતમાં સિંધથી જમ ઉત્તળનો કુંવર ખામણુયોળ જે કર્યાના જાળેનાં બીજી શાખાના સૂળ પુરુષ લાખાનડાણી (ઇ. સ. ૧૨૪૭-૧૨૭૫) ના કાકા હાલાળનું સિંધમાં રાજ હતું તેનો વંશજ થતો હતો. તેણે ઇ. સ. ૧૩૧૩ માં ચરી આવીને ધુમલીનો નાશ કરયો. તેથી રાણુલ-ખાણુલને રાણુપર વસાચી ત્યાં ગાઢી રથાપી. તે પછી ૧૬૧ જસધળળ (ઇ. સ. ૧૩૬૦-૧૩૯૨), ૧૬૨ રાણોળ (૧૩૯૨-૧૪૨૦), ૧૬૩ સંગળ (૧૪૨૦-૧૪૯૧)

કાઠિયાવાડના આવી શકે એટલા માટે અને ગાયકવાડ સરકારને જે શ્રેષ્ઠતા આપવાથી આવા ફાયદ નિપળવાનો આખાર રહ્યો હતો, તે શ્રેષ્ઠતા તેમની ચાલતી રેહે એટલા માટે મરાડી બોડેશારો અને પ્રિટિશના સહાયકારી લશ્કરની એક પલાટજુનો રસાલો કાઠિયાવાડમાં રાખવાનો કરાવ થયો.

આ પ્રમાણે પ્રિટિશ એકચીની સત્તાથી બદ્દોભરત કરવાતું કામ ધણી સારી રીતે પાર પડ્યું તેની ખૂભીથી અતિશય જુલબ ભરેલો રીતે પૈસો કઠાવવાની રીતિમાં સુધારો થયો, તથા હવે પણીના ખંડણીનો ફર સુકરર થયો, તેથી કાઠિયાવાડના તાલુકદારો રાજ થયા, તેમજ દેશના તાલુકદારોએ પોતાની રાજીથી તેમની મેળે ગાયકવાડ સરકારનો હક (આગળું પ્રમાણે વધારે બળવાનું સાધનને લીધે ઉપરોપણું ગણુંને તે હક કરાવવામાં આવેલ નહિ) રીત પ્રમાણે અને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ગાન્ય કરયો, અને વધારે સુ-

૧૬૪ લાણુણ (૧૪૬૧-૧૪૬૨), ૧૬૫ રાણુણ (૧૪૬૨-૧૪૮૫), તે પછી તેને ભગ્રીજે ૧૬૬ ઝીમાળ (૧૪૮૫-૧૪૫૦). આના સમયમાં કંઈથી જાહેન જામ રાવળજીએ ચડી આવી નાગનીંદ્ર લઇ ત્યાં નવાનગર (જમનગર) ઈ. સ. ૧૪૩૬ માં વસાવી રાજ્ય ગાહી સ્થાપી. ૧૬૭ રામહેનજી (ઇ. સ. ૧૪૫૦-૧૪૭૪) તેના, ૧૬૮ લાણુણ, ૧૬૯ ઝીમાળ (૧૪૭૪-૧૬૨૫), ૧૭૦ વીકમાનજી (૧૬૨૫-૧૬૭૧), ૧૭૧ સુરતાનજી (૧૬૭૧-૧૬૬૬), ૧૭૨ લાણુણ (૧૬૬૬-૧૬૦૬), ૧૭૩ ઝીમેણ (૧૭૦૬-૧૭૨૮), ૧૭૪ વિકમાતજી (૧૭૨૮-૧૭૫૭), ૧૭૫ સુરતાનજી (૧૭૫૭-૧૮૦૪) એણે ચોરણંદરમાં સન ૧૭૮૫ માં ગાહી સ્થાપી. અને પૂર્વલેના સમયમાં ઘણેદું રાજ્ય વધાયું. ૧૭૯ હાલેણ (૧૮૦૪-૧૮૧૨), ૧૮૦ ઝીમેણ (૧૮૧૨-૧૮૩૧) ૧૭૪ વિકમાતજી ઈ. સ. ૧૮૩૧ માં ગાહીને એડા છે. તેમના પાટની કુંવર માધવસિંહજી ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં હેન્લેક પાણ્યા અને તેમનો કુંવર ભાવસિંહજી છે.

ચોરણંદરના તાખામાં ૫૬૬ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૦૩ ગામ, અને આસરે ૭૧૦૦૦ માલુમની વર્ણી છે. નાંસેક ઉપર ચાર લાખને સુમારે થાય છે તેમાંથી ગાયકવાડ અને ઈંગ્રેજ સરકારને જમાઈદી તથા જૂલાગઢાં નાખને નોરતવાળા મળી કું ૩૦ ૪૮,૫૦૪ આપેછે.

ધરેલાં સંસ્થાતમાં સંભાવનોં ડાક્ટર જેવાઃ ધોરણુથી યાચ છે તો ધોરણુઃ પ્રતિ આજું આગળને વાસતે લે ઉક્ક સ્થાપના કુરવામણં આવ્યો,—“આવોઃ આખ”, કર્નલ વાકુએ તેણેણે ક્રે, “એ સફનાઃ સંપૂર્ણઃ અર્થે પ્રમાણે ગાયઠવાડની “દેહેલાં થઈ ગયેલી કેાઈ સરછાર ગેખવવાને શક્તિમાન થઈ ન હતી?”

ખકુદણ કે કું.

વાધેલા—ધોળકાના કસ્યાતી—આલા.

જે વેળાએ ગુજરાતનાં કેટથાંક પણણું જીથિશના હાથમાં આવ્યાં, અને પછવાડેથી ને ડાલકરાર થયા તેની ફર્ખે જીથિશ સરકારની સર્તા દેશના ખીજ ભાગ ઉપર ચાંદી, તે વેળાએ કર્નલ વાકરના જોવાનાં કર્નલ વાકરનાં તાલુકદારો હૈયાતીમાં રહેલા આવ્યા તેઓ વિષેનું આપ્રેસેજ અમે વર્ણન કરિયે છિયે.

રાજવંશી વાધેલાએની નહાની શાખાવિષે અહંકદશાહની વેળાથી તે આજનીન સુધી અમારે કાંઈ કાખવાતું નથી.* ધોળકા તાલુકાના રૂતંત્ર ચાસિયાબાં સાણુંદ અથવા કેંઠેનો દરારાર સર્વથી ભાંચી જગ્યા ધારણું કરતો કર્નલ વાકરના જોવાનાં આવ્યો; તેની પાસે ભાત્ર ચોવિસુ ગામ હતાં, તોપણું તે રાજનું પદ ધારણું કરતો હતો, અને અણુહિલ-પુરના આગળના રાજનોના ભાંચા કુણના પોતાને ભાતીને ભમત રાખતો હતો. તેનું સુખ્ય શેહેર કેંઠ છે તેની આસપાસ રક્ષણને સાર કિંદો નથી, પણ તેની આસપાસ ગહન જંગલ વિંટાઈ વલણું હતું, અને તે એફાલર પાયદળનું લસ્કર રાખતો હતો, તથા એકસે ભચાસ અથવા તેના રેઢાણુંની ચોકી કરતા હતા. તેઓને રાજના લસ્કરની ચેઠે તેનું અંગ રક્ષણું કરવા સારું અથવા લડાઈઓ કરવા સારું રાખ્યા હતા. તેનો સર્ગો ગાંગડેનો ઢાકોર હતો, તેની પાસે ભાત્ર આડ ગામ હતાં તોપણું તેનો તાલુકા ધર્ણો સરસ અન્યો હતો, અને તે એક હજર માણુસનું લસ્કર રાખતો.

આ ઢાકોરો અધિરાજને વાર્ષિક ખંડણી આપતા તેની રકમભાં વખત જોઈને ફેરફાર કરવાનાં આવતો. કર્નળ લાફર બાબે છે કે ઉપરો સરકારનો અધિકાર, લેઝોના શાજકારબારભાં આયું ધાલવાનો ન હતો. પણ

* પ્રથમ ભાગના વિભાગ ખીજના પ્રકરણ ૩ નનો છેદ્ધો પારેઓદ્દ્વારા જૂનો.

પોતાની ખંડણી બસુલ કરી વેવાનો અને તેઓ પોતાના તરફથી દેશની સલાહ શાન્તિમાં ભંગ કરે નહિ, તેની તપાસ રાખવાનો હતો.

વાધેલાની પોકાખમાં ઘેણાના કરાતાતી હતા, તે શરા મૂસલમાન હતા અને તેમની સંખ્યા ઘણી હતી, તેઓ પોતાના તાલુકાના મુખ્ય ગામભમાં વસતા હતા, અને ભરાઠી સરકાર તેમને રજ્યુત આસિયાની સત્તા સમતોલ કરવાને હિપયોગનું સાધન ગણું હતી. મેણા, રેહેણ, અને પ. રમાર એવી કરાતાતીયોની વણું જતિ છે; તેમાંથી પેહેલી એ જાતિવાળા, સૌણમા સેંકડાની સમાસિની વેળાએ હિલ્લીથી આવ્યા હતા. ચુણીના પરમારની એક શાખા બોયાદ જઈને વરી. લાં તેઓ મૂસલમાન દર્ખરમાં ગયા તેથી પરમાર રજ્યુતના નામ ઉપરથી તેઓ પરમાર ડેહેવાય છે.^૧

ભાટની કથા એવી છે કે સન ૧૬૫૪ માં એ ભાઈ વચ્ચે બોયાદમાં કન્યાએ યદો તેમાંથી એક મહેક મહંમદ કરીને હતો. તે રીસાઈને દ્યોલકે જતો રહ્યો. તેના દીકરાના દીકરા કુમાલ મહંમદને સાત દીકરા હતા, તે બસેં અખાર સહિત અખયસિંહ રાડોડ જ્યારે અમદાવાદના સુધ્યાની જગ્યાએ હતો લારે તેની ચાડીમાં રહ્યા હતા; અને લાર પછી નવાય કનાલજીન (અથવા જવાનનર્ભભાન) બાધીની પાંસે રહ્યા. જ્યારે એ બાધીને અમદાવાદ પાંથું આપીને જવું પડ્યું લારે પરમાર રજ્યુ-

૧ પ્રથમ ભાગના વિલાગ બીજના ગ્રકરણું ૫ માંગો છેલ્દો પારેગાડ જૂતો.

૨ જૂતાગઢના નવાય.

બહાદુરખાનજ

શેરખાનજ

લદ્રખાનજ ઉર્ફે સફ્રદ્રખાન

બાહુનભાન
(સોંકભમાં રાણપુર)

મહુમદરોર (બાનજહાનજવાનમર્દભાન)
(રાધનપુર)

૦૪

૨ મહુમદખાનજ ઉર્ફે શેરખાન (બીજા) જૂતાગઢ

દ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૫૮

૩ મોહાબતખાનજ દ. સ. ૧૭૫૮-૧૭૭૫ સરદારમહમદ (વાડાસિનોર)

નેમદ ગયા, ત્યાં તેઓએ ધણું વર્ષે નોકરી કરી. છેવટે જ્યારે તેઓનો પગાર ચડી ગયો લારે ગારિયાધારના ગામેતી પાસે નવાઅની જમાઅંધીનું લેણું હતું, અને તે પોતાનાથી વસુદ્વા થઈ શકે એનું ન હતું, તેવું તેમને લખી આપ્યું. એ ભાધાઓને ગારિયાધારનાના સાથે મૂંગથી સારી માયા હતી, તેથી તેઓ પોતાનો કફીલો અને શિરઅંધી લઈને ત્યાં ખુશીથી ગયા. ગામના લોકો બહુ હુણી થયા અને આવી પડેલા પાપનું કાટણું કરી નાખાનો. બેદ કર્યો; પણ તેટલી વારમાં ડાઈના અનમાં શક આવે નહિ એટલા માટે અકેકને ઘેર અકેકો અશ્વાર પરોણું ગત કરવાને મૂળ્યો. એક દિનસ રાતની વેળાએ જ્યારે અશ્વાર ઊંધી ગન્યા ત્યારે ઢોલ વગાડવાની ખાર આપવાનો ઠરાવ કરી મૂળ્યો હતો તે પ્રમાણે ઢોલ વાગ્યું એટલે લાંના લોકોએ પોતપોતાના ધરમાં જે અશ્વાર હતા તેમને ઠેર કર્યા. અનેક ઝોટાખંબદ તથા ભલેક અચ્છો એ એ પરમાર ભાઈ જેગસ્યા અને તેમના બાકીના ભાઈ અને આખી શિરઅંધીનો નાશ થયો. જ્યારે એ સમાચાર વૈણકે પોહંચ્યા ત્યારે ધણું ખોઢું કામ કર્યું એમ સર્વે કેહેવા લાગ્યા. બંને ભાઈઓ કેહેવા લાગ્યા કે,—“જે તેઓ કાઢતાં ભાસ્યા

૩ હુમદભાનજ (ઇ. સ. ૧૭૭૫-૧૮૧૧)

૪ ખાડાદુરભાનજ (ઇ. સ. ૧૮૧૧-૧૮૪૦)

૫ હુમદભાનજ
ઇ. સ. ૧૮૪૦-૧૮૫૧

૬ મૌલેખાખતભાનજ
ઇ. સ. ૧૮૫૧-૧૮૮૧

૭ ખાડાદુરભાનજ < રસુલભાનજ
ઇ. સ. ૧૮૮૨-૧૮૬૨ ઇ. સ. ૧૮૬૮માં
ગાહિયે એક છે.

જૂનાગઢના તાણામાં ૩૨૮૩ ચોરસ મૈત્ર જમીન, ૮૬૦ ગામ, આસરે ૩,૮૮,૦૦૦ માણસની વસ્તી છે અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે ત્રીશતાખ રૂપિયાની છે. તેમાંથી ગાયકવાડ તથા ઈંગેજ સરકારને જમાઅંધીના ૩. ૬૫,૬૦૪ આપે છે. નવાય સાહેજ જિટિશ છાવણીમાં જ્યારે લશ્કરી સરામતી તથા મંદર તોપ ફોડી માન આપેલે.

ગમા હોતો તો જ્યાથું અહું કાગત નહિ, પણ હોએ કરીને તેમને માસ્યા છે મારે અને, ક્રીર થઈ જઈશું.” તેમતાં સગાંતાહાકાંસે તેઓને સમજાયા કે તમારે ક્રીર થતું નહિ, પણ વેર વાળનું એ લાત તેમને ગળે જિત્તી અને નવા ધોડા વેચાયા લઈને નવી ભરતી કરીને જૂનાગઢના તવાખી ચાકરી કરવાને ક્રીર ગયા. બોડાં વર્ષસુધી વેર વાળવાનો લારા તેમને મળ્યો નહિ. પણ છેવટે ગાયકવાડતું લસ્કર કાદિયાવાડમાં સુલ્કગીરી કરવાને નીકલ્યું ત્યારે નીવાજખાન રહેણ ધોળકાનો કરાતી ભરાડા સાથે નીક-જ્યો અને રેહેણું તથા પરમારોને સારી સલાહ હતી, તેથી મલેક ઝોંક-મહંમદ અને મલેક અચ્છો તેમની સાથે ગયા. નીવાજખાંને ગારિયાધારની જમાબંધી ગાયકવાડને આપીને પેંલા એ તાલુકદારાની ખાતર ગામ ભરાવ્યું અને ગામ તળિયામાં ઘઘેડ દળ જોડાવીને મીઠું વવરાવ્યું. પરમારોથે ગામના ઉપરીને પકડી લીધો અને તેની એ દીકરિયાને તેઓએ રાખી લીધો.

કમાલ મદંમદે પૈસો મેળવ્યો હતો; પણ તેના મહોદા દીકરા મલેક નામતે તરવારનો એવો ઉપયોગ કરયો હતો કે તેથી તેના કુંભના પૈસામાં તેણે વધારો કરયો હતો અને ડેલાંએક ગામ પણ મેળવી લીધાં હતાં. તે ડેશરીનો તાલુકદાર ડેહેવાતો હતો અને તેને તાખે સોળ ગામ હતાં. તે ગારિયાધારમાં ભરાગો ત્યારે તેનો ભાઈ ઝોંકમહંમદ તેનો વારસ થયો; પણ તે સન ૧૭૪૬ માં ભરણું પામ્યો અને તેની ગાદ્યે તેનો દીકરો શેરમિયાં બેડો. તેણે પોતાના તાલુકા ઉપર સાંઝ રાજ્ય ચલાવ્યું. અને પોતાની તરવાર અન્નવીને આસ વધારયો.

શેરમિયાં સન ૧૭૫૫ માં ભરણું પામ્યો તેની પછવાડે તેનો દીકરો આવામિયાં ગાદ્યે બેડો.

ઝોંકમહંમદના ભાઈ મલેક અચ્છાએ પોતાના બાપના આસમાંથી કાંઈ ભાગ લીધો ન હતો પણ પોતાના સારા ભાગથી પોતાની મેળે ગા-મડાં મેળવી લીધાં, અને ધનવાડાનો તાલુકદાર અનીને તેણે નવો આસ સ્થાપ્નો, તે પણ ધોળકા પરગણ્યામાં છે. તે સન ૧૭૬૫ માં ત્રણું દીકરા મૂશીને ભરણું પામ્યો. તેની પછવાડે તેનો મહોદા દીકરો નહુનામિયાં તેની પછવાડે ગાદ્યે બેડો અને સન ૧૭૬૮ માં ભરણું પામ્યો તે વેળાએ તેને

કંઈ સંતાન નહતુ. તેના ભાઈઓને તેમના આપના ગ્રાસમાંથી કંઈ જ્વાગ અજ્યો. નહતો, પણ પોતાના બળવતે ગામ ચેણજી લીધાં હતો. તેની એહેન નૂરખીખી શેરભિયાંને વેરે પરણુંથી હતી અને તેને ખીજુ ઓરતના પેટનો ઘાવાભિયાં નામે દીકરો હતો, તો પણ તે નહાનાભિયાંનો ભાણેજ ક્ષેવાય તેથી તેનો તે વારસ થયો. અને પાંચ ગામ, એક હાથી, બસેં ધોડા, અને ખીજુ માલમતા તેને મળી.

ઘાવાભિયાં ગાઢી ઉપર બેડો કે તરતજ ચારસે જ્વટ લોડોના અશારોએ તેના એક ગામ ઉપર હલ્દો કરયો, તે એવા મનસુખાથી કે શેરભિયાં મરણ પામ્યો. છે તેથી કોઈ હરકત કરનાર નથી. શેરભિયાંએ તેઓને ધણીવાર શિક્ષા કરી હતી તો પણ આ વેળાએ તેઓ ઠોર વળી ગયા અને કેશરિયે લધને મેલાણું કર્યું. ત્યાં આગળ પણ લોડોને હરકત કરી, અને ત્યાંના લોડોએ તેમને કહ્યું કે આ શેરભિયાંનું ગામ છે, જે એનો અશાર આવી પોહેંચશે તો તમને હરકત પડશે. જ્વટ લોડાયે તે વાત લક્ષમાં લીધી નહિ પણ એટલું કહ્યું કે શેરભિયાં તો ગયો, અને તેમાં દીકરો પાલણુંભાં છે. આવો બનાવ અયાના સમાચાર ધોળકાભાં ઘાવાભિયાંએ સાંલજ્યાં, એટલે પોતાના ધોડા ઉપર અશાર થધને સાઠ અશાર લધને ચાલ્યો. આ વેળાયે તેનું વય ૨૨ વર્ષનું હતું. તે કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના લુંધારા અશારો ઉપર ટૂટી પડયો અને બહુ સારી રીતે તરવાર ચલાવી, તેમાં જ્વટ લોડો પોતાનામાંના પાંચ જણુને મરેલા મૂકીને અને ધણું એકને ધાયેલ પડેલા રેહેવા દ્ધને નાશી ગયા. જ્યારે ધોળકાભાં લોડોએ જણ્યું કે જ્વટ લોડો ઉપર હલ્દો કરવાને તાલુકદાર ગયો છે, ત્યારે તેની મહૃહે અશારોની એક મહારી ટેળી ગઈ, પણ તેમને લડયાની વેળા હવે રહી નહતી અને તેઓ તે ડેકાણે જઈ પોહેંચ્યા નહિ એટલાભાં તો ઘાવાભિયાં પાંચ મારી નાખેલા જ્વટનાં માથાં તથા તેના હાથમાં આવેલા ધોડા લધને પોતાનાં માણુસો સહિત આવતો સામે અજ્યો.

આ વેળાયે જ્વટ અને કાંઈલોડો સરકારના અશાર હોય તેમ સ્વતંત્રપણે જ્યાંધ હેશમાં બટકતા ફરતા હતા. ઘાવાભિયાંના ધરહાઓએ તેમને ધણી વાર હરાવ્યા હતા અને તેટલા ભાટે માહોમાહે પ્રાણુધાતક કનિયો. ઉંધો હતો, પણ તેણે પોતાની નહાની ઉંમરમાં એટલી અધી અ-

હાડુરી જતાવી, અને રોજ તેની કિર્તિ વધતી ચાકી તેથી તેની સામે થવાને જગ્યેઓ ડરવા લાગ્યા.

શૈરમિયાંએ પેશવાની ચાકરી કરી હતી, પણ ખાવામિયાંએ ગાયકવાડ સાથે પોતાનો સંબંધ આંધો હતો અને તે બહુ પ્રભ્યાતી પાંધો હતો. ગાયકવાડની ફેઝ શેરુફરને કાહાડી સુરક્ષા સાર સન ૧૮૦૦માં અમદાવાદ ઉપર ગંગ ત્યારે બસે અસ્થાર લઈને ખાવામિયાં તેની સાથે ગયો હતો, અને સન ૧૮૦૨ માં જ્યારે ગાયકવાડે અલ્હારરાવની સામે થવાને છિટિશને પોતાની મદદે બોલાવ્યા, અને ખંભાત આગળ ઉત્તરેલી છિટિશની ફેઝ, ત્યાંથી કડી આવી પોહેંયતાં રસ્તામાં અડયણુંમાં આવી પડી તે વેળાએ ગાયકવાડે ખાવામિયાંને લખ્યું તે ઉપરથી બસે અસ્થાર લઈને તે કડી લગી ફેઝની સંગાથે ગયો હતો, અને છિટિશની સાથે પણ તે ઘણ્ણી સારી રીતે વર્તતો હતો.

ખાવામિયાં ઘણ્ણી આખૃ જેગવ્યા પછી સન ૧૮૧૨માં મરણ પાંધો તે વેળાએ તેને ખાપુનિયાં અને મરેફનિયાં એરા એ દીકરા હતા, તેમાંથી મહોટો તેની પછ્યાડે ગાદ્યો એડો. આ વેળાએ તેના તાલુકા નીચે નીશ ગામ હતાં.

ધોળકાના કસ્યાતી વિષે કર્નિબ વાકરે લખ્યું છે તેઓનું સુખ્ય કુંભ ઉપર પ્રમાણે હતું તે લખેછે કે, તેઓ શરવીર અને તોષાની લોક હતા, તેમનામાંથી કેટલાએક જ્યાંધ અસ્થારો રાખીને, જેઓને તેમની મદદ જેઠતી હોય તેમને આશ્રય આપવાને જતા. તેઓએ ધોળકા પર-ગણ્ણાનો ઘણ્ણો ખરો આખો સુસેહ ભરેદો ભાગ, અગાઉથી જમાંધી આપીને સાનમાં લખાની લીધો હતો, અને એવી રીતે કરવાથી તેઓએ પોતાની સત્તા ઘણ્ણી વધારી દીધી હતી.

આલા રાજપુતોએ પાટીમાં પોતાની સ્થાપના કરી ત્યારપણી પણું વર્ષ લગીની તેમની ચડતી કળાવિષે અમારે કાંઈ લખવા જેવું છે નહિ.^૧

^૧ મ્રેથમ પુસ્તક વિલાગ રાજી પ્રકરણ રાજી જાતા ખાખત હકીકત જૂદો.

હુરપાલનો મહોટા કુંવર રોડેલ અથવા સોઢોળ* ડરીને હતો તેના વંશ માં હુરપાલથી પંદરમો પુરષ મહારાણા અંદરસિંહલ કેલેવાયછે તેના વારામાં જાલાંઓની સુખ્ય જગ્યા પાટીમાંથી બદદીને હુલવદભાં આધુની હતી, એ શેહેર કંચણના નાના રણ્ણની બાળુંએ છે. એજ મહારાણાના વારામાં અથવા એના પછી તરતન, હુરપાલના વંશની આ શાખાના બીજા એ વિભાગ થઈતે એ જ્યાદા આસ અથવા તાલુકા બંધાયા હતા, તે આજ લગી પણ પોતાનું સ્વતંત્રપણું સાચવી રહ્યા હતા. અંદરસિંહલનો વડો કુંવર પૂર્થીરાજ હતો તેણે પોતાનો વારસો બોયો હતો, પણ વંંકાનેર અને વઢવાણુંમાં તેણે ગાંધીયા સ્થાપી હતી; બીજો કુંવર અમરસિંહ હતો તે પોતાના બાપની પણવાડે હુલવદની ગાંધી ઉપર બેઠો, બ્રાંગદરામાં દાલ ને રાજ છે તે એના વંશનો છે; બીજો કુંવર અમૃતરાજ-

* ૧ હુરપાળ મહિલાણું ર શક્તિહેલી સોલંકીથી ૧ સોઢોળ, ૨ શેખડે અ ૩ માંગોળ નણું કુંવર થયા.

૨ સોઢોળ	ઇ. સ. ૧૧૩૦-૧૧૬૦
૩ દુર્જન સાલલ	ઇ. સ. ૧૧૬૦-૧૧૮૫
૪ અફણહેલ	ઇ. સ. ૧૧૮૫-૧૨૧૦
૫ અર્લુનસિંહલ	ઇ. સ. ૧૨૧૦-૧૨૪૦
૬ હેવરાજલ	ઇ. સ. ૧૨૪૦-૧૨૬૫
૭ દુરોળ	ઇ. સ. ૧૨૬૫-૧૨૮૦
૮ સૂરસિંહલ	ઇ. સ. ૧૨૮૦-૧૩૦૫
૯ સાંતલલ	ઇ. સ. ૧૩૦૫-૧૩૨૫
૧૦ વિજયપાલલ	ઇ. સ. ૧૩૨૫-૧૩૨૯
૧૧ મેધરાજલ	ઇ. સ. ૧૩૨૯-૧૩૩૧
૧૨ પચીસિંહલ	ઇ. સ. ૧૩૩૧-૧૩૪૦
૧૩ ઉદ્યસિંહલ	ઇ. સ. ૧૩૪૦-૧૩૫૨
૧૪ પૂર્થીરાજલ	એણે થલા પ્રગણું લઈને રાજ્યનો હુક છાડ્યો.
૧૫ શામસિંહલ	ઇ. સ. ૧૩૫૨-૧૩૬૮
૧૬ વીરસિંહલ	ઇ. સ. ૧૩૬૮-૧૩૮૫
૧૭ રણ્ણમલલ	ઇ. સ. ૧૩૮૫-૧૩૯૨
	ઇ. સ. ૧૩૯૨-૧૪૦૮

જી થયો તેણે કંપતરમાં ગાહી કરી. જ્ઞાયકામાં જે કુદુંખ છે તે હુલવદના અમરસિંહના કુદુંખની શાખા છે; અને ચૂંધામાં વઠવાણુવાળાના નહાના બાઠ્યા ચાલેલી જાતા છે. મિરાત અહુમહીમાં જ્ઞાયું છે કે અહારા થાં ચંદ્રસિંહનું ગુજરાતના ભાડશાહી સ્થેદાર આન અંગીજ ડાકાને વિરભામમાં સન ૧૮૫૦ માં ભજ્યો હતો. શૈખડાજુ કરિને હરપાલનો ખીને કુંબર હતો તેણે વિરભામ પરગણુના સંચાલ્યું (અથવા સસા-

૧૮ સતરસાલજ

એણે પાટડીથી બદલીને માંડલમાં ગાહી કરી.

ઈ. સ. ૧૪૦૮-૧૪૨૦

૧૯ જેતસિંહજ

એણે માંડલથી બદલીને કુલામાં ગાહી કરી. આ ગામનું નામ પ્રથમ કંકાપતી હતું.

૧૪૨૦-૧૪૪૧ એનો લાઈ રાધવહેવજ નરવર (માળવા)માં ગયો.

૨૦ ઘનવીરજ

ઈ. સ. ૧૪૪૧-૧૪૫૦

૨૧ લીમસિંહજ

ઈ. સ. ૧૪૬૦-૧૪૬૬

૨૨ વાધોજ

ઈ. સ. ૧૪૬૬-૧૪૮૬ મહુમદખેગડે

મારયો ને પોતાનો થાણુદાર કુવે સુક્યો.

૨૩ રાનેધરજ

ઈ. સ. ૧૪૮૬-૧૫૦૦ સુધી એણે કુવેથી હુલવદ ગાહી કરી.

૨૪ રાણેજ

ઈ. સ. ૧૫૦૦-૧૫૨૩ એના રહોયા લાઇ અનેલે ને સલેજ હતા તેચોચે જેવાડમાં સાદરીની ગાહી મેળવી.

૨૫ માનસિંહજ

ઈ. સ. ૧૫૨૩-૧૫૬૪

૨૬ રાયસિંહજ

ઈ. સ. ૧૫૬૪-૧૫૮૪

૨૭ ચંદ્રસિંહજ

ઈ. સ. ૧૫૮૪-૧૬૨૮

આ ઉપરથી જણાયે કે ચંદ્રસિંહજ હરપાળજી રજ મો પુરુષ થાયે. તેના કુંબર પુથીરાજજને બે કુમાર હતા તેમાંના સુલતાનજીએ વાંકનેરમાં ગાહી સ્થાયી અને રાનજીએ વઠવાણુમાં સ્થાપ્યો. ચંદ્રસિંહજનો ખીને કુંબર

૨૮ આશકર્ણજ હતો તે ૧૬૨૮ થી ૧૬૩૪ સુધી હુલવદની ગાહિયે એડો લાર્પથી તેનો નહાનો લાઈ

૨૯ આમરસિંહજ ૧૬૩૪ થી તે ૧૬૫૪ સુધી ગાહિયે રહ્યો અને એનો લાઈ આય સિંહ લાખતર ગયો.

થુા); ગામભાં ગાઢી કરી, અને ચોરાશી ગામનો; આસુ કરયો, તે પછ્યાડેથી સરકારના મુદ્દું સાથે ફરીને બેડી હેવામાં આવ્યો, પણ તેમાં તેમાં વંશવાળા હજુ લયણ વાંદ્યા મોગવેછે. હુરપાલનો ન્હતો કુંવર માંગાજુદ્દો તેણે લિંગડીમાં ગાઢી કરી, પણ તે પ્રથમ શિયાષીમાં હતી, અને પછી કંદંઝુમાં કરી હતી.

ચંદ્રમિંહળના પુત્ર પૃથીરાજ વિષે ભાષ લોકેની એક નીચેં પ્રમાણે, વાત છે:—

રાજશ્રી ચંદ્રસિંહજી હુલવદ્ધમાં રાજ્ય કરતો હતો; તેને નથુ કુંવર હતા, તેમાં પૃથીરાજ વડો હતો. અદાજ, શિયાષીનો રંજપૂત હતો; તેને અમદાવાદના સૂચા સાથે કન્યિઓ થવાથી પોતાના ગામભાંથી ઉચ્યાળા ભરીને હુલવદ્ધને પાદર જઈને જિતરચો. તેવામાં કુંવર પૃથીરાજજી ધોડો ઇરવવા સાર નીકળ્યો હતો તે ધોડાને પાણી પાવા સાર તલાવે લઈ ગયો અને અદાજ પણ તેજ કાંચ સાર તે વેળાયે લાં આવ્યો. તલાવ કાંઠ કટલાં એક લોક હતા તેઓએ અદાજને કહું કે પૃથીરાજજી ધોડો પાયછે; તેને પડ્યે તમે જશો નહિ, કેમકે તેની પડ્યે થઈને જે કાઈ ધોડું નીકળે તેને તે ચાખ્યો ભારેછે. પણ તે વાત ન માનતાં કુંવરને પડ્યે જઈને ધોડો પાવા માંડું ત્યારે કુંવરે તેના ધોડા ઉપર ચાખ્યો ઉગાય્યો એટલે અદાજએ શલારીમાંથી બરછી કાહાડીને સાભી ઉગામી અને કહું કે તુ મારા ધોડાને ચાખ્યો મારીશ તો હું તેને બરછી મારીશ આ વેળાએ પૃથીરાજ પાસે હથિયાર ન હતું તેથી તે શેહેરમાં પાછો ગયો, અને અદાજનો ઉચ્યાળો લૂંટવા સાર ભાણુસ એકહાં કરવા માંયાં. તે વાત ચંદ્રસિંહજના જાણવામાં આવી ત્યારે તેણું પૃથીરાજને કહેવરાયું કે, અદાજન્યે ઉચ્યાળા લાવીને મારા ભરોસાથી મારા ગામને પાદરે છોખા છે માટે તે ઉચ્યાળા લૂંટયા નહિ; પણ પૃથીરાજને એ વાત માની નહિ અને તે જ્યારે પોતાની તૈથારી કરી રહ્યો ત્યારે ઉચ્યાળા લૂંટવાને નીકળ્યો. તે ઉપરથી ચંદ્રસિંહજી ધોડે ચડીને અદાજના ઉચ્યાળા પાસે જઈને જિતરચો; એ વાતની પૃથીરાજને જાણ થઈ એટલે તેણું હક્કાં કરવાનો વિમાર માંડી લાલ્યો, અને રીસાઈને વટાણું જઈ રહ્યો, ત્યાં આગળથી આસપાસનો દેશ લૂંટવા લાગ્યો. કટલાક હિર્વસ પછી તેની પાસે બેઠનાર શિરાંધી લો-

કોનો જમાવ થયો એવામાં જૂનેગઢથી પાદશાહનો ખજનો અમદાવાદ જતો હતો તેની પૃથીરાજને ખરર થઈ એટલે તેણે ખજનાનાં જીએ લું-દી લીધાં, તેની ખરર સરકારમાં થવાથી પૃથીરાજનું માથું કાપી લાવનારને ધનામ આપવાનું જહેરનામું ફેરફિયું અને બેહનર અચારો સહિત એક જમાદારને તેના શોધ સાર મોકલ્યો. પૃથીરાજના માણુસોનું જેર કુટલું છે તે વાત જમાદારના જણવામાં આવી ત્યારે તેણે તેની સાથે કુપટકાર્ય રચવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે વઠવાણું માણુસ મોકલીને પૃથીરાજને કેહેવરાંયું કે અમે દેશની ખંડણી ઉધરાવવા સાર આવ્યા છિયે માટે તમે અમારી સાથે આવો. જમાદારે કુરાન ઉપાડી સોગન ખાખા કે-જો પૃથીરાજ મારી સાથે પ્રથમ દર્ગો નહિ કરે તો હું-એમની સાથે કદિ દર્ગો કરવાનો નથી; આ ઉપરથી પૃથીરાજ તેને આવીને ભાજ્યો, ત્યાં ઠરાવ કરો રાખવા પ્રમાણે તેઓએ શિયાળી ગામ મારીને અમદાળને ટેર કર્યો. ત્યારે અમદાળની ઠકરાણીને સત ચડયું અને પૃથીરાજ ભાજી માણુસ મોકલીને પોતાના રવામીનું માથું તેણે મંગાંયું. કુંવરે અમદાળનું માથું કાપીને એક જાડે લટકાયું હતું. તેથી પૃથીરાજે બાધને કેહેવરાંયું કે-તમે તમારી મેળે જાડ ઉપરથી માથું જિતારીને લઈ જાઓ તો આપું. અમદાળની ઠકરાણી લાં આવી, અને કાછડો વાળાને જાડ ઉપર ચડી, લારે પૃથીરાજે અમદાળને મેહેણું મારીને કેહેવા માંડયું કે, “છોકરા તેં મારા ઉપર બરણી ઉગમી હતી, ખરિ! પણ હવે જો તારી બાયડીને ડેવી જાડે ચડતી કરી છે.” સતી પૃથીરાજના આવા શણદ સાંભળીને તેના ઉપર કોધાયમાનું થધને તેને શાપ દધને કણ્ણું કે, “હા તેં તો મને જાડે ચડતી કરી પણ તારી જીને તો તારું સ્નાન પણ થશે નહિ.” એવું સાંભળીને થીજા લોક્યે તેમજ સતીયે પૃથીરાજને ઠપકા દીધો અને લાર પછી તરતજ તેને પણ પોતાના કામનો પરસ્તાવો કરવો પડ્યો. પણ એ તો પછી જગાદાર સાથે ખંડણી ઉધરાવવા નીકળી પડ્યો. એ પ્રસંગે ડાઈ વગડામાં મેલાણું કરવાનું ખારેલું ત્યાં પૃથીરાજનાં માણુસો આગળ જઈ પોહોચ્યાં, અને તે કેણે પાણીની ધણી તંગાશ હતી તેથી ત્યાં આગળ એક ઝૂંનો હતો તેના ઉપર તંયું તાણી લીધો. અને કણ્ણું કે આ-ગ્રાનામાં એક ઝૂંનો નથી. આ પ્રમાણે તેઓને ઝૂવામાંથી પાણી મળવા

ભાગું અને જમાદારના ભાણુસેને તો છ મૈલને છેટેથી આણું પહુંચ. પણ પછવાડેથી જમાદારને તે વિષેની ખખર થઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે પૃથીરાજે ભારી સાથે પેહેલો દ્વારા કર્યા તેથી ભારા સોગન છૂટ્યા." પહી કંપણે કરીને પૃથીરાજને તેણે પકડ્યો ને પોતાની સાથે લઈ ગયો, અને આ દેશમાં ડાઇ જાણું નથી કે પહીથી તેનું શું થયું.

ઉપર પ્રમાણે અનવાથી પૃથીરાજનો ધાપ ભરણું પામ્યો ત્યારે તે હાજર ન હતો તેથી તેનો નહાનો ભાઈ *અમરસિંહ હુસવદની ગાદ્યિ એઠો. પૃથીરાજને બે કુંવર હતા તેમાં એક સુલતાનજી હતો તેના વં.

* પાછળ પૂછ છે.

૨૬ રાજ અમરસિંહજી (ઇ. સ. ૧૯૩૪-૧૯૫૪)

૩૦ મેધરાજજી (ઇ. સ. ૧૯૫૪-૧૯૬૧)

૩૧ ગાજસિંહજી (ઇ. સ. ૧૯૬૧-૧૯૭૩)

૩૨ જસવંતસિંહજી (ઇ. સ. ૧૯૭૩-૧૭૧૮)

૩૩ પ્રતાપસિંહજી (ઇ. સ. ૧૭૧૮-૧૭૩૦)

૩૪ રાયસિંહજી ખીજ (ઇ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૪૫)

૩૫ ગાજસિંહજી (ઇ. સ. ૧૭૪૫-૧૭૮૨) રોસલાઇ (સાયેલા)

૩૬ જસવંતસિંહજી (ઇ. સ. ૧૭૮૨-૧૮૦૧)

એમણે ક્રાંગદરામાં ગાદી આણ્યી.

૩૭ રાયસિંહજી ખીજ (ઇ. સ. ૧૮૦૧-૧૮૦૪)

૩૮ અમરસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૦૪-૧૮૪૩)

૨૬ રખમલસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૪૩-૧૮૬૬)

૪૦ માનસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં ગાદીએ એઠો. છે.)

જસવંતસિંહજી (એ પાઠ્યી કુંવર હતા ઇ. સ. ૧૮૮૦માં હેવ થયા)

અદ્દતસિંહજી (પાઠ્યી કુંવર) દોલસિંહજી (કુંવર)

શર્મા વાંકાનેરનો હાલમો રાજ વખતાસિંહજીએ છે; પીણો કુંવર રાજોજ
કરીને હતો તે વધવાખુની ગાહીને પ્રથમ મુરષ થયો. વીરમ હેવજુનો આધ

ધ્રાગદરાના તાણામાં ૧૧૫૬ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૩૫ ગામ, વર્સટી આસરે
એક લાખ માણસની છે; અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે છ લાખ રૂપિયાની છ તે-
માંથી નામદાર ઈંગેજ સરકારને જમાણદીના અને જૂનાગઢના જેરતલખીના ભળા
કુલ રૂ. ૪૪,૭૭ આપેછે. રાજ સાહેબ છિંદિશ છાવણીમાં જય ત્યારે લશકરની
સદામતી તથા ૧૫ તોપ ફેઝી માન આપેછે:

* ૨ સુજતાનજ વાંકાનેરમાં ગાહી સ્થાપી. ઈ. સ. ૧૬૨૪ સુધી.

| (હરપાળથી ૨૭ મો ચંદ્રસિંહજ થયા તેમના કુંવર પૃથીરાજના
કુંવર થાય.

૨ માનસિંહજ ઈ. સ. ૧૬૩૪—૧૬૫૩

૩ રાયસિંહજ ઈ. સ. ૧૬૫૩—૧૬૭૯

૪ ચંદ્રસિંહજ ઈ. સ. ૧૬૭૯—૧૭૨૧

૫ પૃથીરાજજ ઈ. સ. ૧૭૨૧—૧૭૨૮

| તે પછી એનો ભાઈ.

૬ કેશરીસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૨૮—૧૭૪૬

૭ ભારોજ ઈ. સ્ક. ૧૭૪૬—૧૭૮૪

૮ રાયસિંહજ એ કુંવરપણમાંજ મરણ પામ્યા હતા.

૯ કેશરીસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૮૪—૧૭૮૭

૧૦ ચંદ્રસિંહજ ઉદ્દે ડાસાજ ઈ. સ. ૧૭૮૭—૧૮૩૯

૧૧ વખતસિંહજ ઈ. સ. ૧૮૩૯—૧૮૬૦

૧૨ જસરંતસિંહજ એ કુંવર પદવીમાંજ મરણ પામ્યા.

૧૩ અનેસિંહજ ઈ. સ. ૧૮૬૦—૧૮૮૧

૧૪ ગાગુલા ઉદ્દે અમરસિંહજ ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં ગાહીયે બેઠા છે.

વાંકાનેરના તાણામાં ઉદ્ધ ચોરસમૈલ જમીન, ૭૬ ગામ, આશરે નીરા હળ-
ર માણસની વર્તતી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે એ લાખ રૂપિયા થાય છે તેમાંથી
ઈંગેજ સરકારને જમાણદીના રૂ. ૧૭,૪૨૨ અને જૂનાગઢના જેરતલખીના રૂ. ૪૪૭
એમ કુલ રૂ. ૧૮,૮૭૯ આપેછે. રાજ સાહેબ છિંદિશ છાવણીમાં જય લાદે નવ
તોપ ફેઝી માન આપવામાં આવેછે.

રાવ નારણદાસ હતો. તેના કુંવર રાડોડ શ્રી ધસણદાસજીની પુત્રી સોમ-
કુંવર બાઈ વેહેરે રાજેજ પરણ્યો હતો. દુડરના રાવના અરિત્રમાં જે બાઇ
વિષે લખવામાં આવ્યું છે, તે બાઇ સોવશા આ હશે. એ બાઇ પોતાના
સ્વામીની પછવાડે સન ૧૯૪૩ માં સતી થઈ. એ સતીનો પાળિયો જે
શ્રી રાડોડ ભાતાનો. ક્રેણવાયછે તે તેના દેખ ઉપરથી ઓળખાયછે. દુભિ-
યારી રાણિકઢેવીની દેરી પાસે એક દેરાની અંદર તેની મૂર્તિની સ્થાપના
કરવામાં આવી છે તે ડેકાણે વારપરવને દિવસે તેને રાણીના જેવો પર-
ણુતી વેળાનો પોશાક અને ધરેણાં પેહેરાવવામાં આવેછે અને તેના વંશ-
વાળા તેની પૂજા કરેછે.

વઠવાણું આંગળ સતિયોની દેરિયો છે તેમાં એક હૃદી ભાતાનું
દેંદું ક્રેણવાયછે. આ બાઇનું નામ બાઇ શ્રી દેવકુંવર હતું, તે અમરસિંહ
નામના હાડા હાડોરની પુત્રી થતી હતી, અને તેનું સ્વામીનું નામ મહા-
રાણું શ્રી અનુંતસિંહ હતું તેની પછવાડે તે સન ૧૭૪૧ માં સતી થઈ
હતી, તેના ઉપર અનુંતસિંહ પછવાડે થનાર તેના પુત્ર મહારાણું શ્રી સ-
ભણસિંહ દેંદું ચણુાવ્યું હતું, એ પુત્ર હૃદી રાણીના પેટનો ન હતો પણ
તેની મા પરમાર વંશની શ્રી અચ્છુભા નામે હતી. હૃદી ભાતાના દેરા-
ની હારમાં મહારાણું શ્રી ચદ્રસિંહની છત્રી છે તે સન ૧૭૭૮ માં તેની
પછવાડે થનાર તેના પુત્ર મહારાણું શ્રી પૃથ્વીરાજે બંધાવી છે, તેની ભા-
તાનું નામ બાઇ શ્રી કુશળકુંપર હતું, તે પૈથાપુરના વાધેલા રાજ શ્રી
નોરાજની પુત્રી થતી હતી. આવી થોડી ધર્થી નિશાનિયો રહેલી છે તે
ઉપરથી આલા વંશની ધર્થા વર્ષની સ્થિતિ વિષેની સૂચના આપણું મળે
છે એ વિના ખીને કાંઈ અધાર અમારી પાસે નથી.

છેદ્વા લખેલા વઠવાણુના મહારાણું ચદ્રસિંહજી વિષે નોચે પ્રમાણે
ભાટની વાત છે.

વઠવાણુની પાસે મેમકા કરીને એક ગામ છે લાંનો લુવાણો, આ-
દર (વાલ) નો પોઢિયો ભરીને ભાલમાં રોજકા ગામ ધંધુકાની પાસે
છે લાં વેચવા ગયો. રોજકાના ચૂડાસમા આસિયા મેપજીની એક દીકરી
આલા રજ્જૂત સાથે પરણાવી હતી તોપણ મેપજીને આલા રજ્જૂતો સાથે
કિન્જિયો હતો. તેણે મસ્કરીમાં લુવાણુને કંદ્યું કે “તારા આલા શા ભાવે વે-

ચાય છે ?” લુવાણ્યાએ ઉત્તર આપ્યું કે, “સો ભાલિયે એક જાદો”^૧ ચૂડા-સમાચે એવું ઉત્તર સંભળ્યું તેથી તેને રીસ ચડીને લુવાણ્યાને માર મારી તેનો પેઢિયો ખુંચી લઈને ગામ આહાર કાહાડી મૂક્યો. એટલે તેણું વઢાંબાજું જઈને પોતાના રાજ ચંદ્રસિંહને ફરિયાદ કરી. ચંદ્રસિંહની પોઠિયાની તથા જાલરની કિમત પૂછી લઈને તેને આપી પણ દોડકાવાળા પાસેથી વેર કેવાનો તેણું પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

ચંદ્રસિંહનું ચૂડાસમાના તાખાના મેરાશિયા ગામ ઉપર બેહજાર ધોડું લઈને ગયો. તે ગામ તેણું લૂંટી લીધું અને ધરના કાઠવળા સુધાંનાં ગાડાં ભરીને ધરભણી નીકળ્યો. મેપળના કુંવર લાઘોભાઈ, તથા રમોભાઈ પોતાના જનેવી, લિંબડીવાળા^૨ હુરભમજી પાસે ગયા અને વઢાણવાળા

૧ ભાલિયો. એટલે એક ઝોડું માટીનું વાસણ, અથવા ભાલનો રેહેવાશી.

૨ હરપાળ મંડવાણ્યા (ઇ. સ. ૧૦૬૦-૧૧૩૦) તેનાથી હુરભમજી ૨૬ મો પુર્ણ.

૧ માંગુલ લીંબડી ઇ. સ. ૧૧૩૦ થી ૧૧૭૦ સુધી. એને જાંબુની
ચારાશરી ભળી.
૨ મધુપાળ એ જૂનાગઢના ચૂડાસમાની કન્યા પરદયા હતા.
૩ ધાવળ (ધમળ) જાંબુ ઉપર મુસલમાનોએ હુમલો ઇ. સ. ૧૧૬૪ માં કર્યોથી ધમળમાંગાડી સ્થાપી.
૪ કલોઅ (કાદુલ)
૫ ધનરાજ
૬ લાઘોઅ એણે કોઈકંદળીમાં રાજયધાની કરી.
૭ લોઝરાજાલ
૮ કર્ણસિંહાલ
૯ આશકર્ણાલ
૧૦ સાંગોઅ
૧૧ શૈષમલાલ
૧૨ સારંગાલ
૧૩ લાઘોઅ (ખીન) એણે જાંબુમાં ગાડી રાખી હતી.
૧૪ ધનરાજાલ
૧૫ નાગાલ એને અમદાવાદના સુલતાન અહમદરાહ સાથે વેર હતું.

સાથે કન્જિયો થયો તે તથા તેથી પોતાને તુકસાન થયું તે સર્વ વર્તમાન તેને કહ્યું હુરભમળ પોતાની સાથે સાતસેં અખાર અને આડસેં પાળન લંઘને તેઓની મહેદે ગયો. ગાયકવાડનો સંપો ભગવાનભાઈ જમા ઉધરાવવા સાર ભાર ફનાર અશ્વાર લઇને આવ્યો. હતો તે આ વેળાએ લિંબડી હતો તેને પણું પોતાની સંગાથે લોધે. સાંજ પડી એઠલે તેઓએ લાદરનદીની તીર મેલાણું કર્યું, અને તેઓની સાથે કટલીક તોપો હતી માટે ચંદ્રસિંહજીનો રસ્તો રોકીને ઐસવાનો નિશ્ચય કરવો. એટલામાં તે ત્યાં આવી પો-હોયો. અને તેણે તેઓની પાસે પોતાનો પડાવ કરવો. તેને લાઘું કે હવે

૧૬ ઉદ્યાલાણુલંબો જાંખુનો કિલ્દોસ ક્રી ખંધાંયો.

૧૭ એતોછ

૧૮ લોઝરાણળ (ખીન)

૧૯ નાગળ (ખીન)

૨૦ એતોછ (ખીન) એ સરધારના ગોઢા વાધેલાનું આણું ભડ-
લીના સરવેચા રાખ લીભીની પુનીને તેડી આવતાં કોઈ કુંદ-
ણીના પાછે ઉત્તરથું હતું તે કન્યાની ખુશીથી હરખું કર્યું.
તેથી સરધારને અડલાનું લશ્કર ચડીએઓનું તેમાં ખારે વર્ષે એ-

તોછ મરાયા ને જાંખુમાં અમદાવાદના સુલતાનનું થાણું બેડું.

૨૧ સાંગળ (ખીન) એ સરધારના વાધેલાને મારવો. જાંખુનું
થાણું ડાડાડી ત્યાં ગાડીએ બેડા.

૨૨ સોઢોછ

૨૩ આશકર્ણળ (ખીન) એ શીહાણીમાં રાજ્યગાહી ર્થાપી.

૨૪ અદેરાણળ

૨૫ વૈરીસાલળ એ જાંખુમાં રાજ્યગાહી કરો.

૨૬ અએરાણળ (આશકર્ણળ ઉંડે કર્ણુસિહળ)

૨૭ લોઝરાણળ

૨૮ અદેરાણળ (ખીન) ને વઢવાણુના ચંદ્રસિંહ સાથે ધાર્મરેટ
ગામ પાસે લડાઈ થઈ તેમાં જત્યા.

૨૯ વૈરીસાલળ (ખીન) એ લીંબડીમાં રાજ્ય ગાહી ર્થાપી ને
અંજ સુધીછે.

૩૦ હુરભમળ (ધ. સ. ૧૭૮૬ સુધી) એણે કાઠિયોને હરાયા.
ને લીંબડીનો કિલ્દો બાંધવાનું શર કર્યું.

૩૧ હરિસિહળ (ધ. સ. ૧૭૮૬-૧૮૨૫) ના સમયમાં ઈચ્છેજ સરકા-
ર સાથે ખંડણીનો ઠરાવ થયો ને લીંબડીનો કિલ્દો પુરો કર્યો.

૩૨ લોઝરાણળ (ધ. સ. ૧૮૨૫-૧૮૩૭)

૩૩ હુરભમળ ખીન (ધ. સ. ૧૮૩૭-૧૮૫૯) (એનું ખીલું નામ
દાળરાજ હતું.)

૩૪ ફિલેસિહળ (ધ. સ. ૧૮૫૬-૧૮૬૨)

૩૫ યુસવંતસિહળ (ધ. સ. ૧૮૬૨ માં ગાહીએ બેઠા છે.

લીંબડીના તાખામાં ૩૩૨ ચોરસ મેલ જમીન, ૭૨ ગામ, આસરે ૪૩૦૦૦ માણ્ય-
સની પસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ આસરે સાડાચાર લાખ રૂપિયાની થાયછે તેમાંથી
ઈચ્છેજ સરકારને જમાખંડી અને જુનાગઢની લેરતલથી મળી કુલ રૂ. ૪૫,૫૩૩ આપેછે,
કોડાર સાહેબ પ્રિટિસ છાવણીમાં લય ત્યારે નવ તોપ ફોડી માન આપેછે.

આપણુંથી લૂંટનો સામાન લઈ જઈ શકાયે નહિ અને જો એક પણ ગાડું પછવાડે રહી જશે તો આપણું આખર જશે; આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે સર્વ બાળ મુક્કયું. તેને નક્કી લાગ્યું હતું કે લડાઈ થશે તેમાં આપણે બચવાના નથી તેથી પાછળી પ્રહર રાત્રે ઉડી નાઢા ધોધને કસુંઘો પીધે તથા ગંગાનળ પીધું, અને તુલસીદલ્ખ તથા પરવાળું મોભાં નાંખ્યાં. તે જ્યારે તૈયાર થયો ત્યારે, તેની ચાકરીમાં ગોરિભો કરીને એક આરથ જમાદાર હતો તે તેની પાસે આંધો અને કેહેવા લાગ્યો, “ઠાકોર, જો તમે ડાહો ‘તો હું મારા પાંચસે’ મફરાણું લઈને એમની તોપો ઉપર જડં અને તમે ફેઝ સામે જાઓ, અથવા તમે તોપો ઉપર જાઓ તો હું ફેઝ સામે જડં.” ચંદ્રસિંહને પેહેલી સ્કુચના પસંદ પડી. તે ધોડા ઉપરથી ઉત્તરી પડીને ઢાલ તરવાર લઈને પગપાગો ચાલ્યો. ત્યારે તેનો એક ઉમરાવ હતો તેણું પગપાગો નહિ જવાને બહુ સમજાવ્યો. પણ દરથારે ઉત્તર આપ્યો કે, “હવે આપણે જવવાની કાંઈ આશા રહી છે ?” ત્યારે ઉમરાવ બોલ્યો કે, “હવે જવવાની આશા તો પરમેશ્વરના હાથમાં છે. બાયરો કુળહેવ અને ‘શક્તિહેવી તમાડે રક્ષણું કરશો ! પણ જ્યારે તમારી પાસે ધોડા છે ત્યારે પગપાગો લડવાની શી જરૂર છે ?’” આ પ્રમાણે કષીને ધોડા ઉપર બેસવાને તેણું તેને સમજાવ્યો. અને તેની સાથે બાડીના પણ ધોડે ચડીને શરૂના ઉપર હુભલો કરવાને ચાલ્યા. અને ગોરિભો જમાદાર પણ પોતાનું પાંચસે માણુસનું પાયદલ લઈને તોપો ઉપર ચાલ્યો. તે જોઈને સામાચાળાએ નદીની સામી બાળુએ તોપો મૂકીને મારો ચલાવવા માર્યો. પણ તેઓ નદીમાં ઉત્તરી ગયા તેથી તેમના માથા ઉપર થઈને ગોળા ચાલી ગયા અને તોપોવાળા ઉપર હુભલો કરશો એટલે તેઓ તોપો છોડી દઈને નાશી ગયા તેથી જમાદારના હાથમાં તોપો આવી ગઈ. આણીગમ ચંદ્રસિંહનિયે હુરભમળની ફેઝ ઉપર હુભલો કરશો એટલે તોપોવાળા નાશી ગયા જણીને તેઓ પણ નિરાશ થઈ પાછા કરીને નાઠા. હુરભમળ લિંબડી નાશી ગયો તેની પછવાડે ઠેડ સુધી ચંદ્રસિંહનિયે હોડ કરીને તેના સુમારે પચાશ અશ્વારો આરી નાંખ્યા.

જ્યારે લડાઈ થઈ રહી ત્યારે ગાયકવાડના સૂચા લગવાનભાઈયે છીઠીદાર મોકલીને ડલેવરાંધું કે તોપો ગાયકવાડ સરકારની છે. ચંદ્રસિંહનિયે કહ્યુંકે

એ વાત ભારા જાણવામાં નહીં માટે તમારે તોયે લધ જવી અથવા હું ભારી મેળે તમારી પાસે મોકલાવી દઈશ. પછી ભરાડા અશ્વાર જઈને તો-
પે લધ આવ્યો અને લગ્નવાનભાઈ વડોદરે પાછો ગયો અને ચંદ્ર-
સિંહજી વઢવાણું ગયો.

ચંદ્રસિંહજી અને હરભમજીના મરણ પછી લિંખીનો ઢાકોર હરિ-
સિંહજી, હરભમજીનો પુત્ર થતો હતો તેણે ચંદ્રસિંહજીના પુત્ર પથામાઈ
(પૃથીરાજ) ઉપર બાપના વારાના વેર ઉપરથી ચડાઈ કરી અને વઢવાણું
આવ્યો, લારે તેની સાથે પાંચસેં અશ્વાર અને બસેં પાયદાદ હતું. અશ્વાર
ના લશકરની ત્રણ ટુકડિયો કરી હતી તેમાંથી એક ટુકડી વઢવાણું ત્રણ
ગાડું ઉપર ભારીને કિનારે પડાવ કરીને પડી. અને બીજુ એ કેરાલાના
તલાવ તથા પાળિયાવાળાની તલાવડી આગળ ઉત્તરી તેમાંથી પચીશ અ-
શ્વારે વઢવાણું આવીને ગામના દરવાજા પાસે, એક ખેડૂત જતો હતો તેને
ભારચેલો તથા બીજું તુકશાન કર્યું, એટલામાં પથામાઈના ચૈદ અશ્વાર
ચોકી કરવા કરતા હતા તે આવી પોહેંચ્યા એટથે લિંખીના અશ્વારો
નાડા તેઓની ડેડ ચૈદ અશ્વાર થયા તે ભારી આગળ બીજા અશ્વાર
હતા લાં આવી પોહેંચ્યા અને તેમની છાવણી ઉપર અંધુકો ચલાવવા
માંડી, અને પાંચ માણુસોને ભારી નાંખ્યા એટથે ભાડીના હોડીને +કેરા-
લાના તલાવ આગળ બીજું ટુકડી હતી ત્યાં જઈ પોહેંચ્યા. વઢવાણું વાળા

+ (૨૭) ચંદ્રસિંહજી (નુયો પૃષ્ઠ ૭૬)

પૃથીરાજજી

સુલતાનજી
(વાંકાનેર)

૧ રાજેજી (ઇ. સ. ૧૯૪૩ સુધી.)
વઢવાણું

૨ સખજિસિંહજી
(ઇ. સ. ૧૯૪૩-૧૯૯૯) (૧૯૯૯-૧૯૯૧)

૩ ઉદ્યસિંહજી
(ઇ. સ. ૧૯૯૧-૧૭૦૬)

ભાવસિંહજી

માધવસિંહજી

(બુંદી કોટે રીસામણે ગયે)

મદનસિંહજી ૫ ચારલ્સિંહજી અભયસિંહજી (ચડા.) માનસિહજી (ગ્રમ)

ત્યાં સુધી પણ તેમની પછવાડે પણ્ણા. રાજપથાભાઇના સંભળવામાં આ-
ધ્યુ એટસે તે બસેં પાયદલ અને નણુસેં અથાર લઈને તાખડતોબ આ-
વ્યો અને ડેરાલા આગળ ફુર્મન હતા તેઓને ફરાવીને નસાબા. આ
લડાઈમાં પરખડીના રામેભાઇ તથા લાખેભાઇ કરીને હરિસિંહજીના
મામા હતા તે કામ આંધ્યા. તેમની છત્રિયો આને પણ તે ડેકાણે
નેવામાં આવેછે.

ખીજ લડાઇ ખારી નદી ઉપર થઈ તેમાં હરિસિંહજી હાજર હતો.
આ લડાઈમાં પૈથાપુરવાળો સેરાભાઇ વાધેલો, પથાભાઇનો મામો થતો
હતો, તેની ધોડી શનુંની ફેઝ વચ્ચે થઈને પાર નીકળી ગઈ, તેની પછ-
વાડે હરિસિંહજી પડ્યો અને તેને ડેર કરી નાંખ્યો. ત્યાર પણી બંને ખા-

મહનસિંહજી	અર્જુનસિંહજી
બાલમસિંહજી	(દિ.. સ. ૧૭૦૭-૧૭૩૬)
(રાજસ્થાનમાં અલાયાડાંદું ૬ સંખ્યાસિંહજી. સરદારસિંહજી. નાનાભાઈ. રામાભાઈ. કશીઅણ. રાજસ્થાન્ય) (દિ.. સ. ૧૭૩૬-૧૭૬૫)(વણ્ણા) (દુધરેજ) (પેરાળી) (ગુરીયાળા)	
૭ ચંદ્રસિંહજી	લાખોલ
(દિ.. સ. ૧૭૬૫-૧૭૭૮)	(વડોદ)
૮ પૂથિરાજજી. (૧૭૭૮-૧૮૦૭)	
૯ બાલમસિંહજી	(દિ.. સ. ૧૮૦૭-૧૮૨૭)
૧૦ રાજસિંહજી	(૧૮૨૭-૧૮૭૫)
ચંદ્રસિંહજી (ખાપની હયાતીમાં મરણ પામ્યા)	
૧૧ દાળરાજજી (દિ.. સ. ૧૮૭૫-૧૮૮૫)	૧૨ કાળુલા (ખાળસિંહજી) (દિ.. સ. ૧૮૮૫ માં ગાહિયે એકાંચી.

વઢવાણના તાખામાં ૨૩૮ ચોરસ મૈલ જમીન, ૩૧ ગામ, આશરે ૪૩,૦૦૦
માણુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે સાડા નણું લાખ રૂપિયાની છે. તેમાંથી
ઈંજિન સરકારને જમાખંદી, અને જૂનાગઢને જેરતલખીના મળી કુલ રૂ. ૨૮,૬૬૧
આપેછે. ઠાકોર સાહેબ પ્રિન્સિપિયા છાવણીમાં જય ત્યારે નવ તોપ ફોડી
માન આપેછે.

જુની ફેઝ વેરાઇ ગાઇ.*

યોડા વર્ષપણી સંવત ૧૯૬૩ (છિં સ૦ ૧૯૦૭) માં જાલામ્બા પાછા ફરને માહેમાંહે લડી મુખા. વઢવાણુ સંસ્થાનની સીમા ઉપર એહાં ગામ છે, તેને ધંધે જૂનો કિંદ્વો છે, તે સિક્કરાને બંધાવેદો કે-હેવાયછે. ત્યાંથી ત્રણુ ગાડિ ઉપર ક્રાંગત્રાના રાજું ગૂજરવેદી ગામ છે. એ અંતે ડેકાણુ, વઢવાણુ અને ક્રાંગદરાનાં પોતપોતાને ગામ થાણું રહેતાં હતાં. એક સમયે બકરી ધદને દિવસે ગૂજરવેદીના થાણાના મુસ્લિમાન સિપાઈયો ગામમાં ફરયા પણું બકરી મળી નહિ એટલે એહાં ગયા. લાંઠા ભરવાડ પાસેચી હાહેડ ઇધિયે બકરી ઠરાવીને લીધી પણું મૂલ આઘા વિના જતા રહ્યા. લાડે ભરવાડે થાણામાં ફરિયાદી કરી એટલે

* નીચે ઉત્તારેલા એ દસ્તાવેજે ઉપરથી મૂળનો ખુલાસો થશે. પેહેલો છે તે રણખંડી ફર્સ્તાવેજ છે, તે મરાયલા માણુસના વારસને તુકશાનના ખફલામાં કરી આપેલો છે, અને બીજો, બારવટિયાઓને તેમને ધર પાછા આવવાની આજા મળવા ઉપરથી તેઓએ લખી આપેલો છે.

મહારાણા શ્રી હરભટમણ નેગ લ. જાલા ગોપણીય, તથા જાલા વીસાળ, તથા જાલા ભાવજી, તથા જાલા ભાઈજી, તથા જાલાનું અનલાઈ, તથા જાલા સુણોણી, તથા જાલા રામસિંહજી, તથા જાલા રતનજી, તથા જાલા સંગેરામજી, તથા જાલા રતનજી લાખાજી, અને બીજી સર્વ ભાયાયોનાનું રામ રામ વાંચને. બીજું ધારે જડા ગામમાં ભાઈયા ભાઈયા વચ્ચે જગડો થયો, અને જાલા ભાવજી, તથા જાલા હંમીરનીયે જાલા રામસિંહજનું માથું કાપી નાંખ્યું; એટલા માટે ચોરાશી ગામભાંથી (લિંબડીના) જાલા ભાવજી, તથા જાલા હંમીરજીને દેશવટો દીધો છે, અને જાલા ભાવજી, તથા જાલા હંમીરજીનો ગ્રાસ ધારેજડા અને જાલિયા ગામોમાં તેમના ભાગનો છે તે જાલા રામસિંહજના ભાયા બહલે જાલા કણિયાને સૂર્યે, ચંદ્ર તંપે ત્યાં સુંધી અધાર આપ્યો છે. જાલા કણિયાને એ એ ગામની ઉપજ મળ્યાં જરો અને ગ્રાસ ભોગવરો. બીજું, જાલા ભાવજીણ, તથા જાલા હંમીરજીના વંશના કોઈને ચોરાશી ગામોમાં વસવા હેવામાં આવરો નહિ. એવા માણુસોને જે કોઈ રાખરો તે દરખારનો ગુનેહગાર થશે (અર્થાત- લિંબડીના મહારાણાનો) અને તેને દરખાર રિક્ષા કરશો તો તેની કોઈ ફરિયાદ કરશો નહિ. અમે અધા આ કરાર પ્રમાણું ચાલીશું, અને તે બાબતના નીચે લખેલા જમાન છે,-એડાણાના રાખા વાસંગ, તથા રાખા

થાણુવાળા, ગૂજરવેદિયે બકરું પાછું લેવા ગયા. ત્યારે ક્રાંગદરાના સિપાઈધોએ મૂલ આપવા માંડયું પણ તે નહિ કેતાં બકરું પાછું લઈને ઘેર ચાલતા થયા. જ્યારે ક્રાંગદરાના ભાણુસે પોતાના રાજ પાસે હુલવદ ગયા અને બનેલા સમાચાર તેને કલ્યા લ્યારે તે ક્રોધાયમાન થઈને બોલ્યો, “તમે તમારા તેહેવારને દિવસે વેચાતી લીધેકી બકરી શા વાસ્તે પાછી આપીએ?” તેણું પછી વઠવાણું ઉપર ચાંદ કરવાનો ડરાવ કર્યો, અને કાનેર, વાંકાનેર, સાયકા અને ચૂડાના ઢાકારોને તથા લિંબીના હ-

લગા, તથા રાખા નારણું, તથા રાણા ધના, તથા ગઠની આણુદા. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે અમે ચાલીશું. સંવત ૧૮૩૩ (ઇ. સ. ૧૭૭૭) માગસર શુદ્ધ ૬ સોમવાર.

અત્ર મતું
ગોપાળજ વગેરે
લ. આલા સંગરામજ.

તત્ત્વ સાખ
શ્રી જગદીશ (એટલે શર્ય)
આલા ભાલજ.
આલા મેધાબાઈ.
આલા ચાંદાબાઈ.
રાડોડ કાંદા.
ગોલેતર, રાનજ.
દેસાઈ લાલુભાઈ.
લ. ભવાનીદાસ ધણી બેહજુર લખ્યું છે.

૨

નીચેનો કેખ અમે પાળિશું ને ના પાળિયે તો વચ્ચે શ્રી લીમનાથજ જમાનછે.
મહારાણા શ્રી હરિસિંહજ, નોગ લ. આલા કણિયાલ રામસિંહ, તથા કેશાલાઈ રૈહેવાશી ખારેજડાના જત અમારે શા. નહાનજ કુંગરથીનું દેવું હતું તેની સાનમાં ગામ ખારેજડા અમે તેને લખી આપ્યું હતું. પરીથી નહાનજ સાચે અમારે કન્ઝિયો થયો એટલે ગામ છાડીને ઉખરાળે જઈ વસ્થા, અને લાં રહીને દરખારને પજવણી કરવા લાગ્યા. તેના પસ્તાવાના બદલામાં અમે ખારેજડા ગામ દરખારથીને શીતેર વર્ષ લગી સેંપિયે છિયે તેટથાં વર્ષ પૂરાં થતાં સુધી દરખારે તે જોગવણું, અને ત્યાર પછી, શા. નહાનજના દેવા માટે બે ભાણુસ જેમ કેહેરો તેમ અમે નીકાલ કરીશું. ઉપરના કરારથી દરખારે અમને બોદાવીને ગામમાં જવાઈ સાડું જમીન આપી છે તે અમે ખાઈશું અને હવે પછી કાંઈ દંગા કરીશું નહિ. ઉપરના કરાર મુજાણ અમે ચાલીશું તેની ખાતરીને માટે નીચેના જમીન આપિયે છિયે: યોગકા કસળાતી, સૈયદ બુનાકી આગ્રમભાઈ, તથા શોખ સહેખ, તથા પૂરણ-ગિના ચૂડાસમા રામસિંહજ, એ સર્વ પોતપોતાની ભાવમિતકત સુધ્યાંત જવાણ-દાર છે. સં ૧૮૫૩ (ઇ. સ. ૧૭૭૭) બાદ્રપદ શુદ્ધ. ૨ શનિવાર.

રિસિંહને મદ્દહે બોલાવ્યા તેમાં બાંકાનેરવાળો આવ્યો નહિ ને આકીતા પોતાનું લસ્કર લઈને ચડાઈ કરવા સારુ આવી ભગ્યા. પછી હરિસિંહ વઢવાળુવાળાને કાહાવી મોકલ્યું કે “તમે શરણુ થાયો, તમે હુલવદ અને “લિંખી વચ્ચે જૂદાગરી ગણોછો. ને તમે હતુમાન સાથે લડશો તો “નક્કી હાર આઈ જરો. ડાંદો ગાળું યમને પોતાને ખારણે બોલાવતો “હોરો ? જે બનવાનું હતુ તે બન્યું, પણ હવે જે તમે હક પકડશો તો “તમારા દ્વિક્ષાનો નાશ થરો, અને ફ્રિર્ગિયોનું લસ્કર આખા. દેશમાં પ-

ખીજું ઉપર લખેલા જમીનો નાકણૂક થયેથી મેહેતા લુગવાનદારો જમાનછે, કણી, ગઢની દલા જીવણું તાપદિયા શાંખાના, તથા ગઢની જીવણું શાંહ ખંખળાવના, તથા ગઢની અન અદા, પછમગામના દેથા શાખાના, તથા રાનળ દેવકણુવાળા પ્રાનશીલા ગામના એ સર્વે પોત પોતાની માલમિતકિત સુધાંત જવાણદાર છે.

સાખ

ગઢની દલાં ઉપર લખ્યું તે સહી.

શ્રી જગહીશ.

ગઢની અન દેથા ઉપર લખ્યું તે સહી.

રાહોડ. કાંનદા.

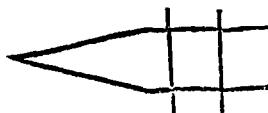
ગઢની જીવણું સાહુ, ઉપર લખ્યું તે સહી.

જાલા ખાળભાઈ જેડી ગામના.

વાધેકા હીલાદાં ભવાનણ ગામ.

દ્વોલિયાનાથના.

શા. પિતાંખર ભવાની.

રેણ દેવકણું વાલા ઉપર લખ્યું તે સહી.

સેલાંડી કાકા. કેતારા.

પટેલ. સુહુ આશા.

ગાહિલ હંલુણ નેદાળ ડોકરસાના.

લખીતંગ. મચારામ ધણી બેહજતુર

લખ્યું છે.

“भराई जरो.” + पथु बढवाणुना भयाभाईये तो सामा थवाने नक्की कस्युं, अने झेंज ओळटी करीने एक वार श्रांगदरा अने भील वार लिंगडीनां ग्राम वारा इरती लूटीने तेलुं पूर्वे करवा भांत्यु. ज्यारे लक्षवद्धना सहायकारी आव्या त्यारे तेच्याने तेले ओक दिवस जमाज्या; सार पक्षी पोतपोतानी गांडतु अर्य आना लाग्या. पक्षी उटलीक लडाईये थया पक्षी भयाभाईने बढवाणुना किल्लाभां संताई पेसतुं पड्युं, ओटले सामावाणाए किल्लाने द्येसे घाल्ये अने तोप चलावीने रस्तो पाऊये. आ वेगाचे भाट अने चारण्या वर्चे पक्षा अने पंचात इरीने लडाई पतावी.

आ प्रभाषे भाटनी वात छे, अने कुर्नल वाकर आ भनाव अन्या पृष्ठी तरतज आलावाडां गये हुतो ते तेच्या विषे नीचे प्रभाषे लगेछे.

लिंगडी, बढवाणु, अने श्रांगदराना ढाकेरो वर्चे हवणां लडाई “थध ए पथु (देशनी नठारी स्थितिनु) एक णीणुं कारणु छे. आ “क्षडाई थनानो हसवा योअ्य प्रसंग एवो अन्यो के, श्रांगदराना आच्यानु “आच्युसोए एक भरवाड पासेथी भूल आपवातुं इरीने एक बद्र लीडुं,

+ज्ञमाल.

हरि हंदे फरमाण लख्यो, वळी भेज्यो बढवाण
हलवद ने गंड लिंबडी, जूदा पथां म जाण,
जूदा पथां म जाण, नवी नहि धारिये;
हडमत साथे बाथ, भरतां हारिये;
करमांहङ्गांधव प्रीते अजोरे कारणे
बुद्धि कोय जमराज तेढवे बारणे?
वेधियां ज्यां नजीशो, दुजो जाशो दरंग
फेलाशो फरंगी घटा, चोकाशो चतरंग
चोकाशो चतरंग, सवइया चालशो
होक हवाइयां कंईक, बाण हालशो
गोले मारी कोट, पियाले घालशां
हलहलो हीलोल, नेभाला आलशां

“પણ બરવાડે જઈને દુરિયાદ કરી એટલે વઠવાણુના માણુસોએ તેઓના ઉપર ચડીને, તેઓ બકરાતું માંસ પણવતા હતા તે પાણું ખુચાવી થીશું “એટલે દ્રાંગદરાવાળાને વેરભાવ ઉપજો; એક લાઘમાંથી બીજી સળભી, “લિંબડીનો ડાકેર કન્જિયામાં સામેલ થયો અને વઠવાણુનાં સાડ ગામ “કરતાં પણ વધારે હતાં તેમાંથી માત્ર ચાર આમ સિવાય બાકીનાં ગામ “ઉજનડ થઈ ગયાં તથા વઃ વાણુનો કિલ્લો કુટ્ટો ત્યાં સુધી તેનો છેદો “આવો નહિ. બીજ તાલુકાઓને પણ તેના પ્રમાણમાં નુકશાન થયું.”

ભાઈની કથા પ્રમાણે હુલુવળા રાજને એક લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયા, લિંબડીવાળાને પચાશ હજર, અને ચૂડા+ તથા સાયકલાવાળાઓએ દરા દશ હજર રૂપિયા થયા.

કાઠિયાવાડનાં મરાહાની સુલગીરીનાં પરગણુંમાં ઝાલાવાડ પણ આપી હતી. તે સર્વનો ડરાવ કર્નંદ પાડરે કર્યો તે વેગાએ આપી ઝાલાવાડ ધણું કારણોએ કરીને છેક હલકી દશામાં આવી ગઈ હતી. રાજના વંશનો નેટલા થયા હોય તેઓને ભાગ આપવાથી તેની મીઠકાતના ભાગ અને

+ ગાલા માધવસિંહજ (ખુંડી કોટેથી પાછો આવ્યો) જીવો પૃ. ૮૩

અર્નુનસિંહજ
(વઠવાણ)

૧ અભયસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૦૭-૧૭૪૭
(ચૂડા)
૨ રાયસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૪૭-૧૭૬૮
૩ ગજસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૬૮-૧૭૮૦
૪ હીટિસિંહજ ઈ. સ. ૧૭૮૦-૧૮૨૦
૫ અભયસિંહજ બીજ. ઈ. સ. ૧૮૨૦-૧૮૨૬
૬ રાયસિંહજ (બીજ) ઈ. સ. ૧૮૨૬-૧૮૪૪
૭ એચરસિંહજ ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં ગાહિએ બેઠા છે.

માધવસિંહજ (પાટવી કુમાર)

ચૂડાના તાલામાં ૭૭ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૩ ગામ, આખરે સાડાતેર હુલ્કે માણુસની વરતી, અને વાર્ષિક ચેદાય સુમારે રૂપિયા નેવુંહજરની છે તેમાંથી ઈંગેજ સરકારની જમાણંટી અને જૂતામણની બેટ તવખીના મળી કુદ્ર ૩. ૭૧૪૩ આપેછે.

વિભાગ કરી નાંખવાની રીતિ એજ કલહનું ખરેખરે મૂળ હતું અને સે એકલું આદ્યાવાડમાં હતું એમ નહતું. વડીલ શાખાવાળા નહાની શાખાવાળાઓને તેઓનો ભાગ નહિ આપવા સાંચ જોર કરે અથવા ક્રપટ કરે અને પોતાનો મુદ્દ વેણુંચાછ જય નહિતે માટે પ્રવલ કરે, તેથી રઘુપુતોના કુંદોભાં નિરતર શરૂઆત ચાલી જાની હતી, તેમજ બાબાર આતેના સંકટ દેશના ઉપર ઓછાં દુઃખદયક ન હતાં. કાઈ, જાઈ, મિયાણુા* અને બીજા લૂંટાર લોકો, આ ટેચાનાં થોડાં અને અતિ દુઃખિત ગામડાંના લોકોને નિરતર ગાસ ઉપાયના હતા. જાડપાનાં છેક બોટ પડી ગઈ હતી, તે ઉપરથી ખેતીવાડીની હુર્દા વધારે જણુાછ આવતી હતી. આદ્યાવાડના ધણ્યાખરા ભાગના ખેડૂતો હથિયાર સણ્ણતે પોતાનાં ખેતરનાં રખોપાં કરતા હતા, અને પ્રતેક ગામમાં, કાઈ જીયા જાડ ઉપર અયવા જીચી બણ્યાએ ચોકીની જગ્યા કરી રાખવામાં આવી હતી લાં આગળથી, ત્રાસદ્યક લૂંટારા અથારો જેગામાં આવતા તેની તરતજ ખખર આપવામાં આવતી એટલે ઢાર, વાવરવા જેટલાં વાસણુ, અને હળ એટલી મતા દૂરેક ગામડિયા પાસે હોય તેમાંથી ઢારને નસાડી મૂકીને જ્યાં તેનું જેણું તેણું રખણું થઈ શકે એવે ગામડે પોહેંચાડતા, તેવામાં જે લૂંટારાને હાથ આવી જય તો રખુમાં થઈને કંચ્છમાં અથવા ચોરવાડમાં વેચી ટેવામાં આવે. તેમજ જરિયાતની ધણ્યી ખરી ઇન્દ્રાંપતાથી સ્વાભાવિક રીતે ભરયક થયેદો હેઠ, પૈશાના, ગાયકવાડ, અને જૂનાગઢના નવાખની વાર્ષિક સુલભગીરીની ચાહાઈયેને લીધે વળી વિશેષ ઉજાડ અને વસ્તી વિનાનો થઈ જતો હતો. જ્યારે ભરાડા સ્વેચ્છાર આદ્યાવાડમાં થઈને ચડાઈયે. કરતા પસાર

* સિંધિ જલિના મિયાણુા કરીને લડાયક લોક માળિયામાં ધણ્યા રેહેણે, તેઓ કેવા હતા તે નીચેની વાત ઉપરથી જણુાછ આવેણે:—

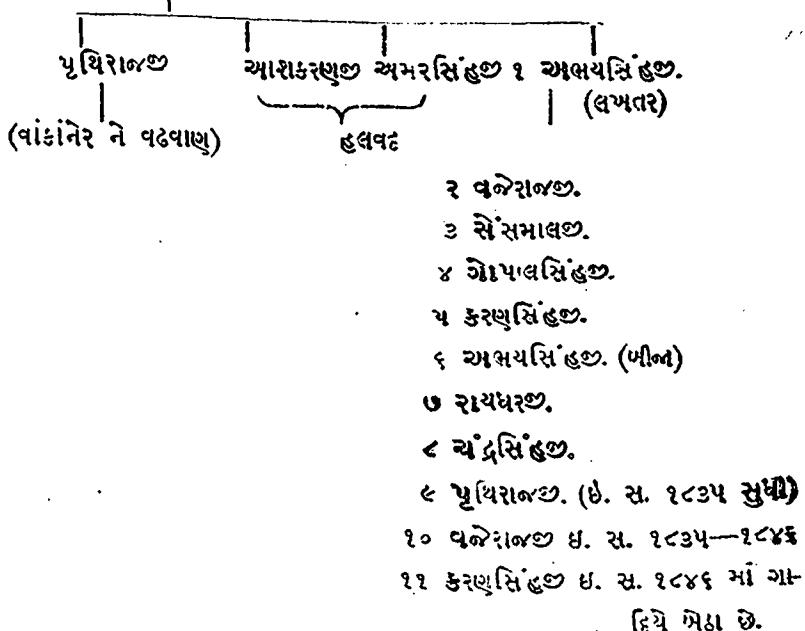
એક દિવસે ગાયકવાડનો એક આરથ્ય સિપાછ નિમાજ પદ્દતો હતો ત્યાં આગળ થઈને જતાં એક મિયાણુાએ તેને ખૂબું કે આ પ્રમાણે તું માથું નમાવે છે તે એવડો કેનાથી તરી બયો છે. આરથ્યે જરા કોધાયમાન થઈને ઉત્તર આધ્યાતું કે હું અદ્યા વિના કોઈનો ડર રાખતો નથી. તે ઉપરથી મિયાણુાએ કહ્યું કે એરે ત્યારે, તું અમારી સાથે માળિયે ચાલ, અમે લાં અદ્યાથી ખણ કરતાં નથી.

થતા હતા ત્યારે કોઈ કોઈ વાર બળતખુની એટલી બધી તંગી પડતી હું
લસ્કરને તે તંગી પૂરી પાડવા સારું લાંના બોમિયા હાડોરને એક ગામ છું
જનાડ કરી દેવાની જરૂર પડતી હું તેના કાઠથી લસ્કરનું કામ ચાદે આ
ઉપરથી તે દેશ ઢૂલો બધો ઉજાડ હશે તે ખરેખરી રીતે જણાઈ આવે
छે. તેમાં વળી આગળ લખવા પ્રમાણે ને વેળાએ ઝાલા અંસિયાએ
માહોમાંહે લડી ભૂલા, અને ને વેળાએ મહારાચ નહિયાદમાંથી છૂટીને
શમાં પેઠો, અને તેથી લડાઈનો હંગામ ચાલ્યો, તથા બાંધાનિયે ચુ
દેલી ખંડણી વસુલ કરી લેના માંડી, તે વેળાએ ઝાલાવાડને માથે વિશેષ
દુઃખ આવી પડ્યું હતું.

ઝાલાવાડમાં ધણું સંસ્થાન ખંડણ ગયાં છે, તેમોમાં મુખ્ય, હું
હલવદ અથવા ક્રાંગદરા, લિંબડી, વઠવાણુ, વાંડાનેર, ચૂડા, *હલખતર અને

* હલખતર.

(૨૭) રાજયં દ્રસિંહજ (લુચો પૃષ્ઠ ૭૬)

હલખતરના તાણામાં ૨૪૨ ચોરસમૈલ જમીન, ૪૧ ગામ આસરે તેવીએ
હંજર માણુસની વરતી અને વાંદીક ઉપજ સુમારે ૩. એક લાખની છે. તેમાંથી
અંગેજ/ને જૂનાગઢને ૩. ૭૩૫૧ આવે છે.

જ્ઞાયલા છે, તેઓની ઉત્પત્તિ વિષે આગળ લખવામાં આવી ગયું છે. દ્રાংગદારના રાજને કુણી મોટપણું માન હજુ લગણું આપવામાં આવેછે. દરખારી પ્રસંગને સમયે તેઓને પ્રથમ માન આપવામાં આવેછે અને હિન્દુધરણના વિશના બીજા તાલુકદારોમાં સર્વેના કરતાં ઊંચી ગાહી ઉપર તે નિરાન્જનેછે. આ તાલુકદારનો કારભાર હીડ ચાલતો ન હતો, અને તેના અધેાભ કારભારિએ મુલ્ક લૂંગી લીધે હતો, પણ તે હવે કામથી ફૂર થઈ જતો રહ્યો છે. બીજા જાવા તાલુકદારોનાં સંસ્થાન એ કરતાં વધારે સારી સ્થિતિમાં નકલતાં, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ચૂડા અને લખતર ભરાન્દુઓની સત્તા નીચે કેટકીડ વાર ચુંણી પડતીદશામાં આવી પણાં હતાં. લખતરના દરખારના કારભારી હીરજી ઘરાસે દરખારને ચૈસા ધીર્યા હતા, અને સંસ્થાન ઉપર તેની સંપૂર્ણ સત્તા ચાલતી હતી તેથી કિલ્યો જાંખી લેવાની તૈયારી કરી, અને પોતાની સત્તા બેસારી દેવાનો મનસુષો કર્યો. તે ઉપરથી દરખારની એક કુંવરી ગેનાખાઈ ભહારાળ ગોવિંદરાવ

* સાયલા ને હલવદાના ૩૪ મુઢુ રાજસાયતિંદ્દળ સાથે મળેછે જુનો ૫૪. ૭૬

૧ સેંસાભાઈ (ઇ. સ. ૧૭૪૫—૧૭૬૪)

૨ વીકમાનજી (ઇ. સ. ૧૭૬૪—૧૮૧૩)

૩ મદારસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૧૩—૧૮૩૭)

૪ સેંસાભાઈ (બીજા) ઇ. સ. ૧૮૩૭—૧૮૩૯

૫ કેશરીસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૩૯—૧૮૮૨)

૬ વખતસિંહજી (ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં જાહીય બડાછે)

૭ મદારસિંહજી (પાટવી કુંવર.)

સાયલા તાખામાં ૩૨૬ ચોરખમેલ જભીન, ૩૭ જામ, આસરે સરાર હનદી જાણુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે પોણો લાખ રૂપિયા થાયછે તેમાંથી બીજા ખરકાર અને જ્ઞાનગદને મળી કું ૩. ૧૫૫૧૧ આપેછે.

ગાયકવાડી વિધન હતી. દેનો તેણે આશ્રય લીધો. વડોદરા સરકારે વચ્છે
પડીને હું ખરાસનું હેતું આપી દીધું; પણ ગાયકવાડી કારબારિયોદ્દે
પોતાહું નાણું વસુલ કરી લેવાહું હતું તેથી તેઓને લભતરના સંસ્થાદદો
વહિવટ હાથમાં લઈ લેવાની અગલ્ય પડી, માટે દરજારના ખર્ચ સારું ભર-
ગ ધ્યાયહો. કાહાડીને તેઓએ પોતાના કઅળમાં વહિવટ લઈ લીધો.

પ્રકરણ ૭.

—૦૦૫૪૮—

ધૈલેરાના ચૂડાસમા—ગાહિલ.

અમે આગળ સુચયું છે તે પ્રમાણે, ગિરનારના અસરી અને રાજવંશી કુળમાં ઉત્પત્ત થયેલા નેઓ ગણ્યાતા હતા તેઓના આશ્રમ નીચે વિદ્ધિશો સોરઠના દીપકલ્પમાં પોતાની પ્રથમ રથાપના કરી. સોરઠના એક રથનો નહાનો કુમાર ખાણું કરીને હતો. તેને પોતાના ભાગમાં ચાર ચોરાશિયો અથવા ચોરાશી ગામનાં પરગણું ભજેલાં ક્રેષણાં; તે માહેલું એક ધંધુક પરગણું તેના કુમાર રાયસલજુને નારસામાં ભજ્યું. તે રાયસલજુનો ચોયો કુમાર મેહેરજી હતો તેના વંશમાંથી થયેલા ચૂડાસમા આભિયા સાયસલજુના તાબામાં, અનંદરાવ ગાયકવાડના સમયમાં, ધૈલેરા, રાહતલાવ બંદર, લાંગડ, લીમતલાવ, ચુમા, અને સૈમેલાવનાં ગામ થઈને આશરે એક લાખ વિધાંતી જગ્યા હતી, અથવા તો તેથી ઉપર તેણે પોતાનો દાવો કર્યો હતો. પણ એ ગામ માહેલાં નથું તો વગર વસ્તીનાં હતાં.

અમદાવાહના સૂચાની અને ભરાહાની વર્ણે દેશ વેહેંચાઈ ગયો લારે ધંધુક પરગણું કંતાજી ભાન્ડેના હાથમાં આવી ગયું, તેને પોતાની ધૂલાયદી જાગીર ગણ્યીને પછી તે રાખી રહ્યો; પણ હામાજી ગાયકવાડે તેની પાસેથી તે લઈ લીધું, અને જ્યારે હામાજુને પેશવાને તાણે થવું પડ્યું લારે તે પુના સરકારના હાથગાં ગયું. ભરાહા સરકારના રાજ્ય નીચે દેશની થાળે પરેદ્દી સ્થિતિ નહિ હોવાને લીધે, અને રાજકર્તાઓને નિરંતર અહિ તરફથી પૈસા સંબંધી ઝાંકાં ભારવાની વેળા આવવાને લીધે, કુમાવિસદાર અથવા પરગણ્યાના ઈજારારાને એવી સરતના ઠરાવ કરવાની આગાત્ય પડતી કે ધણો જુદુમ કરીને વસુલ કર્યા વિના તેઓનાથી પોતાની બોલી પાળી શકતી નહતી. તેઓના સ્વાધીનમાં ને સુલ્લ હતો તેમાં આસપાસના સરથાનોવાળા લૂંટકાઈ કરતા એટલુંજ નહિ પણ ગમે તે લૂંટારો, પચાશ કે સેં ભાણુસ એકાં કરીને લૂંટકાઈ કરવાને શક્તિ-

માનું થતો. તેથી ગામડાંની ખરાણી થઈ ગઈ હતી, અને તેઓમાંથી ખણ્ણાં ખરાં તો બિલકુલ ઉજાડ થઈ ગયાં હતાં. ધણા ખરા ન્હાના જાગીરદારોના મનમાં એવી છંઢા હતી કે, ડાઈ વધારે બલવાનું સરકારની ઓથ મેળવીને પોતાની જાગીર તેના રક્ષણ નીચે કરી દેવી કે તેથી કરીને આસપાસના સંસ્થાનવાળાઓએ તેમાંથી દ્યાવી પડતા અટકે, તથા જે વેળાએ દેશ વધારે સારી સ્થિતિમાં હતો તે વેળાએ જ્ઞાગણ પાસ્થાણેને જે ખંડણી આપવાને ફરાવ કર્યો હતો તે કરતાં તેમની પાસેથી વધારે ખંડણી લેવામાં આવે નહિ. આ વિચારને અનુસરતી સત્તા ધારણ કરનાર આસિયાઓની નજરમાં ઘિણિશ સરકાર આવી તેથી તેનો આશ્રય તેઓએ માગ્યો.

મિસ્ટર ડાંકેને તા. ૧૧ મી જુલાઈ સન ૧૮૦૨ માં ખંડાત સુધીમથી ગવર્નર જનરલને કાગળ લખ્યો તેમાં દેણે લખ્યું કે, “અહિથી ‘દક્ષિણ દિશામાં વીશ મૈલ ઉપર રાદતલાવ અથવા ધોલેરા કરીને એક ‘ખંડર છે, તેના ભાલીક માનાબાધ જોડાધ, સાયસલળ સત્તાળ અને ‘તેઓના ખીજ ભાયાતો છે, તે આજે ચાર વર્ષથી મને આય્યથી કહે ‘કેંદ્ર કરતો હતા કે, અમારા ગામની ઉપજમાંથી ખર્ચ જતાં અધો ‘ભાગ આપવાનું કંબૂદ કરીને અગારું અંદર તમારા સ્વાધીનમાં કરી ‘દ્યો; ગૂજરાતના દીપકલ્પ સાથે આપણો વાપાર સંખ્ય અને છેવટે ‘‘રાજકીયસંખ્ય વધારવાની ધારણા ઉપરથી આ પ્રમાણેનું તેઓનું માગવું ‘‘મે માન્ય રાખ્યું છે; આની રીતે કરવાનું કારણ તેઓને એમ ઉત્પત્ત થયું છે કે, તેમની આંજુ બાંજુના તાલુકદારો તેમના ગામમાં લૂંઠાય ‘‘કરેછે તેનો અટકાવ થાય. તથા ઝીલું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે, ધો- ‘‘લેરા કરતાં લાગનગરનું અંદર એછું સવળ પડે એવું છે, માટે લાવન- ‘‘ગરનો હાડોએ ગો સરસ અંદર દ્યાવી પડીને, નેતી આસાદાની થતી અટ- ‘‘કાવી પોતાનું અંદર ચિહ્નાતું રાખવાને દૃઢુંછે તેમ થવા હેવું નાલિ; ‘‘આવી પોતાની ભતવાન પાર પાડવા મારું કેટલાક આમયાઓ સાથે ‘‘હાડોએ સંતલશ કરીને તેઓના લાગ લઈ લેવાની યુક્તિમાં ફરેછે, ‘‘અને તેમનામાંનો એક ન્હાનો ભાગિયો હાલોછ કરીને છે, તેણે તો ‘‘પોતાનો ભાગ ક્યારનેથ લખી આપ્યો છે. પણ તે ભાગ (ધોલેરાની ઉ-

“પણતો સેકંડે ૧૧ મા ભાગ કરતાં કાંઈ વધારે થતો નથો) સર્વ યાસિ-
“યાઓના સામના સ્વાર્થનો આપણી સાથે જે એકંદર ઠરાવ થગો છે તે
“રદ કરી રહેવા જેણો થતો નથી, ડેમકે પ્રેમાણુમાં તે છેક નહાનો છે,
“તેમજ વળી, એક ભાઇ ભન્નિયારી મિલકત લખી આપે તે રીત પ્રમાણે
“કૃહેવાય નહિ, તેમજ આપણો દાવો દ્વારી હેવા સારુ ઠાકોરે આવો
“દમવિનાનો પ્રયત્ન પછ્યાદેથી કરવા માંડ્યો છે; અને સર્વ યાસિયાઓએ
“એકંઠા મળાને આપણી સાથે ઠરાવ કરવાને પ્રયત્ન દરખાસ્ત કરી તે ઉપ-
“રથીજ એ પ્રયત્ન તેણે ચચાવવા માંડ્યો છે એમ વગર અંદેરે અને
“વાજથી રીતે વિચારમાં આવી જય એતું છે. આ યાસિયાઓનો થાસ
“બંધુકા પરગણુમાં આવેદો છે, અને તેના ઉપર પેશવાની અંડણી જાણ
છે તોપણું, પેશવા યાસિયાઓની માંહોમાંહેની વચ્ચાની વચ્ચે પડવાને
માણું ધારતે જોગમાં આવતો નથી, એ વાત, લાવતગરનો ઠાકોર ધો-
દેરા લધ કેવાને હવણું પ્રયત્ન કરે છે, તથા જે ઠરાવની ઝિયે તેનો નહાનો
ભાગ ઠાકોરના સ્વાધીનમાં અરેખ્રો કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી પણ
પૂરેપૂરી જણ્ણાઈ આવેછે,

સાપસલળ અને માનાભાઈયે જે રસો કાહાડ્યો તે પ્રમાણે ધોણ-
કા અને ધંધુકા પરગણુના ગામોના ધણું એક ભાલીકા અને દાવાદારો-
એ તે રસો પકડ્યો, અને સર ભિગુઅંદી સૌઝાની મારકે અરજિયો;
કરી તેમાં તેણે ઉત્તુથી આશ્રય આપ્યો. પણ આ પ્રમાણે ઘિઠિશ સર-
કારને જે ગામડાં આપવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી તે વીશ વર્ષ અથવા
તે કરતાં પણ વધારે સુદ્ધતાથી લાવતગરના રાવળા, અને લિંઅડીના ઠા-
કોર તેમજ પીળ ઠાકોરોના કર્યાલમાં હતાં તેથી આ પ્રમાણે દાવાદાર
દોકાં નવા ડુંગાથી તેઓનો દાવો અફુ જ્યૂરો થઈ ગયેંનો. ગણ્ણીને કર્ણલ
દાકર સામો થતો તેથી ગામડાં કેવાની દરખાસ્ત બાહાર રહી નહિ: તેણે
“લખ્યું કે કંપની સરકારને જે ગામડાંઓની જગ્યાઓ ઉદ્ધારતા ભરેલી
“રીતે આપવાને જે દાવાદાર યાસિયા ઉમા થયા છે તેઓના હક પતા-
“વિનાના, તોડળા, અને તકરારી છે, તે સાથે વળી તે જગ્યાઓ કર્યા છે
“તેની નિશાનિયો પણ ભાગ્યેજ રહેલી છે. વળી તેઓની સરત ગેવી છે
“કે જે ઉજાડ જમીન ઐડીને સારી સિર્ફિતમાં આણુલી છે તેના હાલના

“કાણજેદારોને ખરોડીને આસિયાના દ્વારાં હાતે ગામ કરીને વસાવલોં
“અને તેની અર્ધી ઉપજ માત્ર કંપનીનાજ સાધનથી તેઓને ખાંધી આ-
“પદી. * * * કાઠિયાવાડમાં આપણો વિચાર અમલમાં લાવતાં હ્યા
“ઉપર મુખ્યત્વે કરીને આપણે ધ્યાન પોહાંચાડવાનું છે અને માંહોમાંહે
“ગ્રાસિયા લડી ભરે અને વૈરભાવ રાએ તેનો લાભ લેવાને બદ્દલે તેઓ-
“નું સમૃધાન કરાવી આપવામાં કંપની સરકારને લાભ, પ્રતિષ્ઠા,
“અને માન છે.”

સોરઠના દ્વીપકલ્પના કિનારા ઉપર શ્રિએ સરકારના હાથમાં નવી
જગ્યાએ. આવી તેની છેક પાસેના ગોહિલ તેઓના પડોંશી હતા તેઓ-
ના કારણાર નિષેનો વિષય અમે કરીને પાછે ચલાવિયે છિયે.

• ગોહિલોનો દ્વોંદી બારોએ કેઢેછે કે પાદશાહનું રાજ્ય શાહુ રા-
જના હાથમાં આખું ત્યારે આરણોનું ટોળું એના લેણું ભળી ગયું; તેથી
તેણે ભક્ત સુધી પોતાનું રાજ્ય વધાયું, અને પૂર્વમાં લદ્રિકા સુધી થયું;
તેના સ્થેદાર એવા સત્તાવાનું થયા કે તેઓએ બ્રમણી અંદરીં લેવા મા-
ડી. અને દેશ તાણે કરી લઈને તેઓ તેની પાસે પાછા આવ્યા. તે વે-
ળાએ સર્વેને બોલાવ્યા, રાજસભા ભરાઈ, અને ગાંધર્વ ગાયન કરવા લાગ્યા
તથા વાર્તાએ. કેઢેવાં ગાંડી; દર્ય થદ રહ્યાં; રાજ ગાદિયે બિરાજમાન થયો.
શાહુએ શિવાળને કહ્યું, આપણે હિલ્લી તોડીને ધણો મુલ્ક તાણે કરી
“લીધો. હવે કિયા કિયા જીતી લીધા છે અને કિયા કિયા જીતવાના બા-
કી છે? લાડે શિવાળ બોલ્યો, “તંમારું લુણ ખાઈને મેં ધાણ દેશ લી-
“ધા છે, લાટીરાને જત્યો છે, પણ સૌરાષ્ટ્ર એતો દેશ છે કે, તેમાં
“લખું માણસ છે અને તોપોવાળા ગઠ છે, એ દેશ જીતાયો નથી.” શા-
હુએ કંતાળ અને પીલાળ એ બે સરદારોને સરએ સરઝા નોઈને એક
લાખ વર્ષનો પટો તેમને આપ્યો, “ને સોરઠ તમારાંથી જીનાય તો હું
તમને આપુંધું; અને લાં જે જે શેહેર હશે તે સર્વે તમને “નાગીરમાં
આપીશ.” એમ કહીને તેઓને રાજપદ આપીને શીરપાવ કરયો, સેના
તાખડતોથ ચાલવા માંગી; તે વરતીવાળી જગ્યાએ ઉજાડ કરતી આગળ
જઈ પોહાંચી અને ગૂજરાત આવીને તેનો કાયજો કરી લોધે. હિલ્લીના
સરદારો લડવાની સામગ્રી લઈને તેઓને ગળ્યા, મોગલાધ તરવારો તે-

“એઓએ બેંચી. રસ્તામચ્છી બેંશી હજાર ફેઝ લઈને આવ્યો હતો. તે અમા “હડાઈમાં પડ્યો. જમીદાર માથાં નમાવીને કેહેવા લાગ્યા, તમે અમારા “ધણ્ણી છો; દરેક ગામભાંથી તમને સલ્વાની મળશે; અમે ગરીથ છિયે, “તમારી સાથે તે ડોણુ લડનાર છે! પણ તમે લાવને જીતી લેશો તો “સ્વતારમાં તમને ઈનામ મળશે. ભાવે અમને બહુ પીડા કરી તેથી અમે “તેને ભાયું નમાવીને કહ્યું કે, ‘તમે અમારા ધણ્ણી છો.’ તેણે ધણ્ણા ગઢ લઈ કીધા છે.” કંતાજિયે જ્યારે આવા રાખ્યો સાંભળ્યા તારે તેને હડો-હાડ લાગી ગઈ, તેથી તે આવ્યો અને સિહેરથી એ ગાડિને છેટે તંયુ તાણ્યા. અને એક આક્ષણુને બોલાવીને લાવના ઉપર કાગળ લખી મોંકદ્યો, તેમાં લખ્યું કે, “સિહેરનો ગઢ આપી હો, “નહિ તો જીંબુના તમને સમ છે. સવાર યતામાં તમારા શેહેરની આસપાસ ભારો વાનરોં રેપાશે. હું રાત્રિના ચાર પ્રદર તમને આપુંછું.” ભાનસિહે તેની લખેલી “પન્નિકા વાંચીને ડાપાયમાન થયો. તેણે આક્ષણુને કહ્યું કે, “તું મને પીડ “અતાવ કે તને ભારી નાંખવાનું પાપ ભારે માયે એસે નહિ.” આક્ષણુ “જતો રહ્યો અને તેણે કંતાજને કહ્યું કે, સવારમાં તમે જાઓ અને એની સાથે લડો.”

નેભતો ગડગડી, સેના ચાલી અને સિહેરમાં જ્યાં મતુષ્યોનો છદ (નરેન્દ્ર) પ્રિરાન્યો હતો સાં કંતાજ આની પોહેંચ્યો. કોકાણુ ઉડવા લાગ્યા, તેણોના ગોળા રમકારા લેવા લાગ્યા, અને હુંગરા ગાજ ઉડવા માંગ્યા. અને બાજુઓથી ગોળા ચાલ્યા. કિદ્વામાં વસનારાઓને તેઓ-નાથી કાંઈ હરકત થઈ નહિ પણ હુલ્લો કરનારાઓને કણૂતરની પેડો વિઘેરી નાંખ્યા, જે બાહાર હતા તેમાંથી ધણ્ણા પણ્યા. અને ધૂળ આવા લાગ્યા. કિદ્વામાં રેહેનારા ઉણ્યાનિના રહ્યા. રતનસિંહનો પુત્ર લાવસિંહ જરા પણ ઉર્યો નહિ. મરાહા થાડી ગયા. દિવાન બોલ્યો “ તમે તમારી મેળે દુ- “ખી શું કરવાને થાઓછો:— આપણું દિઝાનું અને ફેઝ બહુ ઓ- “છી હી છે. ભારી સલાહ સાંભળો. આકાશ જેવડો જોચો મેરુ આ- “પણ્યા હાથમાં આવ્યો નથી,” આ પ્રમાણે કહીને તેઓ પોતાના તંયુ ઉપડાવી ચાલતા થયા. કંતાજ ધેર પાછો ગયો નહિ. તે રસ્તામાં અરણુ પડ્યો. તે પોતાના રાળને સાં ગયો નહિ, પણ તે પમને ધેર ગયો.

ખીજું વર્ષ આવ્યું. ત્યારે શાહુએ વળી પાછા પોતાના રાનતોને એક્ઝા કર્યા. અને બોલ્યો, “દેશ જીતીને તમે સર્વ આવ્યા? પીવાજી “અને કંતાજી કહી હાસ્યા છે કે શું જે તે જને પાછા આવ્યા નથી? “એમની શી વસે થઈ છે? ત્યારે રાનતો બોલ્યા, જે કોઈ જાને જય તે “તેનાં છોકરાનાં છોકરાને ચાવે એટલું રંગ લઈને પાછો આવે, પણ જે “ભાવનીસાથે લડવા જય તે કદિ પાછો આવે નહિ*.

આગળ કખવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે ભાવસિંહ ગોહિલે પોતાનું રાજ્યાની શેહેર જીવનગર ઈં સ૦ ૧૭૨૩ માં વસાવ્યું+ તે સાહસિક અને ખુદ્દિમાનું ઢાકોર હતો, અને તેના ભરતા પેહેલાં વસાનેલા શેહેરને વ્યાપારનું મુખ્યસ્થાન થએલું જેવાનો લાલ તેને મળ્યો હતો. તે સમયે મોગલરાજ્ય પડતી દ્શામાં આવી પડ્યું હતું તેથી હૃદ્દાલ ચાલવાને લીધે દરિયા રસ્તે અવર જવર કરવાનું કામ ભય ભરેલું થઈ પડ્યું હતું; તથા વ્યાપારને અંગે જુલમ ભરેલા કર કેવામાં આવતા હતા. ઘોડાઅને ખા-ભાતને રક્ષણું મળતું બંધ થયું હતું તથા વ્યમદાવાદની સાથેનો લાભદાય-ક વ્યવહાર ઓછો થયો હતો. તે પ્રમાણમાં એ એ બંદરોના વ્યાપારને હાની પોહેંચી હતી. લાં થોડા લોકો રહ્યા હતા; મહી નહીના મુખ પાસેથી તે સિંહું નહી સુધીનો કિનારો ચોર લોકોના કૃષણમાં થઈ પડ્યો હતો, તેઓ વ્યાપારિયોના આલને નજરમાં આવે તેમ લૂંગી કેતા; અને દરિયામાં ચાંચવા લોકો કરવાં કરતા હતાં. એટલા માટે ૧ જીવનગરમાં તેના ગજ પ્રમાણે શક્તિ ધારણું કરનાર રાજ થવાથી ધણો લાલ થાય એમ હતું અને તે પ્રમાણે ત્યાંનો ઢાકોર વ્યાપારને આશ્રય આપવાને શક્તિમાનું તેમજ ઉ-

* ગુજરાતમાં એક કેહેવત ચાલેછે કે-

“જે જય જાવે, તે કદિ ન આવે

“જે તે આવે તો તેનાં પરિયાનાં પરિયાં આવે.”

+ એ પ્રમાણે ગોહિલ વંશના દરોંથી ભાઈ કેહેછે. કર્નલ વાકર કેહેછે કે એ શેહેર ઈ. સ૦ ૧૭૪૨. ૪૩ માં સ્થપાયું.

૨ જીવનગરના રાજની વંશાળી પ્રથમ લાગના બીજન વિસાગના ગોહિલના પ્રકરણુમાં આપી છે તે જેવો.

તુંક હતો. આ વેળાથી જોડિલ રાવળાનો સુંભાઈ સરકાર સાચે વ્યવહાર ચાચપાંના પ્રારંભ થયો, અને કર્નલ વાડર ડેહેછે કે “તે વેળાએ આ ખ-લાકાનો બાપાર અને સાધન એ બને હાલની વેળા કરતાં ખણું ઓછાં “હતાં (ધ૦ સ૦ ૧૮૦૭) એવે પ્રસરે ભાવનગરના ઢાકોર સાચેની ખ-“ત્રાઈ પરિશ્રમથી અને લક્ષ દ્ધરને કરવામાં આવેલી જણ્યાયછે.”

ભાવતસિંહની પછી ધ૦ સ૦ ૧૭૬૪-૬૫ માં તેનો કુંવર અખેરાજ-જ ગાદ્યે એડો તે સામાન્ય રીતે ભાવાળના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો. તે લોલી રખાવતો ન હતો, તેમજ લડાઈ કરવામાં પણ તે ભાવ રાખતો નહિ તે સમયે તલાજ અને ભવા ને ઝાણિયોના તાણામાં થઈગયાં હતાં, અને જેઓ બાપારિયોના વિપર તથા દરેક જનત્નાં લોકોના વાહણો ઉપર હક્કા કરીને પોતાનો આધાર પોતે કરી એડા હતા તેઓના ઉપર હક્કો કરીને તલાજ તથા ભવાને તોડી પાછવાને સુંભાઈથી ફોજની કુકડી રવા-ને કરવામાં આવી ત્યારે પોતાના બંદરના બાપારને ઉતેજન આપવાને, અને તેનું રક્ષણું કરવાની જરૂર પડવાને લીધે, રાવળ ફોજ લઈને તેઓને મહ્યો. તલાજની જીત કરી લીધા પછી પ્રિદિશ સરકારે તે શહેર રાવળ અખેરાજજુને આપવા માંડયું, પણ તેણું વિવેકને લીધે કેવાની ના કણી, તે ઉપરથી ધ૦ સ૦ ૧૭૭૧ અથવા ૧૭૭૨ માં તલાજ ખંભાતના નવાઅને આપ્યું; લારપછી સુમારે એક વર્ષે રાવળ અખેરાજજુ મરણું પા-મ્યો. તેની પછીનાડે તેનો કુંવર વખતસિંહ ગાદ્યે એડો..

રાવળ વખતસિંહ આતાભાઈને નામે વધારે પ્રસિદ્ધ હતો. તે તેના બાય કરતાં વધારે લોલી અને સાહસિક હતો. ધણું પ્રકારની પ્રાણિ કરી લઈને તેણે પોતાનું રાજ્ય પધાર્યું, અને બાપારનું રક્ષણું કર્યું, તેનો ભાટ ડેહેછે કે “સંવત્ ૧૮૩૬ (ધ૦ સ૦ ૧૭૮૦) માં શ્રી વખતસિંહજીનું “રમહંમદને મારી કાઢાડીને તલાજુ લીધું, અને ઊંડ્યેર પણ સ્વાધીન “કરી લીધું. તેજ વર્ષમાં કોળી જસા ખશિયાને મારી કાઢાડીને મહુવા બંદર લીધું.” કર્નલ વાડર ડેહેછે કે ખંભાતના નવાય પાસેથી તલાજ કાઢાડી કેવા સારું વખતસિહે બળ અને યુક્તિ એ બનેનો ઉપયોગ કર્યો હતો; વળા તે ડેહેછે કે રાવળ ત્યારપછી તરતજ વાલાકના પરગણ્યામાં

(અસલ તે 'વાલા રજપૂતના તાખામાં હતું તે ઉપરથી તેતું એ નામ પડ્યું હતું) પોતાની સત્તા બેસારી, પણ તેમાં સરવાયા જતિના લેકોના ગામડાં બાતલ મુક્ખાં હતાં; વળો પ્રિટિશ સાથે ભળાને મહુવા ઉપર અાઈ કરીને આગળ તેને તોડી પાડવામાં આવ્યું હતું તેને કિલ્ડો બાંધીને

૧ વલલોપુરનો નાશ થયાથી ત્યાંના રાનનો વંશ ધિર પણ મેવાડમાં જયો. ત્યાંથી વળી એક શાખા ગૂજરાતમાં આવી જે આને ધરમપુરમાં છે.—મેવાડમાં આધારાવળના વંશન રાણું રહેપ (ઇ. સ. ૧૨૦૧-૧૨૩૬). ના વંશન રામરાળ અથવા રામરાહુ ગૂજરાતમાં આવી અલીરાજપુરમાં ગાઢી રથાયી.

૧ રામરાળ ઇ. સ. ૧૨૬૨-૧૨૮૫.

૨ સોમશાહ ઇ. સ. ૧૨૮૫-૧૩૩૫.

૩ પુરદરદ્ધાહ ઇ. સ. ૧૩૩૫-૧૩૬૦.

૪ ધરમશાહ ઇ. સ. ૧૩૬૦-૧૩૬૧.

૫ ગોપુરશાહ ઇ. સ. ૧૩૬૧-૧૪૩૨.

૬ જગતશાહ ઇ. સ. ૧૩૪૨-૧૪૭૦.

૭ નાશયશુશ્રાહ ઇ. સ. ૧૪૭૦-૧૫૦૦.

૮ ધરમશાહ (ખીન) ઇ. સ. ૧૫૦૦-૧૫૩૧.

૯ જગતશાહ (ખીન) ઉદ્ડેખદેવ ઇ. સ. ૧૫૩૧-૧૫૬૬.

૧૦ લક્ષ્મણદેવ. ઇ. સ. ૧૫૬૬-૧૬૦૦.

૧૧ સોમદેવ ઇ. સ. ૧૬૦૦-૧૬૩૫.

૧૨ રામદેવ ઇ. સ. ૧૬૩૫-૧૬૮૦.

૧૩ શૈહદેવજી ઇ. સ. ૧૬૮૦-૧૭૧૨.

૧૪ રામદેવજી (ખીન) ઇ. સ. ૧૭૧૨-૧૭૬૪.

૧૫ ધરમદેવજી (ધર્મપુરમાં ગાઢી રથાયી) ઇ. સ. ૧૭૬૪-૧૭૭૪

૧૬ નારણદેવજી (દસ્ક) ઇ. સ. ૧૭૭૪-૧૭૭૭.

કુરીને વસાંયું અને તેને આઆદાની પામતુ એક બંદર કરી દીધું. કન્નલ
વાડર કુહેલે કે, “આ ડેકાણે જાણું જોઈયે કે આ મૂલ્યવાન હેશ અને
“વિરતીર્ણ સમુદ્ર કિનારાની પ્રાસિ તેઓને થધ તે ચાંચવાનો ધધો કરતારા
“લોડા પાસેથી થધ, અને ભાવનગરના ડાકેરેંઝે પોતાની ભત્તાખને ભાટે
“ગમે તે જુલભ અને લોભના ઉપાય કરયા હશે તેથીપણ તેઓની છેવટ-
“ની ભત્તાખ તો વ્યાપારનું રક્ષણ કરવાની હતી. આ રાજનીતિની સારી
“અસર બહુજ થધ, અને વ્યાપારનું રક્ષણ કરવાની આવી નિયમિત રીતિ-
“ને કીને કંપની સરકારની રૈયતના કિનારા ઉપરના વ્યાપારને દરેક જાત-
“ની સુલભતા ભળો. આ રાજનીતિથી થતા ફાયદા શોધી કાહાડવાનો વિ-
“ચાર જાવનગરના રાવળોને પ્રથમજ સુઝ્યો; તેમજ તેઓની રૈયતને લૂં-
“ટફાઈ કરીને શુલ્ઘરાન કરવાની ટેવ પડી હતી તે છોડાવી દ્ધને મેહેનત
“કરી ગેતા કરવાનો ધધો કરવા ઉપર તેઓનું મન લગાડવાની સુચના ક-
“રીને તેઓને સુધારી દેવાનો તેમનામાં અન્યાં જેવો શુણુ હતો; જે

૧૭ સોમદેવજ (દત્તક) ઈ. સ. ૧૭૭૭-૧૭૮૭.

૧૮ કૃપદેવજ ઈ. સ. ૧૭૮૭-૧૮૦૭.

૧૯ વિજયદેવજ ઈ. સ. ૧૮૦૭-૧૮૫૭.

૨૦ રામદેવજ (નીલ) ઈ. સ. ૧૮૫૭-૧૮૬૦.

૨૧ નારાયણ દેવજ (નીલ) ઈ. સ. ૧૮૬૦-

૨૨ મોહનદેવજ હરિદેવજ ખળદેવજ પ્રભાતદેવજ

વિજયદેવજ (પાટ્ટીકુમાર) નૃસિંહદેવજ (કુમાર)

ધરમપુરના તાખામાં જેણ ચોરસ મૈન જમીન, રજુપ ગામ. આસરે એક લાખ
માણસની વસ્તી, અને વાર્પિંક ઉપજ સુમારે અઢીલાખ રૂપિયા થાયછે. તેમાંથી
મરાડા રાન દાણુની ચોથ લેતા તે બદલ હાલમાં નવહજાર રૂપિયા ઉચ્ક ઈ-
ંગેજ સરકારને આપેછે. આ રાજ્યને ઈગેજ વલસાડ પ્રગણુના ફેટલાએક ગા-
મોમાંથી ગરાસનો હુક મળે છે. મહારાજ પ્રિયિશ છાવણીમાં જય ત્યારે નવ
તોપ ફાડી માન આપેછે.

“કિનારા ઉપર આગળ લુંઘાએનો ધંધો ચાલતો હતો તે બંધ કરાવીને “તે ટેકાણે વાપારિયોના જનમાલની તેઓએ નિર્ભયતા કરી દીધી, તેથી “સદા ધણું લાભ થવા લાગ્યા. તેમજ વણી આ ટેકાણે લખ્યાં જોઈયે કે, “ન્યાં લોભની વાત આવેલી ત્યાં વખતસિંહે પ્રતિષ્ઠાનો અને ન્યાયનો વિનિયોગ થાર થોડોન રાખ્યો છે. પોતાની સત્તા વધારવાને અને પોતાની મતલાય “બર આણુવાને અગર જે તેણે દમ રાખીને અને ધણું કરીને વિચારથી “ઉપાય કર્યે લગાડયા છે, તો યપણું તેનો ઉદ્ઘાષ પોતાના ચ્વાર્થને કીધેજ માત્ર થયેલો અને તે ઉપાયનો અમલ કરતી વેગા બેદરકાર્યાણે ખળ, પ્રદાન, પંચ, અને યુક્તિ કર્યે લગાડેલી છે.”

આવા પ્રકારના સાધનને લીધે ગૂરુરાત, સેચારઠ અને ભારવાડનો માલ જ્ઞાવનગર આવવાને અને જ્ઞાવનગરનો માલ એ દેશો ખાતે જ્વાને જ્ઞાવનગર, સુખ્ય સાધન થઈ પડ્યું; અને વાપારિયોને ત્યાં ઉગેજન મળવા માંડ્યું તેથી ધણું પૈસાવાળા લોક ત્યાં આવી વસવાને લક્ષ્યાયા, અને એની પાસેતું જોધા બંદર એના કરતાં બહુ સગવડવાળું હતું તે તરતજ ભાગી પડવા આવ્યું.* જોહિલ ઢાકોરોનો ઉત્તમ વિચાર અને રાજનીતિનો એક દાખલો આપતી વેળાએ કર્યે વાકર એક જાણુવા જેવું પ્રમાણ આપેછે કે, જોધાતું બંદર તે વેળાએ પૈશવા સરકારના તાખામાં હતું. ત્યારે તે સરકારને વાહાણો ભાગવાથી ઓલનો માલ કષ્યમાં આવે તેની અને મ્હેઠાં વાહાણાની હર વર્ષ ઉપજતું એક સાધન થઈ પડતું હતું, અને જોહિલના તાખામાના કિનારા ઉપર સર્વ ટેકાણે તેઓતું રક્ષણું થતું હતું અને વાપારિયોને તેમતું ને હોય તે પાણું આપવામાં આવતું હતું.

૪૦ સ૦ ૧૭૪૨ માં ભાઈની દંતકથા પ્રમાણે, વખતસિંહને કાઢિયો સાથે વેર થયું, ત્યારે તે કટક કરીને મેને ચીતિલ ગયો. એટલે અધા કાઢિયો નારી ગયા. અને વખતસિંહનીયે ચીતિલ લુંટીને લાંના ધોડાં, જીએ અને ગાડાં વગેરે ધણોએક માલ લઈ કીધો, પણી કુંડો જ્ઞાને નિશાન ચૂઢાયું, અદ્યા કાઢિયો જ્ઞાનેગઠ જર્ઝી લાંના નવાય અનુભંગદ્યાનને મળ્યા અને કહું કે વખતસિંહનીયે અમારો અધો આસ ખુંચી લીધો. નવાય પણી

* ત્યારપણો તો ઉદ્ઘાસ સુલાઠી થઈ ગયું છે; જોધાનો વાપાર ચાનું થયેછે અને જ્ઞાવનગરનો પડતી દ્શામાં આવી ગયો છે.

ક્રોઝ લઈને આવ્યો ત્યારે ચાળીશ હજર ભાણુસેતી ક્રોઝ લઈને ડાડોર તેમની સામે ગયો, અને મોને પાઠથુને મેલાણે નવાખ સાથે તોપોની મહેંદી લડાઈ કરીને તેની પાસેથી મોને રાજુલુ લીધું પણી જેઠેવા રજપૂત જિયાનિયે નવાખ અને રાવળ વચ્ચે ભલાઈ કરાવી આપી અને કસુંબા પિધા, પણ રાવળને તો કાંડિયો સાથે બાર વર્ષ સુધી વેર રહ્યું.

અમદાવાદને છેલ્લો મુસલમાન રાજકર્તા કુમાકઉદીન અથવા જીવાન મર્દભાન ઘાણીના કુંઅવાળાના હાથમાં આ વેળાએ જૂનાગઢ હતું.

ઉપરની લડાઈનું વર્ણન કવિના રૂપે થયેલું છે તેની મતલખ નીચે પ્રમાણે છે:- “નવાખ પોતાની સાથે કાઢી લોડાની ક્રોઝ લઈને તરફતજ “ચુણ્યો; કિલામાં, દરખારમાં, કે ગામમાં એકે ભાણુસ રેહેવા દીધું નહિ. “તે નેવો કોધાયમાન થઈને આવ્યો તેમ દખતસિંહ બીજે ઈદ્ર હોય તે- “મ થવનના સામે થવાને ચુણ્યો. નોંધત થઈ અને ડંકો વાગ્યો, તેથી “પર્વતનાં શિખર ગાળ ડંક્યાં, શેષનાગ કંપવા લાગ્યો, અને દરિયાનાં “મોનાં આકાશ સુધી ઉછળવા લાગ્યાં. તેના હાથમાં સર્યના કિરણની “પેઠે બરછી ચક્કાચકવા લાગી; નવાખની સામે તો અધેરાજનો પુત્ર ચડી “શકે બીજાનું ગળું નહિ. અગણિયત રાહિલા, સિંહી અને પણાણ આવ્યા “ધણ્ણા આરખ પણ ડંકો કરતા આવ્યા. આતાભાઈ પોતાના ભાયાતોને “લઈને તેમની સાથે લડવાને આગળ ચાલ્યો. ‘ઘાણી તમે ઢીક મતલખ “માટે આવ્યાછો ! ધોડે અથવા થાગો અને લડાઈનાં આવો.’ તેણે મો- “રચ્યા, બાંધ્યો, તોપની સલામી આપી અને વિલગીરીમાં નાખ્યો. હેમદે “વિચાણું કે મને પૈસાના કરતાં પંધારે ધા ભજશે, એટલે રાજકુંડો ક- “સ્યાવિના અદ્દી રાત્રે તે નાડો, કાંદિયોએ પણ અહિં તહિં કાગડાની “પેઠે નાસવા માંડધું. મોહેઅતભાનનો દીકરો નાહો અને તે દિયે રસ્તે “નાહો તેતું પણ તેને ભાંન રહ્યું નહિ. થવનની પછ્યાડે અસ્તો પડ્યો. કિલોરનો “ધણ્ણી આગળ ધ્યપતો ગાળ. ડુંગો કે,—‘મારો ! મારો ! સલાહતખા- “નની* આખરની અખર સો.’ તે પોતાના વિલથી હોચ્ચતી દૂર કરીને કો- “પાયમાન થઈ પાઠથુ મેલાણુ કરીને પડ્યો, તે ગામ શનુના સીમાઓથી “એક ડાશ દૂર હતું ! હરિ ! હરિ ! કણીને તેણે પોતાનું મેલાણુ કણ્ણુ.

* નવાખનો મૂર્ખજ.

“હેવ અને દાનવ લડવાને તૈયાર થયા હોય, તેમ કાળા હાથી અ-
ને લાંબી કેશવાળાના ધોડા ઉભા રહ્યા. પાંચે પ્રકાનાં વાદિતોના નાદ
“થવા લાગ્યા; લડવાને માટે તરવારો, વિજળાની પેઠે જણુડા લઈ રહેલી;
“નાણે છેલ્લેલો દિવસ આવી પોહેંચ્યો હોય તેમ લાઘું; બાધુડોના બડકા
“થવા લાગ્યા; હારથંધ આરથોની દુકરી દીન ! દીનના ! પોકાર કરતી
“આગળ ચાલી. વખતસિંહનાં શરવીર ભાષુસો નેમ ફાવતું આવે તેમ
“લડતાં હતાં. એક બડી થઈ નહિ એટલામાં ભિયાં પોતેજ ઉગારવાની પ્રા-
યના કરવા લાગ્યા; હું કુરાનના સમ ખાઈને કહુંદું કે હું દીરીને તમારા
“ઉપર હલ્લેલો દરીસ નહિ. હું તમને રણજીતા, કુંડલા અને ચીતલ આયું-
“છું; પરવરહેગારે તમને આપ્યો દેસ આપ્યો છે ! તેણે પણ્ણો વખતાવ્યો અને
“તેના ઉપર સહિ શિક્ષા કર્યો. પોરથંદનો રાણ્ણો લયોળ જેઠું હતો
“તેણે તેને હિંમત હેવા આંડી; ધીળ તેની સાથે હતા તે નાહિંમત થઈ
“ગયા હતા. સોઠકના સૂધેદારને આખર વિનાનો કરી નાંખ્યો. તેની સાથે
“જેતપુરનો કુપાવત, વાનસુર કાઢી અને જસદણુનો દાહેલ એટલા હતા,
“ધીરમ ઉપર જશનો વાવટો ફર્ઝી રહ્યો હતો તેવી જગ્યાના રાજની સાથે
“લડવાતું તેમનું ગળું શું ! આખીનું બળ દૂટયું તો પણી કાઢીના બળનું
“શું કેહુવાતું રહ્યું ? લાખસિંહના વંશજ અને તેનો કુંવર અદભુત કામ
“કરવાવાળાએ રતનેશ, લાવ અને અખેરાજની તરવારને દીરી ચળકાઈ
“આપ્યો, આખા દેશમાં કીર્તન ગવાયાં. આસપાસ રાજાઓએ સોનાના વર્ષદ
“વરસાંયા. વખતેશ જુત મેળવીને આનંદ ભર્યો ધેર આપ્યો.”

મહાદારરાવ ગાયકવાડે દીરીને બડ ભચાવ્યું હતું, તેવામાં સન
૧૮૦૩ ના આક્ટોબર મહિનાના આરંભમાં ધ્યાપાળ આપાળ કા-
ઠિયાવાડમાં સુલ્લગીરી કરવા નીકળ્યો હતો તેના લશ્કરના ધોડેસવારની
એક દુક્કિનો તેને સાવરકુંડલા આગળ બેટો થયો, તેમાં મહાર-
રાવનાં ભાષુસ હાર્યાં, અને તેનો અધ્યેલો લૂટાયો; એટદે તે લાંબનગર
નાશી જઈને વખતસિંહ જેહિલનો આશ્રય માગવા લાગ્યો. પણ વખત-
સિંહનો વિચાર તેનો પક્ષ ખેંચવાનો ન હતો તેથી દારકા કે લૂંજ
દોડીમાં, બેથાને તેને નાશી જવા દીધ્યો પણ તેટલામાં બે ઈજિલશ હેડિ-
યો, લગભગ હંકારી આવી, અને તેના વાદાણું ઉપર બે બહાર ફર્ખા.

ટેટલા ભાટે મહદુરરાવને કુરીને ક્લિનર આવવું પડ્યુ, અને તે લાવન-ગર ઉત્તોં, પણ રાજબે તેને આશ્રય આપવાની ના કષી એટલે તરી જાઈને એ તથા એને દીકરો, પોતાનાં નિશાન, નગારાં, હાથી ઘોડા, છોકી દાદા નાઠા તે ક્રાંતુંજ્ય અધ્યના પાલીયાણાને કુંગરે આવી ચોહોંચ્યા, લાં સુધી ડાદા ક્રેદાણે કર્યો નહિ. લાં માત્ર એક ચાડર સહિત દેખ્યા ક્રેટલાક દિવસ સુધી ધણ્ય ખરા ભૂખે મરતા રહ્યા એટલામાં પાસે વસનારા લોકોએ તેની બાતમી પાણાળને આપી. તેઓને લાધ આવવા સાર તેણે પણ છડા ઘોડા સહિત એકસો અશારની કુકડી રવાને કરી. પેદા પણ જણ્ણાએ મરી જવાય એવી ભૂખની પીડા સહન કરતા હતા, અને સર્વ આશાઓ તેઓએ જિંદી મૃત્યુ હતી તેથી અશાર જાધ. ચોહોંચ્યા તેમની સામે અટકાવ કરયો નહિ. તેઓને ગાયકવાડની છાવણીથી ચોડું અન્તરે આણ્યા એટલે તેમને કેવાને ખૂબાનિયે સામા મ્યાના ગોક્લયા. કરીના ખુદ્દિમાનું, લોલી, ડાઢાંગી, અને ભાગ્યદીણું જાગીરદારની ગૂજરાતમાંના તેના છેદા ટેખાવની વેળાએ આવી રિથ્તિ થએ. મે. મહિનામાં તેને તેના દીકરા ખરાવ સહિત ખ્રિટિશ સરકારના તાખામાં કર્યો, પછી તેને ખુંખાધ લાધ જવામાં આવ્યો, લાં તે મરતાં સુધી નજર કેદ રહ્યો.

૪૦ સ૦ ૧૮૦૪ માં બડોદ્રાની સરકારની મુલ્કગીરી ખંડણીનું પત્તાપી હેવા સાર લાવનગરના રાવળ પાસે અંગ્રેજ સરકારને વડીલ મોકલ્યો.—આ પ્રમાણે કરવાની સલાહ કર્નાં વાકરે ગાયકવાડને આપી હતી અને ક્રેટલીક વાર સુધી વખતસિહે તે વિષેની વાત સંકારપૂર્વક સાંલળી હતી પણ પણીથી ધણ્ય કરીને તેના કારબારિયોની સલાહ ઉપર તેણે ક્રેટલાક દિવસ સુધી તો વાત ટપે ચડાવી અને છેવટે આપ્યો. કરાવ રદ કરી દીધો. નીકાલ ધવાની આશાએ પાણાળ ક્રેટલાક દિવસ સુધી રાવળને સીમાડે વાટ જોઈ રહ્યો હતો, તેને આણગસ્ટ મહિનામાં રાવળના દૃશ્યમાં પેસવાની અગલ પડી. તે સિલેર ઉપર ચડી આવ્યો, તેના પીદારિયોએ આસપાસના મુલ્કની ખરાખી કરી અને ગામણ્યા લોકાનાં ઢાર કાળા લઈ ભયા. ગ્રાદા પરગણ્યાની ધરતી ધણ્ય કરીને ખ્રિટિશ અને રાવળની સહિપારી હતી અને તે એક ખીજના ભાગ સાથે એવી મળી ગ.

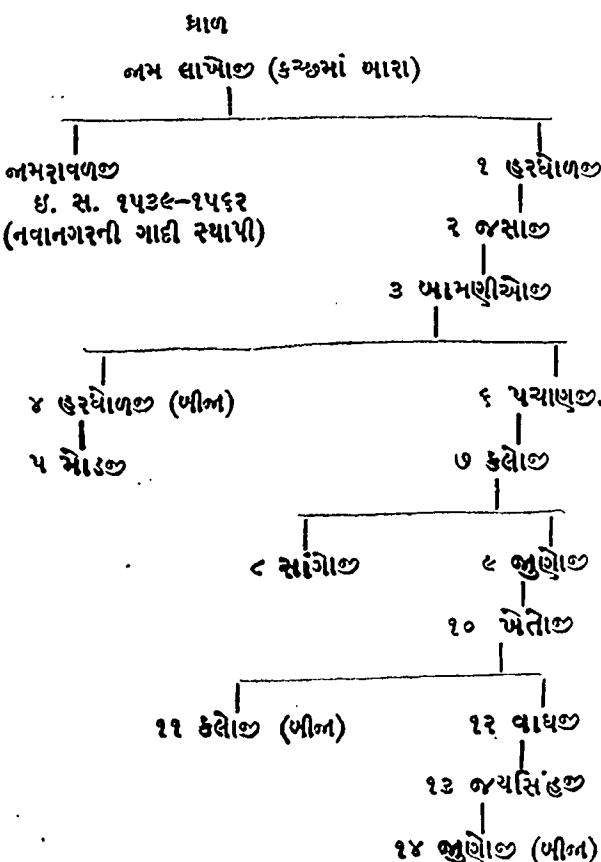
ચેલી હતી કે એક ભાગને તુકસાન કરવામાં આવે. તો ધીજને યાવિન્દી રેહે નહિ એમ હતું, તે ઉપરથી ખાખાળ, વખતસિંહને હંરકત કરેશે નહિ એમ વખતસિંહના સમજવામાં આવ્યું છે એમ કર્ણથ બાક્યને લાગ્યું. તે ઉપરથી તે લખેછે કે, “આવા વિચાર ઉપરથી તે ગાંધીજ રેહે નહિ તથા “ગાયકવાડ સરકારની ચાલતી આવેલો ખંડખૂની નહિ આપવાને સાચ્ચા “થવાથી પરગણ્યાને તુકસાન થશે તેનો કંપની સરકારના તુકસાનનો ભાગ “તમારી પાસેથી ભરી લેવામાં આવશે એવી તેને સ્થયના આપવાની મને “અગત્ય પડી છે. ભારા એ સંદેશાનો જીતર હજુ લગણું મને મળ્યો નથી” “અને મને લાગેલું કે એથી કરીને કાંઈ સારી અસર થશે, કેમકે તેના “કારણારિયો ઉપર તે નારાજ થયો છે અને તેઓએ તેને બદસલાંડ આ- “પી માટે તેમને દૂર કરવાની ધમકી દીક્ષા છે.” છેવટે ચેહિલ રૂપણે ભરાડાઓના શૂરવીરપણું કરતાં, શ્રિચિંદ્રસિંહ સરકારનો ધમકીનો વધારે દર રાખીને ચાલતા દર પ્રમાણે નણું વર્ણની ખંડખૂની ખાખાળને ચૂકુવી આ- પવાને કણૂલ કર્યું. ગાયકવાડની દ્વારા સામે, સિહેરે જ્યાવંતપણે પેતાનું રક્ષણું કર્યું તે વિષે ભાઈ કોકા નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપેછે:—

“વડોદરાના બલવાન અને કીર્તિભાનુ આનાખાના ઉંડાનો અવાજ “એવો ઉઠ્યો કે તેથી કરીને આખી પૃથ્વી ગાજ ઉડી. તેણે પેતાના “શનુઓની સામે લડીને તેઓના સીમાડા તોડી નાંખ્યા. વગર દોળેયો “થાંભડો તો કડીવાળો ભલ્લારરાવ હો. કડી અને વડોદરાના ધખિલોની “વચ્ચે દુસ્મનાવટ ઉડી. ખાખાની દ્વારા કડી ઉપર ચડી તે ટાણે તેના “વાવટા ઉડવા લાગ્યા અને આકાશ ગરટથી છવાઈ ગયું. ખાખો કડી “ઉપર અનુંગેન દ્વારા લાગ્યો. અગણિત યોધાઓની ગર્જનાંઓ થવા લાગી. “તેઓએ એ ચાર મહિના લગી કડી ઉપર તોપોનો ભારો ચલાવ્યો, છે- “વટે ભલ્લારરાવ કડી છોડીને નાડો. ખાખાએ દુર્જ્ય કડી ઉપર જણ “મેળવી લીધો, તેના સાસું કાંઈ લડી શકે એમ રહ્યું નહિ; તેણે કશે “સરખો કિલ્દો જલદીથી લઘ લીધો તેથી સર્વ તેને સલામ કરવાને આવ્યા.

“પાટડીના દેસાઈ કાંઈને નમ્યું આપતા ન હતા તેઓના ઉપર “દ્વારા ચડી. અને તેમની સાથે લડીને એક લાખ ઇંધિયા લીધા. રસ્તાઓ “કાંઈ પડ્યું હેણ તે કોધનાથી ઉપાડાય નહિ એવો ખાખાની હાક વાગ્ફ-

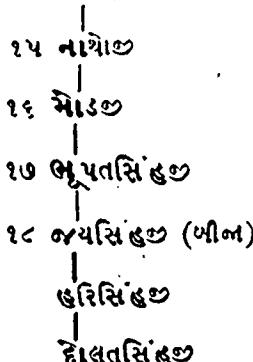
“નેવી તેણે કહીની ચાડી કરી તેવી પાટીની કરી; મેવાસિયોના તેણે
“ધંખુા કિલા તોડી પાશા; તેણે જગ્યાડ અને લતાડ ઉપર અંદળી એ-
“સરી. જ્યારે એ ખેણો ડાઈ જગ્યા ઉપર આપે લારે જણે લંટારાઓનું
“ટેણું તેના ઉપરથાવી પણું છે. લશ્કરતૈયાર કરીને તે લડવાને જાલાવાડ આ-
“બ્યો. કાંગજરાનો રાજ અરાડસે આમનો ધણી હતો તેની પાસેથી પ્રયત્ન
“તો અંદળી લધ લીધી. તેણે બટવાણું દંડું; વાંકાનેર પણ દંડું; લિં-
“જડી અને સાધ્યલા દંડું; તેણે ભેહા માઝા પ્રમાણે ઉધરાની લીધું. એ
“સ્તરાંથે આખી જાલાવાડે હરાવીને દડી નાંખી; તેણે મોરખીના ધણીને
“દંડ્યો; તેમજ માળિયા દંડું. નમ્યું આપે નહિ એવા જામને દંડ્યો;

૧ જામના કાયાત ડ્રોગવાળા ઉપર પણ લશ્કર ગયું હતું. ડ્રોગવાળાની વં-
સ્ત્રીઓના સુધીની આ રીતે—

“એ સુધ્યાએ ચાર હજર તાલુકદરાને દંખા. હુલાર તેણે લધ કીધું; “તોપો ચલાવીને જૂનાગઢના નવાખને દંડી લિધો. કાડી કોડાને દંડીને “તેમનો દેશ નથળા કરી નાંખ્યો. પૈરના ધણ્ણો આના જેઠવાને તેણે દ- “દ્યો; તેમજ ચૂડાસમા દંડું, કોઈનાથી તેના સાસું થવાયું નહિ. અંધા “સ્વેરફને દંડીને તે સિહેર ઉપર ચડ્યો. હોઝ એટલી બધી ચાલી હતી “કુ પૃથ્વી ધમધમવા લાગી. પાંચ ડાસને અંતરે આંખલા આગળ છા- “વણી નાંખી. તે બોધ્યો કુ આતાએ ધણ્ણો મુલક જીતી લીધો છે, તેના “પ્રમાણુમાં ભારે એની પાસેથી ધન વેવાનું છે;” અને બાળુઅથી તોપો “અને બન્દુકો ચાલવા લાગી. ગોળિયોને વર્ષાદ વરશી રહ્યો. ભરાદા થા- “કુ ગયા; તેમના શરીરમાંથી દોઢી વેહેવા લાગ્યું; અને તોપો હિંમત “હારી ગયા. ધણ્ણા ભરાયા, ધણ્ણાનાં ભરતક કપાયાં, ધણ્ણાક આંખળા યથા. “બુખતાના ચોક્કાઓએ, સાંકળેથી વાખ છૂટે તેમ આચાની હોઝ લૂંટી “લીધી; ધરતી ભરદાંથી અને માથાંથી ઢંકાઈ ગઈ; અને ચારે દિશાએ તે “ઓએ નાસવા માંડ્યું.

“થાયા ઉપર આ આઝીત સંવદુ ૧૮૬૦ (ઇ. સ. ૧૮૦૪) અ “પડી. પાંચ મહિનાં સુધી તેને નાસવાનો રસ્તો મળ્યો નહિ; તેથી એ “સુધે અહુ દુઃખી થયો. અંધાની ઉધરાનાનું તો એ કુંધાં ભૂક્ષી ગયો; અ- “ને હવે નાસવા વિષેના સર્વ વિચાર કરવા લાગ્યો. તે તંયુમાં ભરાઈને “પોતાનું મ્હો સંતાડી રહ્યો. પછી જ્યારે તેણે ભરપાયાની ચોહેંધ કરી

દ્વારાના તાણામાં ૪૦૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૬૧ ગામ, આંસરે ૨૨૦૦૦ મા- ણુસની વસ્તી છે અને વાર્ષિક ઉપર સવાલાય રિપિયાની સુમારે છે. તેમાંથી બાયકવાડ અને 'જૂનાગઢને મળી કુલ રૂ. ૧૦૨૩૨ આપેછે. ઠાકોર સાહેબને નવ તોપનું માન છે.

“આપી લારે તેને જવાની આજા ભળી. કાન્તના પૈંતે જે જે દરમા-
“સ્તો કરી તે તે તેણે કણૂલ કરી; તે દંડ ઉધરાવાને આવ્યો, પણ ઉક્ટો
“દંડ આપવો પડે એવો એક તેને મળ્યો, કુઝકે અઠીલાખ તેને કથી જ-
“તાં પૂરા પાંચ બેઠા.”

કર્ણલ વાડર કાઠિયાવાડમાં આવ્યો લારે, કાવનગરના રાવળે ભ-
કૃવા અને તલાનાં બંદરો, અને આગળ લખેલાં છે તે પરગણું સિવાય
તેણે ધણું કરીને આખા વાલાકમાં, અને સાંવર કુંડલાના પરગણુંમાં
તથા એળ એઠી પ્રસિદ્ધિવાળી જગ્યાઓમાં પોતાની સત્તા ચક્ષાવી હતી.
પ્રણને જંપવારો આવ્યો ન હતો તેથી તેની જ્ઞમે પૂરેપૂરી ઉધરાવી દેવા-
તી નહિ, તથા કાઠિયોની સામે થવાને તેને ફેન વધારવી પડી હતી તે-
થી તે ધણો હેવામાં આવી પડેલો ગણુંતો હતો. તેના લશકરમાં પાંચસે
આરાય અને એ હન્દર પાંચસે સિંધીતું પાયદલ તથા સુભાર પાંચસે જ-
ચુના રાખેલા ઘોડેસવાર હતા. તે સિવાય ગોહિલ વંશના તેના ભાયાતોના
ગામેભાંથી ત્રણું હન્દર રજૂપૂત અથવા એકઢા કરી શકે એમ હતું; અને
લુંટશાટ કરવાની ચડાઈમાં કંડતાં કરતાં આવડે નહિ એવા પણ કામમાં
લાગી શકે તેવા એ હન્દર પાંચસે વણુકરોનો તે જમાવ કરી શકે તેમ હતું.
તેણે વળી તેવામાં ઘોળકાના પરમાર કસણાતી ભાવાભિયાના સો અથવા
રાખ્યા હતા. તેને બદ્લે તેને તેના પૂર્વજના તાણાતું ઘોટાદ કરીને રાણુ-
પુર પરગણાતું ગાગ જે કાઢી લોકોના સુખ્યરથાન જસદણુંની સાભી બા-
જુએ છે તે આપું હતું. ગોધા શેહેર મોગલોતું બંદર હતું તેથી અંભા-
તના તાણામાં હતું. તે બાર કહેવાતું હતું અને તેનો અર્થ અંદરના જે-
વોજ ધણું કરીને થાયછે, પણ વિશેષે કરીને તેના તાણામાં તેની સીમ
દોય એમ અર્થ લગાડવામાં આવે છે. ગાયકવાડ અને પૈશવા વચ્ચે ગૂ-
જરાતની વેહેંચણું થઈ લારે ગોધાતું બાર પૈશવાના હાથમાં આવ્યું,
અને બાકી રહેલી ગોહિલવાડની સુલ્કગીરી અંદરું ગાયકવાડને લેવાની
ડરી. પણ છેવટે અધું ક્રિટિશ સરકારના હાથમાં ગયું.

ગોહિલવંશના રજૂપૂતોના હાથમાં બધાં ભગોને આકસે ગામ ૬-
તાં તેમાંથી આશરે છસે ને પચાસ વુખતસિંહના તાણામાં હતાં. ડાકો-
રાએ ધણું કરીને દુર્ગમ જગ્યાએ પોતાતું રેણાણ રાખ્યું હતું, અને કેટ-

લાક તો પથ્યરતા રહેયા કિલા ખાંધ્યા હતા, પણ તેના ઉપર જોઈયે તેટાં
બી તોએ રાખી ન હતી; તેમજ રક્ષણુ કરવાને બીજાં પૂરતાં સાધન પણ
રાખ્યા ન હતાં. એ રજૂપૂતોની ન્હાના વંશની શાખાઓ થઈ છે તેમાં ધ-
ળા, લાકી, અને ^૧પાલિયાખુની મુખ્ય છે. વળાની શાખાએ શીલાદિ-
ત્યના પ્રાચીન નગરના અંતરાં પોતાની સ્થાપના કરી છે; તેનો મૂળ પુરુષ,
સાવનગરની સ્થાપના કરનાર લાવસિંહ રાવળનો બીજો પુત્ર ^૨વીસોભા-
ઈ હતો. તેના પૈત્ર મેધરાજ અથવા અધાભાઈના હાથમાં હવણું અત્રીસ

૧ પાલીતાણુ.

સેનકળ

રાણુલ	૧ શાહુ (પાલીતાણુ)	સારંગળ (લાકી)
૨ સરજણુલ		

૩ અર્જુનલ ૪ નોંધણુલ ૫ ભારેલ ૬ અનોલ ૭ શિ-
વેલ ૮ હદોલ ૯ ખાંધોલ ૧૦ નોંધણુલ (બીજા) ૧૧ અર્જુનલ (બીજા)
૧૨ ખાંધોલ (બીજા) ૧૩ શિવેલ (બીજા) ૧૪ સરતાનલ ૧૫ ખાંધોલ (ત્રીજા)
૧૬ પૃથિવીલ ૧૭ નોંધણુલ (ત્રીજા) ૧૮ સરતાનલ (બીજા)

૧૯ ઉત્તરલ ઈ. સ. ૧૭૬૬-૧૮૨૦	
૨૦ ખાંધોલ (ચોથા) ઈ. સ. ૧૮૨૦-૧૮૪૦	
૨૧ નોંધણુલ (ચોથા) ઈ. સ. ૧૮૪૦-૧૮૯૦	
૨૨ પ્રતાપસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૬૦	
૨૩ સૂરસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૮૮	
	૨૪ માનસિંહલ
	સામતસિંહલ.

પાલીતાણુના તાળામાં ૩૦૫ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૦૦ ગામ, પચારા હળર
માણસની વસ્તી, વાર્ષિક ઉપર આશરે પાંચલાખ રૂપિયાની છે. તેમાંથી ગાયક-
નાડને જુનાગઢને રૂ. ૧૦૩૬૪ આપે છે. ડાકોર સાહેખને નવ તોપનું માન છે.
૨૫ણા.

ગામ છે. પાલિયાણુની શાખા શાહજનથી ચાંદી છે, તે સૈનકણ ગો-
હિલનો નાનો કુંવર થતો હતો અને તેને ગારિયાધારનો આસ આપનામાં
આંદો હતો; તેના તાણામાં બેતાળોસ ગામ છે, પણ તેમાંથી લગભગ અ-
છોઅંદ્ર ઉંગડ થગેલાં છે. થોડા વર્ષ પેઢેલાં પાલિયાણુના ઉનડળને ગા-
યકવાડ સરકારનો આશ્રમ માગવાની અગત્ય આવી પડી હતી, તેનો દેશ
તે વેગાએ એક પરબ્રાણામાં આવી ગયો હતો; કેરણાંક ગામ તેણે ધરેણે
મૂળથાં હતાં, ને બીજાં તેના શત્રુઓએ લઈ લીધાં હતાં. તેની અસરની
રાજધાની ગારિયાધારમાં ભરાદાર્ટું થાણું આંદું લારે તેના તાલુકામાં સ-
માધાની રહી, પેહેબા જોહિલ રાન્નનો એક બીજો કુમાર સ્વારંગળ હતો

૧૬ ભાવસિંહણ ભાવનગર ઈ. સ. ૧૭૦૨-૧૭૧૪

૧ વીસા છ	
	(વળા.) ઈ. સ. ૧૭૧૪-૧૭૧૫
૨ નથુલાઈ ઈ. સ. ૧૭૧૪-૧૭૧૫	
૩ ભધાલાઈ ઈ. સ. ૧૭૯૮-૧૮૧૪	
૪ ઝરભમળ ઈ. સ. ૧૮૧૪-૧૮૩૮	
૫ હેલતસિંહણ ઈ. સ. ૧૮૩૮-૧૮૪૦	
૬ ભથાલાઈ ઈ. સ. ૧૮૪૦-૧૮૪૩	
૭ પૂથિરાનણ ઈ. સ. ૧૮૪૩-૧૮૬૦	
૮ મેધરાનણ ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૭૫	
૯ વખતસિંહણ ૧૮૭૫ માં ગાહિયે બેઠા છે.	

બળાના તાણામાં ૧૪૦ ચોરસ મૈલ નભીન, ૪૨ ગામ, આસરે સત્તરડ
માણસની વસ્તી અને વાર્ષિક ઉપજ આશરે એક લાખ પાંસડ હંજર રઘુયાની છે.
તેમાંથી ગાયકવાડ અને જીનાગઢને મળી કુલ રૂ. ૮૨૦૨ આપેલે.

તેના વંશનો 'લાઠીનો સ્કુરસિંહ' થયો. તેના સ્વાધીનમાં તેના અસલના આસ પૈકી ભાત્ર પાંચ ગામ રહ્યાં હામારુ ગાયકવાડના વારામાં ત્યાંનો લાખા-
ણ કરીને હાકોર હતો. તેણે પોતાની પુની દામાળ વેરે પરખ્યાવી તેથીજ
કરીને આ શાખાનો પૂરો નાશ થતો અચ્છી ગયો છે. આ સંખાંધ થયો
તેથી લાઠીના ગોહિલોને બડોદરા સરકારનો આશ્રય મળ્યો અને સુલગ્નારી
અંદરૂં ભીજ પાસેથી લેવામાં આવતી તે તેને માઝ કરી હતી, પણ ગા-
યકવાડનું ઉપરીપણું માન્ય રાખવાને માટે પ્રતિવર્ષે એક ધોડા આપતા.
હતા. ગોહિલપુનીની પેરામણીમાં વ્યખા પરગણું આપ્યું હતું તે મરાઠાવ-
રને નામે પછ્યાઉથી દામનગર ઉહેવાયું.

૨ લાઠી.

સેનકળ (સેનકપુર) ઈ. સ. ૧૨૬૦-૧૨૬૦.

રાણ્ણાળ
(રાણ્ણપુર)
શાહણ
(પાલીતાણ)

૧ સારંગળ (લાઠી.)

૨ જસાળ.

૩ નેંધણુલ. ૪ લીમળ.

૫ હુદોલ.
(આરથીલા)
અનુનસિંહણ.

૬ લુહારાહેલ ઉર્દું જજભાવા.
(લાઠી)

અના વંશન.
લાખાળ.

સૂરસિંહણ.

વંશન.

વખતસિંહણ.

સૂરસિંહણ હાલ ગાઈપતિ છે.

લાઠીના તાખામાં ૪૮ ચોરસ મૈદા જમીન, ૮ ગામ, સાતહલર માણુસની વ-
રતી, અને વાર્ષિક ઉપજ સીતેર હળરને સુમારે થાયછે તેમાંથી ગાયકવાડને તથ
જૂતાગઢને ૩. ૨૦૦૭ આપે છે.

અમે ને તાલુકાઓ વિષે કણ્ણું છે તે સિવાય, કંનસ પાડરના કંસ-
દિયાવાડના ઠરાવમાં ખીજ ધણ્ણા રજૂથી તાલુકાઓ આવી ગયા છે, તેમાં
મુજબને કરીને કંચણના જીડેન રજૂથોની શાખા છે, પણ તેમના વિષે

૨ રાસમાળાના ઘેણા ભાગની નોટોભાં જીડેન સંખાંથી કુંકામાં વર્તાંત આવી
લયછે અને કંચણના હાલ સુધીના રૂલ નીચે મુજબઃ—

૧૧ રાખ શ્રી ખેંગારણ (પેહેલા) ઈ. સ, ૧૫૧૦-૧૫૮૬.

૧૨ રાખ શ્રી લારમદ્દલ. (પેહેલા) ૧૬૮૬-૧૬૩૨.

૧૩ રાખ શ્રી લેણરાજાણ. મેધલ.
૧૬૩૨-૧૬૪૬

૧૪ ખેંગારણ (ખીલ) ૧૬૪૬-૧૬૫૫

૧૫ તમાયીણ. ૧૬૫૫-૧૬૬૬.

૧૬ રાયધણુણ પેહેલા ૧૬૬૬-૧૬૮૮

૧૭ પ્રાગમદ્દલણ. (પેહેલા) ૧૬૮૮-૧૭૧૬.

૧૮ ગોડમદ્દલ (પેહેલા) ૧૭૧૬-૧૭૨૬.

૧૯ દેશળ (પેહેલા) ૧૭૧૬-૧૭૫૨.

૨૦ લાખપતણ. ૧૭૫૨-૧૭૬૧.

૨૧ ગોડળ (ખીલ) ૧૭૬૧-૧૭૭૬.

૨૨ રાયધણુણ (ખીલ) ૧૭૭૬-૧૮૧૪.

૨૩ લારમદ્દલ (ખીલ) ૧૮૧૪-૧૮૧૬.

૨૪ દેશળ (ખીલ) ૧૮૧૬-૧૮૬૧.

૨૫ પ્રાગમદ્દલ (ખીલ) ૧૮૬૧-૧૮૭૬.

૨૬ ખેંગારણ (ખીલ) કણ્ણુણ.
૧૮૭૬ માં ગાઢીએ બેઠાછે.

વિજયરાજાણ (પાઠખી કુમાર)

ગોડળ (કુમાર)

તું મળ સાહિલ અમને મહિયું નથી, તેમજ અમારા લખાણુંની વાત સાથે તેઓના કારબારનો કશો. સંખ્યાંથી આવી લાગ્યો નથી માટે તેમના વિષે અમે કંઈ લખતા નથી.

કંચણું ક્ષેત્રક્ષે ૧૫,૫૦૦ ચોરસ મૈલ તેમાં જમીન ૬૫૦૦ મૈલ અને રણ ૨૦૦૦ ચોરસ મૈલ છે. તેનાં ગામ ૯૩૫ છે, વસ્તી આશરે પાંચ લાખ સાડીઅઠાવનહુંને માણુસની છે, અને પેદાસ ૩. નીરાવાખ સુમારે છે. કંચણના રાન પ્રથમ જામના પિતાખથી એળાખાતા હતા. ૧૧ માં રાન રાવાએ એંગારણ પેહેવાનું અમહાવાદના સુલતાન મહુમૂદ એગડાએ “રાવ” પદવી આપી લારથી રાવ (રાઓ) કહેવાય છે. ૧૭ માં રાન, રાવ શ્રી પ્રાગમલ્લ પેહેવાએ જામનગરનું રાજ્ય જામ તમાચીને પાછું લઈ દીધું ત્યારથી “મહારાવ” તું પદ ધારણું કર્યું. ૨૦ માં રાન, રાવ શ્રી લખપતિએ કાલુલના પાદથાહે “મહારાનધિરાજ” નો અને હિલ્લીના પાદથાહે “મિરઝા” નો ઈલકાખ આપ્યો. અને ૨૬ માં રાન, શ્રી એંગારણ નીને અંગેજ સરકારે “સવાઈ મહારાજ” નો વંશપરંપરાનો પિતાળ આપ્યો છે. એટલે કંચણના મહારાના “મહારાનધિરાજ મિરઝા મહારાઓ શ્રી એંગારણ સવાઈમહારાજ” લખાયછે. જામના અંગે લુ. સી. આઈ. ૪.” નો પિતાળ છે. રાવ શ્રીને પ્રિદિશ સરકાર તરફથી લશ્કરની સલામતી અને સતત તોપ ફેંટી માન અપાય છે.

જાઉન રાજ્યુતોમાં કંચણના “રાવ” મુખ્ય છે. અને તેમના કાઈયાત ધણ્ણા છે. કાઢિયાવાડમાં હાતાર અને મન્દુકડિઓ જાઉનાઓના છે. કાઢિયાવાડમાં જાઉન-રાન, ડાકોર, અને તાલુકદારનાં નીચેલાંથી સંસ્થાન છે:-

૧ નવાનગર (જામનગર), ૨ મોારથી, ૩ દ્વેણ, ૪ રાજકોટ, ૫ જોંડળ, ૬ વીરપુર, ૭ કેટડા-(સંગાંધી,) ૮ માળિયા, ૯ મેંગણી, ૧૦ ગવરીદાં, ૧૧ પાળ, ૧૨ ધડકા, ૧૩ જળિયા (હવાણી), ૧૪ લાદવા, ૧૫ રાજપરા, ૧૬ કેઠારિયા, ૧૭ રાયપર, ૧૮ લોધીકા, ૧૯ વડાલી, ૨૦ ખીસરા, ૨૧ સીસાંગ ચાંડલી, ૨૨ વીરવાખ, ૨૩ કાકસીઆળી, ૨૪ મોલા, ૨૫ કેટડા-(નાયાણી,) ૨૬ દ્રાક્ષા, ૨૭ સાતોદાં વાવડી. અને ૨૮ ઝૂલી લાડેરી. તે સિવાય પાલનપુર એજન્સીમાં સાંતવપુર છે. જેના તાણામાં ૪૪૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૩૩ ગામ, આસરે અદાર હલર માણુસની વસ્તી, અને વાર્ષિકદ્વિધન સુમારે પાંત્રીશ હજાર રૂપિયાની છે.

મકરણુ ૮.

બહુચરાજુ—ચુંવાળ.

આરાસુરી (આંબા) ભાતા કરતાં હેવો શ્રી બહુચરાજુ ખણુ આખુનિક છે, તોપણુ તેના કરતાં તેનો ભહિમા ઓછો નથી, અને આરાસુરી ભાતા સાથે દાંતાના પરમારોનો સંઅધ જેમ છૂટો પાડી શકાય એમ નથી, તેમજ બહુચરાજુ સાથેનો ચુંવાળ રજપૂતોનો સંઅધ જ્ઞાનો કરી શકાય એવો નથી. એક દંતકથા એવી છે કે ચારણેની ડેટકોકં જીયો શલઘનપુરથી નીકળીને તેની પાસે એક ગામ હતું લાં જતી હતી, તેવાં આં ડેણિયો. તેમના ઉપર યૂંઠી પણ અને તેઓને લુંઠી લીધી. તેમનામાં એક ખીં બહુચરા કરીને હતી તેણે, ચેતાની તહેનાતમાં એક છોકરો હતો તેની પાસેથી તરચાર ચુંવાળી લઈને ચેતાના અને રતન કાપી નાંખ્યા, ને તરતજ મરણ પામી. તેની એ બેહેનો બૂતું અને બ્લકાલ કરીને હતી તેઓએ પણ આપધાન કર્યો. પણ ત્રણે જખિયો હવિયો પદ્ધયો. તેમાંથી શ્રી બહુચરાજુની સ્થાપના ચુંવાળમાં થઈ; બૂતું ભાતાની, કેંકની પાસે અરજણુ છે ત્યાં થઈ; અને બ્લકાલ હેવીની, સિહોરની દક્ષિણામાં પંદર મૈલ ઉપર બાખ્યલકું છે, ત્યાં થઈ.

જે ડેકાણે બહુચરાજુનો દાગ થયો તે ડેકાણે શંકુ ચાકારની પથ્થર-ખાંબી કરી, ત્યારપણી તેણે ડેકાણે નહાતું હેં ક્રું તે હજુલગણું છે. ચે-હેલાની પાસે એક ખીંજું હેં તેનાથી જરા મહોદું બંધાવેલું છે, ને તેની સામી બાળુએ છેક પાસે છે તેથી પેહેલા હેરાતું બારણું ધણું ખેં ઢંકાઈ ગયું છે. પેહેલું દેવાલય સંશોધ રાજએ બંધાવેલું ડેહેવાય છે તે કોઈ કદ્દી કાઢાઉદે. પુરણ હોય એમ ખુલ્લી રીતે જણાય છે. અને ખીંજું મરાડા ઝૂઝનવીસે બંધાવેલું ડેહેવાયછે. એ દેવાલયોની પાસે, પણ ખીંજ બાળુ બાણી, એક મહોદું દેવાલય છે તેને એક શિખર, અને એ ધુંમટ છે, તે સન ૧૭૮૩ માં મહોદા દામાજુનો નહાનો કુમાર અને ઝૂતેસિંહનો ભાઈ માનાજુરાવ ગાયકવાડ હતો તેણે બંધાવ્યું છે. એ દેવાલયની સાંમે એક અમિકુંડ છે, તેની પણ એક ચાચર છે તેના ઉપર પ્રાણિયોતું બહીદાન

આપવામાં આવે છે. દ્વારાની આસપાસ, યાત્રાણું લોકોને ઉત્તરવાને સારે કેટલાંકું ધર છે, અને પૂણપાનો તथા ભીજે જોઈતો પરચૂરણું સરસામાં વેચવા મૂકવાના ડેકાણાની હાર છે. એક ખૂબુણમાં અષ્ટકાણુંની એ માળની ફીપમાળ છે અને તે ઉપર ખુલ્લો ધુંભટ છે, તે તેહેવારને દિવસે શાંખ-ગારવામાં આવેછે ત્યારે જગાણગાઠ થછ રેહેછે. દેવાલયોની અને તેમેના સંબંધની ધમારતોની આસપાસ કિલ્લો બાંધી લીધેદો છે તેને બન્ધકો ઝડપાને સારુ ડેશિકો મૂકેલાં છે તથા ચારે ખૂબુણું જોગાકાર ચાર ખુરજ છે. કિલ્લાને નથું દરવાજ છે, તે માહેલો મુખ્ય છે તે ચોખૂણું મુરળમાં છે ને ઉપર મેડો છે તેના ઉપર નોખત અને ભીજાં વાંજાં રેહેછે. ખુરજ ઉપર અગાશી છે તે ઉપરથી ખુલ્લા સપાઠ પ્રદેશ ઉપર ચોગરદમ નજર ચોહેંચી વલેછે, અને જાડની ધટામાં આવેલાં એવાં ગામડાંથી એ પ્રદેશ ભરવ્યક હેખાયછે. તેમાં ચંદુર, પંચાસર, અને વનોદ ને અખુદિલવાડના પેહેલા રાળની વાત રમરણ કરાવે છે તે, તથા વાધેલ ને રજ્યપૂરોની છેદી થયેલી શાખાવાળાઓનું પાલાણું છે તે, તથા કર્ણસાગર ને તેની અરેખરી વેળાના દાખદાનાં રાજકીય ખૌરે સહિત રહેલું છે તે ચા ડેકાણુથી લક્ષ્યમાં આણી શકાય છે. શક્ષાખનપુર સમીપમાં છે, અને તે કરતાં ખુલ્લું સમીપમાં એક નેસ છે તે ભાતાળને નામેનામ ઘેચર કહેવાયછે. કિલ્લાની આસપાસ બાવળ અને ભીજાં એવાંજ આછાં પદ્ધતવાળાં જાડની વાડ અની રહી છે. કિલ્લાની ખાદાર એક નહાનું ચોખાંકું તલાવ છે તે “માનસરોવર” કહેવાયછે, તેના પાણીથી આશ્રમ્યકારક રીતે રોગની નિર્ણય થયેલી છે. તેથી તેનો મહિમા ચાલેદો છે. માનસરોવરની પાસે ભીજાં, એ કરતાં ખાદાંં તલાવ છે પણ તેઓનો મહિમા એતા કરતાં એણો છે.

અમદાવાદમાં મેવાડો ખાલણું વલ્લભભટ થછ ગયો તેણે ધ૦ સ૦ ૧૭૪૪ માં અહુચરાજની ધણી ગરબિયો. બનાવી તે સર્વ એક્ષટી કરવાથી અહુચરાજ પુરાણું થાયછે ને તેના ચોગે કરીને અહુચરાજનો મહિમા વધ્યું કરીને ચાલેદો કહેવાયછે. અહુચરાજનો તે દુર્ગા રૂપે શુખું ગાયછે, પણ શુખું અહુચરાજનું નામ તેને આ વિના ભીજાં પ્રસંગે લાણું પાડવામાં આણ્યું નથી. ગૂજરાતમાં કી અહુચરાજનાં. દેરાં જૂહેન્દ્રને ડેકાણે ધણુંક અધાયાં છે તેમાં તેની મૂર્તિનું સ્થાપન નથી પણ ઉગતો સૂર્ય સામો

આવે એવી રીતના તાકામાં અંગી બેસાડવામાં આવેછે. નવરાત્રી અને ભીજા તહેવારને હિંસે ડાળિયો અને ભીજા લોકો, જ્યારે તેનાં છોકરાં અને મિત્રાને માથે મોતાની ધારતી રાખવામાં આવેછે ત્યારે તેના નિવારણું સાધારણું હોમ હવનની સાથે બદ્ધરાતો કે પાડાતો બોગ આપેછે. આ બોગ મ્હોટા દેરાની સામે ચાચર છે તેના ઉપર ઝુકી જગ્યાએ આપવામાં આવેછે. બીજુ વેળાએ રજ્યુતો, ડાળિયો અને બીજા લોકો માસન રીતે દાઢ અને માંસનું બળીદાન બહુચરાળને આપેછે, અને ધ્યાણથી વાણિયા જે વામ માર્ગમાં હોયછે ને શક્તિપૂલ કરેછે, તેઓ રાત્રિની વેળાએ. છાની રીતે આપેછે. આ નૈવેદ્ય માતાને ધરાવ્યા પછી તેઓ આરોગી જયછે. ધાલણું અને વાણિયાઓ પણ માતાને જીવતા ફૂકડા ચડાવેછે. તેથી તેઓની સંખ્યા ધણી વધી પડેછે અને દેરાની આસપાસ ભર્માં કરેછે. આ ફૂકડા માહેલા એકની વાત એવી ચાલી છે કે એક હિંમતવાન મુસલમાન હતો તેણે તેને તળી ખાદ્યા પણ નેતું ચેટાડિને તે જીવતો બાહાર નીકળ્યો.

સોરઠિયા દુહે.

“કુકુલિયા બોજન ડિયા, તળિયા તેલાં તાય.

“ક્લેણાંના ધરભાંય, તે બોલાવ્યા બેચરા.”

એ ઉપરથી, કોઈ માણુસ ભીજાનું કેહેણું આપે નહિ તારે ગુજરાતમાં કેહેવત ચાલે છે કે, “જેને તને બહુચરાળના ફૂકડાની પેઠે થઈ પડતું.” આંધળા, લૂલા અને ભીજા ખોડીલા લોકો, તેમજ જેઓને દીકરાની કે ભીજા કશાની આશા હોય એવા લોકો બહુચરાળની બાધા રાપેછે; તેઓ માતાને પારે જયછે અને માનસરોવર ઉપર લાંખવા બેસે છે અને તેઓની ઈચ્છા પૂણું યવા વિષેતું માતાએ વરદાન આપ્યું તે સાંભળવ આવ્યા વિષેની કદ્યપના મનમાં ઉત્તરેછે ત્યારે ડડિને ઘેર પાણ જયછે. બહુચરાનિયે જેને દીકરો આપ્યો હોયછે તેનું નામ તેના બદ્દલામાં બેહેચર પાડેછે; જૈનધર્મ માનનારા માણુસો પણ બહુચરાળની બાધા રાપેછે.

આ માતાના પૂજારી ધાલણું લોકો છે, પણ વગાડનારા અને ભીજા ચાકર મુસલમાન જતિના છે. દેરામાં જે ઉપજ આવે છે તેના ધંજી

કમાળિયા છે, તેઓ ઓ, પુરુપ, નાના, મોટાં બધાં ભળાને સો છે, અને તેમને ભાતાએ ઉત્પત્ત કર્યા છે. એવું તેઓ માનેછે, તેઓ બહુચરાળની પૂજા કરેછે અને નિશ્ચળ હાથથાં લઘને દરેછે તથાપિ તેઓ સુસલમાન ધર્મ પાણે અને અદ્વારાને જેર જુલભથી અમને વટાળ્યા છે એવું કેણે છે, જે હલકી જાતની બેટ હોયછે તેનું કમાળિયાઓને મળેછે; જે વધારે મૂલ્યવાનું હોયછે તે, હેરાના ખર્ચને સાર ગાયકવાડ સરકારની દેખરેખ તળે રાખવામાં આવેછે, આમ છતાં પણ, ભાતાની પાસે એક કટલા ગામ છે લોના રનપૂર જભીદાર લોડા, કમાળિયાઓનો હક દેવાયછે તે. ભાંથી તેમને જે ભાગ મળેછે તેના હપર પણ દાને ડાવેછે. યોડા વર્ષ હપર એ લોડા ભાંહેલા આશરે ચાળીસ જણ એકડા થઈને બહુચરાળના કાઢને ત્રણે દરવાજે થઈને ભાંહે પેશી ગયા અને તેમના જોવામાં જેટલા કમાળિયા આવ્યા તેમને કટલું કરી નાંખ્યા. ખુની લોડા તે વેળાએ નાશી ગયા લારપણી દશ કમાળિયાઓને બહુચરાળના દરવાજું આગળ આટવામાં આવ્યા. કમાળિયા કરતાં પણ છેક હલકા શ્રી બહુચરાળની સેવામાં રહેછે, તેઓ પાવેલા કેહેવાયછે અને લોકમાં ચાનેછે તે વાત સાચી હોય તો અસ્વાભાવિક બ્યવહાર તેઓ કરેછે. તેઓ બાયદ્યિયોનો પોશાક પેહેરીને માયે પુરથના જેવી પાદડી પેહેરેછે. તેમની સંખ્યા આશરે ચારસેની થાય છે, તેમાંથી અદ્ધી તો હુલવંદ પાસે દીકર ગામ છે ત્યાં રહેછે, અને બીજા છિંદ તથા સુસલમાન ભીખારિયો ભીવરાવીને તથા પજરણું કરીને જેમ ભીખ માગેછે તેમ તેમના ભાંહેલા બાદી રહેલા પણ દેશમાં બદકીને ભીખ માગતા કરેછે. કેટલાક પાવેલા પાસે બહુ પૈસો છે એવું સર્વે લોડા કેહેછે:

બહુચરાળના હરાંથી યોડા મૈને છેટે હેતરોન કરીને એક ગામ છે. તે ચુંચાળના અધ્યભાગમાં છે. આ ડેકાળું એ હૃદીનું એક ખીંચું હૃદી છે તે અસલ છે એમ કેટલાએક માનેછે. તે તેની પાસેના ડાળાં હાકરડાની કુળટેવી છે; ત્યાં નવરાત્રીને આગલે દાદાડે આજલભી મેળો ભરાતો હતો. અને હાકરડા એકડા થઈને ભાતાને તેર પાડાનો બોગ આપતા હતી. જંગલી હાડારો આ વેળાએ દાડ પીને ચકબૂર થતા હતા તેને લીધે કન્દિયા ઉઠિને છુંટે લોહીની છેણો ઉતી હતી, તેથી યોડા દિવસથી હવે હેતરોને ભાતાનો મેળો ભરાતા હતા નથી, તો પણ તે ડાંડાડા આવેછે ત્યારે

ડાકેરડા હેતરોજની આણુખાળુંચે જીવાળૂદા પડીને લયછે અને અકેકો જણું ઘરુંચરાળુને પાડાનો બોગ આપેછે.

હેતરોજના કુળવાળાની સાથે સ્ટોલ્ની રાજવંશના ધરની શાખાના મુખ્યનો સંબંધ થયો હતો એવું ચુંવાળના દસોંદી ભાઈ કૃહેતે. પણ તે જ્યારે થયો હતો તે જણુંવામાં આવ્યું નથો. તેના વંશજ, કાળિયોની સાથે ભજી ગયા અને તેઓ માંહેલે એક કાનજ ને રાતના ઉપનામથી ઓળખાતો હતો. તેને તાથે ચુંવાળીસ ગામ હતો તે ઉપરથી “ચુંવાળ” કૃહેનાયછે. *

* આ રજપૂત ડાકેરેંદ્રા, અસરીવંશની જલિયો. માથે નાયક થઇને સ્કારલન્ડની હાયલ્યાન્ડરની જલિયોના પરહેશી નાયકોને ણરણર મળતા આવેછે. “હાયલ્યાન્ડની જલિયોના ઉપર સરદારી ચલાવંનાર મહાનું હંહુંયોના મૂળનું રોધન “ખણું આધેથી કરતા તેઓ બહુ કરીને કુટેનિક જલિના હતા એમ માલમ પઢેછે, “એ વાત લક્ષમાં રાખવા યોગ્યછે. અયાકડોનલદ, અયાકલિયડ, અને અયાકીનદોશ-“ના ડાકેર નાવેનિયન લોછીના હતા. ફેઝર, ગાર્ડન, ક્ર્યાન્પમેલ, કુભિન અને બીજા “ધણ્યાકં નાર્મન હતા. એમ જણુંયછે કે સેલાટિક લોકા અનુગામી તરીકે, જેવા ખાંતીલા, “શૂરા, અને સહનશીલ હતા. તે પ્રમાણે, તેમના ઉપર ઉપરી તરીકે કેટલાક પૂર્વ ભણીની “જલિના લોકોની પેઠે, લેઓ નિયમમાં રાખવાને અને હુકમ ચલાવવાને વધારે યોગ્ય “હતા એવી જલિના લોકેમાંના નાયકની તેમને અગત્ય હતી. એ સિનાય ગાર્ડનો “અને ઝુરેની બાધતમાં એમ થયું કે તે જલિયે, પોતાનામાં ધણું નહાની જલિયો-“નો સમાવેશ કરીને, અને તરેહવાર નાના પ્રકારના સેલાટિક કિતાણ કણુલાયેલા “એવા બાટકતા લોકોને સોવશા પોતાનામાં શહેરણું કરીને, પોતાના નાયકનું નામ “ધારણું કર્યું; તે ઉપરથી ગાર્ડન અથવા કુભિનનાં નાર્મન નામ લોગવનારા લોકો “બહુજ ચૈખણી એરસી ભાષા બાલતા જેવામાં આવેછે. “ગમે તો નાયક જા- “તિંનું નામ ધારણું કર્યું, અથવા જલિયે નાયકાનું નામ ધારણું કર્યું પણ નાય- “કાના વધારે એકસુધારા ઉપર જૂની લોકિક રીતભાતો અને શુણુની તોડી પડાય “નહિ એવી સત્તા ચાલી અને તેઓના કુંઝોએ રેહેતાં રેહેતાં, જે લોકો ઉપર રાજ્ય “ચલાવતા હતા તેઓની સંસારી રીતભાત અને બાલી પોતાનામાં દાખલ કરી. “આવો અદખુત અનાવ આયલ્યાન્ડમાં પણ બનેલો છે, ત્યાં ‘જલિભષ થયેલા “અંગેને’ ને સેલાટિક અઈરિશ લોકોમાં પેહેરી દર પેહેરીથી રેહેતા હતા તેઓએ “જે લોકોને સુધારવાની આરા રાખતા હતા તેઓની રીતભાત અને પોશાક પો- “તાનામાં દાખલ કરીને કિટિશ સરકારનો જરી ધાક અને પાર્લામેન્ટનો રિક્ષા “કરે એવો હોથ વોહારી કીયો.”—અર્દંસ લાઈદ આદ્ય સિમન, લાઈ લોવાટ.

કહેછે કે, એક સુભયે જામનગરનો દસોંદી ઝારગઢવી કાશ્યોની ચૂંગા કરીને હેતરોજ આવી આ કાનળ રાતને દેર હિતયો. ત્યાં તેણી ચૂંગા પરાણું આગત કરવામાં આવી, અને એક ઘોડા બક્સિસ આપ્યો. ચારલે દેર જઈને કાનળ રાતનાં જામની આગળ બહુ વખાણું કર્યો. અને કુંબાલાતના રજપૂત કોળી ઠાકોરેની ટીપ આ પ્રમાણે છે:—ચુંગામાં, કુંબાલ, ભંડાડા, છનિયાર, અને ડેકાવાડાના સોલાંછિયો; કટોસણ, જિંલુલાડા, અને પનારના મંડલાણા; સાથ્રમતીના ડિનારા ઉપરના ધાંટી અને વાધપુરના રંડોફે ચુરોતરમાંના ઘોડાસરના ડાલી; મહીકાંધામાંના આમલિયારાના ચ્યાલાણ; કંડું રજના વાયેલા. આ દરેક કુંબાંખવાળાઓ પ્રથમ કોળિયોના સંખ્યામાં આવ્યા એ રહે ને જાતિના તેચો રજપૂત હતા તે જાતિથી જૂદા થયા, અને જે એ મોહેરાં ધણુંએક છિંદની ઉજળી વર્ષને મળતો આવે એ પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો, તવાચિ અગત્ય પડતી ગઈ તેમ તેમ કોળી લોકોની રીતલાત તેચોને દાખલ કરવી પણ ૧ જામનગરથી ઉત્તરેલા રાજકોટ અને ગાંડલ વગેરેમાં ઠાકોરે છે, હોમાંણ રાજકોટવાળા આ રહેતે થયા.

જમ રાખળ (નવાનગર)

વીભોળ

સતાળ

જસાળ
(નવાનગર)

૧ વીભોળ ઈ. સ. ૧૬૦૮-૧૬૩૫

(સરધા)

૨ મેહેરામણુળ ઈ. સ. ૧૬૩૫-૧૬૫૦

કુંબોળ (ગાંડળ).

૩ સાહુભળ ઈ. સ. ૧૬૫૦-૧૬૭૫

૪ ખામણીઓળ ઈ. સ. ૧૬૭૫-૧૬૯૪

૫ મેહેરામણુળ (ખીલ) ઈ. સ. ૧૬૯૪-૧૭૧૦

૬ રણમલળ ઈ. સ. ૧૭૨૦-૧૭૪૬
(રાજકોટ)

૭ લાખોળ ઈ. સ. ૧૭૪૬-૧૭૬૬

૮ મેહેરામણુળ (ખીલ) એ સારા હાલ અને પ્રવિષ્ટસાગર નાનાં

ગ્રંથ અનાંધી.

૯ રમણમલળ (ખીલ) ઈ. સ. ૧૭૬૬-૧૮૪૫

જું ક મને તમારો દસોંદી જાણીને ભાડે સન્માન કર્યું. આવી વાત સાંભળાને રેખમે કાનળ રાતને શિરપાવ મોકલ્યો. આ વેળાએ હેતરોજનો પટેલ ગોઠ્ઠી પટેલ કરીને ગામભાં રહેતો હતો. તે બહુ બળિયો થઈ પડ્યો હતો. કાનળ રાતને આખર આપવાગાં આવી તેની તેણે અદેખાઈ કરવા માંડી, અને ગામ છોડીને જવાની તેને આજા કરી. તે પ્રમાણે કાનળ

૬ સૂરાજ ઈ. સ. ૧૮૨૫-૧૮૪૪

૧૦ મેહેરામણુલ (ગોથા) ઈ. સ. ૧૮૪૪-૧૮૬૨

૧૧ ખાવાળરાજ ઈ. સ. ૧૮૬૨-

૧૨ લાખાળ ઈ. સ. ૧૮૯ માં ગાદિયે ઘેરા છે.

રાજકોટના તાખામાં ૧૯૬ ચોરસ મૈલ જમીન છે, ૬૦ ગામ, આરારે ચાંબિયા હુલર ભાણુસણી વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે ઓક લાખ પંચાશાસ્ત્ર હુલર રૂપિયાની છે. તેમાંથી ઈંગ્રેજ સરકારને જમાણંદી અને જૂનાગઢને લેસ લક્ષ્યી મળી કુલ ર. ૨૧૩૨૧ આપેછે. ઠાકોર સાહેબને નવ તોપતું માન છે.

૨ જમના ભાયાત ગોંડળવાળા ઠાકોરાની વંશાવળી નીચે પ્રમાણે:—

ગોંડળ

નમ રાવળુ (જમનગર)

વીભોળ

સતાળ

જસાળ
(જમનગર)

વીભોળ

મેહેરામણુલ

સાહેબજી
(રાજકોટ)

૨ કુંભોળ (ગોંડળ)

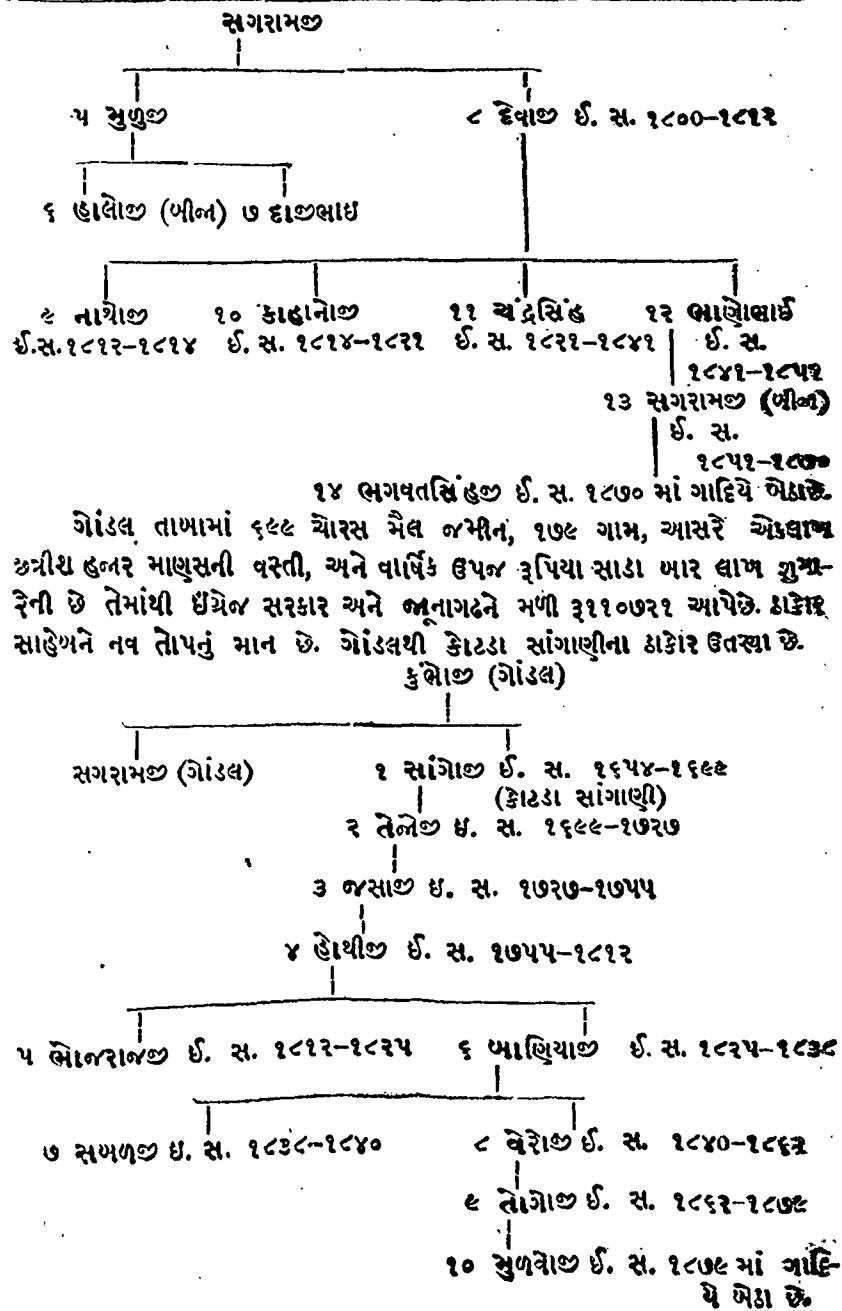
૨ સંગરામજી

સાગોળ
(કાઠડા સાંગાણી)

૩ હાયોળ

૪ કુંભોળ (બીજા)

દેતરોજથી નીકળાને લાંધી બે ગાઉ ઉપર જામરાપડ છે તાં જઈને રહ્યું
એવામાં શ્રાદ્ધના દિવસ આવ્યા ત્યારે કણળ રાતે યોતાના ખાપના શ્રાદ્ધને

શહાડે હેતરોજમાં દૂધ ઉધરાવવા સારુ પોતાના હણમને મોકલ્યો. હણમ દૂધ ઉધરાવતો ઉધરાવતો ગોપી પટેલને ધેર ગયો અને કણું કે તમારે પણ દૂધ આપણું જોઈયે. પટેલ ડાપાયમાનું થઈ ગયો અને ઉધરાવી આણુલાદ્યનો ખડો પોતાના ચાકરો પાસે ઝોડાવ્યા ન આવ્યો; તેથી હણમ રોતો રોતો કાનળું રાત પાસે ગયો. તે ઉપરથી પટેલની વર્તાણૂક જોઈને કાનળુંને અહુ આહું લાખું પણ તે વખતે તે ગમ અધ ગયો. આ વેળાએ એક ચારણું કાનળુંને હૃતારે આવ્યો અને તેનું ગીત કહીને એક પામરી ભાગી. કાનલુંને પામરી આપવાની શક્તિ નહીતી, તેથી દિલગીર થઈને એક દુછો કહ્યો:-

કાન પાપસે અવતરે, બડે બાપકે પૂત,

માગણું ભાગે પામરી, ધરમે મિલે ન સૂત.

કાનનિયે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે આપણે હવે હેતરોજની ભાતાએ જઈને પોતાનો ભોગ આપવો. પણીથી તે સ્ફુર્ત ગયો લારે માણાએ સ્વમભાં આવીને તેને કણું કે, “તુ ગેલરાધશ નહિ અને નવરાત્રીની આઠમે હેતરોજ આવજે; ગામના ઝાંપાભાં એક પાડો તને સામો મળશે” તે પાડો મને ચડાવજે, પણી પટેલનું ધર લૂંટજે, તેમાં તારી જીત થશે. “આ સ્વમની વાત ખરી છે તેની તારા મનમાં ખાત્રી થવા સારુ હું આ તને એક પામરી આપુંછું તે ચારણુંને આપજે.” આ પ્રમાણે કહીને ભાતા અસોપ થઈ ગયાં; કાનળું જાગ્યો. અને તેણું જોયું તો પોતાની પાસે પામરી પડેલી દીઢી. તે સવારમાં ઉડીને ચારણુંને આપી. પણી નવરાત્રીની આઠમ આવી ત્યારે પોતાના મિત્રોના ખ્સે અસ્થાર હથિયારથિલાધને હેતરોજ ઉપર ચહુયો. ત્યાં ઝાંપાભાં પટેલના ધરતો એક અલમસ્ત પાડો મળ્યો, તેનો ભાતા આગળ ભોગ આપ્યો અને તેનું ઇધિર તેણું ભાતાને ચડાન્યું. આ વેળાએ પાદશાહનું થાણું હેતરોજને પાદર કિદાભાં રહેણું હતું હ્યાં કાનળું રાતે પોતાના એકસો અસ્થાર તેમના ઉપર નજર રાખવા સારુ મૂક્યા, અને બાકી રહેલા સો પોતાની સાયે લઈને પટેલને ધેર ગયો અરે કણું કે તું મને નમન કર્યું, પણ ગોપી પરેલે તેમ કરવાની સારુ ના પાડ

કેટાડા સંગાણીના તાણામાં ઉં ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૮ ગામ, આસરે ૮૦૦ માણસની વસ્તો, અને વાર્ષિક ઉપજ પૈણો. લાખ ઇસ્પિયા શુમારે છે. તેમાં શી. ઈંગેજ સરકાર અને જૂનાગઢને મળી કુલ ૩.૧૧૧૧૬ આપેછે.

ત્યારે તેણે પટેલને તથા તેના છ હીકરાને ડેર કરી નાખ્યા. સાતમા દીકું રાને તેણે જીવતો રાખ્યો. તેના વંશમાં કાલિદાસ થયો. તે આજે હેતરો-જની પટેલાઘ કરેછે.

પટેલને મારચ્યા તે બાઅતની દિલ્લી ઇરિયાદ કરી, તે ઉપરથી પાદચાહે કાનળુંને વશ કરવા સાર આકીમખાનને મોકલ્યો. તે વેળાએ હેતરો-જની આસપાસ ધર્થી વિશ્વાળ જાડી હતી. તે “ઝાંગરાની જાડી” કેઢવાતી હતી, તેના સંખંધી એક નીચે પ્રમાણે વાત છે:—

ન્યારે દારાશાહ પોતાના ભાઈથી નાશી હેતરોજ આવ્યો. ત્યારે કૃષનનિધિ કહ્યું કે “તમે અહિ રોહો અમે તમને રાખ્યીશું” લારે દારાશાહે કહ્યું કે “તમારે કિદિવો કથાં છે કે મને રાખ્યી શકડો ?” કાનનિધિ તેનું ઉત્તર આપ્યું કે “આ જાડી છે તે કિલ્લાથી પણ સરસ છે.” એટલે દારાશાહ ઓફ્યો કે “એટલી જાડી તો પાદશાહનાં ઉંટ થરી જય અને તેનાં લાકડાં તો પાદશાહનાં ધોડાંની મેળો થાય એટલાં છે. તો પણ તમને સાથાશ છે કે તમે આદકી દિંમત રાખોછો” એ પ્રમાણે કહીને દારાશાહ સિંધ^૧ ગયો. હવે આકીમખાન લાં આવી પોહંઘ્યો. લારે તેણે બધી જાડી કપાવી નંખાવી, લારે કાનળ લાંથી નાશી કરોસણું ગયો, ત્યાં તેનો વેવાઈ જશવંતસિંહ કરીને રહેતો હતો. તે બંને ભગ્નાને આકીમખાનની સામે થયા પણ છેવટે તેઓને નાશીને જિન્નગાડે જરૂર પડ્યું ત્યાં જેહેળ મકવાણ્ણો હતો, તેણે તેમને રાખ્યા. પણ પણીથી તેણે જરૂરને કાકરોજ પરગણ્ણાર્થ થરા ગામગાં નાશીજરૂર પડ્યું; તે વેળાએ ત્યાં ડાળી હાકોર કુપોળ રાન્ય કરતો હતો. કુપોળ તેમની સાથે ભગ્ના ગયો અને ચારે જણ્ણા નાશીને કરણ હુંગરમાં ગયા. ત્યાં તેઓ બાર વર્ષ સુંદી રહ્યા. અને બારવરું કરવા લાગ્યા પણી ચંદુરગામનો કરમથી કરીને વાલિયો. આકીમખાનને મેહેસુલ ખાતાનો કામદાર હતો તેણે તેમનો પાદશાહ સાથે મેળાપ કરાવ્યો. અને તેમનાં પરગણ્ણાં પાછાં અપાવ્યાં. તે ઉપરથી દાકરણોએ કરમથીને કોલ આપ્યો કે આમારી જાતમાંનો ચંદુરગામને પાદર કાઠને લુંદરો નહિ તથા ચંદુરના કોઈ ભાષસને કાંઈ તુંકસાન કરશો નહિ.

^૧ સિંધ ગયાથી પેહેલાં દારાશાહ કંઈ કુજ આવ્યો ત્યાંના રાવે તે માનથી રાજ્યો. અને જે વાડીમાં ઉતારો આપ્યો! હતો તે વાડી આજ પણ “દાર જાડી” ને તામે આજખાય છે. લાંથી તે સિંધ જય્યા.

ગીત.

સુણો ધોંડ^૧ ગોપીતણી કચારી શાહરી,
અવેર ફરિયાદ, ડો કાન ચૂકોડ^૨;
“ભરદ ઉમરાવ ગુજરાત લે મોકલો,
“અંગરા કાનરા કરે જૂકોડ^૩;”
માન સન્માન ચાડીમખાં મેલિયો.
કરવા કાજ ધર પસૂત કાંદાં^૪;
કાન, જશવંતને ઝંકેરી^૫ કાંડિયા,
તરપતિ જેશિયા સોત નાઠા.
કુમો સન્માન દીવાન ચાડીંગ ડિયો,
મેહેપ^૬ હૃતાક કર જેડ મળિયા;
ધરડ^૭ વ્યાજિમલણી નારા થરા ધળી,
માર કરન સરે ભૂપ કાંડિયા.
ઉતર્યા કરનેથા ધન્ય રો વ્યાંગમણુ^૮,
કાંદે ઓવાત^૯ મોહેથો કથવી;
જશવંત, કાન, કુંમરાજ, જેશિયો
રાખિયા વાડ ઉનાડ રથવી.^{૧૦}

આ અનાન ઘન્યા પછી કાનની હેતરોજ વગર અડયણે પોતાના
તાનામાં સાચવી રાખ્યું, અને તેણે ધણી સત્તા અને કાર્તિ મેળવી. તેમ-
જ બળો એમ પણ ક્રેદિતાયાં કે વ્યક્તયરે તેને રાજચિન્હ—નોંધત, ચોપ-
દાર, અને વ્યાદતાઅગીરી (સુરજમુખી) આપ્યાં.

કાનળની પછી તેના ત્રણુ દીકરા—રામસિંહજ, અડેભાણજ અને
નારણજ થયા. તેમાંથી નારણજાસતી છન્નીનો ચોતરો ચુંવાળમાં લંકોડા-
માં છે. અને ત્યાં એક લેખ છે તેમાં લખ્યું છે કે શત શ્રી નારણજસિંહની
છન્ની ભાઈ શ્રી હુરિસિંહજ, અને તેના કુમારથી કાનાની સન ૧૭૨૦
માં બંધાવી છે.

૧. ફરિયાદ. ૨ કષે. ૩ ચૂકોડો કરે, પકડો. ૪ લડાઈ. ૫ સિદ્ધાં. ૬ મહી
દાડો. ૭ મારી કાડાડયા. ૮ રોજ. ૯ ધાડ.

૧૦ હિંમત. ૧૧ બહું. ૧૨ અંહુરવાળા કરમણી અથવા કમાનું ચાડનામ.

ન્હાના કાનાજિયે તેની પેહેલાં થચોકા કાનજીની કીર્તિની બગાખરી કરેલી જણ્ણુંયછે.

(દુહેઠ.)

કાના તરકસ કાનરો, તેં બાંધોજ જુવાણું^૧;
ભીજે બોજ ન ઉપડે, હેતરોજ દૈવાણું^૨.
કન્ખજ રાતની ચેઠ ચો પણ મુસલમાનોની સાથે લડાઈમાં અ-
ચ્યો હતો.

ગીત.

દળ્ખી^૩ કરંતી બડોરસોર ગઈ શાહ આગે દોડી,
ભણ્ણી બાત સુણ્ણી સાચી શ્રવણે સભાણું^૪;
“આગરે કહાતોજ કે આગરો કાનરો આગે,”
“કાનરો આંગરો દુનો દુંગો દુનો કાન.” ૧
જંબળાં લહે ભડાં નંબાળાં ધરાવે નેર,
સુંદળા વધોંસે કાળા નાંદાણી સતાઅ;
“પેંગાળાંકાકશા ધોખા”, સુણો શાહ કહે પ્રણ,
“નેજાળા ધજળા સેતા મારિયા નવાઅ.” ૨
મારકા હસમમળે દૂરકા નેરકા મંડે,
ધુમાડે ત્રવડી ધટા કાઢે સત્રાં ધાણુ;
ગવાડે સિંધુડા રાગ, નમાડે ત્રવંડા ગદાં,
ભનડે બાવરી ગાહી હરો અહે ભાણ. ૩

૧ જુચાતીમાં. ૨ દેવ. ૩ દુનિયાં. ૪ સલા.

૧. દુનિયાં સોારણકોર કરતી દોડીને પાદશાહ આગળ ગઈ. અને સાચી વાત કહી તે પાદશાહની સભાએ સાંસણી કે, “એમ આગળ આગરામાં લુંધારે કાન કહે-
પાતો હતો, તેવો બીજો આગર કાન પેદા થયો છે.

૨. તે જંબળો અને યોદ્ધા સાથે લઈને નેરથી નોણતો વગડાવેછે અને તે નાં-
દળ્ખનો પુત્ર કાળાશૂંદળા હાથિયોને વધાવેછે. પ્રણ પાદશાહને કહેછે કે, “સાંસળ
તેણે નેજા નિશાનવાળા નવાયોને માર્યા તો પાયદળને મારણું ચોમાં શું?”

૩. તે ધણ્ણા નેરથી મંડીને બણું ધા કરી પાર ભેદેછે અને ત્રેવડી ફોજ ફેરટને
ચાનુઓનો ધાણુ કાલ્પાડેછે; સિંધુ રાગ ગવરાવેછે અને ત્રેવડા વાંકા ડિલ્લા નમાવેછે
એ અહેભાણુઝીના વંશનો પોતાના બાધુની ગાહી રોભાવેછે.

એયાંકી શાહસું સદ્ગ ધરેણો કાનરો આગે,
ધરે શાહતથી સરે મટે નહિ ધાડ;
“વાહ વાહ” હુધ ઓતો જામરાવ આગે વાતાં,
શાડરા રસાલા પાડે કાનો પાદશાહ. ૪

ભાઈ ને નાયકનું વર્ણન કરેછે તેનામાં શ્રવીરપણુંની સાથે ઉદાર-
તાનો શુણું અગત્ય કરીને જોઈયે. કાનજીની ઉદારતા નીચેન!
છપયમાં વર્ણનેલી છે.

ઈદ્ર* વુડે પખ આઠ, માસ આર તું ઝડ મંડે;
તે કરે સરસ કેદાર, તું વેદુચાં દરિદ્ર વિદુદે;
એ ગાને અળી ઉપર, ગાજતો તું ધમશાણે;
એ વુડે ધન ધાન, તું તો વુડે કુકણે;
હેતરોજ રાણુ મોળંડાલ, દન દન શાવદ દાખિયે;
કાનાણી તું નાંદા સતન, ઈદ્ર સમોવડ આખિયે.

ચુંવાળનો માત્ર ચોયો ભાગ કાનજીના તાયામાં હોય એમ જણ્ણાયછે.
ચુંવાળના ચાર તાલુકા પદ્ધા હના—કેડ્કવાન, લાંડાંકાં, છિનયાર અને હે-
કાવાડા. પણ એ ભાગ ક્યારે પદ્ધા હતા તે જણ્ણવામાં આણું નથી. કા-
નજી હૈયાત છતાં પોતાના ત્રણ દીકરાએને ગામનો વેહેચણી કરી આપી
હતી; મ્હેટા દીકરો નયુભાઈ હતો તેને રામપુરા, કાનપુરા, અને કાંજ,
એ ત્રણ ગામ મબ્ધાં. ખીલે દીકરો દાહો હતો તેને દ્વસલાણું તથા નાર-
ણુપુર આપ્યું; ગીજે લૂપતસિંહ હતો તેને દોધિતિયું, તથા ધટેશણું આ-
પ્યું. બાઝી રહેલાં ગામ લાંડાડા, કાંતરોળી ચુંદાણીનું પરે, દાંગરું, ખા-
લશાસન, એંદ્રા, અને કદવાહણું, કાનજીયે પોતાને સાર રાખ્યાં.

૪. શાહની સાથે સદાયં કાન લડાઈ મચાવેછે, શાહની રૈયતની ધારતી મટ્ટી
નથી. જામની આગળ વાતો થઈ કે, “વાહચાહ કાનો પાદશાહી રાહનો રસાળો નાશ
કરી નાંખેછે.

* ઈદ્ર તો આઠપખનાડીયાં વરસો, અને તું બાર માસ વરસે છે; તે ઈદ્ર ક્યા-
રડાને સરસ કરેછે અને તું વિદ્વાનોનું દાર્દિદ કાપેછે; તે ગૃથી ઉપર ગાલેછે
અને તું લડાઈમાં ગર્વના કરેછે, તે ધન અને ધાન્ય વરસાવેછે, અને તું ધોડાં
વરસાવેછે (આપેછે), એઓ! હેતરોજના રાણું! દાનના આપનાર, ચંદ્રની પેઠે હિન
હિન વધતો હું તને ઓળખુંછું, એઓ! નાનાજીના દીકરા કાન! અમે તને ઈદ્ર
બરાબર કહુયે છિયે.

કાનજીતું ભરણું થયું લારે ભૂપતસિંહ ખાર વર્ષનો હતો, તેને તેના ભાઈયોએ કાણાડી મૂક્યો, એટલે તે છનિયારના ઢાકોરને લાં જઈ રહ્યો. એ ઢાકોર એનો વેગળોનો સરો થતો હતો. ભૂપતસિંહની પાસે એક ખકરો હતો, તે તેનો ધર્ણો ભાનીતો હતો, તેને અને છનિયારના ઢાકોરના ખકરને એક દ્વિસે લડાઈ થઈ, તેમાં તે ભારભાઈને પાછો હક્યો. આ ઉપરથી ભૂપતસિંહને પોતાના ખકરા ઉપર કોંધ ચડ્યો, અને તેને કહ્યું, “દિક્કાર છે તેને કે તેં ભારી આખર લીધો.” પછી તેણે ખકરાનું ડોકું વાહાડી નાંખ્યું. છનિયારના ઢાકોરને ણીક લાગી કે ભૂપતસિંહ એન્ન પ્રમાણે ભારાં બાળકો સાથે શુસ્તે થઈને કદાપિ તેને તુકસાનકરણો, એવો વિચાર કરીને તેણે તેને ગોકલી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભૂપતસિંહને તેના બાએ ડોધતિયું આખ્યું હતું લાં તે જઈને રહ્યો. પનારનો કુંપોળ મકવાણો હતો, તેને એક દીકરી હતી તે ભૂપતસિંહને દેવાને તેના કામદાર પથુંઘે તેને સલાહ આપી. કુંપોળ આખ્યા દેશમાં મોટો પ્રભ્યાત ઢાકોર હતો, તેણે પોતાના કામદારને કહ્યું કે ભૂપતસિંહને કાંઈ ધરતી નથી તો એવો વિચાર થાયજ કેમ? લારે કામદારે કહ્યું કે જો તમે ભૂપતસિંહને મદદ કરશો તો તે પોતાનો આસ પાછો વાગશે. આ ઉપરથી તે જવાન ઢાકરડા સાથે કુંપાળયે પોતાની કન્યા પરણુંની અને એ હજર ઢાળિયોને એકડા કરીને, તેના ભાઈ દાદાને અને તેના દીકરા ઘનેસિંહને દશલાણુભાં ટેર કર્યા. તે ઉપરથી તેનો ભીજે ભાઈ નથુભાઈ હરીને નાશી ગયો. તે પ્રયત્ન તો કટોશણુભાં જઈ રહ્યો અને પછી ધાંટી ગયો. એટલે ભૂપતસિંહે આવીને પોતાના બાપનો અને ભાઈયોના આસ લઈ લીધો અને લાંડાડાભાં ગાઢી કરીને રહ્યો.

લાંડાડાભાં ગોસાંધના મડમાં એક અતીત રહેણો હતો તે ભૂપતસિંહની ભાની પાસે જતો હતો, તે ઉપરથી તેના વાણ્યા કારભારિયોએ એ વાત ગોઠવીને ભૂપતસિંહને કહ્યું કે અતીત દરઆરમાં આવેછે, તેથી તમારી બોાડી વાત થાયજે. ભૂપતસિંહને તેથી ધર્ણો ડોધ ચડ્યો, અને પોતાની તરવાર વતે તેણે તેની માને ટેર કરી, તે ઉપરથી અતીત નાશી ગયો, અને ફરીથી કદી પાછો આવ્યો નહિ. પણ તેનો ચેવો તેના મડનો ખણ્ણી થઈ પડ્યો.

આ વેળાએ પનારના કુંપાળ અડવાણુના મેલીકરો જે લુટોરા હતા તેમણે એક બાજુએ વદ્વાથું અને લીંબડીથી તે ખીજુ બાજુએ, અમદાવાદ સુધી આખા દેશમાં ચાદ્યાદ્યો કરવા માંડી. સાણુંદના રાજને કુંપાળને દરવેં દીવાળાને દાહાડે અકેડા થોડો આપીને પોતાના તાલુકામાં દુંગઢાટ કરવી નહિ એવો ફરાવ કરયો. કુંપાનિયે ભીજાં ધણું ગામડાંભાંથી પાંચ ઉદ્વરાવા માંડી. માંડલને જોડાપટેલ હતો તે મરાડાઓનો બહુ માનીતો થઈ પડ્યો હતો અને પૈશવાની ઝેઝ બોમિયા તાલુકદારો યાસેથી મુલાગીરી ખંડણી ઉદ્વરાવવાને આવતી હતી લારે તેની સાથે તે જતો. એક વાર હુલવદના રાજ પાસે ખંડણીને પેટે પૈશવાના એ લાઘ રંપિયા ચડી ગયા હતા. જોડાપટેલ બાકી વસુલ કરી લેવાના ખંડાયસ્ત સાડ ત્યાં ગયો. તેવામાં તે કુંવર નહાનો હતો તેથી બાધ તાલુકાની વ્યવસ્થા કરતી હતી. તેણે જોડાપટેલને કણું કે હવણું તો મારી પાસે હેઠું આપવાને કાંઈ નથી, ડેમકે થોડા દિવસ ઉપર વદ્વાણુના ઢાકારે મારો મુલક ઉજાડ કરી દીધો છે અને મને એક ધરીની નિરાંત વળવા હેતો નથી. જોડાપટેલ ધમડી આપીને કણું કે મારા માગવા પ્રમાણે આપવામાં આવશે નહિ તો ગામ બાળી નાંખીને જેર જુદ્ધમથી લાર્દ લેવામાં આવશે. એમ કણીને તે ચાલતો થયો. હવે કુંપાળને તે બાઈ, બાધ કણીને પોલાવતી હતી, તેથી તેણું તેને તેડ્યો અને કણું કે જોડાપટેલ મરશે નહિ ત્યાં સુધી મને જંપ વળશે નહિ. આ વેળાએ જોડા પનારના છરિયાળા ગામને પૈશવાની વતી તોરણું બાંધવાને આવ્યો હતો. કુંપાળને તેની સાથે લડાધ કરવાનો આ સારો લાગ ભલ્યો. અને પોતાની તરવાર્યતે તેને ડેર કરયો. તેથી સર્વ બોમિયા બહુજ રાજ થયા.

આ ઘનાવ ઘન્યા પણી કુંપાનિયે એકસો પચાસ ખખતરિયા અંશાર લઈને અમદાવાદની પાસે એડાકમોદ ગામ છે, તે ઉપર હુમલો કરયો. અને ત્યાંથી ઢાર વાળી ગયો. એ ગામમાં મરાડાઓના સાડ અંશારાંતું થાણું હતું, તે વાહારે આથું, પણ તેમની સાથે કુંપોળ લડાયા અને તેમના માંહેલા વીશ માણુસેને મારીને તેમને પાછા ઢાયા, તેમાં તેનાં માત્ર ચાર માણુસ મારચાં ગયાં, પણ સર્વેજમા એક ધીજું થાણું હતું ત્યાંથી માત્ર છ અશાર અને એ ડંકા લઈને એક વાણુંથી કામદાર

કોળા લોકો ઉપર એકદમ અડી આવ્યો, તે વેળાએ તેઓ એક ટેકાણુ મે-
લાણુ કરીને પણ હતા. મેલીકરોએ ડંડનો અવાજ સાંમળાને ધારયું કે
ડોઈ સરદાર ધણી ફેન લઈને ચઢી આવેછે, એટલે તેઓ નાશી ગયા.
કુંપોળ ઢાકોર જેવો થોડા દોડાવીને જતો હતો, તેવાજ તેને ભાલો થો-
ચચવામાં આવ્યો એટલે તે નીચે પહુંચે. ભરાડા તેનું મહું લઈ ગયા અને
તેઓના ગામ ઉપર કદિ હલ્લેબા ફરને નહિ એવું વચ્ચે કુંપાળના દીકરા
શાંતાનિયે આપું લારે તેને મહું સોધું. એટલે શાંતાનિયે પનાર આ-
ગળ તેને અભિદાહ દીધો, અને એડકમોદ આગળ તેનો એક પાળિયો
કરીને રથાય્યો.

હવે ભૂપતસિંહની વાત પાછી ચાલુ કરિયે છિયે,—મહારારાવ જ-
યકવાડે કરીયા ભૂપતસિંહને કાહાંથું ને ગાયકવાળાં નણુ ગામ—કાં-
ચ્રાડી, કેઠતિથું, અને ધરેશાણું, અમારા દૃષ્ટરમાં લખાયછે અને તમે
આઓછો. તે અમારે તાએ કરો, પણ ભૂપતસિંહે માન્યું નહિ તેથી
કેટલાંક વર્ષ સુધી તકરાર ચાલી. એક સમયે પાણુના એક રેપારીનો
રેશમનો ભાલ ગાડામાં ભરીને લઈ જતા હતા અને તે વેપારિયે છનિયાર-
વાળા ઢાકેડાનું વળાવું લીધું હતું. તે ભાલ ભૂપતસિંહે દૃષ્ટાણું અને
કાંકડા વર્ષે પડાવી લીધો. પણ પછી ભૂપતસિંહે ચૈદ હલર ઇધિયા-
દંડ લઈને વેપારીને તે ભાલ પાછો આપ્યો. તેની આવી વંણુકને લીધે
તેને છનિયારવાળા સાથે ભારે વેર બંધાયું, તેમાં અને બાળુના ધણું માણુસ
મરાયાં, અને એક પ્રેસંગે ભૂપતસિંહ બંધુકની જોળાથી ધ્યલ થયો, પણ
છેષટે તેને આરામ થયો. પછી કહિયેથી મહારારાવનો માધ હનમંતરાવ
મરાડી ફેન લઈને કાંકડાએ આવ્યો, અને ભૂપતસિંહને કાહાંથું કે તમે
માયે પાણી ધાલોછો. તેથી અમે પાદડી બંધાવવાને ચાબ્યા છિયે. તારે
ભૂપતસિંહે કહ્યું ને અમારે તમારી પાદડી બાંધવી નથી અને મરાડા
ઓને અમારા ગામમાં પેસેવા દ્યશું નહિ. આખું સાંમળીને હનમંતરાવે
પાસેનાં ગામડાં આગળ પડાવ કર્યો, અને કહિયે કાહાની મોાલયું કે
ભૂપતસિંહને છેતરી પકડી શકાય એમ નથી. તે ઉપરથી મહારાવે બા-
ધુર આપીને ભૂપતસિંહને કડી તેણાવ્યો, ત્યાં તે જઈ પોહેંચ્યો. એટલે

તેની પાસે ચેકાં તણું ગામ ફરીને ભાગ્યાં પણું ભૂપતસિંહે તે વાત ભાની નહિ. આ વેળાએ કાપણીની મોસમ હતી અને ખેતરામાં ભાલ ઉંભો હતો, તે ઉજાડ કરીને પોતાનો કણીરો વીરમગામમાં મૂડીને ભૂપતસિંહ બારવટે નીકળ્યો. તે વેળાએ ભૂપતસિંહની પાસે પોતાના તણુસે અખારો હતા અને જરૂર પડે ત્યારે પોતાની સહાયતામાં બે હજર માથુસો મેળવી શકે એવું હતું. તેણે પછી ગાયકવાડનાં ગામડાં લુંટવા માંથાં.

ભૂપતસિંહના પૂર્વજ કાનજીરાતને પાદશાહે નોઅત, ચોપદાર અને આદેતાખગીરી (સૂરજમુખી) આપ્યાં હતાં, તે ચોતે પણું રાખતો હતો. અંકોડામાંથી ભૂપતસિંહના ઉચાળા ગયા પછી કઢિયેથી મહદ્દીરરાવે આવીને ભૂપતસિંહની મેડિયો તોપથી પાડવા માંડી ત્યારે એક ચારણે મનુષીમાં કહું કે,—“ભૂપતસિંહ લડે એમાં નવાઈ શી? પણું હાલ તો એના બરની ઈટો ચોક્કાપણું ધારણું કરીને લડેલે,” આવું વચન સાંભળાને મહદ્દીરરાવ શરમાધને પાછો વળ્યો. પછી ભૂપતસિંહ ધણું દિવસ સુધી અરાડાએને ત્રાસદાયક થઈ પડ્યો.

(દૃષ્ટિ)

અંકોડુંને કર્ડો લડે, જણે સતારા જમ;
ભડવા^૧ ચાદ્યો ભૂપતો, રાવણું માયે રામ.
કાનાણું રેઠળભોતણું, બેળ ભરખખુદાર^૨;
ભડ થધ ડાક્ષણું ભૂપતા, તું વાળી તરવાર.
અહિલા^૩ ને અરાધાતણું, કેમ સન્ને શણુગાર;
ભડો ભિભો ભૂપતો, માયે મહોટો માર.
રાવે^૪ રાડું ન જાણ્યો, ધરયો વરાંસે પાગ;
ભડ અજરાયલ^૫ ભૂપતો, જગવેયો જડનાગ.
કર્ડી ઉણેલી^૬ કરુંડો, કરશો કાલકરાર;
ધર^૭ ભોગવશો ભૂપતો, ભરશો રાવ મહદ્દીર.
કાળા કર્દ ઉંખર કરે, ડાલા દુરકણાય;
બલ તેં કીધા ભૂપતા, ચોખંડ ચાકરણાય.

^૧ લડવા. ^૨ કાનજી કુળના. ^૩ માંસ ખાનાર. ^૪ ક્રી. ^૫ મહદ્દીરરાવે. ^૬ સાંભળો રાડુંડો. ^૭ જાતાય નહિ એવો. ^૮ ચોહી કાહાડો. ^૯ પૂઢ્યો.

જ્યારે કઢીમાં ભદ્ધારરાવની સ્ત્રીને કુંવર અવતરણો લારે તેની દાસી ગાંધીની દુકાને સ્થંડ લેવા ગઈ, કેમકે ખાળક જન્મયા પણી શક્તિ આવવાને સાર છ્છિંદ ખિયો તે ખાયછે. દાસિયે હરી હરીને ગાંધીને કુંવર માંઉં કે, “તમારી દુકાનમાં સારામાં સારી સ્થંડ હોય તે આપણે.” તે સાંભળાને ગાંધી બોલ્યો કે, સારી સ્થંડ હતી તે તેઠાં ભૂપતસિંહની મા ખાઈ ગઈ, હવે તો કૂચા રહ્યા છે.” દાસિયે પણી ઘેર જધને જે બન્યું હતું તે ભદ્ધારરાવને કહ્યું. તે ઉપરથી તે ગાંધી ઉપર ડોપાયમાનું યદો અને તેની દુકાન લૂટ્યો લીધા. પણ ભૂપતસિંહના જાણુવામાં આ વાત આવી ત્યારે ગાંધીનું જેઠણું તુકસાન થયું હતું તેઠણું તેને બરી આયું. આ પ્રમાણે ભૂપતસિંહ અને ભદ્ધારરાવ ધણ્યા દ્વિત્તે સુધી એક ભીજના સામા હતા. છેવટે ભદ્ધારરાવને ધર્મિશ અને વડોદરા સરકાર સાથે લડાઈ થઈ ત્યારે તેણે જિઝુવાડેથી ભૂપતસિંહને પોતાની મદ્દે બોલાવ્યો હતો. અને ભદ્ધારરાવ જ્યારે કેદ પડ્યો ત્યારે તેનાં બધરાં છોકરાં તેણે ભૂપતસિંહની સંભાળમાં મૂક્યાં હતાં.

એ હાડોર વિષે એક નીચે પ્રમાણે વાત છે:—

ધાંધલપુરનો એક કાઠી જોદર કરીને હતો તેના ઉપર જૂતાગઢના નવાયની ફેન ચડી આવી. ત્યારે તેણે હુલવદના રાજને મદ્દે બોલાવ્યો, પણ તે નવાયના ડરથી આવ્યો નહિ; એટલે ભૂપતસિંહને તેણે તેડાવ્યો અને તેણે આવીને ધાંધલપુરનું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું.

મેથાણુનો ગરાસિયો, હુલવદના રાજનો ભાયાત થતો હતો તેનો આસ હુલવદાળા દ્યાવી પડ્યો હતો, તે ઉપરથી મેથાણુના ભાલાએ નેમ એવે પ્રસંગે ભીજ હાડોરાએ ભુસલમાનોને કન્યા દીધી હતી, તેમ ભૂપતસિંહને પોતાની કન્યા દીધી, તેથી ભૂપતસિંહના ડરથી દાવેદો આસ હુલવદના રાજે તરતન્ન મૂરી દીધો.

ભૂપતસિંહ બારશે આરશે આલણું જમાડતો હતો તેણે પોતાના ગામભાં સદાપત બાંધ્યું હતું, અને તે ગરીબ કોડાને લૂંટ્યો નહિ. તે ક્રીડો સે ૧૯૧૪ માં મરણ પામ્યો.

ચુંવાળના સોલંકી ડાળીની પડોશમાં અકવાણું ડાળી રહેતા હતા,

તેમના તાખામાં જિજુવાડા, કટોસણું અને પનારના થાસ હતા. કેસર મહાયુતે હરપાળ કુંપર હતો, તે આલા રજપુતોનો ભૂળ પુર્વપ હતો, તે સિવાય વનેપાળ અને શાંતાળ કરીને એ કુંપર હતા. મુસલમાનો સાચે લડાઈ યદ્દી તેમાં વનેપાળ ઘનાછને કેદ પકડાયો, અને પણી તે બેદાલેસનામ થયો. એના વંશજ મહીકંઢાયાં માંડવાના જમીનદાર છે. તેના કુંદુંથના મુખ્યનું નામ લાલમિયાં છે, અને તેના સંબંધી ઈરદના રાલ બીરમદેવના ચરિત્રમાં સૂચનવામાં આવ્યું છે શાંતાનિયે જોરાવરિથી જ્ઞાંયલ લીધું લાં મહભૂદ બેગડાના વારામાં તેનો વંશજ કાનોળ રેહેતો હતો. કાનોળ એક બીલ ઢાકોરની કન્યા વેરે પરછ્યો હતો. તેથી તે નાતાદર રહ્યો હતો; પણ મહભૂદના હાથ નીચે તે સારી નોકરી ઉપર હતો તેથો, તેણું તેને કટોસણુનો જગીર આપી હતી. તેના તાખામાં ચોરાચી ગામ હતાં. કાનાળથી તેરમો પુર્ણ નારણુણ કરીને કટોસણુનો ઢાકોર થયો, તેની વેળાથી એ કુંદુંની ધસ્કામતનો પતો ધણી સારો રીતે લાગી શકે એમ છે, અને હિંદુઆમાં જમીનના ભાગ કરીને વેહેંચી દેવાની રીત પડી છે તેના ડેવા પરિણામ આવેછે, તેનો આખા ગૂજરાતમાં સારામાં સારો દાખલો, એ ઉપરથી ભગ્ના આવેછે: તોપણું તેની વિગત આપવાનો અંમારો વિચાર નથી, કેમકે જમીનના વતન વિષેની માહીતગારી મેળવનારાઓને તો ઉપરોગી છે, તોપણું સામાન્ય વાંચનારાઓનું લક્ષ જેણે એવું નથી. લડાકાનાળાઓના વખાણુંની ભાટ લોકોએ વાતો બનાવી છે, તે પ્રમાણે કટોસણુના મહાયુતુંની કૃતિની વાતો બનાવવાને તેઓને એઠણું બધું સાર સાધન મળ્યું નથી, તોપણું અજાઓળ, તથા અગરોળ જે નારણુણના પૈત્ર થતા હતા તેમના વખાણુંની કૃતિઓ થઈ છે, તેમાંથી આ ડેકાણે યોડો ભાગ પસંદ કરીને દાખલ કરિયે છિયે.

કટોસણુભાં અજાણાળનો દરાર ડેવો હતો તે વિષેનું નીચેની મતલાનું વર્ણન કરીતામાં છે.

“દરારમાં નોંધતો ગડગડતી હતી; બોંધ ઉપર પાણીના છંદકાલ થયા હતા. ધણું ઢાકોર હાથ જોડીને શરણું ભાગતા લાં આવ્યા હતા. ઈંદ્રની પેડે કાનાળના વંશવાળાની આગળ છત્રીશે વાળાં વાગતાં

“હતાં; તેના સુખ આગળ વિદ્ધાનો વેદ ભણ્યતા હતો. પરોણાઓને સા-
“કર, તથા બકરાઓનું અને લુંડતું ભાંસ પૂર્ણ પાડવામાં આવ્યું. નિલ
“નિય અરીણું અને કેસરના કસુંભા ધુંદાવા લાગ્યા. અજલબાની આગળ
“નાચ થવા લાગ્યા; નિરંતર તે રંગ રાગમાં રમવા લાગ્યો; શરણાધયો
“વાગવા માંડી; ઝુંકતા હાયિયોની પેટે ગાનારા ડેકણે ડેકણે ગાના લા-
“ગ્યા; પૈસા અર્થવામાં ઢાકેન અળોરાજના જેવો ઉદાર હતો; તેના ર-
“સેણામાં દૂધપાક અને અસ્તું સરખાં લોજન થવા લાગ્યાં; તેના ધર ઉ-
“પર ધર્મની ધ્વજ ઉડવા લાગી; ચુંબણનો ધણી આવો હતો. તેનો ફુ
“કમ પાદશાહ ઉપર પણ હતો. ગો જસાના પુત્ર ! હિંદુઓના અને
“સીમાના પિતા, તું સ્રી સરણો મકવાણો સારો ઉછ્યો. તારો ભાઈ અ-
“ગરેશ એઠો પ્રઘણત નહતો; એ ભાઈયો લોકોના મનમાં દરરથના
“પુત્રોનું સમરણ કરાવેલે.”

આણના વર્ણન પ્રમાણે અજભોળ આખા જગત્નો જીતનાર હતો,
તેણે “શાહુરાજની દક્ષણી દ્રોજને હરાવી.” તેમજ “દિલ્હીની દ્રોજને પણ
હરાવી”; તથાપિ એ કરતાં પણ પોતાને મનગમતા વધારે પરાહનું એ-
વુંજ કામ કરવાને ચૂક્યો નહિ; ગામે ગામ તેણે ત્રાસ કર્યો; દિનપ્રતિદિન
લૂંગ્રાટ કરવામાં તેણે ક્રીતિ મેળવી. વિશરેાદિયા, પનારા, ભરતોલિયા,
અને અર્ધા નાગા એવા ગામડાંના ધણ્ણા એક ધણ્ણિયો તેના અમીર હતા;
“તથાપિ તે પોતાના અંગ માટે ડંચા પોશાક રાખવામાં પણ કમ નહતો,
કેમક તેનો ભાઈ સુખ્યતે કરીને લખેલે કે, “તે જરિયાન અને રેશમી
પોશાક પેહેરતો.”

અજભોળ અગનોતરાના દુઃખદાયક કાળની વેળાએ ગરીઓને માટે
પોતાના કાડાર ઉધાડા મૂકવાથી વધારે ક્રીતિને પાત્ર થયો છે, તેનું સમરણ
કોઈ દુઃખદાયક રાગની નહિ જરી રેહે એવી પડવાની છાયાની પેટે બહુ
આનંદ પમાડે એવી ભાટની કવિતાને ખરેખાત જાંખવી નાણે એમણે—

“ગૃથી દુઃખી થવા લાગી, રાજ ખાધા વિના રહ્યા, રાવને રાણુને
“એક દાણો આપવાને રહ્યો નહિ. ધણી અને ધણ્ણિયાણી એક ફીજને
“છેડીને ગયાં, માણાપે પોતાનાં છોકરાં તજી દીધાં; ધર્મ કરવાનું વધા
“ભૂલી ગયા; સદાવત ભાગી પડ્યાં, કૂવા તળાવમાંથી પાણી સુકોધ ગયાં,

“આકાશમંથી એક હેર પણ પડ્યું નહિ; દ્વેક ગામદેથી આતી અં. “અરો આવી ચોહેંચી, અને જ્યારે આપો હેશ ભીખારી થઈ ગયો, “લ્યારે કાનાના વંશવાળાએ પોતાની ધર્મની ધજ ઉડાડી; તેણે પોતાના “કાઠાર છધાડા મૂક્યા; અને જ્યારે થીજા રાજભેટે પોતાના ગામમાં પે- “સવા હેવાનું બંધ કર્યું, કારે અન્જભેટે સર્વનો સત્કાર કરવા માંજ્યો. “સ્વર્ગનો દીક ડોપાયમાન થયો પણ પૃથ્વી ઉપરનો આ દીક તો પ્રસન્ન “રહ્યો, તેણે દેશમાંથી કણને હંકી કાહાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.”

મુસલમાનો સાથે તેને લડાઈ થઈ તેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે:—

“આ વેળાએ કડીમાં અધ્યાત્માન અને લેણો ફરીને એ તુર્ક અમલ “કરતા હતા, તેઓ હેશના ઉપર જુદામ કરતા હતા, તેઓએ અજભાની “અને અગરાની કીર્તિ સાંભળી લારે કટોસણું લખી વાયું કે અમારે “તાએ થઈને અમતે ખંડથી આપો. અજભાએ આ સમાચાર સાંભળ્યા “અષ્ટે ડોપાયમાન થયો ને સદેશો કહેવા આવનારને કતબ કરતો હતો, “પણ અગરાએ તેને વારી રાખ્યો. તેઓએ પોતાના દીવાન મદનશાહના “દીકરા દીપંયંદ્રને તેડાવ્યો, અને તેની પાસે તરકડાઓને ડાપ ઉપજે “ઓનો ઉત્તર લખાવ્યો, તેમાં કેસર તથા કરંતીગઢ (કીર્તિગઢ)ના અધિ- “પતિયોના પરાકમતું પણ રમરણ કર્યાં મોટી મોટી દાઢીવાળા અ- “બિમાન ભરેલા મુસલમાનો એકઢા થયા, તેમણે ડાંગરવા આગળ પોતાનો “પડાવ નાખ્યો. એ સમાચાર જ્યારે કટોસણું પોહેંચ્યા લારે અજભાએ પોતાના ભાયાત મેઘરાજ, જગતો, અને સૂરજ એઓને બોલાવ્યાં, તેમાં “તેજસ હતો તેની તરવાર તો કોઈ હિન્સ ભાગી નહતી. અગરાએ મૂંઝે “હાથ નાખીને તેમને ભાષણું કર્યું; ભાયાતોએ સોગન આધિને કર્યું કે “અમે અમારો ભાયાતપણુનો ધર્મ બજનનીશું. વિકભરી ડનિયે કર્યું કે “વાહ ! વાહ ! હું તમારી હિંમત નોંધને ખુશી થયો; એમ કણીને તેણે “ભાંગના શાંતાળ, હુરાખા સગાધ, અને કાનો એ આદિને તેઓના ખાપનાં વખાણું ગાધ સંભળાવીને તેમને શર ચડાયું, ધણ્યા કાળો એકડા “થયા, તેઓ અને ભાયા બાંધીને ધનુષ્યના ટંકાર કરતા આવ્યા; કેટલાક “અભાર હતા, કેટલાક પાળા હતા, અને કેટલાક ધાડપાડું હતા. જી- “કાળુના માણુસો લઈને નોરો અને જસો આવ્યા; અગરજનો હેમો

“આગ્યો; ભરતોહીનો ભારો પણ ત્યાં આગ્યો” અને ઠીલ બડુ જણું આવ્યા. બાટ લોકની રીત પ્રમાણે લડાઈનું સેળબેળ કરી નાખેલું વણુંન આપેલું છે તે બધું તેજ પ્રમાણે દાખલ કરવાની અને અગલ નથી; શે. પનાગ ધ્રુજવા લાગ્યો, પર્વતને પર્વત ભાગે તેમ હિંદુ મુસલમાનો સાથે મહ્યા; બોઢીની નદ્દીએ બેહેવા લાગી; આવે પ્રસંગે શિવ સદ્ગુરી આવીને ઉભા રહેલે તેમ વીર, ભૂત, રાક્ષસ વગેરેને લઘતે આવ્યા. સૂર્યે પોતાના થોડા એંચી રાખ્યા તેથી તેનો રથ ખમચ્યો. “આસરાઓ અને પરિયો હિંદુ અને મુસલમાનોને પોતાના દૈવી રથને લઈ જવાને આવી, અપાઓ અને લોએ નારહી જવાને ખાંડા ફર્સ્યા નહિ, પણ તરવારોવાળા ક્ષન્નિયોની સાથે લડયા.”

આ તો સર્વ સાધારણું છે પણ તરેહવાર તો નીચે લખેલું છે:—

“જ્યારે અગરેશે અજાને ઉસકેરચે લારે તેમાની સથે; હિસે કંડતા હતા તેમ રાત્રની વેળાએ પણ શત્રુની ઉપર વાધની પેડે ટૂટીએ “પડવાને અજાને નિશ્ચય કર્યો. એકએક તંયુએ તેણે ખાતર પાડ્યુંનું “ચૈરો॥ અને ધરેણું, હથિયાર અને લૂગડાં સર્વે તે લઈ ગયો. એ પ્રમાણે “એ પ્રકારે શત્રુને ધા વાગ્યા; અને આચાનું કાંઈ રહ્યું નહિ એટને થોડા ધણ્ણા આકૃતિ રહેલા અશ્વાર અને પાળા સહિત પોાંચાર ગણ્ણી ગયા.”

આ પ્રમાણે તેમની અવસ્થા થઈ ગઈ તેથી વરસોડાનો ઢાકોર કંઈ એ પડ્યો એટને મુસલમાન રાજ થયા, અને જે વિસેનો વાંધો હતો તે નો ઢરાવ કરી દઈને કન્જિયો પણાવી દીધે.

પ્રકરણ દ મું.

મહીકાંડો.

ગુજરાતનો મુલ્ય અને લસ્કરી ભાગ, જેને ભરાડા મહીકાંડો કરીને કહેતા હતા તે, તેના નામ પ્રમાણે મહીના કંદા ઉપરનોજ પ્રહેશ નથી, પણ તેનો વિસ્તાર એ નદીની ઉત્તરમાં પોસીના, અંધાળ, અને ખનાસ સુખી છે, અને ખરું જોતાં તો ખરા ગુજરાતના જે ભાગમાં ગાયકવાડને ખંડણી ઉદ્ધરાવાને પોતાનું લસ્કર લઈ જતું પડતું હતું, તે સર્વ ભાગ તેમાં આવી ગયો છે. દેશના સ્વાભાવિક અંધારણ અને આકાર વિષે અમે આ પુરસ્તકના પ્રારંભમાં વર્ણન કરેલું છે. અને આ પ્રાન્તના જૂદા જૂદા ભાગ જૂદા જૂદા સત્તાધારીના હાથમાં આવી ગયા છે તેનું કારણ પણ ઘણું કરીને તેજ છે. ઘણો ખરો આપો સપાઈ દેશ ભરાડાના રાન્યની સત્તા નીચે ધઢ ગયો હતો. તોયપણ, ચુંબાળના જંગલમાં અને દલિણુમાં છેક બડાદરા સુધીના મહીના કંડાના પ્રહેશમાં સ્વતંત્ર જતિના લોકને રક્ષણ મળતું હતું, અને મહૂધા, નાપાડ, તથા ધોળકા, તેમજ ખીન ઇણદૂપ પરગણુંનાં ઘણું ગામમાં, તથા વાયેલા વગેરે રજપૂત આસિયાના ગામમાંથા ખંડણી ઉદ્ધરાવાને મુલ્યગીરી કરવી પડતી હતી; જેમ નહાની નદ્વિયાની શાખા વધતી ચાલી છે તેમ તેઓના કંદા ઉપરની ઝાડીમાં અને ડોતરોમાં ઘણું સ્વતંત્ર લોકો આવી ભરાવા લાગ્યા; અને વેહેળિયાને જેમ વધારો થતો ચાલ્યો અને જંગલ પણ વધારે ધાડું થતું ચાલ્યું તેમ, દ્વારા, તથા લુણ્ણાવાડાનાં હજુકગણું નહિ વશ થયેલાં સંસ્થાન, ધરાન કાણુના પરવતોમાં આવેલાં છે, ત્યાંસુધી સ્વતંત્ર દેશો બન્યક સમૃદ્ધાયવાળા પવા લાગ્યા અને ધાડી વરતીથી ભરાઈ ગયા.

મહીકાંડામાં કણુણી, વાળિયા, અને બીજા ગરીબડી જતિના ધણા લોકાની વરતી હતી, પણ દેશની સત્તા જેઓના હતી અને જેઓ હથિયાર ધારણ કરવાવાળા હતા તેઓ રજપૂત, કોળી, અથવા મુસલમન જતિના હતા. તેમાં કોળી લોક જે કે રજપૂતોની સત્તા નીચે જેવામાં આવતા હતા, તથાપિ તેમની સંખ્યા મોટી હતી. રજપૂત એ પ્રકારના હતા—ઈરના રાજકર્તાં વંશસાથે જેઓ જોધપુરથી આવી

વસેલા એવા મારવાડી; તથા અસ્થળના રાનોને પોતોમાં નસાડી મુઠવામાં આવ્યાનું આપણે વર્ણની ગયા છિયે તેમના પક્ષકારી. આ એ પ્રકારના રજ્જૂતોમાંથી મારવાડી રજ્જૂતોને પોશાક અને રીતભાત મારવાડવાળાનોને મળતાં હતા, પણ તે સાચે વળી તેઓએ તેમનાથી જૂદા પડી અહિ રહ્યા તેવામાં બીજી કેટલીક કંદંગી રીતભાતનો કેટલોક વધારો કર્યો હોનો. તેઓ ધણ્ણા શરવીર કેંદ્રવાતા હતા પણ મૂર્ખ, આળસુ, ઢંગ વિનાના અને અદ્ધિષ્ણિયા તથા ફારદિયા થઈ પડ્યા હતા. રેહેનર અને બીજી જાતિના રજ્જૂતોનો જે હજુ લગણું રાન સ્નોષુંગજીના વંશજ પ્રતિ પોતાની રાજભક્તિ જણાવેછે તેઓ મારવાડિયોના કરતાં નધારે સુધરેલા, વધારે પ્રતિષ્ઠિત, અને વધારે કલાગરા ગણુવામાં આવ્યા છે, પણ તેઓ એઓ જ્વસાયી, અને એઓ શરવીર છે. સર્વ રજ્જૂતો, ઢાલો, તરવારો, બંધુકો, અને ભાલા રાખતા, તેઓ પોતાનું રક્ષણું કરવાને ધણીજાર લોહોડાનું કુચામડાનું કુચાય પેહેરતા, અને પોતાના થોડા ઉપર નાંખતા; તેઓ કોઈ કોઈ વાર ધનુષ્ય પણ રાખતા, તેઓની લડવાની રીત પોતાના ગામોનું રક્ષણ કરવાના હેતુ સર હતી. તેઓ ડાળિયોની પેડો જંગલમાં ભરાઈ પેસતા નહિ, પણ બચાવ કરવામાં ઝાંની જય નહિ ત્યારેજ ભાન તેમ કરવાની તેમને અયગત્ય પડતી. ભાલ વિનાની લડાઈયોમાં ડોળી લોડાની પેડો તેમને ઝાવતું નહિ. આખ્યા મહી કંઠામાં ડાળી અથવા ભીલ લોકોની વરતી ધણી વધારે છે. લાંના બીજા લોકો કરતાં તેઓ કદમ્બાં ધણ્ણા નહાના હોયછે, અને તેઓની આંખો ચંચળ અને બંદાઈ ભરેલી જણ્ણાયછે. તેઓ કદમ્બિ પાદ્ધિ પેહેરેછે તો ધણીજ નહાની પેહેરેછે, પણ ધણું કરીને તો તેઓ માથે દ્વાણિયું વિરેછે. તેઓ લૂગડાં પેહેરે છે તે થોડાં અને જડાં પેહેરે છે. જ્યારે ત્યારે પણ તેઓની પછ્યાડે તીરનો ભાયો બાંધિદો જોવામાં આવતો તે સાચે તેઓ પાસે એક લાંબું કામહું રાખતા અને કાંઈ બીજી જેવું જોવામાં આવતું અથવા કોઈ અજણ્ણાને એકાએક હેખતા એટાં કામહું ચડાપા મંડી જતા. તેઓ ચમતકારિક તરવાળા, ચંચળ, અને મજૂરુત હતા. જૂખ, તરસ, થાક, અને ઉલગરા, મનાય નહિ એવી રીતે તેઓ સહન કરી શકના; તેઓ સાવધાન, સાહસિક, ભેદ, યુક્તિએ શોધી કાઢાડવામાં હેશાગ, અને રાત્રની વેગાએ હુમલો કરવામાં, છાપો મારવામાં અને લપાઈ

ને સંતાપ રેહેવામાં આશ્ર્યકારક રીતે યોગ્ય ગણવામાં આવ્યા છે. તેઓનાં દ્વિયાર અને તેઓની ટેવ એવા પ્રકારની હતી કે ખુલ્લા લડાઈના મેદાનમાં ડિલા રેહેવાને તેઓ અયોગ્ય* હતા, અને તેઓના ઉપર હલ્દો કરવામાં આવે ત્યારે બીજાણું બની જતા પણ વિભિન્નતા કવાયત રીખેલા લસ્કરે પડાવ કરેલા ડેકાણું ઉપર પણ હુમ્મે કરવામાં તેઓએ ધર્યે પ્રસંગે આસાધ્યારથું શરતીરપથું બતાવ્યું છે. તેઓ સ્વતંત્ર જુર્સાના હતા, અને તેઓ પાકા ચોર કેહેવાતા હતા, તથાપિ તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવેલો ત્યાં અનાયેથ જેવા નિમકદુકાલ ગણવામાં આવેલા છે; અને કહિ તેઓએ ધાતકીપણું બતાવેલું નથી. તેઓને નિયમિત ઉદ્ઘાગ કરવો ગમતો નહિ, અને દાઢ પીવાનો તેઓને અસંત છંદ પડેલો હતો, તનથા જ્યારે તેઓ છાકટા બનતા ત્યારે ધર્યો કન્જિયો કરતા. તેઓને લૂંટ-ક્ષાટ કરવી ધર્યું ગમતી, અને દેશમાં જ્યારે સર્વ ડેકાણું બંડ ઉડે ત્યારે તેઓને ધર્યું સારે લાગતું. જે કાળી લોકો સંપ કરીને પોતાનો જથો બધે તો તેઓ ધર્યા લયંકર થધ પડે, પણ તેઓનામાં પોતાની જર્તિનો એમ છતાં તેઓ એકજ સમૃદ્ધના છે એમ તેઓએ ગર્યું નથી, તેમજ બાદારના શત્રુ સામે થવાને તેઓએ પોતાનો સર્વનો એકજ સ્વાર્થ છે એમ માન્યું નથી.

દ્વિતી સંસ્થાનના તાથાનાં અહંમદનગર અને મોડાસાનાં સંસ્થાન છે તે બાદ કરતાં તેની ઉપજ ચાર લાખ ઇપિયાતી ગણવામાં આવી છે. રાવેના વારામાં દ્વિતી સંસ્થાનનો વિસ્તાર ધર્યો વધારે હતો, પણ પરાંતીજ અને એરાલા પરગણું અમદાવાદના સુલતાનોએ જીતી લીધાં હતાં અને બીજાં પરગણું મેવાડના રાણુએ અથવા હુંગરપુરના રાણોએ

સ્કાયલાંડના લો ધ્યાનરૂપ ત્યાંના હૃદયધ્યાનરૂપ નિષે એવીજ તરેહુનો અભિપ્રાય રાખતા. બાંની જન સેયાન નામની કવિતામાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“હૃદયધ્યાનરૂપલોકો દાલ તરવાર અને તોપની વ્યવસ્થા કરવામાં હોશિયારછે “પણ રણભૂમિમાં ટકાવ કરી રેહે એવા અને તોપનો અવાજ સહન કરે એવા નથી “કુમકે તેઓ ધર્યા ઉધાડા શરીરના છે. હંનહાળાની રાત્રે તોપનો ધઘડાટ, હવામાં ગર્જના થની હોય તેવો થાય છે તે હૃદયધ્યાન પોણાફ યેહેરનારાણોમાં એક માણસ “નથી કે સામે ઝોડે અમી શકે.”

લંઘ લીધાં હતાં. ઈડરના મહારાજની ખરેખરી ઉપર તો કાખ કે હોડ કાખ ઇથિયાની છે ને બાકીની તેના આડ રજ્યુત પદ્યાવતોને સ્વાધીન કરવામાં આવી છે, તેને બદ્લે તેઓ તેની લસ્કરી ચાકરી કરવાને અને યો-ડી ખંડણી આપવાને બંધાયલા છે. આ સિવાય વીસ કે ત્રીસ રજ્યુત અને ડોળા દાકોરાને આગળના રાવેઓ લસ્કરી નોકરીના પેટામાં આપે-લી જરીન છે. પણ તેને બદ્લે તેઓ મહારાજને દરવર્ષે ખંડણી આપેછે. આખા ઈડર સંસ્થાન ઉપર ગાયકવાડની ખંડણી છે તે મહારાજ અને તેના પદ્યાવતો પાસેથી ચુક્કવી દેવામાં આવેછે, પણ પછવાટેથી રૈયતના ઉપર વધારાનો ઈર નાંખીને તેઓ પાછો વસ્તુલ કરી લે છે. મહારાજની મો-તાની સરથંધી પચાસ ધોડા અને એકસોને પચાસ પાયદળની ભાત છે, પણ ને અગત્ય પડે તો જેઠથે તેટબા પગારથંધી ભાણુસોનો વધારો કરી શકાય એમ છે, કેમકે તેવા લાંદોની ટેળિયોની લાં જોટ નથી. નો-કરી કરનારા પદ્યાવતોની સરથંધી, અસ્થાર અને પાબદ્લ ભળાને એક નારની થાયછે અને તે વિના છસે ભીજું લસ્કરી ભાણુસ છે.

અહંમદનગર, મોડાસા, અને ધાયડ એ નણું સંસ્થાનવાળા ઈડર-ના મહારાજના સગા થાયછે, અને ઈડરનાડા માંહેલો દેશ તેમના સ્વાધીનમાં છે તોપણ ખરું જેતાં તેઓ ઈડર સંસ્થાનથી સ્વતંત્ર છે. અહંમદનગરનો તાલુકદાર પોતાના સગા, ઈડરવાળાનો ધાણું કરીને કઢો શાનુ છે અને યોડાં વર્ષ ઉપર ને. બજેનો કન્જિયો બહુજ વધી પડ્યો. હતો તેંતું કા-રણું એ હતું કે મોડાસાનો તાલુકદાર શુભરો ગયા પછી ઈડરના મહારાજે તેના તાલુકા ઉપર પોતાનો હક કર્યો અને અહંમદનગરવાળાનો કુંવરે મોડાસાવાળાઓ દસ્ક કરી લીધો હતો તેથી તે પોતાના કુંવરે માટે તાલુકો રાખી રહ્યો.

ઈડરના આડે પદ્યાવત (એક ચોણાણ હતો તે ખાદ કરતાં) રહોડ વંશના હતા, અને પોતાના કુળના જેથા, ચાંપાવત, કુંપાવત, અને એ-વિંજ ભીજાં નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. એવાં નામ પડવાતું કારણું એ હતું કે જેણે બોધપુર વસાબનું તે જેથો, તેનો બાધ ચાંપો, અને તેનો ભરીજો કુંપો તથા ભારવાડના ભીજા રાજકુટુંબિયોએ તે કુળની પ્રથમ રથાપના કરી હતી તેથી તેમના નાગથી કુળ એળણાતાં હતાં. તેઓની પદ્ધતિ ચો-

કસ કરાવી હતી, અને નેઓને જે પ્રતિદ્યા આપી હતી તે ધણી સંભાળથી નિયમિત કરી દીધી હતી. ઉત્તુના કુંપાવતને સર્વચી શ્રેષ્ઠ પદવિ હતી. તેને ચામર, ચોપદાર અને ડંકાની પરવાનગી હતી, તથા પાદખાંખી આપી હતી. તેને પોતાની જગીરને પેટે કાંઈ ખંડણી આપવી પડતી નહિ; તે જ્યારે દરખારમાં આવે લારે મહારાજ ગાદી ઉપરથી ઉંડિને તેને ભળે અને જતી વેળાએ પણ તેટલુંજ માન આપે. તેની બેસવાની જગ્યા મહારાજના જમણા હાથ ભણી પેહેલી હતી. આ કરતાં પણ તેને બીજી એ છુટ્યો હતી, તે પરદેશી લોકને ધણી નવાઈ નેવી લાગે એવી હતી, તે એક, તેને સોનાનો તોડો પેહેરવાની તથા મહારાજની ફુજુરમાં સોનાનો ફુકો પીવાની રણ હતી. તેમાં તેઓ મોટું માન સમજતા હતા. માનદે-તીના ચોઢાણુંની જગીર ધણી હતી પણ તે સર્વ કરતાં હલકી પદવિનો પટાવત હતો. તેને મહારાજ ઉંડિને ભળે અને તેના હોંગ ડંકો થ-વા હે. એટલીજ પ્રતિષ્ઠા તેને આપી હતી.

પ્રથમ વર્ગના ઉમરાવોથી બીજું પદવિનો ખારોટજ અથવા દ્વસોંદી ભાટ હતો. તેની બેસવાની જગ્યા મહારાજની ગાદીની સામે હતી અને દરખારમાં આવતી વેળાએ અને ત્યાંથી જતી વેળાએ મહારાજ તેનો આ-દરસટકાર કરતા.

બીજી કુટલાક લસ્કરી જમીદાર છે, તેઓને મોટા પટાવતો. પાસેથી જિદ્ધામંથી જમીન ભળેલી છે અને તેઓ “જુલાયત” ઉહેવાય છે. તે સં-માંથી કુટલાકનો દરખારમાં આવતી વેળાએ મહારાજ સલ્કાર કરતા, પણ જતી વેળાએ તેમ કરવામાં આવતું નહિ. તેઓ દરેક ધખામાં ધખા દ્વારા અથ્યાર રાખતા અને પોતાના જીવાના પણવતની સાથે ચડતા.

સંરથાનની જમાંધીનું કામકાજ કારબારી અથવા દીવાન ચલાવતા, તે ધણું કરીને જતના વાખ્યા હતા. આકીનું બીજું કામકાજે પોતાના સરદારોમાંથી એક જણુને સેંપવામાં આવતું, તેને “પ્રધાન” ઉહેતા. તેને નિરંતર મહારાજની ફુજુરમાં રહેવું પડતુ. પટાવતો સંઅંધીનું કાંઈ પણ કામકાજ પ્રધાનની સંભાળ વિના મહારાજ એકલાથી કરી શકતું નહિ. જે કાંઈ પટાવતને દરખારમાં બોલાવાને કાગળ લખ્યો હોય તેમાં મહારાજે સહિ કરી હોય પણ નીચે પ્રધાનની સહિ હોય નહિ તો તે માન્ય રા-

મંવામાં આવે નહિ એટખુંજ નહિ પણ માહિ કાંઈક દગો છે એવો વેહેમ પટાવતને પડે.

ઇડરવાડા ખચ્ચિમ બસ્થી ઝુલ્યો છે તથાચિ બહુધા તેનો બચાવ થઈ શક એવો છે. તેમાં નહિયો, હુગરા, અને જંગલ ધણું છે. ધરતી ઇણાદુપ છે, અને તેમાં આખાનાં ઝાડ પુષ્પળ છે તે ઉપરથી જણ્ણાય છે કે આગળ તેમાં વાવેતર થતું હશે; ધણો ભાગ તો હમણું જંગલથી છવાઈ અયો છે.

મહીકાંડામાં લુણાવાડાનું રજપૂત સરથાન આવ્યું છે, પણ તેના સંઅધીનું લખાણ અમારે હાથ આવ્યું નથી.^૧ તેમાં ઢાંતાનું સરથાન તથા ખાંજ ધણું ન્હાના ન્હાના ઠાકોરોની જગીરો. આવેલી છે (તેઓ માહેલા દરેકની પાસે પંદરસેથી તે ત્રણ હન્દર સુધી લડવૈયા હોયછે અને પાસેના સબળ કિલાઓમાં રહેછે.) તે માંહેથી ને પ્રસિદ્ધ છે તેના ચાર કે પાંચ જથા બંધાય એમ છે. વ્યાંયલિયારા, લોહાર, અને નીરમાલીના કોળો ઠાકોરા, તથા માંડુંબા, પુનાદરા, અને કરણના ભક્તવાણું જમીનારો છે તે-ઓના તાખામાં આશરે પંદર મૈન ક્ષેત્રફળની વાત્રકનની પાસેની ધરતી

૧ લાટ દોકેના કેહેવા પ્રમાણે આણુહિલવાડ પાઠણના રાજ મુજારાજ સોલંકીનો વંશન ધવળહેવ નામનો સોલંકી ઈ. સ. ૧૧૦૪ માં ધોણકે અને લાર પણી ઈ. સ. ૧૧૩૪ માં કાલરીગઢ (એ ગામ ચુંવાળમાં છે) જાયો. ધવળહેવનો પરપૈન વીરભદ્ર કાલરી છાતી વીરપુર (એ ગામ હાલ વાડાસિનેરના રાન્યમાં છે) ત્યાં આવ્યો. વીરપુરમાં વીરભારિયા નામનો ઠાકેર હતો, તેને મારી ઈ. સ. ૧૨૨૫ માં તેનું રાન્ય લઈ લીધું, અને ત્યાં પોતાનું રાન્ય સ્થાપ્યું. તેની પણી વીરપુરની ગાંધી કીકેળ, માનસિંહ, માહાવસિંહ, ગમસિંહ, પૃથીવાસિંહ, વિઠમસિંહ અને વિલસિંહ, એ પ્રમાણે રાજ થથા છેદ્વા વિઠુલસિંહે વીરપુરમાંથી ગાહી ઉઠાવીને લુણાવાડાની નજીકમાં મહી નનીના કિનારા પાસે ડીલા ગામમાં સ્થાપી; તેમના વંશન ભીમસિંહજાએ ઈ. સ. ૧૪૩૪ માં ડીલામાંથી ગાહી ઉઠાવીને લુણાવાડામાં સ્થાપી.

૨ લીમસિંહજ, ૩ ગંગદાસ, ૪ જિહોરાણો, ૫ રાધવરાણસિંહ, ૬ માલો-રાણો, ૬ વનવીરજ, ૭ અણેરાજજ, ૮ કુંભોરાણો, ૯ જીતસિંહજ, ૧૦ ન્રિસોકસિંહજ, ૧૧ દ્યાળદાસજ, ૧૨ ચંદ્રસિંહજ (ઈ. સ. ૧૬૭૪-૧૭૧૧)

છે: બોલ્ને જથો કોણિયોનાં નવ ગામનો છે, તે વિજાપુર પરગણ્યામાં સાખીમતી નદી ઉપર છે; આ જથાને લગતાં દક્ષિણાં, વરસોડા, આણુસા, અને પૈથાયુરનાં રંગ્યૂત સંસ્થાન છે. બનાસની પાસેના કંદરેજના આઠ હજર કંબઠાવાળા કોળી છે, તથા ચુંવાળના પાંચ હજર છે, પણ તેમનો પ્રાન્ત બળવાન નથી, અને તેઓએ હવે પોતાની પડોશના લોકોને છેડવાનું છાડી દીધું છે.

મહેવાસી લોકો ઉપર દાખ બેસારવાને ભાડે ભુસલમાન પાદરાહે-
એ બંધાવેલા વિશાળ અને ધણ્યા કિદ્ધાઓનાં ખંડેર હવડ પડેલા ભાગમાં
હજી પણું જોવામાં આવેછે. ભુસલમાનોએ આવો બહોઅરત રાખ્યો છ્ટાં
તેઓના ખરેખરા બળના સમયમાં પણું ધાણું કરીને તેઓનું ચાદ્યું હોય
એમ જણ્ણાતું નથી, અને મેઘાલ રાજ્યની પડતી આવી તે વેળાએ હેસ-
ાંથી ચાણ્ણા ઉઠાડી લઈને તેઓએ ત્યાંના તોકાની લોકોને ઝાબતું કરવાને
દેશ જુદ્દે મૂકી દીધો હતો. મરાહાઓના આવ્યા પણી સર્વ રીતિભાત

૧૪ નાહારસિંહજળ (ઈ. સ. ૧૭૧૧-૧૭૩૫)

કુમાર જીતસિંહજળ.

૧૫ વખતસિંહજળ (૧૭૩૫-૧૭૫૭)

૧૬ દીપસિંહજળ (૧૭૫૭-૧૭૮૨)

૧૭ હુરેજનસાલજળ ૧૭૮૨-૧૭૯૬)

૧૮ પ્રતાપસિંહજળ (૧૭૯૬-

૧૯ હેતેસિંહજળ -૧૮૪૬)

૨૦ હલપતસિંહજળ (૬૮૫) ૧૮૪૬-૧૮૫૧)

૨૧ હેલસિંહજળ (૬૮૫) (૧૮૫૧-૧૮૬૭)

૨૨ વખતસિંહજળ (૬૮૫) (૧૮૬૭ માં ગાહીએ ઐઠા છે.)

દુણાવાડાના તાણામાં ૩૮૮ ચોરસ મૈલ જમીન, ૩૫૦ ગામ, સુમારે પૈણ્ણા
લાખ માણુસની વરતી છે, અને વાર્ષિક ઉપજ આશરે એક લાખ ચાલીશહજનર
ડિફિયાની છે. તેમાંથી ઈંગ્રેજ સરકારને ૩૧૨૦૦૧ અને ગાયકવાડ સરકારને ૩૬૦૦૦
ખંડળી ખાલસના આપેછે. આ રાજ્યને રૂ.૮૪૦ ગેઠધરા પ્રગણ્યામાંથી અને રૂ.૧૨૭
મહીંડા ઈંલાકાના સાડંણા તાલુકામાંથી મળેછે. આ રાજ્ય ઈંલાકાંઢા ઈંલાકાનું
ખીજ વર્ગનું છે. મહારાજને નવ તોપતું માન મળેછે.

અદ્યાધ ગઈ હતી, તેઓ કિશ્ચા ખાંધા વિના, અથવા લાગણુંજ રાજ્ય સ્વાધીન કરી લેવાનો પ્રેયત્ન કર્સાવિના, ખંડણી વસુલ કરી લેતા સુધી; મેતાના રિવાજ પ્રમાણે કુમક્ષા કરતા હતા, અને જેમ તેઓને પ્રસંગ ભ-
જતો જતો હતો તેમ ખંડણીના દરમાં વધારો કર્સા જતા હતા.

વર્ષાનુંતુભર્માં મહીકાંડાના જે લાગમાં પડાવ કરવાની અગ્રસ પડતી લાં અરાડાતું મુલ્લગીરી લસ્કર પડાવ કરીને રેહેતું હતું અને બાકીના આ
ખા આઠે મહિના અછિ તહી નિરંતર ભયાં કરતું. મામતાં વાંત ખંડણી
આપવામાં આવતી નહિ તારે તાલુકદારના ઉપર અમુક રકમનો મોસલ
કરવામાં આવતો હતો. આમ છતા પણ તાલુકદારથી રકમ ભરતી નહિ
લારે તેના તાલુકામાં લૂધાટ કરનાર લસ્કર પેસહું અને તેના નાસથી
પણ કરાર પળાવી શકતો નહિ ત્યારે તાલુકાનો પાક કાપી નાંખતા, જા-
હની અરાધી કરતા, અને તેની ધરતી ઉજાડ કરી નાંખતા. કરવેલી
ખંડણીના દસ કરતાં વધારે ઉદ્વરાવી લેવાને આ પ્રમાણે કરતું પડતું, તે-
મજ ધણું ગામડાવાળા પણ લસ્કર ચડી આવે ત્યારેજ ખંડણી આપ-
વામાં માન સમજતા હતા. ખંડણી આપવામાં જ્યારે તેઓ ધણું હીલા
થતા, અથવા લુંટ કરતા કે તે કરવાની ઉસ્કેરણી આપતા, ત્યારે ગાયક-
વાડનો સરદાર તેઓના સામી ઉદ્ઘાડી દુસ્મનાવધ બાંધતો. તે બહુધા મે-
વાસિયોનાં ગામડાં ઉપર લસ્કરસહિત તરાથી ચડી આવીને છાપો મારતો
અને તેઓના મુખીને અથવા તેઓની જીયોને પડી જતો. જે તેને
જય થતો તે મેહેવાસી શરણ થતા; પણ તેનું ચાલતું નહિ તો તે ગામ
મારતો અને બાળતો, એકલે લાંના રેહેવાસી ધણું કરીને કેળા હોય તો
તે જંગલમાં નારી જધને તેનું ઢાંઢ ચાલવા દેતા નહિ. કેળિયોનાં જે બ-
હુ જયરાં ગામ હતાં તે નદીથી ધણું વેગળી બાળુંએ ખુલ્હાં હતાં, અને
ખીજ બાળુંએ ટેકરા કરી લેતા તેનું કારણું એજ હતું કે અગત્ય પડે ત્યારે
કેતરોમાં નારી જવાય. કેળિયોને આ પ્રમાણે નારી જવાને અથવા સં-
તાઈ રેહેવાને સાધન મળતાં હતાં તેથી તેમના મળમાં ધણી હિંમતા
રેહેતી હતી, અને આણુગમ, હક્કો કરનાસાંએ પે'લા ટેકરા ભણીના રસ્તા
કેાઈ પણ પ્રકારે કેળા લોકોના જેઠલા દ્વારી જવા જેવા થઈ પડતા નહિ.
આને પ્રસંગે કેળિયો, ઝમડાં અને બંધુકો વડે ગાયકવાડના લસ્કરને ધ-

શ્રીમાર લગી રણવળાવતા. પણ જે તેઓને તેમની જગ્યાએથી નસાડી મુક્કવામાં આવતા તો તેઓ વિખરાઈ જતા, અને ભડપથી ધણી લાંઝી કુચ કરીને જ્યાં શરૂથી પોહંદીની શકાય નહિ એવી જગ્યાએ એકડા થઈ જતા. અને ડાઇ ડાઇ વાર તો લાગ ફાવતો લારે, રાતની બેળાએ એવી સુપકીથી ગાયકવાડના લસ્કરની છાવણી ઉપર હથા કરતા કે ક્ષાયત શીંઘાં વિનાના ભરડુશિયા લસ્કરમાં ગભરાઈ હોઈ રહેતો. પણ ચાલતા સુધી તો તેઓ ગાયકવાડી સરદારનાથી નાસતા ફરતા અને જે ગામડાં સાથે તેને લાગતું વળગતું હોય તેઓની લુંટદ્ધાર્ટ કરીને આડે રસ્તે તેની પજવણી કરતા. આણુંગમ ગાયકવાડી સરદારો કોળી લોકાની આતમી મેળવાને, તથા તેઓને મારી નાંખવાને, અને તેમના હુંદુંઅનાં માણુસેને પકડવાને પ્રયત્ન કરતા. તેમજ તેમને ખાવાપીવાતું ભળે નહિ એટલા આડે બનતી ચોકશી રાખતા, તથા તેઓને જે આશ્રય આપતું તેમને શિક્ષા કરતા. આ પ્રમાણે બંદોખરત થવાથી કોળિયોને જ્યારે ખાવાતું ભળતું નહિ ત્યારે તેઓ મહુડાં અથવા ખાવા જેગ ભાજી પાદો ખાઈને રહેતા; પણ રહેતાં રહેતાં તેમાંના માણુસે પોતાને ગામ પાછા ફરતા તેથી તેમના જથામાં ધડાડો થઈ જતો, માત્ર આદરી એકેદ્વા માણુસે પોતાના હાડારાની સાથે વગડામાંરહેના. એ પ્રમાણે તેઓ મરાડાઓના હાથમાં આવતા નહિ અથવા તેમના વિષે તેઓ સરત ચૂક થઈ જતા લારપણી વાંધી પતાવીને અથવા શરણ થઈને પણ હાડાર પોતાના શામતો ફરીને કંબળે કરી લેતા. કોળી લોકા સાથે કન્જિયો રાખવામાં છેનટે ગાયકવાડનો ધણે પ્રસંગે તુકસાન વેહતું પડેલું છે. અંધિલિયારા ગામની માત્ર એકજ બાળુંએ રક્ષણુકારક લાંઝી નહાની જાડી આવેલી અને આસપાસ સૂક્ર કાંચાની વાડ વિના બીજું કાંઈ પણ નહોતાં છતાં સાત હજર માણુસેના ધરાતો ટકાવ છ મહિના સુંધરી રહ્યો. અને પછી છાપો મારીને તે લેવામાં આલ્યું; પણ યોડાક કોળી લોકા ફરીને ટોળે ભળીને ટૂઠી પણ્ણા એટલે લંગાઈને ટેકદ્દે તેઓના ચાર સુખ્ય સરદાર અને તોપો રહેયા દ્વધની ધેરો ધાસનારા લોકો જીવ લંઘને નાહા. એક બીજે પ્રસંગે લોહારના લોકો આસરે એક હજર ટોળે ભળીને ગાયકવાડના દરી હજર માણુસના લસ્કરને પોતાની પછીનાડે એક કાતરમાં થઈને વાતંક નદીમાં લક્ષ્યાવી લાવ્યા, અ-

ને સામે કિનારે એક ન્હાની કુકૂરી તેમના સામે હકાર કરતી હોય એવો ડોળ તેઓએ ધારણું કર્યોં એટલી વારમાં સંતાદ રહેલાં ભાણુસે આખાજી આપાળના લસ્કર ઉપર કેતરને આગથે ભાગે ભારો ચ્યાલવવા લાગ્યાં અને આખા લસ્કરને નસાડી મૂકૃયું, ને તેનો સરદાર આખાજી પોતાના ઘીડાની ઝડપવાળી હોડને લીધે મહાસંકરમાંથી ઉગરી ગયો.

આવો પ્રસંગ જ્યારે રજ્યપૂતોને આવતો ત્યારે તેઓ ધણું કરીને પોતાના ગામનો હમેશા અચાવ કરતા; સાઅમતીનાંકિનારા ઉપર જબ્યાર કેંતરેમાં કરોડા ગામ છે તેના ઉપર ગાયકવાડની દ્રોજે ધણું હક્કા કર્યા હતા તે સર્વમાં તેઓને હોડાનીને દેરો ઉડાવવાની જરૂર પાડી હતો. ૨૦૮-પૂરો કાઠ કાઠ વાર પરભારથા લોકાને પગાર આપીને લડાઈના કામને અથે લાવતા પણ ધણું પ્રસંગે તો કેળો લોકાને વારે વારે બોલાવતા; તથાપિ કોણિયેને તો ણીજી કાઠ જ્યતના લોકાને કુદિ બોલાવવા પણ નથી.

સુમારે અગ્રારમાં સેકડાની આપરે મહીકંડામાં ભરાડાની સત્તા ધમધીકાર ચાલતી હતી, તે વેળાએ શિવરામ ગાર્દી કવાયત શીખેલા લસ્કરનો સરદાર હતો, તે વિષે આગળ લખવામાં આવેલું છે તેને પ્રાન્તની વ્યવસ્થા કરવાના કામ ઉપર નેમ્યો હતો. ઇતેદિસિંહના ભરણું પછી ગાયકવાડના રાજ્યમાં અભ્યવસ્થા થઈ ગયાને લીધે શિવરામે મેળવેલા જય દોનાંથી ગયા; પણ રાવજી આપાજીના પિત્રાદ રધુનાથ મહીપતરાવે (અથવા કાંકાજી) ઈં સ૦ ૧૯૦૪ ને સુમારે વ્યવરથા કરી નાંખી, અને અગરને વ્યાર પછી ગાયકવાડી દ્રોજની સામે આટકાવ થયા હતા તોપણું તેમ કરતારા સર્વે એક સંપય થઈને સામા થવાને ઉઠયા હોય એમ થયું નથી. મહીકંડાની બાયતમાં બ્યાટિશ સરકાર ઈં સ૦ ૧૮૧૩ ની સાલમાં મર્યાદથી પા લાગી, તે વેળાએ મેજર બાનેન્ટેને, કર્નિય વાકરની સરસ ચ્યાવેલી રીતિ પ્રમાણે ગાયકવાડની વતી એ પ્રાન્તનાખંડિયા સંરથાનો સાથે ઇરાવ કર્યા પણ કાંઈજ જુજ ચૂકુને લીધે તે હરાવ પછીથી બહાલ રાખવામાં આવ્યા નથી તેમજ રદ કરવામાં પણ આવ્યા નથી. તે વેળાએ આપો મહીકંડો ગાયકવાડના બ્યાચા જમાદારને સ્વાધીન હતો; તેણે લાં ધણીક દ્રોજ રાખી હતી અને ગાયકવાડની સત્તા ધણી સારી રીતે અને લોરથી

દક્ષપી રાખી હતી, તેણે સંસ્થાનો પાસેથી ખંડણી લેવાનો કર વધારી દીધો અને નેચો ઉધાડે છોગે અંડ કરવાને ઉભા થયા લેચોને શિક્ષાએ પોહેંચાડ્યા, પરંતુ લૂંટ થતી તે અદ્યક્વી શક્યો નહિ, ને ખિટિશ સરકારના પરગણ્યામાં કેળી લોકો લૂંટાઈ કરવા લાગ્યા તે વિષેની વારે વારે બૂમે પડ્યા લાગી. સન ૧૮૧૮ માં ઘ્યા જમાદારના લાખાની ઝોજનો ધણો ભાગ બીજાને મદ્દ આપવા સાર બોલાવી લેવામાં આવ્યો, અને લાર પણી બધાંય માણુસને બોલાવી લીધાં તેથી એ પ્રાંતમાં ધણી ખરી આગળની પેઠેજ અવ્યવસ્થા થઈ ગાધ. નથુ વર્ષ પછી જ્યારે મિંદુંનિની જુંઅદી ગવનર લાં ગયો લારે તે પ્રાન્તમાં સલાહ શાન્તિ રૈહે તથા વડોદરા સુરક્ષારની ખંડણી રીતે ઉધરાણી લેવામાં આવે એટલાસારું એની સુયનાયી લાં ખિટિશ એજન્સી રથપવામાં આવી.

મફરણુ ૧૦ મુ

ઇડરના મહારાજા-આનંદસિંહ-શિવસિંહ

ભાગાનીસિંહ-ગંલીરસિંહ.

બ્લેથપુરના રાજ અનિતસિંહ વિષે બોલતાં ઈડરના દ્રોંદી બાટ કૃહેલ ક તે ધણો પ્રસિદ્ધ હતો. તેણે (દિલ્હીમાં) સાત શાહજાહાને ગાઢી ઉપર એસાડ્યા, અને તેમને પાછા ઉડાડી મૂક્યા. છેવટે તેણે મહમદશાહને ગાઢિયે એસાડ્યો. સાત દિવસ સુધી દિલ્હી માં અનિતસિંહની આખ વર્તોધ, અને જયપુરનો રાજ, જેસલમેરનો રાજ, ભાવલપુરનો નવાખ, શિરોધનો રાવ અને શિખરાનો રાવ, એ પાંચ રાજ તેને શરણે રહ્યા. પાદશાહને ગાઢિયે એસાડીને વણુ વર્ષ લગી અનિતસિંહ દિલ્હીસાં રહ્યો, અને કુંવર અભયસિંહને પાંચ હન્દર અખાર સહિત પાદશાહની ચાકરીમાં મૂક્યો, પોતે બ્લેથપુર પાછો ગયો, એક દિવસે પાદશાહ જમનાળમાં નાવ નંખાવીને અભયસિંહને સાથે લઈને સેલ કરવા નીકળી પડ્યો. જ્યારે તેઓ નહીની મદ્દે આવ્યા લારે પાદશાહ કુંવરને નદીમાં નાખી દેવાને કહ્યું, લારે અભયસિંહે પૂછ્યું ક એમ કરવાનું તમારે કારણ શું છે? લારે પાદશાહ બોલ્યો ક અનિતસિંહને મારી નાખવાવિષે તમે તમારા બાધ વખતસિંહ ઉપર કાગળ લખો તો હું તમને બચાવું. આ ઉપરથી અભયસિંહે બંડારી રધુનાથ પાસે એવો કાગળ લખાવ્યો ક તમે અનિતસિંહને મારી નાખરો તો હું તમને નાગેરની ગાઢી આપીશ. એ કાગળ વખતસિંહને પોહાંચ્યો. લારે તેણે અધ્યરાને જઈને પોતાના પિતાને ડેર છ્યો.* રાખ્યો તની સાથે સતી થવાને ચાલી; તેઓએ પોતાની સાથે આનંદસિંહ, રાયસિંહ અને કિરોરસિંહ જે અભયસિંહના નહાના બાધ થતા હતા તેમને લીધા, કેમકે બ્લેથપુરની રીત પ્રમાણે તેઓની આંખ્યો ઝડાડી નાખવામાં આવે નહિ. બ્લેથપુરના રાજનું રમશાન મંડેઅવરમાં હતું ત્યાં જ્યારે રાખ્યો આવી પોહાંચો લારે તેમને સરહારોને સોંપા. તેમાંના રાયસિંહ અને આનંદસિંહ ચોઢાળુરાણીના

* આ વાત ટાઇકૃત રાજક્યાના ભાગ ૧ લાને પૃષ્ઠ ૭૪૪-૭૪૫ માં સવિસ્તર છે.

કુંવર યતા હતા અને કિશોરસિંહ લાટિયાળીનો કુંવર થનો હતો. નેમને શ્રીહાણુ સરદાર, માનસિંહ અને હૈવીઠાસ, તથા માનસિંહ કુંવર જોરા-પરસિંહને સ્વાધીન કર્યા. તેઓને ડોઈચા ગામનો પટો હતો, તેની ઉપજ એક લાખ ઇંધિયા આવતી હતી; તે છોડી દ્ધને કુંવરોને લધને જોધપુરની પૂર્વમાં પંદર ડાસ ઉપર ચાંદેલા ગામ છે લાં પડાવ કર્યો. મારવાડમાં વડોદરાનો પટાવત મેઝમસિંહ ડાકોર હતો, તેનો પટો દશ હજાર ઇંધિયાનો હતો, તેને વખતસિંહ કુણું કે તમે પાછળ જઈને કુંવરોને મારી નાખો અયવા પકડી લાવો. પછી તે આડસે અશારો લઈને ચાંદેલે ગયો. તેને આવતો જોઈને, તેઓએ ઇમરો બાંધી અને પોતાના બારસે અશારોને પોતાની આસપાસ ભૂડી દ્ધને વચ્ચે કચેરી કરી વિચાર કરવાને એડા. મેઝમસિંહ તેઓના તેરા ખાસે જઈને ઉત્તરયો, અને કુણું કે તણે કુંવરો મને સેપિએ. ત્યારે માનસિંહ કુણું કે જેવા સત્યિયોએ કુંવરો મને સાંઘા છે તેવાજ હું તમને સોંપુછું. એ પ્રમાણે કહીને પોતાની કટ્ટરી તેના રહો. આગળ ધરીને બોલ્યો, “જે તમારે તેમને મારી નાંખવા હોય તો હવડાં મારો.” મેઝમસિંહ બોલ્યો “દાકોર તમે ધણી કરી, તમે મને પણ તમારા લેગો લેળવ્યો. હવે તો જે તમારું થશે તે મારું થશે.” પછી ચારે જણા મારવાડમાં આડોવાનો કરીને કુંગર છે લાં જઈ રહ્યા અને આરવંડ કરવા લાગ્યા. તેઓએ પોતાનો કણીલો વિકાનેરમાં હેશણોત ગામ છે લાં ચારણોની માતા કણ્ણીજી છે ત્યાં મેલ્યો, ત્યાં આજસુંધી એનો દરતુર હતો કે ડોઈ મોદા રાજતું ખુન કરી ને પણ કણ્ણીજી માતાને શરણ આવેતો તેનું ડોઈએ નામ દેવાય નહિ એવી એ માતાની સત્તા હતી.^૧

આ બનાવ બનતા પેહેલાં શાણુલાના પટાવત ચાંપાવત જીવાધસિંહ, માનસિંહ, પ્રતાપસિંહ અને જીવણુદાસ હતા, તેઓનો પટો શિસેર ^૨ હજાર ઇંધિયાનો હતો, તેઓને મહારાજ અનિતસિંહ સાથે કન્જિયો થયો હતો તેથી તેમનો પટો જસ થયો હતો. તેઓ પણ બારવટે નીસરીને આડોવાને ગયા હતા, અને તેમના કણીલા તેમણે કણ્ણીજી માતાને શરણ

^૧ મારા જણુલા પ્રમાણે તે સાતું હજરનો હતો. સા. ક.

^૨ કંઈમાં માતાની તુંબણી નામે ગામ છે ત્યાં ડોઈ આપરાધી જતો. તો તેને અંદર્ય ગણુનાનો રીનાજ અંધાણી સુધી હતો. સા. ક.

મુખ્યા હતા, એવામાં ડિલ્હીના પાદશાહનો અજનો અજમેરથી ડિલ્હી જતો હતો, તે તેઓએ લુંટી લીધો. જ્યારે રાજકુંવરો આડોવળે આવ્યા સારે વાંપાવતોએ એ અજનો તેઓને અર્પણું કરી દીધો અને તેઓની ચાડરીમાં રહેવાને તૈયાર થયા. કુંવર આનંદસિંહે તેમની વાત માન્ય રાખી અને મોઝભસિંહ, જ્ઞેધા ભાનસિંહ ચોહાણું, અને પ્રતાપસિંહ ચાંપાવત એ નણે જણુને કોલ આપ્યો કે, તમે તમારા ધણીના 'સામધર્મી' છો તેથી મને રાજ્ય મળશે ત્યારે હું તમને નણુને પટો આપીશ. આડોવળથી કુંવરોએ અને તેઓના સોખતિયોએ ભારવાડ ઉપર લુટેશાટ કરવા માંડી અને ભાનસિંહ ચોહાણુંનિષે ઠવિતામાં એવું જોડાયું કે, "મરુઘર્સે મથી, દધિ જેમ માને." (ભાવાર્થ,-હેવે નેમ સમુદ્રમથન કર્યું તેમ ભાનસિંહે ભારવાડની ધરતીનું મંથન કર્યું.) જ્યારે અભયસિંહે પાદશાહના હરથી પોતાતાના આપુને આરો નાખવાને વખતસિંહને લખ્યું હતું, લારે પાદશાહે તેને ઈડિર પરગણું બદિસ આપીને નવ મોહોરનો કેખ કરી આપ્યો હતો. તે લઈને અભયસિંહનો પુરોહિત ચાહાણું જગુળ ડિલ્હીથી જોધપુર જતો હતો, તેવામાં આ ભારવાટિયા તેઓને પકડીને આડોવળા ઉપર લઈ ગયા. સાં તેણે તેઓને કણ્ણું કે, અભયસિંહને ઈડિરનો પટો કરી આપ્યો છે, અને તમે મને જો ડિલ્હી પાછો જવા હો. તો હું તમારા નામનો પટો, કરાવી લાવું. તેઓએ પુરોહિતના સોગન ઉપરથી તેની વાત માની, એટલે તેણે અભયસિંહની પાસે જઈને કણ્ણું કે, તમારા ભાઈ ભારવાડ હેશ ભૂતીને ખરાય કરેલે, માટે તેઓને જોધપુરનાં ભાવીશ પરગણુંમાંથી કોઈ પણ પણ પરગણું છેલી વારે આપવું પડશે, તેને અદ્દલે ઈડિરનો પટો હવણુંન્ન આપીને સમાધાન કરો. અભયસિંહે તેને પટો આપ્યો અને તે લઈને આડોવળે ગયો.

આ વેળાએ, સંવત્ ૧૭૮૫ (સન ૧૭૨૬) માં + ઉદાવત લાલ-

+ મહીકાંઠાનો ચોલિટિકલ ચાર્ન જ્યારે મેજર મૈટસના તાખામાં હતો લારે તા. ૨૧ માં સાફ્ટેચરર સન, ૧૮૨૧ ને રોજ રિપોર્ટ કર્યા છે તેમાં નીચે પ્રમાણે કહેરો છે,

"સંવત્ ૧૭૮૫ માં જોધપુરના રાજના લાલ આનંદસિંહ અને રાયસિંહે, વાણું " અને પાલણુપુરથી શોડા અશ્વાર ગડવાડાના કોણી સાથે આખુને ધાખું

સિંહજી ત્રણુસે અશારો સહિત ઘોરસદના નવાયની ચાકરી કરતો હતો, તે રજ ઉપર પોતાને થેર ભારવાડ જતાં, ઈડર આવીને રમણેશ્વર તળાવ ઉપર ઉત્તરચો હતો. તે વેળાએ ઈડરના દેસાધ્યો આવીને તેને ભણ્યા અને કલ્યાં કે, ઈડરનું રાજ્ય તમને અપાવિયે, સારે તેણે કલ્યાં કે, ઈડરનો પટો તે મહારાજા અમૃતસિંહને પાદરાહુ આપ્યો છે, માટે તે ભારાથી દેવાય નહિ, પણ આનંદસિંહ અને મહારાજાના ખીજ ભાયાત બારવટે ફરેછે તેઓને અહિં લાવિયે. આ વાત દેસાધ્યોએ કલ્યાં કરી એટલે લાલસિંહ ઘાડોનો ગયો, અને જે બન્યું હતું તે સર્વ વર્તમાન કલ્યાં. આ વેળાએ જેતાવત અદેરામજી અને કુંપાવત અમૃતસિંહ કુંવરો પાસે ચાકરીમાં હતા, તેઓએ લાં ફોજ જમાવીને પાંચ હજાર અશાર લઈને સ્થિરેધ પરગણ્યાના રોહિડાનાગામને પાદર મેલાણું કર્યું. લાં પોસીનાનો વાદેલો

“ સુસિદ્ધત વિના ઈડરનો કખનો કરી લીધો, તેઓને દિલ્હીનો હુકમ હતો એમકેછે
 “ પણ અરી વાત એમ જણાયછે કે, દેશની સ્થિતિ એવી થઈ ગઢ હતી તેથી તેઓનું
 “ આવણું યથું હતું, અને ભારવાડના કુંવરો જે અમદાવાદની સુખેદારી ઉપર તે વેળા-
 “ એ હતા તેઓએ ઘણું કરીને તેમને આક્ષય આપ્યો હતો. કેટલાંક કર્થ પણ ઉ-
 “ પરલાદો હેઠાઈ કે જેને (મુરાહખખરો ઈડર લીધા પણ તેનો તાણો સોંઘ્યો હ-
 “ તો તે) ભારવાડિયાએ ડાડાની સૂક્યો હતો એમ જણાયછે તેની ઉદ્કેરણીયી અ-
 “ ચાલ હેવાળ કરીને દામાળ ગાયકવાડના તાબામાં એક કામદાર હતો તેને પેશવાની
 “ ભણીયી ઈડરનો કખનો લેવાને મોકદ્યો, તેને ઈડરના માળ રાવના નોકર રૈહેવર
 “ રજપૂતોએ મદદ કરી તેથી કખનો કરી લીધ્યો. આંશરે સંવત् ૧૮૦૯ (ઇ. સ.
 “ ૧૭૫૩) માં ઈડર પાછુ લેવાને લડાઈ થઈ તેમાં આનંદરાવ કામ આપ્યો, અને
 “ ખાચાળ ત્યાં એક કુકડી મૂડીને અમદાવાદ પાછો આપ્યો. પણ રામસિંહે ફોજ એ-
 “ કરી કરીને ઈડર ફોજ કરી કરી લીધ્યું. તે સંવત् ૧૮૨૨ (ઇ. સ. ૧૭૯૯)માં મરણ
 “ પાંચાં. શિવસિંહ, પોતાના બાપ આનંદસિંહની પછવાડે ગાદ્યે બેડો, અને કેછે
 “ કે તેણે ચાળીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. શિવસિંહને પાંચ દીકરા હતા, લવાનીસિંહ (અથ
 “ વા લાલજી) જે તેની પછવાડે ગાદ્યે બેડો; સંગરામસિંહ જેને અહુમદનગરનો
 “ પટો મળ્યો; જાલમસિંહ જેને મોડાસાનો મળ્યો; ઈદરસિંહ (જેને કાંઈ મળ્યું નહિ);
 “ અને જોરવાડનો અમૃતસિંહ. લવાનીસિંહ તેના બાપના મરણ પછી માત્ર એકજ
 “ મહિનો રાજ્ય કર્યું લાર પછી તેનો પુત્ર હળણાંનો રાજ ગંભીરસિંહ, સંવત् ૧૮૪૮
 “ (ઇ. સ. ૧૭૯૩) માં ગાદ્યે બેડો. ગંભીરસિંહને ઉમેદસિંહ (અથવા લાલજી)
 “ કરીને એક કુંવર છે તે વીશ બર્ધનો છે.”

ડાકોર, રાવનો પણાવત હતો તેણે રસો બાંધ કરીને કહું કે, હું તમને ઈડર તરફ જવા દ્વારા નહિ, કેમકે રાવનિએ ઈડર ઉપરનો પોતાનો કાળજો છાડી દીધો નથી. છેવટે એવો કરાવ થશો કે, ડાકોરની કન્યાવેરે આનંદસિંહજ પરણે અને તે ડાકોરને પોળના રાવ પસેથી જે ગામ મળેલાં તે ઉપરાંત ખીન બાર આપવાં. આ પ્રમાણે ધનાલનાં ગામ ડાકોરને રવાન્ધીન કર્યાં, અને તેની કુંવરી આનંદસિંહ સાથે પરણુવી, અને ઝોઝ પોસીને ગઈ. આ જગ્યાએ રાજકુંવરોએ હેસાધયોને બોલાવ્યા, તે આવી પોહોચ્યા એઠણે તેમની સાથે બંદેખસ્ત કર્યો. પછી જાંવત્ર ૧૭૮૭ (૬૦. સન ૧૭૩૧) ના ક્રાલગુન શુદ્ધ ૭ ને દિવસે ઈડરમાં પેઢા. એજ વખતમાં મહારાજ અભયસિંહ અમદાવાદ આવ્યા. લાર પછી અભયસિંહ ઈડરના મહારાજ સાથે સંબાધી ચાલતો હતો, અને તેણે દિલહીથી પટો મેળની આપ્યો હતો. એટલાં નહિ. પણ વિજાપુર અને પરાંતીજ પરમણું તેમને અપાવ્યાં. જાં લગી અભયસિંહ રહ્યો, જાં સુધી ઈડરને અમદાવાદાળાને જાં આપવી પડી નથી.*

*કર્નાલ ટાડે (રાજસ્થાનભાગ બીજે પૃષ્ઠ ૭૬૬) નીચે દાખલ કરેલો પત્ર પોતાના પુસ્તકમાં આપેલો છે, તેની સાથે આ હંદિકતનું શી રીતે મળતાપણું આણું હું તેની અમને અખર પડતી નથી.

“ અંખરના રાજ જયસિંહનો ઈડર સંબંધી કાગળ, મેવાડના સાલ્લા કિં-
“ ગરામસિંહ ઉપર વણેલો.

“શ્રી રામજ..

“શ્રી સીતારામજ..

“ હું જાયારે ઉદ્ઘયપુરમાં હતો ત્યારે તમોએ ભને કહું હતું કે મેવાડ થાજ
“ ધર છે અને ઈડર મેવાડનું આંગણુંછે, ભાટે તે લેવાનો લાગ ચકાસતા રેહેલે, તે
“ દિવસથી હું વાગુ લેયાં કર્દાંછું; તમારા સુખત્યાર ભયારમે ઝરીને તે વિષે લ-
“ ખ્યું છે, અને હલપતરાયે એકેબોલ તે કાગળ મને વાંચી સંભળાયેછે, તે વિષે
“ મેં અભયસિંહ મહારાજને વાત કરી તે તમારા બધા વિવાહ સાથે મળતાઆ-
“ વીને મરગણું વભને નજર કરેલે, એ વિષેનું એમનું લખત આ સાથે મેઠલદું છે..

“ મહારાજ અભયસિંહ અરજ કરેલે કે, તમારે એવી રીતે બંદેખસ્ત કર-
“ વો કે, કખળવાળો આનંદસિંહ જીવતો નાશી જય નહિ, કેમકે એ મરી ગયા વ-
“ ગર તમારો કણજો મજબુત રેહેશો નહિ; આ તમારા હ્યાથમાં છે. વળી મારીએ

મહારાજ આનંદસિંહને ઈડરમાં આવ્યાને એ વર્ષ થયાં ત્યાર પછી બોારસદનો નવાય ભાઈયોના ટંટાથી નાશીને તેને શરણે ગયો. મહારાજને પોતાના સરદારોનો અભિપ્રાય લઈને પોતાના એ ભાઈયો સાથે ચાંપાવત સવાઈસિંહ અને પ્રતાપસિંહ, જોધા મોકલ્સિંહ, કેતાવત અદેરામજી, ચાંપાવત જીવણુદાસ, અને કુંવર જેરાવરસિંહ એટલા જણ્ણુને એ હજર અશ્વારો સહિત બોારસદ ઉપર મોકલ્યા. ત્યાં એક ગ્રેટી લડાઈ થઈ, અને કિલ્લા ઉપરથી તોપોનો ભારો ચાલ્યો. તેથી દર દિવસ સુધી કિલ્લો લેવાયો નહિ. છેન્ટે બોારસદના ડારબારિયે આવીને કિલ્લાના દરવાળ હુદાજા, એ લડાધમાં કુંવર જેરાવરસિંહને તરનારના એ ત્રણું ધા વાગ્યા. અને પચાસ ભારવાડી માણુસ ભરાયાં, તેમજ સામાવાળાનાં પણું આશરે તેઠલાંજ મુનાં. પછી નવાયને ગાંધીયે બેસાડ્યો. ત્યારે મહારાજ રાયસિંહજીને તેણે કલ્યાં કે, “પરગણુભાં ભારો અભિસારી પેડે જમાવીને પછી તમે ઈડર પધારનો.” તે ઉપરથી રાયસિંહ આઠ મહિના ત્યાં રહ્યો.

આ વેળાએ રાવનિયે પોસીનાના વાધેલા સિવાય પોતાના સરદાર રણ્ણસરના ડાકોર અદેસિંહ રેહેવર તથા મોનપર, સરડોઈ, ઝપાલ, અને ઘોરવાઉના રેહેવર હાકોરોને, અને આસપાસના બોનિયાળોને એકઢા કર્યો.

“મરજી એવી છે કે, તમારે જને જણું, અથવા એમ જે તમને દુરસ્ત લાગે નહિ તો “ડાભાઈ નગુને પાંચારી ફોજ આપીને મોકલ્ને, અને બધા રસ્તા બંધ કરી નાં “ખી પણ એને ભાર્ણો, ગમે તે થાય પણું એને બચી જવા ફેરો નહિ, આ વાતની ચોઢાઈ રાખનો.

“અશાડ વહિ ૭ સં. ૧૭૮૪ (ઈ. સ. ૧૭૮૮).

“શિરતામું.

“ઇડર પરગણું અભયસિંહ મહારાજની જગીર છે તે હજુરને નજર કરે છે; “તે કોઈ ખીજને આપવામાં આવે તો, સંભાળ રાખવી કે મુનસખદાર કહિ કખને “પામે નહિ. વહિ ૮ સં. ૧૭૮૪.

“હુંસિયામાં રીત પ્રમાણે રાણના હાથથી લખ્યું છે કે, મારા રામરામ પોહાંચે. “હિવાનની હજુરમાં હતો ત્યારે મને હુકમ ફરમાયો કે મેવાડને, ઈડર અંગણું “છે, અને અદ્યપન કરાયો છે, અને તે લેવાની અગત્ય છે. આ મેં મનમાં રાખ્યું “હજું, અને શ્રી હિવાનજીના પ્રતાપથી તે પૂર્ણ થયું છે.

સરદારોએ કહ્યું કે, અમે જઈને તમારે માટે લડીશું, અને અમારાથી અ-
નતા સુંચી છડર લઈશું. સાંથી તેઓ હેશોતરમાં ગયા, લાં ડાબી રજપુ-
તોનાં પાંચસેં ધર હતાં, અને સાંથી ધૂડર ગયા. આ વેળાએ ધૂડરમાં
મુસલમાન કસાતિયોતું નોર ધણ્યું હતું; તેમની એ ડોબ હતી, એક
નાયકની અને બીજી લાઢીની (તેઓનાં ધર આશરે પંદરસેં હતાં);
ધૂડરના દરવાળની તથા મોરચાની સૌંપણી તેઓને હતી. રાવળુના
પદ્ધાવતોએ કસાતિયોતે 'સાધી લીધા, અને ધૂડર શેહેર લીધું. મ-
હારાજ આનંદસિંહની પાસે કુંપાવત અભરસિંહ અને ચોહાણું હેવી-
સિંહ એ સરદાર રહ્યા, તેમને લઈને પોતાના કુંભા સહિત તે કુંગર
ઉપરના કિલ્લામાં ગયો, લાં પણું દાખામણી થઈ એટલે પેલી તરફની
બાદિયેથી પોતાના સરદારોની સાથે કુંભા વિદ્યા કર્યું અને પોતે ધાં-
ધીને દરવાનેથી નીકળાને કિલ્લાની ઉત્તરમાં કરીને કુંભાની સાથે લે-
ગો થવાની આશાએ ચાલ્યો. મહારાજની સાથે થોડા અસ્કારો હતા, તે
પણું જૂદા જૂદા પડી ગયા હતા. આ વેળાએ રેહેવર અસ્કારોની એક
કુંડી પાસે આવતી જોઈને પોતાનાં માણુસ એકઢાં થઈ નથી એટલા
માટે તેણે પોતાના નગારચીને ડંકો કરવાને કહ્યું. તે સાંભળાને નાગરચિયે કહ્યું
જે આપણા અસ્કારો તો વેગળા રહી ગયા છે, તેઓ તરત આવી શકરો
નહિ, પણ ડંકો સાંભળાને રેહેવરો આવી પોંફાંચશે, આનંદસિંહ એ નખુ-
વાર ચુસ્સે થઈને હુકમ કર્યો. એટલે તેણે તરતજ ડંકો કરયો. રેહેવરો તે
સાંભળાને થોડા કૂદાવતા આવી પોંફાંચ્યા અને તેના થોડા રહેલા માણુ-
સોને પકડી પાડ્યા. લાં આગળ લડાઇ થઈ. મહારાજની ભણીનો ચો-
હાણું હેવીસિંહ પેહેલો કામ આવ્યો. પછી કુંપાવત અભરસિંહ ધવાયો,
અને નગારવાળો રામદાન કરીને હતો તે મારચો ગયો, પછી મહારાજનો
થોડા મરાચો અને છન્ટે પોતે પણું કામ આવ્યો. તેનાં માણુસોભાંથી
થોડાં બચ્ચાં, અને રેહેવરોએ ધડરનો કિલ્લો લીધે.

ગીત.

અખત ઉછળ બાણ, કેવાળ કે આરતી;

સબઠ ગજ ગાહ વિવાહ સામો;

आणंद महाराज गढ परणते ईडरे,
मदेहद जान देविदान मामो. १

दुगाणी चुकावतां घाव दूणा दियो,
भाणने सारथी कहे भाळो;
इंद्र ज्युविंद अजमालसुत ओपियो,
वींदरी दाल फतमालवाळो. २

सिंधुवाराग गवरी जतां शोहला,
धीर रण धकावतां पाव धरता;
थूरता कूरता वहे पीधा थका,
कम धम छरीक अर झीक करता. ३

गढपति सरग भाणेज मामो गया,
फरण गर्भ वासरा टाळ फेरा;
मुह चढे लडेवा आचेया मांडहा,
करां वाखाण चहुवाण केरा. ४

१ भाणु इधी अक्षत उठृया, अने तरवार इधी आरती थई, अने सणण हाथियोनी सामे न्यारे भहाराज आणुंदसिंह ईडरभद वेरे परणुवा लाऱ्यो। त्यारे हेवीदान मामो भू॒ बन भाहाईयो।

२ तेणु अभणु धा करीने दावा चूकावी आध्या, ते सूर्यने ज्वेनो सारथी उडे के जूवो जूनो आजभालनो हीकरो। आणुंदसिंह, ईद्रीनी पेठे वर थधने शोख्यो, अने श्रेत्रभालनो पुत्र (हेवीदान) ते वरनी ढाव थयो।

३ त्यां सिंधुराग थया अने गवरिये शोहला गाया, धीर पुळयो। रणक्षेत्रभां धकावता पग भूक्ता हुता। अने राडाड तथा चहुवाणु शंतुओने झीकता स्थिर थता अने शुरता, पावेला थईने (हाथियोनी पेठे) चालता हुता।

४ भाणेज अने मामो झेंडा चडावी लडवा भंडी गया, पछी अने गढपति सर्वज्ञमां गया एट्यो तेअने अर्लंवासमां फेरा दूरवाना टणी गया, ए चहुवाणुनां शां वाखाणु करूँ?

મહારાજ અટાનંદસિંહની રાખિયો—સોનંગરીજ અને વાયેલી શિ-
રેઈ તાથાને રોહીડે ગામ જઈને તેની પછ્યાડે સતી થઈ. તેમની સાથે
એક દાસી પણું બળો મોઈ. તેમની છતિયો આજે પણું રોહીડે છે.

આ વાતની ખજર હોટરસદમાં મહારાજ રાયસિંહને થઈ એઠલે તે
ઈડર ઉપર ચડી આવ્યો. પ્રથમ તો તેણે મુનધ્યે પોતાનું રોહાણું કર્યું
અને લા ચાર મહિના રહીને ઈડરવાડામાં લૂંટકાટ કરવા માંડી, પણ ઈ-
ડરગાદ ઉપર હલ્દો કરવાનો કાંઈ દાવ ફરજ્યો નહિ. છેવટે એ બારોટ એક
વિલપુરનો કેસરીસિંહ, અને ખીને દાવડનો અનોપસિંહ ઈરીને હતા
તેઓની સાથે સલાહ કરીને રાવની પક્ષના સાભર કાંદાનકેળી ઢાકોરાને
ઝોડાનો ખેલ રવ્યો. અને બારોટાએ જઈતે તેઓને સમજાવ્યા કે જ્યારે
લડાઈ થાય લારે તમારે બંધુકોના ખાલી ખાર કરવા. હવે રાયસિંહ મુન-
ધ્યેથી ઘડોળિયે ગયો. લાં (ભારવાડી વગેરેની) દશ હન્દર. માણસની
ઝાંજ જમાવી. ઈડરના જડી અને નાખડ એ એ ડામના કસાતી હતા
તેઓને પટા તથા જાગીર આપવાનો દિવાસો આપીને ખુદ્યા તો પણ
તેઓએ રાનને કલ્યું કે, અમે શેહેરનું રક્ષણું કરીશું. રાયસિંહે હવે ઈડર
ઉપર હલ્દો કરીને શેહેરને ધેરો ધાલી દીધો. તે પોતે તથા માનસિંહ
ચોહાણું, કુંપર જોરાવરસિંહ, જોક્ષ મોકભસિંહ, અને પ્રતાપસિંહ, સ-
વાધસિંહ, માનસિંહ અને જીવણુદાસ એટલા ચાંપાવતો ઈડરના ઝંગરની
મદારથાણાં હુંક કે ને ઉપરથી ઈડર હૃદાયછે તે “ઉપર* ચડીને પછી
શેહેરમાં હતરી કસાતામાં આવ્યા એટલે કસાતિયો સામા મળવાને આવ્યા
સ્યારે સરદારોએ મહારાજ રાયસિંહને પૂછ્યું કે કેમ કરવું છે ? મહારાજ
ઓદ્યા કે, મામા માનસિંહ ઝોજના આગેવાનૂં છે માટે એમને પૂછો. તેને
પૂછતાં તે બોધ્યો કે કસાતિયોને મારી નાખવા ને નિષ્ટંદ્રક રાજ્ય થાય.
સ્યાના પ્રમાણે ભારવાડિયોએ કસાતાતિયોના ઉપર ટૂરી પડીને આશરે
એક હન્દર માણસને કલાક કરી નાંખ્યા; પછી તેમણે કિલ્લા ઉપર હલ્દો
કરીને કુટલાક રેહેવરાને મારી નાંખીને તે સ્વાધીન કરી લીધો, એટલે રા-
વજ શોળોમાં જઈ રહ્યા ને રેહેવરા આશરે આડ મહિના સુધી ઈડરનું
રાજ્ય બેંગવીને છેવટે પોતાને ડેકાણો ગયા.

* તેઓની સાથે ખીન ૧૩૦૦ માણસો પણ ચરયાં હતાં

મહારાજ અનંદસિંહનિયે શિવસિંહ કરીને એક કુંવર ભૂક્યો હતો તે છ વર્પનો હતો. તેને રાયસિંહ ગાઢી ઉપર બેસારથો અને પોતે કારભાર ચલાવવા લાગ્યો.

પછી મહારાજ રાયસિંહે રણ્ણાસખુના ઠાકેર અદ્વૈસિંહ ઉપર ચડાઈ કરો. રસ્તે જતાં એક ભીલ હોણની સામે અણ્યો. તેણે કહ્યું કે ઠાકેર તો મરણું પામ્યો છે ને તેની ગાંધી તેનો કુંવર બેડો છે. આ વાત સાંભળીને મહારાજને ધણું દુઃખ લાગ્યું કે ભારો શત્રુ તેને મોતે મુવો ને મેં ભારો હાથથી ભરાયો નહિ. પછી સમાચાર કેઢેનાર લીધને તીરવતે મારી નાંખ્યો. ને રણ્ણાસખું જઈને તેની આસપાસ ઘેરો ધાલ્યો. એટથે લાંનો જવાન ઠાકેર, લુણ્ણાવાડે પોતાના સૈંકંડી બંનેવીની પાસે નાથી ગયો. મહારાજ હોડોડ મહિના સુધી રણ્ણાસખુભાં રહ્યા અને તેનાં ચોવીસ ગામ ખાલસા કરીને લાં પોતાનું થાણું બેસારીને કુંભા ભટીને ત્યાં ભૂક્યો, રણ્ણાસખું પાંચ વર્ષસુધી ઈડરના તાખામાં રહ્યું, પણ રેહેવરો નિરંતર હેરાનું કરવા લાયા તેથી દૂસોતર વગેરે બારગામ રાખીને બાકીનાં બારગામ તેઓને પાછાં આપ્યાં.

આ વેળાએ રેહેવર અને રાડોડ વર્ષે લડાઈ થઈ હતી તે વિશેતું એક ગીત નીચે પ્રમાણે છે:—

ગીત.

નિશ દિહ નગારાં ધ્રોહ મટે નહ,
ઘડ જોધારા નકે ઘટે;
નત ફોજાં ગજવંથ મટે નહ,
માસ્ફરે ના ધંધ મટે.
આફક્લતે વઢતે દન આખો,
ચડતે પડતે ખેત ચઢે;
પડિયા પાલે સાંજ ન પડશે,

૧

૧ રાત્રદ્વિસ નગારાનો ધમકારો મણે નહિ, અને જોદ્ધા ઝીપી ગઢ પણ ધટે નહિ, નિત્ય હાથીબાળી ડેણો મણે નહિ. અને ભારવાડિયાનું ધાંધળ મણે નહિ.

पडे धणा तद सांझ पडे.

२

दल जूटे जलबोल दहू दश,
ज्ञाज्ञा तीर पाखर रमज्ञोळ;

के दी केर मटरो कालो ?
धर ईंडर धाल्यो धमरोळ.

३

आवध भलां के भला अज्ञांजल,

सोहण भला के भला सथ;

रेहवर भला के भला राठवड,

हेमर भला के भला हथ.

४

धाहां पडे उपडे धमसां,

राहां खडे न काम रडे,

सोह पडे भडे दल सामा,

धरती होय न कडेघडे.

५

शिवसिंहने ईरडभां भूषीने रायसिंह हवे भेडासामां जग्ने रख्या
अने लां चेताने भाटे तथा चेताना। क्षीलाने भाटे भेडेल चखुाव्या, पांच
वर्ष पछी भराडानी झोज खुनेथी भेडासे आवी तेमां जूनकाज्जनी ओ भु-
भ्य छती, तेओये आवीने खंड्यी नागी; भराडानी झोज ५६२ हुनर
भाण्यसनी छती, तोपछु रायसिंहे खंड्यी आपवानी ना पाडी। झोजनी

२ अद्यातां लडतां आयो हिन नय, अने चडतां पडतां पण रणुक्षेत्रभां
पडे; काहि सुवाबिना सांझ पडे नहि, पलु धथा पडे तोज सांझ पडे.

३ दरो हिशामां रेकनी पेठे झोज लेडाय, धथा तीर अने पाखरनी रमझट
भयी रेहे, छडरनी धरतीभां धमरोत धाढ्योछ तेनो। आवो कागो केर किये दा-
हाउ भरशे ?

४ आयुक्त भलां के भला योद्धा, सरदार भला के भाण्यस भलां, रेहेवर भ-
ला के राठोड भला, धोडा भला के छाई भला ?

५ झेल्ने उपडे ने नाश पडे, रस्ता रेकाई नय ने काम सरे नहि, झोज
सामा सरदारे लगाने पडे; पलु कडेघडे धरती थाय नहि, (चाथी अने पांचभी ६-
पिता अंगेजभां झोजफेर छे.)

२१

આગેવાન ખી હતી તેણું રાયસિંહને કાઢાયું કે, તમે ઇપવાન છો માટે ભારે તમને જેવાની દર્શા છે, તેથી જે તમે અખારી કરીને આવશો તો હું અંગુષ્ઠી ભાડે કરીશ. મહારાજે કહું કે હું હું ઇપાળો નથી તોપણું તીર ભારનાર ધણો સારો છું. એમ કહીને કિલ્લાની ભીત આગળ થઈને એક ભરઠો ભીસ્તી પાડા ઉપર પખાલ નાંખીને જતો હતો. તેને જેઠને પેલા કુઠોવા આવેલા ભાણુસને કહું કે, પાણીસુદ્ધાંત પખાલ વીધીને પાડાની આંપાર તીર નીકળી જય કે નહિ? એમ કહીને તેણે તીર ચડાવ્યો અને ક્ષાનસુધી કશીને ટોક્યો, તે પાણી સુદ્ધાંત પખાલ અને પાડાની પાર નીકળી ગયો. પખાલિયે દોખાં દોખાં જઈને લશ્કરભાં ફરિયાદ કરી એટલે ભરાડાનું આંધું લશ્કર મહારાજ ઉપર ચઢી આંધું, એક સો ને પર્યાસ ભારવાડી હિલ્લેદાર હતા તેઝો ભરતા સુધી લખાં, પણ રાયસિંહ પોતાની ઓને પોતાના પાડા ઉપર બેસારીને તેને પછિવાડે લુગાંવતે પોતાના શરીર સાથે ખાંધી કીધી ને રાયગઢ ભણી ધોડા ભારી ભૂક્યો. અણુધડ ગામ તેણે ખાંલસા કરી નાંધું હતું તેની પાસે એક હુંગરા ઉપર આ કિલ્લો તેણે અંધાવ્યો હતો. અહિ અખાર અને પાળા થઈને બસે ભાણુસનું થાણું હતું. બા હેઠાણે પોતે એ નણું દિવસ રહ્યો અને પછી લાંધી છડર ગયો.

ન્યારે ભરાડાઓએ મેઠાસા લીધું લારે ચાંપાવત જીવણુદાસ કામ આંધો, અને તેનો ભાઈ પ્રતાપસિંહ રણભૂમિભાં ધાયલ થઈ પડ્યો. ભરાડાઓએ જાણું કે, એ મહારાજ રાયસિંહ છે તેથી તેને પાલભીભાં ધાંલીને અમદાવાદ લઈ ગયા અને લાં કેદ કર્યો, અને એંશી હળર ઇપિયા ભરે તો તેને છોડવો એવો કરાવ થયો; તે ઉપરથી તેટલી રકમ દુરસ્તા અજનામાંથી કાઢાડીને જાંટ ઉપર લાદી અમદાવાદ પોહેંચ્યતી કરી, ને તે બધું પૈથાપુર પોછોચ્યું એટલાભાં, ડાકોરે કેદમાંથી છૂટીજવાનો. બેદ કર્યો હતો તેથી લાંધી છૂટી આવીને તેઓને ભજ્યા અને ઇપિયાનાં જાંટ છડર પાછાં વાળા ગયા. રાયસિંહ કહું કે એ પૈસો પ્રતાપસિંહને માટે કાઢાડ્યો છે, માટે તેમણે રાખવો. પણ પ્રતાપસિંહ કહું કે, ન્યારે મહારાજે ભાડે ભાડે સર્વ સારી પેડે પૂર્ણ પાડાયું છે લારે ભારે પૈસાની કાંધ અગત્ય નથી. પછી સરદારશરી ભળીને એવો નીકાલ કાઢાડ્યો કે અધી ઇપિયા પ્રતાપસિંહ બેખા અને અર્ધા અજનામાં પાછા નાંખવા.

ભાઈ લખેણ કે, સંવત् ૧૭૫૭ (૪૦ સ૦ ૧૭૪૧) માં મહારાજે ચોતાના સરદારોને ચાકરીને બદલે પટા આપ્યો; મુંદેનો પરો માનસિંહ, ચોહાણુને આપ્યો, ચાંદણીનો ચાંપાવત સવાધસિંહને, મહુનો ચાંપાવત પ્રતાપસિંહને, ગાંધિયોલનો ક્રેતાવત અહેરામળને, દીંગોધનો કુંપાવત અમરસિંહને, વડિયાવીનો કુંપાવત અહાદરસિંહને, મેરાસણુ (એરણુ) નો નોંધા ઈદરસિંહને, અને લાણુપરનો પટો ઉદાવત લાલસિંહને આપ્યો. આ વેળાએ ઈડરની ગાઢી ઉપર રાયસિંહ અને શિવસિંહ ઘને હતા. તેથી સરદારોએ વિચાર કર્યો કે, એક ભ્યાનમાં એ તરવારો સમાય નહિ માટે કોઈક દિવસ દગ્ગો થશે; તેથી અને મહારાજ જૂહા પડે એવે મનસુષ્પો કરવા સારુ ચોહાણુની હવેલિયે બધા સરદારો એકદા થયા. આ સુખે શિવસિંહનું વય અગિયાર વર્ષનું હતુ. સર્વેએ સલાહ કરીને કુંપાવત અમરસિંહને રાયસિંહ મહારાજ પાસે મોકદ્યો. તેણે જધને કહ્યું કે “મહારાજ, આપ મારા ઉપર રેણે ભરાઓ નહિ તો મારે એક વાતું કહેવાતું છે.” રાયસિંહે કહ્યું, “ સુખે કોહો, ” લારે ઠાકોરે કહ્યું કે “સર્વ કહેછે કે, જેમ એક ભ્યાનમાં એ તરવાર સમાય નહિ તેમજ એક રાજધાનીમાં એ રાજવિયોથી રેહેવાય નહિ, વાસ્તે આપે બીજ ગામમાં પધારવું જોઈયે.” રાયસિંહ બોલ્યો, “એવું મારી આગળ કોઈ કહેતું નથી, માત્ર તમેજ કહ્યું, તોપણુ મારે હવે અહિં રેહેતું નહિ, અને તમારે પણ રેહેતું નહિ.” એમ કહીને રાયસિંહ રાયગઢ ગયો. અને અમરસિંહ મારવાડ ગયો. એટલે તેનો દીંગોધનો પટો ચાંપાવત માનસિંહને આપ્યો.

રાયસિંહ મહારાજને એક કુંવર નહનો, પણ બાઈ ઈજનકુંવરી કરીને એક પુત્રી હતી, તેને જ્યાપુરના રાજ માધવસિંહ વેરે પરણ્ણાવી હતી.

અમરસિંહને મારવાડમાં પટો મળ્યો નહિ એટલે છ વર્ષે ઈડર પાછો આપ્યો લારે તેને અખિયોલનો પટો આપ્યો. તેને શેરસિંહ અને ધીરતસિંહ એવા એ પુત્ર હતા, તેઓએ મહારાજ શિવસિંહની એવી સારી ચાકરી હાની કે તેણું તેઓને કુરુક્ષિયાનો અને ઉંડણીનો પટો આપ્યો. મહારાજ શિવસિંહે બીજાએને પણ પટા આપેલા છે. કૃતેષસિંહ અને ખુમાનસિંહ જે ચાંપાવત પ્રતાપસિંહના પૈત્ર થતા હતા તેઓને મહુ અને વાંધારના પટા આપ્યા, બીજા ધણા રજપૂતોને પણ તેણે ગામ આપ્યા

તેઓ બીજા સરદારોના કિલાયત થઈને રહ્યા.*

સંવત ૧૮૪૪-૪૫ (ઇઠી સં ૧૭૮૮-૮૯) માં જ્યારે આપા સા-
હેણ, ગાયકવાડની ઝોઝ લઈને રહેવરો અને પોણોના રાવળ વગેરે બો-
મિયાજોની ઉસ્કેરખીથી તેઓને લઈને છુટ્ર છુપર ચડી આવ્યો અને કા-
પમકાપ અને લૂટમલૂટા કરવા લાગ્યો લારે સરદારો પોતાના કબિલા
સહિત હુંગરામાં જતા રહ્યા, અને સર્વે પણી ધુંવા હુંગરા ઉપર એકડા
થયા. એ હુંગર દાંતા અને પોતીનાની વચ્ચે આવ્યો છે અને તેના ઉગર
ચડવાનો એક ભાત્ર સાંકડો રસ્તો છે, ત્યાંથી તેઓએ આપા સાહેય ઉ-
પર રાત્રની વેળાએ હૃદા કરવા માંચા અને કઠલ તથા લૂટ ચલાવવા
માડી. જ્યારે ધુવા હુંગર ઉપર ઝોઝ ચડી આવી લારે સરદારો દુરની
ઉત્તરમાં ચેવાડ ભાંહેલા પાનવરા ભષ્યી નાશી ગયા, ભરાડા સુંદેટી ઉપર
આદ્યા અને તે પરગણ્યાનાં સર્વ ગામ લૂરયાં અને બાળો નાંખ્યાં; તેમજ
પોતીના, મહુ, ચાંદથી, અને બીજાં પરગણ્યાનાં ગામતું પણું તેમજ કસ્યું.
છેવટે મહારાજ શિવસિંહની સામે તેઓ ઈદર ઉપર ચડી આવ્યા અને
રમણસર તળાવ આગળ પડાય કરીને રહ્યા. તેઓએ મહારાજને કાઢાવી
મોકલ્યું કે, તમે અમારી સાથે ચાત કરવાને તરતજ હાજર થશો નહિયું
છુટર ઉરાડી ભૂકીશું; આ ઉપરથી શિવસિંહ પોતાના પાંચે કુંવર લઈને
તેમની પાસે ગયો. આપાસાહેયે કણ્ણું કે તમારો અધો સુલક અમને આ-
પવાનો આ ઇસ્તાવેજ છે તેના ઉપર તમે સહી કરો નહિકર આયો સુલક
ઉંજડ કરી નાંખીશું. તેઓએ આ પ્રમાણે દાવો કરવાતું ભિષ એ બતાયું
કે, તમે તો ભાત્ર આનંદસિંહના વારસ છો, પણ રાયસિંહ મહારાજ પુત્ર
પિના મરણું પાંચો છે તેના ભાગ ઉપર અમારો દાવો છે અને દુરન્યોડા

* બદી જેતસિંહને ટોડડા ગામ આપ્યું, તે પણ ચાંપાવત નિદ્વામાં ભ-
દ્યો. ચાંપાવત ગમાનસિંહને ચીંઘાડ ગામ આપ્યું, તે મહુના નિદ્વામાં ભદ્યો
ચાંપાવત અભયસિંહને લેટાળી ગામ આપ્યું, તે સ્વતંત્ર રહ્યો. મુનઈ ગામ
લંદાને આપ્યું તેઓ કુંપાવતના નિદ્વામાં ભદ્યા. પુનાસણ ગામ શિશોહિયા
મહાસિંહને આપ્યું તે ચાંપાવતના નિદ્વામાં ભદ્યા, પણ હાલ કુંપાવતના નિદ્વામાં
છે, મેંય ગામ જેતાવતને આપ્યું. ઈત્યાદિ,

તે બંને મહારાજાન્ને સહિયારો લીધેં છે. આવું સાંભળાને મહારાજે આપાસાહેણે ધણો વિનંયો પણ કાંઈ તેણે માન્યું નહિ. ને ઉકટી ખ-મક્કી આપી કે, જે તમે માઝે માનશો નહિ તો તમને પડી લઈને ઈડરમાં અમારું થાણું એસારીશું. 'આવું સાંભળીને મહારાજે હરી જઈને કહ્યું' કે, " દેશનો દેખ કરી આપવાનું મારા હાથમાં નથી, તે તો સરદારોના 'હાથમાં છે; તેમકે જે રાજ્ય ઉપર હું રાજ્ય કરેંછું તે તેઓના સાધનથી 'મેળવેલું છે. પંડિતે કહ્યું કે', ત્યારે તમે સરદારોને એલાવો. શિવસિંહ "કહ્યે કે, તેઓ મારા તેજ્ઝા નહિ આવે, વળી તમે તેઓનાં ગામ ઉજ્જવલ "કરી નાખ્યાં છે અને તેઓએ પણ તમને થોડુંક તુકશાન કર્યું છે તો તેઓ શી રીતે આવી શકરો." આપાસાહેણે બાંધખરી આપી, અને મહારાજે પણ આનગી કાગળ લઈયો કે "જે તમે આવશો નહિ તો મને ડેઢ કરરો." આ ઉપરથી સર્વે સરદારો આવ્યા. પણ ચાંદખૂનોને સરદાર સુરજમલ આવ્યો નહિ; તે એકસે અશ્વાર અને બસેં પાળ લઈને પોતાને ગામ ગયો. સરદારો આવ્યા એટલે રાયસિંહનો ભાગ ધમકાવીને કખારી લીધેં તે દેખ ઉપર મહારાજાન્ને પ્રથમ મતુ મારી આખ્યું તે પણી સાત સરદારોએ સાક્ષિયો કરી.

આ કામ થઈ રહ્યા પછી સરદારોએ કહ્યું કે, "સુરજમલ સહી કરશે લારે દેખ ખરો ઠરો, નહિ કર ઠરો નહિ." તે ઉપરથી પંડિતે કહ્યું, કે તેને તે હાયો. એક આરણ જમાદાર જાન મહામહની બાંધખરી લઈને ભરાડાનો એક સરદાર, અને મહારાજાનો એક અશ્વાર એ એ ગયા. લાર પછી તરતજ એકસે ને વીશ અશ્વાર લઈને સુરજમલ આવ્યો. પંડિતે તેનો આદરસતકાર કરીને પોતાના તંયુમાં આવકાર કર્યો અને પોતાની પાસે એસારીને, બીજી સરદારોની પેટે સહી કરવાને દેખ તેને આપ્યો. સુરજમલે તે વાંચ્યો. કે તુરત છાડી નાખ્યો અને બોલ્યો કે, મહારાજા પાટના ધણી છે ને અમે તો છાડના ધણી છિયે માટે એમ નહિ થાય" એવું કહીને જમાદારને કહ્યું કે મને ચાંદખૂયે પોહેંયાડો. એમ કરી તરતજ ઉડીને પોતાને ગામ ચાલતો થયો. આપાસાહેણ ધણો લીધોએલો થયો. અને મહારાજાને તથા સરદારોને ખૂબ ધમકી આપી, પણ તેઓએ કહ્યું કે, એમાં અમારો કરો દોષ ગથી, અમે તો દેખમાં સહિયો કરી આપી છે. લારે પંડિતે કહ્યું કે મારી

સાથે તમે ચાંદણી ઉપર ચડાઈ કરવાને ચાલો.^૧ એ વાતની તેઓએ હાં કહી. પછી ચાંદણી ઉપર જઈને તોયો ચડાની, અને એક આખો દિવસ હલ્દી રેહેવા હીથો. મહારાજ અને સરદારો હેખીતા! મરાડાની ભણી હતા પણ અંદરખાનેથી સૂરજમલના પક્ષમાં હતા, રાત્રની વેળાએ સૂરજમલ કુંગરામાં નાશી ગયો, લાર પછો મરાડાઓએ ગામ લૂટીને ખાળી નાંખ્યું. તેઓ લાં ચાર દિવસ રહ્યા, તેઠલી વારમાં, સૂરજમલ લાગ ફાવતો ગયો તેમ તેઓના ઉપર પડ્યો અને દશભાર માણુસાને ડેર કરીને ચૈદધોડા લઈ ગયો. પછી ચાંદણીયેથી મેલાણું ઉપાડીને ઝોઝ સાંખ્યિયે ગઈ, લાં પણ સૂરજમલે રાત્રની વેળાએ તેઓના જીપર પડીને, તેમનો એક આરથ કાંમદાર તોપખાના ઉપર હતો અને જે “તાના, તાના, તાના,” ગાતો રોટલી અનાવતો હતો તેને ડેર કર્યો. પછી મહારાજાએ આપાળને કણું કે, એ રંજયુત ધર્યો કર્પરા છે, ને એ કાને માસ્યાવિના મૂક્યો એ કહેવાઈ શક્તાંત્ર નથી, આટે ઇપિયા આપવાનો ને હરાવ થયો છે તે ઇપિયા ઝોઝ શરેયી હું પોહેંચતા કરીશ. પછી વીશહાજર ઇપિયાનો એક દેખ મહારાજને કરી આયો તે લેછને મરાડી ઝોઝ ગઈ અને મહારાજ દુરારા ચાલ્યા. તેણે તરતજ સૂરજમલને પોતાની પાસે તેડાવ્યો, અને કણું કે, તમે તમારું ગામ કરી વસાવો; પછી તેને આટ હવેલી બાંધવાને ચાર હજાર ઇપિયા આપ્યા. સૂરજમલે તેગ કર્યું પણ લારપછી તે પોતાના શરપણ્યાથી અભિમાની થઈ ગયો. અને કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજ કે સરદારો કાઈનામંય બજ નથી, દુરની ગાડી બચાવી તે મેં એકલાએ.”

મરાડી લશ્કર પાછું વખ્યું તે વેળાએ અદંમદનગર, મેઢાસા, અને ખીજુ જગ્યાઓએ થાળું ઐસારીને વળ્યું. સરદારોએ તેમાંનાં ધણ્યાંખરાં થાળું ઉકાડી મુક્યાં, પણ કેટલીક જગ્યાએ તો ઐસારેકાં રહ્યાં અને તેમાંથી પૈશવાને આર્થી ભાગ મળ્યો.

હવે જ્યારે ચાંપાવત સૂરજમલ દુરભાર કરતો હતો લારે તે

^૧ એ વિષે બારેટો કહેછે કે—

સોરઠો,

નિદ્રાચે નિંદરણીદ, અર્તિયાને આવે નહિ;

શાન્દે ચાંદણીદ, તે કૃધી સુન કમંધ,

રસતા ચોપખા રખાવતો હતો અને જે તેની આજા માનતા નહિ તેને ધ-
મકાંવતો. એક સમયે દરખારના નોઅતવગાડનારાએ રાજમાર્ગમાં ગંઢકી કરી
તેથી સૂરજમલ તેના ઉપર કાપ્યો અને તેને પકડીને તેને ધુંદિયે છારડું
ખાંધીને મરતા સુધી પાણીમાં જખકોળ જખકોળ કરાવ્યો. આ વેળાએ મહા-
રાજ શિવસિંહ વૃદ્ધ અને નખળાં થયા હતા. તેવામાં કુંવર જ્ઞાનસિંહ
અને સૂરજમલને ધથી મિત્રતા બંધાઈ હતી. એક વેળાએ સૂરજમલને ચાં-
દચ્છિયે ઉલણ્ણી કરી અને કુંવરને જમવા તેઝ્યો. ક્યેરીમાં બન્ને જણું એહા
હતા તેવામાં કુંવરનો એક બોજક આલણ મેડા ઉપર થુંક્યો, તે જોઈને
સૂરજમલને કોધ ચહ્યો અને આલણને આજા કરી કે, “તારી જીમ વતે
તું એ જગ્યા સાક્ષ કર.” આલણે કહ્યું કે “મે' વાંક કર્યો. છે તો હું મારા
લુગડા વતે જગ્યા ચોપખી કરેંછું.” પણ સૂરજમલ તો પોતાનો હુકમ પ-
ગાવવાની હઠ પકડી રહ્યો, લારે મહારાજ કુંવરે કહ્યું કે “એણું એદું કસ્યું
છે તેથી તમારી ખુશી હોય તો હું મારી શાકવતે ચોપખું કરે.” પણ સૂર-
જમલ તો એકનો એ થયો નહિ અને કેહેવા લાગ્યો કે “એ એની એજ
જીબથી સાક્ષ કરશે.” લારે કુંવરને ધણો કોધ ચહ્યો, અને ઉફીને ચાકતો
થયો. ઈડર આનીને તેણે સર્વ વાત માંદીને મહારાજને કહી, અને કહ્યું કે,
“એ સરદારને એટથો એધો ગર્વ ચકડ્યો છે કે, કાઈની પત કરતો નથી.”
મહારાજ સાંભળી રહ્યા, પણ કાંઈ ઉત્તર આપ્યું નહિ. કુંવરે પોતાનો રોષ
મનમાં રાખ્યો.

એ વાતને વિસારે નાંખીને મહારાજ કુંવરે સૂરજમલને જમવાને
નોતયો. તેને તે ઈડરંગઠ ઉપર કિલ્દો જોવાને લેઈ ગયો, અને ઝીરણીને
માળિયે લધ આવ્યો, લાં તરવારવતે તેને કટલ કર્યો. એના મોતથી ઈડર
સંરથાનને ધથી હાની પોહેંચી એવું નીચેની કલિતાથી જણ્ણાયછે,—

સોલાડો.

ચાંપા ચૂક કર્યે, નરેન્દ્ર જો મારત નહિ;

શુજજર ધરા ધરે, કર હેતો સૂજો કમધ.*

સૂરજમલ પોતાના મરણું પક્ષી ભૂત થયો, અને ધણ્ણા કાળ સુધી
ખૂલ હરકત કરવા માંડી.

સ્કુરજમદના કુંવર સખલસિંહે પોતાના પિતાના ભરણુના સમાચાર સાંભળ્યા એટલે ડરીને બારવટે નીકળ્યો; પણ તેને લાલચથી પાછો બોલાવ્યો અને તેનાં હુરસોદનાં બાર ગામ લઈ લીધાં. મુંડેટીના માનસિંહની પછવાડે તેનો કુંવર જ્ઞેરાવરસિંહ થયો. રદ્ધુનાથ કરીને તેને એક ખીજે નહાને કુંવર હતો તેને જોતાનો આસ આપ્યો તે તેના પણ તેના કુંવર સુરતસિંહને મળ્યો.

પટાનતોણી પાસે ધણ્યાં ગામ જતાં રહ્યાં હતાં અને ખાલસા ગામ થોડાં રહ્યાં હતાં માટે મહારાજ કુમાર ભવાનીસિંહે સુરતસિંહ પાસેથી જોતાનો આસ દેવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તેણે સુરતસિંહને કાણાવી મોકલ્યું કે, તમારાં ગામમાંથી એક હે એ ગામ અમને આપો. આ વાત મહારાજ શિવસિંહને સારી લાગી નહિ પણ કુંવરનો તેને ઉર રહેણો હતો તેથી તેને વધારે કેણેવાંનું નહિ. સુરતસિંહે સંદેશાના ઉત્તરમાં બારવંડ લીધું અને પોતાના કાળીલાને પાલની અભિકોણું મેવાડનાં જવાસ અને પહાદણું ગામ છે લાં લઈ ગયો, અને ઈડરવાડા ઉપર હક્કા કરી, ઢેર વાળી જઈને એકૃત તથા ગામના વ્યાપારિઓને પછડી લઈને તેમની પાસેથી દંડ દેવા લાગ્યો. એક સમયે અલપેડ ઉપર તેણે હલ્લો કર્યો, લાં ઈડરનું થાણું રેહેતું હતું તેમાં ઘેડા અને પાયદળ થઈતે એક્સો માણુસ હતું, આ ઢેકાણે ભારે લડાઈ થઈ, લારપણી ઈડરના કેટલાક વાણિયા સાદરીભીણું માઝપમહેવની યાત્રા કરવાને જતા હતા તેમણે પોતાની સાથે પચીશ કોળી વળાવા રાખ્યા હતા તેણો સહિત તેમણે થાણું ગામના આગળ ફોણો કર્યો. લાં સુરતસિંહ આવ્યો અને તેમને પૂછ્યું કે આઠલા બધા વળાવા રાખવાની શી અગલ્ય છે? લારે તેઓએ કહ્યું કે તમે બારવટે છો માટે તે સાંભળી સુરતસિંહ બોલ્યો, કે તમારે મારી ખીક રાખવી નહિ, કેમકે ઈડર તો મારે માતા સમાન છે તેથી તેનું લુગડુ નહિ બેચું, પછી તેમની સાથે યાત્રાને સ્થાને ગયો અને પાછાં વળતાં તેઓને ઘેર પોહોચાયાએ. વ્યાપારિયો જન્મારે ઈડર ગયા લારે તેઓએ મહારાજને અને કુંવરને કહ્યું કે સુરતસિંહે ઈડર શેહેરના દોકોનું રખવાળું કર્યું માટે એને બોલાવો. આ વાત કુંવરને ગળે જિતરી નહિ. લારે મહારાજે, કુંવર જાણે નહિ એમ સુરતસિંહને કાગળ લઈયો કે ચોરીવાડ મારું થાળીતું ગામ

હે, માટે તમે જો તે ગામ ભારશો, તો હું લાંઘણું કરીશ, અને તમને પાછા ઓલાનવાની કુંવરને અગલ પાડીશ. આ કાગળ ઉપરથી ઠાકોરે ચોતાનાં માણ્યુસ એકઢાં કરીને ચોરીચાડ લુંટ્યું, અને ઢોર લઈ જઈને તથા માણ્યુસોને કેદ પકડીને ગામ જાગો ગૂંઘ્યું. આ સમાચાર સોભળીને મહારાજે લાંઘણું કરવા જાંડી. તે ઉપરથી ઈડરના એક અતીતની લાંઘધરી આપીરે કુંવરે સુરતસિંહને તરત ઓલાવ્યો. તે જ્યારે આવ્યો લારે કુંવરના ઉપર ખલ્લું કાપાયમાનું થયો અને આટલું વધું તુકસાન પોહેંચાડવાનું કારણું પૂછ્યું; એટસે સુરતસિંહે મહારાજનો કાગળ બતાવ્યો, અને જ્યારે શિવસિંહને આજિષે કુંવરે પૂછ્યું, ત્યારે તે શરમાઈ ગયો, અને પિતાપુત્રની વચ્ચે શરૂઆદ બંધાઈ હતી તેમાં આથી કરીને વધારો થયો. દરથારે સુરતસિંહને કહ્યું કે, “મૈં તમારા લાભને અર્થે જે કાગળ લ્યાયો “હતો, તે તમે શા માટે હૈન્ડાઉન્યે તમારી ખુદ્દિ આવી કરી ગઈ છે, તેથી “તમારે મોત પાસે આચ્યું હોય એમ ગને લાગેડે.” સુરતસિંહને ચોતાનો ગ્રાસ પાછો મળ્યો, પણ લારપઢી છ મહિને તે મરણું પામ્યો. સંવત् ૧૮૪૧ (૪૦ સ. ૧૭૮૫). તેના પેઢી તેનો કુંવર ઉદ્યસિંહ ગાહિયે એઠા.

સુદુરેટીના જોરાવરસિંહનો પૈત્ર હોકાતસિંહ મરણ પામ્યો. લારે તેને કાંઈ સંતાન ન હતું, તેથી સુદુરેટીના ઝોટાટા પરો પણ ઉદ્યસિંહને મળ્યો.

સંવત् ૧૮૪૮ (૪૦. સ. ૧૭૯૨) માં મહારાજ શિવસિંહ હેવ લોક પામ્યો^૧ લારપઢી બાર વિલ્સે તેનો કુંવર જનાનીસિંહ પણ છનીશ વર્ષની વધે મરણું પામ્યો. જનાનીસિંહ મહારાજની પઢી તેનો કુંવર ગા-

* નીચેના લેખદિપરથી ઈડરના મહારાજન વિષેની સપ્રેમાણું વિધિ મળી આવેછે.

૧ ઈડરની પાસે એક જૈતની છની છે, તેમાં લખ્યું છે કે “સંવત् ૧૮૪૦ (૪. સ. ૧૭૮૪), શ્રી મહારાજાનધિરાજ મહારાજ શ્રી શિવસિંહજી ઈત્યાહિ.”

૨ ઈડરગઢમાં વજરમાતાની વાવ છે, તેમાં લેખ છે કે, “શ્રીગણેશાયનમ: શ્રીરામજ. “સંવત् ૧૮૪૭ (૪. સ. ૧૭૯૧) ના કાદ્યજુન શુદ્ધ પ શુદ્ધવારે, શ્રી શ્રી શ્રી ૨૦૮ “શ્રીમહારાજાનધિરાજ શ્રી શ્રી શ્રી શિવસિંહજી, શ્રી મહારાજ કુંવર શ્રી જનાનીસિંહજિયે આ વાવ બંધાવી છે.” ઈત્યાહિ.

૩ ઈડર પાસે એક બાજેની લેખ છે કે “સંવત् ૧૮૫૬ (૪. સ. ૧૮૦૩) મહારાજાનધિરાજ, મહારાજ શ્રી ગલારોસંહજી” ઈત્યાહિ.

ભીરસિંહ ગાહિયે એડો, તે સંવત ૧૮૩૫ (મુહુર્ત ૧૭૭૬) માં જન્મેથો. ભવાનીચિંહને તેનાથી ગીજ ચાર ન્કાના ભાઈ હતા—જલમસિંહ, સંગરામસિંહ, અમરસિંહ. અને ઈન્દ્રસિંહ ગંભીરસિંહની ખાસ્યાવરસ્યાગાં જલમસિંહ તેને જોગામ લખ્ને ગાહિયે એશી રાજકારબાર ચલાવતો હતો. તેવામાં યોડા દિવસ પછી સરદારે આંધ્રાનાની દ્વેલિયે એકદા થયા, તેમાં વિલપ્રવાળાં જાગેડ જોડાયાન ને વેગાએ ફાવાન હતો, તે પણ સામેલ હતો. નેઓઝો મળાને એવેનિ નિશ્ચય કર્યો કે, એક ભ્યાનમાં એ તંરવાર સમાતી નથી, માટે વાજાણી છે કે, જલમસિંહે ગાઠી ક્રપર નહિ એ સતાં એક બાજુએ એસવં જોઈયે. જલમસિંહને આ આત જાણ કરવા ઉપરથી તેણે પૂછ્યું “સારે અને ક્રવે શી સલાહ આપો છો?” તે સાંભળી સરદારાએ કહ્યું કે “તમે ગાંધી છો, અમે તમને શી સલાહ આપિયો.” આદું સાંભળીને જલમસિંહ તથા તેના ભાઈ સંગરામસિંહ અને અમરસિંહ ચોતગોતાનાં ગાથસે. સદિત નીકળા પડ્યા અને ભોડાસા, અફંગનતગર, અને ધ્રોગડાનો અનુક્રમે વગર આપવે કાણે લીધે. ઈન્દ્રસિંહ ને આંધ્રે અખમ હતો, તે હુક્કરમાં રહ્યો, તેથી તેને સુચરનો પટો મળ્યો.

સંગરામસિંહની પછી કણુંસિંહ થયો, ને કણુંસિંહની પછી જોધપુરનો દાખનો મહારાજ તાખનસિહ થયો.

ઇન્દ્રસિંહે પોતાની પછ્યાડે ચાર કુંવર ગૂડ્યા, તે આને પણ હૈયાત છે. જલમસિંહ અને અગરસિંહ નિઃસંતાન ગરણું પામ્યા.

ન્યારે ગંભીરસિંહ મહારાજ આદાર વર્ષનો થયો, સારે તેણે કહ્યું કે, ત્રણ ભાઈ વચ્ચે એ પરગણાં રેહેવા હેવાં જોઈયે અને તે પ્રગણે કરવા સાર તે દ્રોજ તૈયાર કરીને અહંગનતગર ઉપર ચડતાં રરતામાં લિંગલાજ આગળ પડાવ કરીને પડ્યો. લાં જલમસિંહ તથા સંગરામસિંહ એકઢા થઈને તેના સામા ચડી આવ્યા, એટલે લડાઈ થઈ. અને પક્ષનાણાંઓની પાસે તોણો હતી, તેથી બન્ને બાજુનાં ધણ્યાં માણુસ પડ્યા. સાંજ-પુરી એટલે લડાઈ બંધ પડી. બિને દિવસે ચાંધાવત જોયો, અને ચોટાણું સરદારો મહારાજ પાસે આવી પોહેંચ્યા, તથા શાનુને કુદેણું કાઢાયું. કે “અહંગનતગર અમારે સ્વાધીન કરો.” આ વેળાએ ટીટોએના જાવાનસિંહ પદ્યાને પોતાની એચાર દિવસ ઉપર ભરી રાખેલી બંદુક અ-

રિયાન મકીને છાઉવા માંડી, પણ છૂટી નહિ. એટલે પથરો સાંક કરીને છો-
ડતાં તે કુદી તેથી તેનો હાથ ફૂટી ગયો. આંખ અપશુદુન થયા એટલે
મહારાજ લડાઈ કરવાનું જવા દઈને છુદર પાછો ફરચો. જવાનસિંહને ઈં-
ટોઈ ભણી લઈ ચાલ્યા, પણ મુજબ ગામ આગળ જવનાથ મહાદેવની પાસે
તેણે પોતાનો ડેઢ છાઉયો.

પછી મોડાસાના ઠાકોર જાલગસિંહનિયે, પોતાની આસપાસનાં અં-
ખલિયારાના ઠાકોર અને માલપુરના રાડોડાનાં તથા માનપુર અને સર-
ડાઠના રહેણરોનાં પરસંસ્થાનનાં ગામ ભારવાડી ઝોજ અને ખીજી બેળી
કરીને ઉદ્યાવા માંમાં. પ્રયમ માલપુર ઉપર સુમારે છ૦ સ૦ ૧૭૮૮ માં
પાંચ હજાર માણુસ સાહિત જાલમસિંહ મહારાજને ચાદ્ય કરી, બારે માલ-
પુરના રાડોડ પાસે આદસે માણુસ હતુ. તણુ દિવસ સુધી લડાઈ ચાલી
અને છેવટે માલપુર લાંબું, અને રાવળ મરાયો. પછી મહારાજ માલપુર-
માં થાણુ બેસાખું, પણ રાવળ તખતસિંહ બારવટે નીરળાને મોડાસાનાં
ગામડાં યાળીને વાહુ તુકસાન કરવા માંગયું, તે ઉપરથી છેવટે માલપુરની
સલાગીમાંથી છસેં ઇપિયા અને મગોડીની સલાભીમાંથી પાચસેં ઇપિયા પ્ર-
તિ વર્પે લેવાના દરાવીને રાવળ તખતસિંહનાં ગામ તેને પાછાં આપ-
વામાં આવ્યાં.

સંવત્ ૧૮૬૪ (છ૦ સ૦ ૧૮૦૮) માં પાલણુપુરના પીરખાનજીની
સાથે તેના ભાઈ સુમશેરખાનને કનિયો. થવાથી તે રીસાવીને ધર છોડી
છુદર આવ્યો. મહારાજને પોતાનું અંપલપુર ગામ પોસીના પરગણ્યમાં છે
તે તેને વસવાને દરાવી આયું, એટલે સુમશેરખાન લો જઈને રહ્યો. આ
ખનાવ ઉપરથી પાલણુપુરના પીરખાનજીને મહારાજને લખી મોકલ્યું કે,
“તમારે મારા ભાઈને રાખવો નહિ.” પણ આ વાત ઉપર મહારાજને કોઈ
લક્ષ આયું નહિ, એટલે પાલણુપુરનું લસ્કર ગાઢવાડમાં પેડું અને તે પ-
રગણ્યનો કણને કરી લીધો. તે ઉપરથી મહારાજને પોતાની ઝોજ એકઢી
કરીને પાલણુપુરની ઝોજને હાંકી કાહાડી, અને તેણે દીવાનના શીશરાણ્યા
ગામમાં એશીને તેને કાહાવી મોકલ્યું કે, “ને તમારે લડવાની મરળ હોય
તો અમે અહિ વાટ જોઈને રહ્યા છિયે.” પીરખાનજીને ચડી આવવાની
કાંઈ મરળ ખતાવી નહિ, એટલે તે ગાઢવાડમાં પોછો હતો, તેને બદલે પાલણુપુ-

દનાં એક એ ગામ મારવાની ભરજી મહારાજે જણ્ણાવી, પણ તે વેળાએ કુપાવત નારસિંહ પ્રધાન હતો, તેણે કહ્યું કે, “મહારાજ! આપણે પાલણુ-
મુરની સીમા ઓળંગને આવ્યા છિયે, તેથી આપણી જીત થયેલીજ છે, તમે
ચારોછો તે પ્રમાણે ગામ મારવાથી માત્ર કર્જિયો વધશો.” મહારાજે આ
સલાહ માન્ય કરી અને ધરભણી પાછા વળ્ણાને લાંથી તેણે હાંતા ઉપર ચ-
ડાઈ કરી. એટલે ત્યાંના રાણે જગતસિંહ કુંગરામાં નાશી ગયો. ધડરની
ફોંજે નવાવાસ અને લીમાલ ગામ લુટ્યાં (ત્યાંના લોક લાંથી નાશી ગ-
યા) અને શેખડીનું વાવેતર જોઈતે તે કાપીને તેનાં જુંપડાં બધાવીને ફોંજ
ત્યાં એક મહિનો રહી અને આસપાસનાં ગામડાંમાંથી ખાવાનું મેળવવા
લાગી. છેવટે એવો ઠરાવ થયો કે, હાંતાના રાણું એ મહારાજને પ્રતિવર્ણ
ઘાંચેં ઇથિયા ખંડણીના આપવા; પછી મહારાજ ધડર પાછો ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મુ.

૧દાંતા.

દાંતાના રાણુા જેતમાલને એ કુંવર હતા. (જીવો પ્ર. ભા. વિભાગ બીજે પ્રકરણ ૫ ની સમાચિ.) તેમાં ઝોડા જ્યસિંહ હતો. અને નહાનો પુંજેળ હતો, તેની ભા દાંતાના સરદાર ધનાલીના વાધેલાની પુન્ની થતી હતી, બંને ભાઈને ખનતું ન હતું, તેથી પુંજેળ ચેતાને મોસાળ રેહેતો હતો. ખાં પણ મોટા ભાઈની ઓફ લાગવાથી રાણું ભરણું થયું એટાં તેના મામાએ તેને સીરાધ પરગણ્યાના ચીતાસણી ગામભાં મૂક્યો. જેતમાલ શુજરચો લારે તેના બારમા સુધી સર્વે સરદારો તથા સગાવાડાલા સર્વે રાણુણ્ણના દરારભાં સાથે સત્તા હતા, અને કુંવર જ્યસિંહને માત્ર ઢોલિયે પોહેંડતો હતો. જ્યારે ચાકર તેને માડે ઢોલિયો ટાળવાને આવ્યો, લારે બાડુવા સદુજ્ઞના દીકરા અભરણી પથારી કાલ્પાડી નાંખીને ત્યાં આગળ તેણે ઢોલિયો ટાળ્યો, લારે સૌઘ્યે પૂછ્યું કે આ કુંતો ઢોલિયો ટાળેછે? ચાકર કેદે કે, દરધારનો. તે સાંભળી સરદારોએ કહ્યું કે, “દરધારને શુજરચાને તો માત્ર એ દિવસ થયા તે એટલી વારમાં કયાંથી થયા?” લારે ચાકરે કહ્યું કે, “પરમેશ્વરે કષ્યા, તે હવે તગારાથી જોયા થવાના નથી.” આવું એલાંહું સાંભળીને સરદારોને ધણું માહું લાગ્યું, અને વિચાસ્યું જે આ કાંઈ આપણુંને પાર પાડશે નહિં; પછી સર્વે સરદારો એકઠા થઈને વિચાર કરીને બાડુવા અભરણી કહ્યું કે, “તમારી નજરમાં આવે તે ઉપાય કરો.” પછી અભરણીયે કહ્યું કે, “હું જઈને બીજે ધણું લાવું, તો તો ખરો, પણ તમે સર્વ ડિંમત રાખ્યીને ગારી મદદ રેહેનો.” પછી અભરણી એ અશ્વાર^૨ પોતાની સાથે

૧ દાંતા તાણાના પૈથાપરનો શૂજરરામ ભાણુણ હતો, અને બીજે કેટાયા સામળદાસળ હતો.

લા. ક.

૨ ઉનજણુના પ્રખ્યાત વિક્રમશાલ પછી ચાલીસમા રાણ રવપાળજ પરમાર થયા. એણે ધ. સ. ૧૦૬ માં સ્કિંધમાં થળતું રાજ મેળયું, તે પછી ચૈંડમો પુરુષ

લઈને નીકળો ચાલ્યો. જ્યારે તેણે જણું નીકળ્યા ત્યારે કુંવર જયસિંહદેંકે પૂછ્યું કે, “તમે ક્યાં જાઓછો?” તેઓએ ઉત્તર આપ્યું કે, “અમે દરખારને કામે જઈયે છિયે.” કુંવરે જણ્યું એમજ હશે; કારબારો કાંઈ કામને આટે મોકલતો હશે. તેણે જણું ધૂનાલિયે ગયા અને વાધેકા ઠાકોર મોકભસિંહને પૂછ્યું કે, પુંનેજ ડ્યુ છે? તેણે કહ્યું કે, એ તો ચિનાસંખ્યિયે છે. પછી તેઓ ચિનાસંખ્યિયે ગયા અને રાતે વાસો રહી સનારમાં તે ગામના ધથી સિંહને ઘોકાનીને કહ્યું કે, “પુંનેજ તમારી પાસે રેહેજે, માટે તમે તેની ચાડરી કરશો? તેણે કહ્યું કે. નણુંસે ચારસે માણ્યુસ મારી પાસે છે; ગમે તે કામ તમે કરશાનશો. તે કરનાને હું તૈયાર છું. પછી તે પોતાનાં માણ્યુસ લઈને તૈયાર થયો, એટલે ગઢી અમરાનિયે પુંનેજને કહ્યું કે, અમારી સંગયે તમે દાંતે ચાંકો. તે કેળે કે ‘અને તો મારી

દ્વારોજ થયા.-એ મુસલમાનો સાથની લડાઈમાં મરાયા.

જસરાજ એણે મુસલમાનોથી હારી થળનું રાજ છાડીને આરાસુર પારો ગળારગઢ મા ગાડી કરી.
કેદારસિંહજ ઈ. સ. ૧૦૬૬ તરસંગમામાં રાજધાની કરી.

જસપાળ પછી કેટલીક ચેદિયે.—

જગતપાળ પાસેથી અવાલદીન ખીરલ (ઇ. સ. ૧૨૬૫-૧૩૧૬) એ તરસંગમે લઈ લિયો, પછીથી જગતપાળે તરસંગમે પાદશાહ પાસેથી અતી લિધી તેની છૂટી ચેદિયે.—

કાનકદેવ

અધ્યલ ઉપર ઈડરના રાવ લાણે ઈ. સ. ૧૪૪૫ માં ચડાઈ કરી તરસંગમે અતી લિધી, પણ પણીથી અમદાવાહના સુલતાન મહમૂદ (પીળ) ની મદદથી કરી તરસંગમાનું રાજ મેળજ્યું.

અપરાકરણજીને આધ્યય અકણર પાદશાહુનો શાહીનહો આવી રહ્યો હતો. તે દિલ્હી ગયા પછી અકણર પાદશાહે તેને વંશપરંપરા રાણુણનિ પરિવ આપી. વાગ્ને ઈડરના રાવ કુટ્ટાણુમન્ત્ર અતી કેદ કરી લઈ ગયા, જ્યાં પોતાને હાયે આધાત કરી મરણું પાર્યા. તે પછી તેનો ભાઈ.—

નાંએ મારુ હું નહિ આવું.” ગાંધી કહે કે, “તમને ડાર્થ મારી તાંગે નહિ, તે વિષેનો હું જગાનાંખું, પણ પુંજળને લઈને તેઓ મહોટા સડામાં આવીને રવા. એને દિવસે જ્યાસિંહને ગાદિયે બેસવાતું શુદ્ધત્વ હતુ, તેથી ધણી

જાયમદ એને પણ ઈડરના રાને જત્યો તેથી તેણે હાંતામાં રાજગાહી કરી ઈ. સ. ૧૫૪૪.

કેતમાલા

પુંલેલ

માનસિંહલ ઈ. સ. ૧૬૯૨ માં મરણું પાર્યા.

જાનસિંહલ ઈ. સ. ૧૬૯૨-૧૬૯૭

જીથિરાલલ ઈ. સ. ૧૬૯૭-૧૭૪૩ તે પણ તેના ભાઈ વીરમહેવળના કુવર.

કર્ણલને મેધરાજ નામના તેના સરદારે ગાદિયેથી ઉડાડી મૂકી સુદાસણાવાચાગા
આમરસિંહલને બેસાડયા હતા, પણ કર્ણનિયે પાલણુપુરના હીવાનાં
બાંદરાણાનાંની મહદ્દી રાજ પાછું મેળયું.

રલલ પાંચ વર્ષ રાજ કર્યું, એને કુવર ન હોવાથી એનો ભાઈ
આમયસિંહલ ઈ. સ. ૧૭૬૫ માં મરણું પાર્યો.

માનસિંહલ ઈ. સ. ૧૭૬૫-૧૮૦૦ તે પણ તેનો લાલ.—

જગતસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૦૦-૧૮૨૩ તે પણ તેનો લાલ.—

નાહારસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૨૩-૧૮૪૭.

જાનમસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૪૭-૧૮૬૦.

હરિસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૭૯.

જસ્વતસિંહલ ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં ગાદિયે બોઠા છે.

હાંતાના તાણામાં ૭૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૭૮ ગામ, સુમારે ૧૨૦૦૦ માણું
સાની પરતી છે, એને વાર્ષિક ઉપાજ આસરે ખચાર હજાર રૂપિયા થાયછે. તેમાં
થી ગાયકવાડને રૂ. ૨૩૭૧-૧-૧૧, અંડખીના, ઈડરને અંદ્રા હુકના રૂપિયા
૫૧૩-૧૫-૩ અને પાલણુપુરને રૂ. ૫૦૦ આંગે છે. આ રાત્યે મહીકાંડામાં
ઘીન વર્ગનું છે.

ધામધૂમ થઈ રહી હતી, અને જ્યસિંહદૈવ દરખારમાં પોશાક પેહેરતો હતો, એટલો વારમાં પુંજોળ આવી પોહોંયો, અને કારભારિયે અને સરદારોએ તેને ગાઢી ઉપર બેસારી દીધો. 'હાંતાના નગરશેડ નહુનાભાઇને સૌઅં કહું ને, તમે દરખારને રીખું કરો. પછી તેણે લિલક કરીને પચીસ ઇધિયા બેટ કર્યા. ત્યાર પછી સર્વે જણે જેને જેમ ધરે તેમ લેડ કરી. તે સમયે ચિત્રાસખુનાળા શિરઅંધિયોએ આવીને પૂછ્યું, કે "આમને શી ચાકરી બતાવો છો ? ત્યારે કહું કે, તમે દરખારની ચારે આજુએ ચોકી રાખો કે, કોઈ જવા આવવા પામે નહિ. પછી તેઓએ પકો બંદ્વુંગસ્ત કર્યો. નગરાં વગડાવ્યાં અને તોપો છોડાવી, તે સાંભળીને જ્યસિંહદૈવે પૂછ્યું કે "નગરાં કોણે વગડાવ્યા?" ત્યારે ડાઢાં કહું ને પુંજોળ પાઠ ઐડા. એટલીવારમાં હુકમ આંધો ને, "તમારી પાસે દરખારના દાંગીના હોય તે મોકદી હો. અને તમે આ જગ્યા છોડીને જાઓ." જ્યસિંહદૈવ કહે કે, "હું કાં જાઓ?" તેનું હતર આપ્યું કે, "તમારી ભાને ગાંગવા ગામ ક્રવાઈમાં આપ્યું છે, ત્યાં જાઓ. પછી જ્યસિંહદૈવે કહું કે, એ ગાંગવાથી આં ખર્ચ પૂર્ણ થશે નહિ, તે ઉપરથી તેને માંડડી ગામ આપ્યું. પછી ચોતાનો કાંખીસો કષ્ટતો તે ગાંગવે જઈ રહ્યો.

પુંજોળ ગાંગિયે ઐડો, તેજ દિવસે તેતે વમન થયું. ત્યારે સરદારોએ આ પ્રમણે વમન થગાના શકુન કેવા હશે, તે જાણવા સાંચે તપાસ કરતાં, એક શકુન જાણુનારે કહું કે, "રાજ છજો, માટે ધર્મપરગણું હાય કરશે. પુંજોળ વ્યારે પાકી વયનો થયો, ત્યારે ધાનધારમાં કેટકીક વોલો રોકાણ હતી તે વાલી, તેમજ ઝોરણા પટામાં પોતાના વાંટા ઉણાયકા હતા, તે પણ પાણ હાથ કરી લીધા. વળી તેણે તરસંગમો વસાવાનો ગનસુઅએ ફર્યો, પણ તેમ કરતાનો તેને અવકાશ મળ્યો નહિ. આ વેગાંયે ગામ ડોડા ને હનણા ઉજગડ છે તે અમરાણાડુનાને આપ્યું; તથા કુંભ ગામનો કેરિયો વાંટાપચીર આંધા સહિન આપ્યો. ત્યાર પછી થાણું ગામની સીમમાંથી ચોડાં એક આપ્યાં, તે એ ગરવિયે ચોતાના ઓરમાઈલાઈ ચામોછ તથા સાખાછ કરીને હતા, તેઓને આપ્યાં. પછીથી રણા પુંજોળ જીરોધાનો જાયાત ને મેન્જ લેંઅજવાળો હતો તેને ધેર પરછ્યો. એ લેંઅજવાંના ધર્ષણી ચ્યાણોછ હતો, તે સીરોધના ધર્ષણી અણેરાજ ઉપર વખે નીકલ્યો હતો, તે

દાંતે આવ્યો ત્યારે તેને પુંજનિયે વસાઈ ગામ રૈહેવાને આપ્યું. એ ગામ દાંતેથી અંબાળ જતાં રસ્તામાં આવેછે. ત્યાં રહીને ચાંદાનિયે સીરાઈં-વાળા સાથે વખો કર્યો, તેનું પાંચ વર્ષ પછી સમાધાન થયું. ત્યારે ચાંદાનિયે પોતાની બેહેન પુંજળને પરણ્યાવી. અને પોતાની વરતી ને વસાઈમાં કરી હતી તે દાયનામાં આપી. એ રીતે રાણું પુંજનિયે ઇડી રીતે રાજ્ય કર્યું. તેને વણું કુંવર હતા, માનસિંહ, અગરસિંહ, અને ઘેગાળ. * તેમાંથી છેલ્લાને મોને ગણુંછે મળ્યું.

પુંજ રાણુની પછી માનસિંહ ગાદ્યિ બેહો. અમરસિંહને સુદાંસણ્ણા મળ્યું; પણ એક વાર એવો અનાવ અન્યો કે, તે ગિત્રામૃતને લીધે શાન્ત ચિત્રાસંખ્યાયે લાંના દાડારની મુલાકાત લેવા ગયો હતો, લાંથી પાછો આવતો હતો, તેવામાં રાધીનુરુંના આચીની ઝાજ આવી ચડી, તેણે તેને ધાનધાર પરગણ્ણાના પલખણીના વનગાં ટેર કર્યો. તેને એ કુંવર હતા, એક હુદ્દિયાળ અને બીજે જગતાળ. તેઓને માનસિંહના કુંવર ગજસિંહે પાઠ બેહો પછી ગારી નાંખ્યા, તેની વાત નીચે પ્રચાણ્ણે છે:—

એક સમયે ગજસિંહ દાંતાના મેટેલાઓં બેહો હતો, તે વેળાએ પોતાની આસપાસ એટેલાઓને કંઈયું કે પે'લા લીંડા ઉપરથી કૂદાડો ગારીને ડોઈ આ ગોખમાં પડે ગોયું છે? તે સાંભળીને હુદ્દિયાળ લીંડે ચડીને ગોખમાં કૂદી પડ્યો. તે ઉપરથી રાણું ગજસિંહે જણ્યું કે એ ડોઈ વેળાએ મને દગ્દો દેશો. પછી ડેટલાડ દ્વિવસ વીતવા દીવા પછી એક વ્યાવડો રન્ધૂત પોતાની ચાડરીમાં હતો. તેને કંઈયું કે, “ને તું આ એ બાધ્યોને મારી નાંખે તો હું તેને એક પસાર્યતું ખેતર આપું.” આ વાત સાંભળીને પે'લા રન્ધૂને એકેતો તો દાંતાની કચેરીમાં ઝટકાવી નાંખ્યો, અને બીજોને, દરઆરની આરીની સામે હુંગરા ઉપર ટેર કર્યો. ત્યાં આગળ જગતાળતું સ્થાનક આને પણ પૂજન્ય છે, ડોઈને તે જગતાળતો વગગાડ થાયછે, અને ડોઈના જેવામાં તે આવેછે ત્યારે તે છેલ્લાં ઉતાર મૂકાવેછે. હુદ્દિયાળને ખુમાણસિંહ કરીને

* એક ભાઈની વાતમાં પુંજનને ચાર કુંવર હતા એમ લખ્યું છે, માનસિંહ અમરસિંહ, સણગસિંહ, અને સૂરસિંહ. ધીજો અથવા ગામઉચા જોલીમાં ઘેગાસણને કહેછે તેથી ઘેગાળ તેજ સણગસિંહ હશે.

લા. ૫.

એક કુંવર હતો તેની પાસેથી સુદ્ધાસણું લઈ લીધું, તેને અદ્દાસે તેને શુરાઈમાં અડેરણું ગામ આપ્યું. તેતું કારણું એમ બત્થું કે, હૃદિયાળજું ખુન થંબું એટદે તેની સ્થિતી, એમાન તે વિવિષે બાળક હતો તેને લાંબીને રાણ્ણા ગજસિંહના જોગામાં મૂક્યો. અને કથું કે, “આ દીકરાતું પણ તમારી નજરમાં આવે તે કરો.” તે સાંભળાને રાણ્ણાજી પોતાના મનમાં વિચાર કરો કે, “મેં એના બાપને ભરાવી નાખ્યો છે, પણ હું એને કાંઈ પણ આપીશ તો ગોવહિત્યામાંથી છૂટીશ,” એમ વિચારીને તેણે તેને અડેરણું ગામ આપ્યું. જગતાળને સંતાન ન હતું.

હવે માતસિંહની વાત પાછી ચાલું કરિયે છિયે. તેણે ચાર પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને ત્યાર પછી તે ભરણું પામ્યો, તે નેળાએ તેને ગુજરાતસિંહ અને જસતોળ કરીને એ કુંવર હતા. રાણ્ણપુર ગામ પ્રથમ જસતાળને આપ્યું હતું, પણ હૃદિયાળ અને જગતાળના ભરણું પછી રાણ્ણપુર સાથે સુદ્ધાસણું પણ તેને મળ્યું. જસતાળને પછી હાંતા પદ્ધાતિનું વસાઈ, અને જસપર ચેલાણું ગામ મળ્યું હતું.†

ગજસિંહે ઇડી રિતે રાજ્ય કર્યું,* તેને એ કુંવર હતા, પૂર્થિસિંહ અને વીરમહેર. વીરમહેરને નાગેવ ગામ ગલ્યું. પૂર્થિસિંહના વાંચામાં દામાણ ગાયકડાડની ફોજ દાંતે આવી. તેની સામે તે કુલીકચાર સુંદી થયો, પણ છેવટે હુંગરામાં નાશી જતું પડ્યું. પછીઓ બાંધધરી

‡ જસતાળના વંશને માટે આ પ્રકટણની આપેણ્ણે સુદ્ધાસણા વિષે નોંધ આપ્યી છે તે જ્ઞાનો.

* રાણ્ણા ગજસિંહની છત્રી ણાગ ણાડાર ગામની પછવાડે છે, તેમાં નાચે પ્રમાણે પ્રશસ્તિ છે:—

“સંવત ૧૭૪૩ વર્ષે માઘશર સુદ ૯ રવૌદે રાણ શ્રી ગજસંવજી “વડકુંઠ પદ્મારા વાંસે સતી ૩ વલી તે સતીઓનું નામ વહૌજી શ્રી રાઠિમ “બારેચગી અર્ણદકુંવર, વહૌજી શ્રી વાદેલી રૂપાટી અર્ણદકુંબિર, વહૌજી “શ્રી ભાટિઓણી જંસલમેરી અનોપકુંવર એ સતી ત્રણ થડી, તારે વાંસે રાણાણી ગજસંવજીની છત્રી કરાવી; સં. ૧૭૪૮ ના મહા વદ ૭ વાર શુકરાં છત્રી કરાવી.”

મળવા ઉપરથી તે મરાહાની છાવણ્ણોમાં ગયો અને ખંડણોને ચેટ કાંઈ આપનાતું કણ્ણું તે મળ્ણું, એટે મરાડા પાછા ગયા. લાર પણી ૧૬: છીની વતી હૈદરકુલી નવાય હેઠાં લઈને આવ્યો, તેની સાથે પણ લડાઈ કરી અને તેનાં નીશ માણુસ ટેર કર્યાં. છેવટે હેઠાં પાછી જતી રહી અને રાણ્ણાની જત થઈ. લાર પણી પાલણુપુરનું ગામ ઘાડિયાલ હતું તેમાં દાંતાનો કાંઈ હક હતો, તે પાલણુપુરવાળાએ બંધ કર્યો, લારે તે ગામ મારવાનો રાણ્ણાએ વિચાર કર્યો, તે વાત પાલણુપુરવાળાએ જણ્ણો ત્યારે ચેતાના તાથાના મોને મેમદપરનાં બાટ લોકાને કણ્ણું કે, તમે મોને ઘાડિયાલમાં ચોઢી કરવા રહેણા. તે ઉપરથી તે સોકો ત્યાં ચોડી રહ્યા. તે સગાચાર દાંતે આગ્યા આ વેળાએ રહ્યાં ગાંધી કરીને એક વાણિયો દાંતાનો કારબારો હતો, તેણે ભાઈ લોકાને દાંતે તેડ્યા અને કણ્ણું કે “તમે પાલણુપુરનું ગામ સાચવા રહ્યા તો અમારું પણ સાચવો. જેટલું તેઓ તમને આપશે તેટલું અમે તમને આપીશું; ધનાદી અને શ્રીસરાણ્ણા ઉપર પાલણુપુરવાળો દાવો કરેલે તે રાખો.” ત્યારે ભાઈ ણોલ્યા કે, “અમે એ ઘાડે ચડાય નહિ” પણ તેઓને રજ આપી અને કણ્ણું કે, “તમારે જાતો રાખવો હોય તેમ રાખજો, અમે ચડીને આવિયે છિયે.” પણ ભાઈ ધાણ્ણું કે મેમદપર જઈને આપણા ગાણુસ લઈશું અને પાલણુપુરથી ત્યાંનાં માણુસ લઈને ઘાડિયાલ જઈશું. એટલી વારમાં રાણ્ણાએ એકદમ ચરુચા અને ઘાડિયાલ ગાણ્ણું, લૂંઝું તથા ત્યાંનાં ખાન પાકચા, ‘અને ફેર લીધાં ને દાંતે પાછો આવ્યો. આ સમાચાર પાલણુપુરવાળો સાંભળ્યા ત્યારે ભાઈ લોકાને તેડાનીને ટપકા દીધો કે, તમારી ચોઢી છતાં આ કામ થયું તે ટીક નહિ, હવે તમારું જેર હોય તે કરીને અમારાં બાણું વગેરે પાછાં લઈ આવો. પણ ભાઈ ધરણું કણ્ણું તેમાં સો માણુસ હતાં. તેઓ પોતાને ગામથી નીસસ્યા તાંથીજ ગાઉગાડોને આંતરે એકેક માણુસને બાળતા આવ્યા, અને એ છી પુંજપર સુધી આવ્યા ત્યારે સાત આડ માણુસોને ખાળો ચૂકચા. પતો દાંતાનાં માણુસોએ પુંજપર સામા જઈને ભાઈ લોકાને સમજવીને પાછા વાળ્યા. રાણ્ણાન્ની તેમને કાંઈ આપનાતું કણ્ણું, પણ તેમણે લીધું નહિ અને ણોલ્યા કે, “અમે કાંઈ લઈયે તો રાણ્ણાનું આ પાપ ઘેવાઈ જાય ભાઈ અમારે કણ્ણું લેવું નથી.” એમ છીને તેઓ પાછા ગયા આ.

પાપને લીધે, પૃથ્વીસિંહ રાણુને સાત કુંવર હતા, તેમ છતાં પણ તે નિઃ-
સંતાન મરણ પામ્યો. તે વેળાએ તેની ઐ રાણિયો તેની પછવાડે સતી
થઈ. તેમાં એક લેંખજના હેવડા સખતસિંહની પુત્રી હતી; અને ભીજી
પૈથાપુરના વાધેલાની પુત્રી હતી. *

પૃથ્વીસિંહનો વંશ રહ્યો નહિ એટલે કારભારી અને સરદારોએ ભળા-
ને વીરમહેવના કુંવર કરણુંને ગાદિયે બેસારયો. એ કરણુંને ચોતાના
સરદાર મેધરાજ વાધીવત બારડ જે હીવડી અને ભદ્રમાગાનો પટો આ-
તા. તેની સાથે ખાપટ થઈ. આ વેળાએ દાંતામાં એક રજ્ઘૂત ડાઢિયો
વખતો હતો, તેને અદ્ભુત આપતાં રાણુાજ રોજ ગાળ ફેતો, તેથી તેને
એક દિવસ રીસ ચડી એટલે રાણુાજને તરવારનો ઝરણો ભારીને નાડો, તે
મેધરાજને શરણે રહ્યો. ત્યારે રાણુાજો મેધરાજને કદ્દાંયું કે “એ શુન્હેગાર થ-
મને સોચો.” તેના ઉત્તરમાં મેધરાજે કહ્યું કે, “શરણે આને તેને પાછો સે-
પવાનો. રજ્ઘૂતનો ધર્મ નથી, માટે એ તો અમારા ભાથા સાટે છે. પછી
રાણુાજિયે ધર્ષી તાડીદ કરી લારે મેધરાજે તેને ભગરા (દુંગરા) માં
કાઢાડી મુક્યો, અને પોતે રીસાછને નીકળ્યો તે ગંછેરે ગયો, ત્યાં છ
મહિના સુધી રહ્યો, પણ રાણુાજિયે તેને મનાંયો નહિ. ત્યારે મેધરાજે
ધાસું જે, “હવે અહીં રહીને શુ કરબું ?” પછી તે સુદાસણે ગયો. લા-
દાકોર અભરસિંહે તેને એક વર્પ સુધી રાખ્યો પણ રાણુાજિયે તો મનામ-
ણું કદ્દાંયું નહિ. છેવટે મેધરાજે અભરસિંહને કહ્યું કે, “ચાસો હુ તમને
દાંતાની ગાડી અપાવું પછી ઝોજનો સામાન તથા એક દંજર માણુસોલ-
દને દાંતા ઉપર આવ્યા અને દાંતામાં પેડા. રાણો કરણુાજ તાંથી નાડો તે
થોડે ચડીને દાંતાથી પાંચ ગાઉ પૈપળોદરે ગયો. આ ગામ પાટવી કુંવરને

* દાંતામાં એક છતી છે તે ચારે ખાંબુએ ઘૂહ્યી છે; પણ માંહેલી ખાંબુએ ઈ-
ટેની લીત લરી લીધેલી છે તેમાં આરસ પાહણુનો પાલિયો છે તેમાં એક અસ્તીર
અને તેની આગળ એ સ્થિયો છે. ઉપર રૂઢી તથા ચંદ્ર ડોારેલા છે. તેની છતીની ઉ-
પરની હીતે અન્ધર ડોારેલા એ — “રાણા શ્રી પૃથ્વીસિંહની દન્ની રાણા શ્રી કરણ-
નિયે કરાવો.” એક બાળ પ્રશાસ્તિ નાચે પ્રમાણે છે —

“કી ગણેશાયનમ: રાણાશ્રી અધીરંદ્રાજ શ્રીલદ્ધિંહ પદ્ધારા તાહારે રતી એચ
“બાળી તેહનાં નામ દસુછ શ્રી દંબરી કુલદુંબર દસુછ શ્રી વાદેલી રૈથાસરી સરદાર
“કુંવર સંખત ૧૯૯૬ (દ. સ. ૧૮૪૩) ના દરેખે શાન્દુ શર્દી ર વાર ગર્દો.

હાથ ખર્ચમાં હમેશથી આપવામાં આવેછે. હવે અમૃતસિંહ દાંતામાં ગાઢિ બેઠો અને આપું પરગણું પોતાને સ્વાર્થીન કરી લીધું. આ પ્રમાણે એ ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલ્યું. છેવડે પાણિયાકીના ઘાડુવા ગેરભાસતથા, તેના ભાઈઓએ વિચાસ્યું જે આપણું છતાં આપણો ધણી રાજભટ થયો તે કાંઈ હીક નહિ. પછી તેઓ રાણું કર્ણાળ પાસે ગયાં અને કહ્યું જે, “આમ હંડા થઈને શું બેકાણો. કાંઈ મેહેનત કરો તો દાંતાનું રાજ્ય મળો.” ત્યારે રાણુઓ કહ્યું કે, “મને કશો રસો સુઝતો નથી. તમને સુઝે તે ઉપાય કરો. “ગઢવિયોએ કહ્યું કે, તમે તમારા સરદારોને એકડા કરો.” પછી-તેણે સરદારોને બોલાવ્યા. ઘેરડના ઠાકોર સાહેભસિંહ ભાઈ, હડાનોં ઠાકોર અને પરાપરસિંહ રાડોડ; અને ગોધખુનીનો ઠાકોર હંનીદાસજી વાધેદો એગ્રલા એ કઢા થયા. આ સરદારોએ મળાને એરો ડરાવ કર્યો કે, પાતણુપુરના હીવા ઘાડાહુરખાનનો આશ્રય મળ્યાવિના આપણી મતદાય બર આવે એમ નથી. પણ તેમને વળી લાગ્યું કે આજા ઇપિયા વિના હીરાનગુરી મહદુમ આ પણુંને મળવાની નથી ને આવી વેળાએ આપણી પાસે ઇપિયા નથી. પછી કરણુસિંહે નાગેલથી પોતાના નહાનાભાઈ ઉમેદસિંહને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું કે, “તમારી કુંવરી પરણુંબા વિનાની છે તે ઘાડાહુરખાનને પરણુંવે. તો આપણુંને આપણી જગ્યા પાંચી વાળી આપો,” તેના ઉત્તરમ ઉમેદસિંહે કહ્યું કે, જગ્યા વળશે તો ગાઢીના ધણી તમે થશો, એમાં મને શું મળશે? જે હું તરકડાને દીકરી આપું? ત્યારે દાંતા પાંચ મળે તો કર્ણસિંહે તેને પાંચ ગામ આપવાનો લેખ કરી આપ્યો. એ લેખમાં મોને નાગેદી અધા, મોને થાણું, કુંડળ, પાણેદારા, અને વડુસણુ, તથા હાલનું મોને શઠ જે કુંડળની સીમમાં પછીથી વસાણું તે લખી આપ્યા. ત્યારે ઉમેદસિંહે રણ આપો જે આપણી જગ્યા વળતી હોય તો તમારી નજરમાં આવે તે કરો. પછી ગઢવિયા પાલખુપુર ગયા અને તેને મળાને પકડા બંહેબરત કર્યો કે, તમે અમારી જગ્યા વાળી આપોતો અને ઉમેદસિંહની દીકરીનું સગપણ તમારી સાથે કરિયે. આ વાત સાંભળીને હી-વાનળ બહુ રાળ થયો અને બોલ્યો, “હીક છે, તમારી જગ્યા વાળી આ

+ ગઢવી મયાનાયળ તથા લાગચંદળ રાણું પાસે ગયા હતા.

ભાષાનતર કર્યા.

પું ત્યારખી પરાણાનજો.” પછી નાળિયેર હપિયો આપ્યાં અને સગપણ કર્યું. તેઓએ દીવાનજીની ફ્રેન્ઝ લઈને હાંતા ઉપર આવાને પુંજપસના ભડુડામાં મેલાણું કર્યું. અને અમરસિહંહે કાણાખું જે “હવેતમે હાંતાનાથી નીસરો. ત્યારે અમરસિહે વિચાણું જે, “પાલખુપુરની ફ્રેન્ઝ આની એટસે હવે આપણાંથી દાંતા લાયમાં રખાશે નહિ.” તેથી તેણે કાણાખું કે, “તમારા દાંતા હું તમને પાછા સાંપું પણ તમે મારા ચુજરાનો મારે શું આપશો ?” આનું બોલવા ઉપરથી તેને પંદર ગાગ છ તેમાં જીઝ પાંચ જેતપર, નહા-નાસડા, ટેડા, ખારી, અને બાગણિયું તથા માતાજીના દાનમાંથી બોયો ભાગ આપવાના કણૂંન કર્યો. તે સમયે માનાએ જતાર પાસેથો જણું એકે હપિયો એક દાખનો લેતા હતા. પછી કેટલાંક વર્ષ સુધી તેમાંથી ચાર આના સુદૂરસણું ચાળાને આપ્યા, પણ પછી ડિસાયમાં તકરાર થવા માંગી, ત્યારે રાણુંને દર ભાણુસ પાસેથી ચાર આના લેવા માંચા. અને ચાર આના તેમના ભાગના પણ મૂક્યા, અને કર્યું જે, “તમારા જામને પાદર થઈને જે આને તેની પાસેથી તમારા ચાર આના તમે ડખરાવી શેને” તે દિવસથી સુદૂરસણે તેઓએ ચાર આના ડખરાવી લેવા માંચા.

હવે રાણું કરણું દાંતે આવીને ગાદિયે બેડો. જ્યારે પાલખુપુરની ફ્રેન્ઝ પાછી વગી ત્યારે મોને થાણુની સીગમાં હુંગરી પાસે ચાર આખા હાંતા તે ડેકાણું, બાઈને નાગેજાંથી લાંબીને દીવાનજ સાથે પરણુંની, અને પાલખુપુર વળાંધ્યાં.

કર્ણસિહંહને એ કુંવર હતા, રતનસિહંહને અમભયસિહંહ, તેમાં રતનસિહંહ ગાદિયે બેડો. તેના પેહેલાં ધનાકીના ઢાકોર લાડભાન, અને પાહાડભાન એ ભાઈઓ હતા, તેઓને મારી નાંખ્યા હતા. તે વિષેની વાત એમ છે કે, એક સમયે લાડભાનજ દાંતામાં રાણું કરણુંની સખામે આવ્યો હતો, કું-રણું કે તે દાંતાનો ઉમરાવ હતો. એક સમયે કુંવર રતનસિહંહ રમતો હતો તેવાં લાડભાનજનિયે કર્યું જે, “તમે ક્યાં સુધી કુંવરજ વાનજો ?” એમ કણીને મરદરી કરી. તે સમયે કુંવરની ઊંભર નીશ વર્ણની હતી. આ વાત કુંવરે જઈને રાણુનું કહી. તે સાંભળી કરણું એલયો હીક છે ત્યારે તમે મને મારો અને રાણું કહેવાઓ. પછી કુંવરનિયે કર્યું જે, “બાપજી તમને તો ખણી અંમા, પણ હું એને મારીશ.” રાણુનિયે કર્યું જે તેમ ક-

રવાની તમારી શક્તિ જોઈશે. એ વાત લાડખાનજીના જાથેવામાં આવું કે તુરત તે તો અગિસારા ગણ્યો ગયો, આ વાતને એ વર્ષ વીત્યાં પછી રાની ખૂં કરણું સેહેન ગામ નાગેલ ગયો, ત્યાં પે'લા એ બાધેલા ભાઈશે તે ભળવાને આવ્યા. ત્યારે કુંવરે ભનસુણો ધાર્યો હું, આન્ઝે હું તેમને માર્ઝને પછી પોતાના માણુસોને સમાનવાને હરવ કર્યો ને, લાડખાનજીને કષાં સરખતી નહિયે નહાવા જલું અને પાદાડખાનજીને રાણ પામે રેહેવા દેવેને ચછી લાડખાનજીને ત્યાં મારી નાખવો, ને તે કેળાશે બંધુકનો ભડકોડા કરવો, તે આવાજ સંબળાય એટલે પાદાડખાનજીને અહિં મારી નાખવો, એ પ્રમાણે હનાદ કરીને કુંવર ભાલે દરને નહાવા ગયો. તે ભાલો લાડખાનજીને માર્ઝયો, એ ટ્રલે ઠિન માણુસોએ તેને પૂરો કર્યો. પછી બંધુકને આવાજ કર્યો. તે રાણબાળને રાણાની પારેનાં માણસો હતાં તેમે એ પાદાડખાનજીને હેર કર્યો. પાદાદખુરના દીવાન ધ્યાદાહરખાનને આ વાતની ખાંપર પડી, ત્યારે રોણ કર્યું હું, ‘એ એ હાડાનને આરુણી ખાંદખરી હતી ભાતમના ડણીલાનો આપણે જણતો રાખવો હું. રાણાજી તેની આખફ કેટે નહિં.’ એં હણોને બસેં અસ્કારો ધનાદિયે અને શૈશરાણુમાં મૃક્યા તે. આજ સૂધી નીસરયા નહિ તેથી તે ગામ પાદાદખુરુર ખાતે ખાલ્સ થઈ ગયાં, એ મરનારાઓને અડકોડા દીકરો હતો. તેગાથી એક મોને જો ધણીમાં રહ્યો. કંબકે તે ગામ તેનું હતું, ત્યાં તેના વંશન આન્ઝે પણ છે અને બીજે સુદૂરાણુમાં પોતાની ફ્રાઇને ઘેર ગયો. અને તેને ત્યાંના હાડોર પાંચોથી વાર્ટા મળ્યો.

રતનસિંહ પોતાના બાપના ભરણું પછી પોચ વર્પ રાજ્યે કર્યું, અને પછી નિઃસંતાન ભરણું પામ્યો. તેની પછવાડે તેનો ન્હાનો ભાઈ અભય-સિંહ ગાઢ્યે એકો. આ રાણે અરજણુરાવ ચોઅડો કરીને મરાડો હતો. તેરે ચોથા ભાગની ઉપજ આપવી કરીને દાંતામાં લાવ્યો. તેનું કારણ એમ હતું કે, તેને તેના પટાવતો, સરદારો અને તેના ભાયાતો તેમજ આસપાસના રાજ હરકત કરતા હતા. અરજણુરાવ પોતાની સાથે ગાયકવાડના સો અશ્વાર લાગ્યો, તે દાંતામાં રહ્યો અને પ્રથમ તો ચોડીક સત્તા મળી તેથી સંતોષ પાંચ્યો, પણ એ નણ વર્પ વીત્યાં એટલે પોતાનો ખરો હક્ક હોય તેમ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, અને પોતાના હંગારાને ગઢી કરવાં માડી તથા વરતોને હરકત કરવા માડી, ત્યારે રા-

શ્વાને બીક લાગી કે, “રહેને મારી ગાઢી ઉધાવી પડે.” આવી વેળા--
જો તે ધર ચણુંબતો હતો, તેને ગાટે ગામના રજૂઓને આંગણે વાંસ
પડ્યા હના તે જેરાવરિયે લીધા. તે વેળાએ રજૂઓની આંખ ફરી સારે
પે'લા ભરાડા સિપાઈયે ‘ધરકદમ તીઠકદમ’ કરવા ગાંડયું. આ વેળાએ લ-
ડાઈ થાત પણ પે'લા રજૂઓએ વિચારયું કે, આપણે લડાઈ કરીશું તો
રાણુંને સુરક્ષા પડશે. તેઓએ જધને દરારમાં જહેર કરયું કે, અ-
મને આ ભરાડા વોડાએ ધથી હરકત કરવા માંડી છે. ત્યારે રાણો કેંકે
કે, “જે તમને હરકત થાય તે મને પેહેલી હરકત છે.” એમ કહીને તેણ
પોતાના સુદ્ધારાને બોલાયા. કુંવર શ્રી માનસિંહ આ વેળાએ પાંત્રીશા
વર્ષનો હતો; તેણે રાણુંને કહ્યું કે, “આપને હુકમ હોય તો એ વોડાને
હું કાઢાડું;” ત્યારે રાણો કેંકે કે, “તું સપૂર્ણ હોય તો કાઢાડ.” પણી ક-
વરે ચોપડાને કહેવરાયું જે “હવે તમે અદિની જાગો.” પણ ભરાડાએ-
એ એ વાત ઉપર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નાહિ, ત્યારે કુંવરે તેઓને ઘેરો ધા-
દ્યો, અન્ન, પાણી, ધાસ, બંધ કરયું, તથા ધમકી આપી કે, ‘હવેસ ની-
રો, નહિ તો તમને મારીશું છેન્ટે તેઓ નીકળ્યા, તેમને દાંતાનાં માણુસોએ
જે પ્રમાણે ઘેરી લીધા હતા તે પ્રમાણે તેઓ ગઠવાડામાં પોહેંચાડી પાછાઅન્યા,
પણી લાઙુસણુનાડાકોર સુલનિયે તેમને રાખ્યા અને સુદ્ધાસણુવાળા સાથે
ટાંટો-માંડયો જે આમારો વાંટો સુદ્ધાસણુગાં છે તે અમને આપો. ત્યારે
સુદ્ધાસણુના ઢાકોર ફોસિંહ દાંતામાં જધને કુંવર માનસિંહની મદ્દ માગી
તે ઉપરથી કુંવર દેઝ લઈને સુદ્ધાસણે ગયો. અને શનુંઓને મારી કાઢા-
અંના, ત્યારે લાઙુસણુવાળાને બીક લાગો જે, દાંતા સાથે મારે વેર બ-
ધાશે તો હું મારદો જધશ, તેથી તેણે ગાયકવાડની દેઝને રણ આપી
એટથે તેઓ અમદાવાદ ગયા, અને કુંવર માનસિંહ પણો બંદ્દોઅસ્ત ક-
રીને પાછો દાંતામાં આવ્યો. ત્યાર પણી સંવત ૧૮૫૧ (૬૦ સં ૧૭૯૫)
માં રાણો અભયસિંહ મરણ પાસ્યો.

અભયસિંહને તણું કુંવર હતા, તેમાં માનસિંહ તેની પછ્યાડે ગા-
દ્યિ એડો, તેની મા વસાઈની ચાવડી હતી; બીજા એ જગતસિંહ, અને
ન્હારસિંહ કરીને હતા, તેમની મા કાઠિયાણું તરસંગમાની પાસેના ધર-
ના ઢાકોર સાહેયસિંહની પુત્રી થતી હતી.

માનસિંહાદ્યિ બેસતાં વાંતજ પ્રથમ પરાકમ તો એ કણ્યું ક
ચોતીનાના ગામ ધ્યાનાલમાં સેહેજ દેરો કરીને લાંની બેસો વાળી. પણું

પ્રચારાદેશી વાહાર આવી અને બેંશો પડાવી ગયા. ત્યાર પછી છ અહિને પોસીનાતું ગામ ચાંગેદ માણ્યું, લંટયું અને છન્નજડ કરી નાપ્યું, તે આંજ લગી તેવુંજ છે. ઇડરનો ગંભીરસિંહ હોજ કરીતે જ્યારે મેવાસી સોડો હુપર ગયો. ત્યારે તેણે રાણુા માનસિંહને તેડાવ્યો. તે ચાળીશ અંખાર લઈને ગયો અને સુલક્ષ્ણારી કરીને આપ્યો. ત્યારે મહારાજે એક હંજર ઇચ્છિયાની કિંમતતો તેને ધોડો આપ્યો. પછી પાંચ વર્ષ રાણ્ય કરીને માનસિંહ સંવત् ૧૮૫૬ (ધૂ. સૂ. ૧૮૦૦) માં મરણ પામ્યો, અને તે વેળાએ ભાઈયોમાં અણુઅનાવ હતો, તેથી તેના સોક ડેહેવા લાગ્યા કે, અને જેર દીધું.

તેનો ભાઈ જગતસિંહ ગાદિયે બેઠો કે તરત તેણે દીકા-ધાડ કરીને ગાઢવાડાતું નેંદરદી ગામ માણ્યું, લંટયું, ખાલયું, અને ત્યાંના ખાન પકડ્યો. આ પ્રગણે કરવાતું હારણું જેણું કે, ત્યાંના બીજા સોડો નવાવાસની બેંશો જઈ ગયા હતા, ત્યારે ત્યાંના પટેલે આવીને દાંતે ઇરિયાદ કરી જે, “પાવડો લાંબો, મારા ધણી માનસિંહના હાડકાં કહિ પણ હોય તો શોધી કાઢાડું. તે ધણી હોય તો મારી બેંશો નેંદરદીવાળા ભાઈ જીકે નહિ.” બીજુ એક વેળાએ તે હોજ કરીને પોસીના હુપર ચાંગ્યો, ત્યારે ત્યાંના હાડોર કેશરીસિંહે હૃડાદ તથા પોસીના વચ્ચે સામો આવીને એક ધોડો રાણ્યાજીને નજર કર્યો. અને જમાન આપીને મેળાપ કર્યો. પછી તે હોજ ત્યાંથી પાછી વળી ને ગાઢવાડા પરગણ્યામાં આવી અને મહાવડ હુપર જોર કર્યું, ત્યારે ત્યાંના હાડોર વખતાનિયે આવીને એક ધોડો નજર કર્યો તથા જમાન આપીને મેળાપ કર્યો. પછી નજીવાના કાઢોરણુના ગઢિયા હાયીજ હુપર ચોરીનો સુદ્ધા હતો, તેની પાસેથી એક ધોડો નજર રાણ્યામાં લીધો; ત્યાંથી હોજ ધરભણી પાછી વળી.

કરીને સંવત् ૧૮૭૦ (ધૂ. સૂ. ૧૮૧૪) માં રાણ્યાનિયે હોજ કરીને ધનાલની બધી બેંશો વાળી આણી. પછી બીજે ઝેરે હોલાલના રાણ્ય મોને ખાવળા ડાલિયું માણ્યું અને લંટયું. બીજે વર્ષે પોસીનાના હાડોરના ભાઈનું મોને ઘેરાજ માણ્યું અને લંટયું. ત્યાં રાણ્યાનાં એ માણ્યસ ભરાયાં. અહિં તેનો ભાઈ નજીરસિંહ પરણ્યો હતો, તે તેની પાસે આવીને ડેહેવા લાગ્યો. કે, “આ વેળાએ મને અદ્વા લાગશે જે, “નજીરસિંહનિયે સાથે

આવીને સસરાતું ગામ ભરાયું.” આ ઉપરથી ફોજ પાઈ વાળી અને ધૂરોછ મારવા ચાલ્યા. આ જગ્યાએ ધારડ કીરતાળ ને ફોજમાં ઢોંઠે. તેને સામાવાળે ખુદ્દબ્યો, તેથી તેણે તે ગામને પાદર જઈને રાણ્યાળને કંણું જે, શકુન સારા થતા નથી, આટે પાણ વળો. પછી પાણ વળીને મોને થાણે આવીને મેલાણું કર્યું. આ ડેકાણે રાણ્યાએ પોતાના કારબારી ક્રોને સરદારને બોલાવીને પૂછ્યું કે, “આ ગિરથિયોને બડેદો પગાર ક્યાથી આપીશું ?” લારે સરદારએ કંણું જે, “મોને પાવડીનો ઢાકોર સેનસિં. હ તથા અંધારિયાનો ઢાકોર અણુદોળ આપણું પરગણ્યામાં મેવાસિયોને મોકલીને લુંઘાએ કરાવેછે, માટે તેઓનાં એ ગામ લુંઘી એટસે ત્યાંનો માલ આવશે, તેમાંથી પગાર ચૂકાવી આપીશું.” પછી ત્યાંથી અંધારિયા છપર ગયા ત્યારે ત્યાંનો ઢાકોર નાશીને મોને પાવડીમાં પેડો અને મોરચો બાધીને પાવડીના ગામ મોને ઝુમણુવાસમાં સૈંતેયારથિને લડવા સાર બેઠા. મોને થાણેથી પાછલી રાને રાણ્યાળની ફોજ ચડીને અંધારિયે ગઈ, ત્યારે તે ગામ ઉન્નતિ દીંગ એટસે તે ફોજ ઝુમણુવાસ છપર ગઈ. લાં મોરચાભાંધી બંધુડો છૂટી, તે ઉપરથી રાણ્યાળની ફોજમાંના આગળ ચાલનારાઓએ જોગિયો ચલાવી, તેથી અંધારિયાનો ઢાકોર અણુદોળ ભરાયો, એટદે ઝુમણુવાસમાં બીજાં ભાષુસ હતાંતે નાશીને કુંગરા ઉપર ચડી ગયાં. પછી ગામ મારયું અને લુંઘયું. લાર પછી તરંતજ રાણ્યાળ જઈને પાવડીમાં ઉત્યો, અને તે ગામ પણ મારયું તથા લુંઘયું અને માલ લઈને પાણ વણ્ણા, તે મ્હોટે સરે આવીને કુંપડાય કર્યો. આ ડેકાણે પાવડીનો ઢાકોર બાંધધરી લઈને રાણ્યાળ પાસે આવ્યો, અને મોને અંધારિયામાં રાણ્યાળનો નીંખે ભાગ કરાવ્યો, અને સામસામાં ભાખત કરીને બંધોખસ્ત કર્યો. પછી આસપાસના મેવાસિયોના જમાન લઈને સંવટુ ૧૮૭૨ (૪૦ સ૦ ૧૮૧૬)માં રાણ્યાએ ફોજ બેરી નાંખી અને પોતે હાંતામાં ગયો.

ઢાકોર વખતાળ જીતાજિયે એક વેળા રાણ્યા જગતૂસિંહને કંણું “કૃ, આનીવાસ તથા કણુણીવાસથી મારો અર્ય પૂરો થતો નથી, આટે અને કાઈ વધારે આપો.” રાણ્યાએ કંણું જે, “તમારા બાપને મળેલું છે, તેથી વધારે હવે તમને મળવાતું નથી.” આવું સાંભળીને વખતાળ રીસાવીને હીસે દ્વિાન ઝુમણેરખાનની પાસે ગયો, અને તેને કંણું કે, “મને ફોજ

ઓપો તો હું જઈને દાંતા પરગણ્યામાં કાંઈ તુકસાન કરે, તો મને કાંઈ મળે? દિવાનને રાણ્યાજ સાચે મિત્રતા હતી, તેથી તેણે રાણ્યાજને લખ્યું ને, “તમે વખતાજીનું સમાધાન કરો, નહિ તો કાંઈ તુકસાન કરશો.” પછી રાણ્યાજને વખતાજને તેડાનીને પોતાનાં ગામ ઉંડ્યી તથા ભૂતવાસ એ એ અતીતને ઘેર ઘરેણે હતાં, તે છોડાવી કઈને રાખે તો કષી આપવાને કર્યું. તે પ્રમાણે વખતાજને તે એ ગામ છોડાવી લીધાં. પણ તે બંને ગામ ડિંગડ હતાં, તેથી તે બંનેની ધરતીમાં એકજ ગામ અભાપણે વંચ સાધ્યું અને લાં પોતાનો કંબીથોં રાખીને પોતે દાંતામાં કારબાણે કરવા રહ્યો. તે એ વર્ષ પછી ચુલ્યો, ત્યારે તે અભાપણે પોતાના ભાઈ ભવજને તથા પોતાના દીકરાઓને રહ્યું.

આ વેળાએ કુંડળને ઢાકોર ઝરદારસિંહ નિઃસંતાન મુજરી ગયો; ત્યારે રાણ્યાજ જગતસિંહ તથા તેના ભાઈ ન્હારસિંહે જઈને કુંડળનાં પંચ ગામ જમ કર્યાં અને તે ઢાકોરની સર્વ જણુસભાવ દાંતામાં બઈ આવ્યા. પણ કુંડળમાં તેનું ખર્ચપાણી કર્યું, તથા લાંની કદરાણીને જીવકમાં નંધું કાસ આપ્યા. પણ ભવજ જીતાજિયે વારસા આખત દાંતો કરયો અને કર્યું કે, “કુંડળમાંથી મને કાંઈ પણ આપવું નોંધયો. લારે રાણ્યાજ જગતસિંહ કર્યું ને, તમને ને તમારા ખાપ જીવત તું જીવક—ખામીવાન સ તથા કણુંખીવાસ—મળેલું છે તે તર્ફે ખાઓ, આમાંથી તમને કાંઈ મળનાનું નથી. તે ઉપરથી ભવજ રીસાવીને પાલણુપુર ગયો. અને તેની સાચે જમાદાર મેઝે જિન્ધી ને રાણ્યાજનો જૂતો ચાકર રીસામણે હતો. તે પણ ગયો. હવે જીતાજિયે પાલણુપુર જઈને મૈલસાહેખને અરજી કરી ને, “કુંડળના વારસા ઉપર મારો અને રાણ્યાજનો હુક અરાયર ચો. “હોંચે છે અને તે રાણ્યાજ આખો દાંતાની પડયા છે, માટે એ ગામ “હું અંગેજ સરકારને લખી આપુંછું, તેમાંથી સરકારની નજરમાં આવે “તે મને આપણો.” આ વાત રાણ્યાજના કોઈ છેતસિયે રાણ્યાજને કંઈ જણુંખી, તે ઉપરથી તેણે પોતાના ભાઈ ન્હારસિંહને તથા જીવતે કેમાલ કારબારી હતો, તે બનેને પાલણુપુર મોકલ્યા. અને પોતાના તમારું પરગણ્યા ઉપર સાતખાનારી ભાગ અંગેજ સરકારને લખી આપીને દાંતામાં અંગેજ સરકારની જરૂર લાવ્યા, એટે ભવજના હાય હેઠે પડયા.

પછી રાખનિયે પાણથુપુરના દિવાનજી ક્રતેહભાનની ચાક્રીમાં રહેનારું હથુસ હરયું, લારે દિવાનનિયે નાગેલમાંનો પોતાનો ચોયો ભાગ તેને આપ્યો; પછીથી રાખનિયે પણ મોને કરબુપુર આપ્યું અને કસુંખા પાયા. એટેજ સરકારનું થાણું ફાંતામાં સંવદ ૧૮૭૬ (૬૦ સં ૧૮૯૦) માં મૂડું હતું.

આ જગતસિંહના વારામાં કાકરેજના મેવાસી ડાળિયોએ ખસે અશ્વાર અને પાંચસે પાયદથ સહિત ફાંતાના તાખાનાં રતનપર તથા સુન્જપર હપર ચડીને ત્યાની બેંશો લીધી. તેની વાહારે જગતસિંહ પગાં સ અશ્વાર તથા ખસે પાળા લઈને ચડ્યો. તેઓનો મેળાપ મહોદા સડા આગળ થયો. એટલે લગાઈ થઈ તેમાં ખાડાનો પગીસ ભાણુસ ભરાયાં અને રાખાણનો જભાદાર ભીયો ભડી રંજપૂત જખમી થયો અને તેની ધેંડી કાગડી, તે બેંશો પાછી વાળી લાખા, અને રણેણ જ્યારે ફાંતે ગયો, ત્યારે લોદીખા જભાદારને સોનાનાં કડી તથા એક ધોડી વગેરનો શિરપાવ કર્યો.

આ જગતસિંહને દીકરા ન હતો તેથી તેણે પોતાના ભાઈ નહારસિંહને કહ્યું ને, “તમારા એ કુંવર જાગમસિંહ તથા હરિસિંહ છે, તેમાંથી એક મારે જોગ આપો. નહારસિંહ વિચારયું ને, “દીકરાને ગાડી મળ્યારે ખાપને હેડે બેસનું પડે, તથા તેની સંબાદ ભરવી પડે.” માટે તેણે તે વાતની ના પાડી. ત્યારે કાઢ લોડાએ જગતસિંહને કહ્યું ને, “નહારસિંહ તમને એરથી અથવા ઉચ્ચિયારથી ભારનાના વિચારમાં છે,” આ ધાત તેના હદ્દ્યમાં જનરાથી તે મેહેલમાં બંહોઅસ્ત કરીને પેશી રહેના ભાગ્યો, કચેરીમાં બેસે નહિ. તેનો પરિણામ એવો થયો કે આસપાસના ગામના ભીડ અને ડાળી લોડાએ લૂંટ્રક્ષાટ કરવા માંડી. ત્યારે લોડાએ આવીને અરજ કરવા માંડી ને, “આપ આવી રીતે કાંઈ બંહોઅસ્ત રાખશો. નહિ અને મેહેલમાં બેશી રહેશો તો રાજ્ય શી રીતે ચાલરો?” રાખણું જગતસિંહને કાઢ પણ કારભારી હપર વિચાસ ન હતો, માત્ર જ્યા કલાકની સલાહ પ્રમાણેજ તે ચાલતો; તેથી લોડા નિદી કરવા લાગ્યા, ને રાખનિયે કલાકને કારભારી કર્યો છે. આ પ્રમાણે હક્કિતંછાં ફાંતામાં શિસોદિયા રંજપૂત ગમાન નામે હતો તેની વડારણુંને જીવાએ

જયરાઈથી લીધી, તેમનું એ જીવાને બે ખાયડિયો. હતી તેમાંથી એકની સાથે પેસો ગમાન લાગેદો હતો, તેથી અન્ને જખુાને આંહોમાંહે ધણી અદાવત ચાલતી હતી. પણ રાણુાળના ડરથી પે'લા કલાલને ગમાન કાંઈ કહી શકતો નહોના. તથાપિ કેટલાક કારભારિયો વગેરે કોડાની જીવા ઉપર છતરાળ થઈ હતી.

એક સમયે કલાલ કળતર કરવા નીકળ્યો, ત્યારે પેલા ગમાનનો વાડો પસાપતા જેવો હતો, તેનું પણ કળતર કરવા માંડયું. તે હપરથી તે રજપૂતે કહ્યું કે, “મારો વાડો કળતરમાં લખશો નહિ,” પણ તે વાત તણે માની નહિ, અને હુકમ ઘણીને ઉત્તૃણી ગાગો દીંચી. તેથી રજપૂતને ધણો ચુસ્સો અડયો, અને કલાલને મારી નાંખગાનો તેણે વિચાર કર્યો. પ્રથમ તો તે પોતાની ભાને તથા ભાઈને મોજે હુકાદ પોસીને જઈને મૂકી રહ્યા હ્યાંયો. પછી પરોદમાં ઉત્તે કલાલના ધરના રસ્તા સામો બેડો, તેવામાં પેલો જેવો કલાલ કળશિયો લઈને દિશાયે ચાલ્યો, તેણે પેલા રજપૂતને રસ્તામાં દીડો એટલે પૂછ્યું કે, “તું કયાં જય છે?” રજપૂતે જીતર આંધું કે, “મારે પરગામ જવું છે, માટે શકુન જોના બેડો છું, આવું સાંભળાને કલાલને કાંઈક ડર લાગ્યો અરો પણ થોડું વેગળે ચાલીને ઝટપટ દિશાએ જઈ પાડો વળ્યો. અને રજપૂતથી વેગળે વેગળે ઉતાવગથી ચાલીને ધેર જવા લાગ્યો. આવો પ્રસંગ જોઈને રજપૂતે ધારયું કે આ તો જતો રહેશે મણી તેણે જઈને પછનાડેયો બાથ બીજી એટલે જન્નતે જખ્યા બધ્યોઅધ્ય આંધ્યા, કલાલને લાગ ફાય્યો. એટલે તેણે રજપૂતના ભાયામાં કળશિયો મારયો. ત્યારે રજપૂતે પોતાના હાથમાં છરી હતી તે કલાલના પેટમાં એ વાર ધેચ્ચી. પછી કલાલ છૂટીને નાડો તે ઢેઝના ધરમાં પેસવા લાગ્યો, તેવામાં વેગળે દાખ તરવાર પડી હતી તે લઈને રજપૂત હોડ્યો. તે જઈને ઢેઝના પારણું વર્ષયે કલાલને ડેર કર્યો. અને તેના કાનમાં ભરયિયો વર્ગે રે દાગીના હતા તે કાહાડી લઈને ચાલ્યો. ત્યારે કોડાઓએ ખૂમો પાડવા માંડી, તેઓને રજપૂતે કહ્યું ને “બોલશો તો તમને પણ મારી નાંખીશ,” એટલે તે કોડા ચૂપ રહ્યા, અને તે રજપૂત મગરામાં નાશી ગયો. આ વાત રાણુાળને શામચંદ ગાંધિયે જઈને જહેર કરી, તે વાત રાણુાળને ઉંધાંધી, અચાનક લગીને સાંભળી અને પોતાને જીવાગો થયો, પોતે પછી

હુકમ કર્યો ને “જીવાને ભારનારતે ભારી નાખો.” પછી ચારેમગ અને શારો ચંડા પણ સૈં. જીવાના મુવાથી રજી હતા, તેથી આવા પાછા જઈતે પાંછા આવ્યા અને કહ્યું ને “ખૂની અમારે હાથ આવ્યો નહિ.” આ બનાવ બનવા ઉપરથી જગતસિંહના મનમાં આવ્યું ને, મારા કારભારીને નહારસિંહે ભરાયો અને હતે મને પણ મારશે. આ પ્રમાણે તે કોડાના આગળ કેઢેના લાગ્યો, ત્યારે નહારસિંહે રાણ્યાજીને કેઢેવરાવ્યું ને, “તમે મારે માથે બદનામ શા વાસ્તે મૂક્યાઓ? હું તમારા ગામમાંથી નાડું છું.” આ પ્રમાણે કહીને પોતે વ્યાઘ્રમનાગર જવા સાહેં તૈયાર થયો, ત્યારે સોડાએ રાણ્યાજીને કહ્યું ને, નહારસિંહજ રીસુાઈ જયછે માટે તેમને પાછા વાળો; એ જય તેમાં તમારી શોભા નહિ. આવું સોભળીને રાણ્યાજીને ભાણુસ મોકલીને નહારસિંહને પાછા વાળ્યા પછી સોડાએ તે અને બાધ્યાને કસુંખા પાયા. આ વાતને એક મહિનો થયો એટલે કેઠથે રાણ્યાજીને વેઢેમ ધાદ્યો ને તથને નહારસિંહ મારશે. આ વાત માનીને રાણ્યાજી સુદૃષ્ટાન્યું ગયો અને ત્યાં એ મહિના સુધી ઢાડાર મોહોયાનસિંહને ધેર રહ્યો. ત્યારે નહારસિંહ તથા કારભારિયો ભળાને મનવા ગયા; અને મનાવીને દાંતામાં તેડી લાવ્યા. ત્યાં દસ બાર દિવસ રહીને નાડો તે પૈથાપુરમાં અતીતના મડમાં જઈતે રહ્યો, અને કહ્યું ને, મને તો નહારસિંહ મારી નાંખ્યો. પછી ત્યાં એક મહિનો રહ્યો ત્યાર પછી ક્રીને મનમાં વી આલ્યો, તેવામાં તેને તાપ વગેરે મંદ્વાડ થયો, તે એક મહિનો માંદું હોય. રહીને સંવત્ ૧૮૭૫ (ઈંગ્લીસ ૧૮૩૦) ના હાગણું વહિ ઉને હિં વસે શુદ્ધરી ગયો.

જગતસિંહ રાણ્યાના મરણ પછી નહારસિંહ ગાદિયે બેઠો.

સંવત્ ૧૮૮૨ (ઈંગ્લીસ ૧૮૩૬) માં હિંપુરના રાણ્યા જવાનસિંહ શ્રી અંણાજીની યાત્રા કરવા પધારયા, ત્યારે તેણે રાણ્યા નહારસિંહને બેટ કેવાને મોલાલાયો, ને પોતે અંણાજીમાં ઉત્તરયો હતો. તેણે નહારસિંહને કેઢેવરાવ્યું ને આપણી સુલક્ષણ કેવા પ્રકાર થશે, એ વિષેની નોંધ કાંઈ તમારા દુલરમાં છે? આ ઉપરથી નહારસિંહે સૈં કારભારિયાને પૂછીને તપાસ કરાયો, પણ કાંઈ દાખલો મળ્યો નહિ, ત્યારે ધરડા ધરડા કોડાને

જીછતાં ભને પણ (આ વૃત્તાંત લખાવનારને) પૂછ્યું, એટલે મેં દાખલો બતાવ્યો જે, રાણ્ણા કાનટહેવ ઉદ્દેપુર પરણ્યો હતો, ને સિસોદાં-શુણું કેદ્યાને પાદર સત્તી થયાં હતાં તેની છની હાલ સુધી છે.* પછી આ વાત ઉદ્દેપુરના જવાનસિંહને કહેવરાવી જે દાંતાના રાણ્ણાળને તમારે ભાન આપતું યોગ્ય છે. તે ઉપરથી તેણે નહુરસિંહને ભગવાને બોલાવ્યો અને તેણે જમા થઈને તાજિમ આપ્યો. નહુરસિંહ તેને એક ધોડા તથા સો ઇપિયાના મૂલની એક બંદુક બેટ કરી. જવાનસિંહ પણ તેના ઘટલાં એક ધોડા તથા એક મોતીની માળા નહુરસિંહને આપ્યો. પૂર્ણરી બટજીને સોનાનાં કંડાં અધ્યા. પછી એ દિવસ રહીને જવાનસિંહ સીધાવ્યો ત્યારે કુંવર જાંભમસિંહ પોતાના અધારો કષ્ટને તેને શિરોઈ સુધી વળાવી અવ્યો.

સંચદ ૧૮૮—માં નહુરસિંહ ચંદ્રગઢથું ઉપર આયુણની યાત્રાએ ગયો. તે વેળાએ કુંવર જાંભમસિંહ પણ સંગાયે હતો. તે પર્વત ઉપર મારવાડ, મેનાડ, અને ગુજરાત ધૂત્યાદિ ડેકાણ્યાના સંધ આવ્યા હતા. એ-હણુની વેળાએ દોડાએ નખી તલાવમાં નહાવા માંડયું, ત્યારે એક અતીતે આવીને કણ્ણું જે, આ વેળાએ ડાધએ તલાવમાં નહાવું નહિ, જે ડાધ નહારી તે ભરણું પામરો; કેદ્દાક યાત્રાણું દોડાએ માન્યું અને તેઓ નહિ પણ ધથ્યા ભાગે માન્યું નહિ અને તેઓ નહાયા. આ વેળાએ ચોસડે જેગ ખિયોના રથ આકાશમાંથી હેડા ઉત્તરયા અને તેઓએ નહાવા માંડયું. સવારના પ્રફરમાં ડાગળિયું ચાલ્યું અને જેઓ આગદે દિવસે નહાયા હતા તે ક્ષવે ગરી ગયા, ભાત યોડાન બચ્યા. રાણ્ણા અને કુંવર ચંદ્ર સુક્ત થયા પછી નહાયા હતા, તેથી તેઓને કાંઈ થયું નહિ, તેમજ તેમના સંબંધમાંથી ડાધ ભરણું પામ્યું નહિ. ત્યાં તેઓ ચાર દિવસ રહ્યા, અને પછી અંબાળ ગયા.

પછીથી મુંબાધથી ગરવની સાહેબ સાહરે આવ્યો, અને ભળવા માટે તેણે મહીડાણાના સર્વ જોમિયાએને બોલાવ્યા, ત્યારે રાણ્ણા નહુરસિંહ તથા કુંવર જાંભમસિંહ પણ સાહરે ગયા. તેમણે સાહેબને એક ધોડા, ક્રીનભાખનો, એક તાડા, મંડીલ ધૂત્યાહિની બેટ કરી, એટલે સાહેબે સાલજોયા અને પાધડિયોનો શરપાવ રાણ્ણાને તથા કુંવરને કરયો. એજ પ્રમાણે સાહેબે સ-

* પેહેલા ભાગના પ્રકરણું ૯ માર્ગાં દાંતાના વિષયમાં જુઓ.

વે કોમિયાગોના શિરપાવ લીધા અને આપ્યા તાર પણ સાહેંબુંઘાઈ પાન છે ગયો, અને કોમિયા સૈં સૈંને ડેકાણે ગયા. ડિંડ રાજગોમાં મુખ્ય, દ્વારના મહારાજા ગંભીરસિંહ, અષ્ટાંબદીનગરના મહારાજા ફર્થુસિંહ અને રાણું નહુારસિંહ હતાં; મુખ્યમાત્ર સરદારોમાં¹ પાલબુધુરનો દિવાન એનેદાં, રાધનપુરનો નવાય અને વડગામનો દિવાન જીમરોખાન એ રથા હતા.

તે પણી રાણું નહુારસિંહ પોતાના પરગણ્યાના બંદોધસ્ત માટે મેજર મૈત્ર પાસે પાલબુધુર ગયો, અને તેને જઈને અરજ કરી કે, અમારા પરગણ્યાના બંદોધસ્ત રાખના સારું અધ્યેત્વ સરકારની જરી રાખ્યી છે, પણ અધ્યેત્વ સરકારનો મેહેરો કે પાણો નહિ આવતાં પાલબુધુરના દિવાનજીના મેહેતા તથા પાણા શા માટે આવેઓ? અમે કાંઈ તેમની સાથે બંદોધસ્ત કર્યો નથી

¹ પાલબુધુરના દિવાન.

(સૌનાગઢમાં) ² અરેક યુસેક (સન ૧૩૯૫ સુધી).

૨ હસન (સન ૧૩૯૫-૧૪૪૦)

૩ સાલાર (૧૪૪૦-૧૪૯૧) ૪ ઉસમાન (૧૪૯૧-૧૪૮૩) હેમતખાના.

૫ ધુધન (૧૪૮૩-૧૫૦૫)

૬ સુનાહિદાન (૧૫૦૫-૧૫૦૬) ૭ અલીશેર (૧૫૦૬-૧૫૨૫)

૮ શિકદરખાન ૧૫૨૫-૧૫૪૮)

૯ ગાજનાખાન (૧૫૪૮-૧૫૫૦) ૧૦ માનજ (૧૫૫૦-૧૫૭૧).

૧૧ ગાજનાખાન (૧૫૭૧-૧૬૧૪)

૧૩ ક્રીરોજખાન (૧૬૧૬-૧૬૭૪)

૧૨ પાહાડખાન (૧૬૧૪-૧૬૧૬)

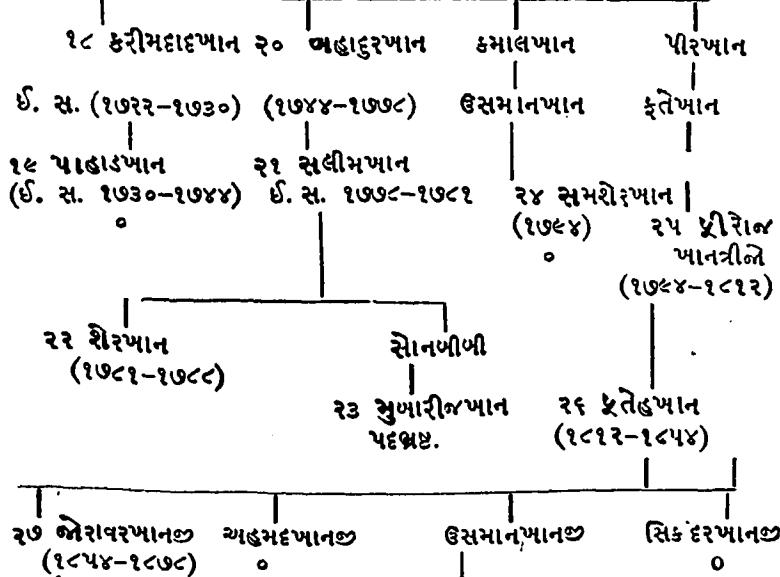
૧૪ સુલહિદાન (૧૬૭૪-૧૬૯૬)
(પાલબુધુરમાં ગાડી રથાયી)

૧૫ સરદીમખાન (૧૬૯૬-૧૭૦૦)

આ તકરારનો ખુલાસો નહૂરસિહને બેબરે ભાતરી પૂર્વક આપ્યો નહિ; અને નવરાત્ર નજદીક આવ્યાં, તેથી રણ લઈને રાણેણ માતાએ પંચારચા. છેવટે જ્યારે લાંગ સાહેબ સાદરે આવ્યો. ત્યારે તેણે દ્વિવાનજીની જમી ડાડી, તેના પેહેલાં તે આશરે સત્તાવીસ વર્ષ સુધી રહી.

૧૬ ક્રમાલખાન ઈ. સ. ૧૭૦૦-૧૭૦૮

૧૭ દ્વિરોજખાન ખોલે
ઈ. સ. (૧૭૦૮-૧૭૧૨)

પાલાણુપુર તાથે ૩૧૫૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૪૫૨ ગામ, સુમારે એ લાખ ચોનીશ હુનર ભાણુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે ચાર લાખ રૂપિયાની છે, તેમાંથી ૩.૫૦૦૦૧) ગાયકવાડ સરકારને ખંડણીના આપેછે; અને દાંતાના રાણુ પાસેથી ૩૫૦૦) લે છે. સર શેર મહુમદખાનજીને કે. સી. આઈ. ઈ. નો ડિનાખ આપવામાં આવ્યોછે. અને ૧૧ તોપતું માન મળે છે.

૨ કંનસ લાંગો ધણા વર્ષ સુધી ભલીકાંડાના પોલિટિકલ એજ-એની નોકરી કરી છે, ત્યાં તેનું નામ સર્વ ટેકાણે પ્રસિદ્ધ છે અને ચોંઘ રીતે તેના નામને માન આપવામાં આવેછે.

ન્હારસિંહ સંવત् ૧૯૧—*માં ભરણુ પાંચો, તેને જાથમચિહ્ને ગાંગ
વાને પાદર અમિદાદ દીધો. તે જગ્યાએ પછી તેણે છતી અંધાવી.

* સંવત् ૧૯૦૨ ના જેઠ સુહિ ૧૦ ને સોમવારે, એ રાણાને ગાંગવાને પાંદડ કરુસ્યતિને કંઈ હાડ દીધો છે, એ વાત ખરી પણ તેની છતી દાંતાને
ધાદર કરવેલી છે.

કામાન્તર કર્તા.

દાંતાનાથાના વંશની સુદાસણાની શાખા વિચેની

નોંધ.

ન્યારે રાણુા માનસિંહનો કુંપર ગજસિંહ દાંતાની ગાદિયે હતો; અને તેનો ભાઈ જસવાળ રાણુપુરનું જીવક બોગવતો હતો, ત્યારે પુંલજ રાણુનો કુંપર અમરસિંહ જે રાણુા માનસિંહનો ભાઈ થતો હતો તે સુદાસણેહતો. આવેળાએ સુદાસણાને તાથે માન સુદાસણું હતું. અમરસિંહ શરવીર યોષો હતો, અને તે જસવાળનું રાણુપુર ચોતાને તાથે કરવા છચ્છતો હતો તેથી રાણુપુર જીપર ચરી આવીને તેણે ત્યાંના ઢોર ધખીવાર વાળી આણાં હતાં. એક સમયે તેણે રાણુપુર ઉપર ફેરા કરીને બેંશા વાળા ત્યારે જસવાળને છાણાયું જે, “કાકા! મારે દૂધખાવાની બેંશ હતી તે તો તમારે દેવી ચોંઘ ન હતી.” ત્યારે અમરસિંહ ઉત્તર મોકલ્યું કે, “રાણુપરની ધરતીમાં પાડા ધણ્ણા છે માટે જે તમને દૂધ પીવાનું મન થાય તો તેમાંથી કોઈનું ભીજે.” પછી જસવાળને આ વાત દાંતે જઈને રાણુા માનસિંહને સંભળાવી ને દિક્ષારી થયો. માનસિંહે કહ્યું જે, “આ સમયે અમરસિંહ છેડુવા જેવો નથી, માટે કાંઈ સમયે જોઈ લઈશું.” પછી રાણુા માનસિંહે અદ્યાત રાખીને મેવાશિયોને અને ગઢિયાને સલાહ આપીને, “તમે અમરસિંહને મારી નાંભો તો તમને છનામ આપું.” આ ઉપરથી તે કોડા સુદાસણાને હરકત કરવા લાગ્યા. એક સમયે ગઢિયા કોડાએ સુદાસણાનાં ઢોરસીધાં, તેની વાહારે અમરસિંહ ચઢ્યો. અને મોને લાલુસણે જતાં તે ઢોર પડાવી લાગ્યો, ત્યારે સુદાસણાને. એક એકુતે આવીને કહ્યું જે “તમે લમામ ઢોર પાછાં વાળાં, પણ મારો. એક બળદ સો ઇપિયાનો છે તે એમાં નથી, માટે તમે કાંઈ મારી વાહાર કરી નથી.” આવું સંભળાને અમરસિંહ પાછો ધાડ પછનાડે ગયો, અને તે બળદને પાછો વાળવા માંયો. પણ તે ભહકીને નાડો ને પાછો વાગ્યો નહિ, ત્યારે અમરસિંહે જાણ્યું જે, “આ બળદને ધાડવાળા લઈ જરો તો મારી આખર જરો એમ વિચારીને બરછી મારી તેથી બળદ મરો ગયો, અને અમરસિંહ પાછો આગ્યો. તે ચાર મહિના જરીને મરણ પાગ્યો, એટથે કોડા કેહેવા લા-

જ્યા ને અળદની હત્યા લાગી તેથી એ ભરાયો, તે એવી રીતે ક પોતે મોને ચિત્રાસણીના ડાકોરને મિત્રાચારીને લીધે મળવા ગયો હતો, ત્યાંથી પાછા વળ્યો ત્યારે તેની સાથે એક મીર હતો, તેને કહ્યું જે, “આ વેળામાં બારવટિયા ધણ્ણા છે, અને તું મારી સાથે દ્વાડી શકોશ નહિ માટે આરી સાથે આવીશ નહિ.” ત્યારે મીર કહ્યું જે, “બાપજી, હું તમારી સાથે આવીશ.” પછી તે ચાલ્યો, તેવામાં રાધનપુરના બાળીના ઘેડા ફેરા કરવા આવ્યા હના તેની સાથે મોને પલખણી આગળ અમરસિંહને બેઠો થયો, તે વેળાએ નાસતાં મીરની ઘેડી થાડી એટસે અમરસિંહે કહ્યું જે હેડો ઉત્તરીને તારી ઘેડીને મારી નાંખ્ય અને તું મારી પછવાડે મારે ઘેડે બેશ. પછી તે મીર તો હેડો ઉત્તરી શક્યો નહિ અને પેલા ઘેડા આવી પોહાંચ્યા, એટસે મીર ખૂબ પડી જે બાપજી, મને મેલોને જરોના નહિ, આવું સાંભળાને અમરસિંહ તેની મદદ પાછા વળ્યો, ત્યાં તેની છાતીમાં ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો.

અમરસિંહના કુંવર હૃદિયાળના* મરણ પછી તેનો કુંવર ઝુમાણસિંહ માત્ર અદાર મહિનાનો હતો તેથી જસવાલિયે સુદાસણું પોતાને કાંજે કરી લીધું, એટસે હૃદિયાળની ડકરાણિયે આવીને રાણ્ણાળને કહ્યું કુ, “હવે મારું ગુજરાન શાથી ચાલશો?” ત્યારે રાણ્ણાએ તેને મોને અંગુરણું આપ્યું, ત્યાં તેના વંશજ આજે પણ છે.

જસવાળ સુદાસણું રહ્યો. તેને પાંચ કુંવરો થયા, તેમાં વડો કુંવર અરવારસિંહ હતો તે તેની પછવાડે ગાઢિયે એડો; અજખોળ અને ધનરાજણને રાણ્ણ પાસેથી મોને શેલાણું મળ્યું; નાથજી અને જોરજી એ બેને જસવાળનું વસાવેલું જસપર મળ્યું. જસવાળના વારામાં ગાયકવાડની દ્વારા આવીને સુદાસણાને હરકત કરવા માંડો. તે વેળાએ લોજરાજ રાખ્ય, તો ગોબળોલ, ઘેરોળ બાડુવો, અને પાણિયાળાનો ગઢની એટલા જણું કામ આવ્યા પછી તે દ્વારા ગામ મારીને પાછી ગઈ; ત્યારે લોકો કુંગરામાંથી પાછા આવી વશ્યા. આ સમયે ગાયકવાડની દ્વારા દર નણું અથવા ચર્ચાર વર્ષે આવતી હતી. જ્યારે ગામના લોકો દરાંયાર ગાઉ

* પૃષ્ઠ. ૧૯૬ મેં જૂનો.

ઉપર હેઠળ આવ્યાતું સાંભળે ત્યારે ત્રધાયો ઢોક વગડાવે, અને ખૂબ પડાવે જે, “નાથી જણે હેઠળ આવેછો!” તે ઉપરથી લોકો નાથીને હુંગરોમાં સંતાઈ પેસે. જ્યારે હેઠળ આવી પોહેંચે ત્યારે ગામ લૂટે તથા બાળો નાખે; પછી તેઓ ત્યા ધણ્ણા હિવસ પડાવ રાખે તો પતાવી દેવા સારુ કરુના નાખીને યોડા ધણ્ણા જમેખંધીના ઇપિયા આપીને પાછા તે લોકો ગાંભમાં વસતા હતા.*

જસાણ ગુજરાયા પછી સરદારસિંહ ગાડ એડો. જ્યારે રાણે ગાંભસિંહ ધરડો થયો, પણ તેને કુંવર થયો નહિ ત્યારે સરદારસિંહને તેણું ખોલે લીધો. ત્યાર પણ ગાંભસિંહને પૂર્થીરાજ નામે કુંવર થયો. ગાંભસિંહના મરણું પછી સરદારસિંહે દાવો કર્યો કે, “દાંતાની ગાદીનો વારસ હું છું. આ દાવાને પેટે, મોને વસાઈ, ડાંબોલ, ડાંકેસણું, અને ખીણાં કેટલાંક ગામ આપીને સનાધાન કર્યું. એ સરદારસિંહના ભાઈયો પણ જીવાઈ સારુ વખે નીસરચા હતા, તેઓને એતર પાદર આપીને પતાવ્યું.

સરદારસિંહના વડા કુંવરનું નામ ઉમેદસિંહ હતુ. ચાર નહાના ચંદ્રસિંહ, વખતસિંહ, સરતાનસિંહ, અને પ્રતાપસિંહ કરીને હતા તેઓને અજિયાર મોને વસાઈ આપ્યું જ્યારે સરદારસિંહ હેઠળ કરીને મોને દીંખા ઉપર ફેરા કરીને વળ્યો અને લાંનાં ઢોર તથા બાન લીધાં ત્યારે દીંખાની વાઢાર ચડી ને અને બાળું બાળું આવ્યો. તે વેળાએ તેને નણું કુંવર હતા, તેમાં અમરસિંહ પાછી કુંવર હતો ને ખીણ એ જીગુજ અને અગરસિંહ હતા તેમને જીવાઈમાં પાંચ ગામ સહિયારા ભાગમાં ભલ્યાં.

સરદારસિંહના મરણું પછી તેનો પૌત્ર અમરસિંહ ગાદ્યે એડો. અધ્યોડ જીલ્દો ને સુદાસણું અને તારિંગાની વચ્ચે છે તે દાંતાના પટાવત જીડિયાલ રજ્યુત ખાતા હતા. પણ તેમને મેવાશી લોકો ખહુ પણવતા હતા તેથી તેઓ ત્યાંથી નીકળી જઈને વડનગર પરગણુના મોને કરાયાં રહ્યા, એથે તે જીલ્દો સુદાસણાવાળાએ દાાબ્યો, અને એ વાત-

* આ વાત કહેનાર કહેછે કે આવાં નાસેણુંમાં મારે પણ ધણીવાર નાસંબું પડ્યું છે.

માં રાણુલની પણ ખુશી હતી. એ અમરસિંહના વારામાં ગાયકવાડની ઝોજને પાછી નસાડી મૂરી હતી તેમાં ઝોજનાં કેટલાંક ભાણુસ ભરાયાં હતાં પણ હાડોરતું એકે ભાણુસ મરાયું ન હતું. દાંતાની ગાઢી હાથ કરી-શૈનાર પણ આ અમરસિંહ હતો.*

અમરસિંહને ઝોટસિંહ કરીને કુંવર હતો, અને ઝોટસિંહને મેઠાભાઈસિંહ, અને પુનજી એવા ઐ કુંવર હતા. મોહોભાઈસિંહના વારામાં સંવત् ૧૮૬૦ (૬૦ સં ૧૮૦૪) માં ગાયકવાડની ઝોજ લઈને કાકાણ જી આવ્યો તે સાથે ખૂબ લડાધ થઈ તેમાં ઝોજનાં સાડ ભાણુસ ભરાયાં અને હાડોરતું એકે ભાણુસ ભરણ પામ્યું નહિ. ને ભાણુકનાથ બાવાએ અમદાવાદમાં ભાણુકચોક તથા ભાણક ખુરજથી પોતાનું નામ રખાયું અને કે તરસંગમે તથા સુદૃષ્ટાણે રહેલો હતો. તેની જગ્યા લાં હમણું સુધી છે, તે આ વેળાએ ન હતો પણ તે દેખાપ થ્રેલાએ આ હાડોરને સાહાપત્રા કરી તેથી હાડોરની જત થઈ એવું લોકો કહેછે. મોહોભાઈસિંહે રખુશીપુર ઉપર ફેરા કરીને લાંનાં ફેરા તથા આન લઈને પાછો વળ્યો તેનું ચંદી જવાનું કારણ એવું કે, તેનું ગામ ડાનોલ હતું લાંની ભેંશે તે જગ્યાના બીલ લોકો વાળી ગયા હતા.

મેહાભાઈસિંહને ચાર કુંવર હતા, હરિસિંહ, રતનસિંહ, પરખત સિંહ અને મોકભસિંહ. હરિસિંહે ચાર વર્ષસુંની ગાઢી બોગવી, ત્યાર પણી રતનસિંહે ઐ વર્ષ બોગવીને તે ભરણ પામ્યો. તેની પણી તેનો કુંવર ભૂપતસિંહ ગાદિયે એડો, તે એક વર્ષ જીવ્યો, એટાં હાલનો પરખતસિંહ ગાદિયે એડો. મોકભસિંહ તો નહાનપણુમાંજ ભરણ પામ્યો હતો.

* પૃષ્ઠ ૧૭૩ સું જૂનો.

પ્રકરણ ૧૨.

ઇડરના મહારાજ ગંગીરસિંહ.

ખુમાણસિંહ મહારાજની સારી ચાકરી કરી હતી, તે ઉપરથી તેણે તેને કહું જે, “તમને વધારવાની મારી ધર્થી ભરળ છે, પણ હું જ્યારે તમને વધારીશ ત્યારે તમે મારા સામા લડવા ડિકરો એવો મને રણ રહે છે. ત્યારે ખુમાણે સમ આધતે કહું કે, “હું આપના ઝાંખી ફદ્દિ તરવાર પછીશ નહિ.”આ ઉપરથી મહારાજને તેને વાંકાનેર ગામ આપ્યું તથા તે કચેરીમાં આવે ત્યારે મહારાજ તેને ઉભા ઘણને મળે એવો એક મહોટા તાજમી સરદારનો કરણ આપ્યો.

ગામ પાનોલ એક ચારણું હતું તે નિઃસંતાન ભરણું પાર્યો. ત્યારે તેના ધરમાં તેની વિધવા માઓ તથા તેની બિયે પોતાના એક સગાને તથા તેના જે દીકરાને રહેવા દીધા અને તે છોકરાને પરણુંબા, તથા બને જણું વચ્ચે પાનોલનો છુંડો ભાગ કષી આપીને તેઓને જૂદા રાખ્યા. તથાપિ આખા ગામનો કંબને દેવાની આશાએ તે બને ભાઈયોએ પેલી આધિયોને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. તે પ્રમાણે ધરડી ડાશીને તો તેઓએ કટ્ટાવતે મારી નાંખી ને ચારણું વહુ છદ્દી ગંધ તે મહા સંકઠથી ધડર જરૂર પોહોંચ્યો અને મહારાજ આગળ ફરિયાદ કરી. ત્યારે મહારાજે આસપાસના ચારણોને એકઢા કરીને કહુંકે, “તમે જરૂરને બને ખુનિયોને કોણો કે, “તમારે પાનોલમાં રહેતું નહિ.” આ પ્રમાણે તેઓએ જરૂરને કહું પણ તેમણે હુકમ માન્યો નહિ. ત્યારે મહારાજે પોતાના એકેક સરદારને બોલાવને હુકમ કર્યો જે, “તમે જરૂર એ ખૂની ચારણોને મારી નાંખો, અને પાનોલ ખાલસા કરો.” ત્યારે તે સરદારાએ ઉત્તર આપ્યું જે, “કોણો તો અમારું” એકેકું ગામ આપને હવાલે ફરિયે, પણ ચારણુને મારવો ચોંધું નથી; મારે તેઓનો અપરાધ ક્ષમા કરવો જોઈયે. પછી મહારાજે ઇપિયા ઘર્યાને સિંધના હેદરાઅદમાંથી પચાસ હંઘણીયો તેડાબ્યા. તેઓ આવીને હાજર થયા ત્યારે બધા સરદારાએ મહારાજને વારયો પણ તેણે માન્યું નહિ, ત્યારે સર્વે ખુમાણસિંહ પાસે જરૂરને કેહેવા લાગ્યા જે, “મહારાજની

૧ આ વાંકાનેર ઇડરનાડામાં છે, તેસેારકના વાંકાનેર સાથે એક સમજતું નહિ.

તમારા ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા છે માટે તમે જઈને સારી પેઠે કોહો તો અડર ચા રણેનો અચાવ થાય ” પછી ખુમાણુસિંહે આવીને ભધારાને કલ્યાં કે, “કૃપા કરીને એ ચારણોનો અપરાધ ક્ષમા કરો તો ગણ સારે.” ત્યારે ભધા રાજે કલ્યાં જે, તમારી એ વાત હું માનવાનો નથી. આવું સાંભળાને ખુમાણુસિંહ કહે કે, હવે હું કાઢ વેળાએ આપને વિનવવા આવનાર નથી.” ભધારાને કલ્યાં કે, “તમારી ધર્યા હોય તો આવને નહિકર આવશો નહિ.” આ ઉપરથી તેને દુઃખ લાગ્યું તેથી તરતજ ત્યાંથી ડો પોતાને ઘેર ગયો.

હવે ભધારાને ચારણોને મારવા સારે હાશિયો મોકલ્યા, એ વાતની આવતનિયોને જણું થવાથી એક જણે પોતાના એ છોકરાનાં ગળાં કાઢી નાંખ્યાં, તથા એ હાશિયોને ઠેર કર્યા, અને પોતે પોતાના હાથે મરણ તોંક ધવાયો. તેનો બાપ પણ પોતાને હાથે સુવો. પણ તેનો ભાઈ ઘેર હતો નહિ તે ઉગર્યો, પછી હથથી લોકો ધર્યા પાછા આવ્યા ત્યાર પછી એ ચારણું ઉગર્યો હતો તે પોતાના ૫૦૦ નાલીલા ઓક્ધા કરીને ધર્યાનું વેરાવી નાંખાવ્યું. ચારણોના મરણું દુઃખ માનીને ખુમાણુસિંહ કિભાળે ગળવા ચાલ્યો. ત્યારે ભધારાને જઈને તેને વાંકાનેરમાં રોક્યો, તે પોતાના સરદારો સહિત ગયો હતો. તેણે ધર્થી મેહેનત કરી પણ ખુમાણુસિંહે માન્યું નહિ. ભધારાને કલ્યાં કે, ચારણોના મરણુને માટે તમે જતા હોનો તેના વારસને ખાનોલને બદલે રહેયું ગામ આપિયે. ત્યારે ખુમાણુસિંહે કલ્યાંક, હું આપને વિનવવા આવ્યો તે વેળાએ મારં માન્યું હોત તો હું રૈહેત; પણ હવે કોઈ ઉપાય કરો પણ હું રૈહેનાર નથો.” એમ કઢી તે વાંકાનેરથી ચાલ્યો તેની સાથે અગિયાર માણુસો કિભાળે ગળવા સારે ચાલ્યાં. તે સમયે તેની ઠકરાણિયો તથા ગામની રૈયત ધર્થી શોકાતુર થઈ. ભધારાજ ગંભીરસિંહે રસ્તામાં આડા જઈને છેલ્હી વાર કલ્યાં જે “હુંતમારા આગળ પાંચડી હતારીશ.” ત્યારે ખુમાણુસિંહે સમ આઈને કલ્યાં જે, “તમે પાંચડી હતારશો તો હુંમારં ભાયું આપની આગળ મૂડીશ.” પછી ભધારાજ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. ખુમાણુસિંહે માથે ભગવું લુગડું બાંધ્યું હતું અને ૬. પિયારવિના ઇપાના તારે વીટેલી એક સોટી હાથમાં રાખી હતી અને ઘોડ બઢ્યો હતો. તેની સાથે કાઢ સગાં, કાઈ મિત્ર તથા ચાકર થઈને અગિયાર

જણુ હતા તેનું મોને વાવડીને — એક ભીંખ હતો તેને ત્યાંના ભીંખોએ હુંઘ દીધું હતુ માટે તે કેઢેતો હતો કે “હું હિમાગે ગળતાં પ્રશ્ન પાસે માગીશ જે હું ચાંદણીનો ઠાડાર થાડાં અને વાવડીના ભીંખોને મારાં.” તે વિના ખીલ લોડાને તો જોણોક પ્રાસિની આશા હતી.

ખુમાણસિંહનો કુંવર ધીરજુ આ પેળાએ વીજા વરસનો હતો તેને વાંકાનેરની ઠકરાત ભળી. તે પછી મહારાજ કુંવર ઉમેદસિંહની ચાફીની માં રહ્યો તેણે કૃપા ફરીને વધારે ભોંય આપી તથા તેની સ્વારીમાં મોખે અરે ચાલવા ઘેડે નોઅત આપી.

મહારાજ ગંબીરસિંહની વાંકાનેરના ધીરજુ ઉપર ધણી મેહેરાના ની હતી. તેનું કારણું એનું જે, પોળના રાવોએ ઈડરની ગાડીનો દાવે. કરીને ઈડર જુલાતાં ધણું ગામ લુંટ્યાં, ભાસ્યાં ને ખાજ્યાં હતાં તેથી માંદારાને મનમાં ધાણું જે મારે એક વાર પોળા ભારવી. ઈં સં ૧૮૦૮ માં તેણે છ હજાર બંધુકડાર શિરખંધી રાખી અને પોતાના સવેં સરદારને ઈડર તેણીને તેમને સંગાયે લઈ વડાલી ગયો ત્યાં સુધી કોષ્ઠને ખખર પડવા દીધી ન હતી કે પોળા ઉપર ચાર્છી છે. તેઓએ જખને પોળાથી એ ગાડી પર મેલાણું કર્યું.

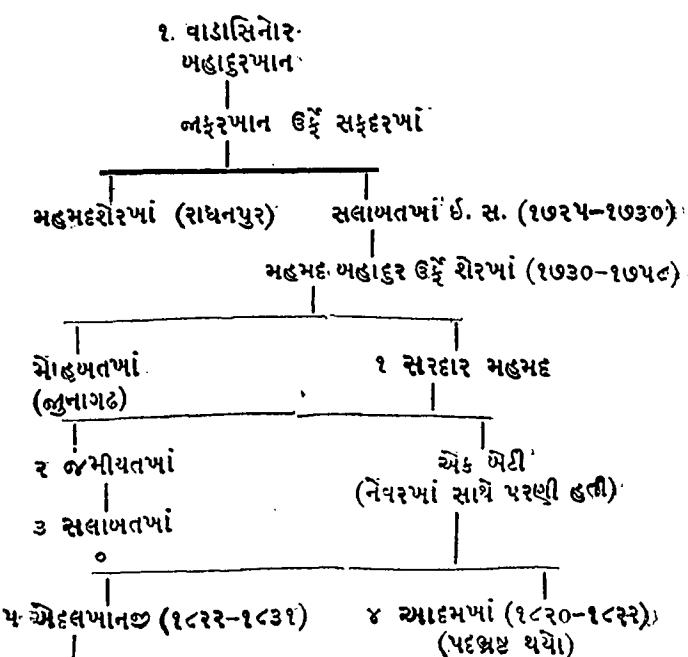
જ્યારે મહારાજની ઝોં ઈડરથી નીડળી લારે પોળના રાવ અને તેના અસહના સરદારા રેહેવર અને વાંધેલા ઠાડારોને જણુ થવાથી તે-ઓ તૈયાર થઈ રહ્યા હતા, કેમકે તેઓના હેરડો ખખર કાહાડવા સાડ ઇરતાં હતા. પોળમાં પેસવાનો રહતો એવો છે કે હગમણી આયમણી નહી વેહેછે તે ઊભી નહીમાં ચાલીને પોળના એ દરવાજમાં જવાયછે એ રીતે પોળ વચ્ચે નહી છે અને જવા આવવાનો રહતો એટલોન્ છે, ખાકી ચારે ભણી મ્હોટો પાહાડ છે તે બંને દરવાજન વચ્ચે રાને ભીત અણ્ણાનીને રહતો ખંધંકરચો અને તે બને ઠેકાણે પોતાના ભાઈયો. તથા શિરખંધિયોને બંધુકડા લઈને બેસાસ્યા, અને મહારાજનો કોષ્ઠ ચાદમી નંબર પડે પડે તો તેને ગોળાથી મારી નાંખવા લાગ્યા.

૧ છાપય—વંકનેર પતિ વદાં, શહુડ ખુમાણુ ધમડ શિવ,
મહુર વંશકો મીસ, ખાંપ ચાંપો ખળ ખંડવ;
ભાટી રાહેતો ભીમ, આદુ મારેચ એ રાડા,
ચામોડે ગુલસિંહ, છાચો શુણુ લોક જિરાડા;
મોધરી હુત દરલે મેહેર, બારટ સથ બેસીચ્યા,
ચાહુર પુરખ સુદિત ચાહુર, હિમાચલ ચઢતાં હુંચો.

એ રીતે મહારાજનાં ચાળોશ માણુસો સુવાં. તેણે ચાર ભિન્ના સુધી મેલાણું પણ કરો હપાય ચાલ્યો નહિ ત્યારે ધથી દિલગીરી છપળ. આ વેળાએ તેણે ચારસેં જોડી સોનાનાં કડાં કરાવીને આસ માસના બીજોને વેહેચી આપ્યાં, અને તેઓને કહ્યું કે, “પૈણોમાં જવાનનું એનો રસ્તો જતાવો.” બીજોએ કહ્યું ને, “ખીને કઢિં રસ્તો તો મથી, પણ પૈણોથી દક્ષિણાતો હુંગર છે ત્યાં નીસરણ્યિયો. મૂંકને એકેક આદમી હથિયાર વિના ચડે તો ધથી સુશક્લીથા ચડી શકે એમ છે.” મહારાજે એકદમ નીસરણ્યિયો. મંગાવી અને તે ઠેકણે પોતે જાતે આવીને ઉભો રહીને એક એક શિરાંધિયોને તથા સરદારોને ચડાવા. તે વેળાએ એ બધા સરદારોના મનમાં એમ હતું કે કુંપાવત ઉપર મહારાજની કૃપા છે માટે તેઓ આગળ થઈતે આ કામ બનાવશે, આપણે કાંઈ જરૂર નથી. આણ્ણી નગ વાંકાનેરના કીરજ અને ખીન ચાંપાવતોએ ખાણીને ધર્મેળ વિચાર કર્યો ને, આપણા બાધને કે (દાકા હુકાના) ડાકારે મારયો હતો, તે હાલ રાવળ પાસે છે માટે તેતું વેર લેવાની આ વેજા છે; પછી કુંપાવતની પછવાડે ચાંપાવત ધીરજ વગેરે ચાયયા અને હેડ પૈણ પાસે જઈતે આરણોને કહ્યું ને મરફે. અજવો. પછી તેઓએ મરફે. અજવો. તથા અંહુકોના ભડકા કરયા ત્યારે રાવળ કષ્ટીલા સુધાં હુંગર ઉપર ચડી ગયો; અને તેઓના મોરચાવાળા પણ નાશી ગયા, એટલે મહરાજ પૈણોમાં પેઠો, દરખારમાં ગાઢી તકિયા નાં આવીને ખીરાન્યો. ત્યાં તેને ચભર થવા લાગ્યું. એ પ્રમાણે એક ભિન્ના સુધી તે ત્યાં રહ્યો. તેના મનમાં એમ હતું કે કણીલો તેડાવીને આહી રૈહેડું. પણ રાવનિયે ઈડર જીલ્લાનાં ગામ નિત્ય નિત્ય ભારવા માંદ્યાં ત્યારે સરદારોએ મહારાજને કહ્યું કે, “આપણે પૈણો લીધી, આપર વધારી, મારે હવે આ દરખાર સિવાય ગામનાં ધર બાળો મૂકીને ઈડર જઈયે તો બહુ સારું નહિ તો રાતળ ઈડરમાં પેશો જશો. પછી મહારાજે તેવી રીતે કહ્યું અને ત્યાંથી મેલાણું ઉપાડીને ઈડર જીલ્લાના લીદીઓડા ગામમાં આવ્યા. ત્યાં શિરાંધિયોએ પોતાનો એ નણું ભિન્નાનો પગાર ચડ્યો હતો તે લેવાની ઉતાવળ કરી, અને એ દિવસ સુધી મહારાજને હુડકા પોવા દીધેા નહિ તથા આવા પણ દીધું નહિ. એવટે મહારાજે સર્વે ખાલ્સા ગામોના

પટેલોને બોલાવીને હણું જે, “તમે અમારા ગામની ખંડી પેદાશ ખાઈ-
નાઓછા, અને અમને થોડી હેખાડોછા, માટે આ શિરથંખિયોએ મને
રોક્યો છે તેનો કંધ ઉપાય કરો. ત્યારે પટેલોએ પોતપોતાની ખુશીથી
ગજ પ્રમાણે દંડ આપ્યો. પછી ભણારાજ દુઃહરમાં પાછા આવ્યા. આ અ-
શ્વાસીમાં ચાંપાવતોએ સારી ચાકડી બળની તેથી ભણારાજની તેમના ઉં
પર કૃપા થઈ હતી.

આ વેળાએ સિંધના સિંધિયોની પાંચ હજાર હેઠળ આવીને ડુંગર-પુર ઉપર ચડાઈ કરીને તે લોધું અને ત્યાંના રાવળને ખ્યાનામાં બેસારીને પોતાની ફેઝ સાથે ફેરવના લાભાયા. ત્યાંથી વાંસવાડા ઉપર ગયા લાં ધણી જખરી લડાઈ થઈ, અને બંને બાજુની ધણું માણુસ મરાયાં. પછી વાંસવાડાનાં કેટલાંક ગામ તેઓએ દાખાયા લારે વાંસવાડાના. પટાવત અરજણણસિંહ હેઠળ એકઠી કરીને સિંધિયોને કાહાડી મૂક્યા. એ લડાઈ પાંચ વર્ષ સુધી ચાહી તેથી અરજણણસિંહના શિરાખિયોનો પગાર ચડી ગયો તે આપવા મળ્યો. નહિ લારે અરજણણસિંહ હેઠળ સુદ્ધા લુણાવાડા તથા વા.

ગાંધિનોર ઉપર ચડીને ત્યાંથી ખંડણી લીધી. પછી ઈડરવાડમાં પેસતાં મોને પાલ ઉપર આવ્યા. તે સમયે પાલવાળા સાથે વાંકાનેરના ધીરજુને અદાવત હતી અને અરજણુસિંહ સાથે ધીરજુને મિત્રતા હતી તેથી ધી-રજુ જઈને અરજણુસિંહને ભજ્યો, આ વાત સાંભળીને પાલનો ઢાકોર (રામસિંહ) પણ જઈને અરજણુસિંહને ભજ્યો, અને કહ્યું ને, “મોને ટોરડાવાળા ઢાકોર પાહાડજ સાથે મારે વેર છે માટે તેને મારો તો હું તમને ઇપિયા આપું” આ વાત અરજણુસિંહે કખૂલ કરી; પણ તે ટોરડાવાળા સાથે ધીરજુને મિત્રાધ હતી માટે ધીરજિને મના કરી, પણ અરજણુસિંહે માન્યું નહિ, ત્યારે ધીરજુ રીસાઈને ચાલી નિસર્યો, અને કહ્યું ને, હું ટોરડામાં જઈને એસુંછું તમે મારા સામા લડવા વેહેલા બાબજે.” એમ કષી પેતે ટોરડે ગયો, ત્યાંના ઢાકોર પણ શિરખંધી એકઠી કરી, પણ ખંખ્યા પિઠા લોક એકઠા થઈ શક્યા, તેથી તેણે ઈડરમાં જઈને કુંવર ઉમેદસિંહને કહ્યું ને, આ સમયે તમે મને આશ્રમ આપો, નહિ તો હું દેઝ સાથે લડીને મરીશ અને ટોરડા શ્રદ્ધના હાથમાં નશે.” આવું સાંભળીને કુંવર પણ પોતાનો સરંજન લઈને ટોરડે પવાસ્યા. શ્રદ્ધની સંખ્યા પોતાનાથી બધારેછે આ વાતની અધ્યર સામાવાળાને યવાયી તે ફોન્સાફિત પાછા વળીને જતા રહ્યા. અને સૌ સાને ટેણણું ગયા. આ સમયે પણ ધી-રજુની રીતભાત જોઈને ભહરાજ તેના ઉપર બંડુ રાજ પણો.

ચાંદણીના સરજમલનો કુંવર સાખાસિંહ જ્યારે હેવ પણો. ત્યારે તેના એ કુંવર સાખાસિંહ અને માલમસિંહ કરીને હતા તેમોની વર્ણે ગા-દીના કખજાન સાઝે ટંટો પણો. મહોટા કુંવર સાખાસિંહ કછક અપોચિયો હતો. ‘તે રીસાઈને વાંકાનેર જતો રહ્યો, ને નહાનો કુંવર માલમસિંહ રીટોધ

૬ જોરવરખાનજ (ક. સ. ૧૮૩૧-૧૮૮૨)

૭ મનોવરખાનજ ક. સ. ૧૮૮૨ માં બુધુમિયાં
ગાદીએ એઠા છે.

બાડાસિનોરના તાણામાં ૧૮૮ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૧૮ ગામ, આશરે છેતાલીશ હલર માણુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક પેદાસ સુમારે ઇપિયા એંશી હનરની થાયછે તેમાંથી ૩૧૧૦૮૦ ઈચ્છેજ સરકારને, અને ૩૭૬૦૦ બાયકવાડ સરકારને ખંડણી ખલ્લના આપેછે. અને ૩૫૬૧ સાઠંબાના ઢાકોર તરફથી વા-ડાસિનોરને મળેછે. નવાખ સાહેબને નવ તોપનું માન છે.

જથુને ત્યાંના ઢાકોર કનકાળને કેહેવા લાગ્યો કે, “તમે મને ચાંદણીની ગાદિયે બેસારશે. તો હું તમારા કુંબરને મારે ખોણે લઈશ.” આ ઉપર થી કનકાળ ચાંદણીને જથુને કેહેવા લાગ્યો જે, “માલમસિંહ ગાદિયે બેસશે.” પણ વાંકાનેરનો ધીરજુ આવીને કેહેવા લાગ્યો જે, “સામસિંહ ખરો છકડાર છે ભાટે એ ગાદિયે બેસશે” એમ કઢીને બન્ને ઢાકારો લડી પણ અને પછી પોતગોતાને ઠેકાણે જતા રહ્યા. ત્યારપછી કુંભકિર્યે તરતજ ચારસે શિરબંધી એકડી ફરિને વાંકાનેર ઉપર ચડાઈ કરી. ધીરજુ રેના સામે થયો અને તેનાં દશબાર માણુસ મારી નાંખાં; તેવામાં આસપાસન: ઢાકારોએ વચ્ચે પડીને કંદું કે, “મીજ સોકોના કજિયા માટે તમે શું કરવાને મારમભારા આવોછો?” એ પ્રમાણે સમજલવીને કનકાળ ને પાછો ઢાકાઉયો, પણ બનેના મનમાં પાડું વેર બંધાયુ. હવે ચાંદણીનો કારભારી ગંગીરમિંહ મહારાજ પાસે આવ્યો, અને કેહેવા લાગ્યો, જે “મહારાજ, ચાંદણીના કુંબરને ગાદિયે બેસારવા સાર આપ પથારો.” ત્યારે મહારાજને કંદું જે, ગાદિયે બેસારવા સાર ધીરજુ અને કનકાળ આવ્યા હતા તે શું? જ્યારે કારભારિયે કંદું કે, “આપ ધંધી છતાં તેઓનાં” નાથી ગાદિયે બેસારાય નહિ, આપ પથારો ત્યારેજ તેનાથી ગાદિયે બેસાર્ય,” લારે પછી મહારાજે કંદું જે, “ગામ કાઢું મને આપો તો હું આવું. અને તમને હું શ્રીગોલી ગામ બદલામાં આપીશ.” પછી કારભારિયે સામસિંહની સંસાહથી મોને કોણું મહારાજને લખી આપ્યુ. પછી મહારાજે લાં જથુને તિલાયત કુંબર સામસિંહને તરવાર બંધાવીને ગાદિયે બેસાડ્યો પણ ગામ આપવા બાબત તેથે કારભારાને કંદું હતું તે તો કાંઈ આપ્યું નહિ. તથાપિ ચાંદણીના ફટાયા કુંબરને તેના ભાગનું એક ગામ આપ્યું.*

* મેનર મૈલ્સે મહીકાંડા વિષે તા. ૨૧ મી સપેન્ટેમ્બર સન ૧૮૨૧ માં રિપોર્ટ કર્યો છે તેમાં નાચે પ્રમાણે છે:-

“ચાંદણીના સખલસિંહનો બાપ સૂરજમલ આશરે ચાળીસ વર્ષ ઉપર મ-”
“રી ગયો છે, સખલસિંહનામાં સાધારણ પક્ષની સમજણું છે એમ કેહેવાયછે,”
“અને તેના નહારા કારભારને લીધે મહુનો ઢાકાર ક્રતેહસિંહ પછવાઉથી ચાંપાવ-”
“તોમાં સુખ્ય સત્તા ધારણું કરી એડો હતો. ક્રતેહસિંહ ઈ. સ. ૧૮૦૫ માં મ-”
“રણ પાર્સો ત્યાર પછી અનરસિંહ તેની પછવાડે થયો, અને તે પણ ઈ. સ.”
“૧૮૧૬ માં મરણ પાર્યો, તેનો કુંબર ગોપાળસિંહ ખાળક છે, અને ત્યારે પ-”

ટોડાના અનાવ પછી એક અહિને, ચાંદણી રિખેના રંદાને લીધે, ધીરજિયે માણુસો એકઠાં કરીને ટીટોછ ઉપર ચરી જવાની તૈયારી કરી; પણ ભીજી ઢાકારો જઈને વર્ષે પડ્યા, અને તેને પાછાં વળી જવાને સ-મજલવા લાગ્યા. આ ઉપરથી કનકાનિયે, ટોડાવાળો જે ધીરજીનો ગિરનાથો હોતો તેના ઉપર હું મહો કર્યો.

તે સમાચાર સાંભળીને ધીરજી ત્યાં જઈ ચોણેંચ્યો ત્યાં ખુબ લડાઈ થઈ તેમાં ટીટોછ વાળાનાં દરશ ગાણુસ માસ્યાં ગયા ને તેને પાછા હુંદું પડ્યું.

“છથી આણી મગના વહીવટમાં ધાણો ગરબડાટ આની પેઠોછે. બોપાળસિંહ આ “શરે પંદ્ર વર્પની ઉંમસનો છે. સુખણસિંહના એ મહોટા દીકરા માલજ અને “શામજી વર્ષે કાઈક કનિયો ઉઠવાથી ચાંપાવતોના પટામાં થોડી વારથી ભાગ. “પડ્યા છે. માલજની ભણી ટીટોછનો ઢાકાર કનકાણ થયો છે, શામજની ભણી “ઇડરનો રાલ અને ધીરજી છે. ધાણું બંડ અને કાપાકાપ થયા પછી પરિણામ. “અંબો થયો છે કે એર કસણો અને હરસોલાનું અંદું પરગણું ઇડરના રાનાએ કનનકાણની સંમતિથી લઈ લીધું છે, અને તેણું બાકીનો ભાગ પોતાના કબજનમાં “લદ્ધ લાયો છે, માલીકો છેક આધાર વિનાના થઈ ગયા છે તે, સર્વ તરફેણું વાંગાનોની ચાલનિયે ફરિયાદ કરે છે.”

સેક્ટનેટ કર્ણના ખાતાની સાદરા મુકામથી તા. ૧૫ મી આદોબર કન ૧૮૮૨ ને રોજ રિપોર્ટ કર્યો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“ચાંદણી—આ પટાના માલિકો જે કનિયો કરી ઉઠ્યા હતા તેઓએ પ્રથમ તો તેને છોડી દેવાનું ધાણું અને તેની વેહેચણી કર્ણી એ કનકાણ તથા “ધોરજિયે મચાવેલા બંડનું મૂળ હતું તેમાં તેઓ પટો ઉખાવી પડે નહિ એવલા “માટે ગંભીરસિંહ પછવાડેથી પેરણી કર્ણી એ કારણથી ચાંપાવતનું બંડ ઉઠ્યું, “માલજ અને શામજી એ જે સુખણસિંહના દીકરા છે અને એમ જણાયછે “કે તે અને, પટાનો વહીવટ ચલાવવાને સર્વે વાતે અયોગ્ય છે. માટે તેના ઠરા- “વનું કામ સરદારોનું એક કફીશન કરીને તેઓને સૌંપેલું હતું તેઓએ જે ઠ- “રાખ કર્યો છે તેની મતલભ નીચે પ્રમાણે છે:—

“માલજ અને શામજની તકરારનો નીચેતો કરવાનું કામ અમને સૌંપ્યું “છે, પણ તેઓના જમીન યવાનું અથવા અમારી વયરસથા અને ઠરાન પ્રમાણે. “તેઓને મળતા આણવાનું કામ અમને અશક્ય લાગેલો. અને ભાઈ હદ્દપારની “ઉક્ફણી સતત નીચે આવી ગયા છે તે વળી તેમની ડાગળી અસતા સુધી; અને “અને જણાયે, આવી સ્થિતિને લીધે અતિશય વિઃકારવા લાયક કામ કર્યાં છે; “અમારા વિચાર પ્રમાણે, તેઓ ડેકાણું આવે એમ લાગતું નથી. તે ઉપરથી “અંગે અમારો એવો અભિપ્રાય આપિયે છિયે કે, નીચે પ્રમાણે તેમને માટે ઠ- “રાખ કરવો અમારી નજરમાં ણાલ ઘરીત અને વાજળી છે:—ઇત્યાહિ ઇત્યાહિ.

તોપણું કનકાનિયે બેર પાછાં આવીને ટોરડા ઉપર ખીજ વાર હસ્તો કરવા સારું ફરીને શિરઅંધી એકઠી કરવા માંડી, તે વાત જાણીને ધીરજિયે કુંવર ઉમેદસિંહને ટોરડાની મદદ સારું એલાલાવ્યો, તે વેળાએ મહારાજ ગંભીરસિંહે તેને ના પાડી પણું તે ગયો. કનકાલ હૈન લઈને ટોરડાને પાદર આવ્યો, ત્યારે તેણું જાણ્યું કે “રાજનો કુંવર માંહ છે, માટે તેને કાંધ થાય તો હીક નહિ.” તેથી ટોરડાને પાદર થઈને મોને આગ ગયો, અને ત્યાંની વોગ લીધી. તાં જવાનું ખીજું કાંધ કારણું ન હતુંપણું પેટભરાઈ સારું પેસો લુંટવાને તે ગયો હતો. ત્યાર પછી તેણું ખીલાં ગામડાંમાં જઈને ત્યાંની વોગ લીધી. અને ત્યાંથી કુંવરને કાગળ જાપ્યો કે, “આપ તો મારા ધર્ષણી છો, માટે આપને ટોરડાભાં રેહેણું ધર્થું નથી, એ તો અમે અને તેઓ સમજુણું. જે તમે મારા સામા લડવા આવશો તો મારાં ભાલોડાં તથા ગોળિયોને આંખ્યો. નથી તથી કનિયાભાં તમે મને નીચું જેવરાવશો.” આ કાગળ વાંચીને કુંવરજીને ઉલ્લેખ કોધ ચડ્યો એટબે પોતાના શિરઅંધિયો. આપીને ધીરજીને કનકાલ સામે લડવા મોકલ્યો. ટીટોધિના ઢાકોરનો. એક આરથ જમાદાર પોતાની ધોડી ફેરસ્થો હતો તેના સામી ધીરજના ભાણુસોએ ગોળા વાઢી તેથી ધોડી મરી ગઈ, તે વાત આરથે જઈને કનકાલને કઢી અને કહ્યું ને, “હે અમે તેમના સામા લડીશું.” ત્યારે કનકાલએ કહ્યું ને, “આપણે તાં લડવા જરૂર નહિ, પણ બંધુકદાર ભાણુસોને રરતા ઉપર આ કાતરમાં બેસારી મૂકોા, અને આપણે સામા હબા રહીશું તેથી તેઓ આપણું ઉપર આવશો એટલે તેમના ઉપર ગોળિયો ચલાવદી.” તેઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને તેનો પરિણામ એ થયો. કે ધીરજીના સતત અશ્વાર માર્યા ગયા અને તેને ટોરડે પાછાં જરૂર પડ્યું.

ઉપરની લડાઈ થઈ તે વેળાએ ધીરજિયે એક ખારગીરને પોતાનો પોશાક આપ્યો હતો તે માંહ મરાયો. તેવામાં સર્વે મરીગ્યેલા ખારગીરના પોશાક કનકાલનાં ભાણુસ લઈ ગયાં તેમાં ધીરજીનો. પોશાક પણ ગયો, તે જોઈને તેઓએ ધાણ્યું ને ધીરજ પણ મરાયો છે, તે ઉપરથી ટીટોધિના ઢાકોરે લાલ પાઢી હતારીને ધોળું કાગિયું બાધ્યું, એટલે તેના કુંવર લાલજિયે કહ્યું ને, “હે શોક કરોછો. ત્યારે આગળથી શા વારતે

વિચાર કરયો નહિ?" તેણે ઉત્તર આપ્યું કે, "તમે ખખાવે ભજાને માઝે મન ફેરચું હતું, તેથી એમ બન્યુ." પછીથી બખર કઢાવી તો જણુવામાં આયું કે ધીરજુ કુશળ છે એટને તે રાજુ થઈને પછી દીંગોધિયે ગયો.

પછી ધીરજુને બહુ વિલગીર હેખીને કુંવરે કહ્યું ને, "તમારે હકે શોક રાખવો નહિ, ને મુખા તે હવે પાછા આવવાના નથી, પણ હવે હું તમને કશી વાતની ઈમી રેહેવા દધયા નહિ. તમારા ઘોડા ચાડરો હું તમને નવા આપીશ. ધોરજુ કહે કે, "કનકાન્ધિયે ભારી ભાજ લીધી આરે આપણે દીંગોધિ મારવું જોઈયે." ત્યારે કુંવરે સોગન આપ્યા ને, "દીંગોધિ માસ્યા નિના મારે ઈંડર પાછા જતું નહિ." પછી ધીરજુ કુંવરને જઈને દીંગોધિ ગયો. કુંવર ઉમેદસિંહે મહારાજને હાગળ જાપ્યો ને, "આપને ભારી મદ્દે પથારવું પડે તો આપનો સરંનામ જઈને પખારનો, નહિકર હું દીંગોધવાણા સાથે લંડીને મરીશ. મહારાજને આ પ્રમાણે કરવું ગમતું ન હતું" પણ કુંવરનું રક્ષણું કરવા સાર જોતાતું ભરકર લઈ જઈને દીંગોધિને પાદર જાઓ કુંવરને મળ્યો. શિરોધિનો એક પ્રતિકૃત ચારણું ખોડીદાનણ, કરીને હતો, તેને ત્યાંના ડાડોએ દેશવટો દીધો હતો, કારણું કે, તે ડાડોદાનો જમીન થયો હતો પણ તે કરાર પ્રમાણે નહિ ચાલ્યો. ત્યારે ચારણું તેને તાડીદ કરી એટસે તેણે ચારણું દેશવટો દીધો, તે આ સમયે દીંગોધિ ના ડાડોર પાસે હતો. જ્યારે મહારાજની દોજ આવી ચોહોંચી ત્યારે તેણે દુંગરી ઉપર છિલ્સો ખંખાવ્યો હતો. તેમાં લડાઈને સામાન લઈ જઈને પોતાતું રક્ષણું કરવાને તૈયાર થયો. પણ ખોડીદાનન્ધિ જઈને મહારાજને વિનિતિ કરી ને, "તોણો જઈને ચાહિં જોતાના સરદાર જામે લડતા આ- "વતું આપને યોગ્ય નંહિ." એ રીતે મહારાજને તથા કનકાણને તેણે સ- મજાબા, પણ ધીરજુ તથા કુંવરજુ માનતા ન હતા; છેવટે કનકાણને રૂ- પિયા આપ્યા એટલે સમાધાન થયું, પછી કુંવરજુ તથા મહારાજ પા- છા છડર ગયા.

આઠદું થયાં છતાં પણ ધીરજુનું મન માન્યું નહિ. તેણે જોતાને ધેર જઈને કુંવર ઉપર રીસ લાવીને તેની જીવાઈનું ગામડુભીસોડું હતું. ત્યાં જઈને ત્યાંના ઢાર વાળ્યાં, અને તે વેચી આધીં, ત્યારે કુંવરે ધાર-

અને ડ્રકાનો કાગળ લઈયો. તેતું ઉત્તર ધીરજિયે લઈયું ને, “મારાં ધો-
ડાને તથા માણુસોને તમે કેમ મરાવ્યા?” ત્યાર પછી દરખારવું જુનાવડ
ગાગ છે ત્યાનાં ઢોર તથા બાન પદ્ધતાં, તથા કુંવરની જીવાઈટું ધીણું
ગામ વસાઈ હતું તે માણું. તે વેળાએ રક્ષણ કરવા જતાં તેનાં બેચારે
માણુસોને ગોળિયો વાગી. વણી તેણે શીલાસણું, રેણું અને બીજીં ગામ
લુંટાં, ત્યારે છેન્ટે બે હલર માણુસોની ડ્રાજ રાખીને બે તોણો તથા સ-
રદારોને સાથે લઈને કુંવરજ વાંકાનેર. ઉપર ચક્રો, તે વેળાએ ધીરજિય
ખણું સાગો લડવાને તૈયાર થયો. અને બસે શિરઅંધી-રાખ્યાં કુંવરે વાં-
કાનેર જતાં રસામાં વસાઈ આગળ પહુંચ દિવસ મેવાણું રાખ્યું; જ્ઞાં
અર્ધી રાત્રે ધીરજી આવ્યો અને તોપખાનાં ઉપર આંદરથી હતો. તેને મારીં
નાંખીને જતો રહ્યો. બીજે દિવસે ઉમેદસિંહ ત્યાથી ઉપરીને ભીખોડે ગયો.
અને ત્યાથી વાંકાનેર આવ્યો. ત્યા ત્રણ દિવસ સુધી લડાઈ થઈ તેણી કુ-
બરનાં દરા માણુસ મરાવ્યા, અને ધીરજિનાં ત્રણ મરાવ્યા. ત્રણ દિવસ સુધીં
લડાઈ કરી. પણ ગામ બેલાણું નહિ. ત્યારે કુંવરે ઈડર મહારાજને પ્રસા-
લપ્યું ને, “ત્રણ દિવસ થયાં વાંકાનેર બેલાણું નથી માટે બીજા વધારે
શિરઅંધી મોકલજો.” આ ઉપરથી મહારાજે ખરો પાળા અને પચાશ અં-
ખારા મોકલયા. આ વેળાએ ધણ્યા માણુસોએ ધીરજીને સમજાવ્યો. કે “કુ-
પર ઈડ ઉપર આવ્યો. છે, તે વાંકાનેર માણ્યા. વિના જલી નહિ, અને તમે
“માત્ર ત્રણ ગામના ધણ્યું છો તેથી પોછોંચી શકોશ નહિ, તમે જેણું હિ-
“વસ ટકાવ કર્યો તેથી તમને સાચાશ છે પણ હવે તો તમે નાશી જા-
ઓ.” ત્યારે ધીરજિયે પોતાના દરખારમાં બિજાયતે કરી; ઢાલિયો. ઢાંણાને
આગળ દાઢનાં સીસાં તથા મીઠાઈ મેવીને થોડી ઇપિયો બેટ મૂક્યા અને
ત્યાર પછી પોતે નાશી ગયો, ત્યારે કુંવરે ગામ લુંટ્યું, ધાંણું, તથા ત્યાના
અંખાં મહૂડા કપાવી નાંખ્યા, કૂવા પૂરાવી નાંખ્યા, અને ત્રણ દિવસ રં-
ડીને પાછો ઈડર ગયો. તેટલી વારમાં ધીરજી પોતાના કંઈલા સુધીત કુ-
ગરપુર ગયો, ત્યાના રાવળે ગામ આપ્યું ત્યાં રહીને તે ઈડર જિલ્લામાં લુ-
ટ્ટાઈ કરવા લાગ્યો, અને ધણ્યું તુકસાન કર્યું. ત્યારે મહારાજે બાંધદુસ
આપાન ધીરજીને ઈડરમાં તેડાવી કીધ્યા ને ગનાવ્યો, તથા તેનાં ગામ તેને

દવાસે કસ્યાં. વળી કુંવરે તેને પોતાની ચાકડીમાં રાખ્યો. +

લાર્દુપણીનું એક વષે કુંવરેનીરળને કેટલાક હિંદિયા આપીને તેટાં જેટલા ઘોડા આવેનું તેટલા ખરીદ્યાને કાડિયાવાડ ગોકલ્યો. એ રંગિયા લઈને ધીરજ ચાસ્યો તે ભાણુસા પાસે બરસોડે જઈને તે હિંદિયા

+ ધોરજ પોતાના તા. ૮૮ મી. મે, સન ૧૯૨૧ ના મેજર મૈદસ ઉપરના કાથળમાં નીચે પ્રમાણે લખેછે:-

"અને તમારો કાગળ પોહોંયો છે અને તેમાં લખેતા સમાચાર જણ્યા છે. હું વાંધા ભરેલી ચાલ ચલાંછું એમ તમે સાંભળ્યું છે એવું લખોણો એ બાત અરેખર સાચી છે, પણ અંગેઝ સરકારના મુલકમાં મેં સૂંદ્રકાય કરી નથી. અને "કારણ વિના કોઈને હરકત કરી નથી. ઇડરના રાજના હાથની લખેલી મારી પાસે "ચિહ્ન છે તે મને આપ્યા પણ એમણે પોતાનો મનસુણો ફેરંયો છે. એમણે મારું "એક ગામ લીધું છે અને મારા સાથીયોના મોતનું કારણું પણ એજ છે, તેનો "કરો અદ્દો મને વળી આપ્યો નથી. વળી એમણે મને દશ ઘોડાનું તુકસાન "કરાંબું તે પણ કરી આપ્યું નથી. જે જે બાધતનું મહારાજને મને પચન "આપેણું તે બધુયે જૂદું પડ્યું છે. એમના કામને માટે મેં ચૌદખાલર હિંદિયા "ઉપાડીને ખરચ્યા છે, તેમાંથી એક જેસો પણ એમણે મને આપ્યો નથી ને ઉલ્લંઘું મારું ગામ લઈ લીધુંછે; અને મને મારી નાંખલા માટે મારા શત્રુઓને "ઉશ્કરેછે. રાજની લખેલી ચિહ્ન ને તમારે જેવી હોય તો હું મોકલું, તે "વાંચોને મને પાણી મોકલાવી હેલે; અને મારો વાંક જણારો તો પણ જેમ તમે "કહેરો સે પ્રમાણે કરીશ. જેઓ મારા દુઃમન છે, અને એમના ઉપર મારો દા-વો છે તે વિના કોઈને મેં હુલોહરકત કર્યો નથી. અંગેઝ સરકાર રહોણી છે, "પણ મારો હુક મહારાજ ઉપર છે તે મને અપાવદો જોઈયે, અને ચાંપાવત "પદાનાં બાધાં ગામ એ ડાઢાની પડયા છે તે પાછાં અપાવદાં જોઈયે, ત્યાર પણ મા-રું કશું માગવાનું નથી, અને અંગેઝ મરકારની ચાકડી કરવાને તૈયાર રહીશ. ઇડર "પરંગણામાં મારા ધણા શત્રુ છે. મારી પાસે તમે ભાણુસ મોકલને એઠે તેની "સાથે હું ઉપર લખેદો કાળજી મોકલીશ, હું તેની ચાર દિવસ સુધી વાટ જોઈ-રા. મારો શત્રુઓનું માનશો નહિ; મારે ઇડર દરખાર સાથે કાજિયો છે." ધ. ધ.

કન્દલ ખાલેનુંને આરોધ દમોદર મોહોખતસિંહને ધીરજ પાસે મોકલ્યો હતો. તે તા. ૩૦ મી. સેપ્ટેમ્બર સન, ૧૯૨૧ ને રેણુ છાલણીમાં આવ્યો અને નીચે પ્રમાણે ખણર આપીઃ—

અદ્યને ચોને પરણો, તેને એક બીજુ કડરાણી હતી. તથી કડરાણીને માટે લુગડાં ધરેલ્યાં અરીન કરતાં ચોડા ઇપિયા રખા તેનાં એ ઘેડાં અરીની લા-
વીને ઈડર આવીને કુંબરને કાજર કર્યાં. તારે ઉમેદસિંહે પુફું કે બા-
ક્રી. ઇપિયા કર્યાં ગયા? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપું જે, “તે ઇપિયા મારા
ધણ્યાના હના અને મેં મારા કામમાં વાતરસ્ય હું કોઈના ધરમાં બોરસા
ગયો નથી.” આવું સાંભળોને કુંબર તો કાંઈ બોલ્યો નહિ, પણ ગહારાને
તાકીદ કરીને કહ્યું જે, “આમારા ઇપિયા લાવો.” ત્યારે ધોરણીયે કહ્યું જે,
હપિયા તો મારા ધરમાં નથી. આપ ચાહો તે કરો” આવું સાંભળોને ભ-

“હું છાવણીમાંથી ગયો કે તરત ડાકોર ધીરજ મને આવીને મળ્યો, તે
“પ્રથમ તો પોતાના કારણના વાજખીપણાથી મનમાં સંતોષ પામેલો જણાયે
“પણ પણથી પોતાની લૂન કણુલ કરી, ઈડર વાળાનું તુકરાન કરવાનું એ કા-
“મ તેનું પેહેલનેરકુંજ હતું; પણ હવણ્યાં ધણ્યાં પદ્ધતાપ કરેલો, અને મને
“કહેણે કે લાલજ મહારાજ (કુંબર ઉમેદસિંહ) સાથે તમે વચ્ચે પરીને મારો
“નીકાલ કરાની આગો. તે મ્હેણો ફોજ લઈને આ વેગાંશે વાંકાનેરની પડોરા-
“માં ચણ આવ્યા છે. ડાકોરે મને વારે વારે આ રજ કરી તે ઉપરથી તેમ કરવાને
“મને મન થયું, તેણે નીચે પ્રમાણે કોલકરાર કરવાની મને સત્તા આપી છે:-

“પેહેણું તો, આજ સુધી લૂની લીધેલી માત્રમતા પાછી આપવી.

“બીજું: વાંકાનેરની સામે ફોજ રાખવાને જે ખર્ચ થયો હોય તેનો ભા-
ગ આપવો.

“નીજું: તેણે પોતાના એક હુમલામાં એક આઢાણું ખુન કર્યું છે તેનો
“ધન આપીને કે પરી કોંચ આપીને નીકાલ કરવો અને,

“છદ્ધું: તે મહારાજની ચાકરીમાં હાજર થાય.

“આ ઉપરથી હું એકદમ લાલજ મહારાજ પારો ગયો અને સર્વે વાત
“સારી પેડે સમનલીને કહી અને, કહ્યું કે, એની એ અરજ કણુલ રાખવી, તેમાં
“ચણી આંગેજ સરકારને એ આપણતાની જાણ થતા સુધી તો એમ કરવું લેછ્યે
“એમ સમગ્રજું પણ લાલજ મહારાજને એકદમ કહ્યું કે ધોરણીયે માઝં જવાતનું
“ગામ મારયું છે માટે હું એમ કરવાનો નથી. એમ કહીને એગનો વિચાર ધી-
રજને જાણ કરીને પાછાં આવવાની મને રજ આપી. પછી ગામ (વાંકાનેર) ઉ-
“પર હુમલો કર્યો, અને આ વેળાએ ધોરણીયે નિશ્ચયપૂર્વક ણાસાં કર્યો. નહ.
“એવે આખું ગામ લૂદીને આગી નાંયું.”

દારાને તેના ઉપર મોસવ છસ્યા લારે ધીરજિયે તે ઇપિયાને પેટે ચોતાનું ગાંબ ઘાંઠી મહારાજને લખી આણ્યું પણ ધીરજીના ગનગાં અહુ દુઃખ લાગ્યું તેથી તે વખે નીકળ્યો, અને કાંઈકા સુનાંત મેવાડ લુદ્ધાના મેવાંસાં ખાલિયા વલેચા નામનું લીનાનું ગામ છે લા એક વર્ષ રહીને છાડે

“લાલશ્રી મહારાજનો કર્તૃવ ખાલેનટૈન ઉપર કાગળ, તા. ક મી સેષેખર, “સન ૧૮૨૧ નો. ગયા ણાર ગાહિનાથી ધીરજિયે વાંકનેરથી આમારા પરગણુંમાં “ધાયું સુક્ષ્માન કરવા માંદયું છે, ત્યાં આગળ તેણે ધણ્યાં માણ્યાં છે તેમાંથી “દ્વારા મેડલ્યાંન કરેછે. તે સિવાય વળી ઈડર ડિલ્લામાંથી એક “વાણિયાને ણાન “તરીકે પકડી ગયો છે; તેમ છતાં ચાર મહિના સુધી અમે એને સમનલંઘ્યો પણ “માનું નહિં ત્યારે ફોજ રાખવાની અમને જરૂર પડી, તે વતે અમે વાંકનેર “ઉપર હુલ્લેલા કરીને ચાંપાવત ધીરજને કણને છાડાવી દીયો છે એટે તે નાથી “જઈને હુંગરપુરના મુલ્કમાં ભરાડ પેડા છે.”

“ધીરજનો કર્તૃવ ખાલેનટૈન ઉપર કાગળ, તા. ટ મી સેષેખર, સન ૧૮૨૧ “નો. મને તમારો કાગળ પોહાંચ્યો. છે તેમાં મારા રાતું ચોઢું સમનલંઘ્યું છે તે “લાલશ્રી આવેનું છે; પણ તમારી ને ગરજ હોય તો મહારાજની ખિંડી તુમ્મે “વાર્ચિયા સાડું” મોદયું તે ઊપરથી તમારા જણુનામાં આવશે. કે; એમની ઉશ્કેરણી “ઉપરથી મેં મારી ચાંપા કરણી ચાંપા છે. એક વેળાચે મેં એમની ચાકડી ઉ. “ચાંપા તેમાં આડું દર્શા માણ્યાં અને આડ દર્શા થાડાં મરાયાં અને ધાયલ થયાં. “આ વાત પેહેલાં મેં મેજર મૈલ્સને જહેર કરી છે. લાખાણની મતલખથી મહા- “શાજ આડા ગયા ત્યારે એમનાં પરગણુંંંં પગપસારો કરવાની મને જરૂર થઈ છે. ત્યાર પછીયો મહારાજે મારા ગાગ ઉપર હુલ્લેલા કરીને તે માર્યું છે, તેમાં “હું તેમના રામે યંચા નથી, તેમાંથી તેણે પચાસ હળવાની મિલાકત લંધી લીધી “છ. આ વાત ખરી છે ક જોદી તે વિષે તમે “અહમહનગરના” મહારાજને પૂ- “છન્ને, અને મેજર મૈલ્સ પણ ધાર્યું ધાર્યું બાખતોથો તમને જણીતા કરશો. ને હું તમારી નારસરાં આપરાદી જણુંં તો તમારી નારસરાં આવે તેવો જંખાલ મરી “પાસેથી કેળો. પેહેલો મહારાજે અને ઉશ્કેરા. અને “પંથીથી તેને, પરિણામ ને “વાને મને તલ દીયો. હું હવણું હુંગરમાંછું. મારી પાસે આડસે માણ્યાં અને “સો થાડાં છે તે ભૂમે મરેછે, અને ને મારા ગામ. વિષે કાઈ કરવામાં આવ. “શ. નહિં તો. પછી ઈડરવાડામાં મારે હુલ્લેકાટ કરવી પડશો. અન્યાં, હું મારાં મા- “ણસો અને થાડાં સહિત તમારી ચાકડી કરવાને ઈચ્છું છું કુમકુ હું વે કરીને મહા- રાજની ચાકડી હું કરવાનો નથી.”

જીદ્ધામાં લુંટ્યાટ કરવા લાગ્યો. એક સમયે દીરોઠના ભાગ પ્રામણુનાં ઢોર લાધ ગયો. તે બેગાંએ તેની પાસે વેશ અસ્કરિય હતા, પણ એક હિં-પસુમાં વીશ ગામોમાં ખૂબ પડાવતો હતો. તથાપિ છુડર જીદ્ધામાં ખીલ ભીજ લોડા ને લુંટ્યાટ કરતા તેઓનાં માથાં ઝાપીને ટેપ્લામાં ભરીને મં-હારાબને બેદ મેડલનો. વસાઈ, બળોડી, ભીલોડા, ઇન્દ્રાદી ધણ્ણાં ગામ ધીરજિયે બાળ્યાં, તથા ત્યાંના ઢોર અને બાન લીધ્યાં. ચરણ, ભાટના ગામ સિવિય ભાલસાંતુ કાંઈકજ ગામ ધીરજિયે લુગ્યા વિના રાંધું હશે.^૧

એક સમયે મહારાજે દરારમાં ફલ્યું ને, “મે અધિકાર આપોને ધીરજને વધાયો. તારે તે મારાં ગામ મારેછે, પણ એનો તરનારિયો છે લારે ખીલ રજવાડામાં જઈને પરો કેમ કેતો નથી?” આ વાત ધીરજને કાને ગંધ એટદે મ્હોડે ઉદ્ઘયપુર રાણું શ્રી રાંભિસિહંહ પાસે તે ગયો. એ રાણું ધુડરમાં જ્યારે મહારાજ ગંભીરસિહંહની ઐહેન

૧ કર્તૃ ખાલેનટૈનનો સરકાર ઉપર કાગળ, તા. ૨૨ મી માર્ચ, સન ૧૯૨૨ નો “કાંઈ પણ કરણ વિના ધીરજ કરીને બારવટે નીકળી પડ્યો છે. અતિશય “ધાતકી કામ કરવામાં તે ગુંધાયો છે. લોલોડાના પંદર સોળ ઘાસણોને તેણું ડે “ર કે ધાયક કસ્યા છે અને ખીલનાં ધણ્ણાં ધાતકી કામ કર્યાં છે એની તેની વાત ચાલેછે.”

૨ મેનાડના ૪૩ માં રાણું કુભાળ (ઈ. સ. ૧૪૧૬ થી ૧૪૧૯ સુધી) પછી તેનો કુંવર, ૪૪ ઉદા ઈ. સ. ૧૪૧૯ થી ૧૪૭૪ સુધી. તે પછી તેનો ભાઈ ૪૫ રાયમલ ઈ. સ. ૧૪૭૪ થી ૧૫૦૯ સુધી, તે પછી તેનો કુંવર, ૪૬ સાંગા ઈ. સ. ૧૫૦૯ થી ૧૫૩૦ સુધી, અનાં સમયમાં માથ્યાં અને હિલ્લીનાં સુસલ-માન લશ્કર ચડી આવતાં તેમના સામે સાંગોરાણું એંશી હન્દર સ્વાર, સાત રાત, ૧૦૪ રાતન અને રાતન પદ્ધતિના સરહાર, ૫૦૦ હાથી, એટલા લશ્કરથી સામે થતા. રાણુંએ એ લશ્કરો સામે અટાર વખત અત મેળવી હતી; રાણું સાંગાને હિલ્લીના મૈંગવ બાદશાહ બાખર (હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૫૨૯ થી ૧૫૩૦ સુધી) સાચે કનુવાથી એ માઈક છેટે ખીઅણુના રણક્ષેત્રમાં તા. ૧૬ મી માર્ચ સન ૧૫૨૮ ને રોજ બારે લડાઈ થઈ. એમાં પેહેલા હુણામાં રલપુતોએ સુસલમાનોને હુણ્યા, પણ તુનાર જતનો રાયસીનોનો રાન ફીની બાળરને મળ્યો જેથી રાણુને ખીલ હુણામાં હઠકું પડ્યું હતું. આ સાંગા રાણુને પ્રથમ તેના ભાઈ પૂર્ણિશાલે તીર મારી એક અંખ ફીની હતી. હિલ્લીના લોદી બાદશાહ સાચે લડતાં એક હાથ કપાઈ ગયો હતો, અંદુકની એક ગોળી લાગવાથી પંગ લંગડો થયો તો, અને તેના શરીરમાં ભાલા અને તરલારના મળાને એંશી જરૂમ થયા હતા.

વરે પરણું આવ્યો હતો. ત્યારે કીરજને તેની સાથે ઓગખાલું પણ હતું તથા તે વચ્ચે કસ્યાથી દેશાકરમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. તેથી રાણુનિયે એક બારે ઉપજનો પટો કરી આવ્યો. તેનો કેળ કીધો પણ જગીર તેણે લીધી નહિ; અને કર્ણ ને, “અહિ રહેવાથી ડોછ કુહેરો જે પોતાના આપની જગ્યા વાળી શક્યો નહિ. તેથી મારી પ્રતિકા જણ.” પછી ત્યાં ચાર અહિના સુધી રહીને પાછો ઈડર અદ્વામાં આવ્યો. અને પોતાનો ૫”નો ગાંગનાડાં કુડા ગામ છે ત્યાં રાણીને પેતે પાછો ઈડરનાં ગામ કૂઠવા લાગ્યો.

તે પછી તેનો કુંવર, ૪૭ દિતનો ઈ. સ. ૧૫૩૦ થી ૧૫૩૫ સુધી. તે પછી તેનો ભાઈ, ૪૮ વિઠગાળત થયો તે ઉપર જૂનરાતનો પાદરાહ અહાદુરશાહ ચરી આંધ્રો ને ચિતોડ અતી લીધું પણ દિલ્હીના મોગત પાદરાહ હુમાયુનો મદદ આખ્યાથી કરી ચિતોડ રાણુએ મેળાંધું. એના પછી સાંગારાણુનો કુંવર, ૪૯ ઉદ્યસિંહ ગાહિયે એડો પણ તે નહાની ઉમરનો હોવાથી; સાંગારાણુના ભાઈ પૃથ્વીરાતનો અનોરસ પુત્ર બનવીર રાજ્ય ચક્રવર્ત્તા લાગ્યો. તેણે ઉદ્યસિંહને મરાની નાખી. પોતે રાણુ થવાની ધારણું રાણી પણ રાણુની દાસી તે વાતથી વાકેર થનાથી ણાળરાતનું રક્ષણ થાય તેવા કેમવમેરના દિલ્હીમાં આરાધાહનામના જૈન વાલિયા અધિકારી પારો મોકલી આવ્યો, રાણુની અગિયાર વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યારે ઈ. સ. ૧૫૪૧ માં સરદારોએ તેને ગાહિયે બેસારયો અને બનવીરને ગાઢી છોડી જતું પડ્યું. આ રાણુના સમયમાં દિલ્હીના મોગત પાદરાહ અદ્ધરે (ઈ. સ. ૧૫૪૬ થી ૧૬૦૫ સુધી) ચાદિ મેવાડખર કરી તેમાં આપણે રાણુની રાણેદી જીની અહાદુરીથી પાદરાહી લશ્કર હક્કું હતું. બીજ વખત એજ પાદરાહ મેવાડ ઉપર ચરી આંધ્રો ત્યારે રાણે ગભરાઈને ચિતોડ છાડવા ધારણું પણ રજૂતો. અહાદુરીથી લડચા તેમાં સહૃદારવાળો સરદાર મરાયાથી કેવવાળના સરદાર હતો જે રોજ વર્ષની ઉમરનો હતો તેણે લશ્કરની સરદારી લીધી તેને તેની માતાએ કુરણિયાં કરાંચાં અને તેની રાણી પણ હાથમાં ભાસો લઈ સાયે ગઈ. આઠ હજાર રજૂતોથી લડાઈ નેશથી ચાલતાં અને રોજ કુપાદ ગયાં. ત્યારે રાજવાડામાં નવ રાણુએ, પાંચ કુંવરિયા, એ ણાળક, અને સરદારોનાં કુદુરુણની જીયો. ચિતોડ ખૂડકી ણાળી મોઈ અને આડળે સંપત્ત ૧૬૨૪ ના ચૈત્ર શુક્રી ૧૧ (ઈ. સ. ૧૫૬૮) ને રોજ ચિતોડ લીધું. કુડેલ કે એ આડહનન્દે રાણેદીએ પાદરાહના નીશહનન્દ સુસલમાનોને માર્યા. અને ચિતોડ રેહેરમાં પાદરાહના ગોરાહનર લશ્કરી કપાઈ મુગા, રાણેના નાશનીને રાજ્યપીઠાળાના પદ્ધતિ

આ વેગાએ કનેલ અસેનદ્દને દેશનો કરાબ કરવાના વિચારે છુટરના સર્વે સરદારોને આદરે ઐલાયા. તેઓના અનમાં ધણી નારાજ થઈ ગઈ હતી અને તેમાંના ધણી ખરા તો મહારાજને તેણી અંડણી આપનાને ના પાડતા હતા, કેટલાએક તો પોતાના થેડા અડીવાળવાને આપ્યા અને કષુંજે, અમારી પાસે ઇપિયા નથી પણ અમે તો દરખારના ચાકર છિયે અને અમારાં માથાં રાજનાં છે. એકલા કુંપાવનોએ અરાધર જવાબ દીધો. એક

અમાં સંતાઈ ગયો, પછી દેશમાં અઃવી આરાવલીના પહાડમાં રહ્યો અને દ. સ. ૧૫૭૨ માં મરણું પાખ્યાથી તેના પચીરા કુંપસ્તીથી મોટો (૫૦) જગમાલ ગાહિયે એડો પણ તે નભળો. હોવાથી સરદારોએ તેના કાઈ પણ પ્રતાપસિંહને ગાહિયે એસાડ્યો. પણ નભળે રાજ કે લશ્કર, તેમ પૈસા પણ ન છતાં ચા શણું પ્રતાપે પોતાની અહાડુંધીથી, સરદારોની સહૃદયતાથી કોમલમેસમાં રાજ્ય ગાહી કરી. સુરતથી માત્ર બાદશાહી સુદ્ધમાં મેનાડ રસ્તે જતો તે લંટો, તેના પોકાર દિંધી સુધી કરાવતો દ. સ. ૧૫૭૬ માં આંધર (જયપુર) નો કુંપર ભાન-સિંહજ સેલાપુરની અત કરી વળતાં, રાણું સાયેની સુલાક્ષણમાં સુર્સંહમાનોને કુંવરી પરણુંખવાનું મેણું મખ્યાથી તે અકણર બાદશાહને ઉરકેરી શા-હંગઠા સલીમની સરદારીનો લશ્કર લાગ્યો. રાણુના બાદીરા હજર મેનાડી લશ્કર સાયે આરાવદી પર્વતની તળેટીમાં હળવીધાટના મેહાનમાં જણર લડાઈ થઈ. છેષટ રાણો પ્રતાપ આહાણર લશ્કર સહીત બચ્યા અને બાકીનું તમામ લશ્કર કાર્યાઈ ગયું. બાદશાહી લશ્કરમાં રાણુનો લાઇ, રાઉતોઝ પણ હતો. ધરસી સન ૧૫૭૭ માં સલીમ અને ભાનસિંહ કોમલમેરને ઘરો ધાયો. તે લડાઈમાંપણું રાણુનો પરાજ્ય થયો. બાદશાહને નમી ન આપતું અને કન્યા નજ આપની એવી ટેક રાખી અતે સ્વદેશનો ત્યાગ કરવા પ્રતાપ રાણુએ મનસુષ્પો કર્યો. ત્યારે તેના આગળના એક વાણિયા કારબારી ભામાશાહે પોતાની તમામ ભિંભિત જેથી પચીરા હજર ભાલસનું લશ્કર બાર વર્ષ સુધી રહી રહે તેટલીઓં પી. તેપરથી રાણુને નવી હિંમત આવનાથી પ્રથમ હેવડાનો કિલ્યો, પછી કો-મલમેરનો કાટ અને ધીન બતીરા ગઢ અતી લઈ ચિંતોડ, અજમેર, અને માં ડલગઢ સિંધાય આણો સુદ્ધ અતી લઈ, દ. સ. ૧૫૮૦માં ઉદ્દેશુરમાં રાજ ગાહી કરો. અને આ મહા પ્રતાપી રાણો પ્રતાપ દ. સ. ૧૫૮૭ માં હેવલોક પાસ્યો. તેના સતત કુંવરોમાંથી મોટો કુંવર, પર આમસસિંહ દ. સ. ૧૫૮૭ થી ૧૬૨૧ શુભી, એના ઉગ્ર. મોગવ બાદશાહ જહાંગીર (સલીમ) દ. સ. ૧૬૦૫ થી

મહિના કંઈ વિચાર કરીને વિદ્વિશ એજન્ટે મુંદેથી; ટીડોઈ, ટોરડા, અને વાંકાનેરના હડોરાને એડિયો જરી અને થીલઓ ડિપર જોરાવરી કરીને ભડારાજનો આગ આપાવ્યો. વાંકાનેરના ધીરજને ચારણુંની વાંદધર આ. પીને બોલાવ્યો તે પાંત્રીસ શિરખંધી લાઘને અ.વ્યો. પણ તેમને ભડારાજે કાદાડી મૂક્યા અને તેનો બનિને ઉદ્ઘ કરીને જવાન કુંબર હતો તેને તેની પાસે રહેવા દીધ્યો. જ્યારે સરકારના સિયાઈ ધીરજને આલનાને આવ્યા ત્યારે ઉદ્ઘિયે તે માંહેવા ડેટલાઇને ફેર કર્યા, તથા થીલઓને ધાર્યક કર્યા ત્યારે પુછી તે મરાવે.

૧૯૨૭ સુધી હતો તેણે ઈ. સ. ૧૯૦૮ માં તથા ૧૯૧૦ માં ચડાઈ કરી પણ પણે વખત હારીને પાણો ગયેલ. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં ખાદશાહે પોતાના શાહનાં પરવીઝને લશ્કરથી મોકદ્યો તેનો પણ પરાન્ય થયો; આ રાણુને મોગદો સાથે સતત લડાઈ થએ તેમાં બધી લડાઈમાં જ્ય મેળગ્યો પણ પોતાના ધાર્ય સરહારો કપાઈ અચા. વળી જહાંગીરશાહે પોતાના શાહનાં શાહે જહાંગી સરહારી તળે મોઢું લશ્કર મેવાડપર મોકદ્યું તેમાં રાણુની હાર થઈ ત્યારે કરાર-થયા તેમાં રાણુના કુંરરે ખાદશાહની નોકરોમાં ખીલ રાન્યોની પ્રેક રહેવાનું હશ્યુ. તે પછી તેનો કુંબર, ૫૩ કર્ણું ઈ. સ. ૧૯૨૧ થી ૧૯૨૭ સુધી, એણે ડિલ્કા મજાણુંત કર્યા “રાયળા” નામનો મેહેલ બાંધ્યો, એણે એક વખત સુરત જઈ, તે રોહેર લંટયું હતું. તે પછી તેનો કુંબર, ૫૪ જગતસિંહ ઈ. સ. ૧૯૨૭ થી ૧૯૫૪ સુધી, એ ગાફિય બેડો તેજ સાલમાં ડિલ્કાની ગાન દ્વારા શાહનાં (ઈ. સ. ૧૯૨૭ થી ૧૯૫૧ સુધી) બેડો. તેણે રાણુને પાંચ પરં ગણ્યા અને એક કીમતી લાલ બફિસ આપી. એણે “જગતનિવાસ” નામનો આર રસ પાછાણુનો. મેહેલ બંધાંગ્યો. તેના સમયમાં નાયદ્વારા અને કંકરોલીમાં બોસાઈની ગાઢી સ્થપાદ. પછી તેનો કુંબર પ૫ રાજસિંહ ઈ. સ. ૧૯૫૪ થી ૧૯૮૧ સુધી. એને મોગલ યાદશાહ ઔરંગજેબ (ઈ. સ. ૧૯૫૧ થી ૧૦૩૭) સાથે બનતું નહિ. ઈ. સ. ૧૯૫૮ થી સ્વતંત્ર રીતે રહેવા લાગ્યો હૃપનગધની રાજકુંબરી ઔરંગજેબને પરણાવનાર. હતા પણ તે બાઈની ઈંછાથી રાણી પરણી આવ્યા. તેથી ખાદશાહે પોતાના શાહનાં બાળમ અને આકાશરને મેવાડ સાથે લાભવા મોકદ્યા પણ તેનો પરાન્ય થયો. તે પછી કુંબર, ૫૬ જયસિંહ ઈ. સ. ૧૯૮૧ થી ૧૭૦૦ સુધી એણે ઔરંગજેબ સાથે સલાહ કરી. પછી કુંબર, ૫૭ અમ્રર ઈ. સ. ૧૭૦૦ થી ૧૭૧૧ સુધી એણે ઔરંગજેબના શાહનાં શાહનાં શાહાદાલમ (ખાદુરશાહ) સાથે

(હંડા સોરઠા)

બાઈ તણે શિર ભાર, પટિયો ધીરા ઉપરે;
 શતાં વળાડે સાર, અપછર વરિયો ઉદ્ધો.
 કરુ આરથ કટકાઢ, પ્રશણુ પગાંતસ પાડિયા;
 બણે હોય બટકાઢ, એકણુ ધાવે ઉદ્ધલા.

ખાનગીમાં સલાહ કરી હતી. તે પછી કુંવર, પટ સંઅમસિંહ ઈ. સ. ૧૭૧૬ થી ૧૭૩૪ સુધી. આના સમયમાં મોગલ બાદશાહની પડતી થવા માંડી. તે પછી તેનો કુંવર, પદ જગતસિંહ ઈ. સ. ૧૭૩૪ થી ૧૭૫૨ સુધી. એના ઉપર ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં બાળસાખ પેરાવાએ (ઇ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦ સુધી હતો) ચરી આવી એક લાખ, સાડ હજર રિપિયાની અંડણી ઠરાવી. એ અંડણી પેરાવા, સિંધિયા, હોલકર અને પુવાર સરખે હીસેસ વેહેચી લેતા. તે પછી તેનો કુંવર, ૬૦ ખ્રતા-પસિંહ બાળે, ઈ. સ. ૧૭૫૨ થી ૧૭૫૫ સુધી. તે પછી તેનો કુંવર, ૬૧ રાજ-સિંહ બાળે ઈ. સ. ૧૭૫૫ થી ૧૭૬૨ સુધી. આના સમયમાં મરાઠાનાં લશકર લંદ્યાટ કરવા આવતાં. તે પછી તેનો કાડો, ૬૨ અરસ્તી ઈ. સ. ૧૭૬૨ થી ૧૭૭૨ સુધી. આ રાણુને હોલકરને ૩૦ સાડ લાખ આપવા પડયા, તથા ઈ. સ. ૧૭૭૦ માં સિંધિયા ચરી આપ્યો તેને પૈસા આપવા માટે કેલોક દેશ ગીરો. મૂક્યો. તે પછી કુંવર, ૬૩ હુમ્મીર ઈ. સ. ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૮ સુધી. તે પછી તેનો લાઈ-૬૪ લીમસિંહ ઈ. સ. ૧૭૭૮ થી ૧૮૨૮ સુધી, આના સંખ્યામાં ઈ. સ. ૧૮૦૨ ઈંડોર પાસે સિંધિયા અને હોલકર વચ્ચે લડાઈ થઈ, તેમાં સિંધિયાની જીત થવાથી મેવાડને પોતાનું અંદિયું રાજ્ય ગણ્ય. ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં રાણુની હૃષ્ણ ડુમારી નામની અણિ રૂપવંતી કુંવરીનાંસુગપણુનાં માગાં જેપુર અને મારવાડના રાજ્યો કસ્યાં અને સગપણું પોતાને મળવા એ અને રાજ્યો બહુ લડયાં. એ કનિયો અંધ થવા રાણુએ પોતાની કન્યાને જેર દ્વારા મારી નંખાવી. ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં બાપુજી સિંધિયાએ “સુભેદર” એવું પદ ધારણું કરી, મેવાડ ઉપર એ ચાવી હેરા ઉજાડ કર્યો અને સરદાર, “પટાવતોને પકડી અજમેર લઈ ગયો અને ત્યાંના કિંદ્રામાં કેદ કસ્યા. મરાઠાના હુમલાથી તથા પણણું અને મેવાડ ના ટાકોરોને હેશના ધણા ભાગ ઉપર સત્તા ચ્યાલવતા હતા તેને લીધે રાણુ કંદ્યાળી જઈ અંગેજ સરકાર સાથે કરાર કસ્યા. દિલહી ગુપ્તમે અંગેજ સરકાર તરફથી મિં ચાર્લસ થચો. ફાઈલસ મેરકીએ અને રાણુા તરફથી તેના કુદુમ્યી ટાકોર અજાતસિંહ વચ્ચે તાં ૧૬ મી જન્યુઆરી સન ૧૮૧૮ ના રોજ કરાર થયા, અંગેજ સરકારે પોતાં તરફથી ચોંગાડ કરનસ ટાડેં નીરયો.

એ ધીરજુ છ મહિના સુધી કેદ રહીને, પણ એવિયો તોડીને, ડાટ ઉપરથી પડતું મુક્કીને નાશી ગયો. મુક્કેદીનો ઢાકોર ચાર મહિના ધીશુ કેદ રહ્યો, તેને જમાન આપીને તથા મહારાજનો દાવો ચુક્કવીને છૂટ્યો. અને તેજ વેળાએ ટીટોઈ તથા ટોરડાના ઢાકોર પણ એવીજ રીતે છૂટ્યા.*

* ધીરજુના કામની કર્નલ ખાલનટૈનની ચાહી તા. ૩૦ મી ગાડોબર ૧૮૨૩
 “ધીરજિયે આલાંગેનાં ખુન કરયાં, અને બીજા શુનાહ કરયા તે વિયે અ-
 “ગાજ વિગતવાર સરકારને જહેર કરવા ઉપરથી તેનો દંડ કરવાનો, તેને દાખભાં
 “રાખવાનો, અને તેની જગીર તેના પાસેના સગાને આપી હેવાનો હુકમ થયો છે.
 “તેને શિક્ષા કરવા સાર્વ ફેઝ મોફલી પણ આ પ્રસંગે તેણે ખાસેટ હોમેટ મો-
 “હોઅતસિંહની મારકૃત શરણુ થવાની ધર્છા જણુંયો, તે ઉપરથી, ગાયકવાડની
 “અંદરું વગેરે બાખત જમીનનો બંદોબસ્ત કરવાને કર્નલ ખાલનટૈને બીજા સર-
 “દારોને ડાંબાદમાં એકદા કર્યા લારે ધીરજુને પણ ખાલાંયો, અને તેને કાહા-
 “ઓયું કે, તમારે ગાંભીરસિંહની સામે જે ઇસ્રિયાદ જહેર કર્યી હોય તે કરનો.
 “ધીરજિયે બાંહથર માગ્યો તે ગાંભીરસિંહ પાસેથી મેળવી આપવામાં આંદ્યો.
 “તે ચાલીને હાજર થયો, અને તેને આશા મળી, તથા તેના શુનરાન સાર્વ તેને
 “પૈસા ધીરવામાં આવ્યા, અને આખા ચાંપાવત પરગણનો ઠરાવ ગાંભીરસિંહ
 “પાસેથી મહા સુરક્ષિયે કરાવી આપ્યો. પણ તેની પાસે જમીન માગ્યા, પણ
 “હેગામ જવાનું ખાહાનું બતાવીને ધીરજ સટી ગયો, અને રસ્તામાં, વસાઈમાંથી
 “ખાન પકડ્યાં, ચાહુમદનગરના એક બોલોરાને ફેર કર્યો, ભીદોડાનાં ઢાર વાળી
 “ગયો, અને બીજા અનર્થી કરવા માંચયા. ઢાકોર ગોપાળસિંહ ત્યારે ખાણક હતો
 “અને હાંતાના સુલ્કમાં રેહેતો હતો. તેને હવણું તેણે પોતાનો અને પાહાડજ (ટો
 “રદાના) ની સાથે મળી જવાને સમજાયો. અને પણ તરતજ નહે મળીને કાગળ
 “લખ્યો કે, અમે સુલ્ક લૂંટીશું. ધીરજ હુંગરામાં ભરાઈ ચેડા તે ઉપરથી તેને રો-
 “ધવાને પંક્ષો તપાસ થવા લાગ્યો; અને લાટી પાહાડજ, કનકાજ અને બીજ
 “ફુટા સપદાધ ગયા તે ઉપરથી ધીરજ કરવા લાગ્યો અને ઉદ્યપુર નાશી ગયો.
 ત્યાં રાણ્ણો અને તેના સરહારો ધીરજના ધાતકી ડર્મથી અનાણુ હતા તેથી ત્યાંના
 “ફેસિલેષની (સરકેરિયાદ ઓચરટર) અને તેની વચ્ચે મધ્યસ્થ થયા, એટલે રાણ્ણ
 “ને રાજ રાખવાને રેસિલેષન્ટ ધીરજની તરફેણુંનો કર્નલ ખાલનટૈન ઉપર કાગળ
 “લખ્યો તેમાં લખ્યું કે, ઉદ્યપુરના રાણ્ણની ખાતર ધીરજના શુનાહ ઉપર અ-
 “ખાડા કરવા, અને હવે પણ તે માટેં વાજખી અને અરેખરો ઠરાવ એની તર-
 “ફેણુમાં ગાંભીરસિંહ સાથે કરી આપવો. આ ઉપરથી કર્નલ ખાલનટૈન ફેસિલે-
 “ષણ્ણને લખ્યું કે ધીરજને સાદરે મોફલને, ધીરજિયે ફેસિલેષની રૂણાં ગાયા-

ધીરજ નેવામાં વડોદરે કેદમાં હતો તેવામાં તેણે સામળાજુને જેવી ભાનતા માની હતી કે, હું કેદમાંથી છૂટીશ તો મૃદ્યવાન બેટ કરીશ. છેવટે જ્યારે તે કિલ્ખાની ભીતિ ચડી ઉત્તરને છૂટી ગયો, ત્યારે તે સામળાજ ગયો, અને ભાનતા પૂરી કરો. ત્યાંથી પછી છાનો માનો કાઢિયાવાડમાં ગયો, ત્યાં ઘોડા ખરીદ કરીને, અભીર રાખી, ઝરીને ઈડર નિલ્કામાં પેડો, અને

“જસિંહની સાથે જવાનો બંદોગસ્ત કર્યો અને, તેની રણ લઈને, તેના કાગળ “સાથે તથા માણુસો સહિત, તેમજ રાણુના એક આખરિદાર પુરોહિત લાલજળને. “સાથે લઈને નીકળ્યો. ધીરજન્યે ગોપાળસિંહને ધમકાવી કાહાડને તેનો જમી- “નનો ભાંખ પોતે લણાવી લીધિએ હતો. તેણે ગોપાળસિંહને ઉદ્યપુર મૂક્યો, અને “રસ્તામાં તેના ચાકર પાસેથી તેનું જવેર ખુંચાવી લીધું; અને ગોપાળસિંહે “જ્યાં જ્યાં પૈસો કે લુગડાં સંતાડી રાખ્યાં હતાં તે ધીરજન્યે નેર જુલમથી “લઈ લીધાં. જ્યારે તે સાદરે આંદોલાં ત્યારે તેણે કણું કે ગોપાળસિંહે તેના “તરફની મને સત્તા આપી છે. તે પુરોહિત લાલજળની સમક્ષ ચોલિટિક એજ- “દને શરણ થયો, ગોપાલસિંહને પાછાં બોલાવવાનું બચન આપ્યું, અને તે બા- “ખતનો એક કોખ લખી આપીને કનકાળ તથા પાહાડજળને બંધે જમીન આપ્યા. “હું ધીરજને તેના ગુજરાનને અર્થે પૈસા મળ્યા અને વેર પાછાં જવાનો તેને “રણ આપી. ત્યાં જઈને ત્યાં સરકારનું થાણું હતું તે ઉડાડી મૂક્યાની અરજ કરી તે પ્રમાણે અમલ કરવામાં આંદોલાં. પણ તેણે ગોપાળસિંહને તેડાવી મં- “ગાંધો નહિ, પણ તેના સાંકલનવામાં બારોઓાર આંદું કે ઠરાન થવાને વિ- “ચાર ચાલેછે એટથે તે આવીને સાદરે શરણ થયો. એટથે ધીરજને ખોલા- “વાનો સમન થયો તેનું ઉત્તર તેના ચાકરે અહંમદનગરથી લખી મોકલ્યું, પણ “લખ્યા તારીખ વાંકાનેરની ધાલી, અને જ્યારે ચાકરને પૂછ્યું કે તારો ધાણી ક્યાં “છે? ત્યારે ઉત્તર આપ્યું કે બોલપુર છે. પછી કર્ણા બાલનાટેન તેના જમી- “નદાર ઉપર લાણું થયો અને તેના તથા તેચ્ચાના ઉપર મોસલ કર્યા. ધીરજ “સાદરે આવીને કનેલ બાલનાટેન રોજ તેને બોલાવતો ત્યારે આજ પતાં કાદ “પતાં એમ કહીને કણું કરવાયિના દિવસ કાહાડવા લાગ્યો. તેના જમીનો આં- “વીને છૂટી પડ્યા અને કેળેવા લાગ્યા કે હું એમે કણું લોખમ અમારે માણે “રાખતા નથી. એટથે તેના ઉપર મોસલ કરવા. ધીરજન્યે કણું કે મોસલ ને “અરોરાની નહિ તો હું ચાતમધાત કરીશ અને પણથારેથી શું નીપનશે તે કેણે- “વાઇ રાકરો નહિ, કેમકે મારા માણુસ હું મારા હાથમાં નથી!”

તા. ૧૫ મી નવેમ્બર, ૧૯૨૩,

“ધીરજના ઉપર મોસલ કરવા છે લારથી દરે દિવસ થયો જેની ચાલ-

આગળાની પેડે લુટ્ટાટ કરવા લાગ્યો. કર્ણથ ઘાંબેનટૈને ગાંગેગામ થાણું મુશી દીધાં. પણ ધીરજિયે રાત્રની વેળાએ તેઓના ઉપર પડીને ઘણું સિંપાઈયેને ભારી નાખ્યા. એક વેળાએ ધીરજિયે એક ગામનાં થાન પદુયાં ત્યારે ત્યાં સરકારનું થાણું અને ઈડરતા અંશાર હતા તે તેની પછવાડે પ-જા. પણ રસ્તામાં વચ્ચે એક વાંધુ અહુ પોહેણું આખું તે ધીરજિની ઘોડી ઝૂઢી ગઈ. પછી તેણે પછવાડે ઈરીને જેણું અને કણું જે, “આ વાંધુ ઝૂઢી શકો તે ખણી ભારી કેડે આવજો.” પછો સર્વે પાણ વળ્યા.

દીઠોઈના ઢાકોર કનકાળનો કુંબર લાલજી આં વેળાએ ધીરજી સાથે ભણી ગયો, પછી તે બન્ને પારવિયા દુંગરપુરના મેવાસમાં ગયા. ત્યાં તે-ઓને રક્ષણું મળ્યું, એટે ત્યાં રહીને ઈડરવાડામાં લુટ્ટાટ કરવા લાગ્યા.

“ઉદ્ધૃતાછ ભરેલી અને ધમકી દેનારી થઈ પડી છે, તે કેહેછ કે, જેહિયે તેવા ના—” મીન આપવાની ભારી તો મરજ છે, પણ મારા હૃદિયારદાર માણસોની ચાલ “વિષે હું જવાબદાર નહિ. આમ કેહેતાં છતાં તે ચોતાનાં માણસો સહિત છા—” વણીમાં લશકરી દમાં ખતાવવાને આવલન ઈરીને પોતાનું વચન લાગદું જ તોડે “છ...* * * * નેહી તેની આરા રાખી રાકાય તેમ ધીરજી હંજાતપણાથી “અને આદરી એડા હોય તેમ તેનાં હૃદિયારદાર માણસો ઓછાં કરી નાંખવાની ભારી તતભીરની સામે થયો અને તેના પરિણિમાં જે કનિયો હફદ્યો તેમાં તેનો “માણસ એક આરથ ઉપર ધા કશવા જતો હતો તે અજણે એના ઉપર થયો “અને પાહલા લાગમાં ધનયો; વળી એજ કનિયામાં એક આરથ ધનયો. તેનાં “જે માણસ દ્વારાયક થયાં અને તેમાંથી એક જે અહુજ ધનયો હતો તે લારેજ મરણું પાડ્યો.

મુખ્ય સરકારનો કોઈચાફ ઉરેકટરો ઉપર ડિસ્પાય,

તા. ૧ લી સેટેચનર સન ૧૮૨૬.

“ત્રણ ઢાકો રને (ધીરજી, કનકાળ, અને પાહાડથ) છેવટે વડોદરે મો— “કદી દીધા. કેમકે તેઓ મહીકાંદામાં રૈહે તે દૂરસત લાખ્યું નહિ, તેમાં રાલને “(ઈડરના) સમજલવયામાં આખ્યું છે કે તેઓ વડોદરે છે તેથી તેઓના તમા “રા પ્રતિના પ્રભર્થને કોઇ વાતે ખ્લેલ પોહોચતું નથી. તેમજ તેઓના પાસેનના સગાઓને તેઓની નગીર આપવાનો, અને તેઓને માટે તથા તેમનું કદુંખે જે તેમની સાથે વડોદરે રૈહેલાનું નહિ તેમને માટે પણ ખાંદોણસત કરયો હતો. તા. ૨૪ મી સેટેચનર સન ૧૮૨૪ ને રોજ ધીરજી વડોદરામાંથી નાડો; તેને “દીઠોઈના ઢાકોરના દીકરા લાલજિયે તે કામમાં મદદ કરી, (તેતે કેદમાંજ “રલા) તેણે મહીકાંદામાં પ્રવેશ કર્યો એટે તેની પછવાડે હીસેથી શોધ રેન રખાને કરવી પડી.

આ વેળાએ હુંગરપુરના રાવળનું વય અત્રીશ વર્ષનું હતું, પણ તેને લાગ્યું જે હવે આપણુંને કુંવર થશે નહિ માટે એક દાન ; શી લાણ પછી પોતાના ગોત્રના હેવાયિયાના રાજના કુંવર દખપણસિંહને તેડાનીને રાખ્યો, તથા તેને વારસો લખી આપ્યો. આ કુંવર બારવઠિયાની તરફેખુમાં ન હતો, તેથી તેઓને તેનો વિશ્વાસ નહોતો, માટે પોતાના ક્ષીલા સામગ્રીની પાસે એક જગ્યાએ રાખ્યા હતા, પણ તેઓ હુંગરપુર જિલ્લામાં રેહેતા હતા, અને ઈરવાડામાં લૂટકાટ કરતા હતા. તે ઉપરથી હુંગરપુરના કુંવરે છાની રીતે એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે, જે ભને એ બારવઠિયો નજરે ભતારે તેને સો રખિયા ધનામ આપું. એક વેળાએ ધીરજ અને લાલજી હુંગરપુર જિલ્લાના એક ગામમાં આવ્યા હતા, તેમાં ધીરજની આંખ્યો ફુલ્યા આવી હતી, તેથી તે હેરાન હતો. તેઓ એક જણુંને લાં રસોધ કરાવતા હતા, તે વાતની કુંવરને જાણ થઈ એથે તેણું સો અશાર મોકલ્યા, તેઓ તે ગામમાં આવી પોહેંચ્યા એથે નગાડે કર્યાં, તે સાંભળીને ધીરજ અને લાલજી ઘોડે અશાર થઈને સદ્ગી ગયા. હુંગરપુરના અશાર તેમની પછવાડે પણ્યા, તે નજરોનજર થઈ ગયા એટથે બારવઠિયાઓને કહેવા લાગ્યા જે, તમે “રબ્બૂત થઈને નાસોણો એ શું? ધીરજનિયે હતર આયું જે, તમે ધણ્યા છો અને અમે ભાત એ છિયે માટે આ સમગ્રે તો નાશી જયું એજ હીક છે. પણ લાલજિયે તો પોતાનું ઘોડું ધીમે ધીમે ચલાવા માંડયું, એટથે હુંગરપુરવાળા આવી પોહેંચ્યા ત્યારે તેણું ઘોડાને હોડાવા માંડગ્યો. પણ તે હોડ્યો. નહિ, તે લાગ જોઈને એક આરથે ઘોડાની પીડ ઉપર તરવાર વાહી એટથે લાલજિયે પણ્યું પોતાની તરવાર તેના ઉપર ચલાવી, એટલામાં ભીજ અશારે લાલજીના ઉપર ભાડો ભાર્યો. પણ્યું ધીરજનિયે જણ્યું જે લાલજી પછવાડે આવે છે તેથી તે આગળ દોડી ગયો. ^૧

૧ મેજર થામસના ઉપરીપણું નીચે બારવઠિયાઓની પછવાડે હુંગરપુર ઉપર ઝોં ચરી, અને તા. ૧૧ મી માર્ચ સન ૧૮૮૫ ને રોજ જિલ્લો લીધો. આપતા જુન મહિનામાં હુંગરપુરના જવાન ડાકોરે લાલજીને ભારી નાંખ્યો તે કામથી તે નો આપ કે જેનો તે દાટક થઈ રહ્યો હતો, તે ધણ્યો કોપાયમાન થયો. અંગેજ દૃષ્ટર ઉપરથી.

પણ ધીરજુ કોઈને ધેર ઉત્તરયો છે, એવું સંભળાય કે તરત તે ધરખણીને ધેર સરકારના પચાશ અશારો જર્ઝી પોહાંચે, અને તેને હરકત કરે. એક વેળાએ ધીરજુ પોતાને ગામ આવ્યો, તે ગામ એક ચારણુના ગામની પાસે હતું, તેથી તેના ઉપર શક લાવીને તેના ઉપર એ અશાર મોસલ ફરયા. દીરજિયે આ વાત સંભળી ત્યારે તે તાંડતોખ ચારણુને ગામ આવી પોહાંચ્યો. અને એક અશારને ફેર કરયો, પણ બીજે નારી ગયો. ચારણું બારવદ્ધિયા ઠાકોરને ત્રાસ બતાવાને પોતાના હાથને અને જધને ધા ફરયા અને પોતાના કુદુંબની એક વદ્ધ ડાઢીના ગળામાં કટારી જોશી. અશારોના ઉપર હલ્લો થયાના સમાચાર મહારાજે જાણ્યા ત્યારે તેને લાગ્યું કે, ચારણું તેમ ફરનાની ઉંફેરણી કરી હશે, માટે તેના ગામ ઉપર ફેન મોકલવાની આશા કરી, પણ વધારે ચોકસી કરતાં જે ખરી વાત હતી તે જણ્યાઈ આવી.

આવી વેળાએ ધીરજુ પોતાના ભિન્નોના ગામને પાદર પણ નીકળતો નહિ, તેમજ તેને ખરો ભિન્ન કોઈ હતો. પણ નહિ. તેણું મેવાડના હુંગરામાં પોતાનો પડાવ રાખ્યો, પણ હેડ ર્પાટણું સુધી લુંઘાટ કરવા

૨ સોરઠા.

પાટણ ઘોડા પાય, મગરી રહી મેવાડરી;
આમો ઉંડલ માંહ, ધારે તો લે ધરિસ્તો. ૧
માલવ ધરતી માંડી, પૂના લગ ધાહાં પડે
કલ્કત્તે કમાડ, ધાકે જાણ્યાં ધીરતા ૨
તું ધીરા તરવાર, નવ સહસા જ્ઞાલત નહિ
નક્ષત્રી નિર્ધાર, ખંડ નવે હોતે ખરી. ૩

૧ મેવાડની હુંગરી ઉપર રહીને પાટણું પાદર ઘોડા પાય, જે ધીરો ધારે તો આકાશને પોતાની ભાથમાં લઈ લે.

૨ ધીરાની ધાકથી ભાલવેથી તે છક પૂના સુધી ત્રાસ વર્તાએ જવા માંડયો. ને કલકત્તા રોહેરના દરવાન લીડી દેવા પડયા.

૩ અરે ધીરા ! તે ને નવા પ્રકારની સહસા કરીને તરવાર આલી હોત નહિ તો નવે ખંડ પૂછી નક્ષત્રી છે એમ કહેવાત.

લાગ્યો અને સરકારના અખારો ઉપર હુમકા કરીને ગામડાંભાંથી ઢાર અને જ્ઞાન લઈ જવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તેણે રાયગઠી આસપાસના સુલક ઉપર હુલા કરવા માંડ્યા. એ રીતે તેણે ચૈદ વર્ષ સુધી વખો કર્યો. છેવટે છું સું ૧૮૭ માં હિંડરના ફુંગરામાં તે સંતાધ રહ્યો હતો તેવામાંં તેના બિનોના તરફથી તેને ફેઝવાનો દાર ભાગ્યો હતો, તે સૂક્ષ્મવાને તેણે જાળમ ઉપર પોહેણો કર્યો. હતો તેમાંથી શિરઅંધિયોને વેંફેંચી આપતાં ડેઢાંની જામગરી લાગ્યાથી બધો દાર સણગી હુદ્ધો તેથી ધીરજીને પીડા થઈ ને ભરણું પામ્યો. તે વેળાએ તેનું વય આશારે પીસતાળીશ વર્ષનું હતું. ધીરજું કદ નીચું હતું અને તે શરીરે પાતયો હતો. હિંડરના કાઈ પણ સરકારના વખો કરતાં ધીરજીનો વખો ધણો કેફેવાયો. આખા મહીકાંડામાં તેના પરાકમનાં ધણું વખાણું થાયછે. અને તેના રાસડા, ગીત, તથા કવિત ધણું છે.

ધીરજ ભરણું પામ્યો. ત્યારે તેનો કષીલો ભારવાડામાં હતો તેની એ હકરાણીભાંથી ચાવડીજીને તેના એક ચાકરે જઈને ધીરજ ચેહેરતો તે પાંખડો બતાવીને સમાચાર હુલા એટલે તેજ પાંખડી સાચે સતી થઈ. તેને કાઈ સંતાન ન હતું પીછુ હકરાણીને એક કુંવર અને એક કુંવરી હતી તે લઈને તે વાંકાનેર ગઈ.*

* બારવટિયા ઢાકોરને પદ્દવાને ઘ્રિટિશ સરકારે જે જે પ્રયત્ન કર્યા તે તે નિષ્ઠળ ગયા, કેમકે મહીકાંડાના સર્વે ઢાકોરો તેના ઉપદ્રવ. વિષે ધણું કરીને સરની રીતે અખાડા કરી જતા હતા તેને લીધે સુખ્યત્વે કરીને એમ બન્ધું હતું એંદું સુંખંધ સરકાર કહેલે. ધીરજની સાચે સલાહના કહેણું કરવા અને તેની ફરિયાહનોનો તપાસ કરીને જે વાજભી લાગે તેનો ઠન્સાદ આપનાનું વચન આપ્યાને વડોદરાના રેસિડેન્ચને સૂચવવામાં આંધું. મિ. વિલ્ડોણી તે દાહાઉ ફેસિલેન્સીનો ઉપરી હતો. તેણે બારવટિયા સાચે કેહેણું ચલાવા માંડયું, પણ તે ચાલતું હતું તેવામાંજ તેના ભરણના સમાચાર તેના સંભળવામાં આંધ્યા એટલે તે વિષે તે ગૃહસ્થે તા. ૬ ટી આગસ્ટ ૧૮૭ ને રોજ રિપોર્ટ કરો વાળો. વાંકાનેરના ઢાકોર ધીરજીને કલ થઈ ત્યાર પછી તે છ દિવસ છુંયો, અને તેનું ભરણું પાસે આંધું જાણીને તેણે પોતાના એક રજ્યોત માણુસને હડિકત કેફેવાને વિલ્ડોણી પાસે મોકદ્યો અને પોતાના કદુંખની સંબાળ રાખવા વિષની અરજ કાઢાવી.

પ્રકરણ નૂં ૩.

ઇદરના ભહારાજ ગંભીરસિંહાલ.

કુંવર ઉમેદસિંહ શીતળાના રોગથી ધ૦ સ૦ ૧૮૨૪ માં મરણ પાંચો તે વેળાએ તેનું વય સનાતીશ વર્ષનું હતુ. તેની રાખિયોમાંથી એ જાખિયો તેની પછ્યાડે સતી થઈ; તેમાંની એક ધરોળના ડાંકોંઠ ક્રતનસિંહ ચોહાણુની દીકરી હતી, અને બાળ ભાણુસાના ચાવડાની દીકરી હતી. એક ખવાસણ રાખ પણ સતી થઈ. થીજી એ રાખિયોને સતી અનું નહિ, તે વાંસવાડા તથા હેવળિયાના રાજની પુનિયો થતી હતી, તે વિધવાઓ પોતાને પિયર જઈને રહી.

(કુંવર ઉમેદસિંહનું ગીત.)

દેણ મોજ આ ઘાટ ગજ બાજ અત દૂધિયાં,
જ્ઞાન ગંભીરસુત સમત ગૂઢો;
ચાવ ચિત રખણ ચહુવાળ અર ચાવડી
વભો સુરપતતણો લેણ વૂઢો. ૧

સાઠસમ વાદિયાં દખણ દલ સાજણો,
જ્ઞાલ અર ડાટણો ખગાં બલંજોક;
તરણ જેમ ભાલ ઉદ્યોતકારી તવાં,
લાલ સતિયાં સહિત ગયો સુરલોક. ૨
કરી ખોટી હરી અળ્ઠા ઉપર કહાં,

૧ કચિયોને થૈસ, હાથી, ઘેડા ઘણ્ણા આપનારો, ગૂઢજાન વાળો, સુમતિ વાળો ગંભીરસિંહનો પુત્ર, તેનું મન ચાહીને રાખનારી ચહુવાણી તથા ચાવડીણ સુધાર્ણ તે ઈદ્રનો વૈબલ લેવા ગયો.

૨ શાત્રૂનું સાલ, દક્ષિણી (મરાઠા) ની ફૈજ તોડનારો, તરખારના જેરથી રાનુને જાહીને ડાઠનારો, જેનું કપાળ સર્થના જેનું તેજસ્વી કહુંદું, તે લાલ સતિયા સુધાં દેવ લોક ગયો.

સરી ન હસ પાતાં ગરજસા ભેદ;
રાળિયાં તલક સાથે કરી રાઠવડ,
અમરચી પરી અંદ્ર હુંબો ઉમેદ. ૩

ચમર ઢળતાં થકાં સામ ચહુવાળણો,
આથ કવિયાળણો કરન એહનાણ,
ધણી હોય માલિયો કુંવર જોવાળણો,
મુવન શક્તણો હિંદુવાળણો ભાણ. ૪

સૂર અર શશિલગ હરો ગજ સાહરો,
પરમ પદ પામસી અસી પૂરો,
મેટશો વભો સુરતણો ઉમેદસી,
મેટશો પછી ગૌલોક ભૂરો. ૫

કુંવરનું ભરણું સાંભળોને છદ્રતોનો એક આલણું હોને ચિંતા થઈ
કે હેઠે રાખ્યની ડેરી વદે થરો ! તેથી તેણે ડેડી સાથે માથું પણાદ્યું એ-
ટબે તેના ઉપર કોહોડાનો દશ શેરે. હોને તે ગઅડીને તેના માથા ઉપર પ-
થેઓ તેથી માથું કૂઠી ગયું ને મરી ગયો. મદારાને માથાસ્કળ ગામ કું-
પાખતો પાસેથી લીધું હર્ટું તે આ વેળાએ તેણે એ આલણુના દીકરાને
લખી આખેયું તે આજે પણું તેના વંશવાળા આય છે.*

૩ પૂછ્યો ઉપર ! હવિ તેં જોણું શું કરવાને કણ્યું ? માગણેાની ગરજ સરી
નહિ, રાણ્યામાં મુખ્ય રહોડ સાથે જઈને દેવની અપ્સરા થઈ, અને ઉમેદ-
સિંહ ઈદ થયો.

૪ માથે ચમર દળતાં છાં ચહુવાળણો. ખતિ, કવિયોની હોલત, એ
ધાણી રાખવા સાર્દ ધણી થઈને જોક્કા ડળનો કુંવર, હિંદુઓનો સૂર્ય,
ઈદ્રને વેર ચાલ્યો.

૫ સર્વ ચંદ્ર તપતા સેધી ગજસિંહના વંશનો પરમપદ પામરો, એ ઉમે-
દસિંહ દેવનો વૈભવ પામરો, પછી તે ભૂરો જૈસેાક જરો.

* તા. ૧૭ મી મે, ૧૮૩૪ ના રોજનો કર્તૃવ બાલનદૈન ઈડિરના રાજના
એકના એક કુંવરના ભરણ વિષેનો રિપોર્ટ કરેછે, અને તેને લગતું તા. ૨૪ મીને
દેંજ લખે છે કે, “લાલા સાહેબની વણું રાણ્યા તેની પણવાડે સતી થઈ, ગં-
ભીરસિંહ અતિશય શોકમાં છે.”

ત્યાર પછી મહુના દાકોર ગોપાળસિંહનાં ગામ ભડારાને મારવ્યા હતાં, મારે તે છી સું ૧૮૨૫ માં બારવટે નીકળ્યો. તેની પાસે આશરે વીમું અશ્વાર હતા, તે લઈને પોતાને ચિંતોડ ગામ ગયો. ત્યાંતે એક વાખ્યિયો ખરી ગયો હતો, તેની મોકાણે ઈડરતું ભડાજન, બ્રહ્રાં, છોકરા થ. છુંને આશરે જો માણુસ આલ્યું હતું, તે ત્યાં ચાર રાત્ર રહીને ઢાકોરને મળ્યાને, ઈડર ભણી પાછું ચાલ્યું. તેઓને વળાવીને ચિંતોડતું ભડાજન પાછું વલ્યું. પછી ઢાકોર ગોપાલસિંહનિયે તેઓને પછડયા અને હુંગરામાં લઈ ગયો. આ સમાચાર ઈડર પોણોચ્ચા એટલે લાંતું બયું ભડાજન પોકાર કરતું દરખારમાં ગયું એટલે ભડારાને ઉપરની બારિયેથી ડાકું બાહાર કાહાડીને પૂર્યું કે, “શું છે ?” ત્યારે તેઓ એલયા ને, ‘‘અમારાં માણુસ મોકાણે ગયો હતાં લાંઠો ગોપાળસિંહ પકડી ગયા, તમે અમારા ઉપર શું ધખિયાંનું કર્યું? અમારે માયે કાઈ ધણી હોય તો આમ થાય ?’’ તે સાંભળીને ભડારાને કહ્યું કે, ‘‘તમારા ધણી તો રમેશ્વરની+ પાણે સૂતો. તમારે માયે ધણી ક્યાં છે ? હું તો હવે ધરડો થયો છું.’’ પછી ભડારાજ અશારી કરીને નીકળ્યો. તે ચિંતોડ તથા મુડુંએ જઈને એમનો એમ પાછો આવ્યો. વળી વાખ્યિયા પાણ આવીને શોર બદ્દોર અને હુંઘના પોકાર કરવા લાગ્યા, કેમકે તેઓને એવો શક પડ્યો કે ગોપાળસિંહે કેદ પકડાયદી ક્રિયોની આલ્યું લીધી છે. લારે ભડારાને પોતાને માયેથી પાદડી કાહાડી નાંખી, અને ઇલિયું બાંધીને કહ્યું ને, ‘‘હું તમારાં માણુસ લાવી આપીશ ત્યારપણી પાદડી બાંધીશ; પણ મનમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ને, ‘‘ગોપાળસિંહને મારી નાંખ્યા પછી પાદડી બાંધીશ.’’ ત્યાર પછી ગોપાળસિંહે તે વાખ્યિયાએનો દંડ લઈને તેમને છોડી મૂક્યા, અને પોતે કાંચીના સુધ્રાંત મહુના હુંગરામાં રહીને ઈડર જિલ્લામાં લુંટકાષ્ટ કરવા લાગ્યો, છેવટે ભડારાને પોતાની ડેઝ સુધ્રાંત જઈને મહુપાસે જીવનાથ ભડાહેવ નથી મેદાણ કર્યું, અને વીનાપુરના ખાગેટ દામોદર મોહેખતસિંહને બાંધદર આપીને ગોપાળસિંહને તેડાવ્યો. તે આવ્યો એટલે ભડારાને તેને બસુંખો પાછને કહ્યું ને, ‘‘તું મારું છોડું છું, તારા જેવું મારે ‘‘કાણું છે ? તને દેખુંછું લારે મને

+ એ વાત કંબર ઉમેદસિંહને લાગુ કરવામાં આવી છે, કેમકે તેની છતી એ તત્ત્વાબને કિનારે કરવામાં આવી છે.

“કુંવર ઉમેદસિંહ જેયા એટલો સંતોષ થાયછે.” એવાં વચ્ચન કહીને તેને મહુગાં રાખ્યો. પછી મહારાજ ધડર ગયો. પણ કેહેવા લાગ્યો. જે, “જો—
“પાળસિંહ વિના મને અન્ન બાવતું નથી” એમ કહી તેને ધડરમાં તેડાવ્યો.

૪૦ સ૦ ૧૮૩૦ માં મહારાજ પરગણ્યામાં અભિશ્રાતી કૃત્તા નીકળ્યો,
તે સમયે પોશીનામાં એગેન્ટાના ઢાકોર ઘદસિંહને પહોંચીને એડિમે જડી.
તેનું કારણ એહું જે:—

૪૩૬ પોશીનાનો ઢાકોર ધ૦ સ૦ ૧૮૨૮ માં ચુન્જરી ગયો, ત્યારે
તેનો કુંવર પર્વતસિંહ અઢાર વર્ષનો હતો, પણ તે શરૂઆત નહોંદો. જામ-
તસિંહ અને ઘદસિંહ તેના પિત્રાધ ભાઈ થતા હતા, તેમાંથી જામતસિં-
હ નો વિચાર પર્વતસિંહ ને ખરો વરસ હતો. તેને ગાદિયે બેસારવાનો
હતો પણ ઘદસિંહને પોતાને બેઠી જવું હતું. તથાપિ તેનો ઉપાય ચા-
ણ્યો. નહિ એટલે ધડરમાં મહારાજની પાસે આવીને કેહેવા લાગ્યો. જે,
“જે તમે મને પોશીનાની ગાદિયે બેસારો તો હું તમને એ પથનો ચો-
“યો ભાગ લખી આપું.” આ વાત મહારાજે ભાન્ય કરો. પરંતુ તે કુંવરે
તથા જામતસિંહે જણ્યું એટલે તેઓ પણ ધડરમાં આવીને મહારાજને
કેહેવા લાગ્યા જે, “કુંવર છતા પિત્રાધને ગાદિયે બેસારવાનો શિરસ્તો નથી
માટે તેમ કરવું આપને ચોણ્ય નથી.” ત્યારે મહારાજે કહ્યું જે, “એ મને
ચોયો ભાગ લખી આપેછે માટે હું એને બેસારીશ.” આતું સાંભળીને તે-
ઓને કશો ઉપાય નહિ સુઝાયાશી તેમણે પણ કહ્યું જે, “અમે તમને ચો-
યો ભાગ લખી આપિયે છિયે.” ત્યારે મહારાજ કહે જે, “ચોયો ભાગ તો
એય લખી આપેછે, તમે એનાથી શું વધારે આપો છો જે તમને ગાદિયે
બેસારું ?” પછી કટલીક હા ના થયા પછી કુંવરે ત્રીજો ભાગ લખી
આપ્યો, એટલે તેને ગાઢી ઉપર બેસારવા સારું જામતસિંહ પોશીને ગયો.
લારે ઘદનિયે મહારાજને છ આની ભાગ લખી આપવાનું કહ્યું, એટલે
મહારાજે હુકમ લખ્યો. જે કુંવરને ગાદિયે બેસારવાવિના પાછા અહિં આ-
વાં. તે ઉપરથી તે પાછા આવ્યો. એટસે મહારાજે કહ્યું જે, “ઘદલુ

૭ આની* ભાગ લખી આપેછે માટે જો ગાદિયે બેસરો. આ વિષેની ભાંજગડ એ મહિના સુધી ચાલી, છેવરે કુંવરે અરથ્યો ભાગ લખી આપ્યો. લારે મહારાજે સુવેરના કુંવરને પચાસ બંધુકદાર પચાસ અશ્વાર, હાથી, નગારું તથા ચોપદાર આપીને કુંવરને ગાદિયે બેસારવાસાર તથા દરખારનો અર્ધો ભાગ તપાથી લેવા સાર મેડિયો. કુંવરે તે પ્રમાણે જઈને પર્વતસિંહને ગાદિયે બેસારચો એટલે બદસિંહે એરોજમાં પોતાને ઘેર જઈને પોશીના પણાના ગામને હરકત કરવા માંડી તે ઉપરથી નવાડાકોરે છડરદ્વિરિયાદ કરી. મહારાજે બદશ્બને છૃડર તેડાયો, પણ તેણે જણ્યું કુ મને મારી નાંખણે તેથી તે આગ્યો નહિ. પછી બાંહધર આપીને તેને તેડાવ્યો એટલે તે આવ્યો. તો અરો પણ મહારાજનો ભરોસો રાખતો નહિ. તેવામાં શિરોધીનો કારભારી ત્યાં કાંઈ કામ વાસ્તે આગ્યો. હતો તેના લેગો બદશ આવીને હત્યો, એટલે મહારાજે તેને દરખારમાં બોલાનીને ઠપકા દીધો. પણ તેણે કાંઈ માન્યુ નહિ ત્યારે મહારાજે તેને પકડવાનો વિચાર કર્યો. પણ શિરોધીનો કારભારી સામો થશે એવો. તેને ડર લાગ્યો, તેથી જો વિચાર જવાં દીધો, અને તેને શીખાંગણું દઈને રજ આપી. એટલે બદનિયે ઘેર જઈને પાછી એજ રીતે પોસીના પણાને હરકત કરવા માંડી, ત્યારે વળી મહારાજે બાંહધર આપીને તેડાવ્યો. પણ તેણે છડર આવવાની ના કઢી, એટલે મહારાજે તેના એ કારભારી એક આકાણું અને એક લાટ હતો તેમને ફોઝા અને કંચું કે, “તમે બદશ્બને દરખાર સુધી લાભશો તો તમને અંકેકું ગામ આપીશ.” પછી તેઓ બદશ્બને બોળવીને છડરમાં લાલ્યા લારે મહારાજે તેની ધણી આગતા સ્વાગતા કરી. પછી તેને કચેરીમાં બોલાવ્યો. પણ તે આવ્યો નહિ

* હિંદુઓમાં નેમ આના અથવા રસ્પિયાના રૂપી માં ભાગ વંછાયછે તેજ પ્રમાણે બેદ્સમાં હજ લગણું એના નેવીજ રીત ચાલે છે. વાહાણુના ભાગ વિશેનો એક સુકરદમો કોઈમાં ચાલતો હતો તેમાં બધા સાક્ષિયો બેદ્સલોક હતા. તેઓ પોતાના ભાગની વાત કેઢેતાં વાહાણુને વજનની વાત લાગુ પાડતા હતા, તે સાંજળીને સર્વેને આશ્ર્ય લાગતું હતું; તેનો ખુલાસો ઇન્ટરપ્રિટરે નીચે પ્રમાણે કર્યો:—વાહાણું નાંધાવાનું હોય તેના ચોસઠ ભાગ કરવામાં આવેછે અને બધા ભાગીદારો મળીને જે ભાગ રાખેછે તે સર્વે એકંદર એક પૌન્ડ ગણુવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે રૂપી નેમો ભાગ હોય તેને એક ઔંસનો ભાગિયો કહેછ રૂપી નો પા ઔંસનો ભાગિયો કહેછ; રૂપી નો પા ઔંસનો ભાગિયો કહેછ છ; એ રીતે પ્રમાણું ગણુયછે.

ત્યારે ધરો વિશ્વાસ આપીને તેડાવ્યો અને મહારાજે સિંહી મેરુ જમા-
દરને કહું કે, “બદલ આવે એટાંતે તેને તરત પકડી લેવો.” પછી તે કુ-
ચેરીમાં આવતો હતો તેવોન્ન તેને પકડીને તે પોતાને ઉતારે લઈ ગયો
અને ડેઢ કરીને તેના પગમાં ઘેડિયો નાંખી

૪૦ સં ૧૮૩૦ માં મહારાજ અશ્વારી દરવાને નીકળ્યો ત્યારે બ્ર-
દ્ધને ડેઢમાં સાથે લીધો, પણ એ મહિના પછી તેનો એરોફ પડો એતલાં
કરીને ફેલાની લઈતે તેને રાજ કરી છોડી મૂક્યો, એટાંતે તેણે ધેર જ-
ધને પે'લા એ કારભારિયોને બોલાવીને વિશ્વાસ આપી રાખ્યા પછી આ-
લાણું માથું કાપી નાંખીને તે ફૂનરાપાસે ચુંથાયું, અને ભાટને પણ મારો
નાંખવાની યુક્તિ કરી પણ તે લાંથી સટકી ગયો.

મહારાજ પોતાની અશ્વારી લઈને નીકળ્યા ત્યારે અદિભદ્ધનગરના
રાજ કર્ણસિંહ, મહુના ઠાકેર જોપાળસિંહ, અને સર્વે સરદારો સાથે હ-
તા, તેવામાં ઉપર લખેલા એ સરદાર, તથા મુઠેયીના ઠાકેર જલમસિંહ
એ વણે મળીને ખરમેલે દરાવ કરીને મોને પાંચ ઉપર અશ્વારી લઈ જ-
વાનો વિચાર કર્યો, અને મહારાજ તથા તેના કારભારી દરજાણુસિંહનો
વિચાર રેહેવર ઉપર જવાનો હતો. પણ પે'લા સરદારોએ બોળવીને પાંચ
ભણીને રસે અશ્વારી ચચાવી અને સરંજમ આગળ મોકલ્યીને પાંચ મા-
રવાની પોતાના માણુસોને આત્મા આપીને તેઓ મહારાજની સાથે રહ્યા.
તેઓએ ત્યાં જઈને પાંચ મારો અને ત્યાંના બધાં ધર બાળો નાંખ્યાં.
ત્યાંના ઠાકેર મોહેઅતસિંહ હુંગરામાં નારી ગયો. તે નાશી જય એવે
તો નહોતો પણ પોતાના ધણીની હોજ જાણીને નાશી ગયો. પછી મહા-
રાજ આવ્યા અને ગામ બળી ગયેલું જોયું ત્યારે વણે સરદારોને ધણો ઠ્રેડા-
દીધો, અને પાંચને પાંચ મેલાણ કર્યું. ત્યાંના ઠાકેર મોહેઅતસિંહે લીખ
ભેગા કરીને હોજને પાંચ જવાના રસ્તાઅંધ કર્યા. તેથી ત્યાં દસ દિવસ
સુધી પડાવ રાખ્યો અને પાંચમાંથી જગેલી લૂટ ઉપર ચુનારો કરવા મા-
ણ્યો. દરજાણુસિંહના માણુસોએ કશું લુટ્યું નહિ પણ પેલા એકસંપી થયે-
લા સરદારો આસપાસનાં ગામ લૂટતા હતા તેથી મહારાજને ધણી ચીડ
ચડતી હતી, એ હોજમાં એક વ્યાપારીં હતો તેનાં ઉંટ સામાન લઈને ઈડ-

+ એ આપારી ઈડરનો જોસાઈ દોલતગરજ ભણિગરજ કરીને હતો.

રથી આવતાં હતાં તેઓને તથા તેનાં ભાગુસોને ભીલોએ ધાયક કરીને ખથો સામાન લૂણી લીધો તે સમાચાર હોજ્ઝા આવ્યા, અને પાલના ઠાડ્કાર મેહેઅતસિંહે પણુ કાહાચું કે, “મહારાજે ભાડે ગામ રિપિયા ભરતાં જ્ઞાં વગર વાંક કરવે આણ્યું છે તેથી હવે હોજ લઈને પાછાં જતાં કઢિયુ પડશે.” ત્યારે મહારાજે કાહાચું જે, “મારે પાલમારવી ન હતી પણ આ નણુ સરદારોએ મારી છે.” ત્યારે તેણુ કાહાચું કે “તેઓને તો હું ચોહેંચત પણ આપ શા વાસ્તે તેમની સાચે પધાર્યા ?” પણી મહારાજે તેને તેણથ્યો પણ તે આવ્યો નહિ ત્યારે તેણુ બંદ્હાઅરત કરી આપ્યો કે, પાલ વસાબા પણી એ વર્ષ સુધી કશી મારે જગાઅંધી બેવી નહિ. એવો ફરાવ કરીને ત્યાંથી મેલાણુ ઉણાવ્યું, અને મનમાં ખોદું લાગ્યું તેથી બીજે કઢિ નહિ જતાં પાછા છડર ગયા, અને હોજ વેરી નાંખી.

મહારાજે ગોપાળસિંહને પોતાની પાસે રાખ્યો હતો, તેવામાં તેને અને દૂરજણસિંહ પ્રધાનને માંહેઅંહે દ્રેષ્ટભાવ બંધાયો હતો. મહારાજે ગોપાળસિંહને કહ્યું જે, “દુરજનો કરબાર તમને આપનો છે, અને એક વાત વળી તમે પેટમાં રાખો તો તમને કંઈ.” તેણુ કહ્યું કે “હું પેટમાં રાખીશ” ત્યારે મહારાજ કહે જે, “દૂરજણસિંહને મારી નાંખીશું ?” ગોપાળસિંહ કહે કે, “આ વાત તમે સાચી કહેછો ક મારી મસ્કરી કરો છો ?” ત્યારે મહારાજ કહે કે, “સાચી કહુંછું.” ત્યારે કહ્યું કે વચ્ચન આપો એટલે મહારાજે વચ્ચન આપ્યું. પણ ગોપાળસિંહે મહુ જવાતી રજી આગ્ની તે શિરપાન આપીને તેને આપીને તે ઘેર જઈને પાછો આવ્યો, લારે મહારાજે કુંવર ઉમેદસિંહને ટાક તરવાર તેને ખક્ષિસ આપી, પણ ધણ્યા કોડા ગોપાળસિંહની કહેતા કે, “કેચ સમયે મહારાજ તમને મારી ‘નાંખશે. જ્ઞાનો કે, મોને ચાંદથીના ઠાડ્કાર મુરમલને ભવાનસિંહે દ્વારા ‘થી મારચો હતો. મેદાસણુના ઠાડ્કાર ખુમાણસિંહના કુંવર જ્યસિંહને ‘પણ તેણુ દ્વારા ‘થી મારચો હતો, એમના ધરની એવી રીત છે,” પણ આવી વાત ગોપાળસિંહ માત્રી નહિ. ટાડડાનો ઠાડ્કાર પાડાઉસિંહ તેનો સસરો થતો હતો તેણુ સમગ્નથ્યો. તથાપિ ગોપાળસિંહને ગળે એ વાત હતી નહિ અને હલદું એવું હતર આપ્યું કે “દીટોછના ઠાડ્કાર કન-‘કાળને છડરના દરખારથી વેગળો રાખ્યો; વાંકનેરના ઠાડ્કાર ધીરજને

“પણ વેગળા રાખ્યા, અને મને પણ એવો વેણું ભતાવીને વેગળા રા-
ખા ધર્યોછો.”

પછી ગોપાળસિંહની મા ચુજસ્યાં લારે ધણા આથડીની રણ કાઈને
પોતે મહુ ગયો અને તેની કિયા કરી. લાં પણ ધણાં માણસોએ કલ્યાં કે
તમે ઈડર જશો નહિ, એણ ગોપાળસિંહે કોઈની વાત માત્રી નહિ. થ.રે
તેની ઓરમાન માણ્યે, અને હકરાણિયે યુક્તિ કરી રાખ્યા પ્રમાણે, જ્યારે
ગોપાળસિંહ ઈડર વાધ્યો લારે, એક લ્લી કાળાં અને કાના ફૂરેલાં હાલાં-
માં પાણી ભરીને સામી આવી એ વગેરે અપશુકુન કરી બતાવ્યા તો પણ
ગોપાળસિંહ તો ઈડર ગયો.

ત્યાર પછી ધણે દિવસે છ૦ સ૦ ૧૮૩૧ માં મહારાજે પોતાના ક-
સખાતીને વાત જણું પડવા નં દેવા વિષે પક્ષા સોગન દ્યુને કલ્યાં ને,
‘આજ ગોપાળસિંહને તમે મારી નાંખો.’ આ વાત કોઈયે કણ્ણથી કરી ન-
હિ ત્યારે મેર જમાદાર સિંહી હતો તેને જોલાવીને એજ રીતે સોગન
દીધા પછી કલ્યાં. તેણે તે પ્રમાણે કરવાની હા કઢી. આગસે દિવસે મહા-
રાજે ગોપાળસિંહને કલ્યાં ને, “કાલે શિવરાત્રી છે માટે તમે સવારના પ્ર-
“હરમાં બેઠેલા આવને એહ્યે આપણે દૂરજણુસિંહને મારવાનું ધારણું છે
“તો કરીશું.” ગોપાળસિંહે તે પ્રમાણે, નાણી જભીને તૈયાર થઈ ડાઢ્યે
જઈ હુંબુરને ઘયર કરાવી ત્યારે નિત્યના ધારા પ્રમાણે દરવાને તેઓનાં
હથિયાર ડોઢ્યે ભૂકાબ્યાં. લાં મેર જગાદારના માણુસ બધુંકો ભરીને તૈયા-
ર હતા અને ગોપાળસિંહને મારવાને તેની આવવાનીજ માત્ર રાહ જોતા
હતા. દરખારમાં કે પ્રતિષ્ઠિત માણસો હતા, અને ને ગોપાળસિંહના પ-
ક્ષના હતા તે સર્વેને મહારાજે કાંઈ ચાકરી બતાવીને પરગણ્યામાં મોકલ્યા
હતા. જ્યારે ગોપાળસિંહ દરખારમાં આવ્યો. ત્યારે મહારાજ વડી રાણી-
ના* મેહેલમાં ગાઢી તાકિયા નંખાવીને બિરાજ્યા હતા ત્યાં ગોપાળસિંહને
જોલાવ્યો. તે વેગાએ દરખારને આરોગવાનો થાળ આવ્યો, ત્યારે મહારા-
જે ગોપાળસિંહને કલ્યાં ને “તમે મારા જેગા જમવાને એસો!” ત્યારે તેણે

* તેમનું નામ દોલતકુંવરથા હતું, અને તે આરાવાના ભાઈ ઢાકારની કુ-
વરી હતો. એ ભાઈ ઢાકાર મારવાના કેસલમેરવાળનો જાયાત થતો હતો.
જ્યારે મહારાજ દેવ થયા લારે એ રાણી પણ તેમની સાથે સતી.થઈ હતી.

ના કહી, પણ ધર્શો આગ્રહ કરીને તેને જમવા બેસારચો. જમી રથા પછી મુખચાસ આપ્યો. ગોપાળસિંહના સસરા પાહાડસિંહે તેને ડારે લઈ જઈને કહ્યું ને, “મારા ભનમાં એમ જણાયછે ને, આજ એ આપણુંને મારશે ભાડે ભારી પુન્ની ચૈદ વર્ષની તમને પરણાવી છે તેની ખાતર હું તમને કહુંછું કે તમે તમારો બચાવ કરો.” લારે ગોપાળસિંહે કહ્યું કે, “તમને જોડો વેહે મ આવેછે.” પછી ગોપાળસિંહનો સસરો હુક્કો પીવાને મિશે ધર્શી મુસ્કેલીથી ચોતાનો જીવ બચાવીને હતારે પોહાંચ્યો. અને લાંથી અશ્વાર થઈને સટકી ગયો. લાર પછી જમાદારે પડકા બંદોબસ્ત કર્યો કે કોઈ પણ જઈ શકે નહિ.

પછી મહારાજે ચાકરને આજ્ઞા કરી કે, “અતારની શીશી લાવો.” પછી ચાકર ને ને શીશી મેડી ઉપરથી લાવ્યો તે તે પસંદ કરી નહિ. છે-વટે પોતે શીશી દેવા જવાને બાહને જઈને દાદર બંધ કર્યો. તેણે જમા દારને કહ્યું ને, “હવે એ જીવતો જશે. તો તાં માયું કપાનીશ.” એટલે ચારે તરફનાં બારણું બંધ થયાં અને ચારે તરફથી પંદુકા છૂટી, ત્યારે ગોપાળસિંહ સાથે બાર માણુસો હતાં તે તેની આસપાસ વીઠાઈ રથા, પણ ગોળિયો વાખાથી તેઓ મરાયાં, અને ગોપાળસિંહ જખમી થયો. ત્યારે મહારાજે ડાંડિયું કરીને કહ્યું ને, “ગોપાળસિંહ, તારે ઈડરની વાખ્યિશ્વાને પકડવી ધટ્ટી હતી કે? હવે તારે ને જોર કરતું હોય તે કર. આ કે એ તરવારો બાંધ.” એમ કહીને એ તરવારો નાંખો. પછી ગોપાળસિંહે લાઠિયાણીલ રાણીને પેકાર ભારીને કહ્યું ને, “હું તમારા મેહેવમાં તમારે શરણે છું.” એટલે રાણીયે મહારાજને કહ્યું કે “હવે ગોપાળસિંહને મારશે. તો હું પણ તેની સાથે મરિશ. ત્યારે મહારાજ કહે કે, “હવે એ છગરશે તો મને ભારશે, અથવા ધર્શી દરામભોરી કરશે.” રાણી કહેકે, આપણે પડકા બંદોબસ્ત કરીશું પણ હવે તો એને મરાય નહિ. પછી એ શીતે એ દિવસ અને એક રાત ગઈ લારે બીજી રાતે ગોપાળસિંહે વિચાસ્યું ને, “રાજગઠ ડેણે નાશી જાંન,” આવા વિચારથી તે બાહાર નીકળ્યો. એટલે સિપાઈઓએ તેને તરવારથી ડેર કર્યો. પછી મહારાજને ભાગિયાને બોલાવીને હુકમ કર્યો ને એ સર્વેનાં મડદાના કડકા કરીને સમજિયોને ખવરાવો. આવી વાત સાભળાને મહાજનના મુખ્ય શેડિયાઓએ આવીને અરજ કરી ને, “મહારાજ, ને શુન્હેગાર હતા તેઓને તમે શિક્ષા કરો હવે તેમ-

ની મારી સાથે તમારે કાંઈ વેર નથી, માટે તેઓને બળાવો. પછી ગાડામાં અડફાં ભરીને શમશાનમાં લઈ જઈ એક ચિતામાં બાળ્યાં એ તણુ દિવસ સુધી દરખારમાં મહારાજ સુધીંત ડાઇપે અન આંદું ન હતુ. ગોપાળસિંહના કુંવર એ હતા, એક ભારયસિંહ સાત વર્ષનો હતો અને બીજો પર્વનસિંહ તણુ વર્ષનો હતો તેઓ તથા તેઓનો કાળીદો તથા તેમની તરફના જે લોકો હતા તે ઉપરના સમાચાર સાંભળોને હુંગરામાં નાચી ગયા, ત્યારે મહારાજને મહુ જઈને પાસે મેદાણુ કર્યું અને ગોપાળસિંહના કુંવરને પાછા ઘોલાવીને તેમને તેમની જગ્યા પાણી સોંપી.

દીપ—મહુના ગોપાળસિંહની ઉપર પ્રમાણે અવસ્થા થઈ તે મંદિરની અંગેણ દુઃતરમાં કાંઈ લખાણ થયેદું જોવામાં આવતું નથી. લોકુંનાટ કર્યાનું થાયનૈના પછી મહીંડામાં પોલિટિકલ એજન્ટની નેમન થુંક થઈ નથી તેથી કરીને એવા પ્રકારનું કામ અંગેજ સરકારને કાને જઈ પોણોએ નહિ એમ છૂપું રાખવામાં આવે અથવા તે હલકી રીતે સમજની પણ દેવાય; તથાપિ મહારાજ ગંગિરસિંહ વિષે જે કાંઈ ભીજું લખાણ થયું છે તે ઉપરથી ખરેખરી ધારણા થઈ શકે કે ઉપરના જેવા કૃત્યનો સંભવ બની શકે ખરો. દગાડેકા કરવાનો તેનો ચાલ હજ લગઢુ પણ આખા ધડરવાડામાં પ્રસિદ્ધ છે, અને ભાટદોકાએ તેના જીણ ધખુા કૃત્યૈની નોંધ રાખેલી છે તે ઉપરથી પણ દીશી આવેછે.

૪૦ સ૦ ૧૮૨૧ માં રાજ ગંગિરસિંહ વિષે મેજર મૈલ્સ નીચે પ્રમાણે લખેછે:—“ધડરના હવણુંના રાજની ચાલવિષે કોકો કુછેછે કે, તે “દગા કુટકા, અરિયરતા અને ઠગાઈ ભરેલી છે, જે એની મતલબની સરતી “હોય તો એ કાંઈ ભાણુસત્તા શુણુંની કે તેની કાયનાતની દરકાર કરે એવો નથી. તે વિશ્વાસ કરવા જેવો ભાણુસ નથી એ વાત અધે જાણુંતી છે,

“અને મારા સંભળવામાં એવું આન્યું છે કે આખા ઈડરવાડામાં એવો।
 “કોઈ એક માણુસ ભાગેજ ભગી આવશે કે ને એના વચ્ચન આપ્યા પ્ર-
 “મોણે અથવા ઠરાવ ઇસ્યા પ્રમાણે પળવાને સોગન ખાય તેના ઉપર જરા
 “પણું આધાર રાખે. તે પોતાની ઉપજની વ્યવસ્થા કરવામાં નજર પોહે-
 “ચાડીને કામ કરનારો ગણુંતો નથી, પણું તેની ગણુના ઉડાડમાં થાયછે.
 “તે તેના ભાગના રાગોની અને સિપાઠયોની સાથે હાઈ કરવાના તેનાથી
 “અને તેંબા ઉપાય કરેછે. તે બાકણો અને જોસાધયોના કુઝનમાં સંપૂર્ણ
 “છે. તેઓ તેને ભારે વ્યાજથી નાંખું ધીરે છે અને તેની ઉપજ અગાઉ.
 “થી એઠથાં કરી જયછે. આવી ખોટી રીતબાત કહેવાયછે તે કટલીં
 “આખતમાં વાજાં છે, પણું બીજુ કેટલોક બાખતમાં વધારીને કહેવી જ-
 “થાયછે. રાજનામાં પોઢોંય હોય એમ જણ્ણાયછે. તેની સાથે દગાઇટકા
 “અને યુક્તિયો કરવાનું ખાસ વલણું પણું જણ્ણાયછે. જન પરીક્ષાના
 “જીનને લીધે તે તેના કારબારિયો. અને સંબંધિયોના કરતાં શ્રેષ્ઠ થયો છે,
 અને રાજનીતિની વ્યવસ્થામાં તેઓ તેની બરાબરી કરી શકે નહિ લારે
 પોતાની દીર્ઘદિનિ અને કુશળતાની ખામી જણ્ણાવવાને બદ્દો તેના છળજેદનો
 “વાંક કાહાડવાને વધારે રાજ હોય. વળી, તેની સિથિતિ, અને તેની આસુ
 “પાસના બોડા તથા જેની તકરારમાં તે આવેછે તેને અતુસરીને તેની ચાલ
 “અભગતનો વિચાર બાંધવો જોઈયે. દરેક જાતની વાત લદ્ધાં લેતાં છતાં
 “પણું કણૂંબ કરવું જોઈયે કે રાજ ગંભીરસિંહ એકડા અને પૂરો જોમુખ
 “વાદ્ધ હતો. તેનામાં દગો ઇટકો અને કૂરતા સંપૂર્ણ રીતે મળેલાં હતાં.
 “આવા શુણુંને લીધે રજપૂતોમાં, રાડોડ જાત જણીતી છે. તે શેક્સપિયર
 “કનિના અંગોરસ્ટરની પેડો આ પ્રમાણે આત્મગત ભાષણું કરી શકે કે—

“હું હશી શકું, અને હસું એટલી વારમાં ખુન કરું, અને ગારા હું.
 “દ્વામાં ડંફેછે તેને સંતોષ પમાડું, અને ખોટાં આંસુ પાડીને મારા ગાડ
 “ભીના કરું, અને સર્વ પ્રસંગને અતુસરતો મારો ચેહેરો કરું.”

* શેક્સપિયર છઢા હેન્રી રાજ ચિંબે નણું લાગમાં નાટક રચ્યું તે માહેલાં
 જીન ભાગના અંક ૩ જાના બીજા પ્રવેશમાં જૂનો. ચોથા એડવર્ડ રાજનો આ
 અંગોરસ્ટરનો ઇયુક ભાઈ હતો અને તે જીન દીર્ઘને નામે તેની પછવાડે રાજ થયો
 હતો. તેણે પોતાના ભાઈ એડવર્ડના એ કુમારને ધાતરીપણે મારી નાંખ્યા હતા.

પ્રકરણ ૧૪.

ઇડરના મહારાજ ગાંધીસિંહનું.

પોતાના પિતા ઉદ્યસિંહની પણ ચુમારે ઈં સું ૧૮૦૪ માં ઝુંદીના પટાની ગાંધીએ જાગરસિંહ બેઠો. ગોટાનો હાડોર, ઉદ્યસિંહનો ભાઈ થતો હતો તે ભરણ પામ્યો. લારે તેની પછાડે કુંવર ન હતો તેથી જાગરસિંહ તેનો પટો પોતાના પુત્ર ઉમેદસિંહને આપનાનો વિચાર કર્યો. એ ઉમેદસિંહની માં વરસોડાના ચાવડા હાડોરની પુત્રી થતી હતી. ગોટાનો પટો ઈલાયદો હતો માટે ઇડરના દરખાર તાજીમ આપે લારે ઉમેદસિંહનાથી ગાંધીએ બેસાય માટે તે વિષે પૂછ્યા સાર જાગરસિંહ પોતાનના ઝુરભારીને ઇડર મેડાયો. લારે દરખારે હિંદું જે, “તમે જે દિવસનું મુહૂર્તે દરખશો તે દિવસે ઉમેદસિંહને પાંદડી બંધાવને અમે ત્યાં આવીશું,” દિવસ નક્કી હઠથો લારે દરખારની વતી કુંવર ઉમેદસિંહ મુંડેટી ગયો. એ કુંવરનું સગપણું જાગરસિંહની રાડોડ કુળની ડકરાણીથી ધ્યેની દીકરી બાંધ ઝુકાવકુંબરના સાથે કરેદું હતું અને તે સૂરજમલ અને શૈરસિંહની સગળી બેઠેન થતી હતી. તેથી ચાવડા ડકરાણીના પુત્રને પાંદડી બંધાવવાને ખદકે રાડોડ ડકરાણીએ પોતાના કુંવર શૈરસિંહને ગોતાની પાંદડી. બંધાવવાને પોતાના જમાદને ઉશ્કેરચે; આથી કરીને આગળ ઉપર નીપજવાની આદિતકું ખીજ રોપાયું, અને જાગરસિંહને પોતાની ડકરાણી રાડોડીલ તથા તેના કુંવરના ઉપર ધાણું ગાડું લાગ્યું અને તેના તથા મહારાજના ઉંચા જીર ધ્યાઃ

પણ શૈરસિંહ તે દિવસથી જોતે જઈ રહ્યો* તેના પદાનું બીજું આમ રતનપર વકાસચ્ચાના હાડોરના ખ સકી ગામની પાસે સેદાસેટ છે. આ બન્ને ગામગાં પોતપોતાનું થાણું રેડેદું હતું. આ એ ગામના ઘેડુનો પચ્યે સીમા વિષે ચોમાસામાં તારાર હડી, તે વેગાએ બન્ને પક્ષપારોને વેરી. નાંખનામાં આવ્યા, પણ નગ્નોએ પેત પોતાના ધણી પાસે ઇરિયાદ કરી. લારે બન્ને ધણ્યિયોએ પોતપોતાના માણ્યમોને એદું ઉત્તરાથ્યું કે, “તમે ગરદ હતા કે કોણું હતા, એમાં અહિ શુ” ઇરિયાદ કરવા આવ્યા, લડી મા-

* હાડોર અભયસિંહની ડકરાણી રાડોડીલ જોતે હતાં તેને એલે જઈને રેખ્યે જોતો ગોતાનો સર્વ વારસો તેને મળ્યો. લા. ૫.

રિયે નહિ ?” પછી ખીજે દિવસે બન્ને ભણીના ફેડુતો હથિયારથંધ થઈને હળ લઈને આવ્યા, અને ખૂબ લડાઈ થઈ. શેરસિંહના ભણીનું એક માણુસ ભરાયું, અને બીજાં ધાયક થયાં; અને સાચી બાળુના ધણ્યાં માણસ ધાયક થયાં. આ વાત સાંભળાને શેરસિંહે જુંદેરી જઈતે પોતાના પિતાને કહું કે, “વલાસણુવાળાએ મારું એક માણુસ મારખું મારે તમે મને આશ્રય આપો, નહિ તો, ત્યા ધણ્યું લસ્કર છે તથાપિ વલાસણુને પાદર જઈ લડીને મરોશ. આંદું સાંભળીને જાલમસિંહ દ્વારા કરીને વલાસણું ગયો અને લડાઈ થઈ. સુંદેરીવાળાએ ઈડરના મહારાજને એ વાતની ખરર કરી ત્યારે તેણે કહું કે, “વલાસણુવાળા જ્યારે તમારાં માણુસોને મારશે ત્યારે આપણી મારવાદિયોની શી લાજ રહેણે ? વળી કોઈ સમે તેઓ તમારી ભુંડેરી પણ ડાંચી પડશે, મારે તમારે જોઈયે તો દરખારના શિરઅંધી તથા નાણ્યાં મંગાવલે. પછી વલાસણુવાળાએ મહારાજની મહદ આગી, કેમકે તેના પટામાં અર્ધે અર્ધ ભાગ મહારાજનો હતો. તો પણ મહારાજે જાલમસિંહને જેવો જવાબ દીયો હતો. તેવોન્ન તેને દીયો. કેમકે તેની એવી મરજી હતી. કે “એમાંથી એક જે મારચો જરૂર તેનું સાલ મારે એંદું થશે. આપ વેળાએ વલાસણુમાં એક બાળી રેહેતી હતી તે પુરુષનો પોશાક પેહેરતી અને તેણે આનંદસ એંદું પુરુષનું નામ રાખ્યું હતુ. તે ચોવટ કરવામાં પ્રસિદ્ધ હતી, અને તેજ પ્રમાણે ઈડરમાં આવીને તમાડો મારીને મહારાજની ઝૂઝરમાં કેણેવા લાગી ને, “વલાસણુના માણુસોએ મારવાદિયોને અપમાન પોહેંચે એવી રીતે નસડી મૂક્યા.” દરજણુસિંહ પ્રધાન આ વેળાએ દરખારમાં હતો તેને એ વાત સાંભળાને ધણ્યું લાગ્યું. કેમકે તેનો દીકરો તથા તેનો બાધ સુંદેરીના ઢાકોરની પણે ગયા હતા. તેણે જાલમસિંહને લઘ્યું કે, “વલાસણું માસ્યાવિના આવો તો ઈડરમાં રહોડું હેખાડશો નહિ. ઇધ્યા જોઈયે તો મંગાવી વેળો.” આ કાગળ વલાસણું પોહેંચતા પેહેલાં આગલે દિવસ થોડી ધણી લડાઈ થઈ હતી પણ પાસેના એક ઢાકોરે વયમાં પડીને સમાધાન કરયું હતું. જાલમસિંહને કારભારીનો કાગળ પોહેંચ્યો એટલે હલ્દો કર્યો તેમાં ખાખડાનો ઢાકેર ભરાયો, ગામ લુંટ્યું, બાળ્યું, અને લાંનાં ઢાર તથા બાન લીધાં. તે વેળાએ તો તેટેથેનીજ તકરાર ણંધે પડી, અને મારવાડી પાછા ધેર ગયા. અંગ્રેજ સરકારના

બંદોબસને કરીને વધાસણુનાળાથી વેર વગાયું નહિ, પણ તેઓ એમ ધારેછે કે અંગ્રેજ સરકારનું રાન્ય હશે નહિ લારે મુંડેટી ઉપર વેર વાળીશું.

૬૦ સ૦ ૧૮૨૦ માં ચોહાણું વંશનો છેલ્લો સગોની ગુજર્યો એટલે મહારાજા ગંગાબિરસિંહ તેના ગામ ઉપર દાવો કર્યો, તે એવા સુધા ઉપરથી કે એ ગામ મુંડેટીના પણાથી ઈલાયદું છ ભાટે હને અમે ખાત્રસે કરીશું. જાનમસિંહ સામે થયો અને કહ્યું કે, “તમે મારા હક ધીનાની લેશો તો હું બારવટે નીકળાશ.” આ વેળાએ કર્નલ ખાત્રનૈન ઈડરવાડનો ફરાવ કરવામાં ગુંથાયો હતો. તેણે જાનમસિંહને કેદ કર્યો, પણ ચાર મહિના પંચી તકરારી ગામ પાણું આપવાને કણું કર્યું, અને મહારાજને ખીજું તેના હક જે આપવાના હતા તે આપ્યા તથા ખીજ દશ વર્ષ સુધીના સારી ચાલના જમીન આપ્યા લારે તેને છોડયો.*

* કર્નલ ખાત્રનૈનના સાદરા સુકામના તા. ૧૫ મી આફોયર ૧૮૨૨ ના સામાન્ય રિપોર્ટમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

“એ ડાકેરની (મુંડેટીના જાનમસિંહની) ચાલ, ગયા એપ્રિલ મહિનાની ૭ મી “તારીખના મારા રિપોર્ટમાં મેં સરકારની જાણુમાં આણી છે, અને તેના ફંગાની “વાત સાખીત કરીછે. ત્યાર પણ એ ડાકેરે હંડ ભરને ઈડર સાથને વાંધો પતાવી દીધ્યો “છે, અને તેને તેનો પણો પણો આપવામાં આય્યો છે. * * * દરેક પદાવતને જિ- “લાયત હોયછે, અને તેનો જેવો રાન સાથે મર્તઝો હોયછે તેવા તેઓની સાથે જિ- “લાયતનો છે. ચાકરને પેટ તેઓ જમીન ભોગવેછે, અને તે જ્ઞા બંદોબસતમાં સા- “મેલ ગણુનામાં આવી છે. આ પદામાં ચાર જિલ્લાયતો છે, પણ જિલ્લાયતોની જમીન “ન પણ ઈડરે બખસીસ કરેલી છે, અને એટલા માટે તેનો સરઘો હક અને મર્તઝો “છે. એની હક્કિત આ પ્રમાણે છે:—હાલના રાજવંશની જ્યારે ઈડરમાં રથાપના “થઈ ત્યારે હાલના જિલ્લાયતોના પૂર્વને રાજના પદાવતોના અનુયાયી, સગા, ચથ- “વા પક્ષકાર હતા, અને ઈડર પાસેથી તેમના પ્રમાણે સરખા ભોગવટાની જમીન “પાણ્યા. પદાવત પોતાના જિલ્લાયત પાસેથી જમીન લઈ શકતો નથી પણ તેની પા- “સેથી ચાકરી કેછે, અને ફેર માત્ર એથેંઓ છે કે તેઓ પોતાના તરતના ઉપરિયેને “ઇલાયદા જમીન આપેછે, તેથી તેઓની વતી ઉધાડી રિતે તે પદાવતો જવાબદાર છે. “* * * આ ડાકેર ગંગાબિરસિંહનો વેહેનાઈ થાય છે. એની હીકરી ઇલાયત કુંવર “ઉમેદસિંહ વેરે પરણુની છે. પણ આ સંબંધથી એક સંપ થવાને બહલે ઉલટો “કુંપ થયેલો જાણ્યાયેલો. જાનમસિંહ પોતે પોતાના રાજની કુંપરી વેરે પરણ્યો છે, “તેને તેની પેટનો તેનો વારસ સરૂજમલ કરીને કુંવર છે. મા અને દીકરાને તેની

ઇ૦. સ૦ ૧૮૯૬ માં ગોરક્ષનો કાડોર ભરણું પાંગો, તેને ચાંદાંના કરીને એકની એક પુત્રી હતી તે મહારાજ ગંભીરસિંહ વેરે પરખાની હતી, તેથી મહારાજે કંધું કે મારા સસરાએ પોતાનું ગામ મને કન્યાકાનમાં આપેલું છે માટે તે ખાલસા કરીને હું માં થાણું રાખીશ અને મારી સાસુને અનવઅ વગેરે જે જોઈશ તે આપીશ. કાડોરની વિધિવાતે આ પ્રમાણે ગામની ઉપજમાંથી આપણાનું કંધું એકલે તે પણ મહારાજના દ્રાવને માગતી આવી ગઈ. પણ સુંદેશીના જાતમસિંહે કંધું કે સર્ગવાસી કાડોરનો હું દાઢ છું માટે તેની કિયા હું કરીશ એમ કશીને જેરાનરીથી મૂંછ મૂડાની સપિંગિશાદ્વ વગેરે કિયા તેણે કરી. એ કિયા, મહારાજને પોતાને કરણાની ભરણ હતી ગંભોરસિંહને ડર લાગો. કે એ ખારવટે નીકળશે તેથી વળી ડોઢ સમગે જોઈ લાંબું હનણું તો એને રાજ રાખવો, એમ વિચારિતે તે ગામ સુંદેશીને તાજે કર્યું. એક વર્ષ પછી જાતમસિંહે પોતાના પાટવી કુંબર સ્કૂરજમલને કંધું કે, “પ્રથમ જોતા ગામ ઉમેદસિંહને આપવાનો મારો વિચાર હતો તે તમારી માંચે તમારા સગા બાધ શેરસિંહને આપાંનું માટે આ ગોરક્ષનો પટો ઉમેદસિંહને આપો.” આ વાત સ્કૂરજમલે કંધું કરી નહિ, લારે જાતમસિંહ શુસે થઈ, રીસાવીને જોધપુરાં મહારાજ માનસિંહ પસે ગયો ત્યાં છ ગહિના ચુંધી રહ્યા+ પણ ત્યાં ડોઢ પટો મળ્યો નહિ, અને ગાંડની

“સાથે ધાણ વિવસથી આણુખનાવ છે. કેટલાક દાહૂડા લગી તો તેઓ દીડરના આશ્રય “નીચે જઈને રહ્યાં, અને ગંભીરસિંહે સ્કૂરજમલ અને તેની માંચે સાર્વ જ્વાઈ મેળવી “આપવાના કામમાં ભાગ લીધો હોય એમં જણાય છે પણ તેમાં તેનું કાંઈ વહેણું નથી. “જાતમસિંહે આ વિષે એફું લગાડયું ને મેં એને જોલાવાને સમન કર્યો તે “વેળાએ ખરેખરો દિસાદ કરવા જતો. હતો. ત્યારથી કુંબર સિરોઈવાળાને ત્યાં “યાકરિયે ગયો છે, અને તેની મા પોળ પાછી ગઈ છે.”

+ તા. ૨૪ ભી ડિસેમ્બર સન ૧૮૯૬ ને રોજ કર્ણા ખાતનૈન લડોદરાના રેસિઝનને નીચે પ્રમાણે લખેલે:—

“આ પ્રસંગે મને, ગંભીરસિંહે અને સુંદેશીના કુંબર સ્કૂરજમલે આરજ કરી કે, “કાડોર જાતમસિંહે કેટલાક વિવસથી મુંદેશી છાડી છે, અને જોધપુરના રાજ માનસિંહ પાસે જઈ રહ્યાની વાત જણુવામાં આવી છે તે વાત સરકારને કાને નાં “એં જાય વર્ષ કાડોર ધર્યો ભાગ કરે હતો, અને તેના ખીલ કુંબરને માટે લર્ડ

ખર્ચો આવી પડી; વળી ઉમેદસિંહ તેની સાથે ખર્ચ વધારે થવા લાગ્યું એટલે જોધપુરથી કોઈ ગયો. ત્યાં તેને કામ ગણ્યું એટલે એક વર્ષ સુંદી ત્યાં રહ્યા. પોને ધાર્યું હતું કે હું રીસાધને જોધપુર જઈશ એટલે સૂરજભલ મને મનાવાને આપશે અને માર્દ વચ્ચન માન્ય કરશે પણ તે તો કંઈ થયું નહિ. સૂરજભલ સુંદીમાં રહીને ધર્યો પડો બોગવરો હતો; માત્ર ત્રણ ગામ જાવમસિંહના કારબારીના હાથગાં હતો. એક વર્ષ થઈ ગયું એટલે જાવમસિંહ ઈડર પાછો આવો અને સૂરજભલને કાઢાવી મોકદ્યું કે, તુ ગોરબ ગામ ઉમેદસિંહને આપ, નહિકર હું સુંદીનો પડો ઈડરના ભાડારાજને લખી આપીશ. આવી ધણી ધમકી દીખી પણ તેણે કંઈ માન્ય નહિ ત્યારે તેના બાપે હૈજ કરવા મંડી જારે સૂરજભલે આ વાત જણી ત્યારે તેણે પોતાના બાપને લખી મોકદ્યું કે, “તમે શિરખંધી શા માટે રાખોછો, આ સુંદીનો પડો તમારે જેને સોંપવો હોય તેને સુણે સોંપો, હું વળી લાવનગર કે ગમે ત્યાં જઈને રળી ખાઈશ.” હાકારે તેના ઉત્તરમાં તેને લખ્યું કે, હું હતું ત્યાં સુંદી તમારે હવણ્યાં એ ગામનો બોગવરો કરવો ને મારા મુગા પણી આપો પડો તમારો છે, પણ હવણ્યાં સુંદીમાંથી નીકળો. સૂરજભલે એ વાત માન્ય કરી નહિ ને રીસાવીને અણંદનગર જતો રહ્યા. ત્યાં તેણે ત્રણસેં બંધુકોવાળા એકડા કર્યા અને તેના બાપના જીવાયતો જે પોતાના ભણી હતા તેઓને તેડાવ્યા. તે ૧૮૨૮ ના માર્ચ મહિનામાં મધ્યરાત્રે નાદરીની પડોશમાં આવી પોહણેંચ્યો. કેમક એનો બાપ લાં હતો, અને એકશેક હલ્દો કરવાને ધરાડે બંધુકોવાળાને સુયના કરી કે તમારે બંધુકો છોડવી નહિ, તો પણ તેઓ પામે આવી પોહણેંચ્યા એટલે બંધુકોના ભડકા કર્યા તેથી સૂરજભલ આ-

“આકરીમાં રહ્યો છે. કંદુંબમાં કલહ છે એજ આનું કારણ છે, અને હાકારની એવી ઈંછા છે કે તેનો વડાપુન અને વારસ સૂરજભલ છે તેનો હક કાઢાડી નાંખવો.” કર્ણલ ખાવનાને અવામણ કરી કે આવી પડેલી જગીર ઉપર સૂરજભલને ખાંડાલ કરવો. પણ રેસિરેન્ટને એમ લાગ્યું કે સૂરજભલને એના બાપની વતી નળીરનું કામ કાજ ચચાવવાને હરાવવો એટલું અસ છે. આ છેલ્લી ભલામણ મુખે સરકારે મંજુર કરી. અને ૧૮૨૭ ના એપ્રિલ મહિનામાં તે કરવાન અમલમાં આજુંચ્યો, પણ આવતા જુન મહિનામાં તે રહે કરવામાં આવ્યો.

બાની જાણું થઈ ગઈ. તેના સામા તેના બાપના માણસો થયા, પણ જાલમસિહે જણ્યું જે, “સામી હેઠનાં ધાણું માણુમ છે માટે આપણે નાચી જતું તે ઢીક છે,” એમ વિચારી પોતાની ચાવડી ઠકરાણુને લઈને નાંઠો, પછી દાંતાના એક ગામભાં તેને મૂકીને પોતે હુંગરામાં જતો રહ્યો. ચૂરં જમને આવીને નાદરી ગામ લીધું અને લાં પોતાનું થાણું મેસાડયું, પછી લાંથી મુંડેરી આવીને પોતાનું રેણાણ લાં કર્યું.

કુંવર ઉમેદસિંહને ભરી ગયાને પાંચ વર્ષ થઈ ગયાં એટલે તેની ઉચ્ચતેજ ફન્યા શુદ્ધાંગાઈ જે સુરજમલની બેઢેન થાય તેને પોતાને વેરે પરણું મહારાજ ગાંભીરસિહે માણું કર્યું. પણ મુંડેરીનો ઠાકોર તથા તેની રાડેડ ઠકરાણુને તે વાત ગન્ની નહિ ડેમકે મહારાજની આ વેળાએ ઉદ્ધારણથા થઈ હતી; તથાપિ પોતાના બાપની સામે મહારાજ જે સુરજમલને આશ્રય આપે તો તેણે તે પ્રમાણે કરવાને હા કહી. જ્યારે જાલમસિંહ હુંગરામાં ગયો લારે તેણે જણ્યું કે સુરજમલ પોતાની બેહેનને મહારાજ સાથે પરણું હેઠે, તે માટે તેણે તે બાઈની માને છાતું લખ્યું જે એ પુત્રને અહિં મોકદી હેલે કે તેનો ડાઢ યોગ્ય વર સાથે સંખ્યાં કરવામાં આવે. પછી તે બાઇને ઠકરાણિયે લાં મોકદી દીધો એટલે જાલમસિહે તેને સુધાણુનો રાજ જે રતદામનો ભાયાત થાય તેની સાથે પરણું વાયો.

જાલમસિહે છમેં આરથ તથા મકરાણું બંધુકદાર એકડા કર્યા હતા તેટલા લઈને રાત્રની વેળાએ નાદરી ઉપર હલ્દો કર્યો તે વેળાએ સુરજમલનો થાણુદાર કાનળું બહુ બાણદુરીથી લડ્યો અને હલ્દો કરનારા-એને પાછા હણની દીધા.

સોંઠો.

વાડરિયો થેં વાધ, આયો ખડ અદમાલરો;

કનિયો કાળો નાગ, નિશ્ચળ કીધો નાદરી.+

જાલમસિંહ હુંગરામાં એનાં માણુસ એક ધાડી ઝાડીભાં રહેતો હતો લાં જતો રહ્યો અને રતામાં સુરજમલના એક ગામને બાળતો ગયો. મુંડેરીભાં સુરજમલ થાણું રખીને રહ્યો હતો લાં હલ્દો કરવાને યોધા

+ તે ખીજવેલો વાધ અદમાલરનો પુત્ર આંધો, પણ કાલીનાગ જેવા કનૈયાએ નાદરી ગામ નિશ્ચળ કર્યું.

દિવસ એછી તેણે તૈયારી કરી. તે વાત સુરજમલના હેરક અથવા શેરિયા-
ઓએ જઈને કંઈ એટલે તેણેનું કંડરમાં પોતાના કારભારીને લખ્યું કે,
“મહારાજે આશ્રમ આપવાને ડોલ કરેલો છે તે પ્રમાણે આ વેળાએ
“તેમને તેડતા આવને.” ગાંભીરસિંહે તે પ્રમાણે જવાને હા કંઈ અને
દ્રોજ કરવા માંડી. પણ તે દિવસ તો જતો રહ્યો, અને બીજે દિવસે દ્રો-
જ લઈને મહારાજ ઉનર દીશા ભાષ્યી ચાલ્યો લારે કારભારિયે કહ્યું કે,
ભુંડેટી તો બીજી દિશાએ રહી ને આપ આ દિશામાં ક્યાં પથારો છો ?
લારે તે કહે કે, “અમે જઈને ઢાકેરને આવવાનો રસ્તો રોક્ષિયું, અને
તેઓને ભુંડેટી ઉપર જતા અટકાવીશું.” પણ ઢાકેર તો આગવી રાચે
જઈને હલ્દો કર્યો હતો. સુરજમલના માણુસોનું ધમારતોએ કરીને રક્ષણું
થયું અને સામાવાળાનાં પાંચીશ માણુસ મુંવાં પણ ભુરજમાં સુરજમલના
પાંચ સાત બંધુકદાર હતા અને સાં દ્વારાનો કુલાં હતાં તે સળગવાથી તેનાં
માણુસો મુંવાં અને સુરજમલને પણ જમણ્યા હાથને પોહાંએ ગોળી વાગી
પણ ગામ તો આચાદ રહ્યું. બીજે દિવસે પાસેના ગામનો એક ઢાકેર
આવ્યો અને ભુંડેટીના સારા સારા લોકોએ વચ્ચે પડીને જાલમસિંહને
કહ્યું કે, “તમે કોણી સાથે લડોછો? તમારા દીકરાનું તમારે હાથે મોત થશે તેમાં
લમારી શોભા નહિ” એમ કંઈ ગામ બાહાર તેને ભુક્ષમ કરાવીને પંચાત
કરી, તેમાં બે ગામ સુરજમલ હાલ ભોગને અને પણીથી જાલમસિંહ
શુઝરે લારે તેને આજો પટો મળે એવો ઢરાવ કર્યો. એં પ્રમાણે સુરજ-
મલ પોતાની માને લઈને ભુંડેટી છોડી પોતાને સ્વાધીન કરેલે ગામ ગયો.
અને જાલમસિંહ કરીને પાછો ભુંડેટીએ પેઠો.

આનો નીકાલ થયો છતાં પણ સુરજમલને પોતાના વિતાની બીજી
રહી તેથી સાહે રક્ષણું થધ શકે એવી જગ્યા શોધવા લાગ્યો. પણ કોઈ
સરદારાએ તેને રાખ્યો નહિ. પણ કુગારે કિલ્દો હતો. તેથી સાં ગયો. તે
ચ્યારણુના શાશનનું ગામ હતું તે તેને સાં રેહેના હેવાને રાજ ન હતો;
પણ સુરજમલે કહ્યું કે હું ધાયક છું માટે પારો છૂટતા સુધી ભારે રહેનું
છે. તથાપિ એ વેળાએ મહારાજ તે ગામની પડેશમાં આવી ચડ્યો હતો
તેની પાસેથી સુરજમલને રાખવા વિષેનો પરવાનો લખાની લીધો. સુર-
જમલ સાં ડેટલીક વાર જુંગી રહ્યો અને પણી પોતાના કંઈલાને સાં

ચૂંઠને અહું મહનગરમાં રાજ કર્ણસિંહની ચાકરી કરવા ગયો. ત્યાં લેને એક ગામ અને દ્વોડેનોભત આપી.

ઈં સ૦ ૧૮૩૩ ના વર્ષમાં રાજ ગંભીરસિંહ દેવ થયો તેની ૫૦-
છાડે ચૈદ રાખ્યા સતી થઈ પણ હવણ્યાંતા મહારાજ જ્વાનસિંહની આ
પોતાના બાગક્રતે ઉઠેરવાને રહ્યા.

છપવ.

પડે નક્ષત્ર ભુવર્યથ, ધડાકે કંપ હુડ ઘર;
સુરમી નિસાસા હોય શબ્દ કઠિણ વિલલાત કર;
ઇન્દ્ર વ્રણ તુછ અંબ, વ્રણ અનમત ઉપલવહ;
તેજ ખંડ ભયે તંડ, મંડ ધુમંડ મારુતહ;
અસ ઉદ્ગૃટ ઓસુગન આગમન, હા ભાવી વલ હોયહો;
તણ માટ હુંથો ઓત્તમવપુ, ભૂપ ભાણ કુલ ભાણ ભો.* ^

૧ પૂર્ણી ઉપર ધણ્યા તારા ભસ્યા, પૂર્ણી ડાલી, ગાયો દુઃખી ભરાડીને નિસાસા
નાંખવા લાગી. ઈંદ્રે શોષું પાણી વરસાંયું, તે સાથે ધણાકરા પડયા, સૂર્ય તેજમંગ
થયો, પવન ધુમાડિયો ખાવા લાગ્યો, એવા અધારિત આપરાહુન થવા લાગ્યા તે ઉપરથી
લાવી બનાવતું જોર થયું અને સૂર્યવંશી સૂર્ય જેવો રાજ ઉત્તમ દેહ પાર્યો. ભાવાર્થ
કે દેવ સ્વરૂપ પાર્યો.

* પૂર્ણીકૃપ અને તારા અરવા નિષેનું આ ડેકાણે લખવામાં આવ્યું છે તે પ્રેમા-
છુ ખરેખર બનેશું છે. ઈ. સ. ૧૮૩૩ તું વર્ષ જેકે દુઃખાનું નહતું તો પણ અસા-
ધારણું તંગાસતું વર્ષ થઈ પડ્યું હતું. તે વર્ષમાં તા. ૧૦ મી ડિસેમ્બરને રોજ સુંનાઈ
સરકાર કોઈ આદ ડેકટરેને નીચે પ્રમાણે લખેલે:—

“પાલણુપુરનો પોતિનિકન સુપરિન્ટેન્ટ રિઝર્ટ કરેલે તેમાં લખે છે કે, ચો-
“માસાના પાકનો છેકાછેક નાશ થઈ ગયો છે, તેથી કરીને ૧૮૧૨-૧૩ (અગનોત-
ારો) ના વર્ષ પણ વધારે થડી ગયેલો ભાવ કરી જોવામાં આંગ્યો ન હતો. તેથો
“અનાજ વગેરેનો ભાવ ચડી ગયો છે. દાણાની આચાત થવાને સુગમ પડે, અને ગરી-
“બ સેકેને થતું દુઃખ જેમ જેને તેમ એષું પડ એટલા માટે લેક્ષનેન્ટ પ્રેસક્રટની
સૂચના ઉપરથી પાલણુપુરના દિવાને આવતા અનાજના ભાલ ઉપરની જકાત ણિલફૂલ
“કાઢાડી નાંખી છે, અને સારા ભાગ્યે કરીને આ પરગણાનો ધણો ખરો ભાગ ર-
વીતા કર્મને જાયકને. છે, તેથી કૂવા પોતાવા વગેરે બાળતોમાં એકુતોને બધા પ્રકાર

મ્ભૂપત પડે ગંભીર, અમેંગ હિંદુવાળ ઉજાગર;
સુની સંબે રનીવાસ, હરર્ખી સતીયાં કહે હરહર;
તકે વંશ તારવા, સધા ત્રહુપખાં ચઢાવાં;

“ના આક્ષય આપવાનો બાદેખરા કરયો છે, તેથી કરીને હાલમાં ચાલતો મોધવારી “કેટલેક દરજે એણ થશે, તો પણ એક ધારસી રહેછે કે કોણા અને બીજા ડિસાં “દેખાર લોકો આખા ગુજરાતમાં” વસે છે તે દાણાનો પાક કથળો જવાથી કામમાં “જુંથાયા વિનાના રેહેવાથી નવરા પડશે; અને હવણુંના અનાજના આકરા ભાવનેં “લીધે નિરાશ થઈ જવાથી ટાળિયા બંધાઈને રૈયતની શાન્તિનો કંગ કરવાની ધારસી “ખતાવશે તેને માટે થનની સાવધાની રાખવાના ઉપાય કરી મે લગાડવામાં “આચા છે.”

“તા. ૧૬. મી આગસ્ટના રેઝના મિ. વુઈલોઝીના દુઃખના પ્રમાણે ધણું કરીને “આખા કાઠિયાવાડમાં તે હિવસ સુધી વર્ષાદ વરશ્યો ન હતો અને પાક બચી શકે “એટલો પડવાની આશા પણું હતી. એનો પરિણામ એવો થયો કે, અનાજ તથા “ધાસની ધણીજ તાણું પરી, અને બ્રિટિશ તથા ગાયકાડાડની ખંડણીમાં છૂટ મૂકવાની “જરૂર પડશે એમ થણું. અનાજનું મૂલ થણું અણું થઈ ગયું અને તે હિવસ લગણું “પણ વધ્યાં કણ્ણું; ધાસની તંગી મુખ્યત્વે કરીને પડવા લાગી, અને ધણું ઢોર નિય “નિય મરવા લાગ્યાં. મિ. વુઈલોઝી વિષેશ લખે છે તેના અલિપ્રાય પ્રમાણે, ખંડ- “હુણી કસનારાઓએ રીતસર અધીં રૂક્મ ભરી છે તે પાછી આપવી પડશે.”

“બુજની વાયઠ્ય અને નૈન્ફલ્સ કોણુના પરગણ્યામાં ધણું માઠા સમાચાર જણીને “રેસિલેન્ટે ત્યાં નાને જઈને તપાસ કરી લીધી તેથી તે સમાચાર વધારીને જા “હેર કરેલા જણુયા નહિ. ધણું હકારું આ વર્ષમાં વર્ષાદ થયો નથી, અને ગયા વર્ષની “તંગાશને લીધે ધાસમાં છે ખૂબ પરી ગઈ તેથી ધણું ઢોર ભૂણે ભરી જયાં. આ પ્રા- “નતમાં કેટલેક પ્રસંગે તાણ પડેલી લારે લોકા ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને સિન્ધુમાં “કુદુંબ તથા ઢોર લઈ જયેલા, પણ આ વર્ષ એ સાધને અટકી પડશું છે; દરણારે શે- “હેરની પાસે તલાનું બિડુ ખોદાવાને રેઝ એક શેર અનાજ આપીને તેમતું “હુંખ એછું કરવાને નિશ્ચય કર્યો છે, તેમાં તેના કારલારિયે પારોર પોતાને ડિસાએ “તે ઉપરાંત આપવાનો દ્રાવ કર્યો છે.”

“આ રિપોર્ટ કસ્યા પણી શોડો વર્ષાદ થયો હતો; પણ આ પ્રમાણે આશા થયેલીં “જરીં રહી હતી, અને ધણું તીડ પડીને આખા દેશ ઉપર પખરાઇ જરીને દરેક જત- “ના અનાજનો નાશ કર્યો તેથી મોસમનો દેખાન ઉલટો વધારે ભયાનક થઈ પડ્યો. “આવા મારથી લોકો નિરાશ થઈ ગયા છે તેથી પાછેતર વાવણી કરવાને તેઓને સમ “નવી શક્ય એમ નથી, અને એમ લાગેછે કે, દરણાર પોતાની સહની ઉપજના “ચોથા ભાગ કરતાં વધારે ઉધરાંની શક્ષ નહિ.”

संथ करां सामर्हो, किरलं नव खंड कहायां;
 इम धार बात मनमें अडग, परम ज्योत पीछानियां;
 पतितणी अबे छेटी पडे, मुज राज धर्मकेहो राणियां. २
 नेह नाव नारियां, कैक मन हरख करेवे;
 नैह नाव नारियां, धंख चित उमंग धरेवे;
 'नैह नाव नारियां, बडी ठकरात बजावे;
 नैह नाव नारियां, गीत मरदंग गवावे;
 तन भवान्तणी इम कहे त्रिया, सुकुल वाट किय सारियां;
 नावरे साथ बलवे नहि, नैह नाबकी नारियां.
 अण समये एटला, मरम छद बचन उचारे;
 सतियां कर संकल्प, आभ्रि स्नानहि ऊर धारे;
 ग्रथम दौलत कुंवरी, भजे चंडी भटियाणी;
 जसु कुंवरी चहुआणी^१, जगत मातासी जाणी;
 सत अधिक सती सिसोदणी, कुंवरी^२ अधिक चडती कला,
 सति संग करत महाराजरो, वध्यो सुजस चहुवे वला. ४
 कुंवरी लाल आहडी, सति सुता जनक सरीखी;
 बखत कुंवरी^३ चावडी, प्रकट सुरसरी परेखी;
 चंद कुंवरी^४ चहुआणी^५, अखां ज्यम भवा अनोपम,
 पारवती ज्यम प्रकट, कुंवरी^६ वदनां सतरे ऋम,

२ ऐनुं डिंडुओमां तेज असंग थयेहुं नडि अवो गंडीर राज्ञ पडयो, अे वाह “नी अंतःपुरमां जण थई अटवे सतिया हुरभीने रिन शिव केलेवा लाभी, ‘मारा ध-
 खीनो, भारी भानो, अने भारा थापनो वंश तारवाने हुं मारा पतिनो संगाथ करीश
 “के नव भंडमां कीर्ति थाय.’ अवो भनमां अडग निक्षय करीने तेज्याए परम न्येतिने,
 “जेवाकु इशु के भारे भारा पतिनुं छेहुं पडे तो पछ भारो राणीनो राजधर्म रेहा ?

पासवान उभय नाथी, वनां, खुशी उमंग चित खलभली;
 गढपति लार गंभीरे, मेहेलां बलण कज हलमली. ६
 उमेदां उमंगी, हुई सत करण हजूरण,
 जसुबाई धावहिनी, जके तन उठी जालण;
 सु मुरतां सबजान, आप सत काल ऊमंगे,
 जेठी, दोली जोड, लार पति बेऊए लगे;
 अणवार तीय कथ ओचरे, कलजुग लता न कामरी,
 सतिपुरे जाय वसशां सही, सेवा करणां सामरी. ७
 मरदानाके मांह, तवेकृत अडग तणी तक
 पिछे सदन निज पहुची^८, करे स्नान गंगोदक,
 अधिक पोशाकां अंग, जरी गरकश जाणे जण,
 तन भूषण मेतियां, पही^९री^{१०} मन माती आपोपण,
 वरणाव करे तणही वखत, धर्म सुभारथ उरधरी,
 भवानराननद साथे भली, सती बलण कज संचरी. ८
 नेऊवानुं नत वर्ष, संवत बधते एक सत्तर;
 ब्रखा ऋतु वण ब्रखा, भया सम गत भासंकर;
 श्रावण दिन पख श्याम, सोम अगियारस जाणो;
 पतंग चढते घडी पंदर, प्रान गंभीर प्रपाणो;
 सो रात दिवस रनिवासरह, सतियां करत चलामणो;
 निसि होते असो नृप राजरो, हवो प्रभात हलामणो. ९

^८ संवत १७५० भा वरसाईना दाहोडाभां, प्राण वर्षाद विनाने श्रावण विहि ११ ने शोभवारने हिवसे पंदर धरी हिवस चडतां गंभीरसिंहनो प्राण गयो. ते हिवस ने आ-
 झी रात्री तेनुं शण अंतःपुरभां रक्षुं केमडे तेनी पछवाडे सतियो तैयारी करी शडे, पछ
 शानी वित्यापछी प्रभातभां शान्तुं सिधावतुं थयुं.

गाज नोद घणकार, तांत्रं झणकारत वर्मा;
 त्रहक त्रहक त्रंबालु, डहक करताल दमामा;
 अमंगल मंगल असो, तेसो तण घडी त्रतायो;
 जण बनितारो जूथ, सपुह जातरा सिधायो;
 सो गंभीरनृप सतियां सहित, हा हसत मुखहेंडली; ६
 ले चल्यो अस्त पामण कजे, मयंक उडगण मंडली.
 हा हस्ती हिंडती, आणंद करती उकसती;
 पग पग जश पावती, कर्म अश्वमेघ करती;
 दाण पुण्य देयती, नेह तोडती पुरंनर;
 ध्यान स्वामि धारती, पिंड मानती तृणापरि;
 कुण विरद एहि सतिया कहु, पण मे एहेडी पारखी; १०
 ख्रियां नाम अबळा अवर, आ सबळा शूरासारखी.
 अंत धान उपर्या, आय सतियां अणवारे;
 पतंग करी प्रणाम, आदि कथ एह उचारे;
 हे दिनकर, हे देव, सदतुम सती सहाइ;

६ धणुकार शप्दनी गर्जना थई, तांतवाणा वाहिनोना अणुकारा थया, त्रांभाणु
 व्रहुक त्रहुक वागवा लाञ्युं, करताल उहुक उहुक वागवा लागी, अमांगलिक सभये नेम
 भांगलिक थाय तेंदुं ते सभये वर्तायुं. जाणु ख्रियेनुं टोणुं लईने राज जनायेहि
 सिधावोया. ते गंकीर राज सतिया सहित हाथीना सुभ आगण हाथणियो. थाके तेम
 अथवा अस्त पामवाने चंद्र तारानी भंडणी लधने चाले तेम चाढयो.

१० ते हुसती हुसती, आनंद करती, अने उत्कंडा धरती, पगले पगले नश-पामती!
 अने थाकेका अथमेघ यशानुं काम करती, पुण्यदान करती, नगर वासियो सायेना रमेह
 तोडती, धधुयिनुं ध्यान धरती, पेताना शरीरने तंभला समान मानती चालियो. ते सन-
 तियेनुं विळ ते हुं शुं कहुं? पणु में तो अनी परीक्षा करी के, जील ख्रियेनुं नाम
 तो अण्णा पणु आ. तो सणगा शूरविरेना सहभी हे.

શુદ્ધ ઇડર સામરો, સામતણ મોન સદાઈ;
કરજોડ અરજ વંદન કરે, ઉરધર ધ્યાન અનૂપરાં;
મરડાય શક્તિ હાલી મસત, અરડરરથી રહી ઉપરાં. ૧૧

મુપત ધન્ય ભાંટિયાં, પૃથવિ જશ વાસ પ્રમાણાં;
સિસોદા ધન્ય સાખ, સાખ ધન્ય હે ચહવાળાં;
ધન્ય સાખ ચાવડાં, ડમર સૌભાગ્ય વડાલે;
ધ્વણી સાથ ધુવ ધે, પાવક તન સતી પ્રજાલે;
કે સાખ સાખ ધન્ય ધન્ય કવીન્દ્ર, પતિધન્યનૃપતો પરણિયાં;
સામરો નાવ ભવ સિંહુસે, તારણ ઝોકા તરણિયાં; ૧૨

મંડ વંશ મરજાદ, મંડ આનંદ અતિય મન;
મંડ રસન હરિ મંત્ર, મંડ વैરાગ સાધુજન;
મંડ કંપ કાયરાં, મંડ ક્ષત્રિય પુરુષાતન;
કમધ મંડ થરુકીર્તિ, કીર્તિ કર મંડ સુજસ કર્મ;
વડ મંડી ધર્મ સંસાર વિચ, સામ સાથ તન છંડિયાં;

૧૧ સમશાનમાં સતિયો ચાલ્લી પોહંચા એથ્યે સૂર્યને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ તો એમ કહું કે, ‘હે દિનકર ! હે દેવ ! તમે સતિયોના સહૂયી ખરા છો, અમારો ધણી આવતા અવતારમાં છિડરનો આ ધણી હને, અને તેની ધરતીમાં અમે સહા હજો’, આ રીતે હાથ નેડી, પગે પડને અરજ કરી, અને મનમાં સારુ ધ્યાન ધરીને તે શક્તિયો અરડાઈને ઉત્તમ ર્થા ચાલિયો અને ઉદ્ધા વિના ચિત્તા ઉપર જઈને પડી.

૧૨ ભાડી રાનને ધન્ય છે, નેનો જશ પૂર્ખી ઉપર વશી રહ્યો, સિસોદિયા શાખાને ધન્ય છે, ચોડાણુની શાખાને ધન્ય છે, ચાવડાની શાખાને ધન્યછેકે નેઓનો આડંબર અને સૌભાગ્ય રહોયાં છે, સ્વામીની સાથે અચળ ધરે સતિયો પોતાનાં શરીર પ્રણણે છે જેમની દરેક શાખાઓને કંદીદ્ર ધન્ય કહેછે, જે રાનને તે પરણી તે રાનને પણ ધન્ય છે. પોતાના ધણીને ભવ સાગરમાં તારનારી તે નૌકા ઇપ છે.

પતની ગંભીર ચિતાપરે, એ પગ મંડે મંડિયાં, ૧૩*

૧૩ વંશની મરણદ માંડી, મનમાં અતિશય આનંદ માંડયો, અલે હરિમંત્ર માંડ્યો, સાથુ જનના મનમાં વૈરાગ્ય માંડયો, કાશરને કંપ થવા માંડયો, ક્ષત્રિયાને મનમાં શૂર ચડવા માંડયું; રઠોડોની અચળ કીર્તિ માંડી, કીર્તિ કરે એવાં સુજરનાં કર્મ માંડયાં, જગતુમાં રહ્યોટાં ધર્મ માંડીને સ્વામીની સાથે શરીર છોડયાં, ગંભીરસિંહની ચિત્તા ઉપર તેની ક્રિયાએ પગ માંડયો તેની સાથે એટલાં વાનાં મંડાયાં.

* કેર્ટાઙ્ક ડેક્ટરેને મુખ્ય સરકારે તા. ૮ મી આક્ટોબર સન ૧૮૩૩ ને રોજ ડિસ્પાય મોકદ્યો તેમાંથી રાલ ગંભીરસિંહની મરણ સમયની નીચે લખેલી હક્કિકત અને દ્વારાલ કર્યે છિયે:—

“ઇડરના રાલ ગંભીરસિંહનું મરણ તા. ૧૨ આગસ્ટને રોજ થયું તે પ્રસગે “શૂરજાતના પોલિટિકલ કમિશનરે પોતાના પેહેલો આસિસ્ટન્ટ મિ. એરસિકનને ઇડર “મોકદ્યો હતો તે એવા વિચારથી કે તે સમયે દ્વિસાહ થાય તે અટકાવામાં આવે તથા “માઝ રાનના કુંવરને ગાઢી ઉપર બેસારીને તેનું રાજ્ય બરી રાખવાનો અંગેજ સર- “કારનો વિચાર છે તે કેટલાક ઠાકેરેને દેણાડી આપવામાં આવે. રાનના અગ્રિ- “દ્વારાની વેલાએ ને એદકારક અને કદ્રણુંજનક બનાવ બન્યો તે વિષેના દ્વિયોર્ધ આમે “હિંલગીરી સાથે આનરેખલ કોઈને કર્યે છિયે.”

“રાન ઐલાનપણમાં કેટલાક દિવસ પછી રહ્યો પણી મરણ પાર્યો “તે વાત અગ્રિદાહ દીધા પણી કેટલીકબાર સુધી યુવાન રાનની માના જણુવામાં “આવવા દીધી ન હતી; પણ બીજી સાત રાણિયો રાનની સાથે બણી મરવાને તૈયાર “થઈ, અને તે પ્રમાણે તા. ૧૩ આગસ્ટની સવારમાં તે વેલી થયેલી ક્રિયો, બીજી “ઓ રાનનાથી બીજી નાતની રાણો હતી તે, એક હળુરિયો ચાકર અને ચાર ધરની “દાસિયો એટલાં જણું આખા ઇડરની વસ્તીની અંખ આગળ અને દ્વિવાન ધર્યાદિ કામ “દારે ની સમક્ષ ચિતામાં બણી મૂલ્યાં. આવા કમકમાટ ઉપલબ્ધ એવા કામમાં સર્વે કામ “દારોનો આભય હતો. રાનના કુંભણના ફોર્ચ પણ માણુસે એવું નહિ બનવા “દેવાને કરો પ્રયત્ન કર્યો નહિ અથવા ઇડરમાં જેની કંઈ પણ સત્તા ચ્યાલતી હોય “એવાએ એ લોકાને એવા નાશકારક કામમાંથી પાછાં વાસ્યાં નહિ. મિ. એરસિકન “લખેચે કે, એક રાણીને ગર્ભ હતો અને તેને કેટલાક મહિના થયા હતા, બીજી “હતી તેને રાનનો સંગ પણ થયો નહતો. તેણે બણી મરવાની પોતાની ના મરણ “જણુદી હતી. એક ને વર્ષે મહોદી હતી અને પદવીમાં બીજી હતી તે સાઠ વર્ષની “હતી, અને સર્વના કરતાં ને જવાન હતી અને જેને પરણ્યાને માત્ર ચોગળુસ મ- “હિના થયા હતા તે છેક વીજી વર્ષની હતી, લોકોના મનમાં ધર્મનો વેહેમ છતાં

“પણ આવા ધાતકી કામમાં ને આગેવાન હતા તેઓ પ્રતિ કમડમાટ અને ધિ-
“કારણો સામાન્ય લાચ ખતાવવામાં આંગેદા હતો, અને સર્વેના સમજવામાં એમ.
“આંગું હતું કે, જે યોગ્ય ઉપાય કામે લગાડવામાં આંગ્યા હોત તો વણું છું કરતાં
“વધારેના લોગ થયો હોત નહિ. એક નજરે જોનારે કંદું કે, જ્યારે ચિત્તા સળગી
“ત્યારે ભણી રાખ્યે કારબારિયોને કંદું કે, મેં તો સતી થવાનો નિશ્ચયજ કર્યો હતો
“અન ગમે એલ્લું મને સમજવામાં આવત તોપણું મારે। વિચાર હું ફેરફાર
“હતીજ નહિ; તથાપિ કોઈના ભણીથી વારવામાં કે હથા ખતાવવામાં આની નથી એ
“આશર્યકારક વાત છે. છેવટે તોલ્યું કે, તમારા રાનના આણા કુદુંબનો નાશ
“કરાવીને જે દ્વારા મેળવનાની આશા રાજોણે તે તમે જઈને લોગવો. કારબારિયો
“પોતાના સ્વાર્થને લીધેજ જેને કુંબર છે તે રાંઝીને ઉગારવાને લખાયા છે, કેમકે
“રાનના એકના એક કુંબરની તે મા છે, તેનો જો નારા ઠરાવવામાં આવે તો તેમના
“વિચાર ઉપર વેહેંભ રાખનામાં આવે.”

ઇડરમાં કોણે ક્યાંથી આનીને રાજ્ય કંસું તે સમજવા વિરતાર્થી બં-
રાખળી નાચે પ્રેમાણે આપવામાં આવે છે:—

જયચંદ (કનોઝનો એલ્લો રાજ. ઈ. સ. ૧૧૬૩)

શૈખથ (કંદર પદ્ધતીમાંજ હેલ્લોક પાંચાં)

શિંગાણ

અસોધામ,-આરતાનણ ૧ સોનીગળ રાન અનુમાલ-ચાણ
(ભૌમે કડી પરગણું સોમેના (ઓખામંડળ) (રા. મા.)
લગીરમાં આપસું પણ ૪ થી ઇડર કંસું)

૨ એહેમલથ

૩ ધ્યયલમલથ

૪ કુણું કરણું

૫ અરહણથ

૬ રણમલથ „ (વિ. સ. ૧૪૪૬)

એ પરાક્રમી થયો. એણે ઇડર અને
શૈવાડ વચ્ચેનો લાગર દેશ યાદવ
વંશવાળા પાસેથી લેધ લીધ્યો. અને
ત્યાંની રાજધાની જ.રાગદમાં કેટલીક
સુદૂર રહ્યો.

૭ પૂંનેણ.

૮ નારણદાસ

૯ રાવખાણ

૧૦ સુરજમલથ

૧૨ કીમળ

(રાયગલથ પાસેથી જાહી છોનવી લાધી)

૧૧ રાયમલથ

(રાણુ સંગની દીકરી પરણ્યા પણી ૧૩ ભારમલથ

સસરાની મદદથી લારમલ પાસેથી ગાડી (રાયમલજના મરણ પણી કરી ગા-
દ્વિય એકો।)

		૧૪ ખુંજલ (ખીલે)	
		૧૫ નારણ્યદાસ (ખીલે)	
૧૬ લીરમહેવ (અદ્ભુતનો સમય. સુસલ- માનો ઈડરમાં પેસવાથી તે પોળોમાં રહો.)	ગો. પાલહાસ. (ઈડરપર હુલ્લો કરતાં મરાયો.)	૧૭ કદ્યાણુમલ. (એને લીરમહેવે માંયો.)	રાયસિંહ. (એને લીરમહેવે માંયો.)
૧૮ જગન્નાથ (શાહનદા મુરાદે ઈડર લીધું તેથી તે પોળે નાશી) (ગયો એને ત્યાંજ મરણું પાર્યો.)	૨૧ ગોપીનાથ (દસ્તક) (બાહારવટે રહી ઈડર લીધું) (અર્થાણું વગર મુચ્યો.)		
૧૯ પુંલે (નીલે) (બાહારવટે નીડળા (રેહેવરેણે મારી ઈડર પાણું કે છે) નાંખ્યો.)	૨૦ આરણનહાસ (બાહારવટે નીડળા (રેહેવરેણે મારી ઈડર પાણું કે છે) નાંખ્યો.)		
૨૩ થાંડા		૨૨ કરણ્યસિંહ. (સરવાણુમાં રહો)	માધ્વસિંહ
(એને દેશાધિયોએ ઈડરમાં આણ્યો પરિહારિને મારીઃ પોળો. બીધી. એણે ઈ. સ. ૧૭૧૮ માં ઈડર જોખું. ત્યાર પછી શૈખળના વડા પુત્ર થશોધામના વંશમાં નીર્યે ખતાબ્યા પ્રમાણે આનંદસિંહે ઈડર લીધું તે આજ સુધી તેના વંશને પાસે છે.)		(બેશારનો પટે મેળવે છે. ત્યાં તેના વંશજ આજ સુધીછે)	

શૈખળ.
(તેનો વડા પુત્ર)
થશોધામ
ઈડર
રાયપાળ
કાનલ

જાતન
 ચાંદો
 થીદો
 સૌલણો
 વીરમદેવ
 ચાંદો (ખીલો) (એણે અરિહારો પાસેથી મંદોલ લઈ ત્યાં રાજગાઢી કરી.)
 રાણુમદ્વ
 બોધો (એણે સં. ૧૫૧૫ (ધ. સ. ૧૪૫૬) નેઠ માસમાં લેધપુર વસાની ત્યાં રાજગાઢી કરી. (મંતોરથી ઉઠાવીને).)

સૂરજમલ (સ. ૧૫૪૬-૧૫૭૨) (ધ. સ. ૧૪૮૫-૧૫૧૬)	સાંતલ (લિ. સં. ૧૫૧૩ માં મરાયો) છંકો હીંડરે વીકો (વીકાનેર વસાન્યું)
ભગવાનદાસ (કુંવરપદજીમાંજ મરણ પામ્યો.)	
ગંગાદાસ (ધ. ૧૫૧૬-૧૫૩૨)	
માલદેવ (લેધપુરનો કોટ તથા મેહેલ બંધાંયો ધ. ૧૫૩૨-૧૫૭૨)	
ઉદ્યસિંહ (આને આકખરે મહારાજાની પદની આપી ધ. સ. ૧૫૭૩-૧૫૮૫)	
સૂરસિંહ (અરસાગર તળાવ લેધપુરમાં બંધાંયું. (ધ. સ. ૧૫૮૫-૧૬૨૦ સવાઈ રાજની પદની જાહાંગિરે આપી)	
અંદસિંહ (ધ. સ. ૧૬૨૦-૧૬૩૮)	
જસરંતસિંહ (ધ. સ. ૧૬૩૮-૧૬૭૯ કાણુલનો સૂમો થયો. એ- નાથી આરંગનેભ હરતો હતો.)	
અણતસિંહ (કાણુલમાં જન્મ્યો હતો. આરંગનેભના વૈરથી ૨૧ વર્ષ વનવાસ વેઠયું ધ. સ. ૧૭૦૧ માં ગાહિયે બેઠો. એણે ધ. સ. ૧૭૧૧ માં દીનદી છતી જ દિવસ ત્યાંની ગાહિયે બેઠો. હતો તે ધ. સ. ૧૭૨૪ માં દેવ થયો.)	
અણતસિંહ	૧ આનંદસિંહ (ધ. સ. ૧૭૩૧-૧૭૪૨ ઈડરમાં ગાહી

નેથપુર ૧૭૨૪-૧૭૫૦

સ્થાપી અંકુના ચાંદા પછી થયો.
૨ શિવસિંહ (ઈ. સ. ૧૭૪૨-૧૭૬૧)

૩ લખનીસિંહ (નાર હિવસ રાજ્ય કર્યુ)	સધરામસિંહ (આહમદનગરનો પટો મહ્યો)	બીજી ગણ ભાઈ હતા તેમાં ભીરસિંહને મોડાસા, હુ-
૪ ગંલોરસિંહ (ઈ. સ. ૧૭૬૧-૧૮૩૩)	કરણસિંહ (૧૮૩૫ જુદ્ધી)	દીક્રિયિંહને સુવર મહ્યું.
૫ જવાનસિંહ (ઈ. સ. ૧૮૩૩-૧૮૬૮)	લખતસિંહ (ઈ. સ. ૧૮૪૩ માં નેથપુરની ગાઢી મળી.)	
૬ કેસરીસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં ગાઢીયે બેઠા [છે].)	જસવંતસિંહ	સરહારસિંહ હાલના નેથપુરના મહારાજા.

ઇડર સંસ્થાનમાં ૨૫,૦૦૦ ગ્રેડ્સ મૈલ જમીન છે. સુમારે ૬૦૦ ગ્રામ છે,
અને ૨,૫૮,૦૦૦ માણુસની વરતીનો સુમાર છે. વાર્ષિક ઉપજ આશ્વરે છુલાખ
રૂપિયાની થાયછે. તેમાં અઠી લાખ રૂપિયા ખાલસાના અને સાડા ગણ/લાખ
પેટા નગીરદારેના છે. મહારાજ ૩૦,૨૪૦ રૂપિયા ગાયકવાડને ખંડણીના આપેછે,
અને મહુદાંઠના બીજી જમીનદારો પાસેથી તેવો ૧૬,૧૪૦ રૂપિયા ખીચડી હુક-
ના લે છે. ઇડરપેઠના નગીરદારો, પ્રત્યેક પોતાની ઉપજના દર હજર રૂપિ-
યાની ઉપજે ગણ અશ્વાર મહારાજની નોકરીમાં આપેછે. મહારાજ કીને આંદેજ
સરકાર સણીથી ૧૫ લોપનું માન આપવામાં આવેછે.

પ્રકરણ ૧૫.

મહીકાંડનું થાળે પડતું.

૧. સ. ૧૮૮૮ માં રાજ ગંભીરસિંહે દ્વારા ડાકોર ક્રોહસિંહું ગામ કીડી માર્યું, તે ઉપરથી ક્રોહસિંહે મેજર મૈદસના આગળ ઇચ્છિયાદ કરી. એ મેજર પાલશુપુર* ખાતાનો અંગે સરકારનો એજન્ટ હતો, તથા તે વેળાએ ચેડી મુહુને માટે મહીકાંડા ઉપર દેખરેખ રાખવાને તેને દ્રાગો હતો. મદારાને ગામ લુંઝું તે માટે ક્રોહસિંહના લાભમાં તેણે તુકસાન ભરી આપવાતું હુકમનામું કરી આપ્યું. હુકમનામાનો આંકડો ધોણો રૂપાટો હો તેથી ઈડરમાં ક્રોહસિંહના બાબી કે, “કીડીમો કુંજર થયો.” હુકમનામાના ઇચ્છિયા મદારાને આપ્યા નફાના ને એ તો ભરણું પામ્યો, એટે દ્વારા હાકોરે આઢારને નીકળાનો વિચાર કરયો, અથવા બને તો ઈડરનું કોધ સાંચ બાન પકડવાને ધાર્યું, કે જેથી કરીને તેની છોડામણણનું વળતર તેને મળે. આને પ્રસંગે ઈડરના કારબાટી એ-અથંગો ભાઈ અષેયંદ ને વ્યાપારી હો તે અદીયું તથા કાપડ વગેરે માલ લખને પ્રણાપગથી ઈડર જવા નીકળો હતો, તેની સાથે દશ અંદુકદાર હતા, તે દ્વારા રાનવાસો રહ્યો; લાંના ડાકોરે તેને મીજાની આપીને તેની સારી ચાકરી કરી. તેના બંધુઓને વેદેલા જમાડીને માલ સાથે વિદ્યા કરયા, અને શેડને એકલા રાખીને કર્યું કે, “અમે તમને કે ઈડર સુધી પોહેંચાડા આપીશું.” જણી પરવાસ્યા પરી શેડને લખને ડાકોર દશ અભાર સહિત તેને પોહેંચાડા નીકળો, પણ ચેતે ધારેલા કામને ચોગ્ય એની જગ્યાએ આવી પોહેંચ્યો એટે પોતાના પરોણાને કેદી બનાવી દીધો અને તેને જાડીમાં લાંઘ ગયો. વાખ્યાએ તેને કર્યું “મને છોડો તો હું તમે માગો તેણલા ઇચ્છિયા આપું.” પણ ક્રોહસિંહે કર્યું કે, મારે તમારા ઇચ્છિયા લેણા નથી, પણ તમારે ભાઈ “ઈડરનું કારબાંદ કરેલે તે અમારા હુકમનામાના ઇચ્છિયા આપાને, અથવા તે ઇચ્છિયા વળી રેહે તાં “સુધી અમારી પાસેથી દરખારના હકના ઇચ્છિયા લે નહિ, એરો અંદોઅસ્ત

* આ વેળાએ મેજર મૈદસ નહિ પગુ લેન્ડનેન્ટ પ્રેસ્ક્રિપ્શન્સનો સુ-પરિચ્યન્દેન્ટ હતો એમ જણાયછે.

કરાવી આગે એવો કાગળ લખો.” વાખ્યાએ તે પ્રગાણું કાગળ લખો મોકલ્યો તેના ઉત્તરમાં એમયાં લખ્યું ને, “ઇંર ઉપર અમેર સરકારની જરૂરી છે મારે એ વાત મારા હાથમાં નથી.” આ ઉપરથી ૩-

* સુંબાઈ સરકાર, પોતાના તા. ૧૬ મી સેપ્ટેમ્બર સન ૧૯૩૪ ના કોઈ આદ ડેરેક્ટરો ઉપરના ડિસ્પાયચમાં લખેઠ કે, “ગંભીરસિંહના મરણ પછી “રાજ્યની સત્તા કાલજુરામ કર્ઝો એક હક્કો માણસ દણાવી પડ્યો હતો, તે પે-“હેઠાં માછ રાજના વડાદુંબર ઉંમેદસિંહના હાથ નાચે રહ્યો હતો અને તે કંબ-“રની થગી ગીતકાર સટોરી લેવામાં પાર પડ્યો હતો. લાર પછી લાલલ સા-“હેબના મરણ ઉપર ગંભીરસિંહે તેને પોતાનો વિવાન કરાયો, અને તે કેટલીક “વેળા સુધી તેનો નામનોન સુધ્ય કારમારી હતો. તોપણું ગંભીરસિંહ પછ્યાડે-“થી પોતાનું કામ પોતે ચચારી લેતો હતો, તેણે પોતાના મરણની આગાઉ કેટલી-“ક વાર સુધી પોતાનો વિશ્વાસ ઉડાની લીધો હતો, અને કે રાજના મરણું “સુધી વિવાનનો ઓહહો નામનોન તે રાખી રહ્યો હતો તોપણું રાજ્યના કાર-“મારમાં રાજનો તેને સામેવ કર્યો ન હતો અને તેની સવાહ પણ લેવામાં “આવની ન હતી. રાખીના ભાઈ પિતાજના સાધનથી રાખીની ફૂપા સંપાદન કરી. લેવાનાં ટ્રીને સાધન મળ્યાં, અને સુંદેરીનો કાકોર જાત્યમસિંહ ને એંતાં નડા-“રં કામોમાં સામેવ હતો તેની બોથ મળગાથી તે બધું કામ ચચાવવા લાગ્યો, “અને આને અમારો તા. ૮ મી આફ્ટોબર ૧૯૩૩ નો રીપોર્ટ સત્તિયોના પ્રસંગ-“નો કર્યો છે વારથી દૂંઘચાની રીં તેણે ચાચું કરી છે. મહુષ પ્રાણીના ધાત-“થી જોગનો તે સુધ્ય કર્તા હતી હતો, અને તે સંમેયે તેણે હ્યા વિનાની ચા-“લ ચચારી તથા ધર્યે પ્રસંગ દૈવના ઉપર જુરૂમ કરચા તેની આખા ઈડિ-“વાડામાં તે સર્વત્ર મનમાં વિકાર ભરેદો થઈ પડ્યો. * * * આવા કારબા “રને લીધે હેણીનું છે કે, બાળકુંવરની મિત્રકારી ખ્રિસ્ટિશ સરકાર રક્ષક છે. “તે મિત્રકારીની અનિશ્ચય મુક્ષાન થાય અને દરણારની ઉપર એટલી બધી લું-“દ્યાય કે ગાયકનાડ સરકાર સાથનો કરાન પાળનાને કે આશક્ય ના થઈ પ “કે તોપણું આપણને ધખ્યું મુશ્કેલ થઈ પડે એચ્ચા માટે બાળરાજની ન્હાની “ઉમરમાં તેના રાજ્યનો કારબાર ચચાવનારા કરાવવાને પોતાનિદ્રિકલ કભિરણને કા-“લામણું કરી તે પ્રમાણે નીચે લખેલા શખસોને કરાવવામાં આંદ્યા છે.—રાખી, “કંડિયાના હાજનમસિંહ (પ્રધાન), હંમીરસિંહ (સુરના), માછ રાજનો પિ-“નાઈ અને સુંદેરીના જાતમસિંહનો કારમારી મીરજ રોડ્યો.”

આગના ઢાકારે અખેચંદ્રને ધર્ષું હુંઘ દેવા માંડયું. તેને લાંબણો કરાતી, માર મારથો, અને તેના કાનમાં દાર ભરીને સળગાજો. ત્યારે વાખ્યાએ કર્યું કે, “ને ઇપિયાની તમારે તકરાર છે તેથી અમણું ઇપિયા હું મારી ગાંડના આંધું,” પણ કૃતેહસિંહ કહે કે, એમ તો થાય નહિ, તમારા ઇપિયા મને પચવા હો નહિ. છેવટે એમયંદે સુકેરીના સૂરજમલને બોકાજો અને તેને ધણ્યા ઇપિયા આપવા કરીને ખત કખી આપ્યું કે, “મારા નાઈનો શ્રીઠકારા થયેથી તે આપવા.” સૂરજમલ કુવાવે રેહેતો હતો. ત્યાંથી દૃપાલના ઢાકેરનો શોધ કરવાને નીકળ્યો. ગામ વાનરીના બીજોને દૃપાલ સાથે વેર હતું, કેમકે કૃતેહસિંહની જાતના રેહેંરોએ ધણું બીલોનાં ખુન કર્યાં હતાં. કૃતેહસિંહની ભાવ કાઢાડું સાર સૂરજમલે આ બીજોને લાલચ ફાનું કામે લગાડ્યા. બીજોએ ભાડકનારા જૂહા જૂહા માંડુસોના વેપ લઈને કૃતેહસિંહનું રેડાણું શોધી કાઢાડ્યું. સૂરજમલને આ આતમી ભળા એટસે તેણું છુંયા. શિરાંધી રાખવા માંડયા. અમદંમનગર અને માડાસામાં તેણું બસેં બસેં રાખ્યા, અને ધીજા બસેં ટીકોઝીમાં રાખ્યા. સૂરજમલ પોતે કુવાવે રેહેતો હતો તેને તેના જિલાયત વગેરે આવી અણ્યા ગોટું બંધુકદાર શિરાંધી લઈને પેકા બીજોને આગેરાન. કરીને ચાદ્યો. તે પેકી આડી નજરીક ગયો ગોટું અખેચંદ્રનો અંગુ રસોછ્યો. એક ટેકરા ઉપર ચ્યારીને આસપાસ જોતો હતો તેના ઉપર બંધુક છોડી; તેને પગ ગોળી વાળી તથા ઢાકાર કૃતેહસિંહનો એક બીજી હતો તેને ગોળી વાગવાથી તે મરણું પામ્યો, તેની અસર થવાથી જાગામાં એક આડી હતો તેમાં અખેચંદ્રને બેસારીને ઢાકાર જમૈયો. તાડીને વાખ્યા ઉપર ચ્યારી બેડો, અને કર્યું કે, “કાંઈ બોકીશ તો હું તો તરા ગારી નાંગી. શ.” તેમજ ધીજા આડામાં પે'લા આલણને લઈને કુંબર ગોકરણ રહ્યો રહેથી તેમો ધોંબાટ કરી શક્યાં નહિ, અંગુ સૂરજમલના ધેડા આસપાસ ફરીને, કોઈ જોવામાં આંધું નહિ એટસે પાછા કર્યા અને દૃપાલ આવી ને પગાવ કર્યો. ત્યાં તેઓ વણું દિવસ રહ્યા. પણી ગામ વાંદલિયે જઈને પંદર દિવસ રહ્યા. આ ટેકાણોથી એમયંદે કાઢાંધું કે અમારે શિરાંધીના પગાર આપવા છે મારે અને ઇપિયા આપે. પણ વાખ્યાએ આગાડથી ઇપિયા આપવાને ના કણી અને કાઢાંધું કે તમે અમારું કામ સુ-

ધારવાને બહલે ઉલ્લદું બગાડયું છે.” શિરઅંધિયોએ એડેલો પગાર માગવા માંડ્યો. અને સૂરજમલને કંઈ રૂપિયા મળ્યા નહિ એટલે રૂપાલ પાણ જઈને તેણે તે લુંગને ઢોર વાયાં તથા બાન આદ્યા. ઢોર શિરઅંધીના પગારને પેટ ખાંડી આચ્યાં અને બાનનો દંડ આવ્યો તે પણ તેઓને આપના પૂરો પગાર આપી શક્યો નહિ, આટે સૂરજમલ તેઓને લઈને રૂપાલના ઘોઆર ગામ ઉપર ગયો ને તે લુંટયું. આ અનાવ અનતા પેહેલાં રૂપાલના હાકેરે વેપારીની અદ્ભુતીની ચોઢ લુંગને ઘોઆરના એક આદ્યાના ધરમાં બસ્યું હતું તે વાત સૂરજમલના જાણુવામાં આવી એ-દ્વે તેણે આદ્યાનું પાસે તે માદ્યાં. આદ્યાનું અને તેની ક્રિયે તરતજ ત્રાયું કરવા માંડયું, તેઓએ પોતાને હાથે ધાયક થઈને, નેઓ તેમના ધરમાં પેમવા આચ્યા તેમને દોહી છાંટવા માંડયું, એટલે રજ્જૂતો પાછા હડ્યા અને તે ગામના ઢોર અને બીજી માલ્યાના લઈને આગળની પેઠેજ શિર-અંધિયોને વેહેંચી આપી. ઈડરના કારબારિયે ઝુંટેશીના ઢાકોરના ગાગવા પગાચે આપાયું નહિ, એટલે તે જિલ્લાનાં એ નાણ ગામ લુંટચાં. લાર્યાંપછી ને ઝારકીયી આડીનું જંગલ ઝુંટેશીની પાસે છે ત્યાં જઈને રહ્યા, અને ત્યાં રહીને ઈડરનાં ગામો ઉપર ચિઠી લખ્યી સીધું, ધાસ, આદ્ભુત, તંશાકું, અને શેલડી વગેરે અંગાવચા લાગ્યો. ગામવાળા ચોહેંચાડે નહિ તો તે ગામ મારે; આતું છતાં પણ શિરઅંધિયોનો પગાર આપી શક્યો નહિ, નેચી ઝારકીયાં પગાર વાસતે તેઓએ સૂરજમલને એ નાણ દિવસ સુધી ધાન આપા દીકું નહિ, અને ધણી ધમકી દીધી, લારે તેઓને ધીરજ આપીને ત્યાંથી વડાળની રીમગાં એક તળાન પાસે પડાવ કર્યો. અને આગપાસના ગામોમાંથી નેરાવરિયે ઘોરાક ઉધરાવી કેવા ગાંધ્યો.

૪૦ સ૦ ૧૯૩૫ ગાં અદંગનગરનો રાજ કર્ણસિંહ હેવ થયો, લારે મિં એરરિકન, અંગ્રેજ સરકારનો એજાંટ, ત્યાંથી થોડા મૈલની વેગળાધ્યે પણાપુરમાં હતો. ત્યાં તેણે સમાચાર સાંભળ્યા એટલે તે સત્યિ આટકાતાને અદંગનગર ગયો. નાણ દિવસ સુધી મહિં પઢું રહ્યું અને નેના પેટમાં ચીરીને ગસાડો ભરયો તેથી મહિં બગડયું નહિ. પણી ત્રીજે દિવસે સૌઅં મળીને ડેટલાક રજ્જૂતોને મિં એરરિકન પસે મોકદ્યા, તેઓએ જઈને અરજ કરી ને, “સાહેય આમે સત્યિને અળાકારથી આપતા

નથો, તેઓ પેતારી મેળે અગેડે, ઓ એરો અમારો વંશપરંપરાનો ચાક છે. મિઠ એરસ્કિને તે માણુસોને કાયનમાં રાખ્યા અને હતું ઉત્તર કુદેના-
રાયું નહિ. એરો ગામ ॥ ૨૪ (૨૦) ૬૩ તેઓએ આય્યાસા ॥ ભીરોને
એકડા કલ્યા અને સૂરજમને તેડાનો અને નિશ્ચય કર્યો કે સનિયોને
છાનીમાટી અગરા ધધયું, તેમ છનાં જાણું થયે અંગેજ સરકારનો એજાંટ
અટકાવ કરશે તો આમા લડ્યાશું. સૂરજમન વેળાસર આની પોડોંચ્યો નહિ.
શીજ વોડાએ શેડેર ની આણું અંગેજ સરકારના એજાંટના સુકામથી
વેગળે છાનીમાટી ચિત્તા ખડ્યી ને તેનાં કાસ, ધી, નાગિયેરની કાચવી
ધસાદિ દાધ પદ્ધતિ ગરસા. મિઠ એરસ્કિને શેડેરને સર્વ દરવાજે ચોકીનાર
રાખ્યા હના તેથો રાત્રની વેળાએ ડિલ્લો ડેની તેમાંથી અર્ધરાત્રે દફિ-
યાર સણું ને સનિયોને લઈ ચાલ્યા. તે વેળાએ ત્રણ રાખ્યિયોને સત ચડકું
હતું; તેમાં શિરોમના હેઠાં ડાકેરની પુની, વરસોડાની આરડીય ઓં
રણ્યાસરના રેહેરની પુની હ. ૧. રજ્યુંનોએ ભીરોને નિઠ એરસ્કિનના સુ-
કામ આડા રાખ્યા હના, પણ જારે સનિયો અગરા લાગી લારે ચિત્તા-
ના ભડકો ધણો મહેરા થયો એકબે તેણે તાંત્રાસ કરવા માણુસ મોકલ્યાં.
તેઓને ભીરોએ અટકાવ્યા અને તેમના ઉપર તીર ફેંકવા માંદ્યા પણ
એજાંટ પોતે પોતાની કુડી લઈને ચડો, પણ તેટલામાં તો કામ પૂર્ણ
થઈ સુણું હતું અને રજ્યુંનો જતા રણા હતા; તોપણું ભીરોનાથી એક
ઘ્યાસિશ કામનાર ગરાયો હતો.*

* નિ. એરસ્કિનનો વડેદરાના ફેલિફેન્ડ ઉપર કાગળ તા. ૬ ની ફેલ્યુ-
આરી સન ૧૯૩૫.

“આશરે આડ વાગતાં સુકામ ખોડ્યો હતો, અને ત્યાર પણી ખડુ શાન્ત.
“હતું પણ પાણી રાતના આડી વાગતાં ચિ॥ ચાર્યા નિર્દેશી ઝૂમ પડી. અને
“પ્રથમ જે જગ્યાએ સુનામ કર્યો હો તેની ઓં નરીએ વચ્ચે ગાયકવાડના
“અશારોએ છાનીયી કરી હતી; આ નરીએ ડિલ્લે ચિ॥ અડજી હતી. અને
“આને સનારે મો જાડેર કરવામાં આણું કે ક્રિયાની ઘૂમરાલું અને કાચાના-
“દાનો ધૂંધાડ ચેરોએ બરો થયો હો. કે જે બરો ગયાં હનાં તે સર્વે લગી
“ઉક્યાં હતાં. આ તુમ્હારું કામ કરી રાજીને પણ થાય એવ્યાં માણુસ લીધાં
“હતાં, પથારે લીધાં ન હતાં, અને ક્રિયાને કિંદ્રાના ભાગેદા લાગ ઉપરથી ધ-

સતિયો બાળી મુવા પણી સૂરજમલ હીજે દિનસે અડિંમદનગરની પડોસમાં આંગ્રો અને પોતાના અખરોને તાણાસ કાઢાડ્યાને મોકદ્યા; તેઓએ લાં જઈને જે નીપળું હતું તે આવીને ડાકોરને છદ્યું એટલે તેણે લાંથી ઉપડીને વડાળીના તચાને જઈ પડાવ કર્યો.

મિઠ એરસિને સૂરજમલને લખી મોકદ્યું કે, “તમે સસત્તાની પેડે નાસોણો તો અમે શિકરી હુતરાનીએ તમારી પછનાડે આવિયે છો. આંગ્રો પ્રસંગ જેધને ડાકોરે પોતાના કર્યીકાને પાનવરે પોણાંથો કરવો અને પોતે, હુંઅની પ્રસિદ્ધ હુંગરી ધાડી આરીંની વીટવાધ ગયેકી છે લાં જઈ રહ્યો. એજંટની પાસે નાં હુક્કી આંગ્રો પેહેંચી એકુંતે તે આગિયાર ગોરા કામદાર લઈને ગોપા ઉપર ચચ્યો. લાં સૂરજમલના ધર આગમ એક ધેણું બાંધ્યો હતો તે કેવાને એક તુંબી અખર આંગ્રો તેને ગોપા નાગનાથી તે ભરણું પામ્યો. લાર પણી બીજાં ધણ્યાં માણ્યસ ગરાયાં તેમાં એક ગોરા કામદાર કામ આંગ્રો તથાપિ ગામ કેવાયું નહિ રાતની વે. જાએ સૂરજમલની કાકી, પોગાના રાતની વિધના હતી તે, ડેટવાડ ભીજ લઈને પાનવરે જતી રહી સવારમાં લડાઈ ચાકી તે ખોપર સુંબી રહી પણું ગામ કેવાયું નહિ. આ વેગાએ ધરોધતો ડાળી ડાકોર અંગેલે સાથે હતો તેને ને સૂરજમલને વેર હતું તેથી તેણે કદ્યું કે, હું ગામ બેકાડું. પણી તેઓએ ખાતર પાડીને ધોડા કાઢાઓ ને હોજે ગામમાં પેશીને ગામ અ બાળ્યું. તેમાં ધણ્યા રજ્યુલો મરાયા અથવા ધાયક થયા, રતનો રાડોડ ધણ્યા જણ્યું મારીને પડ્યો. તેની તરરાર જાડે વાગ્યાનાં નિશાન આંગ્રો પણ લાંના લોક દેખાડી આપેછે.

“સડો લઈને, કર્ખુંલિંઙ્હના એ હીદ્રા સાથે ખુની લોડા હતા તેઓ તેમને નહી કિનારે લઈ ગયા, અને ધગીજ ઉત્તાવળ કરીને ચિતામાં નાંખીને ચિતાને તેલ, “ધીથી ખૂબ સાગાની દઈને નાસદાયક કામ પરિપૂર્ણ કરવું. સતીનો આડ કાલ ક. “રવાને કાંઈ પણ પ્રયત્ન થઈ શકે એટલી વેગા રહી નહતી; કેમકે જાયારે મને “અણર મળી લારે તો રહોયા આગના ભડકા મારા જેવામાં આયા હતા અને “નાઃયું હતું કે સર્વ હને પતી ગયું છે.”

આંગ્રેથ દૃષ્ટરમાંથી વધારે હક્કિત મળેછે તે ચા પ્રકરણુંની સમાસિની રીપમાં જેવામાં આવશે.

સોરડો.

આગે ડેડેતા એમ, શિર પદિયા ધડ ઊડસે;

નર રતના તેં નેમ, સો રાખ્યો ભડ શૈરરા. ૧*

તાંથી ચોડા ગાડે ઉપર હુંઅના હુંગરામાં સૂરજમલ હતો લાં તેણે
અંહુડાના ભડકા સાંભળ્યા તથા ગામ અળતું દીંહું લારે તેણે પોતાનાં
માણુસ જાતમી કાઢાડવા મોકદ્યાં. ગામમાંથી નારી જતા લોકો તેમને
સાગા ભજ્યા તેઓને પૂણીને બધી ખ્યર આવીને સૂરજમલને કઢી. તે ઉ-
પરથી તે પોતાના રજ્યૂત અખાર ચાને ચારસેં બંધુદ્રોબાળા લઈને જોતા
ઉપર ગયો. તે વેળાએ અંગેજ હોજની હુકડી તે ગામના તદ્વાવમાં પડી
હતી, કે ભરણું પામ્યા હતા તેઓને ડાંજિયોમાં ધારેલા હતા, અને ડેં-
લાક તદ્વાવ આગળ ખાતા પીતા હતા તેવામાં સૂરજમલે પોતાના અંહુડ-
દારાને હુંગરી હેરવીને જોતા તથા વડાળી વચ્ચે વંધું છે ત્યાં આગળ
મોકદ્યા, અને જ્યારે અંગેજ સરકારની હોજ ચાલી લારે પછ્યાડેથી પોતે
અખારો સહિત ચાલ્યો અને હોજ એક જાડીમાં જઈ પોણેંચી એટલે ત્યાં-
થી તેણે તેઓના ઉપર ઉપાડો કર્યો તથા હોજને વચ્ચમાં ધાલીને ધજાં
માણુસેને કંઠલ કર્યાં. અહિયાં પણ એક અંગેજ કામદાર ભરાયો એમ
લોક ડેહેણે.

* ડેહેણે કે રતનો તરવાર લઈને લડના પડ્યો તેમાં તેનું માથું કાપાઈ
પડ્યું. ત્યાર પછી તેનું ધડ ફશનીશ ઉગ્ઘાં ચાલીને લડ્યું તે ગળાનો તાતણો આડો નાં-
ખ્યો. ત્યારે તે ધડ પડ્યું, તે ઉપરથી કવિએ સોરડો કર્યો કે, આગળ લોક
એમ ડેહેણા કે માથું પરચા પછી ધડ લઈએ તે નિયમ ચો શેરસિંહના હીક-
રા! તેં રાખ્યો.

ડેહેણે કે માથું ઉતરી ગયા પછી ધડ જેઠું લઈએ તે જતનો હિંદુ હોય
તો તેના ધડ ઉપર ગળિયલ કાપું અથવા ગાયનું કોણી નાણે તો પરી જય,
અને લડનાર મુસ્લિમાન હોય તો તે પર અમિત નાખ્યાથી પડી જયછે.

દેશની દુક્કડો લડાળી પોહેંચી, અને ત્યાંથી ઈડર થતને સાદ્રેં
ગઈ; સૂરજમદા ત્યાંથી હું આતે હંગર પાછો ગવો, પણી ગવોડા ગામના

+ કચાપટન ડેલામેને ઈડરથી તા. '૨૨ મી દેશુઆરી, ૧૯૩૫ ને રેઝ મિ.
એરરિકનને પવ લગ્યું હતું તે માંહેથી જોતા સંબંધીની વાત નીચે ઉતારી
લઈયે છિયે.

“સૂરજમદા ને જગ્યા રેડી બેઠેલો કેણ્ણવામાં આંધું હતું ત્યાં હું ગઈ
“કાલે પરૈડિયું થતાં જઈ પોહેંચ્યો, એટલે તે જગ્યા છાડીને તે ગયેલો મા-
“લમ પડ્યો. તપાસ કરવા ઉપરથી મને માલમ પડ્યું કે જોતા ગામ ને એ
“ગાડીને છેટે છે તેખીમણ એ દિવસ થયા તે ગવો છે. એ ગામ તેના ભાઈના
“તાણામાં છે, અને સંભન એનો લાગ્યો કે, તે પાસેની કાઈ જગ્યાએ તેની
“સાથે હુરો. મેં તે ગામ ઉપર કુચ કરી અને આગળનાં માણુસ ગામના વો-
“રી રસ્તા ઉપર જઈ પોહેંચ્યાં એસે હંચી ગઢી ઉપરથી એકદમ તેમના ઉપર
“ભડકો કર્યો, અને શોડી વારમાં તો ધણે ડેકાળેથી બંને ણાળું ભણીથી ણાઢાર
“થના લાગ્યા. પરિણામ એ થગો કે ચાર પાંચ માણુસ ને માસ્યાં ગયાં તે ખાદ
“કરતાં, ગામમાં જે પચીસ માણુસ હતાં તે બધાંચ કેટ મકડાયાં.

“મને લખવાને એદ થાયછે કે, આપણુને અતિ ભારે તુકશાન થયું છે, તે
“આપણે ને મતલબ હાંસવ કરી લેવાની તેના પ્રમાણમાં અગાઉથી ધારણા કરી
“રાખવા કરતાં ખણું વધારે થયું છે. એક મજામુન હંચી ગઢી ઉપર આશરે સા-
“ત માણુસો ચઢી જઈને પોતાની જગ્યા સાચરી રહા હતા તેઓનાથી એ ણધું
“તુકશાન થયું છે. એ ગઢી એક ચોકમાં આવેદી હતી, એના ઉપર ચડવાને
“માત્ર એક ન્હાની ણારી વિના કાંઈ સાથન હતું નહિ. એ ણારી ચોકની પડ-
“ખાની ઈમારતોનાં ણાંંમાંથી નજરે પડે એમ હતી, અને ત્યાં જવાના શુચ્યુ-
“ચિયા ભર્જમાં શાનુના પેહેરેનિર મૂકેલા હતા. તેઓનો મારો તાકયા પ્રમાણે થ-
“તો હતો, અને તેઓએ પોતાનો બચાવ કર્યો તે રૈંધના ઉદાહરણ તરીકે
“અતિશય માન આપવાને યોગ્ય હતો. આપણુને જે તુકસાન પોહેંચ્યું તે વિ-
“ધે મેં પ્રથમ મારો એદ જણ્ણાંયો છે. મને લખવાને એદ ઉપલે છે કે, મરણ
“પામેલી સંખ્યામાં લેક્ટનેન્ટ પાણ્ટિન્જર આવી ગવો છે. આગા ધસારો કરવા-
“ની શૂર્થી આગેનાની કરતાં તે પડ્યો. અને તેને આ ટેકાણે આજ્યો ખરો; પણ
“ગઈ કારો રાતના દૃશ્ય વાગતાં તેણે હેડ છાડ્યો છે. વાર થાય નહિ એટલા
“માટે એનું મર્દું મેં તમારી છાવણી ભણી ચા ક્ષણે મોકદી દીધું છે અને આ-
“દા રાખ્યાંછું કે આ કાગળ તેના આંદો પોહેંચ્યતાં તમને પોહેંચ્યરો.

એક વાણિયાને પોતાના શુજરાનના પેપા મેળવા સારુ થાન પડ્યો.
અને તેને પાંનરે લઈ ગેરો. પણ એ તોણો લઈને ખ્યાલિશ એજંટ.

“ગોતા ગામ ધાણું ખરું ણળી ગયું છે. મારે આ ટેકાણે તમારી જાણમાં “સાખવાને જહેર કરું જોથિ કે, દેખ કરો છે એ વિષે તમને જે ખખર મળી “હતી અને તે તમે મને કખી જાણુની હતી તે ધાણી ખરી જોઈ હતી. ખરા- “થાના ટેકરાનો ધાડાં નંગલથી છવાઈ ગયેલો દેશ છે, અને ઘોડેશાર જે ઉપ- “યોગમાં આવેછે તે વિષેનો વિચાર કરતાં, ત્યાં બિલડુલ ચાલી રાકે એમ છે “નહિ, અને એથી પાયદસ્તને અતિ ધારો જેરકાયહો થાયછે. ગંધ કાસે અમે એ “ગામ છાડી હીધું તે વેળાએ એ વિષેનો દાખલો ભજ્યો. સૂરજમલ (ને પાસે “હતો તે) પોતાના અનુગામી સહિત આયો. અને નંગલમાં રહીને ઘોડેશાર- “ના આગણ્યા કાગ ઉપર તેણે મારો ચલાંયો તેમાં એક અરનાર મારચો ગ- “યો; એના ઉપર ફુલમો કરવાનું કામ અરસદ્ય હતું, અને જે એમ કરયું હોત. “તો, એનાથી આપણને જે નુકસાન થયું છે તેમાં માત્ર વધારો થાત. મારી પા- “સે પાયદસ હતું તેના સ્વાધીનમાં હેઠિયો. આપોને આગળ ચાલતું કરયું હતું, “તેથી તે ખ્પમાં આવે એમ હતું નહિ.

“મારો ઈરાદો રાતોરાત વડાલીમાં સુકામ કરવાનો હતો, પણ સવારમાં “એ ખુલ્લી જગ્યા અને એક તલાવ જેણું હતું પણ તેથી આપણું કામ સહે “એમ હતું નહિ એંચું મને પછવાઉથી લાગ્યું, તેના રોધમાં ગામની આ ખાજુંએ “ભૂલથી એક કોસ આગળ વધી ગયા, એટેથે કુચ નરી રાખવાયો આ ટેકા- “ણે આઠ વાગતાં આવી પોહેંચ્યા લારે માણુસ અને ઘાડાં અતિશય થા- “કી ગયાં હતાં.

“જે માણુસો ધાયક થયાં તથા મરણ પામ્યાં તેનું પત્રક આ સાચે મોક- “દ્યું છે, જે માણુસો ખૂટે છે તેઓ સો વશા શાનુના દ્વારાં પકડાયાં હશે “અથવા મરણ પામ્યાં હશે. મારી ધારણામાં એમ આવેછે કે તેઓના મનમાં “દૂંટ મેળવાની આશા હશે તેથી આપણી ટોળીનાં માણુસોને એકઠાં કરવાને “ધ્યુગત કરવામાં આની તે સમયે, સૂરજમલ તથા તેના અનુગામિયો એક પા- “સે હતા તેની તેમને ખખર નહિ હોય તેથી તેઓ ગામમાં રહી ગયાં હશે.

“સૂરજમલ એક ખંડવાન દેશમાંથી બીજા વધારે ખંડવાન દેશમાં નાસ્તો “ફરશો તેથી એને પકડવાનું અથવા એનો નાશ કરવાનું કામ મને કદિયું લાગે “છ, આવા પ્રકારના દેશમાં એના લશકર ઉપર માત્ર બરોં માણસથી હલ્લો ક- “રવાને મને ટીક લાગતું નથી. હું એને નસાડી રાણું એમાં મને કાંચ રાણ રે- “હતો નથી, પણ આપણને દરા થાણું નુકસાન થાય અને તે વળી, મને લાગે “કે જે લાલ મેળવી સેવાનો તેના પ્રમાણમાં કરા હિસાખમાં નહિ.”

અધિભદનગર ગયો અને પણી ઈડર આવ્યો. ઈડર આવીને તેણે મુંદીના હાડોર જાલમસિંદને પોતાનોને કંદું કે, “તમારા દીકરાને પડુંવાને તમે આગળ ચાલો.” સૂરજમલ આ વેગાએ ફારકીમાં હો તે સમાચાર જાલમસિંહે એજંટને કલા, પણ તેજ વેગાએ તેણે સૂરજમલને કાઢાયું કે, “તારા ઉપર સાહેયી અખારી ચારેછે માટે તું નાશી જાઓ. જ્યારે અખારી ફાંકિએ પોહેંચી લારે સૂરજમલ નાશી ગયો. તે એવી ઝડપથી કે તેની જરૂર, ઉંટનો કાડોર વગેરે સામાન રહી ગયો, તેથી તેણે જે વાખ્યાને બાન પડ્યો હતો તે પણ છૂટી ગયો. કારકી તથા પોતાનો વચ્ચે દુંગરામાં ઘોડાધરો નામે એક પ્રો છે લાં સૂરજમલ ગયો. છિદ્રિશ એજંટ જાલમસિંદને ધમકી દેવા માંગી લારે રિચાયું કે હવે દોંજ તેની પછ્યાડે જરો નહિ તેથી તેણે કંદું કે એ તો ધોાધરે છે. પણ અંગેજ સરકારની દોંજ તો તેણીભગ ચાકી ને મુંદીના હાડોરને પોતાના દીકરાને ચેતાવના એટદો અનકાશ મળ્યો નહિ. સૂરજમલ દોંજ ઉપર આરા ચલાવીને લાંધી ન હો. નાસતી વેગાએ તેનો બાધ શોરસિંહ તેની સાથે હતો તે ગભરાધ જવાથી પાછલ રહી ગયો. તે મારણો જત પણ તેના માણુસોએ તેને ઉચ્ચિને દુંગરા ઉપર ચડાવી દીધ્યો. સૂરજમલ તાંચી ફરીને પાનવરે ગયો.

જાલમસિંદને પોતાના પુત્ર સૂરજમલ સાથે વેર હતું તેવામાં તેને ફુલાવે રાખ્યો હતો. તે ખારે તેણે છિદ્રિશ એજંટને સમજાયું કે ઇપાલનો હાડોર (કટેલસિંહ), અધિભદનગરનો રાજ પૃથ્વીસિંહ અને તખતસિંહ સતી વિષેની તકરારને લાંધે વખે છે તેઓ તથા સૂરજમલ એ સર્વે કુંગને બેગા થયા છે. એવું સાંભળાને એજંટ પોતાના અખાર લઈને ત્યાં ગયો. અને જે ચારણ્યાતું તે ગામ હતું તેઓને તેણે તેડાવ્યા (તેમાં આવાત કલેનાર પણ હતો) અને પુછું કે સૂરજમલ ત્યાં છે? તેઓ કંદું કે અમે જાણુના નથી, એટદે ગામ સાચી તોણો માંગીને જોળા ચલાવા માંથા ને ડિલ્લો તોડી પાડ્યો, ગામ લુંટ્યું ને પાલયું. ગામના દોડાએ નાસના માંડયું તેઓને પડ્યા, અને તેમનાં ઢોર સુખાંત તેઓને વડાવીમાં અંગેજની છ.વણ્ણી હતી ત્યાં પોહેંચતા કર્યા. ત્યાર પણી સૂરજમલને પડ્યા સાડ દોંજ ત્યાથી પાનવરે ગઈ. ત્યાં લડાધ થઈ, તે વેગાએ હલ્દ્યો

કરનારો હુકડીનો અંગ્રેજ કામતાર અને પચાંશ માણુસ ભરાયાં. પાનવર કીદું અને બાલ્યું, તથા ગામના લોડા તેમાંથી નાશી ગયા. ત્યાર પછી મેવાડમાંનું ભાનપુર લડકરે બધું, સૂરજમલ પોતાની છકરાણી જોખીજુને લઈને હુંગરામાં નાડો, તે આવી જંગલની જગ્યાએ એવી દુઃખદાયક રિપ-તિમાં તેની સાથે ગઈ કે તેને પગમાં ધથ્યા કાંટા વાગ્યા ને તેની પુનીને (જે પછીથી ઈડરના બહારાજ જવાનસિંહ વેરે પરણ્યાની છે) કુઠે બેસારી હતી તેથી તે છેક થાકી ગઈ.

જ્યારે અંગ્રેજ સરકારની દેઝ પાછી સાદરે ગઈ ત્યારે પાનવર પાછું ફરીને વરયું અને સૂરજમલ પોતાના છણીલાને લાં રાખીને પોતે કુરાને ગયો અને હુંગરામાંથી ઈડર જિલ્લામાં લૂંઘાટ કરવા લાગ્યો. આ વેગાએ સિક્કપુરના અડતો મડંત મરણ પામ્યો હતો તેની ગાઢી મારે તેના એચે-લા વર્ચે તકરાર હી તે માહેલો એક રાજમારથી કરીને હતો તેણું પો-તાનો પોચાક અદ્દલીને રજ્યૂતનો ધારણું કર્યો અને બારનટે નીકળી સૂર-જમલ સાથે ભળી ગયો. તેણું તેને કદું કે તમે મારી સહાયતા કરો તો હું તમને બધું માણુસોનું ખર્ચ આપું. સૂરજમલને તે વાત માન્ય કરી ને તેઓ સિક્કપુર પર ગણ્યામાં લૂંઘાટ કરવા લાગ્યા. સૂરજમલ અને રા-જમારથી એક વાર અદાર અશારા લઈને સિક્કપુરની પાસે સરરખતિને કિનારે ઉત્ત્યા, લાં રસોાધ કરાવી; તેઓને આવતા જતા લોડા પૂછે કે તમે કાણું છો? ત્યારે કુછે કે અમે ઈડરના છિયે અને પાલણુપુર મેડાણે જઈયે છિયે, (તેવામાં પાલણુપુરના વડગામનો દિવાનછ શુલ્કથો હતો.) સાંજની વેગાએ બધા રજ્યોનો બજારમાં ગયા અને લાંના નગરસોડને પ-કડવાને વિચાર કર્યો. પણ તેનો તેઓને પતો લાગ્યો. નહિ ત્યારે ણીનો એક લાખુશેડ કરીને હતો તેને ધેર ગયા, અને શુમારતાને કદું કે, “અ-મારે એક હુંડી વધાવવાની છે, તમારા શેડ ક્યાં છે?” તેણું કદું કે મારા શેડ મેડા ઉપર જમવા એડા છે લાવો હુડી હું વગરની આપું.” રજ્યૂતો ધોડા ઉપરથી હેડા જન્યા અને મેડા ઉપર ચડીને શેડને નીચે ધસડી લાગ્યા અને ખાસેના ભારાની ચેઠે તેને ધોડા ઉપર નાંખીને લઈ ચાલ્યા. તે વે-ળાગ્યો બજારમાં બૂમાણુસ થઈ ને તેણો તો દરવાજ આગળ આગળ આવી પોડો-

દ્વા. ત્યાં દરવાન દરવાને બંધ કરતો હતો. તેને એક રજ્જુને ગાળ લીધી અને તરવાર ખેંચી એટલે તેણે દરવાને ઉધાડ્યો; એટલે સૂરજમલ તથા તેના માણુસોએ એઠાંગો રરતો આશ્યો. સિદ્ધપુર ગાયકવાડી થાણું હતું તે વાદરે ચઢ્યું પણ તે હળવે હળવે પછ્યાડે ગયું, ડેમકે તેઓને કાંઈ ઇનીમ ભળતાની આશા ન હતી તેથી ધાડ પાડતારા સાથે લડવાની તેમની ભરજી નફતી, તેથી તેઓ થોડે છેટે જધને પાછા આવ્યા. સૂરજમલ એટથી ધુંઘાના ડુંગરમાં રહીને પાનનરે ગયો. ત્યાં લખુશેડે કણું જે, “તમે મને દુઃખ હેશો નહિ, જે તમે મને છાડી હો તો જેઠો આગો તેઠો હું દંડ આપું,” ત્યારે તેણે કણું કે, “અમારે દંડ જોઈતો નથી, પણ અતીતનો ટંડો પતાનવો છે.” વાખ્યિયાએ હુંડી લખી આપી તે લખુને તેના માણુસો ઇપિયા લંઘ પોતાને મારે તથા પોતાના કદીને સાર જોયતો સરસામાન લાવ્યા. સિદ્ધપુરના મહાજને વડોદરા સરકારને અરજી કરી કે લખુશેહનો છુટકારો થશે નહિ તો એમે સૌ સિદ્ધપુરમાંથી ઉચ્ચાળ ભરીશું. ગાયકવાડ સરકારે તે ઉપરથી સાહુકારને છોડાવા સારું કયાપણ એંદ્રામને લખ્યું. તે આ વેલાએ મહીકાંડાનો પોલિટિકલ એજંટ હતો. તેણે ઈડર જધને સંઘળા બારવિદ્યાઓને જમાન તથા બાંહધર આપીને તેડાવ્યા. પેહેલેવેહેલો સૂરજમલ આવ્યો, તેનો અપરાધ મારે કરવા ઉપરથી તેણે પોતાના હાથમાંથી તરવાર નાંખી દીધી. અને એજંટને કણું કે, મારા શિરથાંથી પગાર સાર મને નડશે તે મારી પાસે તો આવા જેટલું પણ નથી. તેને પછી ઝુંડેદી પરાનાં એ ગામ આપ્યાં એટલે વીચ અસર રાખીને ખીજાઓને તેણે રણ આપી; તેને ઈડરના મહારાને કીલોડાનીં થાણુદારી આપી. તેના માણુસોને પગારદાર કરીને રાખ્યા તેના પગારનો પણ નીકાલ થયો. જેના જિલ્લાયતો તેની સાથે વખામાં હતા તેઓનાં મામ પણ પાછાં સોંપાવ્યાં. જેનો સોખતી રાજભારથી ગાયકવાડને કશણું થયો, તેને તેણે કંદલાક મહિના સુંધી ડેઢાનામાં નાંખ્યો. પછી તેની પાસેથી દંડ લભ્યે તેને સિદ્ધપુરના મહની ગાંધીયે રથાપ્યો, તે આજે ખલ્લો પેખાવનો કેહેઅયછે. એજ પ્રમાણે અહંમદનગર, ઝૂપાલ અને ઝીન જામેના બારવિદ્યાઓને તેમની જગ્યા પાછી સોંપી અને આખા ઈડરવાડમાં સલાહ આનિ કરી દીધી.

૧૦ સ૦ ૧૮૩૮ માં ખુટેનો ઢાકોર જાનમસિંહ મરણ પામ્યો
તેની ગાદ્યે સૂરજમન થયો અને તેના ભાઈ શેરસિંહને રતનપુર અને
ગોતા ગામ રખાં.

મહીકાંડા સંબંધી છેવટ લખાણું સાથે નોંઢી ટીપ,

અંગ્રેજ દૃતરમાં લખાણું પ્રમાણે.

તો. ૧૭ મી સંઘેભણર સન ૧૮૩૫ ના રૈઝનો મુંણઈ સરકારનો હિસ્પાય.

“ગયા ફેલુઆરી મહિનાની ૧૬ મી તારીખે મિ. એરસિકન આહુમદનગર આવી
ચોણાંથ્યો અને લાં તે આ એચિંતા અનાખ કરતાં કેવળ જૂહાજ પ્રકારનું ણંડ
બેસારી દેવાને નાણુસ્થો માણુસથી ગયો હતો, તે સમયે તેને જણું કરવામાં આ-
ણું કે ‘આ પરગણનો રાન કર્ણસિંહ આજનો હિવસ કાહાડે એવી આશા
નથી’ આ ઉપરથી મિ. એરસિકને તપાસ કરવો કે નેમ ૧૮૩૩ ના આગસ્ટ
મહિનામાં ઈડરનો રાન દેવ થયો તે વેળાએ નેમ બન્ધું હતું તેમ આ રાન-
ને સાત ક્લિયો છે તેઓને નેરાનરીથી સતી કરવામાં આવનાર છે કે નહિ. તેને
આ વિષે મનપતીજ ખાતમી મળી શકી નહિ. તા. ઇ હું ફેલુઆરીની રાતે રાન
અસુરો મરણ પામ્યો તે વાત યિને હિવસે સાંજ પડતા સુધી સંતારી રાખી,
પણ પણીથી ઉધારી રીતે વાત ચાલી કે સાત રાખિયામાંથી પાંચ રાખિયો સ
તી થવાની છે. સાતમી તારીખના અગણગામાં મિ. એરસિકને રાનનો પૂર્થીરાજ
કરીને કુમારે સતર વર્ષનો કુંવર હતો તેને તથા રાનનો અન્નિને, સૂરનો હમીર-
સિંહ કરીને હતો તે ખાંને પોતાની હુક્કુરમાં બોાસાંયા અને મનુષ્ય પ્રાણીનો ધાત
થાય એવા ધાતકી કામ વિષે ખ્રિસ્તિશ સરકારને ધોણો ધિંકાર, છે એ વાતની
તેમને જાણું કરી તથા એવા કામની સામે તેનાથી થાય તે હિપાય કરીને આડે
આવવાનો તેનો વિચાર હતો તે પણ જાણુની દીધો અને કલ્યાં કે, સતી કરવાની
નૃસદાયક કિયા વિષે આગળ ગણુકરવામાં આવતું નહિ, પણ હવે તો ને તેમ
થાય તો શુંનોહ થયો એમ ખ્રિસ્તિશ સરકાર ગણેછે. પૂર્થીરાજ અને હમીરસિંહ

સત્તી થવાની અગત્ય વિષે ક્રમજલવા લાગ્યા અને મિ. એરરિફન તેઓને પોતાના વિચાર સાથે મેળવી દેવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો એમાં બીજે આણો દાહાડો નીકળી ગયો. આ પ્રમાણે તેઓ વિવાદ ચલાવતા હતા તે પોતાની બધી મતલબ સાધી દેવાને અવકાશ મેળવવા સાર હતું, અને બળવાન ડોઝ એકાંદી કરીને તોના આશ્રયથી સત્તી કરવાનો તેમનો વિચાર પૂર્ખું કરવા સાર તેઓએ અહંમદનગર જિલ્લામાંથી હથિયારદાર બીજી અને બંધુકદાર માણુસો એકઢાં કરવાને ગામેગામ માણુસ મોકદ્યાં હતાં, તે વિષે મિ. એરરિફનના બાણુધામાં કંઈ પણ હતું નહિ. સાંજ પડવા આવી તે વેળાએ ચારેમગ હથિયારવાળા માણુસોનાં ટોળેટાળાં શેહેર જાણી જતાં, આપણા મેલાણ આગળથી જણુધા લાગ્યાં તે ઉપરથી મિ. એરરિફને દુકદીના કમાન્ડિંગ આફિસરને, તે લોકોનાં હથિયાર છોડાવાની આજી કરી, કેમકે રાજને બાળવાને માટે એવા પ્રકારના માણુસોનું લશ્કર એકદું કરવાની કંઈ અગત્ય જેતું હતું નહિ. તેથી કંઈક દૃષ્ટ કામ કરવાના ઈરાદાથી તેઓ એકઢા થયા હતા એ વાત ઉધારીજ હતી. એક એ ટાળિયોનાં હથિયાર તો મુકાંયાં અને તેઓને કંદું કે બીજે હિવરે તમારાં હથિયાર પાછાં આપવામાં આવશે, પછી તેઓને જવા દીધા, એટલામાં એવી અખર મળી કે, ધથું હથિયાર સંજેલાં માણુસો ડિલ્લામાં એકઢાં થયાં છે અને પચાસ કે સાડ બંધુકવાળા કોળિયા અને બીજી કર્ણસિંહના કોટખાલના ઉપરીપણા નીચે જમગરિયે સંગળાવીને અને કામડાં ચર્ચાવીને, લેટ્ટેનેન્ટ લુઈ ને શેહેરના ડિલ્લા આગળ કલાયત કરાવતો હતો તેની લગભગ જન્ય ચેહેરાંચાં છે. કોટખાલ ઘોડા ઉપર એડો હતો તેને લુઈથે એલાંયો. અને પોતાને હુકમ મળ્યો હતો તે કહી સંભળાવીને કંદું કે તમાર હાથ નીચેનાં માણુસોનાં હથિયાર તમે મૂકાવો, પણ આવું સાંભળોને કોટખાલ તો પોતાની પછવાડે માણુસો હતાં તેમને તરત હુકમ કર્યો કે લુધના ઉપર મારો ચલાવો. માણુસોએ વગર આનાકાની કરવે તેનો હુકમ માન્યો અને લેટ્ટેનેન્ટ લુઈને એક પડખામાં ધાયલ કર્યો. પછી તે દુકદી શેહેરમાં હોડી ગઈ, દરવાન ઉત્તાપણથી બંધ કરી દીધા અને કોટ ઉપર ચરીને આપણા લશ્કર ઉપર ખૂબ મારો ચલાંયો. તે વેળાએ આપણું લશ્કર ડિલ્લાથી બસેં કદમ છેટ હતું. શેહેરમાં ચોડી તોપો હતી તે રાતની વેળાએ નો ખુરલુ ઉપર ચડાવી દીધી હોય તો આપણું ધથું માણુસોનો ધથું કાહાડી નાંખે એવી બીક હતી તેથી ચોડી કદમ પછવાડે પડવાનો વિચાર ધરિત જણ્યો. અને તેટલી વારમાં મિ. એરરિફને અમદાવાદ અને હુર સોલના લશ્કરી અમલદારીને તોપો મેળીક દે-

જાનું કાહાયું કે દરવાને તેડીને શેહેરનો કબજો કરી લેવામાં આવે. ખીજે દિ-
ક્ષે સવારમાં (તા. ૬ મિયે) અઠી વાગતા સુધી સર્વ શાન્ત રહ્યું હતું તે-
વામાં ચિત્તા સળગાયા વિષેની વાત જણાવામાં આવી. પણ ને ઘાતકી કામ થ-
પા માંડ્યું હતું તેનો અટકાવ દરવાને હવે સમય રહ્યો ન હતો. આ જંગલી
કામ કરનારાઓએ જે ઉપાય કામે લગાડયા હતા તેમાં તેઓ ખરેખરા ફેલ
પામ્યા, અને ભાગયીણું છીયો, તેઓના નાશ કરનારાઓના જંગલી વેહેમનોં
બોગ થઈ પડી. આ વિષેનું થયાસ્થિત વર્ણન અમે આનરેણલ કોઈને આ ટેકાણે
દર્ખી જણાવતા નથી, પણ મિ. એરસ્ટિકને રિપોર્ટ હાંસિયામાં નોંધેલો છે તે
ઉપરથી જણાવામાં આવશે. (આ પત્ર રૂપ્ત-પદ મા પૃષ્ઠની ટીપમાં આપેલું છે.)

“કુમકમાટ ઉપલવનાર કામ પૂર્ણ થયું, પરી માછ રાનના એ ઝંપર, રજ-
પૂત અને ખીજ લોકની એક ટોળી સાથે શેહેરની બાહાર નીકળી આચ્યા. સ-
વારના પ્રેહરમાં તેઓએ શાનુવટની કાંઈ નિશાની આપણી ટુકડી ભણી બતાવી
નહિ, માત્ર એ કિસ્તિયો નહી ઉપર જના આવતા હતા તેઓના ઉપર ગોઠીન
ગાળિયો ચલાવી, ધણા ખરા લીલ અને કાળિયો તો શેહેરમાંથી રનેજ જતા
રહ્યા હતા. આ વેળાએ મિ. એરસ્ટિકને જે ણાતમી મળી હતી તે ઉપરથી
સેને માનવાને કારણ છે કે, જે સત્તિયો થઈ તેઓ વિષે તો અલાતકારના ઉપાય
કામે લગાડવામાં આયા હતા, પણ પૂર્થીરાજ મિ. એરસ્ટિકની સવાહ પ્રમાણે
ચાલવાને તૈયાર થયો હતો, તેની મરજની સામે એ કામ કરવામાં આવ્યું હતું.

“જે લશ્કર હતું તે તિવાય તા. ૬ મીની સાંજે પચાસ માણુસની એક
ટુકડી હુસેલથી આવી પોહેંચી અને કુચાપણ લાઈનર ઉપરી હતો તેનો વિ-
ચાર તે સાંજે શેહેરનો કબજો લઈ લેવાનો હતો, પણ નીચે લખેલી અડચણું
નહી હોત નહિ તો વધારે અડચણું વેફાવિના તે પ્રમાણે દ્રી શક્યો હોતા:—

“સતી થતા પેહેલા કેટલાક મહિના અગાઉ, મુંદેના ઢાકો઱ જાતમસિંહ
ચોહાણના ગ્રહાયા ઝંપર સૂરજમલે ખળવાખોર લોકાની એક ગ્રહાદી ટોળી જમા-
વી હુતી અને તેનો પોતે નાયક થયો હતો. અમહાબાહની ખુશાલચંદ નાહાલ
ચંદની પેહેડીનો ખેમચંદ કરીને હતો. તેનો ભાઈ ઝંગરપુરનો સાહુકાર હતો.
તેને છાડવાને અને ડિમતસિંહ તથા ફેલુસિંહ દૂપાલના સાથે સૂરજમલ અને
તેના સંબંધિયાને ધલ્યા કાળથી વેર ચાદ્યું આવતું હતું, તેમની સામે થવાને
આએ એ લશ્કર ઉદ્ધું થવાની પ્રસ્તિક મતલબ હતી. તેણે તેના શાનુઓની સાથે
કેટલાક માંગાયું મચાયાં તે અદ્દળ જવાથી અને પગારને માટે તેના માણુસોએ
કુલજાત કરવા માંડી તેથી તે અંકડામણુભાં આવી પડ્યો; અને ‘તેના’ લેવામાં

આખું કે કુંગરપુરના મુદ્દમાં ફૂપાલનો ઢાડાર સીમા દ્વારા પણ તેને લાગતી શિક્ષાએ કાઈયે ચોણેંચાડ્યો નથી એથે તેણે વિચાયું કે સામાન્ય દૂંઘ્કાટ કરવામાં આપણાં માણુસોને ઠીક કામે લગાડી દેવારો. તે ઉપરથી તેણે ધાસદાણનાં ગામ માહેણું દરેખી કરીને એક ગામ મારયું અને તેની લૂધ પોતાના અથાઈ રહેવા માણુસોને વેણેયા આપી. જ્યારે આ વાત વિષે મિ. એરસિકને જાણું કરવામાં આખું લારે ઈડરનો વહિવટ એવી અચ્યવસ્થિત સિથ-તિમાં આવી પડ્યો હતો કે તે થાણે પાડતા સુધી સૂરજમલની ખખર લેવાને યોલી રહેવાનું વાજ ભી લાગ્યું, અને તેને માત્ર એક શીખામણુનો કાગળ લખી મોકાયે; પણ નહાની મારવાડમાં હરરોલ કરીને એક બીજું ધાસદાણનું ગામ હતું તે સૂરજમલે મારયું એવા સમાચાર પણ તરતજ તેના સાંભળવામાં આવ્યા, તે ઉપરથી મિ. એરસિકને સૂરજમલ ઉપર પાંચ મોસલ કરીને તેની બધી શિરખંધી વીજેરી નાંખવાની તાકીદ કરી પણ તેણે તો પાંચે મોસલને વિદાય કર્યા અને શિરખંધી વીજેરી નાંખવાની ના કહી, તે ઉપરથી વાસ મોસલ કરવામાં આવ્યા. પણ તેથી કશો લાભદાયક પરિણ્યામ થયો નહિ.

“સૂરજમલે પાંચ મોસલોને પોતાની છાવણીમાંથી કાહાડી મુક્યા તેમાંથી એક તા. ૬ મી ફેથ્યારીની સાંને ચાર વાગતાં આવીને એવી ખખર આપી કું સૂરજમલ અહું મદનગરથી ચાર મૈલને છેટે વખતાપુરમાં છાવણી કરીને પડ્યો છે, તેની પાસે આશરે એક હળર મકરાણી અને સાઠ અથવા પંચોતેર અરવાર છે, અને તેનો વિચાર ખ્રિસ્ટિશિક્યાન ઉપર હથ્યો કરવાનો છે. આવા સમાચાર મળ્યા એટલે મિ. એરસિકને કુકીના કમાન્ડિંગ આફિસરને સ્થયના કરી કે તમારે થોડી વાર લગી અહું મદનગર ઉપર ધસારો કરવાને થોબણું અને સેનાના ઉત્તર વિભાગના આફિસરકમાન્ડિંગને લખી વાગ્યું કું સૂરજમલની શિરખંધીને વરં કરવાને અને બધી ગયેલાં જે ખંડ ઉઠ્યાં છે તે એસારી દેવાને જેટલી મદદ મોદલની તમને અગત્ય લાગે તેટલી ઉત્તાનથી મોકદો હેલે. * * * *

“તા. ૩ છ માર્યને હિવસે ખ્રિસ્ટિશિક્ય બશકરે અહું મદનગરનો કખણે લીધ્યો, અને તા. ૬ હૃદીને હિવસે મિ. એરસિકને એવી ચાશા જણ્ણાની કુ હવે હું થોડી વારમાં મહીકાંડાનું કામ થાણે પાડી રાકીરા.”

શુંખ સરકારનો ડિસ્પાય તા. ૧૫ મી આઇટોબર ૧૯૩૫

“આ પ્રમાણે મણીકાંડમાં પ્રલુબુંખંદોર હુકડિયો હુદિયાર લઈ હડી; એ દો પૃથ્વીસિંહ અને તેના આશ્રિત; રંજે ડ્રપાલના ટાકોર અને તેના સાથી ધાર્તવાડનો ટાકોર અને તેમના અનુગામી; અને ઉંજે સ્કૂરજમર અને તેના સૌભાગી. * * *

“ક્ષયાપણ ડેલામેલ, બરોં પાયદક્ષ, એક ધારેશ્વારની હુકડી, અને એકસે પચાસ ગાયદવાડી પાયગાત્ર મિમિત લશકર સહિત સ્કૂરજમલના ઉપર હલ્દી કરવાને ચડ્યો, અને તાં ૧૭ મી ફેલુંથારીને હિવસે ઇડરવાડામાં વડાલિયે સ્કૂરજમલ પડ્યો હતો. એમ સાંસળનામાં આંધું હતું ત્યાં જઈ પોહોંચ્યો. પણ ત્યાંથી તે નાશી ગયો હતો; અને ત્યાંથી એ મૈદા ઉપર તેના ભાઈ શેરસિંહના જોતા ગામમાં જઈ રહ્યો હતો એમ માનવામાં આંધું. એથે ક્ષયાપણ ડેલામેલ અને તે ગામ ઉપર કુચ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાં જઈને તે જગ્યા લીધી અને શરૂનાં થાર પાંચ માણસ ડરિકસ્યાં અને ગામમાં પચીસથી તે ત્રીસ સુધી જેઠલાં અયતાં રહ્યાં હતાં તે સર્વેને કેવ કરી લીધાં. પણ આપણા ભણી બહુ ભાડે તુકસાન થયું, અને લેઝનેન્ટ પાટિન્જર કરીને એક ૧૭ મી રેન્જિમેંટ અંત આધિનો હતો તે ભાર્યા ગયો. આ રોાંદરાયક પરિણામ થવાનું કારણ એમ થયું કે ત્યાં એક મજબૂત હંચી ગઢી હતી તેના ઉપર માણુસો હતાં તેઓએ મરણિ યાં થઈને તે સાચવી રાખી, અને આપણી હુકડી પાસે તોપ હતી નહિ કેમકે હુકડી ચાલી નીકળી ત્યારે તેનો ખપ પરદો એમ ધારનામાં આંધું નહું. ***

“ફેઝનો વધારો થયો એથે ડ્રપાલના ટાકોર ઉપર હુદ્ધાં કરવાનું ચાલતુ કરયું. સન ૧૮૩૫ ના ફેલુંથારી મહિનાની સમાપ્તિએ આપણી ફેઝની હુકડિયે, આપણા ભણી તુકસાન થયા વિના કાનોરા ને હોઢર ગામ લઈને તેમનો નાશ કર્યો, અને હોઢર ગામની પડોસમાં ગોસાધનો એક મડ હતો તેનું પણ એમજ થયું, તથા તાં ૫ મી માર્ય, ૧૮૩૫ ને હિવસે પીરમાલી ગામ તથા ડ્રપાલના લાયોના સર્વે ડિલ્લા ને પાંશરા થાય નહિ એવા બારવટિયાઓના છેક તાખામાં થઈ ગયા હતા તે સર્વે નેર કરવામાં આચા. વળી ડ્રપાલ ગામ આપણી ફેઝે સ્વાધીન કરી લીધું. * * ડ્રપાલના બંડખારેને વિઝેરી નાંખ્યાં પછી રઠ ભી પદરણ મેજર મારિસના ઉપરીપણા નીચે હતી તેણે સ્કૂરજમરની સાથે લંડાઈ ચાલું કરી. એ હુકડી તાં ૧૧ મી માર્ય, સુંદરીની પડોસમાં હુંગરા વચ્ચે જોારવ કરીને સ્કૂરજમલના સુખ્ય કિલ્લામાંહોદો એક હતો. ત્યાં

આંધી પોહાંચી અને તે ડિક્કો કીરો, તથાં ત્યાંના ડિક્કોદારેને વિભેરી નાંખ્યા તેમાં શતુનાં આડ માણુસ મરાયાં અને સતત કે અઠાન ધાયલ થયાં, સૂરજમન તો એ જગ્યા છોડીને ગયો હતો, પણ તેના ભાઈ શેરસિંહે, અને આશરે બરસે કે બર્સેને પચાસ મકરાલિયોએ તેનો બચાવ કર્યો. * * સન ૧૮૩૫ ના માર્ચ ભાડીનાના મંધ્ય લાગની વેળાએ સૂરજમન અને તેના રોબતિયોની પછીનાં હુંગરામાં વધારે આવે લશક્રે પ્રવેશ કરીને ધસારો કર્યો અને ફારકા, પાનવરા, માનપુર, અને પાડવાડાના કિંદાઓનો નાશ કર્યો. પાનવરા ગામ એક લીલ ઢાકારનું રેહેડાણું હતું તેનો આસપાસના લોકોમાં ધણ હિવસ થી ત્રાસ વર્ત્તાતો હતો, અને તે સૂરજમનનો અંગઢી અને અરેખરો આશ્રય આપનાર હતો. આ ધિંગાણ્યામાં ૧૭ મી પલટણુંનો આપણો એક આદ્ધિસર લે-કટનેન્ટ કુદુકશાડું અને સતત સિપાઈયા ધવાયા, અને શતુના ડાંડો માણુસ ધવાયાં તથા મરાયાં. * * *

“અમે કષુદ્ર કરિયે છિયે કે આ ડિસ્પાયમાં ભહેર કરેલાં કામો વિષેની અમારા મનમાં ઘેદહાયક અસર રહી ગઈ છે, કારણું કે અતિશય ખાડા ટેકરાવાળો અને વિકટદેશ, જેનાથી આપણે છેક અનાણ્યા તેમાં આપણું લશક્રે આરે સંકટ વેઠાં અને આવા પીવાની તંગાસનું દુઃખ સહન કર્યું ત્યારે આપણી સામે હથિયાર લઈ ડેકલા લોકો વિભેરી નાંખી શક્યા એ ખરં, પણ તેમના નાચકો પકડાયા નથી, અને જે કારણે માટે આ મુલ્કમાં એક સાહસિક નાયકને તેની લૂંદ્રાટમાં હથિયારદાર માલુસે જ્યારે જેઠે ત્યારે મળી જવાને સુલભ પડતું આંધ્યું છે તે કારણે તો હું લગભગ ઉલાં છે. આ જગ્યાના લોકો ખરે જેતાં લદૈયા છે, અને બેક નિરંતર લુંયારા નથી તોપણું કંઈક તેમ થવાને સદા રાજ હોય છે; અને હેશની આપણુંને માહિતગારી નથી તેથી કરીને એડા છિંમતવાળા અને સારીપેડ હથિયાર સનેલા માણુસોને પોતાના કરતાં વધારે માણુસોની સામે દરેક વેળાએ ક્રેતેહમંદીથી સામા થઈ શકવાને માટે જેતું અસાધારણ નેર જેઠે તે માહેરું એ પણ એક થઈ પડેલે અને જે ઢાકોરેની સાથે હવણું આપણો સર્બથ્ય છે અથવા તેમના ડિપર આપણી સતત ચાલેલે તે વિના બીજાઓ ડિપર કાંઈ ચાલી શકતું નથી તેથી કરીને દળાં નાંખે એલી ફેન કામમાં લાંબો, આપના કુંકામાં કહુયે તો આજા હેશમાં ડેરડેર થાણું બેસારી દીધા વિના અને તેમ કરતાં અતિશાં ખર્ચ થાય તે કસ્યા વિના આટલા બધા પરા, થાય નહિ એવા લોકોને નિયમમાં રાખીની આપણાથી ભાગ્યેજ આશા રાખી શકાય.

આવા કારણે ઉપરથી મુદ્દકના આપા. તકરારી ભાગની ખરી માપણી ક-
નવાનો વિચાર અમારા મનમાં હિત્યનથ્યો છે, અને અમારા પ્રમુખે (સર રો-
ઝિટ મ્યાર્ટ) એક બીજી બધારે સૂચના કરી છે તેની સાથે બોર્ડના ખીલ મેળવો
મળતા આચા છે, તે એ છે કે, મહીકાંઠાની લડાયક વસ્તી ઉપર સત્તા બેસાર-
ચાના પ્રયત્ન કરવો, તથા દેરામાં સત્તાહશાનિત કરવાના ઉપાય કરવા, તથા આ-
નનેરામાં જેમ આપણે સુધારા કરવાનાં સાધન કર્યે લગાડવામાં જય પામ્યા
છિયે તેવાં સાધનેને પુછ્યિ આપવી.”

સુંબદી સરકારનો ડિસ્પાય, તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સન ૧૯૩૫.

“કયાપટન ઓફિસરમના (હવણાં મેનર જનરલ સર જેઝસ ઓફિસરમ, કે.
સી. પી. ઓફિસના કામ સંબંધીનો ચીફ કમિશનર) ઘાનનેરામાં સૌંપેલા કમના
પ્રકાર ઉપરથી, અને ગ્રોડા વર્ષથી ડાંગમાં સત્તાહશાનિત ચાદુ કરવામાં એ અ-
મલદારે ને કુરણતા અને ચપળતા બતાવી છે તે ઉપરથી આ અગત્યના વિશ્વા-
સુ કામન માટે તે વિશેષ કરીને ચોગ્ય કરી ચૂક્યો છે; આવા કારણે ઉપરથી
અમારા પ્રમુખે એવા અલિપ્રાય આપ્યો કે, ઉપર ને કામો કરવાની સત્તાહ આ-
પનામાં ચાલ્યો છે તેને લગતી સૂચનાઓ આપીને કયાપટન ઓફિસરને ચૂજારા-
તમાં સત્ત્વર જવાને ફરમાવવું,”

સુંબદી સરકારનો ડિસ્પાય, તા. ૧૫ મી મે સન, ૧૯૩૬.

“કયાપટન ઓફિસર તેના પોતાના તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫ ના રો-
જના કુરણતા અરેવા અને રસિક રિપોર્ટમાં ખૂબી રીતે પોતાનો વિચાર જહેર
કરે છે કે, મહીકાંઠાના બારવટિયા અથવા દંગાખોર ડાકોરોનું સમાધાન કરી આ-
પનાનું ગમે એટલું ધરિત છે તોયપણું તેઓ માહેલા ડેટલાક એવા છે કે તે-
ચોની સાથે ક્ષમાપૂર્વક ચાદુનું અશક્ય છે, ને માણુસો ઉધારી રીતે છ્યાંશ
સરકારની સત્તાની સામે થાય તેચોનો સખત દાખલો બતાવી આપવો જોઈયે;
હુંકામાં એજ કે એવાને બંડખોર દરાવવો જોઈયે, અને જયારે તે પકડાય ત્યારે
કેર્ટમાર્દીયત કરી સિક્ષાચે પોહાંચાડવો જોઈયે. કયાપટન ઓફિસરમના આ વિ-
ચારને પછ્યાડેથી પોલિટિકલ કમિશનરે અને જેચોના અલિપ્રાય ઉપર કેટલું
વજન આપવું જોઈયે એવા ડેટલાક ખીલ અવિકાન્દ્રિયોચે ટકો આપતાં મહીકાં-
ઠામાં સદાની સત્તાહ શાનિત નક્કી ચાલે એવા અલાટકારના વિશેષ ઉપાય અગત્ય
સ્થોય તે પ્રમાણે કામે લગાડવાનો સામાન્યપણે નયાર જણ્ણાંયો.

“આ વિષય ઉપર જેથું સાંપોઠે ધ્યાન આપવું જોઈયે તે પ્રમાણે આપીને
અસે કૃષણ હલ્લીજ રાજનીતિ ચલાવવાનો ડરાવ રૂચો, અને પાછળાનાં હૃત્ય ક્ષમત-

કરવાનું જહેર કરીને, અને એ ખારવટિયા હવણાં ખારવટે છે. તેચોમાંથી ડાઈને પણ બાતક કસા વિના જે તેઓ આપણી સત્તાને રશણ થવાને કણુલાયાય અને હવે પછી સારી ચાલ ચલાવવાના જમીન આપે તો તેઓની સાથે સલાહ કરવી એમ ઠરાવ્યું છે. આ આપણી રજનીતિ ફળદુર્પ થશે એવી અમને એકી આસા છે એટદ્વંજ નહિ પણ અમારી પૂરી ખાતરી છે કે મહીકંડામાં આ વિના ખીલ ડાઈપણું સાધનથી સલાહ રાન્તિ કરી શકાય એવું હેજ નહિ. ***

“પ્રથમ તો, મુખ્ય મુખ્ય ખારવટિયાએ (અથવા બંડઘોરે) એ ખારવટું કરવાનો રસ્તો પકડયો છે તે એવા કામ ઉપરના ખરા ગ્રેમને લીધે પકડયો છે એમ આમને લાગતું નથી, પણ કુદુંખના કનિયાથી, તેઓનાં મન નહિ મનાચા-શી, અથવા છિદ્રિશ રજનીતિને લીધે હુદ્દેવ થવાથી તેઓએ એ રસ્તો પકડેલો છે. આ વિષે અમારા જાણવામાં જે કાઈ આવેલું છે તે પરિપૂર્ણ નથી, તથાપિ મહીકંડામાં બંડ ડીને ધણીવાર સુધી ચાલ્યાં હોએ તે ઉપર લખેલાં સર્વ કારણ જેગાં જનવાથી અથવા તે માહેલા અકેકા નિરાળા કારણને લીધે અને એમ માનવાને મજબૂત કરેશો છે.

“બીજી રીતે જેતાં કચાપણ ઔટરામે અને ખીલ અમલદારોને પાકી સલાહરાનિત કરવાને પ્રારંભમાં જે સખત દ્વારા જતાવી આપવાને જલામણ કરી હતી તે પણ સર્વે જતાવી ચૂક્યા એમ અમે તો માનિયે છિયે. ગયા વધે માં આપણે લશકરી હાઠમાઠ ચલાયો તેથી નારાજ થયેલા ડાકોરામાંથી ડાઈ પણ આપણા હાથમાં ચાંચ્યા ન હતો એ વાત ખરી છે તોથપણ તેઓનું જેર દૂરી ગયું હતું અને તેઓના અનુગમી વીખરામ ગયા હતા, તેઓના મજબૂત ડિલ્લા, શેહેરા, અને ગામડાંભાંથી ધણાં બણી નાંખવામાં અથવા મારવામાં આચાં હતાં અને તેઓના માણ્યોમાંથી ધણાં મરાયાં હતાં, ધાયલ થયાં હતાં, અથવા કેહ પકડાયાં હતાં.”

મુંબઈ સરકારનો દિસ્પાય, તા. ૨૬ મી એપ્રિલ સન ૧૯૩૭ નો.
(સાર)

કચાપણ ઔટરામે મહીકંડાના પોલિટિકલ એજંટનું કામ તા. ૨૦ મી જન્યુઆરી સન ૧૯૩૬ ને હિવસે લીધું. સલાહની ઇઈથી સમાધાન કરવાની સરકારની સુયતાને અનુસરીને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરીને હિવસે તેણે ખારવટિયાએને કાગળ મોકલ્યા તેમાં લખ્યું કે “તમારી પાછલી ચાલચલકત વિષે માઝ દરી-ને વિશેષ કરાવથી તમારું સમાધાન કરવામાં આવશે માટે અમારા સુકામ ઉપર તમારે આવશું,” કાગળમાં જે હિવસે હાજર થવાનું લખ્યું હતું તેમાં સૂરજમં-
૩૪

લની બાબતમાં તેને દરા દિવસની વધારે છૂટ આપી હતી. તે તાં એ મી માર્યએ રોજ આવીને હાજર થયો અને એદ જણાયો તથા ને માફ કરવામાં આવે તો તેણે જલ્મીન આપવાની કશુકાત આપી. પણ તે જલ્મીન લઈ આવવાને અને પોતાનાં માણુસોને રજ આપીને વિદ્યાય કરવાને ગયો.

ત્યાર ખણી આરારે દરા દિવસે કયાપણ ઔદ્યામનું ઈડીર આવણું થયું ત્યારે ત્રણું મહિના ઉપર એક વેપારીને તે લઈ ગયો હતો તેનો છૂટકારો કરવાને પણે પડવાની વિનતિ કરવા સારાં સિદ્ધપુરથી એક મુખ્યાર આવ્યો. જીદ્ધિશ એનેટે તરતાજ સૂરજમલને કાગળ લખ્યો. તેમાં તે સાહુકારને છોડી મૂકવાનું લખ્યું અને જણાયું કે ને અને છોડવામાં આવશે નહિ તો તમને માફ કરવામાં આવશે નહિ. ઔદ્યામની આ રીતિ સરકારને પસંદ આવી નહિ અને સર રાખટ થાંટે તે ઉપર રીકા લખી કે, “કયાપણ ઔદ્યામને જે કામ સોં પવામાં આવ્યું છે અને જે તેણે માયે લીધું છે તે નિયેનો તેણે ધણોજ યુદ્ધવિષયક વિચાર બાંધી હોયો છે એવો પ્રથમથીજ અને બીજી લાગતી હતી.” આમ છતાં પણ સૂરજમલે તેને ઉત્તર લખ્યું કે એ સાહુકારને પકડવાની મહદ્દ જે અતીતે મારી પાસે માગી હતી તે અતીત તેને લઈ ગયો છે એટથે હું રણું કરી રાક્ષતો નથી. એણે આ પ્રમાણે લખ્યું છતાં પણ ઔદ્યામ સાહુકાર રજુ કરવાનું હબાણું કરવા લાગ્યો. એટે સૂરજમલને પાઠવ ભણી નાશી જવાની અગત્ય પડી. કયાપણ ઔદ્યામએ તેને એકદમ બાંદળોર ૧ રીને તેનું માયું કારી લાંબે તેને ઈનામ આપવાનું ઢરાયું, અને ફેઝની એક હુંડી લાઇને તેની પછવાડે પડ્યો. પાઠવરાનો રાણે ફેઝ આવતી નોઈને ડરી ગયો અને સમજાયો કે ઇટટપ ના માર્ય મહિનામાં તેનું ગામ મારવામાં આવ્યું હતું તેમ ફરીને કરવામાં આવશે એવી બીજાથી સૂરજમલનું રક્ષણ કરવાને અથવા તેને આશ્રય આપવાને ના પાડી તે ઉપરથી તે ઠાકોર એકદમ શરણ થયો. સરકારે લખ્યું કે, “કયાપણ ઔદ્યામે શૂરાપણથી પણ જો કે “ઉનમતપણથી પગલાં કસ્યાં” તેનો સારા ભાગે કરીને સારો પરિણામ થયો તેથી અમને આનંદ થયા વિના “રેહેતો નથી, તો યપણું સૂરજમલનું ભારવંડું અમે ડિઝંગપણાનું ગણિયે છિયે અને “તે ઉપરથી ફેઝની દુક્કિને કુચ કરવાની અગત્ય ન હતી, પણ કયાપણ ઔદ્યામને ધટે એવી કુશળતાથી તેણે વ્યવસ્થા કરી હતી અને તે પ્રસંગને અનુ-“સરતી હતી એમાં અમને કશો શક રેહેતો નથી; તો પણ આ ઉપરથી અમે તેને “સૂર્યવાયું કે એ જ્ય થયો છે તે અમારી સદાઓ પ્રમાણે ચાલવાથી નહિ પણ “એવી વિદ્ધ રીતે ચાલવાથી થયો છે એમ માન્ય કરવાને અમે ખરેખર રજી

“હિયે, તે સાથે વળી તેને લદેર કરી હૃદ્ભું કે હવેથી અમારી ચુચના, પ્રમાણે
“બરાબર તમારે પરાતું, અને ખરેખર તે ઉપર ધ્યાન આપતું.”

તા. ૭ મીનેરોજ સ્કૂરનમલ (તેને તેટલા આંતરમાં તેની આપેકી પ્રતિક્ષા
ઉપરથી કેટી તરીકે દેખવામાં આવ્યો હતો.) સિદ્ધરપુના સાહુકારને લઈને પો-
લિલિકલ એજાંટની પાસે આવીને રણુ થયો, અને જે બન્યું હતું તેની સાથે તે-
એજાંટ બાલનું મળતું આવ્યું એશ્લે સ્કૂરનમલને કાંઈ હંડની શિશ્શા કર્યા વિતા
તેને છાડી મૂકનાનું કયાપટન ઔદ્યોગને દુરસ્ત લાગ્યું આવી વગર ધારેલી હૈ-
પાને માટે તે ઠાકેર ધળ્યો ઉપરૂત થયેલો હેખ થિયો.

સરકાર લખેલે કે, “સ્કૂરનમલને જ્યારથી ક્ષમા આપવામાં આવી છે ત્યા।
“રથી એળેને જે વર્તાભૂક ચલાવી છે તે લેઈને અમને ખુશી પેહા થાયછે અને
“તમારી આનન્દેખત કાઈને વિદ્ધિ કરવાને અમને પ્રસંગ મળ્યો છે તેથી અમને
“ખુશી થાયછે કે મહીકાંડામાં સવાહદાનિત અને સારો બંદોબસ્ત પાછા ચાહું
“કરવામાં કયાપટન ઔદ્યોગની સાથે એ ઠાકેરે પણું પ્રયત્ન કર્યોછે. ખુભદા
“ખારાખિયાનો નાશ થયો અને એના માણસેનાનું ટોળ્યું લોણેરી નાંખવામાં આવ્યું
“તે ધણું કરીને ચાં ઠાકેરના આભયને લીધેંઝ છે.”

તા. ૧ લી સેણેભાર સન ૧૮૩૬ પેહેલાં બાકી રહેવા સર્વે ખારાખિયા
શરણ થઈ ગયા અને પાનવરાને રસ્તે ઉદ્યમુરથી તે ઈરદ સુધી એક રસ્તો ખુ-
લ્યો કરવામાં આવ્યો તેથી એક અગત્યની મતલબ હાંસદ થઈ, અને જે ઠાકે-
રાને લાગતું બળમાટું હતું તેએએ અમુક સુદૂર સુધી તે રસ્તો થઈને જનારા સુ-
સાફેરા પાસેથો નાંડ નહિ લેવાની તેમની ગરજ જરણાની.

પાનવરામાં પોલિટિકલ એજાંટનો મુકામ હતો તેવામાં એ પ્રખ્યાલિ પાન
મેદા અમલદારે “સીમાના કનિયા પતાવી હેવા પઢનાડે પોતાનો પ્રયત્ન ચલા-
“ઓયો તેમાં તે પાર પડ્યો, એ કનિયા માહેરો એક કુર કનિયા તો બાપની
“પછી તેના દીકરા સુધી ચાણીસ વર્ષથી ચાલતો આવ્યો હતો. સીમા ઉપરના
“ઠાકેરોએ યૂરેપિયનોને પોતાની ફેઝને માથે થયેવા એના એક શતું તરીકે
“નેયા હતા તે વિના તેમના લેવામાં તેચ્યો કોઈ વાર આવ્યા નહુતા એનાના
“મનમાં વિશ્વાસ ઉપલબ્ધ સારુ હું ગરાના વધારે જંગની લાગમાં જવાનો તેણે
“પ્રસંગ સાધ્યો; અને ધણું વર્ષથી ચાલતી આવેલી અતિશય તકરારો અને ક-
“નિયા કે જેને માટે થ્રૂજરાતના પોલિટિકલ અમલદારો સાથે ધણું લખાણુના
“તુમાર ચાલવાનું કારણ ઉણું થયેનું હતું તે પતાવી દેવામાં જય પાણ્યો.
“કયાપટન ઔદ્યોગ પોતાના વિધેનો એકો વિશ્વાસ બેસારી દીનો હતો કે ધણું
“ખારાખિયાએ તેને મધ્યરૂપ થવાને રાજ્યથી વિનવતા.”

કથાપટન ઘોટરામની અનુકૂલ કરી લેવાની અવસ્થાથી એ ને પરગણ્યામાં યદીને પ્રિયિશની ફેઝ પસાર થઈ તે લે પરગણ્યામાં મિત્રાઈ કરેલો ભાવ અતા-વધામાં આંધો તે વિષે તા. ૩૦ મી એપ્રિલ સન ૧૯૩૬ ના તેના કાગળ મા-હેલો ચોડો ભાગ અચે હાખજ કરીને અમે આ લખાણ બંધ કરિયે તિયો:-

“આપણી ફેઝ દેશમાં રેન્નેન બદલે મિત્ર લેઠીકે કુચ કર્તી ચાલી છે.
“પ્રથમ તો લીલ લોડો તેને લેઇને અધ્યાય નાશી જવા લાગ્યા! પણ પછ્યાડે
“થી પાછા આંવનાની લેમને હિંમત મળતી ગઈ, અને આપણા લરફાંને તેઓ
“પ્રતિ ને વર્ત્તાણું અનુભવામાં આવી તે લેઇને તેઓ આંશ્ર્ય પાર્યા. અથવા
“લેમના ગામ આગળ પડાય કરવામાં આંધો હોય લેવામાં તેઓ નાશી ગયા
“હોય ત્યાંથી આવવાને માટે ઉરે, પણ લેમના પાછા આવવા ઉપર લેમની ગે
“રહ્યાજરીમાં કંઈ નાશ કરવામાં આંધો હોય નહિ તે લેઇને તેઓ એમજ
“આંશ્ર્ય પામે. આપણા માણસો અને ગામડાના લોડો લેમેનો માંહોમાંહનો
“અનહારો ભાયાચી અનુભવામાં આંધો હતો તેનો પરિણામ, આપણી ફેઝ પા
“થી વળી ત્યારે સુખદાયક અને વિશ્વાસ કરેલી રીતે તેઓને આવકાર થયો
“તે ઉપરથી નલ્યાદ આંધો. ખર્દ લેતાં આ વર્ષમાં મહોદાંડામાં કુચ કરવામાં
“આવી તે શાન્તિની વૃદ્ધિ કરનારી અને એક પાપ તરીકે તેને ટાળવાને બદલે
સુખકારક ગણીને તેનો આવકાર કરવામાં આંધો.”

विभाग चौथो.

મહિરણુ ૧.

હિંદુની જાતો.

આજ્ઞા ગુજરાતમાં ખિટિશ સરકારની સત્તા સર્વોદ્યમણ્યાથી વર્ત્તા-
વા લાગી લાં સુધીનું વર્ણન કરતા અમે આવ્યા; હવે આ સમાસિ પ્રક-
રણોમાં, એ દેશના હિંદુઓની હવણ્યાં ને સંસારી રીતમાત છે તેને સામાન્ય ચિતાર અમારા વાંયનારાયોની ફૂજૂરમાં રજુ કરવાનો અમારો હેતુ છે. આ ધ્રમ ધર્મ કિરણ છે, અને તે બર આણુવાને અમને ચા-
અય ભગેદો છે તેમ છતાં પણ બહુ અપ્રખ્રણ રીતે બળવવા કરતાં બીજ
રીતે બળવી શકવાની આશા નથી. અગર જે કે હિંદુસ્થાન અને ખિ-
ટન તળે ઉપર વક્તાવી હોય એમ એક બીજાની સે મે હતા તેમ હવણ્યાં
નથી, તો પણ બીજા પૂર્વભણીના લોકો સંબંધી છસો વર્ષ ઉપર ને વિચાર
બાંધવામાં આવેદો તે ધર્ણી બાયતમાં હવણ્યાંતા હિંદુઓને હજુ લંગણ
લાય પાડી શકાયછે:—જે મસોરાના ખુની રણ્યકેતમાં સારેસનના હાથ-
માં સેંટ લુક્ઝ પહોંચે તેની જરા વાર આગમય વિલિયમ લાંગસ્પી એ-
દ્યો કે “આપણે નવા આવનારા જ્વાન ભાણુસ અને પરદેશિયો મૂર્વ
ભણીની માહિતગારી ધરાવતા હોછયે નહિ એમાં કાંઈ આશ્રમ્ય પામવા
જેઠું છે? પદ્ધિમથી પૂર્વ જેટલે છેટે છે તેજ પ્રમાણમાં પદ્ધિમ ભણીના
લોક પૂર્વભણીના લોકથી તેવાન જ્વાન પડેછે*” હિંદુઓને તેમની અતિ ધર્ણી
પ્રતિઅંધ કરનારી સંસારી બાયતોથી એટલા બધા બાધ વર્ચે નડેછે કે
તેથી કરીન તેમને પરદેશિયોની સાથે વ્યવહાર બાંધવાને બહુ અશક્ય
થઈ પડેછે, અને તે પરદેશો તેમની રીતમાતથી જાણીતો થવાને ધર્છે
તો તે જે સરકારી અમલદાર હોયછે તો તેને વળી વધારે મુશ્કેલ બ-
રેખું થઈ પડેછે. પણ જે લોકામાં તેને પોતાના જીવતરમાં સારામાં સારાં
વર્ષ કાઢાડવાનાં છે તે લોકો વિષેની માહિતગારી મેળવુવાને પ્રયત્ન કરવા-
ની જેંગવાઈ બને નહિ તો ભાત્ર અજ્ઞાન રહેવાથી તેઓને એક પંચાત

* માણ્ય પાદ્ધિસના ઈતિહાસ પ્રમાણે.

આવી પડેછે તે એક, એ લોકોના ભનોભાવ જેથી ઉસ્કેરાતા હોય અને ખરી હક્કિકો તેમના સંબંધીની હોય તે વિષેની માહિતગાત્રી હોય નહિ તેથી નિરંતર તે વિષે તે ખોડું સમજે અને બોણી રીતે તેનો પરિણામ જતાની આપે.

અધ્યાત્મસ અને પોઢરે પોતાના પૃષ્ઠોમાં જે રીતમાતો વિષે લખેલું અંગ્રેજેના વાંચવામાં આવેછે, અને જે રીતમાતો ઉપર સંયહરથાનના એરવાળા દિવાનખાનાઓમાં વિચાર કરી તુલના કરવામાં આવેછે તેઓની સાથે અંગ્રેજેની હાલ ચાલતી રીતમાતો કરતાં ઓગણીશમા સેંકડામાં રહેલા હિંદુ સરખા લોકીની રીતમાતો બંડુ વધારે ભળતી આપેછે, એ વાત કદાપિને અંગ્રેજેના વિચારમાં લાગ્યેન્ હતી શકશે. એટલા માટે અમને ભય લાગેછે કે અમે નીચે જે વર્ણન આપિયે છિયે તે દાખની ચાલતી રીતમાતો જોઈને લખેલું છે તેને બદ્દે અમારા વાંચનારાંગેને પ્રાચીન શોધ ઉપરથી ઉપગલી કાઢાડેલું જણાશે; પણ એ વિષે અમે નાતાપૂર્વક કહિયે છિયે કે એમ નથી; ખરી વાત છે કે અમે જે વર્ણન આપ્યું છે તે પ્રાચીન રીતમાતનું હોય એમ જણાશે, કારણ કે હિંદુની હાલની રીતમાત કુદામાં જોતાં કર્ણ અને જ્યાસિંહના વારામાં જેવી હતી દેવીજ છે, પણ જે વસ્તુઓનું અમે વર્ણન આપિયે છિયે તે હમણું હૈયાત છે.

હિંદુ લોકોની રીત ભાતમાંથી પેહેલી રીતમાત જે પરદેશિયોતું ધ્યાન એચેછે તે શાલ વિષેની છે. ઈં. સ૦ ૧૮૨૭ માં મિં. જ્યારેડેલને સુરતમાં હિંદુઓની રીતમાત વિષેની હક્કિત એક્ફરી કરવાના કામ ઉપર લગાડ્યો હતો (એ કામ ત્યાર પછી બંધું બંધ કરવામાં આવ્યું હતુ) ત્યારે તે શેહેરમાં બસેને સાત કરતાં ઓણી શાતો ન હતી. આ શાતો આઢેલા પ્રત્યેકને એક બીજાની સાથે બ્રવહાર રાખવાને કાંઈ કાંઈ પણ આખ હતા (આ વિષય અમે વિસ્તારથી લખવાના છિયે;) તેઓનાથી એક બીજામાં લમ્બ યાય નહિ, તેમજ એક બીજાનું જમાય નહિ કે પાણ્યાં અરણું પણ પીવાય નહિ.

મૂળમાં જેવા જધ્યે તો હિંદુસ્થાનમાં આંદ્રાથુ, ક્ષત્રીય, વૈસ્ય, અને શાદુ એવી ભાત્ર ચાર જાતો હતી. હવણાં વંશપરંપરાની ચાકતી અને જીવની જાતોના જેવી તેની ગણ્યના થઈ ગઈ છે તથાપિ ડેટીક મુદ્દત સુધી તે માન જ્ઞાન વિમાગજ ગણ્યના હતા એવું જેવામાં આવરો. શૃંગ અસ્પિટો જન્મ ફરિથુતાથી થયેલો લખ્યો છે; કેશિક અસ્પિ કુશ અથવા દર્ભમાંથી થયો. જૈતમ અસ્પિની ઉત્પત્તિ સસદાથી થઈછે; વાદિમણની ઉત્પત્તિ સાપના રાફડમાંથી થઈ છે; દ્રોષ્યાચાર્ય પડિયામાંથી કુખ્યના, એ વિના બીજા અસ્પિમાંથી ડેઢ ખારવાની પુત્રીથી, ડેઢ અખુદાથી, ડેઢ ચાડાલથીથી, ડેઢ દાસીથી થયેલા છે તેમ છતાં પણ સર્વે આદ્યશો હતો. કણિગોની સાચે બેશોને અસ્પિએ જમતા હતા એવું મદાભારતમાં ઘણે ડેકાણે જણેલું છે; અને કાલિદાસ કવિ ને આલણું હતો તે ગાનની પુત્રી વેરે પરણ્યો હતો; અને રાજ કર્યો તે ક્ષત્રીય જાતોન હોવો જોઈયે.

સમકાળિ આલણું હતા, તે સાતની વર્ષે એક ઓં હતી. તે હવજ્ઞાં આકાશના તારા થઈ ગયેલાછે અને સમકાળિના આઠલાને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષણુના સ્વર્ગનું દ્વાર ને પ્રુનતો તારો તેની આસપાસ પ્રકારોછે. અને તેઓની પાસે તેઓની ક્રી આંદ્રતી ઓછા અજવાળાથી પ્રકારોછે. વણ્ણા ખરા આલણોની ઉત્પત્તિ એ સમકાળિનાથી થઈ છે. કદાપિ તે આલણોમાં બેદ પડી ગયો છે તે (હિંદુના શાશ્વત હાતમાં જે સાતિયો પડી ગઈ છે તેના નામ નથી) તેઓના ખોટા સુધારક શાંકરાચાર્યના વારાથે પડેલો જણ્યાયછે. તે ઈં સું ની પેહેલાં દોહોડ સેંકડા ઉપર બ્યાંદ અતની સામે થવાને હડ્યો. આલણોમાં બેદ પડેલો તેના જેવામાં આવ્યો, તેઓ ચાર વેદમાંથી પોત પોતાને પ્રિય બેદ હતો તે જાતી બેદા અને અબેદ અલણું કરનારાઓનો ધિકાર કરવા લાગ્યા, બેદમાં પ્રાણિયોનું બ્યલિદાન લખ્યું છે તે વાત ડેરે રેહેલા દધને બ્યાંદમતના સોકપિય અનિપ્રાય પ્રમાણે આ ખોટા સુધારક માંસ ભક્ષણુની મના ફરી; તેણે વળી એગ સલાહ આપી કે વંશપરંપરાથી ને ને બેદને માનતા આવ્યા છે તેણે તે બેદ માનતો અને બીજા બેદ માનનારા સાચે શર્દીતા રાખવી નહિ, શર્દી રાખાર્ય આ પ્રમાણે મતબેદ તોડી નાંખવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ખણ્ણ કુ-

લટા તે તેના વિનાચિતવ્યે ભતભેદ ઉભો કરવાતું કારણું થઈ પડ્યો, તેના ભરણું પછી તેના નામનો એક જૂદો પંથ પડ્યો, અને ને આલણો ભાવ વિનિધ્યાચળ પર્વત વચ્ચે પડવાને લીધેજ એક બીજાથી જૂદા હતા તેઓના હવે એ પંથ પડી ગયા, તેમાં એક તેનો અત સ્વીકારવા લાગ્યા અને બીજા તેની સામે થયા લાગ્યા, દ્વિંદી આલણોએ ભાંસાહાર તળ દીને અને જોડ આલણો તે ચાલ રાણી રહ્યા તેથી એક બીજાનો પાણીવનહાર બંધ થઈ ગયો.

હિંદુસ્થાનના બીજા ભાગ કરતાં, ગૂજરાતમાં આલણોની ધર્ણી નાતો પડી ગયેલી છે એમ ધરાવ્યે, ઔદ્દિષ્ય આલણો, જે સંખ્યામાં અતિશય વધી ગયા છે, તેમના મુખ્યિનો અખુદ્દિલવાડના રાજ મૂશ્ખરાજના છતિડાસમાં જેનું^{*} તેઓ ઉત્તરમાંની આ વ્યા માટે ઔદ્દિષ્ય કૃહેવાપા અને પેહેલે પ્રસંગે સુમારે એક સદકું આવ્યા ગાટે સદકું કૃહેવાપા. પોતાના રેહેતાના ડેકાણું ઉપરથી સિદ્ધપુરિયા અને રિહેલિયા ઔદ્દિષ્ય કૃહેવાપા, અને આ પ્રમાણે જેમ જૂદી શાખાએ પડતી ગઈ, તેમ રીત ભાતગાં રેહેતાં રેહેતાં હેરદ્દાર પડવા માંડ્યો. જે ટોળાએ મૂશ્ખરાજનું દાન લીધું નહિ તે ટોળકિયા ઔદ્દિષ્ય કૃહેવાપા. લાર પછી તેમના ભાથી જેઓની નાયાની દરા થઈ ગઈ તેઓ મોચી, દરળ, વાગાળા અને બીજા ડાળી સરખા હકડા લોડાના ગોર થયા અને તેઓને નાતાણાદાર મૂક્યા તેથી તેમના ધર્ણું વિમાગ થઈ ગયા. કેટલાક સુરત અથવા કંઈ વાગડ અને ભારવાડમાં જઈ વસ્યા અને પોતાના દેશની મૂળની રીતભાન પકડવા લાગ્યા અને જ્યાં રહ્યા લાંનું નામ ધારણું કરી એડા, જેવા કે ગારવાડી ઔદ્દિષ્ય આલણું.

શ્રીમાળિ આલણોની ઉત્પત્તિનું એક શ્રીમાલમાદાત્મય કરીને પુસ્તક છે તે સ્કંદ પુરાણુને ભાગ છે, એમ તેઓ માનેછે, તેમાં લાખેછે કે જાણેઠમાં શ્રીમાલ (કવણું તે જીનમાલ કૃહેવાયછે) નગર પ્રથમ વસ્ત્યાં લારે ચોગરદમથી આલણોને લા તેડાવા તેમાં જેઓ લાં જઈ વસ્ત્યા તેઓ લાંની એક નાત થઈ પડ્યા, પ્રખ્યાત સંસ્કૃત કવિ માધ

* પેહેલાં ભાગને પૃષ્ઠ ૬૪,-૬૫ જૂદો.

થઈ ગયો તે શ્રીમાળી અલખણુ હતો. જ્યારે શ્રીમાલાની પડતી દશા આવી ગઈ અને અખુભિવનાડની ચડતી થતી ચાલી તારે કેટલાક અલખણુ પોતાની કુલદેવીને લાધને લાં આવીને વસ્યા અને કેટલાક ગૂજરાત, કંચુ, કુ સેઠેડમાં જઈ વસ્યા. કેટલાક મારવડ અને મેવાડમાં જઈ રહ્યા. કેટલાએક લોજનને અથે જૈન ધર્મ સ્વીકારયો તે લોજક કેળવાયા, શ્રીમાળી આલખણુ યજુવેદી અને સામવેદી છે તથા તેમનામાં સાત ગોત્ર છે. તેઓ એકલા ગૂજરાતવિના માંડેનાંડુ કન્યાવ્યવહાર રાખેલે. એવૌદ્દિચ્ય આલખણુની પેઠે શ્રીમાળિયો પણ ગૈતમ ઝડપિનાથી પોતાની ઉત્પત્તિ થયેલી માનેલે ગૂજરાતના પશ્ચિમ ભાષીના માઢાદેમાં આ એ જાતિના આલખણુ વચ્ચે હવણું એષ્પણુનો વાંધો ચાલેલે.

અધી જાતિના આલખણુ એક બોલમાં પરણુતા નથો તપાપિ આવાનો વ્યવહાર રાખેલે, તોપણ ગૂજરાતમાં નાગર આલખણુની એક નાત છે તે બીજી નાતનું આતી પણ નથી. ગૂજરાતના નાગરઆલખણુ અસ્થ વડનગરના રેહિવાશી છે. એ રેહેર ધણું જૂનું છે. અને ફનક્સેનના વઢવાળાઓએ તેની સ્થાપના કરેલે એવી દંતકથા ચાલેલે. વિસ્લાદેવ ચોદાણું જ્યારે વિસ્લનગર* વસાયું લારે તેણે હોમ કર્યો. હોં તે સમગ્રે ધણું વડનગર આલખણુ તે અવસરે હાજર હતા. તેઓએ દાન દેવાની ના કુદી સારે વિસ્લાદેવ યુક્તિથી તેમનામાંથી કેટલાએકને લૂભિદાન દેવ તી અગસ પાડી. તેઓને આખી નાતે થઈને નાત આધાર મુદ્યા લારથી તેમની એક વિસ્લનગર નાગર આલખણુની જૂદી નાત થઈ. એવાજ બનાર સાડોદરા અને ખોજે ટેકાણું બન્યા તે ઉપરથી સાડોદરા, ચિત્રેડા, પ્રસોરા અને કૃષ્ણોરા નાગર આલખણુ થયા. આ નાતમાં એક બારડની જાત જૂદી પડી છે, તે નાતમાં કન્યા નહિ ભગવાણી બીજી નાતની કન્યા વેરે પરખુવાણી થઈ છે. તેમનું આ પ્રમાણે લમ થવાણી તેઓનો ધણું પિંડાર કર્યો. અને તેઓને પોતાનું ગામ છોડી જવાની અગસ પડી; પણ

* પેઢેલા ભાગને પૃષ્ઠ ૧૪૦ જૂનો.

ત્યાર પછી આ નાત વધતી જયણે તેમનામાં પુનર્વિવાહ કરવાની છૂટ છે. +

ગુજરાતમાં આ પ્રમાણે આલખણી સુષ્પ્ય નાતો છે, તે ભાત્ર આ-
દક્ષોજ છે એમ સમજતું નહિ. ધંધું કરોને એમ ડેઢવામાં છે કે ચોરાશી
નાતના આલખણી છે.

જાગવતમાં એમ લઘ્યું છે કે, આજીના અરિયિ થયા ને અરિયિના
કષ્ટ્યપ થયા, તેને સૂર્ય અથવા વિવરવત પુત્ર થયો તે ક્ષત્રીય થયો. અરિ-
યિના બાધ અત્યને ચંદ્ર થયો તે પણ ક્ષત્રીય થયો. રજપૂતોની ધણો
ખરો જાખાયો ચંદ્ર કે સૂર્ય વંશગાંધી થઈ છે. રતઙ્કાશની સંસ્કૃત ગી.
ક્ષમાં લઘ્યું છે કે ક્ષત્રીય નાતનો પ્રથમ પુરુષ મનુ થયો. તેનાથી છત્રીશ
શાખાઓએ થઈ તે માંડવા કેટલાએક પરાક્રમ કરીતે ઉત્તાપ મેળવી લીધાં,
કેટલાંક રાંજનું પદ પામ્યા, કેટલાએક જેહુન થઈ ગયા, અને કેટલાંક શુદ્ધ-
માર્યાં બણ્યાં રહ્યા. ચંદ્ર બારોટ લખેલે કે, આયુ પર્વત ઉપર જ્યારે ઝડપિ-
યો રહેતા હતા, અને તેઓને અસુર અથવા રક્ષસો પીડા કરવા લાગ્યા
લારે લાં કશિષ્ટ ઝડપિ હતા તેમણે અમિતુંમાંથી પરિદ્ધાર, સોલાંકી, પ-
રમાર, અને ચોદાણું એવા ચાર જાતિના રજપૂત ઉત્પન્ન કર્યા. તેમના-
ખાંથી પણી છત્રીય જાતિયો થઈ તે નીચે પ્રમાણે છે: —

છપ્ય.

રવિ, શાશી, જાદવ વંશ, કકુંસ્ય, પરમારું, તોંવર,
ચાહુવાણ, ચાલુક્ય, તિંદ, સિલાર, આભીવર,

+ આ પ્રમાણે પુનર્વિવાહ કરવાનો ચાર નથી. સાડોદરા નાગરોમાં એક
કન્યાનો તેના વરસાએ હસ્ત મેળાપ થયો નહોનો તેનામાં એકાચેદ અધી કિયાએ
પર મરણ પામ્યો. એટાએ કન્યાના પિતાએ તેને બીજાનેરે પરણાવ્યો. નાતના લોકોએ
લણું કે અધી કિયા થઈ છે તેથી એ કન્યા રંડાઈ માટે એનું ફરી લગ્ન થાય નહિ.
પણ પેદાણે ફરી કે, રાખ પ્રમાણે બાધ નથી આ પ્રમાણે ને લોકો એની સાથે
નાતણાડાર રહ્યા તેઓની આડડ જતિ જૂની થઈ.

દોયમત્ત, મકવાન, ગરુડ ગોહિલ, ગહી ભુત,
ચાપોટકટ, પરિહાર, રાવ રાઠોડ, રોસ જુત,
દેવરાં, ટાંક, સિંધવ, અનગ, મોતિક, પ્રતિહાર, દધિખટ,
કારટ પાલ, કોટપાલ, હુન, હરિતક, ગોર, કસાડ, જટ,

દુહો.

ધ્યાન પાલક, નિકુંભવર, રાજપાલ, અવનિશ,
કાઢ છર, કે આદિ દે, બરને બંશ છંત્રીસ.

હવણું એક સાધારણ છંદ અથ વહિવંચા લોડા બોલેછે તેમાં પ્ર-
રમાર, રાડોડ, જાદ્વ, ચોહાણ અને સોટંડી, એવી પાંચ જાતિ અભિ-
કુંભાંથી થઈ કરી છે; અને એ પાંચમાંથી તેઓની નવાણું આખાઓ
થઈ. રજપૂત લોડા ક્રેઝેલ કે, અમે ખરા ક્ષત્રીય છિયે, પણ આલણો
ને વાત માન્ય રાખતા નથી; અને ક્રેઝેલ કે, ક્ષત્રીય તો હને પૃથ્વી ઉપર
રખાજ નથી. એતુ કારણ એમ કે, આલણોમાં ભાવા પીતા ધ્યાદિ-
નાં ધણું લક્ષરામાં ચોખાઈ ભાનવાનો ચાલ પડી ગયો છે, અને રજ-
પૂતોની કન્યા મુખલમાનો જેરાવરીથી વસ્ત્યા છે; તેથી "હને આલણુંથી
ખીજુ પાયરીની ક્ષત્રીયની જાતિ લિંગનોમાં ગણુતી નથી. એઓની પા-
યરી વાખ્યાઓએ છીનાની લીધી છે; વાખ્યા મૂળ જેવા જઈશે
તો દૈસ્ય જાતિના છે, પણ તે રજપૂતોનું પાથ્યી પીતા નથી, અને ઉજ-
ળા વર્ણમાં આલણું વાખ્યા ગણુયછે. રજપૂતો માંકાદાર અને ભધપાન
કરેછે તે તેમની આસપાસની ખીજ જાતોવાળા ખોડું ગણેછે ને રજપૂતો
તો જીહિંસા અને પુનર્વિરાખ એ એજ ભાવ વર્ણિત કરેછે. જાતોમાં
શાચાઓ અથવા તડ પડી જાયછે તેઓને એક ખીજમાં આધાવ્યવહાર
રાખવામાં કશો બાધ હોનો નથી તેથી તે જૂદી જાતો ગણી શકાય નથી.

પ્રયેક રજપૂત દાડારને લાં દાસિયો હોયછે અથવા જેને પ્રથમ વે-
ચાતી લીધી હોય તેનાથી થયેલી હોયછે. તે સર્વ જાતિની હોયછે અને
ધણીવાર તો હાયશણો જેવામાં આવેછે; કાડિયાવાડમાં આવી દાસિયો

“છોકરિયો” ને નામે ઓળખાયછે. અને ભહીકંદામાં “વડારણુ” કહેવા-એછે. આ ચિથોનાં આચરણ ચોખાં હોતાં નથી અને ધણું કરીને પર-ગ્રણું હોતી નથી. પણ કદાપિ પરણું હોયછે તો તે પોતાની જલિવાળા સાચે. બીજી જાતનું ડાઇ તેઓની સાચે છંદમાં પડે તો તે પુરુષ માટે ધણુંજ હજકું ગણુનામાં આવેછે. જાયારે ડાઇ વડારણુને ભહિના રહે લારે તે જેની દાસી હોય તે રાણી તેને બ્યાલાચીને, જેના ભહિના રણા હોય તેનું નામ અચાતકારથી કહેવરાને, તે માણુસ પરી જે દ્રવ્યવાંન હોય તો તેની પાસેથી દંડ ભરી કેવામાં આવે; પણ ચેકી વડારણુ દોપરાન ગણુનામાં આવતી નથી, તેને છોકરં થાય તે પછી જોલો. કહેવાયછે, કદાપિ દાકોરની ઉંચા દરજાની ચાકરીમાં તે હોયછે તો અવાસ કહેવાયછે. તે ઉંચી પદવિયે ચોકોચેછે તો પણ દાકોરને. શુદ્ધામજ ગણુયછે. જ્યારે દાકોરની કુંપરાને પરણુવરામાં આવેછે લારે કૃલાક દાસ દા-ચિથો તેની સાચે તેને શાસરે જઈ રહેછે, અને તેઓ સાસરનાસાનો એક ભાગ ગણુય છે. તેઓ ખરતું બધું હજકું કામકાજ કરેછે. અને તેઓનો દાકોર જ્યારે ખરણું પામેછે લારે તેની સાચે (કૃલાક) ચિતામાં બળી મરેછે.

વૈસ્ય હજ લગી મુખ્યત્વે કરીને જેતીવારી અને વ્યાપાર કરેછે, ગન્ધરાતમાં ધણા ખરા ખેડુતો કણુંખા છે. તેઓની વણુ^૧ મહોદી રાતિ છે. કેળુંખા, કુંડવા, અને આંજણા. તેઓ પોતાની ઉત્પત્તિ કૃત્તીય જલિમાંથી ચ્યાંદી ગણેછે, અને તેઓ ભાહેજા ધણા ખરા તો રજ્યુત જલિના જેવાં ઉપનામથી ઓળખાયછે. વૈસ્ય જલિમાં વાણિયા મુખ્ય છે તે વાત આ-ગગ કંખી છે, તેઓની ચ્યારારી જૂદી જૂદી નાતો થઈ છે અને ને પર-ગણુના અથવા ગામના તેઓ રેહેરાશી હોય તેના નામથી ઓળખાય. તેઓનામાં દરા અને વીશા એવો બેદ પણ છે. વળી ધર્મમેદને લીધે, ચેશરી અથવા વૈષ્ણ અને શ્રવણ અથવા જૈન વાણિયા પણ કહેવાયછે. જેતો જેવો ધર્મ તે પ્રમાણે વાણિયાઓના વહીનાંયા નૈન મતના સાંચુ અ-થવા ભાઈ હોયછે, અને ભાઈની ઉત્પત્તિ ધણું કરીને ડાંઠ રજ્યુત જલિ-

^૧ કણુંખાની ચોથી નાત સુમના છે.

માંથી થયેકી છે, એક કુતમાંથી જેઓની ઉપત્તિ થઈ હોયછે તેઓ એક બીજ સાથે પરખુતાં નથી.

ધર્મ હક્કડું કામકાજ કરનાર ભાગુસોની શુદ્ધતિ ડેહેવાયછે, જેવાં કે હળમ અથવા ગાંધેઓ, (વાગંદ) ઘેખી, અને બીજ ભૂગ જાતિના જેવાં કે બીજ, ડોળી, મેર, અને બીજ શરૂ ગણ્યાય છે, તેમજ નાત બાદાર મૂકવાથી થયેકી બીજ નાતોંપણું એવીજ ગણ્યાયછે. વળી જૂદા જૂદા ધંદ્યા કરતારાઓની જૂદી જૂદી નાતો થઈ છે, દેશી રાજના રાજ્યમાં શુદ્ધતાથી આપત્તાદાના વારાથી ચાલતો આવેશો ધધેં છેાડી શકતોં નથી, તેઓ સારાં લૂગડાં લતાં પેહેરી શકતા નથી, તેમજ રેહેવાને સરસે પ્રકારનું થર બાંધાની શકતા નથી. અસજને વારે નીચે વર્ણના લોકાને ગામભમાં રેહેવાની આશા નહીં અને બીજનાથી ગોળખામું આવે એવોં લૂગડાં પેહેવાને તેઓને હુકમ હોએ * આ પ્રમાણે છતાં પણું શરૂ લોકાના વધીંચા હોયછે તેઓ તેમને અસજ કૃત્રીય કુળમાંથી નીપજેવા કરીને રાજ કરેછે, દેંસ સરખાનાં પણ ચોડાય, વાધેવા એવાં ઉપતામ હોય છે, તથા તેમને તુરી જાતના ગવૈયા હોયછે, અને ગરોડા કરીને તેઓને ગોર હોયછે. તે ખાંખુણું પેડે જનોધ પેહેરેછે અને આદાખુમાંથી ચોતાની ઉપત્તિ થયેકી માની બે છે. દેંસ લોકા ધર્યું કરીને કાળીરપથી હોય છે તેઓનો અભિપ્રાય તેઓને રૂચે તેને જેમ છે કે એક નાત બીજ નાતનાથી જૂદી નથી. એલોકાં પણ હેડ અને ચોળગાણા એવો જોદ છે. અને હેડ જો એળગાણાંનું ખાય તો તે વરદાય અને તેને નાત બાદાર ભૂકે. છેલ્લીવારે એરવી વાત જાણુનાની અગસ છે કે એળગાણા સરફો પણ દિંહું ડેહેવાયછે, અને તે ગરેચાં અથવા જે દિંહું હોતા નથી તેઓના કરતાં એક ગણ્યાયછે. એક એવી વાત છે કે, મુસલમાન આદશાહે પોતાના દિંહું પ્રધાનનો પ્રભુનું કે સર્વતા કર્પા નીચી જત કરું ? પ્રધાને કર્યું કે, “એ વિષેનો વિચાર કરવાની મને મેહેતવ આપો.” પાદશાહે તે પ્રમાણે ગેડેતવ આપી, જોગે તેણે દેખાડે જઈને તેઓને કર્યું કે, “તમે પાદશાહને શુસ્તો ઉપજાયો છે, માટે તમને વયાળીને મુસલમાન કરવાનો

* પ્રથમ પુસ્તકને, ના સાતમાપ્રકરણમાં જસમા એઠણુંની વાતમાં લૂચો.

તેમનો વિચાર છે.” ડેડ લોડો આવું સાંભળીને ધથ્યાજ ભયલીન થઈ ગયા અને ટોળે ભગાને પાદશાહને મેહેલ જઈ વેગળે રહી ઝૂમો પાડી કહેવા લાગ્યા કે, “અમે પાદશાહનો અપરાધ કર્યો હોય તો અમને બીજી જીક્ષા કરો પણ વટાળશો નહિ.” આવું સાંભળીને પાદશાહ હસ્યો અને પોતાનો પ્રધાન, જે જાણી જોઈને આ સર્વ ગણુકાસ્યા વિના એકેસો હતો, તેને કહેવા લાગ્યો, લારે નીચામાં નીચી જાત તો મારીજ તો !”

જૈન લોડામાં મુખ્યત્વે કરીને અપવાસ કરવામાં અને છિંદિંસા નહિ કરવામાં ધર્મ કહેવાયછે. તેઓનામાં નાતનો અટકાવ નથી. તોપણ બોજા છિંદિંસામાં જે સાધારણ રીતમાતો છે તે શાચકો પાળેછે. જે કાઈનાથી નનામાઠેડને અડાયું હોય તો તેને અન્ધી કે પાણીનો રૂપર્ણ કરવો પડેછે. કાઈ છિંદિંસાને ડેડ પાસેથી કાંઈ વરસુ કેવી હોયછે તો તે વરસુને પાણી છાંચયા પણ અડેછે. કોળી અને ભરવાડ સરખા પણ ઢેડને અખાથી અભડાયછે અને શુદ્ધ ચવાને ઉપર પ્રમાણે કરેછે.

સન ૧૮૫૩ ના આગસ્ટ અદિનાનાં ગુજરાતના એક કાળિયે દ્વાખ-સારી કચેરીમાં જુથાની આપતાં કલ્યાં કે, લગવાન અને દોડો એ ભર-વાડ મારી પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, “અમે ડેડને અહક્યા છિયે તેથી અભડાયા છિયે, માટે અમને દેવતા આપો.” મેં હુક્કાની ચલમભમાંથી એક અંગારો નાંખ્યો તેનો વારા ફરતી બને જણે પોતાના માથા સાચે રૂપર્ણ કર્યો, ત્યાર પણી તેમણે મારો હુક્કો લધને પીધો. બાવાર્ય એવો કે અ-મિના રૂપર્ણથી તેઓ ચોખા થયા ત્યારે તેણે તેઓને હુક્કો આપો.

નાતમાં તડ પડી જયછે તેનું એક વધારે કારણું એ છે કે નાત રહોયી હોયછે તો જમખુતાર કરતાં ખર્ચ ધણો થઈ જયછે. પૈસાદાર મા-ખુસ લોકપ્રિય થના સાં અગત્ય હોય તે કરતાં પણ ઝુશીથી એક એ વધારે નાતો કરેછે, તે જોઈને બોજની નાખુશી છતાં પણ એટં દેખાશો એમ સમજુને તખ્યાધ મરીને વધારાની નાતો કરવી પડેછે, એલે હેવટે, તેવી નાતો કરવાનો ચાલ પડી જયછે તેથી ગરીઅને ઇફિયા કરને કાલા-ડીને પણ કરવી પડેછે. આ કારણું કીધે કાઈ પણ કારણુથી નાતમાં વાધો પડે તો તેનો લાગ લધને જૂહાં પડવાનો પ્રસંગ તાકેછે. જે નાત-

ના ધર્મા ભાષ્યસેનું એકમણ થાયછે તો પણી તડ પાડવાને વાર લાગતી નથી; પણ વાંધાવાળા થોડા હોયછે તો પણી તેમને ધર્મી પજવધું સે-ઝેવી પડેછે. નાતના લોકો તેમની સાચે સંઅંધ રાખવાને ના કઢેછે, તેમનાં છાકરાં સાચે કોઈ વિવાહ કરતું નથી, કોઈ તેમને દેવતા આપતું નથી, તેમજ ગામના દૂવામાંથી પાણી સરરખું પણ કાઢાડતા હેતા નથી. જેઓને નાત બાદાર ગૂડેલા હોયછે તેઓની જીવોને અને પરણેલી દીકરિયોને તેઓનો સંસર્ગ કરવા હેતા નથી, તેમનામાં કોઈ ભરી જાયછે તો નાતના લોકોને નંગી પડીને અથવા કોઈ બીજી રીતે વાંધો પતાની હેઠે ત્યારે નેઓ ફાંડ હેવા જાયછે, પરનાતીલાથી તે કામ થતું નથી.

કેટલીક નાતોમાં પુરુષોને તેમની ભરજુમાં આને તેણલી જીવો પરણુવાની છૂટ છે, કેટલાક રજપૂત વીશવાર પરણેછે, અને ચૈલ્ડિચ્ય આલિખું પાંચ કે છયાર પરણેછે; બીજી નાતોમાં એવો ચાલ હોયછે કે; પેહેલી જીવતી હોય ત્યાંસુધી બીજી વાર કાઈનાથી પરણ્યાય નહિ. રજપૂત લોકોમાં વિધવાનાં પુર્ણલંબ યવા હેતા નથી, પણ બીજી કેટલીક નાતોમાં એકવાર કરતાં વધારે વાર જી પરણું શકે છે. કોઈ વાર તો ધર્મધર્મિયાશ્વીને બનાવ નથી હતો તેથી પોતાની મુર્ખાથી છૂટા છેડા કરવા હેવામાં આવેછે, તેમાં જી પોતાનો છેડા ફાડિને ધર્મિને આપેછે અને ધર્મિની તેને છૂટા યથાનો દરતાવેજ કરી આપેછે. કેટલીક નાતોમાં એવો ધારે છે કે કન્યાને બારવર્ષની અંદર પરણ્યાવવાજ જોઈયે; કેટલીક નાતોમાં કુલીન વર ખાલેછે, અને છેાકરી ક્રીશ વર્પની થતાં સુધી કોઈ વાર કુંવારી રાખેછે. કેટલોક નાતોમાં એવો ચાલ છે કે મરેલા ભાષ્યસની ઉત્તરક્રિયા કરવામાં આવે નહિ તો તે ઘર નાતબાદાર ભૂક્ષવાને યોગ્ય થાયછે; અને વળી બીજી કેટલીક નાતોમાં એવી કિયા સમૃણગી કરતાજ નથી.

હિંદુઓમાં જીવાની બાઅતમાં ધર્મ પ્રકારની ભનાઈ હોયછે તે અમાણે કોઈ ચાલે નહિ તો તેને નાત બાદાર મૂકેછે. તેમો સામાન્ય ધ.રો એવો છે કે, કોઈ બીજી નાતવાળાનું તેમાં સુખ્યત્વે કરીને પોતાના કરતાં નીચી નાતવાળાના હાથતું રાખેલું અવય નહિ. જો આલિખુંની રસોઈને શક અડકે તો તે પણીથી શકને ભાવ યોગ્યજ થાયછે. કેટલીક નાતોમાં એવો ધારી છે કે જે કેકણે રસોઈ કરી હોય ત્યાંથા

ખીને ડેકાણે લઈ જવાય નહિં. વાસણુ વિષે પણ એવીજ જાતનાં થાં-
ધનછે. આદાણે ડાઈ વાસણુ ઉપયોગમાં આપણું હોય તો ફરીથી વાપરતા
પેહેલાં પાણીથી ઉચ્ચતું જોઈયે; પણ વૈસ્ય રાખવડે ઉટડી નાંબે તો તેની
નાતના ધારા પ્રમાણે આવી શકે. કાંસું, પથર, કચાઈ, લાકડું
અને માડી એવીનાં ગનારેલાં વાસણુ પરનાતવાળાઓ વાપરયાં હોય
તો તે આદાણના અપમાં આવતાં નથી. તેમજ આદાણના અપમાં
એવી જાતનાં વાસણે વેશન કર્યા જાતિનું ડાઈ અડકે તો તેના અપમાં
તે રહેતાં નથી. જરૂરિયાત પ્રસંગ આવી પડવાને કીવે પાણીની
એવી અંચી છાઈ ગણુગમાં આવતી નથી તો પણ સામાન્ય ધારો જોવો
છે કે પરલતિવાળાના વાસણમાં પાણી ભરેલું હોય તો તે છિંદુના અપમાં
આવતું નથી, તેમજ છિંદુના પાણીને તેઓ અડકે તો તે વરલાયછે
તથાપિ પદ્ધિન ગૂજરાતમાં ડન્ડાળાના વિસમાં પાણીની ધણી
અગત્ય પડું ત્યારે પરલતિવાળાઓનું ત્રાંચા પીતળા આદિ
ધાતુનું વાસણ હોય તો તે પાણી તથા આદીને સારી પેડ માંજયા પણો
તેમાં ભરી આદેલું પાણી આદાણના અપમાં આવેલે. ચામડાની ડોળ
માંજયાની અગત્ય રહેતી નથી, આત તેને ધોંઘ નાંખવીજ જોઈયે કેમકે
મોચીને ધેરથી ને આવેલી હોય છે તેથી. તે નાતના કરતાં વધારે વરાળો
અંધ શક્કા જેવું પણ કાંઈ આક્રી રહેતું નથી. કેટલાક આદાણ એવા ચો-
ખાનાતવાળા હોયછે કે ડોળની કાદાડેલું પાણી પીતા નથી અને તેથી નાદાતા
પણ નથી. પદ્ધિન ગૂજરાતમાં પણ કરીને ગામ હીઠ અડક્કા છૂતો હોયછે
તાં ડેડ પાણી કાદાડી જયછે લાર પણી આદાણ અને જીજ નાતના લોડો
સાચી બાળુઝેથી પાણી કાદાડેલે. ધણુંકરાને ગામમાં ધણુા કુરા
હોયછે, તેમાં એક છૂતો ડેડ સોકોનો મલાયદો હોયછે. છૂતિં કે ણી-
ણું ડાઈ પ્રાણી કુરામાં પડી ભરણું પામેલે તો છૂતો જોડારો ચાયછે
અને પાંચ વાર તેને ઉંબેની નાંખાન્યા પણી ગંગાજળ અને ગાયતું મૂત્ર
રડકે લારે પનિન થાયછે. આદાણ કે વાલિયાતી સ્વી પાણી ભરીને જ-
તી હોય ને તેના સાચું માદું મળે તો તે પાણી અપવિન થયું સમજ રેઢી
હેવામાં આવેલે. આગના મડું સામું આવતા પેહેલાં ડાઈ ખૂણાની યોડા
છેટાની જર્યા આવેલે તેમાં પેરી જઈનો મડું હેણાય નહિં એવા

અવગે મહેઠે લાંબ લાણું ઉભી રૈહેઠે ત્યારે પાણું અપવિત્ર થતું નથી.
 કોઈ પ્રાણીનું મહુ પડણું હોય અને તે ધર્ષણ કરીને હૂવે જવાના રસતા ઉ-
 પર હોય તો તેને ત્યાંથી કાઢાડી નંખાવીને જરૂર પવિત્ર કરવા વિના કોંઈ
 પાણું જરૂર નથી. એહેડા ઉપર કાગડો બેશીને બડામાં પોતાની ચાંચ
 આપે તો કટકીક લિયો પાણું રેડી હેઠે; પણ આવો બનાવ અનવાતો
 સંભવ ધર્ષણ હોયછે તેથી કટકીક લિયો; તે ગણ્યકારતી નથી. ઈજિંડ અને
 યૂરોપના ધીમ દેશોમાં કાગડાને માનશકુનિયાળ ગણ્યવામાં આવેછે તે
 પ્રમાણે ગુજરાતમાં તેવો વેફેમ છે તેથી કદાપિ ઓવો માલ પડ્યો હશે
 એમ ખારવામાં આવેછે.

પ્રકરણ ૨.

એકુત.

યૂશાપ ખુંના દેશના એકુતો જેમ પોતોતાના જેતરમાં રેહેછે તેમ ગૂજરાતના એકુતો રેહેતા નથી, પણ સર્વદા ગામડાંમાં રેહેછે. એકુતો ને રેહેવાના ધરેના સમૃદ્ધયને ગામ ડેહેતા નથી પણ તેના તાખાની જે-રક્ષી સીમ હોયછે તે સુખાંતને ગામ ડેહેછે. અમે આગળ લખ્યું છે તે પ્ર-
માણે આ પ્રાન્તને ધણો ભાગ સરસ ઝડોની બઢાયી છવાઈ ગયેનો છે.
કંઈના રણની પડોસની જગ્યાઓમાં, જ્યાં ઝડપાન ઓછાં હોયછે, ત્યાં
ગામની સાચે ઝડોનો જયો હોયછે. શહેરની પેડો ગામની પાસે નદી કે
તલાવ હોયછે, તેમજ વણું કરીને ભરણું અને દેવાલ્ય પણ હોયછે. આ
પ્રાન્તના સરસ ભાગનાં જેતરની પણવાડે મજબૂત અને ઉંચી ઓની આ-
રેમાસ વાડ કરેલી રેહેછે, તે સાચે જ્યાં ત્યાં પુઠળ સારાં ઝડપાન
તેથી એક બીજાની સીમા ઓની ભગી જાયછે કે, મતુધ્ય પ્રાણીના અવા-
જના શોહેર, રેહેરિયાના ચીયરકા, અથવા દૂતરાનું ભસવું, એ જો સાં-
ભળવામાં આવે નહિ તો સુસાદ્ર વગર જણે ઓચિંતે ગામમાં આવીને
ઉભો રેહે. વાડથો અને ઝડપ ઉપર મોરથી માંગીને તે અકલી સુધી સર્વ
જાતિનાં પક્ષીનાં ટોગાં હોયછે; સર્વ પ્રકારનો રિકાર અહિ ધણો હોયછે,
અને વાંદરાંની સેના અહિ તહિ ભરકતી રેહેછે. તેમજ દેશના ઝાલાવાડા
સરખા ધીજા ભાગમાં પાણીની સપાટી ઉપર આંખ દૂરી વળતી હોય
તેમ વગર અદ્યાખું થયે આંખ દેરવતાં વાંતજ ધણું ગામ ઓળખી શન
કાયછે, અને દરખતું ટોળું કે વીજી અસ્થાર એક મૈલને છેટે હોય તો
ધણો સેહેલાઈથી જોઈ શકાયકે.

એકુત લોટો દુધોગી અને નિયમશીલ હોયછે, તેઓની રીતમાત ખણું
સાદી હોયછે. તેઓ પરોદીયે હુકેછે, અને પોતાનાં ઢોરને ચાર નીરીને
યોડી વાર પોતાને ધરકામે લાગે છે. ઢોર ધાસ ખાઈ રેહેછે એટલી વારમાં
જેતરમાં જવાને તૈયાર થઈ રેહેછે. અને ઢોરને હાડીને સીમમાં જાયછે.
તેઓ આખે દિવસ જેતરના કામકાજમાં રોકાયલા રેહેછે. આશરે નર
વાગુતાં તેમની કિયો ધેર રાખીને તેઓને માટે આવાનું જેતરમાં લધ જ-

અછે, અને રાત્રે તો વળું કરવાની વેજાએ સર્વે અસ્ત પામાં ધેર આવે છે. કુરૂશાક કણુભિયો તો દાહાડામાં ચાર વાર ખાયછે.

કણુભી ક્રોદીમાં આવેછે ત્યારે તો ધણું કરીને ગરીબ અને નભી પડતો જણાયછે, પણ પોતાની જતના લોકોની આગળ તો આડો અને છિભતવાન હોયછે, અને જમે તે વિના ચાલશો, પણ ડાધને અનાવિના ચાલવાનું નહિ એનું મોલવાનું અને ગમેછે, અને તે વિષે તે ધણી કુહેવતો કુહેછે, જેમકે, “જ્યાં વર્ષાદનું ગાજણું, ત્યાં કણુભીનું પાદદે.” “કણુભીની પાછળ લાણો જણું, પણ કણુભી ડોધની પાછળ વણું.” કણુભીને જ્યાં જેઠારો ત્યાં એના બળદ હેઠેલા, જ્યાં એકતું કુહેવા એશિયે ત્યાં બીજાતું કલાવિના ચાલેજ નહિ; સારાંસ એ કે, એ બન્નેને એં બીજાથી જૂદા પાડી શકાય નહિ. પોતાના બળદ વિષેનો તેનો ભમત ડોધનાથી ખાગી શકાય નહિ, કુમક ધીલે તેઓને જેવી રિયતિમાં મૂલ્યાછે તે રિયતિને તેઓ આશ્રયકારક રીતે માડુક આવેછે, અને તેઓની પ્રસિદ્ધિ પણ ધણી છે. જ્યારે મેરાડના રાજ કર્ણની હાર યાઈ અને જહાંગીર પાદશાહે તેની મુલાકાત લોધી ત્યારે તેને ધણું માન આપવાને તે બહુ આતુર હતો તેથી તેને પોતાની જમણી બાળુએ. બેસારથો અને નવાઈની સર્વે જતની વર્તુઓ તેને તુષ્ટિવાનમાં આપી તે સાથે ગૂજરાતના બગડની એક જેડ પણ આપી. કણુભી પોતાના બગદને હાકતી વખતે તરેહવાર જતની વાઢાલમાં ગાળા ધધતે હાકેછે. તે સોઝાહનો હોય તો કુહેશે કે “તને કાડી આવે!” જે તે ઈડરવાડનો હોય અથવા તેવાજ ડાઈ પાલાડી મુલ્કનો હોય તો કુહેશે કે, “તને વાત ખાય!” આખા ગુજરાતમાં એમ કુહેવાનો ચાલ છે કે, “તારો ધણી મરે.” આતું કુહેવામાં તેનો ભાવાય્ એવો કે, પોતે નહિ પણ તેનો પેહેલાંનો ધણી; કદાપિ બહુ સંભાગથી કુહે તો કુહેશે કે, “તને વેચનારો મરે!”

વૈશાખ શુદ્ધ ઉં એ અભ્યાનીજનો. તેહેવાર કુહેવાયછે ત્યારે ગામને ધણી હેલ તે સર્વે બેનોને એકડા કરેછે, અને તેઓને કુહેછે કે હે તારે ધધે લાગવાનો સમૃદ્ધ થયો; ત્યારે તેઓ કુહેશે કે, “તાના! ગયા “વર્ષમાં અમારે ધણુા ઇસિયા ભરવા પણા, તમે અમારે માયે ધણુા વેરા

“નાંખ્યા; અને ખડે પૂછાવો તો, અમારે ભાયે કાઈ ધણી નથી; કોક
“અમારાં ધર આળી નાખેલે, અને અમારી ધરતી ઉજડ કરી નાખેલે,
“તે તમે તો અમારી સંભાળ કેતા નથી, અને અમારી વાઢારે ધાતા
“નથી.” ગામનો ધણી આતું સાંભળીને જેવા તેવા સરળ જોડેલે તેમાં
“ધણું કરને તો અધું મેહેતાને ભાયે ઢેળા પાડેલે ને કુહેલે કે, ભાયો
“વાક લુચ્યા મેહેતાનો છે, તેને હવે કાઢાડી મૂકીશું. મારું હેત તમારા ઉ-
“પર છે તેટલું જીન કાઈના ઉપર નથી, તમે તો અમારાં છોડરાં છો.”
આતું જે ગામનો ધણી કુહેલે તે કાઈ વધારે કુહેતો નથી, કેમકે તે સારી
પેઠે જણું છે કે, “એડુનો વિના આપણીં જરૂરીન કશા કામની નથી.”
અને વળી ગુજરાતમાં ખીણ દેશીની પેઠે, “જેમ લોકાનો વધારે જથો
તેમ રાજની શોભા, પણ જેમ કોકાની ભાગતી તેમ રાજની હાથું.”
ધણી રગજક થયા પછી, અને ગામના મુખીને હાડોર પાંધડી બંધાવે
છે તથા સલામી ઓછી કેવા વિષેની લાંબો આશા હે છે ત્યાર પછી
સારે સુદૂરે જેતીના કાગનો પ્રારંભ થાયછે. પ્રથમ તો ધહુ કે ર ગયા
વર્પનું જે હોથ તેનો રહેલો બાગ ડેઝી નાખેલે ને છાણ ઓક્કું કરીને
ઉકેડા કર્યો હોય તેનું આતર અથવા સુક્કાઈ ગયેલા પાણીની તર ખોદી
લાવીને બેતરમાં પૂરેલે. ત્યારપછી, જોડવાની. વાવવાની અને ખીણ વિ-
ધિયો અનુકૂમે થાયછે, તે વિષેનો બધો વિચાર, નીચેની કવિતા ઉપરથી
ધ્યાનમાં આવશે. ગુજરાતના એડુનોની ક્રિયો આંખા ગુજરાતમાં એ મ-
તસઅની કવિતા ગાયછે.

સાંભળ રે શ્રીકૃષ્ણ અમારી વિનિતિ;

કણુંભી કરા હુઃખની ઠંડું કયાય જો.

હે હુઃખ ટાળી અવનીના આધાર હું;

અમથી રાખો તેમ રામ રૈહેવાય જો. સાંભળે૦ ૧

અડે વાદળાં માસ અપાડો આવતાં;

ચેદતણું તો પડતા માંડે તીર જો;

રાસ પરોણો કણુંભી કરા હાથમાં;

ખોંચું લયછે કણુંભી કરે શરીર જો. સાંભળે૦ ૨

આનખુ માસે મેહુલો વરસે જરવડે;

લદમણ પદળી જાયે નર ને નાર જે;
 દોકરાની વહુ સસરા પાસે જઈ છે,
 સસરાજ કાંધ વાચે ડાંગર નર જે. સાંભળરે૦ ૩
 બદે આવિયો ભાદરવો મહિનો હવે;
 કણુંખી કેરી નારી લદમણ થાય જે,
 ચાર તણો ભારો ભાયે જે નીગળે,
 છૈયાં કૃતે રડતાં પદળી જમ જે. સાંભળરે૦ ૪
 અપાસેમાં આશા તો રાખી અતિ ધંઢો,
 વાટ જેયકો મેદ વરસવા કાજ જે;
 નર ભાજરી હુંડે આની એસવા,
 ડાંગર પાણીવિના સ્ફુરાયે આજ જે. સાંભળરે૦ ૫
 કાર્તિકમાં ઉધરાતદાર તે આવિયો;
 કરે આંકડો રીમમાંદ તૈયાર જે,
 “એક સિંગ કે કણુ નવ કાંધ ઉપાડશો,”
 એવી રાયતણુ આશાનો સાર જે. સાંભળરે૦ ૬
 માગશર મહિનો આવ્યો ઇડી રીતથી,
 પેહેલો હપતો ઉધરાવા મંડાયજે;
 સુપી તલાટી ચોરે એસે જઈ ચડી,
 કણુંખો બિચારો બહુ ર.તે હૂઠાયજે. સાંભળરે૦ ૭
 પૂછેં બીજો પાક રખીનો થાયછે,
 ઇનાં કાલાં ફાડી થાય સમાંજ જે;
 જૂની બંધી દૂર કરી છે આ સમે,
 પણ તે ભાવજ નવી ચલાના કાજ જે. સાંભળરે૦ ૮
 આવ્યો ભાધ મહિનો ઇડી રીતથી;
 લીલાં કચ સૌ એતર તો દેખાયજે,
 રાજનો જે કર તે સધગા આપિયો,
 પણ ભાયાપર હીમતાણુ ભય થાય જે. સાંભળરે૦ ૯

ઇંગણ્ય મહિનો આવ્યો ઇડી રીતથી,
દીમે ધુંનો કીયો પૂરે નાશ જે;
“ચાકો આપણું સાચ્યે” પણ શા કામનું.
મુખ્યે મૂર્ખી ચોક્કી ચારે પાસ જે. સાંભળરે. ૧૦

ચારે તો સૌ થાય એકઠા વૈત્રમાં;
માગે “લાવો કર ને તમ પર થાય જો,”
દેંતનારો વિધવાની મજુરી લે લંઠી,
સર્વે જેર જુલમધી લૂંગી જાયજે. સાંભળરે ૧૧

જમીનદાર વૈશાખે આવીને લૂંગે,
ગાય બેંશના ફૂલ દ્વીપું જે કાંય જે;
છાથે વિના છીયાં સૌ ટળંગળ બહુ કરે,
પણું પાપિયો ચાલું રહે કૂરમાંય જે. સાંભળરે ૧૨

જેડ મહિનો આવ્યો ઇડી રીતથી,
ચીડાધ ગયદો કણુંભી થંડો થાય જે;
સમ ખાતાં ને આશા તેને આપતાં,
ઘેતરમાં ખાતર તે હુરવા જાયજે. સાંભળરે ૧૩

ખારે મહિના ઇપામાં પૂરા થયા.
તેમાં કણુંભી કેરી કથી કથાય જે;
જે ડાઢ ગાય અને શીયે ને સાંભળે,
વાસ સ્વર્ગમાં તેનો જઈ થઈ જાય જે.

સાંભળરે શ્રી કૃષ્ણ અમારી વિનતિ. ૧૪

જ્યારે અનાજ પાકેછે ત્યારે રાજ અથવા દ્વાકોર કળતર કરવાને
પોતે જતે જાયછે અથવા પોતાના ભાણુસને મોક્કેછે. કળતરનું કામ
બહુ રીતથી કરવામાં આવેછે પણ જે સાધારણ ચાલ છે તે અમે લ-
ખિયે છિયે:—જમીનદાર અથવા તેતો ભાણુસ ગામના મુખ્યિને લઈને
ઘેતરે ઘેતર કરેછે. મુખી હોયછે તે એક લાંબે જેટલું. અનાજ ઉત્તરવાનું
હોય તેનું આશ્ચરે કળતર કરેછે. અને તે કહેછે ક અનાજ આટલા મણું
ઉત્તરસો. જમીનદાર પણ પોતે પોતાની મેળે કળતર કરેછે. અને તે કુહેછે

કે અનાજ આરહું ઉતરશે, એટલે તાઅહતોબ ખેડુત હોકારા... કરવા મંજી જાયછે અને ઓદેછે કે, “પૃથ્વીપતિ ! તમે કોહોછે એટલું તો કદ્વિની “ઉત્તરવાનું નથી; અને હું ગરીબ માણુસ બહુ ભારચા જઈશ !” ધણી રગડક ચાલ્યા પછી એક આંકડો નક્કી થાયછે, તે ખેડુતે ધાખું હોય તે કરતાં ગમે તેટલી તેની તરફેણુંમાં ફર્યો હોય તેઠણું તેની સામે વાંધો ડાઢાયા વિના તે રેહેતો નથી. જમીનદારના ભાગના ખેડુત પછી જમીન આપેછે ત્યારપછી લખુવાની તેને રજ મળેછે.

જમીનદારનો ભાગ જૂદી જૂદી જગ્યાએ જૂદો જૂદો હોયછે. જેમ કે, આલાવાડમાં કોધવાર એક તૃત્યાંશ હોયછે; અને કોઈ વાર અધ્યા અથવા એ તૃત્યાંશ હોયછે. ડાંગર અને બીજું અનાજ જેને તગાવ કે ઝૂવામાંથી પાણી પાવું પડેછે, તેમાંથી ધણું કરીને એક તૃત્યાંશ ભાગ આપવો પડેછે. રવિના ધણું અને જવ, પાયદી જમીનમાં થાયછે, તેમાંથી એક ચતુર્થાંશ આપવો પડેછે. જમીનદારનો ભાગ કેટલાક પાસેથી બહુજ થોડે; ભાત્ર નામનોજ લેવામાં આવેછે, પણ હળવેરો, કે બળદ કે દાદાંદિયાં જેટલાં રાખવામાં આવે તેના ઉપરનો વેરો ફરાવીને જમીનદાર પોતાની ઉપજ પૂરી કરી લેછે. ચેમાસુંધણું પાણી પાયા નિના જે થાયછે તેના ઉપર ભાગ લેવાની ગણુતરી જૂદા પ્રકારની છે; જેમ કે, આલાવા ચુંચાસમા જાતના રજપૂત જમીનદાર છે, તેઓની રીત પ્રમાણે ચાસ પાઉયા હોય તેનાં તેખળાં ગણુવામાં આવેછે. ઐતરના એક ભાગમાં બીજી ભાગ કરતાં પાક વધારે ઉત્તરે એમ હોય ભાટે એક ઐતરના નખું ભાગ કરવામાં આવેછે. પ્રત્યેક ભાગમાંથી પેહેદો, મધ્યનો, અને છેદો ચાસ કાપવામાં આવેછે, અને દાખા તેમાંથી જૂદા કરીને તોલ કરેછે. પછી ચાસનાં જેટલાં તેખળાં થયા હોય તે આંકડાનો અને અનાજના વજનના આંકડાનો ચુણુકાર કરીને એકદર વજનની સરાસરી કાહાડવામાં આવેછે. એક એકરે એક મણું બીજો ભાગ બાદ કરવામાં આવેછે, તથા સેંકડે દશ લેખે ખેડુતની મળુરી પણ બાદ કરેછે. લાર પછી જે બાડી રેહે તેના જે ભાગ કરેછે, તેમાંથી એક ભાગ જમીનદાર લેઉ અને બીજો ભાગ ખેડુતને રહેછે.

ભાગ વસુલું કરી લેવાની અસદની રીત નીચે પ્રમાણે છે:-ગામ ખાતાની અલવાડ હોય તેમાં અનાજ કાપી લાવીને ઓધો કરવાની કણ્ણ-

લાત આપે એટલે બેહુતને કાપણી કરવાની પરવાનગી અણે. પછી બળદાનો પગર કર્યે દાણા છૂટા પડી તૈયાર થાય એટલે જભીદાર, ગામના સુખ્ય લોક, વસતાઈયા તથા તોલવાને વાણિયા, બેહુત અને અગાની ચોકી કરનારો એટલા એકદા થાય અને પછી દાણા વેહેણી લેવામાં આવે. ઢાકોરનો સુમારે ચાળાશમે ભાગ વેગળો કાઢાજા પણી, ગામના વસવાઈયા, વૈધ, યુવરાજ કુંવરના ધજવા ખર્ચનો ભાગ, ચોકીનાળાનો ભાગ, વાણિયાની તોલામણી, સુખ્ણીનો ભાગ, ગામમાં હેતુનું કુણણું હેરે હોય તેનો ભાગ, કુંવર તલાવનો ભાગ, કુંવરનો અને બીજા પરચૂરણું ભાગ ન્યૂદા કાઢાડે. જ્યારે એ પ્રમાણે જોખાધ રેહે લારે બેહુત ખૂમો પાડીને નાજરું જાલી કેદેશ કે, “હવે થયું થયું” એટલે પછી બાદી રહેલી દૂર જભીદાર અને બેહુત અધ્યો અર્ધ વેહેણી કે, અસ્થળ જોખ્યા ચિના આશરેથી ટોપકા ભરીને આપ કાઢાડુનાનો ચાલ હતો, એમ જણ્યાયે,

જ્યારે ઢાકોરને પોતાની કુંવરીને ભાગ આપવાનો હોયછે. અથવા બીજું એટંજ જરૂરિયાતનું ખર્ચ કરવાતું હોયછે લારેતે બેહુતોના ઉપર નાંબેછે. વળી પોતાના દસંદી ભાઈને અથવા બીજા કાઈ જિસુંને હળવીડ અથવા ખળાહીડ એટંસું લેવાનું દરાવી આપેછે. આવા પ્રકારનો ઠરાવ એક વર્ષને માટે કે પછી જાયુનો કરી આપેછે. ડાઢ વાર તો ઢાકોરનાં ગામોની ઉપ-જમાંથી અમુક રૂભનો કર લેવાનો દરાવેછે, ધાણું કરીને જેવા જઈયે તો ગૂજરાતના સર્વે બેહુતો એટલા બધા હેવાદાર થઈ ગયા હોયછે કુંતે પી-ડામાંથી છૂટવાને તેઓની પાસે કાંઈ સાધન હેતુ નથી. તેમના લેણુદાર ધાણું કરીને મેથી કે શ્રાવક વાણિયા હોયછે. વાણિયો આરંભ કરતાં યો-ડી વાર કસાબામાં રેહેછે અને યોડી વાર પાસેના ગામડામાં રેહેછે. તે યોડા ઇપિયા શેહેરમાંથી બ્યાને ઉંઘાડે અને તેવડે ધી, તેલ, જોળ, અને બીજી એવી વસ્તુઓ લઈને ગામડામાં હુકાન કાઢાડેછે. બેહુત લોકાની પાસે રોકડાં નાણાં હોતાં નથી, તેથી રાને એ વચ્ચે ધડી સુધી દીનો આવે તેથિં તેલ અથવા મીઠું ભરચાં વગેરે ગાંધિયાટાનો પરચૂરણ સામાન, દાણા કે હું. આપીને ખરીદ કરેછે, તેઓને પોતાના ભાલના ભાવની અભર હોતી નથી, તેથી વાણિયો જોટંદું આપેછે તે કે છે અને તે પોતાનો મોકણો જવ

અતાવવાને યોડું વધારે આપેછે તેથી ખુશી થાયછે, અને જણેછે કે આવી રીતે આપણું કામ સરવું તે ડીક થયું. આ પ્રમાણે કે કાચું પાકું એકું થયું હોય તે વાખ્યિયો શહેરમાં લાવીને સારે ભાવે વેચેછે.—એ પ્રમાણે પોતાની મૂડીમાં તે વધારો કરેછે અને પોતાની ગામડાની ફુકાનનું કામકાજ જરા જરા વધારે ચલાવેછે. એકુતનો અળદિયો ભરી ગયો હોય તો બીજે કેવાને પેદો વાખ્યિયો તેને ખુશીથી વ્યાજે નાણાં ધીરેછે. અથવા કદાપિને એકુતને પોતાનું છેકરે પરથ્થાવવું હોયછે, કે પછી પોતાના માઆપનું આરસું કરવું હોયછે તો આ અવસરે ને અગત્યની વસ્તુઓ જેવી કે, ધી, ગોળાં, લુગડાં ધલાદિ તેને આપીને બમણું મૂકું તેને નામે ઉધારેછે. કોઈ વાર તો એકુત પોતાની મેળે શહેરમાં ખરીદ કરવાને જણું પણ લાંના વેપારીની સાથે સોઢો કરવાને પેદા ગામડાના વેપારી વાખ્યાને દ્વાલાનું કામ કરવા લઈ જબો પડેછે, તેમણે તે જણેછે કે શહેરનો વાખ્યિયો પોતાની નજરમાં આવે તેણું મૂકું ભાગશે. વળો એમ કરવાનું એક બીજું કારણ હોયછે તે એ કે તે બીચારાની પાસે પેસા હોતા નથી તેથી પેદા વાખ્યાવિના બીજે કોઈ તેને ધીરનાર હોતો નથી, તેમણે તે જણાં વેપાર કરતો હોય તાં બીજે કોઈ આવીને તેના ધરાક સાથે વહિવિચ ચંચાવે તો હિંદુ લોકાની તરેહવાર રીતિ પ્રમાણે તેની માલમતા લૂંગી લીધા બોજ ગણ્યાય. આવે પ્રસગે વાખ્યાનું ખરેખરે કામ થઈ જયશે તે એકુતને ડેહણો કે, “મારી પાસે રોકડા ઇંધિયા નથી, પણ તારે સાંમાન જોયતો હોય તો આપણે એ સંગાયે જઈ વેચાતો લઈશું, અને તેના મૂલના ઇંધિયા હું ભારે નામે મંડાવીશ. તેણે પોતાના ધૂની ખાગાના ધરાકના પૂર્વજીનાં વખાણું સાંભળ્યાં હોય તે તેને કણી સંભળાવેછે, અને આવે પ્રસગે સારું ખર્ચ કરીને આખર રાખવાની કેટલી અગત્ય છે તે તેને સંમજનેછે. વળો તે કેહેછે કે, “આવો દિવસ રોજ રોજ આવતો નથી, પણ આખી ઉભરમાં એક એ વાર આવેછે તેથી તેમાં ખર્ચેવો પેસા નાં ખી દીધ્યો કેહેવાય નહિ, ને પેસા પેદા કરો એ તો સેહેણું કામ છે. વળ્ણે તે કેહેછે કે, “મને તમારો પૂરો ભરાંસો છે, માટે તમારે જેઠલા ઇંધિયા જોઈશું તેણા ધીરવાને હું તૈયાર છું.” આ પ્રમાણે તેને ઉંચો ચુડાવીને પછી દેવાના ઉંડા ખાડામાં ખુડાડી નાંખેછે

હિંદુઓની ચડતીની વચ્ચે આવનાર નાણું સંખ્યાંથી અને ખર્ચું સંખ્યાંથી તેમના જે આવા ઉંધી સમજણુંના વિચાર છે તેના જેવું શીજું એક નથી. તેમનામાં વેપાણી માણુસની આબદ્દ ગણુથી એટલું નહિ પણ તે મ્હેઠું માણુસ-મહાજન મનાયછે, તેનો અર્થ એવો કે તે પૈસા વાળા છે, પણ ગમે તો તે નીચ અને સ્વાર્થી હોય અને વાણું કરીને તે તેવોન હોયછે. એજ રીતે જમીનવાળો અથવા ઐહુત “ધીરજવાળો” કે હેવાયછે, એટલે તેના પડોશી અવગણુંના કરેછે તેનો અનાદર કરવા જેટલી તેનામાં હિંમત હોતી નથી તેથી પોતાની મેળે, નિવારણ થાય નહિ એવા સંકુટણાં પડેછે.

હવે પેકા વાણિયા ભાઈની વાત ચકાવિયે છિયે; જ્યારે ડાક રીતો ખર્ચ કરવાનો સમય પાર પડેછે, લારે વાણિયો નાણું લઈને અત લખના આવેછે. તે ઐહુતને કહેછે કે, “તમારે ધીરજાને આટલું આપવાનું છે, લુગાંવાળાને આટલું આપવાનું છે,” એ પ્રમાણે બંધું ગણુનેછે તેનું પેંચો ઐહુત હાનું ડેઢું હોવેછે, પણ વાણિયો કાયળી છોડામણ માગે તેના દ્વિપિયા તો રોકડાં આપવા પડેછે, કેમકે તે શુભ શકુનતી નિશાની છે, તેથી ઐહુત સેંકડે એક ટકાને વ્યાજે ગમે લાંથી પણ લઈ આવીને તેને અપેછે.

એ વિના તેને લખનારને આપવું પડેછે, એટલું નહિ પણ સાક્ષિ ચેંડનરાઓને પણ આપવું પડેછે, દર સેંકડે દર માસે એ ટકા પ્રમાણે વ્યાજ દાખલ કરેછે તે જો સમધારણ વ્યાજ કે છે તો એક ટકા લખાવેછે. અત લખાઈને તૈયાર થાયછે એટસે ઐહુત પોતાની હળતી નિશાની નીચે કરેછે. બીજે વર્ષ ઇસલની વેળા આવેછે, અને સરકારને ભાગ આપવામાં આવેછે, ત્યાર પણી તે ઐહુતનો બાધોનો ભાગ લઈ જવાને પેંચો ભાગનારો પ્રયત્ન કરેછે. ઐહુત ધણું કલાવાલા કરેછે ત્યારે તેને ચોડા દ્વિસ આવાને આવે એટલું રેહેવા દેછે ને બાધીનું તેને ખાતે જમે કરેછે. કોઈ વાર તો વાણિયો બંધું લઈ જાયછે, અને ઐહુત પોતાના શુન્ઝરાનને માટે કહેછે ત્યારે કહેછે કે, “તમે શું કરવાને ચિન્તા રાખેછો?” જ્યારે તમારી પાસે થઈ રહે ત્યારે તમારે જોઇયે એટલું ભારી

“હુકાનેથી લઈ જબો.” આ પ્રમાણે એકુનને, ખાવાના દાણા સાર અને શીજને માટે, વાખ્યની હુકાને જતું પડેછે. દાણા લઈ જયછે તેનો ધારો એવો છે કે, જેટલાની લઈ જાય તે કરતાં નનો પાક આવે ત્યારે અમણ્ણા આપવા. નવા પાકમાંથી સરકારનો ભાગ આપતાં બાકો રહેતે તે શરેખ વર્ષ ઉછેના આણોલા દાણા પાછા આપવામાં વરી જયછે ને અતના લેણાના વ્યાજ નેટલું પણ તેને પ્રેટ આપવાને રહેતું નથી. એટલે મુદ્દામાં વ્યાજ પાછું ઉમેરાયછે, તેથી વર્ષોવર્ષ દેવાની રકમ વધતી જયછે. પછી વેપારી (જે સરકારી અદાકતના ધારાથી જણીતો હોયછે તે) મુદ્દા થાંખું છે એટલે અત ફેરફારી લેણે અને તેને ચોકેરથી બાંધી લેણે.*

એકુનનો પેદો લેખુદાર હવે તો ધણું કરીને શેડેરમાં રહેતો હોયછે, નેથી ઉદ્ધરાખિયે આવેલે લારે એકુનને ઘેર ધામા નાંખેલે અને તે જેટલા દ્વિસ રહેણે તેચ્ચા દ્વિસ નેને નિદ્ધને કરવી જમાડરો પડેછે. વાખ્યાનો દીનો પરખું રાત્રાનો હોયછે, અથવા તેને યાત્રા કરવા જતું હોયછે તો પેકા દેણું રાત્રાને ગાડો અગદ લઈને આવતું પડેછે, અને આવે પ્રસંગે ચાંદદો પણ કરનો પડેછે. રહેતાં રહેતાં લેખુદાર ચડીને એકેલે અને એકુને ડુહેણે કે, “અમારા ઇપિયા આપ નહિ કરે તારું ધર અને બળ વેચો નાંખીશ.” અરું જેતાં એકુનો ડુહેણે તે પ્રમાણે તે, “રાજ કરતાં પણ વધારે જુલભગાર થાયકે.”

ચેડા વર્ષમાં વાખ્યિયો પોતાના ધણા આડક વધારીને પૈસાદાર થઈ પડેછે. અને હવે તે એવા હલાદ ધરાક મૂસિને કાંઈ રહોંકું ભક્ષ ખોળવાને હાકાર કે જમીદર સાથે કાંદું કરવાને તપાસેછે. પ્રથમ તો તે તેના કારભારીને મળ્ણાને તેને રાજ કરેલે અને આશા હેઠે. તે ઉપરથા તે કારભારી પોતાના ધણું આગળ પેલા વાખ્યાનાં સારાં વખાણું કરેલે, અને ડુહેણે કે “આપને જેટલાં નાણાં જેધ્યે તેટલાં ધીરવાને તે તૈયાર છે”

* આ લોકોની આવી હૃક્ષા હોય છે તેથીજ તેઓ પોતાના દેશદારના ઉપર એટલા ભાધા સખત રહેણે. કલ્યું છે કે, “એક પૈસાદાર જુલભગાર, માણુસને જરીએ કરી મૂક્છે, પણ એક ગરીબ જુલભગાર તેને માટે કાંઈ બાકો રહેતો નથી.”

“એક ગરીબ માણુસ જે ગરીણના ઉપર જુલભ કરેલે તે યોઈ નાંખતો વર્પાદ કાંઈ ભાવાનું રહેવા હોતો નથી તેના જેવો છે, જુઓ ડુહેણતોની ચોપ-ઢીનાં. ૨૮-૩૦

બ્યારે પ્રસંગ આવેછે ત્યારે પેઢોએ સાહુકાર કે શેડ (તે હવે તો એટલા ભરતથા સુધી પોહણેંચ્યો હેઠાં) કારબારીની સમજી અત તૈયાર કરેછે, અને જમીનદારની સહિતે માટે લઈ આવેછે. હાડોર પણ પોતાનો સહિ શિક્ષણ કરામણી નજરાણો, નાના ઓકરાની પેડે રગજા કરીને માગેછે, અને અતમાં શું લપણું છે અને તેમાં લખ્યા પ્રમાણે પોતાને પાળવું પડશે તેનો વિચાર કરયાવિના બિલાડું ચેંચી આપેછે. આવાં યોડાં કંટાં થાયછે એટલે પણી ટળાય નહિ એવો પરિથિત નીપળેછે. સાહુકાર અદાદતમાં ઇરિયાદી કરેછે; આસિયાનો કારબારો (ને) પેતે કશા ફાંદામાં આનીજાય નહિ અને પોતાની પત ઉચાડી પડે નહિ એટલા માટે કશો હિસાબ રાખો નથી તે) આવી ઓપટીની વેળામાં પોતાના ધણને તજી જયછે; આસિયો પણી ઇરિયાદીને જવાબ દેવા દાનર થાયછે, અને કેહેછે કે, અતમાં સહિ કરી છે પણ મારા ઉપર ઇરિયાદી થઈછે તેને દશમો ભાગ પણ મેં ઉપાડ્યો નથી. ત્યારે તેને કેહેવામાં આવેછે કે, તમારા બચાવનો જવાબ આપવાને તમે તમારો હિસાબ રજુ કરો, ત્યારે તે કેહેછે કે, મારા કારબારિએ હિસાબ તો રાખ્યો નથી, ત્યારે તેને કેહેવામાં આવેછે કે, વાદીનો દાવો સાચીત થાય એટલા માટે તમે તમારો હિસાબ રજુ કરતા નથી, તે જ્યારું બોલેછો. હાડોરને બીજો પૂરાવો આપવાનો હોતો નથી તેથી તેના ઉપર હુકમનાસું થાયછે અને તેનો આસ જમ થાયછે.

આ વિષે અમે હવે પણીના પ્રકરણમાં લખીશું, પણ તેણલી વાર અમે અમારા વાંચનારાઓને એક વાત ધ્યાતમાં લેવાની વિનિતિ કરિયે છીએ કે, આ પ્રસંગને અરેખરો લાગુ પડે એવો દાખલો અમે ઉપર વાખ્ય કરયો છે એ વાત ખરી, તથાપિ આખા ગૂજરાતમાં ને રીત માટે છે તેનો ખરો ચિતાર આપો છે, અદ્યાત્મત ઠેકાણુને અનુસરીને જરૂર નેટથો દેર પણો જોઈયે તેણલો ગણી લેવાની જરૂર છે ખરી.*

* “મરાઠી રાજ્યના વારામાં દેંણ કાડાડવામાં આવેદું તે અદાદતનાં હું “હુકમનામાંની દૃદ્ધિ જોરથી વસુલ કરતાં ફૈયતને સંકટ આવી પડેલાં તે વિષે “ગોલાતાં છ. સ. ૧૮૨૧ માં મિ. એલ્ફિન્સ્ટન આ વિષય સંબંધી બાલેછ.”

તે કેહેછે કે, “દાવાના વાનખીપણુંને માટે લખી આપેદું ખત, જોઈયે તે- “દોદો પૂરાંચે એ વાત કર્યું કરણામાં આવે કે તેનીજ સાચે કફળાતનું મૂળ “રોપાણું સમજાનું. આની બાદતમાં એમ ગણુનાનું નથી, કારણ કે ડોઈ

“માણુસને વખતે વખત રહિયા ધીરનામાં આવે અને તેને એટે પાછું વસુલ આ-
“પવામાં આવે તેથી કીને ગુચ્છનથું ભરેલું ખાતું થઈ પડે એટથે ઠગાઈ પકડી
“કાઢાડવાને દેવાદારને અરાક્ય થઈ પડે. આ પ્રમાણે ચાલેલા ખાતામાં લેણું.
“રની રહ્ણાયી બાકી દેણુંદાર પાસે નીકળેલે, અને દેશદાર પ્રતિવર્ષે પોતાના દે-
“વાને એટે શોહું શોહું પોતાની ઉપજમાંથી ભરતો જયછે તથા આવતા વર્ષને
“માટે નવી ઉપાડ કરવાની હોય છે તેથી તે ખરેખરે લેણુંદારના કણલમાં આ-
“લી ગયો હોય છે એટથે તેને નારાજ કરવાને બદલે, ગમે તેમાં પણ બિનાડું
“એંચી આપેલે. માટે નવાં પ્રકારમાં જયાં પાછલો હિસાબ કરીને ખત લખી
“આપવામાં આંધું હોય ત્યાં તે ખત જાળે થયું નથી એમ ગણી તેનું મૂળ.
“થી ખાતું તપાશિને પણ ને હિસાબે બાકી નીકળે તેચ્છાનું હુકમનામું વા-
“દીને કરી આપણું. દેણુંદાર એકુંત સરકારની સત્તામી ભરી રાડે એ પ્રમાણે કાં-
“ધાં કરીને ને પોતાનું દેંદું આંદી શકે એમ હોય તો પણ સર્વે તકરાર પતી
“ગઈ એમ સમજણું; પણ દેંદું વસુલ કરવા સાર ગમે તે થાય તોપણું એકું-
“તનાં દોર અથવા તેનાં જીતીવાડીનાં ઓળર વેચાવી નાંખવાનો અગ્રકાવ કર-
“વાની સંભાળ રાખની નેછાયે.”

શુદ્ધારાતના ઇણુભિયો જેમ વાખિયાચોના હાથથી સોસેછે. તે ક્રમ મૌંગોલ,
તાતાર લોકો ચીના બાજારોદિયાના હાથથી દૃખ વેઠેલે.

“એક મૌંગોલ કેણેછે કે, અમારી પાસે ક્રીઘ માગતા તેઓ આંધા, અને
“દ્યાની ખાતર અમે તેઓને શોરી જમીન એડવાને આપી, પણ મૌંગોલ દો-
“કં તેઓ જેમ કરે તેમ કરવા લાગ્યા. તેઓ ચીનાએ હાડ પીવા લાગ્યા, તે-
“મની તંણાડું પીવા લાગ્યા, તેઓ ઉધારે લુગડાં ખરીદવા લાગ્યા અને જ્યારે
“હિસાબ માંડી વાળવાનો વખત આંધો, ત્યારે તેના મૂલ કરતાં સેંકંડ ચાલી-
“સ કે પચાસ ટકા તેઓએ વધારે મજરે લીધા. પણ મૌંગોલ લોકોને તેમના
“ધરખાર, જમીન, અને પોતાનાં ઘેણાં વગેરે સર્વે છોડી દેવાની જરૂર પડી.

“ત્યારે ન્યાચારીશ પાસેથી તમે ન્યાય મેળવી ના શકો ?

“અરે એતો અરાક્ય છે ! કિતાત જણે છે કે કેમ પોલનું અને કેમ જુદાણું
“કરણું. મૌંગોલ કાંઈ ચીના પાસેથી હવે જીતી જય નહિ. મારા લામા પ્રભું
એચેન્ટનના રાજ્ય માટે સંબળું જય છે.”

એમ હુકની તાર્તરીમાં કરેલી ભુસાડીના પુસ્તકનું મિસ્ટ્રેઝ પરસી સિન્ને
કે ભાધાન્તર કરણું છે તે જૂનો. એ પુસ્તકના એક બીજી ભાગમાં, એક અતિ-

ચય નડા કિતાતંતું આપેકું એવાજ પ્રકારની રીતનું વર્ણન છે, તે પોતાને “તા નારીને ઓઈયાં કરી જનારો” એવું પદ આપેછે અને તે નામનું રણ્ણાપું ની-
ચે પ્રમાણે કરેછે:—

“શું? તમે તાતારેને ઓળખતા નથી? તમે શું જણુતા નથી કે તેઓ
“બધારે અમારા શેહેરોમાં આવેછે ત્યારે છાકરાંના જેવાજ સાદા હોય છે? જે
“કે વસ્તુ તેઓ દેખેછે તે તે કેવાનું તેમને મન થાયછે; તેમની પાસે પૈસાતો
“ભાગ્યેજ હોયછે, પણ અમે તેમને મદદ કરવાને તૈયાર થઈયે છિયે. અમે તે-
“ઓને ઉધાર માલ આપિયે છિયે એટલે પદ્ધી તેઓએ બધારે મૂલ આપણું જો-
“શું એ હેઠીનું છે. પૈસા આપ્યા જિના જન્યારે લોકો માલ લઈ જય લારે
“શોહું બાજ સેંકડે ત્રીસ કે ચાણીશ ટકા દેખે બદલુંજ જેધયે. પદ્ધી રેહેતાં રહેતાં
“બાજ ચડી જાયછે અને વ્યાજનું વ્યાજ થાયછે; પણ આ પ્રમાણે માત્ર તા-
“તાર લોકો સાયેજ બનેછે. ચીનમાં તો એ પ્રમાણે કાયદાની છૂટ નથી; પણ
“અમને તો ધાસના જેતર ઉપર રખડવાની અગત્ય પડેછે, માટે બધારે નફો
“કેવાનો અમારો તો હુક છે. એમ એ વાજણી નથી? એક તાતારે કાહુંદે
“દેણું કહિ વળો શક્તું નથી; ને પેહેઢી દર પેહેઢી ચાલ્યાં કરેછે; પ્રતિબર્ષે વ્યા-
“જની ઉધરાણી કરવામાં આવેછે અને તેને ણદલે ઘેરાં, બળદ, ઉંટ, ધોડા
“અને એવુંજ બીજું જે પૈસા મળે તેવા કરતાં સારું ગણવામાં આવેછે તે
“ભાટેછે. ચોણા મૂલે અગે જનવર અંડી વાળિયે છિયે અને ણજરમાં તેનું
“સારું મૂલ ઉપનલિયે છિયે; આહા! એતો બહુ મજાનું, તાતારની સાથે ધીર-
“ધાર એ તો સોનાની ખાણું.”

“એમ હુક કેણે કે યાઓ ચાંગડી (હેણું ઉધરાવનારો) આ પ્રમાણે
“પોતાના કામકાજની રીતની હંદિકિત કેહેતાં સારી પેઠે હસ્તો હનો.”

પણ આવો વહિબટ કૃત તાતાર અને હિંદુઓમાંજ આલેછે એમ નથી. પણ
નીચે લખેણું અરેખડ એવાજ પ્રકારની અરી રીત બનાવનારાં વર્ણન વાંચીને ત-
મારા વાચનારા શું કહેરો? “ઓગણીસમા રોંકડાના મધ્યમાં ઈંદ્રાંજ જેવું છે તે
ચું,” ઓવા નામના અંથમાંથી એ કર્કરો લીધેલો છ. કર્ણા વિકિયમ જોસ્ટન
એસ્કવાયર મરે. ૧૮૫૧ લાગ ૨ જે પૃષ્ઠ ૨૦૦.

એ ગૃહસ્થ (મિ. જાન્સટન કેઝના પાદરીના લખાણનો ઉતારો કેતાં) લખે
છે કે “ગામડાંની દુકાનો સાથે ચડસા ચડસી કરવાને બીજું ડોધ હોતું નથી તે-
“થી કરીને ત્યાંની દુકાનોનાળા કાવ બધારે કેઠે. એક મજુરને (એમ ધારવામાં

“આપેછે કે) શોડું ધીરવામાં આવેછે, એટદે પણ તેની પાસે તે નાણ્યાં માગ-
વામાં આવે નહિ એટલા ભાટે તેને પેંલા હુકાનદાર સાથે ધરાકી બાંધવી
“પડેછે અને લેટલીવાર તે નિરૂપાય થઈ રેહેછે. એ વાત ખરી છે કે દુકાનદા-
ન્ના માત અને બીજા કારણોને લીધે પૈશાનું નુકસાન લોગવેછે, પણ તેમને
“આવડા બચ્ચો, નહે મળેછે તેના પ્રમાણમાં તે કાંઈ ગણુતરીમાં નથી; અને તે
“પ્રત્યેક કારણે ઓળખેછે લથા લેનામાં પરીક્ષા કરવાની સારી સમજણું હોયછે
“તુથી પ્રથમથીએ હડા માણસું જાઓ કામ પાડતો નથી. હુકાનધાળ સામાન્ય રીતે
“અન ધારે ચલાવેછે. કંદનમાં જ્ઞાનદુંને હુકાનેથી મળતું હોય ત્યાં કામળિયોનું
અમળું મૂલ એસે; પગરખાંનું પણ લારે મૂલ પડે. આવાં કારણું મળુરુને
ચરવાખરોં ચલાવવો કઢિણું પડે છે, અને તેને ને મળૂરી મળેછે, તેનો પોતાને
પાદદ એચો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. તેથી કહેઠે કે—એચુલી મળૂરી થિમાડે પૂરે
થતું નથી. એ હુકાનદારને ચાલતો લાન બતાવવામાં આવે તો કાંઈ ઉપયોગનું નહિ. “અમારે અહિ-
થી ખરીદો કે પણ અમાડું દેણું આપો” એન તેમનું કહેતું છે. મને લાગેછે કે
ગણીંગની નડારી સ્થિતિ નેવામાં આવેછે તેનું આ પણ એક કારણ છે. //

પ્રકૃતણુ ૩.

શેહેરના નિવાસ—અલ્લાખા—વાણિયા—૨૪પૂર્ણ—માટે.

ગુજરાતના શેહેરો માહેલી ધરની બાંધણી વિષે લાંબુ વર્ણન લખીને સમજવનાની અગત્ય નથી. પ્રત્યે ધરમાં એકજ જતના વિભાગ સરખા અતુફભના હોયછે, પણ જેની જગ્યા તે પ્રમાણે અગત્યનો ભાત્ર દેરદાર કરવામાં આવેછે. ગામડામાં જે ધર હોયછે તેને ઓરડો ને પરસાલ એજ હોયછે ને નહેં આગળ એક અડાળી હોયછે. ધણી ખરાં ધર ૫. ક્રેલી ઈટોનાં ચણેલાં હોયછે તે ઉપર નળિયાં ચડાનેછે.

શેહેરની આસપાસ ધર્ષુ કરીને કિલ્ડો હોયછે અને અંદર મેહેલા અથવા શરિયો પાડેલી હોયછે તેને ભાટે આવવા જરાનો ભાત્ર એકજ દરવાજે અથવા ખડી બેસારેલો હોયછે, તેથી અંદરખાતેના કિલા જેવું બની રહેછે. સરકારની કષેરિયો ચિના બીજુ સાર્વજનિક ધમારતો હોયછે તે ભાત્ર ધર્મ સંબંધી હોયછે; જેવી કે, મરણદો, દેવાલય, સરા, અપાસરા, ધર્ત્યાદિ. ગમે તે ડાઇ શેહેર અથવા કસબાની ભાગેણે નદી કે ખાદ્યાવેલું તલાવ હોયછે અને પાસે દેવરદીનની જગ્યાઓ ચોડી કે ધણી પણ હોયછે અરી.

શેહેરમાં નસનારા અલ્લાખા વાણિયાનું નિત્યનું કામ ધણું કરીને નીચે પ્રમાણે હોયછે. તેઓ મળસકના ચાર વાગતો સૂતા કરેછે અને ચોતાના કુળદેવનું રમરણું કરેછે; જેમ કે, હું મહાદેવ ! હું દાકોરજી ! (વિષ્ણુ), હું અંદ્રામા ! પાંડિત અથવા ભણેલો પુરુષ હોયછે તે સંસ્કૃત શ્લોક બોલેછે, તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે,—“ભવતુઃ* ભય નિવારણુ કરનાર અને દેવતાઓના પતિતું હું પ્રમાતે રગરણુ કરણું.”

ભગત હોય છે તે ડાઇ કવિનાં બનાવેલાં પ્રમાતિયાં ગાયછે અથવા નીચે પ્રમાણે ભાનસિક પૂજા કરેછે:—

* આચારાઈ નામના સંસ્કૃત અંથમાં ધણુ પ્રકારની પ્રાર્થના લખેલી તેમાંથી જે પ્રાર્થનાનો આ લાગ છે તે નીચે પ્રમાણે છે,—

“મારા ટૂંક કોઈ સારી હવેલીમાં સરસ પજંગ ઉપર પોહોડયા છે.
“હું ખાસે જઈને તેમની પગચ્ચંપી કરુંછું તેથી તે જગેઠે, અને શાલ
“ઓઢીને પલંગમાંથી ઉઠેછે. હું જીના પાણીને તેમના ચરણ પ્રકાશન કં
“ઇંદ્રું અને તેમને અતર ચોપહુંદું. હું એમને જીને પાણીને નવરાવુંછું.
“અને પીળા વાગા ધરાવુંછું તથા શાલનેડો. ઓરાડીને પાઠ્યે બેસાડાં
“છું. પછી હું એમને તિલક કરુંછું, સોનાના શણુગાર સર્જાવુંછું,
“કાટે કૂલના હાર પેહેરાવુંછું; મહો આગળ અગરાયતી સર્જાવુંછું, અને
“દીવા કરુંછું, તથા દૂધ, સાકૃતનું નૈવેધ ધરાવુંછું, હું પછી તેમના મહો આ-

પ્રાતઃ સ્મરામિ ભવભીતિહરં સુરેશાં
ગંગાધરં વૃષભવાહનમંબિકેશાં
ખટ્ટવાંગશૂલવરદાભયહૃતમીશાં
સંસારરોગહરમौષધમદ્વિતીય. ૧

પ્રાતન્રમામિ ગિરિશાં ગિરિજાર્દ્વદેહં
સર્ગસ્થિતપ્રલયકારણમાદિદેવં
વિશેશરં વિજિતં વિશ્વમનોમિરામં
સંસારરોગહરમौષધમદ્વિતીય. ૨

પ્રાતર્ભજામિ શિવમેકમનંતમાદાં
વેદાંતવૈદ્યમનદં પુરુષ મહાંતં
નામાદિમેદરહિતં ષડભાવશૂન્ય
સંસારરોગહરમौષધમદ્વિતીય. ૩

પ્રાતઃ સમુથાય શિવં વિચિલ
શ્લોક ત્રયં યેનુદિનં પઠાંતિ
તે દુઃખજાસું બહુજનમસંચિતં
હિત્વા પદં યાંતિ તદૈવ શાંભો: ૪

ગળ આરતી ઉતારુંધું. પછી હું એમને માયે મુકુટ પેહેરાવુંધું. જ્ઞમો ધરાવુંધું, કેડ અંધાવુંધું અને ખાંજે ચોથાક સળવુંધું. પછી હું એમને પગે પડુંધું, અને એમની પ્રાર્થના કરુંધું તેથી હવે ભારત ઉપર પ્રમલ થાયછે.”

આરતી ઉતારવા વિષે હવે પછીના પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

આલણું અને બગતને સર્વ દગતા પેહેલાં નાદાવાનો નિયમ હોયછે. તે પ્રમાણે તેઓ સત્તા ઉડેછે એટથે પ્રાર્થના કરીને હવે પાચિયે નાહાયછે. અથવા નહીં કે તળાન ઉપર નાદાવા જાયછે. નાદાવા પછી આગંત્સા દ્વિસત્તનું ઘોયેલું અર્માદિયું હોય તે પેહેરિને પૂલ કરેછે. પ્રયોગ આંગણના ધરમાં દેન-માંદે હોયછે, તેમાં હેવાડન ઉપર સાત આડ મૂર્તિઓ! એમારેછે, જેવા કે, સાલિંગરામ (વિષણુની મૂર્તિ), બાળ સુંદર (એજ હેવર્ટું નહારું સ્વરૂપ), શિર, ગણ્યપતિ, હર્ષાદેવી, મૂર્ય, હનુમાન ધત્યાદિ આ મૂર્તિઓને દિતિદિન પ્રત્યે નવરાવેછે, શાખુગાર સજાવેછે, મુકુટ ધારણું કરાવેછે, મુખ્ય ચડાવેછે અને ક્રાંતન ધત્યાદિ વડે પેંડોપચારી પૂલ કરેછે, તે વિષે હવે પછી લખવામાં આવશે. આલણું સવારની પૂલ ધણું કરીને આ પ્રમાણે હોયછે:—તે સૂર્યની રતું કરેછે, અને તેને અર્ધ આપેછે; ત્યાર પછી જૈમુખીમાં એકસોઆડ ઇદ્રાક્ષના ગણુડાની માળા હોયછે તેમાં જમગોં હાથ ધાલીને ગાયત્રીમંત્રનો અથવા કુંગાવેનો જ્વ કરેછે. આ પ્રમાણે નાથુમાળા કરીને પછી જમવાને તૈયાર થાયછે.

ધરના અધ્યભાગમાં ચોક હોયછે તેની એક બાળુએ રસોડુ હોયછે, દ્વિસત્તમાં બેવાર આવાની સામાન્ય રીત છે, પણ પૈસાદાર લોકો અંચાર વાર આપેછે. અગોરે દરી અગિયાર વાગતાં નાહીં પૂલ કરીને જમેછે; આલણું બીજી વાર જગતીવેળાએ કરીને આપે શરીરે નાહાયછે; ક્ષત્રીય અને વૈશ્ય માત્ર હાથ પગ ધૂનેછે. ત્યાર પછી પીતામ્યર અથવા અમો-દિયુ કરે પેહેરેછે. પ્રત્યેક જણને બેસનામાટે પાઠકો હોયછે. અને આવાની ધાળ મૂકવાને પણ એનોજ બીજે પાઠકો સામે મૂકેછે, આવાસાડ ડાંસા પીતળનાં વાસણું વાપરવામાં આવેછે. યાળગાં રોટદી અથાણું ધત્યાદિ મૂકેછે અને વાડકીમાં દાળ, શાક, મુરાબો વગેરે લેછે. પાઠકાની એક બાળુએ જળપાત્ર મૂકેછે, તે ઇપાત્રો કે નાંબાંપીનળનો કળસ હોયછે ને તેના ઉપર પવાલું કે ટોયલી ટાંકેદી પાળું પીવા સાડું રાખેછે. રોટદી ખાઈ

રહ્યા પછી ભાત દણી અથવા એવું બીજું કંધ આવેછે. પરંતુ દિવસ હોયછે ત્યારે ભાત ભાતની સામગ્રી કરવામાં આવેછે. જમી રહ્યા પછી હાથને મુદું માત્ર ઘોવામાં આવેછે. ધરના બધા પુરણો સંગાયે જમવાને એસેછે; ત્યારે પછી ક્રિયા તે વાસણું ઘોધ જમવા એસેછે. ને ધરના ચાકર હેઠળે તે ધરનાં સર્વ માણસ જમી રહ્યા પછી જમવા એસેછે, તેમને પાવાનાં વાસણું જૂદાં હોયછે. નીચ વર્ણ કોઈ અડકે તેથી અપવિત્ર થવાય નહિ એટલા માટે પુરણો જમી રહ્યા પછી સોપારી આવેછે, કદમ્પિ કોઈના રૂપર્થિ અપવિત્ર થવાય તો પંચગવ્યતુ સેવન કરવાથી અને બીજી વેળા નહિ જમવાથી પવિત્ર થવાયછે.

સાંજની વેળાએ આડ વાગતાં વાગું કરેછે, તે લોજન અપોરના કરતાં હવ્યકું હોયછે.

આશુને જ્યારે રંધનું હોયછે ત્યારે ગાયના છાણુંતે ચોકા કરી દેછે. જ્યારે તે ઘેર હોયછે ત્યારે તો તેના ધરમાં રસોડું હોયછે તે કાર્મ લાગેછે. પણ પ્રસંગ આવે તો કોઈ જાડની નીચે અથવા માઝક આવે એવી કોઈ જગ્યાએ ઉપર પ્રમાણે ચોકા કરેછે. ચોકામાં ચૂંબો કરીને તેને પણ ગાયના છાણુથી લીપી લે છે. પૂર્વિયા આ વિષે એટલા બધા ચોકસ હોય છે કે, એ બાઈ હોય તથાપિ તેઓ જૂદા ચોકા કરેછે અને એક બીજાના ચૂંબાના દેવતા સરખા પણ કાર્મ લાગતા નથી. તે ઉપરથી કહેવત ચાલી છે કે, “બાર પૂર્વિયાને તેર ચોકા” કારણુંકે બાર જણું હોય તો તેરમો ચોકા દેવતા સાહ નેછયે.

જ્યારે રસોઈ તૈયાર થાયછે ત્યારે આશુ જમતા પેહેલાં તર્ફણું કરે દે, એટલે ત્રાંબાના વાસણુભાં પાણી ભરીને તેમાં થોડા જવ, તલના દાણાં નાંખેછે, તુળથીનાં પાદડાં અને ચંદ્ર છત્યાદિ નાખેછે, પછી દર્દ હાથમાં રાખીને પોશા ભરીને તર્ફણું કરેછે, એટલે સર્વ દેનને પાણી અર્પેછે. તેજ પ્રમાણે માણસ, પ્રાણી, જાડ, નહિયો, દરિયા, જૂત, ગ્રેત, ઝડપિ, પૂર્વજ અને બીજા સર્વેને અર્પેછે. પછી પોતાના પૂર્વજેનાં નામ દઈ જાયછે, પિતૃપ્રક્ષનાં અને માતૃપ્રક્ષનાં, તેમજ પોતાનાં બીજા સગાંવાહાલાંનાં નામ પણ દેછે. પછો વૈશ્વદેવ કરેછે, એટલે ત્રાંબાના અથવા માદીના કરી રાજેલા પાત્રમાં દેવતા ભરીને તેમાં છાણું મૂકી ધી તથા ચોખા હોમેછે.

અને દેવતાનાં નામ ભણી જયછે. પછી જમણુની જેટલી વસ્તુઓ હોય તે સર્વે દેવને આરોગાનેછે. આલણુ પોતાનાબો જનમાંથી જોગ્રાસ, અતિધિ-ભાગ, શ્વાનભાગ, કીડીચાસ, અને કાગવાસ એવા ખાંચ બાગ કાઢાડેછે. પછી તે જમવા બેસેછે, પણ જમતા પેહેલાં અંજલોમાં પાણી લઈને ગા-યત્રી મંત્રવડે પ્રાશન કરેછે. અને શ્વરૂપ, વિષણુ, અને શિવ એ ત્રણું અપોશન મૂકેછે. પ્રથમ પંચમાસ પચપ્રાણુમે આપેછે એ પંચપ્રાણુ જીવ-ધારણુ કરવાને અગત્યના ગણુનામાં આવેછે.

જમી રહ્યા પછી નર્કના પ્રાણિયોને સાર રહેલું હોય તે લોંય મૂકેછે: વાચનારને આ બધી કિયા માથાડૂટ ભરેલી અને હુઃખદાયક લાગશે; પણ નિલના અભ્યાસે કરીને આલણુ તેથી આતુ વર્ણન કરતાં જે વાર લાગેતે કરતાં પણ ધણી યોડોવારમાં બધું કરી રહેછે.

ખીજ નાતો ઉપરતુ પોતાતુ શ્રેષ્ઠપણું સાચવી રાખવા સાર આલણુ સમજેછે કે, ચોખખાઈની ધણી અડયણો વેઠવાની અગલ્ય છે. તેમાં નાગર આલણુની “નવણુ” તો ધણીજ ચોકરી ભરેલી છે. આલણુ નાહાયા પછી રેશમતુ કે ઉનતુ લુગડું પેહેરેછે, અથવા જો ઇનું લુગડું પેહેરે છે. તો પાણીમાં બોળાને નીચોવી નાખ્યા પછી કોઈ અડકે નહિ એવી એકાન્ત જગ્યામાં સુકવેલું હોયછે તે પેહેરેછે, આ પ્રમાણે પેહેરી તે જમવાને બેસેછે, પણ અભડાઈ જય એવી ધણીજ બાધતો હોયછે, તેને માટે ચોકસ રેહે નહિ તો અભડાયાથી જમાતુ નથી. જો તે માટીના વાસણુને અડે તો અભડાય, પણ તે વાસણુ કોર હોય એટથે તેમાં કોઈ દિવસ પાણી બર્ધું હોય નર્ક તો ચાલે. લુગડાંનો કે ચાભડાનો અથવા કાંગળનો કડકો બેસતાં નીચે આવી ગયો હોય અથવા તેને અડકાયું હોય તો તેથી તે અભડાયછે, પણ કાગળ ઉપર અક્ષર પણ્યા હોય તો તે અભડાતો નથી, કેમકે તે સરસવતીઃપ છે. તથાપિ લુગડા કે ચાભડા ઉપર અક્ષર લખ્યા હોય તો તેને અડવાથી અભડાયછે. એટલા માટે ગીતા અથવા ખીજ પાડનું કે શાલ્યતું પુસ્તક સૂતરના દોરાથી નહિ પણ રેશમથી બાંધવું પડેછે. ચાભડાથી તો પૂછું બંધાયજ નહિ. ને કોઈની ઐળ અથવા લહીને બદલે આંથકીના કચુડાની ઐળ વાફરવી પડેછે. છાપેલું પુસ્તક આલણુના ખપમાં આવે નહિ, કેમકે છાપવાની શાહીમાં અપવિત્ર

પદાર્થ આવેછે. કેટલાક ભૂગર્ભમ અને વાધના ચામડાને અડકવાથી અભડાઈ ગયા ગાણુતા નથી. કાચા સ્તર કે ઇથી આલણુ અભડાતો નથી. પણ જે નવણુમાં હોય નહિ એવા માણુસે તેની દીવટ વણુ હોય ને તેને અડકે તો અભડાયછે; પણ જે તે તેલમાં કે ધીમાં બોળી હોય તો પછી બાધ રહેતો નથી. હાડકાંથી અભડાયછે પણ ક્ષીતી ચૂઠિયો. હાથીદાંતની હોય તો તેથી અભડાતા નથી, તથાપિ જે દેશમાં ધણું કરીને એવો ચૂકો પેહેરવાનો ચાલ નથી, લાં તો તેથી અભડાયછે. એકજ નાતનું નાતનું છોકડું જ્યોસુધી ખાતાં શોખણું હોય નહિ, તેને અડકાય તો અભડાવાતું નથી; પણ તે અને આવા શોખણું હોય તો પછી તેનાથી અભડાયછે. ગધેડું, ઝૂતરં, કે ભૂંડને અડવાથી આભડાયછે; કેટલાક કેફેછે કે બિલાડીને અડાય તો પણ અભડાવાય, પણ કેટલાક કેફેછે કે એથી અભડાવાતું નથી, તેનું કારણ એવું કે બિલાડીને સાચવવાનું કામ ધણું કઢિયું છે. જે આલણુ નવણુમાં આતો હોય અથવા આઈને ઉફ્યો હોય તે જે કાંઈ બીજો નવણુમાં હોય ને આવું ના હોય એવા માણુસને અડકે તો તે તેથી અભડાયછે.

વાણિયા અને બીજા સર્વે વેપારી લોકો સવારમાં છીને મંહિરે દર્શન કરવા જાય છે. કેટલાક લોકોને એવો વેહેંમ હોયછે કે સુતાં છીને કાઈ સારાતું મહે જોયું હોય તો આપો દિવસ સારો જાય, તેથી આંખો બંધ કરીને કેતુ મુખ શકુનિયાળ હોય તેતું પ્રથમ બૂજેછે. વાંજિયાતું, ગધેડાતું, અથવા કન્જિયાખોર માણુસનું મુખ નડાડું ગણ્યવામાં આવેછે, બીજી કેટલાક સવારના પ્રદરમાં પીપળાની પૂજા કરેછે. લાર પછી જમીને સોપારી આઈ ચૈટામાં જાયછે અને સાંજસુધી પોતાના ધૂપામાં લક્ષ આપેછે અને લાર પછી વાળું કરવાને ધેર આવતાં રરતામાં દેવનાં દર્શન કરતા આવેછે.

ધર ખર્ચને માટે જે જે પદાર્થ જોઈયે તે ખરીદવાતું અને તેનો દિસાય રાખવાતું કામ પુરખતું છે. ધરખંધાતું બંધું કામ ક્ષીને શિર છે.

ગરીઅની ઓં અળસકે ત્રણુ વાગતાં જાઠેલે, અને ત્રણુ દિવસસુધી ચાલે એંટેસે લોટ ત્રણુ હોઠા (કલાક)માં દળી રહેલે, કદમ્પિ તેમને દળવાતું હોતું નથી તો પણ તેઓ એજ વેળાઓ છીને ઢોર હોવા, વડોણું વ-

દોવવા, અને માખણું તાવીને ધી કરવાના કામમાં રોકાયછે. છ વાગતાં લુગડાં પેહેરીને એહેદું લઈ તવાને કે નહિયે જાયછે. લાં નાહીને પાણી ભરી ધેર આવેછે. કેટલીક ખિયો ધેર નાહાઈને પછી પાણી ભરવા જાયછે; પૈસાદાર લોકને ધેર એવા કામકાજ સાર ચાપર હોયછે.

‘પાણી ભરી આવીને પછી રસોાધ કરવા માંડેછે. રસોાધ તૈયાર થાય છે એટલે ધરના પુરણો યોડે છેટે હાર બંધ જમવા એસેછે; તેઓ ઉઠેછે, ત્યાર પછી ખિયો એસેછે. જભી રખા પછી પુરણો પોતાને કામે જાયછે; અને ખિયો, વાસણું માંજવામાં, ચૂક્ષા અઝોટ કરવામાં, પુંજ કાઢાડવા માં, અને દળણું કરવામાં રોકાયછે. ત્રીજે પોહારે ત્રણું વાગતાં તેઓને યોડી નવરાશ મળેછે, તે વેળાએ પોતાના બાળકાની તેઓ સંબાળ લે છે અથવા પોતાના લીધા વાળમાં ધૂપેલ ધાદવામાં અને ઓળવામાં રોકાયછે. સાંજ પડેછે એટલે દીવા શશુગારવામાં, વાળું બનાવવામાં, અને પથારિયો કરવામાં રોકાયછે.

બ્યારે નાત હોયછે સારે જમવા જનાર નાહાઈને અમેલિયું પેહેરી પાણીવાસણું લઈ જમાડાનારને ધેર જાયછે, અને જે તેનું ધર ધણે છેટે હોયછે તો જોયતો સામાન લઈને જમાડાનારને ધેર જઈને નાહાયછે. બધ્યા ભરાયછે એટલે ધર આગળ બે હારો થઈને જમવા એસેછે; તેઓ જભી રેહેછે લારપણી તે પ્રમાણે ખિયો એસેછે. કેટલીક જગ્યાએ ખિયો ને પુરણું ‘સંગાયે જમવા એસેછે, પણ ખિયો’ જરા છેટે એસેછે. જેને ધેર નાત હોય છે તે સર્વેને જમાડોને પછી પોતે જમવા એસેછે. સાખમતીની પશ્ચિમતીની ખિયો જમતી વેળાએ સ્તરાઉ શરાડાં પેહેરેછે, તેથી પૂર્વભણીની બાળુના લોકો તેઓનો ધિક્કાર કરેછે. કેમકે તેમતી ખિયો। રેશમી પોશાક પેહેરેછે. કેટલીક જગ્યાએ એવો ધારો હોયછે કે, નાત જમવા એકી હોય તેની વચ્ચે થઈને તેજ નાતનાથી પણ જવાતું નથી, કેમકે, જે તે લુગડાં પેહેરીને જાય તો તેથી બધા અભડાયછે, માટે ધરધણીને બંને બાળુના રસ્તાખંધ કરવાની પરવાગી પડેછે. કેટલીક નાતોમાં પોતાની નાતનો અથવા પોતાનાથી ઉંચો નાતનો માણુસ લુગડાં સુધાંત નાત વચ્ચે થઈને જાય તો કાંઈ બાધ ગણવામાં આવતો નથી. પણ તેને પોતાનાં પગરખાં કાઢાડીને જવું પડેછે, અને પાથડી માયે હોય તે હાથમાં

આકાશી પડેછે, તેમજ તેની પાસે ચામડાના પૂર્ણાની ચોપડી કે બીજી કાંઈ વસ્તુ રાખવા હેવામાં આવતો નથી. નાત જમવા બેડી હોય તેની બન્ને બાળુને નાકે પાંચ છ માણુસો ફૂતરાં હાંકવાટે બેસેછે. આ કામ તેમનાથી પૂરે-પૂરે સચ્ચવાતું નથી અને જ્યારે ફૂતરાં ધાલમાં ચેશી જયછે ત્યારે ચોગર દ્વારી ભારો ! ભારો ! ના ચોકાર કરીને ઘૂમરાણું કરી મુકેછે. અને છેચે તે કોઈના ભાણુમાં પગ મૂકીને તેના ઉપર થઈને ફૂદી જયછે, અથવા એ માણુસની વચ્ચે થઈને હૃડેછે તેથી તેઓને અભડાવીને જરૂર રેહેછે. આ આ પ્રમાણે જે અભડાયા હોય ને પોતાના ભાણુમાં હોય એટલું ખાચ જયછે, કેમકે એમ કરે નફિ તો અનફેનતું અપમાન કર્યું હરે, અથવા જેઓ નાકે બેઠેલા હોયછે તેમની પાસે ભાણું ઉપડાવીને તેઓને ભારે નવાં ભાણું પીરસાવેછે.

જ્યારે સલાહસાન્નિ હોયછે ત્યારે રજ્જુપુત આળસમાં અને નિત્યના જેવી એક સરખી રીતે પોતાની વેળા ગાળેછે. ધાણું કરીને તે સુયોગ્ય થયા પછી ઉંઘે અને હુડકા ભરી ભંગાવેછે; તે પીધા પછી ચાહા કે કાઢી પિયે છે,* પછી નાલાવામાં અને લૂગડાં ચેહેરવામાં રોકાયછે તેથી સવારના પ્રહરનો ધણ્ણો ભાગ વીતી જયછે. તેટલામાં જમવાની વેળા થાયછે, જમી ઉડયા પછી પાછો હુક્કો ગગડાવા જોઈયે છિયે, ત્યારપછી વાતો કરવા ભંડી જાયછે. ચેટલામાં ચોહેડાંનાની વેળા થાયછે. તે ત્રણું વાગતા સુધી ઉંઘેછે. પછી ડાંડીને ગ્રહે ધુવેછે, ત્યાર પછી દ્વિવસતું અગત્યતું કામ જે કસુંબા બોણાવી પાવાપીવાતું અને અદ્ભુત વેહેયવાતું છે તેમાં રોકાયછે, પછી પોતાના સોઅતિયોને કચેરોમાં બોલાવેછે, અથવા તેમને સાથે લઈને વાડિયે જાયછે. ત્યાં વાડકીમાં અદ્ભુત ધોળી રાખ્યું હોય તે રજુ કરવામાં આવે તે ગલથ્થીમાં રૈને ડાકોરની હાથેળોમાં આપેછે પછી કસુંબો અને સદ્ગતો નથી એમ કહેતા જાયછે અને એક પછી એક હથેળોમાં રંગદ્ધને ભીતા

* ચાહા પીવાનો ચાલ ધાણું કરીને એ લોકોમાં જોવામાં આવતો નથી. કદાપિ હવણાં કોઈ પીતા હોય તો એ ચાલ નવી દાખલ થયેલી જાણુંબા. હુડકા પીધા પછી દાતણું પાણી ધરે કરે છે ત્યાર પછી બીજી વિધિ કરે છે. ભા. ક. ૪૦

નયછે તે વેળાયે હેવ, મિત્ર કે બીજાઓના આકરા સોગન હૃવામાં આવે છે. એક જણુ પીને ચાકર પીકદાની ધરેછે તેમાં ડાગળા કરી ઢાકેરનાં હાય ધોઈ ચોતાના લૂગડાથી લુવેછે ને પછી બીજાને માટે જગ્યા ખાલો કરી પોતે પોતાની જગ્યાએ જરૂર બેસેછે. આ પ્રમાણે કસુંઅપાણી કસ્યા પછી ઢાકેર અને તેના સોખ્યાતથો કચેરીમાં બેસેછે અને સેતરંજ. ગંણશ્રી, કે સોકટાં બેસેછે અથવા રામજણી આવીને તેનું એકસુરી ગાળું ગાયછે, અથવા ગવૈયા કે પછી તેઓને સદ્ગ ખુશ કરનારા ભાઈ અને ચારણો આવેછે. સૂર્ય આથમેછે લારે ભશાલચી આવીને ખડો રેહેછે, અને કચેરીમાં હીવા પ્રકટેછે એટ્યે દરખારમાં બેડેવા સર્વે દોડા ઉભા થઈને ઢાકેરની ગાદીને સલામ કરેછે. પછી પાછા બેસેછે એટ્યે રમવાનું, ગાવાનું, નાચવાનું અને વાતો કુહેવાનું કામ અગાઉની પેઠે ચાવેછે. અને કચેરી બરખાસ્ત ચાયછે.

અંમારાં આગળના લખાણ ઉપરથી જાળુવામાં આવ્યું હશે કે, ઢાકેરને ધણું ઢકરાણિયો હોયછે. તે દરેકને જૂદે જૂદે મેહેદે રાખેછે. જેનો જ્યારે વારો આવેછે લારે તેને મેહેદે વાળું કરીને રેહેછે. ઢાકેર જમવા બેસેછે તે વેળાયે ઢકરાણી પોતાની દાસિયો સહિત તેની ઢાજરીમાં રેહેછે અને પછીનાડે રહી પંખો કરેછે અને વાતો ચાલેછે એ ખરી હોયતો (કંભક તે વેળાએ ડાઢ અજણાને આવવા હેતા નથી) ભર્મનાં વચ્ચેન બોલતી વાતો કરતી જયછે.

ભાઈ અને ચારણો રજપૂરોની સાથે ધણો સંબંધ ધરાવેછે, તેઓની જીતપતિ વિષે કશું જાળુવામાં આવ્યું નથી પણ તેઓ કુહેછે કે અમે મહાદેવ અથવા શિવનાથી ઉપજન્યા છિયો. કંદ્યેક ઢેકાણે તેઓ જેતીવાદીનું કામ કરેછે, અને કંદ્યેક ઢેકાણે કાંધાં પાંજરાં અને વ્યાજવોહારાનું કામ કરેછે પણ તેઓનો ખરો ધંધે તો જમાની કરવાનો અને તેઓના રજપૂર યજમાનોની વદી રાખવાનો છે.

અણુહિનુંના રાજસનેઃ મુસ્તમાનોએ નાશ કર્યો લારથી તે

બ્લિટિશ સરકારે વ્યવસ્થા કરીને, અમે આગળ લખ્યું છે; તે પ્રમાણે સુવેં થાણે. પાડ્યું લાંસુધી, યોડી ધણી પણું રાજ્યની અવ્યવસ્થા અને ગડફ્ર-હાઈ આદ્યો એ તે વેળામાં, રાજ્યસંબંધી કોલકરાર, ખાનગી લેખપત્ર, અને વ્યાપારનું કામકાજ નિર્વિદ્ધને ચાલવાને જે કોઈ વેળાને અતુભરોતે સાધન હતાં તેમાં ભાઈ લોકોની જમાની એ પણ એક હતુ. અમે તે સુખ્યરાજને અર્ધા સ્વતંત્ર ઢાકોર પાસેથી ખંડણી ઉદ્ઘરાવી લેવા વિષેનો હરાવ કરી લેવાનો હોય, અથવા કોઈ માણુસે કોઈ ઢાકોરના કોપણું કરણું ઉત્પત્ત કર્યું હોય ને તેને માટે ક્ષમા મેળવવાની અને પોતાના અંગતું નિર્ભયપણું મેળવી લેવાની ખાતરી કરી લેવી હોય, અથવા કોઈ નાણાંધી-રનારને પોતાના પૈસા પાછા અણે તેને માટે જમીન જેયતો હોય, અથ-વા જ્યાં લું થતી હોય એવા પરગણ્યા વચ્ચે થઈને કોઈ વ્યાપારીનો ભાંલ વિના જેખ્મે લઈ જવો હોય તો, ભાઈની બાંધધરી અથવા જમીન-ગીરી ભાન્ય રાખવામાં કર્યું તુકસાન ધારવામાં આવતું નહિ. તે દેવતાઓ-થી ઉત્પત્ત થયેલા અને તેઓના ભાનીતા તેથી કાઢને પત ન કરે એવા માણુસો પણું તેઓનું માન રાખતા અને તેઓ પણું કરાર પ્રમાણે પળા-વી લેવાને સાધનવાળા હતા, તથા તેમાં તેઓ ભાગ્યેજ પાછા પડતા હતા. આ સાધનમાં ત્રાગાં અને ધરણાં એ સુખ્ય હતાં; ત્રાગું કરતી વેળાએ ભાઈ પોતાનું કે પછી પોતાના કુંદુભના કોઈ માણુસનું શરીર અથવા અવયવ ઢાપીને, જેને માટે ત્રાગું કર્યું પડ્યું હોય તેના ઉપર છશ્વરનો કોપ કરાવવાને અને વૈસવાળવાને પ્રાર્થના કરતા; ધરણું કરતી વેળાએ, જે કરાર પ્રમાણે પળતો હોય નહિ તેને લાં કેટલાક એકઢા થઈને લાંધવામાં અને તેના ધરનાં માણુસોને પણું લાંધણું કરાવવામાં આવતી હતી, અને જ્યારે તે કરાર પ્રમાણે અમલ કરે ત્યારે તેનો છુંઝુંકો કરવામાં આવતો હતો. પણું બ્લિટિશ સરકારનું રાજ્ય યથા પછી આવી જંગલી રીતિયો. રહેતાં રહેતો ધસાઈ ગઈ છે. અને ભાઈની જમાનીનો ચાલ પણું નીકળી ગયો છે.

વહીવંચાના કામને લીધે અને કવિતાના શુણુને લીધે, ભાઈ લોકો

બાંધી મુદ્દથી લોકાને ધણ્ણા અનગમતા થઈ પ્રસિદ્ધ થતા આવ્યા છે. ચોમાસુ ઉતરે અને જવર અવર પાણો ચાંદું થાયછે ત્યારે કોઈ રોહે કે ઉસથાના ભાટવાડામાંથી ભાટ ચોતાની પ્રતિવર્ષની ફરખી કરવા ની-કોણી પડેછે. ને રજાકૃત ઢાકારો તેના યજમાન હોયછે અને જેઓની પા-સેંચી તેને જમીન મળી હોયછે અથવા વર્ષાસત મળેછે તેઓને ત્યાં વારા ફરતી જાયછે અને ધણ્ણું કરીને તેમને ત્યાં લમ્બ કે ભીજે એવો પ્રસંગ આપેછે તે અવસરે જઈ પોહાંચાય એમ જાયછે. ત્યાં તેનો સલાર થયા પણી તે વહી અથવા ચોપડો કાઢાડેછે તે તેના ચોતાના બખતરિય । અક્ષરથી કે તેના બાપના અક્ષરથી લખેલો હોયછે. તેમા તે ઢાકારની વંશાવળી હોયછે. ને તે ઢાકાર ટિલાયત હોયછે તો તે કુદુંઘના સ્થાપ-નારથી નામ લખેલાં હોયછે; ને ફટાયો હોયછે તો જ્યાંથી તેનું પાંખિયું છૂટ્યું પડ્યું હોય ત્યાથી નામ ચાલેછે; તેમાં વચ્ચે વચ્ચે કવિતા સંભળારે છે અને તેના અર્થની સમજથ્ય પડે તેમ દૃષ્ટાંત આપેછે અને વારો કુઠુંઘની વંશાવળી હોયછે એટલાં માટે વહી એ તેઓના સં-તોપ્તનું કરણું છે એમ નથી; પણ સગપથ્ય કરવાતું હોયછે ત્યારે સંખંધ જોંવાને કાને, ધણ્ણી જિયો પરણુવાના ચાકથી દીકરા થયા હોય તેઓને ચોતાના પૂર્વજીની ભિલકતમાંથી ભાગ લેવાને પોતાનો ડિર્સો સાખીત ફરવાને પણ કામ લાગેછે. ભાટ પ્રથમ આવી ગયો હોય ત્યાર પણી કુદુંઘમાં કોઈનો જન્મ થયો હોય, કોઈનું લગ્ન થયું હોય, અથવા કોઈ મરી ગયું હોય તે નોંધેછે તથા ચોતાના યજમાનના લાભનો ૬૨ કોઈ બનાવ નોંધવા જેવો બન્યો હોય તે પણ નોંધી લેછે; ભાટવાડો ચા પ્રમાણે નોંધ લેછે તે ઉપર જરા પણ શક લેવામાં આપતો નથી.

ભાઈઓડોની રીતભાત તેઓના રજપૂત યજમાનોને મળતી છે; તે-

ઓનો પોશાક પણ રજપૂતોને મળતો જ છે. પણ કટારી ડેડમાં ચોક્સ્યાવિના તેઓ બાહાર નીકળતા નથી. બાઈ લોડા સહિ સાંક્ષી કરેલે ત્યારે પોતાની કટારી કાગળ ઉપર ગાહાડેલે અને તે નાણ કરીને ભરી જાયછે ત્યારે તેની છત્રી ઉપર કટારીનું નિશાન કાહાડવામાં આવેલે. બાઈઓડોનું વહી-વંચાનું કામ છે તે વંશપરંપરાનું છે તેથા તેઓ જ્યારે ફેરખ્ખુયે નીકળેલે ત્યારે તેમની સાથે ચા-કરો લઈ જાયછે એટલું જ નહિ (ભાવું જિં-ગોને ઘેર ભૂકછે) પણ તેમના છોકરાઓને પણ લેલે તેથી નહાનપણુથી તેઓને પોતાના યજમા-નોનું ઓળખાણું થાયછે અને તેઓના વંશના ધતિહાસની તેઓને માદિતગારી મળેલે, તેમજ તેઓની છત્રિયો જોવામાં આવેલે તથા કુંકમાં તેઓને પોતાના પૂર્વજોની જે વિધા તે સર્વેની માદિતગારી થાયછે.

બાઈ લોડાના ધતિહાસિપ વર્ણનના કવિતવના માપની પરીક્ષા વંચ-નાર પોતાની મેળે કરી શકે એ પ્રમાણે અમે કટલેક દરજને તેને શક્તિ-આન કર્યો છે. કદાપિને તે વિષે એમ પણ કદી શકાય કે, (જેમ જો-નસન વ્યાશિશ્યનની કવિતા વિષે ધારતો હતો તેમ) “જે એક વાર “તમે પ્રારંભ કરો તો તે દાય પ્રમાણે જેટલું લખનું હોય એટલું લખો “દેવા જેટલું બીજું કાંઈ સેહેલું નથી.” જ્યારે કવિયો વંશપરંપરાનો ખંધો લઈ બેસેલે ત્યારે ઉપર પ્રમાણેની ટીકા તેઓની કવિતાને લાગુ પડ્યા વિના ભાગ્યેજ રહેલે. તેઓની અતિશયોક્તિ હૃદ્યાર હોયછે, અને તેઓની નહાની *માછળિયોને મહોયા મગરમણું પ્રમાણે એલાવ-

* આવા પ્રકારનું વિવેચન ગોઠડસિંહયે જોનસન વિષેનું કરેલું છે, “તેને નહાની માછળિયોની વાત લખવી હોય તો, તેઓને રહોયા મગરમણું ની “પેડ એવતી કરે.”

વાને યોગ્ય કરેછે. તેઓનું વર્ણન અને તેઓની ઉપમા આપવાની રીતિ જૂદી જૂદી કવિતામાં એવી તો ફેરફાર વિનાની હોયછે કે તેને તેની તેજ ફાદ્યે તો પણ ચાલે. પરંતુ અમને લાગેછે કે ભાઈઓડેનો કૃપિતા અમે તેવી જંગલી ટ્યાની હોયછે તથાપિ તેમાં ખણ્ણા જુર્સો અને અસર કરવાની શક્તિ હોયછે તે ભાન્ય કરવું જોઈયે. ઈંગ્લની રાખ્યિયાનું અન્યરિન લખનાર ને રીતિ બતાવેછે. તેજ રીતિને ભરાયર અતુસરીને ભાઈ લોડેના ધતિહાસવિષયક વર્ણનની તુલના કરવી જોઈયે. મિસ રિટ્રક્ટિયાંન કેદેછે કે જે લોડો ધતિહાસનો “અભ્યાસ કરેછે તેઓએ દંતકથાનો વિકાર કરવો જોઈયે નહિ, કેમકે “પ્રત્યેક અનાવની સત્યતા વિષે તો દંતકથા ભરાયર હોયછે પણ તેમાં “તારીખનું જરા પણ ડેકાણું હોંનું નથી.” ભાઈ લોડેનો જે વૃત્તાંત કષ્ટી રાખ્યો છે, અને તે મહોઠેથી સમજાવા પિના સમજાઈ શકાય એવો છે તે બીજા દેશના લોડેની સમજાલીન કાવણી ઇપ કવિતાને મળતો છે. અને જે લખેલું નથી તે સામાન્ય દંતકથાએને મળતું છે. વંશાવલી ને લખેલી હોય છે અને જે કલિપતુ સમયથી ચાકતી આવેલી નથી તે કષ્ટી ભરી નિઃસંશય સાચી હોયછે. જે બાયતમાં વધારે ચો-કસ રહેવાની અગત્ય હોતી નથી તેમાં પણ તેઓ જે કે છાસમાં પાણું ઉમેરવાનું કેદેછે તથાપિ ખરા અનાવના સાહિલ વિષે ચોકસ રહેવાનું પણ કેદેછે. તેઓની રીતિ નીચે પ્રમાણે છે.

ફંડે.

ન્યૂડ પિના શીરી લગે અતિ ન્યૂડ ફુઃખ લૈન;

એતી ન્યૂડ લગાઈયે નયું આટેમે લૈન.

અને નીચે લખેલી ગોતિની ભતકખવાગી કવિતામાં કેદેછે કુ,-

વડી ફુન્ફ સુખ સુંચવે નહોં સુંચવેછે ઊરાનો હૈયાત;

વર્ષા ગરભી ઝૂયને કુન જખાવે અની ગઈ વાત.

ભાઈ લોડેના વર્ણનમાં એક વિષય એવો છે કે જેના સામી આપ-ખુઅથી તકરાર ઉકાવી શકાય એમ નથી—અને તે વિષય રીતમાત વિષેનો છે; તેમાં અતિશાળાકિત કરી હોય તેતો વંધી છેડી હોતાં, અમારે લખ હું

જેઠ્યે કે, ભાઈઓકોએ અંખરનાથી* ઉલા પ્રકારની કિયા કરીને તેઓની દંતકથાની જંગલી સામગ્રીના સંગ્રહમાં જે ભાગ ધૂતિહાસના વિષયમાં સુખ્યતે કરીને ધણો મુલ્યવાન છે એવા ભાગનો વધારે સંગ્રહ કર્યો છે. પ્રસિદ્ધ પામેલા ધૂતિહાસકો પોતાની લખનાની શૈક્ષીના હંચાપણાવિષે અભિમાન ધરાવેછે તેઓના કરતાં, ફિલ્ડિંગ પોતે જે લખનાની શૈક્ષીમાં ઉલ્લંઘપણું પામ્યો હોનો તે શૈક્ષી ખપની અને ઘોંયતા વાળી છે એવું કહેતાં કહેછે કે, તેઓના લખાણમાં નામ અને તારીખોવિના બીજું કાંઈ સાચું નથી, અને એથી ઉદ્દું ભારા લખાણમાં નામ અને તારીખોવિના બીજું બધું સાચું છે. હૂઅલિટ લખેછે કે, જે આ પ્રમાણે હોય તો એતો હાથ ઉપર અરો.

ભાઈઓકોની કવિતા, તેમાં જે ગુણ દોષ છે તે સહિત, તેમાં સત્ય-તાનો અદ્યપાંશ છે તે સહિત, અને તેમાં નકામી કુચલીનો ભાગ ધણો છે તે સહિત હવણું તો ધણી ખરી બંધ પડી જવા આવીછે તે કહિ હલ્ય પામે એમ નથી. જે તરવારોવિષેના ગુણ્ણાનુવાદ તેમાં થયાછે તે તરવારો ભાગી પડીછે અથવા તો કટાઈ ગઢાછે, અને જે જલતિનાં કાર્યથી તે પ્રદિપ થઈ હતી તે જલતિ પણ બહુ ઝડપથી એછી થતી યાદેછે. કદાપિને અમને એમ લાગેછે કે, જે કવિતા ક્ષત્રીના મુગ્રોને શાન્તિની વેળામાં વિનોદ પમાડનારી અને સંકટની વેળામાં દિંભન આપનારી ડેલાંક સેંકડાંથી થધ પડી હતી તે કવિતા ઉપર જશે એંચાવવાતું અમારા આ લાયાર અને અયોગ્ય પૂછો ના ભાગ્યમાં પણ ધણું કરીને છેલ્લીવારતુંજ હશે.

* “કુદુંખની દંતકથાએ અને વંશાવણીએ, કે જેને વિષે સર એવરાઉન્ડનો “વિવાદ ચાદ્યો છે તે અંખરથી કેવળ ઉલા પ્રકારનો ગુણ ધરાવેછે. અંખર “પોતે જાતે મૂલ્યવાન પદાર્થ છે, પણ ધણું કરીને તેમાં માખ્યો, તૃણ, અને “બીજું હુલકી વસ્તુઓની મેળવણી થયેલી હોયછે, અને આણુંમગ જેતાં દંત-“કથાએનો અને વંશાવણીએનો અભયાસ કરા લેખામાં નહિ એવો અને તુચ્છ “છે તોયપણું પ્રાચીન રીતકાતમાં જે મૂલ્યવાન અને નવાઈતું છે તેને અમર “કરવાતું કામ સારે છે અને ધણી ચમત્કારિક અને ભારીક વાતો સંગરી રાખે “છે તેમ બીજી સાધનથી સાચવી રખવા અને સમજનવાને ણની શક્ત નહિ. વેવરલી પ્રકરણું ૪ થું.

પ્રકરણ ૪

મુસ્કમાન અને મરાઠાના વારામાં રજૂપૂતોનો
જમીનનો વહિવર.

આખ્યો કરતારા મુસ્કમાનો રણભૂમિમાં જ્યવંત થયાએ તથાપિ અદ્ધાજીન ઘીચળના વારાસુધી ગુજરાતની સ્થાયી જીત કરી લેવાને તે-
મોએ કાંઈ કસ્યું નથી. અદ્ધમૃદુ ગજનવીના કરતાં કુતુંખીન છાંકે ચડા-
દ્યો કરીને બાગેજ વધારે ઝારવાળી અસર કરી છે, અને કદાપિ ને અ-
ણુહિલવાડના પેહેલા સોંકંકં વંશની સમાસી થધ હોત નહિ તો અણુ-
હિલપુરના રાજ્યે આ વેળાએ હીલદીના રથાપિત થયેલા રાજ્યના શબ્દની
સામે ટક્કર જીલી હોત. બીજી લીભરેવના મરણ પણી ગાદી ખાલી રહી
નથી એ વાત ખરી પણ રાજકીય સત્તા તો લાર પણી અપેક્ષામાં રહી
છે અથવા કદાપિ ચલાનવા માં આવ્યે તો તે જેવી તેવી રીતે ચલાવ-
વામાં આવી છે. રાજીઓ સોવશા પોતાની અધુરા અધિકારની ખાંપણુંને
લીધે તુકશાન વેઠીને ગાદીના તાથાની ધરતી પણ ખખરદારીથી રાખી
શક્યા નહિ, અને સીભાની બાદારની હતી તે તો ધખું ખરી ખરી તેમો-
ની સત્તામાંથી જતી રહી. અંદ્રાવતીના તેમોના પરમાર પણવતો હતા
તેમોને ચોઢાણોએ ઉભાવી દીધા; વશમાં થધ ગયેલા કંચળના રાવ સ્વં-
તંત્ર થધ ગયા; સોરહના રાવોએ તે પ્રાન્તની સત્તા પાછી દાય કરી લી-
ધી, અને તેમણે પોતાના આનિતો રાખ્યા તે તરતજ પોતાના
ધણુના જેવા બલવાન, થધ પણા. અસરી જતિના લોકોએ ગા-
દીની નથળાઈનો લાગ જેછને પોતાનું માયું હસ્યું કરવા માંડયું. ધંધુ-
કાના મેર અને ઈડરના સોડ લોકોએ રાજકી દાંદણો હેખાડવા મા-
દ્યો; દ્વિવાના અને પીરભના ખારેયાઓએ અણુહિલપુરના રાજીઓ-
ની દરિયાઈ સત્તાનું જે કાઈ રહ્યું હતું તે સર્વે સ્વાધીન કરી લીધું, અને
જેવામાં સોરહના રાવોની ઉપર ખાંટ, લીદોએ દાયાયું કરયું તેવામાં તે-
મોના સગાઓએ વાયેલાઓની ધરતીનો નાશ કરી નાખ્યો. આ વેળાએ
વળી ધણું પરહેઠી સરદારો દેશમાં પેશી ગયા એવો પ્રસંગ આવી ગયે,

તેઓને પ્રથમ તો ગાદીના પટાવતો તરીકે રાજ થઇને રાખવામાં આવ્યા, પણ પછીનું તેઓના અશાનત દોષને લીધે તેઓ દેશની વધારે નઅગાધીનું કારણ થઇ પડ્યા. ઈડરના હુંગરામાં એક રાડોડે, બરાભરિયું રાજ્ય રથાપું, અને એક ઝાલાએ વડીલના મુલ્કનો ઉપયોગી ભાગ મેળવી લઈને તે માત્ર નામ સિવાય બધી વાતે સ્વતંત્ર થઈ પડ્યો, અને ઉકટો; પોતે પોતાના રાજને મુલ્ક આપ્યો છે એવું ડેળ ધાલવા લાગ્યો, હિતરમાંથી જોડિલ, સિંધમાંથી સોડા પરમાર અને *કાઢી તેમજ ખીલ જતિના લોડો આવીને ગૂજરાતમાં પેડા, અને ચૂંદાસમા, વાળા અને અસ્લી રેહેવાશી મેર લોડોની સાથે લમ્બસંખંધમાં આવીને તેઓની મદદથી બોભિયોએની બોંધ ખુંચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, અને તેઓની તરવારો એક ખીલ ઉપર છાગવા લાગ્યા. ખરું જેતાં તો એકલા સુસલમાનોએ ગૂજરાત ઉપર હુમકો કર્યો છે એમ નથી, જે હોલે તેનું રક્ષણું કરવું જોઈનું હતું, તેના જૂદા જૂદા તદ્દી પડી ગયા અને પોતેને જમીન સ્વતંત્રપણે દાવી પડ્યા હતા તે સાચવી રેહેવાને તેઓ ખરેખરાઓઠુર હતા, પણ એકંદરે તેઓ એક સામાન્ય હેઠુથી જોડાયકા ન હતા અને તેઓએ પોતાનો એક સામાન્ય આગેવાન કખૂલ કર્યો નહૃતો. આવી રિથિતને લીધે અધ્યાદ્ધીન ખીલળના સરદારોની સામે તેઓના પૂર્વાધિકારિયો કરતાં નથીનો અટકાવ કરવામાં આવ્યો, તેમજ વળી છેન્ટે તેઓ ને લૂંટ મેળવી શક્યા તે પણ પોતાની ડિંમતના કરતાં ધર્થી ઓછી જતાની થઈ ગઈ હતી.

ગૂજરાત કબજે થયા પછીના સુસલમાનના પેહેલા સમયનું વર્ણનું તેજ લોડોનું લગેલું આપણને મળ્યું છે તે ઉપરથી જણાપુછે કે, આખા દેશમાં, ધર્થી વિનાની અંધાધુંધી ચાલી તે થોડીક તો દેશને થાળે પાંચવાની તેમનામાં શક્તિ નહિ તેથી ચાલી, પણ ધર્થીક તો પાંદરાહેની રચાથી રાજનીતિ માત્ર હિંદુઓ વિષેજ છૂટ્યો ચલાવી એટલુંજ નહિ. પણ તેઓના પોતાના કામદારો વિષે ચલાવી તેથી ચાલી. તેઓના સરદારોને તેઓએ જથું બદલ્યાં કરેલા આપણા જોવાંમાં આવ્યા તેમાંથી કંદાળિને કંટલાક કાંકરોના દાથથી સ્વધર્મને અથે પ્રાણુર્પણ કરવાનું પછી

મેળની ગયા, અથવા જ્યારે તેઓ પોતાના શત્રુઓની સામે વધારે જ્યવંત થના લાગ્યા ત્યારે ને પાદશાહની તેઓ ચાકરી કરતા હતા તેઓએ તેમને પદભષ્ટ કરયા કે પછી તેમનું કાણું કરયું. તે દરમિયાનમાં તો ચોગરદમ દંગો ઉડી રહ્યો. તેમાં પ્રયત્ન તો છિંદુઓજ હતા, પણ પછીથી કેરલીક વારે પરટેરી મુસલમાની કામદારો, અને છેન્ટે તો સુખાઓ પોતેજ પાદશાહની સત્તાની સામે બંડ મચાવાને સાભીલ થયા હતા, અને અહંકાર તુલનાએ જાતે એ કામ ઉપાડી લીધું તો પણ તે અધી વ્યવસ્થા કરી શક્યો નહિ, માત્ર યોડીજ કરી શક્યો. ત્યારપછી ઉપજ લેવાનો ધારો અતિક્ષ્ય વધારી મૂકેલા ધોરણુના ઈજરાથી પાછો અમવમાં આણ્યો, અને પાદશાહી સત્તા તળેથી પ્રાન્તતે ખરોડી નાંખરાનો પ્રયત્ન ચાલવા લાગ્યો તેથી સૂઝે ડરાવવામાં આવ્યો; અને તે સુખાએ આવોને ગુજરાતમાં પગ મૂક્યો કે તરતિજ ને રાન્ય છૂંકું પણ જતું અયકાવવાતું ને તેતું કામ હતું તેને બદલે પોતેજ તે રાન્ય ધ્લાયફ રવાધીન કરી એડો.

આ ભમગે પ્રખ્યાત રજ્પૂત હાડોરો સાથે મુસલમાનો સંઅંધમાં આવ્યા છે તેમાં માત્ર સોરઠો રાહ અને તેનો પદ્યાવત મોખડો ગોઢિલ એ એ હતા. જુનાગઢ મુસલમાનના હધીની સામે અયકાવ કરયો, અને જે કે પીરમનો નાશ કરવામાં આવ્યો અને તેનો સ્થાપનાર ભારચો ગયો તો યુધ્ય ગોઢિલ વંશની સત્તા ટૂચા વિનાની રહી; ધોધા અને બાકીનો તેમનો સુલક તેઓના તાણાના રહ્યો અને તેની નહાની શાખાનો રાજપીપળાના હુંગરામાં ધણી થઈ પડ્યાને જોઈયે તેટલો સત્તાવાળો થઈ પડ્યે.

ગુજરાતની સંપૂર્ણ જીત કરી કેવાને ચુક્તાનોએ ડગલાં ભસ્યાં તેમાં તેઓના જ્યનો વિસ્તાર કેટલો થયો તે આપણા જોવામાં આવ્યું. અહુંગ એગડાએ સોરઠના રાવોને અને ચાંપાનેરના રાવળોને રાન્યભષ્ટ કરી નાંખ્યા; તથાપિ ઈડરના રાવોએ, પોતાના ઉપર વારંવાર થયેલા હુમલાની સામે જ્યવંતપણે પોતાની સ્વતંત્રતા સાચની, અને ચાવડા, જાદા, ગોઢિલ, અને બીજાઓ પોતાની જરૂરનો કાળજે સાચની રહ્યા. આ પ્રમાણે પોતાની દૈયાતી સાચની શક્યા છે તેજ માત્ર મોટા છિંદ જરૂરનદાર છે એમ નથી, કેમકે દેશના દરેક ભાગમાં ને વંશપરંપરાની રજ્યુતોની જગીર છે તે દરેક પરગણ્યાની જરૂરનો કંઈ ઓકો ભાગ રોક્તી નથી.

મિરાતે એહેમદીના મુસલમાની કર્તાએ સામાન્ય વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે. “મુસલમાન અધ્યક્ષમદ ગુજરાતીના વારામાં સર્વે જમીનારોએ “બંડ ભચાવ્યું અને હરકતો કરવા લાગ્યા; તથાપિ તેઓને શિક્ષાએ પોહેંચા- “તેને નસાડી મૂક્યા અને પ્રત્યેક ડેકાણે સુલતાનના નોકરો મૂકી હેવામાં “આવ્યા. આ પ્રમાણે તેઓને વસ્તુવાનું ડેકાણું તેમના કખળમાં રહ્યું નહિ “એટે નિરાશ થઈતે એ કાદરો ટાળે થઈતે રસ્તામાં લૂંટ કરવા લાગ્યા. “અને ગામડાં મારવા લાગ્યા. નિર્ધિંબિયાપણું વધ્યું, ગડાયાઠ જાલ્યો, એ- “તીવાડીની ખરાઝી નજર પડવા લાગ્યી, અને રધ્યત હુઃખ પામવા લાગ્યી. “જેઓને નિયાર કરવો જોયતો હતો તેઓએ લાંબી નજર પોહેંચાડીને “આ સંકટોનો છેડો આણ્યો. અને દરેક ગામનો જમીનાર સામો ચાચ “નહિ એટલા માટે તેના જમીન લીધા. દરેક ગામની જમીનના વર્ષુ “ભાગ જે તળખત કેઢેવાયછે તે સરકારની મિલકત ગણ્યાઈ, અને એક “ભાગ જે વાંટો કેઢેવાયછે તે જમીનારોને આપ્યો, તેના બદલામાં તેઓએ “ચોકીવાળા પૂરા પાડે અને પોતપોતાના ગામતું રક્ષણું કરે તથા સરકા- “રને જ્યારે ખપ પડે, ત્યારે નોકરી કરવાને તૈયાર રહે, એમ દરાવવામાં “આવ્યું. એ લોકોએ જાણ્યું કે સરકારને નભ્યું આપ્યો વિના આપણ્યા- “થી નિરાંતે વશી શકાવાનું નથી. તેથી તેઓ શરણું થયા, અને તેમના “વાંટામાંથી સક્ષામતાનું કંબૂજ થયા. આ વેળાથી તેમની પાસેથી “સલામી અને પેશકશી લેવાનું હશ્યું. હૃળદરવાસ, ઘોડાસર, અસ્તરરસુંચા, “માંડુવા, અને બીજી કેટલીક જગ્યાઓના જમીનારોને મુસલમાન કર્યા. “અને તેઓએ પોતાના તાલુકાનું રક્ષણું કરવાની કંબૂજાત કરાવી લીધી. “મુસલમાની ધર્મને ઉતેજન આપવા માટે તેઓને પાદશાહની દરખારથી “એ ગ્રાસ આપવામાં આવ્યો હતો, પણ તેઓએ સરકારને પેશકશી આ- “પવાને કંબૂજ કર્યું. જે મુખ્ય જમીનારો ઉપર જીતનો હાથ પોહેંચાંયી શ- “કચે નહિ તેમની પાસેથી દરવર્ષે પેશકશી ઉદ્ઘરાવા લાગ્યા.”

તથાપિ મુસલમાની ધર્તિદામકાંતાના લાખાણુથી આપણા જોવામાં આવ્યું છે કે, સંકટ વેહચાવિના નિરાંતર લક્ષ્યર રાખ્યાવિના એ ઉચ્ચરાણું તેઓ વસુલ કરી શક્યા નથી. સુલતાનોની ફોજ વર્પોર્પ આ હિંદુ હા- કારાના ઉપર ચડતી હતી (જેમ અખુદિકાપુરતા રાજએણી સેના, આ-

ગળ સોડઠ, કુચ્છ, અને આળવા ઉપર ચડતી તેમ) અને બની શકે એ-
મ હોય તો તેઓને તાથે કરી લેના, અને જો તેમ બનતું નહિ તો તેમ-
નાથી ટાણવી શકાય એટલી પૈસાની રકમ ટાણાડી લઈ જતા હતા.

ભાઈ લોકોએ પણ ઉપરના જેવું સામદું વર્ણન આપેલું છે, તે તે-
ઓએ પોતાની રીતવિનાની પણ સાથી વાતોમાં લખ્યું છે, તેમાં ક્ષણિયો-
ના પુત્રોમાંથી ડેટલાએક મુસલમાની ધર્મભાઈ કેવા દાખલ થયા; અને બી-
જ વધારે આથથી હતા તેઓએ બાસ્વટાના જીવતરનો કંડિલ્યુ ભાર્ગ પ-
સાર કરીને તેઓની બોંયનો જુજ ભાગ કેરી રીતે પાણો મેળાઈ લીધો;
અને થોડાક જે વધારે ભાગ્યશાળી હતા તેઓએ પોતાના ધૂમાડો પેટ-
લા રેણુણેથી વારે વારે હોડી જઈને હુંગરાઓની શુંધાર્ભાઈ પોતાનાં રેડાણું
કરતાં, અને ઉંઘાને નહિ એવી રિયલિમાં ઉશીકાને સ્થાને ઢાલ મૂકતાં,
પોતાના ઉપર જુલસ કરતારા નહિ સરખા થઈ ગયા ત્યાંસુધી કેરી વિ-
ષમ લડાઈયો અચાવી, એ સર્વ આપણું જોવામાં આવ્યું છે.

અકબર પાદશાહનું વલણ, પોતાની પૂર્વે થઈ ગયેલાઓના કરતાં
વધારે મોકણા મનની રાજનીતિ ચલાવવાનું થયું હતું. આપણા જોવામાં
આવ્યું છે કે રહેણા છિંદું ડાકોરને સરકારી* લસ્કરી ખાતામાં રાખ્યા
હતા, અને લાર પથી પાદશાહી ઉમરાવોના ભર્તાઓમાં તેઓને છૂટથી
દાખલ કર્યા હતા, તેમાં તેઓની સાથે એવી સર્વત કરી હતી કે, તેઓ
ઘોડેશરના પોશાક ઉપર સરકારની નિશાની રાખે અને પ્રાન્તના સૂઝાને
અગસના સર્વે પ્રસંગે આવી ભણે, પાદશાહી સૂઝેદારની સત્તા રહેણું લ-
શ્કર રાખીને કાયમ રાખી હતી, અને તે લશ્કર ધાર્યું કરીને અમદાવાદ-
માં રાખવામાં આવતું, તેથી તે શેહેર એક નિશાળ છાવણીનું સ્થાન
થઈ પડ્યું હતું. રાજ્યાની નગરની છેક પાસેનો દ્વરતો હેથ અને બીજ
જગ્યામાં જ્યાં પાદશાહની સત્તા ચાલતી હતી તે આખસા હતો, અથ-
વા સરકારના નોકરો તેની બ્યારસ્યા ચલાવતા હતા, અને જાડોાર સો-
નગર જે આનદેશના મોખરા ઉપર છે સાંસુંધી, અને દ્વારકાંથી તે મા-
ળવાની સીમા સુંધી સૂઝેદારને ઉપરી અનિધારી તરીકે માનવાંમાં આવતો

* લૂંગ પેહેલા પુરતકના પ્રકરણ ઉમાં અકબર વિષેનું વર્ણન.

હતો× વર્ચે અમદાવાદમાં લખડર રેહેતું હતું તે સિવાય બીજુ ધર્થી જગ્યાએ સરકારી થાણાં હતાં. આતું છતાં પણ પાદશાહના આખા મુલ્કની વર્ચે વર્ચે. હિંદુ કાંકરોની જમીન હતી તેઓ મેગલ સરકાર ના વારામાં, રાજ, રઘૂપુત્ર, કોળી, અથવા યાસિયા ગમે તે હો તે પણ જીમીદારના એક નામથી ઓળખાતા હતા. જીમીદારો પાસેથી અથવા તેમના ગામોમાંથી ને ઉપજ વસુદ આવતી તેનો દર હરાવી રાખેયો હતો અને એક રકમ નકો ફરેલો હતી. સરકારનો ભાગ, હિરસો જૂદો કાંકાડીને અથવા ઉપજની ડિભિટ ઉપરથી હરાવવામાં આવ્યો નહતો; પણ દરેક આલિકે ઉદ્દેશો પોતાને કરે તેવો સરસ હરાવ હાંસવ કરી લીધો હતો. પાદશાહોના વારામાં પણ અમદાવાદના સુલતાનોની પેઠે જમીદારોની પાસેથી ઉપજ વસુદ કરી લેતાને સદા લખડર હાજર રાખવાની જરૂર પડતી હતી.

ઇતિહાસકર્તા કેળે છેકે, “જે સુનેદાર મહોદી હોજ લઈને વાત્રક ‘જે પશ્ચિમમાં છે તેના કિનારા ભણી, અને વળી તે દિશા ભજીની.’ ‘સીમાએ વાંસવાડા અને હુંગરપુર ને અમદાવાદથી સુભારે રો ડાશા ‘છે લાં સુધી જય, અને વાંસવાડાથી દક્ષિણ ભણી, સુંધ અને ઝાં ‘દરિયા તથા બારિયા પરગણાં, અને રાજ્યીપળા, માંડચી, ‘અને રામનગર ભણી (જે દરિયા કિનારે છે) ઉત્તર જય તો લાંના જીમીદારોની પેશકરીનો નીકાલ થાય; જે તે હુંગરપુર ભણી વાંયુકોણુમાં જય તો ‘દુડર જીવો, સિરોઈ, હાંતા, ગીરનાંહુંગરા, રાણુાયાવા ઝાંડર, અંડિ- ‘યાનગર, અને કંચ્છનો તાલુકા; કંચ્છનું વાગડ પ્રગણું એટલાનું પતી ‘જય, અને લાંથી જાદાવાડ, મોરચી, હુંગરદના જીમીદાર.. ધસલામ ‘તગરતી (ભૂજ^૧) સરકાર. જગતરાણા ભાડુ, સોરકસરકાર, પોરફંદર, ‘ચાનાધ કેસોજ, ઉના, અને કાંઠિયાવાડના બીજ—ગોદિલ, લોલિયા- ‘ણુા, ધંધુકા, અને ધોળકા એટલાનું પતાવીને અંભાયત જીવામાં થઈને ‘અંભાયત ને દરિયા કિનારે છે, લાં આવી પેહોંચે.”

+ એશાન સરકારનો અમદાવાદના સરકુખાનો વડીલ અમરતલાલ કરીને લગભગ નીસ વર્ષ સુધી હતો તેણે કર્તલ વાડરને ગુજરાતની હક્કિત વિદ્ધિ કરે- લી તે જીવો.

મહેદી જમીદારો માંહેથી ધખુાએ વૈશરંગજેયના વારા સુધી ચા-
કરી કરવાતું જરી રાખ્યું; પણ લારપછી તેઓએ પોતાતું પુરેખૂં રવતંત્ર
પણ પાછું મેળવી લીધું, એજ અવ્યવસ્થાના સમયમાં ન્હાના જમીદારો
હતા તેઓ પણ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને જે જમીન તેઓની પાસેથી
જેરાવિયે લઈ કેવામાં આવી હતી તે પાછી મેળવી કેવામાં યોડા વણ્ણા
કુળદુષ્પ થયા.

એજ મુસલમાની અંયકર્તા કેહેછે કે, “ કેટલોક કાળ જતાં રજ્યૂત,
‘ અને ડાળી લોડો જે જરૂરા થઈ પણ હતા તેઓ બખેડો કરવા લા-
“ગ્યા, અને શેહેરોમાંથી ઢોર વણી જવા લાગ્યા, તથા લચુવાના દિવસ-
“માં લોડાને મારી નાંખવા લાગ્યા. લોડાને આ પીડામાંથી છૂટવાને કાં-
“ઈ સાખન રહ્યું નહિ એટલે તેમના ઉપર આનો જુલબ કરનારા લોડાને
“વર્ષ દાદાડે કાંઈ રકમ આપવાની હરાવીને, અથવા જેડવા લાયક એક
“અથવા તે કરતાં વધારે ઐતર આપીને પોતાનો છૂટકારો મેળવી લીધે,
“અને આ પ્રકારે છૂટકારાને માટે જે હક આપવાનો હરાવો તે થાસ
“અથવા વેળ કેહેવાઈ. આવા પ્રકારની રેહેતાં રેહેતાં રીત પડી ગઈ
“તે પછી પ્રાન્તના સુભેદારોની નાયાનાછને લીધે પાડેપાયે થઈ ગઈ એ-
“ટલે પછી પરગણ્યામાં રજ્યૂત, ડાળી, અથવા મુસલમાન રેહેવાસિયો-
“ના આવા પ્રકારના થાસ બંધાઈ ગયા વિનાના બહુજ યોડાજ બાકી
“રહી ગયા છે.”

“આ લોડા મૂળમાંથીજ કલામાં રેહે એવા હતા નહિ, અને ચો-
“રિયા, લુંદ્રાટ, અને ફંગા કરવાની ટેવ પડી ગઈ હતી તેથી પ્રાન્તમાં
“સુભેદારની નાયાનાછ જેવામાં આવે કે બંડ મચાવતા હતા. આ કારણને
“લીધે કેટલાક સુભેદારોએ, આગળ અને હવણ્યાના વખતમાં, પ્રાન્તના
“હિંદ્બ મજબૂત કરીને ત્યા થાણ્યાં બેસાસ્યાં. થાણ્યાનો પગાર સરકારે નક્કી
“કરચો અને સિપાઈચો થાણ્ય એડી દ્ધને જતા રેહે તો દગ્દો થાય એ-
“ટલા સાર પગારને માટે યોડી જમીન છલાયદી રાખી. હવે જેમ પ્રા-
“નતમાં ગડખડાટ વધવા લાગ્યો તેમ ઉપર લખવામાં આવ્યા તે બંડઝોર
“લોડાએ જ્યાં થાણ્યાં બેસાસ્યાં હતાં એવા ન્હાના હિંદ્બ જમીનહોસ્ત કરી
“નાંખ્યા, અને ખીલં ગામોમાં વરીને થાસને બદલે સરકારનો તલ્લપત-

“ભાગ અધ્યાત્મી પડ્યા.”

“હવણું (ધ૦ સ૦ ૧૯૪૭-૪૮ થી ૧૯૫૬ સુધી) સુમેદાર દેંજ
ને જમાવ કરેલે અને તકપત અથવી પડેલા વાટાદારો પાસેથી દરેક
“જગ્યાની મગફર તપાસીને તે પ્રમાણે અંડણી ઉચ્ચરાનેછે, અને પોતાના
“અમલદારના જમીન લેછે; પણ જ્યારે ઘેણાટા જમીનદાર અંડણી આપ-
“વાને ના કેંદ્ર ત્યારે પઢી જેરાવરીથી લેવાનું પ્રાન્તના. સુમેદારનું શું ગ-
“જુ? અને તેઓ એવા નિમખદરામ થઈ ગયા છે કે તેમના ભણીનું
“વળાનું જે હોય નહિ તો તેનાથી શેહેરના દરવાજમાંથી પસાર થઈ
“કશાય નહિ.”

“રજ્યૂત હાડેરોની સત્તા એધી થઈ ગઈ તેનાં મુસલમાનની જત
“સિવાય કેવળ જૂદાન પ્રકારનાં ડેટલાંક કરણું છે. આપની જગીરમાં
“કુંઝના નાના ભાઈનો ભાગ ખરેખરો પોહેંચેલે. ઘોયા તાલુકા-
“માનો આવો હક જેવો પ્રસંગ તે પ્રમાણે જગત સાંચ યોડો જમી-
“નનો ભાગ ધ્યાયહો કાણાડવાથી પતી જય, અને તે નાના ભાઈ અ-
“થવા ઝાયો દિલાયતનો પટાવત થાય; પણ જ્યારે ઝાયાની જગીર
“હોય લારે તેના દીકરા પોતાના બાપની જમીન સરખે ભાગે વેહેંચી.
“લે અથવા નાના ભાઈયો એક નાનો ભાગ સરખે હિસ્સે વેહેંચી
લઈને ઘેણાટા ભાગ દિલાયતને માટે રેહેના હે. આ રીત ને ખરેખરી
એવાન નિયમ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રસંગ આવ્યો. હોત તો દેખીઠુંજ છે
કે જેમ ધણું જમીનદારાનું થયું છે તેમ ભાગના ભાગ થઈ જવાયી ચો-
ડી પેહેંદિયે જમીનદારનો તાલુકા વેહેંચાઈ જઈને તેઓ દરેક કેવળ એ-
હુતોની સ્થિતિયે આવી પોહેંચ્યા હોત. પણ જ્યાં મધ્યરથ સરકાર હતી
નહિ, અને જ્યાં આસપાસ ધરના અને સરકારના કંજિયા સદ્ગ ભયી
રદ્ધા હતા તેવામાં ઝાયા અથવા નાના વંશના ને સારા રજ્યૂતો હતા
તેઓએ પોતાની તરવારના બળથી પોતાનો વારસો વધારી દીધો. ધણુંક
તો પોતાના જાપ દાદાની મિલકતનો હિસ્સો સૂકી દઈને ધણું આધે
જઈને લસડી ચાકરિયે રદ્ધા, અને જ્યાં લાંબી સુદૃત સુધી લડાઈયે
આલ્યાં કરે તેવી સ્થિતિમાં તે જાતના ધણું લોડો કામ આવી જય
એ વાત દેખીની છે તે પ્રમાણે ધરાથી જમીનના નાના નાના વિમાગ

પડી જતા અટકી પડ્યા. ભાયાતનો હક્કાર વારસ છેવટે ટિલાયત હોયછે. કોઈ કાંઈ વાર જ્યારે ભાયાતનો ભાગ તેનું પૂર્ણ થાય એટલો; હોતો નથી લારે પોતાના કુંભના મુખ્યને લાં ખરાણે મૂહુકે અથવા વેમાતો આપેછે; કાંઈ કાંઈ વાર તો મરજીથી અથવા અગલ પડવાથી પોતાના ટિલાયત વિના ભીજ કાંઈ પાસેના શક્તિમાન પડોશીને પોતાનો આપો આસ અથવા તેનો યોડા ભાગ પોતાનું રક્ષણ મેળવી લેવા સારું અથવા તે પણવણી કરે નહિ એટલા માટે આપેછે; આ સિવાય, રજ્યુન ઠાકોરોના અજના ઉપર ભીજ પ્રકારનો મારો છુ, તે એ કે, ધર્મ કરવાનું બન થવાથી અથવા માનની ધર્મણાને લીધે આલણું, ગો-સાઈ, અને ભીજ યાચના કરતારાઓને અથવા કીર્તિનો સિક્કડા કટાર રાખનારા ભાઈ અને ચારણોને કાંઈ આપવાની અગ્રથ પડેછે. આ દોડા યાચકોના સામાન્ય નામથી દેશના કેટલાક ભાગમાં ઓળખાય છે. ધડકના રાવ વીરમહેવ અને ભીજાઓએ લાખપસાવનાં મહાભારે દાન કરેલાં આપણ્ણા જોવામાં આવ્યાં છે. આ દાન ભાત્ર ન્યાણાં, પોશાક, જવાહીર, યોડા અથવા ણીજ મૂહ્યવાન વરતુઓનાંજ આપતા એમ નથી પણ જમીનનાં આપવાંમાં આવતાં તે, તે ઉપર શબ્દ લખવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી પસાયતું કેદેવાયછે અને તેને કાંઈ પ્રકારનો કર પ્રથમના આપનાર ભણીથી લાગુ કરવામાં આવ્યો નથી, પણ છેવટે. કાંઈ હોય નહિ લારે પોતાનો વારસ થવાનો છેલ્લો હક રાણેલો છે. કુંબાર, મશાલચી, અને ભીજ ધરકામ કરતારા ચાકરોને પણ પસાયતાં આપવામાં આવેલાં છે.

આગળ લખ્યું* છે તે પ્રમાણે, આસુ એ શાખ ધર્મનાં દાન કરેલાં અને જેને પણતાઉથી ચોક્સપણે પસાવ એનો શબ્દ ચલાવવામાં આવ્યો છે તેને મૂળથી લગાડેલો છે. તથાપિ લાટ્યોકોના વર્ણનમાં કુંભના ભાયાતોના શુલ્જાને અયેં જે જમીન આપવામાં આવતી તેને તે હમેશાં લગાડેલો છે. અને જે કે, આવા એકલાજ પ્રકારનાં નહિ, તોપણું શબ્દના ચાલતા અર્થમાં ધણ્ણા કાળ સુધી તે શબ્દ વપરાયલો છે. છેરટે, ગામડાના લોઝેઓ પોતાના લુંટશ્ટાટ કરતારા પડોશિયાને રક્ષણ કરવા-

*પ્રથમ ચારુતીના ચેહેલા ભાગને પૃષ્ઠ ૮૯ મે જુનો, પદ્ધતાદલેલાં પ્રકરણમાં.

તે અથવા પજવણી કરવી મુરી હેવાને અથે વોળ અથવા એવાજ પ્રકારને મારે ને કાંઈ આપેલું તેને પણ આસ એ શખ્દ લગાડેલો છે. આ પ્રમાણે આસિના એવો કિતાબ મૂળમાં જેતાં આઅહે ભરેલો, અને તે ધારણું કરનાર રાજવંશીકુંઅનો ભાયાત છે એવું બતાવી આપનાર છતાં, છેનેટે કલંક ભરેલો શખ્દ થધ પડ્યો; તેમજ એવા ધારણું કરનાર ચોરનો ધંધો કર્ય એડેવા લુંગારા અને જીંખોડાના કુંપાળના મેલીકર જેવા રાતના ધરાઈ જેવો અર્થ સૂચવનારો થધ પડ્યો.

ઉપર લખેલો ફેરફાર સંભારી રાખવાની ધણી અગસ્ય છે, કેમકે તે ઉપર લક્ષ નહિ આપવાથી કદાપિને ગેરધનસાઇનું કારણું ઉત્પન્ન થયું નથી તથાપિ શુંચવણુંમાં પડવા જેવું થયું છે. રાવ ચાંદાએ પોતાના વંશપરંપરાના ઈરા સંસ્થાન શુંચાવી દેનારા પાસેથી ને આસ અથવા વોળ મેળવી લીધી તે, રાજપીપળાના હુંગરાના લૂટાડ્યોએ રક્ષણું ચિનાના ગાંભડિયા પાસેથી અને ચુંચાલવાળાઓએ ફરતા વેપારિયો પાસેથી ને અસ અથવા વોળ મેળવી લીધી તેની સાથે શેકમેલ થઈ જવા હેવી જેઠથે નહિ; તેમજ એ હડો અને રઘૂના કુંઅના ભાયાત આસિયાના કુંઅનાં આવેલી કુંઅની જમીન ઉપરનો નિયમિત અને કાયદાસર હડ એચો વચ્ચે શેળબેળપણું નહિ થઈ જવા હેવાતી વધારે ચોકશી રાખવી જેઠથે. કાઢિયાવાઉના જ્વાંઝાજૂદા જમીનારોતી અડકો નિયેતું કર્તવ્ય વાકર હું નીચે લખેલું વર્ણન આખા ગૂજરાતને સામાન્યપણે લાગુ પડી શકેલે:-

“રાજ એવી પદવી કુંઅના મુખ્યનેજ માત્ર લગાડાયછે. તે સતતંત્ર “હેવો જેઠથે એટસે પોતાના કુંઅના ખીલ કોઈને જમા આપો. “હેય નહિ એમ હોવું જેઠથે. મોગલ કે ભરાડાઓને જમા આપવામાં “આવતી હેય તો તેથી કરીને તેના સતતંત્રપણુંને આંચ લાગતી નથી. “રાજનું શિરનામું ‘મહારાજ’ રાજશ્રી —’ એ પ્રમાણે થાયછે. “રાખ્યાની પદવી રાજના કરતાં કાંઈ રીતે ઉત્તરી નથી, પણ તેતું ભૂજ ખા- “તરી પૂર્વક શોધી કાઢતું નથી. (રાવની પદવી વિષે પણ એમજ છે). “લારપણી ઉત્તરતી પદવી રાવળની છે, તે લાવનગરના ડાકોરની ખરેખ- “રી લાગુ પડતી અડક છે,—જે તેના પૂર્વને હુંગરપુરના રાવળ પાસેથી “આશ્રય મળવા જીપરથી તેઓએ ભાતની નિશાની ખાતર ધારણું કરી છે.

“અમેમતું શીરનામું ‘રાજણશ્રી’—‘એ પ્રમાણે કરવાગાં આવેછે. રાજની, “રાણ્યા (રાવ), અને રાવળના દીકરાઓને કુંવર, અને તેમની દીકરા-ઓને ઢાકોર કેહેવામાં આવેછે, પણ જે તેઓને જગીરનો વારસો અ-ખોલ્યો હેઠય તો વળી ઢાકોરનો દીકરો તેના આપની હૈયાતીમાં કુંવર “કેહેવાયછે. તેના મરણું પણી મુદ્દો હોયછે, તે ઢાકોર થાયછે, અને “અભીજ ભોગિયા, અને ચાસિયા કેહેવાયછે. રાજની પણીની પાયરી “ઢાકોરનની છે, તે જેઓ રાજના જેટલી પદ્ધતી ધરાવાને ચોગ્ય તથી હો-તા, અથવા જેઓ કુંઅની નિરાળી પણું કનિષ્ઠ શાખાના મુખ્ય હો-ખોલ્યછે તેઓને લગાડવામાં આવેછે. કુંઅના ચિકાયન પ્રતિ ઢાકોરને “ભાયાત તરીકે ખંડણી આપીને, ધોડા મોકીને, કે ચાકરી કરીને નમ્યું “અધ્યાત્માની નિશાની અતાવાં પડેછે. ઢાકોરો પોતાના તાથાતી જ- “અગામાં રાજના જેટલી રહતનં છે. જેઓ રાજ કે ઢાકોર નથી “પણું તેઓના કરતાં નીચી પદ્ધતીના છે, અને જેઓને જમીનનો હિસ્સો “મળેદો હોયછે તેઓને ભોગિયા કેહેવામાં આવેછે. તેઓના તાથામાં “કે જગીન છે તેના તેઓ પ્રાથીન વંશપરંપરાના હક્કાર છે, અને તે હક- “ને ચાસ એ શાંદ લગાડવામાં આવેછે, જે કે, અસલ અથવા કદીમ (એ “મુસલમાની શૃંગાર છે તેનો અર્થ ભૂગ, જૂનું થાયછે) ના જેવો અર્થ “અતાવેછે, તે ઉપરથી ચાસિયાતું સામાન્ય નામ અમે તેઓને લગાડ્યું છે.”

સન ૧૭૫૫ માં અમદાવાદ ભાગયું લારવી ભરાડી સત્તાની સ્થાપના બદ્ધ ગણુંની જોઈશે. પણ તેના પેહેદાં કટલાંક વર્ષ આગામ્ય ચિકાળ અને ઢામાજ ગાયકનાડ, તથા બાળુરાવ પેશના અને ડીલઓના હથરીપણ્યા નીચે તેઓએ પ્રતિ વર્ષ હક્કા કરવા જરી કર્યા હતા, અને વડોદરા પોતાના કાયજામાં કરી લીધું હતું. આ વેળા સુંદી તે ભ- સાડાઓના હક્કા જે કરતાંમાં આવતા હન તે માત્ર લુંટ્યાટ કરવાને મા- ટેજ હતા અને કૂંટ મેળવવાની તેઓની ભતકાય હતી; અને અગર જે તેઓએ મોગલ સરકારના કામદારો પાસેથી ચોથ લેવી ઢરાની હતી તોપણું તેઓની ઝોજના બાબત ઉપર તે વસુલ કરી લેવાનો આધાર રે- હેતો હતો. અમદાવાદ ટૂટ્યા પણી પેશવાએ અને ગાયકવાડે આખ્યા હેતુ અધ્યાર્થ વેદેંચી લીધો હતો, અને મોગલ તથા ભરાડાઓ વંચ્યે કુ-

પરીપણાવિષે લડાઈથો થતી હતી તેમાં જમીદાર લોકો ન્યાણિતપણે જેણો કરતા હતા, અને તેઓના પરગણ્યામાં જેની સત્તા ચાલતી તેઓને જમા આપતા હતા, અને તે જમા અધ્યવા ખંડખૂની પણ એજ પ્રમાણે તેમણે વંહેણુંચી લીધી હતી. મેણિલ કે મરાહા, એ જમીદારોના રાજકારભારતની વચ્ચે પડ્યા નથી; અને મરાહાનું રાખ્ય ચાલતું હતું તેવામાં, આકારના વારામાં જે હક અને છૂટો તેઓને પળતી હતી તે પ્રમાણેજ પળવા જાગી તથા તેઓનો ભરતથો તેજ પ્રમાણે જરી રહ્યા પણ મરાહા હથિયારથી દર વર્ષે તેઓની પાસેથી વખારે જમા એંચતા ગયા.*

મિં એલિન્સ્ટન કેલેછે કે, “બન્ને નહિયો વચ્ચે આવેલી ખુલ્લી “જગ્યામાં, અને દક્ષિણ ભણુના મેદાનમાં, ભરાડી સરકારોને ચેતાના “કામદારો રાખીને, દરેક ગામડામાં છન્સાડ કરવાને હક હતો, અને તે- “ઓને ગામડાની જમીનમાંથી અસુક ભાગ ભળતો હતો, માટે તેઓની, “હૃપજનો દિસાંખ તેઓ તપાસતા હતા. શીનાં બધાં ગામડાં જમા આ- “પાને ચેતાનું સ્વતંત્રપણું રાખ્યા રહ્યાં. ધણુંં ખરાં ગામ જે તે નહિયોના “કિનારા ઉપર વશ કરી લીધેલા હેશની વચ્ચે હતાં તે નિયમિત પ્રતિવર્ષે “પાસેના મુલ્કી કામદારને ત્યાં જેણે ભરત હતા; પણ જેઓની જગ્યા વ- “ધારે મજબૂત હતી, અથવા જેઓ વધારે છેટે હતા તેઓ મુલ્કગીરી હો- “જથી આપવાને અગત્ય પાડયા વિના આપતાં ન હતાં. જે ગામોનો ખ- “નસાડ કરવાનો અને ભેપજ તપાસવાનો હક થયો હતો તે રૈયતી કહેવા- “તા હતાં, અને જે એકલી જમા આપતાં હતાં તે મેવાસી કહેવાતાંહતાં; “પણ ઈડર અને લૂંણ્યાવાડા જેવા રાજઓને છેલ્દો શાખ લાગુ કરવામાં “આંધો ન હતો. જમાખંડીકામદારને પ્રતિવર્ષે જે ખંડખૂની આપવામાં “આવેછે તે જમાખંડી કહેવાયછે; લશકરી અમલદાર જે ઉધરાવી કેછે તે “ધાસદાણો ડેહેવાયછે. ધણું મેવાસિયો એવા છે કે, કુમવિશદારને નંદાની “રકમ આપવાને ખુશી હોયછે પણ મ્હેટી રકમ તો લશકર લાવીને અદ્ય- “બ્યા વિના વસુલ આપેજ નહિ. એ લોકો જમાખંડી અને ધાસદાણો “બન્ને આપેછે; તેમાં જમાખંડી દરવર્ષ કુમાનિશદારને આપેછે અને ધાસ- “દાણો પ્રસંગ પડ્યે લશકર લઈને અમલદાર જયછે તેને આપેછે. એ બ-

* પેરાવાના એન્ટ અમૃતલાલે ફર્નલ વાડરને હકીકત આપ્યા પ્રમાણે.

“ને પ્રકારના કર તે જમા કુહેવાયછે અને બેગાંથી એકેય જમીનની ૬૫-
“જતો મુકુરર ટેરવેલો હિસ્સો નથી.”

અહિયાં દંજપૂત જમીદારો વિષે આસિયાના સામાન્ય નામથી લખ-
વામાં આવ્યું છે તેમના સંબંધી કર્ણલ વાડર નીચે પ્રમાણે લખેછે:-
“સરેને પોતપોતાના ગામોભાં હૃદાન્ત શિક્ષા અને તેની ક્ષમા કરવાની તથા
“ન્યાય કરવાની સત્તા છે, અને શિક્ષા કરવાને, અથવા ક્રાઈ અપરાધી કે
“હુકમ નહિ માનનારને શિક્ષા કરી હોય તે માઝ કરવાની પરવાનગી મે-
“ઘુરવા, પરગણુના મુખ્ય કસાભાં રેહેનાર ઉપરી સરકારને લખાણું કર-
“વાની અગત્ય તેમને કહ્યિ લાગી નથી. અને વળી, સરકારની સામે કોઠયે
“અપરાધ કરયો હોય તો જે આસિયાની તે રૈયત હોય તે તેને શિક્ષાએ પો-
“હોંચાઉવાને ધારતા ઉપાય લે એમ કરવાભાં આવેછે. તેઓના હદ્દાહેરના
“સંબંધ વિષે પણ તેઓએ જોજ પ્રમાણેની છૂટનો ઉપયોગ કરેસો જણ્ણા-
“યછે. આવાં નહાનાં સંસ્થાનવાળાઓને પોતાની હદ્દ બાહેરનાં કામ ધાર્યાં
“હોય નહિ, અને જે હોય તે ધાર્યું કરીને તેમના પડોશી સાથે હોય. પ્રણ
“તેઓ એક ગોળ પ્રતિ સલાહ શાન્તિ અને લડાધનો હક બોગવેછે. તે-
“ઓના વેપારના ફેલાવાને અને રક્ષણું અથેં જેવા સંબંધની જરૂર હોયછે
“તેવો સંબંધ તેઓ બાધેછે. તેઓ ડિક્ષા બાધેછે અને શરબંધી રાખેછે.
“જમા આપનાર કોઈ સંસ્થાનના બાહ્યારના કે ધરના કામકાજથી જમા
“દેનાર સંસ્થાનને જે કાંઈ અદુયણું જેવું હોય નહિ તો તે કહ્યિતેના કામ
“કાજભાં આડે આવતું નથી. સર્વના સમજવાભાં એવીજ તરેહથી છે
“કે જેમે આપવાથી જેમે આપનારના સ્વતંત્રપણ્ણાને ખલેલ પોહેઅતું
નથી.” * * *

“તેઓના વંશપરંપરાના જમીનના કણાં સાથે તે સંબંધીના હક
“અને છૂટ તેઓ બોગવેછે. ગામોના આસિયા માલેડો પોતાનો અને માલ
“મિલકતનો બચાવ કરવા માટે રજપૂતો અને પીંડીઓને જમીન આપીને
“આકરિય રાખેછે; ગામના હુરેક હારીગરને જ્યારે જ્યારે ખ્પ પડે ત્યારે
“ત્યારે તેઓ વેડે બોલાવેછે; જે શખ્સની જમીન હોય તે ઉપરનાં જાડનાં
“કુળ બોગવતો હોય તથાપિ તે જાડ પડી જાય. ત્યારે તેઓના ઉપર તેમ-
“નો હક થાયછે. લગ્ન કરવા હોવાને માટે તેમનો હરાવેદો કર આપનો.

“પડેછે, અને તેમને દેર બાળક અવતરેછે ત્યારે પણ વધાઈ એકડી થાય છે; રૈયતની પાસેથી તેમને જે ઉપજ મળેછે તેમાં તેઓ પોતાની મરજા. “માં આવે તે પ્રમાણે વધારો ધ્યારો કરેછે.”

જૂદી જૂદી જતના અનાજની ઉપજમાંથી ઢાકોરને જે ભાગ મળ ગો તે તેમની સુખ્ય ઉપજ હતી. વાડિયેની પેદાશ, શેલડી, કપાસ, તંબાકુ અદ્ધીથું અને બીજે પાક કે જેતું કાગતર કરાને સુસ્કેલ પડેછે તેને માટે સલામી લેવાનો ઢરાવ હતો. જમીનની સલામીના એક ભાગ તરીકે તેઓએ કટલીક વાર હળ વેરા લાખેદો છે. કટલીક વાર જમીનની ઉપજનો ભોગ યોડા ઢરાયો તેને બદલે જુઝ સલામી તેઓએ લાખેદો છે. ભાયાતને જમીન આપેલી હોય તેવે ઢાકુણે તેઓએ જમીનની ઉપજનો ભોગ તેમને લેવા દઈને રોકડ નાણાં પોતે લેવાનો ચાચ રાખેદો છે, એહું કુત કોડાએ યોડાં વર્ષ લગી દાખુાની ઉપજ આપવાને બદલે તેના હકની જુઝ સલામી આપેલી છે. ધણું કરીને સર્વ જડોની ઉપજ જમીનદરને પળતી. નિરખણ્યાતો ભાલ અને રખડાં ઢોર પણ તેનાજ હકનાં હતાં. વેપારીના ભાલ ઉપર તેતું નાડું પોહોચતું; દાર વેનાર ઉપર તેમજ ચામડા રંગનાર તથા ચામડાં સાંક કરનારના ઉપર તેનો વેરા હતો. તેમાં છેદ્યો લખેદો વેરા તો ગામના સર્વ ઢોરના ચામડાં ઉખાડી લેવા (બાંબ) ની પરવાનગી આપવા બાયતના કરેને માટે આપવો પડતો.

લમ્બ ઉપરનો વેરા અર્ધા ઇચ્છિયાથી તે એ ઇચ્છિયા સુધીનો જુઝ હતો. ઇન્દ્રાંજારી શુનાહનો ઉપજેદો દંડ ઢાકોરને મળતો હતો અને અદાલતની ફરિયાદમાં કટલીકવાર તો અપાવેદા દાવાનો ચોયો ભાગ મળતો હતો.

દેરાં ભાદાલના રૈયતના ભાગનું કામકાજ મરાહાઓએ કુમાવિશદાર અથવા જમાંધી વસુદેવનારને સોંપું હતું. આ અભિકારીને પરગણું માત્ર યોડા ભાગ સુધી રેહેવાને બની અતસું, કેમકે એની જગ્યા લેવાને કાઢ બીજે માણસ વધારે આપવાનો ઢરાવ કરે તો તેને પેલાની જગ્યાએ નીમવામાં આવતો, તે માટે પેહેદો ઢરાયો હોય તે પરગણાની જય ઉપજ ઉપર અયવા રૈયતના સુખ ઉપર કાંધ આખાર નહિ રાખતાં તેનાંથી ઉસેદાય એકદું ને ઉસેડતો. પૈસાદાર યદ્ર જગાને તેને એક રહ્યો હતો તે એ કે ફૈન્ડારી શુનાહનો દંડ તે લેતો; અને ગમે તેવા મહાભારે

અને ધાતકોપણુંના શુનાહ હોય તોપણું તે દંડવિના બીજુ વધારે સમ્પૂર્ણ શિક્ષા કરીને જવા હેવામાં આવતા નહિ. અદાલતના કન્જિયા ધણું કરીને જગીનના કંઅલ વિષેના, લેખુંદેખુંના, અને નાતલત સંખ્યાધીના થતા તે કુમાવિશદારની સત્તાનીએ પંચ કરાવીને તેમને સોંપવામાં આવતા, અને કુમાવિશદાર તો તેનો અમલ કરાવી આપવાને વચ્ચે પડતો, તથા જે રકમ આપવાની હોય તેનો ચોથો ભાગ પોતાની મેળે ચડાવી જતો.

રજ્યપૂર્ત ડાકોરેના સંસ્થાનેમાં કદાપિ મુલ્કી કે હૈન્જદારી કન્જિયા ચૂકવવામાં આવતા તો તે કામ આસિયાના હાયમાંજ રેહેતું. ભાઈ અને ચારણું લેડાની સત્તા ધણું ચાઢતી હતી, અને તેઓની જેમાં જગોની હોય તે પ્રમાણે તેઓ પળાવતા હતા. કન્જિયા જ્યારે પંચાયતને સોંપવામાં આવતા લારે તેવી બાધતમાં કુમાવિશદારના કરતાં આસિયાની રીતિ સારી હતી. કન્જિયાવાળા પાસેથી ડાકોર જુન રકમ લેતો તે તેઓ આગો શકે એવી હતી અને તે ધર્માદા વાપરવામાં આવતી*

મુખ્યત્વે કરીને તમદિન્યઅને સમ ખવરાવીને ન્યાય કરવામાં આવતો હતો. ગાયકવાડના રાજ્યમાં અને કાઠિયાવાડ તથા ભદ્રિકાંદાના મુલ્કગીરી માદાદોમાં હજુકગણું પણ એવી રીતિ ચાલેછે. કુરિયાદીની પાસે ગમે તેવો પૂરાનો હોય તોયપણું તેનો ઉપયોગ કરવાને બદલે પ્રતિવાહી પણ કુરિયાદીની પાસે એજ રીતે કરાવવાને ચાહેતો. આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષકારોમાંથી એક જણું બીજાને ઉપર પ્રમાણેની રીતથી અજમાવી જેવાના કામમાં કુણુપ થતો એટને તકરારી બાધતનો ધણીનાર નીચેડા થઈ જતો; કેમકે, મુખ્યત્વે કરીને આબદીદાર માણુસેં આ પ્રમાણેના ધોરણુંતે ચો-તાની તકરાર સાખીતીં કરવા કરતાં લડી ભરવાતું મૂડી દેવાને વધારે પસંદ કરતા. દેનાડોટની આરેબિયન મુસાફરાની ચોપડીમાં આ ચાલતે ઘરાખર મળતું આવે એનું વર્ણન છે, તેઓ કહેછે કે, “ઇન્ડિઝમાં એક માણુસ મોતની શિક્ષા કરવા નેણું અપરાધતું કોણ બીજાના ઉપર તેહો-“મત રાખે તો આપરાધીને પૂછવામાં આવેછે કે તમદિન્ય કરવાને તું

* પેશવા અને ગાયકવાડ પાસેથી કંપનીને ગુજરાતમાં જે દેશ મહ્યે તે વિબનેનો મિ. ડિગલે કન્વન વાકરને તા. ૧૮ મી. જુન સન ૧૮૦૪ માં રિપોર્ટ કરેલો તેની સાથેના પરિદિશા પ્રમાણે. એહી બાધત વિષે પણ ઉપર જ્ઞાવો.

“રાજ છે કે નહિ, જે તે હા કેદુ તો લોહોડાના કડકાને ખૂં” ચિક
“ધિકાવીને લાલચોળ કરેછે, પણ અપરાધીને કહેછે કે, તારો હાથ અફ-
“ગળ ધસ્ય, તે ધરેછે એટે વડનાં પાંદાં સાત તેના હાથમાં ઉપર
“ઉપરી મૂકીને તેના ઉપર ધીકાવેદો લોહોડાનો કડકો મૂકે છે.* આ ફ-
“માણેની સ્વિદિતિમાં તે ડટકીઃ વાર સુખી આગળ પાછળ ચાલેછે અને
પછીથી લોહોડાનો કડકો કાહાડી નાંખેછે. લારપછી તરતજ ચામડાવસે
તેનો પંને મઠી લેછને તેના ઉપર રાજનો શિકો કરેછે. નજુ દિવસ પણી
તેના હાથમાંથી ચામડું કાહાડી નાંખીને જુરેછે અને જે દાઝયાની નિ-
શાની જેવામાં આને નહિ તો તેને નિરંપરાંની કરાવેછે; અને તેને જે
શિક્ષા કરવાની ધમકી દીધી હોય છે તેમાંથી સુક્ત કરેછે; તથા તેનું
ઉપર તોહોમત મૂકનારને સોનાની મૂર્તિ દંડાં આપની પડેછે.

“કાઈ કાઈનાર હેગામાં પાણી ખૂં” કંજાવેછે તે ચોટું અદું
“ક કાઈનાથી તેને અકાય નહિ; પણ તેમાં લોહોડાનું કું નાંખીને
“તેમાં હાથ ધાકીને તે કું કાહાડી લેગાનું અપરાધીને કરમાનવાગ્યા આ-
“વેછે. તોહોમત મૂકનારને આની બાનનમાં પણ સોનાની મૂર્તિ આ-
“પણી પડેછે.

હાલનો એક ગૂજરાતી યંયકર્તા કહેછે કે, “અમારા ગામને પર-
“દર એક લીંબડો છે, તે ‘ચોરલીંબડો’ કહેવાયછે, તે ડેકાણું ચોરાને
“ઉંડા સમ દેવામાં આનેડે, જ્યારે ચોર પડત્રામાં આને અયદા કદા-
“પિને કાંધ વાધો ઉઠે અને કાણું ચોર છે તે નક્કી થાય ચેમ હોણ
“નહિ લારે અને પક્ષકારાને ક પણી એં જણુને ઉંડા સમ અવરાવામાં
આનેછે. પંદર વર્ષ ઉપર એક સોનીને સમ અવરાવામાં આંધા હના લે
નેવાને હું ગયો ન હતો પણ તેની વાત મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળ્યા છે:-
રાજના કારબાધિય ચોરલીંબડા આગળ લોહોડાનું એક મોદું ઉંડું કરતીને
સોનીના પ્રતિવાદીને કલ્યું કે એ તુ ઉડ.વ. લોડો કહેછે કે, કાળિયે કારબા-
દીને લાંચ આપી હતી તેથી મોદું કેંદી વેળાએ કાળિયે સૂર્યને પગ લા-
ગીને કલ્યું કે હે સ્વરજ આપજુ! જે હું સાચો હોબું તો મને તારને! એમ

* આવા તસ્વિદ્ય કરીને રોગન અવરાવેલા અમે અમારી નજરે નોય-
લા છે. પાંદાં માણુસને તુકાન થવાથી બચાવેછે.

“કહીને ક્રવે તે મોક્ષાને આડક્યો એટસે કારમારી બોલી હથ્યો કે કાળા તરી ચૂક્યો. પછી સોનીને કહ્યું કે તુ સાચો હોજો તો આ મોહું હપાડ પછી સોનિયે અંગરખું પાથડી હતારીને લાં આગળ ગંગા વાવુછે ત્યાં નદીવા ગયો, અને ધર્મા જેદ પામીને વિચારવા લાગ્યો કે આ વાવુમાં પડીને જીવ આપું. તે વેળાએ વાવુમાંથી શણ્દ થયો કે ‘હિંમત રાખ.’ આવું સાંભળાને સોનિયે આગળ પાછળ જોયું પણ ત્યાં આગળ કાઢ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ તે હપરથી તેણે ધર્માનું કે કાઢ હ્યે મને આત્મા કરી છે. નહાયા પછી તે હિંમત રાખીને બાહાર નીકળ્યો, પણ જ્યારે તેણે મોક્ષ સામું જોયું અને તે ધર્માં ધિક્કિઝિતું તેણે દીકું લારે તો તે ધર્માન ડરી ગયો, પણ તેઠામાં તો મોક્ષ હપર કીઝિયોની હાર ચાલતી તેના જોવામાં આવી એટસે તેને હિંગત આવી. પછી તે સર્વને પગે લાગીને બોલ્યો કે, ઓ સૂરજ બાપજી ! જે હું સાચો હોંયે તો મને તારને. એમ “કહીને હાથ્યવતે તેણે દેવતામાંથી મોહું બાહાર કાહાડી લીધું અને પોતાની ‘આકમાં નાંખ્યું લારે કાન્સાનિયે કહ્યું કે, તુ તારી મેળે તરયો; હવે મોહું ‘હૃદે નાંખી હે; પણ સોનિયે કહ્યું કે, ‘મને બાધ રાજ (કરાણી) પાસે ‘જવા હો, પછી મોહું કાહાડી નાંખીશ.’ તે વેળાએ બે લરવાડ પાસે ઉંબેદ્વા હતા તેમાંથી એક પોતાની લાક્કિવતે સોનીની કાટમાંથી મોહું કાહાડી નાંખ્યું તે કોંય હપર જ્યાં પડ્યું ત્યાં ધૂળ ધણી તપવા લાગી. પછી ‘કાળાને કહ્યું કે તુ પણ એજ રીતે ઓ મોહું તારી કાટમાં નાંખ!, પણ “તે કાળાથી તે પ્રમાણે થધ શક્યું નહિ એટસુંજ નહિ પણ પેહેદીનાર “તેણે હાથ અડકાયો. હતો તેથી તે દ્વાર્ગ્યો હોનો અને ફોલ્સો પડ્યો હતો. “તેથી કોળી ન્યૂડો પડ્યો અને સોની સાચો હરયો. પછી ગામના લોકા “એ તમાસો જોવાને લોગા થયા! હતા, તે ધેર વેરાધ જતી વેળાએ ક્રહેવા “લાગ્યાકે આ કળિયુગાં પણ પરમેશ્વર પૃથ્વી છોડીને જતો રહ્યો નથી.”

“એજ રીતે કાઢ વેળા લોહોડાની રાંકળ અથવા જગન્ના તપાવાને અ. “પરાખી પાસે હપડાવવામાં આવેછે; અને કાઈવાર તાવડામાં તેજ હુક- “લાવીને તેમાં વીઠી કે ત્રણ પેસા નાખીને તે કઢાવવામાં આવેછે. મારા “સાંભળનામાં આવ્યું છે કે, એક આપરાધિયે હંદા સમ ખાવા છાયું કર્યું, એટસે કડાઈમાં તેલ ઔથ હકળાયું અને તેમાં નાળિગેર નાંખ્યું તે

“ફોટો ગમું એટલે તેમાં પેસા નાંખીને સમખાનાર પાસે કટાવ્યા તે કાડા-
“ઉનારને સચાઈથી તેજ થંડા પાણી જેવું લાગ્યું.

“ધોકેરા પાસે લાયિાદ ગામભાં લાયિાદરો પીર છે ત્યી જધને કે-
“ટાક લોકાને સમ અવરાવેછે, તે એવી રીતે કે, લોહેઢાની બેડી અપરા-
“વીના પગમાં પેહેરાવીને તેને પીરની સામે અખાવેછે તેવામાં તે બેડી કુ-
દી પડેછે એટલે સમ આનાર સાચ્ચો ઠરેછે. અમારા સાંભળવામાં આવ્યું
છે કે એ બેડી જનાવવામાં ખુંકિંત કરેછે તેથી તે દૂરી પડેછે.”

“ભાવનગરમાં સમ અવરાવાનો એક ખીલ પ્રકારનો ધારો છે. ત્યાં
“એક પથ્થરમાં બારી જેવું આકોડું છે તેમાં થધને, જેના ઉપર શક આવ-
“તો હેય તે ચાલ્યો નાય તો તે સાચ્ચો ઠરેછે, અને જે નીસરી શકે નહિ
“તે જૂડો ઠરેછે, તે સલઅસત્યની અથવા ધર્મપાપની બારી ડાઢેવાયછે.*

“ટાહાડા સમ અવરાવવાની રીતિ એવી છે કે, સમ આનાર ડાઢેશ
“ક શિવની ભર્તી ઉપરથી ફૂલ ઉપાડી લેવાને અથવા ડાઢ દેવને પગે હા-
“થ મૂક્યાને હું તૈયાર છું. જે સામે ભાણુસ વાત કુષ્ણલ કરે તો તે પ્ર-
“માણે સમ આવાથી તે સાચ્ચો ઠરેછે. હિંદુને ધર્યા આકરા ટાહાડા સમ
“અવરાવવામાં આવેછે ત્યારે ભાલશુને ગળે હાથ મૂકાવેછે, અથવા એ ક-
“રતી પણ ધર્યા સખત અવરાવવા હોયછે ત્યારે ગાયને ગળે પાળી મૂકા-
“વેછે. એનો અર્થ એવો ક જે તે જૂડા સમ આય તો તેને ભાલશુ અ-
“થવા ગાય મારવા (ભાલશુન્યા કે જીબહત્યા) જેણલું પાપ બેસે. આ સર્વ
“પ્રકારના સમભાં ધર્યા અમ રહેશે. છે અને કંઈ મોટી તકરાર આવી પડે
“છે ત્યારે તેને ઉપરોગ કરવામાં આવેછે; -હાની તકરારને માટે હવડા
“સમ દેવામાં આવેછે.

“ભાલશુ જનોઈના સમ ખાયછે; રજપૂત તરવારના સમ ખાયછે; વા-
“ચિંદ્યો સારદા અથવા સરસ્વતિ (ચોપડા) ના સમ ખાયછે; બેડુત ઘળ-
“દના સમ ખાયછે; મુસલમાન રોજના અથવા પીરના સમ ખાયછે; થા-
“વક ચોતાના ધર્મના સમ ખાયછે અથવા પચખાણુ ડેઢેછે; કટલાક લોકા
“દીકરાના, રજકના, આશાના, જુવાનીના, ભાઈના, ખાપના, માના, અથ-

* પેહેલા ભાગને પૃષ્ઠ ૫૪૬ મેં જૂનો—પ્રકરણ ૧૧ સું ગોહિલ.

“વા આંખેના સમ ખાયછે; તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જે જૂડા સમ “ખાય તો જેના સમ ખાય તેની હાની થાય. બાયદિગો પોતાના ધણીના. “ક છોકરાના સમ ખાયછે; રોડીરંડને સમ ખાવા પડેછે ત્યારે કહેછે કે, “હું જૂડું બોલતી હોઉં તો મને સાત બવ આવા ભગો.” વૈષ્ણવ પોતા- “ની કંઈના સમ ખાયછે, વેરાગી માળાના, કારીગર કિસથના, ખાર- “વા રતાકરતા, ધનવંત લક્ષ્મીના, અને નિશાળિયો વિદ્યા. “ના (!) સમ ખાયછે; સોની, માતા એટલે ગમે તે કોઈ હેવીના પણ “મુખ્યત્વે કરીને વાધેશરીના સમ ખાયછે, તથાપિ શરીરે કોધ માતાના “(જડાના) સમ ખાધા છે એમ માની કથને તેની અસર પોતાને નકે “એમ માનનો નથી. જે કોધ શખ્સ પોતાના પૂર્વજીના કે કોધ મરી “ગયેલાના સમ ખાય તો તે મંજુર થતા નથી. છોકરાઓ બે દાંત વચ્ચે “શુભ ઊદ્ઘારીને પણ સમ ખાય તો (અંગેજ નિશાળિયો ડાખી બાજુ “એ ઊદ્ઘારીને ખાયછે) તેની ચિંતા રાખવામાં આવતી નથી. કાંધ અ- “મુક કાર્યને માટે કોધને કોધચે સમ ખવરાવ્યા હોય તો સમ ખવરાવનાર “કૃહુ કુ “સમ હોક છે” એટલે સમ છૂટેછે. ગામડામાં એવા સમ ખાવાના “વિશાસથી ધણો બ્યવહાર ચાલેછે અને કટકાક તો જૂડા સમ ખાતા- “ન નથી.”

મહીકંદામાં અહંમદનગરની પાસે પીર લાદિયાદરાની ણીજ એક જગ્યા છે, લાં આગળ પણ લોડોની તપાસ સમ ખવરાવને કરવામાં આ- વેછે. પીરના સમ ખવરાવવાની ણીજ રીત એવી છે કે, પીરને લુગ- ડાના ધોડા ચડાવવામાં આવેછે તે સમખાનાર પાસે ઉપડાવેછે. કરીની પાસે મેલદી માતાનું ટેંડ છે, તે માતાના સમ ખવરાવતી વખતે અપ- રાધી માતા આગળ આરતી હતારી ને કહેશે કે, “જે હું જૂડું બોલ- “તો હોઉં તો મેલદી માતા મને આટકા દ્વિસમાં પૂરે!” સાદરાની પાસે ફોડામાં હુનુમાનનું એક હેવાલયછે તે ફોડિયા હુનુમાન કહેવાયછે, જે કોધને હલકા સમ ખવરાવના હોય તો આ હુનુમાનને પગે હાથ મુકાયે- છે; પણ જે ભારે સમ ખવરાવના હોય તો અપરાધીને હુનુમાનના ઉપર ચડાવેલા તેથનો ખાલો પાયછે સામળાળમાં હેવના ઉપર ચડાવેલું હુલું ઉપાડવાનું કહેવાળાં આવેછે.

પાલખુપુર અને ડાંતાની ચાસપાસના પરગખુમાં તકરાર પતાવી હે-
વાની રીતિ નીચે પ્રમાણે ચાકેછે. નદી અથવા જ્યાં જેઠાં એલું પાણી હોય લા, પ્રતિવાદી પોતાના મિત્રોને લઈને જયછે, અને વાદી પણ
સાચે લીરકામહું લઈને જયછે. પ્રતિવાદીને ચોતાના ઉપર આવેલું તો-
હોમત મયારવું હોયછે તો વાદી કામકાવતે તીર ઢ્રેકુછે તે પ્રતિવાદીનો મિ-
ત્ર લઈને પાણો આવે લાં સુધી તેને પાણીમાં ડાકી મારીને રેઢવું પડેછે.

જ્ઞાવનગરમાં જેનો પથ્થર છે તેવાજપ્રકારના પણ વિશેપ ચ્યબતકા-
રિક એક પથ્થર વિષેનું વર્ણન કર્નાં ટાડ આપેછે, તે શાનું જ્ય પર્વતની
પાસે છે. તે કેણે કે, નેમીનાથની ચોરી પાસે સપાઠ સાહેં પથ્થર છે,
“તેમાં નણું ફૂટ જીચે પંદર ઈચ્છના પરિધિનું એક કાણું છે તે મુલ્કદ્વાર
“કેણેવાયછે તેમાં થઈને જે પોતાનું શરીર સંક્રામાવીને નીકળી શકે તે
“અચીત સુકત થાય. પૈસાવાળાના છોકરાઓ, જેઓની ચરણી વધી ગયેલી
“હોય તેઓ, પોતાની ધણી ચરણી ઓછી કરે નહિ તો, થોડાજ આ અ-
“જમાયેશ ખગી શકે એમ છે. આશ્રમની વાત એ છે કે મુલ્કદ્વાર ની પા-
“સેજ એક પથ્થરની ઉંટની મૂર્તિ છે તે જીવતા ઉંટ જેચું છે અને આ
“અધા ઉભા પથરા સૂળ એટને સોય કેણેવાયછે તેથી આપણું બાયણ-
“લમાં લખેલું મનમાં સંભરી આવ્યાવિના રેહેતું નથી.”*

ડોાઈની પાસે એવીજ જતનો એક પથ્થર છે તે મામાડોકર્રી કૃહે-
વાયછે અને તે વિષે ઓરિએંટલ મેન્વારના કર્તાએ લખેલું છે.

આ પ્રમાણેની રામ આપીને ચોકશી કરવાની રીતિ, અને ખીજ એ-
વાજ પ્રકારની, ચૂંબરાતના જૂદા જૂદા ભાગમાં નિયમચાલતીજ છે તે
સર્વેનો એકજ હેતુ છે. આરોપીતનો ન્યાય કરવાનું ન્યાયપીશાનું ગળું
નહિ હોવાને લીધે આરોપીતને જે સમ હેવામાં આવે તે કુઝ કરવાથી
અથવા તે નાકખૂબ કરવાથી તે નિરપરાધી છે કે અપરાંની છે એ વાત તે-

* એ લખાણું નીચે લખેલી મતલખનું છે, “સોયના નાકામાં થઈને ઉંટને
“નીકળી જવાનું કામ સેહેલું છે, પણ દ્રોધવાનું માણુસને રવર્ગના રાજ્યમાં પ્ર-
“વેરા કરવાનું કામ કઢિલું છે.”

ભને મોહેજ નકી કરાવવામાં આવતી હતી આ પ્રમાણે તે અધ્યાત્મ પરમેશ્વર પાસેથી ન્યાય પામવાના હૃપાય હતા.*

* રલાસ્ટનબરીના પ્રાચીન દેવલની પવિત્રતાના પૂરવા સંખ્યા માસ-દરીનો વિલિયમ કહેછે કે, "માણુસની સાંભરણુમાં છે કે સર્વે લોકો પાણીના અધ્યાત્મ અમૃતના સાધનથી સોગન આત્મ પેહેલાં તેઓએ ત્યાં પોતાની અરનિ-“યા મૂળી અરે તેઓનો છૂટકારો થયો તેથી પ્રમસ્ત થયા, માત્ર એકજ થાતક રહેલો.” પણ તે કોણ તે વિષે આપણુને બાતમી આપવાને તે ના કહેછે, જે આ લાઘાણુ ખર્દ હોય તો અમને ભય લાગેછે કે, આટલા ભધા સાધુ પુરુષો જેમાં કેગા રેહે એવા આ સ્થાનની પવિત્રતા કોઈ કોઈ પ્રસર્જે અસત્યતાને આશ્રય આપવાને સાધનભૂત થયેલી અરી.

કૃયાન્યરણરીમાં 'શૈલુર થામસ આ બેકર'નું દેવલ છે, ત્યાં આવાજ પ્રકાર-ના અમતકાર ણન્યા વિષેનું એક મહાવાસી ઈતિહાસકર્તા ને ઉપરના સાધુચો ધર્મને માટે પ્રાણુત્યાગ કર્યો તે સમયે વિધમાન હતો તેકહેછે, અને તેના અંથ ઉપરથી જ લ્લાધ આવેછે કે, પાણીના સાધનથી સોગન દેવાની રાજકીય અધિકાર્યિયેને વારે ચારે અગત્ય પડતી. તે કહેછે કે “નંગલવિષેના કાયદાની રૂધ્યે એ જણુ ઉપર ‘હરિણ ચોરવાનો’ અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો; આ વિષેની તપાસ પાણીના સાધનથી સોગન આપીને કરી, તેમાં એક સપદાઈ ગયો એનુસ તેને ફંસી દીરો, “અનિન્યે શૈલુર થામસની સહાય થવા પ્રાર્થના કરી તેથી બન્ની ગયો. એક બી-“જના ઉપર સરાણુનો એક પથ્થર અને હાથનાં મોઝાંની લેણી ચોરવા વિષેનો “અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો, અને પાણીના સાધનથી સોગન આપીને, તેની તપાસ “સ કરી તેમાં સપદાઈ ગયો એનુસ તેની આંખ્યો કાઢારી લેવામાં આણી, “અને તેના અવયવ કાપી નાંખ્યા, પણ તેણે સેંટની પ્રાર્થના કરી તે ઉપરથી “સર્વે હતું તેણું થઈ ગયું.”

આ ઉપરથી જણ્ણાયેછે કે, ઈંગ્લિંડમાં યાહુડાઇન્હા સોગન આપવાનો ચાલ માત્ર ચોકસ પ્રસંગ ઉપરજ હતો એમ નથી. ખર્દ જેતાં મૂળ એંગ્લો સાકસન કાયદાના ધારાનો એ એક મુખ્ય આધાર હતો, અને તે વેળાએ અપરાધિયેને તપાસવાની માત્ર એજ રીતિ ચાલતી હતી. નીચ હેનરી રાજના વારા લગી યાહુડા ઉન્હા સોગન આપીને તપાસ કરવાનો ધારો કાઢારી નાંખાનામાં આવ્યો ન હતો. અલાકસ્ટેન આપણુને કહેછે તે પ્રમાણે, તે સમય લગી, ઈંગ્લિંડમાં અને સિચિનમાં ધર્મસત્તાધીશોએ અને સંસારી રાજ્યકર્તાઓએ માત્ર દેવલોમાં અને બીજાં પવિત્ર સ્થાનોમાં એ ધારા ચલાવવાની હૂઠ આપી હતી. આ પ્રમાણે ખ-

દેશના બાકી પ્રમાણે, જે ગામની હુદમાં ચોરી થઈ હોય ખાંથી ખીંજે ગામ પગલું જય નહિ તો સાંના લોડેને વળતર ભરી આપવું પ-

રી વાત છતાં એ ધારે કાહાડી નાંખવાને દેવલ સાથે સંબંધ ધરાવનારા લોકો મુખ્ય સાધન હતા, કેમકે, હૈનરીના રાજ્યના ગ્રીન વર્પના દરખારી કાગળો, લાંકુશર, કન્ફરેન્સાઇડ, અને કેટમોરલાઇઝ (તે હિવસના ઉત્તર ભલ્યાના વિલાગ) ના ફેરણી કરીને ન્યાય કરનારા ન્યાયાધીશોના ઉપર લખેલા આપણું જેવામાં આચ્યા છે તેમાં તેઓને લગ્યું છે કે, અન્નિ કે પાણીના સાધનથી અપરાધિયોની તપારા કરવાનો ધારે રોમન ચર્ચાવાળાઓ ભણીથી બાંધ કરવામાં આંદોલા તેને બદલે, જેઓએ ચોરીના, ખૂનના, દ્રોષી ધર ખાળવાના અને જેવાજ ખીલ અપરાધ કર્યા હોય તેઓની તપાસ ખીલ કેઈ રીતથી કરવી એ વિષે, ન્યાય કરવાના સરકિટ હરાવમાં આચ્યા જેની અગાઉ કાઈ હરાવ કરવામાં આંદોલા નથી, માણ જેઓએ ઉપર લખેલા પ્રકારના અપરાધ કર્યા હોય તેઓની તપાસ ન્યાયાધીશોએ તે વેળાએ હરાવેલા નવા ધારા પ્રમાણે કરવી એવું કેંસિલના અનુમતથી રાન હરાવેલે. સુમારે તેજ સમયમાં ગ્રીન વાટ્ટેમાર રાજી ડેન્માર્કમાં તમહિયથી તપાસ કરવાની રીતિ કાહાડી નાંખી તોપણું તે સમય પછીની કેટલીક રીતિઓમાં એવાં ચિંહ રહી ગયાં છે કે જેથી તપહિયથી રોગન આપવાનો આગળ રેવાજ હતો એમ જૂના કેષો ઉપરથી જણાઈ આવે છે; જેમ કે, મોડસમર્ચિબ (દક્ષિણાયન) ને જૂનું માસની તા. ૨૧ મિયે જેસેછે તે હિવસે થતા ઉત્સવની વેળાએ સજગતા અન્નિ ઉપર થઈને કૂઠી જવાની કુરાળતા ખતાવવામાં આવતી, પણ પાછળથી, તેને વેંફેંબ ગાણી પાદરિયોએ એવી કિયામાં સામીલ રહેલું નહિ એમ તેમના વડા ઘર્માદ્યક્ષબાણીથી મના કરવામાં આવી છે. જે નાદુઓરિયા હોય તેમને પારણી કાહાડવા માટે, પાણીમાં નાંખી વરાવવાનો અથવા, ચર્ચબાયથલ (દેવલમાં કિથિયન ધર્મ પુસ્તક રાખવામાં આવતાં તે) સાસું મૂડી તેમને તોળવાનો રેવાજ લાંખી મુદ્દતથી ચાલતો હતો, તેમાંથી જેઓ પાણી ઉપર તરી આવે એવા લોકો વિષે જેમસ રાજના ડીમેનોરેઝન નામના પુસ્તકમાંથી ખાએડે ઉત્તારો કરી લીધેછે તે એ છે કે, “કારમાપણાની અતિધણી આપવિત્રતાની અલૌકિક નિશાની દાખત પ્રક્રમેશ્વરે એવું હરાવેલું જણાયછે કે ‘જેઓએ ખાપદ્ધિમનું પવિત્ર જળ ઉત્તારી નાંખું છે અને જેઓએ તેથી થતો લાભ સ્વિકારયો નથી તેઓને જળ પોતાના અંતરમાં સંગરસો નહિ.’” ગમે તેમ કાઈની ખાતરી કરી આપવા સાઝ પાણી કે અન્નિમાં પાર પડી જવાની કેણેવત તરીકેની જોતાવાની પદ્ધતિ પડી ગઈ છે એ પણ એક સોાવણા તો રાહાડાઉંના સોગન સંધારીની નિશાની રહી ગઈ છે.

કરુ. એટસા માટે શક્તિઓનું કોઈ આવીને ગામતી સીમામાં ભરાઈ પેસે નહિ તે સારુ ચોકથી રાખવાનું કામ પોલિસવાળાઓને માથે હતુ. વળી આગલી રાને અનલદ્યાં પગલાં પડેલા હોય તો પરાડિયામાં તપાસી રાખીને સાચવી રાખવાનું તેઓને માથે હતુ કે તે વિષે પૂછવામાં આવે તો ખાંતરી થાય એવી રીતથી પગલું પકડીને આગળ બલાવવાને તેઓનાથી બની આવે.*

કદીને તેના અપરાધપત્રના ઉત્તરમાં તેની તપાસ “પરમેશ્વર અને દેશથી” અથવા વધારે ધર્મિત રીતે જોકિયે તો “પરમેશ્વર અથવા દેશથી એટસે યાહાડાઉંહા સોગન અથવા બુરીથી કરવા વિષેનું લખી આપવાને ફરમાવવામાં આવેછ, એમાં પણ, યાહાડાઉંહા સોગન આપવાની રીતિની નિશાની રહી ગયેલી આપણું જેવામાં આવે છે.

કુંલંહાંહેલી માંહુલા પ્રાન્તેની આપણી કોઈમાં અને સ્કાટલાંડની રેનીઝ ક્રોન્સમાં પક્ષકાર સોગન ખાય તે ઉપર સુકદમાનો આઓ અથવા શોડો પણ આધાર ગણુંવામાં આવેછ, એમાં પણ, યાહાડા ઉંહા સોગનની પ્રાચીનની રીતિ બાણી આપણે વળિયે છિયે.

એનથેમ નામનો એક ન્યાયશાસ્ત્રી કુણેછે કે, “એવા સુકદમા આવે કે જે- “માં સાક્ષિયો મળી શકે નહિ, અને જેમાં વાદી પ્રતિવાદીના હા કે ના કુણેવા “ઉપરજ આધાર રાખવાનો હોય, તેમાં, વાદીને તેના પ્રતિવાદીના અંતરણને વિ- “નવવાનું કુણેછે, તે સાધનનો ઉપયોગ હું તેને નહિ કરવા દેવો નોઈયે ? એનું “ઉત્તર હું એનું આપુંછું, કે એવા સર્વે સુકદમામાં (અને તેઓ ભરા દિવાની વં “હિવટના દાખલા નથી, પણ ઉંહા તપાવેલા દોહોડાથી, ઉકળેલા પાણીથી, ઉંહા “યાહાડા સોગન અવરાવવામાં આવેછ તેના જેણું એ પણ એક છે) એ બાંહ સારું છે,” ઇત્યાહિ.

* જે ચાલતી રીતિ વિષે અમે આ ડેકાણું લખ્યું છે, તેના સરખીજ રીતિ, એકનાર આપણું પોતાનાજ દેશમાં ચાલતી હતી એ એક આધ્યાત્મિક પામવા જેણું છુ. રસલ તેના યરોપના અર્વાચીન ધતિહાસના પેહેલા લાગને પૂછું પડ એ લખે છે કે, “એંગલો સ્કોકશન લોકોના ફોન્ફારી કાયદા, બીજી ધાર્યા જંગદી “લોકાની પેઠ, ધાર્યા સખત હતા નહિ. ગમે તે પ્રકારનું ખૂન કરવામાં આવે “તેને માટે, અને ગમે તે પદનીના માણુસના ખૂનને માટે અને રાજ તથા ધર્મ “શુરનું ખૂન કરવામાં આવે તો પણ તેને બદલે પૈસા અપાવાનું બસ ધારવામાં

દેશના વંશપરંપરાના લોકોની હુકમત નીચે ને મુલક હતો તે, અને ને અધ્યવસ્થ સરકારના અમલ નીચે બીજુફૂલ હતો તે સિવાય, ગૂજરાતની ડેટલીક જમીનનો ભાગ વચ્ચે સ્થિતિનો હતો, તે એક વર્ગના લોકોના અમલ નીચે હતો, અને તે લોકોને તેના ઉપર વંશપરંપરાનો હક નહતો, તેપણું, તેને સારી રેડે ભળતો આવે એવા પ્રકારનો હક મેળવી લેવાને તેઓ ઝોટેછ પામ્યા હતા. આવા વર્ગના લોકોમાંથી, આગળ પડતા દાખલા તરીક ધોલકડા કસાયાતિયોનો દાખલે। અમે પસંદ કરિયે છિયે. કર્ણલ વાકર કહેછે કે, “મોગલની સમાજિ થવાની અગાઉ, જેઓએ “થોખ્યતા મેળવી રાખી હતી એવા કસાયાતિયો, ને હથિયારના બળથી ભાગશાળા થયા હતા તે ધોલકામાં વસ્યા. તેઓના જથાને લીધે અને તેઓની સ્કુરી ચાલને લીધે “તેઓની સત્તા ધણી હતી, અને તેમનાથી લૂધિયાટ કરનાર “કાઢી ઉરી જતા હતા. દેશના આ ભાગમાં જ્યારે મરાહાઓએ અદ્ધતા “મેળવી લીધી લારે તેમને તેઓ ઉપરોગી થઈ પડ્યા હતા. આ સમયે, “રાજ્યના ફેરફાર થતા, અને વારે વારે લડાઈયો હતી હતી તેથી ગૂજરાત નિરખખુલિયાતી સ્થિતિમાં આવી પડી હતી, અને ધોલકડા પરગણું “કાગળ વગર ખેડાણું ઉજ્જવલ મેદાન થઈ પડ્યું હતું. આ અભ્યવસ્થા “દ્યાળવાને અને દેશમાં જેની સત્તા ચાલતી હોય અને જેઓની પાસ “પૈસો હોય એવા ભાણુસોના આશ્રયવિના પરગણું આખાદ કરવાને ગત-

“આવતું હતું, તેમાં શાબના કરતાં ધર્મ શુદ્ધનું માણં, કેંટના કાયદા પ્રમાણે વિધાને મૂલનું ગણુંબામાં આવતું હતું. તેમજ સર્વે પ્રકારનો જખમને માટે પણ ડરાયાવતું હતું; અને ને પુરુષ તેના પડોશીની સ્ક્રી સાથે વ્યક્તિચાર કરતાં પકડાયો હોય, તેને એથલેર્ટના કાયદાની રૂધ્યે, દંડ આપાનવાની, અને તેને “બીજી સ્ક્રી અરીહી આપવાની આજ્ઞા કરવામાં આવતી હતી. લૂંટની શિક્ષાના “પ્રકાર ધણું હતા, પણ તેમાં હેઠાંત દંડની શિક્ષા ન હતી. જે કાઈ માણુસના “ચોન્યિ ગયેલા ઢોરનું પગદું, જેના તાણાની બોંયમાં જઈ પોહાચ્યું હોય તે “લાંથી આગળ કાહડી આપે નહિ તો, તેને તેનું મૂલ આપવું પડતું હતું.

“પણ એંગલો સેક્શન લોકોમાં અપરાધની શિક્ષા અમતકારિક હતી તે પ્રમા “શું હોંગ ભરેલા પૂરાવા પણ તેવાંએછા હતા નહિ.” અંધકર્તા પણીથી યાહાંડાંડાં સોગન આપવાની રીતિનું વર્ણન આપેછે.

“ધક્કાડ સરકારની શક્તિ નહુતી. આ પ્રસંગે કસુઆતિયોએ ગોવી ભાગણી
 “કરી કુ ‘દરેક ગામ જે અમે ચાચાદ કરિયે તે એક ચોક્કસ ભાવથી
 “ધનરે આપો લો કેટલાંક ગામ અમે ચાચાદી ઉપર આખિયો’ આ તે-
 “મની ભાગણી કષ્ણૂલ રાખવાબાં આવી, અને લારપણી, જેમ જેમ ગા-
 “માં કુટલા મંદ્યાં, તેમ તેમ, કસુઆતિયોને ધનરે આપણાનો ચાલ
 “પડી ગયો.”

મદરણ પ.

બ્રિટિશની સત્તાનીચે રજ્યૂતોની જગ્નિનો વહીવદ.

મિંગ્ઝિલિન્સ્ટને તાં ૬ ફી અધિક ૧૮૨૧*ને દિવસે નોંધ કરી છે તેમાં બ્રિટિશની સત્તાનો ગુજરાતમાં પ્રવેશ થયો તેથી થાં અસર રિપે ક્ષમ્યું છે. મહીકાંડાની ઉત્તરમણીના બ્રિટિશના મુલ્કના અમદાવાદ ઓ એડા એવા નામના એ નિદ્ધા પાદ્યા છે તેઓભાં તે કૃહેછે કે, “આ-
લસા અને આસિયા એવા એ પ્રારનાં ગામ આવ્યાં છે,” મોગડ અને ભરાડા સરકાર પેતાને હથે ને ગામેની વનસ્પા કરતા હતા તે ખાત્રસા કૃહેવાયછે, અને ડાકોરોની વંશપરંપરાની સત્તા નીચે ને ગામ હતાં તે આસિયા ગામ કૃહેવાયછે. “આલસાગામનો સર્વે વહીવટ સરકારથી કરવામાં “આવેછે, અને આસિયાગામ આસિયાઓના કંઘળમાં રહેછે, તેઓએ પા-
“સેધી સરકારને મેહેમુદ્દ લેવાતું હોયછે, પણ આગળ તો બધો બહેલાયસ્ત-
“તેઓની પાસે રખારામાં આવતો હતો. આસિયાગામના ખરેખરા એ લેદ
“પડેલા છે, તેમાં, ને ગામ રજ્યૂત અથવા આસિયા લોકોના તાખામાં
“હોયછે તે આસિયાગામને નામે ઓળખાયછે, અને ને ડાળિયોના તાખા-
“માં છે તે સાગાન્ય રીતે એવાસ કૃહેવાયછે. રજ્યૂત લોકો, ને કે પરહેઠી
“છે તોપણું, જ્યારે સુભરમાનોએ ગુજરાત હિપર હલ્દોં ધ્યોં લારે, તે હેઠ
“તેમના તાખામાં હતો; તે સભ્યે તેઓ કેટલાક તાલુકા અને ગામ રાખી
“રહ્યા, અને છેચ્ચે, મોગડોની નખળી સ્થિતિ થઈ ગઈ લારે, ખીજ તાલુકા
“અને ગામ પગપેસારો કરીને પાંચાં સ્વાધીન કરી લીધાં. તેઓ ડાળિયો
“કરતાં વધારે સુખરેલા તેમજ વધારે શરૂરીર જલિના હતા; અને ડાળો
“લોકોના કરતાં તેમના દાવાને વધારે માન આપવામાં આપેલું જોવામાં
“આવેછે તેતું કારણું પણ કશાપિને આ હક્કિતને લીધેજ હશે; તેમજ પ્રાન્તનું

* ઈસ્ટ ઇંડિયા હાઉસ ઈંચાહિના દ્વારામાંથી પસંદ કરેલા કાગળો, કેઈ આફ કેરેકેરની આખાથી ૧૮૨૬ ની સાલમાં છાપવામાં આવ્યા છે, તેના વીજ ભાગને પૃષ્ઠ ૧૭૭ થી ૧૮૭ સુધી જુવો. સંગ્રહકર્તા કૃહેછે કે “આસલ છે તે ધ્યે ડેકાલે સમન્ય નહિ એવું અને એઠીલું છે.” એટલા માટે જ્યાં જણાઇ આંધું ત્યાં અમે ખરાં નામ દાખલ કરવાને આનાકાની કરી નથી.

“રાજ્ય તેઓએ વધારે સમીપની વેગાએથી કાંઈ કરી લીધેલું છે. તેને લીધે “હશે. ડાળી લોડા, જે કે સોવશા તો મૂળના રેહેવાથી છે તોપણું, ધણું “કરીને હુલ્લારી અથવા એથી ઓષ્ઠું ગલ્લિયે તો ટંટાએચિયા ગામડિયા ગ- “ખૂયલા જણ્યાયછે, અને તેઓએ આગામી સરકારોની નમૃળાધથી સરકા- “રનો વાજળી હક આદ્યાઓ હતો અથવા તો નજર ચોરાવી હતી. બન્ને “જણ્યા સરકારને રકમ આગેછે અને તે વધારવાનો હક સરકારને હોય એમ “જણ્યાયછે. તેઓનાં ગામની અંદરખાનેની વ્યવરથાની આડ આરવાનો, “અથવા તેઓની ઉપજની સ્થિતિ હતી છે તે તપાસનાનો ચાલ ન હતો. “આપણું સરકારે સદ્ગ અંદરખાનેના કામકાજમાં સત્તા અભાવવાતું સ્વાધીન “કરી લીધા વિના પોતાનો હક સ્થાપ્યો છે. પણ હવણું યોડા દ્વિસયી “આસ્થિયા અને મેવાસના ગામમાં તરાઠિયો રાખીને તેઓની ઉપજની ત- “પાસ કરવા માંથી છે. ધંચુકા, રાણ્યપુર, અને ઘોડાનાં આખાં પરગણું, “મુખ્ય કસળા વિના, આસ્થિયા રજ્યપૂરોના હાથમાં છે, તેજ પ્રમાણે ઘોળકાનો “ધણ્યો ખરો ભાગ પણ તેમનાજ હાથમાં છે; ભરાડા જુલમથી ઉદ્યાવી પડતા “હતા તેવાગાં વીરમગાગમાં પણ યોડાં હતાં તે ગોઇધાં ફરવામાં આવી “ગયાં. ઘોળકાના કસળાતી જે ક મુસલમાન છે, અને પારદીના ધણી “કણુખી છે, અને બન્ને જણ્યા ણીજાઓથી તેમના ભોગવણાના વહિનટ- “ની બાખતમાં જૂડા પડેછે, તોયપણું, તેમની ગણુના એજ વર્ગમાં થાય, “પણ બહુ વધારે સંખ્યા તો રજ્યપૂરોની છે. તેઓ તેમના પડોશી “અને જાતભાઈ જાલાવાડિયો સાચે મળતા આવેછે, પણ તેઓ વ- “ધારે યુદ્ધિશાળી અને પ્રતિષ્ઠિની છે. લીંઅડો અને લાનનગરના ઢા- “કારોના તાખામાં ખીલુ રજ્યાએ મેણા તાલુકા છુ તોપણું એ પરગણું “માં તેઓ આપણું રૈપત દાખલ છે. તેઓ સર્વે શાન્ત અને કલ્લાગરા છે. તેઓનાં ઘોળકાનાં ગામો ઉપર તથાડી રાખવામાં આવ્યા છે, અને રૈપતનો ભાગ બાતથ મૂક્તાં તેઓની સર્વ ઉપજ તેમના હિસ્સાની સેંકડે “વીશ રક્ષા કેણે રહેવા દુંદે હવણું સરકાર ભણુથી ઉપરાવી કેવામાં આવેછે. ચેલીસનું કામ, તેઓની સત્તાવિના સ્વનંત્ર રીતિથી, મુખી પટ- “સોને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યુ છે, અથવા તો, ચેલિસના આવા હક્કા “અધિકારી ઉપર ને સર્વે ઢાળ રાખવામાં આવેછે તે પ્રમાણે રાખીને તે-

“એનાજ સ્વાધીનમાં રાખવામાં આન્યું છે. બીજાઓની સાથે હજી લગણું પણ મેહેસુલ સંબંધીની બાઅતનો વહિવટ તેમના “અગાડીના ધારા “પ્રમાણું ચાલેછે; પણ તેઓને અંદાખતની હકુમત નીચે રાખવામાં આવ્યા છે, અને તેઓ ખ્રાનિષેટના એજન્ટ તરીકે રહેલા છે, અથવા તેમની “જગ્યાએ તેમના પટેલ દાખલ થયા છે. સુખ્ય મેવાસિયો જેવા જઈયો “તો ચુંવાળ, પરાંતીજ, હુરસોલ, અને મોડાસા પરગણુના ડાળિયો છે. “ચુંવાળના ડાળિયો તો છેક હલકા પડી ગયા છે અને તેમણે તલાઠિયો “કષ્યુલ રાખ્યા છે, અને સેંકડે પચીશ ટકા જતાં બાકીતું સર્વે મેહેસુલ “આપેછે; પણ પરાંતીજ, હુરસોલ, અને મોડાસાવાળા તેઓનું સ્વતં “ત્રણાં રાખી રહ્યા છે અને કેટલીક રીતે તેઓનો હુક્કડી અને લૂંધાર જુ- “રસો તેવોજ બાલકો રાખ્યો છે.” * *

“આપણું રાજ્યની વૃદ્ધિ થતી જતી હતી એવી વેળાએ, વ્યવરથા કરી “દેવામાં, અસાધારણ જલતની આડયણો નડતી હતી તે, અને આશ્ર્ય ઉપલવે “એતા જયની સાથે તેઓને ફૂર કરવામાં આવી એ એ વાનાં અતિશય અનુ- “યંદો ઉપલવે એવાં છે. ગાધકવાડ, પૈશવા, અને ખંભાતના નવાખનું “તાણાના સુલ્ફતું આપણું સુલ્ફ સાથે ચાલતું શેળબેળપણું, અને કાઢી “યાવાડ તથા મહીકાંઠાનાં અભ્યવસ્થિત અંડિયાં સંસ્થાન, આપણું તા- “આની સીમામાં આવેલા સંપ્રાંધ અર્ધા વશમાં આવેલા એવા આસિયા “અને મેલાશી, ધાણું કરીને પ્રયોક ગામભમાં પારવિનાના, અને જેનાં જો- “ધંને એવા લક્ષણું નક્કી થયેલાં નહિ એવાં જમીનના બોગવટાના વહિ- “વટ, અને લોકોનો ધણું ભાગ જોઈયે તો હુક્કડી તથા લૂંધાર, એ સર્વે “વાનાં એકઢાં મખ્યા તેથી કરીને, કંપની સરકારના તાણાના સુલ્ફના ખૂ- ના હરકોઈ ભાગ કરતાં મહી નહીની પેલી મેરનો ભાગ વહિવટ ચલાવ- “વાને ધણું કઠિણું થઈ પડ્યો. આ પ્રમાણું છતાં પણ, સરકારની સાચ- “એતીથી, અને જૂદા જૂદા ડેકાણુના અધિકારિયોની વિચારશક્તિ અને “સ્વભાવથી, કોઈ અચાનક અથવા બલાઠારના ફેરફારને લાઘે પ્રલનાં “મન ઉસ્કેસ્થાવિના, અને આપણું મેળે ગભરાઈમાં પડ્યા સિવાય, અતિશય “સલાહશાનિથી આપણું સત્તા અને આપણું રીતિ સ્થાપવામાં આવી. કૃષ્ણાક વાંદી આપણું નવી રીતિએ વેગથી આગળ વધતી ચાલેછે, અને

“ને કે ઉતાવગથી સુધારો કરવાનું ભય હવે ઓછું થઈ ગયું છે, તોપણું
“તે આગળ ધ્યાવાનું મંદ પાડવું જોઈયે, અથવા તો અમુક સીમા બાં-
“ધરી કે તેની પાર તેને ધ્યાવા દેવાની છૂંચા રાખવામાં આવે નહિ.

“લૂના એપ્રિલ જીવાનાં પરગણ્ણાં જ્યારે પ્રથમ આપણું હાથમાં આ-
વ્યાં લારે તે સર્વે કર્ણલ વાડરના સ્વાધીનમાં કરવા, અને તેઓના ઉપર
“તેના આસિસ્ટન્ટ વહિન્દુ ચચાવવા લાગ્યા. સર્વે કારબાર તેના લૂના
“ધોરણું પ્રમાણે ચચાવવા દીધે. અને સર્વે વાતની ખરી હક્કિકત શી છે તુંતે
“વિષે કાંઈક આતભી મેળવવા સિવાય ખીજું કાંઈ પણ કરવામાં આવ્યું
“નહિ. જ્યારે નિયમસર ક્રેટરો ફરાવવાગાં આવ્યા, લારે પણ, કેલીક
“વેગાસુધી, જ્યાવીજ રીતિ ચચાવવામાં આવી.

“આસિયા સોડા પાસેથી કેવાતી જમામાં વધારો ગમે લારે કરવો
“હૃદ્ય તો તે પ્રમાણે કરવાને તેઓ પાત્ર હતા, તે પ્રમાણે વધારો કરવામાં
“આવ્યો એટલોઝ ભાવ મેહેસુલ ખાતામાં ફેરફાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં
“આવ્યો; પણ જ્યાં સુધી તેઓ એડા નીચે હતા લાંસુંધી ખંડણી સંખ્યધીના
“નિયમ પાળવામાં આવ્યા હતા, અને ઘોળકાના કસણાતી ભાપુભિયાંના
“માત્ર એકલા અને થોડા સમયના પ્રકાર સિવાય, તેઓની પુંજ અથવા
“કારબાર વિષે પુણ્યપરછ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો ન હતો.

“ન્યાય ખાતાનો કાયદો ચચાવવામાં આવ્યો એ પણ એક ખરેખાત
“હોટો નવીન ફેરફાર થયો; અને તે બહુ વેહેદો દાખલ કરવામાં આ-
“વ્યો; પણ તેની અસર ઉતાવળી જણુવા લાગી કે નહિ. એ શક બરેલું
“ફૂભાયછે. આસિયાગમોના રેહેવાશ્ચિયોભાંથી ધણ્ણા એક આપણી અદાસ.
“તોમાં ફરિયાદ કરવાને આવતા એવું લાગતું નથી; અને જે કણ્ણિયામાં
“વાદી ખાલસાગાંનો રેહેવાશી હોય તેવે પ્રસ્તુતે તેની ખાતર વચ્ચે પ.
“ડું સરકારને સ્વાભાવિક અને થોડ્ય લાગતું.

“પેહેલા ફેરફારો જે વધારે લાગ્યા તે મુખીપટેલ અને તલાટિયો
“(તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તલાટિયો) ફરાવવાનો કાયદો થયો તેથી ઉત્પત્ત થ-
“પા. જે આસિયાઓના તાથામાં એક કરતાં વધારે ગામ હતો તેઓને મુ-
“ખીપટેલ ફરાવવાની આગત્ય પાડવામાં આવી, અને તેઓ જ્યારથી નીમા-

ખિટિશની સત્તા નીચે જમીનનો વહિવટ.

૩૪૬

“મા ત્યારથી માત્ર માજસેટ એકલાનાજ જવાઅદાર રહ્યા. જેઓની પાસે “અડેક ગામ હતું તેઓને તેમને પોતાનેજ મુખીપટેલ ફરાવ્યા; ધીન પ્ર- “કારવાળાઓને ગામ દીડ ધીને અડેકડા માણુસ નીમવાની અગત્ય પાડી “અને તે માણુસ માત્ર મ્યાણસેટનોજ જવાઅદાર ફરાવ્યો, આસિયાઓનો “નહિ. ધોળકાના આસિયાઓનાં સર્વે ગામેમાં તલાટિયો દાખલ કરવામાં “આવ્યા, અને ખાંધુકા, રાણુપુર, તથા ધોળાના આસિયાંગમેમાં દાખલ ક- “રવાનો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો. ધોળકાના ભરણુના ધોરણુમાં એક “વધારે ફેરફાર થયો છે, તે એ કે, સરકારને ખાંધી આપની પડતી હતી “તેને બદલે આસિયાને જે ઉપજ રેહેતી હતી તેના અસું પ્રમાણમાં આ- “પવાતું રહ્યું, અને તે પ્રમાણું સરકારી હિસ્સાના માત્ર સેકેડ વીસ ટકા “લેખે છે, જેમાંથી તલાટીના પગાર સુંદર અધું ગામખર્ય થાયછે.

“જમીનારોની ઉપજ ઉપર આ ફેરફારની જે અસર થઈ તે નણું સુ- “પ્ય આસિયાના ભરણુના આંકડા બતાવીને જણાવી છે, તે સાથે, એ ક- “સાલિયો જે તેઓના કરતાં લૂધા પ્રકારના છે તેઓના ઓછાં પણ “મેં આપ્યા છે.

	૧૮૦૨	૧૮૧૭	૧૮૨૦
કેંઠનો ઢાકાર.....	ઇપિયા	ઇપિયા	ઇપિયા
ગાગડનો ઢાકાર.....	૪૮,૦૦૦	૫૭,૦૦૦	૭૨,૦૦૦
ઉરેલિયાનો ઢાકાર.....	૧૫,૫૦૦	૧૮,૦૦૦	૨૩,૦૦૦
ભાપુભિયાં કસખાતી.....	૬,૦૦૦	૬,૦૦૦	૧૧,૦૦૦
લતીદ્ભાન કસખાતી.....	૫૦,૦૦૦	૭૩,૦૦૦	૮૬,૦૦૦
	૧૧,૦૦૦	૧૩,૦૦૦	૧૬,૦૦૦

“એઓની ભરણુની રકમ, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને આસિયાઓની અ- “હું વધી ગઈ છે, અને પાછળનાં પંદર વર્ષ કરતાં, ગંયાં ત્રણું વર્ષમાં તો “અહુજ વધારે થયો છે.

“તલાટિયોની નેમાણુક જમીનારોને ધણી અણુગમતી થઈ પડી છે, અને “ધોળકાવાળાઓએ તો મને ખાતરી પૂર્ક કણું કે, ‘અમારી ખાંધીમાં

“વધારો થયો તેના કરતાં તકાટીની નેમણું અમને બહુ આકરી લાગે “છે. તે જણે સરકારની ભણ્ણીનો કર્તાદર્શા હોયની એવો ડાગ ધારણું કરેછે “અને અમારી રૈયતની ફરિયાદી સંભળેછે, તેમજ અમારા આખા ગામભાં “ગડખડાઈ કરી ભૂકેછે, તથા તેઓએ અમારા દોકોમાં અમારું બોજ છેક: “હુલકું પાડી નાંખ્યું છે.”

“તાલુકદારો સાચે આપણે જેમ વિશેપ સંઅંધમાં આવતા ગયા તેમ- “ગાદાલત વિષે પણું તેમને વળી બહુ લાગવા માંડ્યું; અને જે સિથિતિ- “ના દોકાને લાગું પડે એવી ફાયદાની યોજના હતી તેના કરતાં આગલા બધા- “ઝૂદા પ્રકારની સિથિતિના દોકાને તે લાગુ પાડવામાં આબા, અને તે દોકોએ- “ને વેળાએ દસ્તાવેજો લખી આપ્યા હતા તે વેળાએ તેમાં લખ્યા પ્ર- “માણ્યું પળવાની અગત્ય પાડવામાં આવશે એવું ધારેહું નહિ, તેમની “પાસે, તે પળવાવામાં આબા તેના પેહેલાં તેમાં કંધ ફેરફાર કર્યા નહિ, “એ આપણું એક ઘેદ પામનાતું કારણ છે; કેંદ્રો રાજ જે કર્નલ વા- “કરના ૧૮૦૪ ની સાલના રિપોર્ટની વેળાએ ૧૫૦ ધોડેશ્વાર અને ૨૦૦૦ બિશ્રણ્યથી રાખતો હતો તેના ઉપર ઘ્યાળુંને સમન્સ કાઢાડેલો તે ઉપર “લક્ષ્ય નહિ આપવાથી તેને કેદમાં નાંખવામાં આવ્યો; અને પાટડીનો “હાડાર, કે જેણે, ગોકૃવાર ગાયકવાડી ફોજના હક્કાની સામે એ મહિના “લગ્ની ટકાવ કર્યા હતો તેણે, પોતાના સ્વતંત્રપણાને સમયે, બગાઈને માટે “અને ઘંંદળી આપવાને કરજ કાઢાડેલું, તે આપી શક્યો નહિ, તે ઉપરથી “તેને કેદમાં નાંખ્યો. આ પુરુષો એવા છે કે, જેઓને કર્નલ વાડરે, અને “આપણી સત્તા પ્રથમ સ્થાપતી વેળાએ જે ગૃહદસ્યો આપણું કામ કરવા “રહેલા હતા તે સર્વે એ, હું માતું હું કે, રાજનો કરીને લેખેલા, અને “તેઓની પાસેથી આપણી ઘંંદળી વસુજ કરી લેવા સિવાય, કેદ વાતે “વન્દ્યે પડવાનો આપણું હક નહિ, અને જેઓની હવણ્યાં સર્વે સત્તા “અને મર્તાઓ, તેમજ ધણી ખરી તેમની સર્વ ઉપજ છીનાની લેવામાં “આવી છે, એવો તેઓની સિથિતિમાં જે ફેરફાર થઈ ગયો છે તે આ પ્ર- “માણ્ય બતાવી આપવા કરતાં વધારે બલકટ રીતે હું દર્શાવી શકતો “નથી. ધણ્યા ખરા આ સર્વે ફેરફાર ગયાં તરણ વર્ષમાં થયા છે. આવો “એકાએક ફેરફાર થયો તે લાગ્યાવિના રહે નહિ, અને જે કે, તેઓના

“ઉપર કદાપિને અન્યાય થયો નહિ હોય, તોપણું, તેઓને સમૃતાધ ધંખું
“સેહેની પડી છે એ વાત આપણે માન્ય કરવી જોઈયે.”

રજ્યોતી તાલુકદારોની સાથે ન્યાયથી વર્તનામાં આવ્યું છે કે નથી આ-
યું એ મુદ્દા વિષે મિઠો એવિદ્યનસ્થનના મનમાં દ્વયપદ્યું થતું દેખાપણે:
આ મહાન પુરુષનું વિદ્યાવિષયક મહાન કાર્ય પરિધૂળું થયેલું જોવાને સર્વે
દૃષ્ટા રાએ તે પ્રમાણે થયું હોનું તો, જે તકરારી ખાખતનો નિર્ણય કરવાને
મુંબાધના ગવર્નર તરીકે તેની નારાજ હતી તે સાંભાંધી કદાપિને હિંદુસ્થાન-
ના ધતિઙ્ગાસક તરીકે તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હોત, પણ તેમ ખન્યું
નથી એટલે દ્વયપદ્યું થવાનાં તેના મનમાં શાં કારણું હશે તે નિષે આપણે
માત્ર ડલ્પના કરી શક્યે છિયે.

સ્થાનિક તાલુકદારોના અધિકાર વિષે બ્રિટિશ સરકાર એક સેર્વિસ
રીતિએ તો ચાલીજ નથી. જ્યારે સન ૧૮૦૨ માં ધોરેરાનો મુ-
દ્દ જે તે સમયે પેશગાની સત્તા નીચે હતો, અને જે, ધંધુકા પર-
ગણ્યાનો એક ભાગ હતો તે, બ્રિટિશ સરકાર ભણીથી તેને સૌંપગામાં
આવ્યો, અને મરાડા (પેશગા) રાજના હક્કની દરકાર રાખ્યા વિના, મરાડા
રાજના હક્કની સામે બ્રિટિશ શરતને રાજ તરીકે તે ઉપર પોતાના
વાવદા ચડાન્યા લારે સ્થાનિક તાલુકદારોનો રાજ તરીકેનો હક, જે
પછવાડેથી વારે વારે નાકખૂબ કરવામાં આવ્યો તે, તે અવસરે, તે-
ઓએ કખુંન રાખ્યો હતો. એવુંનું નહિ, પણ નક્કીપણું સ્થાપિત કરી
ખતાંયો હતો. એમ છાં પણ, આ વાત વીઅને તેર વર્ષ થયાં તેવામાં,
ધોવા પરગણું મરાડાઓએ તેને આપ્યું હતું તે ઉપરના ભાવન-
ગરના રાજના અધિકાર વિષેનો વાંદ્યા ઉપરો લારે બ્રિટિશ સરકારે અહુ
પ્રયાસે પણ, નભી શકે નહિ એવી ધતિઙ્ગાસ સાંભાંધીની તકરારો અતાંનીને,
રાજનો તેના ઉપર અધિકાર ચલાવવાનો હક ચાલી શકનો નથી એકું
સાણીત કરવાને પ્રયત્ન કર્યો. સર્વેના ઉપર ઉપરીપણુંનો જે વહિવડ
સ્થાપન કરવાને આપણે ધર્યિછ્યે છિયે તે બુસભમાત અને મરાડાનાં રા-
જ્ય, જે હવણ્યાં પડી ભાગ્યાં છે, તેમના વારામાં ખરેખરો ચાલતો હતો.
એનું ધોરણું પકડી, એ સામાન્ય તકરાર, અગણ પિનાનો અને ચાલી
શકે નહિ એવો ધલન કરીને પ્રતિપાદન :૨૩ ચુંચાં નાંખી છે, આ મુદ્દા

વિષે વાંચનારને તેનો પોતાનો અભિપ્રાય બાંધવા માટે આગળનાં પૂછ્ટો શક્તિમાનું કર્યો. કદમ્પિને તે અમારા મત સાથે મળતો આવરો કે, દ્વારણાં જેટલું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેએ સુધી તેમનો “જતનો હાથ” પોહેંચ્યો ન હતો, અને લોભિયા દાડારોને જે કુ ખિયા કરી નાંખવાનાં આવ્યા હતો, તોપણું, તે માહેલા ધણું જણું, પોતપોતાના રથાન ઉપરનો અધિકાર સાચવી રહ્યા હતા. તથાપિ રજ્જૂત તાલુકદારોના રાજી તરીકેના પદની, અથવા ઓછામાં ઓછા એવા ભાવાર્થના શઘણની, અમે એવી ગણુના કરતા નથી કે, જે સ્કુલાટિશ હાયલાંડના કેલટિક તાલુકદારોને લાગુ પડી રહે નહિ, તેમજ તેમના જમીદારી હક્કના નાશ કરવાના કામને પણ અને સ્કુલાટિશના વંશપરંપરાના અધિકારના નાશને જેવું અન્યાયનું કરું એખિયે છિયે તેના કરતાં વખતે અન્યાયનું કામ ગણુત્તા નથી,—ભાવાર્થ એવો કે, એ ને તે બરાણર છે. અમદાવાદના સુલતાનોએ, અને એથી વિશેષ હિલ્લીના પાદશાહોએ છુંદું રાજીઓ ઉપર ઉપરીપણું ચલાયું, તે કદમ્પિને વખતે નહિ, તોપણું, ૧૯૧૮માટી અથવા ૨મારગાઈલિમાં ૩૨૬૫ વંશના રાજીઓ રાણી રહ્યા હતા તેટલું તો હતુંજ. અને અણુદિલ્પુરના ચહેરા દાહાડામાં તેના રાજની સર્વોત્કૃષ્ણ સત્તા ચાલતી હતી એમાં તો કરો સંશોધન નથી.

૧ કોમાટી—સ્કુલાટિશના ઉત્તર ભાગમાં આવેલું એક પરગણું છે. ત્યાં હાઈલાંડસ નામના કેલટિક જલતના લોકો રહેતા હતા. અને સ્કુલાટિશના સ્કુલ-અઈ રાન્ઝનોના વખતમાં લાંણા સમય સુધી લંટકાટ તથા મારફાડ કરવામાં પ્રયત્નિત હતા.

૨ આરગાઈલિ—સ્કુલાટિશના પદ્ધતિમાં કંઠા ઉપર વ્યાવેલું પરગણું છે. વળી એજ નામનું કુટુંબ, એ પરગણમાં ઈસ્લામના બાદમા સૈકામાં પ્રતિક્રિયા થયું, ત્યારથી અધ્યાત્મ સ્કુલ-અઈ રાન્ઝનોના વખતમાં તે કુટુંબના માણુસોએ સ્કુલાટિશના ઇતિહાસમાં સારો ભાગ બનજ્યો છે.

૩ સ્કુલ-અઈ રાન્ઝનો—મૂળ પુરુષ રૈણિએ ખીલે સન ૧૩૭૧ માં સ્કુલાટિશનની ગાફિયે આવ્યો. ત્યાર પછી તેના વંશજેણે સન ૧૯૦૩ સુધી સ્કુલાટિશના ઉપર રાજ્ય ચલાયું. તે વર્ષમાં ઈલાંડની રાણી ઈલીજિયથ મરણ પામતાં, તે વખતનો

ખ્રિષ્ણના પ્રદેશની સરહદમાં ર્થાનિક તાલુકારોની જભોડારીની સત્તા ધણું કાળ સુધી નબી શકી હોત નહિ એ વાત હેખીતી છે; અધિપતિ-પણું ર્થાપિત કરવાને માટે સોનેરી સિહેનો વાવયો, હિંદુર્થાનના પ્રાન્તો માહેથી એકલા ગૂજરાતમાં કેરકાવવામાં આવ્યો હતો એમ નથી; અતે જ્યારે શિવાળ તથા તૈમુરતા વંશનો એક સરખી રીતે ડાર્ઢિગયા રહારે, જેઓના વધારે જૂના થઈ ગયેલા હડ અથવા વળી જેઓની સત્તા હેખીતી રીતે વધારે હલકી પડી ગઈ હોય એવા બીજી ઉગરી જ્ય એવી આશા રાખી શકાય નહિ. વળી ખુદ કૃતનાર પ્રનિમાં, પ્રનિસત્તાક વલણુના વિચારોએ જ્ય મેળવી લયો હતો, તેની તેવી અસર, જીતી લોધેલા ઉપર, મોડી વેહેલી પણ થયા વિના રૈહેતી નથી; ઈજિંડની ભૂમિ ઉપર (સ્વતંત્ર વલઘુર્પા) આવી પડેલું તોઝાન, યોડી સુદ્ધતમાં, સોરઠના કિનારા ઉપર અયડાતા મોલગો (વાગી સ્થિતિમાં) વખારે ઉછાળા મારે એ નિઃસંશય હતું; અને જે સત્તાએ ઐમેકેન્જી અને મેક્શીનોનો વંશપરંપરાનો અધિકાર

કંકાયલાંડનો રાન જેમ્સ છુટો તે ઈજિંડાંડનો પણ રાન થયો. એ ણને રાજ્ય કોડાઈ ગયાં, અને કંકાયલાંડનો જેમ્સ છુટો તે ઈજિંડાંડને રંકાયલાંડનો પેહેલો જેમ્સ કુહેવાયો. આ રંકાઈ રાજ્યોના સમયમાં પ્રનિસત્તાક વલણુના વિચારો રૈયતમાં પ્રસરવા લાગ્યા હતા, તેનું પરિણામ એ થયું કે, પેહેલા ચાર્સ રાનને તેઓએ શર્વન માર્યો, અને છેલ્લા રાન જેમ્સ બીજને ૧૯૮૮ માં જાહીયેથી ઉઠાડી મુક્કાગ્યાં આંગ્યો, ત્યારથી રંકાઈ રાજ્યોના વંશનો અંત આંગ્યો. તેના કુમાર જેમ્સ એડવર્દે સન ૧૭૧૫ માં રંકાયલાંડ જર્ઝ ગાહી પાણી મેળવલા તંત્ત્વીજ કરી, પણ તેનો પ્રયત્ન નિષ્ટળ ગયો, ત્યાર પણ, છેક સન ૧૭૪૫ માં જેમ્સ એડવર્દના કુંવર ચાર્લસ વળી એકવાર પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં પણ તે કૃતેહ પામ્યો નહિ. આ વખતથી રંકાઈ વંશના રાજકુમારોનો ઈતિહાસ સા-ચેનો સંબંધ તૂટી જયછે.

૪ મેકેન્જી અને મેક્શીની—રંકાયલાંડના ઉત્તર ભાગમાં વસનારી હાધિલાંડને નામે ઓળણાતી અર્ધી જંગલી ધાણીક જાતોમાંની એ જતિ, આ જતોનાં નામ ધણું કરીને મેક શખદ્યથી શરૂ થાયછે, જેનો અર્થ પુન એમ થાય છે. એએલે તે પણ આવતો બીજે શખદ્ય તે જતનો મૂળ પુરુષ સ્ક્રયબેછે. એ પ્ર માણે મેકેન્જી એએલે કેન્જીવાળી જત, અને મેક્શીની એએલે શ્રીમીવાળી જત, એ લોકો શૂરપ્વીર અને લડાયક હતા. અને તેઓના પાણાડી મુલકમાં સે-

છીનાવી કીધો તે સત્તાના અપાયભાઈ સાણુંદના વાધેકા અને પીરમના ગોલિલ ઉગરી જવાની આશા રાખી શકે નહિ. જ્યાં રાજકીય સત્તા ચાલતી બંધ પડી ગઈ લાં રાજકીય હક પણ બંધ પડ્યા એમ માનતું જોઈધે, અને સુર્યની આગળ જેમ નહાનો આસી જંખવાઈ જયછે તેમ, રહોયા અધિપતિપણું આગળ, નહાના અધિકાર જંખવાઈ જવાજ જોઈધે.

તોપણું જ્યારે આપણે અમુક દૃષ્ટાન્તો ઉપર ધ્યાન આપિયે છિયે ત્યારે મિંચ એવિદ્ધનસ્થને દ્યુપણું થયાનાં કારણું વધારે હથાડી રીતે દેખાઈ આવે છે. *કેંઠ અથવા સાણુંદનો ફાડોર, જે જેતા અથવા અણુંસિંહ વાધેકાનો વારસ હતો, અને જે, અણુંદિલપુરના છેક્ષા ગહારાન કર્ણની ગાઢીનો હક્કદાર નહિ તોપણું, તેના વંશજ તરીકેનું અભિમાન ધરાવનાર હતો, તેની જગીર અને સ્થિતિ વિષેનું ઉડાહરણું આ કથનના પૂરાવામાં લઈ શકાય એમ છે. એની જગીરવિષે કર્ણજી વાડરની સાક્ષી તરીકે, તેનાજ શણ્ણોનો ઉત્તારે કથિયે છિયે, તે કેહેછે કે, “મેનાસ ગામો (ધોગકાનાં) સ્વતંત્ર સ્થિતિમાં છે, અને ધારાણાણની જમા બધું સુસિઅતની સાથે આપેછે. આ જમા

કરો વર્ષેં: સુધી, દરેક જત. સ્વતંત્રપણે કુદુંખીરાજ્યણંધારણું પ્રમાણે વર્તતી. સ્કુચાય રાજ્યોના સમયમાં વખતો વખત તેઓમાંની એક અથવા વધારે જત, રાજ સામે અથવા પોત પોતામાં લડતી. સન ૧૭૧૫ માં જેમસ એડવર્ડ જ્યારે કૃખાંડની ગાહી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેમાંની એકથી વધારે જતોએ તેને મહદ કરી હતી. વળી સન ૧૭૪૫ માં, ચાલ્સ્સેન્ઝ જ્યારે કુરી એનોન પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે પણ, કેટલીક જતોએ બાહુજ ભાવથી તેની મહદ કરી હતી. આ માં આ જતના લોકોની ભારે હાર થઈ અને ત્યાર પણ, પોત પોતાના સંસ્થાનોનાં સ્વતંત્રપણે વર્તતારી આ જતોની હુકમન છીનની લેવામાં આવી; તેમજ લડાઇનાં સાધનો પણ તેમની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યાં. અને તેમના સરદારોને તેમની જગીરની ભાગ પેદાશ આવવાનો હક રાખવામાં આવ્યો; તેમજ તેમનો લડાયક પોશાક પણ તેમને પેહેરવાની ભના કરવામાં આવી, ત્યાર પણ કાળે કરીને તેઓ ખેતીવાતીના શાન ધંધામાં લાગી ગયા.

૨. ૬.

*કર્ણુ, પછી સારાંગદેવ, પછી વીરસિંહ, પછી મહીપ, એણે દિલહીની સામે બારવહુ કરીને રાજ્ય મેળણ્યું. તેના રહોયા કુંવર જેતાએ કલોલ પરગણ્યું મેળણ્યું, એને વરસિંહસાણું દ મેળણ્યું. ૨. ૭.

“મહેશી હોજથી, અથવા ને ઢાકોરાને લાગતું વળગતું હોયછે તેમની “સાચે કરાર કરવાથી મેળવવામાં અથવા કરવવામાં આવેછે. કરાર કર- “વાણી ધર્ષું કરીને તેઓને છૂટ મળેછે. આવા તાલુકદરોગાંથી કેટલાએક, “વધારે અથવા ઓછી સત્તાવાળા આસીયા હોયછે, પણ કેંદ્રનો જમીદાર “રાજતું પણ ધારણું કરેછે, અને તે બાબુ બેણ વંશમાંથી ઉત્પત્તા “થવાવિષેનો દાવો ઉઠાનેછે એમ કહેવાયછે. આ ઢાકારો માહેલા “પ્રતેકને ત્યાં હવિયાર સજેલા કેટલાક અતુગામિયો હોયછે તે તેને ત્યાં ખુ- “શાથી રેહેછે, અને તે રાજુ થઈને આપે તે ઉપર અથવા અન્યોન્ય “મળાને લૂંટ મેળવે તે ઉપર પોતાતું ચુંઝરાન ચલાવેછે. પણ કેંદ્રના “રાજની ચાડુરીમાં એ હંજર શિરખંધી છે, અને એકસો ને પચાશ અસ્વાર “છે, તે તેના ગામના રખેનાળનું કામ કરેછે, અને અધિરાજની હોજની “પેઠ, તેઓને રાજના શરીરતું રક્ષણું કરવાને અથવા શત્રુવટ ભચાવવાને “રાખનામાં આવેછે. કેંદ્ર ગામની આસપાસ કાટ નથી, પણ તે જંગલની “વચ્ચે છે, અને તેની ચારે ભગ કિલા આવેદા છે. કેંદ્રનાળાના અધિકાર નીચે “ચોવીશ ગામ છે. ધર્ષું કરીને પ્રતિવર્મ ૪૨,૫૨૩ ઇપિયાની જમા આપે “છે; પણ પ્રસંગને અતુસરતો આ રકમમાં હેરદાર થાયછે. * * * અરાડા “દોડાંચે આપેક્ષા નામ પ્રમાણે ને મેળવિયો કહેવાયછે તે ધોંગકામાં “એકલા બધા સત્તાવાળા છે કે, તેઓ લગભગ સુલક્ષ્ણગીરીથી જમા આ- “પનારાઓની હારના ગણ્યાયછે, અને તેમની પાસેથી વાર્ષિક જમા અથવા “ધાસદાણુનો હડ મેળવવાને તેમના ઉપર સુલક્ષ્ણગીરી કરવાની આગાય પડે “છે. જે હોજ બાબુ વધારે હોય તો લાગલો જ જમાનો આંકડા વધારીને ત- “રતજ વસુલ કરવામાં આવે. અને હોજ ને કદાપિને બદલવાનું “હોય નહિ તો એક ન્હાની લડાઈ થાય તેનો પણી પરિણ્યામ ગમે તે “થાઓ પણ સામા થવું એ મેળવસને આપિવાનું ગણ્યાયછે; પણી સી- “ગમાં લૂણદાટ થાયા પણી જેવો પ્રસંગ તે પ્રમાણે વધારે ઓછા ફરજો “થધ નયાયછે.”

ઉપર લખવામાં આવ્યું એવા તાલુકદરો, ને મેહેસુલ આપતા ન હતા પણ જે માન લડાયક હોજના ડાણને લીધે જમા આપતા હતા તેઓની અને સુલક્ષ્ણગીરીથી જમા આપનારાઓની વચ્ચે ખરું જોતાં નહિ જણ્યાછ આવે એવો હેર છે. પરંતુ બન્ને વર્ગીના તાલુકદા-

શાના ભાગમાં નિશ્ચાળ દેસકાર થતો. સાખુંદું સંરથાન પશ્ચિમમાં ને કાંઈક વિશેષ છેટે આવ્યું હોત, અને જે રેખા ધોળકા પરગણુંને પાસેના કાડિયાવાડના સુલક્ષીરી સંરથાનથી જુદું પાડેછે તેની પે'લી મેર આવ્યું હોત તો, તે તાલુકદારને વંશપરંપરાનો અધિકાર અને પ્રતિક્રિયા એ બન્ને રહ્યાં હોત, અને તેને જે જમા આપવી પડત તે કદા-પિને જરા વધારેકી પણ અવિષ્ય કાળને માટે નક્કી કરેલા જથુના આંકડાની હરી હોત. એમજ નથારે નીપળ્યું નથી ત્યારે, થોડા વર્ષની અંદર તેની જમા ૩૪૩,૦૦૦ થી ૭૨,૦૦૦ સુધી વધારી નાંખવામાં આવી, અને તે સાથે, એક પરદેશી અધિરાજના પ્રતિનિધિ તરીકે તેના આશ્રિતો તેના પોતાનાજ ધરમાં તેના ઉપર સત્તા ચેવાવના લાગ્યા, અને મિનો એલિન્સટન કેહેછે તે પ્રમાણે તેની “સર્વે સત્તા અને ગર્ભાનો, તેમજ ધખી ખરી તેની સર્વ ઉપજ છીનાવી કેનામાં આવી.” તથા જે સમન્સની મતસંઘ તે સો વસા તો ભાગેજ સમજ્યો હોય તે ન માન્યાને લીધે ખરેખરો તેને બંધીખાને નાખવામાં આગ્યો, આમ હોતાં, અખુલિલપુરના રાજવંશી કુદુંઅના આ વંશજરને અન્યાય ચુજરવાને મારે, અને સંકટને માટે દરિયાદ કરવી પડે, તેમજ તેના પડોણી લીંઝડીના અને વડવાચુના જાલા ઢાકારા જે તેના કુદુંઅના આગાડીના પટાવતો છે તેઓ સારા ભાગે કરીને છિદ્રિશની સત્તા નીચે આવી પડવાને અહ્લે ભરાડાની સત્તા નીચે પણ તેથી તેમનું વધારે સાહું ભાગ્ય ઉદ્ઘર્યું, એટલા માટે તેમની અહેખાઈ કરવી પડે, એમાં ભાગેજ આશ્રય પાગવા નેહું છે.

જે આ ચિયય અમે વિરસીરથી લખિયેતો બહુ લંબાખું થઈ જાય, અને વાંચનારને કંદાળો આવે એટલા માટે અમે માત્ર એક કે બે બાખત વિષે લખિયે છિયે. ધોળકાના કસાયાતિયો, જે મૂળથીજ માત્ર ચોક્સ સુદૃતને માટે પડો રાખનારા છે તેમની, અને જમીન ઉપરના સદાના હુક્યાળા રજ્યોત જમીદારોની વચ્ચે જોઈયે એરદુંઅંતર રાખવામાં આવ્યું નથી. અને વળી એ લોડાના હુક એવા છે કે જેને માટે કર્નલ વાકર બહુ સત્પતાથી ડેહેછે કે. “એ હડો જેના લેખ રહેલા નથી એવા, બહુજ આધેના, પ્રાચીન ઢાળથી” “વંશપરંપરાના કરીને હાલના બોગવનારાઓને પ્રામ થયા છે અને “જગપ્રસિદ્ધ ગાન્યતાથી તેઓના ગણુવામાં આવ્યા છે, તથા હવણ્યાં લગી

પણ તેમાં કાંઈ ધરાડો થયા વિના જેવાના તેવા રહ્યા છે: આ હડો જે દધિ-
“ધૂરથી અને જેઓના વિષેનો વિચાર હૂર કરાવી શકાય નહિ એવા પ્રમારથી
“સાચની રાખવામાં આવેલા એવા તે હડો યુગોના ફેરફારની સામે ટક્કર
“જીકીને રહેલાછે. અને સુસલમાનોએ તેઓને ઉંઘા વાળી નાંખવાને
“અમનાથી થધ શક્યું એટલું તો કર્યું, તો પણ, તેઓના રાખની હેઠાતો
“જતી રહી તથાપિ તેઓ તેમની પછીબાડે જેવાના તેવા દાયમ રહ્યા છે.”

નાડેન આસિયાના જમીનના વહિવટ વિષે મોલતાં, ઝુંબાઈ* સરકાર
રજ્યૂત ભાયાતની સ્થિતિ વિષેતું ધણું ચોખ્યું વર્ણન આપેછે. તે કુહેછે
કે, “અંનર (કુચ્છના તાલુકા) ના જાડેન, અગાડીના રાવેના નહાના
“ભાધ્યોના વંશજ છે, જે નહાના ભાધ્યોને આસ આપવામાં આવ્યો હતો,
“તેમાં પણી, જેમ વર્ષ થતાં ગયાં તેમ, તેઓના વંશજ વધતા ગયા તે પ્ર-
“માણે ભાગ અને વિભાગ પડતા ગયા. તેઓ પોતાના કર્મલાગના ધણું
“છે, અને તે ભાગ તેઓને પોતાના જન્મના હક્કી મળેલો છે, તેને માટે
“મૂળ જેવા જધ્યે તો રાવને તેઓએ પૈસા સંખ્યાનો કરો. સ્વીકાર આ-
“યો નથી; પણ જ્યારે સામાન્ય ભય આવી પડે ત્યારે, તેઓ આસ ખાપ
“તેના બદ્દલામાં, જે હરાવો કરવામાં આવેલા તેમાં ચાકરી કરવાનો પણ
“કરાવ સદ્ગ ગણુનામાં આવેલો છે, અને જ્યારે ભાયાતો એકદા થયેલા
“લારે તેમના ધોડાને માટે ચંદી અને તેમને માટે ભાવાતું અને
“અરીણ મળેલું છે. * * * તેઓના નિરાળા લાભને માટે જમીન
“આપવામાં આવેલી, અને તેનું પોતાને માટે જેડાણું કરે તો સભાંમી કે-
“વામો આવતી નહિ તે આવગો આસ કલેવાયછે, અને ગુજરાતમાં તેને
“લુવાઈ કુહેછે; પણ જે રૈયત તેનું જેડાણું કરે તો સરકારનો વેરો તેના
“ઉપર લાણું પડે અને જમીનના માલિક તરીકેની સંખ આસિયાને મળે.”

આવા પ્રકારની હકિકતના ધણું દાખલા અમારા આ ચાલતા પુસ્તકમાં આપ્યા છે, અને ખરેખર જો જગીર ઉપરનો હક કદાપિને જગતુમાં હોય તો (જે વાત અમે જાણ્યે છિયે, કે કટલાક ભાગ્યેજ માન્ય કરશે)
ગુજરાતના આસિયાઓએ જેવો હક મેળની લીધો છે તે કરતાં જમીન

* સિદેકશન ચાડ પેપર્સ નામના સંખ્યાના ગ્રીન ભાગને પુ. ૩૫૦ મેટા. ૩૧ મી મે ૧૯૧૮ ના રોજનો સુંબાઈનો રેવન્યુ કાગળ છે તે પ્રમાણે.

ઉપરનો વધારે સારો હક શોણી કાઢાડવો બદ્દુ કઠિણુ છે. તથાપિ કાર્ટ આંક ડેરેક્ટરોનો ભત જૂદા પ્રકારનો થયો. તેઓના વિચારમાં એમ આવ્યું કે, લડેન આસિયાઓને જમીન ભળી હતી તે “ચાકરી કરવાની સરતે “ભળી હતી.” તેઓ ક્રેદિ કે, “હિંદુસ્થાનના ધીજાન ભાગોમાં, ચાક-“રીને બદ્દે જેઓને જગીર આપવામાં આવીછે તેઓાંની પાસેથી ચાકરી “દેવાની અગલ નહિ રહેલાયી, તેમના હક વિષે દરાવ કરવાનું જેવું ચુંચવરા “ભરેલું થઈ પડેલું છે તેજ પ્રમાણે આ હકના દરાવ વિષે પણ ચુંચવાશ “ભરેલું થઈ પડ્યું છે. આ ધૂનાભી આસની અમને લાગેછે કે, સ્વતંત્ર “મિલકતમાં ગણુના કરવી જેઠયે નહિ; અને જ્યારે નોંધરી કરવાની બંધ “થાયછે, અથવા જ્યારે તેની ગરજ રહેતી નથી લારે, સરકારના નિવેડા “ઉપર તેનો આધાર રહેછે.”

ચુંઘાઈના ડિસ્પાન્યમાં માત્ર એટલુંં લખ્યું હતું કે, આસિયા લોડા ને કરારોથી જમીન બોગવેછે તેમાં એક શરત ચાકરી કરવાની પણ છે; અને આંગણા પોતાના દેશના ભતિહાસ ઉપરથી, લસ્કરી ચાકરી કરવાના ઘેરણુંથી વંશપરંપરાની જમીનની જગીર ભળી હોય તે, રાજને ચાકરીની ગરજ નહિ પડવાનાજ માત્ર સંખ્યા ઉપરથી, સરકાર ખાલસા થઈ ગયેલી ગણુવામાં આવે, એવો અભિપ્રાય ભાયેજ બાંધી શકાયો. વળી ગૂજરાતમાં ને વહિવિષ ચાલતો હતો તે ખચીત જૂદા પ્રકારનો હતો એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની અગલ છે, તે એ કે, પોતાના લસ્કરમાં આસિયા-ઓને ઉપયોગમાં લેવાની રાજની ભરજી ઉપર આસિયા લોડાના હકોનો આધાર કાઈ પણ પ્રકારે રહ્યો ન હતો.

સન ૧૮૧૬ માં કાર્ટ આંક ડેરેક્ટરોએ કહ્યું છે કે, “અમારો અ-“ભિપ્રાય એવો છે કે, આસિયા લોડા પાસેથી સલામી* અથવા જમા “દેવાનો આપણો રાજ્ય હક છે તેમાં વધારે કરવાની સત્તા ખુલ્લી રીતે સા-“ણીત થઈ છે. અગાડી રાજ્યસત્તાવિષેની તકરાર ઉદ્વાથી તેના ઉપર આ-“સિયા, લીલ, અને કાળિયોએ પોતાનો દાનો કરચો એટલે તેના ઉપરનો “સર્વે હક કંપનીનો છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું તે દરાવ ઉપરથી

* આ જમાની મૂળ ઉત્પત્તિવિષે સુસલમાન અંયકર્તાએ આપેલું વર્ણન પૃષ્ઠ ૩૨૩ મે છે તે જુઓ, તેમાં સલામી અને વોટા એ રાખ્યોનો ખુલાસો આપ્યો છે.

“પણ ઉપરનો વધારો કરવાનો હક સ્વાભાવિક રીતે હત્પન થઈ શકેછે. એ “કરાનો હેતુ, ભીજુ રૈયતની સાથે, આ વર્ગનાળાઓને સરખા ધોરણુના ગ- “ખુલાનો છે, અને તેમ થનાથી, સાર્વજનિક લાભના કાર્યોના ભારનો પ્રમા- “ણુમાં હિર્સો આપવાની જવાઅદારી, તેમની મિક્કત ઉપર લાય થાયછે, “માત્ર અસુક વર્ષની સુદૃત સુંધરી અથવા નિરંતર સરકાર ભણુંની ભાગણી “ખસુસ કરીને માઝ કરવાના અથવા તેને હદ્વાળી કરવાના કારણુંની જે “બાઅતમાં તે ને જવાઅદારી કરી શકૃતી હોય નહિ તેટલીજ બાતની રહી “શકેછે.” યાસિયા પાસેથી લેવાની જમામાં (ખંડણી તરીક) વધારો કરવાનો હક ભાગેજ એવા પ્રકારનો હતો કે તેવિશેતું દાખાયુ અંગેજ સરકાર કરી શકે જો તે હકે હૈયાતીમાં છે એમ ગળિયે તો તે નક્કી મુસ્કુલમાનો પાસેથી પ્રાપ્ત થયો હતો તો સુસુલમાનોના તેમનાજ વર્ણન પ્ર- માણે તેનો આધાર ભીજા છશા ઉપર નહિ પણ નેરજુલમ ઉપર છે અને તેની હુદ્દ પણ એજ ધોરણુ ઉપર અંધાઈ છે. ઉપરના લખાણુના છેક્ષા ભાગના ધોરણુ ઉપર આધાર રાખ્યો હોત તો પણ અમને એમ લાગેછે કે, કેંદ્રના રાજીની બાયત (એજ દસ્તિને વળગી રહેતાં) પ્રથમ જેવી થઈછે તે કરતાં તેની તરફેખુમાં તે વધારે લાભદાયક થઈ હોત અને તે થોડી ધંધું આ પ્રમાણે થઈ હોત,-એનો સુલક બ્રિટિશના અધિકાર નીચે રહ્યો હોત; મહીકાંડા અથવા કાઠિયાવાડમાં જે ધોરણુથી જમા કરવામાં આવી તે ધોરણુ પ્રમાણે નજર રહેતાં, માઝ સરકારેને તેણું જે જમા આપેલી તેના ઉપર યોગ્ય વિયાર કરીને તેની જમા નક્કી કરવામાં આવી હોત; અને (સરકારની તંગી પૂરી પાડવામાં ધર્થિત ભાગ આપવો જોઈયે તે કરતાં એ જમા આધી પડેકી ધારવામાં આવી હોત તો) તે ઉપરાંત, તેના પોતાના સંસ્થાનમાં તેની પાસે પોલિસ ૨૫૫ વોને અને ન્યાયખાતું રથપાવીને, અથવા સરકારી પોલિસના અને સરકારી અદાલતોના ખર્ચનો ભાગ લઈને “સાર્વજનિક લાભના કાર્યોના ખર્ચનો પ્રમાણુમાં હિર્સો આપવાની જવાઅદારી” તેની પાસેથી પૂરી કરી લીધી હોત. પણ જેમ ભરાડા કે સુસલમાનના રાજ્યમાં ચાલતું તેમ સરકાર ભણુંથી વચ્ચે પણ વિના તેની જમીનના બેડુતો સાથેનો તેનો વહિવટ પોતાનેજ ચલાવવા દીધે હોત. યાસિયામોની સાથે વધારે કઠોરપણ્ણાથી વર્તણું ચલાવ-

વામાં આવી તે કદાપિને જે ગડખડાઈ વિષે અમે સ્વચૂણું છે તેને લીધે હતું.
કાઈ આઈડોકટર પોતાનું લખાણું આગળ ચલાવેછે કે, , “તોપણું એ વાત
“દ્વારા છે કે, આસિયા જે છૂટોને માટે દાવો કરેછે તે અધી નહિ તો
“થોડીનું પણ મૂળ, સરકારના હક સાચવી રાખવાનું ઢામ જેઓના રૂપ-
“ધીનમાં કરવામાં આવેલું તેઓના પ્રમાદ, નાભાઈ, અથવા કાંચિયાપણું તે
“લીધે રાપાયદું જણ્યાયછે; તેઓના વાંટાજમીન ઉપરના હક દાંડા, પ્રેરણ-
“એ અને જોરણું મના સાધનવિના બીજી સારી રીતિથી ઓછાન મે-
“નાવેજા છે (!); તોડાઆસના નામણી જે હક તેઓ ઉદ્વરાતી કે છે તેનું
“મૂળ પણ ધર્ષણું કરીને એવાજ પ્રકારનું છે; અને કેવાટ પ્રકારમાં તો તે
“છૂટી નણીં અને તુરંગી બનાવેલી ઉત્પત્ત થયેલી તે પછી પણવાડેથી
“નાગાઈને લીધે ચાલવા હેવામાં આવી, અને બીજને મારે પાળવામાં
“આવી.” આસિયાઓનો જમીનનો ઘને પ્રકારનો મોગવટો, પોતપોતાના
પ્રકારમાં અને મૂળમાં એક બીજાથી ડેવળ નિન છે, તોપણું, ઘને બો-
ગવટા આશના એકજ નામથી એળખાયછે એટાંતે તેઓમાં રોડેર છે
તેની બરાયર યુઝ કરવામાં પ્રથમ આવેલી નહિ તેથી કરીને આસિયાના
આખા વર્ગનિષે કેટાઈનું ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વલણું થયેલું એવી અમે
ધારણા કરી હતી, પણ ત્યાર પછી, નણે વંબે કેટેં ફરીને લખાણું હશ્યું
તેમાં પણ એજ પ્રકારનું વલણું જોવામાં આવેછે. એમ કુલેછે કે “આસિયા
“ઓને, અને બીજી જાતના જે કોડો જોરાવરીની રીતિ વાફરીને આ-
“ગળ વધેલા છે તેઓને જે જગીર મળેછે તે તેમની પાસેથી લસ્કરી
“ચાકરી કરાવવાના ફરાવથી, પણ કે કરાવવાની ફરાવથી અગલે નથી
“તેને માટે આગળના વખતથી સરકારથી આપવામાં આવેલી છે, અથવા
“તો એ લડાયક જાતિના કોડો રૈયત ઉપર લૂધ્યકાઈ કરવાનો જુલબ ચુલ
“રતા હતા તેમાંથી પોતાનો છૂટકારો મેળવવાને જે યુંચાની કેવા દીધેલું
“તે છે, એમ જણ્યાયછે. તેઓઓ જે જેળવી લીધેલું છે તે સર્વ ઉપર
“મનારી નજર ધર્તરાજ ભરેલી પડ્યા વિના રેહેતી નથી, અને જે કે.
“અમે સેહેલાધરી ધારી શક્યિ છિયે કુ વેળાને અતુસરીને ઢામ કાહારી
“કેવા વિષેના વિચારો સફુરો પકડવાની બળકટ રીતે ભલામણું હરે તો
“પણ જેમ જેમ તેઓના હકનો વિસ્તાર ઓછા થતો જરો તેમ તેમ સદા
“અમે આનંદ પામતા જઈશું.”

ન્યાય અને વાજભીપણુંનો વિચાર રહેણા હેતાં, ક્ષાનિક દાકોરાની વિઝ્ઞ નિઃસંશેમ ધયું બોલનાને ભગ્ન આને એમ છે અદે. તેઓનો અધ્ય રહ્યો નથી એમ તરફાર કંડાડી શક્ય; તેઓની પાસેની ચાકરી દેવાની વધારે ગરજ રહી નથી; તેઓને તેમના આગમ અને કંદળામાંથી અશેડીને જેમ સલાહ શાન્તિના કામમાં પાછા આણી શક્ય એવો સંમય એછો રહ્યો છે, તેમ લસ્કરી કવાયત શીખવામાં આવે તે પ્રમાણે શીખ્યેથી લગાઈનો પ્રસંગ આને લારે એકવાર ફરીને કાગતા થઈ પડે એવો સંભવ પણ એછો છે. તોપણું એ વાત રમરણ રાખી જોઈએ કે હવણુંની વેળાએ પણ આતુભની અધિકારિયોનો એવો અભિપ્રાય જાણવામાં આવ્યો છે કે, પોતાના કરતાં ધયું વિશેષ લસ્કર સામે લચિયોના મુનાને સતા ધયા કાળથી રાખી રહ્યા હતા તે સતા એધી કરી નાખરાને લીધે ગૂજરાતની અંદરખાનેની સલાહથાનિને ઘોડા પોડુંચ્યો છે; આસ્તિયા લોડાની સાથે વધારે ઉદ્ઘારતા ભરેકી વર્તખૂક ચચાવી હોત તો તેઓની રીતમાત્ર સુખરી હોત નહિ એવું ડાઈપણું કરણુંથી નક્કી ફરી એમ નથી; અને હાલતા સમયમાં પણ, જગીનદારોનો વર્ગ રેઓના વંશરંપરાના હુકે ફરીને પ્રતિષ્ઠા ધારણું કરી પોતાના દેશના રક્ષણું કરનારા ધેરા થઈ પડે એવા અભિપ્રાયને ટેકા આપનારા છેક નથી એમ નાંની; ત્યાપિ, બ્રિટિશની સતાનો ગૂજરાતમાં પ્રવેશ થયો તેનીજ સાથે અનેતસિંહ વારેના અથવા મોખડાળ ગોહિલના વંશનેને જેમ ફરિયાહ કરવાનાં સરસ આધારવાળા અને ખરેખરાં કારણું ઉત્પન્ન થયાં, તે પ્રમાણે, આ દેશના રહેવાશિયોના ગમે તે ભાગને એવાંજ કારણું ઉત્પન્ન થાય તેને માટે પોતાના દેશ ઉપર પ્રેમ રાખનાર ફરોઈ જતને વધારે નહિ તો એવ કરાના હ્યાં જેવું પણ થયું છે.

સ્થાનિક દાકોરાના લાભમાં જે અભિપ્રાય ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યા છે તેની સાથે મિંગ એલિન્સટને જે અભિપ્રાય ખતાવેલા જાણ્યાંને તે વિઝ્ઞ પડતા નથી. આસ્તિયાઓને સરકારી ભાગના સેક્રેટરી વીશ ટક ભાગતા હતા તેને વધારે વીશ ટકા મળે એવી રીતે તેઓનું ભરણું નક્કી કરવા માટે એના એજ ધોરણું ઉપર પાંખસાલી ફેરફાર કરવાનું રાણીને ઘોળહામાંથી તલાટિયો કહાડી નાંખવાનો તેણે અભિપ્રાય આવ્યો; આસ્તિયાઓને તેઓના ન્યાયની કોઈં સાથેના સંઅધમાં ચોક્સ અંગળુંઘ્રી

આપવાનિષે તેણે ભજામણું કરી; અને તાંત્રી કે, “ન્યૂના હેવાને માટે તેઓના ઉપર કરેકા સર્વે દાચા દરતાવેજની ઇધે કર્યા હોય ‘તોપણું જે સમગ્રે તે દેખું કરવામાં આલ્યું હોય તે સમગ્રે પકડકારો જે ‘સિથિતિમાં આંદી પડ્યા હોય તે સિથિતિમાંથી ઉત્પન્નથતી બધી આઅતો, “કુન્ઝી કરીતે હેવાના પ્રકારો આયર થઈ શકે, તે સર્વે ધ્યાતમાં લઇતે ‘તેની તપાસું ચક્કાવની જોઈયે; અને વળી આસિયાને પકડવાને અને કે. “હ કરવાને અદ્દે, આસિયાના ગૂજરાતને માટે ગોળ્ય ભાગ રહેણા દૃઢતે ‘ધીર ધીર દેખું વળી હેવાને એંની આવે એટ્ટી તેની જગીરતો, “ભાગ જમ કરવાને જડાને કલેક્ટરના ઉપર લખાણું કરવું.” ગિંદો “એલિન્સ્ટને વળી સૂચન્યું કે, “ન્યાં ન્યાં સોછ આવતી જય ત્યાં ત્યાં “આસિયાને પોકિસના ઉપરી તરીકે ફરાવવો, અને તેની મુખી પટેલની “જગ્યાએ ચાવતી રીતે નેમણું કરવી નહિ, , કુમકે રજું રજું હાકોર એ “અધિકાર કણૂંબ કરવામાં હક્કું સાગને.”

મેનાસિયો (જે શાખા તે એકવા ડાળી કાકોરાને લગાડતો જણ્ણાય છે) સંઅંધી ગિંદો એલિન્સ્ટન ભજાગણો કરેછે તે વળી વધારે આગળ પડતી છે, અને વાયેવાની આઅતમાં બોલતાં અમે જે વર્ણન આપ્યું છે તેને પરિપૂર્ણ ગગતી આવેછે. એ ગવર્નર કલેછે કે, “એમ જણ્ણાય છે ‘કે, તેઓ (મેનાસિયો) હવણું પરતંત્રપણુની જેટલી પાયરિયે છે તેના ‘કરતાં કાઢ પણું વધારે પરતંત્ર હતા એવી ધતિઙ્ગાસમાં કંધ નિશાની ભ. “ળી આવતી નથી; અને એ ઉપરથી સિદ્ધ થાયછે કે, તેઓને વધારે “હલકા કરવાનો હક આપણું આપણું પૂર્વાધિકારિયો પાસેથી મેળની લી. “ધો નથી, અને આપણું પોતાના નિર્ભયપણુને ધરે એટ્ટો આપણું પ. “ડાશિયોના ઉપર હ્યાં ચક્કાવવાને સૃષ્ટિનો નિયમ આપણુને છૂટ આપેછે “તે નિયમ ઉપર તેમ કરવાનો આપણું હક્કોનો આધાર રહેબો જોઈયે; “અને એકવા માટે તેમના સંઅંધીના કામગાં હાથ ધાકવાની આપણી “હુદ આટલીન હેવી જોઈયે.

“હેશમાં લસકરતી તંગીવિષેનો વિચાર કરતાં, આપણે ગૂજરાતમાં “પ્રયમ આંદી ત્યારથી મેનાસિયોને આપગૃહે તસ્કી આપી નથી એ “આઅર્થની વાત છે; અને આંદી સલાહશાનિતનું જોખમ મેહેસુલમાં થા-

“ડોક વધારો થાય એટલા ગાટે, અથવા પોલિસમાં તુરંગ ભરેલો સુધા-
રો કરવાની ખાતર કરવું એ ન્યાય અને રાજીતિ એ બન્નેથી વિરદ્ધ
“છે, સુધારો ખરેખરો થશે એ વાત ગને શક કરતાં પણ વિરોધ લાગેછે;
“કેમક, જ્યાં કોળિયોએ ઉદ્યોગની અને નિયમમાં રહેવાની ટેવ પાડી હોય
“નહિ લાં તેઓની ચાલવિષેના જરાન્યાદાર તેઓની જાતિવાળાઓને ડરા-
“વધારીજ માત્ર તેઓને દાખમાં રાખી શકાય એમ છે; અને, જે આ-
‘પણે દરેક ગાણુસને આપણી પોલિસના લાગલાજ અખતિયાર નીચે આ-
“શુવાને શાન્તપણે પાર પડિયે તે ચોશિયો ધર્થી વર્ધી પડે એમાં ભને શક
“રહેતો નથી. તેથી હું એવો અભિપ્રાય આપુંછું કે મેવાસી ગામડાંભાં, જ
“ભાને ભાટે અને લોકમાં સલાહશાન્તિ જગતવાને ભાટે ડાકારને ભાયે જ
“વધારી નાંખવી. જે અગલ પડે તો તેની પાસેથી જમીનગીરી લેવી,
“અને ચોશિ ગગેલો ભાલ તેની પાસેથી ભરી લેવો, તથા અપરાધિયો
“આપણુને રવાધીન કરે એમ દ્વારાં પણ સુખીપટેલને જે કાયદા લાગુ
“પડતા હોય તે મહેલા કાઈની પણ સત્તાનીચે તેને ગણુવો નહિ,
“અને તેના ગામમાં જે અપરાધ થાય તેમાંથી કિયા અપરાધની પૂછપરછ
“ચલાવવી તે વિષેનો અધિકાર મ્યાનિસ્ટ્રેના હાથમાં રાખવો. અલખત
“એટલા ભારે અપરાધ હોય તે ણધારી ચોકશી કરવી અને ડાકાર પા-
“સેથી અપરાધી મેળવી લેવો. તેની ભાગથીનો અમલ નિત્યનો દંડ કરા-
“વીને અને મોસલ કરીને કરવો. હીલાપણ્યાથી કસુર કરે તો ડાકારને પ-
“કરીને, અને સાંચો થાય તો સાર્વજનિક શરૂ લેખીને તેના ઉપર દશ્વો
“કરીને તેને શિક્ષાએ પોહેંગાડવો. ડાકારના પિંડે લગતી કાંઈ ભારે ક-
“રિયાદ હોય તો તેને પકડતા પેહેલા કલેક્ટરે હુંકામાં તપાસ કરવી, અને
“જ્યારે તેને પકડવાની અગત્ય પડે ત્યારે ચાલતી રીતિ પ્રમાણે કિભિન્ન
“જરૂરના રવાધીનમાં કરી દેવો. લૂધાટની બાબતમાં નહિ ગણુકારવાના
“સદાય અપરાધ જે ડાકારો કરતા હોય તેઓને પદભષ્ટ કરીને ડેઢ કરી
“હેવા, અને તેને ડેકાણે કુંઝના કાંઈ થીજી શાખસને નીમવો; અથવા રે-
“ઓનાં ગામોમાં થાણું બેસારવાં અને મેવાસી છૂટો જે પળતી હોય તે
“છીનાવી લેવી.

“તલાટિયો નીમવા નહિ, અને જમાની રકમમાં બાળતા કશી ફેરા-

“દ્વાર કરવો નહિં સરકારનો હકુ જળવી રાખવા માટે ધટે તેવી બાધતો “ઉપર યોડો ધણો વધારો કરવો; પણ સામાન્યપણે, જેતીવાડીના ઉપર “લોકોનું લક્ષ રેહે એટલા માટે તેઓને ઉતેજન ભળવા સાર લાભનો મહોટામાં મહોટા ભાગ ગામડાંઓને માટે રેહેવા હેવો. ધણું ખરા સુક- “દ્વારામાં દ્વિંદી રીતે ન્યાયનો રસ્તો નીકળવા હેવો નેંધુંથે, પણ “કુટક્કાં ગામોમાં પ્રયમ માળસ્ટોટને ઇશ્યાદ કરવામાં આવશે તો હીં પ- “ડશો, પછી તે અદાલતમાં દાખલ કરવાની કે પંચાયત કરાવીને મોસક “કરી તેનો ચુકાદો કરવો તે વિષે તે નક્કી કરશે.”

આ વિષયની ખરી અગત્ય જોતાં એને માટે નેટ્લી જગ્યા રોકી છે તે ધર્ણીજ ઓછા છે તોપણું અમે એને માટે નેટ્લી જગ્યા આપી-શક્યે તે કરતાં વધારે લંબાણું થયું છે, માટે હવે એને આટોપિયે છિયે. અમે અમારા વાંચનારાઓને રમરણ ટેવરાનિયે છિયે કે મિં એલિન્સ્ટર-નતી સકાહની વ્યાવહારિક યોગ્યતા, હવણુંના સમયમાં કોઈ પણ કારણે ક્રીને જતી રહી નથી, કેમકે વેહેલી કે મોડી એક પળ એવી આવધિન નેંધુંથે કું જે વેળાએ, જેઓની સત્તા બંધુ ઓછી થયાવિનાની રહેલી અને જેઓની ટેવો યોડીજ બદલાયકી એવા આસિયા અને મેવાસિયો ગૂજરાત ગ્રાન્ટના જે ભાગોમાં હજુકગણું હૈયાત છે તે ભાગો અગત્ય કરીને અં-ગ્રેજ સરકારના લાગકાજ રાજ્ય નીચે દાખલ થઈ જશે.

ગૂજરાતમાં વિધિશ સરકારની રથાપના થનાથી ત્યાંના એક ભાગના લોકો સુસીઅત નીચે આવી પડ્યા તોયપણું ધણું ભાગને તેથી લાભ થ-ગે છે એ નેંધને સંતોષ થાય છે. મિં એલિન્સ્ટર કુહેછે કે, “આ “જિલ્દાઓમાં મારો મુક્તામ થનાથી લોકોની ખરી સ્થિતિવિષેનો ગમે તે “વિચાર આંધવાને મને બની આવે એમ ધારવું નહિં. ઉતાવળથી નજર “કરતાં જે ખરી વાત જણુાધ આવેછે તે એ છે કે આસિયા નાણાં “પડી ગયા છે અને ડાખાધ ગયા છે; દેસાધ અને પટેલ સહિત સર્વે વત- “નંદારો પસેથો અધિકાર અને સત્તા છીનાવી લેવામાં આવી છે તેને બ- “દૂસરોના અંગતું અને તેઓની મિલકતતું નિલંબયપણું તેઓને આપવા “માં આવ્યું છે; આપણી મેસુદની રીતિમાં ફેર કરવામાં આવ્યો. તેથી “નાણુવિધિયેને તેમનાં લાભતું એક મહોકું કામ ભળતું બંધ થઈ ગયું છે,

“ગાને આટકાં બધાં દેશીસંસ્થાન પડી ભાગ્યાં, તથા ગાંધિજીની સરળી
 “શીતે વેહેંચાઈ ગઢું તેથી વ્યાપારની ભાગતી થવાથી પણ એક બીજું
 “તુકસાન થયું છે; લાટ લોકો એકવાર ગુજરાતમાં વજનદાર થઈ પડ્યા
 “હતા તે હવણું કરા લેખામાં રહ્યા નથી; અને રૈયત જે આગળ હુંઘ
 “સહન કર્યેં હતી તેને બદદે ધણું ધન, સુખ, અને નિર્ભયપણું પામી.
 “નેઓ વ્યાપારના કામમાં લાગેવા હતા તે, અને કદાપિને આસિયાઓ,
 “એ એજ વર્ગના લોકો જેણ જણ્યાવેછે. હવે વંશપરંપરાના ડાકોરા નથી,
 “રથાપિન લસ્કરી નાયકા નથી, અને વિદ્યા અયવા ધર્મને દેખીતું પણ
 “રવાંધું કરવાથી પ્રતિકાને પાત્ર થાય એવા ભાણુસે પણ નથી. નેઓ-
 “એ સહન કણું છે તેઓની મિલકત થોકેના ઉપર દાયાદું કરવાથી બં-
 “ધાધ હતી, અને રૈયતના અતિ પ્રતિકિર્ણ અને અતિ ઉદ્યોગી ધણું મો-
 “ટા ભાગની ચક્તી થવાથી તેઓનો પડવાનો બદદે વળી ગયો છે. રૈય-
 “તના એ ભાગના લોકેને આપણું રાજ્ય સુખદાયક થઈ પડ્યું છે એમાં
 “કંઈ શક નથી. આપણું રાજ્યે પિંદારાઓના હક્કા થતા બંધ કરી નાં
 “ખ્યા છે, અંદરખાનેની અવયવરથા થતી અટકાની છે, સમ અને અપસ્-
 “પાત ન્યાય આપવા માંડયો છે, અને જુદ્ધમ તથા બલાત્કારથી પૈસા એ-
 “થી લેવાના પ્રત્યેક પ્રકાર ધણું ખરા નિકંઠન કરી નાંખ્યા છે. સાખ્રમ-
 “તીની આ ડારનો દેશ જે આગળ્યા કાયલમાં ધણી વારથી છે તેનો દે-
 “ખાવ આની સ્થિતિમાં હોય એવી આશા રાણી શક્ય એવો છે. ઉંચ
 “વર્ગના લોકેની આગાડીની સમૃદ્ધિ તેઓના ઉત્તમ પ્રકારના ધરોણે કરીને
 “જણ્યાઈ આવેછે; અને રૈયતની ચક્તી તેઓના રેડાણુના સુખે કરીને,
 “તેઓના પોશાકની સફાઈયે કરીને, અને તેઓની ધરતીની ઉંચી જેતિયે
 “કરીને જણ્યાઈ આવેછે. જેતરેના સુધારાની અને ફળદુપતાની બાળત-
 “માં બંગાલાના ધણું પ્રાન્તોના ઉપર શ્રેષ્ઠપણું મેળવી શક્ય એમ નથી;
 “પણ પુષ્ટળ જાડો અને વાડોની આખતમાં સુંદર અને ખરેખરાં સારી
 “આધણીનાં ગામોની બાખતમાં, અને લોકોના યોગ્ય તથા ભીલતા હેણા-
 “વોની આખતમાં ગુજરાતના પૂર્વ ભણીના જિલ્લા સાથે સુક્રાદો કરવાની
 “દારમાં રકી શકે એવું હિંદુસ્થાનમાં કંઈ પણ મેં જોયું નથી.”

રૈયત અયવા ઝેડુનની સ્થિતિમાં જે સુધારો થયો હતો તે સમજવાને
 માટે દેશીરાજ્યના વારાળાં તે કોણ હતો તે આપણે જાણું જોઈયે. ફ-

નુકાંવાડીને વર્ણન આપ્યું છે તે પૂર્વકથન તરીકે અમે અત્રે દાખલ કરીએ છિયે તે એવું બતાવવાને કે એણે જેવું વર્ણન આપ્યું છે તે પ્રમાણે અધિષ્ઠના લાગલાજ અધિકાર નીચે ગુજરાતના જે ભાગ નથી, ત્યાં હવણુંના સમયમાં એજ પ્રમાણે વહિવિષ ચાલેછે. તે કહેણે કે, (અ.) “હાસ્પિલાઈભીનના) જમીદારો, રૈયતની ઉપર જમાઅંધી ફરાવનાને અ. “ને તેઓને જેમ હીક પડે તેમ જમીન પટે આપવાનો હક ધરાવેછે. તે “ધૂરોપનો જમીદાર જેવો હક ધરાવેછે તેવાજ હક આ બાઅતમાં તે. “ઓ ધરાવતા જખુાપણે, પણ તેઓનો જમાઅંધીનો દર સામાન્યપણે “સરકારના દરની નીચે હોયછે. આ બાઅતમાં સરકાર વર્ષે પડતી હોય” “એમ જખુાતું નથી, પણ એ વાત સારી પેડે જણીની છે કે એક પ. “ક્ષણાળાના ભણીથી જુકમ થાય ત્યારે અથવા ખીજ પક્ષનાળાની ચૂક “થાય ત્યારે બને જખુાઓને ઇરિયાદ કરવાનો હક છે, અને રૈયતને જો “તેના જમીદારનો ફરાવ ઇચ્છો આવે નહિ તો” ખીજ પરગણ્યામાં જય. “આ ઉપાય સ્વાધારણું છે, અને ગામના સર્વે રેહેણાશિરો, અથવા તેમ- “નામાંથી જેઓને ગોઢતું આવ્યું હોય નહિ તેથોલો જથો, આનગી જ- “મીન કે પછી સરકારી જમીન જેડતા હોય તે, ખીજ પરગણ્યામાં જઈ “વસે અને ત્યાંની નવી જમીન ઉખુલ કરે, અથવા તેઓએ માગેજા ફરા- “વ પ્રમાણે જમીદાર કખુલ કરીને તેમને પાછા બોલાને ત્યાં સુધી તે કે. “કાણે રહે. આ પ્રમાણે લોડા ખીજે કેદાણે જઈ વસે નહિ એટા માટે જ્ઞાન જ્ઞાન ડેકાણાના કુગાવીસદારો એક સંપ કરીને, પોતાના જમીદાર “સાથે કનિયો કરીને જય તેઓને પોત પોતાની હદ્દ્યા રાખે નહિ; “પણ વારેનારે એમ બનેછે કે જેડુતોની સાથે તેમના જમીદારોએ માટી “ચાલ અલાવી હોય તેનો લાભ લઈતે તેઓને પોતાને ત્યાં રાખી કેલે. “આ ડેકાણે લખું જોખ્યે કે સરકારી જમીનના જેડુન અથવા રૈયતને “પણ જ્ઞાન લોગવટાનો હક છે, અને જે જમીન તેના ધરડાએ અથવા “તેણે ધણ્યીનાર સુધી એડી હોય તે તેની પાસેથી ખુંચાવી લેવાતું કામ “જુકમ ભરેલું ગણ્યાય, અને તેવો કાપહો અથવા શિરસ્નો જે એકજ છે “તેની રૂધ્યે પણ તેમ કરવાને સત્તા મળતી નથી; એટલા માટે એ રીતે “કાહાડી મૂકવાતું બાગેજ બનેછે.”

જેડુનને મુખ્યત્વે કરીને એવો ભરાંસો હોયછે કે મારી નાતના લોડા નકો મારી પક્ષ જેંચે એટલે જમીદારથી મો કાહાડી મૂકી શકાશે ન-

હિ, કુમારું જે ચાલ ચક્કાનવાથી તેઓને પણ જગ્યા છોડીને જવાતું કરણું હત્પણ થાય એંટું કરતાને તે દિંગત ચક્કાની શકે નહિ. પૂર્વમાણી ચાલતી કહેવન આગળ અમે લઈછે તે ઉગેરથી જણાઈ આવેછે કે:—“લોકનો જથો અંધાથ તેમાં રાજની પ્રતિથા છે. અને લોકની દુડ થાય તેમાં રાજનાની હાણું છે” બ્રિટિશના રાજ્યની છાયા નીચે પરદેરી હુમકાણી અને અંદર ખાનેના ઇન્જિયાથીજ રૈપતનું રક્ષણું થાયછે એડલુંજ નહિ, પણ જે જમીન તેના તાથામાં છે તેના ધર્ષીપણુંનો ખરેખરો હુક (જે આગ કદિ પણ તેમને હતો નહિ) તેને પ્રાસ થગો છે, અને જે તેના કહેવાતા જમીનારની કણ્ણુકાત વિના હાણુંનું તે વેચી શકેછે, અને જ્યાં સુંધી તે સલાભી ભરચાં જાય ત્યાં સુંધી સરકાર પણ તેને અશેડી શકતી નથી.

બ્રિટિશ રાજકર્તાઓનું એક બીજું ખાતું તેની કિયાગાં જેતી કરતારી વરતીને જે કે એટંકું ખંડું લાભદાયક નહતુ, તો પણ વ્યાપારી વરતી, જે વ્યાજ-વોરાવટ પણ કરતારી હતી તેઓને જે અલામ થનાહતા તે કંઈ પ્રગણ્યમાં ઓછા દૂર કરી શક્યું નથી. ન્યાયપ્રકરણુંનો ધારો, જે ચૂરેપિયન નિયમને અતુસરીને રચાયતોછે તે કાન્યા સમયે દાખલ થગો. તેથી મારી અમરો થઈ તે વિષે મિંઝિલિન્સટ્સને ઉંડા જેંદ્ર જણાનેંબો આપણા જોગામાં આંગો છે. ત્યાર પણી ચારે વર્ષે (૧૦ સં ૧૮૮૫ ગ.) બ્રિટિશપ હેલ્પર (તેના ગર્તાંદા વિષેનોજ વિચાર કરતાં) હજુ વધારે આપક્ષપાત જોવનારો રૂહેવાય, તેણે તે અમરો ભગડાર રીતે આ પ્રમાણે વર્ણનેલી છે;—તે કુદુછે કે, બિંદુસ્થાનગાં જેમ. બીજે હેઠાણે છે તેનું અહિંની જગ્યાગાં (ગૂજરાતમાં) અદાલતોનો ધારો, તેઓએ થમ સાધિત અને ગુંચનણું ભ. “રેણું કારખાતું, તેઓની આસદ્ય અને ખર્ચાલ દીકોં, અને હૃદ્યદાર કે-“શુદ્ધારણા દ્વારાની સખતાઈ. એ સર્વેને લીધે ખાડું પીડાકારક છે. મિંઝિલિન્સટ્સને અદાલતમાં ચાલતી દ્વારથી ભાંસા કાઢાડી નાંખીને ગૂજરાતી વાપાગાં કામ ચક્કાનવાનો ધણો અગતનો સુધારો દાખલ કર્યો, તોયથી, હજુ ધણું સંક્રય આજી રહી ગયાં છે, અને આ જગ્યા “એક મગ દ્રરિદ્રતાથી અને બીજું મગ વ્યાજવોરાવની એવી ખવાઈ ગઈછે “ક જેથી કરીને અતિશય દુઃખાકારક પરિણામો નિરંતર થયા કરેછે, અને “હુકમનાગાથી, દાવા કાઢાડી નાંખાયાં, અને કાઈનાં બીજાં કૃત્યેથી ભારે

“સંતાપ ઉત્તેન કરવેદો છે, અને તેજોનો હેતુ માણસ અને ગાણુસની કંધે ન્યાય કરવાનો હોવા છતાં પણ ધ્યાનિવાર ગામેને ગામોં ઉક્કડ ક-
“રી નાખ્યાં છે, પ્રાચીન કુદુરોનાં સત્યાનારા વાળી નાખ્યાં છે, ભાણુસોના
“વંશપરંપરાનાં ધણુા કાળનાં અને લોગવરાનાં ધર તેજોના ભરતક ઉપર
“તોડી પાહચાં છે, અને જરૂરોના ઉપર ધણુા ક્રોડાનો ધિઃકાર અને તેમના
“વિષેનો નાસ ઉપજબ્યો છે, દેશી સુમેદારો ણીજ પ્રકારમાં ગમે તેવા જુ.
“લમગાર દરે તોયપણું તેગનામાંથી ડેઢથે પણ ખાનગી હેવું અપાવવામાં
“આવી સપ્તાઈ વાપરવાને દિંગત ચલાવી નથી, અથવા તેમ કરવાને વિ.
“ચાર પણ કર્યો નથી. તોપણું આંથી કરીને એક સારી આસર થછે તે
“એક હેવું ધણી સેહેલાઈથી વસુલ કરી કેવાને ગાડે બાજનો દર ઓછો
“કરવામાં આવ્યો છે. પણ હેવું ગમે તે રીતે કાઢાડ્યું હોયતોપણું તે આ-
“પવાને મારે અંદાલતનો આ ધારો વખુદર પારોથી તેની સાલ છીનાવી
“કેવરાવેછે, જેહુતની પાસેથી તેનું દળ ખુંચાવી કેછે, અને ખંડિયા હા-
“ડારતી ગઠી ઉપરથી તેહું છાગડે જેંચાની પાડેછે; અને દુકાળની વેળામાં
“ગામના લોડા એક વાર પેતાંહું ગામ છોડીને નથ્યે તે પછી તેઓ
“થોડા ધણુા હેવાદાર હોયછે તેથી ને ધારો સારી વેળાએ તેમને વેરાને
“તેમની ધરતીમાં ફરીને પાણ આવવાને અશક્ય કરી હેછે, જોવા માડા
“પરિણુામ આગળ ઉપર લખેદો બદલે કશા માત્રમાં નથી.

“ખૂણુમાં આવી પડેલા આદિયત બેટની” રીતમાતોના નમુના
યમાણે ઉખૂકચિંધની રીતમાતોનો, મધ્યે કાંઈ બીજે ઉપાય કરયા વિના,
એકદમ સુધારો કરવાને ગાડે યતન કરવામાં આવે, અને આદિરોડ રાજીના
વારાની રહીયત સાથે આદ્યો બધી પાસેનો મળતાપણુનો સંબંધ ધરાવ-
નારી રિથિતાળી પ્રળને ચોથા જિયોર્ન રાજીની પ્રળને ગાડક આવે
એવા કાયદી લાગુ કરવામાં આવે તો તેથી કાંઈ ઓછોનાં શકારક પરિણુામ
નીપજવાની આશા રખાય નહિ.

મદુરણ દ.

ધર્માપદાર—પર્વ.

હિંદુ દેવાલયોને સાધારણું આકાર લક્ષણાં આવી જાય એટલા ભાડે આ સાથે એક ચિત્ર આપ્યું છે * જે ગંગારમાં મૂર્તિ રહેણે તેના ઉપર સદ્ગિર વાળી દેવામાં આનેછે; અને મંડપ છૂટો હોયછે, તેમાં શિવનું દેંદ્ર હોયછે તો નંદી અથવા પોડિયો બેમારેનો હોયછે, વૈષ્ણવી મંદિરોમાં ધર્માં કરીને એ મંડપ હોયછે તેમાં એક છૂટો હોયછે અને બીજો અંધ હોયછે. આ દેવાલયોને તેમજ જૈનધર્મનાં દેરાસરોને કોઈ ક્રાઇનાર નણું શિખરો હોય એ તેમાં મધ્યનું બીજાં બેના કરતાં વધારે ઉંચું હોય છે. દેવાલયની આસપાસ ધર્મશાળા અથવા આડાળી ઉત્તારી લીધેદી હોય છે તેમાં પૂજારી રહેણે અથવા યાત્રાણું કે બીજા પરગામના બોડા જિતરે છે. કેટલાંક દેવાલય તેમાં સુઘ્યત્વે કરીને જૈન ધર્મનાની આસપાસ ન્ડાનાં દેરાં હોયછે તેથી રેહેનાં રેણાણું જ્ઞાનાં કરેલાં હોયછે અને તે સર્વેની આસપાસ ધર્મશીકેને વડો વાળા લેછે. અંદે જેતાં એક ભોડું દેવાલય ન્ડાના ગામડા સરખું હોયાયછે; તેના સંબંધનાં સ્થાન અરેખરાં રેહેવાનાં ગૃહસ્થી ધર હોય એગ જણાયછે અને તે ઉત્તમ પ્રકારની લાકડ કામની ડારણીથી શાખગારેલાં હોયછે. બાદારની બાળુઓ જેવાં તેવાં ચિત્રોથી ભીનો નીતરેદી હોયછે, તેમાં લમ્બના અવસરો અને બીજાં ગૃહોત્સવનાં ચિત્રો અથવા ધર્મશીનાર તો દેરનાનાં પરાકમનાં ચિત્રો કાહાડેનાં હોયછે. હિંદુધર્મનાં રથાનો પાસે કુંડ, ભમરિયા ઝૂવા, ભય વાવ કે પણી તવાવ એવું કોઈ પણું જગ્યાશય અવસ્થ કરીને હોવું જોઈયે તે પ્રમાણે હોયછે. મદ્યયુગના કિશ્ચિયન દેવતાનાની પેઠે ગૂજરાતનાં હિંદુઓનાં દેવાલય ઉત્તમ પ્રકારની સૂષ્ણિ સૌંદર્યવાળે રથને ધર્માં કરીને આનેદીં હોયછે. ગઢન અંધરાવાળી જાડી, પર્વતના હૃદાયની મનોદર સુંદરતા, નંદી કિનારાના અલકાઈ, વાદળાંથી ક્રેટાઈ ગયેલા શિખરોની રમણીયતા, અથવા દરિયાના અભાતની ગલીરાઈ ભ-

* એ ચિત્ર આણી સાંક્ષું નથી.

રેવી શાન્તતા એ સહાયભૂત સાધનો છે તેનો લાભ શી રીતે કેવો તે શિન અને આદ્વાનિથના ધર્મવાળા સારી પેઠે સમજેછે.

શિનના દેરામાં પૂરુષ કરનારા ધર્મણું કરીને ગોસાઈ હોયછે; વિષણુના મંહિરમાં આલણું કે વૈરાગી હોયછે, હેવીના દેરામાં જૈડા અથવા અતીત હોયછે—અને કેદાઈ કોઈ વાર તો બદ્ધુચરાજુ સરપી જગ્યાએ મુસ્કુ-માનણું હોયછે. જૈતર્ધ્યમના દેરાસરમાં પૂરુષ કરનાર ગમે તે નાતનો હોયછે. આશ્રમ્યકારક ખાખું માત્ર એટદોજ છે કે તે શાબક અથવા જૈત્રેન ધર્મનો હોને ન જોઈયે. નીચી જતિના આલણું જે બોજક કેહેવાયછે. અને જેઓને વિષે આગળ લખવામાં આવેલું છે તેઓને લાં રાખવામાં આવેછે. મફલારી ગોસાઈયોની સંખ્યા ધર્મણું છે તેઓને લાં શિવમાર્ગી હોયછે, તેઓા લગાં વબ્ર ધારણું કરેછે અને આડું તિલક કરેછે. વૈરાગી વિષણુનમાર્ગી હોય છે તેઓ ધોળાં વબ્ર પેહેરેછે અને ઉભું તિલક કરેછે. હેવીના દાસ હોયછે તે વધારામાં, કંદુનો ચાંદ્યો કરેછે, જૈત્રેના સાંદુ સામાન્ય રીતે જતિના નામથી ઓળખાયછે પણ સર્વે ધર્મના લાગિયોતું સામાન્ય નામ સંન્યાસી કેહેવાયછે. હણણુંના વચ્ચા ખરા સંન્યાસિયો થયેલા જ્ઞેવાળાં આવેછે, તેઓ પોતાની માલમતા જોઈ બેસવાથી, છૈયાં છોકરાં મરી જવાથી, અથવા કોઈ ખીલં દુઃખ જે તેમનાથી સહન થઈ શકેલાં નહિ તેના મારચા થયેલા હોયછે. સંન્યાસ થહેણું કરવાને કોઈ શુરૂ કરી રાખેછે, લાર પણી સાંદુ ગુરૂત્વ જોઈને જે તે દ્વિજ હોયછે તો જનોઈ તોડી નાણેછે અને મુંડન કરાવી સ-

૧ કમાલિયા એ શખ્ષ આરણી કમાલ ઉપરથી થયો છે. ‘છેવટને પદે પો-હેંચેલો’ એવો તેનો અર્થ થાય છે. તેઓ ત્યાં પૂરુણી નથી, પૂરુણ તો આલણું કરે છે. કમાલિયા સૂળ ત્યાંના રેહેવાશી હોતાં, ત્યાં જઈને બદ્ધુચરાજુ વશ્યાં છે એવાત વદ્ધભક્તિના ક્વનથી પણ સિદ્ધ છે. “કમાલિયા કુલ તમે વશ્યાં મહાકાલીરે”

૨ “મુનેલાને માટે તમે તમારા શરીરમાં કાંઈ કાપા કરશો નહિ, તેમાર તમાર ઉપર તમે કાંઈ નિશાની ચીનરશો નહિ. હુંજ ધર્મણું છું.” લેનિટિકસ. અ. બ્યાય ૧૬. પદ ૨૮. બિશપપાટિક એવી નોંધ કરેછે કે કોઈ માણુસ કાઈ કદિપત ટેવનો ભક્ત હોય તેની કરાની રાખેલી ખૂબું અથવા ઓળખ તરીકે ચાચ થીતરેલું ચિન્હ અથવા નિશાની છે એમ સમજવામાં હતું.

ન્યાસીનાં વન્ન ધારણુ કરેછે તથા દીક્ષા લઈ સંન્યાસી થાયછે અને બિક્ષા વૃત્તિ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરેછે. ડેટલાગ્રેડને તો ણહું નહાનપણું ગાં સં-ન્યાસ ચંદળુ કરાવવામાં આવેછે; જેશોને પુત્ર થતાનથી તેશોને બે દીકરા આપવામાં આવે તો એક દીકરા અર્પણ કરવાની બાધા રખેછે; અને જૈ-નુમાં જ્યારે ચેકા ઓછા હોયછે ત્યારે અને ધાર્ણ કરીને તેમજ હોયછે એ-ટકે દીક્ષા આપવાને સાધુઓ. છોકરા વેચાતા લેછે.*

અમે માનસિક પૂજાનું આગળ વર્ણન આપ્યું છે તે ઉપરથી વાંચના-રના કષ્ટમાં આવ્યું હશે કે, આકર જેમ પોતાના ધર્માની સેવા કરે તે પ્ર-માણે મૂર્તિની આગળ દાસ થઈ તેની સેવા કરવી એ હિંદુઓની સાધારણ

* શાંકુપુરી કરીને આવી જતનો એક ગોસાઈ અમને શોડાં વર્ષ ઉપર મ-જ્યો. હતો તેણે અમને નીચે પ્રમાણે પોતાના પૂર્વાભિમની હક્કિકત કહી હતી:—

“હું વિકાનેરમો જન્મયો હતો, અને તે દશમાના સુરના ડાકોર પૂર્થિસિંહ “શિવસિંહનો દીકરો છું. મારું રજ્ઞૂત તરીકેનું નામ એતસિંહ હતું. અને મારી “જત રડોડાની હતી. જ્યારે હું ચાર કે પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારે વિકાનેરના “રાન સૂરતસિંહે સુરની જગીર લઈ લીધી એયદે તે પાછી મેળવના સારુ મા-“રા બાપ બારને નીકળ્યા. હું તેર વર્ષનો યથો ત્યાં સુધી મારા આપની “સાથે ખારને રહ્યો. પછી વિકાનેરથી બાર કોસ ઉપર માતા શ્રી કરણીલનું “દ્વિં છે ત્યાં મને મૂક્યો. જ્યારે રાનએ આ વાત સાંભળી ત્યારે મને દરડા-“રમાં તેગાવી લીધો અને શિરપાન કરીને તેની સાથે રેહેવાનું મને કણ્ણું; પણ, “દગો કરવા વિષેનો તેનો ઈરાહો જાણુનામાં આંદ્યો એયદે મારવાએમાં પો-“કરણુંની પાસે હોણી કરીને છે ત્યાં હું નાશી ગયો. ત્યાં અહાદેવતનું દ્વિં છે “અને એક મહા છે તેનો મહાં ચંદનપુરી કરીને ઉપરો હતો. હું મહમાં દશ “હિવસ રહ્યો. ત્યાંની રીતબાત નેદને મારા મનમાં આવ્યું કે, બારને રેહેવા “કરતાં અહિ રેહેનું સારું છે. ગારા વાળના શુદ્ધા પણી કાહાડી નાંખવામાં આ-“ંયાં અને મને ચેકો કરીને યુદ્ધ ઉપરેસ કરવામાં આંદ્યો. હું મહમાં દશ વર્ષ “સુધી રહ્યો, ત્યાર પછી હિંગલાન્યાના કરવાને ગયો, અને ત્યાર પછી હિંદુની “યાત્રાના એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ફરતો ફરતો છું, અને કાશી, જ્વાળાસુ-“ભી હરદ્વાર, દારકા, અને બીજી જગ્યાએ ચાના કરી છે. હું હવણાં આશરે “ચાણીસ વર્ષનો થયો છું. આશરે દશ વર્ષ ઉપર હું મારા કદુંબના લોકોને મ-“ળવા ગયો હતો, મારો મહેષા લાઈ બીરજળ જીવતો હતો, તેમજ મારો કા-“કું માનસિંહ, અને તેનો દીકરો રઘુનાથ પણ જીવતો હતો પણ મારા ણાપ “તો મરી ગયા હતા. તેચોએ મને રેહેવાનો આગ્રહ કર્યો પણું હું ની-“કળી ચાદ્યો.

પૂજા કરવાની શીતિ છે. જે વિષણુના મંદિરમાં સંભાળથી સેવા કરવામાં આવેછે તેમાં નિય પાંચ પ્રકારની પૂજા થાયછે. તે ઉપરથી પ્રાગીન ગૃહસ્થાશ્રમની શીતિ પણ થોડી ધણ્યું તે પ્રમાણે હશે એવો નિયાર જણ્યાઈ આવેછે. સત્તારમાં માણુસ બંધીતે હુકે છે તે સમગે દેવને જગાડવાને હેઠાલથ ખંટ વાગેછે; ટકોરખાનામાંના નાદ થાયછે, શંખ ફૂંકાપણે, પૂજારી નહાધ ધોધાને ઢાકોરખની પૂજા કરી આરતી કરેછે.^૧ આઠ નવ વાગતાં જડતુને અતુસરીને ઢાકોરખને વખત ધારણું કરવેછે. શિયાળામાં ઇભરેદો ઉગ્રો પેહેરવેછે, અને મુખ આગળ રાખડી સણગારીને મૂકેછે; ઉંડાળાની ઝડતુમાં શરીરે થંડક થવાસાર ચંદનનો લેપ કરેછે અને બારીક લુગડાના વાગા ધરાવેછે, તથા ધરેણું પેહેરાવેછે અને કૂલ ચડાવેછે, કુવારા ચખાવેછે અને પૂજારી વા દોળેછે. ઓમાસામાં દેવને લાકરંગના વાગા ધરાવેછે અને શાલ ઓરડેછે. આ વેળાએ બેંડોપચારી (સોણ રપ્માર રી) પૂજા સાથે થાળ ધરાવવામાં આવેછે, તે પ્રકાર અમે હવણું લભિયેછિયે. થાળમાં દ્રવ્યવાર પુરિષે! બોજન કરે છે તે પ્રમાણે દૂધભાત ખત્યાહિ પદ્ધાર્થ હોયછે. નીજ વારની પૂજા બપોરી વેળાએ કરવામાં આવેછે, આ વેળાએ પણ દેવને ચંદન લગાવવામાં આવેછે અને નવાં કૂલ ચડાવેછે. દીવા પ્રકટાવવામાં આવેછે, અગરઅતી સણગાવવામાં આવેછે અને જડતુ પ્રમાણે બોજનનો થાળ ધરાવવામાં આવેછે. પણી દેવને પોહેડાડેછે તેથી શોરાંગાર સર્વે બંધ કરવામાં આવેછે. દેવ બપોરે નષ્ટ વાળે પોહેડાણું કરીને ઉદ્ઘાટનાને માટે બ્રેથડિયાં વાગેછે. પણી મેવો આરોગાવે છે અને સેતરંગ, સોણાં, ઈસિહિ રમાનાની સામગ્રી રજુ થાયછે. ખરેખરી પૂજા તો સાંજની વેળાએ બોથી થાયછે તે છે અને તે બેંડોપચારી નિધિ સંદિત થાયછે. દેવને મંદિરમાં પદ્મશરનેછે બેસુવાને આસત મૂકેછે. પગ ધેંબા પાણી રજુ કરેછે. આપેક્ષા પાણીનો છંટકાવ થાયછે, મુખપ્રોક્ષણું કરવા સાર પાલો લારને આગળ મૂકેછે. પણી દેવને નર-

^૧ પ્રથમ મંગલા, પછી આયલોગ, પછી શૃંગાર, શનલોગ, ઉત્થાપન, કડઠા સંદ્યાકાળે થાયછે ત્યાર પછી શૃંગાર અને છેવટે શરૂતન. ૨. ૩.

૨ સોણ પ્રકારની—૧ આવાહન, ૨ આર્યન, ૩ પાથ, ૪ અંદ્ય, ૫ આચમનીયક, ૬ સ્વાન, ૭ ચુંબાપવિત, ૮ ગંધ, ૯ માલ્ય, ૧૦ પૂપ, ૧૧ દીપ, ૧૨ નૈવેદ, ૧૩ તાંખૂલ, ૧૪ ફળ, ૧૫ પ્રદક્ષિણા, અને ૧૬ નમકશાર.

રાવેછે તે છુટી પ્રકારની પૂજા ક્રેણાયછે, ત્યાર પણી વાગ અને પવિત્રાં ધરાવે છે, અતાર ચોળેછે, અને સુગંધીવાળાં મુશ્કા ચડાવેછે અને અગ્રભૂતી સળગાવેછે, ભુખ આગળ દીવા પ્રકટવામાં આવેછે એ ધારમી પૂજા છે. પણી ભાત ભાતનાં બોજન કરાવેછે અને પાનસોપારી આરેણાવેછે તથા સગારની પેઠે આરારી કરેછે. પણી પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવેછે તે પંદરમી પૂજા ક્રેણાયછે ને છેલ્લીવારે સ્તુતિ કરવામાં આવેછે.

કેટલાક દોડા એકવાર પ્રદક્ષિણા કરેલે, કેટલાક સાત વાર કરેલે અને કેટલાક એકમોને આડવાર કરેલે. પ્રત્યેક વેળાં કરતાર નીચેનો શ્લોક ભણેલે,—

પાપોહં પાપકમાહિં પાપાત્મા પાપસંભવ :

ત્રાહિ માં પુંડરીકાક્ષ! સર્વપાપહરો હરિ:

યાનિકાનિ ચ પાપાનિ મેહમંદસમાનિ ચ

તાનિ સર્વાણિ નશયંતુ પ્રદક્ષિણા પદેપદે.

હું પાપધૂં, હું પાપકમે વાળોધૂં, હું પાપઆત્માધૂં, અને પાપમાંથી મારો સહૃદિંગ થયો છે, માટે હે સર્વ પાપના હરવાવાગા હરિ ભગવન! મને તાર. ગારાં ગમે તેવાં પાપ મેહમંદરના જેવડાં હોય તોપણું તે સર્વે પ્રદક્ષિણાને પગલે. પગલે નાથ પામો *

* એની સાથે નીચેનું મેળવો:—“મિસલેટોનાં પાંસડાં ઝૈથના ડાખલિયો। “વિતા એ કે પણ અજિદાન અપાતું નહિ; અને તે આપવાને માટે વર્જુલાકારના “ધર્મ સ્થાનમાં (સર્કલમાં) પેસતા પેહેલાં તેઓએ તેતી આસપાસ સ્થિના માર્ગ “પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરી; અને અજિદાન આપ્યા પણી પણ તેજ પ્રમાણે “તેઓએ કર્યું.

“સર્કલની આસપાસની પ્રદક્ષિણા “ડિયાસ સોઈલ” ક્રેણાયછે. ડિયાસ=દ્વારા ક્ષિણું અને સોઈલ=સ્રૂય લગ્ન વસરે, સ્ત્રીને પ્રસવ થયા પણી ણાળકને ધર્મ “સર્કલાસપચાર કરવામાં આવે ત્યારે, અને ભૂમિદાહની વેળાંએ દેવતાની આસપાસ એવી પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવેલે. આ ડિયા ડૂર્ઘા એકદાજ કરતા “એમ નથી; પાદાસની ચિતાની આસપાસ પણ કરેલી જણ્ણાયછે; Virgil AE. Lib. XI. 188-190.

છેદ્ધિં પંચોપચારી પૂજન રાત્રની વેળાએ કરવામાં આવેછે. હેવને ચંદ્રપુષ્પ ચડાવવામાં આવેછે, અગરઅતીનો ધૂપ થાયછે, દીવાપ્રદાય છે અને કૃષ્ણ તથા પૂરી અને ભીજી સામયો વાળુને માટે ધરાવવામાં આવેછે; પછી તેમને પોહેડાડવાનો સમય થાયછે અને મૂર્તિને જો ઉચ્કી લેધ જવાય એમ હોયછે તો ઉપાડિને સુખશથ્યામાં પોહેરાડેછે, નહિકર તેજ હેકાણે શાકઆદિ ઓરાડવામાં આવેછે.

વિષણુના મંદિરામાં ધણું કરીને એ મૂર્તિઓ હોય છે, રામ અને સીતા ગ્રથવા રાત્રા અને કૃષ્ણ. રામના ભાઈ લક્ષ્મણની મૂર્તિ પણ ધર્ણે ડેકાણે હોયછે. રામ અને કૃષ્ણના જન્મદિવસને સમયે તેમજ ભીજો પર્વને દ્વિસોમાં હેવને પીળા વાગા ધરાવે છે તથા પીચકારી અને ડસુડાનો રંગ પાસે મૂર્ખામાં આવેછે; તેથી હોળા ઐબવાગાં તેઓ સામેક્ષ થાયછે એમ ધારવામાં આવેછે જળયાત્રાતુર્પર્વ આવેછે, ત્યારે વિષણુની મૂર્તિને નહિયે કે તલાવે લઈ જઈ નવરાવેછે અને હોડી ચાકે એટદું પાણું હોયછે તો ઢાકેરાનું તેમાં ઐસારીને જળકીડા કરાવેછે.

શિવના અનેહેવીના હેવદોમાં પેહેલાણીન, અને ચોથાવિધિનીજ પૂજા માત્ર કરવામાં આવેછે. જૈનધર્મવાળા મૂર્તિને નવરાવેછે, પછી લુંબેછે, ચંદ્ર ચડાવેછે, અને ધરેખુંં પેહેરાવેછે. તથા સાંજની વેળાએ આરતી કરેછે. આવક લોકો અને તેમાં સુખ્યતે કરીને તેમની જીવે જ્યારે દેરાસરે જયછે, ત્યારે સરસ કોથળીમાં ચોખા ધાલીને લઈ જયછે. મૂર્તિની પાસે બંડારની પેટી હોયછે, તેની ઉપકી બાળુએ કાણુંં કરાવેલું હોયછે તેમાં ચોખા નાખેછે, તે આડ દશ દ્વિસો ઉધારીને કાહાડી લઈ જનાવરને નાખેછે અથવા તેમાં જીવાત પડે નહિ માટે આપી હેછે. કટ્ટલાક લોક પેદીમાં પૈસા નાખેછે ને તેઠું નામ બંડાર કહેવાયછે. તેથી અગાઉ તેજ નાખવાનો ચાલ હો.

ગૂજરાતમાં છિંદુએ વર્ષની વણુ અંતુ કદ્દપેછે, શિયાળો, ઉન્દાળો, અને

“તેચો ચક્ષયાિત હથિયાર સજેલા થોવા વણુવાર ચિતાની ચાસપાસ હોડચા; ચિતાનો સશોક અંશિ વણુવાર તેઓએ પાણીમાં નાંખ્યો; અને પણ પોકા મૂકી.

Lachlan Skav's History of Mervay.

ચોમાસું જિયાળાના કાર્તિક, ગાર્ગશીલં, પૈષ, અને માધમાસ ગણ્યાયછે; ઉંહાળાના કૃદ્વણુ, ચૈત્ર, વૈશાખ અને જેણ માસ ગણ્યામછે; અને ચોમા સૌના આપાઠ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ અને આશ્રિત નાસ ગણ્યાયછે.^૧ અકેકા માસના શુદ્ધ અને વહિ એવા એ ભાગ છે.^૨ તેમાં શુદ્ધ પક્ષ એ અજવાણિયું કેહેણાયછે.

પેહેલા પર્વનિષે અમે આ ટેકાણે લખિયે છિયે તે આશ્રિતના છેક્ષા નાથ દ્વિસથી બેસેછે. આ મહિનાની વહિ અથવા કૃષ્ણ પક્ષની તેરણી તે ધનતેરણ કેહેણાયછે. સવારના પ્રહરમાં નાદાઈને મુહૂર્ત હોયછે લારે હિંદુઓ હળદર, હીં આદિથી ધન ધોધિને પાઠવા ઉપર મૂકેછે, તેની પૂજા કરેછે તેને કૂલ ચડાવેછે, ધૂપ કરેછે અને ખીલો સર્વે પ્રકારનો વિધિ કરેછે. તેજ વેળાંએ લરવાડ જોવાગિયા અને થીજા લોક પોતાના ટોરનાં શીંગડાં આદિ રંગવાની ધામધુમમાં મંડી જયછે, માણી પોતાની લગની પૂજા કરેછે.* જમતા પેહેલાં આ પ્રમાણે પૂજા કરીને પહી કુદુંણના માણુસ એકડા થઈને બોલનાં કરેછે. જોવાગિયા પોતાના ટોર ટોડાવતાં ગામમાં

^૧ ગુજરાતી મહિનાને મળતા ઈંગ્રેજ મહિના નીચે પ્રમાણે (ઓસરેથી) છે.

શિયાળા.	<table border="0"> <tr> <td>કાર્તિક</td><td>મોદેભિનાર.</td></tr> <tr> <td>પાષ</td><td>હિસેભિનાર.</td></tr> <tr> <td>માધ</td><td>જન્મયારી.</td></tr> </table>	કાર્તિક	મોદેભિનાર.	પાષ	હિસેભિનાર.	માધ	જન્મયારી.		
કાર્તિક	મોદેભિનાર.								
પાષ	હિસેભિનાર.								
માધ	જન્મયારી.								
ઉંહાળા.	<table border="0"> <tr> <td>કૃદ્વણુ</td><td>માર્ય.</td></tr> <tr> <td>ચૈત્ર</td><td>અપ્રિલ.</td></tr> <tr> <td>વૈશાખ</td><td>મે.</td></tr> <tr> <td>જેણ</td><td>જુન.</td></tr> </table>	કૃદ્વણુ	માર્ય.	ચૈત્ર	અપ્રિલ.	વૈશાખ	મે.	જેણ	જુન.
કૃદ્વણુ	માર્ય.								
ચૈત્ર	અપ્રિલ.								
વૈશાખ	મે.								
જેણ	જુન.								
ચોમાસુ.	<table border="0"> <tr> <td>આપાઠ</td><td>જુલાઈ.</td></tr> <tr> <td>શ્રાવણ</td><td>આગસ્ટ.</td></tr> <tr> <td>ભાદ્રપદ</td><td>સેપ્ટેમ્બર.</td></tr> <tr> <td>આશ્રિત</td><td>અક્ટોબર.</td></tr> </table>	આપાઠ	જુલાઈ.	શ્રાવણ	આગસ્ટ.	ભાદ્રપદ	સેપ્ટેમ્બર.	આશ્રિત	અક્ટોબર.
આપાઠ	જુલાઈ.								
શ્રાવણ	આગસ્ટ.								
ભાદ્રપદ	સેપ્ટેમ્બર.								
આશ્રિત	અક્ટોબર.								

^૨ શુદ્ધ અને વહિ એ શખ્દો છે તે ખણે શખ્દો મળી એક શખ્દો થય-દો. છે શુદ્ધશુદ્ધપક્ષ+હિ=હિન એમ “શુદ્ધ” અને વ અથવા બ=ખહુલ એટલે કૃષ્ણ+હિ=હિન એમ “વહિ” થયદી છે. ૨. ૩.

* “તેઠા માટે તેઓ તેમની લગને બણીદાન આપેછે, અને ગલતા આં-એકડા આગળ ધૂપ કરેછે; કેમકે તેમને લીધે તેઓને રસાલ અથવા લારે ભાગ

એકઢાં થઈને જોજન કરેછે. જોવાળિયા પોતાના ઢેર દોડાનાં ગામભાં
અને લાંથી પાછા આવીને ધરમાં રોશની કરેછે. બીજે હિસે કાગી ચૈ-
દ્રા આવેછે તે સમયે હતુભાનું પૂજા કરેછે, અને રાત્રની વેળાએ મંત્ર
સાપવામાં આવેછે. આ હિસે પણ દીવા પ્રકટવાગાં આવેછે અને લાર
પણી ગયા દ્વિજના કરતાં વધારે દીવા ઘેરદેર પ્રકટવામાં આવેછે તે ઉપ-
રથી તેંબું નામ “દીવાળી”+ કેઢેવાયછે.

કાર્તિક શુદ્ધ પ્રતિપદને હિસે હિંદુઓ દેવતી આગણે અનકૂર પૂરે
છે. આ હિસે પ્રાચીન સમયે ઈદ્રની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, પણ
હૃષ્ણુવતાર થયો લારે કુણ્ણે સર્વગના રાજની પૂજને બદ્દે શ્રી જોવાર્ધન
પર્વતની પૂજા કરવાની ચાલ ચલાની.*

“મળતો હતો અને તેઓને પુષ્કળમાંસ મળતું હતું.”—Vide Halakkuk 1. 10.
અને “કિશિયન ઈયરનો કર્તા નીચેની લીલિયેમાં દર્શારે કરે છે:—

“સહાકાળના કિનારા ઉપર દેવદૂતો આપણો અન્ય માન્ય કરે તેથામાં રણે
“ને આપણું નિરંતર ખાતથ કરે એકથા માટે આપણી પોતાની જોણને આપણે
“નમન કરતા નથી.”

+દીપ અથવા દીવ=દીવો+આલી=હાર. જૈન ધર્મિયો કેઢેછે કે દીવાળીનું પર્વ અ-
“મારામાંથી નીકળ્યું છે, તે એવે પ્રકારે કે ચોનીસમા તીવ્યકર વીર પ્રમુખે હસ્તિપાળ
રાજની નગરીએ છેછ્યું ચ્યામાસું ગાળ્યું તે અનસરે રાજસસામાં પીત દેરાણા દેતા હતું
તેથામાં આરો વહિ અમાસની પાછલી એ ધરી રાને શાન્તિ નશનમાં મોક્ષ ગયા,
ત્યારે દેવતા ત્યાં આગળ આગ્યા તેમના તેજથી ચારેમેર પ્રકાશ થયો. વીર
પ્રમુખે મોક્ષ ગયા એઠેલે લાખ દીપક લય પામ્યા ત્યારે લોકાએ દ્વય દીપક પ્ર-
કટ કર્યા, ભાવાર્થ કે પ્રભુ મોક્ષ ગયા તેથી જગતૂમાં તેમના વિના અંધાર
થયું ત્યારે લોકાએ દીવા પ્રકટીને અજવાણું કર્યું.” રામે રાવણું વિનાદ-
રામિયે માર્યો તે પણ અયોધ્યા પદ્ધાસ્યા તે હિસે આરો વહિ અમાસને
હતો તે હિસે પ્રજાએ આનંદમાં હીવા પ્રકટયા ત્યારથી મહિમા ચાલ્યો. વળી
શ્રી હૃષ્ણના સમયમાં અભદ્રેશના રાજ નરકસુરને મારી તેણે હરણ કરેલી
૧૯૧૦ રાજ કુમારિયે ને મુક્ત કરી અને તે પોતાને ઘર ન જતાં હૃષ્ણુને પરણી.
તેમને લધ શ્રીદ્ધા આરો વહિ અમાસે દ્વારકાં આગ્યા ત્યારે દીપોત્સવ થયો,

તે હજ પણ ચાલેછે.

(ભાધાન્વર કર્તા.)

* આ વાતની વિગત લાગતના દર્શામસ્કરં તથા “પ્રેમ સાગરના” ૨૫ થી
તે ૨૮ મા અદ્યાયમાં છે.

હવણાંના છિંદુઓ જોવર્ધન પર્વતની સ્થાપના કરેછે, તેના ઉપરે ધૂલરોપણ કરેછે અને જાડની એક બે ડાખળિયો બોસેછે તથા કૂલ ચડાવેછે, વ્યાપારો લોડા પોતાના ચોપડા બદલેછે, બોડશૈપચારથી સારદા પૂજન કરવામાં આવેછે, માત્ર નવરાવવાનો વિધિ કરતા નથી. રેહેલાં પાના ને કુંકુના ચાંદા કરીને છાંટા નાંબેછે અને નીચે પ્રમાણે લખીને પૂજની સામગ્રીની વસ્તુઓનાં નામ નામનાંજ લખેછે.

“શ્રી,

“શ્રી ગણેશાયનમ:

“શ્રી શારદાજી સલ છે.

“શ્રી લક્ષ્મીજીનો ભંડાર ભરપૂર હજો.

“શ્રી અંબાજી માતા સલ છે,

“શ્રી બહુચરાજી સલ છે.

“ સંવત ૧૯૦૮ કાર્તિક શુદ્ધ ૧ શનિવારે શ્રી ભાવનગરમાં રાવળ “શ્રી વિજયસિંહ રાજ્ય કરેછે; તેમના તિલાયત કુંવર શ્રી દાણરાજ છે, “અને દેશાઈ સુરજરામ પ્રધાન છે. આ ચોપડો શાંત મેતીયંદ સૂર- ચંદ્રો છે.

કંકુ શેર ૦॥

સાકર શેર ૧

સોપારી શેર ૦

નાયકણ નંગ ૭

કંકુ શેર ૦॥

સાકર શેર ૧

સોપારી શેર ૦

નાયકણ નંગ ૭

વૈશાખ શુદ્ધ ૩ નો દિવસ ગૂજરાતી ભાષામાં ઘ્રાખાત્રીજ (અક્ષય તૃતીય) ડેહેવાયછે, તે દિવસે દરિયાભા ચોમાસાનું તોઢાન થવાનો પ્રારંભ ગણ્યાયછે, એટલે દરિયો વાહાણું અલાનવાને કામનો રેહેતો નથી. એ દિવસ બંદુ શકુનિયાળ ગણ્યાયછે. ખીજને દિવસે છિંદુઓ ગામની જાહાર જઈને અનાજતુ ગામ રચેછે, અને વિવિધ પ્રકારના અનાજની ઠગલિયો. કરેછે, તથા રાજને ડેકાણું એક પૈસો ભૂઝીને તેની સ્થાપના કરેછે. પ્રધાનને ડેકાણું સોપારી ભૂકેછે અને યોડું હ, યોડી આંડ, અને ખીજ વસ્તુઓ.

ઝૂકેછે, ત્રીજની સવારમાં બોકું પાણ આવીને જૂદેછે ને રાત્રની વેળાએ ઝીડિયોએ આવીને જે દાખુની ટગડીને તુકસાન કરેલું જોવામાં આવે છે, તો તે જતના દાખુનો પાક આવતા દર્શામાં ખરાખર થશે નહિ એમ તેઓ ધારણા કરેછે. જે દિશાભણી હું હું હોયછે તે દિશામાં હું નો અપ જાગશે, અને તેજ પ્રમાણે રાજ અને પ્રધાનને ઠેકાણે સ્થાપના કરેલા પેમાને અને સોપારીને લાંને લાં રેહેવા દીધા હોયછે તો તેઓને કોઈ દરકૃત કરશે નહિ અને ખોડવામાં આવ્યા હોયછે, તો દરકૃત થશે, એવી ધારણા ધારવામાં આવેછે. આ રીતિ ગૂજરાત કરતાં ભાગવામાં હજુ લગણ ધણી ચાવેછે એમ કેહેવાયછે. રત્નમાળાના કર્તા હૃષ્ણુલ ઘાણણે શકુનની યથાસ્થિત વિગત પોતાના અંધમાં લખી છે. રખુલ્લભિમા જતાં નીચે લખ્યા પ્રમાણે એક સેતાને અપસફૂન થયા તેથી તે હારી:-

“પ્રથમ ચાલતાં સન્મુખ છીક થઈ, હુતંડે રડવા લાગ્યું-એ શકુન સારાં નહિ. જભણી બજુએ અલાડુ ઉતરયું, ગમેડું ભૂકયું અને ગોચ પક્ષી ભયંકર રીતે બેલવા લાગ્યા. સન્મુખ વિધવા અને સન્યાસી આવી અથ્યા, તિળક વિનાનો દ્વિજ ભજ્યો, હદાસી ભજ્યો, લોધનું વાસણું લઈને કોઈ ગજયું, અને છૂટે કેશે ર્ખી અળા.”^x તોપયણું એક ણીને પ્રસંગે તેવીજ સેતાને ઉપરા ચાપરી સારા શકુન થયા તેથી તે આનંદ પામી:- “દાથમાં* પુસ્તક ધારણું કરેલું એવો દ્વિજ પંડિત ભજ્યો; છોકરા સહરત-

+ચોપાઈ.

પ્રથમ ચલત સનમુખ મર્ઝ છીકા, રોવત ઇવાન શુકન નાહિ નીકા;
ઉતરત દાઢિન ભાગ માંજારા, બોલત રાસમ ગિધ ભયકારા.
મિલ સનમુખ વિધવા સન્યાસી, તિલકહીન દ્વિજ કોડ ઉદાસી,
પિષ્ટ પાત્ર ધર વિખરિત કેશા, મિલ એસે શાંકિત નાહિ લેશા.

*ચોપાઈ.

મળયો દ્વિજ પંડિત પુસ્તક ધર, મિલ સવવા સસુતા પનિહાર;
મિલયો અદ્વાર છત્રી સહથ્યાર, મિલ્યો ફૂલપાત્ર ગ્રહી સ્થકકાર.
મિલી સુરમી સવઢા અરચીત, વિલોકી મર્ઝ નૃપકી બહુ પ્રીત;

આન સપ્તવા પાણિયારી મળો; દખિયાર સનેકો ક્ષત્રી અશ્વાર અજ્યો. હા-
યમાં કુલની હાથ લીધેલી એવો આળો મજ્યો; વાહડા સાથે અચ્છિંત
ગાય મળી.”*

હવણુંનો એક ગુજરાતી અંધકર્તા કેહેછે કે, “અખાંગની સત્તારે,
“કાઈ એક ગામમાં પાંચ જથ્યા ટાહાડા રાકુન જેવાને ગામની ભાગેણ
“ગયા. શિયાળ અને ખીલ પ્રાણિયોના શખદાન શકુન સાંભળાને તેઓ ખર
“ભણી પાણ નવાને જતા હતા, તેવામાં તેમના ભાહેલો એક જથ્ય અમ-
“ચ્યો અને નીચે બેશી ગયો, અને ખીલ ચાર જથ્યા તેને માટે ઉભા
“રહા. આ વેળાએ એક બેદુતની લી તેના ધણી સાથે વાતો કરતી હતી, તે
“તેમના સાંભળવામાં આવી; તેમાં તેચિયે કણું કે, ‘આ વર્ષમાં બળદ ચે-
“ચાતો લેવો પડરો ક નહિ?’ બેદુને ઉત્તર આપ્યું કે, આ ચાર જે ઉભા
“છે તેમની તો કાઈ ધારતી નથી, પણ આ એક બેઠો છે તેની આશા મને
“ઓછી છે; એ આ વર્ષમાં મરી જરો એમાં કાંઈ સંહેઠ નહિ.’’ આવા શ-
“કુન સાંભળાને જે માણ્યુસ બેઠેલો હતો તેને લાગ્યું કે ‘હું એ વર્ષમાં હું
“જીવીશ નહિ.’ મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે તે એટલો બધો ડરી ગયો કે
“નેટલી સુદૃઢ કહી હતી તેટલાની અંદર ખરેખાત તે મરણ પામ્યો.”

“એક ધરડી કણુંથણુના છાપરા ઉપર એક હોલો બેશીને બોલતો હતો,

* ખાંડ કેહેછે કે, “અહું પ્રાચીન કાળથી, છીક થાય તે અમંગલસ્થય-
ક ગણ્યાતી આવી છે.” ઈયુસ્ટિયસે હોમર ઉપર કષ્ટતાં ઘણા દિવસ ઉપર
લગ્યું છે કે, ડાખી બાળુંએ છીક થાય તે માનરાકુનિયાલ ગણ્યાયે, પણ જરૂ-
રી બાળુંએ થાય તે રાકુનિયાલ ગણ્યાયે. કિશિયયન દેશમાં, માણ્યુસ છીક
થાય ત્યારે તેને આર્વાદ દેવામાં આવેછે, અને એ ચાલ સામાન્યપણે પ્રવર્ત્યો-
છે, તે મૂર્તિપૂજાના સંગ્રહથી ચાદ્યયો.

એજ અંધકર્તા લખેલે કે રાત્રની વેળાએ જે પડોશમાં હુતરં રડતું હોય
તેમાં જે માંડુ હોય તે મરી જરો, એવા તે માનરાકુન સૂચવેછે; વળી બાળ-
દ્યાં ગિલ્લાડા અવર જવર કરે તે પણ એવાન રાકુન ધારવામાં આવે છે. હું-
કામાં, ચૂજરાતમાં જે રાકુન પ્રસિદ્ધ છે, તે ઈગલંડ અને ખીલ ઘણા દેશ જે
અરેપરા સુધારાને ગર્વ કરતા (અથવા હજ કરે છે) લાંના રાકુનની સમા-
નના ગણી શકાય.

“તે સાંભળીને તે રડના કુટના માંડતી. એક વાર ત્યાં એક ખાલ્સાણું આવી “નોહેંચ્યો તેને જે ડાશી કુછેના લાગી, એ મહારાજ ! આ મારો પીઠયો “હોલો મારી વાંસે થયો છે, એણે મારા ધણીને, મારા એ છોકરાને, અને “મારી છોકરી એટલાંને ખાખાં અને હવે તે મારા જીવ વાંસે થયો છે; “નિત્ય આવીને મારા ધર ઉપર બેશાને બોલેછે. ખાલ્સાણું તેને મંત્રીને સાત “કંકરા આપ્યા તે સાત દિવસ સુધી હોલા સામા નાંખ્યા, ત્યાર પછી તે “કરીને પાણો આવ્યો નહિ, તે ઉપરથી તે ધરડી ડોશિયે ખાલ્સાણુને પરમે- “શર જેવો જણ્યો.”

“ગૂજરાતમાં લોડો એમ માનેછે કે નિત્ય જો હોલો કે ધૂડ ધર ઉપર “આવીને એસે તો ધરના ડાઈ માણુસનું ભરણું નીચને. વળી જો કાગડો * “માણુસના ઉપર એસે અથવા તેના ઉપર ગરોલી પડે તો તેનો આવરદા “ધર્ટે એમ માનેછે. આવા સંકટમાંથી ઉગરી જવા સાર, જેને ઉપર પ્રમા- “ણે બનાવ બન્યો હોય તે તે અવસરે પેહેરેલાં લૂગડાં ખાલ્સાણુને આપી હે “છે અને હાઈ નાખેછે. જો આવો બનાવ રાજને બને તો તે હોલ ક- “રાવેછે. જ્યારે આકાશમાંથી તારા અરે, અથવા ધરતી કંપ થાય, અથવા “જંગલી પ્રાણીયો ગામડામાં પેસે, અથવા ગમે તે ઉત્પાત થાય તો સામ-

* ધૂડ અને કાગડા નિરંતર અપરાહ્નિયાલ પક્ષી ગણવામાં આવ્યા છે- *Vide Brand's "Popular Antiquities,"* એમાં બીજ દૃષ્ટાન્તોની સાથે નીચેનાં પણ છે:-

“ધૂમાડિયાની ટોચો ઉપર ધૂડ જયારે ધુધવે ત્યારે કોઈના મરણું વિષે લમારા સાંભળયામાં આવશે એ વાત નક્કી છે,” *Reed's Old Plays, VI. 257*

“અગાઉથી જવિષ્ય સૂચવનાર કાગડો તેના ચુંપડા ઉપર બેડો અને અપે- “શાહુનિયાલ બાલ્યો તેથી આપહુને આપણું આપણું ભાગ્ય વિદેની ચેતવણી આપી.”

Gay's Pastorals.

“તારા જન્મની વેળાએ ધૂડ ધુધંયો, એ ખોડી નિશાની છે; ભાગ્યહીણું “કેળા સુચવનાર રાતનો પક્ષી બાલ્યો; કુતરાં રડચાં, અને વિકરાલ તોઢાનો- “એ આડો ડાડળાની નાંખ્યાં; ધૂમાડિયાના માથા ઉપર કાગડો બેડો, અને ચી- “ચીં કરડી શુફળિયે એદ્યુક્ટ બ્રશર અવાજ કર્યો. *Third Part of King Henry VI. Act V, sc. 6.*

“વેદ પ્રમાણે રાજને પિધિ કરવો પડેલે. ને રાજ આ પ્રમાણે કરવાને “કસુર કરે તો લોકો એમ માનેલે કે ને દેશ ઉપર તે રાજ્ય કરતો હોય તે દેશ ઉપર ભારે હત્પાત થાય. તો યાણુ ઉપાય ગમે તો કરો અચ્યવા ના “કરો તથાપિ જેમ બનવાતું હોયછે તેમ બન્યાં જયછે.”

“ગુજરાતી ભાષામાં “એખાહરણુ” એ એક લોકપ્રિય ડવિતારું મુસ્તક છે, તેમાં લઘું છે કે, બાળસુર અને તેની રાણી એક દિવસને અભ્યે પ્રાતઃકાળમાં દરિયા કિનારા ઉપરના પોતાના “શોખિતપુરના મેહેલના ઝડપામાં બેઠાં હતાં, તે સમગ્રે એક ચાંડાલણી રસ્તામાં ઝડુ હાંડાઓનાં આવી અને રાજરાણીનાં મુખ જોવાય નહિ એટલા માટે તેણું ચોતાની સાવરણી આડે ધરી, તે જોઈને રાજનો તેને બોલાનીને ધમકી છું મુશ્ખું કે તેં સાવરણી આડી કેમ ધરી? લારે તેણે પ્રથમ એમ કણું કે, હું અંધેમ જત છું તેથી તમને મોહો હેખાડું તો તમે મને મારી નંખાવો એટલા માટે મેં એમ કણું. આ વાત રાજએ માની નહિ અને ધ-

સિંધુ નહી ઉપર મહલા ફેરવવાવાળા તેમના વાહાણો ઉપર કાગડાને એસવા હેતા નથી, અને તેને અતિશાય માનશકુનિયાળ ગણેલે. બીજી જલ્દીના કાગડાની પેઠે સ્વીડનમાં શુષ્કલી, ગુણવ્યાર્થ સ્રચક, અને હડુડતી ડાકખણું પક્ષી ગણ્યાયે અને તે પિશાચ અને રાત્રની બીજી ગુણ રાંકિતયોના તાણાનું છે જ્યારે ડાકણો “વાલપરણી” રાજે “ફ્લોકડી” રાણી અશ્વાર થઈને જયછે. ત્યારે તેઓ ચોતાની મેળે શુષ્કલીનું રૂપ ધારણ કરેલે. જ્યારે આ પક્ષિયોનાં રૂવાઓ હન્હાળામાં અરી જયછે અને ડોક તે વિનાની થઇ જયછે ત્યારે ગામડાના લોકો કેણે છે કે તેઓ ફ્લોકડી પાસે જઈ આવેલીછે અને તેમણે એ દુષ્ટનો ધાસ વહી આણુના માંડાયે તેથી ધૂસરાંચે કરીને તેઓનાં રૂવાઓ અરી પડ્યાં છે. તુંમાડમાં કાગડો શકુન લેવાનું પક્ષી ગણ્યાયે પણ તે અસુસ્ત કીરે અપશકુનિયાલ ગણ્યાતો નથી. એલાક્ટિવિયાસન એક ડિસ્ટ્રિબ્યુન છતાં પણ કાગડો ડાયે કે જમણે પગે ઉભો રેણે તો તે જોઈને તે સારા કે નદીઓનું અન્ધ્ય વર્તતો, તે ઉપરથી તેના શનુંઓએ તેની કંકળીન (કાગડાનો પગ) એવી ખીજ પાડી. ડસ્તર જર્મનીમાં ક્રાઇ ધર ઉપર કાગડો કાકા કરતો ઉડે તો તે અન્માનું ક્રાઇ ભાણુસ જલહી ભરશે એવું માનવામાં આવતું.

૧ શોખિતપુર મિસરદેશ (ધીજીપુર) માં હતું.

મહી આપીને ખરે કરણું કહેવાને આત્મા કરી અને કહ્યું કે તારા વાંકની તને ક્ષમા કરીશું, લારે તેણે કહ્યું કે, મહારાજ ! તમને કાંઈ સંતાન નાં ને સપારના પોહેરમાં વાજિયાંતું મુખ જોતું અપશ્મદુનિયાગ ગણ્યાયછે માટે ગે એમ કર્યું. આંતું સાંભળાને રાણીને ધણ્યું હુઃખ થયું અને તે સારી ચેડુ રઘવા લાગી; અને રાજને કહેવા લાગી કે આ રાજમેહેલ બાલકના ખારણા વિનાનો અને ગોસાઈના મદ્દજેવો અને સમગ્રાન જેવો લાગેલે; માટે તેમે સંતાન સાર શિવની પ્રાર્થના કરો. બાણ્યાસુરે પછી કૈશાશમાં જઈને શિવનું ઉમ તથ કરવા માંડયું, લારે શિવે પાર્વતીને પૂછ્યું કે આ આપણી તપસ્વીનું હવે શું કર્યું ? પાર્વતીને અણેશ અને એઓખા (ઉધા) એવાં એ સંતાન હાં, તેમાંથી એક પણ આપવાની તેણે ના છી. પણ શિવે વણો આગઢ કરીને તેને એઓખા અપારી, અને પોતાના સંતાનની ચેડુ તે પુત્રીને ઉછેરવાની આત્મા કરી.

લારપણી ડાઢેક વિષે બાણ્યાસુરને શિવે ધણ્યું બળ આપ્યું હતું તેથી અર્વિષ થધને, ડાઢ લડવાને મળ્યું નહિ એટલે મહાટેવનાજ સામો થયો, તે ઉપરથી મફાદેવને ધણો કોપ ચડ્યો. અને શાપ દીધો કે એઓખાને વધસસરો તારા હાથનું બળ નરમ પાડડો. આવો બનાવ બન્યો તેથી બાણ્યાસુરે તે કન્યાને ઠેર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ તેના પ્રધાને તેને સમન્યો કે, એઓખાને કુંવારી રાખજો; એટલે પછી કાંઈ બીક રહેશે નહિ. તેણે તે પ્રમાણે કરવાને એકદંડિયો મેહેલ દરિયા કિનારે બંધાવ્યો, તેના ઉપર કાઈનાથી ચડાય એવું રાખ્યું નહિ. લાં એઓખાને અને તેની સખી ને રાખ્યાં. અને મેહેલની આસપ.સ ચોકી મૂકી દીંધી અને આગા કરી કુ બનેને માત્ર આજા જેટલીજ સામગ્રી સમય થાય લારે હોરકું નીચે નાંખે તેણે બાંધવી એટલે તે ઉપર બેંચી લેશો. એઓખાએ આ કારાંદની જગ્યાએથી પણ વરને માટે પોતાની ભાતા પાર્વતી અગવા જોારીની પ્રાર્થના કરવા માંડી. તેણુંયે વચ્ચવાર જોારીની પ્રાર્થના કરો તે ઉપરથી ફેંકિયે તેને કહ્યું કે તુ ત્રણ રામી વેરે પરણીશ; પણ એઓખાએ પ્રાર્થના કરી કુ એ વાર મને રંડપો આવે એમ થયું જોઈયે નહિ. તે ઉપરથી જોારિયે કહ્યું કે, “એક વાર સરમાં પરણીશ, બીજી વાર ભાતી રોને પરણીશ, અને ત્રીજી વાર પ્રસિદ્ધ રીને પરણીશ;

પણ નાં વેળાએ તું એકજ ધંચી સાથે પરણીશ. જોરીના કથન પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણના પુત્ર પ્રદુમનના કુંવર અનિરુદ્ધ વેરે તે પરણી. અને આ કુંવરે (શિ.) તેની વની લખા તોપણું આચ્છાસુરનું બગ ઝુંચી લીધું.*

આ પ્રમાણે “જોરીપ્રાજન” તું પર્દચાલયું. તે ચેમાસાના પેહેના મહિના અ.૪.૩ શુદ્ધ ૧૨ ને દિવસે એસેછે, તે દિવસની તૈયારીને મારે પાંચથી તે દરા વર્ણની આલક્ષિયો ભાઈની જોરીની મૂર્તિ જનાવીને. વખ પેહેરાવેછે અને બંને આજીએ ધંઢું અને જુવારીના જવારા વાગ્યા હોય તે મૂકેછે. ખરણની સવારમાં તેઓ પચારીમંથી છેડેછે તેવી નદ્દીએ (કે તળાને) નાફલા જાય છે. લંઘી પાછી આવીને ગામની અંધીઓ કરિયો એક ટેકાણે એકંગી યાયછે. અને લાંઘી શ્રી કૃષ્ણનાં ગીત કે ગામના ધર્ષણિનાં ગી. ગાતી ગાતી જે આલખના સ્વાધીનમાં જોરીનીમૂર્તિ સેંપેશી હોયછે તેને લાં જાયછે, લાં બેડરોપચારો પૂજન કરેછે અને તેના મહે આગળ જે મૂકેછે તે આલખને અગેછે, છોકરીની ભા કે પણી મહેઠી એકેન લાં આવીને છોકરીને કેદેછે તે પ્રમાણે તે ગોરમા પાસે ભાગેછે કે મને “સારો વર આપને” પછી ગોરને ઘેરથી પોતાને ઘેર જાયછે અને રસ્તામાં પીપળાના ઝડાની, ગાય, કૂરો અને છેરટે પોતાના બાપના ધરના ઉપરાની પૂલ કરેછે. જોરીઝ મન કરનાર આખા હિસમાં ભાગ એકજ વાર આયછે, પણ આ ચાં ભાગ કેણે॥

જેવોઝ રખો છે,^૧ સાંજે ચાર વાગાં ફરોથી અંધી આલક્ષિયો પોતાના બાપના ગળ પ્રમાણે લૂગડી લતાં અને ધરેણાં પેડરોને દર્શન કરવાને ની. કણેછે અને સર્વે હેઠની એક પછી એક પૂલ કરેછે, જોરોનો દિવસ છોકરિયો ધર્ષું કરોને ગામના તવારો ડિનારે રાત પડાના સુંગી કાણાંદેછે, તે વેળાએ ટેળું વાગીને આખતી ચાલતી જેમ કાંઈ મરી ગયું હોયને જીવો કૂરે તેમ “હાયરે, તેદા, હાય ! હાય !” એમ કહીને કૂરેછે અયરા ડેડને બદ્દે તેમના રાજનો શાનુ જે કાંઈ બોલે રાજ હોય તેને નામે કૂરેછે કે પછી લોકનો આખગમો કાઈ પુરૂપ હોય તેને નામે કૂરેછે.

* આચ્છાસુરના હાથ છેહી નાંખ્યા એની કથા છે. બા. ૫.

૧ એને અકાતે એડાં છે એમ કેહેછે, કેમક જયાં સુધી ઉડીને હાલ ચાલ કરે નહિ ત્યાં સુધી એડાં એડાં આવામાં ખાદ્ય ગણનામાં આવતો નથી. આ મ-તને કાંઈ કાંઈયાનાડમાં મોગાડાન (મોગુ એટદે લૂંગ વિનાનું અકોત=ખાનું). કેહેછે. ૨. ૬.

જે બાકદિગેનો વિવાહ કરી રાખેલો હોયછે તેને સાસરેથી જારેના
પંચને દિવસે લુગડાં અને ધરેણું મળેલે.

ગૂજરાતી લિંગેમાં એક દુષ્પ્રાપ્તિ પ્રવર્ત્તી ગયો છે કે આવણુના પેહેલા
પાંચ દિવસમાં જે વર્ષાદ થાય નહિ તો ફક્ત પઢે:—

“આવણું શુદ્ધ પંચમો સુધી, જે નવ વરશે મેદ,

કંચ પધારો માળને અમે નજરણું પિહેર.”

જ્યારે ધણું દિવસ સુધી વર્ષાદ વરસતો નથી લારે દિંહુઓ ધારેલે
કે દુષ્પ્રાપ્તિ ગામ ઉજાડ કરી નાંખવા ધર્છેલે તેથી તેની ધર્છાને
સ્વાધીન થઈ તેનો ડાખ રખમાવતા સારું લેઠો ટોળો ટોળાં થઈને ગામ
ઉજાડ કરી જતા હોય તેમ બાહાર ઉલણ્યું નીકળેલે, જ્યાં દૃશી રાજ
હોયછે લાં ઉલણ્યું આગમે દિવસે રાજ ઉલણ્યી કરવાની દાંડી પોઠાને
છે અને તે દિવસે કોઈ ગામમાં દેવતા સળગાને તો તેની પાસેથી
દાંડ લેછે,

વર્ષાદ આખુનાનો એક ખીલે ઉપાય કરેલું તે એ કે ચેતપોતાના ગા-
મની માતા જેને આવતાં હોય તે ભુવાને બોકાવેલે, તે આવીને થોડા
જરૂરમંત્ર કર્યા પછી માતા આવ્યા હોય એમ ધૂણુનાને મંડી જયછે.
હિંહુઓ તેને માતા સમજને કુલેલે કે “માતાજી વર્ષાદ કેમ વરસતો નથી?
ભુવો પછી હાથપગ પણાડી અને આંખો કાઢાડને કુલેશોક, “તમે મને
નૈનેદ કરતાં નથી તો પછી વર્ષાદ કેમ વરસે.” તેઓ કુલેશો કે “અમે
ભૂણ્યાં માતાજી, અમે તમારાં છાદરાં છિયે, તમે જ્યારે કુલેશો લારે અમે
તમને નૈનેદ કરીશું.” લાર પછીથી માતાનો નેં પ્રથમ વાર આવે લારે
માતાને માટે કેવું નૈનેદકરવું તે ભુવો કુલેતે, યોગણ્યું મનુષ્યની કાપરીમાં
ખાનાનું પ્રિય છે તેથી તેને બદલે ગાઠીના એક ડીકરામાં નૈનેદ પૂરીને ગા-
મને હંગમણે દરવાને થઈને, આગાડીથી કુંડાળું કરીને પાણી છાંડી રાખ્યું
હોય છે લાં જઈને મૂકેલે. પ્રત્યેક ધરના માખુસોને નૈનેદ ધરાનવાનું હોય
છે તેથી કોઈ વાર તો એવાં પાત્રની સંખ્યા ધણ્યી વધી જયછે પછી કૂ-
તરાં, કે ઢેડ તે ખાદ જયછે, અને જે લાર પછી વર્ષાદ વરસેલે તો તેને
માતાજીયે મોકલ્યો એમ માનવામાં આવેલે.

વર્ષાદ વરસે એટલા ભાટે વળી ખીળુ એક રીતિ કરવામાં આવેછે. તે એ કે, શિવની જળાધારીમાં પાણી જવાનો રસ્તો હોયછે તે બંધ કરીને લિંગ ખૂબી જય એમ ટૉટક પાણી ભરેછે અને વર્ષાદ આવે નહિ ત્યાંસુધી આડ દિવસ લગણુ લાગાટ એમ કરેછે.

આવે પ્રસંગે ઠણુભીની અને લીલ વાવરિની ખિયો વર્ષાદને વિનનતો ઇણિયે ઇણિયે નીચેની ભતલથનાં તેનાં ગીત ગાતી હરે છે:—

ઘેડુતે હળ છોડી દીધુ, ઓ ! મેડલા,
તેની દ્યાને ભાટે તુ વરસ, ઓ ! મેડલા,
ભલાએ ભલાને ધેર મોકલી, ઓ ! મેડલા,
તેના બાળક તેનાથી વિખુટાં પણ્ણાં ઓ ! મેડલા,
નદીમાં નદીનાં નીર ખુટિયાં, ઓ ! મેડલા,

તે આયડીની સાથે એક છોકરં હોયછે તેના ભાથા ઉપર એક ટાપુલીમાં ભાટીની ભૂતિં કરીને તેમાં લોખડાંની ત્રણ હાજિયો જોશેલી હોય છે તે કાઈને ધેરધેર ગાતી જયછે એટલે ધરમાંથી સ્વી આવીને તેના ઉપર પાણી રેઝ તેથી છોકરં આખે શરીરે નવાઈ જયછે ને પછી રેલી ખોને દાણુા આપેછે.

આવણુ ભહિનાના વહિ પક્ષની પાંચમ આવેછે લારે શૈપનાગની પૂજા કરવા સારુ ધરની એક ભીત ધોળીને તેના ઉપર નાગપાશ ચીતરેછે. અને આવતા વર્ષને ભાટે તેની કૃપા સંપાદન કરી લેવા સારુ પણી તેની પૂજાનું કરેછે, અને શૈપનાગને કહેછે ક બાપજી ! તમે મને પ્રસન્ન હજો. હિંદુરીત પ્રમાણે રાજની સલામી આપવાનો આ દિવસ હૈ. આ પર્વ “નાગ પંચમી” કહેવાયછે.

તેને ખીજે દિવસે “રાંધણુ છડ” આવેછે અને તે દાડાડે સાતમને દિવસે “શીતળા સાતમ” (ટાહડીશિયલ) આવેછે તેને ભાટે રાંધી મૂડછે. સાતમને દિવસે ગૃહસ્થના ધરના ચૂંઝામાં શીતળાડેવી ભટકતી હરે એમ ધારવામાં આવેછે ભાટે તે દિવસે જે હૃતા શળગાવવામાં આવે તો હૃતીનો ડાપ થાય, જે અંધકારના પુરતકમાંથી અમે બાગાડી ઉતારા કરી લીધો છે તે શીતળા હૃતિનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપેછે:—

૧ શાસ્ત્રમાં અજવાળિયાની પાંચમ તેનાગપંચમી ગણીછે. ૨. ઉ.

“અમારા પડોશીની દીકરી વર્ષ ચારની હતી તેને આ વર્ષમાં ખ-
“ળિયા નીકલ્યા અને તેના માઆપની ઘણાવસ્થાને લાઘે એ દીકરા વર્ષે
“એકજ દીકરી હતી તેથી તેના ઉપર બાપ અને આને ખંચું હેત હતું,
“દીકરીને ખાટડો ધરમાં ટાગાને આડા પડા બાંધ્યા, લીંબડાની ડાખ-
“લિયો બારણે ખોશી, અને એક રામપાત્રમાં ગવેડાનાં લીડાં, ગાયનું મૂર્ત
“તથા લીંબડાનાં પાંડડાં એઠલાં વાનાં જેગાં કરીને રાખ્યાં હતાં. તેના
“બરનું માણુસ કંઈ કામ સારુ ધરથી ખાલાર જઈ આને તો તે રામપા-
“ત્રમાં જમણા પગનો અંગુડો ખોળાને ધરમાં પેસે, તથા કોઈ સયુ, ૫-
“ડારી અથવા ભીજું માણુસ જેના સારુ આને તો તે રામપાત્રમાં પગ
“ખોળા ધરમાં પેસે, કારણું કે માણુસ બળિયાના ખાટલા પાસે જઈ
“હેઠ તેના ઉપર પણ ભીજ માણુસનો પરછાયો પડા હેતા નથી; પણ
“પેલા રામપાત્રમાં પગ ખોળે તેના પરછાયાનો બાધ નહિ. રજરવણાનો
“પરછાયો તથા પુરુષસંગમાં આવેલી બાયડીનો પરછાયો બળિયાના રો-
“ગતાળા ખાળા ઉપર પડા હેતા નથી, તથા નદાધને શરીર સોણું હેઠ
“નહિ એના માણુસનો પરછાયો પણ પડા હેતા નથી. આ છેખાને માટે
“રી અડચણ હશે ને મારા સમજવામાં આવતું નથી. ધરનાં સર્વે માણુસ
“લીંબડાનાં પાંડડાં પાસે રાખેલે, કારણું કે કોઈ અપચિન માણુસનો પર-
છાયો તેના ઉપર પડે નહિ. આ પ્રમાણેની સર્વે સંભાળ રાખવાનો બંદો-
ખસ્ત મારા પડોશીએ કર્યો હતો. પછી જેમ જેમ દ્વિસ વધતા ગયા તેમ
તેમ એ રોગ વધ્યો એટાં ભશેલા બાલણું પાસે શીનલારતોત્ત્રાના પાડ ક-
રાવ્યા. એ રતોત્ત્ર દ્વદ્યામજ અંથમાં છે અને તેમાં શીતળા દેણીનું વર્ણન
“કરેણું છે કે, ‘રીતગાને ગવેડાની અભારી છે, નાગે વેશે છે, આર્દું સપ્તકું
માયે ઓદ્ધયું છે, હાથમાં ઉદાખિયો છે, ભીજ હાથમાં સાવરણી છે અને
તે ચાંડાલ જાતિની છે.’ એનું કંયરી વખાળું કરીને પછી લખ્યું છે કે,
હે, ઝડોટી દેખી! ગ્ર જગતું ગાતા છું અને અગ્રા, વિષાણુ, અદેશર, તથા
દીક્ર આહિક દેન તારી નિરંતર પૂલ કરેલે તે માટે હું તારી વિનંતિ કરેણું
કે આ બાળકને તું સુખ કરને?’ પછી એવા પાછ બાલણું પાસે કરાવ્યા,
તથા શીતળાને પ્રમન કરવા સારુ ગવેડાને ધાસ અવરાણું અને ખુંના
કોડા અવરાણ્યા પણ રે.ગ તો વધતો ગયો ત્યારે બાધાએ રાખવા માંડી

કું છોડીને સુખ થશે તો તેના ભારોભાર ગોળ તોળાને આહાણુને વેહેંચી દઈશ, તથા અશુરની તુલા કરીશ. આવી નિત્ય બાધાઓ રાખી વળી એની પણ બાધા રાખી કે; આ છોડીને બહુચરાળ તરી જઈશું અને ત્યાં પચીસ આલાણું જમાડીશું. અને એ છોકરીના વાળ ત્યાં ઉત્તરાવીશ* વળી તેની માએ બાધા રાખી કે, આ છોડીને બળિયાદેવતે પગે લગાજ્ઞા, પેહેલાં હું કાંચળા નહિ પેહેરે, અને માથે બળતી શરીરી લઈને મહોડામાં આસડું ગું બરેલું લઈને ત્યાં હું જઈશ. અને ઇપાનાં નયન (ચ્યેષાધ) કાગળતો તા, અને સાકર તોકા એ અને દ્રાક્ષ આવિ રાહાડકની પડી લઈ જઈશ, તેમજ ડોરા ધડો ટાહાડા પાણ્ણીનો લઈ જવાની પણ તેણે બાધા રાખી. વળી તેને બાધે બાધા રાખી કે બળિયે પગે લગાડ્યા, પેહેલાં હું પાધરી નહિ પેહેરે, અને બળિયાની જગ્યા ચાર એતરવાહ રેહેશે ત્યાંથી લોટ્ટો જઈશ. ત્યારે બાયડિયે કંદું કું તમારે શરીરે સુખ નથી મારે એ એતરવાહને છેટેણી ગ-ડ્યેલાં ખાવા ગાનો. ત્યારે તેણે કંદું કું મારી દીકરીને જીવતી રાખશે તો હું આટલું દુઃખ બોગવીશ.' એ પ્રમાણે આખે દાદાડો એક પણી બીજી હૃવની બાધા આખડિયો રાખવામાં ગયો. પણ છોકરીને સારું થયું નહિ. લારે માઆપ દૈવા લાગ્યાં, એટાં જેવા આવનારાંએ ધીરજ આપી કે તમે રોશા નહિ બળિયા બળિયા કરો. લારે એની માએ કંદું કું મુંબો પીઠયો બળિયો મારો. પેલા ભવનો દુષ્મન, ગોઝારો મારી દીકરીનો. જીવ જેવા આવ્યો છે. પણી બીજન માણસ કુંદે કે ખાંધ એમ બોઝો. નહિ એ તો જેમ રાજ કારભારીનો દંડ લેવા સારું ધણેણો ન્રાસ હેખાડે તેમ બળિયો. માનતાઓ સારું અકળામણું હેખાડે તેથી અકળાલું નહિ અને આપણું ધરને છોકરે છઠ્યે જણે અનાજો બળિયાની મસ્કરી કરી હોય તે સારું વિનતિ કરો. પણી બળિયાની વિનતિનાં વચન કલ્યાંતે લખતાં ગને લાજ આવેછે, તે આ પ્રમાણે છે:—'ઓ બળિયા! અમે કોઈ દાદાડો જણે અનાજે તારી મસ્કરી કરી હોય તો તું ક્ષમા કરજે, અમે ભૂલ્યાં, અમે જ-ખ મારી, તારું ગું આંદું, ભાડો થઈને હવે તુ મારી દીકરીને સુખ કરું,

* ગ્રેજરાતમાં ધાણું કરીને છોકરિયોના વાળ ઉત્તરાવવામાં આવતા નથી પણ કંઈ કાઢિયાવાડમાં ધળીખરી નાતોમાં જેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં ચૈલવિધિનો સંરક્ષણ કહેયો છે.

એમ કરતાં પણ તે દીકરી ભરી ગઈ. ત્યાર પછી અળિયાને ધણી ધણી ગાળો દ્વારે હાથ ગોઆરા હાથ હલારા ! કરીને કૃષ્ણામાં ફૂટ્યો, તથા અળિયાના નામને રોધ્યો. પછી માસ એક જ્યે તેનાજ દીકરાને અળિયા નિસ્સન્યા એટલે પછી એજ રીતે અળિયાની બાધાઓ રાખી. છાકરો સાજે થયો. ને અંધી બાધાઓ પૂર્ણ કરી.

“શીતળા સાતમ” પછી જન્માષ્ટમી આવેછે તે દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો છે. આડમને દિવસે ઉપવાસ કરવો પડેછે. મહારાજનો જન્મે મધ્યરાત્રે થયેદો છે તેથી જ્યાં જ્યાં કૃષ્ણમહિંદ્ર હોયછે લાં લાં આખી રાત્ર રાનના કુંવરના જન્મને દિવસે નેટલો વિધિ કરવામાં આવેછે તેટલો તે રાત્રિએ કરવામાં આવેછે. બાળકૃષ્ણની મૂર્તિને પાલણામાં જુલાવેછે, તેના મહો આગળ વાદિન વજાવેછે; અને વિવિધ પ્રકારનો નૈવેદ્ય ધરાવામાં આવેછે, જન્મ થવાની વેળા આવેછે લારે ધણું સેવકાની મંહિરમાં લીડ થાયછે.

આવણું મહિનાની પુનરભાગો દિવસ “ બગેવ ” નું પર્વ ગણાયછે. એ દિવસે વિષણુના વામન અવતારને બજી રાજ સાથે તકરાર થઈ હતી. આ પર્વને દિવસે આલણો નદી કિનારે જઈને શાલિંઘામની પૂજા કરેછે અને “દેહશુદ્ધપ્રાયશ્રિન” કરેછે એટલે આણા વર્ષમાં જે પાય કર્યા હોય તે બાળા નાણવાને અને રદ્દતો શરીરને રૂપર્સ થયો હોય તેથી શુદ્ધ થવાને દ્વિયા કરે છે, તે વિષે હુને પછી કષાયવામાં આવશે. આલણોના પૂર્વજ સમજકલિંગ થધ ગયા તેમની અને તેઓની અર્ધાગના અર્દેધતીની કુશામાસની શુંથીને આઠ મૂર્તિયો કરેછે. આ દિવસે તેઓ જૂનું જનોધી બદ્ધીને નહું પેહેરેછે. તે જનોધી તેઓએ કે પછી બીજા કાંઈ આલણોએ એક બે માસ અગાઉ તૈયાર કરી રાખેદું હોયછે અને હુટે નહિ એનું મજાયુત કરવાને તેઓ સંભાળ રાખેછે. કેટલાક આલણો જે વિધિમાં ધણુાજ ચોડસ હોયછે તેઓ નવાં જનોધી કરવાં સાર પોતાના ધરમાં કુંડાઓ કપાસનાં છાડ વાને છે અસમજપિની કુશામાસની મૂર્તિ સાથે જનોધીનો રૂપર્શ કરીને પછી તેઓ પેહેરેછે અને જૂનું જનોધી તોડીને જગમાં નાંખી હુંછે. પેહેરતા પેહેકાં દર્ભ અને જનોધી હાથમાં લઈને ધૂવેછે પછી ઝડપિઓને જગમાં પખરાવેછે અથવા તો આણા વર્વ સુધી પૂજ કરવાને થેર લઈ જાય છે. આ સમગ્રે

અસ્તિત્વે ચોગાસાના નવા પાણીના અધ્ય આપવામાં આવેછે. અને તેમના દ્વારાએ હેવેને ચોહાંચેછે.

પછી ગોર પોતાના યજમાનોને રક્ષા બાંધેછે. તે દેશમની કે સુતન-રની હોયછે. અસલને વારે એ મહિનાઓં રોગ ચાલતો હતો તેથી હોરો ખાંધવા ઉપરથી એ ચાલ પડેલું છે એમ કહેવાય છે.^૧ પછી આલણ્ણા ગામમાં આવીને પોતાના યજમાનોને અને સગાં વાઢાલતો રાખડિ-યો બાંધે છે.

ભાડ્રપદ શુદ્ધ ચોથનો દિવસ ગણેશચતુર્થી કહેવાયછે, તે દિવસે ગ-શૈશનો જત્તમ થયેદો છે. માટીના ગણુપતિ બનાવીને ભારે પોશાક તેમને પેહેરાવેછે અને રથાપના કરવા પછી તે અગિયારસ સુધી નિસ પૂણ-કરે-છ અને તે હૃતને જે પ્રિય જોનન (મોદક) છે તેનું નિસ નૈવેદ્ય ધરાવેછે. અગિયારશને દિવસે રહેણી ધામદુમથી ગાજરો વાજરો ગણુપતિને જળમાં પદ્ધરાવાને લઈ જાયછે. એક આલણ્ણ પણ પોતાના દાથમાં ગણુપતિ કષ્ટરે

૧ વિષણુએ વામન અવતાર લઈ બાતિ રાજને સસે પાતાળ (૧ અતિ, ૨ વિતલ, ૩ સૂતક, ૪ તત્ત્વાત્મક, ૫ રસાત્મક, ૬ મહાત્મક, અને ૭ પાતાલ) માંના ગ્રીન સુતક લોકનું રાજ્ય આપી, નિરંતર પોતે તેની ચોકીમાં રહેવા લાગ્યા. પછી દેવતાએ વિષણુના દર્શન વિના મુંઝાતોં શાવણુ શુદ્ધ ૧૫ ને દિ-વસે, લક્ષ્મીને સમજલી અલિરાજનની બહેન તરીકે યાચના કરવા મોકલ્યાં. દેવિયે ત્યાં જઈ, પોતાનો લાઈ ગણી, અલિરાજને રક્ષા (રાખડી) બાંધી આ-શિક્ષ દીધી. તે પરથી અલિરાજ પાસે વીજણુએ ચોગાસાના ચાર માસ પાતાલમાં રહેલું અને આડ માસ પોતાના સ્થાનમાં રહેલું એમ ઠરયું. ત્યારથી રક્ષા બાંધનો રીતાજ ચાલ્યો કહેવાય છે. રક્ષા બાંધનાર આ રીતે આરી-વાદ, આપે છે.—

યેન બદ્રો બલીરાજા, દાનવેન્દ્રો મહાબ્રલ:

તેનત્વામપિ બભામિ, રક્ષે માચલ માચલ.

(મહાભક્ત વાળો દાનવોનો ઈદ્ર, એવો જે અલિરાજ તે જેનાથી બંધાયો તેથી હું તને બાંધુંછું. હે ! રક્ષા, તું ચલાય માન થને મા થને મા.)

કોઈ કહેછે કે અલિમન્ય (પાંડવ અનુરૂપનો કુંવર) ચોકાવાના યુદ્ધમાં ચક્યો ત્યારે તેની દાહી કુંતાનિયે તેને રક્ષા બાંધી હતી. તે ઉપરથી રાખડી બાંધવાનો ચાલ પડ્યો. ૨. ૩.

તરામણું પાણીમાં જઈને ગણુપતિને ખૂડાડીને તરતો તરતો કિનારે પાડીએ આવેછે. અને બાકીના બધા લોકા જે સામે કિનારે જોયાં કરતા હોયછે તેઓ કુટ્ઠાક વાર સુંધરી મુગા રહેછે. પછી ઉતેછે અને નિશાન છતિયો ફરીને પાછી હંચી કરેછે. બંધુકાના અવાજ કરેછે. ઘોડેસ્વારો પોતાના ઘોડાને કુંડે નાંખેછે અને બાન્ધિયા બેનરાવેછે. હાથિયો જેમ જુદતા જુદતા ચાદે છે તેમ તેઓના ધંટ વાગેછે અને શેહેરમાં અખારી પાછી જાયછે.

ગણુપતિને લાડુ પ્રિય છે ભારે તે ગણેશચતુર્થનિ દિવસે ગરીબ લોક બનાવેછે. એ દેવની મૂર્તિના લાથમાં લાડુ જગ્ઝાવેછે તેતું કારણું પણ એજ છે. ગણુપતિને નૈનેઘ ધરાવ્યા પણી ડાગ અને ઊંદર જે ગણુપતિના માનીતા ગણ્યાં છે તેઓને અરરાના સાડ તેમના ધરમાં ડાડિયો ને પેઢિયો ધર્ષી હોયછે તેઓને વચ્ચે તેના ગોર કરીને નાંખેછે.

ગણેશચતુર્થનિ દિવસે બદ્ર જોવામાં આવે તો ધણું ઓઢું ગણ્યવામાં આવેછે તેતું કારણું એવું સમજવામાં છે કે જે જ્ઞાને તેને ભાવે આપ્યા વર્ષની અંદર ગમે લારે પણ આગ આવેછે. પણ જે તે કારણે શ્વેતાકનો*

* દ્વારા સતરાનિત જાદુવે સૂર્યની આરાધના કરી ત્યારે સૂર્ય તેના ઉપર પ્રસત્ર થઈને સ્યમંતક મણિ આપ્યો, તેની પૂજા કરવાથી હિન હિન પ્રતિ ૨૦ ભાર સોંનું ઉત્પત્ત થતું હતું. એ મણિ સતરાનિતને ભાઈ પ્રસેન કાંઈ પેહેરાને શિક્ષાર કરવા ગયો તેને સિંહે ભારચો અને તે સિંહને જાયુવતે ભારને મણિ લઈ લીયો. અને પોતાના બાલકને પાસણે બાંધ્યો. કૃષ્ણે પોતાના સસરા પાસે મણિ જોયો હતો ત્યારે તેનાથી એમ કહેવાઈ જવાબું હતું કે “આવો મણિ તો કાઈ રાજ સરખા પાસે શોલે તમારી પાસે શોલે નહિ.” આવું કર્ણનું કહેવું ને ઉપર પ્રમાણે મણિનું જોવાબું એ બન્નેનો યોગ આવી ગયો તેથી કર્ણને માયે આળ આવ્યું ને એવું થવાનું કારણું એમ થયું કે, કર્ણનાથી યોથને: ચંદ્રમા લેવાયો હતો. આળ ઉતારવા કર્ણને જો શોધ કરવો અને જાયુવતને પગલે પગલે તેને ધર જઈ ચોહાંયો. ત્યાં તેની સાથે ૨૧ દિવસ સુધી બુદ્ધ કર્ણને જ્ય મેળવી મણિ લીધ્યો તથા જાયુવતે પોતાની પુત્રી જાયુવતી તેને પરણું—એન વાતનો સારસ્યક નીચે પ્રમાણે શ્વેતાક છે તેનો જ્યા કરવાથી આળ આવે નહિ એમ લોકા માનેછે.

સિંહ: પ્રસેનમવધીતું સિંહો જાંવતાહત:

સુકુમારકુમારોદતિ સ્તવ એष સ્યમતક:

સાધારણતર કર્તા.

અહારનેશ જ્યે કરવામાં આવેછે તો આજ આવતું નથી. કેટલાક લોક ચંદ્ર જેવાય નહિ એટલા મારે ધરમાં રેશીને બારિયો. અંધ કરી છે. કેટલાકને કાઈ કામને પ્રસંગે બાકાર જરૂર પડેછે અને ચંદ્ર જેવામાં આવેછે તો ગાળો ખાવા મારે લોકાના છાપરા ઉપર હિંદો નાખેછે તે એવી સમજથી કે ગાળો ખાવામાં આવે એટથે બીજું આજ આયે આવે નહિ. અને એટલાથીજ પતી જય.

ગણેશચતુર્થીની પછીનો દાહાડો “ઇપિયંચ્મી” કેહેવાયછે. આ દિવસે ગુજરાતનાં લોકો સામો ખાયછે તે એવા વિચારથી કે ઝડપિયો નવાર ખાઈને રેઠેના હતા ગારે આપણે પણ એક દિવસ એવીજ જતનું અનાજ ખાઈને રેહેનું.

ચાનાસામાં બીજું ઝડતું કરતાં જીવોત્પત્તિ વિશેષ થાયછે એવી ધારણા. કરીને કેટલાક જૈનધરીને બે માસના અપવાસુ કરેછે તે “પચુસણુ”^૧ કેહેવાયછે. ખરેખરો પોસો કરવામાં આવે તો એ મહાતપછે. આવક હોયછે તે નાહાના નથી, અને ગમે તે પ્રકારની ધોવાની સ્વર્ચાતા રાખવાથી દૂર રેહેછે. કશું ખાતા પણ નથી, ને માત્ર હાળેનું પાણી થંડું પણ પછી પીને રેહેછે. ધથ્થા ખરા જૈનધરીને કેટલાક દિવસના અપવાસુ કરેછે, અને પચુસણુનો છેંબો પોસો જે ઝડપિ પંચમીને દિવસે આવેછે તે તો સર્વે કાઈ કરે એમ આનન્દામાં આવેછે. પોસા કરવાથી ધથ્થા લોકનું ભરણું નીઘણું હોય તે જાણવામાં આવે એ હેતુ ઉપરથી (એમ કેહેવામાં છે) દરેક આવક પોતાના સગાવાનાલાને ધેર જાયછે. રૂતે જેવો પોતાના સગાવાનાલાને ધેર જાય કે તુરત તેને ખબે ખબો આડકાડીને મળેછે અને નીચે પ્રમાણે કેહેદે:—

૧ પયુર્ષણ એટથે સેવન, તે ઉપરથી માગધી લાધામાં પચુસણુ થયું અને તે ઉપરથી ‘પચુસણુ’ શબ્દ થઈ ગયો, (સા. ૬.)

૨ જેમ દીવાળીના પડવા (કાર્તિક શુદ્ધ ૧) ને રોજે એક બીજાને મળવાનો રીવાજ છે તેમ જૈન લોકામાં પચુસણુને બીજે દાહાડો એક બીજાને મળી, આજા વર્ષમાં જાણે અનાણે થયદી અપરાધની (ગુનણ) ક્ષમા માગવાનો રીવાજ છે તેને ખમત ખમણા કેહેછે.

“આર મહિના, ચોવીશ પખવાડિયાં, આવન અડવાડિયાં એટલા કા-
“થમાં મેં કંઈ પણ તમેને દુઃખ લાગે એવું કણું હોય અથવા કણું હોય
“તેની ગને ક્ષમા કરજો.”^૩

જૈનર્ધમના સાધુઓ, તેમાં સુખ્યતને કરીને જે હુંડિયા^૪ કેહેવાયછે તે
પચુસણુભાં “સંથારા” નું પ્રત લેછે. એટલે ખાખાપીધા વિના પ્રાણુલ્યાગ

૩ આ કથન મૂળ ભાગથી ભાગવામાં કેહેવામાં આવતું તેના હવણાં ધણાં
અશુક્ષ ફેરફાર થઈ ગયા છે. બાર માસાંગ ચોવીસ પદ્ધતાણ ત્રણસે સાઠ રાઈ
દિયાણ. કટલાક આમ પણ કુછુછ,—અડતાળીસ આઈતવાર, ત્રણસે સાઠ
દાહાડાનો મિલ્લામિલુકરં (મિદ્યામિ દુષ્કરં) એ પ્રમાણે અન્યોન્ય કેલે
છે. આખા વર્ષમાં એક બીજને વેર બાંધાયું હોય છ તો ઉપરના વચનથી સર્વ
અપરાધ ક્ષમા કરી અન્યોન્ય સર્વાઙ કરવાનો એ વાક્યનો મૂળ હેતુ છે, અને
તે હેતુ ધણો નિર્ભણ અને કાબાદાયક છે, પણ તે પ્રમાણે સર્વે સમજને વર્તીતા
હોય એમ જણાતું નથી. પોતાના ગુરુની પાસે ક્ષમા ભાગવામાં આવેછે તે
વધારે વિસ્તારનાન છે અને તેનો હેતુ પણ ધણો સારો છે.

(ભા. ક.)

૪ સંવત् ૧૭૦૦ (ઈ. સ. ૧૯૪૪) ની પેહેલાં હુંડિયાનો પંથ ઉત્પત્ત
થયો ન હતો. એમ કેહેવાયછે. હુંડિયા શખદનો અર્થ “શાધનાર” અને તે ઉ-
પરથી જૈન ધર્મનો સુધારો કરનારા તરીકે એ પંથવાળાઓએ તે નામ ધારણું
કર્ણું. તેઓના પ્રતિપક્ષી ‘તપા’ પંથવાળા ‘કુડ’ એટલે ‘છાતર’ તે ઉપરથી
હુંડિયા (હુંડિયા) એટલે ‘સાધક દાણાનાં છાકરાં’ એવો અર્થ લગાવેછે. હું-
ડિયા લોકાને દેવાલય નથી હોતું અને સુત્તિઓ પણ પૂજતા નથી. જીવહિસા.
ચાય નહિ એવા વિચારથી તેઓ નાહાતા નથી, અને હક્કાને થંડુ કરેલું પા-
ણી હોય તે વિના બીજુ પીતા નથી. હુંડિયા સાધુઓ સુગ ચડે એવા હોયછે. તે પોતાની
પાસે ભાતમિલકત રાખતા નથી, જે રસ્તાનક, તે રેહેતો હોયછે
તે પણ તેના પંથિયોતું હોય છે. તે વોહેરવા જયછે ત્યારેજ માત્ર પોતાનું
દેઢાણું છાઉછે. તે પોતાના હાથમાં ઓગા રાખે છ તે વતે જે જગ્યા ઉપર
તેને જીસવાનું હોયછે અથવા જે રસ્તા ઉપર તેને ચાલવાનું હોયછે તેના
ઉપર કંઈ જવ જંતુ હોય તે દૂર કરેછે. દમ લેતાં તેના ઝોમાં જવ જંતુ
આવીને નાશ પામે નહિ એટલા ભાડે લુગડાનો કડકો બાંધી લેછે, તેને ભુમ-
તી કહેછે. તેનાં લુગડાં અને શરીર અતિશય મેલાં હોયછે અને તે ઉપર
જવ, પખરાઈ જયછે.

કરેછે. આ પ્રગાણે કરવાનો સાંધુ નિયમ લેણે એટસે દેશાવરમાંવાત ઈચ્છાય-
છે અને તેનાં દર્શાન કરવાને ચોમેરથી આવક લોક આનેછે. કહેછે કે પંદર
દ્વિભાગ સુધી એ સાંધુ બેશી શકે ગાને ત્યારપણી પથારિયે સૂનેછે. અને
આસ્તાસાં બેડેવા ભીતું લુગડું કરીને તેના સોસાઈ જતા શરીરે ડાખેણે
પણ કાઢ પણ જાતિનું ખાચાતું નહિ આપવાને બહુ કાગળ રાખેછે.

જ્યારથી સાંધુ પત ધારણું કરેછે ત્યારથી તેની માંડવીની તૈયારિયા
થવા માંડેછે, ઝાગડા અને રંગીન કાગળો ચોહોડાને શૃંગારેણી માંડવીમાં
(પાલખીમાં) તેને બેસારેછે અને નિશાન નગારાં સહિત ધામદ્વારથી કાઢાડે-
છે તે વેળાએ જે જ્યાને છોકરાં થતાં નથી તે સાંધુની માંડની તરેથી
નીકળી જયછે અને તેના લુગાના કડકા લેવાની ધાલમેલગાં પરેછે.

ભાડપદ શુદ્ધ ચૈદશ તે “અનંત ચૈદશ” કહેવાયછે, એ નામ પૂ-
દીધર શૈષયાધના નામ ઉપરથી પડેલું છે. ગમે તે ડાર્યસિદ્ધિને માટે આ
નંતરું પત ધારણું કરવામાં આવેછે, તે ચૈદ વર્ષ સુધી કરવું પડેલે પણ તે
કરવામાં ધણી અટપટ નથી. દર વર્ષે ચૈદ ગંડનો નરો હોરો જમણે હાથે
બાંધવો પડેછે, મન ધારણું કરતી વેળાએ વિષણુની પૂલ કરેછે અને નર-
જાતિના લોજનનું નૈનેદ ધરાવેછે. દરરંતે નરો હોરો ચૈદવર્ષ સુધી અદલ્યા
પણી ઉધાપન કરવામાં આવેછે તે દ્વિભાગ હોમ કરેછે, પણી વિષણુને સાર
જૂદાં જૂદાં ધાન્યનાં માંડળ પૂરીને ચૈદ ન્રાંયાનાં કાંડિયાં તથા નાળિયેર

કાંડિયાવાડ માહેલા ગોંડલમાં મહાદું શ્રાવકોનું દેરાસર છે ત્યાં આશરે
પંદર વર્ષ ઉપર હુંડિયા અને તપા વર્ષે ધાંધળ હી હતી, તેમાં હુંડિયાની
જીત થવાથી તેઓએ મૂર્તિઓનો નાશ કર્યો. ત્યાર પણ વાંકાનેરમાં પણ એવીજ
લડાઈ હી હતી તેમાં સગાં વાહલાં એક ખીલ ઉપર હુંડિયાર લઈને હઠચાં
હતાં. આદ્યા ઢાકોરનાં માણુસ લડાઈ થતી અઠકાવવાને વર્ષે પડચાં તેથી બન્ને
પદ્ધતિનાં જુસ્સાબેર તેમના ઉપર હુદી પડચાં હતાં.

કંઈના તપાઓને એનું બથ લાગ્યું કે હુંડિયા આપણે ડેકાણે થઈ જશે
એથેણે તેમણે શ્રાવકના એ વિભાગ કરી નાંખ્યા. અમદાવાદમાં તપા અને હું-
ડિયા એકડા જમેછે પણ કંચા આપતા લેતા નથી. હુંડિયાએ પોતાના વ-
ધાર વૈરાગ્યને લીધે તેમના પ્રતિપક્ષિયો કરતાં આજ સુધી ધચ્છા સાધર્મી મે-
ળવી શક્યા છે, અને એક નરો અને વધારે સખતાધિવાળો પંથ સમવેળી કરીને
તપાઓમાં નીકળ્યો છે.

ભૂકેછે પણી હેતની સ્થાપના કરીને પૂજન કરવામાં આવેછે. આ વેળાએ ખાધા મૂકનાર ણીજાં જે કોઈને પ્રતિ દેવાની ઈચ્છા હોયં તેને ચૈ.૬ હોરા આપેછે અને સ્વીપુરુષના જોડાને ઉગામહેશ્વર હરાવીને પૂજન કરેછે અને ચૈદ જેડો વખ્ત આપેછે.

અનંતનું પુરુષક એક પુરાણુ ગણ્યાયછે તેમાં કટકો ૪૪! છે તેમાં કૃષ્ણ યુનિલિર અને ણીજ પંડુ પુત્રોને કષ્ટું છે કે હું અનંતનો અવતાર છું ગાટે એ વન તમે ધારણુ કરો. તેનો મદિમા વર્ણનાં સલયુગમાં એક અધારણુની સ્થિતે એ પ્રતિ ધારણુ કરું તેથી પોતાના સ્વામોને ધન કેવી રીતે મણું અને અત્યાનપણે તેના ધખિયે હેરો છોડવી નાખ્યાં તેથી તે કેવી રીતે અભાગળી ગયું તેનું ધારણુ જ્યારે જણ્ણવામાં આવ્યું તારે આકષણે પશ્ચાત્તાપ કરીને અનંતની પ્રાર્થના કરો એટથે તેમણે ધન કેવી રીતે આપ્યું તથા તે સાથે તેને ધર્મ આપીને ભરણુ પામ્યા પણી વિષણુ દોકાંના વસ કરવાની આશા કેવી આપી અને એરોજ ણીજ અગત્યારી વાતો, અનંતની* પૂજન કરવાથી કેમ બની તે વર્ણબેદું છે પણ તે સર્વ આ કેણણે દાખલ કરવાને બની આવે એમ નથી.

આસ્તિન શુદ્ધ પડવાથી તે નરમી સુધી નવરાત્રીના તેહોાર ચ કેછે. એ પર્વ શિવની અધ્યાત્માના દુર્ગા અથવા કુલદેવીનું ગણ્યાયછે. પર્વને પેહેબે દિનસે લીંતને ધેણીને તેના ઉપર સિન્હરવતે નિશ્ચત ચીતરેછે ભાતાતું રથાનક પર્વત ઉપર અથવા જંગલ કે એવીજ ણીજ જર્દ શક્યા + નહિ એની જગ્યાએ હોયછે. તેનું અતુકરણુ કરવા નિશ્ચતની આગળ માટી પૂરીને ટગાલામાં ધરું, જવ ઇત્યાદિ વાવીને તે ઉપર ત્રાંશાતું પાણીનાસણુ મૂઢીને તેમાં નાગિ. યેર મૂડી પોડશોભચાર પૂજન માહેલા પ્રથમ ઉપચારથી તેનું આવાહન કરેછે. નિશ્ચતની ખાસે ગરણો ડારાવીને તેમાં દીરો કરી મૂકેછે. ગામડામાં તો ઇ-

* શેષ એટથે કાંઈ પણ વરતુંનું ણાકીનું, જેમ કે હરતલિભિત પુરુષકના લખવામાં આવેલાં નહિ એવાં કારાં પાનાં, અને તે ઉપરથી જગતની આસપાસના અને આધારભૂત અવકાશને પણ તે લાગુ પાડવામાં આવેછે. આ પણ વળી “નાગ” (અતિ હીન) અનંત અને શેષનાગને વળી લૂધર (ભૂ=પૂઢ્યાનો ધર=ધારણુ કરવાવાળો) શાખ લગાડવામાં આવેછે

+ એ ઉપરથીજ દેણીનું નામ, દુર્ગા એઠથે જેની ખાસે જવાને કઢિયું એમ પડયુંછે.

ળિયા વર્ષે ભંડપ કરી ત્યાં ભૂલે અને દીવા શાખુમારી તેની આસપાસ તાજિયો પાડીને ગરાણ ગાયછે. નવરાત્રીના નવે દાહાડા લગી માતાની આગામ ધીનો દીવો અખંડ બાળેએ અને ધરમાંથી જે નવરાત્રો કરતું હોય છે અને અન્ન ખાતું નથી તે દીવાની સંભાળ રાખેછે. તેની દીવટ સંક્રાંતે અને ધી પૂરેછે. ગોર પૂલ કરાનેછે અને અંગ્રેઝાઈ કરી જાયછે. આડમને દ્વિવસે હંત થાયછે. આરાસુરી માતાને દેરે અને ચુંચાડેનીને પારે ડોળા લોકો આવે પ્રયત્ને પોતાના સગાવાહાલાતી કે છોકરાં માંદાં પક્ખાં હોય તેની આખા રાખો હોય તે પ્રમાણે જીવનું બનિતાન આપેછે. નવમીને દ્વિવસે ભાઈ ડાપર વાવેલા જ્વારા ઉગ્યા હોય તે નહીમાં કે તલાવના પાણીમાં પધરાનેછે કે જેથી કરીને તે અપનિન થાય નહિ દીનો ગરખામાં સૂર્ક્ષેમાં હોયછે તે સુખાંત ગરખો લાગીને માતાને ત્યાં ભૂલે. નવરાત્રીના દ્વિવસોમાં ૨૪ઘૂન દાકોણ અને “ઓલ ક્ષત્રિયકુળના માણુસો પોતાના અને પોતાના આશ્રીનોના આખા વર્ષમાં ભરાતે અર્થે, કુલહેઠીના દેરા આગળ પશુવધ કરી બગાહાન આપેછે. તોપને તેઓ દુર્ગાહેઠીનું ઇપ સમજુને તેના ઉપર નિશ્ચળ કંદાડેલે ચાંકા ફરેલે અને દીવા સળગાવેલે.

નવરાત્રીની નવમીની પછીનો દ્વિવસે “દસરા” કેહેયાયછે. એ દ્વિવસે પાંડુપુત્રોએ વૈરાટ નગરમાં પ્રનેશ કર્યો હતો અને શ્રી રામચંદ્રે લંકાના રાવણુ રાજને ભારી નાંખ્યો હતો; તેથી તે એક પર્વ ગણુવામાં આપેછે. આ અને વાતો મહાભારત અને રામાયણમાં વર્ણવામાં આની છે. એનું અને તેના ભાઈઓએ શાભી વૃક્ષ ઉપર પોતાનાં હથિયાર રાખ્યાં હતો તે ઉપરથી દસરાને દ્વિવસે લિંગાઓ શાભીની પૂળ કરવા જયાયછે. તેને એપરાજીતા અયવા કહિ જીતાય નહિ એની હવીને નામે પંચામૃત* છાંટેછેં પાણીનું પ્રક્ષાલન કરેલે, અને વખે ચંડાનેછે, તેના યુખ આગળ દીવેં પ્રકટેલે, ધૂપ કરેલે અને ચંદનના છાંદા નાંખેલે અને તૈવેદ ખરાનેછે. ત્યારપણી પ્રદક્ષિણા ફરતાં ફરતાં નીચે પ્રમાણે શ્રોક ભાજોલે.

* દૂધ, દહી, ખાંડ, ધી, અને મધ એટલાં મિશ્રાજુ.

શર્મી શર્મયતે પાંચ શર્મી શત્રુ વિનાશિની
અર્જુનસ્ય ધનુર્વારિરામસ્ય પ્રિયત્વાદિની+
અર્જુનસ્ય ધનુર્વારિ, રામસ્ય પ્રિયર્દર્શનમ्
લક્ષમણપ્રાગદતૃત્ચ, સીતાશોકનિવારણં.

પછી એક પછી એક દશે દિગ્ભાળનું પૂજન કરેલે તેમાં પ્રથમ તો
ધૂર્ઘ દિશાના અધિષ્ઠાતા ઈન્દ્રની નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરેલે:—

“પૂર્વસ્યાં યાનિ કાર્યાણિ તાનિ કાર્યાણિ સાધય”

પૂર્વસ્યાં તમારે ને કાંઈ કામ હોય તે સર્વે પરિપૂર્ણ કરો”

ઓઝ પ્રમાણે બાડીના નવતી પ્રાર્થના કરેલે. આ વેળાએ, બગેવને
દ્વિસે રાખડી બાંધા હોય તે તોડી નાંદે.

રજ્જુલ હાકેરે. દસરાની સાંને ગઠ રક્ષણુકરનારી અઢેચીહેવીનું પૂજન
કરેલે. શર્મીપૂજન કરીને ધર ભણી પાછા વળેલે લારે ટોળિયો. થથને
ભાલા ફેરવેલે, ધેડા હોડવેલે અને સેના જેમ રખુક્ષેત્રમાં જતી હોય
એવી રીતે કરેલે. તોપની સલામતી પણ આપવામાં આવેલે.

ધથ્થુા હિંદુએ ધેર જતી વેળાએ શર્મીના થડ આગળની ભાઈ, થો-
ડાં તેનાં પાંડડાં, સોપારી, અને હુર્ણાની સ્થાપના કરી હોય તે વેળાએ
લાં ને જવારા વાંચા હોય તે લે છે. પછી તે સર્વેને એકદું કરીને બાંધી
રાખેલે અને પરગામ જવું હોયછે લારે સંગાયે લેના જયછે. જવારા શ-
ષુગાર તરીકે પાધડીમાં પણ ઉભા ખોસેલે.

+ અસલમાં ને શ્રેષ્ઠ દાખલ કરેલો છે તે ધર્મસિંહું નામના અંથમાં શર્મી
પૂજનનો વિધિ છે તેમાં જેવામાં આવતો નથી. પણ એ વિધેનું એક નિરાળું અષ્ટક
છે તેમાં કદમ્પિને હશે.

પ્રકરણ ૭.

લગ્ન.

ગૂજરાતના હિંદુઓની જૂદીલ્લી નાતો બંધયકી છે અને પ્રત્યેક નાતમાં જૂદાંજૂદાં પાંખિયાં ભંધાયાં હોયછે. જ્યારે તેઓમાં લસ થવાનું હોયછે લારે પોતાના પાંખિયામાં લસ કરેછે. આલણો લસ કરતી વેળાએ ગોત્ર જૂનેડે. ગોત્રનું નામ તેમના પૂર્વજીના નામથી પડેલું હોયછે તે ક્યારે પડેલું તે ચોખી રીતે તેમના જણવામાં હોલું નથી. તેથી એકજ ગોત્રમાં તેઓ લસ કરતા નથી. થીજ જે હિંદુઓને આલણોની ચેડે પોતાના પૂર્વજીની વાત જણવાનું સાધન હોલું નથી તેઓ આલણોની ચેડે એટલા બધા ચોક્સ રહેના નથી પરંતુ ધોરણ તો તેજ રાખેછે. વહીવંચા અથવા નાતભાઈ હોયછે તે ધણું કરીને વીશ પેહેડી સુંધી તપાશી આપી શકેછે, અને અમુક પેહેડી સુંધી લસ થાય કે ના થય એવું જે કરાવેલું હોયછે તે પ્રમાણે નાતક્ષાઈની સુયતા સાથે મેળવી લેઈતે લસ કરાવું કે નહિ તેનો નિશ્ચય થાયછે. આ નિયમસિનાય થીજે એક ચાચ છે તે એહો વજનદાર છે તથાપિ બધે પાળવામાં આવેછે, તેમાં એમ કરાયું છે કે મોસાળપક્ષની પાંચ પેહેડીલગી તથા એરમાઈ મોસાલની તથું પેહેડીસુંધીમાં લસ થાય નહિ. વળી એમ પણ કરાયું છે કે કાકીની એહેન સાથે પણ લસ થાય શકે નહિ.

એકજ નાતમાં જૂદાં જૂદાં કુળ હોયછે તે સર્વતી ગજુના સરપી થતી નથી. ધણું કરીને જે કુળના પૂર્વજીએ નાતને જેવો લાભ કર્યો હોય તે પ્રમાણે થીજ કરતાં તેની નિર્શેષ કુદીના બંધાઈ છે * કન્યાનો ભાયાપને, પોતાની પુત્રી સારા કુળમાં પરણાવવાની સદ્ગ ડાળજ રાખવામાં આવેછે. પુત્રીને નીચા કુળમાં પરણાવવી, એ હજુ ગજુનામાં આવેછે, અને રજપૂત તેમજ વળી ગૂજરાતના કણુભિયો (પાઠીદાર) માં ફૂઘપીતી

* મારા “કુળવિષે નિણંધ” માં આ સંબંધી વધારે ખુદાસેથી લખેલું છે: સાપાનતરકર્તા.

કરી હેવાનો ચાલ એજ વિચાર ઉપરથી પડેલો છે.*

ઓકરાના માણાપને ઓછા પ્રકારની કાળજ રાખતી પડેલે એમનથી પરંતુ તેનો પ્રકાર જૂદો છે. ચોકસ મનુષો હોયછે તે આવે પ્રસંગે ધાર્ઘ્યા ખર્ચ કરતાં નથી પણ એવા લોક ઓછા છે તેથી ચાલનો ધારા એવો

* “ઉંચ જલિના રજ્જૂતો તેમની પુત્રિયેને દૂધારીઠી કરેલે તેનાં કારણ ધણાં છે. પુત્રનું લભ્ય કરતી વેળાએ નાતના ચાલ પ્રમાણે ણહુ ભારે ખર્ચ કરવો પડેલે તેને માટે આ અપરાધ કરવાની લાલચ મુખ્યત્વે કરીને ઉત્પત્ત થાય છે. તે ચાલ આ “પ્રમાણે છે,—વરેકન્યાનાં માણાપ વિવાહ નક્કી કરેલે એટલે કન્યાના ણાપને વરના “બાપ ઉપર નાણાની એક રકમ મોકલવી પડેલે. આ રકમ ગહોટી હોતી નથી, “હેજ (દાયકો) અથવા પેહેરામણી પઈઠી હોયછે તેનો સુમારે દશમેં ભાગ હોયછે. આ એક બાહ્યાનાના રૂપિયા જેણું છે, અને જ્યારે ચાંદન નો વિધિ પરિપૂર્ણ થાયછે એટસે પણી કન્યાના ણાપથી ઠરાવ ફેરવી શકાતો નથી.

“આ પછી લગ્ન આવેલે, તે સમયે આધીં પેહેરામણી આપવામાં આવેલે, અને “જન ને “ભરત” કહેવાય છે તેનો હિસ્સ નક્કી કરવામાં આવેલે. ભરતમાં સર્વે “સગાં વાહાલાને નોતરવામાં આવેલે અને તેઓને જમાડનામાં અતિશય ભારે ખર્ચ “થાયછે; જેમ વધારે ભાણુસોને કન્યાનો બાપ જમાડે તેમ તે વધારે શોલા અને “માન સમજેલે, આ વેળાએ તે ણાકી રહેલી પેહેરામણી આપેલે, આ રકમ કંદું-બાના કુલીનપણું પ્રમાણે નિરનિરાળી હોય છે, તો પણ કન્યાના ણાપને હેવામાં અને સર્કટમાં નાંખવાને ધણું કરીને ણસ હોયછે. સારી પેહેરામણી આપ્યા વિના ઉંચા કુળને વર ભળતો નથી; અને જન તથા પરજન જમાડનાનું ભારે ખર્ચ કરે નહિ તો “લોક તેને ગરીબ અને ભર્મણીયસ કરીને ઘિકારે છે. એટલા માટેજ ઉંચ કુદના “અને ભમતીદા ઠાકરોને પુત્રિયો જન્મે તેનો અભાવ હોયછે. બીજું કારણ એ છે કે કોઈ ભાણુસ તેમને સાળા અથવા સસરા ક્રેઝ તેનો વિઃકાર આંધળા અલિમાનને જીએ હોય છે. દૂધારીઠી કરવાનો ચાલ એકવા રજ્જૂતોમાંજ છે એમ નથી; આહીરની જલિનાં પણ છે. આહીરના એક ગામમાં એંશી છોકરા વચ્ચે માત્ર દર કરિયો હતી તે ગામના મુખ્ય મુખ્ય લોકાને અમે સમજુત આપી હતી તે અમને સાંભરેલે. તેઓએ કંધું કે, સાહેબ ‘વાણિયા’ અને ણીજ એરિઝ જલિના લોકાને દીકરિયો આવે તે સર્વ ટીક છે પણ અમારી જલિને ત્યાં ભાગ્યેજ અથવા કહીએ દીકરી જન્મતી નથી;’ (વાણુ કાણુના પ્રાન્તોમાંના જમીનના ભાગવટાના વહિવર વિષે વિષ્ય આકટોબર ૧૮૫૦ ના માસના’ બનારસ મ્યાગેજીન ‘માં છપાયો છે તે ઉપરથી.)

પડી ગયો છે કે લભના અનસરને આટે દેવું કરવું પડેકે અને ડાખું
ક ધેવું ગમે તે હોય તો ગણું લભને પ્રસંગે તેઓને પોતાના ગજ ઉપરાંત
ખર્ચ કરવો પડેછે. પરણાવિના રહેવું એ ધાણું નીચું ગણુંબામાં આવેછે.
એ માણુસને સંતાન થતું ના હોય તે વાંઝિયું ગણુંબાં આવેછે; સવારના પ્રકરભાં
તે ગળે તો આપણનું થયા એવું ગણુંબામાં આવેછે; તે મરી જાયએ
લારે પ્રેત થાયછે અને પોતાની અસક્ષની જગ્યાએ રહીને, વાંઝિયા રેહેવા-
ધી તેને જે સુખ મળી શકવાનાં નહિ તે સુખ બીજાએને જોગતા જો-
ધને દાખલું પડેછે.

કેટસીક નાતોભાં તરેહનાર ચક છે તે આ ડેકાણે લગ્ના યોગ્ય છે.
કેટવા કણુંખીની નાતભાં, એક પ્રકારના નક્ષત્રનો યોગ આવેછે ત્યારે લભ
થાયછે અને તે પ્રનિ તેર વર્ષે આવેછે માટે તેમનાં પ્રસન થયા મિનાનાં છો-
કરને, (ખાડી તે છોકરા હોય કે છોકની) પરણાની મૂક્ખાં પડેછે* આવો ચાલ
એ લોકાભાં છે એવું તેઓ કઢેતા નથી પણ બીજા લોકા કૃહેછે. બરાંડ
લેકા સુગારે પ્રતિ દશ વર્ષે એવાર લભનો હિત્ય ફરાવેછે અને રજ્યૂન હા-
ડીએ પાસેથી અથવા તેમના ઉપર જે રાજ હોય તેની પાસેથી જરૂરિનો
એક ભાગ વેચાનો લઘને તે ડેકાણે લભ કરેછે. આ લોકને પણ ઉપરના
કારણું લીને અણે અને નણું ગણિનાનાં છોકરાં પરણાનાં પડેછે.
એવાર જે જગ્યામાં લભ નિ કિયા કરવાનાં આવેછે તે ડેકાણે બીજાં ર
તેવાજ કભમાં તે આચ્છી શકતી નથી. તેમજ તેને ગેડવના ઉપરે ગમાં

પાઠીદાર લોકાભાં કન્યાના બાપને ધંગો ખર્ચ થતો અને તેથી ધાણું કરીને તેઓ
દેવામાંથી કદિ સુકા થતા નહિ. કન્યાના બાપને કાયર થઈ જય એ પ્રમાણે તેના
રાંણંધી વેકલું પરતું અને તેથી કંદાળી જઈને ફૂદ્ખારીતી કરતા, પણ નાદિયાદના પ્રસિદ્ધ
હેમાઈ વિહારીદાસ અન્તુભાઈ ઉર્દ્વે ભાઉ રાહેણ અને તેમના વડાપુત્ર હરિદાસના
અમથી એ જલિના લોકા સુધી થાય અને ખર્ચમાં આવી પડે નહિ એવા નાતના
ધારા અમલમાં આણ્યા છે, અને તેથી તેમણે પોતાના ફંાં સહનકર્ણ જલિના-
ઓનો આશીર્વાદ મેળજોયો છે.

*રાજમહાલના હુંગરામાં એવો ચાલ છે કે જન્યારે એ પડોશીની ચિંયોને ગર્ભ
હોયછે ત્યારે કરાવ કરી રાખેછે કે આગણુને જે દીકરી અવતરે તો એક
બીજા સાથે પરણુંબાં, એશિયાની રીતસર્વીસ લાગ ૪ શો પૃષ્ઠ. ૬૩.

નહિ આખુતાં પડતર રાખની પરેછે આ હેકાણે ભરવાડ કોડા લાકડાનો કાતુરેથો એક સ્થાં રોપેછે. તે લગ્નસ્થાં કેહેવાયછે અને તેને કીધેતે જગ્યા ઓળખાઈ આવેછે.

વરકન્યાના લક્ષ્યનો ઠરાન નાળિગેર આપીતે કરવામાં આવેછે. ધન્ય હોયછે તે નાળિગેરને સેનાના તથા જવેરથી ગઢેછે. જેને ગરજ હોયછે તેના ભણુથી માયું કરવામાં આવેછે અને વર કે કન્યાના બાપને જે કાંઈ સારા કુગમાં સંબંધ કરવો હોયછે તો પોતાના કુળના પ્રમાણુગાં પૂરત કરી આપવી પડેછે. જે બંને કુળ સમાન હોય તો કન્યાનો બાપ માયું કરેછે અને એક જણુને કાંઈ આપવું પડતું નથી. વર જ્યારે ઉંચા કુગમો હોયછે ત્યારે તેને કન્યા ભગતાં અડયણું પડતી નથી અને ધાર્યુનાર અનુ કોડ તેને ભાગાં કરેછે. જોર અથવા કાંઈ વરનું સયુ હોય છે તે કન્યાને ઘેર જણુને જતે ચોકથી કરેછે કે કન્યા આંખણી, લંગડી કે કાંઈ ખાંખણુવાળી તો નથી, તેમજ તે સર્વ પ્રકારે અદ્ધારુ દુરાન યોધ્ય છે કે નહિ. આવે પ્રસંગે ધણીવાર જોરનું ખીરસું ભરાયછે, અને પોતાનો લાભ સાધ્યાને માટે ને ધણી રાર પોતાના યજભાનાને હોછે એટલે કન્યામાં કાંઈ ખાંખણુ હોયછે તો તે ડાયાવી રાણે છે અથવા તેના કુગાતી ઝાટો કૃપગા વધારેછે. આવે પ્રસંગે જોર દ્રો કરે છે તે ઉપરથી શિંહુઓમાં એક કેહેવત ચાલી છે કે, “નરકમાં બૂડી મૂરરા જેટથો પાપનો હોણે રાજ નજુ માસમાં એકદો કરેછે, ધર્મશળાનો કૃપરી નજુ દિવસમાં કરેછે, પણ જોર તો નજુ ધરીમાં કરેછે.”

માયું કાંદુલ કરવા પણી વધારે અંધન કરનારો વિધિ થાયછે. વરને ઘેર બનેના ભણુના સગાતાઢાલા ભગેછે. લાં વરનો બાપ ગણેશની પાંખાણુની કે ધાતુની મૂર્તિ પાણીવતે નવરાનીને દૂધથી નવરાનેછે ને ઇરી પણી પાણીથી નવરાનેછે એટલે શાખામાં લઘ્યા પ્રમાણે પંચમૃતથી નવરાનવાન્ને વું કરાને પણી ચાંદ્યો કરેછે. વિધનરાજ એટલે વિજ્ઞનાશક ગણુપતિની ને પૂજા દરતાં નીચે પ્રમાણે શ્વોક ભણેછે:—

વકતુણ મહાકાય સૂર્યકોટિસમપ્રમ |

અવિજ્ઞ કુરુ મે દેવ સર્વકાર્યેનુ સિદ્ધિદ || ૧ ||

હું વાંકામુખવાળા, મહેરી કાયાવાળા, કોઈ સર્વત્તા નેરલું તેજ જે. માં છે એવા અને સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનાર, મારો કામગાં વિશ્વ આવે નહિ એલું કરય.

કન્યાનો આપું પછી વરના આપને નમશકાર કરેછે અને શુભ લક્ષ્યથું સૂચ્યક એલું જે કંકું તેથી તેના પગ રંગેછે તથા તેની પોશમાં સોપારી હન્દર અને પુણ આપેછે, તે એલું અતાવાને હે, મેં મારી કન્યા દીધી. લારપણી તે વરને ચાંદ્લો કરેછે અને તેના હાથમાં નાણિયેર, આપેછે. તે નાણિયેર મદ્દેલું આપવાની તેનામાં શક્તિ હેતી નથી તો તેના ઉપર કંકુંનાં ટપક્કાં કરેછે અને ઉપર રૂપાનાણું મૂકેછે. પછી ગોર પેહેડીનાં ભણી જાયછે અને વિધિનો પાર આવેછે. ધરની ક્લિયો. તથા પાડોશીની આયાદી મળને પ્રસંગને અતુભરતાં ગીત ગાયછે સારપણી તેમને ધાણું નાંદેલો ગોળ આપેછે.

સાધારણ ધારો એવો છે કે વિવાહ કરેલો હોક થાય નહિ; પરંતુ જૂદીજૂદી નાતોના ધારા જૂદાજૂદા છે. રજ્યુત લોકામાં એવો ધારો છે કે વિવાહ કસ્યા પણી વર ગરી જાય તો જે કન્યા વેરે તેનો વિવાહ કર્યો હોય તે વિવાહ થઈ એમ ગણ્યવામાં આવેછે. અને તે પરણેતરમાં આવી શક્તિ નથી, તેમજ એથી હલ્લી રીત આહાણોમાં નેવામાં આવેછે તે એ કુદરત મેલાપ થયો હોય નહિ અને બીજી ગમેંતે કિયા થઈ હોય પરંતુ તેઓ પોતાની મેળે અંધાઈ ચુક્કા સમજતા નથી, ધણી ગરી નાતોમાં, વિવાહ થયેલી કન્યાનો વર ગરી જાય તો તેને વિવાહ ગણ્યવામાં આવતી નથી, અને બીજી ધણી નાતોમાં વિવાહ કરેલો વર જરતો છતાં તેને ધણો સખત રોગ થયો હોય તો નાતની આજ્ઞા મેળનીને બીજા વેરે પ્રણી શકેછે.

કેડાં કણુભિયોને જ્યારે વર મળો નથી લારે ધણી વાર તેઓ પોતાની કન્યાને ફૂલના દડા વેરે પરણ્યાની મૂકેછે, પણી બીજે દિવસે દડાને ફૂલમાં નાંખી હું છે અને એ પ્રમાણે વરનો નિમેડો થઈ ગયો એઠસે તે પૂતરીને અયવા નાતંડ કરવાને યોગ્ય થાયછે. એવોજ એક ધારો કન્યાને હાથવર સાથે પરણ્યાનાનો છે. નાતનો ગમે તે ડાઈ પુરી અગાઉથી કુદૂર થાયછે કે મને આણકા રૂપિયા આપશો તો કન્યા સાથે હાથ મેળાપો

थया पछी तरतज हुं तेना छूटा छेडा करीक्ष. आगे सरते परखीने छूटी. थेंकी कन्या नातरुं करेछे.

अर्य थाय नहि एटडा माटे उपर प्रभाषे विधि करवामां आवेछे नातरुं करती वेगाच्ये कन्याना बापने अर्य करवे पडतो नथी. पथु भाव घरनी साये तेना सगांवाहाळांने आवेछे तेओने जमाऊं पडेछे. कन्याना वस्त्र वर पूरा पाउछे. परखाव्या विनानी कन्यातुं नातरुं थई शक्तु नयी.

ज्यारे कन्यातुं वय नव के दश वर्षातुं थायछे लारे जेशीने खोलानीने लभतुं सुहृत्त ठरावेछे. तेमां कुँचमां कांध शेक होय तो वीतवा हैछे, लभतो दिवस हरया पछी वर अने कन्यानां सगांवाहाळांने कंडेतरिये। भो-कलवामां आवेछे. ते लण्णीने पछी तेमां कुँकुना छांदा नांझेछे अने तेनी भतलब धायुं करीने नीचे प्रगाषे होयछे.

“स्वरित श्री अगदावाद भावा शुभरथाने पूज्यारथे आनेक सर्वे शुभो-पमा येण्य, परोपकारी, सर्व सद्गुच्छना निधान, सकण कणा शुभ जाणु, उत्मेतग यैदविधा शुणुलायु शेहु श्रीपंच शेठ सागगदास ऐहेयरदास तथा शेठ करमयंद ग्रैमयंद दिन दिन अधिक प्रताप जेग श्री भद्रवा अं-दरथी ली० शा० आत्माराग भूधरदासना नवजोपाण वांचज्ञे. निशेप ल-भवा करण्य एछे जे अने सर्व कुशणा छे. तभारी कुशणताना पन ल-भज्ञे. यीज्ञुं ऐडेन कंडुआधतुं लस यैत्राहि यीज्ञने युधवारतुं निरमारयु छे भाटे ते उपर साथ सर्वेने तेजीने वेहेदा पूर्वातुं, तमो आ०पायी भंउपने रोःभा भणे.”

पछी तिथि लभनामां आवेछे, ढाई वार तो आगण उपर कंडेतरी लभी होय ने ते प्रसंगे ढाई आव्युं होय नहि लारे नीचे प्रभाषे वधारे लभवामां आवेछे.

“तमे भाई छगनना लभ उपर आगी शक्या नइता तेथी आ हे-रा जे आवशो नहि तो तगारे आगारे इरीने बेगां जेशीने पाणी पी-वानो व्यवदार रेहेशे नहि. येकुं लभयु धायुं करी वांचज्ञे”

लभना वीश दिवस आगमय धरने योभ्युं करीने शेभाववामां आ-वेछे अने धनवान् लेडा तो भोतीना अने भरतनां तोरण्य खांधेछे अने गंरीच आसो पालवनां खांधेछे. धरने आंगणे भंउप आंधामां आवेछे. ग-

રીઅના ધરનો મંડપ સાધારણ થાયછે, પણ ધન નનો ધશો શોભાયમાનું બનાવી હોએ, તકતા બાંધી હોએ અને હાઉંગો લટકાનેછે, મૂલ્યવાન પડતા કંગાવેછે? અને મખમલના ગાલીચાથી અને મહિદાર બીજેથી આપો મંડપ ઝગજગાઈ કરી મુકેછે, મંડપના ઓક ખૂંશુગાં એક લાકડાનો થંબને માણુંકરતાં ડેહેવાય છે તે ડરો કરવામાં આવેછે, તેને પુણી ચાડા-વેછે અને બીજી શૂંગારથી શોભાવીને નેની પૂલ કરેછે. મંડપમાં અહું ગણુપતિ—વિદ્રોહ અને પૂર્વજની પૂલ થાયછે—છેદ્ધાની પૂલ ઓટલા આટે થાયછે કે કુંભમાં ડોઈના જન્મથી કે મરણથી સુનક આવી પડે નાંનિ.

રેહેવાના ધરમાં જોતરજની સ્થાપના કરેછે. બીંતને ઘેળીને ઉપરથી એક, તેની નીચે એ અને તેની નીચે ત્રણું એ પ્રમાણે શંકુ આકારે ચડતા સાત સુખી કંકુના ચાંદ્ધા કરેછે ન તે રી નીચે ધીના સાત ચાંદ્ધા કરેછે તે ગરમાછથી પીગળેછે તેજી તેના નીગાળા ઉત્તરેછે. એ પ્રમાણે જોતરજનું ઝડપ પૂલ કરવાને થાયછે.

વરરાજને, તેમજ કન્યાને (પોતાના બાપને ઘેર) પોતાના ધરની છત પ્રમાણે શખુગારવાગાં આવેલે. જે તે રજ્જુન હોયછે તો કોનખાઅનો કે જરીનો સુરવાત પેહેરેછે. જે તે આજાચું કે વાખ્યિયો હોયછે તો રેશમી-કોરતું ઘેતિયું પેહેરેછે અને લારપણી લાલ કે પીળા જમો પેહેરેછે અને દુશાળો અથવા એસ રાખેછે; માયે શિરજંધ અથવા લાલ રંગની પાદડી પેહેરેછે. કન્યાનો આપ તેને પીળા ઉતરિયો આપેછે. કન્યા ઘોળા રેશમની કંચળી પેહેરેછે અને પીળા કે લાલ ચખ્યિયો પેહેરેછે તથા ઉપર ચૂંઢી આડેછે. વિવાહના દિવસમાં કન્યા ગાયે મોડ પેહેરેછે અને તેના ઉપર મહેદી ચોખડો લાલ કડકા નાખેછે તે જોજલ પડતાનું કામ સારેછે. વરને અને કન્યાને જમણે હાથે ગાંઠળા બાંધવાગાં આવેછે તે લંગ થધ રહ્યા પણ છોડી નાખેછે. છિંદુમાં ગરીણાં છોડકરાનું લંગ થગાનું હોયછે લ્યારે વરને એક સેતાની ઉતરી અને પરવાળાની માળા ઓટલું ધરયા વિનાચા. લંગું નથી. તે ડોઈની પાસેજી માળી લાનેછે અથવા બાડે આણેછે. તે આવેળાએ વરરાજનું પદ ધારણું કરેછે. તેની સાથે તેની જંગરના સોખુપતિયો

હોયછે તેઓ અણુવરં^{*} ક્રેણોય છે અને ધર્ષણુ કરીને વરના કરતાં ન્હાના હોયછે તેથી વરના ભણ્ણાનો કન્યાને સંહેશો આવ્દિ ક્રેણો જય તો કન્યાને તેણી લાજ કાહાડવી પડતી નથી. વળી તે વરરાજનો જમદાર થાયછે. લગ્નની કિયા થઈ રખા પછી ગોરનો પોશાક અને સાળાની કટારી ઈલાંદિ ને આપણું પડેછે તે આગેછે અને તેને માટે ને ખરીદણું હોય છે તે ખરીકુછે.

રાત્રની વેળાએ વરરાજ પોતાના નવા મેળવેલા રાજશ્રી ડાળમાં દ્વારા હેઠે. વરધોડાની આગામ વાજિંન વાગેછે અને ગવૈયા તથા નાચણો ત્યારપણી રણુ થઈ જયકે; તેઓની પછવાડે વરરાજનાં રાગાંવાહાકાં અને ણીજા પરોણા ચાલેલે તેઓ ધોડે કે હાધિયે બેડેલા હોયછે તથા તેમની આસપાસ મશાલચી હોયછે, તેમજ ધોડેસનાર અને પાણા પણ પડેણે ચાલેલે; ણંદુડાના અવાજ થાયછે અને ચોગરદમ ગુલાલ ઉડી રહેલે, રણુ રિંગાંના અવાજ થાયછે, અને ઢાલના અવાજ કાનતે બેહેરા કરી નાણે એવા થાયછે; આસપાસ ગરદ ઉડેલે તેથી મશાલો દેખાય નહિ એવી અંખી થઈ જયકે. પછી વરરાજ પોતાના શાહુંગારેલા ધોળા ધોડા ઉપર અશ્વાર યયેલા આવેલે, તેની આગાડી એક છીદીદાર ચાલેલે, તેણે લાલ ડંગરો પેહેરી લાધેલો હોય છે, એક જણાએ તેના ઉંચ છત ધારણુ કરેલું હોયછે. વરરાજના લાયમાં જરિન નાળિયેર આવી રહ્યું હોયછે. તેની પછવાડે સાંઠ ઉપર ડંડા નાંખી દીખા હોયછે, તે ચાલેલે એટાં ડંડાને જરૂરી લાલ કિનારી ફરફર થઈ રહેલે અને ડંડાનો અવાજ દ્વારાથી ભરેલો યાયછે. ત્યારપણી પછવાડે કિયોની લાર લખનાં ગીત ગાતી ચાલેલે.

ને વેળાએ અણુહિનાડમાં સિદ્ધનાજ જ્યયિંદ ભાળવો છતીને આવ્યો તે વેળાએ દ્વારાથી રાજચખારી ચાંદેલી તથા કુમારપાળની વેળામાં શિવમંડોની સાથે વાદ કરીને શ્વેતામ્બરધારિયો છતીને દ્વારાથી સાથે પાછા આવતા તે સગયનું થોડું ધર્ષણું ભાન આવા વરધોડા ઉપરથી આપણુને થાયછે.

* કન્યા દસૈયાં કરવા જયછે તેણી સાથે ને લોકરો જયછે તે અણુવરે ક્રેણોય છે. જૂદી જૂદી નાતોમાં જૂદી જૂદી રીતો પડી ગઈછી માટે પાછાફર નેવામાં આવેલે.

વરરાજનાં સગાંવરાલાં, એમ જેમ તેમના ધર આગળ થઈને વરદોડા ચાકતો જયહે તેમ તેમ નાળિયેર લાવીને આપેછે. બીજી બધી અશ્વારિયો અથવા કદમ્પિતે ગામનો ધણી ચડ્યો. હોય તોપણું તે વરરાજના વરદોડાને રસ્તો આપેછે, અને કદમ્પિ એ વરરાજ સાબા સાગી મળેછે તો જને જણા અધ્યાબ્ધ રસ્તો આપેછે. આ પ્રગાણે ગામ વચ્ચે થઈને વરદોડા જે ધેરથી નીકછ્યો. હોયછે ત્યાં પાછો આવેછે. લાં વરની મા ન્યુનાં કરેછે, તેઓ ખૂણું કરી અતાવીને, પુત્રપ્રેમ આગળ ભીજુ અગત્યાં પણ કશા કામનું નથી એમ વગર બોલ્યે ભાગ કરી અતાવેછે તેના માથા ઉપર પૂરી અને પઢી પાણીનું એક વાસણું ઝેરવાને નાંખી હેછે; લારપણી સંપુર્ણ લેછે તે એ ડાડિયાને એક બીજા ઉપર મૂક્ષીને વચ્ચે ચેચા પૂરીને બાંધી લઈ જનાવેલું હોયછે. તે એક જાતનો કોણાર ભરેલો દશાવેછે તે વરરાજના પગ આગળ મૂકે છે તે પછી જગણે પગે ભાગી નાંખીને માને લેટવાને ધરમાં પ્રવેશ કરેછે.

વરરાજને પરણુંવાનો દિવસ ઠરાવેલો હોયછે તેની અગાઉ વરનાં સગાંને ધેરથી વારા ઝરતી ઝૂંકાં કાઢાઉવાગાં આવેછે તે જન નીકળતા સુધી ચાલેછે અને જન જ્યારે કન્યાને ત્યાં પોહોચે છે લારે વરતીની બાઢાર મેલાણું કરેછે.

કન્યાનો બાપ રાતે પોતાના બણીથી સામૈયું^x લઈને જન ઉત્તરીહેણ્ય છે ત્યાં જાયછે તેમાં સાથે જીયો. અને મશાલો ધ્રસાદ હોયછે. ગામભાં જનીવાસાની જગ્યા ઠરાની રાખી હોયછે લાં જનને લઈ જાયછે. કન્યાને ધેર તોરણું બાંધેલું હોયછે તે વર જો રજ્જુત જાતિનો હોયછે તો પોતાના ભાલાવતે તોડી પાડે છે અને બીજી વર્ણનો હોયછે તો એમને એમ રેહેવા હું છે તે એની મેળે ગમે લારે તૂટી પડેછે.

જે દિવસે કષે થવાનું હોયછે તેની સવારમાં કન્યાની મા અને તેનાં સગાંવાઢાલાં તેને શાણુગારેછે અને ચૂડો પેહેરાવેછે તે હાથીદાંતનો લાક

^x ચા પ્રમાણે સામૈયાનો અથવા ભાન આપનાને સામા જવાનો ચાક એકત્તા લમ્બનીજ ભાખતમાં નથી, પણ જ્યારે કોઈ માનવતો જન આવેછે લારે પણ તે ચાક સાધારણું છે. હિંદુરણુને માટે જગદેવ પરમારની વાતમાં પેહેવા ભાગના આઠમાં પ્રકરણમાં જૂનો, વળી એવો ચાક ચૂરોપના જમીનારી સંસ્થાનોમાં પણ હતો.

રંગેલો હોયછે. વરરાજને પણ તેના મિત્રો સળ રાખેછે અને ગાજીને વાંઝતે કન્યાને માંડવે લઈ આવેછે. ત્યાં આગળ કન્યાની ભા ન્યુનચન કરેછે. તે વરરાજને ચાંદ્યો કરેછે, બળદનું ધૂસરું, સાંઘેલું, વડોવાનો વાંસ, ત્રાક, સરિયા, ધડંના લોટની પૂરી અને રાખની થપોલી તેના મ્હો આગળ ધરો. ને કાઢાડી નાખેછે. રાખની થપોલી ધરવાનું કારણ એમ જખાવેછે કે તમારા શત્રુની આંખમાં ધૂળ પડશે. પછીથી સમૃદ્ધ ઝૂકેછે.

ન્યુનચન થઈ રહ્યા પછી વરરાજ મંડપમાં આવેછે ત્યારપછી કન્યાનો બાપ તેના પગ ધોધને કંકુનો ચાંદ્યો કપાળે કરેછે અને કન્યાને તેની પાસે આષ્ટીને એસારેછે.* આગળ જોખદની કિયા થતી તેના સ્મરણુાર્થને ભાટે જ્યારે વરરાજ મંડપમાં જિરાજેછે ત્યારે એક બાળુએ ગાયને લાવીને બાંધેછે, તેને ધાસ નિરેછે, પછી વરરાજ અને તેના મિત્રો તેની પૂળ કરેછે. લમતા મુહૂર્તને ગારે પાણ્ઠીની ધરી માંડેછે. ચાથવા કટકીક વાર તો જોખલી સમય પસંદ કરેછે જ્યારે સમય થાયછે ત્યારે કન્યાનો બાપ તેનો હાથ વરરાજના હાથમાં આપેછે અને તેની સાથે તુળસીપત્ર સમર્પણ કરેછે અને કહેછે કે “આ હું કૃષ્ણપણું કરુંશું.” હસ્તમેલાપ કરાવ્યા પછી ગોર બંને વરમાળ આરોપેછે. તે નાડાના ચોનીશ તાંત્રણીની અનાવેલી હોયછે. આ વેળાએ વરરાજના જોડિયા, બંનેના હાથ મેળવેલા હોયછે, તેના ઉપર લાલ લુગડું નાંખીને તેમના હાથમાં સોપારી આપેછે. વરકન્યાનું જોડું એક પહુર લગી મંડપમાં એકદ્દિંદું રહેછે.

મંડપની બાહારની બાળુએ ચોરી બાંધેલી હોયછે તેને અડેક ખૂલ્લું એક ઉપર એક એવી ધાતુનાં કે ભાઈનાં નવ વાસણું જોડવવામાં આવેછે અને વાંસના આધારથી તેવી સ્થિતિમાં તે રહી શકેછે. મધ્યમાં વેદી કરેલી હોયછે અને તેની આસપાસ વરકન્યા બેસેછે ગોર હવન કરેછે અને વરકન્યાના છેડા ગાંડેછે. પછી કન્યાની ભા કંસાર લાવેછે. તેમાંથી કન્યા વરને આરોગાવેછે અને પછી વર કન્યાને આરોગાવેછે આ સર્વે વિધિ ચાવેછે તેવામાં જીવો ગીત ગાયા કરેછે, તે ધાણું કરીને સ્વીતા અને દુકનિષિ જે

* ઉંચ વર્ણમાં વરની સમક્ષ કટલોાં વિધિ થઈ રહ્યા પછી કન્યાનો મામો કન્યાને ભાયરામાં પ્રધરાવે છે. કટકીક નાતોસાં સર્વે વિધિ એ હિવસે પૂર્ણ થઈ રહેછે.

રામ અને કૃષ્ણની સ્ત્રીઓ કેહેવાયછે તેગનાં સંખ્યાંથી હોયછે; અથવા કેટલાં-
ક હસવા જેવાં અને બિભાત્સ હોયછે. ગુજરાતના પ્રભ્યાત કવિયો માહેલા
એક કવિયો “સીતા વિવાહ” જોડેલો છે તેની થોડી કુંકા અમે નીચે દા-
ખલ કરિયે છિયે.

મહા શુરૂને પાય હું લાગીને,
નમું ગણુપતિ રાય;
સિદ્ધિ યુદ્ધ હું જાણુંછું તે થફી,
ગનની ધર્યા પૂરાય. રામ કરે વિવાહ હું ગાઉધું.
જાણું પિંગળ નહિ પણુ મન વિષે,
કવિતા રથવાના ડાડ,
શક્તિ સર્વે યોજને હું ગાઉધું,
કવિયો દેશાગાં જોડ, રામ કરે વિવાહ ગાઉધું.
દશરથ રાજ અણોદ્યાતણો ધર્યું,
તેના કુંવર શ્રી રામ;
જનકપુરોનો જનકરાજ પામિયો
કુંવરી સીતાજી નામ. રામ કરે વિવાહ હું ગાઉધું.
છ આ વૈકુંઠપતિ શ્રી રામજી,
સીતા લક્ષ્મી કેહેવાય,
અને માનવી હેઠ ધરી વરચા,
ગાતાંતે પાપ જય. રામ કરે વિવ હ હું ગાઉધું.
જન્મયાં જાનકી ધ્યમ તે પ્રથમ કહું,
પછી વિવાહની વાત,
ત્રદિપિ વસતા ત્યાં રાવણે ક્રમ કરી,
કરેયો મહા ઉત્પાત. રામ કરે વિવાહ હું ગાઉધું.
છેદી વારે વરકન્યા ચાર વાર મંગળ ફેરા ફરેછે અને પછી લમની કિયા
સંપૂર્ણ થાયછે.

વર જે રજ્યૂત હોયછે તો જાતે પરણવા જવાને બદલે ધર્યું વાર
પોતાતું ઝાડું મોક્ષેછે, તે તેતે હેઠાણે ગણુવામાં આવેછે અને પોતે હાજ-
ર હોય તેમ સર્વ કિયા તેની સાથે થાયછે પણ મંગળફેરા માત્ર એ વાર

કરવામાં આવેઠે અને બાકીના એ વરકન્યા ઓકઠાં થાયછે ત્યારે પૂરા કરવામાં આવેઠે. આવો ચાતુ પડવાનું ભૂળ કારણું સોાવશા તો, કેટલાકની બાધતમાં છુપાં લસે કરવાની અગત્ય પડેલી તે ઉપરથી પડ્યો હશે* તે પછી સુલગ પડવા માડયું અને મુખ્યત્વે કરીને ખર્ચ ઓછો થવા માંડ્યો તેથી એવોજ ચાલ ચાલતો રાખ્યો.

મંગાદેરા ઇરી રેહેવા આવેઠે ત્યારે પુંબનો તારો અને સમ ઝડપિના તારાનાં દર્શન કરાવેઠે, ત્યાર પછી તેમનાં સગાંવાહાલાં ચાંદ્યા કરી રૂપિયા આપેઠે તે તેમનાં માઆપ પેણાની પાસે રાખેઠે.

વરકન્યા પછી વરને ધેર આવેઠે, અને તેની ગા બંનેને ન્યુંનચન કરેઠે. ત્યારપછી વરકન્યા ગોનજની પૂલ કરેઠે અને સોપારી, ખારેડા, અને રૂપિયા એ નણેવાનાં સાત સાત લધને ઓક વાડકીમાં ધાકીને દાવ રમેઠે; તેમાં જે છતે તેનું ચલણું થાય એમ માતેઠે. કન્યાનો બાપ જાન વિદ્યા કરતી બેગાંયે છાપ પૂલ કરતાં વરનાં સગાં વાહાલાંને ચાંદ્યા કરેઠે અને પાધડિયો બંધાવેઠે.+

જ્યારે જાનને વિદ્યા કરવામાં આવેઠે લારે કન્યા ભણીના લોડા કે-સુડાનું પાણી છાટેઠે અને પછ્યાડે અંગરખાને કંકુના થાપા મારેઠે. વળી વરને રથે ખાવાનું મારયું અને રામણુદીનો બાંધેઠે, તે એવું બતા-વવાને કુ આ લસે થયું તેથી વરના કુદુરુમાં કન્યાના બાપે દીપકોનો પ્રવેશ કરાવ્યો. તેમજ વળી વરકન્યાનાં નાળિયેર જે કિયા થતા લગી તેમના હાયમાં રહેલાં હોયછે તે વધેરી નાંખના સાર ગાડિયોના ચીલા વચ્ચે ભૂડેઠે. ગાગમાંથી વાધેઠે એટલે વરરાજના સગાં, ખાલણુ, ભાડ અને ગ-વૈયા આદિને કાંઈ આપીને વિદ્યા કરેઠે. પછી જનૈયા ગામને તવાને ગયા હોય તે સર્વેને એકડા કરીને તૈયાર થઈ ધેર આવના નીકલેઠે;

* ટાઇટ રાજસ્થાનના પેહેલા લાગને પૃષ્ઠ ૩૦૮ મેં મેવાડના રાણું રતન બે લખેદું છે તે જ્યો.

+ મેસાળુ કરેઠે ને લૂગડાં છાણમાં અથવા ઢાલમાં ચોગરદમ લટકતાં મૂકીને જેમ લમ જયછે એવી રીતે આ વેળાએ ખણુ કરેઠે, એમ મૂળમાં લખ્યું છે, ખણુ લમની કિયામાં જૂહે જૂહે ડેકાણે ધણેા ફેદ્દાર થઈ ગયો છે, તેથી આ પ્રકરણમાં કેટલીક જગ્યાએ ધણું ફેદ્દાર આવેઠે તે તેથી કરીને હશે અથવા તો કર્તાના સ-સમજવામાં ઉલડું આંધું હશે.

ભા. ફ.

કન્યા પોતાના વરની સાથે તેને ધેર જયછે ત્યાં અશરે મહિનોક રેહેછે અને પણીથી પોતાના બાપને ધેર પાડી આવેછે, જ્યારે તે આશરે બારેક વર્ષની થાયછે ત્યારે તેને તેડા મોકદેછે. પોતાના બાપનું ધર છોડીને જલું પડેછે તેથી, તેટલીજ જમરતું અંગ્રેજતું છોકરું નિશાળે જવાને રડે તેમ તે રડેછે એહે તેનાં માઝાપ તેને સમજવેછે અને કુહેછે કે, તારી બેહેનો અને કાક્ષ અદ્વિતી છોકરિયો પણું તારી ચેડે પોતાને સાસરે ગઈછે, તને પાણી તેરો લાગા વેહેદું તેડું મોકદીશું. વળી લાં તારી મારી છે તે તને રોજ આવીને ભગરો. તેઓ વરના બાપને કુહેછે કે, “અમારી દીનરીની સંભાળ રાખજો, આજ લગ્ની એને ગામમાંથી કદિ બાહાર કાઢાડી નથી અને એક ધડી એની માને મુખીને રહી નથી; તમે એને એની મારીને મળવા જવા હેલે; અને કાંઈ એને બીજાને નહિ માટે સંભાળ રાખના રહેલે.” ઉત્તરમાં સસરો કુહેછે કે, “ખીલના કરતાં મારે એની ધર્ષી કાગજ રાખવાની છે માટે તમારા કરતાં હું એની વધારે સંભાળ રાખીશ.” બીજુ પરણેલી છોકરિયો પણું તેને ડિંમન આપેછે, અને કુહેછે કે, “કાંઈ ચિંતા નહિ; હું પણું જઈને પાણી નથી આવી કે શું?” કન્યા બાપના ભર્ણી દીરીને તેને કુહેછે “આપા! તમે મને કથારે તેડવા આવરો? વેહેના આવને હો!” તે કુહેછે કે, હું દર પંદર દ્વિસ સોરો આવીશ” પણું આખા વર્ષ સુંચી કદાપિને તેનો, જવાનો નક્કી વિચાર હોતો નથી. કન્યા પણી તેને પોતાના સમ અવરાવેછે અને પોતાની માને કુહેછે કે, આ હું એમને આવરાતું સંમારને, અને મારી દીગદી ને રમકડાં આપી દ્રષ્ટા નહિ.” છેવટે તે જનની સાથે વિદાય થાયછે અને લાર પણી ધર્ષું કરીને તે પોતાને સાસરે રહેછે, તેમાં કાંઈ કાંઈ વાર પોતાને પિયર આવી જયછે.

ચુરોપ અંડના દેશોમાં જ્ઞિયોને ખુરણો ને માન આપેછે અથવા તે તેમની પાસેથી તેઓ હું બજારો લેના ધરેછે તેનું માન ડિંદું જ્ઞિયોને મળતું નથી અને તેરી તેઓ આશા પણું રાખી નથી. તુલસીદાસના વિઘ્યાત રામયણુભા તેણે નીચે પ્રમાણે એક ચોપાઈ કડી છે, તેમાં ઓઠું સંભાળ જરા પણું જલ્દ્યાખ્યાં નથી; તે યાંકી ધર્દિયાગાને બાદુ પસંદ પડે એમ છે:—

દોલ, ગગાર, નીચ, પણુ, નારી,
એ સત્ત તાંડનકે અધિકારી.

એક વાત ગેવી છે કે, એક પાદશાહે પોતાના દ્વિવાનને કંદું કે એક છેક શરમ વિનાતું, એક ધંણું શરમાળ, એક ધંણું ખીંચું અને એક જરા પણું ખીંચ વિનાતું, એવાં ચાર માણુસ ભને આણું આપો. દ્વિવાન સલામ કરીને ગયો. અને યોડી વાર પછી એક સ્વીને લઈતે રજુ થયો. પાદશાહે કંદું કે, મેં ચાર માણુસ મંગાયો ને તમે એક લઈતે કેમ આવ્યા? દ્વિવાને ઉનર આપું કે, “જહાંપના! ચારે ગુણ એ એકગાં છે. એનો મહોટા બાધ હોય ત્યારે એ લાજ કાઢાડશે, પણું વિવાહગાં એવાં બિભત્તસ ગીત ગાશે કે તે સાંભળાને નહારા માણુસને પણું શરમ આવે. એનો ખણ્ણી રાત્રે જે પીવાતું પાણી માગે તો કૃહેશે કે બીક લાગે એટલું બંધું અંધાડું છે. પણું જે તેને પોતાના ચારને મળવાતું હોય તે પાછાડ એણાં ગવાનો હોય તો અંધારાના ભાર નહિ.”

સ્થિયોને અપમાન આપવાનો ચાલ મુસલમાનોના આધ્યા પછી પડેલો જણાયછે. અસલના વારામાં રાજની સાથે રાખ્યાયો. દરળારમાં બિરાજતી અને ઝડપિની સાથે તેઓની સ્થિયો સભામાં બેસતી. આજે પણું હોમ કરવો હોય તો સ્વીકિના થઈ શકે નહિ, અને જે તે હોય નહિ તો તેની પ્રતિમા કરીને તેને સ્વીનાં લુગડાં પેહેરાવીને બેસારવી પડે. ઔરસુનને માટે જે આવસ્યકતા છે તેથી પણું પરણેતરતી કિયા પવિત્ર માનવામાં આવી છે. જે રજૂતણોની હિંમત અને ધૈર્ય વિષેની ખણ્ણી અસલની વાતો આપણું સાંભળવામાં આવેશી છે, તેઓનું સંભાન, આજે જેઓ તેઓના વગરધંધાર્યું ખાખ્યાયોને ઓછું માન આપેછે તેઓ પણું રખ્યી રહ્યા છે. વાખ્યાયો કૃહેછે કે, “ડાહીના ગાંડા અને ગાંડીના (ભાવાર્થ તેની પોતાની સ્વીના, અથવા માના) ડાલ્યા*”

*કયાપટન મ્યાન્મરદો પોતાના કંચળના વર્ણનમાં લખે છે કે, (મુંખઈની કિંદરી સોસાઈટીના ટ્રૂનત્રાકશનના ભીજ ભાગના ૨૨૬ મા પૃષ્ઠ પ્રમાણે) કુદુંખનો ડેખની આ પ્રમાણે બે દરકાર છે અને જે પ્રતિષ્ઠા ભરેલું કહેવાય તે સર્વે પોછ કેડોછે. અને આણી મગ જોઈશે તો તેની સ્થિયો (કેમકે જાહેરાને એક કરતાં વધારે હોયછે) ચંચળ, ઉદ્ઘોગી, અને પ્રપંચી છે. તેઓ આલા, વાધેલા, સોટા, અથવા જો-

સ્ત્રીયોતું પોતાના ધર્ષણીના વશમાં રહેતો પણ ખરેખરું હોવાને બદ્દે ભાત્ર અતિલાવવાને હોયછે, અને બાહાર પણ એવોજ હેખાવ હેખાડવાને તેઓ એંધી અંતીવી છે એમ નથી. તેમના ધર્ષણીની સત્તા તેમના ઉપર હેતી નથી તો તેની જાણ પડવા હેતી નથી. વળી યૂરોપિયન લોકોની રીતિ હલ્લીછે તેને મારે તેઓ આશ્ર્ય પામેછે અને ચિંકાર અતિવેછે અને નીચે પ્રમાણે બનાવટની વાત કેદેછે, તે જે એ પ્રમાણે લાણું કરવામાં આવી હોત નહિ તો તેની મતલાં સમજાઈ શકત નહિ.

હિલ રંગ્પૂતોની પુનિયો છે, તેઓ માણસ વેરે નહિ પણ આસ વેર પરણેછે. ગ્રત્યેક જીને પોત પોતાને। વાસ, ચાંકર, ટોર, ગાઉયો ઇત્યાહિ અને એક ગામ અથવા ધર્ષણીની સમૃદ્ધિ પ્રમાણે વધારે એંધું જૂહેશૂદું હોયછે હિંદુની બીજી નાતની સ્ત્રીયો કરતાં રંગ્પૂતની સ્ત્રીયો વધારે પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ ઉદાર સ્વલ્લાવની, નિર્બદ્ધા અને સાહસિકી છે, અને તેમના શરીરની અભૂત સુધરતા અને વૃદ્ધાવસ્થા યદ્ય છતાં પણ બીજી કોઈ અન્યતિબનમાં લેવામાં આવતી નથી એવી શરીરના હેખાવ વિષેની તેઓની ચિંતાને માટે તેઓનાં યોગ્ય કીતે વગાણું થાયછે. રંગ્પૂતાણુના અંગરાગ અને માર્જન યૂરોપની ઉંચ વર્ગની સ્ત્રીયોના જેવાં હોયછે અને મુખ અથવા ચામડીને શોલા આપવાને અતિ પ્રિય લાગ ઉપર અંગરાગ કરવાની કળા જાણેછે; અને આ કુલિનાના હફ્યમાં દ્રોગ અને પદવિ ઉપરના પ્રેમ પછી તેના શરીરની સુંદરતા સુધરવા વિષેનો અતિ બલકટ ઘ્યાલ હોયછે.

તેઓ ડામળ કામ વિકાર વાળી હોયછે; પણ તેઓના દાડિયા પણિયોની સાથે તેઓ શરીરે પ્રેમ બાંધે ? અને તેઓને ઉંચા વર્ગના પુરુષો સાથે સોદાઈ કરવાને લાગ હોતો નથી, તેઓ વિષે ને નહારી વાત ચાલેછે તે મારે અહિ લખની પઢેલ તેથી હું ખેદ પામુંછું કે સુંદર અને મનોહરા રંગ્પૂતાણી સેવકો. અને હુલકા ચાંકરેની સાથે છંદમાં પરવાને લક્ષ્યાય છે.

એજ અંધકર્તા ઉમેદાણી કરેછે કે, “રંગ્પૂતસ્ત્રીયો પોતાના અંગની સુંદરતાનો ‘અગાડ થવાની બીકથી તેમના બાળકોને ભાગ્યેજ ધરવાવેછે,’ બીજે ડામળે તે આ પ્રમાણે કાખેછે,—‘સ્ત્રીયોનો આકાર અને રતનનો હેખાવ અગડી નથી તે અટકાવવાનેજ ‘સાડ માત્ર તેઓ ગર્ભસ્નાવ કરે છે એવું હું કરું માં આણ્યો તેના ચેહેલાં મેં કહિ સાંબળ્યું નહિતું, આ રીત આસ્તિયા લોકોમાં પણ ખાસ છે, અને એક સ્ત્રીયો પાંચ વર્ષ આવી રીતે ગર્ભસ્નાવ કરેલો મારે રહેણે આની હીધેં તથાપિ એઓ બનાવ વારે વારે અનતો નથી.’” એજ પુસ્તકને પૃષ્ઠ ૩૩૬ - ૩૪

તેઓ કહેછે કે, “જ્યારે રોવણે સીતાનું દરણું લારે તેણે તેને “દાંકાના દૈલ્ય અને તેઓની જીયોના સ્વાધીનમાં કરી. એટલે તે જીયો તેની ચાકરીમાં રહી અને મુખ્યત્વે કરીને તેઓએ સીતાને એથું બહું “માન આપવા માંડયું કે તે ઉપરથી સીતાએ હેતોને આરીવાદ દીધો કે “કુલિયગમાં તમે છિંદુસ્થાનનું રાજ્ય પામરો પણ મારા વચ્ચનનું પણ “રાખીને તેના બદ્ધામાં તમે તમારી જીયોનું માન રાખજો.”

સીતાના આરીવાદથી અંગેનેનું છિંદુસ્થાન ઉપર રાજ્ય થયું અને તેઓના ઉપર તેમની જીયોની સત્તા ચાલવા લાગી એતું તેઓ બેસારી હેઠે. એ વાત ઉપરના અભિપ્રાયથી જ જણુાઈ આવેછે.*

છિંદુની જીને અધેણી આવેછે લારે તેને માતીતી થઈ પહ્યાનો પ્રસંગ ભેણે. અને અસાધારણ રીતે તેની સંભાળ રાખવામાં આવેછે. તેને જ્યારે ગર્ભ ધારણું કર્યાને ચાર મહિના થાયે લારે કાઢની નજર વાપણ નહિ એટલા માટે હતુમાનની ભાગી અને ચક્કાની ધૂળની પોટલી કાળા લુગડામાં બાધીને તેની રાખડી કરીને તેને હાયે બંધેછે અને તે દિવસે વરા કરેછે, લાર પણી હુંગંડમાં ચાલછે કે “સુંદરિયો અને બા-“નુઝોને જ્યારે મહિના રણા હોય લારે જે વસ્તુઝોની તેઓને ઇચ્છા “થાય તે વસ્તુઝો નેઓને આપવી જોઈયે” તે પ્રમાણે દોહરાશ્યાણ પૂરવાનો છિંદુસ્થાનમાં પણ ચાલછે અને તેની પાસે તે દિવસથી ધરનું કશું કામકાજ કરાવતાં નથી.

ગર્ભ ધારણું કર્યાને છ કે આડ માસ થાયે લારે સીમતોનયનનો જિંદિ કરેછે. તે જીને કાઈ સગાને ધેર લઈ જયછે, તાં તેને નવરાવેછે લાર પણી લુગડાં ધરેખુંથી તેને સારી પેટો શાખુગારેછે, અને ગાજતે વાત મટે સર્વેને ભજાને તેને પાછી ચેતાના વરને ધેર તેડી લાવેછે તે અવસરે

* ગન્જરાતમાં ધણા લોકો એમ ભાનેછે કે યુરોપિયન લોકો સીતાને ભાનેછે. અંગેજ અથવા પોર્ટુગિઝ પાદરિયો સામાન્ય રીતે “સીતા પાદરિયો” કહેવાયછે. અને આહાલુ અથવા વેરાજિયોને યુરોપિયનો પૂછે કે તમે કોણ છો લારે તે પરદેશિયોને બરાબર એજાખાઈ આવે એટલા માટે કહેછે કે, “અમે સીતા પાદરી છિયે.” દેશન ક્યારોલિક ધર્મવાળા કુમારિકા મેરીની પૂજા કરેછે તે ઉપરથી કદાપિને એ વિનાકર ચાદરો હશે,

તેનાં સગાંવાહાલાં આગળ ચાલતાં તેને ચાલવાના રસ્તા ઉપર સોપારી અને પૈસા વેરેછે. ધેર તે ખીનો બાપ પોતાને ગામથી આવ્યો હોયછે તે લુગડાં આહિ એક ઢાલ અથવા છાખમાં ગ્રેટલીને નાળિયેર સહિત તેને અર્પણ કરેછે. તેમજ પોતાના જમાધને પાંચડી બંધાવેછે તથા દીકરીની સાસુને છાયલ કે જેવું તેનું ગણું હોય તેવું લુગડું આપેછે. સાચું ઉમરા આગળ આવીને ન્યુનયન વિધિ કરીને વહૂને ધરમાં આણેછે અને પછી ગર્ભસંસ્કાર થાયછે. લાર પછી પોતાનાં સગાં સાયે તે ખી પોતાને પિયર જાયછે.

તેને જે દીકરો અવતરેછે તો તેના બાપને ધેર વધામણીનો કાગળ કખ્યોને મોઝેચે તે પછી વધામણી લઈ જનારને પાંચડી બંધાવેછે. જે તે છોકરાનો બાપ ઢાકાર કે રાજ હોયછે તો ઢાલ વગડાવેછે અને કેદ્યાને છાંડી મૂકેછે, ડાઢ ડાઈ વાર તો નવા અનતરેલા કંદુરનાં કંદુરને પગલાં કાગળ ઉપર પડાવીને તે કાગળ મોકલી હેઠે. આગળ કંડોતરો લખવાની રીતિ લખેદી છે તેના જેવીજ વધામણી લખવામાં આવેછે પણ ફેરફાર માત્ર નિચે પ્રમાણે છે.

‘એહેન કંડુઓએ (ઇલાણે દિવસે ઇલાણી ધરિયે) પાંચડી બાંધ- “નાર દીકરાનો જન્મ આપ્યો છે, તેના જન્માકાર ધથ્યા સારા છે.”

જે પુત્રી અવતરી હોયછે તો “ચુંદી એંદનાર દીકરી” એમ લખેછે. આ પ્રમાણે વિશેષજ્ઞ લખવાનું કારણ એમ છે કે આગળ ઢોકા કરના માત્ર વિના બોલિયા અક્ષર લખતા (અને કટલીક જગ્યાએ હવથ્યાં પ્રણું લખેછે) તથા એવું વિશેષજ્ઞ લખવામાં આવે નહિ તો “દકર” અક્ષર ઉપરથી દીકરો અને દીકરી બે અંચાય.

જેવો જન્મ થાયછે કે તુરલ લાથમાં નાળિયેર લઈને ખીતું ડોઢ સગું હોયછે તે જોશાને ધેર જાયછે, લાં તે વર્ષ, મહિનો, તિથિ, વાર, અને ધડી તથા રાશી નોંધી રાખેછે, તે ઉપરથી પછી જોશી જન્માકાર કે જન્મપત્રિકા તૈયાર કરેછે.

જન્મ પછી છકે દિવસે વિધાત્રીને નામે અલાની પૂળ કરેછે. તેનું કારણ એમ સમજવામાં છે કે તે દિવસે તેના કપાળમાં વિધાત્રી તેના જવન ચરિત્રના લેખ લખેછે. વિધાત્રીના ઉપરોગને અર્થે ડારો કાગળ,

શેખણું, અને ખડિયો મૂલેછે પણ તેમાં કાળા શીલાદ્ધ પૂરવાને ડેણે રાતી પૂરેછે, કેમકે શકુનિયાળ એવા જે રાતા અક્ષર, તેવડે વિધાત્રી ક્રેચ લખે. તે દ્વિતીએ વળા ઇપાનો ડે સોનાનો કંદોરા, અને કડાં સાંકળાં હાયે પગે પેહેરાવેછે.

જન્મને તેરમે દ્વિતીએ તે બાળકતું નામ પાડવામાં આવેછે તેનો ચેહેરા અક્ષર રાશી પ્રમાણે જોથી નક્કી કરી રાખેછે. નામ પાડતી વેળાએ ખાસેના સગાતું નામ પડી જય નહિ તેની સંમાગ રાખવામાં આવેછે પણ રજ્જૂનોમાં તો તેના બાપતું જે નામ હોય તેઠું પણ પાડવા હે છે. છોકરાની દ્વારા તેનું નામ પાડેછે. ચાર ખિયો પોતાના દાથમાં પીપળાતું અડેકું પાંદડું લઈને છોકરાને એડ લુગવામાં જીવારો તેનો અડેકા છેડા જાદીને તેને હીથેણાં નીચેની કદંગી કરવિના એકેછે,-

“ઓળા ઝોટી વીપળવાન

દ્વારા પાડયું દુલાણું નામ.”

પછી બાયડિયોને અને છોકરાને પતાસાં વેહેંચવામાં આવેછે.

છોકરા સવાવર્ષનો થાપછે લારે તેને ચેહેલુંજ અનુ ઓટાવતી વેળાએ “અન્તપ્રાશન” નામનો વિધિ કરેછે, તે જેવાને સગાંવાદાવાને પાછાં નેતરે છે. આલણ્ણો વળી એક વાર ફરને ગોત્રજતી પૂજ કરેછે અને હોમ કરેછે.

છોકરા આગળ જતાં કેવો ધંધેં કરશે તે નક્કી કરવા સારું જૂદા જૂદા ધંધાનાં જે સાધન હોયછે તે તેના મુખ આગળ મૂકી દેશે.

દેવતાપ્રેર્દ્ય વિન્યસ્ય શિલ્પમાંડાનિ સર્વશ:

શાસ્ત્રાણિ ચૈવ શાસ્ત્રાણિ તતઃ પદ્યેત્તુ લક્ષણં

પ્રથમં યત् સ્પૃશેદ્વાલઃ સ્વેચ્છયા સ્થાપિતં તદા

જીવિકા તસ્ય બાલસ્ય તેનૈવ તુ ભાવિષ્યતિ.

ભાવાર્થ,—દેવતાના મુખ આગળ શિલ્પનાં સર્વ પ્રકારનાં ભાંડન (સાહિત્ય), સર્વ પ્રકારનાં જથ્યાર, અને સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્ર મૂકીને પછી જાળકને તેની છંઢા પ્રમાણે રૂપર્ણ કરવા હેવો, તેમાં તે પ્રથમ જેતો રૂપર્ણ કરે તેનાથી તેની ઉપભૂતિકા ચાચવાની એમ જાણું.

“કલમ, કડળો કે બરછો.” એવી ગુજરાતીનાં કહેવતાને તેનો અર્થ એવો છે કે એ ગુજરાતીની જે ચલાનતાં આવડે તેની હંશીયારી ગણ્યાયછે. તે ઉપરથી ઉપર ને “વાસણુ” (ભાંડન) લખ્યું છે તે “રસોઠ” નું સૂચન કરાવે છે.

આન્ધ્રપ્રદેશનો વિધિ કરતા પેહેલાં જે બાળક મરી જાય તો તેને બાળયાને બદલે ડાટેણે. એજ પ્રમાણે અદ્દ લોકોમાં પણ દાંત ફૂટના પે-હેલાં બાળક મરી જતું તો તેને ડાટાયાનો ચાલ હતો. એમ જણ્યાયછે. દેસ-મન લોકોમાં પણ જે બાળક ચાગીશ દિવસનું થયું હોય નહિ, ને મરી જાય તો તેને બાળયાનો ચાલ હતો, અને “નેન્સકોનેન્નિયા” નામના ગો-તના ગાથુસી એ વિધિ મુખ્યત્વે કરીને કરતા હતા, એમ કરેલું છે.

પ્રકરણ ૮.

ઉત્તર કિયા.

(કવિત.)

“શુભને આનંદની ને વરતુ નીમી સવ તે તો
અશુભને શોકને ડેકાણે થઈ જાયછે;
મંડપની મજા બચી પલટાઈ જાયછે ને
રમશાનતો શોક સર્વ તે ડેકાણે થાયછે;
લગ્નની વેળાના હાર જોયા આદિ પુષ્પ તે તો
મહદાના દાહરથાન ઉપર નંખાયછે;
અંગલગીતને સ્થાને શીકદ રાજીયા ગાય
એવી રીતે વરતુઓ તો બધી પલટાયછે.”

શૂભરાતના છિંદુઓમાં દાહ દેવાની સાધારણુ રીતિ છે તેથી ઉલદી રીતે, ને બાલકને અત્મપ્રાશન સંસ્કાર થયો હોય નહિ તેનો। વિધિ થાયછે; અને તેજ પ્રમાણે સંન્યસીનો પણ થાયછે. સંન્યસીની પછવાડે રડા-રોળ કે કોઈ પ્રકારનો શોક કરવા દેવામાં આવતો નથી. શાખને પાલખીમાં એસારીને વાળાં વગડાવતા અને શુલાલ છડાવતા અથવા કાઢ બીજા પ્રકારથી ઝુશી પતાવતા દાહ દેવા લઈ જાયછે; તેને ચિત્તામાં બાળ મૂકવાને અદ્દે બેઠેલી ટથમાં બેંચમાં ઢારેછે. અને તેના ઉપર નહાનો ચોતરો કરી પછી તે ઉપર તેનાં પગલાંની સ્થાપના કરેછે.

વય થયે અથવા નબળાઈથી માણુસનું શરીર ધસાઈ જાય છે અને તેનું ભરણું થવાનો કાળ પાસે આવેછે ત્યારે સાવધાન હોય તે વેળાએ તેણે દેહશુદ્ધપ્રાયશ્રિત્ત કરવું જોઈયે, એમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. આ પ્રમાણે કરવા સાર વેદમાં નિપુણ એવો એક આલણુ કે પછી બીજા વધારેને ધર્મમાન એલાવેછે, પછી પ્રાયશ્રિત કરનાર નાહાઈને ભીને લૂગડે, વગર ખાયે, બેઠેલા આલણોની પ્રદક્ષિણા કરેછે અને ત્યારપણી તેઓને પગે લાગેછે. પછી, તેણે જન્મથી તે પ્રાયશ્રિત કરતા સુધીમાં, “નહાનપણુમાં, કે જવા-નીમાં, કે ધર્મપણુમાં; છાનાં કે ઉધાડાં, જાણે કે અણણે, નહાનો કે ગ્રહો-દ્વારા, મન કર્મ કે વચ્ચનથી ને ને પ્રકારનો પાપ” કરવાં હોય તે માની

હેવાની આશા કરવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે જે પાપ માની હેવામાં આવે છે તે, આખા જગતમાં જે નીતિના માર્ગ કેદેવાયછે તે તોડવાથી થયાં હોય તેજ ભાત્ર હોયછે એટલુંં નહિ પણ પુરાણ્ણામાં જે જે પ્રકારની પાપ કર્ણાં છે તે સર્વે આવો જયછે, એહદે જે તેણે ગાય ભારી હોય, ગુરુની ગાઢી ઉપર એડો હોય, દાર પીધો હોય, બળતથુને ભારે જાડ કાઢું હોય, કાધને વટાજું હોય, અથવા કાધ જીજાંતુનો પ્રાણું લીધો હોય, જે આવા યોગ્ય નહિ તે ખાદું હોય, જેની ચાકરી કરવી જોઈયે નહિ, તેની ચાકરી કરી હોય, ખાઠલા ઉપર બેથીને પાણી પીધું હોય, ગાય, બળદ, પાડો, ગંધેડું કે ઉંટ ઉપર એડો હોય,—પાલભીમાં બેશને તે અલ્લાણું પાસે ઉંમકાવી હોય અથવા એ અખાય કરતાં, જે તેણે અલ્લાણુનો આશા ભંગ કરી નાંખી હોય, તો તે સર્વે માની હેતું પડેછે. પણ એ સર્વે પાપ યોઈ નાંખવાનો વિનિ બતાવાને વેદના જાણ પુરુષો જે પેઢા આજણો તેઓની તે યજમાન પ્રાર્થના કરેછે, અને કેદેછે કે,—

આબ્રહસ્તંબપર્યંતं ભવેદ્ર્વિષમિદં જેગતુ
યક્ષરક્ષઃપિશાચાદિ સદેવાસુરમાનુંં
સર્વે ધર્મવિવેકારો ગોતારઃ સકલા દ્વિજા:
મમ દેહસ્ય સંશુદ્ધિકુર્વતુ દ્વિજસત્તમા:
મયા કૃતં મહાઘોરં જ્ઞાતમજ્ઞાત કિલ્બિષં
પ્રસાદ: ક્રિયતાં મહાં શુભાનુજ્ઞાં પ્રયન્દ્ધથ
પૂજૈ: કૃતપવિત્રાં ભવેયં દ્વિજસત્તમૈ:

વાવાર્થ—અહિસ્તી તે તૃણું લગી આ જગત—યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચા-દિ, હૈન, અસુર, અને ભતુષ્ય, તમારાથી ભરેલું છે. અહો સકલ આજણો! તમે સર્વે ધર્મના જાણું અને તેના રક્ષક છો, અહો! પૂજ્ય આજણો! તમે ભારી હૃદ પવિત્ર કરો. મેં જાણતાં અન્યથતાં ભારી ધોર પાપ કર્યાં છે, ભારી ઉપર કૂપા કરો. અને મને શુભ અનુરૂપ કરો. અહો! પૂજ્ય દ્વિજ! તમારી પૂજા કરવાથી હું પવિત્ર થદ્દા. દૃષ્ટિક વાર તો આ આજાપક આજણોના બરણું ધોવાનું તેને ઉહેવામાં આવેછે, અને તેથી શુદ્ધ થયેલું

પાણી પીને તેઓનો બ્રેષ્ટતા નીચે લખેલા શ્વેષ પ્રમણું ભાન્ય કરવાને સું
અવવાભાં આવેછે:—

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ તાનિ તીર્થાનિ સાગરે
સાગરે યાનિ તીર્થાનિ વિપ્રસ્ય દક્ષિણેપદે
દૈવાધીનિ જગત્સર્વ મંત્રાધીનાશ દેવતા:
તે મંત્ર વાહણાધીના વાહણો મમ દૈવતં.

પૃથ્વીની માંદ જેટલાં તીર્થ છે: તેટલાં બ્રહ્માંય સાગરમાં છે, અને
ને તીર્થો સાગરમાં છે તેટલાં બ્રહ્માંય આલાણુના જમણા પગમાં છે.

સર્વ જગત્ દૈવને આધીન છે, સર્વ દૈવતા મંત્રને આધીન છે, અને
તે મંત્ર આલાણુના આધીનમાં છે. (શ્રીકૃષ્ણ કેઢેછે કે) આલાણુ માર્દ દૈવત
છે. પછી આલાણુ ઉત્તર આપેછે કે “તમે શુદ્ધ થાओ” (શુદ્ધ ર્થનતુ)
પછી તેઓ અપવાસ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કેઢેછે અથવા દશ હજાર
ગાયની મંત્ર જપવાનું કેઢેછે, અથવા એક હજાર તેના હેમ કરવાનું કેઢેછે,
અથવા ધર્મનાં સર્વ કામમાં ખરેખરો ઉપાય અલ્હભોજનનો છે તે કરાવ-
વાનો સાધારણ ચાલ છે. યજમાન હજામત કરાવેછે તે વેળાએ આલાણુ
નીચેનો મંત્ર ભજોછે:—

મહાપાપોપપાપાનિ બ્રહ્મહત્યાસમાનિચ
કેશાનાશ્રિલ્યતિષ્ઠાંતિ તસ્માત્કેશાન્વપામ્યહં.

અર્થ—મહા પાપ, ઉપપાપ, અને અલદલ્યા સમાનનાં પાપ વાળનો
આશ્રય કરીને રેહેછે, ભાટે હું વાળ મુંડાવી ન આવુંછું.

સુંદર કરાવતી પેળાએ ચોટલી રેહેવા દેવામાં આવેછે. યજમાનને
દશ પ્રકારનાં સ્નાન કરવાનું કરમાવવામાં આવેછે. યજુભરમથી, મૃતકાભી
ગોમયથી, ગોમૂત્રથી, દૂધથી, દલીથી, માંખણુથી, ગંધથી, કુશાયથી, અને
પાણીથી. પ્રત્યેક સ્નાનની વેળાએ તે સ્નાનને લાયું પડતો મંત્ર બણવામાં
આવેછે. પ્રાયશ્ચિત્તાકર્તાના પછી ચોખાં બલ પેહેરેછે અને શાલિઆમની પૂજા
કરેછે; અને આલાણુ હેમ કરેછે તેવામાં તેને દશ દાન આપવાનાં પડેછે.

* તીર્થ એટલે યાત્રાની જગ્યાએ. નહીં કિનારે તીર્થ ઘણું હોયછે તેથી અહિંયાં
ને સૂચન કર્યું છે તે નહિયો. દિષેનું છે

ગોમૂત્રિલહિરણ્યાજ્યવાસોવાન્યગુડાનિચ
રૌષ્ણ લવણમિત્યાહુ ર્દશ દાનાન્યનુક્રમાન्

ગાય, ધરતી, તિલ, સોનું, ધી, વખ્ટ, ધાન્ય, ગોળ, ઇપું, અને મીઠું, એવાં અતુક્ષમે દશ પ્રકારના દાન કહેલાં છે.

આ દાન આપ્યા લઘી પ્રાયશ્રિતકર્તા આલણેને છાગાદાન એટસે વા-
કામાં ધી ભરીને તેમાં પોતાનું મુખ જોઈને તે આપી હેઠે. પછી તે આ-
લણેને કહેછે કે “મારું આ પ્રાયશ્રિત પ્રમાણ કરો.” તેઓ ઉત્તર આપે
છે કે, “અમે પ્રમાણ કરયું.”

ઉપર ને કિયાતું વર્ણન કર્યું તે યાત્રાનું તીર્થે આવેલે લારે કરેછે,
તેમજ જેને નાતાલાદાર મૂક્યો હોયછે તેને પાછાં નાતમાં આવવું હોયછે
લારે પણ કરવી પડેછે. હૃદયદ્વારા પ્રાયશ્રિત કર્યાવિના જો કાઈ ભરી જય
તો તેનો દીકરો જ્યારે તેની ઉત્તર કિયા કરવા માટેછ લારે તેને તે કર-
વું પડેછે. જો કદાપિ તે કરે નહીં તો બાપ અને દીકરો અને નરકમાં પડેછે.

મરણ પામેલા પ્રાણિયોનો ન્યાય કરવાને યમ રાજ જે નગરમાં ગિ-
રાનેછે લાં જતાં રસ્તામાં વૈતરણી નહીં આવેલે તે આળાંગવાતું સાધન,
આપણે આ દુનિયામાં હોધયે ત્યારે મેળવી રાખવું જોઈયે.* શ્રીકૃષ્ણ પોતે
કહેછે કે, “જે કાઈ પોતાના પ્રારંભ કર્મ યોગે વૈતરણી સુધે કરીને ત-
રવાને છચ્છતું હોય તેણે આ જગતમાં છતાં જ્યારે પોતાના હૃદયનો નિ-
શ્રય ચાય ત્યારે અથવા કાઈ સારે પ્રસંગે સારી ગાયતું દાન કરવું.” આ
પ્રમાણે કરવાનો એક હલકો વિચાર એવો છે કે પ્રેતદોકોની નહીં ઉત્તરતી
વેળાએ, દાન આપેલી ગાય તેમાં આગળ ચાલે અને તેને પૂછું બાળીને
દાન આપનારથી પાર ઉતરી શકાય. કદાપિ કથાને છૂટી જય તો, એવું
માનવામાં છે કે પાણી તેના ઉપર ફરી વળે.+ દાન આપવાની ગાયનાં

* મરણ પામેલાના ઉપયોગમાં આવવા સાર જે દાન કરવામાં આવે છે તે
વિષે આ પ્રકરણની છેવટ રીપ આપી છે તે નૂરો.

+ ગુજરાતના ગોવાળિયા ટોર ચરાવેલે તેમની ચરાવાની જગ્યા જે ગામમાં તે
રૈહેતા હોયછે તેની નહીને સામે કાંઠે હોયછે તેથી નહીં ઓળંગીને ટોર સામીતે જ-
યછે તેમાંથી એક ટોરને પૂછું બાળીને ગોવાળિયા પાર ઉત્તરે તે અમે ગુજરાતમાં ધણી
વાર જેયલું છે.

थीवडां सोने भटवां जेठये अने घरिये। इपे जडी लेणी जेठये। २० गे काळा के धोणा जेठये। गायनी साथे होवा साई आलिषुने त्रांभडी आपनी जेठये। गायने काळो ओढा (कुक) आरांडबा जेठये। ग्रेतने साई दूगडां, पगरखां, एक बीटी अने एक छनी तेमज सात प्रकारनां धान्य अर्पणु करवां जेठये। तेमज वैतरणी नदीप्रदर्शक त्रांभानु एक पात्र भंध भरीने रुतो टगडो करीने ते उपर भूखुं जेठये। यमनी सोनानी भूर्ति करावी तेना दाथमां लोहोडानो ६३ अपावेषे तथा शेकडीनी होडी करावी ५३ छे। यमराजनी पूजा करवा भूर्तिमां तेनु आवाहन करेछे अने नीचे प्रभाणे ४२० भणुने तेनी पूजा करेछे:—

दंडहस्तं महाकायं महिषोपरि संस्थितं

रक्ताक्षं दीर्घवाहुं च, धर्मराजं न नतोस्म्यहं।

पाडा उपर अश्वारोकरनार, दाथमां ६३ धारणु करनार, भहां शिवावान, लाल आंभोवाणा, अने लांभा दाथवाणा धर्मराज हुं तने नमन कँइँछुं।

आ प्रभाणे करी रक्षा पछी गायनी अने यमभूर्तिनी पूजा करवामां आवेषे, आलिषुने नमस्कार करेछे अर्ने सर्वेनी आसपास प्रदक्षिणा करेछे। पछी आलिषुने दान आपती वेणाए यज्ञमान गायनु पूछुं तथा दर्भ अने तुक्कसी दाथमां राखेछे अने नीचे लखेदो भंत्र भणुछे।—

यममार्गं महायोरे तां नदीं शतयोजनाम्

तरुकामो ददाम्येतां तुभ्यं वैतरणीं नमः

यमना भहा धोर भार्गमां सो योजन विस्तारनी वैतरणी नदी छे ते तरवाने कारु (हे आलिषु!) तने आ गाय आपुँछुं।

घेनुके मां प्रतीक्षस्व यमद्वारे महापथे

उत्तारणार्थं देवेशि वैतरण्यै नमोस्तु ते।

आहो गाय! यमदारना भहाभार्गनी भांडे भने उतारवाने भाटे भारी वाट ज्ञे. हे हेवी! तने नमस्कार कँइँछुं।

छेक्षीवारे आलिषुना लच्छी करीने, अने तने नमस्कार करीने गाय आपेषे अने कुहेछे के,—

વિજણુરૂપ દ્વિજશ્રેષ્ઠ માસુદ્રર મહીસુર

સદક્ષિણા મયા દત્તા તુભ્યં વૈતરણી નમ:

હે દિનઅનેથ! હે વિજણુરૂપ! હે મહીસુર! તમને નમરકાર કરીને દક્ષિણા સહિત આ ગાય આપુંછું, માટે મારા ઉક્ષાર કરો.

જ્યારે કોઈ છિંહુ ભરવાની તૈયારી ઉપર આવેછે ત્યારે તેને માટે ચોકો કરવામાં આવેછે અને તે ઉપર જગ, તથ અને દર્બન નાંખેછે. પછી ભરનાર માણુસનાં ધરેણાં અને ભીજાં વધારાનાં લૂગડાં હોયછે તે ઉત્તારી કેછે. તેની હજામત કરાવેછે અને મૂક્ષો ઉત્તરાવેછે, તથા સ્નાન કરાવેછે. પછી ચોકો કરવ્યો હોય ત્યાં તેને ઉત્તરગાં અને હેવલોક ભણી પગ કરાની અને (દક્ષિણે) યમપુરી ભણી ભાયું કરાવીને સૂતારેછે. તેના હાથમાં એક પાત્રમાં લાડુ અને તે ઉપર ઇપિયો મૂક્ષીને આપેછે અને કોઈ ગરીબ આણણુને તે ભરનાર માણુસ પાસે અપાવેછે. દ્રવ્યવાન માણુસો હોયછે તે ગાય, સોનુ, અથવા ભીજી મૂહયવાન વસ્તુતું દાન કરેછે અને પોતાના ભરણું પામતા સગાને કેળેછે હું, અમે તમારાં અસ્તિત કાશિયે લઈ જઈને ગંગાજીમાં પધરાવીશું, અથવા (ભરનારને પુણ્ય થના સાર) ભયુરા, દ્વારકાં, સોમનાથ કે ભીજ કોઈ તીર્થની યાત્રા કરીશું. ભરતા માણુસને માટે ધર્મના કામમાં દ્રવ્ય અર્થવાને અથવા પ્રત કરવાને હાથમાં જળ લઈને પ્રતિરૂપ કરવામાં આવેછે. કોઈ વાર તો, યમનો દંડ લોહેડાનો છે માટે તેને પ્રમન કરવા સારું લોહેડાનું દાન કરવામાં આવેછે. આવાં દાન જેને માટે આપવામાં આવેછે તેને અને આપનારને અન્નેને રહુતિપાત્ર ગણ્યાયે. હલ્લું છે કે,—“ભરણું પામતા બાપને હોયે જે દીકરો દાન કરાવેછે તે તેના કુળનો દીપક ગણ્યવામાં આવેછે.”

આ વેળાચે ભરણું પામતા માણુસની પાસે ધીનો દીવો પ્રકટીને મૂક્ષે, તેના મૃહામાં ગંગાજળ મૂક્ષે. તેમજ દી અને તુળસીપત્ર પણ મૂક્ષવામાં આવેછે.

એમ ક્લેવામાં છે કે માણુસને કંઠેપ્રાણ આવ્યા હોય અને તે કંહે કે મેં આ સંસારનો લાગ કર્યો તો તે ભરણું પામ્યા પછી વૈકુંઢ પામેછે અને પછી તેને જન્મભરણ રેહેતું નથી. એટલા માટે કેટલાક માણુસો

સમજે છે કે હવે આપણું મોત પાસે આવ્યું છે એટલે આતુર સંન્યાસ થણું કરવાનો વિધિ કરેછે. તોછ સંન્યાસીને બોલાવીને દીક્ષા કેછે અને ભગવાં વચ્ચે ધારણું કરેછે એટલે તેણે સંસાર અને તેને લગતી બધી પંચાત છોડી દીધી ગળ્યાયછે.*

મરણાવસરે હું ખ થાયછે તે, જીવને શરીર છોડીને જવું ગમતું નથી તેમ છતાં યમના જીલમગાર હૂત તેને અસાત્કારે લઈ જયછે તેથી થાયછે એવું તેઓ માનેછે, કુમક ભૂગથી તેમને ગળે એવીજ વાત ઉતારવામાં આવેલી હોયછે. એદ અને ભયના મારચા તેઓ રામના નામના પોકાર કરીને પોતાની દુપટ્ઠ મનોવિજિતિં સમાધાન કરેછે. યોડોવારમાં તો મરવા સુનેલા માણુસના ધડપગાડા બંધ પડી જયછે અમરચાત્મા પોતાના પંચમહાલૂતના જોગિયામાંથી વિદાય થાયછે. તે ક્યાં જતો હશે “તે હવે કીડા, કંડક અને ઉંઘાડા ર્યાનમાં પ્રવેશ કરેશો?”

આ રસિક વિષયને અહિથી રેહેના દધને હવણું તો મડદાનું સંધારણું ચલાવિયે છિયે અને શોક કરતારા લોકો શરીર ને ધૂળમાંથી થેલું છે તેને તેમાં પણું બેળવી નાખેછે તે ઉપર લક્ષ આપિયે છિયે.

જ્યારે જીવ જતો રેહેલે લારે મરણું પામેલા માણુસના ધર આગળ તેનાં સગાં વાળાલાં અને આડોશી પાડોશી બેગાં થાયછે; અને કરણું ર-

* આ મંદ સંન્યાસિયો આપણને અગાડીના કેટલાક કિશ્ચિયન સાધુઓ વિષે તું તેમાં મુખ્યત્વે કરીને મહાન કાન્સટનેનનું સમરણ કરાવે છે, સાધુનો ધોળો વેશ અને પવિત્રતાનો નવો સંસ્કાર કરી લેવાની ને આવશ્યકતા તે પ્રમાણે કરવાને કાન્સ્ટ નાટને એટાં બધું અપ્રિય લાગતું હતું કે, ગિધ્યન કેહેલે તે પ્રમાણે મરણના આંકડા હાથથી તેના શરીર ઉપરનો રાનપોશાક દુર થવાની છેક પાસે વેળા આવી ત્યારે તેને તે પ્રમાણે કરવાને સમજવવાને બની આવ્યું.

આંગલો સેક્શનનો ઈતિહાસ કર્તા કેહે છે કે, “હેનરી રાજ અને તેના લતિન “કલાન્ડસના અર્બને લડાઈ ચાલતી હતી એટલા માટે તે આપું આ વર્ષ (સન “૧૧૨૮) નામેડીમાં હતો; પણ તે અર્બ લડાઈમાં એક ચાકરના હાથથી ધનાયો અને “એવો ને એવો સોંટ બાઈનના મઠમાં ગયો. ત્યાંતેને સાધુ કર્યો ત્યાર પછી તે પાંચ દિવસ જીવાને મરણું પાર્યો, અને તેને ત્યાંજ ભૂમિદાહ દીધો—ખરમેશર એના આ-“ભાની શાન્તિ કરો.”

સજનક નાટકના ખેળની પેઠે રડવા કૂટવાતું શિહ ફરેછે. પાસેનાં સગાં હોયછે તે “ઓ બાપરે ! ઓએ ભાઈરે !” એવા પોકાર કરતા ધરમાં પેરો છે. બાયદિયો. ધરને આંગણે દારથંધ ઉલ્લિ રસીને તાલ પ્રમાણે કૂટવી રાન્જિયા ગાયછે. જેઓ ધરડાં થયાં હોયછે અને તેથી રસીને ધમૂતતનું સ્વાભાવિક ભક્ત થધ રહેલાં જણાઈ આવેછે તેઓના કરતાં જવાન ભાષુસો ભાટે વધારે વાર લગી અને વધારે હૃદયલોક રીતે શોક કરેછે. રાન્જિયામાં સંબંધ વિનાનાં શોકનાં જૂદાં જૂદાં વાક્યો હોયછે તે એક બે લિયો. સંગાથે ગાયછે અને બીજુ તે પ્રમાણે જીલેછે. નીચે અમે એક પરન્જિયાને યોડો ભાગ દાખલ કર્યો છે તે, જે આગળ વર રાજ થયેદો અને પણીથી કાચી ડંભરમાં મરણ પામેલો લારે તેના વિષે તેને એક રાજવી અને શરવીર ગણ્યુને શોક ફરેદો છે.

હાય ! હાયરે ! ગામણુંદરે રડારોળ થાયછે,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! આ તો રામજ કરો કોય જાગિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! હવે વરસ્યો મેહુલો ધણા લોહીથી.

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! હવે સાગરે સિમાડો નિજ છોડિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! કન્યા વાધતી લુંરાઈ ધર આંગણે,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! જમરાજના લૂટારા દોડી આવિયા,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! વરરાયને તેઓએ જાલી ભારિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! એનો મંડપ નીચે ઢોળા પાડિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! એની ચોરીનાં ભાઈ ભાંગી નાભિયા,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! અને જીવડો લૂંટયો જુતમે કરી.

ગોય ! રાજ્યી વોય ! વોય !

* * * * *

આ શોક જનક વિદ્ધાપ કઢ્ગો લાગે છે તોપણું પરલાસ્યા દરિયાવારી અંગેજ સરખાને પણ બહુ હદ્દયલેટક થક્ક પડેછે, અને જ્યારે તેના ડંચા નીચા થતા સ્વર આદેશી કરાને પડેછે લારે કાંકરાવાળા દરિયા કિનારા શાન્ત સાયંકાળને સમયે મોઝ આનેછે અને પાછા વળેછે તેથી નિયમિત અને શોકજનક અવાજ થાયછે તેનું ભાન કરાવેછે.

રાનિયો પૂરો થાયછે પણી બાયદિયો હાંકૃતી અને થાડીને લોથ બની ગયેલી એશી જયાં પણ રહ્યાતું તો ચાલતું રાખેછે અને તે સાથે બોલ બોલેછે કે, “અરે દીકરા ! હવે મારી ઘરરો કોણું કેશે ? હવે મને આગ કોણું મુક્શે ?” અરે વિપ્ર (જો ખાલણું હોયતો) તમે મને દગો દઈ, નાંખીને ગયા; તમે મારાં છોકરાને પરણુંબ્યા વિના મને મૂકીને ચાલતા થયા ! અથવા બેહેન કહેશે કે, “અરે ભાઈ ! હું મારે સાસરેથી આવીશ ત્યારે મને હવે આવકાર કોણું હોશે ? અરે ! હવે મારા બાપના ધરમાં પીંપળો ઉગશે !” *

* શ્રીક લોકોમાં મરી ગયેલાને માટે શોક કરવામાં આવતો હતો તેમાં મૂળ જેવા જઈયે તો સ્થિયો લાંખા ધાંટા કાહાણીને રડતી હતી એમ જણાયછે, પણ હોમરની વેળા નેટલા અગાઉના વખતથી રીતિયો એટલી બધી નિયમસર થઈ ગઈ કે મહદ્દાના બિધાના આગળ ગાનારા શોક કરવાને માટે હાજર રહી કામ ચલાવતા હતા અને સ્થિયો તેઓને તે કામમાં માત્ર આશ્રય આપવા લાગતી હતી. (જુદો સુલરતું પુસ્તક) છાતીમાં કૂઠવાનો નઢારો ચાલ ગૂજરાનની સ્થિયોમાં હજ લગણું થાયેછે તેથી થતા માઠા પરિણામને લીધે કટલાક પરોપકારી હિંદુઓના મનમાં શ્રીક લોકોના જેવા શોક કરનારા દાખલ કરવાનું આવેલું છે એમ અમે માનિયે છિયે, જુડાના રાજ જોશિયોના પુત્ર કેહોયએકિમતું ભવિષ્યકથન કરતો વેળાએ પેગરણર જેરીમયા કહેછે કે, “અરે મારા ભાઈ, અથવા અરે બેહેન; એમ કરીને તેને માટે શોક કરશો નહિ, અરે ઓ ધણી ! અથવા અરે તારો મહિમા ! એમ કહીને પણ એને માટે શોક કરશો નહિ.” એ પેગરણના આવા યોલવા ઉપરથી મરણ પામેલાની પછવાદે શોકનું રડતું અથવા રાનિયા ગાતી વેળાએ એમ યોલવાનો વહુવિષ હતો એવું જણાય આવે છે.—vide Jeremiah xxvii. v. 18, and not with references in D'oyly and Mant. See also Amos V. 16; Ecclesiastes xiii. 5—6.

આ પ્રમાણે સ્થિરો રડતી હોયછે તેવામાં પૂર્ણો મહદાને રમશાનું
લઈ જવાની તૈયારી કરેલે. વાસની ખાટકી અથવા ઢાકડી બાંધીને નવું લુગડું
મંગાંધું હોયછે તે વને મહદાને આંધી કેછે. લોટના પિંડ કર્યા હોયછે તે-
ગાંધી શરીર અને પાન્થકના પિંડમાંથી શરીરનો પિંડ દર્ભ ઉપર તેને સરાયેંદું
હોયછે તાં મૂકેલે અને થીને પાન્થકનો ધરના ઉંમરા ઉપર મૂકેલે.

જે ખી પોતાને પિયેરથી સાસરે જયછે તેને ભાયે ધૂપેક ધાલેલે અને
તેને જોયની લુગડાં આપેલે તે સાસરવાસો કર્યો કેહેવાયછે. જે આવી ખી
પોતાને પિયર ભરી જયછે અથવા જે ગામમાં પોતાનું પિયર હોય તે
ગામમાં ભરી જયછે તો તેનો આપ તેને છેદો સાસરવાસો કરેલે. એ-
દ્વારે મહદાને ભાયે ધૂપેક ધાલેલે, નવાં લુગડાં પેહેરાવેલે અને ચુંદડી
આરાયેલે.

અડીના સગા થતા હોયછે તે નાઢાધને અણોટિયાં પેહેરીને તૈયાર-
થાયછે ને+ મહદાને ઢાકડીમાં બાંધીને ઉચ્ચડી ચાલેલે તે વેળાએ તેના પગ-
નો ભાગ અગાડી રાખેલે, ઢાકડીની આગળ એક ભાણુસ ટેવતાની ભરેલી
એક તોલડી લઈને આગળ ચાલેલે. સગાંવાહાલાં અને પાડોશી ઉધાડે ભાયે,
અને પગરાં પેહેરાવિના પેહેરેસે ઘોટિસે અને ઓડેલે અંગવસ્તે* “રામ.
ઓદો ભાઈ રામ” કરતા ચાલેલે. સ્થિરો તેમની પછવાડે ગામના દરવાજાનું
ચુંદી જયછે અને પણી પાણી વળેલે.

શાખમાં જાખ્યુ છેકે ગામમાંથી મહદાને લઈ જતાં ચકદું આવે ત્યાં
આગળ મહદાને જીવારીને “ખેયર” નો પિંડ આપવો જોઈયે. આ ચાલ

+ કર્નલ ટાડ કેહેલે કે, “ શૂરો રજપૂત ભરી જયછે ત્યારે તેને જીવતો હોય
ને જેમણુથિયાર સજતો હોય તેમ દાલ તરવાર ખાંધાવેલે; અને તેના ઘાડાનું જલ્દિ
દાન આપવામાં આવતું નથી પણ તે હેવને લેટ કરવામાં આવેલે અને તે પૂન-
રીની મતા થઈ પડેલે. રજરસ્થાન ભાગ ૨ લો. પૃષ્ઠ ૭૩.

*એજ પ્રમાણે ઈતિરાયક લોકો તેઓના શોકની વેળામાં કરેલે “તમે તમારાં
“મસ્તક ઉધાડાં કરી નાંખરો નહિં” તેમજ તમારાં લુગડાં કારી કાહારી નાંખરો નહિં
Leviticus X. 6. “રડવાનું જવા હે, મરણ પામેલાને માટે કાંઈ શોક કરું નહિં.
તારા માથાનો પોશાક તારા મસ્તક ઉપર બાંધુ, અને પગરાં પેહેરુ.”—
Eze'ielii xxlv. 17

હવણું યથે પડી ગયો છે. ગૃહિ પુરાણુમાં લખ્યું છે કે જે ગામભાં માં શુદ્ધ મરી ગયું હોય તેને લઈ જય લાં સુંધરી ગામના લોકોએ ખાતું નહિ પણ હવણું તો મન આસપાસના ધરવાળા લોકો આ રીત પાળેલે. *

શાખને લઈને ગામ બાદાર જયછે એટલે એક જણની પાસે પાણી હોયછે તે એક જગ્યા ઉપર છાંટાને તેને પતિત્ર કરેલે લાર પછી હાડી લાં આગાગ ઉતારીને લાં ત્રોજો અને ચોયો પિંડ જે ભૂતનો કુહેવાયછે તે એ બેગા મૂકેલે. પછીથી હાડી લઈ જતાં શાળનું મેં અદિથી અગાડી રાણેલે. ઘણું કરીને રમશાન નદી કિનારે હોયછે લાં જઈને ચિતા તૈયાર કરેલે. નેમાં દ્વારાનું હોયછે તે સુખડ અને બીજાં એવાં મૂલ્યવાન લાકડાં તથા નાળિયેરની ચિતા કરેલે. હાડીમાંથી મરદાને છોડી લઈને હાડી તથા એ-રાડેલું કુગડું રેહેવા દઈને શાખને ચિતા ઉપર ચારારેલે અને તેતું માયું દદ્દિણું દિશા ભણી કરેલે લારપછી વધારે લાકડાની ઉપર પુછી કરેલે. પાંચમાં અને છઢા પિંડ જે “સાધક” અને “પ્રેત” ના કુહેવાયછે તે આ ટેકાણે મૂકવામાં આવેલે. મરણું પામેલાનો દીકરો અથવા જે ડ. ઈ. ધણેશ્વા પા-સેતો સગો હોયછે તે ઓયાનો પૂલો સળગાવીને ચિતાની પછવાડે વણવાર ઝરીને, માયાનો બાગ પ્રથમ એતે એવી રીતે ચિતાગાં મૂકેલે. તથું પછીથી એદ કરતા જેસેલે અને આખું શબ્દ બળ જવા આવે લારે અભિમાં ધી રેડે છે. રાર્વ બળ રેહેલે એટલે બધી રાખ એકદી કરેલે અને નદીમાં નાણી હું છે, અથવા પાસે જે નદી હેઠાતી નથી તો એક ખાડો કરીને તેમાં તે એકદી કરી રાખીને ઉપર પાણી છાંટી લઈ જવા સારુ રેહેવા હે છે. જેણે દાઢ દીધો હોયછે તે રાખમાંથી હાઉફાના જીણું રાત કડકા એ-કઢા કરીને એક કુકરીમાં ધાલી, જે ટેકાણે શાળનું માયું મૂકવામાં આખું હોય લાં ડારેલે, ગરીઅ હોયછે તે અમિતાબને ટેકાણે એક ટગલો કરીને જે ઉપર પાણી ભરેલો ધડો તથા લાડુ મૂકેલે અને પેસાવાળા હોયછે તે લાં હેં ચચુચીને તેમાં મહાહેવની રથાગના કરેલે.*

શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારના દાઢ લખ્યા છે, વન દાઢ, (એતું કાગ, ગામ-ની ભાગોને મરદાને ઉતારીને લાં પિંડ ગૂકવામાં આંદે તે સાંદે)

+ ગામડામાં હળુ એ રીવાજ છે. * અથવા ચોતરો ચણુંવેલે. લા. ક.

અમિદાહ, જગાદાહ, અને લુમિદાહ જે સર્વેનો ખુલાસો, ઉપર જે કિયાતું વર્ણન આપ્યું છે તેમાં થઈ જાયછે.

દ્વાર્યવાનું હોયછે તેની દાહની જગ્યા એ એક ગાય આણીને તેથી દૂધ તે ઉપર દોડી નાખવામાં આવેલે પછીથી તે ગાય આલાથુને આપી ટેંબે અમદાવાદમાં દૂધેશ્વર કરીને રમણાન છે તેનું નામ એજ ઉપરથી પડેલું છે, સાબ્રમતી માહાત્મ્યમાં લખ્યું છે કે દૂધીએ ઝાંખિને જે જગાએ અમિદાહ દીધો હતો તે જગ્યાએ દૂધ અને દેવતા કામદેવનું ગાય લાં લાઈ આપ્યું અને તેનું દૂધ તે જગ્યાએ હોણ્યું.

દાહની કિયા થઈ રહ્યા પછી ડાખું નાહાયછે અને લૂગડાં દુષ્પેચે તથ્થ ને સારનાર હોયછે તે, પ્રેતને “દાહથી થંડુ પાડવા સારુ” તથ અને પાણી અપેછે * નાહાયા પછી સ્થિરો અને પુરષો મરનારને ધેર કરીને પાણો જાયછે અને પછીથી વેરાયછે.

ખણી ભરી ગયા પછી તેની વહુ ચૂડો ભાગેછે, આલાથુની નાતની સ્થિરો દરમાને દાહાડે પોતાના માયાના વાળ ઐડાવી નંખાનેછે, એક કર્મ સુધી તે ખૂણે રહેયે અને શોક પાળેછે, લારપણી તેના પિયરનાં આચીને તેનો શોક મૂક્ષવા પોતાને ધેર તેડી જાયછે, કદાપિ કોઠને શોક મૂક્ષવનાર સર્જાં હોતું નથી તો તે બહુચરાળ, પ્રભાસ, કે પછી નર્મદાળ યાના કરવા સારુનીકાયછે. વિધવા થઈ એટલે તે નાતનાતમાં જમવા જતી નથી, હવણ્યાંના સમયમાં, જે વિધવા પંદર વર્પની હોયછે તો કટલીક નાતોમાં સૌભાગ્યનું તીનો વેશ રાખવા હેલે, પણ તે જ્યારે ત્રીશ વર્પની જિમરની ધાર્યાંથી લારે તેનો બાપ કે કોઠ પાસેતું સર્જાં ભરી જાયછે લારથી વિધવાપણુનો શોક

*ગુરુના “એપિકચુન્નિન” માં દેખ વિરમરણ કરવનાર પાત્ર વિષ લખેલુછું તેનું સમરણ વાંચનારને કરાવિયે છિયે:—

“આ પ્યાલામાંથી પી—એસિદિસ પોતાના નીચેના રેહાણુમાં એજ પિયેછે; અને નીચે ને મરણ પામેલા જાયછે તેના એઠા ઠંડા પાડવા સારુ એજ તેને આપેછે.

“આ પ્યાલામાંથી પી—એ માહેલું પાલું લીધના વેહેણિયાનું તાળું છે,

પાળવાનું ચાલતું હરેછે. ને તે વિધવા પૈસાદાર હોયછે તો ચૂડાને ખટકે સેનાની ચૂડ પેહેરેછે; ને તે રજપૂત જાતની હોયછે તો કાઠનું પેહેરેછે, અને આલાલુ કે વાણિયાની નાતની હોયછે તો મોળા કારપાદવના. સાથી સંધા પેહેરેછે. પણ શાખામાં તો ધેગો સાંદ્રો પેહેરવાની છૂટ છે; અને ધરેણું પેહેરવાની ભના કરેલો છે.

વિધવા નિના બીજાને શોંક પાળવાની મુદ્દત ભરનારની ઉંમર ઉપર અને તેના સગપણું ઉપર આધાર રાખેછે. ને શોંક પાગેણું તે વિવાચાજન જમવા જતાં નથી, કેટલીક આવાની વસ્તુઓ તનેણે અને ધોળાં કે મો-ળિયાં લુગડાં પેહેરેછે. પરગામના સગાને કૃષ્ણાક્ષરી (કાળાતરી, ચિઠ્ઠી) લખીને ખખર આપેછે અને તે ડેણી* સાથે મોકદેછે, તેના શીરનામા ઉપર “લુગડાં ઉતારીને વાંચને” એમ લખ્યું હોયછે કારણું કે તેમ કરવા-થી અડચણું પડે નાફિ અને તે ભાણુસ અલડાય નાફિ. આ ડેકાણે તેનો એક નસુનો આખિયે છિયે તે ઉપરથી તે કેવા પ્રકારની હોયછે તે તથા છેદુંઓને ભરણું કિયાખર્ય કરે ધેલાઈ ભરેદો અને ઉડાઉપણુંથી કરવાની દુરજ પડેછે તે જખૂાઈ આને.+

એથી કરીને પાછળનું તેના ખધા પાપ સહિત, અને ખધા દુઃખ અને જેહ સ-હિત આગામીના વિસમરણ થઈ ગયેદા રૂમ નેનું હેણાશો.”

તોપણું આવા સુઅદ્દાયક દોપવિસમરણના લાલની આશા રાખવાનું હિંદુ-અને હોલ એમ લાગતું નથી. પણ એથી ઉલ્લંઘ ધર્માત્માને પાછતા જન્મતું રૂમ-સ્થળ થવાની શક્તિ આપની એ તેના પુણ્યકર્મનો એક મહિમા ગણુવામાં આ વેછે.

* કેટલેક ડેકાણે રાવળિયા અથવા એનીજ કોઈ હલકી નાતના હોય છે. તે લધ જ્યાછે અને દૂરના ગામોમાં હું ટપાલ મારે મોકદેછે. ભા. ૪.

+ આ વિધય સંબંધી ટાડ રાજરથાનના પેહેલા ભાગને પૃષ્ઠ ૩૦૭ મે-સેવાદના મહારાજ સિંગરામસિંહ અને આમણરના મહાનુ જયસિંહનાં ભના કરનારાં મૂલ્યવાન આજ્ઞાપત્ર છે તે જુનો. જયસિંહને તો આ પ્રસંગને માટે એ-કાલજ માણુસ જમાડવાની હથ ખાંધી છે, અને એણા પૈસાવાળા હોય તેણાને નાતવરા કરવાની ભના કરી છે.

કૃષ્ણાક્ષરનો નમુનો।

શેહેર અમદાવાદ મધ્યે મેહેતા કલ્યાણરાય કેશવરાય, તથા મેહેતા જનિયતરામ નરલેરામ (મરનારનો જમાઈ તથા પુને) નોગ શ્રી સુરતથી લં મેહેતા જાવાનીરામ મંછારામના નમસ્કાર વાંચજો. બીજું લખયા કારણ એ છે કે:—ચિત્ર શુદ્ધ ર ને ખુખ્ખવારની રાત ધરી ર જાતીના જાદુરામ વેહેમશંકર રવર્ગવાસ પામ્યા છે તે ધણું માહું થણું, પણ શ્રી પ્રરૂપેશ્વરે કંદું તે ઘર, એમાં કોઈનું લોર ચાલતું નથી. બીજને દિવસે ત્રીજી પોહેરસુધી જાદુરામના નખમાં પણ રોગ નોહેતો પણ સાંજ સારા હતા; તથાપિ પાછડો એ ધરી દિવસ રહ્યો એટલે કોગળિયાનો ઉપદ્રવ થઈ આવ્યો તેને માટે અમે ધણું ઉપાય કર્યા અને ધણી બાધા અધ્યાત્મિયો રાખી પણ આવરદા આવી રહ્યો તેથી કરો ઉપાય ચાલ્યો નહિ. આપણું સરાં ખાંડાં યાત્રાએ ગયાં હતાં તેથી આ પ્રસંગે હું તથા શિવેકરામ (એક પાડાથી) એ જલ્દું ઘેર હતાં તે અમે પણ ઔપદ્રવ લેવા ગયા હતા તેવામાંજ લાઈ જાદુરામને અકળામણું થઈ આવી પણ તેના સારા ભાગ્યે અને તેના આ ભવ તથા પૂર્વ ભવના ધણું પુષ્યના યોગ્યથી અમે એ જણું તુરતાજ આવી પોહેંચ્યા, અને મરણુનેણા ઇદી રીતે ચાંચવી પુણ્યદાન કરાવ્યું, બોંધ લોધા, અને રહોમાં ગંગાજળ મૂક્યું. એ અમે આવ્યા હેત નહિ તો ખાટલાગાં હેઠળ અફુત તેથી પૂતળવિધાન કરવું પડત.

બાઈ અણાનંતાને (મરનારની છોકરી અને કલ્યાણરાયની વહ) રોવા ફૂટવા દેશો નહિ. દ્વારે તે કરિયે તથાપિ આપણે હવે એનું મોં દૈખવાના નથી. માટે હવે તો હિંમત રાખીને ધરની કાજ રાખી આખરું પ્રમાણે નાતમાં ખર્ચ કરવો. પાંચ દશ ઇપિયા વતા થાય તો તેની ચિત્તા કરવી નહિ, કેમકે તે તો રણતે અપને મળશે પણ માખાપણું કારણ ઝરી આવનાર નથી. ર ૫૦૦) ની હિંમતનું ધર છે, ધરેણું ર ૨૦૦) નું છે તથા વાસણું કુસણું થઈને સામાન ર ૧૦૦) નો છે એ શીતે એકદર ર ૮૦૦) ની ભતા છે; પણ સુરતની નાત નણું દિવસ જમાડવામાં ર ૩૦ ૧૧૦૦) નો ખર્ચ થશે માટે ર ૩૦૦) બાંજે ઉપાડવા પડશે, તે હવણું

તો છોકરાં નહાનાં છે, પણ તે અણાટાં થરો એટલે રણી ખપીને ટેવું વાળશે એની કાંઈ ચિન્તા રાજૂની નહિ, કેહેવત છે કે “જેને બાગા તેને શા દ. કાળા” ભાડે દીકરા છે તો લેણા દેખુનો શો ભાર છે; કારે સરારે તે વાળા દેશો ભાડે તમે ખરા સગા હો તો કારણ સુધારવા આવી દેખાંય-
ને, ને આ કાગા વાંચીને એક ધડીને છડું ભાગે તૈયાર થલે. પાણીઓ
ભી જા રહેશો નહિ. જો તમે આતશો નહિ તો નાતનો અપજશ
હથારે માયે ગેસરો, અમારે લેવા હેવા નથી.

૬૦ લાવાનીરામ મંછારામ.

પ્રેતને લોઈતી વસુહોમો મારી આવે એવી ભાઈ દાન કરવામાં

આવેછે તેને લગતી ધીમ.

એક હિંદુ કથા છે કે, “એક માણસને નણુ મિત્ર હતા, તેમાંથી એ જી-
“ખુના ઉપર તે અતિથિય પ્રેમ રાખતો હતો; અને વીજે સર્વી॥ કરતાં સ્વર્ણ મન-
“નરાળો હતો તથાપિ તેને માટે તે એવરકાર રેહેનો હતો. એક હિવસ તેના
“ઉપર અપરાધ મૂકવામાં આંદોલન તે વિષે તે નિહોંય હતો તો પણ ન્યાયાધીશે
“તેને તેડાયો; એરે તેણે પોતાના મિત્રોને કદ્યું કે મારી પક્ષમાં સાક્ષી પૂરવાનો
“માટે તમારામાંથી મારી સાથે ડોણ આવેછે? એહેવા મિત્રે તો લાગલું જ કહી
“દીયું કે મારે તો બીજું કામ છે. બીજે હતો તે તેની સાથે ન્યાયાધીશના દ-
“રવાન સુધી ગયો, પણ તેનાથી ડરી જઈને પાછા ફરીને ચાલતો થયો. વીજનેથી
“તેને બિવકુદ ભરોસો ન હોનો તે તેની સાથે આંદર ગયો, તેની પક્ષમાં બોલ્યો
“અને તેના નિહોંયપણાની એરી હેંસથી સાક્ષો પૂરી કે ન્યાયાધીશે તેને છાડ્યો
“મૂક્યો અને તે સાથે તેને રીત આપ્યી. આ જગતુમાં માણસના નણુ મિત્ર છે.
“તેનો જ્યારે ભરણાવસર આવેછે અને ઈચ્છિક પોતાના ન્યાયાસન આગળ તેને
“ઓદ્ધારે ત્યારે તેઓ તેની સાથે કેવી રીતે વત્તેં? સોનું તેનું વાહદું મિત્ર
“છ તે તેને પ્રથમજ તજ દેહે તેનાં સગાંવાહાવાં તેના હાહસ્થાન સુધી તેની સા-
“ંગે જયાછે, અને પણ એ પોતાને ઘેર પાછાં આવતાં રેહેછે. તેનાં શુભકલ્પ માત્ર
“તેની સાથે ન્યાયાસન સુધી જયાછે, આગળ પડેછે, તેની ભાણી એકાદેછે.
“અને તેને દ્વારા ને દૃપા સંપાદન કરી આગેછે.” આ પ્રમાણે ધ્યાછે તે કે મિ-
ટેન્ચ એવું કથન કરેલે કે (Notes on the Parables, sixth edition, P.51)-
આ યુનિથી રેવેની બાત છે ખરી તો પણ યાડુદીનો રનધાર્મિકતાનો આ જણાયા
યોગ્ય દાખલો છે. તથાપિ એના કરતાં એ સંબંધની સચાઈનો વધારે વિશક્ષણ
વિચાર, ઈતિહાસ—ઈથરનાં પસંદ કરેલાં છે: કરાંમાં, કૌંકિડ રીતે ચાલતો આવે-
લો જણાયાછે. હું એ પણ થનાની સ્થિતિમાં સુધી થનાના એત સારુ તેઓના
પોતાના વિચાર હજીજગણું આ જગતના કામકાજ, પ્રતાપ અને આનંદને વળગણી
રેહેતા હતા, અને મરણ પામેવાનો સંબંધ હાવના જીવતરના કામકાજ સાથે સ-
હાનો બંધ થઈ ગયો. હોય એમ તેઓ સમજ શકતા ન હતા. આ પ્રમાણે, ખુ-
શીથી છૂટા છેડા કર્યા હોય નહિ તો ખૂંઝી ઉપર મેળવી લીધેતા પતિ તરી-
કના હકો, ધારી અને ધલિયાણી મરણ થવાથી છૂટાં પડે તો યાણું તેમની નજર-
માં નહિ સરાયા થયેતા ગણતા નહિ, અને મરણ પામેદો. અતે કાન્ડર તેની વી-
મારી દેનારી ઠકાદ્ધિરા જે સંબંધ ધરાવતાર આરકેલાસના હાથમાં પડી હતી:

તેના ઉપર દાવો કરે એ વાતની તેમને નવાઈ ન હતી. લારે ભૂર્તિખૂડકોના લો-
કિકર્ધમાં સહાય એવા વિચાર ચાલ્યાં કરેછે કે મરણ પામેવાને આત્મા ભ-
નુષ્ઠ પ્રાણીના અવહારમાં પછિનાંથી પણ પોતાનું બળગતું રાખે અને તેના
સંબંધી અગાઉ વિચાર કરી રાખવામાં આવે અથવા તેને વીસારી મૂકવામાં
આવે તે પ્રમાણે તેને સુધી કે હું ખી કરાયે. એટં જણુનાથી આશ્ર્ય પામવા
નેટું નથી. એ જાતિયો કિથિયન ધર્મ સ્વીકાર્યા વિનાની રહી તે પણ પ્રાચીન
સમયની કે અવીચીન સમયની, સુધરેલી કે જંગલી પણ તેઓએ એક સરફે
અવાજે એવો નિચાર ધારણ કરેલો છે કે ધર્યિત ઉત્તર કિયાએ કરીને પ્રેતનો ર-
ચ્છતો સરલ કરી આપવો નેઈયે. અને તેને અગત્ય પડતી વસ્તુએ પૂરી પાડવી
નેઈયે. પ્રાચીન સમયના લોકો શખના મુખ ઉપર નાથ મૂક્તા હતા તેનું કારણ
એમ હતું કે પ્રેતને નરકની નહી ઉત્તરવાને કે રાતની રી આપવાને કામ લાગે,
એ સાચે બણી પ્રેતલોક (નર્ક) ના દ્વારાપણ સેરાયેરસનો ડાય શાન્ત પાડવા
સારું લોટની શૈયલી અને મધ્ય મૂકવામાં આવતું હતું. રોમન લોકો મરણ પામે-
વાની ઘારમાં પ્રેતલોકના દેવતાએને શાન્ત પમાડવાને માટે દૃધ, મધ્ય, પાણી,
દ્વાર, અને તેવ મૂકતા. સ્કાન્ડિનેવિયાના શૂર પુરુષોને એડિનન! લણીથી ઝીત-
ની પ્રેર્ણ કેઢેલામાં આવેલું હતું તે પ્રમાણે તેઓ નિશ્ચયાત્મક ભાનતા હતા કે
સ્ફુર્યિયારા, યુદ્ધના ઘારા, અને ચાકરો તેમની સાચે ઘારમાં ડાયવામાં આવતા
હતા તે તેઓ જન્યારે વાલહાત (લડાઈમાં મરણ પામેવા શૂર પુરુષોને વસવાનો
અમર મેહેલ) માં પ્રેરેશ કરવાના હોય અને ત્યાંના શૂર દેવતાના આસન આ-
ચશ રાતું થવાના હોય તે હિન્દે ઉપરોગમાં આવે. “લાપલંડ લોકોમાં હવણું
ચાલ છે તે પ્રમાણે તેમનામાંથી કોઈ મરી જન્ય ત્યારે તેને અંધારા માર્ગમાં ચા-
લતું પડે માટે અગ્રવાળું કરવાને ચકમક અને તે કામમાં લાગે એવી બીજી ગ-
ધી વસ્તુએ તેની સાચે રાખેલે,” અને અમેરિકનો અસલી રિકારી પોતાના
“મરણ પામેવા મિનની સાચે બંધુક ડાટેલે, એટા માટે કે પ્રેતલોકમાં તેને શિ-
“કારની પછિનાડે લાગવાને કામ આવે. મોન્ટોર હુક લખેલે કે, “કેટલીક વાર
“તાતાર પાદશાહેને ડાયવામાં આવેલે તે રીતિ ઉડાંધપણુંની અને જંગલીપણું
“ની ધણી ટોચે ગોહોંચેલી જણ્ણાયછે; પાદશાહના શણને ઇટાની ઈમારતમાં
“મૂકવામાં આવેલે તે ઈમારતને માણુસ, સિંહ, વાધ, હાથી અને જૌથોના
“શાસ્ત્રમાં કદ્યેલી નાના પ્રકારની વરતુંથી શણગારવામાં આવેલે. ઈમારતમાં
“મધ્ય લાગના વિશાળ બાંધવામાં પ્રતાપવાનું પ્રેતની સાચે રોંગ રૂપ, જવાહિર-
“નો અગ્રનો અને મૂક્યવાનું પોશાક ડાટેલે.

“એ રાક્ષસી પ્રકારના ડાયવામાં ધણીવાર કેટલાક બધા શુલ્કમેના જ્યની

“મુનારી થાયછે; છાકદિયો અને છાકરાઓ ને ગોતાના રૂપને માટે પ્રસિદ્ધિ “પામેલાં હોયછે. તેઓને જઈને ઝાઈને ભરી જતા સુધી પારો પી જવાનો અ- “સાતકાર કરવામાં આવેછે; કેહેણ કે આ પ્રમાણે કરવાથી તેમનો રંગ અને “તાજપણું એવું રૈહેણ કે જણે તેઓ જીવતા હોય. તેઓને પણ ગોતાના પા- “દશાહની જીવતાં સેવા ઉદ્ઘાટા હતા તેમ કરવાને તેની આસપાસ ઉભા ગો- “ઠવેછે. તેઓના હોયમાં, હુકો, પંખા, સુંધવાની તમાડુની શીશી, અને બીજી “તાતર દણારની પારવની ઢાંગી રાજ સામન્દ્રિયો આપેછે.

“આ ડાટિસો ખાળનો સાચવવા સાર લોંયરમાં એક પ્રકારનું કામકું ગોઠ- “વનામાં આવેછે તે એવા પ્રકારથી કે એકની પછવાડે બીજે એવા કેટની ક અ- “ધા તીર છુટ્યાં કરેછે. આ કામકું અથવા તો એઓને કામણાં કેહેવાં જોઈયે “તે એકઠાં ખાંધેલાં હોય છે અને તીર ચડાવી મૂકેલા હોયછે. ભોયમાં મૂકેલા “આ સંચાની ગોડવણું એવી કરેલી હોયછે કે તેનું ઢાંકણું ઉધાડવામાં આવે “એટલે પેહેલો તીર છૂટે, અને પેહેલો છૂટ્યો એટલે તેની પછવાડે બીજે છૂટે અ- “ને એ પ્રમાણે છેવટાના સુધી થયાં કરે. કામકું કરનારા આ ધાતકી સંચાને અ- “ગાહથી તૈયાર કરી રાખેછે અને ચીનાચો જ્યારે ધર સુનુ મૂકીને કંદિં જયછે “લારે પોતાના ધરનું રક્ષણું કરવાને કામકું અરીદેછે.”

સતી દિશે અમારે હવણાં બોલવાનું છે તે પણ આ એક મહા ચિત્તભ્રમણ પણું ને યોગ્ય રીતે કેહેવાય છે તેનું એક બીજું પાસું છે. આદ્વિકામાં અને પોલિનિશિયાના હણતિયોમાં પણ એના જેની રીતિ છે:— મિ. લ્યાન્ડર કેહે છે કે, “અહિયાં (જેનામાં) એવી રીતિ છે કે જ્યારે હાડમ મરણું પ્રાપે “છે. ત્યારે તેની માનીતી જ્ઞિયો. માંથી એ જણુને તેના મરણને દિવસે આ જગત “તજણું પડેછે, તે આથલા માટે કે તેની હુદે પણજની અતિમાં સંસારી ગમ્ભેત “પ્રમાડનાર શોહું પણ સાંદરન થઈ પડે; પણ માછ સૂણાની પતિયુત્તા જ્ઞિયોને “પોતાના માનન્તા પતિની સંગારે ઘારમાં વાસો કરવાને કાઈ પણ લોભ અથ- “વા ઈચ્છા ન હતી, એટલે તેની દાહની ડિયા થતા પેહેલાં તે જઈને સંતાઈ “રહી. તે ત્યારથી તેની બીજી જ્ઞિયોની જેણી છૂંધી રહી. તથાપિ એ અભાગિણ “જ્ઞિયો માહેથી એક,—કે જેના તાળામાં અમાર ધર છે,—હવણાંના સૂણાના ધ- “રમાં સંતાઈ રહી હતી ત્યાંથી શોધી કાહાડવામાં આવી, અને જમે તો જરનો “ધ્યાદો પિયે અથવા પૂજય ગુરુના વોકાથી માથું લાગવા હેઠે બેમાંથી ને ફાંચ “તે કરવાની છૂંધ આપવામાં આવી. તેમાંથી પેહેલે રસે મરવાનું તેને ઓછું લયં “કર લાગ્યું એટલે તે પ્રમાણે કરવાનું માન્ય કરસું.”—Journal of an Expedi-
tion to explore the Course and Termination of the Niger, Vol. i.,
PP. 92-93.

“જૈમ સુધાની ક્રિયોના પતિપત્તપણાનો દાખલો અતાવચાને માટે અને “તેની સાથે અદૃશ્ય જગતૂમાં જવાને માટે તેઓને ફાંસો દઈને મારી નાંખવામાં “આવેછે, તેજ પ્રમાણે એવા પ્રકારનું મરણું દરખારિયો અને નકોંબ ઉપર ઠ- “રાવવામાં આવેછે, અને તેમાં સહાય આબદું અને માનું સમજવામાં આવેછે. “ને ક્રીનાં છાકરાં સુધાની પજવાડે જરતાં હોય છે તેથિયોને ફાંસો દઈને મારી “નાંખવાને પસ્તંદ કરવામાં આવેછે તેનાં કારણું ઘણું છે તે માહેલું રહોયામાં “મહોદું એ છે કે એ છાકરાં સુધાનાં ખરેખરાં છે તેની એ એક ખરેખરી સા- “ભીતી થઈ પડેછે અને તેઓની મરણું પામેલી માતાઓના તાણામાં જે ન- “ગ્યાઓ હોય છે તેના વારસ તરીકેના પોતાના હુકનો દાંડો કરી રાખેલે જે “કોઈ છોકરાની મા પોતાને ફાંસાથી મારી નાંખવા હે નહિ તો તેના પતિપત્ત- “પણું નિષે લોકોના મનમાં શક રહી જય; અને તે જીના તાણાની જગ્યા “હોય ત્યાં તેનાં છાકરાં જય અને પોતાના હુક તરીકે તે મિલકત ઉપર દાવો “કરે તો તે જગ્યાનો માલિક એ બનાવનો લાગ લઈને છોકરાને મેઝું મારેલે “કે તમારી મા પતિપત્તા નથી માટે અમે તમને કશું લઈ જવા દઈશું નહિ. “કારણું કે તમારી માના અપતિપત્ત્યે કરીને વારસ તરીકેના તમારા સર્વે દાવા અને „હુક છૂટી પડયા છે, અને તમારી મા તમારા ખાપની સાથે ડગવાને સામેલ “થઈ નથી એ ઉપરથી સુઅના કરતાં તે કોઈ ખીજ પુરૂષને વધારે ચાહાતી હતી “એની નાકશું જવાય નહિ એની આ સાખીતી છે. કુર્દ કિર્વિલના ભાઈની “નીસે ક્રિયો ફાંસાથી મરવાને તૈયાર થઈ; પણ તે પોતાના દેશના લોકોની સાથે “એકદ્વારે જરાયાવતાં જરા વધારે ડાંબો હોંનો, અને પોતાના દેશની રીતિ પ્ર- “માણે ઘસુડાયો જય એવો હતો નહિ તેથી જેઓને પોતાના ભાઈનાથી છા- “કરાં થયેલાં હાં તે સર્વેને મરવા દેવાની અરથાત તેણે રાન આંસી, પણ જે “નુંબાન ક્રિયોને છોકરાં થયાં નથી તેઓને પોતાના જીવનું ણવિદાન આપવાનું “કાંઈ કારણું નથી એમ તેણે કશું તે એમ લખીને કે સર્વેને સારી રીતે પો- “તાની ક્રિયો કરી શકાશો તેથી ઘણેલા લાભ થશો.—કારણું કે સુધાને જેમ વધારે ‘ક્રિયો હોય તેમ તેની રહેઠાઈ ગળુંયછે.

“ચૈન જણિયોએ આ ઠરાવ લાગલોઝ માન્ય કરચો, અને મારા જણવામાં “જેણું આંયું છે તે પ્રમાણે કુર્દ કિર્વિલ સર્ફો આંદો રાન, જેની “અમેલાધિનતા વિષે શક નાંખવાને હિંમત ચલાવી શકાય નહિ તેચાની સ- “લાહાથી અને અભિપ્રાયથી, લોકની નજરમાં આંદો પ્રતિષ્ઠિત રસ્તો આવે તેવે “રરતે સુખાયત્વે કરીને જીવથી ઉગરી જવાને માટે તેઓ ણહું રાણ હતી પણ “એક જવાન હતી તે (જેના સુખાંત ઉગરતારી ખંદર થતી હતી, અને ખીજ

“काइ आरण्ह करतां अनेज माटे बानियैने हंगरवाने एंगै अलिप्रेष्य आप्ये।
“होता के लेथी तेनी धारेली छँच्छा पूर्ण थाय अेवुं सदाय धारवामां हतु) प-
“रेखारने धारो तोने ज्ववा माटे राजमे आपेका अनिप्रायनी योऽयता
“विषे शंका देवा लागी तेलिये दुध किलिने पूँछयुं के जेने माटे हुं तमा
“राखती हती ते भाषुस उयां छे अथवा तमारो लाई भरण्ह पास्ये तो शुं
“हुं ज्ववाने योऽय छुं? दुध किलिने तेना भरण्ह पामेका लाई करतां ह-
“लका गण्ये तेथी तेने अगडी लाधी योड चढी के अने इंसो देवाने ए क्षिये।
“तैयार रही हो अने नेओने एनी डोकमां प्रथम लूगडानो इंसो नांग्यो होतो
“ते भूष लेशी एचवाने आज्ञा की ते प्रमाणे तेमणे अभिन्न करयो; अने
“जेवी ते हुःअना विन्ह भतावा लागी के तुरत इंसो नरम हरवानी आज्ञा करी
“ते एवा विचारथी के भरण्हना हुःअतो शेंडो धेणु अनुभव तेणे करयो एक्षे
“हुवे पेतानी सुर्खाई विषेनो ते पस्तावा करशे; पगु तेनो विचार तो केवा
“ज्वूहान प्रकारनो होतो, केमके तेलिये शंकाना भन्ने छेदा पेताना हाथमां ली
“धा अने सखत एच्यामा भाऊयुं ते एवी रीते के इंसो देवारियोगे जे काम
“आधूरं मूँखुं हुं ते पूरं थर्ड नय; अने राज जे तेनी मूर्खाई भरेली हडी-
“लाई गण्यो हो तेनी हो आतरी थर्ड अने तेने सत्वर डेकाणे करनाने पेली
“क्षियोने कहुं. आ ज्वुवान ल्ली पेतानी सुंदरताने माटे प्रण्यात हती, अने म-
“नुय प्राणीमां हेठ थडे एनी परिभूयुं सुंदर भरेखात ते हशे, जे सुंदरता
“साथ गोरपण ने कांडि संबंध होय तो, आभी भान एक्लीज हती के ते गो-
“री न हती, केमके, वक्षयुहार छणियो भतावीने तेचोने हुं भुज्यो हो आना जे
“वा तेखीनो अशुसारो होतो लारे तेचो सहा केहेता के जे करतां तो क्यांय चिडिया
“ती हती.” Journal of a cruize among the Islands of the Western Pacific, including the Feejees and others inhabited by the Polynesian Negro Races, in Her Majesty's Ship Havannah. By John Elphinstone Erskine, Captain R. N. With Maps and Plates. John Murray.

विधर्मी छिंहुओ, जैन, आ विषय संबंधी चालना विचार छे ते करतां
वधारे वाजगी विचार आपता ज्वायछे तेनु कःरण्ह यीन्तुं कांठ नहि पथ आ
घाणेनी रीत भाननी सामे थवानो ज्वुसो छ. भजेरीना पञ्चना गोरजियो पा-
सेथी जे हुक्कित एकडी कीने जे एशियाटिक रिसर्चीजना नवमा भागमां छापे-
ली छ तेमां ए दोक्ये एवो अनिप्राय भनाउयो ले के “यीउ जतिना मूर्ख
“दोका राखना नाश नथी तेथी सगुं भरण् पामेते तनी पश्याडे अथ नाशुं

“ખર્ચી નાંયેછે. કેમકે કિયાથી અને બીજુઓને જમાડચાથી તે ભરો ગયેલું “માણસ શી રીતે સંતોષ પામી રાકે? ‘હીવાની નેત એક વાર ઓદાઈ ગયા પ- “છી તેમાં વધારે તેથે પૂર્ણે તોયપણું તે અજવાણું આપી રાકતી નથી,’ એટલા “માટે ભરો ગયેદાની પછ્યાડે વરા કરવા ને કિયાઓ કરવી એ વ્યર્થ છે, અને “એ સગાને રાજ કરવાની ઈચ્છા હોય તો તે અવતાં હોય ત્યારે કરવું સ્વાર્થં છે. “આ જગતમાં જે માણસ પિયેછે, આપેછે, અને ખાયેછે તેજ તેને લાભ- “દ્વારાયકછે, પણ તેને આંત આવે છે લારે તે પોતાની સંગાયે કાંઈ લઇ જતું “નથી.” આ જૈનમો વિચાર એક એંગેજ કવિતા નીચેના વિચાર સાથે મ- “ણતો આવેછે.

“કેમકે નિઃશબ્દ કાગરમાં વાતચીત કરવાની નથી, મિત્રોનાં આનંદદ્વારાયક પણ “ગતાં પડવાનાં નથી, આશકમાશુકના અધાર નીકળાના નથી, ચોકથી રાખ- “તાર પિતાની શીખામણ મળવાની નથી, કશું સંખળાવાનું નથી કેમકે લાંદી “છે તાહિ, પણ સર્વ પ્રકારનું વિરમરણ, ધૂળ, અને ગાંધાર અંધકાર છે !”

મફકરણું દ્વ.

મરણું પછીની ગતિ—શાદ્ય—ભૂત—

ચાલતા વેહેમ.

ગડડ પૂરાણું અને બીજાં હિંદુનાં પુરાણોમાં લખ્યું છે કે, કોઈ માણસ ભરી જય લારે તેના દીકરાએ અથવા તેનું જે વારસ હેઠળ તેણે પિંડ આપવા જોઈએ અને જો તે આપે નહિ તો મરનાર ભૂત થાય. પેહેઝા છ પિંડ કેવી રીતે મૂકવામાં આવેછે તે વિને અમે વર્ણન અધ્યું છે. જે ચોધો પિંડ મૂક્યા પછી કિયા આગળ ચાલે નહિ અથવા ઠદાપિને અમિદાદ હેલામાં કાંઈ દરકતે આવી પડે તો જીવ ભૂત થધને રહેછે. એજ રીતે જો છુટો પિંડ માત્ર આપવામાં આવે તો જીવ પ્રેત થધ રહેછે, કુમકે મરનારે જે ધરમા દેહ છોડ્યો હોય તેના છાપરાની પાંખ ઉપર બાર દિવસ લગી જીવ વાસો કરેછે. માટે મરનારનાં દ્યાનું સગાં સુર્ય ઉગતાં ધરના છાપરા ઉપર દ્યાનું વાસણું મુકેછે ને એક પાણીનું મુકે છે. બીજા પુરાણોમાં એમ છે કે આવી રિથતિમાં જીવ અમિદાહની જગ્યાએ અથવા એકવે વાસો કરેછે અને વળો બીજી જગ્યાએ એમ પણ લખેલું છે કે તે અસિ, હવા અને પાણી તથા જે ધરમાં તેનું આગળ રથાન હતું તેમાં વાસો કરેછે*

* એમ કેહેવાનું કારણું એવું કે તરત દેહ છાડીને જે આત્મા જય છે તેના અવર જવર ચેલા દેહ સાથે ચાલતો રહેછે અને જીવશ લોકોની દંતકથા (દેહમાંથી આત્મા ગયા પણ કેટલીક વેળા સુધી પોતાનો સંબંધ છોડતો નથી અને ભસ્યાં કરેછે ઇત્યાદિ) જે ધણી ઉંડી સત્યતા ઉપર રહેલી ગણ્ય તે પ્રમાણે કેટલીક મુહૂરત સુધી તે ભસ્યાં કરેછે અને જે સ્થાનમાં તેણે ધણી વેળા સુધી વાસો. કરેદો હોયછે તેની પાસે આંદો ખાયાં કરેછે, અને તે સંબંધે કરીને તેની સાથે સાંકળી ગયેદો છે અને હનણાં પણ સહાને માટે વિસુદ્ધા પદ્યો નથી એમ જણેછે. વિવાના આધારથી પણ એવી કષ્ટપના કરવામાં આવી છે કે દેહમાં જીવનો રણુકારો છેવનેરકો વાગી રહેદો ધારનામાં આવેછે તે કરતાં તે બહુ વધારે વાર લગી પોહોંચે છે; બણી કેટલીક વાર સુધી તેને જીવતરનું પરિપૂર્ણ રમણણું થધ આવેછે. ધાર્યી વાર એવો બનાવ બનેછે કે ઉપરથી મરણ કાળના ધડપણાડા જતાવી આપવાનું સર્વે લાગદુંં જ બંધ પડી જયછે, અને

પ્રેતનું નહું શરીર બંધાય એટલાં ભાટે દશમા સુધી અડકો પિડ મૂકવામાં આવેછે. જ્યારે દરા દિવસ પૂરા થાયછે લારે હાથના અંગુધાના ઉપલા ભાગ જેનહું શરીર બંધાયછે. પ્રેતને જીથું ને તરસ લાગી હોય તેને માટે દશમે દાઢાડે પણ એક પિડ મૂકવામાં આવેછે. દશમાને દાઢાડે દશવાર ભેગા પિડ મૂકવાનો હનખાં ગૂજરાતમાં સાધારણું ચાલ પડી ગયોછે.

દશમે, અગિયારમે, બારમે, અને તેરમે શ્રાદ્ધ કરવું જોઈયે અને લાર પછી માશિયે અને સંવત્સરિયે પણ કરવામાં આવેછે. જેનો દીકરો શ્રાદ્ધ કરતો નથી તે વાંઝિયો. ભરી જયછે અને નરકથાં જયછે. શ્રાદ્ધ ને દિવસે દાન કરવામાં આવેછે તે પ્રેતને યમના નગર લગી દુઃખદ્યક પ્રવાસ કરવો પડેછે તેમાં જોઈતી વસ્તુઓ મેળવવાના કામમાં આવેછે. તે દાન વડણું લઈને કૃષ્ણને આપેછે, પછી તે સર્વ નિરક્ષક નારાયણ—સ્ર્યંતે આપેછે. તે લઈને ભરણું પામેવાના છુનો આપેછે. ભરણશરાયા આપવામાં આવેછે તે પ્રેતને પાકખીનું કામ સારેછે; તેમજ પગરખાં, છત્રિયો, અને પંખા પણ માન્ય કરવા જેવા દાન છે; વળી પ્રેતને રરતામાં અજવાણું ભેણે એટલા ભાટે શિવના દેવલમાં દીવા કરવામાં આવેછે.

તથાવને આરે અથવા નદી કિનારે શ્રાદ્ધ કરવામાં આવેછે શ્રાદ્ધ કરનારે હળમત કરાવી મૂલ્લો મૂંડવાને તરભાણું, તથા તથ અને દલની લઘ્ને તર્ફણું કરેછે તે નિષેઠું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રાદ્ધ કરનાર દર્શની એક મૂર્તિ જનાવીને તેને નવરાયા પછી પુણ્ય ચડાવેછે અને શ્રાદ્ધની કિયા સાક્ષીભૂત તરીક વિશ્વેવની મૂર્તિ જનાવીને પાસે મૂકેછે. પછી ભરનારું અને દેવાનું આવાડન કરવાનો મંત્ર ભણવામાં આવેછે, વિષણુને માટે શાલિંગરામ પણ મૂકવામાં આવેછે અને પછી ચાલતી રીત પ્રમાણે સર્વની પુરા કરવામાં આવેછે, લાર પછી નૈવેદ કરીને મંત્ર ભણવામાં આવેછે. અને તે મંત્ર ઉપરથી સર્વને સિમાનવાની વિનંતિ કરેલી ગણ્યાયે, ગાયને

મરનારની ખરી ગૂર્તિ કે જે ડેટલાંક વર્ણોની હોય તેવી, પરિપૂર્ણ શાન્તિમાં અને ધર્મી ખરી માનસિક સુંદરતામાં ફરિને હેખા હેછે તે શી જીતે બનતું હશે તેનો ઘુંબાસો ઉપરના કારણું ઉપરથી કરી રાકાય.

ધાસ નાંખવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે કિયા કર્યા પછી મરનારના સગાહી વાઢાલાં અને આલાણોવે ગળ પ્રમાણે જમાડવામાં આવેછે*

જે ભાષુદ્દને દીકરો હોય નહિ તેણે પોતાના આત્માની શાન્તિને અથે મરતા પેહેલાં ઉત્તર કિયા કરવી જોઈયે, જે તેની કિયા કરવામાં આવે નહિ તો પછી તેને ભૂખાળવો ભૂત થઈને રાત્રદ્વિસ દુઃખે બટકી મરવું પડેછે, અથવા જીવાં ઇપે તેને વારે વારે અવતરવું મરવું પડેછે, અથવા તો જીવાં પેટમાં ગર્ભ ધારણ કરીને અજવાળું જોતાં પેહેલાં મરણ પામેછે અથવા ભાત્ર મરવાને અવતરેછે. વળી જેઓની કિયા કરવામાં આવતી નથી અથવા જોડી રીતે કરવામાં આવેછે, તે જી નરકમાં દુઃખ લોગવ્યા પછી ભૂત થઈને પૃથ્વી ઉપર આવેછે, અને જેની ભૂલથી તેની આવી ગાહી અવરથા થઈ હોયછે તેને દુઃખ હેવા માંડેછે. તે તેઓને દુઃખ હેવાને તાવરસપ બનેછે અથવા જીઝે રોગ થઈ પડેછે, ભાઈયોભાં તે કન્જિયો કરાવેછે, ડેરતું મોત આણેછે, પુત્રની ઉત્પત્તિ થવા દેતો નથી, મનમાં ધાતકી અને ઘૂંઠી વિચાર ઉત્પત્ત કરાવેછે, અને શાશ્વત ઉપરથી, હેવ ઉપરથી, યત્તાના રથાન ઉપરથી, અને પૂજ્ય આલાણું ઉપરથી શ્રદ્ધા હઠાડી હે છે. x

* લક્ષમાં રાખવું કે Superstition (જેની વ્યુત્પત્તિ વિષે ધણી તકરાર હોલી છે) શાફદનો એવી તેમના “પૂર્વને પ્રતિ પણવાડે જીવતા રહેલાના ધર્મ” એવો થાયછે એમ કેટલા એક ધારણા કરેલીછે. આ ધારણા પ્રમાણે છિંદું શાસ્ત્રમાં પિતુની પૂજન કરવાની અગત્ય જણાવેછે તે ઉપરથી એ શાફદના મુખ્ય અર્થનો ઝુલાસો થાય છે.—Vide Morris's Essay towards the Conversion of Eidoos, p. 196.

+ મરણ પામેલાની ઉત્તર કિયા વિષે તેના સગાવાહુલા લક્ષ આપે નહિ તો પ્રેના સુખમાં ખલેલ પોહોંચે છે એવો અલિપ્રાય એકલા હિંદુસ્થાનમાં ચાલેછે એમ નથી. પુરાતન કાવના વિપ્ય સંણંધી લખનાર પરિત જોગ (અંડ હતારો કરી લીધેલોછ તે પ્રમાણે) નીચે મુજબ લખેછે:—

“ઘૂંઠ થયેલા માણુસોનાં શરીર છુંગી રીતે ડાટચાં હોય ત્વાંધી કાહુડી લઈને કિશ્ચિયન ધર્મની વિધિ પ્રમાણે કોઈ પવિત્ર જગ્યામાં લઈ જઈને રાટ્યામાં આને નહિ ત્વાં સુધી પ્રેતને શાન્તિ વળે નહિ. આ વિચાર મૂર્ત્તિપૂજકે ના પ્રાચીન વેહેમ માંહેંકી એક નિશાની છે; પ્રાચીન લોકો એમ માનતા હતા

ગરણપુરાણમાં વળી એ કરતાં વધારે લખ્યું છે કે મરણાવસરે જો તેનો જી સંસારની કોઈ વરતુમાં, તેના આગકેમાં, તેની ઓભિમાં, તેના ધનમાલમાં રહે તો તેનો જીવ એકએક ઝૂટો નથી પણ અજ્ઞાતકારે તરફાં ભારીને પણી હેઠળ છોડેછે અને ભૂત થાયછે. આપણાત કરનાર સાપના જેરથી મરનાર, વીજળી પડવાથી જીવ જોતાર, અથવા બૂધી મરનાર, અથવા ડાઈ મરનાર અથવા એવું ગમે તે કમેત પામનાર ભૂત થાયછે. તેમજ જે મેડા ઉપર કે આઠજીમાં મરણ પામેછે અને જેને બોંધ ઉતારવાગ્યા આવતું નથી તે પણ ભૂત થાયછે. તેમજ મરણ પામ્યા પણી જેના ગડતાને શુદ્ધ આડકે તેની પણ એવીજ વકે થાયછે. એ આહિ મરણ પામેજાના જીવને ભૂત થવાના વણ્ણા ખરા પ્રકાર છે. વેદના કર્મકાંડના અંધોમાં અકાગમૃત્યુના હોષ નિવારણુના ઉપાય બનાવેલા છે તે પ્રમા-

“કે કેરાનતે (વૈનરણી નહી એવી પ્રેનતે આગેરાત અને કિંચકસ નહી ઉતારનાર) “વગર ડાઢેલા માળુસોનાં પ્રેત ઉતારવાની આજ્ઞા ન હોં પણ તેઓ એડસો વર્ષ “સુધી સ્ટિક્સ નહીના કિનારા ઉપર અનર જવર કરતાં હતાં પણીથી તેઓને “પાર ઉતારવામાં આવતા.”

ઉપર પ્રમાણે માનેછે તે સાચે વળી રહોયા માળુસના મરણાવસર વિષે નીચે પ્રમાણે વેહેમ છે:— “બેરરસરશાયરતા ધણા ભાગના હવકા લોકોમાં એક “વેહેમ ચાલે છે કે જયારે કોઈ રહોયા માળુસહું મરણ થાયછે ત્યારે તેફાન “ભારે વર્ષાં અથવા ભિન્ને કોઈ હૈવ કોષ થાયછે તે તેને ભૂમિહાંડ હેવામાં “આવેછે ત્યાં સુધી શમતો નથી. ડચુકાએ વેલિંગનના મરણાવસરે આ વેં “હેંમને ધણો આધાર મળ્યો હતો. એ પ્રસંગે કેટલાક અડવાડિયા લગી ભારે “વર્ષાં વર્ષથ્યા પણી અને એક ભારેમાં લારે રેલ થયા પણી આકાશ સ્વરૂપ “થયું, અને વર્ષાં શર્મ્યો તેથી રેલ હતરી ગધ. ધણાં રહોયા માળુસોના મરણાવસરે મહાડિતપાત થયેલા આપણા ઈતિહાસમાં જોવામાં આવેલે તે ઉપરથી “ઉતરતી પંજિના લોકોના મનમાં આવો વિલક્ષણ વિચાર અંધાર જવાનું કા- “રણ મળેલું જણાયછે. ડચુકને ભૂમિહાંડ હેતા ચેહેરાં એ અડવાડિયામાં ચો- “પાસ સામાન્યપણે એમજ કેહેવામાં આવતું કે, “અરે ડચુકને જયાં સુધી ડાટ્યો નથી ત્યાં સુધી વર્ષાં અંધ પડવાનો નથી.” Notes and Queries.

શેં મરનારનો વારસ કરે તો મરનારની અવગતિ થતી નથી *

મરી ગયા પણ છું સર્વર્ગમાં કે નરકમાં જયછે તે વિષેનું વર્ણન કરવાની અગાડ જગતુમાં ભૂત ભગતાં ફરેછે તે વિષે આ ડેકાણે લખિયે છિયે.

ભૂત તંથા પ્રેત ધણું કરીને સગશાનમાં રેહેછે, તથા યજુમાં કામ આકે નહિ એવાં આમદી કે બાળગનાં ઝાડમાં રેહેછે. ઉજ્જવલાગામાં રેહેછે, તથા જે ડેકાણે તે મરણ પાંચું હોય લાં રેહેછે, તેમજ ચક્ષાગામાં પણ રેહેછે ઓટલા માટે લોકા લાં ઉતાર મૂકેછે. +

રાજમહાવના હુંગરના ઉમાનોને (અથવા શકુનહ ધર્માધ્યક્ષને) આ નિયમે ઉલ્લેખ રીતે લાગુ પડેછે. એને ડાટવામાં આવે તો એ પ્રમાણે થાયછે.

“જ્યારે ઉમાનો મરી જયછે લારે કે ખાટલા ઉપર તે મરી ગયો હોય “તે સુધાંત જંગલમાં લઈ જઈને એક ઝાડની છાયા નીચે ગૂઢેછે અને ડાળ-“પાંદડાંથી ઢાંઢી લે છે. ભૂમિદાહ દેવાની હરકત લેવામાં આવેછે તેનું કારણ “એમ છે કે તેમ કરવાથી તે ભૂત થાયછે એવો વેહેંબ છે, ને ડાટવામાં આ-“વે તો તે પાછો આણીને ગામના લોકાનો નાશ કરે. અને જે તેનું શણ ઝાડ “નીચે મૂક્ખવામાં આવે તો તેને પોતાની પિશાચી સત્તા કોઈ બિને ડેકાણે કાંઈ “લગાડવાની અગત્ય પડે.” Vide Asiatic Researches IV., P. 70

* પ્રાચીન શ્રીક લોકાના અભિપ્રાય પ્રમાણે, જેઓને ડાટવામાં આવેલા નહિ એટલાજ માત્ર નહિ, પણ જેઓનું અકાલ મરણ થયેશું હોય તેઓને ભૂત રૂપે બટકું પડેછે. જિશાળ પિયરસન કહેછે કે, “જેઓનાં શરીર ડાટવામાં “આચ્યાં ન હોય તેઓના આત્મ માનેપ્રેત લોકમાં પ્રવેશ કરવા હેવામાં આવતો। “નહિ એવી ધારણા હતી, અને જેઓનું અકાલ મૃત્યુ થાય અથવા દુર્મરણ થાયું “તેઓના આત્માને પણ તેમના સવાભાવિક મરણનો સમય આવતા લગી તે જ-“યાની બાહ્યર રાખવામાં આવતા.”

* આરેબિયન જીન પણ ચક્ષાંએ આંદ્યા મારચાં કરેછે; સ્કાટિશ અધો-ભૂમિની પિશાચિયો ત્રણ જમીદારની જમીનના સંયોગવાળી જગ્યાએ રાટેલા માણસની પાંસળિયાનાં કામકાં રાખેછે. વળી જૂનો. (Midsummer Night's Dream, Act II SC. 2:) —

“જેઓનો ચક્ષાંમાં અથવા જળમાં દાહ થયેદો તેટથા બધા નરકમાં જ-“વાને શાપિત થયેલા પિશાચ છે.”

ભૂતના ગળાતું બાંસોયના નાકા જેટલું હોયછે અને તેને આર એ-હેડાંની નિરંતર તરસ રેહેછે. જ્યાં જ્યાં પાણીનાં રૂપાન હોયછે લાં લાં વરણદેવની ચોકી મૂકેલી હોયછે તેથા ભૂતથી પાણી પી શકાતું નથી તેથી તેની તરસ સદ્ગી જયછે. ભૂત સર્વ પ્રકારના ભળમૂત્ર ઉપર પોતાનો શુલરો ચલાવેછે. જેનું સપિંડાશ્વ થયેલું હોયછે તોપણું આ જગતુની વરતુમાં તેનો ભાવ રદી જયછે તો તેથા તે ભૂત થાયછે, તે પવિત્ર ભૂત પૂર્વજટેવ ડેહેવાયછે, અને તે પોતાના ધરમાં ક પછી પીપળાના ઝડ ઉપર રેહેછે. *

ભૂતપ્રેત પરાક્રમ કરેછે તે નીચે પ્રમાણે છે, તે મડવાના શરીરમાં પેશીને બોલેછે, તથા પોતાના આગળના શરીર જેવા આકારમાં હેખા ટેછે; જીવતા માણુસના શરીરમાં પેશાને પોતાની ભરજી પ્રમાણે બોલાવેછે; તથા તેને તાવ આહિ અનેક પ્રકારની પીડા કરેછે; કોઈ વાર ઢોરનું ૩૫ ધારણું કરીને એકાચોક બડકો થર્ડ જયછે તેથી લોક ડરી જાયછે; કોઈ

માણુના ભારમા અધ્યાયના ૪૩ મા પાદમાં અને દ્યુકના અગિયારમા અધ્યાયના ચોલીસમા પાદમાં દુષ પિશાચાને “સૂકી જગ્યાઓ” સુપ્રેત કરયા વિષે લખેલું છે તેની સાચે ગુજરાતની વેરાણ જગ્યાઓ બરાણર ભળતી આવેછે.

‘ડેંસ રિચર્ડ પિનસને ૧૪૬૩ માં અને પાપરનો સંવાહ છાપ્યો છે તેમાં “વર્ષના પ્રારંભે ચાલતા વેંફેંમો ભાહેલા નીચે લખેલા પણ કહેલા છે:—“જેએ દુર્ભાગી અથવા માનશકુનિયાળ દિવસો દાળવાની કાળજ રાયેછે અથવા ચાંદરાત ક એસતા વર્ષે મૂર્ખાઈ ભરેલી કિયાઓ કરેછે તેએ ભૂત અથવા પિશાચો તુર્સ કરવા રાત્રની વેળાઓ એંચ ઉપર માંસ અથવા દાડ મૂકેછે.”—*Vide Brand.*

* હિંદુસ્થાનના ખીજ ભાગો માંહેલા ભૂત સંણંધીની સૂચના વિષે આ પ્રકારણની સમાજિયે અ દીપ છે તે નૂરો. મૂળમાં આ વિવય સંણંધી અમારં લાઘાણ મુખ્યત્વે કરીને ભૂતનિષંધ નામના પુરતક ઉપરથી ઉપજલી કાઢાલેલું છે. એ પુરતક આલાવાડા શ્રીમાણી આદ્યાણ વ્રવારી દલપતરામ ડાલ્યાભાઈએ ગુજરાતી ભાષામાં લખેલું છે અને સન ૧૮૪૬ માં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી ભાણુથી ઈનામ મેળણ્યું છે. આ પુરતકનો કર્તા તેવામાં એ સોસાઇટીનો મંત્રી હતો ત્યારે એ પુરતકનું અમેણ ભાષાનાર મુખ્યમાં સન ૧૮૫૦ માં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

વાર છાતું માતું ર હીને ભણ્યકારાની પેટો બોલેછે. વળી એમ સર્વભળવામાં આવ્યું છે કે, એક ભૂત કાઈ માણુસ સાથે આયોધ્યા આવ્યું અને તે માણુસને ઉપાડીને ભીજે ફેંકાણે મૂકી આવ્યું. વળી એમ પણ કેહેવાયછે કે અખ્યોને ભૂતનાથી મહિના રહેણે.*

* પ્રત્યેક સમયે અને પ્રત્યેક દેશમાં જીવ્યોચે કુમાર્ગ પકડદો હોય તો તે દેનતાઈ અભિગમન ડરા વીને છુપાવી રાખવાને રાજ થયેલી જણાયછે. હિન્ડોડાયસ કહેણે કે, “જયારે ડેમારેટસ આ પ્રમાણે પ્રાથ્યો લારે તેની માંને ‘તેને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યું—પુત્ર ! તું મને સાચેસાચું પ્રાલવાની આઠથી ‘ણાથી આતુરતા જણાવે છે તો હું તારાથી કશું છાતું રાખીશ નહિ. આદિસ્થન મને પોતાને ઘેર લક્ષ ગયો, ત્યાર પછી ગ્રીઝ રાત્રે એનાજ આકારના એક “ભૂતે મારા ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને મારી સાથે સૂતા પછી મારે મારે સુ-“કુટ મેહેદ્યો, અને ક્રીને તે પાછું જતું રહ્યું.”

એજ પ્રમાણે યુરીપિડીઝના બ્યાડો નામના અંથમાં નાયક કહેણે કે:—

“એને માણ મારી માની બેહેનોચે (એમ કરવું તેમને ધ્યારત નહિ) કહું “કુ, તું જેવનાથી ઉત્પત્ત થયો નથી પણ કાઈ મનુષ્ય પ્રાણીના પ્રેમથી ગર્ભ કુ “દ્વારી કયાડમસ (સેમેલીના પિતા) ની નીચ યુક્તિ પ્રમાણે સેમેલિયે પોતાની “ગૂક જેવને મારે નાંખી દીધી છે” * * * *

ખ્રિસ્ટિશ ઈતિહાસ માહેલા ભર્વિન અને આર્થર એ બન્ને ભૂતના પુત્ર હતા. જિયોએન્ના ઈતિહાસના પુસ્તક ૬ હું ના પ્રકરણ ૧૮ અને પુસ્તક ૮ માના પ્રકરણ ૧૯ પ્રમાણે. તેમાં પ્રથમ લખેલા પ્રકાર વિષે કેપેન્સર નીચે પ્રમાણે લખેછે:—

“અને કાવિધ્યકથન કરનારા લોકો કહેણે કે ‘એ માનવ પિતાનો અથવા ‘કુઈ જીવતા માણુસનો પુત્ર ન હતો, પણ સુંદર સાખવી સ્વીના ઉપર માર્યોક ‘પિશાચના અભિચારી પ્રપંચથી ચમતકારિક રીતે ગર્ભ રહી ઉત્પત્ત થયો હતો.’

કંડાટદંડમાં એવો દાખદો જેવો હોય તો ડેમેલાજિયરની સ્વી અને ટ્લોક નાં પિશાચની વાત જૂનો.—Note M., Lay of the Last Minstrel. હિંદુસ્થનમાં એવો દાખદો જેવો હોય તો અમારા પોતાનાજ પુસ્તકમાં શિવાદિસનો વૃત્તાંત જૂનો; તેમજ વાગી ઉવા (ઓઝા) અને અનિર્દ્ધનો દાખદો છે; તથા કમળાદુર્વરીનો પણ છે, in Captain Westmacott's Article on Chahdwar in Assam, Journal Bengal Asiatic Society, IV. 187, & 188. આ વર્તાઓ સંબંધી ખરજર આ પ્રમાણે કેનેછે:—

હિંદુઓના પુરાણા કરતાં જૈન શાખાના ગ્રંથોમાં ભૂતવિશે જૂદા પ્ર.
કૃતનું લખેલું છે. તેઓ કેળેછે કે, આડ જલિના વ્યંતર દેવ અને આડ
જલિના વાણુવ્યંતર પૃથ્વીની નીચે રહેછે. તેમાં એક એક જલિનાને બધ્યે
દીદ છે તેમાંથી એક ઉત્તરમાં રાજ્ય કરેછે અને એક દક્ષિણામાં કરેછે.
અને તેઓના શરીરના વર્ણ કાળા, ઘોળા, કુ આશ્માની રંગના હોયછે.
વ્યંતર તથા વાણુવ્યંતરદેવ પૃથ્વી ઉપર આવીને માણુસના શરીરમાં પે.
શીને કુતૂહળ કરેછે અને માણુસને પોતાનાં ધણાં ઇપ બતાવેછે. આ જલ
નિના દેવોની નીચે જ્ઞાનપતિ દેવ રહેછે તે પણ કાધ કાધ વાર પૃથ્વી
ઉપર દેખા દેછે. એમની નીચે નારકીના જીવ રહેછે. પૃથ્વી ઉપરથી ઉંચે
આકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને બીજા પાંચ પ્રકારના જ્યોતિશી દેવ
રહેછે, તે ઉપર બાર દેવ લોકમાં વૈમાનવાસી દેવ રહેછે. તેઓ કાધ સમયે
પોતાની ઈંગાથી અને કાધ મંત્રને વશ થઈને પૃથ્વી ઉપર આવેછે, પણ
કાધને દુઃખ દેતા નથી. તેમના ઉપર નવ શ્રીવેક તથા પંચ અતુતર વિ.
માની દેવ રહેછે. તેઓ ધણાં સામર્થ્યવાન હોયછે અને કર્દ આપણી પૃથ્વી
ઉપર આવતા નથી. પૃથ્વીથી ઉંચે તથા નીચે ને દેવ કલ્યા તેમાં ને
જીવ તપસી હોય તથા સારા પરિણામવાળો હોય તે ઉપજેછે પણ કેવળ
પાપવાળો જીવ તે દેવમાં જવા પામતો નથી. અસલને વારે માણુસો અઠમ
એટલે તણું ઉપવાસ કરીને દેવોને અહિ તેડાવતા હતા પણ આ સમયમાં
તો કાધ પ્રકારે કોધના તેડાબા તે આવતા નથી.*

“પ્રાચીન શૂરવીરોએ કંદું તે પ્રમાણે નહિ. તેમણે તો પોતાના નીચ રીતે
જન્મ થયેલા સંતારી રાખવાને (તેઓની શક ભરેલી રીતે ઉત્પત્તિ થયેલી જન
ણું અને પોતે શૂરવીર જલિના છે એનું પદ લેવાને) જન્મપિટર અને બીજા
દેવતાઓને તેમની માના યાર કરાયા (ને વિષે પ્રાચીન કાળના હોમરે પ્રથમ
જ ચાખા ઘનાંયા છે.)”

Hudibras Part I. Canto II. V. 211—218.

* ભિરાપ પિયરસન કેળેછે કે, “આ પેહેદું આકાશીય સ્વર્ગ, જ્યાં
“દીથર પોતાને તણું મારેછે, અને જ્યાં ‘તે વાદળાને પોતાનું વાહન કરેછે,
“અને પવનની પાંખ ઉપર ચાલેછે; તે બીજું સ્વર્ગ. કે ને સૂર્ય અને ચંદ્ર,
“એ મહાનું પ્રકાર, અને અગસ્ત્ય તારા તેઓ માહેલા એક કરતાં ખૂબુ રાણી

ભૂત વિષેના લોકમાં ચાલતા વેહેંભો છે તેમાં ભૂત, પિશાચ માણસના શરીરમાં પ્રવેશ કરેછે તે વિષેના વેહેંભ મુપ્યછે. જ્ઞાન હેશોમાં અને જ્ઞાની વેળાએ માણસનામાં ભૂત શી રીતે પેસેછે તથા તેઓની સત્તા તેમના ઉપર કેટલી ચાલેછે એ વિષેના કહિએ અને સામાન્ય વિષય વિષે લખવાને અમને હીક લાગતું નથી,* પણ આ ડેકાણે અમારા વાંચનારને

“છે તેઓનું સ્થાનક છે તેના કરતાં મહિમામાં વધારે નિષ્ઠ છે તે પ્રમાણે જ-
“જ્યામાં તેણું નથી. અને તોચ પણ એ બીજું સ્વર્ગ, ત્રીજું સ્વર્ગ જે સૌંદર્ય-
“પાલનું સ્થાનક છે તે કરતાં જેણું નાચે છે તેટણું પેહેલા સ્વર્ગથી ઉંચું
“નથી. એ સ્વર્ગમાં ઈશ્વરનો મહિમા વશેકે છે તેથી તેણું તેજ તારાવાળા
“આકાશની ઝાંખી પડતી સુંદરતા ઉપર જેણું શેષપણું મેળવેછે તેણું
“શેષપણું સુર્યનું તેજ અમતા વાદળની કાળાશ ઉપર મેળની શકતું નથી.
“કેમકે જગત્તના ”। રહોયા દેવલમાં ઈશ્વરનો પુત્ર મુપ્ય યાજક છે, એ
“સ્વર્ગ આપણે જેણીયે છિયે તે ભાગ પડદો છે, અને જે તેના ઉપર છે તે
“પુત્રિમાં પવિત્ર છે. આ પડદો મૂલ્યવાનું અને મહિમાવાનું છે પણ એક દિવ-
“સ ક્ષાટવાનો છે, અને દ્યાસસ્થાન તથા દેવદૂતના કરતાં પણ અહુ વધારે મહિમા-
“વાળી જગ્યામાં આપણું દાખલ કરશો. કેમકે ગા ત્રીજું સ્વર્ગ આશીર્વાહ યા-
“મેલા દેવદૂતો જે નિરંતર મહાસન આગળ ઉલા રેહેછે તેઓનું યોગ્ય સ્થા-
“નક છે... (આ ઉપર ઈતિરાચલ લોકોના દેવલનું છે, એ દેવલને ગણ અંડ હોય
છે; પેહેલા અંડમાં તેઓમાહેલા સર્વે કોઈ જરૂર શકેછે, બીજા અંડમાં ભાગ
યાજકાથીજ જવાયછે. આ બીજા અંડ અને ત્રીજી અંડની પદ્ધતે પડદો રેહેછે
તે જે યાજક કેટલીક કિયાએ કર્યા પછી યોગ્ય થયો હોય છે તે પોતાના હા-
થમાં બલિદાન લઇને ઉચ્ચો કરી ગાંઠ પ્રવેશ કરેછે, બીજા કોઈથી જવાતું
નથી. માંઠ સામું દ્યારથાન કરેણું હોયછે તેના ઉપર વાદળ કાહારેણું હોયછે
અને આસપાસ જે દેવદૂત કાહારેલા હોયછે. એ પ્રમાણે પેહેણું સ્વર્ગ સાંઘરણ
છે. બીજા સ્વર્ગમાં શેરંપાલ જેવાથીજ જવાયછે, ત્યાર પછી પડદો આવેછે તે
ઉપાડિને ઘ્રિસ્ત પોતાના લોહીનું બલિદાન પોતાના હાથમાં લઇને દ્યાસસ્થાનમાં
મહાયાજક રૂપે પ્રવેશ કરીને મધ્યસ્થ યાયછે.

* તેથાણ આ વિષય ઉપર શોદા પ્રમાણેને માટે, આ પ્રકરણની સમાપ્તિ
એ બ દીય છે તે જ્ઞાનો. ડાક્ટર જોનસનના રાજ્યદો પ્રમાણે “હૃષે માણસો હોય
“યારે હૃષે પિશાચ કાં ન હોય; ને દેહબાન હૃષે પ્રાણી હોય ત્યારે અદૈહબાન

સુચવવાની અગત્ય છે કે, ગૂજરાતમાં ભૂત માણુસોમાં ડેવી રીતે પ્રવેશ કરેછે તે વિષેના વર્ણનનો આધાર અમે એક અંથ ઉપર રાખ્યે છિયે, તેનો ઈત્તા ખરેખરો વેહેંભવિનાનો છે અને પોતાના દેશિયોને એવા પ્રકારે ઓથ કરેછે કે “ભૂત સરખું કાંધ છેજ નહિ પણું જેનો શક પડેછે તેના સાધારણું રીતે ખુલાસા થઈ શકેલે.” +

એ અંથકર્તા કહેછે કે, “કેવળ ભૂત નથી એમ કઢિયે તો હિંદુશાસ્ત્રાભિયુક્તી વાત છે. પ્રિસ્ટિના બાયાલમાં અને મુસ્લિમમાન શાખમાં “પણું ભૂતની હૈયાતી કણ્ણું રાખેલી છે માટે ભૂત જતિ છે એ વાત જ્ઞાની પાડી શકાય નહિં પણું આ સમયમાં તો એવી રીતે કે, જ્યારે ભૂતોની વાતો સાંબળેલી દરશ હાજર ભેણી કરિયે તેમાં એક વાત સારી હરો એમ અનુમાનથી તથા શાસ્ત્રના નિષ્ઠાસથી હું લખુંછું પણું મારા હેખતામાં સાચી વાત આજ સુંધરી આવી નથી.

“હિંદુશાસ્ત્રમાં ભૂતની વાતો વિસ્તારોને લખી છે તેનો અભિપ્રાય જણાયછે કે, જે માણુસો પવિત્રપણે રેહેશે નહિ તથા જ્ઞાનું બોલના આદિ દ્વારા કરશે તે મરીને ધંધું દુઃખ પામશે તે માટે પવિત્ર રેહેશું, પાપ કરવું નહિ. વળા દુષ્ટ ચાલવાળાના ઝરીરમાં ચેંદોને ભૂત દુઃખ હેશે તે માટે સારી આલ રાખવી. એટલોઝ શાખકરવાવાળાનો અભિપ્રાય જણાયછે. પણું તે હૃદરથી લોકાને ધર્શો ભરું ઉત્પત્ત થઈને બડું દુઃખ થાયછે માટે મને એ વાત દુરસ્ત, લાગેછે કે લોકામાંથી ભૂતનો ભરું જાય અને એમ કહેવત

“દુષ્ટ પ્રાણિયો હોય તે અમે આમારી મેળે વધારે આશ્ર્યકારક લેખી રાકતા નથી.” અને દેહમાં ભૂત આવતાં એવું માનવાને અમારા મનમાં કાંઈ આનાકાની નથો, પણું દુષ્ટાને આવેછે કે નહિ તે કાણું જણે.

+ પૃષ્ઠ ૪૪૨ ની ટીપ જૂનો.

x Vide Bishop Hall's Contemplations:—“સારાં અને નડારાં બન્ને પ્રકારનાં ભૂત છે એવી સત્યતા સહા નિઃસંશય જૂર્ણિપૂજક, યાહુદી, અને કિંદ્યિયનો માનતા આવેલા છે પણ વેહેંમના આંધળા સમયમાં ચોડી સત્યતા સાથે પદ્ધતે કપટકાર્ય ભાગોનાં હતાં અને ઠગારા માણુસો અને જૂડાં પિશાચ ભળાને વિશાસુ જગતુને ઠગતાં હતાં.”

“હે કે ‘મનમા ભૂત અને શક્તા ડાક્ષ’ એતો અર્થ અરાયર સમજય તો જિચારા બોણા લોકો હેરાન થાય નહિ.”

બીજે ડેકાશે એ અંયકર્તા કેહેછે કે, “જ્યારે કાઈ માણસનું મન “કાંઈક વાયુ આદિતા રોગથી ઉદ્ઘાસ થાયછે લારે મનમાં મુંજાય અને “કાંઈ એકે નહિ તે સમગે તેનાં સગાં તથા પારોથી બેગાં થતુને પુલેછે “કે, તમને શું થાયછે ? ત્યારે તે માણસું કેહેછે કે મારો જીવ મુંજાયછે, “અને કાંઈ અરાયર પડતી નથી ને એમ થાયછે કે દ્વારણાં રોગા લાગુ. “પણી પૂર્ણનારા લોકો કેહેછેકે તું ક્યાં ગયો ઇનો, અને કાઈ ડેકાશે બો- “નો કે જાપોણો છું ! પણી તે માણસ વિચાર કરવા લાગેછે તેમામાં સાં ઉપરા ઉપરી ને માણસ આવેછે તે પૂર્ણવા લાગેછે ગોરબે જિચારો બોગો માણસું રોગા લાગેછે. પણ સર્વે લોકા કેહેછે કે, આ તો ક્યાંકથી વળગાડ લાગો છે અને એ બોગો માણસ પણ મનમાં નિશ્ચય કરેછે “ક અને ભૂત વગાયું છે. પણી તે તોરમાં શરીર ધૂલવા લાગેછે, “એમ યોડે યોડે ધૂલ વંચાં ધંધું ધૂલવા લાગેછે તે એનું કે ભૂતના “અમ વિનાતું માણસ જાળી જોઈને રોતે એતા જેવા ચાંગા કરવા લા- “ગે તો તેના જેનું અરાયર ધૂલવાં આરકે નહિ. અને જાજા દ્વિત્તમના “અભ્યાસથી આરકે પણું અંદે એમ જાણુંયાછે, અને અમરગો માણસ જરૂર એમ સમજેછે કે આ મારા શરીરમાં ભૂત આવીને ધૂલેછે, પણ “હું ધૂલુતો નથી *

* તોનેનીમાં ને બનેછે તેનું વર્ણન નીચે આપેનું છે તે આવી સાથે અરાયર મળતું આવેછે:- “હે કાઈ માણસને દાઢિયો તાવ ચડવા માંડે અથ- “વા પિતતિકારથી માણું ભમવા માંડે તો તેની વગરડેળવાયલી મનકદ્વપનાથી “એમ માની સે છે કે મને ભૂત વગાયું. પણી તે ચ્યાંદું અવળું માણું હુલાવા “માંડેછે, એક ટશે ને ટશે જોક રૈફેને, અને બીજે બંધો ડોળ પણ તેજ પ્ર- “માણે કશી દઈને ધૂલવાને મંસી જયાછે; અને આસપાસ ઉચ્ચાં રહેલાં હોયછે “તે હોડી જઈને મુખ્ય, કૂર દ્વારા કેટ લઈ આવેછે અથવા કુકડા કે વેચાનું બા- “લિદાન આપવાને તે લાચીને રણુ કરેછે. See “the Tinnevelly Shunars,” by the Rev. R. Caldwell, B. A., printed for the Society for the Propagation of the Gospel, in A. D. 1850. વાગી દ્વારેથ નાઈ નામે શોકસપિયરના નાટકમાં ગીત અંકના ચોથા પ્રેરેશમાં અતિશય રમુજ હેખાવ છે

નિઅધકર્તા વળી લંઘેછે કે, “ ભારો સગો એક ખાલચું મરીગયા એષ્ઠો સાત મહિને તેની જાયડીના શરીરમાં આવીને ધૂષ્પવા લાગ્યો. તે એબાયડી જને ધથી ગરીબ છે, પણ ધૂષ્પથી વેળાએ એવો ધમધમાડ કરવા લાગી કે તેની સામે ઉભાં રહીને જવાબ દેવાતી શક્તિ ફાઢને રહે નહિ. આવે સમયે તે મરતારનો એક મિત્ર લાં આવ્યો એટથે તે એધૂણુનારિયે કહું કે આવ બાધ ! આપજો એક દિવસે એકાન્તે એહા હતા લારે મેં તને શું કહું હતું તે સંભારી જે. એટથે એણે એહું કહું કે, હા એ વત મને સાંભરેછે. પછી તેનો પાડોથી વાખિયો લાં આવ્યો, તેને એ ધૂણુનારિયે કહું કે અલ્યા વાખિયા ? મેં તને ઇન્દ્રિયા આપ્યા છે તે હજુ સુધી કેમ મારી જાયડીને તો કહ્યા નથી ? એટથે એ વાખિયે કહું કે, હા તમારા ઇન્દ્રિયા સાડી પંચોતેર મારી પારો છે તે હું તમારી વહેને આપીશ. પછી તો એ આધયે નિસ ધૂષ્પવા માંડયું અને એની વાતો કેહેચાથી લોકોમાં અચરજ જેતું થયું તેનો અમે તયાસ કરી જેણેગો લારે એતું જણાયું કે એ ખાલચું પોતાના મિત્ર સાથે એચ્છાન્તે નિરંતર વાતો કરતો હતો, તેથી એ બાધયે તો અતુમાનથી કહું એષ્ઠો એ જોગે માણુસે એમ જણાયું કે મારે મિત્રે મને એક દિવસ કહું હતું કે મારે દીરો નથી તેથી હું મરીશ તો મારો ગતિ નહિ થાય, એકાંક્ષા શાસ્ત્રગાં લાયું છે કે,

અપુત્રસ્ય ગતિનાસ્તિ સ્વર્ગો નैવચનૈવચ.

“ભાગાર્થ—જેને પુત્ર નથી, તેની ગતિ નથી અને નકી તેને સ્વર્ગ એષ્ઠું મળતું નથી. વાખિયે પણ એમ જણાયું કે એ જાયડીના શરીરમાં આવાને જોકેછે તે કહી દેશે, તેથી હું પેહેબોજ કહું નહિ ? એમ જેને મૂળાની સાથે મુક્ષાણદો કરેશ. એમાં માત્રચોકિગોને ભૂત આણ્યું હોય એમ કરાણ્યું છે; તે આનંદી જણાયછે અને ઉદારી જણાતો નથી તેથી તેનું વેલાપણ્યું ભૂત વળણ્યું હોય તેના સરણું જણાતું નથી, પણ એણિનિયા નીચે પ્રમાણે આવેછે. તેથી આ વિષેનો બેદ લાગી જયછે,—

“ વે ઉદારીપણું, અને આનંદીપણું એ એ વેદાપણુંનાં સરણાંજ કારણ હોય તો હું તેના જેવી ઘેલી હું.

“થીને સાચી વાત કહી દીધી. ખડુ લોકોને એ પાછિયા ઉપર ખમ પણ
“હતો તેથી બાઈયે અનુમાનથી કહું હશે, પણ સાચી વાત હરી.* પછી
“હું એક દિવસ લાં ગયો લારે મને સર્વ લોકોએ કહું કે તમારે પણ
“કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછો, બરાયર દાખલો મેળવી આપશો. પછી એ ધૂ-
“ખુનારોનો ધણી જેમ મને બોલાવતો હતો તેમું તેણું મને બોલાવ્યો
“લારે મેં કહું કે આપણે એનો લેવડહેવડના દિસાયમાં ભૂલ રેહેછે, તે
“બહુ સારું થયું કે આજે તમે આવ્યા છો તો તેનો ખુલાસો થશે. લારે
“તે બાઈયે ધૂષ્ટતાં ધૂષ્ટતાં મહોદેથી હિસાય ગણી આપ્યો એટલે તેના
“ધણીના હાથનો લખેલો મેં ચોપડા તેના મહો આગળ મૂક્યો અને
“કહું કે આ ચોપડામાંથી તમારું લખેલું નામું વાંચીને મને સમજાવો. તે
સમગ્રે એ બાઈનાથી જેમ બોલાઈ જવાયું કે ‘હું ચોપરાના અશર ભણી

* મરણ પામેલાંના પિશાચ સાથે વ્યવહાર ચલાવવાને મનુષ્ય પ્રાણીના હદ્દ્યમાં બન્દકટ વજણ હોયછે. “તેઓનાં છેલ્લાં મુત્ખુપત્રોની વ્યવસ્થા કરવાનું “આપણા ઉપર પડેલું હોયછે તે; તેમનાં છાકરાંની અંદર તેમની મહોકળા અને “રીતમાત ને આએહુણ રહી ગમેલી હોયછે તે; છાકરાંની સંભાળ રાખવાનું “કામ; આપણને સુપ્રેત કરેલા તેમના અખૂદું રહેલા પ્રયોગનું રસ્તું રસ્તાનું; આ- “પણને આપેલા સુખના લોગ એ સર્વે તેમને આપણી સાથે ગુંથી નાંખેછે; “આપણે ઈચ્છિયે તોયપણ આપણને આવતાં સ્વચેન પણ આપણા મહો આગળ- “થી તેમને ખશેલ હેતાં નથી; આપણી વાર્તાએ તેમના વિષેની હોયછે; આપ- “થા દેવલો ને આપણી સહાની જવર અવરની જગ્યાં છે તેઓની આસપાસની “હૃવણાંની ઘોરા ઉપરના લેખ (ને ઘોરા અસલના વારાથી દરવાજના ઝાંપા આ- “ગળ હારણંધ હોયછે.) ને શાખ્ય રિથ્તિમાં છે અને તેવા છે તેથી મારા હાલના “કામને માટે ઢીક પડે શેવા છે તે સર્વે, મનુષ્ય પ્રાણીના હૃહયમાં મરણ પામે- “લાની સાથે વાતચિત કરવાના ભાવ છે તે ખતાવી આપેછે; વિદ્યાખાતામાં ખડુ “વૃદ્ધ પામેલા લોકાનાં લણાણ અને અતિશય જંગલી લોકાના વેહેંમ અને રી- “તમાત એ ખને સરળી રીતે તે ભાવ દર્શાવી આપેછે.” Four Sermons preached before the University of Cambridge, in November, 1849, by the Rev. F. F. Blunt, B. D., Margaret Professor of Divinity P. 2

“નથી” તે સાંબળીને સૈં કોડો હસવા લાગ્યા, અને ભારા મનમાં નિશ્ચય કર્યો છે, આ ભૂતની વાત કેવળ જૂદી છે. મેં એ બાધને જે ને પૂજુયું તેનું ઉત્તર આપી શકાયું નહિ. અને બીજી કોડો પૂજના હતા કે તમારા માભાતું નામ શું, કાકાતું નામ શું? તેનાં ઉત્તર તરત થતાં હતાં, પણ મેં પૂજુયું કે ઇવાણે ઇવાણે દાહાડે આપણે એ જચ્છા વંચતા હતા તે ચે-પડીતું નામ શું? લારે તેનો જવાબ ન થયો. લારે મેં જરૂરું કે બીજું તો સર્વે કેઢેવાય.”

જૂઝરાતમાં એરો ચાલ છે જે ને વળગામાંના ઝડપ કોઈ કાપીને લઈ જાય તે સારુ ઝડપની રક્ષા કરવાને અથેં તેઓની ઉપર સિંહરનાં નિશ્ચય કરેછે અગારા તેનો જોગ આવે નહિ તો આસપાસથી ધરાળા, પથરા એ-કડા કરીને ઝડપા થડમાં નાંખે, લાર પણી જે કોઈ લાં આગળ થઈને જાય તે એક એ ધરાળા નાંખતું જાય, તેનું કારણું એમ સમજેછે કે આ ડેકાણે કોઈ હેવાનું સ્થાન છે, તેમાં કદુકાડ તો કારણું સમજ્યાવિના હેખા-દેખીથી ધરાળા નાંખેને. જે પથરાવાળો જમીન હોય નહિ તો જૂના લૂ-ગડાનો કદુકા તે ઝડપને વળગાડેછે, પણી બીજી પણ પણ લૂગડાં ચડાતતાં જાય-છે અને “ચિંઘરિયા માભા” તું સ્થાનક એ રીતે થઈ પડેછે. આવાં સ્થા-નક ધણ્ણું કરીને જે દેરામાં ઝડપની અછા હોયછે, લાં બહુ જ્વેગામાં આવેછે. તેના વળગાડના ભ્રમથી ભાષ્યસ હેરાન થાયછે. જ્વિયોગે માનની ખાતર ભૂતે માભાતું નામ આપેલું છે. પુરુષો ઓછા વેદેંભી હોયછે પણ જ્વિયો તે ડેકાણે થઈને જાય તો એક પથરા નાંખવાને કે એક લૂગડું ચડાવાને ભાગોજ ભૂલી જાયછે. જે કદાપિને પાસે વધારાતું લૂગડું હોય નહિ તો તેને બદલે પેહેરેવા લૂગામાંથી તાતચા ઝડપાડીને ચડાવેછે. જે ભૂલી જાય તો એ ભ્રમથી કોઈચં બાયડી ધૂશ્યિને ઓદેછે જે “હું મારો છું, એ ભારા સ્થાન પાસેથી નીકળો પણ મને ચિંઘરિય ચડાયું નહિ

+ જ્વિયો વધારે વંહેંભી હોયછે તે વિષે આપણો દુર્દર્શી જે મસ રાજ નીચે પ્રમાણે કારણું થતાવેછે:—

“કારણું સેકેંદ્રું છે, કેમકે પુરુણા કરાં ક્રીતામાં મનની નણળાઈ વધારે “હોયછે તેથી બરીને પિશાચતી મહા લગમાં સપડાઈ જવાતું વધારે સેહેલું છે, “આ વાત ઈને પ્રારંભમાં સાગે ઠગનાથી સાચી કરી ચૂકી છે અને તે વેળાથી “ક્રી નન સાંચે તે વધારે હાઈ ગયું છે.”

તેથી હું એને વળગ્યો છું. કોઈક ડેકાણું વગડામાં હું ગરતી ધાર જેવું હોય લાં કેટલાક પથરાનો દગ્ગો કરવામાં આને તો પણી લાં થઈને દરેક જ. નાર હેતું સ્થાનક સમજીને અકેક પથરો ચડાતનું જા. અને અહિને કોઈ દૂરડી ચણ્ણાવે તો તેનું ધર મંડાય. કોઈ માણ્યુખ મરાયું હોય અથવા ધાયક થયું હોય લાં આગળ પણ એવાં સ્થાનક યાયછે.*

હારાવતીમાં આને ભળતી ચાલ વિષેનું કર્ણલ ટાડ વણું આપેછે:—“અદે
“રસ્તે અમે છૂંયા પથરની છાંધરા નિનાની જગ્યા પસાર કરી તેમાં લીલાની હેવી હતી;
“આ યાનક કાંઠાની ઝાડીમાં ઝાડોની ધરામાં હતું. લાં વટેમાર્ગુઓએ દુષ્પ પિશા-
“ચોથી, અથવા મને તો લાગેછે કે તેમને લીલ લોકોન તેઓએ ધારેલા તેઓ
“નાથી, પોતાનું રક્ષણ થવાને વનદેવીને ભાતમાતના રંગનાં વખ્ત ચડાવેલાં ડાખ-
“ણિયોએ લાટી રહ્યાં હતાં.” તે પોતાની દીપમાં એક વધારે વાત કેદેછે કે
“આવા પ્રકારનો ચાર આદ્ધિકામાં ચાલે તે વિષેનું વર્ણન પાડે આપેકું છે.”
Rajasthan 11; 662.

આવા પ્રકારના શાંકુ આકારના પથરના દગ્ગો (ચગા) મરણ પામે-
લાના સંખ્યામાં કરવામાં આનેલા એવું સ્કાનના નીચેના કથન ઉપરથી જણાયછે.—

“શાંકુ આકારના ધણ્ણા એક પુરાતન મિનારા ઉપર, જ્યાં મહાનું હાકમોની
“વાંતીનાં પાત્ર ઢંકયદાં પરી રહ્યાં છે,”

Scott, Vide “The Lay of the Last Minstrel,” Canto III, 29,
and Note 2, U.

અસક્ખાનની સરહારી નીચે આકણરના લશકરની સામે લડતાં ગઢમંડલાની
રાજ્યકર્તાં રાણી દુર્ગાવતી મરણ પામી, અથવા તો તે રાણીના કુટુંબના એક લે-
ખમાં (Vide As. Res. XV., P. 437,) લખેછે કે, “દુર્ગાહીની ને
“હાથી ઉપર બેડી હતી તેના હાથમાં તરવાર હતી. તે વતે તેણું પોતાનું માથું
“કાંઠી નાંખ્યું; તે પરમાત્માની સાયે ભળી ગઈ; તેણું સૂર્યનું મંડલ બેચ્યું.
“જ્યાં આગળ તે પરી લાંજ તેને લૂભિંદાહ દીયો એવું ઘેંગાલ એસિયાસિક સે-
“સાઈના પુસ્તકમાં એક જગ્યું લખેછે, અને તેની દાહ્યભૂમિ ઉપર રસ્તે થ-
“ઈને જનારા લોકો, તે પર્વત ઉપર ધોળા પથરની સારી જલ છે તેમાંથી સુ-
“દરમાં સુંદર શોધી કાહાડીને ચડાવા જોઈયે એમ સમજેછે; તેની પાસે એ ખ-
“રાખા છે તે તેની નોઅતો પથર રૂપ થઈને પડેકી છે એમ લોકો માનેછે;
“અને આશ્રયકારક વાતો એવી ચાલેછે કે રાતના શાન્તપણ્ણાની વેળાએ પાસે-
“નાં ગાંમડાંના લોકોને કોઈ કોઈ વાર તેના અવાજ સંભળાયછે.”

પ્રેરણદેવ (પિતૃ), એટ્રોસ્કુલ લાર અથવા ચિશિયન નાયકની પેડે પોતાના રેહાણેની જગ્યાએ બટકતા કરેછે અને તેઓ તે જગ્યાના રેહેવા-

લોગન પોતાના પુસ્તકમાં ('Scottish Gael,' ii., 371) લખેછ કે "હાયલાંડર લોકોમાં ચગામાં પથ્યર નાંખવાનો લણીતો થયેદો ચાલ એ પ્રકાર-
"ના બ્લૂદા બ્લૂદા વિચારથી પડેદો છે. એક કારણું તો એમ છે કે મરણ પામેલાને
"માટે તેઓ આન ધરાવતા હોય તેની ભૂમિદાહ ઉપરની જગાનું કદ વધી રહેણું
થવાથી તેના વિષેનું સમરણ ધણી સુધી રહ્યાં કરેછે એમ તેઓ માને
"છે, અને તેજ ઉપરથી માણુસ જ્યારે જીવતું હોયછે ત્યારે તેને તુમ્હ કરવાના
"વિચારથી તેને એમ કેહેવામાં આવેછે કે હું તમારી ચગામાં પથ્યરોનો વધા-
"રો કરવાને વ્યક્તિશ નહિ. આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવરો કે આવા પ્રકારનું
"લક્ષ આપવાથી અને રહેણી કણનથી આત્મા બહુ રાણ થાયછે, એમ માનવા-
"માં હતું પણ સેટ લોકોના કરતાં જરૂર લોકોના વિચાર બ્લૂદા પડેલા જ-
"ણાયછે, કેમકે મરણ પામેલાના ઉપર રહેણી કણરો કરવામાં આવે તો તેને તે
"હુંખાયક થઈ પડેછે, એવા વિચારથી તેઓ ભૂમિદાહને સ્થાને માંદીનાં ઢેપાં
"ગોઠવેછે. ચગાં વધારવાને પથ્યરો નાંખવાનું બીજું કારણું એ છે કે અપરા-
"ધિયોના દહુનસ્થાનની જગ્યા, ધિકાર અથવા શાપની સાથે, એથી કરીને એણ-
"અમાં રેહે. આ ચાલ ડાકટર શિમયના કેહેવા પ્રમાણે કુછિંદે દાખલ કરેલોછે.
"આવા એ કેવળ કિન્તુ વિચાર જણાવવાને એકજ રીતિ ચલાવવામાં આવે એ
"આશ્ર્યકારક વાત છે; તોયપણું ખરી વાત તો એમજ છે. અને અંધકર્તા પો-
"તાની સુવાવસ્થામાં, આપધાત કરેલાની વોર અંગળથી પસાર થતાં, ચાલ પ્રમાણે
"પથ્યર નાંખવાને કહિ વિસારી ગયો નથી. આમ કરવાનું ખર્દ કારણું તો એમ
"જણાયછે કે, સેલાંક પુરાણું પ્રમાણે મરણ પામેલાનાં પિશાચને ઘારની આ-
"સપાસ આંદો ભારવાનું સૃજનું હોયછે તે શાન્તિ પામે.

ડાન નામની એણરડિનશાયરની કનિતાની રીપમાં અંલફેર્ડ પરગણ્ણા સં-
ધી, નીચે પ્રમાણે છે:—"નેઓને વિષે બહુ વાતો ચલેલી એવા કેનર્ટ સરખા
"રહેણા ચગો અહિયાં ધણું છે; તેઓ વિચાળ કદના છે; કેટલાક લોકો એમ
"ધારેછે કે અથને સમયે ચેતવણી આપનારાં એ સ્થાન છે, પણ એ માહેલા
"ધણું ખરા નીચવાણુની જગ્યામાં છે, તેથી મને લાગેછે કે, વેશનું બહુ કરનારા
"મહાન લોકોની ભૂમિદાહની જગ્યાએ હોય. હુણાં સુધી પણ હુલકી પ્રતિના
"લોકોને હાઈ બક્સિસ આપવામાં આવેછે ત્યારે તેના બહલામાં એક સામાન્ય
"વાક્ય કેહેવામાં આવેછે. કે "અરે ને હું તમારી પછલાડે જીવતો હુઈશ તો

સિયોનાં ભય મધ્યાડેછે અને સુખ કરેછે. ધણી વાર તે સર્વ થાયછે અને ધરની પાસે રહેછે, તેને ધરનાં માણુસ માન આપેછે. ગૂજરાતમાં એમ માનવામાં છે કે જ્યાં ધન ડાટ્યું હોય ત્યાં સર્વ રહેછે અને જેનો જીવ ચોતાના ધનમાં રહી ગયેદો હોયછે એવા સર્વ થઈને તે ઉપર રહેછે.

“તમારી ચગામાં એક પથરો ઉમેરીશા”. અને આજે પણ ધણા ધરડા લોકો આ-“વી ચગા આગળ થઈને જતા હોય તો તેમાં પથરો નાંખયા બિના રૈહેતા નથી. “ધણા લોકોની ધારણા એવી છે કે જ્યાં આગળ શરીર ડાટ્યું હોયછે લાં “આગળ તેનું ભૂત ભટક્યાં કરેછે અને જેમ જેમ તેના ઉપરની ચગા ઉંચી ક-“રવામાં આવેછે, તેમ તેમ તે પૂર્ણી ઉપરથી આકાશમાં ઉંચું ચઢેછે.”

હાંક લાકર (Speaking of Grenadilla in his Views in Spain, quoted in Ellis's edition of Brand's Popular Antiquities) કહે છે કે, “કટલાક અભાગિયા ફુઃખી માણુસો રસ્તામાં કમોતે માસ્યા ગયા “હૃતા ત્યાં આગળ ડિસા કરેલા એ પણ કોસ આગળ થઈને એમે ચાલ્યા, સો-“વશા તો એ માણુસો માહેલા કટલાક અચાનક બનાવ બનવાથી મરણ પામ્યા “હૃતા, પણ બધાયનું ખૂન ધાતકી રીતે કરબામાં આવેલું કેણેવાયું અને વાત ઉ-“પરથી અમારા જણવામાં આવી ગયું કે, જે બીના આગળ એકસો વાર કહે-“વામાં આવેલી હતી તેની તેજ છે. આવા ચકાળ મૃત્યુ થયેલાની ઘોર ઉપર “પથર નાંખવાની પુરાતન રીતિ હજી લગણું આખા સ્પેનદેશમાં ચલેછે. હેત “અથવા કેહેંભથી ઉર્ફેરાઇને મરણ પામેલાને માટે પ્રાર્થના કરીને આવા પ્રકા-“રનું સ્મરણાર્પણ આપવામાં આવેછે; પણ એ કારણું સિવાય એક ગ્રાહીત જન “સરખો પણ, મરણ પામેલાને જે માન આપવાનું આપણા દેશાચારમાં મૂ-“ળથી જણાયછે, તેવા માનની ખાતર મરણ પામેલાની ચગામાં પથર નાંખવા-“માં સંતોષ માની દેછે.”

એમે જે નીચે દાખલો આપિયે છિયે (From Lepsius's “Letters from Egypt.” Bohn, P. 216) તેમાં પથર નાંખવાનું વલણું કેવળ જૂદા પ્રકારનું જણાય આવેછે.

“આ પર્વતની હારમાં (Gebel el Mageqa) પ્રનેશ કરતા ચેહેલાં, એક “જીવા જે પથરદોના ઠગલાયી છવાઈ ગઈ હતી, અને તેચોની નીચે કાઈને “ડાટેલું હતું નહિ તો પણ મડાં ને ડાટવાના ઠગલા અથવા ચગા ધારી રાકાય “ત્યાં આગળ એમે આવ્યા, જ્યારે જ્યારે ખજૂરના વેપારી આ રસ્તે આવે

નિષ્ઠંખર્ત્તા કૃહેછે કે, “એક આવક વાખ્યાને ધેર જે પરોણુા “આચા. ધરધણી ચૈટામાં ગયો હતો. અને તેની સ્ત્રી હતી તે તેમને એ- “સારીને પાણી ભરવાને ગાઈ. પરોણુા ધરધણીની વાટ જેતા બેડા હતા “તેવામાં એક રહોટા સર્પ ન સરચો એટલે એક પરોણું હઠીને લાકડીવતે “દ્વાચ્યો, અને થાને પરોણુા, સર્પને જાલવા સાર સાખુસાની શોધ ક- “રવા લાગ્યો. તેવામાં પેલી બાઈ પાણી ભરીને આવી, તે પેલા સાપને “હાબેદો જેધને બોલી કે એને છેડી મૂકો, એ તો અમારો પૂર્વજટેવ છે, “તે મારી સાસુના શરીરમાં આવીને ધૂણુંતો ત્યારે મારા સસરાતું નામ “કેતો, અને કૃહેતો. કે મારો જીવ ધનમાં રહ્યા છે, તેથી હું સર્પ થયો છું; “તે આ ધરમાં રહુંછું એમ બોલતો હતો. એક દિવસે એ અમારા એક “પડોશાને કરડચો હતો તેને ઉતારવાને એક જતિ બોલાચ્યો તે આવ્યો “એટલે ધૂણીને કલ્યાંનું કે મારા દીકરા સાચે એણે લડાઈ કરી તેથી હું એને “કરડચો છું, તે કરીને ન લડવાનો કાઢ જામીન થાય તો ઉતરું, પછી “એ પ્રકારે ઉત્તરચો. તે દિવસથી અમારાં પાડોશાને ધેર પણું આ સર્પ “નીસરે તો તેને કાઈ જાલવા નથી. કદાપિને જાલીને બાર ગાઉ ઉપર “મૂકી આવે તોપણું આજ ડેકણું એ સર્પ પાછો આવે. એ ધર્ષી વાર “મારા પગની ટેસે આવ્યો હરો પણું મને કાઢ દિવસ કરડી નથી. કાઢ “વાર હું પાણી ભરવા ગાઈ હોડી. અને મારું છોકરું ધરમાં રોતું હોય તો “એ સર્પ તે છોકરાને હિંચોલે છે, એનું મારા જેવામાં ધર્ષી વાર આવ્યું “છે. એમ કહીને સપંને જાલવા દીધો નહિ, પણ નમરકાર કરીને જવા “દીધો. પછી જે પરોણું એ તેને દ્વાચ્યો હતો તેણે ખાખડી ઉતારીને કલ્યાં “કે, હે સર્પ. બાપળુ, તમને દ્વાચ્યા તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરનો. અમે “તમારા છોકરાં છિયે. એ સર્પને પછી એક દિવસે રહોટે બીલાડે મારી “(જેચો માહેલા કટલાક તેમના ગુશેલા ગ્રહોયા જોળ કંદિયા સહિત અને તેમના “ઉંટના હાકનારા સહિત અમને બીજે દાહ્યાડે ભણ્યા), ત્યારે આ જગ્યાએ તે- “મની પાસે એરાત માગવામાં આવે. જે કાઢ કાઈ આપે નહિ તો તેના દાણું “હદ્યને માટે અપશ્કુનની નિરાની દાખલ આસપાસ પડેલા પથ્થરેની આવી “આદી ધાર અથવા ચ્યગા કરેછે. આવીજ તરેહની ધારેનો એક જગ્યો કોર- “રેણાના રણમાં અમારા જેવામાં આવ્યો.”

“નાંધ્યો એટલે એ ધરવાળ તેના કહ્કા રમશાનમાં લઈ જઈને બાં-
“બા અને તેની ચિતામાં પાંચ શેર ધી, એક નાળિયેર, અને અંધોશેર
સુખડ નાંધી.

“દીજાંદી નામના પ્રાચીન શેહેરમાં એક ઘાલણે કોઈ જગ્યા વેચાતી
“લીધી તેમાં બોલાતાં બોંયંદી નીસખું, તેમાં ધન ધણું હતું તે ઉપર એક
“ગ્રાટો સર્પ રેહેતો હતો. તે સર્પે એક ટિંકસે ઘાલણું સ્વમનાં આવીને
“કહું કે અહિયાં મારું ધન છે તે ઉપર હું રહુંદું માટે આ બોંયંદી તારે
“એદાંન નહિ અને આ મિલકતની ઈચ્છા તારે રાખ્યની નહિ. જો એવી
“ઇચ્છા રાખીશ તો હું તારો વંશ ચાલવા નહિ દઈ. પછી સવારમાં એ
“ઘાલણે તેલની કડાધ્યો કાળોને બોંયરામાં રેડી તેથી પેસો સર્પ અરી
“ગયો પછી બોંયંદી કાઢાડીને ધન કાઢાડી લીધું અને સર્પને ધરના ચોકમાં
“સારી રીતે અમિશાહ દીધો. પછી તે મિલકતવતે ગ્રહાંની ઈભારતો કરાવી
“પણ તેનો વંશ રહ્યો નહિ, અને તેની દીકરિયાનો પણ વંશ રહ્યો નહિ.
“તથા તેરું જેણે ખાદું તેનો પણ વંશ રહ્યો નહિ તથા વકીલનો તથા
“ગોરનો પણ વંશ રહ્યો નહિ. આ વાત આશરે વર્ષે ચાલીશ ઉપર નીપળ છે.”

આરી વાતો ગુજરાતમાં ધણી ચાલેછે અને અમે આગળ કખણું છે
તે પ્રમાણે કોકાના માનવામાં એમ છે કે જ્યાં ધન ડાટેલું હોય ત્યાં
નકો સર્પ હોય.*

જીવતા માણુસનામાં ભૂત ભરાઈ પેસેછે તેને કાઢાડવાના ઉપાય
જે ગુજરાતમાં ચાલેછે તે વિષે ‘ભૂત નિયંધ’માં વેદના કર્મકાન્દમાંથી, અ-
ચયા ગૈધ શાસ્ત્રો ઉપરથી, અને મુખ્યલમાનની રીતિ ઉપરથી જે લખવા-
માં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અહિ અમે દાખલ કરિયે છિયે. કોઈ કોઈ વાર
તો, જેને પીડા થતી હોય તેને સારું થાય જે વાત ઉપર મુખ્યત્વે કરીને
દ્યાન આપવામાં આવેછે. અને કોઈ કોઈ વાર તો કસુરથી જેની ભૂત
ગતિ થઈ હોય તેનો તેના ફુઃખદાયક ભટકારામાંથી છૂટકો કરાવાનો ઉપાય
કરવામાં આવેછે. એ બાખતનો અકેડા દાખલો અમારા વાતનારતી આ-
ગળ અમે રજુ કરિયે છિયે.

* આરીએન્ટલ મેન્નારતી મૂળ આવાજિના લાગ બીજને ૫૪ ૩૮૪ મે ચાલી
નતની ધણી વાતો છે.

નિઅંધકર્તા કુહેણે કે, “આશરે ત્રીશ વર્ષ ઉપર, એક ચારણુ કાડિયા-
“વાડના સંયકાના ઢાકોર પાસે ઇપિયા માગતો હશે, તે દરવાર આપતો
“નહતો તેથા પેદો ચારણુ પોતાતી નાતનુ ચાળીશ માણુસ લઈને ધરણું
“કરીને આઠ્યો, તે ગામને દરવાજે આવતાં દરભારને જણુ થયાથી દરવા-
“જ બંધ કરાયા, લારે ચારણુના માણુસોએ ગામ બાહાર પડાવ કર્યો
“અને તેમણે ત્રણ લાંખણો કરી, પછી ચોયે દાઢાડે નાગાં કર્યાં, તેમાં કે-
ટલાક પુરુષોએ પોતાના હાથ કાપ્યા, અને ત્રણ ડેશિયોનાં માથાં કાપી-
ને દરવાજે તોરણુ બાધ્યું, કેટલીક બિયોએ પોતાના સ્તન કાપ્યા, ચાર
“ડોસાને ગળે ધાલ્યાં, એ છોડિયોને ગઠ સાથે પણી, અને પેદો ચારણુ
“પિડુ તેલમાં ખોજેસો ઊગ્યો પેહેરને બળી મુવેં. તે બળતી વેળાએ એમ
“ખોલ્યો કે, હું તો મહિંદ્રાં, પણ એ દરખારની મેડીમાં માથા વિનાનો
ખખીસ થઈને રહીશ, ઢાકોરનો જીવ લઈશ તથા તેનો વંશ પણ રહેવા
“દઈશ, નહિં” તે બળી મુવેં લારપણી ખીજાં માણુસો પોતાને ધેર
પાછાં ગયાં.

“ચારણુના મરણુ પણી ત્રીજે વિસે ભૂતે રાણીને મેડી ઉપરથી
“નીચે નાંખી દીખી, તેને શરીરે ધણું વાગ્યું. ખીજાં ધણું માણુસોના જો-
“વામાં માથાવિનાનો ખખીસ આવ્યો. પછી તે ઢાકોરના શરીરમાં આવીને
“ધૂણુવા લાગ્યો. રાતમાં તેની મેડી ઉપર પદ્ધયર નાંખના લાગ્યો. તથા
“એક દાસીને વળગીને તેનો જીવ લીધ્યો. એવી ધણીક રંગડ તે ભૂતે કરી
“તેથી ધોળે દાઢાડે દરખારની મેડીમાં કોધ જઈ શકે નહિં એમ થઈ ગયું.
“પછી તે ભૂતને કાહાડવા સારુ કોધ જોગી, જતિ, ઇકીર, ખાલિશુ, આ-
“દિને દેશ પરદેશથી બોકાયા, પણ જે કોધ એ ભૂતને કાહાડવા આ
“વીને ઢાકોરને ધૂણુવા એસે તેનેજ એ ભૂત ઢાકોરના શરીરમાં આવીને
“મારવા લાગે. અને એવા હાકોટા કરે ક તેથી કાહાડનારની હિંમત રેહે
“નહિં. બળી પોતાના હાથને પણ બચકાં ભરે, એવી રીતે વર્ષ પાંચ થયાં
“અને એ અમથી પાંચ માણુસ મરી ગ્યાં, પણ કોઈનો ઉપાય માલયો.
“નહિં, પછી કોધ પરદેશી જતિ તે દેશમાં આવ્યો હશે તેને ગાડી મો-
“કુલીને ઝડી રાતિથી તેડાવ્યો. તે જતિ સાથે કેટલાંક માણુસ હતાં અને
“નહુવિદ્યા જણુવામાં તે ધણો કુશળ ગણ્યાતો હતો, તે એ ગામમાં આ-

“વ્યો પછી તેણે કેટલીક જગ્યાસે અંગાવાને પેલી મેડીમાં બેશીને પ્રયોગ
“કર્યો. પ્રથમ તે મેડીને ભંગેલા ખૂનનો આંદો દીવેા; તથા હૃદને પાણી
ભંગીને ફરતી ધારાવાડી દીવી, લોહાડાના ખીલા ભંગીને મેડીમાં ચાર ખુણે
ચાર તથા બારખે એ માણ્યા, પછી તે મેડી લીપાવાને માહે કોઈ હેવતું
“સ્થાપન કર્યું, તરફાર ઉચ્ચાડી મૂકી, દીવા ધીના તથા તેલના ઈર્યા, પછી ભંગ
“સાધવા એઠો. દિન એકતાળાશને પ્રયોગ કર્યો. કેટલાક પ્રકારનો ઉતાર
“મૂકાવ્યો તથા કેટલાક પ્રકારનાં વિભિન્નાં લઘુને રોજ રમશાનમાં જવા
“લાગ્યો. પણ હાકેર તો ખીલુ જગ્યામાં રહ્યા રહ્યા ધૂણીને ઢેરે કે, અદ્યા
“મૂકિયા? તું અને કાહાડવા આવ્યો છું પણ હું જનારનથી, અને એમાંથી
“તારા છુનું પણ જેખમ થશે, એમ બોલતો. જતિ તો મેડીની બારિયો
“તથા જાળિયો. વાશીને પ્રયોગ કરવા બેસતો, પણ લોક એમ ઢેરે કે એ
“સમયે પણ તે મેડા ઉપર પથરા પડતા અને બારિયોનાં કમાડમાં તથા
“જાળિયોનાં પથરા વાગતા,. આ પ્રમાણે પ્રયોગપૂરો થયેથી જતિના મા-
“ણુસે હાકેરને મેડી ઉપર થાપતા પાસે તેડી લાવ્યા અને લાંથી જોત્યું
“સંભળાય એટલામાં એ દરખારના માણુસને રેહેવા દીવું નહિ. પછી દાખ્યા
“નાંખીને તથા ચાળા વગાડીને તેને ધૂખુંબ્યો, તેણે ધૂખુંતાં કાંઈ અસ્તાધ
“કરવા માંડી તે સમયે ચેલા જતિયે તથા તેના માણુસોએ મળીને પેલા
“હાકેરને ભારવામાં કાંઈ કસર રાખી નહિ. એવી રીતે એતું શરીર નિર્ઝળ
“કરીને પછી તે દરખારનાં ખીજાં માણુસોને પણ પાસે બોલાવ્યાં, લાં હ.
“વન કરીને એક લીધું આગળ ખૂફીને ભૂતને કર્યું ને, તું આમાં પેશ, પછી
“ધૂખુનાર એલ્યો ને હું તો શું, તારો પીર આવે તોપણ હું આ શરી-
“રમાંથી નીસરનાર નથી. એમ કેટલીએક મેહેનત કરતાં સવારથી તે બ-
“યોર વેળા થઈ. પછી એ મેડીથી નીચે ઉતરીને ચોકમાં ભાંડિયું કર્યું,
“કેટલાક પ્રકારના ધૂપ અંગાવ્યા, ભંગીને પાણી છાંટયું; એમ કરીને ચેલા
“ભૂતને લીધુંમાં ઉતાર્યું એટદે ને સમયે લીધું ડેકવા લાગ્યું, તે સમયે
“જોનારા સૌ માણુસોએ જતિનાં વખાણું કરવા માંડયા, અને એવો શો-
“રખકોર કરવા લાગ્યા કે, લીધુંમાં ભૂત ઉત્સુ, ભૂત ઉત્સુ, પછી પેલું
“લીધું ડેકતું જોઈતું ધૂખુનાર આશ્ર્ય પામીને ધૂખુનો રહી ગયો અને
“મનમાં જરૂર સમજ્યો કે ‘મારા શરીરમાંથી ભૂત આ લીધુંમાં ઉત્સુ’

“પણ ચેલા જતિયે ગામના સૌ બોડ હેખતાં ગામને ઉગમણે દરવાને “કાઢાયું ને લીધું ડેકતાં ડેકતાં આહું અવળું ચારે તો જતિ સોઈ અ- “કડકે એટલે પાંશરે રસે ચાલે. આ વેળાએ ડાકલાં વગાડનારા ભેગા લોધા “હતા તથા નિધાઈયા, ઢોલ આગળ વાગતાં હતાં, કેટલાક ભાષુસેના “દાયમાં હથાડી તરવારી અપાવી હતી. ઢાકારને પણ સંગાયે લીધા હતા. “ભૂત આગળ ચાલતું ગયું તેમ પછચાડે રાઈના દાખુા, સરસવ તથા મીંડુ “વેરવતા હતા. એ રીતે લીધું ગામને સીમાડે લઈ જઈને સાત હાથ ખા. “ડા ખોદાવીને તેમાં હતાર્ય. પણ તે ખાડામાં રાઈ, સરસવ તથા મીંડુ “પૂરાબ્યુ” અને તે ઉપર ફૂળ તથા પથરા જોડવીને તેની સાંધેભાં સીદું “ગાળાને રેડાંબ્યુ” અને ખાડાની ચારે બાજુએ સવા સવા ગજ લાંબા “ખોલા મંત્રીને ઢોકયા; જ્યારે લીધું સીમાડે ચોહેંબ્યું લારે કેટલાક ખોક “કઢેવા લાગ્યા કે આપણૂં ગામના સીમાડાની બાહેર એ ભૂતને ડાટે તે “ઠીક; પણ એ વાત સાંભળાને ખીજ ગામના લોકો ધણું ત્યાં જેવા “સાર આવ્યા. હતા તેમણે કંદું કે તમારા ગામનો સીમાડો છોડીને અ- “મારી હૃમાં એ ભૂતને ઝાટશો તો અમારે ને તમારે ઝેણો ટંટો થણે. “પણ તે જતિએ અમલાળા દોકાને કંદું કે ચિંતા રાખશો નહિ. એ “ભૂતને હાથ સાત ઊંડું પૃથ્વીમાં ડાઈશું, અને તેમાં મીંડું નાંખીશું તેથી “અનું શરીર ખવાધને થોડા દિવસમાં મરી જશે અને ઉપર સીદું રેડીશું “એટલે ભૂતનાથી ઉપર નીસરી રાકશો નહિ.. પણ તે ઢાકારની હૃમાં “ડાઈને ગામમાં આવ્યા અને ક્રાઈના જેવામાં ઇરીને ભૂત આવ્યું નહિ. “જતિને ઢાકારે ધણો કિરપાવ આપેથો અને દોકાને નિશ્ચય કર્યો. ક “આવા ભૂત કાઢાડનારા સમર્થ છિંદુસ્થાનમાં થોડાન હશે.” પણ તેનું કારણ નિયંધકતાં કેઢેં કે, ડાધને. સમજણું નહિ. એ નિયંધકર્તાના અખવા પ્રમાણે લીધુંમાં પારો* ખાલવાથી ઉપાયની અસર થધ.

* ટાડ રાજસ્થાનના ખીજ ભાગને પૃષ્ઠ ૬૮૮ મે કોગળિયું મરાડી હેવા-નો. ઉપાય કરવામાં આવેછે તેનું વહેનું ઉપર પ્રમાણેજ આપ્યું છે. તેમજ એમ. ઇકની મુસાફરીના પુરતકમાં તાતાર લામા ધણી અરી ઉપરની રીત પ્રમાણે તે દેશનું ભૂત (Tchbutgour) ફેમ કાર્હાડી મૂક છે તે વિષે વર્ણવેછે.

“જ્યારે કોઈ ભાણુસને તાવ આવેછે, અથવા ચક થઈ જાયછે, દાંત
 “સજજડ થઈ જાયછે, ત્યારે તેના સગાં એમ સમજેણે જે, એને ભૂતનો
 “વળગાડ યથો છે, પછી તેને બોલાવેણે તોપણું કાંઈ બોલતું નથી એટથે
 “તેને બોલાવા સાર ચંડીપાઠના જાણુનાર આલણુને તેડવા જાયછે, તેને
 “આવતો કાંઈ વાર લાગે તો તે સમે વળગાડવાળાતું સગું અથવા પડોશી
 “આવીને કેહેણે કે, એને ભરણાંનો ધૂમાડા દ્વારા અથવા ઝૂતરાના નરકનો
 “ધૂમાડા દ્વારા એટલે એના શરીરમાં જે હરો તે બોલશે. પછી તેવો ધૂમાડા
 “દાખાથી કાઈ સમયે બોલેણે અને કાઈ સમયે નથી પણ બોલતું. પછી
 “ચંડીપાઠ ભણુનાર આલણું આવે તે પ્રમથ પોતે પવિત્રપણે આસન
 “ઉપર એશીને એક બાજડ ઉપર નવું રાતું લગડું પાથરેણે, તે ઉપર ધ-
 “ઉંના દાખાથી અષ્ટદળ ચંત્ર કરેણે, તેના નવ કોડામાં નવ ઘડુની ટગ-
 “લિયો કરીને તેમાં નવ દૂર્ગાતું આવાજન કરેણે તેમનાં નામ:—૨ સૌક-
 “પુત્રી, ૨ અલગારિણી, ૩ ચંદ્રધંદ્યા, ૪ કુણમાણા, ૫ સ્વકંદ્માતા,
 “૬ કાત્યાયની, ૭ કાળરાત્રી, ૮ મહાગૌરી, ૯ સિદ્ધિદા. પછી તેમાં
 “પાણું ભરીને કળજ મૂકેણે, તેના ઉપર શ્રીકૃષ્ણ મૂકેણે અને તેની પૂજા
 “કરેણે. ગુગળનો ચૂપ અને ધીના દીવા કરવામાં આવેણે. પછી વળગાડ-
 “વાળાને સ્વચ્છ કરીને સામો બેસારેણે. અને નવાર્ણવ મંત્રથી (નવ અ-
 “ક્ષરના) અક્ષત મંત્રીને અથવા પાણું મંત્રીને તે ધૂંખુવા માર્ગે ત્યાં સુધી
 “છારેણે. તેને ધૂંખુવાનો વધારે તોર આવે એટલા માટે પાણું ભરવાની
 “ગોળા ઢાલી ઉધી પાડીને વેલાણુંતે વગાડેણે. નવાર્ણવમંત્રથી અક્ષત કે
 “પાણું મંત્રેલું તેના ઉપર છાંનીને ભૂગને બોલાવેણે ત્યારે પોતાના પરના
 “માણુસનું નામ લેણે હું હું ઇલાણું હું, મારા ધનમાં જીવ રહી ગયો છે,
 “અથવા બાયડીમાં જીવ રહી ગયો છે તેથી મારી શુભગતિ થઈ છે. મારા
 “ભાલમતા તમે વાવરોણે માટે મારા છોકરાની બાકરી નહિ કરો, તો હું
 “તમને પીડા કરીશ. વળી મારી શુભગતિ થવા સાર હું કહું તે ઉપાય
 “કરો. પછી ઉપાય કરવાની હા કર્ણાને, હવેથી ભૂત ડાખને પીડા કરે નહિ
 “તે વિષેના તેને સમ અવરાનીને દુર્ગાની રૂપાપના ઉપર છાય મૂકવેણે,
 “અથવા ચંડીની પોથી ઉપર છાય મૂકવેણે. ચંડીપાઠ મારફિયે પુરાણુમાં
 “છે, તેમાં એક ફોંફો લખ્યો છે જે,—

ग्रहभूतपिशाचादियक्षणं धर्वराक्षसाः
ब्रह्मराक्षसवैतालाः कूष्माण्डा भैरवादयः १
नद्यन्ति दर्शनात्तस्य कवचे त्वादि संस्थिते

भावार्थ,—अह, भूत, पिशाच, यक्ष, गांधर्व, राक्षस, अहराक्षस,
वैताल, कूष्माण्ड, भैरव आदि भवीनहेव छे ते जे भनुण्यना हृदयमां
चंडीनुं कृपय होय तेनाथी हूर नारी जायछे. †

ज्यारे डार्छ भाषुमने भूत धूलेहे त्यारे ते क्लेहे के, “भने सोभेश्वर
“पारणु क्षट्ट बध्ने भारी शुभगति करो, ते ऐवी रीते के, तमे धरनां
“सर्व भाषुम त्यां जाय्यो अने तभारा एकना शरीरमां हुं त्यां आवीश
“एट्से भारी गति थरो.” वजी डरावेकी जग्याए जार्ह खोलेयता मुखी
डेट्लीक आधा राखवातुं भूत क्लेहे, एट्से धरनां भाषुमेभांथी एक जणु
ते आधा राखेहे, डाइने तो ते अडद आवा नहि ऐवी आधा आपेहे,
डाइने हूँधनी आपेहे, अथवा छाश, गोण के गण्या मात्रनी आपेहे,
अहु आकरी आधा आपवी होय तो धीनी आपेहे, अथवा आंडिये आ-
वानी आपेहे. धांखु छरीने आनी आधा धरनी छी होय ते राखेहे. डार्छ-
ने उमां उमां छाणी हीभरीमां बध्ने डाये दाये आवानी आधा आपे-
हे; डाइ पुरूपने, भाये पाधरी आंधरी नहि ऐवी आधा आपेहे एट्से
तेने बद्दले ते नहानुं इग्नियुं भाये बोटेहे; डाइने जेडानी आधा आपेहे
अथवा तायें पजे चालीने जवानी आपेहे. ओने कांयकी नहि पेरवी ऐवी
आधा आपेहे, ते ज्यारे जेग आवेहे त्यारे तीर्थमां बध्ने आधा मूकेहे.
जे कठपिने तीर्थमां जवाय नहि, अने इरी डार्छ तेना धरनुं भाषुम
मांडुं पडे तो भूत धूलीने क्लेहे के तमे आधा राखी छे ते प्रभाष्ये ४२-
वामां आवती नथी अने हुं धण्डा मुंडाडिष्टुं तेथी तमने पीडा कडिष्टुं पछी
ते हुरत तीर्थमां बध्ने आधा भूडी आवेहे.

णील रिति नीमे प्रभाष्ये छे:- ज्यारे डार्छ भाषुम भांडुं पडेहे त्यारे
तेना हृपर एक धरेण्टुं उनाराने डारे सूक्ष्मे अने क्लेहे के आटला आ-

+आम्ये लियरनी सोसाईटीना ठान्यु कर्शनना पुस्तक ३ जने पृष्ठ ७५
मे जुवा नवी आवृत्ति पृ. ७६ थी ८६ मुझी इसराना ८८ विषेनो निषंध छे तेमां
झाँ-चंडी विषेहे.

માણું જમાઓ વિના હું એને દરીને પેહેરીશ નહિ. ગરીય માણુસ હોય-
છે તે થાળી અથવા લોટો એજ રિતે ઉધીતો કરેછે.

પ્રભાસ અથવા સોમેશ્વર પાઠણું યાત્રા વણું દરીને કાર્તિક શુદ્ધ
૨૧ થી શિક્ષ થાયછે તે પંચરાત્રી ચાલેછે અને તે પંચરાત્રી પૂર્વજની
કેહેવાયછે. ધણું દરીને આખા કુંદુંને યાત્રાએ જલું પડેછે જેમાં તે મા-
ણુસેનો ભાઈ તેની વહુઓ વગેરે સર્વેંએ જલું જોઈયે, કેમકે જે ક્રાઈ પણ-
વાડે રહી જાયછે તો બીજા ડાઢની સાથે ભૂત પ્રભાસ નહિ જતાં ધેર
રહી જાયછે.* પણી સર્વ જણું પગે બાલીને, જોડા પેહેસ્યા વિના કે પા-

* “તેઓ કહેછે કે નિસને કાહાડી સૂક્ષ્માને આપણે ઈચ્છિયે તો તે કામ
“ધણું કણું થઈ પડેછે. (સ્કાલાંદમાં ધરતું કામદાજ કરે એવાં જીજાં રેહે-
“નારાં પિશાચને છૂટેછે, અને જર્મનીમાં જેને ક્રામોદિ કહેછે તેનેજ
“ગ્રાન્ડિનેવિમાયાં નિસ કહેછે.) એક ધરમાં એક માણુસ રેહેતો હતો ત્યાં
“નિસે હૃદપાર ટોંગ કરવા માંડયા તેથી તેને ત્યાં એકદું પડતું મૂશીને બીજે
“ઠેણેણ નઈ રેહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. કેલાંક ગાડાં લરાય એટલો સામાન
“લઈ ગયા પછી બાદી રહેલો છેલ વેરકો સામાન લેવાને તે પાણો આવ્યો. તે
“સામાન ભાત્ર ખાલી પીપ, નળા અને બાલો એવાજ પ્રકારનો હતો. બધો સા-
“માન ગાડામાં અડકાધ રહ્યો એટલે પોતાના નવા રેહણુંમાં સુખ ધવાની ઈચ્છા
“થી પેલા માણુસે પોતાના જૂના રેહણુને અને નિસને છેલી સલામ કરી કે
“ત્યાર પછી તુરતન તેને કાઈ કારણુને લીધે ગાડાના પાછલા ભાગમાં લેવાને
“જલું પડ્યું, તે વખતે જીવેછે તો જ્યાં તે જય ત્યાં તેની સાથે જવાને એક
“પીપમાં નિસ ભરાધ પેડેદું તેના લેવામાં આવ્યું એટલે તેની આટદી બધી
“મેહેનત વ્યર્થ ગઈ તેથી નિરાશ થતાં તે ભદ્રો માણુસ વણું આશ્ર્ય પામ્યો;
“પણ પેદું નિસ તો અતિશય હુસવા લાગ્યું, અને પીપમાંથી પોતાનું માણું ક્ર-
“ડાયી કાહાડીને આસા બની ગયેલા એકુતને કેહેવા લાગું, ‘હાંડા ! આપણું
“હવે કુચ કરિયે છિયે, નેયું’.”

“આ વાત જર્મની, ઈંડિઝન, અને આર્યલીડમાં ચાલેછે. જર્મન દેશની વા-
“તમાં, ક્રામોદિને બાળી નાંખેવાને પેલો એકુત કોડાર સળગાવી મૂકેછે એમ છે,
“અને ગાડું હાંકી જતાં તેનો ભટકો લેવાને તે પાછળ જીવેછે તો તેણે
“ક્રામોદિને તેની પછિવાડે ગાડામાં લેવું અને તે ખૂબ પાડી ઉધ્યું કે ‘અમને
“બાહાર નીકળી આવવાને વેળા મળી, અમને બાહાર નીકળી આવવાને વેળા
“મળી.’”— Videkeighley's Fairy Mythology.

બડી ધાર્થાવિના, અથવા જેવી આધા રાખી હોય તે પ્રમાણે પણાને જાય-
છે. લાં પોહાચેછે એટલે સોમપુરા આલખુ હોયછે, તે નેમના સામા આ-
વેલાજ હોયછે. એ લોકનો એવો ધારો હોયછે કે, જ્યારે સંધ આવેછે
થારે તેમાંથી પોતાના યજમાન જે હોય તેમને પોતાને ધેર લઈ જાયછે.
યાત્રાજનાર ભાગુસનું ડોઈ પૂર્વજ આગળ યાત્રાએ આવેલું હોય તેણે
જેને ગોર કર્યો હોય તે, અથવા તેના કુંભનો જે હોય તે, પેલાના ગોર-
પણુનો દાવો કરેછે. લાં પોહાંચ્યા પછી બીજે દિવસે સવારે કણમત
કરાવી, મૂલે મૂંડાવીને સરસ્વતિયે જઈને દેહશુદ્ધપ્રાયશ્રિત અને આદ્ધ
કરેછે (એ વિષેઠું વર્ણન પછ્યાડે કરવામાં આવ્યું છે) પછી ગોરની સ્થ-
થના પ્રમાણે સ્નાન કરેછે. બીજુદ્ધને એક વચ્ચે નહાવાની આધા હોય તો
તે પ્રમાણે કરીને નહાયછે. પછી ગોર યાત્રાળુઓને ડલેછે કે, “નદીમાં જ-
ધને તીર્થદેવને નમસ્કાર કરો.” તેઓ તે પ્રમાણે કરેછે, તેવામાં ગોર નીચે
પ્રમાણે શ્વોંક ભણેછે:—

ગંગે ચ યમુને ચैવ ગોદાવરિ સરસ્વતિ
નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેસ્મન્સન્નાંધિં કુરુ.

ગંગા, યમુના, ગોદાવરી, સરસ્વતી, નર્મદા, અને કાવેરી નદી આ
જળમાં પ્રવેશ કરો.

પછી સંકૃતમાં વર્ણ, ભધિનો, તિથિ અને વાર ભણીને એકેછે:—
“મન, વાચા અને કર્મથી જે જે મેં પાય કર્યા હોય તે ધોઈ નાખવા
“સાર હું આ તીર્થમાં સ્નાન કરુંછું; તેજ શ્રીપરમેશ્વરની કૃપા સંપાદન
“કરવાને અર્થે, દેહ શુદ્ધ કરવાને કાને, અને પૂર્વજની ગતિ પમાડવાને
“અર્થે હું સ્નાન કરુંછું.” પછી ગોર નહાનારને કદેછેકે “હવે તમે તમાર
“સ્નાન પૂર્ણ કરો.” આ પ્રમાણે સર્વેને એક પછી એક નદ્વરાવેછે, તેઓ
નેવા નહાઈને ઉપર આવેછે કે, ભાગણુ લોકો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને આલખેણુ
હોયછે તે, તેમને વળગી પડેછે એટલે દક્ષિણા વેણુચી આપેછે. ત્યાં આગળ
એક પીપળાનું જાડ છે તે શ્રીકૃષ્ણના વારાનું છે એમ લોક ધારેછે. યાત્રાળુ
લોકો આ પીપળાની પૂજ કરીને પછી તેને કંદુ પાણી રેણેછે; તેણું કારણું એવું
કે પૂર્વજદેવના ભીવામાં તે પાણી આવે, પછી તેની આસપાસ પ્રક્રિયા

કરેછે. એ પીપળાને જોઈને વળગાડવાળું માણુસ તુરત ધૂષુદ્વા ભંડી જય-
છે અને આંખેં ફેરવી હેઠે. પછી ગોર તેને કહેછે કે “હવે તમે અહિં
રાહેલા, તમે જે ધર્મ કરવાને કહેશો તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે.” જો તે
વાત ભૂત કષ્યુક કરેછે તો પછી કહેછે કે ૧૦૮ આલથુ જમાડો અનેની-
ક (વાળડોવાળી) પરણાવો. જે રીતે માણુસ પરણેછે તે રીતે વાળડોવા-
ળી પરણુંથીને તે અનેનાં પૂછડાં એકદાં એક જણુ જાલી રહેછે. મરનારનાં
કુંદુંથી તે પૂછડાં ઉપર પાણી, દૂધ, તલ, સહિત તર્પણ કરેછે તેનું વર્ણન
વેદના કર્મકારિઓમાં કરેલું છે તેમાં એક શ્વેષક એવો છે કે,—

ભૂતયોનિષુ યે જાતા પ્રેતયોનિષુ યે ગતાઃ
તે સર્વે તૃતિમાયાન્તુ નીલ પુચ્છેષુ તર્પિતાઃ

ભાવાર્થ—જે કોઈ મારા પૂર્વજમાંથી ભૂત જતિમાં ઉપરંત્યા હોય ત-
થા પ્રેત જતિમાં ગયા હોય તે સર્વે આ નીલને પૂછડે તર્પિત કરવાથી
તુમે થાઓ.

આવા શ્વેષક આશરે ૧૨૫ છે તે ભણીને જળ રેઠેલે, તથા જેટલાં
ચેતાનાં કુંદુંથી અરી ગયાં હોય તેને સંભારીને પાણી રેઠેલે. પછી રંધે-
લા ચોખાના ૧૦૮ પિંડ કરીને પૂર્વજનેને નામે ભૂકેલે. બીજાનાં નામ
આવડતાં નહોય એટસે નીચેનો શ્વેષક ભણીને ભૂકેલે:—

વિદુચોરહતા યે ચ દંષ્ટિમિઃ પશુમિસ્તથા
તેષામુદ્રરણાર્થાય ઇદં પિંડ દદામ્યહં.

ભાવાર્થ:—મારા પૂર્વજમાંથી જે કોઈ બીજળીથી, ચોરથી, દાંત-
વાળાં જાનવરોથી, તથા પશુથી મરણ પામ્યા હોય તેઓનો ઉદ્ધાર થવા
સાર આ પિંડ હું આપુંછું.

આમ છતાં પણ કોઈ વાર તો ભૂત કહેછે કે, “અહિં મને સારું
“લાગતું નથી ભારે હું મારા ધરમાં જઈને રહીશ, ત્યાં એક ગોખમાં
“મારા નામનું શ્રીદીળ ભૂકીને તેની પૂળ કરલે.” પછી ગોર તેને ખૂબ
કાંબાવાલા કરીને કહેછે કે, “સરસ્વતીના કિનારા ઉપરની આવી રમણીય

“જગ્યા મૂકીને તમે જગ્યાઓ ? ના ના નક્કી તમારે તો અહિયાંજ રેહેણું”
આથિં કેહેનાં છતાં પણ કદવાંક ભૂત તો ધેર પાછાં જયછે. જે તે રેહે-
વાને હા કેહેછે તો તેના કેહેવા પ્રમાણે પ્રમાસમાં પુષ્પયદાન કરેછે.

સાંજ પડેછે ત્યારે હજરો યાત્રાળુ લોડો એકડા થઈને સરસ્વતીનું
પૂજન કરેછે. વાર પણી પડિયામાં ધીના દીવા કરીને વેહેતા મૂકેછે તેથી
કરીને નદીમાં અગરગાઠ થઈ રેહેછે.*

આ પ્રમાણે યાત્રા પૂરી થાયછે એટેસેવેં યાત્રાળુ લોડો ધેર જયછે.

જે કદાપિ ભૂત નીચી જતનું હોયછે તો તેને ભૂતા લોડો કાઢાડી
મૂકેછે. તેઓને શ્રદ્ધેવી પ્રસન્ન હોયછે, જેવાં કે, બાહુયરાજુ, ઐઓદ્યાર,
ગઢેચી, શ્રીકાતર, મેલડી, અને બોજા. આહાણુથી તે નીચી જત સુધી
સાવે જાતના ભૂતા હોયછે. જે દૂનીનો તેને હાયો હોયછે તેનું સ્થાનક તેણે
પોતાના ધરમાં કરેલું હોયછે, ત્યાં આગળ ભૂતો ભૂત કાઢાડવા જરૂરાની
આત્મા લેછે, તેમાં જે વંદ્વાનો આવેછે તો ભૂતો ભૂત કાઢાડવા જયછે તેની
સાચે કાંશીજેડવાળા અને ડાખલાવાળા હોયછે ને વળગાડવાળાને સામેં
બેસારીને વગાડતાં હેવિયોના હૃદા ગાયછે,—

માનસરોવરી માય, ચાલુ ચુંવાળના ચોકની
ભરદાલી એહેચરા, આવે ઉગમણુ ગોખની.

* * * * *

અથવા,

ખરી દેવિ ઐઓદ્યાર, દીહે વાહો હુંગરે .

સમરી સાચ દેનાર, આવે ભાતા આકરી !

* * * * *

વળગાડવાળાના સામે ભૂતો એકોદો હોયછે તે, પોતાને ભાતા આંદોં
હોય એનું ડેળ ધારણુ કરીને ભૂતને ડરાનવાના જ્યોદા જ્યોદા પ્રકારના હ-
પાય કરેછે. આ કામ કોઈ કોઈ વાર તો પાંચ પાંચ છ છ દાઢાડા સુધી
ચાલેછે; છેવટે વળગાડવાળો માણુસ (ભૂતઙ્ઘે) બોકી ઉંઘે કે, “હું જા-
જુવો ભાગ પેહેલાને પુષ્ટ, ૧૦૪ મેં.”

* ચાણુદ્ધની પાપશુદ્ધિમાંથી આ રીત અરેખરી ચાલેલી જણાયછે.
જુવો ભાગ પેહેલાને પુષ્ટ, ૧૦૪ મેં.

ઉછુ, જરું” પણી દેવોને નામે કૃત્તલાક રહિયા ખર્ચાના સાથે ખાયછે એટાં તેનો નીમાં કરેલેઃ

* સેતાન કે પરમેશ્વરનું સામાન્ય નકલ કરતાર છે તે આ બાળતમાં પણ તેની “નકલ કરેલે એવું બિશ્વમ છાલે વિશ્વાસ વિષે અવલોકન કરતાં કહ્યું છે “તે બીજી બાળતો વિષે પણ આપણે સહાય લાગુ પાડી શક્યે. ર રાન્નાં વિ-“વેતા નીન અધ્યાયના ૧૫ મા પદમાં એવાદીશા વિષે લખેલું છે કે, તેણું “ગવૈયાને બ્રાહ્માંયો, અને એનો બનાવ બન્યો. કે તે ગવૈયાઓએ જયારે પગાડવા “માંડયું ત્યારે ઈશ્વરનો હૃથ તેના ઉપર આંયો. ઉપર લખેલો અંધકારાં કલેણે કુ એવાદીશાએ સંગીત મંગાંયું તે કાઈ તેમના કાનને માટે નહતું, પણ એવાદીશાના પોતાના હૃથને માટે હતું કે તેથી તેના મનોવિકાર અથવા ભૂત અતિથય ઉછાલા માસ્યા પણી સારી રીતે શાન્ત પામે, અને પરમેશ્વરનું શાન્તિ બનેણું દર્શાયું પામવાને યોગ્ય વલય ધારણ કરે. (આહારણ એક દુષ્ટ રાજ હતો તેણું ઈડમની લડાઈ સાર ઈછેલાદ્દાટ નામના ભવા રાન્નાને કહ્યું ત્યારે તેણું ઉત્તર આપ્યું કે એ કામ ઈશ્વરને ગમતું હોય તો તેમાં હું આશ્ર્ય આપું. આહારે કહ્યું કે હા તેમ છે. પણી તેઓ એવાદીશા પાસે તે વિષેનું વચન કઢાવાને ગયા. આહારણ દુષ્ટ હતો માટે તેનું રહ્યો નેવાને એવાદીશા રાજ નહતો પણ પેલા ભવા રાન્નાની ખાતર તે ગ્રોહયો અને પેલા દુષ્ટને લેધને તેના મનોવિકારે (ભૂતે) ઉછાણા માસ્યા તેથી શાન્ત થવાને તેણે ગાણ્યાવાળાને બ્રાહ્માંયા.)

(ભા. ક.)

કિશ્ચિયનર્ધમપ્રસારકેસ્ટના એવાનાં દૃષ્ટ વિષેના સોણમા અધ્યાયના- ૧૬ મા પદમાં પિશાચ વળગેદી અથવા અવિષ્ય કેણેનાર ભૂતના વગગાડવાળા સ્વી. વિષે લખ્યું છે, તે દેવી આનેલા માણુસ વિષે અમે લખ્યે છિયે તેને કુટીઓ. આખતમાં મળતું છે.

એક ભંગિયા ભૂતાના ઉપાસનથી નીચે લખેલો દાવો કરવામાં આંયો હતો-તેં મુંબદીની સહરહિવાનીઅદ્દાલતે ફેસલા ફેસલા પસંદ કરીને છ-પાવેલા છે તેના પેહેલા પુરસ્કને ૬૧ મે પાને નીચે પ્રમાણે દાખલ છે:-

પિતાભ્રત નરોત્તમ, અપ્પીલનો વાદી.

મફનહાસ કુષેર, અને રદ્યાળ મફન, અપ્પીલના પ્રતિવાદી.

“આ દાવો અપ્પીલના વાદીયે અપ્પીલના પ્રતિવાદીયો ઉપર આભરણું તુક-“સાન ભરી દેવાને ઇલ્લેપ) નો કરચો. હતો.

“પદ્ધતિકાર દરાહિશાવાલ વાણ્યા હતા. અપ્પીલના વાદીયે પોતાની અરજી-“માં ભતાંયું છે કુ, અમારી નાતનો એક ઈશ્વર મૂળ કરીને સંવ તુલ્લેટ૦ ના “કાર્તિક શુદ્ધ ૮ (તા. ૪ થી નોવેમ્બર સન ૧૯૩૬) ને રોજ નાત કરવાની રહેણે

પ.દાડી દેશમાં માતા—મેચી—અને શિકેતરની વિપાસનાવાળા ધ્યાયોક કે એ અને બરવાડ હોયછે તેમના વરમાં તેમનું હેડ ઓક એ-

“માગનાસાર વહિનય પ્રમાણે નહાનાભાઈ વિષણુરામ કરીને તેમને નાતગોર હતો
“તેને વેર અથે. અન આપતી વેગાએ અપ્પીવના પ્રતિવાહિયે ઈશ્વરને કહ્યું
“કે ને તું અપ્પીવના વાહિનું ઘર રાળે તો અમે તારે વેર જમવા આવિયે.
“આ વિષેનું કારણું ખૂબઠાં એ લોકોએ કહ્યું કે અપ્પીવના વાહીના ઘરમાં ડોઈ
‘માંડ હુડુ’ લ્યારે અગિયાને મોકાનીને દાખલું વગડાયું હતું, તેથી તે નાત
“બાહાર થયો. નાતગોર અને બીજાઓએ સમજનીને કહ્યું કે, માત્ર ડાખલું વ-
‘ગડાચાણી તેને નાત બાંડાર મૂળાય નહિ પણ, તે વાત અપિવના પ્રતિવાહિ-
‘ઓએ સાંભળી નહિ. આ કારણથી ઈશ્વર મુગછએ નાત કરી નહિ અને બીજા-
‘ઓએ કરવા ધારી હતી તેમણે પણ કરી નહિ તેથી અપ્પીવના વાહિયે આખર
‘ને નુકસાન પોછેંચ્યા વિષેનો હતો ગાંધો.

“ચાપ્પીવના પ્રતિવાહિયોએ અપ્પીવના વાહીની આખરને નુકસાન પોછેંચ્યા
“ડાયાની વાત ઈનડાર કરી અને કહ્યું કે કદાપિને અપ્પીવનો વાહી કેહેલ તે
“પ્રમાણે અમે કહ્યું હોય તે પણ અમે નાતના પ્રેટે અથવા મુગછ પુરુષોનથી
“તેથી અમારા કેદેવાથી કાંઈ અસર થવાની નહિ. અને વળી અપિવના વાહિયે
“દ્વારામાં એ દ્વિષસ જાતાંથો છે તે દ્વિષસથી નાતની જમણવારોમાં તેને નોતરાં
“દ્વારામાં અથડાં છે વધારમાં આ લોકોએ ઈશ્વર મુગછ તથા અપ્પીવના
“વાહી ઉપર એરો આરોપ મૂક્યો કે શનુવરથી એમણે અમારા ઉપર તો-
“હોમત મૂક્યું છે.

“બીજ આસિસ્ટન્ટ જજની ઇણર આ મુક્ટુંમે ચાલ્યો. ત્યારે અપ્પીવના
“વાહિયે જવાબ આપ્યો. અને અપ્પીવના । પ્રતિવાહિયે તેના રહિયા આપ્યા. અ-
“પ્પીવના પ્રતિવાહિયોએ કરેલા તિરસકાર અને તે સર્વેને જાણ થયેથી નાતો થ-
“વાની હતી તે થઈ નહિ એ વાત સાધિત કરવા સારું આસિસ્ટન્ટ જજને
“ઇશ્વર મુગછ તથા નાતગોર નહાનાભાઈ વિષણુરામની સાક્ષી લીધી તે ઉપ-
“રથી સહરણ મુદ્દો સાગિત થવા વિષેનો આ જજની ખાતરી થવાથી તે મૂ-
“દાને ભાઈ રાતુ કરેલા બીજ ચૈક્ષિયો લીધા નહિ. વળી જે મર્મગ્રાહ ઢા
“ખલું વગાડયું હતું તે ઘરમાં પણો નહતો પણ બાહાર રહેનિં વગાડયું હતું અને અપ્પીવના
“લાંબાની-વદ્દ સાંદી હતી તેના ઉપર જરા પણ પાણી છોટયું નહતું તેથી ઘર અપવિન્ન થડી શકે
“નહિ એ મુદ્દો સાધિત કરવને અપ્પીવના વાહિયે ચાર સાક્ષી રાતુ કર્યા હતા.

ટકા ઉપર કોઈને પડ્યો રહેછે ને ભાડાની મૂર્તિને (સિંહુર અને ધીથા) લાલ રંગેલી હોયછે. આ દોડાને જ્યારે કોઈની સાથે દુઃમનાવટ ચાયછે ત્યારે તેને દેવં મોકલવાનું દ્વારા જીવની ભીજરાવી મારેછે. કદાપિ તેણીક બતાવતો નથી તો પણ સર્વના ભાનવામાં એમ આવી જયછે કે જેનું દેવેં એના ધરમાં છે તે એની ભાતા નક્કી એના શત્રુની ખખર કેશે. જેને ઘેર દેવ મોકલવામાં આવેછે તેનું ધર પૃથ્વી હાલલી હોય ને થાય તેમ જોકે ચારેછે, નળિયાં લક્ષમી જયછે, ધરનાં ઢોર દ્વારા જયછે, અને ધરધણી પોતે હેલીથી ત્રાસ પામી જયછે. આ પ્રમાણે જેનેછે એટલે પછી તે વળગાડવાળા માણુસને આસપાસ બેટેલા પૂછેછે કે તું કોણ છે? ત્યારે અધિકારી દ્વારા પગ પછાડીને બોલી ઉડેછે કે “હું શિકોતર હું, અને એવું “અરિયા ડાળિયે મોકદી છે, જે એચરિયાને રાજ કરવામાં આવશે તેણે “અને તે અને પાછી બોલાવી કેશે તો હું જર્ઝિશ, નહિકર ધરનાં બધાં “માણુસોનો અને ઢોરનો હું જીવ લઈશ.” પછી એચરિયાને તેડવા મોકલીને તેને કુહેછે કે બાઈ તમે ગમે તે લઈને તમારા દેરાને પાછું બોલાવી શે. એચરિયાને વળગાડ થયો હોય એમ તે કરેછે અને એક લુગડાનો કાંકડો કરીને તેલમાં બોળી સળગાવેછે પછી તે ધરનાં સર્વે માણુસના ઉપર અને ઢોર ઉપર ઉતારીને એ વણું વાર પોતાના મ્હોંમાંા

“આ સુદ્ધાનો પૂરાવો પૂરતો જાણુને આ જગને બીજી એ સાક્ષિયો રજી રાખે. “જી લીધા નહિ અને ઠરાવ કર્યો કે અધ્યોત્ત્ત્વનો વાદી પોતાની આભરણે તુકસાન “પોહાંચ્યાનું સાભિત કરી રાક્યો છે, અને ભૂત કાહાડવાની ગમે તે નતિની “માત્ર કિયા કરવાના કારણું ઉપરથી તેને નાત બાહ્ય મૂકવો એ પૂરતુ કારણું “નથી, તેથી આભરણે તુકસાન કરવાનો કાઈ સબજ નોહેતો માટે આસિસ્ટન્ટ “જગને આભરણું તુકસાન તથા અધ્યોત્ત્વના વાદિયે જમણું એયું તે ધ્યાનમાં લા “ઈને બધા અર્થ સાથે જી.૬૬) તુકસાનના અપાચ્યા અને અધ્યોત્ત્વના પ્રતિ “વાદિયોએ દાવો નાસાભિત કરવાને જે સાક્ષિઓને સમન્સ કરાવી જોલાચ્ચા હતા તેમની કાઈને અગત્ય નહિ જાણુાયથી રજ વાપી.

આસિસ્ટન્ટ જગનું આ હુકમનામું, જગને ફેરણું પણ છેવટે અધ્યોત્ત્વને સુદ્ધમાં મંજુર રાખીને (સન ૧૮૩૩) અસલ વાદીને એક રૂપિયો તથા ણણું અર્થ ગાપાયું.

ઓસેછે અને પછી સળગતો બાહાર કાઢાડીને પોતાના શરીરમાં દેરાતે પાછું લીધું એમ જણુંબેછે. આ યમકાર જોઈને જેનારા દંગ થઈ જયછે. ડાઇ વાર તો વળગાડવાળાનું સચું હોયછે તે ગામના ઢાકોરને ત્યાં ફ્રસ્તિયાદ જયછે. મનમાં દ્વયુપસ્ય થતા ઢાકોર ઘેચરિયાને તેડવા મોાકેલેછે અને પોતાને કાંઈ વચ્ચે પડવાની પંચાત નથી અને એના ઉપર કાઈસતાં મયાલાની નથી એવું ડેઝ ભતાવીને દેદ પોતાને ધેર બોલાવી લેવાતું તેને કુહેછે. ઘેચરિયા સમજેછે કે ઢાકોરની સાથે વધારે હુજારત કરવી એડીક નહિ એટલે માતાને પાછી બોલાવી લેવાતું વચ્ચન આપેછે.

ડાઇ ડાઇ વાર તો ઢાકોર પોતે પોતાતું દેદ રાખેછે. એક અમારા ઓળખાણુવાળો ઢાકોર હતો. તેને કુસરાધ ભાતા આવતાં હતાં. જ્યારે તેના એહુત ગામ છોડીને જવાની મરજ જણુંબતા ત્યારે તે તેમને કુહેતોં કે મારી ભાતા તમારી પછ્યાડે આવશે, એટલે એહુનો બોલીને રહી જતા. વળી એમ પણ કુહેછે કે તે પોતાના લેણુદારોને એજ રીતે બીજરાં કીને લેણું પતાવી દેતો હો.

હેરાનો વળગાડ કાઢાડવાને કેટલીક વાર ભૂતાને પણ બોલાવવામાં આવેછે.

જેતિથ્યમાં કેટલીક તિથિયો લખેલી છે તે દિવસે ડાઇ ઓ જન્મો હોયછે તો તે વિષકન્યા અથવા જોઈનજરવાળી કુહેચાયછે. તે ડાકણુના નાતથી ઓળખાયછે અને જેના ઉપર તેની નજર પડે તેને વળગાડના જેટલી પીડા થાય એમ ધારેછે. ડાઇને કાંઈ એચેન થાયછે તો તેને લાગેછે કે ડાઇ ડાકણુની નજર લાગવાથી થયું છે. થયું કરીને ચારથું કે વાધરીની નાતની બાયડિયો ડાકણુ હોયછે. નજર લાગે નહિ એટલા માટે ધણી સાવદ્ધાની રાખવામાં આવેછે; તેમાં લોહેડું પાસે રાખવામાં આવેછે, કે હાળી નિશાની શરીરે કરેછે, અથવા મંત્ર કે માદળિયું પાસે રાખવામાં આવેછે.

ગુજરાતમાં ૭ પ્રકારના મંત્ર ચાલેછે, તે મંત્ર શાખમાં વર્ણિષેલા છે. “૧. મારણુભંગનામાં માણુસને મારી નાંખવાની શક્તિ છે. ૨ મોહન “મંત્ર જાનને તથા આંખેને ભરું ઉપલબ્ધે. ૩ સૂતંભન મંત્ર ચાલતું હોય તેને બંધ કરેછે. ૪ આડર્પણું મંત્ર વડે ડાઇને બેંચી લેતું હોય.

“તો તેમ થઈ શકે. ૫ વરીકરણ વડે કોઈને વશ કરવું હોય તો તે અથાયછે, ૬ ઉચાટણું એટસે કોઈને પીડા કરવાના મંત્ર છે.

૪૦ સ૦ ૧૯૪૫ ની સાલમાં લાવનગરના રાવલ વજેસિંહનો ટી-લાયત કુંવર હાડુભા સિહોરમાં ભરણું પાંચો. આવા સમયમાં તેના ઓરમાછ કૃદ્યાયા ભાઈ નારિબાએ પચીશ આલણોને લાવનગરમાં પ્રયોગ કરવા એસારયા હતા, હાડુભા પણ પોતાના ભરણું પેહેલાં યોડીવાર આગાઉ લાવનગરમાં રાવળની સાથે દરિયો પૂજવાના વાર્ષિક તેહેવારતે દિવસે હાજર થવાને આવ્યો હતો ત્યાં આગળથી તે ભાંડા પડ્યો, આ વાત ઉપરથી સિહોરના લોકને બ્રમ પડ્યો કે નારિબાએ પોતાના ભાઈનો જીવ લેવા સારુ આલણો પાસે પ્રયોગ કરવ્યો અને નારિબાની માનહુણીબાએ કુંવરને શથુરારવાના ફૂલમાં દ્વિલ મંત્રાવીને નાંખ્યાં હતાં. હાડુભાની માઝે પોતાના દીકરાની રક્ષા કરવા સારુ પોતાની પાસેનો બધો પૈસો અચ્યાનિ ધણ્ણા દેશી પરદેશી મંત્રજંત્ર જાણુનારા આલણું, જરૂરિ, ફકીર, આહિકને ભેગા કરવા. લોકોમાં ચાલતા વેહેંમ વિષેના નિયંત્ર ઉપરથી જે અમેઅએ ધણ્ણો ભાગ લીધેલો છે તેનો કર્તા પણ રાખ્યિયે બોલાવેલા આલણોમાં હતો. અધા મળાને આશરે ૧૦૦ જણું હેતા તેમાં કેટલા એક મુલુંજયના મંત્રથી મહાદેવ ઉપર અભિપ્રેક કરતા હતા, તથા કેટલાક બગલામુખી આહિ હેવીના પાઠ કરતા. એક કલકત્તાનો વાખ્યિયો હતો કે મંત્રજંત્રમાં ધણ્ણો કુશળ હતો. સર્વેએ પોતાનું ચાલ્યું એટલું કરવું, તથાપિ કુંવર હાડુભા તો દેવલોક પામ્યો. તે ઉપરથી એવી વાતો ચાલી કે નારિબાએ હવન કરાવ્યો તેમાં બકરાના મહેંમાં ડાંગર ભરીને તેમને કુંભમાં હોખ્યાં તથા પ્રયોગમાં એસનારા આલણો તેવમાં તથા લોહીમાં ન્હાયા હતા. તેમાં ગિરણશંકર કરીને એક મુખ્ય હતો તેને ભીડ લાગી જે કુંવરના ભણીનાં માણુસ ભને મારી નાંખ્યાં, તે ઉપરથી નારિબાએ તેને પાંચ સિપાઠ આપ્યા હતા તે તેની સાથે જ્યાં જ્યાં જરૂર ત્યાં જતા હતા. ધણ્ણા લોકા એમ સમજેછે જે, આ આલણો પ્રયોગ કરીને હાડુભાને મારવો છે.

જે પ્રમાણે ભીજ ધણ્ણી વાતો મારણુમંત્રની સંભાયછે. કેાં મારણુસ અચાનક મરી જયંતે, તો એવું ધારતામાં આવેછે કે, એને મૂહ મારીને મારી નાંખ્યો. મૂક માર્યાથી જાડ સુકાય, પથ્યર ફ્લારે, એવી ગ્રધાની વાતાનો કખંતાં પાર આવે નહિ એમ છે.

મોદનમંત્રની વાતો મંત્રશાસ્ત્રમાં છે. તેઓના રચનારાઓને તે વે-
ળાએ એ વિષેતું ને જીન હશે તે કરતો હવણી ગૂજરાતમાં વધારે મો-
હનપિદ્યા સંબળાયછે. તે એવી રીતે કે આંખોને તથા કાગોને મોડ ઉ-
પગરાની કળાઓ જાણુનારા ડાઈ ધરેણું હુવામાં નાંખી દ્રષ્ટને બીજી જ-
ગાએથી કાઢાડી દેખાડેછે, તથા અગણ્યા માણસોનાં નામ બોલી દેખા-
ઉછે, તથા લુગડું ખાણી દેખાડીને સાજું કરેછે. આંખાનું ઝડ તુરત ઉ-
ત્પન કરેછે. ચાંદાનો સર્પ કરેછે; કાંકરાના રફિયા કરેછે, ઠાલા હાથમાંથી
હરેક પકારની જહુસો કાઢાડેછે, તે દેખીને મૂર્ખ લોડો એમ સમજે છે કે
કાઈ દેવની સહાયતા વિના આતું કામ થધ શકે નથી.

સ્તાંભનમંત્ર વિષે એવું લખવામાં આવ્યું છે કે, એથી શરૂનું કસ્ક-
ર આવતું હોય તો યોલી રહે. તથા વાળંવળા લોકોનાં વાનિંત બંધ થધ
નાય, સામાવાળિયાની ખુદ્દ બંધ થધ નાય, વેહેતું પાણી બંધ થધ નાય,
અને નાસતો ચોર હભો રહે.

આકર્ષણમંત્ર વિષે નીચે લખેલી વાત બહુ સાધારણ છે, કોઈ એક
રાખ્યિયે પોતાની દાસીની પાસે ચૈટાનાંથી પુલેલતેલ મંગાવ્યું હતું તે લઈને
દાસી આવતી હસ્તી તેવામાં તેને એક જતિ મહ્યો, તેણે કહ્યું કે એમાંથી
મને એક શળી ભરીને દેવા હે, એમ કહીને તેણે આકર્ષણમંત્ર ભણીને પેલી
શળી તેલમાં દેસ્વી પણું તેની દાસીને કાંઈ ખર પડી નહિ. કટોરામાં તેલ
કુરતું દેખીને રાખ્યિયે દાસીને પૃથ્યું કે રસ્તામાં તને કાઈ મહ્યું હતું? ત્યારે
તેણે કહ્યું કે આપણું જોરનિયે એક શળી ભરી લીધી છે, એ વિના બીજું
કાઈ મને રસ્તામાં મહ્યું નથી. રાખ્યિયે તે સંબળાને એક મહોરો પદ્થર પડ્યો.
હતો તેના ઉપર તેલ રેડી દીધું એટલે રાતમાં તે પદ્થર ઉડીને પેલા જ-
તિના અપાસરામાં પડ્યો. પણી એ વાતની રાજને જહુ કરી ત્યારે તેણે
જતિને મારી નાંખ્યો.

આપણું જેવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે, બીજા લીમદેવના સખાદ્કાર
અમરસિંહ શોન્ડાએ માણુસ, ક્રિયો, અને હેરને વશ કરી લીધાં હતાં, તે
વશીકરણ મંત્રની સહાયતાથી. તેનો ધણી પણ મંત્રવિદ્યા જહુનો હતો.
એવું તેને માથે બોતાન છે.*

* જુદો પ્રથમ આવૃત્તિ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૩૫૧-૩૫૨.

કોઈ જ્ઞાન દરે તેને એ રાખિયો હતી. તે દરેકને એક આલણે વર્ણીકરણ મંત્ર રી ચીડી આપી તેમાં કામગું દતું કે “ને મહોદી રાણી પસંદ કરતાનાં આવશે તોય દીક છે ને નાનીરાણી પસંદ કરતાનાં આવશે તોયપણ દીક છે.” અને રાખિયોએ પોતપોતના મનમાં જનર્યું કે ચાંદો આપણું ગમ થયું. રાજને આ વાતની અધ્યર પરી આતી એટલે તેણું જે ગાહળિયામાં ચીડીયો વાદી હની તેમાંથી શાદી લઈને વાંચી જેયું તો તેથી દસ્તું આધ્યં. એજ પ્રમાણે ભવિષ્યવર્તનારી આલણે કોઈ ઝીને ભાગક અવતરણનું હોયછે લારે તેમને ચીડીયો મંત્રોને આપેછે અને કૃહેણે કે કશું પણ અવતર્યા અગાઉ વંચ્યા નહિ. તેમાં કામેણે કે “પુત્ર નહિ પુત્રી;” એને અર્થ, પુત્ર નહિ પણ પુત્રી એમ થાય અને એથો ઉત્તરો પણ થય. કોઈ કોઈ વાર તો પુરુણે છાનું નાયારના સોગન દઈને કઢી રાખેછે કે તમારી સ્વીને દીકરો અવતરણો અને તેની સ્વીને પણ તેરાજ સોગન દઈને કઢી રાખેણે કે તમને દીકરી અવતરણો. જ્યારે ને અવતરણનું હોયછે તે અવતરેછે, લારે પેઢા વાડુરારના જોડાને તે કૃહેણું કે તમારા એમાંથી કોઈને શ્રદ્ધા હતી નહિ ગાડે અરી વાત તમારાથી સંતર્ડી રાખી હતી.+

+ દાક્યર હેનરીના એટાનિયનના ર્ટાનિદાસના સાંધણ્યમાં પૃષ્ઠ ડાય મેસ્કાટના ઘંટર મંત્રના શોખનો ડાનારો કઢી કેતાં આ દુઃઃ ક્લેને કે. ડાસ્ટરન-નક મંત્ર ઉપર વિશવાય રેહેવાથી ચ્યમતકાર ઉત્પત્ત થયેલા છે તે વિષની વાતો આપણા દીના અંધકારીને લગ્યી છે તે અતિશય હુસું આરે જોતી હો. તેમાં એક વાત જોતી છે કે હુંથી પાંચ માણસના આગળ એક ગરીબ જી પોડાક શબ્દો બળદી જઈને બધા રોગ જિવારણ કરી હોતી અને તેને બદલે તેને એક ખેની ને એક પાઉ મળતો હતો. છેવણે આ જગતમાં અને આવતી દુનિયામાં ખાળી મરવાનો તેને નાસ લાગ્યો તેથી તેણે કશું કશું કે મારું બધું જદુ આ સખી અક્ષરોમાં રહેણું છે, એ અક્ષરો માંદાં માણસના કાનગ ક્રાંગું રહ્યે રહેણી હતી, તે આ પ્રમાણે છે:-

“Thy loaf in my hand,

“And thy penny in my purse,

“Thou art never the better.

“And I—I am never the worse.”

એઓની વાંચેણું હોથ તેઓને અમે સમરણ કરાન્યે છિયે કે ઉપરની તુ-

ભૂત કાડાના કામગાં જોક મંત્ર ધળ્યો આકેછે તે એકજ વિષે અમે વહેંન આપિયે છિયે; એ ખોટ મંત્ર છે અને ધંદાકરણ વીરનો મંત્ર હું હેરાયછે, એ મંત્રથી જેવું શુભ અયુભ કામ સાધી કેવાતું હોય તે પ્રમાણે શુદ્ધ અને વદિમાં તેનો આદર કરવામાં આવેલે સાધનાર બાગ, દેવમંહિર કે ધરમાં ડાઢ ચોપાંધી જગ્યા હોય તાં મંત્ર સાધવા એકાન્તમાં એસેલે પ્રથમ તો.

કોનો ઉપયોગ “Bride of Lammermoor” ના સમાસિના પ્રવેશોમાંહેલા એકમાં કરેલો છે. વળી સર જ્યોર્ન હેડના ‘આપુલિયસ’ ના લાપાન્તરમાં આપા પ્રકારનો એક ગુડાર્થી પ્રત્યુત્તર છે તે જૂનો—

ઇન્નિંશ શિદ્ધયશાસ્ત્રી માંહેલા પેહેલા વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે એણે વીન્ડસર કયાસરની દમારત પૂરી કરી ત્યારે એક લીત ઉપર તેણે નીચે પ્રમાણે શર્ષદો કોરાયાઃ—

“This made Wykeham.”

તેની ગર્દરીના એક દાખલા તરીકે તેના શવુંએ આ ખતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેણે એ વાક્યનો સતતર અર્થ સમજની હીધો કે મેં કિદિલો કર્યો. છે એમ એનો અર્થ નથી પણ મને કિદિલાએ કર્યો છે એમ એનો અર્થ છે.

જ્યારે કિસસ સાયરસના ઉપર ચઠ્યો ત્યારે તેને ઉત્તર આપવામાં આવે કું છે તે સારી પેડે પ્રસિદ્ધ છે; કિસસ હેલિસ ઉત્તરવાથી એક મહોયા રાજ્યને ઉંધું વાળી નાંખશો!” આ ઉપરથી કિસસે ઓળા ધારણા કરી કે શાનુની સત્તા હું ઉંધી વાળી નાંખિશ, પણ અદ્દં જેતાં તેણે પેતાનીજ સત્તા ઉંધી વાળી દીધી. બંને પ્રકારમાં ઉપરનું વચ્ચન અદ્દં પડી રાકે એવું છે.

વળી શેકસ્પિયરના લગાણુમાં પણ એમજ છે.—

“The Duke yet lives, that Henry shall depose;

But him outlive, and die a violent death.”

Wby, this is just,

Aio te, Eacida, Romanos vincere posse.”

Second Part of King Henry VI., Act I sc. 4.

ॐ હંહી કુંગાજલાયનમઃ
એ મંત્રથી રનાન કરેછે. લારપણી,
ॐ હંહી કુંગ આનંદ દેવાયનમઃ
એ મંત્રથી શુદ્ધ વસ્ત્ર પેહેરેછે, લારપણી.
ॐ હંહી શ્રી ભૂમાદિ દેવતાયૈનમઃ

એ મંત્રથી પૃથ્વીની પૂજા કરીને તે ટેકાણે બેમેઢે. પણી ધૂપ તથા
ધીના અને તેખના દીના સળગાવેછે. પણી કાગળ ઉપર કે તાડપત્ર ઉપર
ધંટાકરણ વીરની ભૂર્તિ કાહાડેછે તેમાં તેના કાનમાં ધંટા પેહેરવેલી
ચીતરેછે અને નીચે લગેલો મંત્ર તેમાં લખીને તેનો જ્યો કરેછે:—

ॐ નમો વંટાકર્ણોમહાવીરઃ સર્વવ્યાધિવિનાશક:

વિસ્ફોટકભયે પ્રાતે રક્ષરક્ષ મહાવલ. ૧

યત્ર ત્વંતિષ્ઠસિ દેવ લિખિતો ઇક્ષરપંક્તિમિઃ

રોગાસ્તત્ર પ્રણિયાંતિ વાતપિત્તકફોડ્રવાઃ ૨

તત્ર રાજભયં નાસ્તિ યાતિ કર્ણ જયાક્ષરં

શાકીની, ભૂત, વैતાલા રાક્ષસાઃ પ્રભવંતિન. ૩

નાકાણે મરણંતસ્ય નચ સર્પેણ દશ્યતે

અગ્નિચોરભયં નાસ્તિ ઊંઘંટાકર્ણ નમોસ્તુતે. ૪

ઠઃ ઠઃ ઠઃ સ્વાહા

આ મંત્ર ઐતાળાશ દ્વિવસમાં થઈને તેનીશહનાર વાર જ્યવો પડે-
છે. પણી ધૂપ દ્વેચામાં આવેછે એટલે મંત્ર પરિપૂર્ણ થાયછે. તે પણી માદ-
ળિયામાં રાખે તો ભૂત પ્રેરાદિક નારી જય, રાજનો ભય ઉપને નહિં,
ખુલ્લિયા વધે, શત્રુ વશ થાય; અથવા તેની સ્વી તેને વશ થાય, (ડોધ-
વાર આ કાસ કાણથી થભ પડેછે.) તેમજ ધરની ભીત ઉપર તેને ચોહાડ-
વામાં આવે તો સાપ, ઊંદર અને ભીજાં ઊરી પ્રાણી તેમાંથી જતાં
રહેછે તેમજ જીત પણ નાસતા માંડેછે:*

* રક્ષણી (વજરખુદી) અને લાંપટતાના ઉપર દાણ રાખનાર સાધન ત-
રીકે વધારે કુદીન દેમન છોકરાઓની ડોકમાં માદળિયું ધાલવા વિષેનું ખુટાક
કેહેછે. પણ યાહુદી લોકો જેમ પ્રિસ્તતા વેળા પણથી તેમના રક્ષણીને મંત્ર
૧૦

આ મતમાં ઉપર ઉપરથી અર્થવિનાની અને શૈક્ષબેલ ભાવા જણાછ આવેઠે તો પણ શાસ્ત્રિય નિયમને અનુમતીને તેની રચના કરવામાં આવેઠી છે એમ ડુગવામાં આવેઠે,

અથવા રક્ષા તરીક ઐયાથી બચી જવાનું સાધન ગણુત્તા હતા તેમ ખિસ્તના સમયમાં પણ તેની જણુના તેચો એ પ્રમાણે કરતા હતા એવો સંબંધ છે. ખિસ્તના પણ સુમારે ૫૦૦ વર્ષે લાભેલું હિંદુ યારગમ અથવા યાહુડી લોકોનું આલી ભાષામાં ધર્મ પુસ્તક છે તેમાં એક વાક્ય ચ્યમતારિક છે તે ખિસ્તે (Matt. xx. iii. 5) શું હિંદું છે તે ખતાની આવેઠે, તથા હવણુંના યાહુડી લોકોના પોતાના રામજી વિષે શા પિયાર છે તે જણુનેઠે. તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે:—“ઈન્દ્ર પ્રાયલના ઈશ્વરપૂજાક સમાને કલ્યાણ છે કે, સર્વ લોકોમાંથી મને પસંદ કરયો છે કેમકે હું મારા ડાણા ડાય ઉપર અને મારા ભાયા ઉપર રક્ષણી ણાંદુંછું, અને મારા બારણાની જમણી બાળુંએ, લેણ ણાંદ્યો છે તેનો ત્રીજો ભાગ મારા સ્રવાના ઓરડાની સામે આવેલો છે કે જેથી કરીને દુષ્પ પિશાચો મને નડવાને શક્તિમાન થાય નહિ.”—See Parkhurst's Greek Lexicon; also Bishop Patrick, and Calmet, quoted by D'Oyly and Mant, in a note on the passage in St. Matthew.

ઈદરમેશના પેહેવાં, એટિમણરોતાં ણાંદ્યેવા ધરેના દ્વાર ઉપર આવો વાક્યો છે:—“In thee, O Lord, is all my trust;” “In Deo est honor Vobis gloria;” “Blissit be ye Lord in all his giftis.” તે મંત્ર અથવા રક્ષણી તરીક લખવામાં આવેલાં કેઢેવાયછે તે એવા ઈરાહાથી કે ધરમાં દુષ્પ પિશાચો રહી શકે નહિ, અને દેવતાનું નામ નિરંતર દાખલ કરવામાં આવેલું છે તે ઉપરથી આ વાતને એકો મળેઠે.—See Chamber's Traditions of Edinburgh.

સેંટ ધર્મ કેળેઠે કે “જેમ યાહુદ્યોમાં બલિદાન આગેવા વેદાના લોહી-વતે ચોકડા ઉપર નિશાનિયો કરવાનો ચાવ હતો તેમ પ્રાચીન કાળના કિશ્ચિયનો પોતાનાં ભારણાં ઉપર અમુદ્ય અને જ્વલ કુંસ છાહુડતા હતો.” કાગ-જિયાનો ધરમાં પ્રતેશ થાય નહિ એવું મારે મુસ્લિમાનો કુરાનની કલામો લગ્બાને પોતાના ધરમાં ચોઠે તે ધરીનાર અમારા જેવામાં આંધું છે.

નાઈગર નહીના મૂળનો શોધ કરવાને એ લોકો ગયા હતા તેચો માઉઝા (Maussa)ગામમાં એક ભોટા ગુપડામાં ઉત્તસ્ય હના તે વિષે તેચો આ પ્રમાણે વર્ણાનું

નિખંખાંતી કેદેછે કે, આગળના કરતાં હવણ્યાં ભૂત ધ્યાં ઓછાં થઈ ગયાં છે, તનાં કારણું દોકમાં ચારેં તે ગાહેરું એક તો ધ્યાં ન-વાઈ જેણું છે. “કટલાક અજ્ઞાની લોકો કેદેછે કે, અંગેજ સરકારની પડ-“ધમના દેખથી ભૂત નારી ગયાં, તેનું કારણું કે પડધમની એક બાળુંએ “ગાપનું ચામડું મદેરું હોયછે (તેના શાખથી હિંદુના દેવ નારી ગયા),” “તથા બીજ આજુએ સુવરનું ચામડુંછે (તેના શાખથી મુખમાન લોકોના “હૃવ નારી ગયા) તેથી ભૂત ઓછાં થયાં અને મંત્રજંત્ર પણ જૂદા પ. “હ્યા.” કલોડિયસ બચાનન જેણુંમેન્ટટોમ કિન્ઝિયનનાં કટલાક દૈવત જોઈ આવીને તેનું વર્ણન લખ્યુંછે તે તેમાં લગેછે કે, ઉપરના શિખરની અંદર ધંટ લટકાવવાને બદલે કટલાક દૈવતના ધડ તેના બીજ ભાગમાં લટકાવવામાં આવ્યા હતા; તેનું કારણ જ્યારે પૂજામાં આન્યું લારે એવું ઉત્તર ભલ્યું કે, “હિંદુ કોઈ દૈવતન્ય પાસે હોયછે ત્યારે અમારા દૈવતના

આપે છે (ભાગ બીજે પૃ. ૨૧૭):—“અના મધ્ય ભાગમાં મુદ્દાયા આણતું એદું થડ છે તેને આધારે છાપરં રહેલું છે; તેમાં બારણાને ઢકાણે એ બાંનં રાખ્યાં છે તે એક બીજાની સામે છે, અને તેમના ઉપર ભીતે લટકાવેલા આઠરી ભા-પામાં લગેદા એ મંત્રના કાગળ છે તે એટલા માટે રાખેલા છે કે આગથી ધર બળી જય નહિ.” વળી એજ પુસ્તકના બીજ ભાગને પૃષ્ઠ ૨૩૧-૩૨ મે જુનો.

આવા ધર્મના મંત્રનો ઇશ્યામાં હંણ લગણ એવા પ્રકારનો એ કરતાં વ-ધારે ઉપયોગ કરવામાં આવેછે. “ધાણું કરીને વ્યાપારિયો, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને “લહેર અનુરના વ્યાપારિયો, પોતાની દુઃખનમાં વસતા નથી (હિંદુઓની પેઠે) ”અને આ પ્રમાણે તેઓને રક્ષણ વિનાની રહેવા હે છે, પણ તેઓ સાંકળ અને “હાંડાથી પાકો બદોખસ્ત કરેછે તો પણ તેનાથી તેનું રક્ષણ થાયછે એમ “તેઓ ધાણુંકરીને માનતા નથી, પણ પોતાના દેશના દોકના વેહેમથી તેનું રક્ષણ “થાયછે એમ માનેલે. તેઓ બારણાને અને બારિયોની ફરેરીને છાપ કરેછે; અને “તેઓનો સાધુ શેટનિકાવાસ આવા પ્રકારની જગ્યાનો રક્ષક છે એમ તેઓ માનેછે. “તેથી કાઈ ચોર ચોરો કરવાને હિંમત ચલાવતો નથી, બાકી સાંકળો અને હાંડા “તો તેમના જોર આગળ રથી શકે નહિ.” * * * * મૂર્તિપૂજાના સમયમાં બુધની પૂજા તેના સમાનની હરો.—Russia, by Thompson: Smith, Elder, and co., 1848.

ધંટનો મ્હોટો નાદ સાંભળવો તેમને ઢીક લાગતો નથી કેમકે તેઓ કૃહેછે
કુએથી અમારા હેવ નાસેછે.*

*મુસલમાન ખાંગ પોકારતા હોય છે ત્યારે તેનો અવાજ કાને પડે નહિ
એટલા માટે હિંદુઓ કોઈ કોઈ વાર પોતાના કાન બંધ કરેછે. શિણ સરકારે
તાણીને ખાંગ પોકારવાનો ચાલ અર્દખરે બંધ કર્યો છે. Vide Shore's Notes
on Indian Affairs, Vol. II. P. 412.

નથી નવગા સેંકદારા મધ્યમાં સેંટ આનશારની સત્તાથી જીવલાંખમાં કિ
શિયથન ધર્મની સંપૂર્ણ ઝૂટ મળી ત્યારે “તેઓને બીજું છૂટો મળી તે સાથ ધંટ
વગારવાની ઝૂટ પણ મળી.” મૂર્તિભૂજકો જહુના રૂથી આ ચાલ પ્રથમ ચ-
લાવવા હેતા નહિ. ઈજલાંખમાં ગરડાને જ્યારે દેવલમાં લઇ જવામાં આવેછે અને
ત્યાંથી વાર આગળ લઈ જયછે લાં કુદ્ધી જે ધંટ વગારવામાં આવેછે તેથી
પિથાચો નાશી જયછે એવી ધારણા થતી.—Vide Brand's Popular Anti-
quities. દેલકના શિખરમાંથી યતા ધંટનાહે કરી સ્કુલને વિષામાંથી રૂલેલો ધણું
અરા નાશી ગયા અને ષ્ટ્રીટનિના કોરિંગનોને પણ એજ કારણું કરીને ટકી રેહે-
વાનું ધણું લય કરેલું થઈ પડ્યું—Vide Keightley's Fairy Mythology.

ટીપ. અ.

ભૂતનિષંખ વિષે નીચેની ટીકા, બોઝે કવાઈરલી મ્યાગેજીન અને રિયુના આક્ટોબર ૧૮૫૦ ના અંકમાં “લિંગુરથાનમાં ભૂતનો વળગાડ, ભ-વિષ્ય કથન, અને વૈદ્યાપચારની ચમત્કારિક કિયા” એવા ભથ્યાણાના વિષ્ય-માંથી અતે દાખલ કરી છે:—

ભૂતનિષંખ પ્રસિદ્ધ થતા પેહેદાં ઉભિન યુનિવર્સિટી મ્યાગેજીનમાં વારણુ વિષેનો વિપ્ય શિર થયો હતો, તેના કેટલાંક સંધણુ છપાયાં હતાં પણ તે રહીરહીને આવતાં હતાં તેથી તેના આવતા સંબંધમાં અંતરાય પડી ગયો હતો.* શુદ્ધ અને ભવીન એવા હૃપટ પ્રકારના વળગાડની પિશાચી-સત્તાનાળા બધી ભૂતવિધાનો ભરાહાયોમાં ચાલતા વારણુ શબ્દમાં સમાનેશ થાયછે, (વારણુ એ શબ્દ શીકના ન્યુમા શબ્દની સાથે મળતો આવેછે,) તોપણુ આ દેખીતું હૃપટપણું માત્ર ઉપર ઉપરથી છે એવું લખનાર ધારેછે, અને તે મનુષ્યના સંવર્ધનની એ અવસ્થા બતાવવાને માટે છે; આ જૂદી જૂદી અવસ્થાઓ લોકસમૂહના સંબંધ સાથે વિચારતાં, એકની પછી બીજી એમ જૂદે જૂદે કાળે ચાલેછે અથવા તો તેના તેજ હેઠિક અને આભિક ચમત્કારથી લોકસમૂહ ઉપર જૂદી જૂદી વેળાએ, અથવા જૂદાજૂદા વર્ગના ભાખુસો ઉપર એ છેક જૂદી આભિક અસરો કરીને એકજ વેળાએ તેના જૂદા જૂદા અંગભાગમાં સંગાયે રહેછે. વારણુ વિષેના વિપ્યમાં જે સલતાઓ નિશ્ચયપૂર્વક લખવામાં આવેલી છે તેને ભૂતનિષંખ અહુ પુછ્ય આપેછે. એ સલતાઓ વાચવા ઉપરથી ચુરોપિમન વાંચનારાઓને કહિ અપ્રતીતિ આવી હોય એમ નહિ થયું હોય પણ કેટલુંક આશ્રમ તો લાગ્યું. એ વાંચનારાઓ એવા હતા કે, એવા બનાવ અનેલા તે જગ્યાએથી દૂર વશેલા, તેમજ જે સુધારાના સમયમાં તે બનાવ બનેકા હોય તેમાં તેઓની સ્થિતિ નહિ અને જે પોતાની ડેલવણીને બીધે ભૂતના વળગાડ સંબંધી, એ વિષ્ય લખનારનાથી તેના જેદની વાતમાં કદાપિને અવસ્ય કરીને જૂદા પડેલા નહિ પણ પિશાચની સત્તાનાં (જે ચેલા ખુનીની ભૂલથીજ સત્તા છે, અને જેને મરણની સત્તા છે, તથા જે મારતો

* માર્ચ ૧૮૪૮ થી તે એપ્રિલ ૧૮૫૦ સુધીના જૂદા જૂદા અંકોમાં.

અને માણસના દેહને જોવા પ્રકારની પીડા થઈ રહે તેઠલી કરીને હુંઘ હૃતો નિંબના પેડે બટકતો હૈ (છ.) તરતનાં સાધન, તેની રીત, અને કમ ને ભૂતના હેખારમાં કામે લાગેજાં સર્વે એક સરળી રીતે માન્ય રાખેલે, તેમાં તેઓ અતિશય જૂદા પડેલે.

“મરાદા અને ગુજરાતના લોકપ્રમાણે શિંગાલી લોકામાં એવાજ પ્રકારનું આનવામાં આવેલે, અને ધણું કરીને એવાજ પ્રકારની રીતઓ ચાલે છે. લંડામાં લાંની વસ્તીમાં ચાલતા આવા આશ્રમનકા તરંગની સત્તા અને તેના પ્રસાર વિષે લાં વસ્તનાર એક એંગેજ પારિયે આશ્રમ અને ગંગતાની સાથે ધણી વાર સુધી અનકોડન કર્યું છે, તેથી લાં ચાલતા ચમણારો તેના જેવામાં જેવા આવ્યા છે તેના જેવાજ વારથુના વર્ણનમાં લખેવા ચમણારો તેને લાગ્યા છે, અને એક પ્રવાસિયે બન્ને ઠેકાણુની રીતઓના સમાનપણા વિષે લખેલો કાગળ અમારી પાસે રજુ છે તેને તે ખરો દરાવી આપેલે.

“તથાપિ આજને સમગે પણ તે માત્ર છિદ્રસ્થાનગાંજ છે એમ નથી હવણુંના પ્રવાસિયોઝે, દેશી અમેરિકન જલિના હાકિમોના અપવાસની વિધિઓ અને સિસેરિયન જહુગરાની કિયાએ વિષેનું વર્ણન આપ્યું છે તે, વારથુને સાધનાર અને તેને ડાલાવાલા કરનાર ભાડતોની કિયાએ. સાથે ધણું ગળતું આવેલે.

“પણ છિદ્રની ભૂત વિષેની રીતિનું ધણું ચમણકારિક અને પરિપૂર્ણ ભળતાપણું એવી જગાએ જેવામાં આવે છે કે આ ઓગણીસમા એકડામાં એ પ્રમાણે હોય એવા આપણે આશા રાખ્યે નહિ. આધ્યાત્મિકના લૈકિક વેંફેન વિષે ઉલ્લિકન યુનિવર્સિટી ડ્યાગેજીનમાં ગયા વર્પમાં એતણું લાંબા વિષેએ દાખલ થયા છે, અને સિડ નામની પરિયો અથવા પૃથ્વી ઉપરની દૃવિયે વિષે, અને મનુષ્યપ્રાણીના અગ હિપરની તેઓની સત્તા વિષે જે વિગત આપી છે તે લોકાના ચાલતા વિચારની સાથે એકુદ્દે ચમણકાર ભરેલું ભળતાપણું બતાવેલે; એટલું નહિ, પણ ડેટલીક બાબતોમાં તો—મુખ્યત્વે કર્યાસે લિયોના વળગાડ, હદ્દ્યતુ શન્યુપણું, તાવ, અને ધીજા મટે નહિ એવા વિલક્ષણ રોગ—ભૂતનિઅંધમાં અને વારથુના વિષયમાં લખેલી બાબતો સાથે અતિશય બારીક ને

ચમતકારિક વિગતની સાથે ભળતું આવેલે. છિંદુસ્થાનની પિશાચ્યવિધાનું વર્ણન આપવાના પ્રથમ પ્રયત્નમાં કખેલી વાતો કે જેતો ધર્ષો ભાગ બહુ ચમતકારિક પ્રકારનો છે તે એક ખીજથા આટલા અધા છેટાની જગ્યાઓની વાતોની સાથે સાદૃશ્યતા બનાવાયી નક્કી થાયછે, એ ચમતકારિક અને તુમિ દાયક છે. કારણું ઉપરથી કાર્યની આસા આપણે ખરેખર રાખ્યે તે હ્યે ભૂતવિષેની શક્ષા અને ફક્ષિણ તથા કોષ્ટના ગાંભડાંમાં પ્રકૃષ્ટપણું જોવામાં આવ્યું તેઓને ભળતું આલાણી ગૂજરાતમાં અને બોધ-અત્યારો લાંડામાં પણ હેઠ; જંગલી દાનિયનોનાં જ્યાં નેહાણ છે એવાં ગંભિર જંગલો અને ઘોધવાવાળી જગ્યાઓમાં ધર્મની ઘેલણા ભરેલી જો-અને લાંઘે જોવાજ પ્રમારની આસરો આપણને ભાલુમ પડી આવે તે ઉપરની અગ્ને એટસું આશ્ર્ય લાગ્યું હેત નહિ, અથવા સિદ્ધિરિયાના ભયંકર મેદાનો ઉપર વસનારા લોડો કે જેઓનામાં દુશ્શરી શાનનાં કિરણપ્રાણ પાખ્યાં નથી અથવા ધુશરી જ્રેમ જ્યાં ગોહોંદ્યો નથી તેમનામાં જોવાથી પણ નવાઈ લાગત નદિ; પણ છિંદુસ્થાનથા આટલા અધા ફૂરના પ્રુરિત એટા જોવાજ જાતની આસ્તા કિંચિતું ફેરવાળા અદૈકિક પડદા નિયે જેનામાં આવે તથા ખરેખર આશ્ર્ય પામવા નેતું છે.

ભૂતનો ભૂણ આર્થ જોવા જરૂરી તો “તત્” થાયછે. ગૂજરાતમાં ભૂતને શોતાન તરીક ગણુનામાં આવતાં નથી, (પ્રલુબ અને ગતુષ્યના પિશાચી ભહાશતું વિષેનો વિચાર તેમનામાં નથી), પણ “મરણ પામેલાં ક્ષીપું” “ઝ્યનાં પ્રેર ને તે સ્થિતિમાં પણ મતુષ્યના મનોવિકાર, દર્દ્યાઓ અથવા “ચિત્તાઓમાં અસુખી થાઈ કષ્પટાઈ રહેલાં ગણ્યાય છે:—

“અરેરે ! શરીર જૂન !”

“અને જીવતા ભાષ્યસના દેખાં થોડીવાર “પેશીને તેના સાધન વડે હુંઘ દેવાને, ફરસવણી કરવાને, અથવા સુખ બોગાવવાને તેના ઉપાય “શાયેલે.””

છિંદુસ્થાનના ખીજ વિભાગોમાં તેઓ જૂદા જૂદા આકારથી પ્રણિષ્ઠ છે. “મહિસોરના છિંદુઓ વિશે કહેતાં અણ્ણી કુશોદ્દસ કહેછે કે, એ “બોડામાં અસુર (ભૂત) ની ખૂજ રહ્યુની જ્યાપી રાધ છે અને તે પ્રાણે કરવામાં આવેક. તેઓ તેને ભૂન કહેછે, તેનો વળી ‘તત્’ એવો

પણ અર્થ થાયછે; જણે કે તે તત્ત્વ તે બીજું કાંઈ નહિ પણ જે દૃષ્ટિ
“પ્રોના ડાખ અને જેમથી સ્વભાવ અથવા સુધિના સર્વે ગડાડાએ અ-
“થવા ગલરાટ ઉત્પન્ન થાયછે તેઓનું તે ધારણું કરેલું હૈપ છે. અતિ દૃષ્ટિ
“ભૂત પણ વળી પિશાચ અથવા હૈત્યના સામાન્ય નામથી એળખાયછે.

“અપહેવતાની પૂજને માટે ધર્મા ભાગમાં હેવાવય આપણું જોવા-
“માં આવેછે. વળી કેટલાંક પરગણું એવાં છે કે જેમાં અપહેવતાની પૂ-
“જ પ્રાગપણે પતેછે. જે કુંગરના લાંબી હાર અહિસેરની પથ્થિમ બ-
“ખુલાના ભાગમાં પિસ્તાર પામી છે તે જરૂર્યા એવી છે, અને લાંના ધર્માન-
“ખરા રહેણાંથી અપહેવતા વિના બીજાની પૂજન કરતા નથો. પ્રત્યેક ધરમાં
“અને પ્રત્યેક કુદુંખમાં પોતપોતાનું દરાવી રાખેલું ભૂત હોયછે તે તેનો
“દૃષ્ટિ દેવ ગણ્યાયછે; અને તેને પ્રતિદિને તેઓ શાન્તિકારક બલિદાન આપેછે
“અને તેની સુતિ કરેછે; તે તેમના ઊપર પોતે કૃપાકાર્ય ચક્રવર્તું બંધ
“પડે એટલાજ માટે નહિ, પણ તેમની પડોશનાં ભૂત અને તેમના શરૂ
“તેમનું ખોડું કરે તેણી રક્ષણું કરવા માટે કરેછે. એ ભાગોમાં અપહેવ-
“તાની મૂર્તિ દરેક ઠેકણે જોવામાં આવેછે. તેનો બયંકર આકાર હોયછે
“અને ધર્મ ઠેકણે તો આકાર વિનાનો પથ્યર બેસારલો હોયછે. આ પ્ર-
“ત્યેકનાં જૂદાં જૂદાં નામ હોયછે અને જેઓ બીજાઓના કરતાં જે
“પ્રમાણે શક્તિમાન અને જુલભી હોયછે તે પ્રમાણે તેઓને પસંદ કર-
“વામાં આવેછે.”

“સર્વે અપહેવતાને પ્રાણીનાં બલિદાનઊપર પ્રેમ હોયછે, અને તેટલા
“માટે તેઓના ઉત્સુક ભક્તો પાડા, ભૂડ, ધૈરા, ફૂકડા અને બીજા એવાજ
“પ્રાણીયોનો બોગ આપેછે. જ્યારે ચોખાતું નૈવેદ્ય ધરાવેછે ત્યારે તેને
“કોણીમાં રગહોળવા પડેછે; અને વળી તેઓને આદક દારથી પણ શાન્ત
“કરવામાં આવેછે, ફૂલ ચડાવતી વેળાએ જેટલાં લાલ રંગનાં હોયછે.
“તેટલાંજ ચડાવામાં આવેછે.

“ભૂતની પૂજા સંબંધી અને તે કેમ ચક્રવર્તી તે વિષે છિંદુઓના
“ચોથા બેદમાં લખેલું છે. તે અર્થવેહ કરેણાયછે, અને આટલા હારણ.
“માટેજ તેને બદ્ધ સંભાળથી આલણોએ સંતાડી રાખ્યો છે.

“એકસરણી રીતે ભારા જોવામાં આવ્યું છે કે કાગળીજ અપહેવ-
“તાઓની પૂજા અરજીઓમાં, એકાન્ત જગ્યાઓમાં, અને પાહાડી સુલ્કોમાં
“ધણી ચાદેલી છે; એતુ કારણ એમ છે કે, એવા લોકો શહેરી લોકો
“કરતાં એહા સુધરેકા અને વધારે અજ્ઞાન અને ઈંદ્રણુ હોયછે, અને
“તેટાજ ભાડે વેહેબની વાતો ભણી તેમનું વખણ વધારે હોયછે, તેથી
“જે જે તેમને વિષ્ટિતો આવી પડેછે તથા પીડા થાયછે તે સર્વે તેમના
“અપહેવતાના ડાપથી થધ એમ તરત તેઓ ભાની કે છે.

“જગલી લોકોનો ધણો જયો જે ભલાયાર કિનારાના જંગલોમાં વિ-
“અગતો વસેલો છે અને કાડુ, કુર્બેદ, સોળિશુઅર, અને દિલ્લાના જ-
“ગલોમાં અને પર્વતોમાં રહેલો છે તે ભૂતવિના ખીન કાઢ હેવતાને
“માનતા નથી.”

‘જર્મન ધ્વાન જોલિક મિશન’ ને ત્યા છે તેનો હ્શમો રિપોર્ટ
ઝંગલોરમાં ૧૮૫૦ ની સાક્ષમાં છપાયો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

ઝંગલોરશ્રી ૩૦ મૈલ ઉપર ઉત્તર દિશામાં એક અધિકા કરીને
“ગામ છે લાં ગયો વર્ષથી ધર્મને અધ્યં અંગ થયું છે, અને મિશનને
“કટલીઠ સુદૃઢ ઉપર પડિયણુ જમીનનો રહેઠો ભાગ કૃપા કરીને અપણ
“કરેલો છે. આ જગ્યાની પાસે વસનાર એકનાભીચો કોરાજ પૂજારી છે,
“તેણે મૂર્ત્તિ પૂજનો ધર્મ છોડી દીધો છે અને ભૂતના હેવાલયને તોડી
પાડીને તે બાયઅલ શાઅના પંથમાં ભલ્યો છે.” લાર પણી હોલમા
ગામના બિજાવર દ્વિતીયનું વત્તાન્ત ચારેએ; તેણે ધણુ દિવસ વિચાર કર્યો,
લાર પણી “છેવટે તેને બાયઅલ શાઅના ઉપર પ્રેમ થયો, આખા એક
“વર્ષ લગી તે ચૂપજ રહ્યો, પણુ આશરે નીન અઠવાડિયા ઉપર, રીત
“પ્રમાણે વળગાડ આણીને તેના કુંઘના ભૂતની પૂજા કરવાની તેના
“ગાયાપે આગ્યા કરી એટે તેણે ઉધાડી રીતે જહેર કર્યું કે હું એ પ્રમાણે
“કરીને નીચ થવાનો નથી,—આવી જતની પૂજા બધી જૂદી અને પાપ
“ભરેલી છે.”

મહિસાર કરતી વધારે દક્ષિણામાં, અને કન્યાકુમારીની પડોશમાં
તીનેવલી કરીને દેશ છે, લાંના શાનારો વિષેના અતિ રમુજ વિષયમાં રે-
વરેંડ મિઠ કાલવેલ અપહેવતાના એ લેદ જૂદા પાડેછે તેમાંથી ખીન

બેદવાળા (લોક તેઓને તો હજુ પણ શોતાન કરીને લખેછે) ગૂજરાતના ભૂતો સાથે ધંધું કરીને બરાબર ભળતા આવેછે. પેહેલા બેદવાળામાં કણો અને મુખ્યત્વે કરીને કાદ્રકાળી જે “બ્યામન” અથવા ભાતાને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેઓની મૂર્તિઓને ગણેછે. તેઓની પૂજનો વિધિ તોખી વિશેષતાએ કરીને જણાઈ આવેછે અને સોવશા તો ગૂજરાતની ઝોડિયાર, ઘણુચરાળ ઈલાહિ રથાનિક ભાતાઓના પૂજાવિધિ સાથે ભળતો આવેછે; “ધંધું ભૂત અથવા અપહેવતાએનું ભૂત ભાત શાનર અથવા “તામિલમાં છે અને ધ્યાનખુના ધર્મ સાથે તેના કોઈ પણ પ્રકારમાં અ-“થવા બેદમાં કરો સંબંધ ધરાવતું નથી,” એ ભૂતનું તે નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપેછે:—

“ભૂતનો ધર્ણો ભાગ મૂળમાં ભતુણ્ય પ્રાણી હતો એવી ધારણા ક-“રવામાં આવી છે; અને ને માણસોનું ઓકાએક ભરણું અથવા ક્રમોત “ધરેલું તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જેઓ પોતાના જીવનરમાં ભયંકર થધ પડે-“સા એવા ભૂત થાયછે એવી ધર્ણીવાર ધારણા કરવામાં આવેછે. (ચાંદ-ધીના સુરજમલ વિષે ખીંચ ભાગને પૃષ્ઠ ૧૬૭ મે જૂણો) “ભૂત ૫-“રિલ્યુમે પૂર્વ કે ખી, નીચ જલિનાં કે ઊચ જલિનાં, લિંદું કે ડાઈ “ખીંચ લોકમાંનાં હોયછે. આવા પ્રકારના ફેરફારે કરીને તેમના વર્તનકમ-“ની રીતિમાં જે કદાપિને ફેરફાર થાયછે તો તે જુઝ થાયછે. બધાં સ-“તાતાનું દૂશી અને નહિતર કરનારાં હોયછે; અને બધાય પ્રાણીના બલિ-“દાનતી-અને ગડાઈ ભરેકા નાચની ઈંચા કરનારાં હોયછે. ને ફેર જણ્ણાઈ આવેછે; તે ભાત તેઓના દેવાલયની બાંધણીમાં, અથવા તેઓની “મૂર્તિમાં, તેમના પૂજારીયો એલખાઈ આવવા જેવું પેહેરેછે તેમાં, તે-“ઓના પૂજના વિધિમાં યોડો ફેરફાર ભરેકો પ્રકાર હોયછે તેમાં, અને “કાઈતે બલિદાનમાં બકરો જોઈયે છિયે, કાઈને લુંડ, અને કાઈને ફૂકડો “અથવા પરિયાર ભૂતને તે સાથે માદક દાડ જોઈયે છિયે, તે ઉપરથી “બણ્ણાઈ આવેછે; ધંધું ખરાં ભૂત જડ ઉપર રહેછે એવી ધારણા કર-“વામાં આવી છે. કેટલાંક અહિ તહિ ભટકતાં ફરેછે; અને નિર્જન રથગોમાં “આવ, જા કરેછે, કેટલાંક ધટાવાળી એકાંત જણ્ણામાં સંતાઈ પેસેછે. “કાઈ કાઈ વાર તો તેમને માટે જંગલી દેવાલયો બાંધેલાં હોયછે તેમાં

“અથવા ધરેલાં વસેછે; અને ધર્ષિવાર એવો ણનાવ અનેછે કે તેઓને
“માનનારાઓનો આત્મા કાણાડીને તેનામાં ચેસવાનો તુરંગ હુંબેછે.
“આવો ણનાવ અનેછે લારે જેનામાં તે પેસેછે તેને ભાન રેહેતું મંથી,
“અને તે ચિચિયાટા પાડેછે, ચાળા કરેછે, અને ભરિષ્યકથન કરેછે
“મંથી ભૂતની કિયા ધારવામાં આવેછે.”

ઉત્તર હિંદુરથાનમાં પણ ભૂત હોય છે એવું નીચેના લખાણ્યથી જ-
ણાઈ આરો. હિંદુરથાનના વાયવ્ય કાણુના પ્રાન્તા વિષે લખનાર એક જણ
કહેછે કે, “છાટાનાગપુરમાં નોકરી લેવામાં આવી ખાનિયો છે તે સાથે
“વળી એક બીજી છે અને તે કેટલાકના ભનને તો મહેની આશ્રત વેઠવા-
“ની લાગેછે. મંત્ર, જંત અને જાહ ઉપરનો વિશ્વાસ આપા હિંદુરથાનમાં
“પ્રસરી ગણો છે, અને જેઓએ ઘડુ વિદ્યા સંપાદન કરેલી તેના પણ આ
“ભ્રાન્તિમાંથી છૂટા નથી. દેશના વધારે સુખરી ગણેલા ભાગમાં એક સરખી
“રીતે એવું માનવાગાં છે કે, દક્ષિણના લોકો મંત્રની બાધનમાં ધણ્ણા અ-
“લવાન, અને કુંગરા તથા જંગવોમાં ભૂતાવલી પણ્ણી છે.»

મિશન ગોઆટ [In his Journal of a Residence in Abyssinia] આધિસિનિયામાં જદ્દેસિરિયા (એ જેવું નામ આપેછે તે
પ્રમાણે) ને માનવાનો ચાલ છે, તે વિષે લખેલે લાંના દેશિયો તેમને “આ-
ઉદાસ” કહેછે.

ગોની ધારણા કરવામાં આવી છે કે “આ બાઉદાસો પોતાને ઝારે
“લારે અદૃશ્ય થઈ જયછે, તેમજ જ્યારે કોઈ અણદ ઈત્કાદિ મારેછે
“લારે તેનામાં માંસને કાણું ખાલી જગ્યા પડી ગયેલી જેવામાં આવેછે.
“અથવા તો પાણી ભરાઈ ગયેલું હોયછે, લારે તે માંસ બાઉદાસ આઈ
“ગયું છે એમ ધારવામાં આવેછે; વળી મંદ્વાડવિના અને સારી લૂખ
“લાગતી છતાં પણ માણુસો પિંજરા ઇય બની જયછે—માંદુથી બા-
“ઉદાસ તેમને ખાઈ જયછે; અને તરસના કાનરિધેલા હોય છે અને
“કોઈ કોઈ વાર તો તેમને ધુલરાં પેરાવેલાં હોયછે તેવાને મુખ્યંવે કરીને
“ધણીવાર મારી નાંખવામાં આવેલે એમ ધારેછે.” આધિસિનિયાના

* ખનારસ મ્યાગેજીનના લાગ. તના પૃષ્ઠ ૩૪૦ મે ૨૦૭૫ પરગણાની
સરકારી અધિકારી તરીકે મુલાકાત લીધેલી તેની નોંધ લુંગે.

લોડના ભાનવામાં એવું છે કે, જે તરસ જેવામાં આવેછે તેનો ધર્ષાખરો “બાગ બાજિદાસોએ હેદાન્તર કરવાથી અનેથો છે, અને જે ભાણુસને બા- “ઉદ્ઘાસનો વળગાડ થયો હોયછે તે ખૂબો પાડેછે તે તરસના ભક્તવાની સાથે “મળતી આવેછે. વળી તેઓ એમ પણ આને છે કે સર્વે ઝાલાશાએ “(યાહુદિયોની એક જાત), ધણ્યાક મુસ્લિમાનો, અને કેટલાક કિશ્ચિયનો પણ “બાજિદાસ હોયછે. ડાક્ટર ગોઆટ કહેછે કે, જ્યારે હું સખત તાવથી પિડા “પામનો હતો ત્યારે મારી આસપાસના ભાણુસો એમ ધારતા હતા કે “જાહુદોરિયાએની અસર પોહોચી છે. જે ચોતાની મેળે અદૃશ્ય થઈ જય “અથવા તરસનું ઇપ ધારણ કરીને મતુષ્ય જતિ ઉપર શિકાર કરે એવા કોઈ મતુષ્ય પ્રાણીયો ખરેખર છેજ નહિ એવી વાત સદરહુ પાદરી પો- તાની આસપાસના ભાણુસોના મનમાં ઉતારી શક્યો એમ જણ્યાયછે, પણ બાજિદાસની હૈયાતી છેજ નહિ અને પિડા કરવાની સત્તા તેને નથી એ વાત તેઓના મનમાં તે ઉતારી શક્યો નહિ. આ આધીસિનિયાના લો- ડાનો ખરો સિદ્ધાંત શો છે ? તેનો તપામ્લ કરવાને ડાક્ટર ગોઆટ એટથો બધી આતુર નહતો, પણ ચોતાની તકરારમાં જે પ્રત્યુત્થારે તેને મળેલા છે. તે ઉપરથી એમ જણ્યાયછે કે, મતુષ્ય પ્રાણીવિના બીજા પ્રકારના બાજિ- દાસો છે એમ એ લોડા ભાનતા હતા, અને તે નવી ર્થાપનામાં લખેલા ચરતી સાથે મળતા આવેછે. ભૂત [Bhoots] અને બાજિદાસ [Bowdars] એ એ શબ્દો નામમાં અને પ્રકારમાં મળતા આવેછે તેથી જ્યારે ગોક્યાર બળવાન આધિસિનિયાના રાજ્ય સાથે દિંહુરથાનનો બ્યાપાર ચાલતો હતો અને જે હવણ્ણા બીલકુલ અંધે પડી ગયો છે તે વેળાએ એ એ શબ્દો એકજ મૂળ ઉપરથી ઉત્પત્ત તો થયા નહિ. હોય ? તેનો તપાસ કરવાનું સુજ આવેછે.

ડાક્ટર ગોઆટ લખેછે (અને વેહેભ લોડાને કેટલા હુઃખી કરેછે તે- નો એ દાખદો છે) કે આધિસિનિયાના લોડા ચંચળ છે, “પણ જ્યારે “તેઓ એચેન થાયછે લારે એમ જણેછે કે આપણ્ણા ઉપર ભૂત અને “જાહુગરોની સત્તા ચાલી છે, તેથી તેઓ અમણ્ણા હુખો થાયછે.”

નાથાનિયલ પિપર્સે આધિસિનિયાની રીતમાત વિષે નહાતું પણ ખરું વર્ષાન લાખ્યું છે, તે ખુંબાધ્યતી “લિટરરી સોસાઇટીના ગાંડાકશન”ના

ત્રીજ ભાગમાં છપાયું છે તેમાં ઉપરના વિષય વિષે નીચે પ્રમાણે લખેયું છે:—

“આનિસિનિયામાં ધણા પ્રારના રોગ થાયછે, તે ભૂતનાથી થાયછે “એમ તેણો કહેલે; તે વિષેનું ખડે વર્ણન હું આપુંછું. એકને ટેચીમાં બ્યાર “કહેલે અને આમરસમાં ટઘ્યાદ કહેલે તે મારા દેશના લોકોને ફેરફારી ‘આવવાથી મેં પિંડ પામતા જેયા છે, તેના જેવોન એ એક દુલરો છે એમ મને લાગેલે, પણ તે લોકો એથી ઉત્તરું કહેલે, અને જે લોકો ચાકુ “અનાવવાતું, ભાલા કરવાતું, અને હુલ અનાવવા વગેરેનું લોહોડાતું કામ “કરે છે અને જે માટીનાં વાસણું અનાવેછું તેઓનાથી એ રોગ થાયછે “એમ માનેલે. એ બધા લોકો બ્યાર અને ટઘીઠના નામથી એળાખાય “છે અને તેમનો મુસ્લિમનાનો કરતાં પણ બહુ ધિક્કાર થાયછે તથા તેઓ “કિરિયન ધર્મ પાળેલે તો પણ તેમને સંરક્ષાર પામવાની આજા નથી.”

પછી પિયર્સ ટેચિદ્યિર નામનો એક ધીને રોગ થાયછે તે વિષેનું વર્ણન આપ્યાં જયછે, પણ તે રિષે તો એ એવું કણુલ કરે છે કે, “એમાં શેતાનતું નક્કી કાવતાં છે” એમ મને લાગે છે. આ કોણે લખતું જોઈયે ક ટખિ અને બ્યાર એ માત્ર એકજ શાખનો સોનશા ફેરફાર થઈ ગયેલો છે.

આનિસિનિયામાં દેખિયા વળગાડ વિષે જ્ઞાનો ‘લાન્ડસ ટ્રોવલ્સ’ ભાગ ધીને મૃત ૧૨૦, ૧૨૩-૨૬, ૨૩૧.

ટાંકિવનના ભૂત વિષેનું વર્ણા. નીચે પ્રમાણે છે:—

“એ મહોયા જાહુગરોમાંથી એક ટેઝો (ચિન લષી ધન્તીઅમાં ટાંકિવનમાં) કરીને છે તે લોકાને એમ સમજારેલે કે, હું જે અનવાતું કોણ તે અગાઉંની કહી શકુંછું. આ કંપરથી લોકાને જ્યારે પોતાનાં છોકે “કરતાં કરુન કરવાં હોયછે, કાંઈ જમીન વેચાથી લેવી હોયછે, અથવા “કાંઈ મહોદું કામ પ્રારંભાતું હોયછે તારે તેને એક ભવિષ્ય કયન કરનાર ભાનીને તેને પૂછેલે.

‘તે એક પુસ્તક રાખેલે તેમાં માણુસ, અને પણુના આકાર કાહાડેલા હોયછે અને જેળ તથા નિકાય કાહાડેલા હોયછે, તથા વણું પીતકના “કડકા રાખેલે, તેઓના ઉપર માત્ર એક બાળુમાં કાંઈ અક્ષરો કાહાડે “બા હોયછે; તેમને વણું પાલામાં મૂકુને પણી સારી પેઠે હુલાવને જ.

“મીન ઉપર નાંખેલે, તે વેળાએ જે અક્ષરનું પાસું ઉપર રહ્યું હોયછે તો
“તે બેદી ઉડેલે કે આ ભાણુસ જગતુમાં સર્વ કરતાં સુઅ૰ થશે. પણ
“એથી ડિલડું જે અક્ષરનું પાસું રહ્યું પડેલે તેથી તે ધણ્ણા ઐધા શકેન
“ગણુનામાં આવેલે.

“જે ઓફ એ અક્ષર ચના પણા હોય તો પણી તે પોતાના પુરુષકમાં
“જોઈને જેવું કેહેયું તેને ચોગ્ય લાગેલે તેવું કેહેલે; જે લોકોને પીડા થઈ
“હોય તેઓને જે ટેઝીઓ (હૈર) મોકલ્યા હોય તો નેમની પિડાનું કારણ
“લાણુનાનો તે ઢોંગ કરેલે; અને નેમના શરીરમાં ભરી ગયેલા ભાણુસનું
“પ્રેત પ્રવેશ કરીને પિડા કરતું હોયછે તેને બોકાનાનો ઢોંગ ભયાવેલે,

“જ્યારે તેઓ માંદા પડેલે ત્યારે તેમને પીડા જાહુગર ટેક્સીયોની
“(ટાઇવિનમાં) પાસે જવું પડેલે. જ્યારે તેને લાગે છે કે પિડા થ-
“વાતું કારણ ભૂત છે ત્યારે તે તેમને અલિદાન આપવાનું ફરમાવેલે અને
“ચોખા તથા માંસનું બોજન તેને મળેલે તેનો ઉપયોગ થી રીતે કરવો
તે સારી ચેડે તે જણેલે, આગણું કરતાં છતાં પણ માંડુ ભાણુસ સાચુ
“થાય નહિ તો તેની સગાં વાડાલાં, કટલાક સિપાઠ્યો સાથે માંદા ભા-
ણુસના ધરને ઘેરી વગાને ભૂનું હાંડી કાદાડવા મારે વણુનાર અંધુકોના
ખાર કરેલે.

“એ જાહુગર ભાણુસના (જે તે ખારવો કે માછી હોય છે તો) મ-
“નમાં સુર્ખાંધ ભરેલી એવી વાત ઉતારેલે કે જળ દેવતા (વરણ) તને
“પીડા કરેલે, પછી આ અસ્પર્હેવતને પોતાના સ્થાનમાં પાણી મોકલ્યાને
“મારે પાસેની નદી ભણી માંદા ભાણુસના ધર આગળથી સુકરર કરેલા
“અંતર પ્રમાણે નણ જ્ઞાહે જ્ઞાહે તેઝાણે નણ દિવસ લગી સારા જમણુનો
ઉનાર મૂળાવેલે, ગાંધીયા પથરાવેલે, અને જુડાં બંધાવેલે,

“પણ આવી પીડાઓનું કારણ ભરાયર જાણુના સાર એ જાહુગર
“તેઓને ટેઝી પાસે મોકલેલે, તે કલેલે કે, ભરણું પામેલા (ભૂત રૂપે) પીડે
“છ તેનો મંદ્વાડ અને વખત આવે છે કે એ દુઃખ દેનારા ભૂતને ભારામાં
“પેસારવાનો ઉપાય કરીશ (કેમક આત્માનું) હેઠાન્તર થાયછે એ વાત
“તેઓ મારેલે) પીડા કરનારાં ભૂનું પોતે પડ્યા પછી પાણીના રહિ-
“સામાં ઉતારેલે અને માંડુ હોય તે સાજુ થાય ત્યાં લગણું તેમાં રેહ-

“વા હે છે; જો તે માણુસ સાચું થાય છે તો રીસો લોણી નાંખીને ભૂતને
“જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવાને છોડી મૂકેછે, અને જો તે ભરી જયજે તો
“પણી એવું કામ કરીને નહિ કરવાની શીખાભાષું દ્ધને જાહેર તેને છે.
“દી મૂકેછે.”—N. Bailey's English Doctionary, by Mr. Bu-
chanan, Fifth Edition. London: W. Johnston, Ludgate—
Street, 1760.

એવીનું પુરુષક દ્વારાં ધર્ષ સાધારણ થઈ પડેલું નથી તેથી તેમાં
આત્માના દેણાનર વિષેનો નીચેનો ચમત્કારિક અને રમિક વિષ્ય છે તેમાં
અમારા કામને લાગુ પડે એવું વધારે છે મારે આ પ્રસંગે અમે
તેમાંથી ઉતારો કરી લઈયે છિયે:—

“દેણાનર અથવા આત્માનું એક દેખમાંથી ખીજ દેખમાં જવું, એ
“વિષે દ્વારાંના યાહુદી લોકોએ ગમે ને ડાઢા, પણ પુરાતનકે નવીન
“સ્થાપનામાં એ વિષે લખવામાં આવ્યું નથી.

એવો સંભવ છે કે ઘાલિયામાં યાહુદીલોકોએ આ વિચાર થણું કરી
લીધો તે યામેનનમાં લા”ની મુહૂર રૂધી તેમણે કેદખાવું લોગવ્યું તે સમય
હશે અથવા તો થીક લોકોએ પૂર્ણ ભણીના લોકો પાસેથી એ વિચાર એ-
ણું કરેલો હતો તેમની સાથના તેઓના વ્યવહારે કરીને થડી લીધો હશે.
ઘિર્ણતાની વેળામાં આવો વિચાર યાહુદીયામાં બહુ સાધારણ થઈ પડ્યો
હતો એ વાત નક્કી છે તેઓના કેણે ઉપરથી આ વાત ઉચ્ચાડી જણ્યાઈ
આવે છે કે, ઘિર્ણત એ જાન ધી આપિસ્ટ હતો એમ કેટલાક ધારતા
હતા; કે તે એલિયાસ છે, અને વળી કેટલાક ધારતા હતા. કે તે જેરનિ-
યાસ અથવા પ્રાચીન ભવિષ્યનકૃતાઓમાંનો છે, અને જ્યારે લુસ્સ ઘિ-
ર્ણતા અહંકૃત કર્મ વિષેની વાત હેરદ હાકમના સાંભળવામાં અંદ્રી લારે
તેણે કણું કે મેં જાનેંની આપિસ્ટનો શિરનું હેઠો છે તેજ એ કરીને
પાછો ઉઠ્યો છે.

“જોસેફસ અને ઈસ્ટો ને ધણ્યા પ્રાચીન સમયમાં થઈ ગયા છે અને
“સર્વ યાહુદીયામાં ને ધણ્યા જાતી હતા તથા ને પવિત્ર અંથકારોના હરતાં
“બીજુ પદવિના છે અને હણ્યું જેમોની પ્રસિદ્ધ છે તેઓ કેણે છે કે,

“દેહાન્તર વિધેનો વિચાર અમાર લોકોમાં ધજો સાધારણું હતો. જોસે “શ્રીમતા લખવા પ્રમાણે દ્વારિસિગોનો એવો અનિપ્રાય હતો કે સારા ભા- “લુસેનો આત્મા ભરણાવસરે એક હેઠ છોડ્યા પણી બીજામાં પ્રવેશ “કરેલે. બીજે હેઠાં તે લખે છે કે, દુષ્ટ માણુસેનો આત્મા ક્રોધી કોઈવાર “જીવતા માણુસેના દેહમા રેશાને તેમને વળગેલે અને પિડા કરેલે. ઇ- “લો કહે છે કે, આત્માઓ હવામાંથી આવીને દેહમા પ્રવેશ કરી તેઓને “જીવતા કરેલે તે શરીરોના ભરણું પણી તેમાંથી નીકળીને પાછા દવામાં “જનયદે; તેમાંથી કેટલાકને તો સ્થૂળ પદાર્થનો ધજો ધિઃફર હોયછે અને “શરીરમા ઇનીને પ્રવેશ કરતાને વાસેલે; પણ કેટલાકને પાછા આવવાની “દુચ્છિયાં થાયછે અને જે દુચ્છિયાં કરીને તેઓનું વક્ષણ થયેલું હોયછે “તે સ્વામાવિક દુચ્છિયાં પ્રમાણે વત્તાંને. યાહુદી વિડાનો આ ભતને ગે. “દ્વામાં અને યુદ્ધ શરોમાં લખેલી રાખેલે. તેઓ એમ ભાનેલે કે, ધ- “શરે સર્વે આત્મા મારે એમ હરાયેલું છે કે તેઓએ સંપૂર્ણનાં પોછો. “ચરું જોખ્યે, તે પ્રમાણે એક જનમગ્રામ તેઓ પોછોંચી શકતા નથી ઓટ- “લા મારે તેઓને ધણ્ણીનાર પૂર્ણી કપર આવવું પડેલે અને ધણ્ણાં રા- “રીરોમાં એક પણી એક કુમ પ્રમાણે આત્માર કેવો પડેલે, કે તેથી કરીને “સર્વે ધાર્મિકતા પૂર્ણ કરે, અને વિષ્ણુ તથા નિર્ષેધ આજાઓ પાળવામાં “આવે; આ પ્રમાણે ઇન્દ્રાં વિના જે પહે તેઓએ પાહોયનું જોખ્યે એવી “દુષ્કરની ધારણું છે, તે પહે તેઓ પોછોંચી શકે નહિ. તેઓ કહેલે કે, “કેટલાક લોકો તેમની ભરજુગાતીમાં ભરણું પામેઠે તેનું કારણ શું ? તે- “તું કારણ એવું કે તેઓએ જોયતી સંપૂર્ણતા મેળવી છે અને આ ના- “શવાન અને ક્ષમિક હેઠ સાથે કાંઈ કરવાનું આકી રહ્યું નથી. બીજાઓને “મોઝિઝ પેઠે (તેઓ કહેલે કે) પ્રતાપની સાથે ભરવું પડેલે; ધરણ કે “તેઓએ પોતાના સર્વ ધર્મ તે સ્થિતિ લગી પરિપૂર્ણ ઇન્દ્રાં નથી હોતાં “અને કેટલાક વળી એથી ઉલ્લંઘ રીતે ડાનિયલની પેઠે સતેપતી સાથે “ભરણું પામેલે અને વળી ભરણુની દુચ્છિયાં કરેલે, કેમક આ જગતમાં “તેમને કાંઈ કરવાનું આકી રહેતું નથી.

“દેહાન્તરના એ પ્રકાર છે. એક તો એક હેઠ જીવંત છતાં તેમાં આ- “ત્મા પ્રવેશ કરેલે, જેમક હુદ્દ હાક્યે એવી ધારણું કરી હતી કે, જ-

“ન ધી બાપટિસ્ટે અદ્ભુત કરે કરવા સાહ જુસ્સ ખિસ્તના શરીરમાં “પ્રવેશ કરેલો છે. બીજી વેળાથે તેઓએ એમ લખ્યું છે કે, આત્માને સં- “પૂર્ણતાની આભી હોય તે મેળવી લેવા સાહ જીવંત દેહમાં તેઓ પ્રવેશ “કરેછે. એમક વેઓએ કહ્યું કે, મોઝિઝનો આત્મા મેશિયાના આત્માની “સાથે જોડવાનો છે, ઈસાદિ. દેહાન્તરનો બીજે પ્રકાર એવો છે કે, આ- “ત્માએ જ્ઞાતા દેહમાં જે પાપ કર્યાં હોય તે ઘોધ નાંખવાને અથવા તો “પવિત્રતાનું વિરોષ પદ મેળવી લેવા સાહ તે નવા બંધાયકા શરીરમાં “પ્રવેશ કરેછે. યાહુદ્દીઓ ધારેછે કે, આવા પ્રકારનાં દેહાન્તર ઓછામાં “ઓછાં નષ્ટ અથવા ચાર વાર થાયછે. તેઓ ફુલેછે કે, કટલાક વિરોષ “ઉંચ પ્રકારના આત્માને રથ્યું પદાર્થનો ધર્શા ધિકાર હોયછે; અને જી- “વંત દેહમાં તેઓ પાછા પ્રવેશ કરેછે તો તેમને ધર્શા પદ્ધાતાપ થયા “વિના રેહેતો નથી. બીજી જે વિરોષ નીચ અને વિષયી હોયછે તેઓનું “વલણ સહા દેખ ભણી થગેલું રેહેછે અને માત્રાં આ વિષયવાસના પદ- “રિપૂર્ણ કરવાના કારણું માટે વારેવારે દેહમાં પ્રવેશ કરેછે. આવા પ્રકા- “રના દેહાન્તર અવાયક, પણ અને નિર્જિવ પદાર્થોનાં પણ થાયછે એમ “તેઓ કુલેછે; અને આવો અભિપ્રાય ધરાવનારા લોકો છે તેઓની સં- “ખા કાંઈ ઓછી નથી. યાહુદી વિદ્ધાનો માંહેલા ધણા પ્રઘાત છે તે- “ઓનો એવો અભિપ્રાય છે, અને એવું અભિમાન રાખેછે કે પૈથાગો- રાસ, પ્લેટા, અને વૃન્જિલ તથા પ્રાચીન વિદ્ધાનોએ ઉપરનો અભિપ્રાય “અંગિકાર કરેલો હતો, તેઓએ અમારા ભવિષ્ય વાદ્યોના લેખમાંથી તે “જાણું લીધો હતો.

“આવા પ્રકારનો વિચાર પૂર્વમાં ધણા પ્રાચીન ડાળનો છે. ચીના “એમ કુલેછે કે, ઈન્ડિયામાં આ મત પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરનાર કસેક્યિયા ક- “રીને એક ધનિયન વિદ્ધાન હતો અને તે ખિસ્તના પેહેલાં સુમારે ૧૦૦૦ “વર્ષ ઉપર જન્મ્યો હતો; ત્યાંથી પછી ખિસ્તની પછી પદ વર્ષે ચીનમાં “પ્રસરચા, ચીનાએ એવો ઢોંગ કરેછે કે, કસેક્યિયાએ ૮૦૦૦ વાર અ- “વતાર લીધો હતો, અને તેનો છેલો અવતાર શ્વેત હસ્તાનો હતો. ચી- “નાન્યો અને ધનિયનો ગોતાની મેળે મરણું પામવાને આદ્યું પાણું જોતા “નથી, અને તેમનાં છોકરાંતું ગોતાણું કરવાની તેને શાંદા પડેલે લારે તેમને

“આરી નાખેલે; તે આવા અભિપ્રાયને લીધેન. આ હેશના એક રાજની
“વાત બેની બની છે કે, તેને સહિયડ નીકળનાથી તેનું મુખ જોયા પડ-
“વાયો બેડાળ બની ગયું નેથી આવો ભયન્દ હૃદાન ખારણું કરીને તેને
“અગ્રનું ગમ્યું નહિ, એટલે પોતાના બનિજને પોતાનું ડાડું કાપી નાંખવા.
“ની આત્મા કરી, પછી નેને અભિવાહ હેવામાં આવ્યો. એક ધનિયન વિ-
“દુનિયાનસ કરીને દુતો તે ગહેરા શિદર પાદશાહની વેળામાં પો-
“તારી મેળે બળી ભૂરો, તેની વાત સારી પેઠે પ્રાણિ છે. ધનિયામાં દે-
“દ્વાન્તર વિષેનો વિચાર એવો પેશી ગળા છે કે તેમાં કાંઈ શક્તા કેવા
“નેવી વસ્તુ તે ગણુતાજ નથી અને તે ડપરયા મોતની તેઓ કાંઈ દર-
“કાર કરતા નથી. અને તેઓના જાપ દાદાઓઓ અને પાસેના સગાઓ-
“જે પ્રાણ્યિયોનો અગતાર લીધેલ હોય એમ માનીનેજ તેઓ કાંઈ
“પણ જીવતા પ્રાણ્યિયોનો જીવ લેવાયો દૂર રહેલે. તેઓ ખાતરી
“પશુઓની સામે એદ્દો બધો પોતાનો બચાવ કરતા નથી, અને જે
“પરદેશ્યો પ્રાણ્યિયોની ફલા કરવાના હોયછે તેમની પાસેથી ધર્મની
“ખાતર છાડવેલે.”

ટીપ બ.

તરવરન વિષયક અને શાંકશીલ રિચાર્ટી પક્ષના સાંકો તરીકે અ-
ગ્રે એન્થમને રજુ કરિયે છિયે. એ ગ્રયડાર્ટા ડેહાંદે કે, “જ આપણે
“મતુષ્યના હૃદયની અંદર વધારે ઉડા ઉતરિયે તો, અહૃદ્યા કર્મ જાણે આ-
“પણી શક્તિ વધારતું હોય અન અલેઝિક સાધનેની ઉપર આપણુંને સ-
“તા આપણું હોય તેમ તેને ભાનગતું છાતું વલખું તેમાં હોય એમ આ-
“જાણું જાણું આવશે. વળી જ્યારે આવા કેવળ કલિપત પ્રાણ્યિયો સં-
“અધી તકરાર હોયછે, ત્યારે તેની સાભિતા લિયે આરીકોથી ચોકશા કરવાને
“વિનેછ બુદ્ધિ, જેચ્યે એલી નિષ્પક્ષપાત નથી હેતી. વચ્ચે બીક આવે
“છે; સંશ્યો બાર્યાભિત હેખામણે; આ અદૃષ્ટકાર્યાધીશાને રહેને આપણે
“કાપાયનાન કરતા હોછ્યે, એવી ધારતી રેહેછે; અને તેઓને નહિ ભાનના-
“રાઓના ઉપર તેઓએ વેર લાધેલું તે વિષેની ધર્શી વાતો સેકેના અહેંભાં
“ચાલતી હોયછે. આવાં કારણોએ કરીને વેપાલ, ભૂત, વળમાઉવાળા મતુષ્ય,
“અપદેનતા, પિશાચ, જાહુગરો અને છૂમંત્રનાળાઓ વિષે । વિશ્વાસ એકી
“ગયોછે, આ બધા અંદર ચરોએ દરખારનાં પોતાના એક અચાવવાતું અંધું
“કર્ષું છે પણ હજુ લગણું જુડામાં હેણા હેછે.”

વિશાચ ઉપરનો વિશ્વાસ અન્યથા કરવાથી થતી અસર વિષે હેઠારે
પોતાના સદાના ભધુર અન સુરવર અવાજમાં વર્ણન આપણું છે, પણ
એ ઉપરથી એરિષે॥ અશ્રદ્ધા જે સર્વોકૃષ્ટ પ્રમાણોથી વિરદ્ધ છે તેવિની
ભલામણું તે કરતો નથી:—

“દુષ્ટ પિશાચો ઉપરનો વિશ્વાસ, પણો તે ખરો ક ખોટો, એ એક
“હિદાસ અન ઐચેનકર્તા છે. એ વિષે અવિચાર્થી અને અતિશય સુદ્ધમ
“રીતથી વિચાર કરવામાં આવે તો તેનો ધર્ષણાજ ભાડા પરિણામ નીપણે
“છે; એથી કરીને કેટલાએક અતિશય ધિકાર ઉપજાવે એવા અપરાધ
“કરેલા છે, અને કેટલાંક અસદ્ય દુઃખનાં રંગદ્વાગાયાં છે; ધર્મ વિષેના અને
“જાહુનિષેના ઢાંગનું એ સાંખારણું મૂળ છે; અને એનો ખોટો ઉપયોગ
“થવાથી બયપણુંની બીજીથી તે ઉનમણના ઘેણાપણું સુધી મતુષ્યના દુઃખના
“અગણ્યિત પ્રકારો નીપણેલા માલમ પડી આવેછે. * * *

એજ અંથર્ડાં આગળ ડેહેલે કે, “નો ગડરાતાઃ ધારેદા ભૂત-
“અરતના છતિહાસમાં એ બાધતની સાથે સંબંધ ખરાવનાર અપણું પ્રિસ્ત
“અને તેના વચ્ચે રોગી વિના ખીજું કાઢ નહેતુ એમ સમજિયે; અને
“શૈતાનને નામે જેણે ઉત્તર આપ્યું તે હુંઘ સહન કરનારની અવ્યવસ્થિત
“થઈ ગયેલી કદ્યનાજ હોય; તેમજ નો રોગીને પિડા કરનાર પોતે હુક-
રેમાં ભરાધ પેસે એવી ધૂંઘ માત્ર ઉન્માદની ધેલણાએજ કરી હોય
તો આપણે પ્રિસ્ત સાદી વિનતિથી તુમ નહિ યતાં અને દેલા માણુસ-
ના બ્યક્યાટ પ્રમાણે પોતાનું વચ્ચન પાલવાનો સંતોષ નહિ માનતાં હુકરો
“ના ટોળાને એવાજ પ્રકારના રોગથી પિડિત કરીને ચમલકારિક રીતે
“ઢાંગને સ્થાપિત હરે એવી શું આપણે ધારણા કરી શક્યે ?”

પિશાચ હોર્સલી ડેહેલે કે, “આવા તાર્કિક સમયમાં સમભાગ ને વ-
“લગાડ ડેહેવાયછે તેના કારણું વિષે આપણે એઠાજ મળતા આવિષે છિયે,
“નો આપણે ધર્મશાખનાઉપર આધાર રાખ્યે તો રોગીની કદ્યના
“અને ચેતનારૂપદ ઉપર નરકના દૂતોની એ રૂપતંત્ર સત્તા હતી એમ જ-
“થુાઈ આવેછે; ખરી વાત આ પ્રમાણેજ હતી એમ માનવાને મને પો-
“તાને વધારે અહચણું માલમ પડતી નથી. તર્કનાં માનનારાઓ શ્રદ્ધામાં
“કાગ્યા હોયછે એમ હું માતુછું, અને તેઓ તર્કશક્તિમાં પણ બળવાનું
“નથી હોતા, તેઓ જ્ઞાની વાતોના શક્યપણું વિષેની અજમાસ, તે સમય
“ના છતિહાસકર્તાઓની સાક્ષી છતો પણ હવણુના સમયના અતુભવ
“ઉપરથી કરેછે. ભારા વિચારનું વલણું તો એમ થયેલું છે કે, મનુષ્યોના
“તન ઉપર તેમજ તેઓના મન ઉપર નરકના શ્રેતોની સત્તા બહુજ એઠી

અપાલેરતૈનની ઉગમણું હિશામાં એ એક પ્રાનત છે, તેમાં એક માણુસને
શૈતાનનો વળગાડ થયો હતો. તેનાથી સર્વે ડર ખાઈ જતા હતા. એક વાર તે
ભરકતો હતો તેવામાં તેને પ્રિસ્ત મળ્યો અને શૈતાનને નીકળી જવાને આજ્ઞા
કરી લારે શૈતાને વિનતિ કરી કે, આ હુકરોના ટોળામાં આજ્ઞા હોય તો એ-
સું ? પ્રિસ્તે હા કહી, તેથી તેણે હુકરોમાં પ્રવેશ કર્યો. એટો પછી હુકરો સમુ-
દ્રમાં હોડી જઈને મરણ પામ્યાં અને શૈતાનના ખસવાથી પેદો માણુસ સુઝી
થયેનું

“થઈ ગઈ છે, અને તે જ્યારે પ્રશ્નના પુત્રે પોતાનું મહાકાર્યે સાદ્યું “લારે ભતુષ્ણના પગ નીચે શેતાનને છેલ્લી વારકી કચરી નાખવાની જે “તેની ધર્શા તેના એક પ્રારંભ દાખલ તે હતું; તથા આ બનાવ બનતા “પેહેલાં ભતુષ્ણો નરકના ચરોની ધન્દિયગોચર નિર્બાધ સત્તા નીચે હતા “તેમાંથી તે દ્વિસંખ્તી તેઓ મુક્ત થયાં છે. જ્યારે સિતેર જણું આપણું “ધ્રિસ્તની પાસે આવીને તેમના આનંદની વાત કેલેવા લાગ્યા, કે તમારા “નામથી અમે શેતાનને વશ કરી શક્યા છિયે, તે સમયે તેણે અમલકારિક “કથન કર્યું છે, તે ઉપરથી પણ ઉપરની વાતનું સ્થયન થાયછે. તેણે તેઓને “કહું કે, ‘આકાશમાંથી દીજળીની ચેઠે શેતાનને પડતાં મેં જેયો.’ આપણું “ધ્રિસ્ત તેને પોતાની સત્તાના આકાશમાંથી પડતો જેયો; લારે જે સત્તા “તેણે ઘોધ તેની અસર હવે વધારે વાર જેવામાં આવે નહિ તેમાં શી “નવાધ છે ? આ વિષય સંબંધી વધારે ચોકથી ડરચાવિના ઉપરના સામાન્ય “ઘોરણો ઉપરથી, વળગાડ એ નામ જેવો અર્થ સુઝવે છે તે પ્રમાણે અરે- “ખરો હતો; અને પ્રથમકાલિક ધ્રિસ્તયન ભતમાં પણ સામાન્યપણે તે “પ્રસારણો હતો અને હું તો તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખુંધું તથા તમો સર્વેને “તે પ્રમાણે રાખવાની ભલાભણું પણ કર્યું.”

એક આધુનિક અંધકર્તા કેલેછે કે, “આ વિષયનો આ પ્રમાણે વિ- “ચાર કરવામાં એક ખાગી છે તે હજુ પણ કાઢારી શકાય એમ છે; તે એ “કે, જે આ વળગાડ એ જ્યોતિ પ્રકારના ચિત્તવિભ્રમ કરતાં પણ ઠાંક “વધારે છે તો હવણું ભૂતપ્રસ્તોનો નથી એમ કેમ બનેછે ? અને જગત- “માંથી તેઓ છેક જતા રહ્યા છે પણ હવે એક નથી એવીજ ધારણા સિદ્ધ “કરવાને બાકી રહેવી છે. * * *

“ચિત્તવિભ્રમ અને ભૂર્ણવાયુના ધણા બનાવોમાં ભૂતપ્રસ્તોને ધર્થી મ- “ળતી આવે એવી એક સ્થિતિ થાયછે, પણ રોગી અને સામાન્યપણે વૈધ તેની ગણુના જ્યોતિ પ્રકારમાં કરેછે.”

અમે નીચે એક ઉતારો આપિયે છિયે તેથી આ વિષયનો ધજો અ- રો ખુલાસો થઈ જયછે:-

૧ આ વિષેના વિગતવાર લર્ણું માટે દેન્યે અમલકાર (Miracle) વિષે લખ્યું છે તેમાં ગડરાના ભૂતપ્રસ્તો વિષેનું પ્રથરણ છે તે જ્યોતો.

“વળા વિશેષ, પ્રલુનો પુત્ર હેઠ ખારખુ કરીને આવ્યો તેથી તરફની “સત્તા ધણી ટૂટી ગઈ એમાં આપણે સાચય કાઢાડી શકતા નથી; અને “અનીજ સાચે શૈતાનની સત્તા ઉપર દાખ બેસારવામાં આવ્યો; વીજ “લાની પેટુ શૈતાનને આકાશમાથા પડતા મેં જેણું, બાપટીજમ ઓપવા- “થી અને ધર્મપુરુષને ઉપરથા કરવાથી તેનો ડાય અને અલાંકાર ધે. “રામ ગાંધે, અને તેના અટાર કરવામાં આવ્યો છે. હવણું પણ ભૂ- “ન્તિ ઇજડાની ભૂમિમ તેમાં મુખ્યતરે કરીને જ્યાં શૈતાનને શનાપણે “જગ્ઘણીને બેસવા વારો મળ્યો ને! હોતો, પણ જ્યા ખ્રિસ્તા ધર્મપુરસ્કારના “પ્રયત્ન વેશ થવાથી અજવાળા અને અધારા વર્ષયાતી લડાધના મ- “હ નૂ પરિણામદર્શક બેદને આર્ગ મળતો હતો લાં પણ જ્યુદી રીત થઈ “છ. લાં તો આવાં હૃદ પિશાચ, પછી એટલાં બધા કે એ કરતાં ઓછાં “હોય એવા આસા રાખવામાં આવેજ, દયુથેરન પદ્ધરી રેનિયસે હિંદુસ્થાનથી “ધણું રસક લખાથ કરી મેનદ્યુ છે; તેમાં પોતાના અતુભવની વાત એવી “લખી છ કે,—દેશા કેંચયનોં તેમાં વળા ધખુક તા ખરા। કુશયનોં પ્રમાણે “નાતા નથી એવાંછે, તાપણું મૂર્તિપૂજાંકાના આત્મા ઉપર અને શરીર ઉપર “શૈતાનની સત્તા ચાલેકી વારેવારે જેવામાં આવેછે તેવી તેમનામાં જે- “વામાં આવતી નથી; અને એક ચમતકારીક દ્વારદ્વા આપીને તે બ- “તાવેછે, અને તે એવો કે જેમાં ડે સુધા પોતાના જેવામાં આવ્યું છે. “તે એ કે, અધારાના રાજ્યમાં ખ્રિસ્તના નાગ ઉપરથી જે હુમલો કરવામાં “અવેછે તેમાં બધા પ્રકારની પૈશાચિક ટકરો બાદું જેમ ભરેલા પ્રયત્નથી “અલાવવામાં આવેછે, તેજ પ્રમાણે જે માલુમેને પૈશાચિક ધર્શનાં લા- “ગલાંજ સાધન કરી મૂલા હોયછે તેમની માર્ગેત સલતા તોડી પાડવાના “પ્રયત્નો લાગુ કરવામાં આવેછે.”

તો પણ એક ખીલે અંગુઠાં* કુહેછે કે, “આવા વળગાડ એ- “કમ ચુસન મર્નિપૂરુષેમાંજે એમ નથી. કેચોએ તરતજ કિશ્ચિયન “ધર્મની ડેલવણી કેવા માંડી હતી તેઓમાં, અને વધારે મુદ્દથા કિશ્ચ- “યન થયેતા એવા કેટકાડ દેરિયે. નાં પણ વળગાડના ચાલતાં આવન્દાં

* The Rev. R. Caldwell B. A. in his Sketch of the Tinne-velly Shanars.

“ચિંહ, ને પ્રમાણે શાનાર લોકો ભાતે છે તે પ્રમાણે જોવામાં આવેલાં,
“જોવા ધણું દાખલા મને ભરી આવ્યા છે. ટીનેવલીના ધણું ખરા પા-
“દાદનિયોને ને અનુભવ થયેલો તેની સાથે મને લાગેછે કે આ મળતું
“આવેછે. વળગાડવાળામણી ભૂતને કાહાડી મૂકવાની ચાલતી રીત પ્ર-
“આણું, ભૂત કાહાડવાનો પ્રયત્ન કરવાની સત્તા, તેનાં સગાંવાદાદાંને નથી
“એમ તેઓ સમજેછે. એટલા ભાઈ ચુરોપિયન ઉપાય કામે લગાડીને
“ભૂત કાહાડાના સાંડ કેટલીક વાર પાદનિયોને તેડાવેછે. તેઓ જ્યાં અ-
“જમાસ કરવાને ગયેલા છે ત્યાં ધણું કરીને પોતાની તેમજ લોકાની ખા-
“તરી થાય એવી રીતે જ્ય પામેલા છે. કેટલાક ભૂત તો જેઓને પળજ્યાં
‘હોય તેમનામાંથી નાનિના બળારી અને હૃપાયથી રહેતો રહેતાં નીચળા
“ગયછે; પણ ધણી વાર તો તેમને કાહાડવાનો ખરેખરો અસરકારક હું
“પાય ડિલટી કરાવનાર અર્ઝ થધ પડેછે.”

“મૂર્તિપૂજધાના દેશમાં ભૂતના ખરેખરા વળગાડ કંદિ બનતા
“નથી, એમ હું તકરાર કરતો નથી. જ્યાં શેતાન નિર્ણાધ સત્તા ચલાવે
“છે, અને જ્યાં ભૂતના વળગાડ વારે વારે થાયછે અને તે ખરા છે એ
“વો વિશ્વાસ સાધારણું થધ પડ્યો છે, ત્યાં એ પ્રમાણે આનવાને કાંઈ
“આધાર હશે એમ ધારવું એ સ્વાભાવિક છે. લૈંકિક જ્યમભાં ધણું ક-
“રીને કાંઈ ખરી વાત હોયછે. આ વિષય વિષેના પૂરવા સાંડ માં
“મન તૈયાર થધ રહેલું છે; અને પ્રત્યેક હેઠાને નજરે જોનારાઓએ મહેદા
“ચ્યામટારિક દાખલા ઉપર વિચાર કરતાં એવા પ્રકારનું કાઢ દિવસ કાંઈ
“જોવાને મેં આશા રાખી હતી; પણ એ નિષેનાં વિશેષ ચિંહ જોવામાં
“આવે એવા લાગ મેં ભૂત પૂજનારા લોકામાં લગભગ ખાર વર્ષ સુધી-
“ની લાંખી સુદૃત સુધી જોયા પણ હજુ લગણું મને મળ્યા નથી. એક
“શક ભરેલા દાખલા વિના, મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે સર્વે
“બિલિસ અને અય્યેરિન પાદરિયોનો આવોજ અનુભવ થયેલો છે. આ-
“પણું જર્મન બાઇયો વધારે ભાગ્યશાળી જણાયછે.”

એમે આ ડેકાણે એટલું વધારિયે છિયે કે મિઠ કાલ્ડવેલ અને લે-
ના મિત્રોએ જો વશા તો ધણું પૂરવાની ધર્ઘણા કરી છે.

મરણ પછીની ગતિ—અધોલોક, સ્વર્ગ, મેઘ.

અભિદાહ ટેવામાં આવેછે તે દિવસથી રોજ સાંજે, મરનારને બેર
બેસવાને લોકો આવેછે; તે વેળાએ આલાણું ગરૂડપુરાણું વાંચેછે. તે-
માં મરણ પછી જીવની ખરેખરી ગતિ થવાની તેની પરીક્ષાનાં સાધન
વિષે શ્રીકૃષ્ણું ગરૂડને કહી હસંભળાવ્યુંછે; એમાં શ્રીકૃષ્ણું કહ્યુંછે કે, કે-

૧ નૈમિયારણ્યમાં શૌનકાહિ ઋક્ષિયા યજ્ઞ ભાઈ ઓકઠા થયા હતા, તેની
ક્ષમાત્રિની વિળાએ મુખ્ય પૈરાલિક ને સૂત હતા, તેમને બીજા ઋક્ષિયાએ પૂ-
છયું કે, પ્રાણીના મરણ પછી અન્ય શરીરની પ્રાણી શી રીતે થાય છે તે નિષે-
ધણું ભરતસેદ છે, તેમાંથી ખરં શું છે ને સમજનો. આ ઉપરથી, શ્રી કૃષ્ણ અને
ગરૂડનો આ વિષે સંવાદ થયેલો તે સૂતે કહી સંભળાવ્યો છે.

ગરૂડપુરાણું, કુણું દૈપાયન-મહર્ષિશ્રી વેદબ્યાસ પ્રેરણીત છે તેના ઉત્તરખંડમાં
પ્રેતખંડ છે તેના જ્યે અધ્યાય છે તેમાં આ વિષેનું ફથન આવેછે. બીજું પુ-
સ્તક-ગરૂડપુરાણનો સારોદ્વાર એવા નામનું છે તેના ૧૬ અધ્યાય છે. કુંશુણું નગ
રના શ્રી શાર્દૂલ મહીપતીના પુરાણી મિશ શ્રી સુખલાલજીના પુત્ર હરિનારાયણના
પુત્ર રચ્યું છે. અને બીજું એક એજ નામનું છે તેના ૧૦ અધ્યાય છે.

કૃટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે, જેમ ખડમાદી (તૃણ જલોક) પો-
તાના આગલા પગ પ્રથમ ગોઠંયા પછી પાછળના પગ ઉપાડેછે, તેમજ, પ્રા-
ણીનો જ્યે, એક ઝોળિયું મૂઢીને તરતજ બીજા ઝોળિયામાં પ્રવેશ કરેછે. બીજા
કૃટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે, મરનારની પછ્યાં પિંડ આપવામાં આવેછે
તેમાંથી નવો હેઠ રચાયછે તેમાં જીવને પ્રવેશ કરવો પડેછે, અને તેને હેઠ દ્વા-
રાચે કર્મજન્ય નાના પ્રકારના દુઃખ જોગવવાં પડે છે.

પ્રાણીનો મરણનો સમય થાયછે ત્યારે તેને હૈવી હૃષિ થાયછે, એટલે તે
ચ્યામદૂતને પ્રત્યક્ષ હેખેછે, તેમજ આ લોક તથા પરદોક તેને હૃષિ ગોચર થતા
હોય એવો આલાસ થાયછે. આવા આશ્ર્યજનક બનાવથી તેનાથી કંધ બોલી
શકતું નથી. ચ્યામદૂતો હુંજર હોવાને લીધે, તેને ઈન્દ્રિયસંધાત વિકલ થઈ
નાયછે; ચૈતન્ય જડ થઈ જાયછે; અને તેના પ્રાણ પોતાના સ્થાનથી અસવા
માંડેછે, ક્ષાસ .નિજસ્થાનથી ચલાયમાન થાયછે; તેમજ તેનો એક ક્ષણું, આ
સમયે, કદમ્બ જેવડો થઈ પડેછે; અને તેને જાણે ૧૦૦ વિંધી દંશતા હોય

ટકાડ લવ તો કાગદાજ સ્વર્ગમાં જાયછે. ટેટકાડ, મોક્ષ પામેલાની સાથે જરા ઓછાં નાશવાન સુખ લોગવેછે. આવા પ્રેસાધ્વાન જીવ વિષે અમે આગળ ઉપર લખીશું, પણ હવણ્ણા તો, જે ખણૂં જીવ યમના બસાઈ ગયેલા દ્વાર ભણીને રસે અયદાયાં કરેછે તેઓ વિષે લખિયે છિયે.

જે માણુસોએ ઉપરના ગમે તે બોકમાં પ્રવેશ કરવાનો પોતાનો ઘ-
રો હડ મેળવી રહ્યો નથી તેઓના જીવને મોતાની છાયાની ઝીણુભાં
થઈને યમરાજના ન્યાયાસન આગળ રજુ થવું પડેછે. તેઓએ જે પ્ર-
માણે સુદૂરત કે હુંદૂરત કર્યાં હોયછે તે પ્રમાણે તેઓને તેમના પ્રવાસમાં
સુખ કે પછી નાના પ્રકારનું હુંખ સહન કરવું પડેછે; પુરાણું રચનારાં
ઓનો દેખીતો અભિપ્રાય એમ જણ્ણાયછે કે, મતુષ્ય પ્રાણીના મન ઉ-
પર તેની આશા કરતાં ભય વધારે સેહેવાઈથી અસર કરેછે; તેઓએ ધ-
ર્ણું કરીને સર્વ ભય વિષેનું વર્ણન આપેલું છે.

એવી પીડા થાય છે; આવા પામીના પ્રાણુવાયુ અધોદ્વારથી નીકળ જાયછે. નમે
અથંકર હેખાવના ડોધયુક્ત દૃષ્ટિવાળા; યમપાશ તથા દંડ ધારણ કરીને દાંત
કંડાવતા; ઉર્ધ્વ કેશવાળા; કાગરાના જેવા કાળા; વહુંડવાળા નખાયુધ, યમદૂ-
તને લેઈ તેના મનમાં અતિવાસ ઉત્પન્ન થાયછે. અંગુષ્ઠ પ્રમાણુનો પુરુષ (જ્વ)
હાહાકાર કરતો શરીરમાંથી બાહાર નીકળેલે એથે યમદૂત તેને શહી બેછે,
જે જી પોતાનું શરીર જેતો રહેછે. પછી યાતના હેહમાં તે જીવને ધેરીને પાર
ગણે બાંધી દીર્ઘ માર્ગે, અપરાધીને જેમ રાજકોટો લઈ જાયછે તેમ, એ યમ-
દૂત રસ્તામાં નરકનો લય જતાવતા તેની તર્જના કરતા તેને લઈ જાયછે. એ
અથવા ગ્રાણ સુહૃત્તમાં તેને યમ પાસે પોહોચાયેલે. પછી તેને આકાશ માર્ગ
થઈને જ્યાં તેનું શણ પડયું હોયછે. ત્યાં પાછો આણુંછે, એથે તેને પોતાના
હેહમાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા થાયછે પણ તેમ યમદૂત કરવા દેતા નથી તે-
થી તે ઇદન કરેછે.

આતુર સમયે પુત્રે અષ્ટ મહાદાન તથા પાછળથી પિંડ આપ્યા હોય તેનું
ભક્તાણ કરેછે, તથાપિ તેને તૃપ્તિ થતી નથી; જેની પછ્યાડે પિંડદાન આપ-
વામાં આવતું નથી તે પ્રેતરૂપ થઈ અતિ હુંખ પામતા નિરજન્ય અરણ્ય-
માં કદ્ય પર્યેત લટકતા ઇરેછે, પાપ કર્મ કર્યાં હોય તેનું કશ બાગર્યા વિન-
ના તેનો ક્ષય થતો નથી, અને યમયાતના બાગર્યા વિના તેને મતુષ્ય હેઠ
૬૩

તેરમા પછી, નવું શરીર પામેલા ગ્રેતને યમદૂતોજ યમપુરીનો ૨-સ્તોં પડકાવેછે; ખાતકી જીવ હોયછે તેને તો યમદૂતો રસ્તામાં વાસ ઉપજલીને અને નાના પ્રકારની પણવણી કરીને કાથર કરી નાખેછે, તેઓ ગ્રેતને કહેછે કે, “ચાલ ફુલાતમન્દુ ! છિતાવળો, અમે તેને યમપુરી લઈ જધને કુંભીપાકાદિ નરકમાં નાંખીશુ !” આવા ભયાંકર પ્રસંગમાં તેમના ધમકીના બોલ સાંભળતો અને પોતાનાં સગાંવાહાલાંનું દૃષ્ટન જે જગત સાથેનું તેનું છેલ્લું બંધન, તે કાન દર્ખને, અંતર વંખવાને લાઘે તે દુઃખ ભરેલા અવાજો સંભળાય નહિ લાં સુધી, સાંભળતો, હાય ! હાય ! કરી વિલાપ કરતો, દુઃખમય માર્ગે ચાલેછે.

પ્રાપુ થતો નથી. માટે હશ હિવસ સુધી, મરનારના પુત્રે પિંડ આપવા જોઈયે. આ પિંડમાંથી પ્રત્યેકના ચચ્ચાર વિભાગ કરવામાં આવેછે, તેમાં એ ભાગ હેઠને અથેં છે, નીંજે ભાગ યમદૂતોને મળેછે, ચોણો ભાગ તેને ખાવા મળેછે. આ પ્રમાણે નવ હિવસ પિંડ પ્રાપુ થયા પછી દર્શમે હિવસે તે પિંડમાંથી એક હાથ જેવડો તેનો હેઠ બંધાય છે, એટલે માર્ગ ગમન કરવાને તે શક્તિમાત્ર થાયછે, એ દેઢ માર્ગમાં આશુભ દ્રુત બોગવેછે.

પ્રથમ હિવસના પિંડમાંથી તેનું ભાણું અનેછે.

બીજા હિવસના પિંડમાંથી ગર્હન તથા સ્કંધ અનેછે.

ત્રીજાથી દૃષ્ટ અનેછે, ગોથાથી પૃષ્ઠ અનેછે.

પાંચમાંથી નાલી, છદ્રાથી ડેડ, ગુલ્લેનિદ્ર, અનેછે,

સાતમાથી એ સાથળ, આડમા અને નવમાથી જંધો અને પાઠ અનેછે.

આ પ્રમાણે હેઠ બંધાયા પછી દર્શમે હિવસે તેને ભૂખ અને તરસ લાગે છે. એટલે અગિયારમા અને ખારમાએ તેને પિંડ આપેછે. તે ખાયછે.

તેરમા પછી તે જવા માંડેછે, યમપુરી ૮૬ હજાર યોજન દૂર છે. ત્યાં પ્રતિ હિવસે ૨૦૦ યોજન ચાલતો છે હિવસે યમપુરીમાં યોહેંચે. ત્યાં ૨-સ્તામાં તેને ૧૬ પુર આવેલે, તેમાંનું સૌભ્યપુર અથવા ચાભ્યપુર પ્રથમ આવે છે. ત્યાં તે ૧૮ મે હિવસે પોછોયેછે. એક માસનો પિંડ આપવામાં આવેલો હોય તો, તેને આ સ્થાને ખાવાને મળેછે, અછિ તે પોતાનું ફુર્કમે કરેનું સંભારતો હાય ! હાય ! કરી રહેછે.

પૃથ્વીની નીચે 'ચારાશી હજાર ચોજનતે છેટે દક્ષિણામાં યમપુરી છે, એ દિશાએ થઈને હુણ અવને લઈ જવામાં આવેછે; તેના રસ્તામાં કાંદા છનાધ ગયેલા હેઠાં તેથી પગ વિંધાધ જયાંછે; અને ધીકાવેલા નોંધાના જેવી ધરતી છે. આવા હુણાંધક રસ્તા આવેછે તેમાં દિવસે વિસામો લેવાને જાડની છાયા હોતી નથી, અને અંધારાની લેલાએ તેને કોઈ દ્વારાનો હાય દોરવાને હોતો નથી. પ્રેતને આરામ કરવાનિના ચાલ્યાં-જ કરવું પડેછે. "હાય ! હાય ! રે મારા પુત્ર !" એમ કઢીને તે પોઢાર ભારેછે, "મેં આજ ખુને કાંધ દાન આપ્યું નહિ." એમ કઢીને પોતાના પાપકર્મ સંભારેછે, યમકિંકર તેને હુણાંધી ડાટી નાંખેછે; વાંદરાને જે-મ તેનો ધાતકી રક્ષક એંચેછે, તેમ અકોડાનતી જ્ઞાનને તે એચેં છે. એટને તે પોતાના મનમાં એદ પામીને કુછેછે, "મેં આજણ્ણાનું પૂજન કરું નહિ, હોમહવન કર્યા નહિ; મુક્તિની નેથી પ્રાપ્તિ થાય એવા ગંગાજળનો આદર કર્યો નહિ; માટે અહો ! દેહ ! તું તારાં કર્મ બોગવ." વળા તે કુછે છે કે, "જ્યાં અનુષ્ય પ્રાપ્તિ, અને પશુ પક્ષીને જગાસપતી અગત્ય હતી "ત્યાં તે મેં બંધાવ્યાં નહિ; પશુને માટે ગોયર રાખ્યું નહિ, નિઃપ્રદાન કર્યું નહિ, ચગવાનિક ન કર્યું; કાંદને વેદ કે શાસ્ત્ર અર્પણ કર્યાં નહિ, અને મારા સહકર્મિનું રેલા પણું મારા સ્વાધીનમાં રહ્યાં નહિ."

અદાર દિવસ પૂરા થાયછે લારે પ્રેત સૌન્યપુર^૩ આવી પોહેંએ છે;

૧ ગરૂણપુરાણમાં મનુષ્ય લોકથી યમ સોાંકનું અનતર ૮૬ હજાર ચોજન તે એમ લખ્યું છે, એજ પ્રમાણે ગરૂણપુરાણ સારોક્ષામાં પણું છે.

૨ એક ભાયને એક દિવસમાં નેટશાથી તૃપ્તિ થાય તેટાં ખાવાનું. (જી-વો ટીપ ચાંક ૫)

૩ વેદ કે શાસ્ત્રમાં કહેલા વચન મેં પ્રમાણ કર્યા નહિ. અને પુરાણમાં ખતાવેલા ધર્મ માર્જનું પણ મેં સેવન કર્યું નહિ (લુંગો ટીપ ચાંક ૫).

ને ભરનાર સ્વી હોય તો તે કુછેછે કે:-

મેં હિતકર પતિનું, વચન પાપયું નહિ; પતિતુતાધર્મ પાપયો નહિ; શુ-રૂ એટથે સાસુ સસરા આહિ પૂત્રયર્ગ વિષે જાહેર (સેવા) ન કર્યું; વળા કુછેછે કે, ધર્મભુદ્ધિથી પતિની સેવા કરી નહિ. વૈધળ્ય પ્રાપ્ત થયા પણી પણું તપ કર્યું નહિ. માટે હે હેઠિન્, તું તારું કર્મ બોગવ.

૪ પ્રમાણે ૧૭ દિવસ સુધી તે એકદો પ્રેત, વાયુ વેગ ચાલેછે.

ત્યા પ્રેતનો સંસુદ્ધાય અણો થાયછે, અને કરતી પણુ પ્રેતનીજ છે, ત્યાં આગળ પુષ્પભદ્રા નદી છે, ત્યાં આગળ એક વિશાળ ઝાડ છે તેની નીચે યમકિંકર વિશ્રામ લેવાને એસેછે; અને પ્રેત સ્ત્રીપુત્રાદિનું સુખ સંભારીને હુદ્ધો થાયછે, તેને ચાં ડેકાણે તેના વારસોએ આદ્ધ કર્યું હોય તો તે ખાવાને મળેછે અને બીજાને તો જ્યાં કાંઈ લઈ શકાય નહિ, અને કોઈ આપનાર મળે નહિ એવા પ્રવાસમાં, કાંઈ સાહિત્ય અગાઉથી કરી રાખ્યું નથી હોતું, તેને માટે પદ્ધતાપ કરી મરતું પડેછે.

એક ઘીલ પખવાઉયા પણી તે સૌરિપુર આવી પોહાંચેછે, લાં જાગમનામે રાજ રાજ્ય કરેછે, તે યમના જેવો ભયંકર છે. આ ડેકાણે પ્રેત દાણો કરેછે; અને તે દ્વિસે તેના વારસે આદ્ધ કર્યું હોય તો તે ખાવાને

૪ પ્રિય દર્શન નામનો વડ છે. આ ડેકાણે તે શોચ કરેછે, તેને ત્યાંના યમદૂત કેળેછે કે જેનો હું શોચ કરેછે તેમાંનું અહિ તો તાર કોઈ નથી માટે તારાં કર્મથી ને કાંઈ તેં કેળું કર્યું હોય તેનો જોગ કર. હે મુદ્દ ! અહિથી ન.

૫ વિપક્ષીનું આદ્ધ કરતી વેળાએ મળેલો પિંડ અને જળ આ સ્થાને તેને ખાવા ને ખીચા મળેછે,

ઉપર ને અંક ૨-૩ ની દીપમાં છે તે સૈંભ્યપુરમાં રહી તે પ્રેત તે નીચે પ્રમાણે જોયે છે:-

જલાશયો નૈવ કૃતો મયા તદા ।

મનુષ્યતૃપ્ત્યૈ પશુપક્ષિતૃપ્ત્યૈ ॥

ગોતૃપ્તિ હૃતોર્નચ ગોચરઃ કૃતઃ ।

શરીર ! હે નિસ્તર યત્ત ત્વયા કૃતમ् (૧૦૦)

અહિ ને જાગમ રાજ છે તે (કાળસ્પર્ધક) સ્વેચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ણપ ધારણુ કરે એવો છે એમ ગરુડપુરાણમાં લખ્યું છે અને તેના સારોદ્વાર નામના પુસ્તકમાં કાળસ્પર્ધક એટલે કાળના જેવુ ૩૫ ધારણ કરતાર એમ લખ્યું છે,

અહિ અડધના આધાતથી પોડાયછે ત્યારે જોયે છે કે:-

ન નિત્યદાનં ન ગવાનિહકં કૃતં ।

પુસ્તં ન દત્તં નહિ વેદશાસ્ત્રયોः ॥

પુરાણદસ્તૌ ન હિ સેવિતોઽધ્વા ।

શરીર ! હે નિસ્તર યત્ત ત્વયાકૃતમ् ॥

મળેછે, લાર પણી ત્યાંથી નનગેંદ્ર ભવન, રંગંધવી, શૈક્ષાગમ, કુંઠાંચ, પઢું-

૧ નગેંદ્ર ભવનનાં (જેમાં વિશાળ આડનાં કુંઠ છે.) રસ્તામાં રોન્ડવન (અંસિપત્ર આદિ) આવેછે. આ સ્થાને નિર્દ્યો અને એંચેલે તેથી હુંઘ પામેછે. એ મહિને અહિં ચોહુંચેલે. અને એ માસનો માસિયો (ક્રૈ માસિક) તેના વારસ કરેછે તે વેળાએ પિંડ આદિ આપેદું હોય તે અહિ તેને મળેછે અને તેનું તે ભક્ષણું કરેછે. પણી ત્યાંથી આગળ યમકિંકર ગંધર્વ નગર ભણી લઈ જાયછે.

૨ આ નગર વેગળેથી દૃસ્યમાનું છે પણ સમીપ આવતાં તે અદૃશ્ય થઈ જાયછે માટે એનું નામ ગંધર્વ નગર રાખ્યુંછે. આ ડેકાણે તે ત્રીજે માસે આવી ચોહુંચેલે, અને ત્રૈમાસિક પિંડ આપવામાં આવેછે તે ખાયછે.

૩ શોશે મહિને પ્રેત શૈક્ષાગમ નગરમાં આવેછે (શૈલ+આગમ=પથરનું લાં આવતું એથે વર્પનું થાયછે. માટે એનું નામ પારયુંછે) આ સ્થાને નિરંતર પથરનો વર્પાદ થાયછે. ચરુંધી માસિક શાદ્ધ વેળાએ આપેદા પિંડ આદિ પ્રેતને આ સ્થાને ખાવાને મળેછે. અહિ તે એંદેલે છે,

ન જ્ઞાનમાર્ગો નચ યોગમાર્ગો

ન કર્મમાર્ગો નચ ભક્તિમાર્ગઃ

ન સાધુસંવાત् કિમપિ શ્રુતંમયા

શરીર ! હે નિસ્તર યત્ ત્વયાકૃતમ् [૧૧૧]

જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, અને લક્ષ્મિમાર્ગનું હે શરીર, તેં સેવન કર્યું નહિ; તેમજ, મેં સાધુના સમુદ્દર પાસેથી પણ કંધ (કર્મમાર્ગ) સાંભળ્યો નહિ, તો હું નાં કર્યું ભોગ્ય.

૪-૫ કુંઠાંચપુરમાં પાંચમે માસે આવેછે એમ સારોદ્ધારમાં લાખ્યું છે અને સાડાપાંચ માસે કુર્યાપુરમાં આવેછે એમ જણાયુંછે પણ ગરદપુરાણમાં પાંચમે માસે કુર્યાપુરમાં આવેછે અને સાડાપાંચ માસે કુપુરમાં આવેછે એમ લાખ્યું છે. આ સ્થાને પાંચ માસનું શાદ્ધ તથા ઉન છમાસી કરવામાં આવેછે તે વેળાએ આપેદા પિંડ જવ ખાવા પીવાને મળેછે. આ સ્થાને પીયાથી ક્રપાયદેશે પ્રેત આ પ્રેમાણ વિલાપ કરેછે:-

હા માત્રહાપિતભ્રતિ; સુતાહાહામમસ્ત્રિયઃ [૧૧૩]

યષ્મામિનોપદિષ્ટોऽહમવસ્થાપ્રાપ્તિદૃશીમ

રખુરાથથી નગર આવો પોહેંચેલે. તેમાં રસ્તામાં રોક્કન જોઈને દૃશ્ય કરેછે પસ્યરોનો વર્ણાદ તેના ઉપર વર્ણેછે, અદસ્ય હાથથી તેના ઉપર ભાર પડેલે. લાં વિચિત્ર નામનો રાણ રાજ્ય કરેછે તે થમેનો ભાઈ થાયછે. જ્યારથી પ્રેત વિચિત્ર નગર છોડેલે, ત્યારથી તેના પ્રવાસના અતિ હુદાબદ્ધ ભાગનો પ્રારંભ થાયછે,

હે તે વૈતરણી નદીને માર્ગ ચારેછે, વળી અસિપત્ર વન એટલે જે વનના ઝાડનાં પાંદડાં તરવારનાં જેવીધારનાં અને લાંઘાં હોયછે, તેનો ન્રાસ સહન કરેનો પડેલું.

શ્રીકૃષ્ણ કેઢેલે કે “વૈતરણી નદી મહાભયંકર છે. પ્રેણ એને કિનારે આવેછે કે તે જોઈને ન્રાશી જાયછે; એની પોહેણાઈ એક સો ચે-

હે ભાતા ! હે પિતા ! હે ભાઈયો ! હે પુત્રો ! અરે ભારી ક્ષિયો ! તમે મને શિખામણું દીધી નહિ તેથી ભારી આવી અવસ્થા થઈ. આવું સાંભળીને યમદૂત તેને કેઢે કે:—હે મૂર્ખ ? તેં તારાં કર્મથી મેળવેલું ચિર કણ સુધી આ માર્ગમાં જોગન. તારા ભાતા પિતા, સ્ત્રી પુત્ર અને મિત્ર અહિ કયાં છે ? પછી એક ધરી આ સ્થાને રહીને તે વિલાપ કરતો ચાલેલું.

૬ વિચિત્ર નગર અથવા ચિત્રલલબ્ધનમાં છે માસે આવે છે. ત્યાં વિચિત્ર રાણ છે તે યમનો અનુજ (નહાનો ભાઈ) થાયછે. આ સ્થાને છ માસીનો પિ'ડ તથા જવથડ મળેછે તે ભાઈ પીને આગળ ચાલેછે, અને તે પ્રાસ (ભાલા) ની અણીથી પીડાયલો વિલાપ કરેલે કે:—

માતાભ્રાતાપિતાપુત્રઃ કોડિપિમેર્વતૌનવા

યોમાસુદરતે પાપં પતન્તં દુઃખસાગરે.

હું જે હુદાદિયામાં પડેલો પાપી છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને મા, ભાઈ, પિતા, પુત્ર કોઈ છે કે નથી !

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો, તરણું નહી આગળ આવી પોહેંચેલે, ત્યાં કેરત (ખારવા) આનીને કેઢેલે, વિતરણ એટલે જાયનું દાન તેં કશ્યું હોય તો તે પુણ્યથી તરી શકાય એની આ કેતરણું નહી પાર ઉત્તરવા આ વાહાણ આણ્યુંછે. આવું વચ્ચે સાંભળીને પ્રેણ અરે હૈન ! એમ કેઢેતો દાન દીનું નથી તેથી રહેલે, અને નહીમાં ડયાં જાયછે. માણસાને અડિય (કાંટાએ લોટ વળગારેલો) હોયછે તેથી, મચ્છીમાર એંચેલે તેમ પ્રેતને અધર રહેવા યમદૂત મહોમાં કંદા નાંખીને એચ્ચા એટલે વિલાપ કરતો એંચાતો પાર લય છે.

જનારી છે, તેની રેતી માણુસના માંસની બનેલી હોયછે, અને મતુષ્યનું લોહી અને પડ આદિથી તે ભરેલી બેહેછે, તે જેમ દેવતા ઉપર માખણું તાવતાં શીણું આવે તેમ દીસેછે; તેના કિનારા હાડકાંના છે; તે ધણી અગાધ અને દુસ્તર છે, તેમાં તે પાંપી નીચે જાયછે અને ઊંચો આવેછે, કોડા અને જુવોનો તેમાં પાર નથી; તેમાં વિકરાળ મગર અને દોર પક્ષિયો હોયછે, તે પક્ષિયોની પાંજોનો જેટલો છાયડો પડે તેવિના છાયડો પણું હોતો નથી, લાં ગીધ પક્ષી હોયછે તેઓની ચાંચો તીકદ્ધ હોયછે,” ભયંકર દેખાનથી દૂષણું જેમ ન્રાસી ગયા હોય તેમ ગરૂને કૃહેછે કે, “અહો ગરૂડ ! નગતુપ્રલય વેળાએ જેમ બારે સ્રદ્ધ તંતે તેમ તે હેકણું અગ્નિ વર્ષેછે. આવા કમકમાટ ઉપજાવે એવા ડેકાણુંભાં કેટલાક પાપિયોને અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જેઓએ વૈતરણી ઉત્તરવાતું સાધન મેળવી રાખ્યું નથી હોતું તેમને, સદાકાળ ત્યાં રેહેતું પડેછે; અને થીનિયોને કુવર્તા મજ્જવાભાં બેસારીને પાર ઉતારેછે.

જે પ્રેત વૈતરણી નહીના ભયંકર સ્થાનમાંથી બચીને આવેછે તેને ૭બુદ્ધાપદ, ૮દુઃખદ, નાતાકંદ, સુતમ, ભવનસીતાદ્ય, દૈદ્ર, પયોવર્ષણું અને ઘરું-

૭ સાતમે મહિને તે બદ્ધવાપદપુરમાં જયછે ત્યાં સાતમા મહિનાના આદ્ધના પિંડ આદિનું ભક્ષણ કરેછે. અહી પરિધ (ભૂંગળ) ના પ્રહારથી પીડાનો તે બાલેછે કે મેં કોઈને દાન દીધું નથી, હોમ હુવન નથી કલ્યા, તપ નથી કર્યું, તીર્થસ્નાન નથી કર્યું અને કોઈ પ્રકારે પૈતાનું હિત થાય એવું કર્યું નથી માટે હે મૂઠ જીવ ! જેનું કર્મ કર્યું છે તેનું બોગધ.

૮ આઠમે માસે આકાશમાં ચાલતો પ્રેત દુઃખદપુરમાં આવેછે. ત્યાં આઠમા માસના આદ્ધના પિંડ આયછે. ત્યાંથી ચાલી નવમા માસમાં નાના કંદ નામના પુરમાં આવેછે. આ સ્થાને તેને સુરાતનો માર મારેછે. નાના પ્રકારના આકંદ કરતા દ્વારણ ગળોને જોઈને પ્રેતનું હૃદય શૂન્ય થઈ જયછે, અને દુઃખથી રહેછે. પણ સુતસુલબનમાં આવેછે, ત્યાં એને હુલથી માર મારેછે અને દશમા માસના શ્રાદ્ધનો પિંડ આયછે તોપણું તેથી તેને સુખ થતું નથી. ૧૧ મે માસે દૈપ્રદ્રષ્ટપુરમાં આવેછે. રસ્તામાં તેના વાંસામાં માર મારવામાં આવેછે ત્યારે કૃહેછે કે ઉત્તમ પથારીમાં જે પીઠ પડતી તે કયાં અને પીડી પડતો આવો માર કયાં ? સાડા અગિયાર માસે તે પયોવર્ષણું પુરમાં આવેછે. ત્યાં એને કુદાર (કોણેવાડા) નો માર મારેછે એટલે કૃહેછે કે, મારા ચાકરું મારા મરતા

લિતિપુરમાં વાસ કરવો પડેછે. આ છેલ્ખાપુરમાં એક વર્ષ થઈ રહેછે ત્યારે આવી ચોહાંચેછે. સોણ શ્રાવણી આ ડેકાણે એને હસ્ત જેવડું દ્શરીર પ્રાપ્ત થાયછે અને આદર્શી વાર સુધી ને જ્ઞાન શરીર સહિત એને પ્રવાસ કરવો પડ્યો હતો તે નાશ પામી જયછે; જેમ કે રામની સાથે પરશુરામે દ્વિયાર ડિ. પાણીં એટલે તેનામાંથી દેવતાએ અંશ જતો રહ્યો તેમ.”

આ સમયે ને સ્પિન્ડ શ્રાવણ થયેલું હોયછે તો વધ્યા જલ્દુ સુકિત પામી જયછે. શ્વય બહુભીતિપુરમાં રહેછે ત્યાં તેણે ને મૃદુંની ઉપર પુણ્ય કરેલું હોયછે તો તે પ્રમાણુમાં તેને ઓછું દુઃખ બોગવતું પડેછે.

એક મંજલ આગળ ચાલેછે એટટે શ્વય યમપુરીમાં આવી ચોહાં.

ઉપર સુગંધી તેલનું મહેન કરતા હતા તે કયાં? અને આ યમનાડિંકર ડોધથી મસ્તક ઉપર માર મારેછે તેની વ્યથા કયાં? આ સ્થાને પ્રેતને દુઃખદાયક થઈ પડે એવા મેધ વર્ષે છે. ત્યાં ઉનાફિંક (ઉનવર્ધી) આદ્ધના પિંડનું ભક્ષણ કરેછે. અને નયારે વર્ષપૂરં થાયછે ત્યારે શીતાદ્યનતગરમાં જયછે. અહિ છીરથી તેની અલ કાપવામાં આવેછે, આ સ્થાને હિંમ કરતાં પણ સો ગળી ટાઠ પડેછે તેથી પીડા પામતો અને ભૂખથી પીડાતો એત દરો હિંસાભણી જીવેછે કે ડોધ પણ મારો બાંધુ અહિ ઉસેા છે કે ને મારું દુઃખ ટણે. આ વેળાએ તેને યમદિંકર કરેલે કે તેં ને કાંઈ પુણ્ય કરયું હોય તો તારું દુઃખ ટણે. વર્ધિના શાદ્ધના પિંડ આવાથી તેને ધીરજ આવેછે.

૬ આ શરીર હસ્તપુર ને તેને પ્રાપ્ત થયું છે તે શરીરથી દુઃખ બોગવતો આવેછે. મૃ. ૪૬૬ ની દીપમાં છે એ વાત પુસ્તકને આધારે છે માટે આ ડેકાણે અંગેજમાં લખતાં લૂલ થયેલી જણાય છે, અથવા તો ડોઈ બીજ પુસ્તક ઉપરથી લીધું હશે, કેમકે આ સમયે તેને કર્મ બોગ માટે યાતના દેહ પ્રાપ્ત થાયછે, તે પોતાના શરીર શાદ્ધના થાયછે, અને તેમાં અગુષ્ટમાત્ર શ્વય ને ૧૭ તત્વનાલિંગ શરીરનો અભિમાની છે તે પ્રવેશ કરેછે, અને તે એચર એટલે અદ્ધર ગતિ કરનાર થાયછે. આનું શરીર પ્રાપ્ત કરેલું એવો શ્વય યમદૂતની સાથે યમપુરીમાં જયછે.

યમપુરીના ચાર દરવાજ છે તેમાંથી દક્ષિણ દ્વારના માર્ગનું આ વર્ણન છે.

મૂળ અંગેજ પુસ્તકમાં રોળલેળ લખાણ છે તેનો કર્મ સમજવા માટે આ સ્થાને વિસ્તાર આપવામાં આવ્યો છે.

એછે, તે વિસ્તીર્ણે, એક હજાર ચોજનની છે, તેના દાર આગળ ચિત્રગુમહું
સ્થાન આવેછે, તેને કોડોડાની બંતિા છે. યમતો આ સેવક એક મેતીથી
મઠી લીધેલા ભવ્ય આસંન ઉપર એસેછે; અને આરેખિયન કોડાના થ-
મદ્દુત એકજરાયેલની ચેઠે માખુસનાં સારાં જોઈએ સર્વે કર્મ નીચો રાખેછે.
એના સ્થાનની પાસે અતુષ્ણે દુઃખ ટેલારા તેના હાથ નીચેના સેવકોના
જવર, લૂના, વિસ્ફોટક, ડાઢ, રીતળા અને ખીજા સર્વે શૈગ વસેછે.* એ
સર્વે ચિત્રગુમહના હાથ નીચેના સેઠાજન છે અને દ્વારપાળ છે. તે તેની સ્થ-
થના પ્રમાણે જીવને નરકનો રહ્યો અતાવેછે.

યમપુરીમાં ગાંધર્વ અને અસરાઓ વસેછે. અલ્લાના તેર પુર
શ્રુતયુ ત્યાં દ્વારપાળ છે. તેઓ ફરતું અવશ્ય કરી શકે અને વેગળતું જેહુ
શકે એવી શક્તિ ધરાવેછે, અને સ્વર્ગ, ભૂલુ તથા પાતાલમાં હરેછે.
ચિત્રગુમહના આવા પ્રકારના દ્વારપાલ, ભૂત્યલોકનાં કર્મથી તેને સદા જ-
ણીતો રાખેછે. તેઓની ચિયોની શક્તિ પણ એવાજ પ્રકારની છે. ડાઢ
ગમે એટલી રહેયાધયે પોહેંચે તોપણું, આની લાલગોથી લક્ષયાયા વિના

* કેમ અસલને વારે એરીબસના ઘણી વારના પદ્ધતિ થયેલા રાજ-
ના રાજ્યમાં ઉમરાને મહોચે અને સુખ્યત્વે કરીને ઓસ્કરના સંદર્ભમાં
એદ અને પ્રતિહિંસકોએ પોતાનો ઉક્કેગનો માળો બાંધ્યો છે, અને અદ્યાં
નજોં, ઘેદ્યુક્ત વૃક્ષાવસ્થા, નાસ અને જોઈએ કર્મ કરાવનારી ભૂખ, જેથી નીચો
પંક્તિની ફરિદ્દા અને જેતાં ત્રાસ ઉપને એવા આકારો એઓનું રેઠાણું છે.

૧. અહુ લીતિપુરથી ૪૪ ચોજન છેટે ધ. રાજપુર છે, તેમાં પાપિયોના અ-
નેક પ્રકારના હાહાકાર થઈ રહેલા છે. તેને જેઠને પેદો પાભી જવ પણ હાહાકાર
કરે છે, તે સંભળી યમરાજના પુરચારી કોડા ધર્મદ્વલ નામના પ્રતીહારને તેના
આવવાની જાણ કરેછે એથે ચિત્રગુમહની આગળ તેની કરણી વિષેનો વૃત્તાન્ત
કહી સંભળાવેછે. તે સંભળીને ચિત્રગુમુખ ધર્મરાજને નિવેદન કરેછે. ધર્મરાજ થ-
યાયોઽય સર્વનાં કર્મ જાણુછે તોપણું તેવીજ રીતે જાણુનાર ચિત્રગુમહને પૂછેછે
અને ચિત્રગુમુખ અવશ્યને પૂછેછે. જે મરણ પાભી આવેલો જવ જી વર્ગનો હોય
છે તો તેની કરણી વિષે અવશ્યની ચિયો જે અવશ્ય કહેવાયછે તે કહી સંભળા-
વેછે. તેથી હિવસે અવશ્યાકર્મ (અવશ્ય) કરાવામાં આવેછે તેથી આ અ-
વશ્યો સંતુષ્ટ થાયછે પણ આ કિયા દરવામાં ન આવી હોય તો તેમને
કોય આવેછે.

૧. કૃ.

રહે નહિ એવું પુરણોના રચનારતી નજરમાં આવેલું, તે મત પ્રમાણે. તેઓએ લખ્યું છે કે, ઉપર લખેલ અવણો પણ તેમને દાન આપવાથી પ્રસન થાયછે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીન એક જે ધર્મધવજ કેળવાપણે તેને જે કાંઈયે સમ ધાનના દાનવડે પ્રસન કર્યો હોય તો તે જીવની પક્ષમાં એસેછે:

યભનો મેહેલ પચાસ યોજન લાંબો અને વીશ યોજન ઉંચો છે, તે બધો રતન જડીત છે; ચોગરદમ ધંટનાદ થઈ રહેછે; દારોએ પુષ્પોના હાર જોકી રહેલા હોયછે; હુગડિપર નિશાન ઇરકી રહેછે; અંદરની બાળુએ પ્રતાળનો રાય નિશાળ રાઙ્યાસન ઉપર બિરાજમાન થાયછે, તેની આગામી શાખનાદ કરીને પ્રાણિયોને તેમની કરખૂનો ન્યાય કરવાને રજુ કરવામાં આવેછે. સજજનોની નજરે તો તે પ્રતાપવાન ભડારાળ જણ્યાયછે, પણ જે દૂર્જનો છે તેઓને મહાવિકરાળ સરૂપનો દીર્ઘી આવે છે; સંજ્ઞન તેની હુંઝુરમાં નયાયે એટલે તે ચોતાના રાઙ્યાસન ઉપરથી છીને તેનો આદર સત્કાર કરેછે, અને પછી તેને સ્વરૂપમાં જવાતી આગા આપેછે; પણ હુંજનના ઉપર ઊળા કાઢાડીને તેને ચોતાના હૂતોને સ્વાધીન કરેછે કે, તેઓ તેને નરકમાં નાંબે. અને ખાં “તેઓ ચોતાના કુર્મ” ભાળા નાંખાને ચોખ્યા થતા સાર અભિ કુંડમાં બખ્યાં છે.

ચોરાશી લક્ષ પ્રકારનાં નરક છે; તેમાં દૈરવ, ભણારૈરવ, તાનિસ, અંધતાભિસ, કુંભીપાઠ, અને ખીજાં થઈને એકવીશ તો ધોર નરક છે. જીવને ત્યાં શિક્ષા થયા પછી તે ચાર પ્રકારની જલિના એકવીશને એક વીશ લાખ દેહ ખારણું કરેછે, જેવા કે અંડજ એટલે ઈડામાંથી નીપને છે તે, ઉહિભજ એટલે વનરપતિ જેવા નીપને તે, સ્વેદજ એટલે જે પરસેવા આદિ પ્રવાહી પદાર્થમાંથી પેદા થાયછે તે; અને જરાયુજ જે ઓ પુરુષના ચોગથી થાયછે તે.

યમ જે જીવને ઉપરના લોકમાં મોકબેલે તેમાંથી કેટલાક સ્વર્ગ અથવા હેવસેકમાં જવા જેવા હોયછે; કેટલાક યોડા ધર્માત્મા હોયછે, તે

૧ એટલે કહાપિને એકવીશ નરક છે તે દરેકની અકેકી જલિના એકેક લાખ હરો એવા ચાર વર્જના ચોરાશી લક્ષ અવતાર લખેછે.

અન્યથાં હેવમાં રહેછે, એવા કે શિવના ગણ, ધન, લૈરવ, વૈતાળ, ભૂત્ર, કે જી ઓછી ધર્માત્મા હોયછે તે યક્ષણી, શાકિની, વગેરે યાય છે, અને દ્વર્ગા અથવા બીજી મેલી હેવીની સાથે રહેછે. એ ભલિન હેવ પૂર્ઢીની ઉપર ખુબર લોક છે તેમાં રહેછે.^૩ ખુબર લોક ઉપર સ્વર્ગ લોક છે તેનું વધારે વર્ણન આ ડેકાણે આપવાની અગત્ય છે.

“વિદ્યાના ચમટકાર” Curiosity of Literature એવા નામના પુસ્તકના કર્તાએ, રાજાએને હેઠીતાં હસવા લાયક માનનાં પદ્ધની ધોંદી આપી છે તેમાં કંડિયાના રાજનું “હેવ”નું પદ નોંધેલું છે. જ્યારે મિંદી ધરાયલીને રાજનો આવો કિતાબ તરેફાર રીતનો લાગ્યો. ત્યારે કેશક તેનો સાધારણું અર્થ તેના સમજવામાં આવ્યો નથી, પણ હેવ એટલે પરમેશ્વર એવો અર્થ તે સમજ્યો છે.

ર હલકા પ્રકારના ભૂત વિષે આગળ લખ્યું છે તે અને આ એક સ. મજવા નહિ.

૩ જુદો મનું અધ્યાય ર ૫૮ ૭૯. વાગી જુદો “હવાના રાજયનો રાજ” “આ જગતના અંધકારના રાજય કર્તા” સેંટ્રપાલનું ઈરીક્રીયાનો પ્રતિ કથન અધ્યાય ર ૫૮. ૨, તથા અધ્યાય ૬ ૫૮. ૧૨. છેવા વાક્ય ઉપર મિ. વાંલાપિયે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

“હવા અથવા સ્વર્ગની નીચેનું આકાશ હૃષી પિરાચોથી વરોલું હતું એ વો ઈક્રીરોયલ લોકોનો તથા લૌકિક અભિપ્રાય હતો તે મિ. મીડના અવલોકન પ્રમાણે સેંટ્રપાલે માન્ય રાખેલો છે અને ધર્મ પુસ્તકનો તેને આધ્યાર મળો-દો જણ્યાયછે.”

મિલન પોતાના પ્રારેની લોસ્ટના ૧૦ મા પુસ્તકમાં (૧૯૩, ૧૯૦) એ વિષેનું સૂચન કરેછે:—

“આ ભવિષ્ય કથનમાંથી એ પ્રમાણે નીકળ્યું, પછી બીજી ઈવ કે મેરી “તેના પુત્ર ચ્છિસ્તે જ્યારે હવાના રાજ શેતાનને આકાશમાંથી વીજળ્ણાની પેઢ “પડતો લેયો લારે તે સાચું કર્યું; પછી તેણે પોતાની વોરમાંથી ઉઠીને તેનું “રાજ્ય અને સત્તા ધીનાવી લઈને હાથી રીતે તેના ઉપર જત મેળની અને “સ્વર્ગારોહણું કરીને, કે શેતાને પીજાએને વર કરી લીધા હતા. તેને તેના “લાંબી મુહૂર સુધી લઈ લીધેવા હવાના રાજ્યમાંથી કેદ કરી લીધો, તેને “તે આખરે આપણા પગની નીચે ફરજી નાખશો.”

દેવ એ શાંદનો અર્થ સહી ઉપર પ્રમાણે થતો નથી. કંડિયત રાન્જનો સિવાય, ભીજ રાજનોને એ શાંદ લગાડેલો આપણા જેવામાં આવ્યો છે, તેમજ તેજ અર્થને ભળતો Divus દ્વિસને કિલાણ રૈમન સોડોએ જુલિયસ અથવા અમૃગસ્તસને લગાડેલો છે. વળા કુમારપાળ જેવા રાજનો જે પ્રજાને પ્રિય થઈ ગયા છે તેઓને પણ એવું પદ આપવાના માં આવ્યુ છે, એટલું નહિ પણ વળી, તેનો કૃતદી કુમારન્યાયી જેર જુલસ ભરેલું રાજ્ય કરીતે અપ્રિય થઈ ચાલતો થયો, તેને પણ બેદરકારપણે એવો કિલાણ આપવામાં આવેલોછે, તો પણ દેવ એ શાંદનો અર્થ હિંદુના મનમાં સહી આવેછે, તે સાધારણું રીતે તો “પૃથ્વીની ઉપર ના કાઢ લોકનો રહેવાશી. એવો છે, પણ વિરોષ ચોક્સ રીતે તો સ્વર્ગના ગમે તે કાઈ રહેવાશીને લાયુ પાડવામાં આવેછે.

મોક્ષને માટે શિવનું કે વિષણુની પ્રાર્થના કરવામાં આવેછે, આગળ ના સમયમાં આ જાને હેવને એક ભીજની વિદ્ધ ગણ્યનામાં આવતા નહિ. વ્યાં આરોટ પોતાના રાસાના પ્રારંભમાં કહેલે, “કબિયે હુરિના ગુણુ ગાયા છે તેજ પ્રમાણે તેણે હુરના ગુણુ ગાયા છે. જે માળુસ દીશ અને સ્થામને જૂદા કહેલે તે નરકમાં જશે. સર્વના કરતાં (સર્વર્ગ કરતાં પણ) જિય મહા મોક્ષ છે તેનો નારાયણની સાયે યોગ છે. જે માળુસ મહેશુરની નિંદા કરશે, તે તેની પાસે જગ્ય શકશે નહિ.”

પણ દાખલમાં તો કાઈ પણ અનેની સંગાતે પ્રાર્થના કરતું નથી. ને તોં એકને પકડી રહેલે અને ભીજને તેનાથી ઉત્તરતો ગણેલે, આ પ્રમાણે વ્યવહારમાં જેતાં કાઈ પણ હિંદુ દેવ એ શાંદ દ્વિષણના અર્થમાં એક કરતાં વિરોષ દેવને લગાડી શકતો નથી.

આમ છતાં પણ તેનીસ કરોડ દરતા, હિંદુના શાસ્ત્રોમાં કલા છે, તેઓ કુર્જા એટલે જ્યાં ધ્રુવ રાખ્ય કરેલે ત્યાં હરાવેલી સુલ્લ સુધી વસેછે—તેઓ દેવતાઓથી એટલા જ્યાં ફર છે ક જેઓ મુંજા પામાને નેભનાથી આગળતું પદ પામેલે, તેમની તેઓ અર્દભાઈ* એવેલે. ધ્રુવને અમર સોડોનો રાજ એવું પદ છે, તે માત્ર અસાધારેજ લાયુ પડેલે. ગી-

* જુલો પ્રથમ જાગમાં ૧૨ માત્રકરણમાં ભીજ લીમદેખના વિષયમાં જુલ્દુંદ કૃપણની ટીપ.

તામાં કહેછે કે, “પુણ્ય કર્માને કીથે તેઓ સુર રાજના મેહેલમાં જાયછે, અને હેઠાના સરસ સર્વ પદાર્થનું ભક્ષણ કરેછે; જેઓએ આ સ્વર્ગનું જાતમ સ્થાન ભોગવ્યું, પણ તેમાં પુણ્યકર્મ ને થધ રહ્યાં તો તે ભૂત્યુ કોઈમાં પાણ આવેછે+ અને તેઓની ગણ્યના એક કવિ “ક્ષણુભંગુર વરતુઓ વિષે કહેછે તેમાં થાયછે, તેઓની ખીલતી ભગ્નરી એવી કરમાધ જતી અને એવી અનિશ્ચિત છે કે થોડા કાળ તેના સ્વાહાકરી જતા દા. તરડાથી સતત કાખી નાંખેછે.”

તેઓ નિરતર સ્વર્ગમાં વઃસ કરી રહેતા નથી, તેમજ આ ભૂત્યુ કોઈમાં જન્મ પામવાથી અને એવા ચૈંપાથી લક્ષના દેરામાંથી બચી જતા નથી. તેઓના સ્વર્ગમાં રહેવાનો કાળ પૂરો થાયછે ત્યારે તેઓ પૂર્ણી ઉપર આવેછે અને તેમનું હેવ પદ પાણું મતુષ્ય પદથી ઢંકાઈન્ય છે. આ

+ સર વિવિધમ જેનસના થંધના પુસ્તકના ૧૩ મા લાગવું પૃષ્ઠ ૨૬૫.

ગીતા, અધ્યાય ૮ મે. ૧૯૫૨ ૨૦, ૨૨.

ત્રૈવિદ્યા માં સોમપાઃ પૂતપાપ
યજ્ઞैરિદ્વા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થવંતે
તે દુષ્ટ્યમાસદ્ય સુરેંદ્રલોક
મશ્રંતિદિવ્યાન્દિવિદેવ ભોગાન्
તે તં ભુક્તત્વા સ્વર્ગ દોકં વિશાલં
ક્ષીળે પુષ્યે મર્યાદોકં વિર્શંતિ
એવં ત્રયી ધર્મમનું પ્રપન્ના
ગતાગતં કામકામા લભેંત.

ત્રણ વેદ જણ્યનારા, યજ્ઞાથી ભાર્ત પૂજન કરીને સોમપાન કરવાવાળા, પાય રહ્યિત થયેલા સ્વર્ગની આસ્તિ થાયે છે, તેઓ પુણ્યનાં દિણ્યું સુરયોદાએથે સ્વર્ગ મેળવે છે, અને સ્વર્ગને વિષે દિણ્ય ટૃવભોગ ભોગવેછે. તે વિશાલ સ્વર્ગદોક ભોગ-નીને પુણ્યનો કષય થાય છે ત્યારે મતુષ્ય કોઈમાં પ્રવેશ કરેછે. એ પ્રમાણે નાણે વેહે પ્રતિપાદન કરેલા કાન્ય કર્મનો આક્ષય કરવાવાળા તથા દિણ્ય ભોગની કામનાવાળા આવાગમન કરેછે (સ્વર્ગમાંથી પૂર્ણી ઉપર આવેછે અને પાછા જાયછે.)

ઉપરથી, જ્યારે આકાશમાંથી ખરતા તારા છિંદુઓના જેવામાં આવેછે લારે તેમના ભાનવામાં એમ આવેછે કે આગદ્યા જન્મમાં પુણ્ય કરેલાં તેથી સ્વર્ગતું સુખ બોગરીને કાઢ હો, અરેરે! ચેતાની વિશેષ સુખની રિથિતિના જેતાતેવા સમરથું સાથે આ પૃથ્વી ઉપર દ્રી અવતરવાને આવેછે.

દરાવેલા કાળ સુધીજ માત્ર દ્યુદ્રાજ્ય કરેછે, અને લાર પછી જે સો અશ્વમેલ કરીને દ્યુદ્રાસન પામવાને યોગ્ય થયો હોય તેનો વારો આ વેછે. એમ છતાં પણ જ્યાં સુધી એની સત્તા રહેવાની હોયછે તાં સુધી તે એક અતિ પ્રોથ રાજ છે; આકાશમાં યાયછે તે દ્યુદ્ર ધનુષ્ય એનું કામડું છે, વિજલી તેના હથિયારનો ચળકાઈ છે, અને આકાશમાં મેલ ગર્જના થાયછે તે તેના દ્યદ્ધા ભરેલા ડંકાનો અવાજ છે.

આ જગતમાં જે વરતુઓ અતિશય પ્રિય છે તે સર્વે એક ડેકાણે સામની પ્રાત્ય થાય એવી જગ્યાનું નામ પરલોક ભાનવામાં આવેલું છે. મનુષ્ય પ્રાણીની કલ્પના એ કરતા વિશેષ આગળ હોડી નથી. “આ જગતની વરતુઓ પરલોકની વરતુઓ વિષેનો કાંઈ પણ ભાસ કરાવનારી ગ. ‘ખુલાને બદલે પરલોકના જે રીજ ગણુનામાં આવેછે + છિંદુનો સ્વર્ગ

+ Vide Sermons, chiefly expository, by Richard Edmond Tyrwhitt, M. A, Oxford: J. H. Parker, 1847. Vol I. pp. 537-540.

આવા કથનની સલ્યતાનો જેવો જેઈયે એવો દાખલો લાગલોન પસંદ કરિયે તેવો “ઈરાનના પ્રાચીન લનિષ્યનક્તાના પવિત્ર લેખ” (The Desatir, an apochryphal work) માંથી નીચેનું વાક્ય આપિયે છિયે. એ પુસ્તક ખનાવની હોય તોપણું તેમાંના એહેસ્તવિષેના વિચાર અરેખરા ઈરાની છે:—

“એહેસ્તમાં એવી મોજ છે કે, તે જેણે બોગરી હોય તેનાજ ભનમાં તે “વિષેનો વિચાર આવે આ નીચેની આખી દુનિયા.ખરાળર, કોઈ ગરીબમાં ગરીણ “માણુસને અક્ષિસ મળે અને તેથી તેને જે ચાલુ સુખ મળે, તે એહેસ્તના છેક હ “લક્ષી પહીના સુખ બરાળર છે. વળી એરતોની ખુખસુરતીથી, દાસિયોથી “અને ગુલામોથી, આનપાનથી, પોશાકથી, સરસ સતરંજિયોથી અને જેઠિયે “તેવી એડકાથી જે સુખ મળેછ તે એવું છે કે આ નીચેની દુનિયામાં તે- “તો મળીજ રાકે નહિ. એહેસ્તના વસનારાઓને અતિ અષ્ટ મેત્રદામે એવા ખ- “દનની અક્ષિસ કરેલી છે કે તેને વિયોગ થઈ શકતો નથી, ખુજરગપણું આવતું “નથી, અને તેને કાધ પણ જગતુની ઈજન કે નાપાકી લાગી રાહતી નથી.

“વિષેનો વિચાર સાધારણ નિયમથી ઉલટો નથી, તો પણ તેની ખાંપણ
“તે વિચાર કરતારાઓના જેવામાં આવી નથી એમ નથી. વેદાન્ત
“સારમાં ચાર પ્રકારનાં મુક્તિ પ્રામબાનાં સાધન અતાવ્યાં છે, તેમાંહેલો
“ખીને પ્રકાર સર્વે ધન્દ્રિય સુખનો અભાવ અને હેવતાઓના સુખની
“પણ લાંછના નહિ કરવા વિષેનો છે.” અમરાવતી નગરી ને સ્વર્ગની
રાજધાની છે તેમાં કલ્પતરી કરીને જાડ છે તે ત્યાંના રેહેવાસિયોને લાં કે
નીચેના લોકમાં ધર્મિત વરતુઓ મેળવી આપેછે અને આ જગતનું સુ-
ખ મેળવવાને મૃત્યુબોકનાં માનવી તેમની સુતિકારાઓ ને ઉપરા આ-
પેછે તે પણ તેઓને તેથીજ પ્રાપ્ત થાયછે; અને એવાજ માટે
સ્વર્ગના હેવલોક પૂળપણે.

હેવતાઓને જ્યાં લગી સ્વર્ગમાં રેહેવાનાં હોયછે ત્યાં લગી તેઓને
અજર અમરહેલ પ્રાપ્ત થાયછે. તેઓ અભૂતનું પાન કરેછે; હિંદુ-
લોકના સુખની અવસ્થય સામની ને ગાયત્રા ગવ્યાદિ (ફ્રથ, દહિ, ધી) તે
તેમને કામધેનું ગાય પૂરી પાડેછે. ગંધર્વ ગાયન કરીને આનંદ પમાડે
છે. પ્રીતિનો આનંદ તેમની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવેછે એમ નથી.
જેમ અધિરિયર ઘેડેસ્તમાં હૌરી અને એદિનતા મેહેજમાં વાલકિરિયર
પ્રરિયો હોયછે તેમ ઈન્દ્રના પ્રાચીન સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓ હોયછે.
વલદલની કુમારિકાઓની પેઠે કંલ થયેકાઓને પસંદ કરતારી અપ્સરા-
ઓ, રણુક્ષેત્રની શાપાદ્યીમાં ડામ આવનાર શૂરવીરોને સ્વર્ગમાં
દાઢ, જવાને તૈયાર થઈ જમતી કરેછે. મુસ્કમાની સિપાઈ ને “યોડા
હુક્સાનને માટે પોતાના જીવનું જોખમ આયછે તે ઘેડેસ્તમાં હૌરી-
નો સદાનો રેયાર મેળવેછે” તેના કરતાં એવાજ પ્રકારની પ્રતિકાથી રજપુત
ડાકુરોની અત્યુલ્કંડા ઓછી રેહેતી નથી.

આમ છે તથાપિ એકલા યોજાનેજ તેના ભરણુથી હેવતાના પદની પ-
વિન્તતા પ્રાપ્ત થાયછે એમ નથી* ને જાર્ય (બૃગુક્ષેત્ર), પ્રભાસ, સિદ્ધપુ-

* ઈકર અનન્તા રણુક્ષેત્રમાં દ્વિશયન સિપાઈયો ધાયત થઈ પડ્યા હતા,
તેમની દ્વારા આતર બરદાસ્ત કરવાને એક ફેંચ દુકડી લાગી હતી તેમણે તે વે-
જાઓ ને વર્ણન આપ્યું છે. તેમાંથી નીચેનો ઉતારો કરી લીધો છે:—“પરદેશી
લશકર માંહેલો એક પોતાંડનો માણસ તે બેળાએ ત્યાં હાજર હતો તેણે પેલા
“ગરીબ માખુસોને યોડાક પ્રક્રષ પૂછ્યા. તેઓએ તેને કલ્યાં ક અમાર પોપે

ર, અથવા આયુ ઉપર ભરણું પામેછે તેને ધૂન્દના સ્વર્ગની પ્રાસિ થાયછે.+ પણ જેઓ માત્ર શ્રદ્ધાવાનું હોયછે તેઓનેજ આવી આશા લાગુ પડેછે. જે ધાતકી, માછલાનો નાશ કરેછે તે નર્મદાને જુવેછે પણ તેની પવિત્રતા તેને નક્કમી છે. આલિષ્ણાને જે વર્ષાસન આપેછે તે ચેતાનાં માખાપને સ્વર્ગે લઈ જાયછે, એટલું નહિ પણ તેમના પૂર્વજોને પણ લઈ જાયછે, જે આલિષ્ણાને કન્યાદાન આપેછે તે પોતાના પિતૃપક્ષને તારેછે; વળી જે, વાવ, કુનો, તલાવ, વાડી, દેવમંદિર બંધાવેછે અથવા છર્ણોદ્વાર કરાવેછે તે અમરપુરીમાં જાયછે, અને આલિષ્ણાને આંબા આપનાર અથવા નિસદ્ધાન કરનાર વિમાનમાં બેશીને સ્વર્ગમાં જાય.

“અને લશકરી સરદારોએ અમને ખાતરી કરી આપી છે, કે આટોકાએ (ઇસિ-“યાના રાજની પરિવ) ના પવિત્ર ધર્મના મૂર્તિપૂજક રાતુઓએ ઇસિયન ડેઝ-“યોને અતિશય કમકમાટ ઉપજે એવી રીતે હુઅ દેવરાયું છે, અને ઊરના જે “કુમારો ધર્મની લડાઈમાં આ પ્રમાણે ભરણું પામેછે તે જે પાપી થયા નહિ “હોય તો પાંશરા સ્વર્ગમાં જરો અને તેવા થયા હોય તો પોતાનાજ દેશમાં ફીરીને પાછા જન્મ દેશે.”

+ “આ મૈંગોલ દોરેની અતિ પ્રસિદ્ધ જગ્યા ચાનસી પરગણુમાં પાંચ “ખુરજના પ્રણ્યાત લામાના મઠ આગળ છે, ત્યાંની જગ્યા એવી પવિત્ર ગણ્યા-“યછે કે જેઓને લ્યાં ડાટવામાં આવે તેઓ નક્કી હત્તમ અવતાર પામે. પ-“ર્વતના મંદ્ય ભાગમાં કેટલાક ચુગ સુધી ખુદે, આ ડેકાલે વાસ કર્યો હતો “તેથી આવી ચમલકારિક પવિત્રતા આવેલી ગણ્યાયછે. ટોકોરા વિષે આગળ “ક્યારનું લખવામાં આવેલું છે તે સન ૧૮૪૨ માં પોતાના માખાપના અસ્તિ “ત્યાં લઈ ગયો અને તેણે વર્ષનું આપ્યું છે તે પ્રમાણે એક નળીના ઝોણા “જેવડા છિદ્રમાંથી ખુધને ઝોડાઝોડ જેવાનો લાભ તેને મળ્યો હતો. પર્વતની “માંછે પવાંડી વાળીને તે બેડ્લેલો છે, પોતે કાંઈ કરતે નથી અને તેની આસ-“પાસ સર્વે દેશના લામા તેની પ્રાયના કરતી સ્થિવિમાં વિંટલાદ વળેલાછે.

“તારતરીના રહ્ણુમાં મૈંગોલ દોકો પોતાને ખલે તેમનાં સગાંનાં અસ્તિ “લઈને ચાલતા વારે વારે જેવામાં આવેછે. અને સંધ ભળીને પાંચ ખુરજને “દેકાણે પ્રવાસ કરીને સોનાને સટે થોડા રીટ જભીન વેચાથી લઈને તેના ઉપર “સમાધિસ્થયાન ચણ્ણેછે. કેટલાકને તો આ પવિત્ર સ્થાને પોંહેચાયવાને આખા વ-“ર્ધ લંઘી પ્રવાસ કરવો પડેછે અને અતિશય સંકુ વેડવાં પડેછે.” Huc's Travels.

છ. અને તેને ચાર દત ચામર કરેછે. જે શિવની કમળપૂજા કરેછે, અથવા લૈરવજ્ય ખાય છે અને ગંગાના જળમાં જંપલાવેછે અથવા જળશાઢ કરેછે અથવા એવા ભીજા પ્રકારનું હિંદુશાળ્યમાં લખેલી પાવન કરનારી રીતે સ્વર્ગાંધુ કરેછે, તે પણ સ્વર્ગમાં જાયછે. આવા પ્રકારના સ્વર્ગાંધુમાં સતી થાયછે તે બહુ પ્રસિદ્ધ અને બહુ સાધારણું છે. જે ખી પોતાના ધર્ષણીની સાથે બળી મરેછે તે તેની સાથે સ્વર્ગમાં રહેછે; તે પોતાની અને પોતાના પૂર્વનેની સાતે પેહેડી તારેછે, કદાપિ તે જે તેઓનાં પાપ કર્મને લીધે તેઓને નરકની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો પણ સ્વર્ગનાં જાયછે. અન્ધપુરાણમાં લઘુંછે કે “જ્યારે ચિતા તૈયાર થતી હોય લારે પતિવતા અર્ધાગનનાને ખીનો શેષ ધમે કદી સંભળાવવો, જે ખી પતિવતા અને નિષ્કલંકવાળી હોયછે તે પોતાના ધર્ષણિના મડા સાથે “બળી મરેછે” અને ગરૂપુરાણુ કહેછે કે, “જે સતી થાયછે તે તેનીશ કરોડ વર્ષ સુધી પોતાના ધર્ષણી સાથે સ્વર્ગનું સુખ નિરંતર બોગવેછે, અને તે મુદ્દત પૂરી થાયછે લારે તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામીને તેજ પ્રિયતમ વેહેરે પરણેછે,

જ્યારે ડાઢ મરી જાયછે લારે કેટલેક પ્રસંગે તેની ખીજી ખી રોતી હૃદાતી હોય તેના ભેગી ભળવાને બદદો, યોડી વાર લગી બોલ્યા ચાલ્યા વિના શાન્ત બેશી રહેછે. પછી તરતજ આંખોએ ઝેરવી દૃઢને બેલછાના ચાળા કરવા મારેછે અને જ્ય અંબા, જ્ય રણુંછોડ, એમ કરતી બોલી હઠેછે. એટલે “તેને સત ચહું” એમ કહેવામાં આવેછે. આ નવી હેવી ના હાથના હિંગસોકના થાપા બારણુની સાખોએ કલ્યાણુ થવાને સારુ મરાવેછે. પછી છોકરાને ભાથે હાથ મૂકાવેછે. તેનાં ધરનાં અને સગાંવાહાલા તેની પાસેથી આશીર્વાદ માગી લેછે અને હવે પછી શું બનવાનું છે તે પૂછેછે. તેના શત્રુ તેનો ડાપ શમાવવાને ડાલાવાલા કરેછે, અથવા શાપ દે નહિ એટલા માટે કંપતા સંતાઢ જાયછે. રાણ અને દાકોરો નાળિયેર લઈને તેની પાસે આવેછે; અને કુમારિકાના પોશાક પેહેરાવીને તેને ધોડા ઉપર બેસારેછે; અને તે પછી વાજતે ગાજતે સાજન સહિત પોતાના ધર્ષણી સાથે બળી મરવાને જાયછે. તેણે કુમારિકાનો દયદાયા ભરેલો પોશાક પેહેરેદો હોયછે અને જેમ પરણવા જતી હોય તેસ સાજન સહિત ગામ વર્ચે થઈને જાયછે. ગામના લોકો તેને પગે લાગેછે, તે કહેછે કે

“ચાલો હતાવળ કરો ભારે ભારા ધણીનું છેડું પડશો, ભારે ધણી વાર “થવાથી ડાપરો.” તે ચોતાના ધણીને ચિતાઢારે બેટવા આતુર થઈ રહી હોયછે, અને આજે રહ્યે, જ્ય અંબા ! જ્ય રણુંછોડ ! કરતીજ રેહેછે. જ્યારે તે ગામને દરવાને જઈ ચોહેચે છે ત્યારે લાં લાં હિંગવોકના થાપા ભારેછે.

સતીની ચિતા ધણીજ મહોટી કરેલી હોયછે, ભારે ગાડાનાં પથડાં ખડકી હેવામાં આંબાં હોયછે, તેની સાથે સતીને જકડીને બાંધવામાં આવેછે, અથવા ડાઇ વાર તો લાડુંની મઠી કરવામાં આવેછે. તે પછી તેના ઉપર સળગી ઉઠેછે. તેમાં તે ચોતાના ધણીનું ભાયું ચોતાના ઓ. લાંબાં મૂકીને એસેછે અને ભરણ ભાગી જરા પણ ઉરવાવિના ચોતાને દાયે ચિતા સળગાવેલે. સતીની ચીસ સાંભળવામાં આવે તો તે ધણું ઓંબું ગણ્યાયછે; તેથી જેવી ચિતા લાગવા માંડેછે એટલે સર્વ જ્ય અંબા ! જ્ય રણુંછોડ ! ના પોકાર કરી મૂકેછે અને રણસિંગાં અને ઢોલનગારાંના એહેર પાડી મૂકૃતા ભારે અવાજ સર્વ બળી જતા સુધી થયાં કરેછે.

આના ભયંકર હેખાવ આગળ થતા હતા પણું હવે તે અહુ જોવામાં આવતા નથી. તો પણ ડાઇ ડાઇવાર તે બનેછે.* રજપૂત લોકોમાંજ ભાન આ કુમ જોરાવરીથી કરાવામાં આવતું; હિંદુની કેટલીક નાતોભાં, જેમકે દાખલાને ભાટે નાગર અધ્યાત્મામાં એવો બનાવ અસ્કુલ બનેલો હોતો નથી.

જે જગ્યા આગળથી મૃત્યુલોકનાં ભાનવી સર્વંગમાં ગયેલાં તે જગ્યા-એએ ગુજરાતમાં એધાણું રહેલાં છે તેમાં કેટલાક તો પાળિયા હોયછે અને તેને સિંહુર લગાવેલું હોયછે. અથવા અમે આગળ વર્ણન કર્યું છે એવા દગલા કરેલા હોયછે, પણ ધણું કરીને મોરાદિયાં વધારે જોવામાં આવેછે તે ક્રાઇ ડેકાષ્ટુ એક્સ્પ્રાન્ડ હોયછે અને ધણે ડેકાષ્ટુ તો નહાની મહોટી જીત્રિયો ચણુાવેલી હોયછે. પાળિયા એસારેલા હોયછે તે પથ્થરની છાટ ઉપર ભરનાર શર મુરૃષની મૂર્તિ કારેલી હોયછે, તેને બ્રાડે એસારેલો હોયછે, અથવા રથ એડ્યો કાઢાડેલો હોયછે, અથવા ભરણુની વેળાએ જેવી

* સન ૧૮૫૩ ના આકટોબર મહિનાની પેહેલી તારીખે ગાયકવાડના તાખાના કરી પરગણ્યાના આલવા ગામના વાધેલા ઠાકોરની જી સતી થઈ હતી.

તેની સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે કાહાડેદો હોયછે. સતીના પાળિયા ઉપર સૌભાગ્યવતીના પંજની નિશાની કાહાડેલી હોયછે. છાતીમાં કે ગળામાં કટાર બોશોકો આકાર કાહાડેદો હોય તો ત્યાં આગળ બાટે ત્રાણું કરેલું જણ્ણાઈ આવેછે. પાળિયાની નીચે મરનારતું નામ તથા મરણું તિથિ અને બીજુ તેને લગતી હક્કિત કારવામાં આવેછે, આત્મ ધણ્ણા પાળિયા તાજાવની ચોગરદમ બેસારેલા કે ગામના દરવાનની પાસે જથાખંડ જોવામાં આવેછે. દરેક પાળિયાની પૂલ, મરનારનાં સગાં, તેના સંવત્સરિયે કે કોઈ એવાજ બીજા પ્રસંગે કરેછે; અને તેના કુદુંખમાં કોઈનું લમ્બ થાયછે ત્યારે વરકણ્ણા તેને પગે લાગવાને જયછે.

કટ્ટલાંક આવાં સ્થાન બહુ પવિત્ર થઈ પડેછે. જે કાર્ધ માણુસ કાંઈ ધારેલા વિચારમાં રૂગ્ધુપ થાયછે તો તે જગ્યાએ આજાણું જમાડેછે અથવા સાં દેંદું બંધાવેછે. એટાં તે દેવનો પ્રતાપ વધેછે અને પણી સર્વે તેને માનેછે.

આગળ આપણ્ણા જોવામાં આવ્યું છે કે, હેવી બાહુચરાળતું દેરં, એક ચારણુની છીના મરણુની એધાણી રાખવા પાળિયો ઉસો કરેલો તે સ્થાને ખાંખવામાં આવ્યું છે. બીજું એક ધણ્ણ પૂળયછે એવું દેંદું કર્યાના રણુમાં ફુળવદ્ધી બાડેસર જતાં રરતામાં છે, તે વરણ્ણાળ પરમાર કરીને એક રજૂત કાડેર, પોતાના ગામનાં ઢોર કાળિયોનું ધાડું વાળી ગયું હતું, તેની પછ્ચવાડે પડતાં, પોતે તરતતો પરણેદો તે કુસરિયા વાગા સહિત મરાયો હતો, તેનું છે. જેઓને દેવતાપણું પ્રાપ્ત થયેલું એવા હવણ્ણાના બનાયોમાં સદુઅં ભાટણુંનો વસ્તાન્ત જણ્ણાવા જેવો જણ્ણીને અત્રે લાભયેછિયે.

અસાઈની જીતમાં નેપોલિયનની સત્તા નરમ કરી નાંખવામાં આવી લારપણીના વર્ષમાં અહંગદાન નગરમાં પૈશાવા અને ગાયકવાડ અન્નેની સત્તા ચાલતી હતી; અને તેઓની કચેરિયો ભદ્રમાં અને હવેલીમાં હતી. આવા સમયમાં કટ્ટલાંક નહારા લેક જે ચાડિયાને નામે પ્રસિદ્ધ હતા તેઓ ચાડિયો આવાનો ધંધો ચલાવતા હતા. ચાડિયાઓથી સરકારના ખળનામાં પૈસો આવતો હતો, અને તે વેળાની સરકારને માત્ર એકજ વિચાર હતો, કે ગમે તેમ કરીને પણ પૈસો વધારવો, તેથી જેનાથી જેટાં પૈસો સરકારને મળતો હતો તેના પ્રમાણુમાં તે તેનું માનીતો થઈ પડતો. પૈસા લંઘવાનો સાધારણ રરતો ચાડિયાઓએ શોધી કાહાડેયો હતો કે આપણું

દારની ક્રીના ઉપર વ્યભિચારનું તોહેામત ભૂકું. વળી નકારી ચાલની લીધી હોય તેની પાસે ડાઈ પૈસાદારનું નામ ટેવરાવે ક એને ને મારે સંબંધ છે, એટલે હિંદુરાજ્યકર્તાની નકારી ચાલ સારી હડી નાંખે. આમાંથી ચાંડિયા કુલોક ભાગ રાખતા, પણ વળી પોતાની જગ્યાનું લવાજમ મેળવી રાખવાને સંબાળ રાખતા હતા.

આ ચાંડિયામાં ધણો નામીએ એક હતો. તેનું નામ ઉત્તમ હતું અને તે વાળિયો હતો, તે શેહેરમાં શાહપુરમાં રહેણો હતો, તેની પાસે ભાઈવાડો છે. આ ચાંડિયાએ હરિસંહ બારોટની ક્રીને હતો તેના ઉપર ઝોડી નજરે જેવા માંડયું, પણ તેમાં તેનું કાંઈ વળયું નહિ. એટલે તેનું વેર રાખીને તેના ઉપર વ્યભિચાર કર્યાનું ઝોડું તોહેામત ભૂકું; અને એક રાત્રિયે પેશવા સરકારનાં માણુસો લઘને તેને પકડવા ગ. યો. લાઠણે પોતાના નિરપરાધિપત્યા વિષે વળું કહ્યું, અને ચાંડિયાના ધણું કાલાવાલા કરવા પણ તેથી કાંઈ વળયું નહિ. ચાંડિયાએ તો પોતાનું વેર અને પોતાને થવાનો પેસાનો લાભ ભૂકી દીધો નહિ, સરકારી માણુસોએ તેને ઝાંચી જગ્યા માંડી એટલે ભયમીત થયેલી ક્રિયે પોતાના ધણુને કહ્યું કે ત્રાણ કરીને મારી આખર રાખો, હરિસિંહે પોતાના એક બાળકને લઘ આવાને જોકે કરી નાખ્યું અને ભાઈવાડના વચ્ચે એક આંખાના ઝડના ડાલિયે લટકાયું, આમ થયું તોપણું ઉત્તમ ને કાંઈ અસર થઇ નહિ તેણે તો માણુસોને કહ્યું કે “શું જુવોછો ? એને લ્યો વસડીને,” સંહૃદ્યા ખૂબ જુરસામા આવી ગઈ અને તેણું પોતાના ધણીની પ્રાર્થના કરી ક મારા માથા ઉપર તમે તરવાર દેરવીવાળો, તેઝ ક્ષણે ધેરા અની ગયેલા ભારે તે બાધતું માણું ધડ ઉપરથી જૂદું કરી નાખ્યું,

રાત વીતી ગઈ એટલે વાત અધે ચાલી અને ભાઈ તથા ખીજ લોકો ને ત્રાગી કરવાવાળા હતા, તે પેરા ઐદાયક ડેકાણે એકડા થયા; અને તેમણે જણ્યું ક આજે હરિસિંહની આવી વચે થઇ તો કાઢે આપણી પણ થાય, એવા વિચારથી અને સહૃદ્યા તથા તેના દીકરાતી લાભનો હેખાવ જોઈને તેણોને જુરસો ચડ્યો. એટલે તેમના હાથમાં ને દથિયાર આંખું તે લઘને ચાંડિયાએને કંઠથ કરવાને ચાલ્યા, તે દિવસે સત્તવારથી ભાઈ લોકો, અગ્રોમખાનની મહરેશાના બંદોચ્ચાગળી જળાશયે હતું અને જ્યાં આગળ થઇને આગળ બદ્દમાં જગાનો રાજમાર્ગ

હતો સાં આગળ એકડા થયા. રામચંદ્ર મોદેલકર કરીને પૈશવાનો કામદાર હતો તે, લોકોનું ટોળું જોઈને ડરી ગયો; અને જુદ્ધના દરવાજી બંધ થતા હતા તે લાગ સાધીને ઉત્તમ ચાઢિયો માંદ પેશી જઈને સરકારને શરણ, ગયો. એક બીજે પ્રસિદ્ધ ચાઢિયો જીવણું જરેરી કરીને હતો તે ગાયકવાડની હવેદીમાં સંતાઈ પેડો. તે હિસે આજો દાહાડો ભાઈ લોકા ભૂખ્યાને તરસ્યા ચાઢિયાઓને ખોળતા ઈર્યા. કટબાકને તેઓએ ભાર્યા, કટબાકને ધાયલ કર્યા અને કટબાકને ભારી નાંખ્યા. આ અનાવની એક કંવિતા જોડાયવી છે તેમાં કહ્યું છે કે, એક ચાઢિયો દૂવામાં સંતાઈ પેડો હતો તેને લોકોએ ઉપર બેંચો કાહાડ્યો અને તેના કુકડે કુકડા કરી નાંખ્યા.

બીજે હિસે ગાયકવાડની હવેલિયે ભાઈ લોકા એકડા થયા અને જીવણું જરેરીને ભારી નાંખ્યાના પોકાર કરવા લાગ્યા. ત્યાંનો કામદાર લોક યાદ મેદાખી હતો, તેણે તેમને યાદ પાડ્યા અને કહ્યું કે હું તમારું સ્વાધીનમાં ચાઢિયો કરું તો સરકારનું અપમાન થાય, પણ હું જીવણું જરેરીને હાલ હવાલ કરીને શેહેર બાદાર કાઢાડી મૂકીશ. આ વિષેની ખાતરીને સારુ તેણે ચાઢિયાને બંધાવીને તેનું ભોગ કર્યું અને ભાઈ લોકને બતાવ્યો, એટલે ભાઈ લોકા યાદ થઈને વેરાઈ ગયા.

જુદ્ધ આગળથી તો તેઓ એમના એમ પાણ ગયા નહિ. પૈશવા સરકારના કામદારને તો ભાઈ લોકના ડેહેવા પ્રમાણે, ઉત્તમને ગઘેડા ઉપર એસારીએ કાણુંપર દરવાજે થઈને લઈ જાતી સિપાઈઓને આગા કરીને ત્યાંથી તેને શેહેર બાદાર કરવો પડ્યો. દરવાજે મૂકીને જતા સુધી એકડા મેદા લોકો છાના માના ચાહ્યા. ત્યાંથી પછી અગાડી નીકળીને સિપાઈશેને સ્થયના કરી કે હવે તમે અહિંથી સરી જાઓ, આ અણું સારો તેઓ સમજ ગયા અને તાઅડોઅ તેઓ શેહેરમાં આવી પેઢા એટલે લાકોને હાથ તેઓનું ભક્ષ આવ્યું. તેમણે ઉત્તમ ચાઢિયાને ગઘેડા ઉપરથી નીચે ઢોળી પાડીને મરતા સુધી પથરે પથરે ભાર્યા, તેનો તેના ઉપર ટગદો થયો અને તેમાં ઉધાઈ તે મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે વેર વાળવાનું કામ પૂરું થયું લાર પછી તેઓ પોતાને ઘેર વીખરાઈ ગયા.

બીજે વર્ષે જુલાઈ મહિનામાં જે ડેકાણે ભાડણું મરણ પામી હતી તે ડેકાણે એક દૂર ચણુંનીને તેમાં હેરી સહૃદાતી સ્થાપના કરી એવું તે ઉપરના લેખથી જણાયછે સાં આગળ એક તુગશી કષારો કરાવીને તુલશી રોચાં,

અને જે આ દુનિયામાં પોતાની લાજ પોતાનો છુટ્ટા આખાવિના રાખી છકી નહિ, તે કષ્ટતર ગુણુના પ્રતાપથી, તેને જે દીવો ધૂપ માની, ચુંદી ઓરાડી, આવી શક્તિમાન હૃતીને પ્રસન કરે તેઓને આ જગતની વાંચ્છના પૂરી પાડવાને તે શક્તિમાન થધ.

જે મૂલ્ય સેકના ભાનવીનાં પુણ્ય એવાં હોય કે તેથી કરીને સ્વર્ગના દેવ કરતાં પણ તેની યોગ્યતા વિરોધ થાય તો તેને સુક્તિ મળેછે, ઉપરના પદને અને ધન્દના સ્વર્ગને સંબંધ છે તે, વલલલ અને સ્વર્યાન્દીને પિયન જિમલિના સંબંધ જીવો છે; એમ જણ્ણાઈ આપશે સુવર્ણભૂમય મેહેલમાં, સર્વ વસ્તુઓની તુતન અવસ્થા થયા પછી ન્યાખીને સત્તા આનંદ પ્રાપ્ત થાયછે, જેઓને સુક્તપદ પ્રાપ્ત થાયછે તેમાં ગાડ પુરાણુમાં શ્રી કૃષ્ણ ગ-ખૂબું છે કે, જે, આલખુ, ગાય, ખો, અથવા લાળક એટલાને માટે પોતાનો જવ આપેછે, તે આવાં જાયછે, વળી તેણે વિરોધ કહ્યું છે કે:—

અયોધ્યા, મધુરા, માયા, કાશી, કાઞ્ચી, અવંતિકા ॥

દ્વારાવતી પુરી ચૈવ, સસૈતા મોક્ષદાયિકા:

અયોધ્યા, મધુરા, માયા, કાશી, કાન્તિ, અવનિતા, અને દ્વારામતી એ સાતે મોક્ષદાયક છે.

‘જ્યાં શાલિગ્રામતું ચક છે જ્યાં દ્વારામતીનું ચક છે, અને જ્યાં આ જન્ને છે લાં નિઃસંશય સુક્તિ છે,’

સર્વે પ્રાણિયોને ત્રણ દેહ,—જેવાકે સ્ફૂર્ત, સૂક્ષ્મ, અને કારણુ, -તેમજ આત્મા છે. આ દેહ વિષે એમે સામાન્ય વર્ણન આપિયે છિયે સ્થૂળદેહ એ રૂપર્થનીય શરીર છે, અને તેને દર્શ ધર્નિયો છે, તેમાં પાંચ તો, આપણે જેને પંચેન્દ્રિય કઢિયે છિયે તે છે, વળી તેને ચાર અંતઃકરણ છે, મન, યુદ્ધ, ચિત્ત અને અહંકાર-સૂક્ષ્મ દેહને પાંચ ધર્નિયો અને ચાર અંતઃકરણ છે, કારણુ દેહને ત્રણ ગુણ છે, ૨૭, તમ અને સતત,-જે અલા, રિચ, અને વિષણુમાં શ્રેષ્ઠપણે વર્તેછે-જે આત્મા આ તરે દેહથી વિરક્તિ પામેછે, તે મોક્ષપદ પામેછે.

સુક્તિ ચાર પ્રકારની છે, સામિય, અથવા દેવ લોકમાં વાસ; સાનિધ્ય, અથવા તેની સમિય વસવાપણું; સાર્વિય, અથવા સમપદ; અને સાયુન્ય, એટસે પરથલ સાથે ઘૈંયતા. પ્રથમ લખેલી ત્રણ પ્રકારની સુક્તિ જે પામેછે તેઓને મરવા અવતરણાનું રહેણું નથી, તેમજ તેમના પાપકર્મ-

ની શિક્ષા। પણ રહેતી નથી, અને તેઓને પોતાના પુણ્યનું સુખ ભોગવતો-ની છુંચા પણ રહેતી નથી; તે ઉપરથી તેઓ પાપને પાત્ર નથી. તો પણ એમ કૃહેવામાં છે કે તેઓને યોડો અહંકાર રહેછે તેથી પરમેશ્વરવા શાપને તેઓ પાત્ર થાયછે, અને તેઓને પૃથ્વી ઉપર આવીને યોડી મુદ્દત વાસે કરીને શાપમુક્ત થવું પડેછે.

વૈદાન્તિ એમ માનેછે કે આત્માની પરખલ સાથે ઔદ્ઘતા થઈ જય છે. શૈવી, અથવા વૈષ્ણવી એમ માને છે કે તે કુલાસ અથવા વૈકુંઠમાં વસેછે.* અહીં સત્ય બોકમાં વસેછે અને તેની આસપાસ ઝડપિઓ અને

* બધાં મળીને અરાડ પુરાણું છે તેમાં દશ શૈવી છે: આઠ વૈષ્ણવી છે; તેઓનો વિષય એક ખીજને મળતો હોતો નથી. શિવનો ભર્તા માનવાવાળા વિષણુને, શિવનો પ્રથમ દાસ લેખેછે, અને વિષણુના સેવક શિવને એ પ્રમાણું લેખેછે. લૌલિક પ્રયોજન અથે હિંદુઓના એ ધર્મ કરી રક્ષાય કેમકે લો-કાના મન ઉપર વૈદાનિયોની ઝાગી સત્તા નથી, અને શક્તિ પંથવાળા ત્રિમૂ-ત્રિના એ રહોયા પંથવાળા એમાંથી ગમે તે એકના પ્રથા નીચે આવી જયછે. અને પંથવાળા કુલાસ અને વૈકુંઠમાં સ્વર્ગ માનેછે પણ શૈવી વૈકુંઠે અને વૈષ્ણવ કુલાસને માત્ર ઉપર્યા ગણેછે. એક ખીજના સામા પંથવાળાનું સ્વર્ગ મહાપ્રલયની વેળાએ ઈદ્રના સ્વર્ગની સાથ ચાલતું થાયછે, પણ તેમનું પોતાનું સ્વર્ગ કરીને પાણું થાયછે તેથી એથું બધું નાશ પામતું નથી—કુલાસને મહા કુલાસમાં સમાવેશ થાયછે અને વૈકુંઠ જૈદોકમાં મળી જયછે.

અમારે આ ડેકાણું લખવું લેઈયે કે હિંદુઓ જોડ અથવા અધ્યાત્મા ના-મથી ક્ષોલ પામતા નથી (ક. દલપતરામ એક દુષ્ટામાં કેળેછે કે, “સુસત-માન અધ્યાત્મા કહે, ગોરા લોકો જોડ; હીંદુમાને હેતથી, પરમેશ્વરનો પાડ. ભા. ક.)—કેમકે એ શફ્ટો પરમેશ્વર, વૈન્દાન્તિના પરમાત્મા, શૈવીના શિવ, અને વૈષ્ણવીના વિષણુનો અર્થ સૂચવનાર છે એમ તેઓ ગણેછે. ભાણુસના કામ કાજમાં પરમેશ્વર લાગવેનું આડો આવતો નથી એમ તેઓ માનેછે—એના નામનો પ્રવેશ કરવાથી અગત્ય કરીને ધર્મપુસ્તક વિષે રાક કાહાડવામાં આવતો નથી. પણ જ્યારે પ્રિસ્ત અથવા મહમદના નામનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રકાર બદલાઈ જયછે; આ પૂર્ણી ઉપર આવેલા એક માણુસ પ્ર-માણું હિંદુઓ તેમને સમજેછે અને રામ અથવા હિષ્ણુના જેવા સ્થેચ્છ લોકો તેમને માનેછે, અને તેમના પોતાના ધર્મ પુસ્તકોમાં તેમના વિષેની જે અંદ્રા હોયછે તેની સાથે તેઓ ઉપરની તેમની અંદ્રા અગત્ય કરીને મળતી આવતી નથી.

બીજ જોણુ હેવતા રેહેછે. તે મનુષ્ય સુલવેછે, અને તેમના લેખ લખેછે. વૈકૃંઠ એ વિષણું સ્થાન છે—ને તેણે રામાવતાર ધારણુ કરવા છોડ્યું હતું. લાં જગતૂનો રક્ષણુ કરનાર બેસેછે, અર્ધાગે લક્ષ્મી છે અને હુનુમાન, ગરૂડ અને બીજા અધા પુરાણમાં લખેલા હેવતા તેની આસપાસ રેહેછે. દ્રુવ ને ઉત્તર નક્ષત્ર છે તે દ્વારપાળ છે. કેવાસમાં શિવ રેહેછે, ગરુન દુર્ગા તેને અર્ધાગે છે અને પ્રલયના અક્ષય કામતી કાડાદૂઠ કરેયાં હરેછે. તેની આગળ તેના જેવી વિભૂતિ ધારણુ હરેલી અને જગત્યાએ આંધી લીધેલી એવા શાણપતિ અને ભૂતાદિ ગણુ નાચ કરીને નિરાશી હેવતે પ્રસન કરેછે.

જ્યારે ચાર ચુગ—સત્ય, દ્વાપર, નૈતા, અને કલિ, ૭૨ વાર થઈ રેહેશે લારે ધન્દ્રના રાજ્યની અવધિ આવશે, અને સ્વર્ગમાં બીજાનાં રાજ્ય ચાલશે. જ્યારે ચૈદ ધન્દ્ર રાજ્ય કરી રેહેશે લારે અલ્લાનો. એક દિવસ પૂરો થશે અને જેમ રાત્ર પડતી જરી તેમ સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાળનો નાશ થશે અને સવારમાં પાછા ફરીને હેખાશે. જ્યારે તેનાં સો વર્ષ થશે લારે ભણપ્રત્ય થશે એટને આખા અલ્હાન્ડનો નાશ થશે.

આ ભયંકર તોદ્ધાનનો ધૂમાડો જેવો શમી જાપ્યે એટદે, ડિંદની કલ્પના તેની પાર, જેનામાં તેનો વિશ્વાસ ચોંડી રહેલો એવા પરમેશ્વર જેમાં બિરાજેલા એવું સ્વર્ગ પ્રગટ થતું જુવેછે. વૈષણવ જોલોંક હેખેછે અને તેમાં ચાર ફસ્તવાળા વિષણુને નિરંતર રાજ્યકર્તા જુવેછે. લાંથી શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વી ઉપર આવ્યા, અને તેના ભક્ત પ્રજના જોવાણ અને જોવાલણીને ઇપે, પ્રનાવનના ચોકમાં સદ્ગા નાચ કરવાને હવે એકાં થયાછે. પ્રલય કરનાર હેવતા ભક્ત અતિશય ઊંચાધના હિંમાલયના શિખર ઉપર અક્ષય શાન્તિ ઇપે મહા કૈશાસનો. વિશ્વામ જોગવેછે, લાં મનુષ્ય પ્રાણીના જીવતરણું હુંખદાયક અને વારવાર થતું જન્મ મરણું બંધન, ને અભિયાં ક્ષણિંદ્ર લાગેછે, તેથો મુક્તા રેહેછે, અને જેમ ચંદ્રનું પ્રતિભિંબ પાણીની ચંચલ સપાટી ઉપર હેખા દ્ધને આકાશમાં એકાએક જતું રેહેછે, અને પરપોટા જેમ પળમાં થાયેછે અને પળમાં ફરિયામાં શમાધ જાયેછે તેમ, તેનો આત્મા પરથલામાં ભળી જાને શાન્તિ પામવાનો છે.

સૂચીપત્ર.

- અક્ષર ગુજરાત લીલે, ભાગ. ૧
પૃ. ૬૪૭. દેશની સિથિતિ, અને પા-
દ્ધારે કામે લગાડવા વિપાય. પૃ.
૬૮૮-૬૫૪.
- આધિમાત્રાન કષેઈ, ભાગ. ૧ પૃ. ૬૧૪
આખુહિલપુરનો ચાવડાંશ,-
૧ વનરાજ, પંચાસરના રાજ જયશિ-
ખરીનો પુત્ર, ભાગ. ૧ પૃ. ૩૮-૪૭
- આખુહિલપુરની સંવત્તુ ૮૦૨ (૬૦
સં ૭૪૬) માં સ્થાપના કરેછે;
સન ૮૦૬ માં મરણ પામેછે, પૃ. ૪૭
તે અને તેના કમાનુયાયી ક્યારે ક્યારે
થયા તે વિષે જૂદા જૂદા અભિપ્રાય.
પૃ. ૩૭-૪૩ સુધીની ટીપ. તેના પણી
તેનો કુંવર.
- ૨ યોગરાજ ગાદિયે એસેછે, તે સન
૮૦૬ થી તે ૮૧૧ સુધી રાજ્ય કરેછે
પૃ. ૪૭-૪૯ તેના પણી તેનો કુંવર.
- ૩ ક્ષેમરાજ ગાદિયે એસેછે, તે સન
૮૪૧ થી ૮૬૬ સુધી રાજ્ય કરેછે,
પૃ. ૪૪; અને તેની પછિવાડે તેનો કુંવર.
- ૪ ભૂવડ ગાદિયે એસેછે, તે સન ૮૬૬
થી ૯૮૫ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ. ૪૫;
તેના પણી તેનો કુંવર.
- ૫ વૈરાસિંહ ગાદિયે એસેછે, તે સન
૯૮૫ થી ૯૨૦ સુધી રાજ્ય કરેછે
પૃ. ૫૦ તેના પણી તેનો કુંવર.
- ૬ રેલાહિલ ગાદિયે એસેછે, તે સન
૯૨૦ થી ૧૦૫૫ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ.
૫૦; અને લારપણી તેનો કુંવર.
- ૭ સામતસિંહ ગાદિયે એસેછે, તે સન

- આખુહિલપુર—સાંધણ
૬૩૫ થી ૬૪૨ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ.
૫૦-૫૭; તેને પુત્ર નહુતો તેથી તેની
પછિવાડે તેનો ભાષેજ ભૂળરાજ સો-
લંડી, જે તેની એહેન લીલાદેવીનો
પુત્ર, રાજ સોલંડીયા થયો હતો તે,
ગાદિયે એસેછે.
- આખુહિલપુરનો સોલંડી, વંશ,
૧ ભૂળરાજ સન ૬૪૨ થી ૬૬૭ સુધી
રાજ્ય કરેછે. પૃ. ૫૭-૧૦૦. સોલંડી
વંશના કેટલા રાજાઓ કયાં સુધી રા-
જ્ય કર્યું તેનો કોડા, તથા તે સંબંધી
જૂહા જૂહા અભિપ્રાય. પૃ. ૫૭-૫૯
ની ટીપ. તે પોતાના ભામા સામત-
સિંહને મારી નાંખેછે, અને ગાદિયે
એસેછે, પૃ. ૬૧. તેના ઉપર્યુક્ત નાગોર
અને તિકંગાના રાજાઓ ચડાઈ કરે-
છે, પૃ. ૬૩-૬૪; સિદ્ધપુરમાં રૂક્ર-
માળનો પ્રારંભ કરેછે, પૃ. ૬૫. સુ-
રાષ્ટ્રપુર ચડાઈ કરેછે, અને થાહ-
રિપુને નસાડેછે, તથા કચ્છના લા-
ખાને કટાક કરેછે, પૃ. ૬૬-૬૦; તે
લાટના દ્વારપના ઉપર ચડાઈ કરેછે,
પૃ. ૬૧-૬૩. તેનો પશ્ચાત્તાપ, અને
સિદ્ધપુર જઈ વસણું, તથા લાં તેનું
મરણ પૃ. ૬૩-૬૭; તેના પણી તેનો
કુમાર,
- ૨ ચામુંડ ગાદિયે એસેછે, તે સન
૬૬૭ થી ૧૦૧૦ સુધી રાજ્ય કરેછે,
પૃ. ૧૦૧-૧૦૩; તેને મણુ કુંવરહતા.
તેમાંથી વાત્તીભરાજતેના પેહેલાં મરણ

આણુહિલપુર, ઈત્યાદિ સાંધણ.

પામેછે, પૃ. ૧૦૩, હુદ્દીમરાજ, અને
નાગરાજ માંથી,
૩ હુદ્દીમરાજ ગાંઠદે બેસેછે. તે સન
૧૦૧૦ થી ૧૦૨૨ સુધી રાજ્ય કરેછે,
પૃ. ૧૦૪-૧૦૭; તેનાપણી નાગરા-
જનો પુત્ર અને તેનો જનીને લીમ-
હેવ ગાહિયે બેસેછે. ૧૦૫-૧૦૭.

આમુંડ, વહુભ, અને હુદ્દીમરાજની વાત
સાથે મહિન્દુઃ ગજનાની ગૂજરાત
ઉપરની ચડાઈનો સંબંધ છે તે ચો-
મનાથના મથાળા નીચે જૂવે.

૪ લીમહેવ ૧ લો. સન ૧૦૨૨ થી ૧૦૭૨
સુધી રાજ્ય કરેછે. પૃ. ૧૨૧-૧૪૩; તે
સિંધ ઉપર ચડાઈ કરેછે, પૃ. ૧૨૧;
તે ચેદી ઉપર ચડાઈ કરેછે, પૃ.
૧૨૨-૧૨૩; તે માળવાની સાથે
લડાઈ કરેછે. પૃ. ૧૨૩-૧૨૬; તેનો
પ્રધાન વિમળશાહ આખુ પર્વત
ઉપર દેરાસર બંધાવેછે, સન ૧૦૩૨
પૃ. ૧૨૬; અજમેરના રાજ વીસલ-
હેવ સાથે તેની લડાઈ પૃ. ૧૩૨-
૧૪૦; તે ઉદ્યામતી સાથે પરણેછે,
જેનાથી તેને કર્ણ નામે પુત્ર યાયેછે.
પૃ. ૧૪૧, તેને મૂળરાજ કરીને ખિને
કુંબર હતો તે તેના પેહેલાં મરણ પા-
મેછે, પૃ. ૧૪૧-૧૪૨; બઢુલાહેવી
નામે રાખુંનો તેને ક્ષેમરાજ પુત્ર યા-
યેછે, પૃ. ૧૪૩; તેના પછીનો પુત્ર.
૫ કર્ણ ગાહિયે બેસેછે, તે સન ૧૦૭૨
થી ૧૦૯૪ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ.
૧૪૪-૧૪૩, તે મેવાસ ઉપર દ્વારાણ
કરીને આશાવલ કેછે, પૃ. ૧૪૪-
૧૪૬, કર્ણાખતી સ્થાપેછે, અને કર્ણ-
સાખર પોણાવેછે, પૃ. ૧૪૭-૧૪૮,
કર્ણાટકના જયકેરી રાજની કુમારી
મયખુલ્લ હેવી કેદેરે પરણેછે અને
તેનાથી તેને સિંધરાજ પુત્ર યાયેછે,

આણુહિલપુર, ઈં સાંધણ.

તે તેની પછનાડે ગાહિયે બેસેછે પૃ.
૧૪૬-૧૪૩

૬ સિંધરાજ સન ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩
સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ. ૧૫૩-૨૪૪
તેની મા મયખુલ્લ દેવીનો રાજકુર-
ભાર, તે વીરમગામ આગળ માત-
સર બંધાવેછે, અને ઘોળકામાં તલાવ
બંધાવેછે, પૃ. ૧૫૪-૧૫૫; લાલો-
દાના આરા આગળનો લેવાતો કર. તે
માઝ કરાવેછે, પૃ. ૧૫૬; માળવાનો
રાજ યશોવર્મા ગૃજરાત ઉપર હવો
કરેછે, પૃ. ૧૫૭; સિંધરાજ આણુ-
હિલપુર આગળ સહુલિંગ તલાવ
પોણાવેછે, પૃ. ૧૫૮, અને તે પૂર્વ
કરેછે પૃ. ૧૬૧; જરમા ઓડણું
વાત, પૃ. ૧૫૮-૧૬૧; સિંધરાજ
માળવા ઉપર હવો કરેછે, ધાર લેછે
અને યશોવર્માને ડેંડ કરી લેછે, પૃ.
૧૬૨-૧૬૭; હેમચંદ તેની જાણમાં
આવેછે, પૃ. ૧૬૭; તે હૃદમાળનો
ળાણોદ્ધાર કરાવેછે, પૃ. ૧૬૬; જગ-
હેવ પરમારની વાત, પૃષ્ઠ. ૧૭૪-૨૦૮
સિંધરાજ સુરાદ્રાની સામે લડાઈ
મચાવેછે, અને રાહુખેંગારને હંતલ
કરેછે, પૃ. ૨૧૪; રાણુક દેવીની વાત,
પૃ. ૨૧૦-૨૩૦; સિંધરાજ સંજણને
સોંદરનો કારભાર સોંપેછે, પૃ. ૨૩૧
જીતમતના દિગમધર અને શેતામધ-
રા વચ્ચે વિવાદ, પૃ. ૨૩૧-૨૩૪;
મૂળરાજ ઔદ્દિચ્ય ઓલાણુંને સિ-
હેર દાન કર્યું હતું તેનો પણ સિ-
ંધરાજ નવો કરી આપેછે, પૃ. ૨૩૪-
૨૩૫; મુસલમાનો સાથે યોગ, પૃ.
૨૩૬-૨૩૮; સિંધરાજ માળવે જ-
યેછે; વારાઈ અને ઉંલતા ગામડિ-
યાઓની વાત, પૃ. ૨૩૮-૨૪૦; સિં-
ધરાજની ચાલચલનગત, પૃ. ૨૪૦-

આણુહિલપુર, ઈંગ્લિયા.

૧૪૪; પેહેલા ભીમનો કુંવર ક્ષેમરાજ; તેનો પુત્ર દેવપ્રસાદ, તેનો પુત્ર બી કુવનપાલ, અને તેનો પુત્ર કુમારપાળ તેની પછવાડે ગાહિયે એસેછે, પુ. ૧૨૧-૧૪૩-૨૫૦.

૭ કુમારપાળ સન ૧૧૪૩ થી ૧૧૭૪ સુધી રાજ્ય કરેછે, પુ. ૨૫૦-૩૦૮ તેને સિદ્ધરાજથી ઉપદ્રવ થાયછે, પુ. ૨૪૬-૨૪૮; તે આહિયે એસેછે; તેના સાખું થયેલું તરફ નિષ્કળ જાયછે; અને દાન્દડહેવને તે મારી નાંખેછે, પુ. ૨૫૦-૨૫૨; નાગોરના રાજ આત, અને ભાગવાના રાજ વહીએ સાથે તેની લડાઈ, પુ. ૨૫૨-૨૬૨; ડોંકણુના રાજ. ભસિકાળુન સાથે તેની લડાઈ, પુ. ૨૬૫-૨૬૬; હેમાચાર્ય, પુ. ૨૬૬-૨૬૬; સોમનાથના દેરાનો લ્લણોદ્ધાર, પુ. ૨૬૬-૨૭૮. કુમારપાળનું જૈનધર્મમાં જણું, પુ. ૨૭૮-૨૮૦; સોારક. ઉપર ચાડાઈ, પુ. ૨૮૪-૨૮૬; સામુદ્ર ઉપર ચાડાઈ, પુ. ૨૮૮-૨૮૯; પૂર્વ ભાણીના હૃદ્દાની ધારસી પુ. ૨૮૯-૨૯૦. વાયલાની ચડતી, પુ. ૨૯૦-૨૯૩. કુમારપાળના છેદ્ધા 'હિવસ, પુ. ૨૯૧-૩૦૮.

કુમારપાળના ભણીપાળ, અને છીતીપાળ એવા એ ભાઈ અને એ બેણો પુ. ૨૪૬. તે નિઃસંતાન મરણપામેછે, કુમારપાળ વિષે વિશેષ વૃત્તાન્ત. પુ. ૩૦૦-૩૦૮. તેની પછવાડે તેના ભાણીના કુંવર અન્યપાળ ગાહિયે એસેછે.

આણુહિલપુર; ઈંગ્લિયા.

૮ અન્યપાળ સન ૧૧૭૪ થી ૧૧૭૯ સુધી રાજ્ય કરેછે, પુ. ૩૦૮-૩૧૩ તેની પછવાડે તેનો કુંવર ગાહિયે એસેછે,

૯ ખીલે ભૂપરાજ સન ૧૧૭૭ થી ૧૧૭૯, સુધી રાજ્ય કરેછે, પુ. ૩૧૩ અને તેના પછી તેનો કાકો, અન્યપાળનો ન્હાનો લાઈ,

૧૦ ખીલે લીમહેવ ગાહિયે એસેછે, અને તે સન ૧૧૭૯ થી ૧૨૧૫ સુધી રાજ્ય કરેછે, પુ. ૩૨૨-૩૪૭ સન ૧૧૭૮ માં, જેવામાં તેનો ભાનીને છવતો હતો તેવામાં, તે શાહાખુદીન ગોરીને હરાવેછે, પુ. ૩૧૬-૩૨૦; તેના ગાહિયે બેસવા ઉપર ભાગવાનો રાજ સોણદહેવ તેના ઉપર ચાડાઈ કરવાની ધારસી ભતાવેછે, અને છેવટે સોણદહેવનો દીકરો આર્જુનહેવ ચાડાઈ કરેછે, પુ. ૩૨૧-૩૨૩; અન્યમેરના રાજ સોમેશ્વર ચોણાણ સાથે તથા તેના કુંવર પૂર્ખીરાજ સાથેની લડાઈ, ૨૯૫-પુત્રસ્થાનના કવિ ચુંદભારોટના વર્ણાચા પ્રમાણે પુ. ૩૨૪-૩૪૩; મહંમદગોરી હિંદુસ્થાન ઉપર ચાડાઈ કરેછે, પૂર્ખીરાજ ચોણાણ અને કનોનજાના જયચંદ્રનો નાશ કરેછે, પુ. ૩૪૩-૩૪૪; તેનો સરહાર કુતુહુદીન થ્રોજરાત ઉપર હોંદો કરેછે. લીમહેવને હરાવેછે, અને આણુહિલપુર દેછ સન ૧૧૯૪ પુ. ૩૪૫; પરિણામે જાણુનો કબને થતો નથી ૩૫૬. કુતુહુદીન આખુના પરમારોને હરાવીને ફરીને સન ૧૧૯૬ માં આણુહિલપુર દેછે; ખીલે લીમહેવ સન. ૧૨૧૫*

* અધારથી આખુના ભાણીની અને રૂલમાળાના આધાર ઉપરથી ખીલે લીમહેવના રાજ્યની સમાપ્તિ અમે સન. ૧૨૧૫ માં ગણી છે. પણ આખુનો એક દેખ કે સન. ૧૨૩૧ નો છે અને એટું મિ. વિલસને ભાષણતર કણું છે તે ઉપરથી લીમહેવ

આણહિલપુરનું સાંધણ.

માં મરણ પાસેછે, પણ સુસલમાનોનું દુષ્ટું અથવા રાજસત્તા કરીને નરમ પડી જાયછે, પૃ. ૩૫૭-૩૬૦

આણહિલપુરના રાજ્યનું પશ્ચાદવલોકન, પૃ. ૩૬૧-૩૮૮; લાંના રાનામોના રાજ્યમાં જમીનના બોગવટાનો વહિવટ, પૃ. ૩૬૬-૩૬૯; લશ્કરી વહિવટ પૃ. ૩૬૯-૩૭૦; સંધિવિશ્વિક, પૃ. ૩૭૦-૩૭૧; દાણ, સાસુદ્રગમન, અને વ્યાપાર, પૃ. ૩૭૨; ધર્મ, પૃ. ૩૭૨; ચાવાનાં સ્થાન, પૃ. ૩૭૨-૩૭૩; ગુહકર્યા, પૃ. ૩૭૩-૩૭૫; રાજ્યાનીનું વર્ણન, પૃ. ૩૭૫-૩૭૭; જિન્જુનવાડાનો કિંદો, પૃ. ૩૭૭-૩૭૯ ડમોઈનો કિંદો, પૃ. ૩૭૯-૩૮૦; સિદ્ધપુરની દ્રકમળનું દેવાળય, પૃ. ૩૮૦-૮૧; મોટેરાનું દેવિ, પૃ. ૩૮૧ વાધેલનું દેવાળય પૃ. ૩૮૨; કુંડ, પૃ. ૩૮૨; તલાવ, ૩૮૩; વાવ, પૃ. ૩૮૩-૩૮૬.

આણહિલપુરનો વાધેલો વંશ, આનાક સોલંકી, જે કુમારપાલની મારીનો દીકરો થાય તેને રાજપાસેથી વાધેલ મળેછે, પૃ. ૨૬૦; તેનાપણી તેનો કુંર, લનણપ્રસાદ વાધેલો, બીજ ભીમહેવનો પ્રધાન, કમાનુયાયી થાયછે. વાધેલા વિષે ભાષાની કર્તાનો

આણહિલપુરનું સાંધણ.

વધારો પૃ. ૪૧૦-૫૦૯ પૃ. ૨૬૦-૩૮૬; તેનાપણી તેનો પુરું વીરધવલ સન ૧૨૩૧ માં ચાયછે, પૃ. ૩૬૦ તે વસ્તુપાલ અને તેજપાલને પોતાના પ્રધાન કરેછે, પૃ. ૩૬૧-૩૬૪ તેના પણી તેનો કુંવર.

૧ વીસલહેવ ગાહિયે બસેછે, પૃ. ૩૬૨-૪૦૮; તેનાપણી,

૨ ચાર્જુનહેવ ગાહિયે બસેછે, સન ૧૨૬૪ પૃ. ૪૦૮, તેનાપણી,

૩ સારંગહેવ ગાહિયે બસેછે, સન ૧૨૬૪ પૃ. ૪૦૮, તેનાપણી

૪ કર્ણ વાધેલો ગાહિયે બસેછે પૃ. ૪૦૯ અલાહીન ભીલચીના સરદારો થ્રેજરાત ઉપર ચડાઈ કરીને આણહિલપુર દેખે, સન ૧૨૬૭ પૃ. ૫૧૦-૫૧૧; કર્ણ હેવગઢ ભણી નારી જાયછે અને તેની રાણી કૌલાદેવી કેદપકડાયછે પૃ. ૫૧૨; કરીને સન ૧૩૦૪માં થ્રેજરાત ઉપર હંદો થાયછે, પૃ. ૫૧૪; દેવલહેવાની વાત પૃ. ૫૧૫-૧૬; કર્ણ રાનની દશા અને તેના શતુઓને ભળેલો બદદો, પૃ. ૫૨૦-૨૧.

અધોલોકમાં જવાને માટે પ્રેત નીકળી પડેછે.

તે સાલમાં “મહારાનાનિધિરાજ” હતો એમ નીકળેછે (જુવો ભાગ ૧ લો. ૫૪. ૪૦૯) આ લોખ પરિપૂર્ણ આપ્યો. નથી અને મિ. વિલસનના કેહેવામાં કાંઈ કેરહેણે કેમકે જે અડચણું અથવા કડાકુટ વિષે અમે સૂચવિયે છિયે તે તે સમય તેના વિચારમાં આ વેલી નહિ. એનીજ સાર્વે એક અંક ૧^૧ ના લોખમાં તેના કોતરાવનારા વસ્તુપાલ અને તેજપાલ, વીરધવલના હૈયાતપણ્ણા વિષે લખેછે, અને તેઓનું તેની નીચે અતુવચ્ચન છતાં બીમહેવ વિષે તેઓ કશ્યુ ઓલતા નથી. બીજ ભીમહેવના રાજ્યના છેહો ભાગના કમલાંગ વિષે વિચારવામાં આવેછે લારે તેની સત્તા ખાંધ થયાની વેળા બિનવાંવે નક્કી ઠરાવી શકાય એમ નથી.

આ વિષે વધારે ખુલાસા માટે જુવો અમારી દીપ પૃ. ૩૨૨-૩૩. ૩. ૬.

આદ્યાતોક સંધાન.

કાગ..થે લે, પૃ. ૪૬૬-૪૬૮
સોંખ્યપુર, પૃ. ૪૬૬-૫૦૦
સૌરિપુર, પૃ. ૫૦૦
વિચિત્ર નગર, પૃ. ૫૦૨
વૈતરણી નદી, પૃ. ૫૦૨-૫૦૩
ઘીલાંનગર, પૃ. ૫૦૪
યમપુર, પૃ. ૫૦૪-૫૦૫.

આમદાવાદ, લાંના સુલતાન સુશરીદ્વારા-
નને સન ૧૩૬૧ માં ગૂજરાતનો સુર-
દ્વા ઠાવવામાં આવેછ, પૃ. ૫૩૧;
સન ૧૩૬૩ માં તે ઈડર ઉપર હુંદો
કરેછ, પૃ. ૫૭૦-૫૭૧; તે આનદેશ
ઉપર અને સોમનાથ ઉપર ચડાઈ
કરેછ, પૃ. ૫૭૦; તે સન ૧૩૬૮ માં
ફરને ઈડર ઉપર હુંદો કરેછ, પૃ.
૫૭૧; તે પોતાને બાદશાહ કેળેવડા-
લીને, સુત્રકફરશાહ થાયછે, પૃ. ૫૭૧
ગ્રીજિવાર ઈડર ઉપર હુંદો કરેછે, સન
૧૪૦૧; માળવા ઉપર ચડાઈ કરેછે,
પછી સન ૧૪૧૧ માં મરણ પામેછે,
પૃ. ૫૭૨, અને તેના પછી તેનો પૈત્ર,
આહમદશાહ ગાહિયે બેસેછે; તે સન ૧૪૧૨
માં આમદાવાહની રથાપના કરેછે,
પૃ. ૫૭૨ દ્વિરોજભાનું બંડ, પૃ.
૫૭૨; માળવાની સાથે લડાઈ, પૃ.
૫૭૨; આહમદશાહ ગિરનાર ઉપર
હુંદો કરેછ, પૃ. ૫૭૨-૭૪; હિંદુ રા-
જાયોની સત્તા ઓછી કરી દેવાને તે
પ્રયત્ન કરેછ, પૃ. ૫૭૪-૭૬; આહ-
મદશાહનો વિવાહ સંબંધી આર્જવ,
એક લાટની વાત, પૃ. ૫૭૬-૬૦;
માળવાના સુલતાન હુશંગની સાથે
લડાઈ, પૃ. ૫૮૫; તે ઈડરનો કથ-
ને ફરી કેછે અને ચાંપાનેરના રાવ-
લપાસે ખંડળી આપવાની કખૂલાત
કરાવેછ, પૃ. ૫૮૬; ફરને તે માળ-

આમદાવાહના સુલતાનનું સંધાન.

વા અને ઈડર સાથે લડાઈમાં રેકા-
યછે, પૃ. ૫૬૬; આહમદનગર અને
સાદરાના કિંદ્વા બાંધેછ, પૃ. ૫૬૬
ઈડર ઉપર હુમદ્રો ફરને એક કિંદ્વો
લેછ, પૃ. ૪૨૨. પ્રાણણીશાહ ૫-
સેથી ફરને તે મહિમ અને ભામા-
હેવી અયવા સુંબરી લેછ, પૃ. ૫૮૭-
૮૮; તે સન ૧૪૪૩ માં મરણ પામે-
છે, પૃ. ૫૮૮; તેના પછી તેનો રા-
હાલ હોય.

મહામદશાહ ગાહિયે બેસેછે, તે ઈડરના
રાજને તેની પુત્રી પોતાનેવેરે પરણા-
વનાની અગલ પાડેછે; ચાંપાનેર
ઉપર હુંદો કરેછે, પણ માળવાનો
સુલતાન આવેછ તેથી તે નાસેડુ લે-
છે; પૃ. ૫૬૬; તે મરણ પામેછે, પૃ.
૫૮૬, અને તેના પછી તેનો રાશાહાલ હોય.

કુતુખશાહ ગાહિયે બેસેછે, તેના ઉપર
માળવાનો સુલતાન ચડાઈ કરેછે,
તેને પાછા જવાની તે અગલ પાડે
છ અને તેની સાથે મળ્ણ જિધને ચે-
વાડના કુંભારણાની સામે થાયછે,
પૃ. ૫૮૬; રાણુનીસાથે તેની લડાઈ,
અને તેનું મરણ પૃ. ૬૦૦-૪ તેના
પછી તેનો કાકો,

દાઉંડ ગાહિયે બેસેછે, તે માત્ર થોડા દિ-
વસ રાજ્ય કરેછે, પૃ. ૬૦૫; તેના
પછી કુતુખશાહનો નહાનો ભાઈ.

મહમૂદ ઘેગડો ગાહિયે બેસેછે, તે બંડ
બેસારી દેછે, પૃ. ૬૦૫; ગિરનાર
લેછ, પૃ. ૬૦૯-૧૧; લાડીના ભીમ-
જ ગોહિલની વાત, પૃ. ૬૧૨-૬૧૪
નેતપુરનો ચાંપેવાલો પૃ. ૬૧૪; રા-
ણપુરનો રાણુજ ગોહિલ, પૃ. ૬૧૪-
૧૭ મૂળીના પરમાર, પૃ. ૬૧૭-૨૩.
ચાંપાનેર ઉપર ચડાઈ કરવાને મહ-

આમહાવાડના સુલતાનનું સાંધળું.

મૂઢ તૈયારી કરેછે, પૃ. ૬૨૩; ઈડરનો શાવ ભાણુ, પૃ. ૬૨૪-૨૭, મહમૂદ આંપાનેર દેછે, પૃ. ૬૨૭-૬૩૩; જો-હિલ, પૃ. ૬૭૩-૭૬; મહમૂદ ફરીને મહિમ દેછે, પૃ. ૬૩૫; વાગડ અને ઈડર ઉપર ચડાઈ, પૃ. ૬૩૭; પોર્ટ-ગીજ સાથેની તેની લડાઈ, પૃ. ૬૩૭; તેતુ મરણ અને તેના ગુણ અવગુણનું ફથન, પૃ. ૬૩૭-૩૮ તેના પછી તેના શાહનદો.

સુખદૂર બીજો ગાદિયે બેસેછે; પૃ. ૬૪૦, તેનું માળવે જણું, કિ૦; ઈડરનો મામલો; તે ઈડરવાડામાં પ્રવેશ કરેછે અને લાંબું રાજધાની રોહેર દેછે, પૃ. ૬૪૦-૪૨; માળવાના સુલતાનને ખાણે તેની ગાદિયે સ્થાપે છે, પૃ. ૬૪૨; ઈડરવાડો ઉજાડ કરી નાખેછે. કિ૦; રાણું સિંહના ઘૂજરાત ઉપર હુમલા, પૃ. ૬૪૨-૪૪ સુજફુરશાહ ફરીને ઈડરવાડો ઉજાડ કરેછે. પૃ. ૬૪૪; તેના પછી તેના શાહનદા વારાફરતી ગાદિયે બેસેછે

સિંહદર } પૃ. ૬૪૪
મહમૂદ બીજો } પૃ. કિ૦, તેના પછી ખાનુરશાહ ગાદિયે બેસેછે પૃ. કિ૦ તેના રાજ્યનું વિવેચન પૃ. ૬૪૪-૪૫ તેના પછી તેનો જનીને મહમૂદ લા-તીદાન ગાદિયે બેસેછે, તેની વેલા-માં હિંદુ જમીદારોની જમીન છી-નવી દેવાનો ઝળવિનાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેછે; પૃ. ૬૪૫-૪૭; મહ-મૂદનું મરણ અને એ વંશની સમાપ્તિ, પૃ. ૬૪૭.

આંબાબવાની-તેનું વર્ષિન અને દંતકથાએ કાગ. ૧ લો. પૃ. ૬૭૯-૬૮૭

આમહાવાડના સુલતાનનું સાંધળું.

આખુપર્વત, કા. ૧લો, પૃ. ૩૬૪-૪૦૮. આર્બસ્થાનના પ્રવાસિયો ચાવડા રાન સ્થેમરાજ અને ખુવડના સમયમાં ગુ-જરાતમાં આચા હતા એવી ધારણા લાગ. ૧ લો. પૃ. ૫૦-૫૬.

ઈડર-તેનું વર્ષિન કાગ. ૧ લો. પૃ. ૫૪૬ તે દ્વાપરયુગમાં એલવણું અને વા-તાપી રાક્ષસોનું રેઠાણું હતું તે નિષે-ક્ષયન પૃ. ૫૪૭; વેણીવિષદર્દોજ ઈ-ડરનો ડિલો બાંધેછે, પૃ. ૫૪૭-૪૮;

ગોહો વલલીના શીલાદિલ્ય રાનનો પુત્ર ઈડરનો ડિલો સ્વાધીન કરી દે છે, તે તેના આઠમા પુરુષ નાગાદિ-લના સમય સુધી તેના વંશજના સ્વાધીનમાં રેહેછે પૃ. ૫૪૮-૫૫૦; નાગાદિલનો પુત્ર બાપો મેવાડના વંશની સ્પાપના કરેછે પૃ. ૫૫૦

પરિહાર, પૃ. ૫૫૦

હાથીસોડના તાખામાં ઈડર આવેછે, પૃ. ૫૫૦, તેના પછી તેનો દીકરો સામગ્રીયા સોડ ગાદિયે બેસેછે તેને રાડોડા જાતી દેછે, પૃ. ૫૫૦-૫૨; ઈડરસ્યાંના રાન.

સિયાળ રાડોડા, જેચંદ દ્વાપાંગ-ગાનો પુત્ર મારવાડમાં પોતાની રથાપના કરેછે, પૃ. ૫૫૦ તેને ત્રણ દીકરા છે,

૧ આસ્તાનજ તેની પછવાડે ગાદિયે બેસે છે.

૨ સોનંગજ.

૩ અજ, તે દ્વારકા પાસે, ચાવડા રાનની પુત્રીએ પરણેછે, પછી લાંબાનો તથા એખા મંડલનો તે કબનેકરી દેછે, અને તે વાળ અને વાઢેલનો પૂર્વજ થાયેછે, પૃ. ૫૫૦. સોનંગજ રાડોડને આણુહિલપુરના સોલંકી

ઈડરનું સાંધણુ.

રાજ પાસેથી સોમેતરાગામ મળેછે,
પૃ. ૫૫૦; તે સાંભળિયા સોડતે ક-
તલ કરેછે, અને ઈડર લેછે પૃ. ૫૫૨
તેના પછી

એહેમલભ ગાહિયે બેસેછે, પૃ. ૫૬૬
તેના પછી

ધવલમલભ ગાહિયે બેસેછે, કિ૦ તેના
પછી,

લુંખંકર્ણલગાહિયે બેસેછે, કિ૦ તેનાપછી-
અરહતભ ગાહિયે બેસેછે, કિ૦ તેના
પછી તેનો પુત્ર,

રણમલ ગાહિયે બેસેછે, તે ભાગર દેશ
ઈ૦ સ્વાધીન કરી લેછે, પૃ. ૫૭૦
તેના ઉપર સુજ્ઞફરશાહ સન૧૩૬૩
માં હુમદી કરેછે, પૃ. ૫૭૦; અને સન
૧૩૬૮ માં પણ તેમ થાયછે, પૃ. ૫૭૧
સન ૧૪૦૧ માં તેના ઉપર ફરીને
પાછી ચડાઈ થાયછે લારે તે વીસ-
લનગર નાશી જાયછે, અને તેની રા-
જધાની શરૂના હાથમાં જાયછે પૃ.
૫૭૧; અહુમદશાહની સામેના હિં-
રેઝાઝાનના બંડમાં સામેલ થાયછે
પૃ. ૫૭૨-૬ તેના પછી

ખુલે ગાહિયે બેસેછે, તે અહુમદશાહ
સાથે લડાઈમાં ઉતરેછે, પૃ. ૫૮૬; તે
થોડા સુધીંત કોતરમાં પડી જવાથી
મરણ પામેછે, કિ૦, તેના પછી તે-
નો પુત્ર.

નારણદાસ ગાહિયે બેસેછે, પૃ. ૫૮૭ તે
અહુમદશાહને ખરણી આપવાનું
માન્ય કરેછે, પણ સન ૧૪૩૮ માં
બંડ મચાવેછે, પૃ. ૫૮૭; તેના પછી
તેનો જાઈ

ભાણ ગાહિય્ય બેસેછે, તેના ઉપર ભ-
જંમદશાહ હોં કરેછે એટલે તે હં-

ઈડર નું સાંધણુ.

ગરામાં નાશી જાયછે, પછી, પછવાડે-
થી શરણ થાયછે, અને સુલતાનને
પોતાની કન્યા પરણાવેછે પૃ. ૫૯૬,
તે પોતાના રાજ્યની સીમા નક્કી કરે
છે પૃ. ૬૨૫ મહિનું બેગડાને અંડ-
ળી આપેછે, પૃ. ૬૨૬. તેની ચાંપાને-
રના રાજી સાથે લડાઈ પૃ. ૬૨૬, તે
પોતાની પાછળ એ દીકરા મુક્કેછે.

૧ સૂરજમલભ.

૨ લીમ.

તેના પછી તેનો કુવર

સૂરજમલભ ગાહિયે બેસેછે, પૃ. ૬૩૭
તેનો કુમાનુયાયી તેનો કુવર

રાયમલભ થાયછે, કિ૦ તેની ગાઢી તેનો
કાડો લીમ છીનાવી લેછે પૃ. ૬૩૭;
સુષેદારની ગેરહાજરીમાં લીમ સુ-
સલમાનને દેશ લૂટેછે, એતુલમુલ્કને
હરાવેછે, અને સુજ્ઞફરશાહ પાછો
આવેછે એટલે હુંગરામાં સત્તાઈ પે-
સેછે, પૃ. ૬૪૦. ઈડર લેવામાં
આવેછે, પૃ. ૬૪૧; રાવ લીમ સુ-
જ્ઞફરશાહને શરણ થાયછે પૃ. ૬૪૧;
તે મરણ પામેછે અને તેના પછી તે-
નો હીકરો ભારમલ ગાહિયે બેસેછે,
પૃ. ૬૪૨; રાવ રાયમલભ રાણુસં-
ગની પુત્રી પરણેછે, તે રાણો.

તેને ફરીને ગાહિયે બેસાદેછે પૃ. ૬૪૨
રાયમલભને સુસલમાનો કાહાડી મૂકે-
છે, તે ફરીને ઈડરવાડામાં આવેછે,
અને અહીરઉલમુલ્કને હરાવેછે પૃ.
૬૪૨-૪૩, તે પાઠલ પરગણું ઉજા
ડકરી નાખેછે પૃ. ૬૪૩, પણ ત્યાંથી
નીકળી જવાની તેને અગત્ય પડેછે; તે
મરણ પામેછે અને તેની પછવાડે

ઈડરનું સાંધણ.

ભારમલ ગાહિયે બેસેછે, કિં એની વે
ળામા ઈડર ઉપર ખાદુરશાહના બે
વાર હૃદલા થાયછે પૂ. ૬૪૪. ભાર-
મલ મરણું પામેછે અને તેનો પણ-
વાડે તેનો કુંબર
પુંનેજુ ગાહિયે બેસેછે પૂ. ૬૪૫—
તેના પછી તેનો કુંબર
નારણદાસ ગાહિયે બેસેછે પૂ. ૬૪૫
તે સરકારની સામે થાયછે, પણ તે
હારેછે અને તેની રાજધાની જયછે
પૂ. ૬૪૬, તેના પછી તેનો કુંબર
વીરમહેવ ગાહિયે બેસેછે. પૂ. ૬૪૭,
પુંગતમાં તેતું સાહસ કર્મ, ૬૪૭
—૮૮ તે વાધ મારીને અકુભરને પ્ર
સન્ન કરેછે પૂ. ૬૪૮. તે ગાહિયે બે-
સેછે. પૂ. કી. તે ચારણુના હી-
કરાને દાન આપેછે, પૂ. ૬૪૯ પો-
તાના ભાઈ રાયસિંહને તે મારી
નાંખેછે, પૂ. ૬૫૦, હુંગરપુર ઉપર હુંબાં
કરેછે, પૂ. ૬૫૦. ચાંપાલીલની વા-
ત; પૂ. ૬૫૧—૬૨ વીરમહેવ અહ-
મદનગર ઉપર હૃદલો કરેછે, પૂ.
૬૫૩ તે પોથાપુરવાળાને આશ્રયાં
પેછે અને તેની કન્યા વેરે પરણેછે,
પૂ. ૬૫૩ રામપુરવાળાને આશ્રય
આપેછે, પૂ. ૬૫૩, ઉદ્યપુર જયછે.
પૂ. ૬૫૪, આલાલ ચારણુની વાત.
પૂ. ૬૫૪—૬૫ તે પોથાનાના રતન
સિંહને મારેછે, પૂ. ૬૫૫—૬૬, તે
પાનોરા ઉપર બડાઈ કરેછે, પૂ. ૬૬૬
દ્વારકા ચાન્તા કરવા જયછે. પૂ.
૬૬૬, અને પાછો આવતાં રસ્તામાં
હુલવદાં રાજવેરે પોતાની બેહેન પ-
રણાવેચે પૂ. કિં; માંડવા મારેછે
પૂ. ૬૬૮ ઓમકારેશ્વર ચાન્તા કરવા
જયછે. અને રાહલદાં સાથે અટપ્ર-

ઈડરનું સાંધણ.

માં આની પડેછે પૂ. ૬૬૮—૬૯, સ-
રકારી લોકોની ઈડર ઉપર હૃદલો ક-
રીને તે બેછે. પૂ. ૬૬૯; રાવ પોતોમાં
જઈ રેહેછે, પૂ. ૬૭૦, ચાહનફાને
તે કઠલ કરેછે; પૂ. ૬૭૧, આલા-
હિર અને નહુનો એવા નામના એ
ઘાડાની વાત, પૂ. ૬૭૧—૬૭૩, ચો-
ગાનિયા પાડાની વાત, પૂ. ૬૭૩,
વીરમહેવ રામપુર જયછે પૂ. ૬૭૩
—૭૪; ગંગાલ ચાન્તા કરવાને જયછે
પૂ. ૬૭૫; પાછા, આવતાં રસ્તામાં
જયપુરમાં રાયસિંહની બેહેનને મ-
ળેછે, તે તેને તેર દેછે, પૂ. ૬૭૫,
રાવ વીરમહેવના પછી તેનો ભાઈ
કલ્યાણમલ ગાહિયે બેસેછે, તેના ઝો-
રા ભાઈ ચોપાળદાસને રદ કરીને
દ્વારકાનાથે તેને ગાહિયે બેસવાનું દ-
રાનેલું દરેછે, પૂ. ૬૭૫—૭૬, ચો-
પાળદાસ ઈડર ઉપર ચર્ચાઈ કરેછે
અને તે માર્યો જયછે પૂ. ૬૭૬,
વલાસણુના મથાળા નીચે જુવો. ઉ-
દ્યપુર પાસેથી કલ્યાણમલ મુંક
પાણો છતી દેછે પૂ. ૬૭૬, તરસં-
ગમો મારેછે પૂ. ૬૭૬, સાયાલ ગ-
દવીની વાત, પૂ. ૬૭૭; કલ્યાણમલ
મરણ પામેછે અને તેની પછીવાડે તે-
નો કુંબર

જગત્તાથ ગાહિયે બેસેછે, પૂ. ૬૭૮,
૭૦૧, એના વારામાં મુસ્લિમાનોની
સત્તા પ્રતિહિન વધતી જયછે, પૂ.
૭૦૧, રાવ, વૈતાલ બારોટને કાઢા-
ડી મૂકેછે, કિં; તેનો હુંગરપુરવાળા-
ની સાથેનો કન્યા પૂ. ૭૦૧—૭૦૨
તે પાંગળો થાયછે, પૂ. ૭૦૨; રા-
હનદાં મુરાદને ફોજ સહિત વૈતાલ
બારોટ તેડી લાવેછે; અને તે ઈડર

ઈડરનું સાંધણું.

લેછ, પૃ. ૭૦૨-૭૦૩; જગન્નાથ પોળે જયછે, અને ત્યાં મરણ પા-
મેલે, પૃ. ૭૦૪; તેના પછી તેનો
કુંવર પ્રુંજે તેનો કુમારુયાચી થાયછે,
તે મુસ્લિમાનોના ઉપર બારવટે ની-
કળેલે, અને ઈડર પાછું લેછ, પૃ.
૭૦૫; તેના પછી તેનો ભાઈ

આરજનહાસ ગાહિયે પેસેલે, તે રેહે-
વરેથી મરાયછે, પૃ. ૭૦૫-૬ તેના
પછી રાજ જગન્નાથનો ભાઈ

ગોપીનાથ તેનો કુમારુયાચી થાયછે, તે
મુસ્લિમાનો ઉપર બારવટે રેહેલે, અને
ઈડર પાછું સ્વાધીન કરી લેછ, પણ
તેને પાછો કાઢાડી મૂકવામાં આવે-
છે, અને દેવાલયમાં સંતાઈ પેસેલે
ત્યાં અદીલું વિના તે મરણ પામેલે,
પૃ. ૭૦૬-૭ તેના પછી તેનો કુંવર
કંઈસિંહ તેનો કુમારુયાચી થાયછે તે
તેના મરણ સુધી સરદાણમાં રેહેલે
પૃ. ૭૦૭ તે પછ્ચાં એ કુંવર મૂકછે;
૧ ચાંદા.

૨ ભાયચિંહ. એ કેરાબરનો પટો
મેળની લેછ, ત્યાં તેના વંશજ
આજાકારી છે પૃ. ૭૦૭

ચાંદાને ટેસાઈયો ઈડરમાં પાછો આખે-
છે, પૃ. ૭૦૮; પણ તે ત્યાંથી નીકળી
નયછે, તે ખાંધિદાર રાજપૂતોને મારી
નાંખીને પોળો લઈએલે, પૃ. ૭૦૮
ઈડરના મહારાજાન.

૧ આનંદસિંહ, જોધપુરના રાજ અ
ભયસિંહનો ભાઈ ઈડરનો ધરણી થઈ
પણેલે, ભાઈ ર જો પૃ. ૧૫૧-૧૫૫;
રાવના ભળતિયાંચા તેના ઉપર હુ-
મલો કરેલે, અને તે મરાયછે, પૃ.
૧૫૬-૧૫૭; તેના પછી તેનો પુત્ર.

ઈડરનું સાંધણું.

૨ શિવસિંહ તેનો કુમારુયાચી થાયછે,
તેનો કાડો રાયસિંહ ઈડર પાછું
દ્વારા કરી લેછે અને તેને ગાહિયે એ
સારેલે, પૃ. ૧૫૮-૧૬૦; રાયસિંહ
રણસાણું હુંવર ચડાઈ કરેલે, પૃ.
૧૬૦; તે મેઠાસે જઈને રેહેલે, પૃ.
૧૬૧-ત્યાં મરાઠા તેના ઉપર ચઠી
આવેલે અને તે જગ્યા લઈ લેલે પૃ.
૧૬૨; મહારાજ પોતાના સરદારોને
પદ આપેલે પૃ. ૧૬૨-૧૬૩; વળી
પૃ. ૧૬૩-૧૬૪ માં જુઓ; સરદારા
રાયસિંહને ઈડર લોડવાની અગત્ય
પાડેલે પૃ. ૧૬૪; રાયસિંહ પુત્ર વિ-
નાનો મરણ પામેલે, પણ એક કુંવ-
રી જયપુરના રાજને પરણાનેલી
મૂકછે, પૃ. ૧૬૩-૧૬૪.

મરાઠા અને રાવના ભળતિયા ઈ-
ડર ઉપર ચડાઈ કરેલે; ચાંદલીના
સૂરજમદનની વર્તાણું, પૃ. ૧૬૪-૧૬૭
કુંવર ભાવાનીસિંહનું અપમાન સ્કુ-
રજમદન કરેલે, તેથી તેને તે મારી
નાંખેલે, પૃ. ૧૬૬-૧૭; ગોતાનો સુ-
રતસિંહ, પૃ. ૧૬૮-૧૬૯ શિવસિંહ
મરણ પામેલે, સન ૧૭૪૩, પૃ. ૧૬૯
તે પોતાની પછ્ચાં પુત્રો મૂકછે;

૧ ભવાનીસિંહ.
૨ જાલમસિંહ, મોડાસાનો પૃ.
૧૬૬-૧૭૦. તે નિઃસંતાન મર-
ણ પામેલે.

૩ સરગામસિંહ, અહમદનગરનો,
તેનો કુમારુયાચી તેનો કુંવર
કંઈસિંહ થાયછે, તેના પ-
છી તેનો કુંવર
તખતસિંહ, જો જોધપુરનો
પછ્ચાંથી મહારાજ થ-
યા તેનો કુમારુયાચી થા-

ઈડરનું સાંધણ.

ચે. પૃ. ૧૭૦

- ૪ અમરસિંહ, બાયડનો, તે નિ:-
સંતાન મરણ પામેછે પૃ. ૧૭૦
૫ ધિન્દસિંહ, સુવરના, પૃ. ૧૭૦
તે હભીરક્ષિંહ અને બીજી ન.
ણ. કુંવર પોતાના પાછળ મુક્ત-
છે. (૧૮૫૬ માં)

સેની પછવાડે તેનો કુંવર

- ૩ ભવાનીસિંહ ગાહિયે એસેછે, પૃ.
૧૯૬, પછી બાર દિવસે મરણ પા-
મેછે પૃ. ૧૬૮; તેના પછી તેનો કું-
વર

- ૪ ગંભિરક્ષિંહ ગાહિયે એસેછે પૃ. ૧૯૯
આ બાળરાનો કાડા જલમસિં-
હ, પ્રારંભમાં રાજકારભાર ચલાલે
પણ સરદારા તેને ત્યાંથી અસવાની
આગટ્ય પાડેછે, કિ૦ ને સુદ્ધક ગં-
ભિરક્ષિંહના કાડા દાખાની પડ્યા હતા
તે લાઇ લેવાનો પ્રયત્ન કરેછે,
ભા. ૨ ને પૃ. ૧૭૦-૧૭૧, જલ-
મસિંહ ભાનપુર ઉપર ચાઈ કરેછે,
પૃ. ૧૭૧; ચાલણુપુર સાથેનો કન્યાએ,
પૃ. ૧૭૧; ગંભિરક્ષિંહ હાંતા મારે-
છે, પૃ. ૧૭૨; ઝુમાણસિંહ ચાંપાન-
ત, પૃ. ૧૯૬-૨૦૧; તેનો પુત્ર ધી-
રણ, પૃ. ૨૦૧-૨૦૪ ગંભિરક્ષિંહ
પોળો દેછે, ૨૦૧-૨૦૨; ચાંદણુના
પટાનો ટોટો, પૃ. ૨૦૬-૨૦૭ આ
સમયે કુનકાળ અને ધીરજ વચ્ચે
થેલી લડાઈ. પૃ. ૨૦૭-૨૦૮ ધીર-
જનો કોધ કુંવર ઉમેદસિંહ ઉપર
ચાયછે અને તે વાંકાનેર મારેછે,
પણ મહારાજ આખરે તેને મનાવે
છે. પૃ. ૨૦૮-૨૧૦, ધીરજ પાછો
કરીને ઈડરની સામે બારવટે નીક-
ણેછે. પૃ. ૨૧૦-૨૧૬, તે ઉદ્યપુર
નાયછે પૃ. ૨૧૩-૨૧૪ કર્ણલ ખાલે

ઈડરનું સોંધણ.

નાયન ઠરાખ કરવા સર્વે સરદારને
ઓલાવિલે પૃ. ૨૧૮; ધીરજને કેદ
કરેછે પણ તે નાશી જાયછે. પૃ. ૨૧૮
તે પાછો હુમલા કરવાનું જરી કરે-
છે, પૃ. ૨૧૯-૨૨૦; કનકાળનો હી-
કરો લાલજ તેની સાથે મળી જાય-
છે, પણ તે મરાયછે પૃ. ૨૨૦-૨૨૨
ધીરજની દુર્દરા, પૃ. ૨૨૨-૨૨૩, કં-
પર ઉમેદસિંહ મરણ પામેછે, પૃ.
૨૨૪-૨૨૫; મહુનો કાડાર ગોપાળ-
સિંહ બારવટે નીકળે પૃ. ૨૨૬-
૨૨૭, હડાદ્યોશીનાની ગાહીની ત-
કરાર ૫. ૨૨૭-૨૨૮ ગંભીરક્ષિંહ-
ની પાલ ઉપર ચાઈ, પૃ. ૨૨૯-
૨૩૦, ગોપાળસિંહની દુર્દરા, પૃ. ૨૩૦
-૨૩૩, ગંભીરક્ષિંહના ચુણદોષ, પૃ.
૨૩૩-૨૩૪, સુદ્ધેના ચોહાણ પૃ.
૨૩૫-૨૪૨; રાલ ગંભીરક્ષિંહનું મ-
રણ, પૃ. ૨૪૨-૨૪૩;

“મહીકાંડાનું થાળે પડતું”

એ મથાળા નીચે જુલો.

ઈડરના ખારોટજ અથવા દરેંઢી ભાઈ
ભાગ ૨ ને, પૃ. ૧૪૪.

ઈડરના કારભારી અથવા દિવાન, કિ૦
ઈડરના પ્રધાન પૃ. ૧૪૪.

ઈડરના પટાવત, પૃ. ૧૪૩-૧૪૪. પૃ.
૧૯૨-૧૯૩.

ઉનણી. ભા. ૨ ને, પૃ. ૩૮૪.

ઉત્તર કિયા.

સન્યાસીની, ભા. ૨ ને, પૃ. ૪૧૬.

હેણશ્વર પ્રાયશ્રિત, પૃ. ૪૧૬-૪૧.

વૈતરણી નહી પાર જિતરવાની તૈયા-

રી પૃ. ૪૧૬-૪૨૧.

મરણ પામનાન મારે ચોડા, અને

તેની કિયા. પૃ. ૪૧૧.

આતુર સંયસ્ત, પૃ. ૪૨૨-૪૨૨.

ઉત્તરફિલ્ખાનું સાંધણ.

મરણાવસરનું દુઃખ, પૃ. ૪૨૨.
રાજિયા પ. ૪૨૩-૪૨૪.
ઢાડી અથવા ખાટકી, પૃ. ૪૨૫.
સાલરબાસો, પૃ. ૪૨૬.
સુરહાને ઢાડીમાં ખાંધીને ઉચ્ચકી ચા-
લેછ પૃ. ૪૨૭.
સુરહાને ચકલા આગળા ડિતારેછે, પૃ.
૪૨૮-૪૨૯.
આમની ભાગેલે સુરહાને ડિતારેછે,
પૃ. ૪૨૯.
સમરાન અને ચિતા, પૃ. ૪૨૯.
સુરહાને ભાગેલી જગ્યાએ દેવાલય
પૃ. ૪૨૯.
ત્યાં દૂધ છાંટવામાં આવેછે તે, પૃ.
૪૨૭.
પ્રેતને તલને પાણી અર્પેછે, પૃ.
૪૨૭.
રાંડનારી અથવા ચિધવા, પૃ. ૪૨૭.
ઓન રોક પાળનાર, પૃ. ૪૨૮-
૪૩૦ કૃષ્ણાકૃષ્ણા, પૃ. ૪૨૯-૩૦.
ઝનુ-વર્ષની, ભાં. ૨ ને, પૃ. ૩૭૪-૩૭૫
કંસભાતી-ઘોળકાના, ભાગ: ૨ ને પૃ.
૩૦-૩૧.

ઝાડી સિન્ધથી: આવીને ગુજરાતમાં પ્ર-
વેદ કરેલે ભાં. ૧ દો, પૃ. ૫૩૫-
૫૩૬; તેઓ વર્તિયા કુલેવાયછે;
ખુમાન, ખાચર, હરસર વાળાના ના-
મથા તેમની ત્રણ જલિયો થાયછે
પૃ. ૫૩૬-૫૩૭, વાલાના મથાના
નીચે જુને.

કાઢિયાવાડ-મુલ્કારીના મથાના ની-
ચે જુને.

કુંભારિયાનું વર્ણન અને દંતકથા ભાં. ૧ દો, પૃ. ૬૮૫-૬૮૭.

કુંભોરાણો, ભાગ ૧ દો, પૃ. ૬૦૦-૬૦૩.
કોળી-તેઓની મૂળ ઉત્પત્તિ, ભાગ. ૧

કોળીનું સાંધણ.

દો, પૃ. ૧૪૫-૧૪૭.

બળી “ચુનાળ” તથા “રળપૂત કો-
ળીના” મથાના નીચે જુને.

ઓડિયાર દેવી-તેની ઉત્પત્તિ; ભા. ૧
દો પૃ. ૫૫૯.

ગઢની-ચારણની પદવિ છે, “ઘરંયવહાર”
અને “ભાઈ” નાં મથાના નીચે
જુને.

ગાયકવાડ-દામાળ પોતે ખાતાપુરની
લડાઈથી પ્રખ્યાતિ પામેછે, સમરોર-
ણાઢાદુરનો ખિતાળ મળેછે, મરણ
પામેછે, અને તેની પછી તેના ભાઈ
જંકાળનો કુંબર પિલાળ થાયછે,
ભાં. ૨ નો, પૃ. ૧-૩. તે ઇસ્તમ
આઢીની સાથે મળી જાયછે, પણ આ-
દાસ આગળની લડાઈમાં કષ્ટ ક-
રીતે તેને તજ દેછે, પૃ. ૩-૪; ચો-
થનો લાગ તેને મળેછે, પૃ. ૪ જ્યાં
ણકરાવ દાકાઉને આશય આપેછે.
અને ખાળુરાવનાથી તે મરાયછે.
ત્વારપણ પોતે ધવાઈનેનાસેછે, પૃ.
૬-૧૦. પેશવાની સાથે વાંચો હતો
તે પતાલી દેછે અને સેનાખાસણે-
લનું પછી મેળવેછે, પૃ. ૧૦; અમ-
ચસિંહ રાડોડના માણસોથી તે ક-
દાસ્થી મારયો જાયછે, પૃ. ૧૦ તેના
પછી તેનો કુંબર

દામાળ તેનો કુમાનુચાયી થાયછે, તે
ગુજરાતમાં પોતાની સ્થાપના કરેછે,
પૃ. ૧૧; અમદાવાદ દેવાના દ્વામાં
મોનિનભાનની સાથે મળી જાયછે,
પૃ. ૧૧-૧૨ કાઢિયાવાડમાંથી ખ-
લ્લી ઉધરાવેછે, પૃ. ૧૨-૧૩; પો-
તાના ભાઈ ખંડેરાવને નાલિયાદ પ-
રગણું આપેછે, પૃ. ૧૩ તારાખાઈ-
ની મદદે સત્તારે જાયછે, પણ તેને

ગાયકવાડનું સંધલું.

ત્યાં કેદ કરવામાં આવેલે, અને ગૃહ-
જરાતનું અર્થું રાજ્ય પેશાને આ
પી દેવાની અગત્ય પડેલે, પૃ. ૧૩
-૧૪; રાધીબાણ સાથે મળી જયછે;
તેઓ અમદાવાદ તાથે કરી દેલે;
પૃ. ૧૪-૧૫; દામાણ મરણ પામેલે
તે પેતાની પાછળ ચાર કુંવર મૂકે, છે
પૃ. ૧૬-૧૭.

૧ રિશાળારાષ.

૨ ગોધિંદરાષ.

૩ અણેદાઢ.

૪ ઝેદસિંહ.

ગાદિને માર્ટ વાંધો હુદે અને છેવંટ
ઝેદસિંહ કુમારુયાયી તરીકે બહાલ
થાયછે, પૃ. ૧૯-૨૦; સાલપાની સુ-
લાહુથી ગાયકવાડના સુલકમાં ભાગ
પડતા અથી નયા પૃ. ૨૧-૨૨;
ઝેદસિંહ મરણ પામેલે, પૃ. ૨૫
-૨૬. અને કન્દિયો થયા પણી તે-
નો ભાઈ

ગોધિંદરાષ તેનો કુમારુયાયી થાયછે પૃ.
૨૫; તે સન ૧૮૦૦ માં મરણ પા-
મેલે લારપણી તેનો વડો પુત્ર
આનંદરાષ ગાદિયે બેસેલે પૃ. ૨૮; એ-
ના રાજ્યમાં મદદારસાવનું બંડ ઉ-
ઠણું તે અને ખિટિશ સત્તાનો પ્રવે-
શ થયો તેથી તે પ્રસિદ્ધ પાણ્ણં
છે. પૃ. ૨૮-૪૩.

ગાયકવાડ મદદારાષ, દામાણના ભાઈ
અંદેરાપનો પુત્ર. પૃ. ૧૨-૧૩-૨૯
૩૦ આનંદરાષ મદદારાનાની સામે
તેનું બંડ પૃ. ૩૦-૪૬, તેનો ગુજર
રાતમાં છેલ્લો દુખાણ, પૃ. ૧૦૭-
૧૦૮;

ગાયિયાધારનું, ભાઈ ૧ દો. પૃ. ૫૫૫-
૬૩૫

ગાયિયાધારનું સંધલું.

ત્યાંનો નનધણુણ બેદિલ પૃ. ૭૧૭
ત્યાંનો ઉનડણ બેદિલ અને ૫૮-
બીતાણા ભાગ ૨ લે પૃ. ૧૧૩-
૧૧૪.

જિસનારનું વર્ણન, ભાગ ૧ દો. પૃ. ૨૧૬
-૨૧૭.

ગુજરાતની સ્વાચ્છાવિં સીમા ભાઈ ૧
દો. પૃ. ૧-૩.

ગોધાનું વર્ણન, ભા. ૧ દો. પૃ. ૫૬૩.

ગોસાઈ-ભા. ૨ લે, પૃ. ૩૭૦-૩૭૧.

ગોદિલ-અણોની ભૂળ ઉત્પત્તિ ભા. ૧
દો. પૃ. ૫૫૨.

શેરક, અંગ્રેશશાનો પુત્ર, મારવાડ તથ
નયછે, અને જ્ઞાનાગઢના રાજ મા-
સુધી પટો મેળવી લેલે, પૃ. ૫૫૩-
૫૫૫; તે પેતાની પુત્રીને રાજના તિ-
લાયત કુંવર વેરે પરણું નેલે, અને
સેનકુરની સ્થાપના કરેલે પૃ. ૫૫૫;
તે પેતાની પણવાડે ત્રણ કુંવર મૂકેલે.

૧ રાણ્ણ.

૨ સાદાલ, માંડવીનાણો ગા-

રિયાધારનો પૂર્વજી પૃ. ૫૫૫

૩ સારંગલ, અરદીજાનાણો,

અને લાઠીનો પૂર્વજી ડિ૦
રાણ્ણ પેતાના પિતાની પછ્યાડે ગાદિ-
ય બેસેલે પૃ. ૫૫૫; તે રાણ્ણપુર
વસાવેલે પૃ. ૫૬૮; ધનમેરના દીક-
રી વેરે પરણું લે, તેનાથી એક પુત્ર
થાયછે તે અણીયા ડાળીનો પૂર્વ-
જી થાયછે, ડિ૦ તે ધનમેરની સા-
થે સલાહ કરીને એકલનાલા ઉપર
હુમલો હેઠે પૃ. ૫૬૧-૫૬૨ વા-
લાના મથાળા નીચે જુલો; તે પો-
તાની ગાઢી વલામાં હેઠે, પૃ. ૫૬૨
તેના પણી તેનો કુંવર
મેખડાલ ગાદિયે બેસેલે, પૃ. ૫૬૨, તે

ગોહિલનું સાંધણ.

બાળ છતો કરી લીધા પણ ગોયા
અન પીરમણે કેછે, પૃ. ૫૧૩-
૫૬૬ તેના ઉપર ભહુંમદ તથવાખ
ચડાઈ કરેછે અને તેને કઠવ કરેછે,
પૃ. ૫૬૬-૫૬૮; તે પોતાની પછિ-
બાડી ત્રણ કુંવર મૂકેછે.

૧ કુંવરણ.

૨ સમરસિંહજી, “રાજપીપળા”
ના ભયાણ નીચે જીવો.

૩ ગોહમાલજ નિઃસંતાન ભરણ
પામેછે એના પછી એનો
કુંવર

કુંભરજ ગાહિયે એસેછે; ને પીરમ છો-
ગીને ગોધામાં આવીને વંસેછે પૃ.
૬૩૪ તેના પણ તેનો પુત્ર

વિજેજ ગાહિયે એસેછે પૃ. ૬૩૪-૩૫ તે
પોતાની પછવાડે ત્રણ કુંવર મૂકેછે.

૧ કાનણ.

૨ રામજ.

૩ ઝોડાજ.

તેના પછી તેનો કુંવર

કાનણ ગાહિયે એસેછે, પૃ. ૬૩૪-૩૫
તે પોતાની પછવાડે એ કુંવર
મૂકેછે

૧ સારંગજ.

૨ ગેમલજ.

તેની પછવાડે તેનો કુંવર

જ્ઞારંગજ તેનો કેમાનુયાયી થાયછે, તે
તેના પિતાના ભરણાવસરે નહનોછ-
તો, પૃ. ૬૩૫; તેની ગાઢી તેનો કા
કા રામજ જીનાવી કેછે અને તેને
સુસલમાનોને ઓળમાં આપેછે. કિં,
તે ત્યાંથી છૂટીને જોસાઈના ઝુંડ-
માં મળી જયછે, તેને જોંસાઈ કુંગ

રપુર લાવેછે પૃ. ૬૩૫; તેને રાય-
ળના ભાગીયી આશ્રય મળેછે અને

ગોહિલનું સાંધણ.

પોતાનો હક પાછો મેળવી કેછે પૃ.
૬૩૫-૩૬; તે રાવળનું પદ ધારણ
કરેછે પૃ. ૬૩૫; તેના પછી તેનો કુંવર
શિવદાસ ગાહિયે એસેછે પૃ. ૭૧૨;
તેના પછી તેનો કુંવર

એતાજ ગાહિયે એસેછે કિં, તેને એ કું
વર થાયછે.

૧ રામદાસ.

૨ ગાંગાદાસ, તેને અમારી ગામ
મળેછે. પૃ. ૭૧૨.

રામદાસ કાચિયે યાવા કરવા જયછે
અને પાછો વળતાં સુસલમાનોની
સામે ચિંતોણનું રક્ષણ કરતાં માર્યો
જયછે પૃ. ૭૧૨, તે પોતાની પછ-
વાડે ત્રણ કુંવર મૂકેછે.

૧ સંતોષ.

૨ સારુલજને અધેવાડુ મળેછે.
પૃ. ૭૧૩.

૩ લીમળને ટાણા મળેછે, કિં
સંતોષ ચાર કુંવર મૂકીને ભરણ પામેછે
કિં

૧ વીસોજ.

૨ હેવાજ, તેને પુછેગામ મળે-
છે, અને તે હેવાણી ગોહિલનો
સથાપનાર થાયછે. પૃ. ૭૧૩-
૭૪.

૩ વીરોજ, તેને અવાણિયા ગા-
મ મળેછે, અને તે વાગાણિય-
ા ગોહિલનો સથાપનાર થાય
છે. આંદું નામ તેના કુંવર વા
છાના નામ ઉપરથી પડેછે, તે-
મના હાથમાં ઓખરા, મામ-
ચી અને કનાડ છે. પૃ. ૭૧૪.

૪ માંકાજ, તેને નવાણિયા ગા-
મ મળેછે.

વીસોજ પોતાના પિતાનો કેમાનુયાયી
થાયછે પૃ. ૭૧૩, તે સિહોરનો ધ-

ગોહિતનું સાંધળું.

બાં યથ પણે, પૃ. ૭૧૪; તેને મરણ કુંવર થાયછે.

૧ ધૂનોળ.

૨ ભીમાળ, તેને હવિયદ જામ મળેછે.

૩ કારિયાળ, તેને લડકી ગામ મળેછે. પૃ. ૭૧૬.

ધૂનોળ તેના પિતા પછવાડે ગાહિયે બેસે છે પૃ. ૭૧૬; તેના અગા ગારિયાદા રવાળા ડેપર કાઢી લોમોખુમાળું ચરી આનેછે. ધૂનોળ તેને આશ્રય આપેછે અને લડાઈમાં મારયો. જાયછે સન ૧૯૧૬, પૃ. ૭૧૬-૧૮ તેને એ કુંવર થાયછે.

૧ રતનાળ.

૨ અહેરાનાળ.

રતનાળ તેના પિતાનો કંમાનુયાચી થાયછે અને લક્ષ્ણિમાં મરાયછે, સન ૧૯૨૦ પૃ. ૭૧૮; તે પછવાડે મરણ કુંવર મૂકેછે.

૧ હરભમણ.

૨ ગોવિંદાળ.

૩ સારંગાળ.

હરભમણ તેના પિતાની ગાહિયે બેસેછે પૃ. ૭૧૬; તેનો કુંવર

અગેરાનાળ તેની પછવાડે ગાહિયે બેસે છે પૃ. ૭૧૬. તેનો કાડો ગોવિંદાળ તેનો હુક છીનાવી લેછે. તેના મરણ પણ તેનો કુંવર સરનાસલાળ થાયછે, તેને વધ્ઘાલિયો. હેવાણિયો કાઢાડી મૂકીને લંડારિયા આપેછે અને તે ગોવિંદાણી ગોહિતનો પૂર્વજ થાયછે. પૃ. ૭૧૬-૨૦

અગેરાનાળ ગોહિત પાંચ કુંવર મૂકેછે—

૧ રતનાળ.

૨ હરભમણ, તેને વરતેજ મળેછે. પૃ. ૭૧૦

ગોહિતનું સાંધળા:

૩ મજરાજાળ, તેને થોરડી મળેછે કિંદો

૪ સરતાનાળ, તેને મગલાલાણ મળેછે કિંદો

૫ ધૂનોળ, નિઃસંતાન મરણ પાંચ મળેછે

સુનાળ તેના પિતાનો કંમાનુયાચી થાયછે અને તે મરણ પાંચા પણ તેનો કુંવર

ભાવસિંહ થાયછે, પૃ. ૭૨૦ તે પોતાના કારાબારી વલ્લભજ મેહેતાને ભાલાવતે મારી નાખેછે, પૃ. ૭૨૦-; તે સન ૧૯૧૩ માં, લલ્લચનગર સ્થાપેછે પૃ. ૭૨૩-૨૩; કંતાણની સરહારી નીચે મરાઠા સાથે તેની લડાઈ ભાં રલે. પૃ. ૯૬-૧૦૧, તેના ગુણદેષ અને તેની રાજનીતિ; પૃ. ૯૬-૧૦૧ તેના પણ તેનો કુંવર

અહેરાનાળ, થાયના ભાવાળ ગાહીપતિ થાયછે પૃ. ૧૦૨; તેની પણ તેનો

પુત્ર

વખતસિંહ ગાહિયે બેસેછે, તે તલાન અને ખીજનાયાચો લઈ લેછે, કાઠિ. યોને અને જીતાગઢના નવાળને હરાવેછે, પૃ. ૧૦૨-૧૦૭; મેદદારરાય ગાયકવાડને રક્ષણું આપુનાને ના કેહેછે, પૃ. ૧૦૭; ગાયકવાડની સામે થધુને સ્થિરોદનો બન્યાવ કરેછે, પૃ. ૧૦૮-૧૧૧; કર્નલ વાકરના સમયમાં ગોહિતના રાજ્યની સ્થિતિ; પૃ. ૧૧૨-૧૧૭

ધરણ્યવઢાર,

એહુત લંા. રલે પૃ. ૨૬૨-૩૦૫

આલાલાણ. કિંડો પૃ. ૩૦૬-૩૧૧

વાલિયા. કિંડો પૃ. ૩૧૧-૩૧૩

પણી "એહુત" ના મધ્યાળા નીચે જુનો.

રાજ્યૂદા, કિંડો પૃ. ૩૧૩-૩૧૪.

બાટ, ચારણ કિંડો પૃ. ૩૧૪-૩૧૬.

ચ્યાગા-ભૂતના ભથાળા નીચે જુદો.

ચ્યમારડિનો દેખાવ, ચ્યમારડિના કુંગર
ઉપરથી ભા. ૧લો. પૃ. ૩-૪

ચારણુ-ધરણ્યવહારના ભથાળાનીએ ભાઈ-
ના વર્ણનમાં જુદો.

ચુંનાળા ઢાકોઠી.

સોલંડી-કાનળ રાત હેતરોનો ભા.
૨ લો. પૃ. ૧૧૮-૧૩૬. તેના પછી ૨-
મસિંહલ થાયછે, તેનાપછી અદેમા-
ણલ થાયછે, તેના પછી નારણલ
થાયછે, તેનાપછી તેનો કુંગર,
કાનાલ, સંકોડાનો થાયછે, પૃ. ૨૨૨
તે પોતાની પછવાડે નણું પુત્ર મૂકેછે,
૧ નથુભાઈ.

૨ દાઢો.

૩ ભૂપતસિંહ.

ભૂપતસિંહ પનારના મકરાણા કું-
પાળની પુત્રીને પરણેલ અને તેની
અદદથી પોતાના ભાઈને મારેછે અને
લંકોડાસવાધીન કરી લેછે, પૃ. ૧૩૧.
પછીથી પોતાની માને તેની નઠારી
ચાલનો વેહેમ આણીને મારી નાંખે-
છે, પૃ. ૧૩૧ મહદ્દારરાવ ગાયકવાડ
સાથે તેનો ટંટો અને પછવાડેથી સ-
સાહ પૃ. ૧૩૨-૧૩૪; વળી પૃ. ૪૦-
૪૮ સુંજુદો, ચા ઢાકોઠની, એક વાત
પૃ. ૧૩૫
ઓનું ભરણું ડિ૦

મહકવાણી. શાંતાળ કેશર મહકવાણીનો
પુત્ર, "આદા" ના ભથાળા નીચે જુ-
દો પૃ. ૫૩૮. સાંઘળ લેછે ભા. ૨ લો
પૃ. ૧૩૫-૧૩૬ તેનો વંશજ,
કાનોળ નાત બાહાર રેહેછે અને ક-
ટોસણ મેળવી લેછે પૃ. ૧૩૬ તેનાથી
તેરમો પુરુષા

તારણું કટોસણનો છ. ડિ૦ તેના પૌન.

ચુંનાળા ઢાકોઠનું સાંઘળ.

ચ્યાલમોણ અને ચાગરોળ કટોસણું ડિ૦

થાયછે પૃ. ૧૩૬-૧૩૮.

ચ્યાલવાણી. કુપોળ પનારવાણી.

તેના મેલીકરાનું પરાડમ પૃ. ૧૩૨-
૧૩૩. તેનાપછી તેનો કુંગર શામ-
તાણ ગાહિયે બેસેછે, ડિ૦

દ્રોડાના આદા તે વઠનાણું પાંખિયું
થાયછે ભા. ૨ લો. પૃ. ૭૪-૮૫.

ચંદ્રભારોટ-ભા. ૧ લો. પૃ. ૩૪૪-૩૫૫
વળી જુદો પૃ. ૧૩૩-૧૩૬. પૃ. ૩૧૮-
૩૫૨.

ચંદ્રાવતી-ત્યાંના પરમાર, ભા. ૧ લો.
પૃ. ૪૦૪-૪૦૭.

જાતિ-ભા. ૨ લો. પૃ. ૩૭૦.

જાભીના જોગવટનો વહિવટ અણદિ-
લપુરના રાજનોના વારામાં, ભા. ૧લો.
પૃ. ૩૬૬-૩૬૮.

સુસલમાનોના વારામાં ભા. ૨ લો. પૃ.
૩૨૦-૩૩૦

મરાઠાના વારામાં, ડિ૦ પૃ. ૩૩૦-૩૪૪.

ધિરિશના વારામાં ડિ૦ પૃ. ૩૪૫-૩૬૮
૦૭૮ મૂકું, ચુદુક અથવા કોલ, હેવનિર્માલય
૦૧૦-ભા. ૧ લો. પૃ. ૧૫૬, ૩૮૪

જૂનાગઢનું વર્ણન, ભા. ૧લો. પૃ. ૨૧૧-૨૧૭
આદા-વિયાસમહકવાણો કેંદ્રીગઢનો ભા.
૧ પૃ. ૫૩૮ તે એક દીક્કરો

કેસર મહકવાણો પોતાની પાંખળ મૂકેછે,
સામર્યાનો હભીર સૂમરો તેને
મારી નાંખેછે પૃ. ૫૩૮-૫૪૦ તે પછ-
વાડે હરપાળ દીકરો મૂકેછે (વળી જુ-
દો, "માંહુવા" તથા "ચુંવાણ મ-
હકવાણા" ભથાળા નીચે).

હરપાળ મહકવાણો, અણદિલપુરના રાજ
કર્ણ વાયેલાને ત્યાં નાસેડે જયછે,
તેની પાસેથી તેને પટો મળેછે અને
પાટીમાં પોતાની સ્થાપના કરેછે.
પૃ. ૫૪૦-૫૪૫; તે પછવાડે સોઢો,
શાખરો ને માંગો, નણું દીકરા મૂકેછે

આવાનું સાંઘણ.

તેચો આવાનું ઉપનામ મેળવી લેછે,
પૃ. ૫૪૫-૫૪૬
શેડો અથવા શોદોલ
અંગરસિંહજી મહારાખણુનો પૂર્વજ, તેના
વારામાં પાટરીથી હવદભાં ગાઈ
આણી, ભા. ૨ નો પૃ. ૭૪-૭૫ તે
પોતાની પછવાડે નીચે પ્રમાણે કુંવરો
મૂકેછે:
૧ પુથીરાજ, તે શિયાણીના આદા-
અને મારેછે, અને તેને સુસલમાનો,
લઈ જાયછે, પૃ. ૭૭-૭૮ તે પછવાડે
એ કુંવર મૂકેછે:

૧ સુવતનાનજ, વાંકાનેરનો પૂર્વજ
૨ રાજજ, વઠવાણુનો પૂર્વજ

૨ અમરરંધ.

૩ અમેરાજનજ લખતરના પૂર્વજ થયા
અમરસિંહ, પોતાના ભાઈ પુથીરાજની
ગેરહાનરીમાં પોતાના થાપના ભરણ
પછી હવદભાં ગાઈ લઈ લેછે પૃ. ૭૯
આવા—શેડોલ, હરપાલનો ખીને પુત્ર,
સંચાણા (અથવા સસાણા) માં પો-
તાની ગાઈ કરેછે, ત્યાં આજે પણ
તેનો વંશજ છે ભા. ૨ નો પૃ. ૭૯-૮૦
આવા—માંગોળ; હરપાલનો જ્ઞાનો પુત્ર,

પ્રથમશિયાણીમાં ગાઈ કરેછે પછી
જાંખુમાં કરેછે અને છેષણ લિંબડી-
માં કરેછે. ભા. ૨ નો પૃ. ૮૧

આદાજ, શિયાણીવાળાને પુથીરાજ
આદો યારી નાંખે છે. પૃ. ૭૭-૭૮
હરભમજ લિંબડીવાળા ને વઠવાણુ-
વાળા સાચે કનિયો થાયછે પૃ. ૮૨-૮૪
તેના પણ તેનો કુંવર.

હરિસિંહજ થયો, તે વઠવાણુની સા-
યેનો કનિયો વાલતો રાખેછે પૃ.
૮૫-૮૬

આવા—તેચોના મુદ્દની સ્થિતિ કર્નલ
વાડરના વર્ણાંયા પ્રમાણે, ભા. ૨ નો

આવાનું સાંઘણ.

પૃ. ૬૦-૬૫
ટાડાડાઉંનું સોગન-ભા. ૨ નો પૃ. ૩૩૪-
૩૪૦.
ડાકખો—ભા. ૨ નો પૃ. ૪૬૮
કંદિયા—ભા. ૨ નો પૃ. ૩૬૨-૩૬૩
તગાનો પથ, ભા. ૨ નો પૃ. ૩૬૩
તપણુની કિયા, ભા. ૨ નો પૃ. ૩૦૬
તલાનલનું વર્ણન, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૫૫-
૫૫૬

તારિંગાનું વર્ણન, ડિ૦ ભા. ૧ લો. પૃ.
૬૨૫-૬૨૬
દાંતા—દનપાલજ પરમાર, ભા. ૧ લો.
પૃ. ૬૮૭-૮૮ તેનાથી ચૈકમો પુરુષ
દામોળ થાયછે, ડિ૦ તે સુસલમાનોના હા-
થથી માર્યો જાયછે, પૃ. ૬૮૭, તેના
પછી તેનો પુત્ર
જશરાજ તેનો કમાનુયારી થાયછે, તે આ-
રાસુર જાધ વસેછે, પૃ. ૬૮૮-૯૬,
તેનાપણી તેનો પુત્ર
કેદારસિંહનો કમાનુયારી થાયછે પૃ.
૬૮૮ તે લરસંગમો જાતી લેછે, તે-
ના પછી તેનો કુંવર

જશપાલ ગાહિયે એસેછે. તેનાપણી કુટ-
લીં પેહિયે

જગતૂપાળ થાયછે, તેના વારામાં આદી-
ઉદ્દીન તરસંગમો લે છે, પૃ. ૬૮૮
તેના પછી છુટો પુરુષ.

કાનદાલેવ થાયછે, પૃ. ૬૮૯ તેને તેનો ભાઈ
આંખાજ કેટકાવાણો ભારીનાંખેછે
પૃ. ૬૮૯, તે પછવાડે એ કુંવર મૂકેછે
મેઘજ અને માધજ; તેમનું સંચયાન ધ-
કનો રાજ ભાણ લઈ લેછે, પણ
સુસલમાનોના આશ્રયથી તેમનો રા-
ક્ષક મારુરાવત પાણું મેળવી લેછે
પૃ. ૬૯૦ ૬૯૨.

આકબરની વેળામાં દાંતા

આશકર્ણજીના હાથમાં હતું તે શાહજ-

દાંતાનું સાંધળું.

દાને ચોથ આપેછે અને મહારાણાનું પટ મેળવી લેછે પૃ. ૧૬૨-૧૬૩; તે પોતાની પછિનાડે ગ્રણ કુંવર મૂકેછે:

૧ વાખ.

૨ જાયમલ.

૩ પ્રતાપસિંહ.

વાખ રાણો કષ્ટ કરીને દીકરના રાન કલ્યાણમલની રાણીને જુદેછેષું ૧૭૫-૧૭૬ તેને રાન પકડેછે, અને તેના ભાઈ જાયમલને પકડવાને પણ તે ચલન કરેછે, પૃ. ૧૬૩-૧૬૪; જાયમલ જેદાંસે નાશી જયછે, પૃ. ૧૬૫ પછી તરસંગમે જયછે, ત્યાં રાન તેના ઉપર હુક્કેસો કરેછે પણ તેમાં તેનું કાંઈ વળતું નથી પૃ. ૧૬૬; રાણો વાખ પોતાને હાથે મરણ પામેછે પૃ. ૧૬૬; તેના પછી

જાયમલ તેનો ક્રમાનુયાયી થાયછે પૃ. ૧૬૭; ગઢિયાની સાથે તેને કન્નિયા થાયછે; પૃ. ૧૬૭-૧૬૮; તેના ઉપર રાન કલ્યાણમલ ચડાઇ કરેછે, અને તરસંગમે દેછે પૃ. ૧૬૮-૧૭૦; જાયમલ દાંતે જયછે, ત્યાં તે મરણ પામેછે, અને તેનો કુંવર જેતમાલજ તેનો ક્રમાનુયાયી થાયછે, તે પોતાના સંસ્થાનનો કેટલોક ભાગ પાછા મેળવી લેછે, અને મરણ પામેછે, પૃ. ૧૬૯-૧૭૦; તે એ કુંવર મૂકેછે, લા. ૨ નો પૃ. ૧૭૩.

૧ જયસિંહ.

૨ પૂનો.

તેના પછી.

પૂને તેનો ક્રમાનુયાયી થાયછે તે પોતાના રહોટા ભાઈની જગ્યા દળાવી પાઉછે પૃ. ૧૭૩-૧૭૬; તે સારી રીતે રાજ્ય ચક્કાવેછે, અને કેટલીક જમીન મેળવી લેછે, પૃ. ૧૭૬-૭૭ તે

દાંતાનું સાંધળું.

મરણ પામેછે, અને ગ્રણ કુંવર મૂકેછે:

૧ માનસિંહ

૨ અમરક્રિંહ, “સુદાસણું” ના મથાળા નીચે લુનેં.

૩ ઘેંગાળ, તેને ગણુંછે મહિયું: તેના પછી

માનસિંહ ગાહિયે બેસેછે તે નીચે પ્રમાણે દીકરા મૂકીને મરણ પામેછે, પૃ. ૧૭૮.

૧ ગજસિંહ.

૨ જસવોળ તેને રાણપુર મળે છે, ત્યારપછી સુદાસણું સાથે વસાઈ, અને જસપર ચેલાણું મળેછે. પૃ. ૧૭૯; વંની પૃ. ૧૮૫ અને “સુદાસણું” ના નથાળા નીચે લુનેં..

તેના પછી

ગજસિંહ ગાહિયે બેસેછે, તે પછિનાડે એ કુંવર મૂકેછે; પૃ. ૧૮૮.

૧ પૃથ્વીસિંહ.

૨ વીરમદેવ; તેને નાગેલ ગામ મળેછે:

તેના પછી

પૃથ્વીસિંહ ગાહિયે બેસેછે, તે મરાઠા સરકાર સાથે લડાઈમાં ડિટરેછે, તેમજ પાતાણપુરસાથે પણ તેમજ કરેછે; તે નિઃસંતાન મરણ પામેછે. ૧૭૮-૧૮૦; તેના પછી તેનો ક્રમાનુયાયી કર્ણાંશુ, વીરમદેવનો ‘પુત્ર થાયછે તે, પોતાના સરદાર ઐદરાજ સાથે કન્નિયા કરેછે, પૃ. ૧૮૦-૧૮૨; મેધરાજ સુદાસણાના અમરસિંહને લાનેછે, (રાણું માનસિંહના કુંવર જસવોળનો વંશાજ) અને તેને દાંતાની ગાહિયે બેસારેછે; અને કર્ણાંશુને નરાણી મૂકેછે, પૃ. ૧૮૦-૧૮૧; પાતાણપુરના દિવાનના આશ્રયથી

દાંતાનું સાંધળું,

રાણો દાંતા પાણું મેળવી લેછે પૂ. ૧૯૧-૧૯૨ તે પોતાની પછવાડે બેદીકરા મૂકેછે.

૧ રતનસિંહ.

૨ અભયસિંહ.

તેની પછવાડે.

રતનસિંહ ગાહિયે બેસેછે, પૂ. ૧૯૨ તે ધૂનાલીના વાવેલાઓને મારી નાંખેછે. પૂ. ૧૯૨-૧૯૩, તે નિઃસંતાન મરણ પામેછે પૂ. ૧૯૩; તેના પછી તેનો કાઈ

અભયસિંહ ગાહિયે બેસેછે, તે મરાઠાના સો અથાર લાચેછે, તે કનંગત કરવા માಡેછે એટલે પાછા કાહાડી મૂકવામાં આવેછે, પૂ. ૧૯૩-૧૯૪; તે પછવાડે નણ દીકરા મંકેછે:

૧ માનસિંહ.

૨ જગત્તૂસિંહ.

નહારસિંહ.

તેની પછવાડે.

માનસિંહ ગાહિયે બેસેછે પૂ. ૧૯૪, તે પોતાના ઉપર ચાડાઈ કરેછે, પૂ. ૧૯૪-૧૯૫; દીરના રાણું સાથે મુદ્દગી-સી કરવાને તેને મળી જયેછે. પૂ. ૧૯૫; તે નિઃસંતાન મરણ પામેછે અને તેની પછી તેનો કાઈ

જગતસિંહ ગાહિયે બેસેછે, તે ગઢવાડા, પોતાના બગેરે જગ્યાઓ ઉપર હજ્બા કરેછે. પૂ. ૧૯૫-૧૯૬; તેના સરદારો સાથેની કડાકડે, પૂ. ૧૯૬-૧૯૭; તે પોતાના કાઈ નહારસિંહનો. એક હુંવર દાટક કરી લેવાને કેછેછે પણ નહારસિંહ તે વાત માન્ય રાખતો નથી. પૂ. ૧૯૮; તેના કારબારી કલાલ જીવાને મારી નાંખવામાં આવેછે, પૂ. ૧૯૮-૧૯૯

જગત્તૂસિંહ મરણ પામેછે, અને તેની પછવાડે

દાંતાનું સાંધળું.

નહારસિંહ ગાહિયે બેસેછે, પૂ. ૧૯૦; તે અંખાંથમાં ઉદ્યપુરના રાણુને મંકેછે પૂ. ૧૯૦-૧૯૧; આનુષ પર્વત ઉપર યાત્રા કરવા જયેછે, પૂ. ૧૯૧; સાદ્ધારમાં સુંખાધના ગર્વનરની સુલાક્ષણ લેછે, પૂ. ૧૯૧-૧૯૨ પાલણુપુરને માટે તના સંસ્થાન ઉપર જરૂરી બેસેછે, તથા તે જડાડવામાં આવેછે, કિંદો; નહારસિંહ મરણ પામેછે અને તેના પણ તેનો હુંવર જલમસિંહ દાંતાનો રાણો થાયેછે. પૂ. ૧૯૨-૧૯૪.

હેથલી ગામ કર્ણ સેલાંકી હુંવર હેવપ્રસાદને આપેછે, લા. ૧ લો. પૂ. ૧૪૩ હેવ-મલીન, જુવર લોકમાં રહેલેછે, લા.

૨ ને પૂ. ૫૦૭.

એ શાખનો અર્થ, પૂ. ૫૦૮-૫૧૧ સુર્ખંગમાં વાસ પૂ. ૫૧૮ તેમની પાયરી પૂ. ૩૧૧-૩૧૪ સતીને સત ચાંદે તે વિષે પૂ. ૫૧૩ ૫૧૪ છન્નિયો અને ભીન એધાણું પૂ. ૫૧૪-૫૧૫

સદ્ગુણા દેવીની વાત, પૂ. ૫૧૫-૫૧૯ હેવલ—“ધર્મોપચાર” જીવેલ.

દ્વાદ્શ્ય, લા. ૧ લો. પૂ. ૧૧૭-૧૧૮; ધૂમોપચાર, લા. ૨ ને પૂ. ૩૧૬-૩૭૪ ધૈલેરા ત્યાંના ચૂડાસમા લા. ૩ ને પૂ. ૬૬-૬૮

નર્દે, લા. ૨ ને પૂ. ૫૦૯

પર્વ—

ધનતેરશા, લા. ૨ ને. પૂ. ૩૭૫

કાળીચૌદશા, કિંદો પૂ. ૩૭૬

દીવાળી, પૂ. ૩૭૬

કાર્તિકશુદ્ધિ, ૧, પૂ. ૩૭૬-૩૭૭

અખાત્રીજ, પૂ. ૩૭૬

ગૌરીપૂજન, પૂ. ૩૮૧-૩૮૪

આવણું મહિનાના પ્રારંભના દિવસ

પરંતુ સાધણ.

પૃ. ૩૮૪-૩૮૫
નાગપંચમી, પૃ. ૩૮૫
રાધાશુદ્ધ, કિ૦—
શીતળાસાતમ, પૃ. ૩૮૫-૩૯
જન્માષ્ટમી, પૃ. ૩૮૬
અલોવ, પૃ. ૩૮૮-૩૯૯
ગણેશચતુર્થી, પૃ. ૩૯૬-૬૦
આવકનાં પચુસણ, પૃ. ૩૯૧-૬૩
આનંતર્યૈદશ, પૃ. ૩૯૩-૬૪
નવરાત્રી, પૃ. ૩૯૪-૩૯૫
દસરા, પૃ. ૩૯૫-૩૯૬
પાલીદાણા-ત્યાંનો હુંગર, ગાન્ધિયાધાર
જુનો. રહનુંનય જુનો.
ચિંડ પ્રેતને આપનામાં આવેછે તે.
શાળ લાગ ૨ લો. પૃ. ૪૨૫
પાન્થક, કિ૦ પૃ. ૪૨૫-૨૬
એચર કિ૦—
ભૂત, કિ૦ —
સાધક, કિ૦—
પ્રેત, કિ૦ —
બીજા ચિંડ મૂકવામાં આવેછે તે,
પૃ. ૪૨૫-૪૩૮
ધીરમનું વર્ણન, લાગ ૧ લો. પૃ. ૫૬૩-
૬૫
ધંચાસર-ત્યાંનો રાન જ્યથિખરી ચા-
વડો, ભા. ૧ લો. પૃ. ૩૬-૩૭
ધંચાસરની જગ્યા, ભા. ૧ લો. પૃ. ૩૮-
૪૪
પ્રદશિશુદ્ધાનું વર્ણન, ભા. ૨ લો. પૃ. ૩૭૩
પ્રથંધયિતામળી, ભા. ૧ લો. પૃ. ૩૬૨-
૬૩
પ્રેત-“ભૂત” ના ભથ્થાળા નીચે જુનો.
પ્રેતને છચ્છાનુંસાર વસ્તુ મળવા માટે દાન
કરવા વિષે ભા. ૨ લો. ને પૃ. ૪૩૧ મે
આપેછે તે
અહુચ્ચરાણનું વર્ણન, ભા. ૨ લો. પૃ. ૧૧૮-
૧૨૨

ધારણિયા-એ શબ્દનો ઝુંબાસો, ભા.

૧ લો, પૃ. ૫૭૬

ઘારવહુ, કિ૦

ઘારાટ, લાટનું ખીજું નામ, ઘરણ્યક-
હારના ભથ્થાળા નીચે જુનો.

મિણોલા સામતસિંહની વાત, ભા. ૧ લો
પૃ. ૫૮૦.

ખ્રિટિશ, એઓનું ગુજરાતમાં પ્રથમ

આવનું ભા. ૨ લો, પૃ. ૧૧; રાધે-
ભાની પક્ષમાં કન્સ કિટિં જના ઉ-

પરીપણા નીચે ચાઈ, પૃ. ૧૭-૧૯;
જનરલ ગાડીની અશવારી, પૃ. ૧૯-

૨૧; સાલપાની સલાહ, પૃ. ૨૧;
ઝડોચ અને કસોઈ મરાડાએને

આપી દેવામાં આવેછે, પૃ. ૨૨-૨૫;

ખ્રિટિશ ગોવિંદરાવને આશ્રય આ-
પેછે, પૃ. ૨૫-૨૬, તેમનો આશ્રય

આનંદરાવ તેમજ કાન્છાળના પ-
ક્ષવાળા ભાગેછે પણ; તે આનંદ-

રાવને આપયામાં આવેછે. પૃ. ૨૯-
૩૦; મેન્ઝર વાર્કર વડોદરાનો પે-

ઢેલોંબ રૈસિડેન્ટ થાયેછે તે પ્રસંગ-

ની હુકીકત પૃ. ૩૧-૩૬; કડી ઉ-

પર તેની ચાઈ પૃ. ૪૦-૪૬, સર વિલિયમ કલાર્ક ફોનના ઉપરીપ-

ણાનો અધિકાર લેછે, પૃ. ૪૬; કડી લેવામાં આવેછે, પૃ. ૪૬-૪૮; વડો-

દરામાં ખ્રિટિશની સત્તા રથાપવા-
માં આવેછે, પૃ. ૪૮-૫૦; સંઘેઠા-

નો ગણુપતરાવ અને આરથ એ-
ઓનું જેર નરમ પાડવામાં આવેછે,
પૃ. ૫૧; બીજ વિરોધ બ્યાવસ્થા, પૃ.

૫૧-૫૩.

ઝડોચ અથવા ભરથ ખ્રિટિશ જનરલ
વેડરાન્ટ લેછે ભા. ૨ લો. પૃ. ૧૬;
તે મરાડાએને આપી દેવામાં આવે.

જ્ઞાનગરનું ચાંદશ.

લે. પૃ. ૨૦-૨૫ તે કંચ બુટિ'ગટન
કુરીને પાણું લેલે પૃ. ૨૫.

ભાઈ-જીવો "ધર્મયવહાર" ના મથાળા
નીચે.

ભાવનગરનું વર્ષાન, ભા. ૧ લો. પૃ. ૭૨૦-
૨૩

લીલ, તેઓની ઉત્પત્તિ, ભા. ૧લો, પૃ.
૧૪૪-૧૪૫. "કોળી" ના મથાળા
નીચે જીવો.

ભૂત, તેઓની ઉત્પત્તિ. ભા. ૨ લો, પૃ.
પૃ. ૪૩૭

તેઓને રહેણવાનાં સ્થાન, પૃ. ૪૪૦-
૪૪૨

તેઓની સત્તા, પૃ. ૪૪૨

ભૂતવિષ જૈનનો અભિપ્રાય, પૃ. ૪૪૪

ભૂતવિષ લૌકિક વિચાર, પૃ. ૪૪૫-
૪૪૬

ભૂતની વાતો, પૃ. ૪૪૭-૪૫૦

વિધિસ્વિયો મામેા, પૃ. ૪૫૦-૪૫૧

ચગા, પૃ. ૪૫૧

પૂર્વજ હેવ, પૃ. ૪૫૨-૪૫૩

સાપ ને દ્રોય ઉપર રહેછે તે.

પૃ. ૪૫૪-૪૫૫

સાયવાના ઠાકોરને ચારણ ભૂત થઈ
વળગ્યો હોનો તે, પૃ. ૪૫૬-૪૫૮
ચડુંયાઠ, પૃ. ૪૬૦

સ્તોમેશ્વરપદણુની યાત્રા, પૃ. ૪૬૦૮
૪૬૩

ભૂતા, પૃ. ૪૬૪-૪૬૫

ઉંડ, પૃ. ૪૬૬-૪૮

ડાકણ, પૃ. ૪૬૮

ભૂત પડઘમના અવાજથી નારીન્ય-
છે તે, પૃ. ૪૭૫

ખીન દોષમાં ભૂત-ભા. ૨ જા. ૭૫-
૮૦ દીપ પૃ. ૪૪૦-૪૪૨

જીવો જીવો પૃ. ૪૭૭-૪૮૫

ભૂતનું સાંધશ.

ભૂતના વત્તગાદવિષે દીપ ભા. ૨ જની
દીપ છે પૃ. ૪૬૧ વળી જીવો

ભૂતો, જીવો "ભૂત" ના મથાળા નીચે.

મરાડા, અંદોનું ગુજરાતમાં પ્રથમ આ-
વરું ભા. ૨ લો, પૃ. ૧૩૫નેઓની
સારવાની સત્તાહ વિષેનો વૃત્તાન્ત
પૃ. ૨૧; ગુજરાતમાં ષિદ્ધિસ સ-
ત્તાની સ્થાપના, પૃ. ૧૧-૧૩.

મહીકાડો-મારાઠાના ચારામાં તેની રિથતિ,
ભા. ૨ લો પૃ. ૧૪૦-૧૫૦

મહીકાડાનું થાળે પડવું, દ્વાપાત્રનો પ્ર-
તેસિંહ બારવટે નીકળેછે, તેની સા-
મે સુદેશીનો સૂરજમલ થાયછે, પૃ.
૨૫૪-૨૫૭; આડુંમહેનગરતા રાખ
કર્બનું મરણ પૃ. ૨૫૭-૨૬૦ વળી
જીવો પૃ. ૨૬૬-૨૭૦; સરગમલનું
ખારવહુ, પૃ. ૨૫૮ કચાપણ તેલા-
મેવનો ગોટા અણગા તેના ઉપર હુ-
ભદો પૃ. ૨૬૦-૨૬૧; ને બારવટે રહેછે,
પણ છેવટે કચાપણ ઔદ્ધરામને
શરણ થાયછે, પૃ. ૨૬૧-૨૬૬

મહીકાડા સંબંધી છંબટ લગાણું સાથે
નેઉકી દીપ, અંગેજ ફક્તરમાં લ-
ખાય પ્રમાણે, પૃ. ૨૬૭-૨૭૬.

માળના-ચાંના રાન્યાનોની વંશાવલી.ભા.
૧ લો પૃ. ૧૧૬

સિંગભટ, ચાંનો રાન્ય, પૃ. ૧૨૪

મુંજ, ચાંનો રાન્ય, પૃ. ૧૨૪-૧૨૭;
લોન્ઝ, ચાંનો રાન્ય, પૃ. ૧૨૭-૧૩૨

ચશોચમાન, કિ૦ પૃ. ૧૫૭-૧૫૮
વહ્નાલ્, કિ૦ પૃ. ૨૫૪-૨૫૭

સાડુડેવ, કિ૦ પૃ. ૩૨૧-૩૩

આર્જુનહેવ, કિ૦

માંડુવા-ચાંનો ઠાકોર લાદમિયાં, કે-
સરે, માડવાણાના વંશનાં થાયછે,
વળી જીવો "જાવા" ના પ્રકારણમાં;
ભા. ૧ લો પૃ. ૬૯૮-૬૭૬; ભા.

માંડવાનું સાંખળ

૨ લે. પૃ. ૧૩૫-૧૩૬
સુજા કોણ કેહેવાય, ભા. ૨ લે. પૃ.
૫૧૮-૫૧૯
અંર પ્રકારના, પૃ.
સુત્યદોાક, પૃ. ૫૨૦
દેદુંડ, તૈલાસ, પૃ. ૫૨૦-૨૧
માડાપ્રકારય, પૃ. ૫૧૯-૨૦
ગ.દોાક, પૃ. ૫૧૯
મૈઠકેલાસ, પૃ. ૫૨૦
સુદિન, ભા. ૨ લે. પૃ. ૫૧૮-૫૧૯
સુદકગીરી-તેની રીતિનું સાંખિકરણ,
ભા. ૨ લે. પૃ. ૫૪-૫૬; તેનો આટ-
કાન ટરવાને વિશ્વિશ સરકારનું વ-
ચ્ચે પડવું, પૃ. ૫૬-૬૧; કર્નાન વા-
કરના ઉપાય અને તેથી ઘતો પા-
શરો પરિણામ, પૃ. ૬૨-૬૮
સુસદમાન-ગૂજરાતમાં તેઓની કારકી-
ર્દીનો પ્રારંભ, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૨૫-
૫૩૧.
મોલેસલામ, તેઓની ઉત્પત્તિ, ભા. ૧લો.
પૃ. ૫૬૦
મંત્ર, ભા. ૨ લે. પૃ. ૪૯૮
મારણમંત્ર, પૃ. પૂર્વેકાત
મોહનમંત્ર, પૃ. ૪૯૮
સ્તંભનમંત્ર, પૃ. ૫૦૦
આકર્ષણમંત્ર, પૃ. ૫૦૦
વશીકરણમંત્ર, પૃ. ૪૯૯
ધંટાકરણાંતર, પૃ. ૪૭૩-૭૪
રજ્જૂત- જીવો ઝાત-શ્વરીય, વળી “ધ-
ર્યવહાર- ૨૯પૂર.”
રજ્જૂત કોણી-ગૂજરાતના ઢાકોર, તેઓ-
ના નામની ચાદી, ભા. ૨ લે. પૃ.
૧૨૨-૧૨૩ વળી જીવો “કોણી” ના મ-
થુણા નીચે.
રેલમાલા-ભા. ૧ લો. પૃ. ૩૬૧-૬૨ જીવો
પંચાશર.

રાજારીપળ—ત્યાંનો સમરસિંહજી પૃ.

૫૩૩-૩૪

હરસિંહજી ગોહિલ ત્યાંનો રાજી,
પૃ. ૫૬૦

રાય જ્યસિંહ પૃ. ૫૪૮-૫૯

રાણુપુર—રાણુજી ગોહિલનું વસાનેનું,
ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૬૨

રાણુજી ગોહિલ, નહાનો, પૃ. ૫૧૪-૫૧૫

લાગ—

કોની કોની વર્ષે લશ થાય, ભા.
૨ લે. પૃ. ૩૮૭-૩૮૮

કેલીક નાતોના તરેહવાર ચાત પૃ.
૩૬૬-૪૦૦

વરકન્યા, પૃ. ૪૦૦

માગુ, પૃ. ૪૦૦-૪૦૧

વિનાંડ, પૃ. ૪૦૧

પુનર્વસ અથવા નાતરૂ પૃ. ૪૦૧-૪૦૨

કંડોતરી, પૃ. ૪૦૨

મંડપ, પૃ. ૪૦૨-૪૦૩

ગોત્રજ, કિંદો

લગનો પોરાક, પૃ. ૪૦૩-૪૦૪

અણુનર, કિંદો

વરદીઓ, પૃ. ૪૦૪-૪૦૫

નન કન્યાને ત્યાં જયણે, પૃ. ૪૦૫

ગોમદ, પૃ. ૪૦૬

હસ્તમેલાપ, કિંદો

વરમાલ, કિંદો

ચોરી, કિંદો

વિવાહનાં ગીત, પૃ. ૪૦૬-૪૦૭

મંગળફેરા, પૃ. ૪૦૮

વરને સરે ખાંડુ મોકલવામાં ચાને
છે તે, કિંદો

નનની વિદ્યાયગીરી પૃ. ૪૦૮-૪૦૯

ખ્રિયોની સ્થિતિ, પૃ. ૪૦૯-૪૧૧

ગર્ભસંસ્કાર તથા સીમાંતોનથનો

વિધિ ધ્યાનિ પૃ. ૪૧૨-૪૧૩

લગ્નનું સાંધળું.

વધામણી, પૃ. ૪૧૩

છેકરાના વનમાક્ષર, કિ.

નામ પાટવાનો નિધિ, પૃ. ૪૧૪-
૪૧૫

અત્રપ્રાશન, કિ

લાડી—ભા. ૧ પૃ. ૫૫૫

લીગણ ગોહિલ, પૃ. ૬૧૨ ત્યાંના
ઢાકાને સારંગજીદ્વારાની પાસેથી
વાકુકડનાં ખાર ગામે મળેછે પૃ.
૬૩૫

સૂરતસિંહ, ત્યાંનો ઢાકાર, ભા. ૨ ને
પૃ. ૧૧૫

લિંગડી—જીવો “માંગુઝાલા.”

લૂણુનાડા—જીવો વીરપુર.

વદાણુ—ત્યાંના જાતા હુદબહના ચ્ય-
દાંદિંહુણના પુત્ર મૂશીરાજનાથીથાય-
છે, ભા. ૨ ને, પૃ. ૭૪-૭૭, પૃ. ૮૨-
૮૫; જીવો “આલા”

વઠપાણુ—ત્યાંનો અર્લુનસિંહ, ભા. ૨
ને પૃ. ૮૧

તેના પૈછા તેનો હુદર સાણગિંહ
તેનો કેમાનુયાથી થાય છે, કિ

વઠપાણુ—ત્યાંનો ચંદ્રસિંહ ભા. ૨
ને, પૃ. ૮૨-૮૩, રૈએકાના ચ્યુડા-
સમા સથે તેનો કન્દિયો તથા તે-
ઓને આશ્રય આપનાર લિંઘડીનો
ઢાકાર, ભા. ૨ ને પૃ. ૮૩-૮૪, તે-
ના પણ તેનો હુદર

મૂશીરાજ ગાહિયે એડા, પૃ. ૮૧ તે લિં-
ગડી સાથેનો કન્દિયો ચાલતો રાણે-
છે પૃ. ૮૪-૮૬,

વર્ષાદ—જીવો “પર્વ-શાવકનાં પચુસણ”
વર્ષાદ આશુનાના ઉપાય, ભા. ૨ નો,
પૃ. ૩૮૪-૩૮૫

વલણીપુર—એનું વર્ષાન અને દંકથાચો,
ભા. ૧ દો પૃ. ૧૨-૨૫

વાણા—ત્યાંનો વીસોભાઈ ગોહિધ ભા-
વચિંહ રાવલનો બિજો પુત્ર, ભા.
૨ ને પૃ. ૧૧૩; તેનો પૈત્ર
મેધરાજ અથવા મેધાભાઈ, કિ

વરસુપાલ અને તેજસ્વાત-જીવો “અણ-
હિલપુર-લ્યાંનો વાચેલો “વંશ, વી-
રધ્રવલ.” પૃ. ૩૬૩ વળી જીવો “વા-
ધેશ વિષે ભાવાનાર ર્કાનોવધારો.”
એનું પ્રકરણ તેમાં પૃ. ૪૮૬-૪૯૩.

વાચેલ-જીવો “અણહિલપુર ત્યાંનો વા-
ધેશ વંશ” ત્યાંનું દેનાલય, ભા. ૧દો
પૃ. ૩૮૨

વાચેલા—સાખ્રમતીની પથ્રિમના પર-
ગણુભાં, ભાલમાં વદ્વાણ અને
સ્થાયલાભાં વસેછે ભા. ૧ દો પૃ.
૫૩૨-૩૧

વાચેલા—વરહા અને જેતાની વાત, પૃ.
૫૭૯-૫૮૦

વરહાને કુલોલ અને ણસે પચાસ
ગામ મળેછે પૃ. ૫૮૦

આનંદહેવ, વરહાના પૈત્ર પાસે
કુલોલનો થાસ રેહેછે, પૃ. ૫૮૨-૫૮૩
તેનો નાણાનો દીકરો રાણકહેવ ડ્ર-
પાલવાળો ડુતો પૃ. ૫૬૩ તેનાપણી
એ ગ્રાસ પેડિયે સામતસિંહ, ઇપા-
લચાળો થાયછે, પૃ. ૫૧૦ તેને એ હી-
કરા છે વલેકર્ણુણ, ઇપાલનો પૃ. ૫૦
અને

સ્નેમેશ્વર કોલુવડાનો, કિ તેનો
પૈત્ર

ચાંદોથ, કોલુવડાવાળો થાયછે કિ
તેનો પુત્ર
હિમાળોછ, પેથાપુરવાળો થાયછે
પૃ. ૫૬૩.

વલેકર્ણુણ, ઇપાલવાળાને એ પુત્ર છે.
ભિમણ ઇપાલ ખોયા પણી દુરવા-

વાવેદાનું સંઘણ.

શામાં જઈને પોશીના અને હરાદની શાખાઓ સ્થાપેછે પૃ. ૫૮૮, અને વાણોજ નહાનો પુત્ર સાભમતીને ડિનારે આચુચામાં જઈ વસેછે, પૃ. ૫૯૨

આનંદેવતના વંશમાં

વીરસિંહ, કલોલવાળો થાયછે, તેની સ્ત્રી દૃડારાણી અડાલનમાં વાત કરાવેછે, પૃ. ૫૮૯; વીરસિંહના વંશજ સ. ૧૭૨૮ સુધી કલોલવાળાં રેહેછે પૃ. ૫૯૨ ત્યારપછી

અગતસિંહ કલોલવાળો લેઝાંદરામાં જઈ વસેછે, કિં

વાવેદાસાણંદના, જેતા વરડાના નહાના ભાઈને સાણંદનો આસ મળેછે ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૮૦, તેના વંશજ ભા. ૨ લો. પૃ. ૫૯-૭૦

વાદો ઢાંકનો રાન, અમરા પટગર કરીને એક કાઠીની સુંદર કન્યા અમરાણાઈ વેરે પરણુંબાથી વટાયેછે, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૩૫-૩૬ તેનાથી તેને નણ પુત્ર થાયછે તેઓ કાઠીવંશની જૂદી જૂદી જલ્લિયોના પૂર્વજ થાયછે પૃ. ૫૩૬-૩૭

વાદો-અભસલ અથવા અલ્લી ઠાકોર વાલાક ધરતીના, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૫૫

તે તાત્વ દૈત્ય પાસેથી તાત્વાંન ખુંચાવી કેછે, પૃ. ૫૫૬; એના સમયમાં દુકાળ, પૃ. ૫૫૭; તેના દીક્રા આણણાની વાત, પૃ. ૫૫૮;

ગોદિયારની વાત પૃ. ૫૫૯, વાલમ આણણું સાથે તેનો કન્જિયો, પૃ. ૫૫૯-૬૦; તેના ઉપર રાણુણ ગોદિલ અને ધનમેર હુલ્લો કરેછે, અને તે મરાયછે, પૃ. ૫૬૧-૬૨

વાદો-અભસલ જેતગુરનો, અને તેનો

વાવાનું સંઘણ.

દીક્રો ચાંપો, ભા. ૧લો. પૃ. ૧૧૪ વાડાર-જયારે કાઈ જગ્યા ઉપર હુદ્દોં કરવામાં આવેછે, ત્યારે તેઓ જે લઈ ગયા હોય તે પાછું લઈ આરવા ત્યાંના હુદ્ધિયારથંધ રેહેનાસિયો વાહારે અરેલે, અથવા હુલ્લો કરનારનો કેટો કેછે, ભા. ૨ ને પૃ. ૧૬૫

વાંડાનેર-ત્યાંના જાડા હુલ્લવહના ચ્યંદ્રસિંહજના પુત્ર પૂર્ણિરાજથી થાય છે, ભા. ૨ ને. પૃ. ૭૫૮૭, પૃ. ૭૯-૮૧ પૃ. ૮૫: જુદો વળી “આલા.” વીરપુર-ત્યાંના સ્નેહાંકી, ભા. ૧ લો. ૫. ૫૩૨-૩૩

વૈરાગી, ભા. ૨ ને પૃ. ૩૭૦

વોલાસણ અથવા વલાસણનું કુંઠા સ્થાપનાર.

ગોપાળદાસ, ઈડરના રાજ વીરમહેવનો ભાઈ, ભા. ૧ લો. પૃ. ૬૭૫, તે એ પુત્ર સૂકેછે,

હરિસિંહ અને અજાભસિંહ, તે આસ વંછંચી કેછે પૃ. ૬૭૬ સરહારસિંહ ત્યાંનો ઠાકોર ઈડરના રાજ ચ્યાંહાની ગેરહાજરીમાં ત્યાં રાન્ય કરેછે પૃ. ૭૦૮-૯

વોહેરાઓની ઉત્પત્તિ, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૬૧-૬૨;

શાહુન-ભા. ૨ ને પૃ. ૩૭૭-૩૮૩ શાહુનજયતું વર્ણન, ભા. ૧ લો. પૃ. ૫-૮ માહાત્મ્યમાંથી કાહાડેલી વાત પૃ. ૮-૧૧

શાહ્-ભા. ૨ ને પૃ. ૪૩૭

શાહ્-સપિંડી ભા. ૨ ને પૃ. ૫૦૪

શીતલા દેવી, ભા. ૨ ને પૃ. ૩૮૫-૩૮૮

સતી-તેને સત અરેછે, જુદો “દેવ” ના મથાળા નીચે

સનાસલજ સિસોહિયાની વાત, ભા. ૧

सुदासंख्यानुं साधय.

लो. पृ. ५८५

सन्नारो-भा. २ ले पृ. ३६१-३६३

सन्धीविग्रहित, भा. १ लो. पृ. ३७०-३७१

सन्नारी, भा. २ ले पृ. ११६-१७

सन्नमंत-भा. १ लो. पृ. ३६८-३६९

साधयता, त्यांना जड़ा इतरहना आ-
भरसिंहया थायछे, जुतो “आवा”

वगी जुतो. भा. २ ले पृ. ७५-८५

सिद्धपुर अथवा शीस्थवत्तु वर्णन भा.
१ लो. पृ. ६३-६४

सिद्धपुर त्यांनी इद्रमारा, तेनो सूण-
शन प्रारंभ करेछे, भा. १ लो. पृ.
६५; सिद्धशन तेनो अर्णुद्धर क-
रावेछे, पृ. १६८-१७१

तेनु वर्णन, पृ. ३८०-३९

सिद्धार, तेनु वर्णन, भा. १ लो. पृ. ७२-४-
१५; मूणशने आहारेने आपेक्षु,
पृ. ६६; ते दान विषेनो सिद्धशन
करीने लेख करी आयेछे, पृ. २३५;
त्यांना राणा अने जननी आहारेना, ते-
ओनो करियो, अने रात्र वीरोल
गुहिते लक्षने पोतानी आहीतुं
स्थान करेछे. पृ. ७१४-७१६

सुदासाणा, अमरसिंह, दांताना राणा
मानसिंहनो भाई त्यांनो आस
मेणेवेळे, भा. २ ले पृ. १७७; ते २-
धनपुरनी फोल्या भरायछे, कि०;
वगी जुतो. पृ. १८५-१८ ते ए दी-
करा मूळेछे:

१ हुठियोऽ.

२ जगतोऽ, ते निःसंतान भ-
रण पामेछे.

हुठियाणने अने तेना भाईने राणा
गजसिंह भारी नांजेछे कि०; पृ-
छवाउते ते

भुमाणुसिंह करीने पुत्र मूळेछे तेने
राणा आडेरण गाम आयेछे अने

सुदासाणु लक्ष लेछे कि०

सुदासाणा-जसवेऽ, दांताना राणा ग-
जसिंहनो भाई त्यांनो आस मे-

सुदासाणु नुं सांघय.

१ गरी केळे पृ. १७८; तेना वारामां भ-
राणा सुनासाणा भाइ, पृ. १६९-
७७; ते पोतानी पछवाउते नाचे प्र-
भाणे पुत्रो मूळेछे.

१ सरदारसिंह

२ अन्नमाण | अबोने शेताण
३ धनराज | भयेछे पृ. १६६
४ नायल | अबोने जसपरभ-
५ ज्वराण | येछे, पृ. १६६

अनापधी
सरदारसिंह गाहिये बसेछे, तेने
दांता उपरना दावाना बदवामां व-
साई ठ० मैलेछे पृ. १६७; ते नाचे
प्रभाणे हीकरा मूळेछे:

१ उमेदसिंह
२ यंदसिंह
३ वधतसिंह
४ सरतानसिंह
५ प्रतापसिंह } वसाई
} मैलेछे पृ. १६७

तेनो वडो पुत्र उमेदसिंह शिक्ष-
ियामां कम आवेळे, पृ. १६७; ते
नाचे प्रभाणे हीकरा मूळेछे

१ अमरसिंह
२ जगुण } अबोने
३ आगरसिंह } पांचवास
} मैलेछे, पृ. १६७

सरदारसिंहना पधी तेनो चौत्र
अमरसिंह गाहिये बसेछे पृ. १६७ ने
पिलाड परगाणु तामे करी लेळे;
गायकवाइनी फोजने नशाई मूळेछे;
राणा कर्णल्लना वारामां दांता क-
णले करी लेळे पृ. १६८, ते पछवाउते
प्रतेहसिंह करीने हीकरा मूळेछे, पृ. १६८
ते पोतानी पछवाउते ए पुत्र मूळेछे,

१ मोहोणतसिंह.

२ धनै

तेना पधी
मोहोणतसिंह गाहिये, बसेछे, ते
गायकवाइनी फोज लध आवेळा

સુદીસણાતું સાંધળ.

કાઢાળે હરાયેછે; રખુશીપુર ઉપર
કેરા કરીને દોર તથા ખાંન લાવેછે,
પૃ. ૧૮૮ તે પછવાડે નીચે પ્રમાણે
પુત્ર મૂકેછે:
 ૧ હરિસિંહ,
 ૨ રતનસિંહ,
 ૩ પરબ્રતસિંહ,
 ૪ મેદમસિંહ, નહાનપણુમાં ભરેછે
એની પછવાડે એનો પુત્ર
હરિસિંહ ગાહિયે એસેછે; તેના પછી
તેનો ભાઈ
રતનસિંહ ગાહિયે એસેછે, તેના
પછી તેનો પુત્ર
ભૂપતસિંહ ગાહિયે એસેછે: તેના પ-
ણી મેહેણતસિંહનો પુત્ર
પરબ્રતસિંહ, ગાહિયે એસેછે, પૃ.
૧૬૬

સૌંગન-ટાડાબી ના લુચો એજ મથાળે
સોડાપરમાર સિંઘમાંથી આનોને ગુર
જરાનમાં પ્રવેશ કરેછે, લા. ૧ લો.
પૃ. ૪૦૪-૫, મુગીના હાવાળ અને
લાખારણની વાત, પૃ. ૬૧૭-૧૮
સોમનારનો નાશ ગંગાનીના મફતુદે ૫-
રેલો પૃ. ૧૦૮-૧૧૩
જાતો—લા. ૨ લો પૃ. ૨૮૦-૨૮૬
આલાય-એાહિચ્ય, લા. ૨ લો પૃ. ૨૮૨-
૨૮૩ શ્રીમણી, કિંદો પૃ. ૨૮૩
આલાયાની જૂદી જૂદી જાતો પૃ. ૨૮૪
જનીય—રજપૂત, પૃ. ૨૮૪-૨૮૬
ગોવા અથવા ખચાસ, પૃ. ૨૮૬
વૈશની—લા. ૨ લો પૃ. ૨૮૬-૮૭ જુચો
“ધરાયલાર” ના મથાળા નીચે
“એહુત, અને વાણિયા.”
શૂદ્ર—લા. ૩ લો, પૃ. ૨૮૭-૮૮

00054284

Digitized with financial assistance from

on 11 March, 2020

